

Павло Тай-Нижник

Україна: фінанси і політика

(1917 – 1922 рр.)

 САМІТ-КНИГА
із книгою – по життю!

ФОНД
КУЛЬТУРНІ
НОВАЦІЇ

БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД
ВЛАДИСЛАВА ТРУБЦІНА

ПАВЛО ГАЙ-НИЖНИК

УКРАЇНА: фінанси і політика (1917 – 1922 рр.)

PAVLO HAI-NYZHNYK

UKRAINE: finance and police (1917 – 1922)

Kyiv – 2021

ПАВЛО ГАЙ-НИЖНИК

УКРАЇНА: фінанси і політика (1917 – 1922 рр.)

Київ – 2021

Гай-Нижник Павло

Г 14 Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.) / Павло Гай-Нижник. – К. : Саміт-книга, 2021. – 808 с. : іл.

*Рекомендовано до друку Вченою радою історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол №8 від 31 січня 2020 р.)*

Автор на основі широкого спектру документальних джерел та матеріалів, значна частина яких вперше вводиться до наукового обігу, висвітлює історію відновлення української державності у 1917–1922 рр. у спектрі становлення і провадження урядами УНР та Української Держави (Центральної Ради, Гетьманату та Директорії) внутрішньої та зовнішньої фінансової політики в складних умовах революційних перетворень в країні та соціально-політичних потрясінь тієї доби. Дослідження збагачує знання з історії не лише фінансової політики України у 1917–1922 рр., але й висвітлює певні нові, невідомі досі аспекти Української революції та національного державотворення, руйнує упередження щодо другорядності стану національної грошової системи і фінансової політики в долі державного утворення в часи соціальних і революційних потрясінь та військових дій, зображує її високий рівень впливу на життєспроможність державного організму. У книзі не лише аналізується всебічний перебіг становлення фінансового господарства країни, але й реконструюється генезис української грошової системи і фінансової політики, відтворюються основні тенденції й особливості їх розвитку, форми організації, персоналізується внесок політичних та державних діячів у провадженні урядової фінансової політики тощо.

Для істориків, економістів, дослідників фінансово-економічної думки, а також широкого загалу читачів, що цікавляться історією українського державотворення.

Рецензенти:

Колесник Віктор Федорович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, член науково-методичної комісії з історії при Міністерстві науки і освіти України, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Телячий Юрій Васильович – доктор історичних наук, професор, директор департаменту контролю у сфері вищої, фахової передвищої освіти і освіти дорослих Державної служби якості освіти України.

*Книга видана за підтримки фонду
Владислава Трубіцина «Культурні новації»*

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. Історіографія і джерельна база дослідження	15
1.1. Історіографія історії становлення грошової системи і фінансової політики урядів Української Народної Республіки та Української Держави (1917–1922 рр.).....	17
1.2. Джерельна база дослідження.....	49
РОЗДІЛ 2. Налагодження Центральною Радою діяльності у фінансовій сфері (березень – грудень 1917 р.)	64
2.1. Перші заходи Центральної Ради та Генерального секретаріату у фінансовій сфері (березень – листопад 1917 р.)	69
2.2. Підстави і практичні заходи щодо започаткування національної фінансової системи. Перші українські паперові грошові знаки і фінансово-податкова політика уряду УНР (листопад 1917 р. – січень 1918 р.).....	118
РОЗДІЛ 3. Формування структури Міністерства фінансів. Становлення банківської системи і здійснення державної емісійної політики (січень – грудень 1918 р.)	175
3.1. Організація Міністерства фінансів і структур державного управління у фінансовій сфері.	185
3.2. Український Державний банк і становлення банківської системи країни.....	227
3.2.1. Заснування Українського Державного банку і стан банківських установ України за Центральної Ради.	232
3.2.2. Розвиток банківської системи в Українській Державі.	261
3.3. Законодавча база емісій 1918 року та їхній обсяг. Початок творення національної грошової системи.....	284
3.3.1. Перші українські паперові грошові знаки та їхня емісія урядом Центральної Ради УНР.	287
3.3.2. Емісійна політика уряду Української Держави. Започаткування реформи грошової системи України за Гетьманату П. Скоропадського.....	313
РОЗДІЛ 4. Міжнародна фінансова політика Української Народної Республіки та Української Держави (1917–1918 рр.)	381
4.1. Міжнародна фінансова діяльність уряду Української Народної Республіки.	382
4.1.1. Українсько-французькі взаємини, як віддзеркалення стосунків між Центральною Радою та країнами Антанти (фінансово-політичний аспект).	382
4.1.2. Фінансові аспекти Берестейського договору.	410
4.1.3. Створення тристоронньої міжнародної Фінансової комісії. Укладення Угоди про встановлення розрахункового курсу валют.....	421

4.1.4. Створення тристоронньої міжнародної Комісії з товарообміну. Перемовини щодо укладання Фінансового договору про надання Німеччиною та Австро-Угорщиною грошового авансу уряду УНР.	434
4.1.5. Перемовини УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною щодо фінансової трансакції. Сумарний договір по товарообміну УНР з Центральними державами від 23 квітня 1918 р. (фінансовий аспект).	446
4.2. Міжнародні фінансові угоди та позики уряду Української Держави.	454
4.2.1. Фінансові угоди між Українською Державою та Німеччиною і Австро-Угорщиною від 15 травня та 4 липня 1918 р.	455
4.2.2. Економічний договір та Фінансова угода між Українською Державою та Німеччиною і Австро-Угорщиною від 10 вересня 1918 р.	468
4.2.3. Фінансові взаємини Гетьманату з квазідержавними частинами колишньої Російської імперії.	490
4.3. Перша світова війна: державні витрати й фінансові наслідки для світової валютної системи.	506
РОЗДІЛ 5. Митно-податкова політика українських урядів і укладання державного бюджету на 1918 рік. (січень–грудень 1918 р.).	523
5.1. Становлення митної служби в Україні.	524
5.2. Податкова політика Центральної Ради та уряду УНР.	555
5.3. Податки за Гетьманату П. Скоропадського. Укладання державного бюджету.	586
РОЗДІЛ 6. Фінансова політика Директорії та уряду УНР (1918–1922 рр.).	633
6.1. Фінансова політика уряду Української Народної Республіки (грудень 1918 р. – листопад 1920 р.).	635
6.2. Валютний «спадок» УНР й витрати уряду Директорії. Спроба зав'язати фінансові взаємини між УНР та країнами Антанти і нейтральними державами. Заснування Фінансової агентури УНР в Берліні.	682
6.3. Справа «Deutsche Luft Reederei»: коли і на яких умовах урядові УНР переправлялися гроші з Німеччини.	702
6.4. «Супруніада»: уряд Директорії проти Фінансової агентури в Німеччині на тлі корупційних рецидивів державних діячів УНР закордоном (1919–1921 рр.).	726
6.5. Спроба укладання й реалізації економічних угод та державної валютної позики уряду УНР з фірмами «Optorg» та «Pabisco» (1920–1922 рр.).	770
ВИСНОВКИ.	789

ВСТУП

ВСТУП

Павло Гай-Нижник

Кошти, а відтак і фінансова політика з давніх часів відігравали одну з провідних ролей у суспільно-політичному житті. Спосіб ведення фінансової політики, обігу коштів і створення капіталу, форма організації грошової системи безпосередньо впливали (й впливають) на ступінь розвитку суспільного життя, яке, своєю чергою, сприяло еволюції фінансових відносин. Невдала фінансова політика здатна призвести до економічної руїни, соціальних катаклізмів, військового знесення і, врешті, до занепаду самої держави. Саме тому досвід здійснення

власної грошової політики Україною у 1917–1922 рр. є не лише надбанням минулого, але й надзвичайно актуальним з огляду сучасності. Суттєвим важелем у цій сфері життєдіяльності держави є й фінансова політика, яка органічно переплітається як із державною зовнішньою політикою, так і з внутрішньою.

Сьогодні не існує цілісної концепції тогочасної фінансової політики України періоду Української революції та національного державотворення 1917–1922 років. Фінансова політика Центральної Ради, урядів УНР та Української Держави все ще залишається малодослідженою темою як у вітчизняній, так і у світовій історичній науці. Саме тому постає нагальна потреба розв'язання і розкриття зазначеної наукової проблеми, яка має як загальнотеоретичне, так і практичне значення.

Україна у 1917–1922 рр. ставала на шлях побудови власної державності у вкрай складних соціально-економічних і політичних умовах, за відсутності національної грошової одиниці, недостачі грошової маси в розпорядженні влади і за глибокої системної політичної та економічної кризи в країні.

Фінансова система – це сукупність матеріальних засобів, що знаходяться у розпорядженні держави та органів місцевого самоврядування. Планомірна діяльність держави, спрямована на здобуття необхідних матеріальних засобів і на їхні витрати є фінансовою політикою держави. Природа держави обумовлює значні відхилення її

господарства від господарства приватного. Успішна фінансова політика є одним з основних урядових завдань державного організму і, відповідно, однією з ознак самої державності, одним з гарантів державної та національної безпеки. Від ступеня незалежності держави у фінансових справах значною мірою залежить і ступінь незалежності державної організації народу чи суспільства.

Фінансова політика здавна є складовою політики як економічної, так і суспільно-політичної та державної. Не став винятком щодо цих історичних та політико-економічних закономірностей і народ України. Досвід здійснення власної грошової політики Україною у 1917–1922 роках є не лише надбанням минулого, але й надзвичайно актуальним у своїх здобутках та прорахунках з огляду сьогодення.

Актуальність подібного дослідження та його наукова значимість обумовлюються як станом наукової розробки проблеми в історіографії, так і з огляду на розвиток фінансового господарства сучасної України та пошуку перспективних моделей фінансової політики за ймовірних майбутніх історичних внутрішніх і зовнішніх військово-політичних та соціально-економічних обставин. Зумовлюється важливість вказаної теми також можливістю осягнення важливих історичних уроків, які мають і практичне значення. На сьогодні в наявних працях бракує цілісної концепції тогочасної фінансової політики України. Вона все ще залишається малодослідженою проблематикою у вітчизняній та зарубіжній науці.

Аналіз процесу започаткування на початку ХХ ст. вітчизняної грошової системи, організації фінансово-адміністративного апарату влади й проведення державою власної фінансової політики є не лише корисним і необхідним чинником наукових досліджень з історико-пізнавальної точки зору, а й в багатьох випадках повчальним з огляду сьогодення. Саме тому висвітлення фінансових справ і політики минулих державотворень будь-якої країни не мусить обмежуватися лише фактологічними даними без поєднання з історико-теоретичним описом, як і навпаки. Досвід України у справі започаткування власної грошової системи та урядової політики протягом 1917–1922 рр. є також корисним не лише у спектрі історичному, але й з огляду досвіду минувшини. Адже, як цілком слушно зазначав Є. Гловінський, «спроби побудувати власне грошове господарство, запровадити власну валюту, встановити власний бюджет, – ці спроби не лише належать до минулого, вони кидають світло також і на майбутнє»¹.

¹ Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – Варшава: Український Науковий Інститут, 1938. – С. 8.

За часи свого новітнього державного існування в сучасній Україні так і не набули розв'язання політичні, соціально-економічні та фінансові проблеми, що тісно переплітаються між собою. Залишилися вже позаду питання запровадження (чи не запровадження) національної валюти, вилучено з обігу купоно-карбованці, введено нову грошову одиницю – гривню, засновано Національний банк, сформовано структуру Міністерства фінансів тощо. Подібний шлях у створенні національної фінансової системи було пройдено й у 1917–1922 роках. На шляху цьому було багато ідентичних складнощів за якісно різних історико-політичних обставин і досвід їхнього розв'язання повинен бути й у нинішньої України. Тому на сьогодні актуальними є уроки провадження фінансової політики Україною у 1917–1922 роках. Нажаль, на початку 90-х років ХХ ст. сучасними провідниками України у багатьох напрямках державного будівництва не було враховано досвід історії та й сьогодні не надто вказує на протилежне.

Українська Центральна Рада вперше у вітчизняній історії запровадила національні паперові грошові знаки, оголосила про створення власної податкової і банківської систем, Державного банку і Державної скарбниці, створила урядове фінансове відомство сучасного зразка (Генеральне секретарство фінансів, а потім – Народне міністерство фінансів), провадила фінансову політику на міжнародному рівні тощо.

Досвід України 1917–1922 рр. у сфері розбудови державних фінансів для її сучасної спадкоємниці особливо важливий і корисний, адже грошова система держав з несталою економікою та з іще несформованою демократією та громадянським суспільством, надто залежна не лише від внутрішніх катаклізмів, але й від різного роду потрясінь зовнішніх. Сьогодні ж, у добу глобалізації світових і державних фінансів, здобутки і втрати національного державотворення у цій сфері мають бути не лише ретельно досліджені, а й враховані в моделюванні майбутньої фінансової політики сучасною Україною.

Міжнародна ж фінансова політика України у період від 1917 по 1922 рр. практично взагалі не висвітлюється вітчизняними істориками. Українсько-французькі грошові взаємини сучасні історики в Україні все ще ігнорують. Утім попри те, що вони так і не набули практичного втілення, а велися лише на рівні можливого, їхнє дослідження та аналіз значною мірою можуть пролити світло на розуміння рівня взаємин між урядами УНР та країн Антанти. Фінансові стосунки України з Центральними державами також не набули належного висвітлення. Як правило, в подібних дослідженнях автори аналізують

мирові угоди між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною (вкупі з їхніми союзниками – Болгарією та Туреччиною), територіальні проблеми, військово-політичні чинники тощо. Проте, попри надзвичайно тісні військово-політичні та господарчі стосунки між цими країнами, фінансовий бік взаємовідносин УНР періоду існування Центральної Ради, Гетьманату та Директорії з цими центральноєвропейськими державами все ще залишається майже недослідженим².

Нині вже не варто зайвий раз доводити, що без наявності власної фінансової системи повнокровна діяльність держави просто немислима. Без здійснення ефективної фінансової політики досить складно розвиваються процеси становлення молодого державності, а успішність і плідність цієї політики багато в чому обумовлюють подальшу державотворчу спроможність нації та суспільства. Одним з переконливих прикладів цьому слугує уся історія України ХХ століття, зокрема у моменти, коли українська нація здобувала державну незалежність – у 1918-му та у 1991-му роках. Між цими двома історичними подіями та віхами в житті нашого народу цікаво і потрібно провести історичні паралелі, в тому числі й у царині становлення грошових систем і започаткування власної фінансової політики її урядами.

Так, зокрема, сучасна Україна після розвалу СРСР, як і підросійська Україна 1917 р., ставала на шлях незалежності у надзвичайно непростих фінансово-економічних, соціально-політичних та міжнародних умовах, за відсутності національної грошової одиниці, недостачі грошової маси в розпорядженні української влади і за глибокої системної політичної та економічної кризи. Центральна Рада вперше в історії України запровадила національні паперові грошові знаки (кредитові білети і знаки державної скарбниці), оголосила про створення власної податкової і банківської систем³, центрального національного банку (Державного банку) і скарбниці (Державної скарбниці)⁴, створила урядове фінансове відомство сучасного зразка (Генеральне секретарство фінансів / Народне міністерство фінансів), провадила фінансову політику на міжнародному рівні (в рамках договору у Бересті /Бресті-Литовському/, угоди про встановлення валютного паритету між карбованцем, маркою і кроною, переговорів про грошові позики та товарообмін з європейськими державами) тощо. Широка ейфорія

² *Гай-Нижник П. П.* Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016. – 532 с.

³ *Гай-Нижник П. П.* Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.). – К.: Цифра-друк, 2006. – 303 с.

⁴ *Гай-Нижник П. П.* Український Державний банк: історія становлення. Документи і матеріали (1917–1918 рр.). – К.: Цифра-друк, 2007. – 340 с.

народних мас, які захоплено сприйняли революційні перетворення, становлення національної державності, відкривали перед українськими політичними діячами надії на вдалу перспективу для України. Проте невиразна соціальна, земельна та фінансово-економічна політика Центральної Ради за порівняно короткий час залишили її без народної підтримки перед загрозою зовнішньої агресії та дискредитували державницьку ідею серед пересічних громадян⁵.

Політика і фінанси щільно переплелися й за гетьманування П. Скоропадського⁶. Саме тоді Україна кардинально змінила не лише напрямок свого політичного будівництва (від соціалістично-демократичної республіки за Центральної Ради до тимчасової диктатури з перспективою встановлення конституційної або виборної монархії), але й економічний фарватер свого розвитку (від ідеї соціалізації та націоналізації народного господарства за УНР в бік побудови соціально-врівноваженого буржуазного ладу або, іншими словами, поміркованого капіталізму). Дещо подібне довелося долати й Україні напередодні й після проголошення незалежності у 1991 році.

Разом з тим, досвід фінансової політики урядів УНР та Української Держави 1917–1922 рр. може стати в нагоді для сучасної та майбутньої України з огляду на ті певні очевидні відмінності, які уже встигли виявитися і безумовно матимуть місце в процесі новітнього державотворення. Сучасна українська державність і практика здійснення фінансової політики відбуваються також в екстремальних умовах світового протистояння (хоча й не тотальної війни), іноземної військової окупації (частини українських теренів), перманентної громадянської війни, потужних сепаратистсько-колаборантських озброєних рухів та війною з Росією, безцеремонного впливу сусідньої держави на внутрішній грошовий ринок України, експансією знеціненої грошової маси за відсутності сталої вертикалі влади, проте ще не за наявності громадянського безладу і соціальної анархії тощо.

Вивчення практики розбудови державних фінансів у революційно-державотворчу добу викликає інтерес і тому, що грошова система нинішньої України з недостатньо реформованою економікою та з хиткими незаперечними принципами демократії й громадянського суспільства, надто залежна не лише від внутрішніх катаклізмів, але й

⁵ Гай-Нижник П. П. УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). – К.: ЩеК, 2010. – 304 с.

⁶ Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). – Київ, 2004. – 430 с.

від різного роду зовнішніх потрясін⁷. Помилки, що здійснили (чи не спроможні були виправити) уряди УНР та УД у фінансовій політиці та які виявилися однією з причин падіння Української Народної Республіки та Української Держави, мусять стати повчальним уроком для нинішньої держави Україна, а набутий досвід від усвідомлення їхніх причин і наслідків – додатковою спонукою до розробки шляхів щодо уникнення чогось подібного в сучасній і майбутній історії, ціною яким може бути державна незалежність, а за гірших варіантів – існування української нації. Саме тому висвітлення фінансових справ і політики минулих державотворень будь-якої країни не мусить обмежуватися лише фактологічними даними без поєднання з історико-теоретичним описом як і навпаки. Важливим це є не лише, власне, для українців, а й має непересічне значення для світового суспільства, адже як цілком справедливо зауважував Ф. Шцупп (Falk Schupp) «Серед загадок, які російська революція задала світові, українська є однією з найважчих»⁸.

Характер предмету дослідження, мета і завдання монографії обумовили логіку викладу і методологічні основи цієї праці. У своїй роботі автор керувався загальнонауковими принципами історизму, системності, всебічності, наступності, логічності, абстрагування, системної структуризації та прагнення об'єктивності тощо. Багатофакторність різноманіття впливів потребували виділення основних факторів, які визначають розвиток процесу. Крім того, слід було встановити й ієрархію взаємозв'язків та взаємовпливів основних і другорядних факторів, тобто відтворити структуру явища чи процесу. Широко застосовувалися порівняльно-історичний та системний методи, а також засоби всебічності та сукупності загальнонаукових і спеціально-наукових методів властивих історії, історіографії, джерелознавству, археографії та специфічних методів історико-архівознавчого дослідження тощо. Це дозволило вивчати залучені джерела та літературу у комплексному плані, простежувати у взаємозалежності та взаємообумовленості окремі елементи досліджуваних джерел. Застосування усього цього наукового інструментарію сприяло глибшому розкриттю проблеми, новому трактуванню низки важливих питань, які раніше ігнорувалися або спотворювалися.

Було задіяно й метод моделювання наукового пізнання, який полягає у заміні об'єкта, що вивчається, його моделлю, за якою

⁷ Гай-Нижник П., Лейберов О. УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918–1919 рр.). – Ніжин, 2013. – 212 с.

⁸ Falk Schupp. Die ukrainische Sphinx // Osteuropäische Zukunft. – 1917. – Nr. 8. – 15. April. – 1. Aprilheft. – S. 113.

визначають або уточнюють характеристики оригінального процесу. Моделювання активно використовувалося як у теоретичному (розумові, логічні, уявні, математичні моделі), так і в емпіричному (фізичні, речові, діючі моделі) дослідженні. Крім того, використовувалися також лангітюдний метод (від англ. Longitude – довгота) – тривале систематичне вивчення, що надає можливість комплексно подивитися на явище, що досліджується, праксометричний метод (метод вивчення та узагальнення передового досвіду), метод узагальнення незалежних характеристик, а також вивчення літератури та інших джерел.

Методологічну основу дослідження склали також загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, логічний, системний, абстрагування тощо) з залученням методів дедукції, індукції, проблемної хронологізації та персоналізації, наукової евристики, класифікації і критичного ставлення до джерел, конкретно-пошукового, історико-структурного, проблемно-хронологічного, актуалізації, порівняльно-історичного (компаративного аналізу), ретроспективного, що дало можливість проаналізувати фінансову політику керівництва УНР та УД (у тому числі й з урахуванням стрижневих аспектів його діяльності у політичній, дипломатичній та соціально-економічній сферах) і дозволили комплексно вивчити об'єкт і предмет дослідження, здійснити наукову реконструкцію фінансової політики вищих органів влади України в буремних умовах 1917–1922 років.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Історія вчить нас не лише досвіду минулого, а й досвіду уникання помилок минулого. Справа ж істориків донести зміст подій колишніх часів до своїх сучасників і нащадків у їхньому дійсному, якомога правдивішому вигляді. Нажаль, донедавна історична наука нашої країни не мала змоги виконати це завдання перед власним народом. Атмосфера ідеологічного терору та ізоляції в СРСР торкнулася чи не усіх напрямків історичних досліджень, але найбільшого удару радянським тоталітаризмом було завдано вивченню та аналізу революційних та державотворчих подій 1917–1922 років в Україні. Репресивною машиною було знищено цілі історичні наукові школи, від дослідників у архівних спецфондах приховувалися документи і матеріали без яких неможливо було виробити правдиву і комплексну концепцію тієї чи іншої історичної події, дати виважену й відповідну дійсності оцінку фактам. Нерідко з «історії» просто зникали окремі факти, цілісні події та, власне, й самі люди.

Новітня незалежність України надала нового, свіжого дихання і можливостей для розвитку національної історичної науки. Попри усі складнощі, що спіткали країну в перехідному від неоколоніалізму періоді, історична наука України почала бурхливо розвиватися в усіх своїх напрямках, а історики нарешті отримали можливість вільної фахової праці, керуючись у ній не інструкціями «вождів», а власним розумом, аналітизмом і прагненням дійти історичної істини в оцінці усіх періодів минувшини Батьківщини.

Так поступово сформувалася науковооновлена цілісність українського новітнього історико-національного та державного відродження початку ХХ століття. Проте, серед цього комплексу переусвідомлень і переоцінок в певний час залишався недостатньо дослідженим історичний період 1917–1922 рр., а саме – української революції та національно-визвольних змагань. Такому стану речей, і не лише щодо зазначеної доби, сприяло й те, що «археографія як самостійна наука була сер'йозно деформована у радянський період, оскільки йшлося насамперед, про інтелектуальний [а не пропагандистсько-упереджений – П. Г.-Н.] доступ до неопублікованої інформації і незалежність наукового пошуку,

ступінь достовірності, об'єктивності та вичерпності джерельної бази в оцінці історичного процесу»⁹. Історичне ж джерело, на користування яким у СРСР в напрямі об'єктивного аналізу було накладено жорстке табу, є вихідним поняттям історичної науки.

Відтак після відновлення державної незалежності історико-інформативну нішу заповнила зарубіжна україністика, що почала поширюватися в Україні від 1990-х років. Серед неї, власне, праці авторів з української діаспори двох спрямувань: лояльних до Гетьманату і критичних до діяльності Центральної Ради й Директорії¹⁰ та тих, що негативно оцінюють діяльність уряду П. Скоропадського, а натомість є прихильними до історичної спадщини УНР¹¹. Такі узагальнені праці, проте, не можуть задовольнити сучасного історика не лише через обмеженість у них документально-архівного матеріалу, але й упереженістю авторів, що належали до різних емігрантських політичних таборів. Важливими, хоча й доволі суб'єктивними, джерелами до пізнання подій 1917–1922 рр. є спогади свідків і учасників революційних подій в Україні. Частина з них було опубліковано за радянської влади у збірнику «Революция на Украине по мемуарах белых» у 1930 р. та закордоном в окремих томах «Архиву русской революции». Події періоду 1917–1922 рр. висвітлюють у своїх спогадах й інші сучасники¹². Емігрантська історіографія, попри усі свої ідеологічні відтінки, залишається й досі важливим джерелом до розуміння історії українських державотворень початку ХХ століття.

1.1. Історіографія історії становлення грошової системи і фінансової політики урядів Української Народної Республіки та Української Держави (1917–1922 рр.)

Вивчаючи та аналізуючи наукове опрацювання історії фінансової політики Центральної Ради, Гетьманату, Директорії та їхніх виконавчих органів (Генерального секретаріату, Ради народних міністрів, Ради міністрів) у 1917–1922 рр., дослідник неминуче стикається з

⁹ Боряк Г. В. Камеральна археографія і археографічна україніка: теорія та методика актуалізації архівної спадщини // Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук (На правах рукопису): 07.00.06. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1996. – С. 104.

¹⁰ Серед них, зокрема: В. Вакуловський, О. Войнаренко, Д. Гирський, Д. Дорошенко, А. Кушинський, В. Личмаренко, І. Нагаєвський, О. Назарук, Н. Полонська-Василенко, О. Субтельний, П. Солюха, С. Томашівський, С. Шелухін та інші.

¹¹ Це, поміж інших, праці Т. Гунчака, С. Доленги, В. Іваниса, М. Ростовця, П. Христюка та інших.

¹² Серед них: В. Винниченко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, Д. Донцов, П. Краснов, Г. Лейхтенберзький, О. Лотоцький, П. Скоропадський, Н. Суровцева та багато інших.

подвійною дилемою: з одного боку – практичною відсутністю відповідних тематичних праць з означеної проблематики щодо зазначеного періоду; з іншого – досить об'ємним шаром праць узагальнюючого або довідкового характеру.

Перші праці, автори яких певною мірою намагалися змалювати і дати оцінку окремим аспектам фінансової політики урядів Української Народної Республіки та Української Держави вийшли друком вже у 1918–1919 рр., коли національно-визвольна боротьба українського народу ще не була програна, а процеси державотворення набували нових ознак, проте вже за якісно відмінних умов, аніж за часів існування Центральної Ради. Це, зокрема, стаття М. Грушевського «Українська гривня. Гроші Української Народної Республіки», що була надрукована 1918 р. у газеті «Народня Воля», а згодом перевидана одноіменним часописом у Скрантоні в США¹³, а також спроба Л. Фрея здійснити аналіз вітчизняного грошового ринку у нарисі «Денежное обращение на Украине» в харківській газеті «Южное дело»¹⁴. Того ж року В. Шат надрукував у «Финансовом журнале» статтю про створення української валюти¹⁵, а наступного (1919-го) року в Одесі з'явилася об'ємна монографія В. Твердохлебова «Местные финансы», в якій автор торкнувся й грошових випусків, здійснених Центральною Радою та урядом гетьмана¹⁶. Слід зауважити при цьому, що зазначені автори, обмежившись лише темою випуску та опису грошових знаків, не вдавалися до вивчення та аналізу інших аспектів фінансової політики тогочасної України, зокрема до питань урядової діяльності у податковій, банківській тощо сферах.

Ці прогалини були певною мірою висвітлені у роботі Л. М. Неманова «Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 декабря 1919 г.)», що вийшла друком 1919 р. у Києві¹⁷. Саме тоді він прибув з денікінським обозом до Києва і зумів опрацювати певну частину доступних йому українських урядових документів фінансового спрямування. Автор вивчав матеріали та документи Міністерства фінансів урядів Гетьманату та УНР, користувався свідченнями і допомогою службовців українських Кредитової канцелярії та Управління цукровою монополією. Дослідник прагнув охопити різнобічні сторони

¹³ Грушевський М. Українська гривня. Гроші Української Народної Республіки // Народна воля. – 1957. – № 47.

¹⁴ Фрей Л. Денежное обращение на Украине // Южное дело. – 1918. – № 1.

¹⁵ Шат В. Создание украинской валюты // Финансовый журнал. – 1918. – № 7. – С. 5–8.

¹⁶ Твердохлебов В. Местные финансы. – Одесса: Изд-во А. А. Ивасенко, 1919. – 304 с.

¹⁷ Неманов Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – К.: Культура и Знание, 1919. – 212 с.

діяльності урядів УНР та УД у сфері ведення власних фінансів, про що свідчить структура його праці, яку складають: передмова, дев'ять глав основного тексту (I. Загальна політика Української Держави в зв'язку з фінансами; II. Грошовий обіг; III. Валютні курси і валютні угоди з центральними державами; IV. Взаємовідносини з Радянською Росією; V. Державний і приватний кредит; VI. Стан промисловості і міри до її відновлення; VII. Транспорт; VIII. Податкова політика; IX. Цукрова монополія), заключення та додатки.

Написана з критичної точки зору, робота Л. Неманова являє собою насичене численним фактичним і документальним матеріалом дослідження. Водночас, ця досить об'ємна праця надто заполітизована й наскрізь просякнута українофобством, що звичайно ж завадило авторові об'єктивно оцінити фінансову політику урядів УНР і Гетьманату. Крім того, дослідник не мав можливості у 1919 р. опрацювати належний шар документальної бази з вказаного питання (так, наприклад, автор не вказує на джерела отримання поданої інформації чи фактів) та оцінити його з певної часової відстані.

Поразка національно-визвольних змагань 1917–1922 рр. спричинилася до хвилі політичної еміграції українців. На чужині вони продовжили боротьбу, але вже на політичній та науково-публіцистичній ниві. Однією з її складових стала популяризація ідеї української державності, серед ознак якої, як відомо, є й національна валюта. Як наслідок, в еміграційній періодиці з'явилася низка публікацій з історії українських грошових знаків. Слід відзначити чи не перший каталог українських паперових грошей, виданий анонімно 1923 р. у Львові в друкарні Ставропігійського інституту українською, англійською та французькою мовами під назвою «Гроші Української Держави 1917–1920 рр.»¹⁸, який згодом було передруковано в США¹⁹. Серед публікацій науково-популярного характеру виділяються статті М. Грушевського²⁰, В. Зварича²¹, М. Біди²², В. Вакуловського²³, Є. Гловінського²⁴,

¹⁸ Гроші Української Держави 1917–1920 рр. – Львів, 1923. – 10 с.; *L'argent de l'Etat Ukrainien 1917–1920.* – Lwiv, 1923. – 10 s.; *Money of the Ukrainian State 1917–1920.* – Lviv, 1923. – 10 p.

¹⁹ Гроші Української Держави 1917–1920 рр. – Бафело, 1970. – 10 с.

²⁰ *Грушевський М.* Українська гривня // *Вісник політики, літератури і життя* (Відень). – 1918. – № 14. – С. 211–212.

²¹ *Зварич В. В.* Нумізматичний словник. – Льв.: Видавництво Львівського університету, 1972. – 147 с.

²² *Біда М.* Гроші Української Народної Республіки (з викладу проф. Б. Мартоса в Чікаго) // *Українське Життя.* – 1961. – № 4. – 28 січня.

²³ *Вакуловський В.* Коротка пам'ять // *Батьківщина.* – 1974. – № 5. – 9 березня; – № 6. – 23 березня.

²⁴ *Гловінський Є.* Фінанси У.С.С.Р. – Варшава: Український Науковий Інститут, 1938. – 330 с.; *Гловінський Є.* Валюти, гроші, реформи в Україні. Авторизований передрук гасла "Гроші" з Енциклопедії Українознавства, словникової частини // *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історично-іконографічний нарис. – Клівленд: Український музей-архів, 1974. – С. 133; *Гловінський Є.* Гроші // *Енциклопедія Українознавства.* – Т. 2. – Париж, 1957. – С. 447.

М. Гнатишака²⁵, С. Кікти²⁶, Б. Мартоса²⁷, Я. Зозулі²⁸, С. Ленкавського²⁹, В. Нінювського³⁰, М. Обідного³¹, М. Слободи³², О. Соколишина³³, П. Стерча³⁴, В. Трембіцького³⁵, С. Шрамченка³⁶ та інших дослідників.

Згодом до україномовних авторів, що описували українські грошові знаки, долучилися й представники інших народів, які, однак, розглядали українську валюту у ще стислішому варіанті (каталоги грошей) і, до того ж, в контексті загальноросійських емісій. Як правило, зарубіжні автори користувалися вже виданими україномовними нарисами, каталогами грошей чи зразками з власної колекції, що призводило до багатьох неточностей і взаємних дублювань, а їхні доробки були спрямовані не для уваги істориків фінансової політики України, а переважно для колекціонерів. Найбільшого поширення за кордоном набули доробки І. Бейлі³⁷, А. Браїловського³⁸, С. Виноградова³⁹, В. Голубничого⁴⁰, Дж. Елмера⁴¹, Л. Іольсона і Н. Кардакова⁴², Р. Иожефа⁴³,

²⁵ *Гнатишак М.* Замітки до державних рошей грошей України з 1917–19120 років // Літопис Червоної Калини. – 1935. – Ч. 2. – С. 5–9.

²⁶ *Кікта С.* Каталог державних грошей України. – Клівленд: Український музей-архів, 22 липня 1974. – 20 с.

²⁷ *Мартос Б.* Перші кроки Центральної Ради // Український історик. – 1973. – № 3–4. – С. 99–112; *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 рр. // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. – Т. XX. – Мюнхен, 1970. – С. 3–29; *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років // *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1972. – С. 9–33.

²⁸ *Зозуля Я.* Гривня і карбованець в українській грошовій системі // *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут 1972. – С. 34–46.

²⁹ *Ленкавський С.* Альбом українських грошей // *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1972. – С. 57–99.

³⁰ *Нінювський В.* Гроші Української держави // Гомін України (Торонто). – 1973. – Ч. 19. – С. 3, 7; *Нінювський В.* Гроші Української держави // Свобода. – 1973. – Ч. 85. – С. 3; *Нінювський В.* Гроші Української держави // Український голос (Вінніпер). – 1973. – Ч. 19. – С. 8.

³¹ *Обідний М.* Графіка українських грошових знаків // Стара Україна (Львів). – 1925. – № 11–12. – С. 198–200.

³² *Слобода М.* Валютна дійсність в Україні від 1919 до 1923 // *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – Клівленд: Український музей-архів, 1974. – С. 213–215.

³³ *Соколишин О.* Бібліографічна записка // Український Філателіст. – 1966. – № 29. – С. 11–12; *Соколишин О.* Українські поштові марки, українські паперові гроші, українські державні паспорти, українські військові відзнаки – докази самостійності та соборності української держави (в 50-річчя) // Український Філателіст. – 1967. – № 30. – С. 6–7.

³⁴ *Стерчо П.* Гроші Української держави // Америка (Філадельфія). – 1973. – 6 червня. – С. 3; *Стерчо П.* Гроші Української держави // Наш Шлях (Вінніпер). – 1973. – Ч. 24. – 16 червня. – С. 7, 10.

³⁵ *А. Б.* Доповідь д-ра В. Трембіцького “Українська державна валюта в 1917–1923 рр.” // Свобода. – 1959. – Ч. 145; *Трембіцький В.* Українські гроші // Крила (Нью-Йорк). – 1952. – Ч. 2. – С. 15–17.

³⁶ *Шрамченко С.* Ще про підроблені марки-шаги з 1918 року // Український філателіст (Відень). – 1929. – № 7–8. – С. 3–4; *Шрамченко С.* Перші українські марки-шаги (1918–1920) // Український філателіст (Відень). – 1931. – № 3–4. – С. 1–7.

³⁷ *Vaillie I.* Ukraine: The Shagiv Issues. – Bristol, 1963. – 47 p.

³⁸ *Браїловський А. М.* Денежные знаки революции 1917–1922 г.г. – Тифлис, 1922. – 186 с.; *Браїловський А. М.* Монография-каталог денежных знаков Русской революции 1917–1922. – Тифлис, 1922. – 18 с.

³⁹ *Виноградов С. П.* Денежные знаки революции и гражданской войны // Архив русской революции. – Т. 8. – Берлин, 1923. – С. 183–200.

⁴⁰ *Holubnychy V.* Ukraine. Finance // Encyclopaedia. – Vol. 2. – Toronto, 1971. – P. 952–978.

⁴¹ *Elmer G.* Glanz und Untergang der Lufthansa. Das ukrainische Abenteuer. Die fliegende Kasse // Frankfurter Illustrierte. – 1952. – P. 13–14.

⁴² *Іольсон Л. М., Кардаков Н. И.* Перечень денежных знаков, выпущенных и курсировавших на территории Российской империи в годы войны и революции (1914–1923). – Берлин, 1923. – 325 с.

⁴³ *Иожеф Р.* История денег. – Будапешт: Корвина, 1968. – 156 с.

Н. Кардакова⁴⁴, В. Кацитадзе⁴⁵, К. Михали⁴⁶, Н. Росбера⁴⁷, С. Робертса⁴⁸, Дж. Тьорнера⁴⁹, В. Ушкова⁵⁰ та інших⁵¹.

За останні роки за межами України з'явилося лише кілька видань каталогів грошових знаків, в яких тою чи іншою мірою, як правило фрагментарно, згадується про українську валюту 1917–1920-х рр. Це, зокрема, два видання праці «Бумажные денежные знаки России и СССР» колектива авторів з Росії (А. Васюков, В. Горшков, В. Колесников та М. Чістяков)⁵², «Бумажные денежные знаки России и СССР» (також колективна праця А. Малишева, В. Таранкова та І. Сміреного)⁵³, робота В. Малишева «Энциклопедия денежных эмиссий региональных и местных правительств России 1917–1923 гг.»⁵⁴, російськомовна праця І. Грінберга «Рубль, червонец, тенге... Из истории денежного обращения России, СССР и СНГ (1895–1995)» видана в Казахстані⁵⁵, а також два томи польського «Katalog papierowych pieniedzy zastepczych», укладеного А. Подчаським⁵⁶. Говорити про якусь наукову інформативність чи історичну новизну у такого роду виданнях не доводиться, позаяк створені для колекціонерів, вони здебільшого дублюють одне одного і мають вузько довідковий характер, що аж ніяк не дає розуміння не лише фінансової, а й навіть емісійної політики українських урядів 1917–1922 років.

Разом з тим, за межами України вийшли друком кілька ґрунтовних праць з історії української революції та державотворення, в яких

⁴⁴ Кардаков Н. И. Денежные знаки Украины // Россия. – 1936. – № 25; – № 26; – 1939. – № 29; – № 30; Кардаков Н. И. Каталог денежных знаков России и Балтийских стран 1769–1950 гг. – Берлин, 1953. – 444 с.

⁴⁵ Кацитадзе В. А. Каталог денежных знаков Русской революции. – Тифлис: 5-я тип. Полиграфотдела ВСНХ, 1922. – 16 с.; Кацитадзе В. А. Каталог денежных знаков русской революции. 2-е изд. – Тифлис: Тип. "Красный воин", 1924. – 24 с.

⁴⁶ Mihaly K. Ukraina's Paper Currencies 1917–1920 // International Bank Note Society Journal (Essex). – 1962. – P. 20–21.

⁴⁷ Росбер Н. Денежные знаки Украины // Россия. – 1936. – № 23.

⁴⁸ Roberts C. W. The currency stamps of the Ukraine // The British Journal of the Russian Philately (London). – 1951. – P. 5.

⁴⁹ Tournier G. Les timbres-monnaies-Ukraine. L'Echo de la Timbrologie. – Amiens, 1930. – 834 p.

⁵⁰ Ушков В. Комментарии и дополнения к каталогам Н. И. Кардакова №№ 2 и 5 // Россия. – 1962. – № 62; Ushkov V. Postage Stamps as money // The Numismatist (Chicago). – 1959. – P. 28; Ushkov V. Ujdonsagog – Ukran bekepenz // Philatelia (Budapest). – 1918. – P. 10–12; Ushkov V. Ukraine. Briefmarkengeld // Deutsche Zeitung fur Briefmarkenkunde. – 1918. – P. 7–10.

⁵¹ Иольсон Л. М., Байер А. П., Белоусов В. П., Лихачев Г. Н., Вигилев С. М., Редько Т. Л. Бумажные денежные знаки, выпущенные на территории б. Российской империи за время с 1769 по 1924 годы. – М.: Издание Уполномоченного по филателии и бонам в СССР, 1925. – 200 с.

⁵² Васюков А. И., Горшков В. В., Колесников В. И., Чистяков М. М. Бумажные денежные знаки России и СССР. – СПб.: Политехника, 1993. – 216 с.

⁵³ Малышев А. И., Таранков В. И., Смиранный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – М., 1991. – 496 с.

⁵⁴ Малышев В. П. Энциклопедия денежных эмиссий региональных и местных правительств России 1917–1923 гг. – СПб.: Конрос, 2003. – 122 с.

⁵⁵ Гринберг И. Рубль, червонец, тенге... Из истории денежного обращения России, СССР и СНГ (1895–1995). – Алматы: Каржы Каражат (Финансы), 1997. – 240 с.

⁵⁶ Podczaski A. Katalog papierowych pieniedzy zastepczych. – Т. 1. – Lublin; – Warszawa, 2004. – 260 с.; – Т. 2. – Lublin; – Warszawa, 2005. – 320 с.

більш ширше, проте у загальних рисах, було викладено основні заходи урядів Центральної Ради та Гетьманату у фінансовій сфері. Перш за все, це видане у 1930–1932 рр. в Ужгороді двотомне дослідження Д. Дорошенка «Історія України 1917–1923 рр.»⁵⁷, яку 2002 р. було перевидано у Києві⁵⁸. Узагальненість інформації щодо фінансової політики уряду Центральної Ради, яку Д. Дорошенко подає лише на двох сторінках (с. 186–187), де фактично перелічує лише основні кроки України в цій сфері (установлення окремих відділів Генерального секретарства фінансів, ліквідація російських державних Дворянського земельного та Селянського поземельного банків, прийом російських державних 5% облігацій в якості грошових знаків, внесення одноденної заробітної платні підприємствами та приватними закладами до Київської контори Державного банку та запровадження перших українських паперових грошових знаків – державних кредитових білетів вартістю 100 карбованців), не лише не дає розуміння фінансової політики Генерального секретаріату та Ради народних міністрів УНР, але й не розкриває усіх заходів українських урядів в цьому напрямкові, їхніх рушійних сил та наслідків для вітчизняного державотворення. Подібним чином можна охарактеризувати також і його висвітлення фінансової політики гетьманського уряду.

Лише побіжною згадкою торкається питання фінансової політики Центральної Ради та гетьманської України й Т. Гунчак у своєму дослідженні української революції 1917–1922 рр. «The Ukrainian, 1917–1922: A Study of Revolution»⁵⁹, яке 1993 р. було перевидано у Києві під назвою «Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії»⁶⁰. Подібним чином можна охарактеризувати й «Ілюстровану історію України. З додатком Нового періоду історії України від 1914 до 1919» М. Грушевського (вказаний додаток якої було також перевидано в Україні⁶¹), ґрунтовну монографію П. Мірчука «Українська державність 1917–1922»⁶², дослідження І. Нагаєвського «History of the Modern

⁵⁷ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр.: В 2 т. – Т. 1. Доба Центральної Ради. – Ужгород: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – 437, XXI с.; – Т. 2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – Ужгород; – Нью-Йорк: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – 429, LXXXVI с.

⁵⁸ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр.: В 2 т. – Т. I. Доба Центральної Ради. – К.: Темпора, 2002. – 320 с.; – Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К.: Темпора, 2002. – 352 с.

⁵⁹ *Hunczak T.* The Ukrainian, 1917–1922: A Study of Revolution. – Cambridge: Harvard University Press, 1977. – 425 p.

⁶⁰ *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

⁶¹ *Грушевський М. С.* Новий період історії України за роки від 1914 до 1919. – К.: Либідь, 1992. – 46 с.

⁶² *Мірчук П.* Українська державність 1917–1922. – Філадельфія, 1967. – 400 с.

Ukrainian State 1917–1923»⁶³ та О. Субтельного «Ukraine. A History»⁶⁴, що були перевидані в українському перекладі у Києві⁶⁵, узагальнюючі праці з історії України П. Магочі «A History of Ukraine»⁶⁶, Т. Олщацького «Historia Ukrainy XX w.»⁶⁷ і такого ж роду дослідження історії української революції та державотворення початку ХХ ст. П. Христюка «Українська революція: Розвідки і матеріали» (1921 р.)⁶⁸, Дж. Решетаря «The Ukrainian Revolution 1917–1920. A Study in Nationalism»⁶⁹, О. Феदिшина «Українська революція. 1917–1918»⁷⁰ та О. Підгайного «The Formation of the Ukrainian Republic»⁷¹ тощо.

Нажаль вкрай обмеженою є й «географія» фінансово-економічних праць з теорії і практики ведення державних фінансів за часів української революції та державотворення 1917–1922 років. О. Мицюк, наприклад, аналізуючи наукову діяльність колишнього генерального секретаря фінансів М. Туган-Барановського, лише побічно згадав цей бік діяльності видатного вченого⁷², як, власне, і його колеги Н. Кондратьєв⁷³, Л. Коваль⁷⁴ та інші біографи видатного вченого і державного діяча. Тогочасні фінансово-економічні погляди на спосіб провадження вітчизняної грошової політики можна зустріти хіба-що в окремих працях М. Туган-Барановського⁷⁵, Б. Мартоса⁷⁶, М. Тимофіїва⁷⁷,

⁶³ *Nahayewsky I.* History of the Modern Ukrainian State 1917–1923. – Munich: Ukrainian Free University and Academy of Arts and Sciences, 1966. – 317 s.; *Nahayewsky I.* History of the Modern Ukrainian State 1917–1923. – München: W. Goldmann, 1972. – 307 s.

⁶⁴ *Subtelny O.* Ukraine. A History. – Toronto; – Buffalo; – London: University of Toronto Press, 1988. – 666 p.

⁶⁵ *Нагаєвський І.* Історія української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 412 с.; *Субтельний О.* Україна: історія. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.

⁶⁶ *Magocsi P. R.* A History of Ukraine. – Toronto; – Buffalo; – London: University of Toronto Press, 1996. – 784 p.

⁶⁷ *Olszanski T. A.* Historia Ukrainy XX w. – Warszawa, 1994. – 220 s.

⁶⁸ *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.: У 4-х ч. – Т. 1. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921. – 204 с.; – Т. 3. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921. – 160 с.; – Т. 4. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1922. – 405 с.

⁶⁹ *Reshetar J.* The Ukrainian Revolution 1917–1920. A Study in Nationalism. – Princeton: Princeton University Press, 1952. – 363 p.

⁷⁰ *Федюшин О.* Украинская революция. 1917–1918. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 334 с.

⁷¹ *Pidhainy O.* The Formation of the Ukrainian Republic. – Vol. 1. – Toronto; New York, 1966. – 685 p.

⁷² *Мицюк О. К.* Наукова діяльність політико-економіста М. І. Тугана-Барановського. – Лв., 1931. – 37 с.

⁷³ *Кондратьев Н. Д.* Михаил Иванович Туган-Барановский. – Петроград: Колос, 1923. – 123 с.

⁷⁴ *Коваль Л.* Михайло Туган-Барановський, життя і наукова діяльність // Хроніка 2000. Культура і наука світу: внесок України. – 2000. – Вип. 35–36. – Р. IX. – С. 332–365.

⁷⁵ *Туган-Барановський М.* Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – 263 с.

⁷⁶ *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 р.р. // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. – Т. XX. – Мюнхен, 1970. – С. 3–29; *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років // *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1972. – С. 9–33.

⁷⁷ *Тимофіїв М.* До наших економічних перспектив // Хліборобська Україна (Відень): Видання Українського Союзу Хліборобів Державників. – 1920–1921. – Ч. II, III і IV. – С. 65–121.

І. Витановича⁷⁸, О. Мицюка⁷⁹ та Б. Винара⁸⁰, І. Коропецького⁸¹, але й в них містяться лише загальний аналіз фінансово-економічної думки тих часів.

Загально-хронологічного характеру є розділ про грошову політику українських державних утворень початку ХХ ст. у монографії Є. Гловінського «Фінанси У.С.С.Р»⁸², що побачила світ 1938 р. в одній з економічних серій праць Українського наукового інституту в Варшаві⁸³.

Фахівцями-економістами і сучасниками тих часів були відомі державні діячі та історики вітчизняних фінансів Б. Мартос й Я. Зозуля, головною працею яких є спільна книжка «Гроші Української Держави», що була видана 1972 р. Українським технічно-господарським інститутом у Мюнхені⁸⁴. Їхня робота, лояльна до політичної орієнтації республіканських урядів УНР, містить широкий, проте також загальний фактичний та теоретичний матеріали з історії фінансової політики урядів України 1917–1921 років й складається з трьох основних частин і додатку: дослідження Б. Мартоса «Українська валюта 1917–1920 років»⁸⁵, роботи Я. Зозулі «Гривня і карбованець в українській грошовій системі»⁸⁶, їхньої спільної німецькомовної статті «Die währung des ukrainischen states 1917–1920 mit album»⁸⁷ та додатку альбому українських паперових грошей С. Ленкавського, де було подано стислі технічні характеристики карбованців, гривень та марок-шагів різного номіналу⁸⁸. Подібну поверхову і необ'ємну за величиною інформацію щодо української фінансової політики у 1917–1918 рр. подає й фахівець з кооперативної та фінансової справи Б. Мартос у своїх дослідженнях історії українських національно-визвольних змагань у статтях «Перші

⁷⁸ Витанович І. Історія народного господарства. – Мюнхен: Українська Висока Економічна Школа, 1947. – 153 с.

⁷⁹ Мицюк О. К. Історія політичної економії. – Подєбради: Українська Господарська академія в ЧСР, 1922–1923. – 254 с.

⁸⁰ Винар Б. До питання історії дослідження розвитку української економічної думки // Український історик. – 1970. – № 1–3 (25–27). – С. 54–75.

⁸¹ Коропецький І. S. Ukrainian Economic History: Interpretive Essays. – Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1991. – 390 p.

⁸² Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – Варшава: Український науковий інститут, 1938. – С. 10–57.

⁸³ Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – Варшава: Український Науковий Інститут, 1938. – 330 с.

⁸⁴ Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1972. – 102 с.

⁸⁵ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1972. – С. 9–33.

⁸⁶ Зозуля Я. Гривня і карбованець в українській грошовій системі // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут 1972. – С. 34–46.

⁸⁷ Martos B., Zozulya J. Die währung des ukrainischen states 1917–1920 mit album // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут 1972. – С. 47–56.

⁸⁸ Ленкавський С. Альбом українських грошей // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1972. – С. 57–99.

кроки Центральної Ради»⁸⁹ та «Українська валюта 1917–1920 р.р.»⁹⁰.

Досить великий об'єм інформації, проте більшою мірою узагальнюючої, подає ілюстрований історико-іконографічний нарис М. Гнатишака «Державні гроші України 1917–1920 років», що містить 356 сторінок і був виданий Українським Музеем-Архівом у Клівленді (Огайо, США) 1974 року⁹¹. Книга складається, власне, з самого одноіменного нарису М. Гнатишака та додатку. Першу частину складають стислі описи правлінь України 1917–1920 рр., монетних систем, назв державних банкнот (як офіційних, так і народних), організації заготівлі банкнот та їхнього технічного виготовлення, водяних знаків на них, зафіксованих дослідниками незаконних і фальшивих емісій, а також ґрунтовна іконографія банкнот, знаків Державної скарбниці (як у карбованцевій, так і у гривневій вартості), облігацій (3,6%) та розмінної дзвінкої монети (марок-шагів). У додатку вміщено: енциклопедичні замітки; такого ж характеру нумізматичні статті Є. Гловінського (с. 133), М. Гнатишака (с. 134–135), В. Шугаєвського (с. 138–140), Б. Кравціва (с. 142), Є. Онацького (с. 158), М. Слободи (с. 213–218); анонімну статтю «Про гроші на українських землях по втраті державности» (с. 143–156); витяги з згадуваних вище праць Д. Дорошенка (с. 159–174) та Б. Мартоса (с. 175–176); історію діяльності емітентів банкнот (Державний банк) та знаків (Державна скарбниця) і життєписи керівників цих установ (с. 177–181); опис роботи Експедиції заготовок державних паперів (с. 183–195); розмінні курси української валюти, огляд облігацій державного та екзильного урядів УНР (с. 197–212) тощо. Попри все вищезазначене, істотний обсяг книги займають загальні нариси основних заходів уряду УНР та Української Держави у фінансовій сфері та, знову ж таки, описи паперових грошових знаків України.

На цьому тлі окреме місце займають дві роботи колишнього директора Державної скарбниці України Х. Лебідь-Юрчика, присвячені одному з аспектів вітчизняної фінансової політики у 1917–1918 роках. Перш за все, це ґрунтовна монографія «Бюджетове право» з додатком першого державного бюджету України на 1918 рік і пояснень найважливіших його позицій, що вийшла друком 1927 р. у Львові і яка й досі залишається цінним дослідом з бюджетової справи тих часів⁹². Не менш

⁸⁹ *Мартос Б.* Перші кроки Центральної Ради // Український історик. – 1973. – № 3–4. – С. 99–112.

⁹⁰ *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 р.р. // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. – Т. XX. – Мюнхен, 1970. – С. 3–29.

⁹¹ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – Клівленд: Український Музей-Архів, 1974. – 356 с.

⁹² *Лебідь-Юрчик Х.* Бюджетове право. Додаток: перший державний бюджет України на 1918 рік і пояснення найважливіших позицій бюджету. – Львів: Книгарня наукового Т-ва ім. Шевченка, 1927. – 191 с.

значимою є його ж німецькомовна робота «Das erste ukrainische Staatsbudget fur das Jahe 1918» («Перший український державний бюджет на 1918 р.»), що була опублікована у Записках Українського наукового інституту в Берліні в «Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin» у 1929 році⁹³. Заслугує на увагу й розвідка І. Кабачківа «Державний бюджет України і Чехо-Словацької Республіки у 1918 році» (Прага, 1932). Утім, вказані праці стосуються лише бюджетового питання, а тому не дають належного всебічного уявлення про державну фінансову політику України у 1917–1918 роках.

Певною мірою фінансові аспекти української політики висвітлює В. Косик у контексті українсько-французьких взаємин, проте в його роботах вони носять епізодичний, здебільшого з огляду на французьку позицію характер⁹⁴. Українсько-німецькі стосунки досить ґрунтовно було висвітлено у працях Д. Дорошенка «Die Ukraine und das Reich»⁹⁵ та «Die Ukraine und Deutschland»⁹⁶, І. Каменецького «German Colonization Plans in Ukraine»⁹⁷ та «Німецька політика супроти України»⁹⁸, Б. Дмитришина «German occupation of the Ukraine, 1918. Some new evidence»⁹⁹, О. Федішина «Germany's Drive the East and the Ukrainian Revolution, 1917–1918»¹⁰⁰, проте й у цих дослідженнях питання фінансових взаємин, а тим паче міжнародної фінансової політики уряду УНР, зачіпалося лише фрагментарно.

Як правило, міжнародній політиці чи міждержавній (німецько-українській, австро-українській, антанто-українській) були присвячені практично усі дослідження західних істориків неукраїнського походження, що займалися українською проблематикою початку ХХ століття. Деякі з них у своїх узагальнених працях з історії російської

⁹³ *Lebid-Jurcyk Ch.* Das erste ukrainische Staatsbudget fur das Jahe 1918 // Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin. – Bd. 2. – Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1929. – S. 148–186.

⁹⁴ *Косик В.* Політика Франції щодо України (1917–1918) // Український історик. – 1979. – № 1–4 (61–64). – С. 41–54; *Косик В.* Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – Льв.: Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2004. – 264 с.

⁹⁵ *Doroschenko D.* Die Ukraine und das Reich. Neun Jahrhunderte deutsch-ukrainischen Beziehungen im Spiegel der deutschen Wissenschaft und Literatur. – Leipzig, 1941. – Nachdruck: München, 1994. – 654 s.

⁹⁶ *Doroschenko D.* Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen. – München: Ukrainische Freie Universität, 1994. – 298 s.

⁹⁷ *Kamenetsky I.* German Colonization Plans in Ukraine during World Wars I and II // German-Ukrainian Relations in Historical Perspective. – Edmonton; Toronto 1994. – P. 95–109.

⁹⁸ *Каменецький І.* Німецька політика супроти України в 1918-му році та її історична генеза // Український історик. – 1968. – Ч. 1–4 (17–20). – С. 5–18; – 1969. – Ч. 1–3 (21–23). – С. 12–17.

⁹⁹ *Dmytryshyn V.* German occupation of the Ukraine, 1918. Some new evidence // Slavic and East-European studies. – 1965/1966. – № 10. – Parts 3–4. – S. 79–92.

¹⁰⁰ *Fedyshyn O.* Germany's Drive the East and the Ukrainian Revolution, 1917–1918. – New Brunswick: New Jersey Rutgers University Press, 1971. – 401 s.

та української революції (як, наприклад, Ф. Епштейн¹⁰¹, Ф. Шапп¹⁰², Р. Бондіолі¹⁰³, Р. Марк¹⁰⁴, І. Бейлі¹⁰⁵, П. Пайпс¹⁰⁶, Р. Саква¹⁰⁷, Т. Гасегава¹⁰⁸, П. Магочі¹⁰⁹ та інші) практично не торкаються фінансових аспектів вітчизняного державотворення, приділяючи основну увагу військово-політичним процесам. Більше того, низка західних істориків (М. Ерцбергер¹¹⁰, К. Ердманн¹¹¹, Г. Май¹¹², І. Гейсс¹¹³, С. Горак¹¹⁴, А. Тейлор¹¹⁵, Д. Футман¹¹⁶, Б. Лінкольн¹¹⁷, Р. Уорт¹¹⁸, К. Вишевіч¹¹⁹) у своїх працях, торкаючись українського питання, не лише вважали його дрібним (місцевого значення) під час тривання Першої світової чи громадянської війн, а подекуди й ототожнювали з російським.

Другорядним для Німеччини у протистоянні з державами Згоди вважав український фактор й піонер досліджень між цими країнами в Німеччині Ф. Фішер. Можливо й тому у його працях з вказаної проблематики фінансовий аспект взаємовідносин було змальовано лише поверхово і, до того ж, не враховуючи українські політико-економічні інтереси¹²⁰, а Й. Епштейн зосереджував свою увагу на політичних та військових вигодах для Німеччини українського питання у Першій світовій війні¹²¹.

¹⁰¹ *Epstein Fritz T.* Germany and the East. – Bloomington; London: Indiana University Press., 1973. – 234 p.

¹⁰² *Schupp F.* Die ukrainische Sphinx // Osteuropäische Zukunfft. – 1917. – Nr. 8. – 1. Aprilheft. – S. 113–114.

¹⁰³ *Bondioli R.* Ukraina: La storia e l'anime di un grande popolo. – Roma: Vettogini, 1939. – 202 p.

¹⁰⁴ *Mark R.* Die ukrainischen Gebiete 1914–1922: Krieg, Revolution, gescheiterte Staatsbildung // Österreichische Osthefte. – 2000. – Heft 3/4. – S. 279–291.

¹⁰⁵ *Baillie I.* Ukraine: The Shagiv Issues. – Bristol, 1963. – 47 p.

¹⁰⁶ *Pipes P.* The formation of the Soviet Union Communism and nationalism 1917–1923. – New-York: Atheneum, 1968. – XXIII, 366 p.

¹⁰⁷ *Sakwa R.* The rise and fall of the Soviet Union. 1917–1991. – London; – New York: Routledge, 1999. – 521 p.

¹⁰⁸ *Hasegawa T.* The February revolution, Petrograd, 1917. – Seattle; L.: Univ. of Washington press, 1981. – 652 p.

¹⁰⁹ *Magocsi P. R.* A History of Ukraine. – Toronto; – Buffalo; – London: University of Toronto Press, 1996. – 784 p.

¹¹⁰ *Erzberger M.* Erlebnisse im Weltkrieg. – Stuttgart-Berlin, 1920. – 159 s.

¹¹¹ *Erdmann K. D.* Der Erste Weltkrieg. – Muenchen Zuerich: Piper, 1994. – 1062 s.; *Erdmann K. D.* Der erste Weltkrieg. – Muenchen: Deutscher Taschenverlag, 1998. – 256 s.

¹¹² *Mai G.* Das Ende des Kaiserreiches. – Muenchen: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1987. – 240 s.

¹¹³ *Geiss I.* Der lange Weg in die Katastrophe. – Muenchen-Zuerich: Piper, 1990. – 368 s.

¹¹⁴ *Horak S.* The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. – New-York: Columbia University Press, 1988. – 205 p.

¹¹⁵ *Тейлор А. Дж. П.* Габсбургська монархія 1809–1918: Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. – Льв., 2002. – 259 с.

¹¹⁶ *Footman D.* Civil War in Russia. – London: Faber and Faber, 1961. – 328 p.

¹¹⁷ *Lincoln B.* Red victory: A history of the Russian civil war. – New-York, 1989. – 637 p.

¹¹⁸ *Уорт Р.* Антанта і русская революция. 1917–1918. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 271 с.

¹¹⁹ *Вишевич К.* Украинский вопрос. Россия и Антанта. – Гельсингфорс: Центральная типография, 1918. – 43 с.

¹²⁰ *Fischer F.* Griff nach der Weltmacht. Die Kriegs-Zielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918. – Dusseldorf, 1962. – 896 s.; *Fischer F.* Griff nach der Weltmacht. – Duesseldorf: Droste Verlag, 1994. – 576 s.

¹²¹ *Epstein J.* German-Ukrainian Operations during World War I // Ukrainian Quarterly. – 1959. – № 15. – P. 162–168.

Інші західноєвропейські історики, які досліджували той період і торкалися українського питання, розглядали його здебільшого у контексті східної політики та радянсько-німецьких відносин, а тому лише побічно звертали свою увагу на фінансовий бік дипломатично-політичної справи. Серед них на найбільшу увагу заслуговують праці Л. Фішера¹²², В. Баумгарта¹²³ та Ф. Кляйна¹²⁴. П. Групп вивчав питання німецької зовнішньої політики щодо України в контексті Версальського договору. Вважаючи, що Німеччина, визнавши пріоритет інтересів держав Антанти, могла використовувати український фактор лише для розв'язання тимчасових і локальних проблем у відносинах з сусідніми державами, він, відповідно, й недооцінював міждержавні фінансові зносини між Києвом, Берліном та Віднем та їхню перспективу¹²⁵. Політику Німеччини у 1918 р. безпосередньо щодо України досліджував учень Ф. Фішера П. Боровський, який написав змістовну працю, приділивши основну увагу економічному аспекту двосторонніх відносин. Автор на значній кількості архівних матеріалів розкриває визискувальний характер реалізації німецької політики в Україні окупаційним командуванням, але також лише у загальних рисах торкається міждержавних фінансових аспектів таких взаємин¹²⁶.

Після проголошення незалежності України серед німецькомовних істориків значно зріс інтерес до її історії. На початку 90-х років ХХ ст. з'явилися узагальнюючі праці з історії України А. Каппелера¹²⁷ та К. Гаусманна¹²⁸, а також К. Ремера¹²⁹, в яких автори зауважують на корисливих мотивах у німецькій політиці щодо України у період Першої світової війни і революційних подій в Росії, проте фінансовий бік у цій політиці висвітлено досить поверхово. Українсько-німецькі взаємини досліджував й професор Гамбургського університету Ф. Голчевські, який розглядає українську політику Німеччини у період з 1917 по 1926 роки. Вчений звертає основну увагу на українську еміграцію, питання арешту українських коштів німецьким урядом тощо, але також практично нехтує ґрунтовним вивченням міждержавних фінансових

¹²² *Fischer L.* The soviets in world affairs. A history of the relations between the soviet Union and the of World 1917–1929. – New-York, 1960. – 180 p.

¹²³ *Baumgart W.* Deutsche Ostpolitik 1918. – Wien; – München, 1966. – 462 s.

¹²⁴ *Klein F.* Die diplomatischen Beziehungen Deutschlands zur Sowjetunion 1917–1932. – Berlin: Akad. – Verlag., 1952. – 252 s.

¹²⁵ *Grupp P.* Deutsche Aussenpolitik im Schatten von Versailles. – Paderborn, 1988. – 239 s.

¹²⁶ *Borowsky P.* Deutsche Ukrainepolitik 1918 unter besonderen Berücksichtigung der Wirtschaftsfragen. – Lübeck – Hamburg, 1970. – 316 s.

¹²⁷ *Kappeler A.* Kleine Geschichte der Ukraine. – München: C.H.Deck, 2000. – 298 s.

¹²⁸ *Hausmann G., Kappeler A.* Ukraine. Gegenwart und Geschichte eines neuen Staates. – Baden-Baden, 1993. – 307 s.

¹²⁹ *Remer C.* Die Ukraine im Blickfeld deutscher Interessen. Ende des 19. Jahrhunderts bis 1917–1918. – Frankfurt-am Mein; – Berlin; – Bern; – New-York; – Paris; – Wien, 1997. – 444 s.

взаємин, вигід і розрахунків. Свою увагу Ф. Голчевські зосередив на порівнянні у ставленні до українського питання військового керівництва Німеччини та відповідними зусиллями кайзерівського Міністерства закордонних справ втілити цю ідею в тогочасній політичній Європі¹³⁰.

Так само й дослідники австрійсько-українських взаємин як, наприклад, В.-Д. Бігль¹³¹ та Х. Гребінг¹³² лише побічно торкалися фінансових аспектів в контексті Берестейського договору, військово-політичного чи сировинного (продуктового) питань. Більшої уваги фінансовим питанням у стосунках європейських країн з Україною приділяється у монографії К. Мілов, проте й у цьому дослідженні автором, очевидно, не ставилося завдання більш ґрунтовно зупинитися на темі грошей у великій політиці¹³³.

Таким чином можна зробити цілком впевнений висновок, що західна історіографія поки-що не досліджувала історію української фінансової (в тому числі й міжнародної) політики 1917–1922 рр. на належному науковому рівні, а висвітлювала лише її фрагменти в контексті студій з військово-політичних та соціально-політичних питань, практично не використовуючи при цьому вітчизняні (українські) архівні матеріали.

Російська історіографія щодо фінансової політики Української Народної Республіки та Української Держави виглядає зовсім мізерною. Як правило, історики Росії розглядають український контекст у форматі загальноросійської політики. За роки, що минули з часу розвалу Радянського Союзу, можна відзначити лише кілька досліджень, в яких автори тою чи іншою мірою торкаються української тематики фінансово-економічного спрямування. Це, зокрема, роботи Д. Бондаренка «Взаимоотношения Временного правительства и Украинской Центральной Рады»¹³⁴, його спільної з Н. Крестовською публікації «Переговоры Временного правительства и Украинской Центральной рады

¹³⁰ *Golczewski F.* Das ukrainische Reichsbank-Guthaben von 1918 // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.* – 1991. – № 39. – S. 364–399; *Golczewski F.* Die deutsche Polenpolitik und die Ukraine // In R. Schatkowsky (Hg.) *Lokarno und Osteuropa. Fragen eines europäischen Sicherheitssystems in den 20-er Jahren.* – Marburg, 1994. – S. 115–124; *Golczewski F.* Deutschlands Ukraine-Politik 1918–1926 // *Nationalities Papers.* – 1997. – Vol. 25. – № 2. – S. 229–270.

¹³¹ *Bihl W.-D.* Beitrage zur Ukraine – Politik Oesterreich–Ungarns 1918 // *Jahrbuecher fuer Geschichte Osteuropas.* – 1966. – Bd. 14. – S. 51–62; *Bihl W.-D.* Einige Aspekte der oesterreichisch-ungarischen Ruthenenpolitik 1914–1918 // *Jahrbuecher fuer Geschichte Osteuropas.* – 1966. – Bd. 14. – S. 539–550.

¹³² *Grebing H.* Oesterreich-Ungarn und die "Ukrainische Aktion" 1914–1918 // *Jahrbuecher fuer Geschichte Osteuropas.* – 1959. – № 7. – S. 270–296.

¹³³ *Milow Caroline.* Die ukrainische. Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie. – Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2002. – 449 s.

¹³⁴ *Бондаренко Д. Я.* Взаимоотношения Временного правительства и Украинской Центральной Рады. – Одесса, 2004. – 189 с.

весной 1917 года»¹³⁵, Ю. Петрова «"Русский Вандербильт" и планы немецкой экономической экспансии после Брестского мира» в московському науковому часописі «Отечественная история»¹³⁶, монографії Н. Євдокімової «Между Востоком и Западом. Проблема сепаратного мира и манёвры дипломатии австро-немецкого блока в 1914–1917 гг.»¹³⁷, кандидатської (з економічних наук) дисертації Л. Гетьман «Кредитно-денежные отношения в Украине в годы "военного коммунизма" и НЭПА (1918–1928)»¹³⁸ та публікації збірника «Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории»¹³⁹.

Певне розуміння структури фінансової системи Російської імперії, залишки якої дісталися у спадок революційній Україні після краху царизму, дають праці з історії діяльності імперської Експедиції заготовок державних паперів С. Вознесенського¹⁴⁰, А. Гур'єва¹⁴¹, В. Михайловського¹⁴², А. Міхаеліса і Л. Харламова «Бумажные деньги России»¹⁴³, спільна праця Ю. Бокарева, А. Боханова, Ю. Петрова та В. Степанова «Русский рубль: Два века истории. XIX–XX в.»¹⁴⁴, а також спільний доробок довідкового характеру А. Васюкова, В. Горшкова, В. Колесникова і М. Чистякова «Бумажные денежные знаки России и СССР»¹⁴⁵. Для розуміння російських внутрішніх державних і військових позик, білети яких діяли на фінансовому ринку України в якості грошових знаків (їхніх сурогатів) впродовж 1917–1918 рр. та активно використовувалися у вітчизняній законодавчій практиці урядами УНР та УД, в пригоді стане низка публікацій і матеріали кандидатської дисертації

¹³⁵ Бондаренко Д. Я., Крестовская Н. Н. Переговоры Временного правительства и Украинской центральной рады весной и летом 1917 года // Отечественная история. – 2002. – № 2. – С. 85–96.

¹³⁶ Петров Ю. А. "Русский Вандербильт" и планы германской экономической экспансии после Брестского мира: Документы Федерального архива ФРГ // Отечественная история. – 1993. – № 5. – С. 144–157.

¹³⁷ Евдокимова Н. П. Между Востоком и Западом. Проблема сепаратного мира и манёвры дипломатии австро-германского блока в 1914–1917 гг. – Ленинград: Издательство ЛГУ, 1990. – 166 с.

¹³⁸ Гетьман Л. Г. Кредитно-денежные отношения в Украине в годы "военного коммунизма" и НЭПА (1918–1928): Автореферат дисертации на соискание научной степени кандидата экономических наук: 08.00.03. – М.: Орловский государственный университет, кафедра экономической теории, 2000. – 26 с.

¹³⁹ Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. – М., 1994. – 304 с.

¹⁴⁰ Вознесенский С. В. Сто лет Экспедиции Заготовления Государственных Бумаг 1818–1918: Историческая памятка. – Пг., 1918. – 60 с.

¹⁴¹ Гурьев А. Очерк развития кредитных учреждений в России. – СПб., 1904. – 250, IV с.

¹⁴² Михайловский В. Экспедиция Заготовления Государственных Бумаг: Очерк. – СПб., 1900. – 92 с.

¹⁴³ Михаэлис А. Э., Харламов Л. А. Бумажные деньги России. – Пермь: Печатная ф-ка Гознака, 1993. – 176 с.

¹⁴⁴ Бокарев Ю. П., Боханов А. Н., Катыхова Л. А., Петров Ю. А., Степанов В. Л. Русский рубль: Два века истории. XIX–XX вв. – М.: Прогресс-Академия, 1994. – 336 с.

¹⁴⁵ Васюков А. И., Горшков В. В., Колесников В. И., Чистяков М. М. Бумажные денежные знаки России и СССР. – СПб.: Политехника, 1993. – 216 с.

з цієї теми рязанського дослідника В. Страхова¹⁴⁶ та А. Потьомкіна¹⁴⁷, а також праці з історії економічної політики Тимчасового уряду таких дослідників як К. Петров¹⁴⁸, Н. Хмелевский¹⁴⁹ та інших. Ось, власне, й усі надбання сучасної російської історіографії з фінансового питання періоду першої чверті ХХ ст. в яких, так чи інакше, фрагментарно присутній український фактаж.

Така чисельність історіографічного матеріалу закордонного походження не дає необхідного ґрунту для глибокого й комплексного розуміння і висвітлення фінансової політики урядів УНР та УД. Слід зауважити, що значна доля вищеназваних авторів часто дублюють одне одного хронологічними даними і каталогічними свідченнями емісій та замальовок державних грошових знаків України. Зарубіжна історіографія (як українська еміграційна, так і іншомовна) не спромоглася належним чином висвітлити процес здійснення фінансової політики і перебіг становлення грошової системи в Україні за Центральної Ради, Гетьманату та Директорії, урядових заходів на цій ниві національного державотворення. Найповажніші українські еміграційні історики революційного і національно-визвольного періоду, багато з яких самі були його свідками чи учасниками, майже не згадують у своїх працях про цю галузь державотворення. Обходять цей напрямок урядової політики, за винятком окремих загальних згадок, й іноземні історики. Очевидно на заваді ґрунтовному висвітленню даної теми стала не лише «непопулярність» подібної теми, а й відсутність на чужині відповідних документальних матеріалів. Саме недолік належного джерельно-документального підґрунтя, часто заангажованість і узагальненість зарубіжної історіографії, зокрема в дослідженні державної фінансової політики України 1917–1921 рр., не дають їй можливостей претендувати на належну вагомість і авторитетність у вивченні вказаної проблеми з огляду сучасних вимог історичної науки.

¹⁴⁶ *Страхов В.* Внутренние военные займы России 1914–1917 годов // Россия в Первой мировой войне: Тезисы межвузовской научной конференции. – Рязань: Изд-во РГПУ, 1994. – С. 76–82; *Страхов В.* Внутренние государственные займы царской России периода Первой мировой войны // Вестник Рязанского государственного педагогического университета им. С. Есенина. – 1999. – № 1. – С. 62–76; *Страхов В.* Из истории внутренних государственных займов в России // Вестник Рязанского государственного педагогического университета им. С. Есенина. – 1996. – № 1. – С. 51–60; *Страхов В.* К вопросу о деятельности С. Ю. Витте как финансиста // Отечественная история: люди, события, мысль: Сборник научных трудов. – Рязань: Изд-во РГПУ, 1998. – С. 126–131; *Страхов В. В.* Внутренние государственные займы царской России периода Первой мировой войны: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: 07.00.02. – М.: Рязанский государственный педагогический университет им. С. Есенина, 2000. – 19 с.

¹⁴⁷ *Потемкин А. П.* Государственные займы в период Временного правительства в 1917 г. // Финансы. – 1997. – № 1. – С. 55–57.

¹⁴⁸ *Петров К.* Финансовое положение в России в 1914–1917 гг. (Краткий обзор) // Вопросы экономики. – 1995. – № 8. – С. 99–106.

¹⁴⁹ *Хмелевский Н.* Экономическая политика Временного правительства (февраль–октябрь 1917 г.) // Российский экономический журнал. – 1995. – № 12. – С. 100–106.

З огляду на досить поверхову наукову розробку та обмеженість бібліографічного спадку стану вивчення питання фінансової політики України 1917–1922 рр. у зарубіжній історіографії, варто розглянути й рівень її опрацювання істориками радянськими. За СРСР з антинауковим ставленням радянської офіційної історіографії та її відомою риторикою щодо періоду існування УНР, Гетьманату та ЗУНР і діяльності українських політичних та державних діячів, годі було сподіватися не те, щоб на об'єктивне висвітлення фінансової політики національних урядів, а й на сам факт виходу в світ публікації такої тематики. Проте, в області дослідження цінних паперів все ж можна зафіксувати певні доробки, що хронологічно припадають на перше десятиліття існування Радянського Союзу.

Чи не першим дослідженням місцевих фінансів стала вже згадувана вище одноіменна книга В. Твердохлебова, видана 1919 р. в Одесі російською мовою¹⁵⁰, після чого 1922 р. з'явилися узагальнюючі праці про паперові гроші Л. Боголепова¹⁵¹ та про грошові знаки революції 1917–1922 рр. (як визначив її хронологічні рамки сам автор) А. Брайловського, видані, відповідно, у Москві та Тифлісі¹⁵². 1925 р. хрестоматію з історії грошей і кредиту, доповнену таблицями, було видано Ф. Михалевським у московському Комуністичному університеті ім. Я. М. Свердлова¹⁵³. Хоча в цих виданнях лише частково згадувалося про українські державні грошові знаки періоду національної революції та державотворення 1917–1922 рр., вони подають не лише перші радянські уявлення про фінансову (в даному випадку – емісійну) політику уряду України, але й загальне розуміння фінансово-економічної політики тогочасними більшовицькими науковцями, що, втім, здобули освіту ще за часів царату. З огляду на це і взагалі на вивчення тогочасних економічних вчень заслуговують на увагу також: монографія з основ фінансової науки І. Озерова (1923 р.)¹⁵⁴, порівняльне дослідження податкового податку на Заході і в Росії Г. Богомазова (1924 р.)¹⁵⁵, праці А. Тривуса про податки як засіб економічної політики (1925 р.)¹⁵⁶, О. Могилевського про податки в СРСР з 1917 по 1927 рр. (1927 р.)¹⁵⁷, Л. Юровського про грошову політику більшовиків від 1917 по 1922 рр.

¹⁵⁰ *Твердохлебов В.* Местные финансы. – Одесса: Изд-во А. А. Ивасенко, 1919. – 304 с.

¹⁵¹ *Боголепов Л. Н.* Бумажные деньги. – М., 1922. – 157 с.

¹⁵² *Брайловский А. М.* Денежные знаки революции 1917–1922 г.г. – Тифлис, 1922. – 186 с.

¹⁵³ *Михалевский Ф. И.* История денег и кредита. – М.: Изд. Коммунистического университета им. Я. М. Свердлова, 1925. – 304 с.

¹⁵⁴ *Озеров И. Х.* Основы финансовой науки. – Рига, 1923. – 226 с.

¹⁵⁵ *Богомазов Г. Г.* Подходный налог на Западе и в России. – Л., 1924. – 455 с.

¹⁵⁶ *Тривус А. А.* Налоги как орудие экономической политики. – Баку, 1925. – 235 с.

¹⁵⁷ *Могилевский О. А.* Налоги СССР за 10 лет. – Казань, 1927. – 187 с.

(1928 р.)¹⁵⁸, введення до фінансової науки А. Буковецького (1929 р.)¹⁵⁹ та інші роботи.

Безпосередньо емісію паперових грошових знаків українськими урядами 1917–1921 рр. дослідив М. Калиновський, який опублікував 1925 р. у журналі «Советский коллекционер» дві статті на цю тему¹⁶⁰. Наступного року світ побачив об'ємний збірник матеріалів з історії грошового обігу у 1914–1925 рр. «Наше денежное обращение» під редакцією Л. Юровського, в якому містилися: детальний нарис розвитку грошового обігу від початку Першої світової війни до 1925 р., таблиці статистичних відомостей з грошового обігу (в тому числі наявність золота в російському Державному банку та в обігу серед населення), загальна кількість емітованих в обіг грошових знаків, розподіл за вартістю золотої монети, банківського і розмінного срібла й мідних монет, кредитових білетів, різноманітні емісії, ціни, курси валют тощо¹⁶¹. У ґрунтовному розділі «Нарис місцевих емісій», поряд з іншими регіонами колишньої Російської імперії, подаються емісії, здійснені урядом Української Народної Республіки та Української Держави. Книгу завершують систематичний перелік законодавчих актів з грошового обігу від 25 жовтня 1917 р. до 31 грудня 1925 р. та бібліографічний вказівник з цієї ж теми (книги, брошури, газетні й журнальні статті, матеріали з'їздів і нарад) за 1918–1925 роки.

Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. Е. Вайнштейн опублікував у Москві у філателістичному та колекціонерному часописах невеличкі статті, що безпосередньо стосувалися українських міських, зокрема одеських¹⁶², та загальнодержавних грошових знаків періоду національно-визвольних змагань¹⁶³, а за ним Е. Стефановський у Харкові в місцевому філателістичному бюлетені замітку про бони на Україні під час іноземних інтервенцій¹⁶⁴. При цьому слід зазначити, що вказані публікації не містили якогось аналітичного матеріалу, а знову ж таки носили суто довідковий характер і, як видно з фахового призначення видань, призначалися увазі колекціонерів.

¹⁵⁸ Юровский Л. В. Денежная политика Советской власти (1917–1922). – Москва, 1928 – 378 с.

¹⁵⁹ Буковецкий А. И. Введение в финансовую науку. – Л.: Госфиниздат, 1929. – 251 с.

¹⁶⁰ Калиновский М. Денежное обращение Украины. Денежная эмиссия Украины // Советский коллекционер. – 1925. – № 10. – С. 6–7; – № 11–12. – С. 36–41.

¹⁶¹ Наше денежное обращение: Сборник материалов по истории денежного обращения в 1914–1925 гг. / Под ред. Л. Н. Юровского. – М.: Финансовое изд-во НКФ СССР, 1926. – 354 с.

¹⁶² Вайнштейн Э. Одесская эмиссия бон // Советский филателист. – 1927. – № 9. – С. 19.

¹⁶³ Вайнштейн Э. "Гроши" Украины // Советский коллекционер. – 1928. – № 4. – С. 1–4; – № 5. – С. 3–7.

¹⁶⁴ Стефановский Е. Е. Закордонні інтервенції на Україні та бони // Ежемесячный Бюллетень Южного объединения отделения Советской филателистической ассоциации (Харьков). – 1929. – № 3. – С. 3.

У цьому контексті необхідно відмітити, що у другій половині 1920-х років світ побачили кілька каталогів грошових знаків, що були емітовані в Росії та СРСР, і в переліку яких згадувалися й українські урядові емісії. Це, зокрема, два тифлістських видання (1922 та 1924 рр.) каталогу грошових знаків Російської революції В. Кацитадзе¹⁶⁵. Перше видання, як зізнавався згодом сам автор, містило досить багато помилок, зокрема, до нього потрапили деякі неіснуючі грошові знаки, а натомість не були включені ті, що існували, проте й у другому виданні не вдалося уникнути помилок. Не був позбавлений недоліків й ґрунтовний каталог грошових знаків, що були емітовані на території колишньої Російської імперії в період від 1769 по 1924 рр., виданий 1925 р. у Москві у співавторстві Л. Іольсона, А. Байера, В. Белоусова, Г. Ліхачева, С. Вігільова та Т. Редька, де українські емісії згадувалися у третьому розділі, що хронологічно охоплював 1917–1924 роки¹⁶⁶. Низку помилок та недоречностей містили у собі довідник «Бумажные денежные знаки, выпущенные на территории бывшей Российской империи за время с 1769 по 1924 г.»¹⁶⁷ та каталог бон і грошових знаків Росії, СРСР, окраїн та утворень (1769–1927), що були надруковані 1927 р. у Москві під редакцією Ф. Чучіна¹⁶⁸. Вже за рік зазначений каталог було піддано численній критиці, найавторитетнішими авторами якої були В. Соколов¹⁶⁹ та В. Монсе¹⁷⁰. Разом з тим хтілося б відзначити, що вже за кілька років поява навіть таких невинних досліджень статистично-довідкового характеру стане в СРСР неможливою. Факт же появи подібних каталогів у 1920-х рр., очевидно, був обумовлений певною відлигою у політиці більшовицького керівництва у той період становлення радянської влади до остаточного утвердження сталінізму, а також тим, що ця галузь науки належить до спеціальних історичних дисциплін, зокрема – боністики, і не містила історико-політичного підтексту та й, власне, публікації мали надто вузьке коло читачів.

¹⁶⁵ *Кацитадзе В. А.* Каталог денежных знаков Русской революции. – Тифлис: 5-я тип. Полиграфотдела ВСНХ, 1922. – 16 с.; *Кацитадзе В. А.* Каталог денежных знаков русской революции. 2-е изд. – Тифлис: Тип. "Красный воин", 1924. – 24 с.

¹⁶⁶ *Иольсон Л. М., Байер А. П., Белоусов В. П., Лихачев Г. Н., Вигилев С. М., Редько Т. Л.* Бумажные денежные знаки, выпущенные на территории б. Российской империи за время с 1769 по 1924 годы. – М.: Издание Уполномоченного по филателии и бонам в СССР, 1925. – 200 с.

¹⁶⁷ Бумажные денежные знаки, выпущенные на территории бывшей российской империи за время с 1769 по 1924 г. / Под редакцией Ф. Г. Чучина. – М.: Изд. "Сов. Фил. Ассоциация", 1927. – 352 с.

¹⁶⁸ *Чучин Ф.* Каталог бон и дензнаков России, СССР, окраин и образований (1769–1927 гг.). – М.: Издание Советской Филателистической Ассоциации при комиссии ВЦИК фонда им. В. И. Ленина помощи беспризорным детям, 1927. – 176 с.

¹⁶⁹ *Соколов В. М.* Ошибки и неполнота бонного каталога Советской Филателистической Ассоциации // Советский коллекционер. – 1929. – № 4–6. – С. 35.

¹⁷⁰ *Монсе В. А.* К переизданию каталога бон // Советский коллекционер. – 1929. – № 10–12. – С. 72–74.

Проте вже наприкінці 1920-х рр. з'являються й суто ідеологічні праці як, наприклад, робота Д. Ерде «Революция на Украине: От керенщины до немецких оккупантов», що була видана 1927 р. у Харкові і яка стала однією з перших ознак якісних змін ненайкращого спрямування, що очікували на радянську історіографію у наступні роки та десятиріччя¹⁷¹. Численні праці з «викриттям» імперіалістичної політики Заходу щодо революційної України і радянської влади (зокрема праці І. Кулика¹⁷², Д. Сташевського¹⁷³, І. Попа¹⁷⁴, Р. Симоненка¹⁷⁵, А. Чубар'яна¹⁷⁶, І. Теодоровича¹⁷⁷, Г. Нікольнікова¹⁷⁸, К. Ремера і П. Баха¹⁷⁹, І. Кулініча¹⁸⁰ та інших) і тавруванням «націоналістичної» та «буржуазної» Центральної Ради й Гетьманату (наприклад, у збірникові наукових праць «Правда истории против фальсификаторов: Критика буржуазных и буржуазно-националистических фальсификаций истории Украины»¹⁸¹, у роботах І. Мазепи¹⁸², А. Лихолата¹⁸³, В. Тичини¹⁸⁴, М. Супруненка¹⁸⁵ та інших) заповнили радянську історіографію, проте в них годі було віднайти дослідження не те що б фінансової політики українських урядів, але й об'єктивний аналіз їх діяльності взагалі.

¹⁷¹ Эрде Д. Революция на Украине: От керенщины до немецких оккупантов. – Харьков: Пролетарий, 1927. – 274 с.

¹⁷² Кулик І. Провал підступних планів іноземного імперіалізму проти Радянської України. – К.: Держполітвидав, 1953. – 104 с.

¹⁷³ Сташевський Д. Провал антирадянської політики міжнародного імперіалізму (1917–1924). – К.: Вид-во АН УРСР, 1957. – 135 с.

¹⁷⁴ Поп І. І. Восточная политика центральных держав после Брестского мира // Германская политика в новое и новейшее время. Проблемы истории и историографии. – М.: Наука, 1974. – С. 131–143.

¹⁷⁵ Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика США щодо України в 1917–1918 рр. – К.: В-во АН УРСР, 1957. – 304 с.; Симоненко Р. Г. Імперіалістична політика Антанти і США щодо України в 1919 р. – К.: В-во АН УРСР, 1962. – 440 с.; Симоненко Р. Г. Брест: двобій війни і миру. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1988. – 278 с.

¹⁷⁶ Чубар'яна А. О. Брестский мир. – М., 1964. – 128 с.

¹⁷⁷ Теодорович І. М. Разработка правительством Германии программы завоеваний на Востоке в 1914–1915 гг. // Первая мировая война. – М.: Наука, 1968. – С. 108–120; Теодорович І. М. Політика монархії Габсбургів на Україні після Брест-Литовська (березень–листопад 1918 р.) // Питання нової та новітньої історії. Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 12. – К., 1971. – С. 84–92.

¹⁷⁸ Нікольніков Г. А. Брестский мир и Украина. – К.: Наукова думка, 1981. – 175 с.

¹⁷⁹ Ремер К., Бах П. Політика німецького імперіалізму щодо України в першій світовій війні // Український історичний журнал. – 1968. – № 8. – С. 17–26.

¹⁸⁰ Кулініч І. М. Українсько-німецькі історичні зв'язки. – К.: Наукова думка, 1969. – 276 с.

¹⁸¹ Правда истории против фальсификаторов: Критика буржуазных и буржуазно-националистических фальсификаций истории Украины. Сборник научных трудов / Редколлегия: И. С. Хмель отв. ред. и др. – К.: Наукова думка, 1982. – 253 с.

¹⁸² Мазела І. Проти націоналістичних перекручень історії України. – Львів: Вільна Україна, 1947. – 29 с.

¹⁸³ Лихолат А. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922 гг.). – Л., 1954. – 656 с.; Лихолат А. В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917–1922 рр.) – К.: Держполітвидав УРСР, 1955. – 662 с.

¹⁸⁴ Тичина В. Є. Боротьба проти німецьких окупантів і внутрішньої контрреволюції на Україні у 1918 році. – Х.: Вид-во Харківського університету, 1969. – 284 с.

¹⁸⁵ Супруненко М. І. Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918–1920 рр.) – К.: Держполітвидав, 1951. – 344 с.; Супруненко М. І. Великий Жовтень і Громадянська війна на Україні. – К.: Наукова думка, 1973. – 253 с.

Не торкалися теми ведення українськими «націоналістичними» урядами фінансової політики й такі ґрунтовні академічні багатотомники як «Історія Української РСР», що була видана у 8-ми томах та 10-ти книгах (головний редактор А. Шевельов) й, зокрема, її п'ятий том «Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917–1920)» (відповідальний редактор М. Супруненко)¹⁸⁶, тритомник «Українська РСР в період громадянської війни. 1917–1920 рр.»¹⁸⁷ та інші багатотомники, що містили окремі розділи, присвячені фінансово-економічному розвитку України у зазначений період. Подібна ситуація спостерігається й у працях економічного спрямування, як, наприклад, в дослідженнях З. Атласа¹⁸⁸, Л. Юровського¹⁸⁹, С. Драбкіної¹⁹⁰, Д. Вірника¹⁹¹, Б. Ривкіна¹⁹², І. Берхіна¹⁹³, Г. Єлізаветіна¹⁹⁴ та інших радянських істориків. Про факт випуску Центральною Радою паперових грошових знаків згадав 1975 р. у дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук Р. Тхоржевський¹⁹⁵, який у 1980-х рр. також торкався цієї тематики, але лише в рамках боністики та за відомих обмежень, що накладалися радянською державною ідеологією і цензурою на подібні наукові розвідки¹⁹⁶.

Таким чином радянська історіографія фінансової політики українських урядів (Центральної Ради, Гетьманату, Директорії) впродовж 1917–1922 рр. виявляє або суцільне ігнорування зазначеної теми, або ж поверхове згадування про факт емісії українських карбованців

¹⁸⁶ Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. / Гол. ред. А. Г. Шевельов. – Т. 5. Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917–1920) / Ред. кол. М. І. Супруненко (відповід. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 1977. – 591 с.

¹⁸⁷ Українська РСР в період громадянської війни. 1917–1920 рр.: У 3-х т. – Т. 1. – К.: Політвидав України, 1967. – 473 с.; – Т. 2. – К.: Політвидав України, 1969. – 423 с.; – Т. 3. – К.: Політвидав України, 1970. – 463 с.

¹⁸⁸ Атлас З. В. Социалистическая денежная система: Проблемы социалистического преобразования и развития денежной системы СССР. – М.: Финансы, 1969. – 252 с.

¹⁸⁹ Юровский Л. В. Денежная политика Советской власти (1917–1922). – Москва, 1928 – 378 с.

¹⁹⁰ Драбкина С. М. Крах продовольственной политики германских империалистов на Украине (февраль–июль 1918 года) // Исторические записки. – 1949. – № 28. – С. 69–110.

¹⁹¹ Вірник Д. Економічний розквіт Української РСР – торжество ленінсько-сталінської національної політики. – К., 1951. – 97 с.

¹⁹² Ривкин Б. Б. Финансовая политика в период Великой Октябрьской социалистической революции. – М.: Госфиниздат, 1957. – 319 с.

¹⁹³ Берхин И. Б. Экономическая политика советского государства в первые годы советской власти. – М.: Наука, 1970. – 239 с.

¹⁹⁴ Єлізаветін Г. Гроші. – К.: Веселка, 1971. – 264 с.

¹⁹⁵ Тхоржевский Р. И. Бумажные денежные знаки, боны как источник по истории Украинской ССР периодов гражданской войны и восстановления народного хозяйства 1918–1925 гг.: Автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата исторических наук. – К.: Университет им. Т. Шевченко, 1975. – 28 с.

¹⁹⁶ Тхоржевский Р. И. Методические указания, статистические и наглядные материалы для изучения студентами эмиссии и обращения бумажных денег и их суррогатов (1917–1961 гг.). – Тернополь: Финансово-экономический институт, 1982. – 72 с.; Тхоржевский Р. И. Отечественная бонистика. – К.: Министерство высшего и среднего специального образования УССР; Учебно-методический кабинет по высшему образованию; Тернопольский финансово-экономический институт, 1988. – 68 с.

і гривень на рівні допоміжної історичної дисципліни – боністики, що, звісно ж, не дає підстав вважати рівень розробки цієї проблематики радянськими дослідниками за всебічний та науковий.

За таких обставин сучасні історики здебільшого лише приступили до вивчення та опрацювання відповідного шару документального матеріалу в архівах держави та за її межами. До відновлення новітньої незалежності України (1991 р.) існування подібної лакуни певною мірою обумовлювала тоталітарно-політична система СРСР з відповідним накладанням жорсткого табу на певні напрямки й періоди історичних досліджень.

Отже логічно було б передбачити, що такий поверховий, але від того й привабливий з огляду наукової перспективи стан розробки проблеми мусив би зацікавити істориків свіжого покоління за нових часів. Цьому, між іншим, мали б посприяти демократичні та економічні перетворення, зумовлені свого часу «перебудовою» в СРСР у другій половині 1980-х рр., а тим паче – після набуття 1991 р. Україною державної незалежності.

Новітній період національного відродження в Україні, нового дихання якому надала перебудова в СРСР, цілком природно пробудив у її населення та істориків цікавість до прихованих і заборонених за часів радянського тоталітаризму сторінок вітчизняної історії, а особливо – до років національно-демократичної революції та українського державотворення 1917–1920-х років. З'ясувалося, що українська революційна влада була не «зграєю бандитів і запродавців» як того вчила комуністична пропаганда, а ідейними і відданими своїй Батьківщині патріотами, уряди ж цієї країни займалися не «театралізованою шароварщиною», а побудовою власної Української держави та, між іншим, навіть випускали національні грошові знаки тощо.

Як правило, за часів національного відродження поневолених народів увагу дослідників і пересічних громадян найперше викликають візуальні та осноположні ознаки державного минулого – герб, прапор, гімн, представницький орган, наявність власного війська, валюти тощо. Отже, цілком логічним було те, що у фінансовій сфері історію українського державотворення вітчизняні історики почали досліджувати, між іншим, саме з розвідок про грошові знаки УНР. Тому не дивно, що серед перших авторів цих досліджень були люди, пов'язані з боністикою або фалеристикою та нумізматикую, позаяк навіть за часів Радянського Союзу вони так чи інакше стикалися з цієї темою.

Тож вже 1990 р. А. Бойко у своїй статті про Г. Нарбута згадав, що той був автором українських паперових грошових знаків¹⁹⁷, а С. Білокінь побіжно згадав про це у публікації, присвяченій гербу міста Києва¹⁹⁸. Від 1991 р. почали друкуватися й перші українські каталоги паперових знаків і бон, укладені, зокрема, А. Бадаєвим¹⁹⁹, П. Рябченком і В. Нібаком²⁰⁰, А. Рудиченком²⁰¹, Б. Стасенком, Е. Штейнбуком і В. Степкіним²⁰², В. Швецем²⁰³, Д. Харітоновим²⁰⁴.

Від 1991 р. почали з'являтися також і публікації та монографії з історії українських паперових грошей періоду національно-визвольних змагань 1917–1922 років. Так, у рік проголошення незалежності сучасної України світ побачила праця визнаного фахівця боністики Р. Тхоржевського «Паперові гроші України 1917–1920 рр.», в якій автор вперше зробив спробу узагальнити відомі на той час історіографічні надбання з цієї проблеми й одночасно проаналізувати відомі археографічні пам'ятки в області державних фінансів²⁰⁵. 1995 року сукупність опрацьованого матеріалу і джерел з власним баченням історії українських грошей Р. Тхоржевський вже виклав у дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук «Паперові грошові знаки, бони як історико-економічне джерело та об'єкт боністики (1917–1925 рр.)»²⁰⁶.

Нажаль доробки авторів з історії національних грошових знаків періоду 1917–1922 рр., що побачили світ за роки незалежності, як от В. Писарева²⁰⁷, І. Ветрова і М. Виговського²⁰⁸, Р. Бабича²⁰⁹, А. Родіонова²¹⁰,

¹⁹⁷ Бойко А. Нарбутів "грїх" // Пам'ятки України. – 1990. – № 3. – С. 10–14.

¹⁹⁸ Білокінь С. Герб міста Києва // Пам'ятки України. – 1990. – № 3. – С. 16–17.

¹⁹⁹ Бадаев А. С. Бумажные деньги, ходившие на Украине (каталог XX столетия). – Чернигов: Ред.-изд. отдел областного управления по печати, 1991. – 196 с.

²⁰⁰ Рябченко П. Ф., Нибак В. И. Полный каталог бумажных денежных знаков и бон России и СССР (1769–1990 гг.). – К.: РАНО "Укрвузполиграф", 1991. – 592 с.; Рябченко П. Ф. Полный каталог бумажных денежных знаков и бон России, СССР, стран СНГ (1769–1994 гг.). – К.: ИЦК "Софія", Лісбанк, 1995. – 672 с.

²⁰¹ Рудиченко А. І. Національні паперові гроші України 1918–1920. – Донецьк: Аспект, 1992. – 60 с.

²⁰² Стасенко Б. С., Штейнбук Э. Л., Степкин В. П. Каталог денежных знаков и бон, имевших хождение на территории Большого Донбасса в XX веке. – Донецк, 1996. – 64 с.

²⁰³ Швець В. Є. Каталог українських грошей від 1917 року. – Льв.: ЗУВЦНН, 2000. – 168 с.

²⁰⁴ Харітонов Д. Ф. Українські паперові гроші 1917–2005. – К.: "Купола", 2005. – 112 с.

²⁰⁵ Тхоржевський Р. Й. Паперові гроші України 1917–1920 рр. – К., 1991. – 165 с.

²⁰⁶ Тхоржевський Р. І. Паперові грошові знаки, бони як історико-економічне джерело та об'єкт боністики (1917–1925 рр.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, 1995. – 48 с.

²⁰⁷ Писарев В. Гоп, куме, не журися! Або не в грошах щастя? // Родослав. – 1992. – № 15–16. – С. 14.

²⁰⁸ Ветров І., Виговський М. Національні грошові знаки України 1917–1920 рр. // Київська старовина. – 1993. – № 1. – С. 88–93.

²⁰⁹ Бабич Р. Гроші, гроші... // Старожитності. – 1993. – № 2. – С. 32; Бабич Р. Гроші, гроші... ще раз // Старожитності. – 1993. – № 7/8. – С. 26.

²¹⁰ Родіонов А. М. От драхмы до рубля. Краткий очерк истории денежного обращения в Крыму. – Симферополь: Республиканский краеведческий музей, 1994. – 36 с.

В. Ющенко і В. Панченка²¹¹, А. Загороднього, Г. Вознюка і Т. Смовженко²¹², Н. Дорофєєвої і З. Комаринської²¹³, П. Рябченка²¹⁴, Ю. Артем'єва²¹⁵, О. Мозгового, А. Головка, О. Науменка, Ю. Ровинського²¹⁶ та інших мали швидше популярний, ніж науковий характер. Наукового рівня робіт з боністики (історії українських паперових грошових знаків доби 1917–1922 рр.) можна виокремити лише кілька, а саме: Р. Тхоржевського²¹⁷, Г. Марковецької²¹⁸, Г. Сапожника²¹⁹, В. Черноіваненка²²⁰. Утім, усі ці дослідження або безпосередньо належать, або дуже близькі до боністики, а засобами такої спеціальної історичної дисципліни неможливо охопити процес формування, становлення, структуризації та функціонування національної грошової системи, висвітлити її суть і, тим паче, відобразити багатогранну і комплексну картину фінансової політики державних урядів УНР, ЗУНР, УД, визначити її теоретичне і практичне підґрунтя, виявити рушійні сили, здобутки та втрати тощо.

Іншим, менш популярним серед науковців, але не менш важливим у фінансовій політиці і державному функціонуванні, напрямком досліджень вітчизняних істориків стала фіскальна політика українських урядів доби революції та національно-визвольних змагань 1917–1922 років. 1999-го року Н. Нечай зробила спробу відобразити податкову політику України у 1917–1918 рр. у контексті вітчизняної фінансової політики тих років, проте її праця носила узагальнений характер²²¹. 2002 року під авторством Н. Нечай вишли друком «Нариси

²¹¹ Ющенко В., Панченко В. Історія української гривні. – К.: Бібліотека українця, 1999. – 112 с.

²¹² Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Дизайн і захист грошових знаків України. – Льв.: Видавництво Львівського банківського інституту НБУ, 2000. – 112 с.

²¹³ Дорофєєва Н. В., Комаринська З. М. З історії грошей України. – Льв.: Видавництво Львівського банківського інституту НБУ, 2000. – 165 с.

²¹⁴ Рябченко П. Паперові гроші на території України // Розбудова Держави. – 1996. – № 3. – С. 30–36.

²¹⁵ Артемьев Ю. Первый украинский денежный знак // Коллекционер. – 1995. – № 30. – С. 114–119.

²¹⁶ Мозговий О., Головка А., Науменко О., Ровинський Ю. Цінні папери: історія та сучасність: Історико-економічний нарис. – О.: КПОМД, 2003. – 192 с.

²¹⁷ Тхоржевський Р. Грошові знаки Української Народної Республіки (1917–1920) // Освіта. – 1991. – 20 грудня; Тхоржевський Р. Паперові гроші України 1917–1920 років (Центральна Рада, Гетьманщина, Директорія) // Вісник Національного банку України. – 1996. – № 4. – С. 81–89; Тхоржевський Р. І. Нариси історії паперових грошей на Тернопільщині ХХ ст. (з каталогом). – Тернопіль: "Підручники і посібники", 2000. – 87 с.

²¹⁸ Марковецька Г. М. Гроші та грошовий обіг Східної Галичини в ході Першої світової війни 1914–1918 рр. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 4. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1999. – С. 181–188; Марковецька Г. М. Паперові грошові знаки і бони Східної Галичини 1914–1920 рр.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.06. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2003. – 19 с.

²¹⁹ Сапожник Г. В. Паперові грошові знаки та бони Волині 1914–1921 років як історико-економічне джерело і об'єкт боністики: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.06. – Льв.: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2004. – 24 с.

²²⁰ Черноіваненко В. Національні паперові бони України 1917–1920 років: Політичний, економічний і мистецький аспекти // Визвольний шлях. – 2004. – Кн. 3 (672). – С. 106–121.

²²¹ Нечай Н. Фінансова та податкова політика України в 1917–1918 рр. // Вісник податкової служби України. – 1999. – № 26. – С. 48–51.

з історії оподаткування», проте про наукову вартість цієї книжечки говорити не доводиться (невеликі за обсягом «Нариси» беруть початок з давніх часів історії світу й завершуються нашими днями; будь-які виноски, посилання чи список використаної літератури взагалі відсутні)²²². У 2000 р. у Харкові світ побачила колективна праця місцевих митників та науковців «На варті митних рубежів. Митна справа на Слобожанщині: 1660–1870–1992–2000»²²³. Вона, як видно вже з назви, охоплює досить об'ємний (майже 350 років) часовий проміжок, через що період, який в даному випадку безпосередньо цікавить нас, висвітлений доволі стисло. Крім того, автори обмежилися не лише митною проблематикою, а й територіальним ареалом – Слобожанщиною. Водночас, враховуючи загальну картину стану наукової розробки історії

податкової (фіскальної) політики в Україні, таке видання само по собі вже є значимим. Заслуговує на увагу й розвідка про зовнішню торгівлю і митну політику України протягом 1917–1921 рр. В. Капелюшного, що була опублікована в «Історичному журналі» 2003 року²²⁴.

Зі свого боку автор цієї книги протягом останніх років низкою публікацій також прилучилися до дослідження та аналізу історії як митної служби в Україні за доби національно-визвольних змагань 1917–1922 рр., так і податкової політики державних правлінь у цей буремний період²²⁵. Вагомий внесок до стану наукової

²²² Нечай Н. В. Нариси з історії оподаткування. – К.: «Вісник податкової служби України», 2002. – 144 с.

²²³ На варті митних рубежів. Митна справа на Слобожанщині: 1660–1870–1992–2000. – Харків: Каравела, 2000. – 208 с.

²²⁴ Капелюшний В. П. Зовнішня торгівля і митна політика як необхідні атрибути суверенності України 1917–1921 рр.: історіографічний аналіз // Історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 66–73.

²²⁵ Гай-Нижник П. Податкова політика Центральної Ради, урядів УНР, Української Держави, УСРР (1917–1930 рр.). – К., 2006. – 303 с.; Гай-Нижник П. «Майже єдиним джерелом державних «прибутків» було друкування грошей» (Податкова служба України у 1917–1919 роках) // Вісник податкової служби України. – 2002. – травень–червень. – С. 52–57; Гай-Нижник П. Податкове законодавство України в сфері культури та розваг на початку ХХ століття // Вісник податкової служби. – 2001. – листопад–грудень. – С. 60–65; Гай-Нижник П. Створення митної кордонної служби України у 1918 р. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 7. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 234–244; Гай-Нижник П. Створення митної служби і митної кордонної охорони УНР та Української Держави (Гетьманату) в 1918 р. // Митна політика в Україні. Історичні та правові аспекти проблеми: Збірник наукових праць пам'яті професора Й. Л. Рисіча. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2004. – С. 136–149; Гай-Нижник П. Створення митної служби України (1918 р.) // Київська старовина. – 2006. – № 1. – С. 135–143; Гай-Нижник П. «Requisitio» Центральної Ради – політика революційної доцільності чи державотворчої безпорадності? // Пам'ять століть. – 2006. – № 6. – С. 78–86.

розробки цієї галузі фінансової політики України здійснили в публікаціях і кандидатських дисертаціях сучасні вчені-юристи, зокрема Ю. Тлуцак (щодо питання формування української правової традиції у сфері оподаткування та її втілення в розбудові національної державності 1917–1920 рр.)²²⁶, А. Мицак (в дослідженні становлення митного законодавства і ведення митної політики українськими революційними урядами)²²⁷ та В. Юрченко (в галузі історії податкової політики та законодавства)²²⁸.

Стан наукових досліджень з історії розвитку банківської справи за часів національно-визвольних змагань початку ХХ ст. в Україні можна охарактеризувати як такий, що знаходиться на своїй початковій стадії. Це питання частково висвітлювалося лише кількома науковцями, серед яких П. Гай-Нижник²²⁹, Н. Гловацька²³⁰, З. Комаринська²³¹,

²²⁶ Тлуцак Ю. М. Формування української правової традиції у сфері оподаткування та її втілення в розбудові національної державності 1917–1920 рр.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.01. – Сімферополь: Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2004. – 20 с.

²²⁷ Мицак А. П. Митна політика періоду УНР–ЗУНР // Матеріали дев'ятої регіональної науково-практичної конференції “Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні”, м. Львів, 13–14 лютого 2003 р. – Льв., 2003. – С. 89–90; Мицак А. П. Становлення та розвиток митного законодавства на території України: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.01. – Льв.: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2005. – 18 с.

²²⁸ Юрченко В. М. Правові засади податкової політики національних державних утворень на території України у роки визвольних змагань 1917–1921 рр. // Вісник Національного університету внутрішніх справ. Вип. 26. – К., 2004. – С. 169–177; Юрченко В. М. Правове регулювання оподаткування в Україні у 1917–1929 рр.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.01. – Харків, Національний університет внутрішніх справ, 2004. – 19 с.

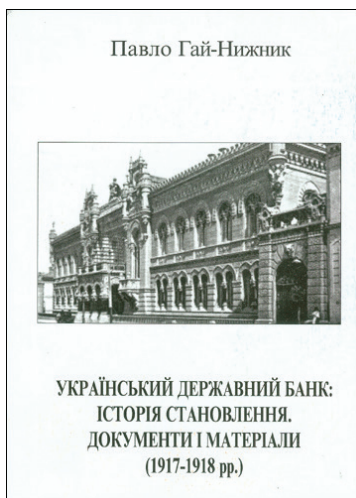
²²⁹ Гай-Нижник П. Український Державний банк: історія становлення. Документи і матеріали. – К., 2007. – 340 с.; Гай-Нижник П. Володимир Ігнатович – директор Українського державного банку // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 5. – С. 69–70; Гай-Нижник П. Головні банкіри незалежної України 1917–1921 рр. (До історії створення Українського Державного банку) // Київська старовина. – 2005. – № 5. – С. 146–158; Гай-Нижник П. День Українського Національного фонду – перший революційний добровільний податок Центральної Ради // Пам'ять століть. – 2007. – № 1. – С. 107–115; Гай-Нижник П. Державний Земельний банк Української Держави – грошовий і операційний рушій селянської реформи 1918 року // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 3. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1999. – С. 437–444; Гай-Нижник П. Емісійна політика урядів України 1917–1918 рр. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 9. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 100–125; Гай-Нижник П. Костянтин Клепачівський – останній директор Українського державного банку УНР // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 8. – С. 44–45; Гай-Нижник П. Михайло Кривецький – перший директор Українського державного банку та Українського державної скарбниці // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 2. – С. 65; Гай-Нижник П. П. Інтелігент, політик, державний діяч УНР (М. Є. Кривецький – забутий патріот України) // Література та культура Полісся. – Вип. 27. Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті. – Ніжин: Вид-во НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – С. 115–121; Гай-Нижник П. Приватні банківські та кредитові установи в Україні 1917–1918 рр. // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. IV. – К.: Поліграфічний центр “Фоліант”, 2005. – С. 394–404; Гай-Нижник П. Український державний банк // Вісник Національного банку України. – 2003. – № 2. – С. 70–71.

²³⁰ Гловацька Н. Історія банківської системи України у XVIII–XX століттях // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 5. – С. 116–123.

²³¹ Комаринська З. Банки та банківська справа в Західній Україні // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 11. – С. 58–61; Комаринська З. Банківська система України періоду державності 1917–1920 рр.: становлення та реалії функціонування // Вісник Національного банку України. – 2002. – № 2. – С. 56–59; Комаринська З. Правове регулювання діяльності деяких банківських установ Києва (XIX – поч. ХХ століття) // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 11. – С. 51–53.

О. Краснікова і Д. Селіхов²³², Д. Крохмалюк²³³ та інші.

Мушу також констатувати про практичну відсутність досліджень щодо російсько-українських фінансових взаємин чи про грошове питання, як складову таких зносин, наприклад, між Центральною Радою та Тимчасовим урядом, більшовицькою або ж білогвардійською владами. Як правило, досить велика кількість наукових розробок, які вже є на сьогодні з українсько-російської проблематики, розглядають переважно політичний та військовий її аспекти, невиправдано ігноруючи присутній в ній і фінансово-економічний бік. Проте, наприклад, яскраво свідчить кандидатська дисертація В. Єшпанова «Відносини між радянською Росією та Українською Народною Республікою (жовтень 1917 р. – березень 1918 р.)», що була захищена 1998 р.²³⁴, роботи О. Затоки²³⁵, О. Несук²³⁶, Г. Бевз²³⁷, О. Кудлай²³⁸ та інші праці вітчизняних дослідників українсько-російських взаємин першої половини ХХ століття. В окремих публікаціях й ми спробували частково заповнити цю лакуну²³⁹, проте для

²³² Краснікова О. М., Селіхов Д. А. Правове регулювання фінансово-кредитної діяльності Селянського поземельного банку в Україні на рубежі двох століть (ХІХ–ХХ) // Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук (Збірник праць молодих вчених). – Полтава, 1997. – С. 236–249.

²³³ Крохмалюк Д. Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина ХІХ століття – 1917 р.) // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 9. – С. 58–63.

²³⁴ Єшпанов В. С. Відносини між радянською Росією та Українською Народною Республікою (жовтень 1917 р. – березень 1918 р.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.02. – К.: Київський університет імені Тараса Шевченка, 1998. – 16 с.

²³⁵ Затока О. Б. До питання про характер взаємин Центральної Ради і Тимчасового уряду // Центральної Рада на тлі української революції. – К., 1996. – С. 44–52.

²³⁶ Несук О. М. Україно-російські відносини 1917–1922 рр.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.02. – К.: Київський університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин, 1998. – 21 с.

²³⁷ Бевз Г. А. Українська Центральна Рада і Тимчасовий уряд (березень–травень 1917 р.) // Вісник Київського. – Вип. 33. – К.: Київський університет ім. Т. Шевченка, 1995. – С. 88–95.

²³⁸ Кудлай О. Б. Центральна Рада – тимчасовий уряд: Боротьба за автономію (березень–жовтень 1917 р.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. – К.: Інститут історії України НАН України, 1997. – 18 с.

²³⁹ Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016. – 532 с.; Гай-Нижник П. Грошові взаємини України та Росії на початку ХХ ст. і перспективи фінансового розвитку УНР після 1917 р. Завдання Генерального Секретаріату у баченні директора Українського Державного банку і Державної скарбниці УНР М. Кривецького // Економічний часопис-XXI. – 2003. – № 6. – С. 46–48; Гай-Нижник П. П. Фінансові війни: Росія проти УНР (1917–1918 рр.) // Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва: Збірник наукових праць. – Кривий Ріг, 2004. – С. 168–184; Гай-Нижник П. Політичне і фінансове протистояння між Україною і Росією: 1917 рік // Україна дипломатична – 2005. Науковий щорічник. – Вип. VI. – К., 2005. – С. 430–449; Гай-Нижник П. Гроші як засіб і прихована зброя у політиці поглинання та гібридної війни Росії проти України (1917–1922 рр.) // Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.). – К.: «МП Леся», 2016. – С. 131–165.

повносяжного висвітлення такої багатогранної і непростой проблеми цього явно замало. Так само не дає відповіді сучасна українська історіографія й на питання перспективи, обширу, величини і ваги вітчизняних фінансових взаємин з квазідержавними утвореннями, що виникли на окраїнах колишньої Російської імперії. Цієї теми у своїх дослідженнях торкалися фактично лише кілька осіб, зокрема П. Гай-Нижник²⁴⁰, В. Матвієнко²⁴¹ та інші.

Міжнародна ж фінансова політика України в період від 1917 по 1922 рр. практично взагалі не висвітлюється вітчизняними істориками, які надають перевагу у своїх дослідженнях військово-політичним та торговельно-продуктовим її складовим, забуваючи про їхній фінансовий чинник та уникаючи окремих розглядів фінансових угод або проектів таких угод з державами-партнерами України. Як приклад, можна навести кілька загальних праць з історії української міжнародної політики того періоду, зокрема «Історію української дипломатії ХХ століття у постатях» В. Матвієнка і В. Головченка²⁴², «Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення» В. Сергійчука²⁴³, «Українська держава 1917–1920 рр. як суб'єкт міжнародного і права» В. Чалого²⁴⁴, «Зовнішня політика Центральної ради» М. Копиленка і О. Копиленка²⁴⁵, «Формування зовнішньополітичної концепції України в період Центральної

²⁴⁰ Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016. – 532 с.; Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). – Київ, 2004. – 430 с.; Гай-Нижник П. П. Міжнародні стосунки Української Держави з військово-політичними утвореннями колишньої Російської імперії (Фінансовий аспект) // Пам'ятки. Археографічний щорічник. – 2003. – № 4. – С. 164–173; Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2000. – 20 с.; Гай-Нижник П. П. Становлення українсько-грузинських дипломатичних взаємин за Центральної Ради УНР та Української Держави за гетьманату П. Скоропадського (1917–1918 рр.) // Гілея. – 2017. – Вип. 122 (№ 7). – С. 12–21; Hai-Nyzhnyk, Pavlo. Formation of Ukrainian-Georgian diplomatic relations at the UPR and the Ukrainian State (1917–1918) // Україна і Грузія: дипломатичні відносини, міжнародні зв'язки, історичні джерела. До століття встановлення дипломатичних відносин: Збірник наукових статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2018. – С. 17–37.

²⁴¹ Матвієнко В. М. Політика УНР та Української Держави щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917–1921 рр.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук: 07.00.02. – К.: Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2003. – 30 с.

²⁴² Матвієнко В., Головченко В. Історія української дипломатії ХХ століття у постатях. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 266 с.

²⁴³ Сергійчук В. Несприйняття України. – Льв.: «Свічадо», 2002. – 213 с.; Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. – Льв.: Свічадо, 2002. – 704 с.

²⁴⁴ Чалий В. Українська держава 1917–1920 рр. як суб'єкт міжнародного права // Нова політика. – 1996. – № 1. – С. 35–41.

²⁴⁵ Копиленко М., Копиленко О. Зовнішня політика Центральної ради // Політика і час. – 1992. – № 11–12. – С. 68–72.

Ради» А. Каляєва, О. Кучика та В. Трофимовича²⁴⁶, «Зовнішньополітичні альтернативи Української Центральної Ради» О. Кучика²⁴⁷, «Вихід України на міжнародну арену (1917–1918 рр.)» В. Ковалю²⁴⁸, «Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр.» та «Українська дипломатія у країнах центральної Європи 1917–1920 рр.» В. Соловійової²⁴⁹ тощо.

Вивчення фінансових питань, як складової міждержавних зв'язків України у 1917–1922 рр., уникають сучасні вітчизняні автори й в більш зорієнтованих на окремі держави дослідженнях міжнародної політики. Так, в низці публікацій, а згодом й у кандидатській дисертації О. Кучика щодо взаємин України з країнами Антанти, автор практично не торкається їхніх фінансових аспектів²⁵⁰. Доводиться констатувати, що в Україні фактично лише П. Гай-Нижник зробив спробу дослідити українсько-франко-британські грошові взаємини за часів УНР²⁵¹ й, зокрема, у монографії «Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної

²⁴⁶ Каляєв А. О., Кучик О. С., Трофимович В. В. Формування зовнішньополітичної концепції України в період Центральної Ради // Збірка науково-методичних праць. – Вип. IV. – Ль.: В-во ВІ, 1998. – С. 75–83.

²⁴⁷ Кучик О. С. Зовнішньополітичні альтернативи Української Центральної Ради // Схід. – 2001. – № 1. – С. 32–36.

²⁴⁸ Коваль В. Вихід України на міжнародну арену (1917–1918 рр.) // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 3. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1999. – С. 521–578.

²⁴⁹ Соловійова В. В. Українська дипломатія у країнах центральної Європи 1917–1920 рр. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2004. – 172 с.; Соловійова В. В. Дипломатична діяльність українських національних урядів 1917–1921 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – 394 с.

²⁵⁰ Кучик О. С. Союзницька інтервенція на Україні (1918–1919). – Ль.: В-во ЛНУ, 1999. – 69 с.; Кучик О. С. Українське питання в політиці Великобританії (1914–1918) // Вісник Львівського університету. – Серія міжнародні відносини. – Вип. 1. – Ль.: В-во ЛНУ, 1999. – С. 53–61; Кучик О. С. Україна в зовнішній політиці держав Антанти (1917–1920 рр.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. – Ль.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 22 с.

²⁵¹ Гай-Нижник П. Українсько-французькі взаємини у 1917–1918 рр. (фінансово-політичний аспект) // Київська старовина. – 2006. – № 4. – С. 70–82; Гай-Нижник П. Фінансові взаємини Української Народної Республіки з Французькою Республікою як віддзеркалення стосунків України та країн Антанти (1917–1918 рр.) // Память століть. – 2007. – № 2. – С. 133–152; Гай-Нижник П. П. Французьке питання в політиці Великої Британії (1914–1918) // Вісник Львівського університету. – Серія міжнародні відносини. – Вип. 1. – Ль.: В-во ЛНУ, 1999. – С. 53–61; Кучик О. С. Україна в зовнішній політиці держав Антанти (1917–1920 рр.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. – Ль.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 22 с.

Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.)»²⁵².

Фінансові стосунки України з Центральними державами, зокрема з Німеччиною, Австро-Угорщиною та Болгарією, попри значну популярність серед істориків українсько-австрійської та українсько-німецької теми, також не набули належного висвітлення. Починаючи з 1990-х рр., дослідженням цієї теми займалися, зокрема, А. Воронянський²⁵³, О. Лупандін²⁵⁴, М. Держалюк²⁵⁵, М. Несук²⁵⁶, Б. Малиновський²⁵⁷, В. Коваль²⁵⁸, П. Барвінська²⁵⁹, П. Притуляк²⁶⁰, О. Кураєв²⁶¹, В. Павленко²⁶² та інші. Як правило, в подібних дослідженнях автори аналізують мирові угоди між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною, взаємини гетьманського уряду з окупаційною владою, територіальні проблеми в Галичині, на Волині та Підляшші, військово-політичні чинники тощо.

²⁵² *Гай-Нижник П. П.* Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016. – 532 с.

²⁵³ *Воронянський А. В.* Германская оккупационная политика и Центральная Рада // Вопросы германской истории. – Днепропетровск, 1996. – С. 142–150.

²⁵⁴ *Лупандін О. І.* Українська державність у світлі Брестського миру // Центральна Рада на тлі української революції. – К., 1996. – С. 108–117.

²⁵⁵ *Держалюк М.* Берестейський мир і Україна // Пам'ять століть. – 1998. – № 1. – С. 40–57.

²⁵⁶ *Несук М.* Драма вибору. Відносини України з Центральними державами у 1917–1918 рр. – К.: Політична думка, 1999. – 274 с.

²⁵⁷ *Малиновський Б.* Роль австро-венгерських і германських військ в Україні (июнь–ноябрь 1918 г.) // Вопросы германской истории: Сборник научных статей. – Днепропетровск: Изд-во Днепропетровского ун-та, 2000. – С. 206–223; *Малиновський Б. В.* Аграрна політика Австро-Угорщини та Німеччини в Україні, 1918 р.: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.02. – Дніпропетровськ, 2001. – 19 с.

²⁵⁸ *Коваль В.* До історії української дипломатії: делегація УНР на Брестській мирній конференції // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 4. – К.: Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1999. – С. 206–220; *Коваль В.* Захист економічних інтересів України на Брестській мирній конференції 1918 р. // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Збірка наукових праць та спогадів. – Ч. 4. – Част. 2. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – С. 128–139; *Коваль В. В.* Брест-Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четвертого союзу: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.02. – К.: Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2002. – 19 с.

²⁵⁹ *Барвінська П. І.* Українсько-німецькі відносини на початковому етапі австро-німецької окупації (лютий–березень 1918 р.) // Київська старовина. – 2000. – № 2. – С. 157–161; *Барвінська П. І.* Українсько-німецькі економічні відносини навесні 1918 р.: характер та проблеми // Записки історичного факультету. – Вип. 10. – Одеса, 2000. – С. 265–272; *Барвінська П. І.* Українсько-німецькі відносини в 1917–1922 рр.: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.02. На правах рукопису. – Одеса: Одеський національний університет ім. І. Мечникова, 2001. – 211 арк.

²⁶⁰ *Притуляк П. П.* Брестський мир: зміст та наслідки // Питання історії України. Збірник наукових статей. – Вип. 1. – Чернівці, 1997. – С. 165–172; *Притуляк П. П.* Економічний договір УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 р. // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С. 62–72; *Притуляк П. П.* Ратифікація Брестського миру: за і проти // Наукові праці історичного факультету. – Вип. 6. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – С. 140–148; *Притуляк П. П.* Політика Центральної Ради щодо війни, укладення і реалізації Брестського мирного договору (березень 1917 – квітень 1918 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. На правах рукопису. – К.: Київський державний торговельно-економічний університет, 1999. – 170 арк.

²⁶¹ *Кураєв О. О.* Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). – К.: Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ, 2006. – 247 с.

²⁶² *Павленко В.* Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 224 с.

Попри великий масив опрацьованих документів, економічному аспекту відносин України з Центральними державами приділяється увага лише на рівні господарчих, торговельних і сільськогосподарських питань (7-ма стаття Берестейського договору від 9 лютого 1918 р., проблема постачання продовольства, економічний договір від 23 березня 1918 р. тощо), недооцінюючи їхніх фінансових складових та стану грошових систем і ролі фінансів в житті договірних країн в період 1917–1918 років.

В регіональному обширі це питання намагався висвітлити Г. Сапожник в статті «Грошова політика воюючих країн та місцевих влад у ході Першої світової війни на Волині в 1914–1918 рр.»²⁶³, проте авторові явно забракло матеріалу, аби співставити волинську фінансову ситуацію з загальнодержавною тощо. Фінансову складову українсько-німецьких відносин у період Першої світової війни та українських національно-визвольних змагань (1914–1921 рр.) послідовно досліджував

В. Перепадя. У низці його праць і, нарешті, у кандидатській дисертації на тему «Еволюція українсько-німецьких відносин в умовах першої світової війни та Української революції» фінансовому питанню приділяється належну вагу²⁶⁴. Проте, географічне обмеження автором своїх досліджень взаєминами з Німеччиною не дає повносяжного бачення не лише української фінансової політики у зазначений період взагалі, але й її міжнародної політики зокрема. Міждержавним фінансовим взаєминам України з Центральними дер-

²⁶³ Сапожник Г. В. Грошова політика воюючих країн та місцевих влад у ході Першої світової війни на Волині в 1914–1918 рр. // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Серія: історія. – Вип. 10. – Тернопіль, 2000. – С. 66–70; Сапожник Г. В. Паперові грошові знаки та бони Волині 1914–1921 років як історико-економічне джерело і об'єкт боністики: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.06. – Льв.: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2004. – 24 с.

²⁶⁴ Перепадя В. Валютний запас УНР: воспоминания о будущем? // Зеркало недели. – 1996. – 23 серпня. – С. 5; Перепадя В. В. Українсько-німецькі відносини в період громадянської війни в Україні: фінансова та політична компоненти. – К.: "Абрис", 1999. – 32 с.; Перепадя В. В. Українсько-німецькі відносини в 1914–1920 рр. Соціоісторичний аналіз. – Запоріжжя: Лабораторія видавничих технологій і комп'ютерної графіки Запорізького державного університету, 1999. – 144 с.; Перепадя В. В., Пижик В. В. Україна в зовнішній політиці Німеччини кінця 1918 – середини 1919 рр. (за німецькими документами) // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія "Історія". – Вип. 49. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2000. – С. 34–37; Перепадя В. В. Україна та Німеччина від Комп'єнського перемир'я до імплементації Версальського договору // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. XIV. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – С. 98–105; Перепадя В. В. Еволюція українсько-німецьких відносин в умовах Першої світової війни та Української революції: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2005. – 20 с.

жавами присв'ятив також низку своїх праць П. Гай-Нижник²⁶⁵.

Докладно проаналізували емісійну політику українських урядів у 1918–1919 рр. М. Дмитрієнко та О. Лисенко у статті з історії запровадження та подальшої емісії української національної валюти²⁶⁶ та П. Гай-Нижник з теорії та підстав запровадження карбованця і гривні в Україні, а також також про вплив Першої світової війни на європейські державні фінанси²⁶⁷.

Загальний різнобічний огляд фінансової політики українських урядів в ґрунтовних монографіях та публікаціях з історії української революції та державотворення 1917–1920 рр., нажаль, не посів належного

²⁶⁵ *Гай-Нижник П.* Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) – К., 2004. – 430 с.; *Гай-Нижник П.* Міжнародні фінансові угоди України за Гетьманату П. Скоропадського 1918 року // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: історія, економіка, філософія. – Вип. 4. Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. – К., 2000. – С. 264–284; *Гай-Нижник П.* Фінансові взаємини Української Народної Республіки і Української Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною (1918 р.) // Україна дипломатична – 2002. – Вип. III. – К., 2003. – С. 394–412; *Гай-Нижник П.* Німецько-австрійський аванс для УНР: грошова позика, яка так і залишилась проектом // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 15: Міжвідомчий збірник наукових праць. – К.: Інститут історії України НАН України, 2006. – С. 214–225; *Гай-Нижник П. П.* Валютна трансакція УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 р.: досвід неукладеної угоди та політичної несумісності // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Збірник наукових праць. – Вип. 4. – Дніпропетровськ: Видавництво ДНУ, 2006. – С. 173–180; *Гай-Нижник П.* Фінансові взаємини Української Народної Республіки з Німеччиною та Австро-Угорщиною (1918 р.) // Україна дипломатична – 2006. – Вип. VII. – К., 2006. – С. 407–442; *Гай-Нижник П.* Фінансова агентура УНР в Берліні: саботаж і дискредитація європейських валютно-економічних і дипломатичних планів уряду Директорії (1919–1921 рр.) // Україна дипломатична. – Вип. XVI. – К., 2015. – С. 777–802; *Гай-Нижник П. П.* Позичкові акції у фінансовій політиці уряду УНР (на прикладі проектів угоди з фірмою «Rabisco» у 1921–1922 рр.) // Українознавство. – 2016. – № 2. – С. 72–85; *Гай-Нижник П. П.* Фінансові взаємини України з Австро-Угорщиною (кінець 1917–1918 рр.) // Австрія й Україна на історичних перехрестях: науковий збірник. – К.: Дипломатична академія України при МЗС України, 2016. – С. 153–185; *Гай-Нижник П. П.* Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016. – 532 с.; *Гай-Нижник П. П.* Українсько-болгарські міждержавні і дипломатичні відносини: рік 1918–й // Гілея. – 2017. – Вип. 125 (№ 10). – С. 47–58; *Гай-Нижник П. П.* Українсько-німецькі фінансові та торговельно-економічні взаємини (1918 р.) // Гілея. – 2019. – Вип. 141 (№ 2). – Ч. 1. Історичні науки. – С. 22–37; *Гай-Нижник П. П.* Прояви корупції у закордонних інституціях і представництвах УНР у 1919–1920 рр. як чинник загрози національній безпеці України // Головне управління по боротьбі з корупцією та організовану злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів: Збірник статей і матеріалів. – К.: ТОВ «Видавництво «Прометей», 2019. – Серія «Світові традиції державного управління». – Вип. VIII. – 2019. – С. 59–89.

²⁶⁶ *Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю.* Національна валюта України (1918–1919 рр.) // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 26–41.

²⁶⁷ *Гай-Нижник П. П.* Вихід України в 1917–1919 рр. з російської рубльової зони // Фінанси України. – 1997. – № 10. – С. 120–123; *Гай-Нижник П. П.* Теоретичні засади фінансової системи Української держави у 1917–1919 рр. // Український історичний журнал. – 1998. – № 4. – С. 3–17; *Гай-Нижник П. П.* Характер і природа українських паперових грошових знаків 1917–1921 рр. // Економічний часопис–XXI. – 2002. – № 9. – С. 49–52; *Гай-Нижник П. П.* Зародження і занепад української кооперації (кінець XIX ст. – 1920 р.) // Київська старовина. – 2003. – № 6. – С. 87–93; *Гай-Нижник П. П.* Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) – К., 2004. – 430 с.; *Гай-Нижник П. П.* Грошова система і фінансова політика урядів УНР та Української Держави в українській історіографії // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 8. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 38–47; *Гай-Нижник П. П.* Вихід України з російської рубльової зони у 1918–1919 рр. (державний, громадсько-політичний і фінансово-економічний аспекти реформи) // Київська старовина. – 2005. – № 2. – С. 133–144; *Гай-Нижник П. П.* Емісійна політика урядів України 1917–1918 рр. // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 9. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 100–125; *Гай-Нижник П. П.* Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016. – 532 с.; *Гай-Нижник П. П.* Перша світова війна: державні витрати й фінансові наслідки для світової валютної системи // Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки. – К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. – С. 410–425.

рівня, позаяк автори у своїх поважних аналітичних дослідженнях лише фрагментарно згадують про грошовий стан в тогочасній Україні та про фінансову політику її урядів.

Описовий і загальноосвітній характер має спільна монографія, яку видали 2000 р. А. Загородній, Г. Вознюк та Т. Смовженко «Дизайн і захист грошових знаків України», яка проте не висвітлює фінансової політики вітчизняних урядів, а торкається лише окремих аспектів емісійної діяльності Державного банку та Державної скарбниці²⁶⁸. Загальну картину фінансової політики різних українських урядів висвітлювали у своїх дослідженнях І. Лебедева²⁶⁹ та П. Гай-Нижник²⁷⁰. Довгий час чи не єдиним ґрунтовним узагальнюючим науковим дослідженням з цієї проблематики залишалася спільна монографія М. Дмитрієнко, В. Литвина, В. Ющенко та Л. Яковлевої «Гроші в Україні: факти і документи», що побачила світ 1998 року²⁷¹. Попри це, у книзі, яка безумовно є знаковою в історії дослідження фінансової політики України 1917–1921 рр., представлено переважно історію паперових грошей України ХХ ст., їхню емісію та короткі біографічні дані причетних до їхнього випуску осіб, що, звісно ж, у повному обсязі не характеризує фінансову політику тогочасних урядів і не подає вичерпних відомостей про новостворювану тогочасну грошову систему молодій державі. Подібними характеристиками відзначна й спільна узагальнююча науково-популярна праця Г. П'ятаченка та Л. Кухарець «Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003», що побачила світ 2005 року²⁷².

²⁶⁸ Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Дизайн і захист грошових знаків України. – Льв.: Видавництво Львівського банківського інституту НБУ, 2000. – 112 с.

²⁶⁹ Лебедева І. М. Фінансова політика уряду УНР (листопад 1917 р. – квітень 1918 р.) // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія "Історія, економіка, філософія". – Вип. 3. – К.: КДЛУ, 1999. – С. 108–127.

²⁷⁰ Гай-Нижник П. Фінансова політика Української Центральної Ради (1917–1918) // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 3. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1999. – С. 356–400; Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). – К., 2004. – 430 с.; Гай-Нижник П. Грошова система і фінансова політика урядів УНР та Української Держави в українській історіографії // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 8. – К.: Інститут історії України НАН України, 2005. – С. 38–47; Гай-Нижник П. П. Грошова політика уряду Центральної ради і діяльність Х. Барановського на посаді генерального секретаря фінансів (15 червня – 12 серпня 1917 р.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XII. – К.: Поліграфічний центр "Фоліант", 2006. – С. 301–318; Гай-Нижник П. П. Заснування Центральної ради та її перші заходи у фінансовій сфері (березень–червень 1917 р.) // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. XIV. – К.: Поліграфічний центр "Фоліант", 2007. – С. 411–421; Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Директорії Української Народної Республіки (грудень 1918–1921 рр.) // Гілея. – 2013. – Вип. 77. – С. 48–57; Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016. – 532 с.

²⁷¹ Дмитрієнко М. Ф., Литвин В. М., Ющенко В. А., Яковлева Л. В. Гроші в Україні: факти і документи. – К.: Інститут історії України НАНУ, Національний банк України, ЦДАВОВУ України, 1998. – 454 с.

²⁷² П'ятаченко Г. О., Кухарець Л. Г. Становлення та розвиток фінансів України. 1917–2003. – К.: НДФ, 2005. – 784 с.

Отже, після відродження державної незалежності України (1991 р.) у вітчизняній історіографії з'являються праці, що по-новому висвітлюють період визвольних змагань початку ХХ ст. Потреба у подібних дослідженнях була і залишається зумовленою не лише у практично повномірній нерозкритості вказаного питання в історіографії національно-визвольних змагань та української державності, а й схожістю за своєю сутністю з процесами та проблемами, які спіткали українське суспільство у 1917–1922 рр. та за сучасних умов у розбудові національних фінансів і державності.

Аналіз процесу започаткування на початку ХХ ст. вітчизняної грошової системи, організації фінансово-адміністративного апарату влади й проведення державою власної фінансової політики є не лише корисним і необхідним чинником наукових досліджень з історико-пізнавальної точки зору, а й в багатьох випадках повчальним з огляду сьогодення. Тому висвітлення фінансових справ і політики минулих державотворень будь-якої країни не повинно обмежуватися лише фактологічними чи хронологічними даними без поєднання з історико-теоретичним описом, як і навпаки. Утім, саме таких праць у сучасній українській історичній науці явно надто в обмалі і питання становлення національної грошової системи та фінансової політики України 1917–1922 рр. здебільшого все ще очікує на своїх дослідників.

1.2. Джерельна база дослідження

Джерельна база складає основу історичних пошуків і відіграє визначальну роль у науковому дослідженні. Відтак при написанні цієї монографії було використано різний комплекс речових і письмових джерел.

Джерельна база дослідження – широка і різноманітна, що вимагає її аналізу за видами (опубліковані і неопубліковані), характером (законодавчі акти, офіційні звіти, доповідні записки, обіжники, інструкції і розпорядження), а також за походженням (документи урядових установ, приватних інституцій, діячів тощо). Опубліковані джерела і документальні архівні матеріали за принципом свого походження та цільового призначення поділяються на такі групи: законодавчі акти вищих та місцевих органів влади; збірники документів та матеріалів; періодичні видання; нарративні джерела – спогади та щоденники сучасників подій, що відбувалися в Україні у 1917–1922 роках.

Неопубліковані джерела, значну частину яких вперше введено до наукового обігу, представлені різного роду та походження архівними матеріалами.

Наративні джерела, що оповідають про перебіг української революції та національно-визвольних змагань 1917–1922 рр., складають досить об'ємний бібліографічний шар, проте практично жодні спогади або щоденники учасників чи свідків тогочасних подій не містять вагомих свідчень з історії фінансової політики Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. Автори зосереджують свою увагу на політичних, військових, соціально-економічних перипетіях тогочасного життя, лише фрагментарно згадуючи про грошові справи, як правило не рівня державної політики.

Показовим підтвердженням цьому є й той факт, що навіть голова Генерального секретаріату В. Винниченко у своїх спогадах («Відродження нації») практично не зупиняє уваги на фінансовій політиці виконавчого органу Центральної Ради²⁷³, як не висвітлюють цей напрямок роботи уряду революційної України і його публіцистичні публікації²⁷⁴. Таку ж характеристику можна дати й спогадам інших учасників українського національного відродження тієї пори, зокрема А. Гольденвейзера²⁷⁵, М. Грушевського²⁷⁶, Д. Дорошенка²⁷⁷, М. Залізняка²⁷⁸, К. Левицького²⁷⁹, О. Лотоцького²⁸⁰, І. Мазепи²⁸¹, А. Марголіна²⁸²,

²⁷³ *Винниченко В.* Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). – Ч. I. Доба Української Центральної Ради. Період перший. Революційна організація державности й морально-правової влади. – Київ; – Відень: Дзвін, 1920. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1990. – 348 с.; *Винниченко В.* Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). – Ч. II. Доба Української Центральної Ради. Період другий. Організація юридично-правової влади. – Київ; – Відень: Дзвін, 1920. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1990. – 328 с.

²⁷⁴ *Винниченко В.* Публіцистика. – Нью-Йорк; – Київ: Українська Вільна академія наук у США, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 2002. – 392 с.

²⁷⁵ *Гольденвейзер А.* Из киевских воспоминаний // Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва; – Ленинград, 1930. – С. 1–63; *Гольденвейзер А. А.* Изъ Киевскихъ воспоминаний (1917–1921 гг.) // Архив русской революции. – Т. 6. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – С. 161–303.

²⁷⁶ *Грушевський М.* Спомини // Київ. – 1989. – № 11. – С. 113–131.

²⁷⁷ *Дорошенко Д.* Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. – Кн. III. – 36. V і VI. – Відень, 1921. – С. 75–104; *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки). – К.: Темпора, 2007. – 272 с.; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – К.: Темпора, 2007. – 632 с.

²⁷⁸ *Залізник М.* Перший виступ української держави у світовій політиці // Україна на дипломатичному фронті. Альманах “Червоної калини”. – Льв., 1938. – С. 48–56.

²⁷⁹ *Левицький К.* Великий Зрив. (До історії української державности від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів). – Льв.: “Червона калина”, 1931. – 149 с.

²⁸⁰ *Лотоцький О.* Сторінки минулого. – Варшава: Український науковий інститут, 1932. – 278 с.

²⁸¹ *Мазела І.* Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. – Ч. 1. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. – Б.м.: Прометей, 1950. – 208 с.; *Мазела І.* Україна в огні й бурі революції. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.

²⁸² *Марголін А.* Украина и политика Антанты (записки еврея и гражданина). – Берлин: Издательство С. Ефрон, 1926. – 221 с.; *Марголін А.* Украина и политика Антанты // Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва; – Ленинград, 1930. – С. 359–392; *Margolin A.* Ukraine and Policy of the Entente. – USA: Ukrainian Academy of Arts and Sciences, 1977. – 261 p.

М. Могилянського²⁸³, В. Мякотина²⁸⁴, Г. Одинця²⁸⁵, Я. Окуневського²⁸⁶, М. Рафеса²⁸⁷, О. Севрюка²⁸⁸, П. Скоропадського²⁸⁹, І. Феценка-Чопівського²⁹⁰, Є. Чикаленка²⁹¹, М. Шаповала²⁹², О. Шульгина²⁹³ та інших.

Тут варто зауважити, що такі об'ємні збірки спогадів учасників української та російської революцій як, наприклад, «Революция на Украине по мемуарам белых»²⁹⁴ чи двадцятидвохтомний «Архив русской революции»²⁹⁵ практично не містять на своїх сторінках суттєвої інформації з фінансових питань в політиці урядів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. Окрему інформацію щодо перебігу переговорів і укладання мирового договору в Бересті (Бресті-Литовському), його певних фінансових і міжнародних військово-політичних аспектів, можна залучити з присвяченого цій події збірника спогадів і матеріалів, що вийшли друком 1928 р. у Львові під редакцією І. Кедрина²⁹⁶. Водночас, попри епізодичні свідчення про українські гроші чи стан фінансового ринку, ці наративні джерела дають нам змогу відчутти не лише дух тієї епохи, але й зрозуміти загальні політичні та економічні тенденції серед керівництва країни, що, своєю чергою, полегшує аналіз логіки дій урядів України й у фінансовій сфері.

З цього огляду додаткову інформацію, зокрема щодо ставлення російського центру до українського політичного відродження,

²⁸³ *Могилянський Н.* Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва; Ленинград, 1930. – С. 115–135.

²⁸⁴ *Мякотин В.* Из недалекого прошлого. (Отрывки из воспоминаний) // Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва; Ленинград, 1930. – С. 222–238.

²⁸⁵ *Одинець Г. М.* Мої спогади про Центральну Раду. – Харків: Державне видавництво України, 1926. – 38 с.

²⁸⁶ *Окуневський Я.* Вже світає, спомин з 1918 року // Український Національний Календар на 1928 рік. – Перемишль, 1927. – С. 10.

²⁸⁷ *Рафес М.* Мои воспоминания // Былое. – 1922. – № 19. – С. 177–199.

²⁸⁸ *Севрюк О.* Підписання Брестського договору // Україна на дипломатичному фронті. Альманах "Червоної калини". – Льв., 1938. – С. 143–166.

²⁸⁹ *Скоропадський П.* Спомини. – К.: Україна, 1993. – 112 с.; *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ; – Філадельфія, 1995. – 493 с.

²⁹⁰ *Феценко-Чопівський І.* Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. – Житомир: Житомирський вісник, 1992. – 122 с.

²⁹¹ *Чикаленко Є.* Уривки з моїх споминів за 1917 р. – Прага: Видання Фонду імені Є. Чикаленка при Українському Академічному Комітеті, 1932. – 41 с.; *Чикаленко Є.* Спогади (1861–1907). – К.: Темпора, 2003. – 416 с.; *Чикаленко Є. Х.* Щоденник, 1919–1920. – Київ; – Нью-Йорк: Видавництво імені Олени Теліги, 2005. – 640 с.; *Чикаленко Є.* Щоденник. У 2-х т. – Т. 1. (1907–1917). – К.: Темпора, 2004. – 428 с.; *Чикаленко Є.* Щоденник. У 2-х т. – Т. 2. (1918–1919). – К.: Темпора, 2004. – 464 с.

²⁹² *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма. – Прага: Вільна спілка, 1928. – 333 с.

²⁹³ *Шульгин О.* Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. Статті, документи, промови. – К.: Друкар, 1918. – 111 с.; *Шульгин О.* Без території: ідеологія та чин Уряду УНР. – Париж, 1934. – 251 с.

²⁹⁴ Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва; Ленинград, 1930. – XXXII, 435 с.

²⁹⁵ Архив русской революции: В 22 т. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – Т. 1. – 312 с.; – Т. 2. – 226 с.; – Т. 3. – 275 с.; – Т. 4. – 288 с.; – Т. 5. – 360 с.; – Т. 6. – 364 с.; – Т. 8. – 200 с.; – Т. 12. – 296 с.; – Т. 14. – 342 с. тощо.

²⁹⁶ Берестейський мир (з нагоди 10-х роковин): Спомини та матеріали / Зладив І. Кедрин. – Льв.: Червона калина, 1928. – 319 с.

надають й спогади російських політичних та громадських діячів того часу, зокрема А. Керенського²⁹⁷, Г. Лехтенбергського²⁹⁸, В. Набокова²⁹⁹, М. Родзянка³⁰⁰, П. Мілюкова³⁰¹, І. Церетелі³⁰², М. Барятінської³⁰³ та інших, а також колишнього царського міністра фінансів В. Коковцова, який змальовує стан загальноросійської фінансової системи напередодні і під час революції³⁰⁴.

Українська державність відроджувалася у складних міжнародних умовах, під час останньої фази світової війни, а отже її перебіг і політика провідництва Центральної Ради та Гетьманату, особливо після укладення Берестейського (Брестського) договору, не могли відбуватися поза впливом зовнішніх подій. За таких умов військово-політичні чинники тою чи іншою мірою мусили впливати й на провадження українськими урядами державної фінансової політики. Саме тому спогади європейських дипломатів і військових діячів також, хоч і опосередковано, додають ясності щодо міжнародної і внутрішньої фінансової політики урядів України. У цьому контексті заслуговують на увагу спогади Дж. Бьюкенена³⁰⁵, Дж. Буріана³⁰⁶, М. Гофмана³⁰⁷, В. Гренера³⁰⁸, Р. Кюльмана³⁰⁹, Е. Людендорфа³¹⁰, М. Палеолога³¹¹, Ж. Садуля³¹²,

²⁹⁷ *Kerensky A.* Russia and history's turning point. – New York: Duell, Sloan and Pearce, 1965. – 558 p.; *Керенский А. Ф.* Россия в поворотный момент истории. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 524 с.

²⁹⁸ *Лейхтенбергский Г.* Воспоминания об "Украине": 1917–1918. – Берлин: Детинец, 1921. – 52 с.

²⁹⁹ *Набоков В.* Временное Правительство // Архив русской революции. – Т. 1. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – С. 9–96.

³⁰⁰ *Родзянко М. В.* Государственная Дума и февральская 1917 года революция // Архив русской революции. – Т. 6. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – С. 5–82.

³⁰¹ *Милюков П. Н.* История второй русской революции. – Мн.: Харвест, 2002. – 752 с.

³⁰² *Церетели И. Г.* Кризис власти. Воспоминания лидера меньшевиков, депутата II Государственной думы. 1917–1918. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 255 с.

³⁰³ *Барятинская М.* Моя русская жизнь. Воспоминания великосветской дамы. 1870–1918. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – 367 с.

³⁰⁴ *Коковцов В. Н.* Изъ моего прошлаго. Воспоминания 1903–1919 гг.: В 2-х т. – Т. 1. – Париж: Издание журнала "Иллюстрированная Россия", 1933. – 505 с.; – Т. 2. – Париж: Издание журнала "Иллюстрированная Россия", 1933. – 504 с.

³⁰⁵ *Бьюкенен Дж.* Мемуары дипломата. – М.: Международные отношения, 1991. – 344 с.; *Бьюкенен Дж.* Мемуары дипломата. – М.: АСТ; – Мн.: Харвест, 2001. – 400 с.

³⁰⁶ *Bryan J.* Intervention, civil war, and communism in Russia. – Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1936. – 594 p.

³⁰⁷ *Hoffmann M.* Krieg der verseumten Moeglichkeiten. – Muenchen, 1924. – 386 s.; *Гофман М.* Записки и дневники 1914–1918. – Пг., 1920. – 264 с.

³⁰⁸ *Gröener W.* Lebenserinnerungen (Jugend. Generalstab. Weltkrieg). – Göttingen, 1957. – 584 s.; *Tagebuch und Aufzeichnungen Wilhelm Groeners.* – Goettingen, 1971. – 287 s.

³⁰⁹ *Kühlman R.* Erinnerungen. – Heidelberg, 1948. – 590 s.

³¹⁰ *Ludendorff E.* Meine Kriegserinnerungen. 1914–1918. – Berlin, 1919. – 234 s.; *Ludendorff E.* Memoirs. 1914–1918. – London: Hutchinson, 1921. – 336 p.; *Людендорф Э.* Мои воспоминания о войне. 1914–1918 гг. – М., 1924. – 316 с.; *Людендорф Э.* Мои воспоминания. Первая мировая война в записках германского полковника. 1914–1918. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 351 с.

³¹¹ *Палеолог М.* Царская Россия накануне революции. – М.: Международные отношения, 1991. – 336 с.

³¹² *Садуль Ж.* Записки о большевицкой революции. 1917–1919. – М.: Книга, 1990. – 400 с.

Ж. Табуї³¹³, О. Черніна³¹⁴ та інших.

Утім, усі вищеперелічені українські діячі були активними учасниками або свідками вітчизняного національно-державного відродження 1917–1922 рр., а тому їхня оцінка того чи іншого кроку уряду не може бути об'єктивною. Ще менш об'єктивними, а надто з огляду на розуміння українських соціально-політичних та фінансово-економічних реалій, прагнень та урядових дій, є погляди російських та європейських авторів, які, природно, у своїх міркуваннях виходили з військово-політичних та фінансово-економічних перспектив і вигід власних держав.

Більш докладну джерельну інформацію сучасні дослідники можуть віднайти в раніше вже опублікованих документах і матеріалах, але й вони не можуть претендувати на вичерпність, позаяк науковцю постійно слід зважати не лише на обмеженість об'єму вміщеної в тому чи іншому опублікованому збірникові документальної бази, а й на суб'єктивний її підбір до оприлюднення укладачами. Так, наприклад, радянські дослідники, затиснуті в лещата ідеологічних догм і обмежень з боку компартійної диктатури та державної цензури, що існували в СРСР, здійснювали публікації джерел вибірково, винятково для таврування «українського буржуазного націоналізму» та його «антинародної» сутності.

За часів існування Радянського Союзу, тим не менш, вийшли друком збірки окремих документів і матеріалів, які більшою чи меншою мірою стосувалися періоду існування Української державності³¹⁵. Підібрані тенденційно-вибірково і з попередньо визначеним антиукраїнським спрямуванням, вони, безумовно, є надто упередженими за змістом і, відповідно, не несуть всебічної інформації про українську державність 1917–1920 років.

³¹³ *Tabouis G.* Comment je devins Commissaire de la République Française en Ukraine. – Мюнхен: Український науковий інститут, 1932. – 28 р.; *Табуї.* Як я став комісаром Французької Республіки в Україні // Пам'ять століть. – 2007. – № 2. – С. 32–58.

³¹⁴ *Czernin O.* In the World War. – London; – New-York; – Toronto; – Melbourne: Cassell and Company, Ltd., 1919. – 336 p.; *Czernin O.* WKI Im Weltkrieg. – Ullstein, 1919. – 427 s.; *Чернин О.* В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел. – М.; – Пг.: Гиз, 1923. – 292 с.

³¹⁵ *Гражданская война в Украине 1918–1920 гг.* Сборник документов и материалов: В 3-х т., 4 кн. – Т. 1. – Кн. 1. – К.: Наукова думка, 1967. – 875 с.; *Гражданская война в Украине 1918–1920 гг.* Сборник документов и материалов: В 3-х т., 4 кн. – Т. 1. – Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1967. – 491 с.; *Документи о разгроме немецких оккупантов на Украине в 1918 г.* / Под ред. И. И. Минца и Е. Н. Гордощекого. – М.: Госполитиздат, 1942. – 240 с.; *Как немецкие оккупанты угнетали и грабили в 1918 году. Исторические документы.* – М.: Воениздат НКО СССР, 1941. – 22 с.; *Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов)* / Под ред. М. Горького, И. Минца, Р. Эйдемана: В 2 т. – Т. 1. *Германская оккупация на Украине, 1918. Документы и материалы.* – М.: Государственное изд-во "Истории гражданской войны", 1936. – 205 с.; *Скляренко Є. М.* Боротьба трудящих України проти німецько-австрійських окупантів і гетьманщини в 1918 році. – К.: Видавництво Академії Наук УРСР, 1960. – 284 с. та ін.

Попри це, серед виданих джерел дослідники і сьогодні можуть віднайти цінні з наукового погляду документи і матеріали. Серед таких, зокрема: «Наше денежное обращение: Сборник материалов по истории денежного обращения в 1914–1925 гг.»³¹⁶, «Разгром немецких захватчиков в 1918 г. Сборник материалов и документов»³¹⁷, «Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов)»³¹⁸, «Документы о разгроме немецких оккупантов на Украине в 1918 г.»³¹⁹, тритомник «Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине (февраль 1917 г. – апрель 1918 г.): Сборник документов и материалов»³²⁰, «Гражданская война в Украине 1918–1920 гг. Сборник документов и материалов»³²¹, «Матеріали до історії українського руху за світової війни» О. Гермайзе³²² та інші.

Певний обсяг документів з історії національно-визвольних змагань, серед яких можливо віднайти й фінансові аспекти державної політики, розмістили у своїх книгах П. Христюк в «Замітках і матеріалах до історії української революції 1917–1920»³²³, Д. Дорошенко в «Історії України 1917–1923 рр.»³²⁴ та Т. Гунчак у виданні «Українська революція. Документи»³²⁵. Окремі відомості з фінансової політики урядів України 1917–1918 рр. можна зустріти серед австро-угорських і німецьких документів, розміщених у збірниках документів, виданих за межами України, зокрема в «Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und

³¹⁶ Наше денежное обращение: Сборник материалов по истории денежного обращения в 1914–1925 гг. / Под ред. Л. Н. Юровского. – М.: Финансовое изд-во НКФ СССР, 1926. – 354 с.

³¹⁷ Разгром немецких захватчиков в 1918 г. Сборник материалов и документов. – М., 1943. – 336 с.

³¹⁸ Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов) / Под ред. М. Горького, И. Минца, Р. Эйдмана: В 2 т. – Т. 1. Германская оккупация на Украине, 1918. Документы и материалы. – М.: Государственное изд-во "Истории гражданской войны", 1936. – 205 с.

³¹⁹ Документы о разгроме немецких оккупантов на Украине в 1918 г. / Под ред. И. И. Минца и Е. Н. Городецкого. – М.: Госполитиздат, 1942. – 240 с.

³²⁰ Великая Октябрьская Социалистическая революция на Украине (февраль 1917 г. – апрель 1918 г.): Сборник документов и материалов: В 3-х т. – Т. 1. – К.: Госполитиздат, 1957. – 1011 с.; – Т. 2. – К.: Госполитиздат, 1957. – 732 с.; – Т. 3. – К.: Госполитиздат, 1957. – 1000 с.

³²¹ Гражданская война в Украине 1918–1920 гг. Сборник документов и материалов: В 3-х т., 4 кн. – Т. 1. – Кн. 1. – К.: Наукова думка, 1967. – 875 с.; – Кн. 2. – К.: Наукова думка, 1967. – 491 с.

³²² Гермайзе О. Матеріали до історії українського руху за світової війни // Український археографічний збірник. – Т. 1. – К.: Видання Української археографічної комісії Української Академії Наук, 1926. – С. 271–354.

³²³ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр.: У 4-х ч. – Т. 1. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921. – 204 с.; – Т. 3. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921. – 160 с.; – Т. 4. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1922. – 405 с.

³²⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: В 2 т. – Т. 1. Доба Центральної Ради. – Ужгород: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – 429, LXXXVI с.; Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр.: В 2 т. – Т. І. Доба Центральної Ради. – К.: Темпора, 2002. – 320 с.; – Т. ІІ. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К.: Темпора, 2002. – 352 с.

³²⁵ Гунчак Т. Українська революція. Документи. – Нью-Йорк, 1984. – 487 с.

historische Hintergründe» (під редакцією Т. Горникевича)³²⁶ та «Germany and the Revolution in Russia, 1915–1918. Documents from the Archives of the German Foreign Ministry» (під редакцією З. Земана)³²⁷. Обмежену документацію фінансово-економічного характеру можна віднайти в ґрунтовному збірникові «Brest-Litowsk», присвяченому переговорам у Бересті (Бресті-Литовському) і який містить протоколи нарад ставки німецької армії за грудень 1917 – лютий 1918 рр. та протоколи засідань німецького парламенту з питань мирних переговорів³²⁸, а також у збірникові «Russian and Germany at Brest-Litovsk. A Documentary History of the Peace Negotiations»³²⁹ та на офіційному сайті Єльського університету (США) «The Conclusion with the Central Powers of the Peace of Brest Litovsk»³³⁰. Серед документів Міністерства закордонних справ Німеччини та її військового командування 1918–1925 рр., що увійшли до збірника «Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945», теж можна віднайти окремі документальні матеріали, що характеризують фінансовий стан в Україні періоду української революції³³¹.

Значну допомогу в справі дослідження фінансової політики часів існування Центральної Ради сучасним історикам надають опубліковані Інститутом історії України НАН України три серії цінних двотомників документів і матеріалів Центральної Ради³³², Української Держави³³³ й Директорії УНР³³⁴. Доповненням до вищевказаних збірників документів слугуватиме й робота І. Лебедевої «Неопубліковані

³²⁶ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe / Von. Theophil Hornykiewicz. – Serie I–IV. – Band I. – Philadelphia: Ferdinand Berger & Söhne, OHG, Horn, N.Ö., 1966. – 450 s.; – Band II. – Philadelphia, Pa.: Druck und Verlag Ferdinand Berger & Sohne OHG Horn, Osterreich, 1967. – 484 s.; – Band III. – Philadelphia, Pa.: Druck und Verlag Ferdinand & Sohne OHG Horn, Osterreich, 1968. – 704 s.

³²⁷ Germany and the Revolution in Russia, 1915–1918. Documents from the Archives of the German Foreign Ministry / Ed. Zbynek Zeman. – London; New-York; Toronto: Oxford University Press, 1958. – 157 p.

³²⁸ Brest-Litowsk. – Vandenhoeck & Ruprecht in Goettingen, 1969. – 230 s.

³²⁹ Russian and Germany at Brest-Litovsk. A Documentary History of the Peace Negotiations / Ed. Magnes Judah L. – New York: The Rand School of Social Science, 1919. – 192 p.

³³⁰ The Conclusion with the Central Powers of the Peace of Brest Litovsk, March 3, 1918. Source: Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1918 Russia (in Three Volumes). – Volume I Department of State Publication 222 Washington, DC: Government Printing Office, 1931 USMARC Cataloging Record // www.yale.edu/lawweb/avalon/diplomacy/forrel/1918rv1/blmenu.htm.

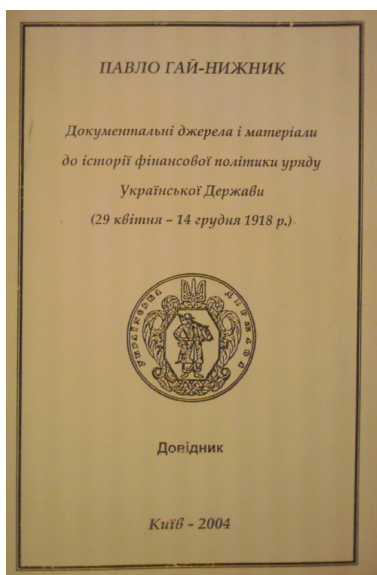
³³¹ Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. – Serie A: 1918–1925. – Bd. I. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1982. – 700 s.; – Bd. II. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984. – 710 s.

³³² Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наук. думка, 1996. – 590 с.; – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К.: Наукова думка, 1997. – 424 с.

³³³ Українська Держава (квітень–грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1. – К.: Темпора, 2015. – XVIII + 790 с.; – Т. 2. – К.: Темпора, 2015. – XX + 412 с.

³³⁴ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки 1918–1920: Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2006. – 688 с.; – Т. 2. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2006. – 744 с.

протоколи засідань Генерального секретаріату Центральної Ради»³³⁵. Інший бік української революції відкриває збірник документів і матеріалів «Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року»³³⁶. Кілька документів фіскального характеру періоду Центральної Ради можна зустріти на сторінках видання «Митниці Слобожанщини: Збірник архівних документів і матеріалів: 1660–1870–1992–2000»³³⁷.

За час новітньої незалежності України в нашій державі не було видано жодного збірника документів і матеріалів суто з фінансової політики Центральної Ради, Гетьманату, Директорії чи ЗУНР, а опублікована частина загальної джерельної бази з періоду революції та національно-визвольних змагань не є репрезентативною щодо фінансової політики українських урядів у 1917–1922 рр. через її фрагментарність щодо цієї сфери вітчизняного державотворення.

Згадаю, принагідно, й про власну публікацію у 2004 р. довідника з переліком списку документальних джерел і ма-

теріалів до історії фінансової політики уряду Української Держави³³⁸ та понад шестисот архівних документів саме з фінансової політики уряду Української Держави у вигляді другого тому-дodatku до своєї монографії «Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.)»³³⁹, а також у 2007 р. понад чотирьохсот документів з грошово-банківської політики в праці «Український Державний банк: історія становлення. Документи і матеріали (1917–1918 рр.)»³⁴⁰ та 2016 р. сто шістнадцять архівних

³³⁵ Лебедєва І. Неопубліковані протоколи засідань Генерального Секретаріату Центральної Ради // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 8. – К.: Державний комітет архівів України; Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; Європейський університет, 2002. – С. 215–221.

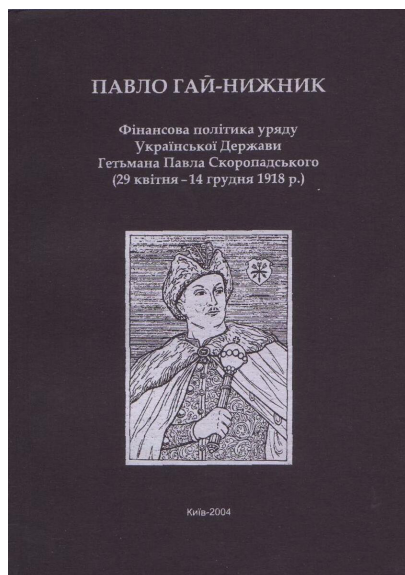
³³⁶ Український національно-визвольний рух. Березень–листопад 1917 року: Документи і матеріали. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с.

³³⁷ Наше денежное обращение: Сборник материалов по истории денежного обращения в 1914–1925 гг. / Под ред. Л. Н. Юровского. – М.: Финансовое изд-во НКФ СССР, 1926. – 354 с.

³³⁸ Гай-Нижник П. Документальні джерела і матеріали до історії фінансової політики уряду Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). Довідник. – К., 2004. – 47 с.

³³⁹ Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.). – К., 2004. – 430 с.

³⁴⁰ Гай-Нижник П. Український Державний банк: історія становлення. Документи і матеріали (1917–1918 рр.). – К.: Цифра-друку, 2007. – 340 с.

документів з української міжнародної фінансової політики у книзі «Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.)»³⁴¹, які й досі залишаються єдиними подібними виданнями з такою чисельністю вперше опублікованих документів фінансового спрямування³⁴².

Такі значні прогалини в документальній базі стало за можливе усунути через залучення до наукового опрацювання неопублікованих досі джерел, які склали основу монографії. Це, перш

за все, величезний пласт документів і матеріалів, що зберігаються у сховищах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Основними фондами, які було опрацьовано і використано в процесі написання монографії, стали фонди: ф. 1063 – Ради народних міністрів Української Народної Республіки (3 описи з 37 справами); ф. 1115 – Української Центральної Ради (1 опис з 84 справами) і, звісно ж, фонди Народного міністерства фінансів УНР – ф. 1434 (2 описи з 67 справами), ф. 1509 (6 описів з 1516 справами), ф. 2199 (6 описів з 825 справами). Плідним джерелом додаткової інформації послужили також фонди: ф. 2592 – Народного міністерства закордонних справ УНР (4 описи з 161 справою), ф. 3690 – Державного контролю УНР (2 описи з 38 справами) та ф. 1064 – Ради міністрів Української Держави (3 описи з 372 справами).

Ці фонди містять визначальні документи з української внутрішньої і зовнішньої фінансової політики України у 1917–1918 рр., а саме: протоколи засідань Генерального секретаріату, Ради народних міністрів УНР, Центральної Ради, Малої Ради, Ради міністрів Української Держави, закони і постанови загальнодержавного характеру, фінансові законопроекти і пояснючі записки урядовців, внутрішні розпорядження і обіжники Міністерства фінансів та його підрозділів тощо.

³⁴¹ Гай-Нижник П. П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). – К.: Дуліби, 2016. – 532 с.

³⁴² З огляду на зазначене, сподіваюся, що документальна частина цього дослідження посяде належне місце у вищенаведеному перелікові і стане в пригоді не лише дослідникам фінансово-економічної історії України, а й національно-визвольних змагань 1917–1922 рр. загалом.

Так, наприклад, фонди Народного міністерства фінансів (фф. 1434, 1509, 2199) містять різноманітні кошториси, обіжники, сміти прибутків та видатків державних підрозділів, відомості з акцизних та інших зборів, пояснюючі записки голів фінансового відомства та директорів його департаментів тощо (ф. 1434), проекти законів фінансового спрямування, як, наприклад, тимчасовий Закон «Про випуск державних кредитових білетів Української Народньої Республіки» (ф. 1509), протоколи засідань уряду з питань митної і податкової політики, доповіді міністрів фінансів, супровідні записки голів департаментів Міністерства фінансів УНР тощо (ф. 2199).

Фонди Міністерства закордонних справ містять листування комісара Французької Республіки генерала Ж. Табуї з секретарем закордонних справ УНР з питань економічної та технічної допомоги для боротьби з більшовиками (ф. 2592), листування послів України в Берліні з керівництвом України (ф. 2592), групу справ української делегації на переговорах в Бересті (Бресті-Литовському), протоколи і стенограми пленарних засідань, доповідні й службові записки міністру (ф. 2592). Фонд 3766 (опис 1) містить тексти господарчої угоди з додатками між Україною та Німеччиною на 1918–1919 років. Матеріали Міністерства торгівлі і промисловості Української Держави містять аналіз Берестейського мирового договору (ф. 1118), матеріали з аналізу економічної ситуації в Україні у 1918 р., тексти та характеристики українсько-німецького економічного договору від 23 квітня 1918 р., матеріали Українсько-німецької економічної комісії, загальний аналіз економічної політики Німеччини в Україні (ф. 1118) тощо.

Зі сховищ ЦДАВО України було проаналізовано й відповідні архівні фонди періоду Директорії УНР – Ради народних міністрів, Народного міністерства фінансів, Міністерства закордонних справ, Українського представництва УНР Директорії в Німеччині, Посольства УНР в Австрії, фонд Микити Шаповала (ф. 1065, ф. 1092, ф. 1509, ф. 2199, ф. 3581, ф. 3619, ф. 3690, ф. 3766 та ін.). Так, зокрема, у фонді 3581 міститься багато матеріалу, що стосується грошових збережень України в Німеччині та Австрії, розкривається завдання дипломатичних місій М. Василька та Х. Барановського, висвітлюється перебіг перемовин та основні причини, що не дозволили отримати УНР Директорії ці кошти.

Частково певні відомості були залучені й з фонду 4 (фонд Народного комісаріату закордонних справ УСРР), що хронологічно охоплює 1920–1923 рр. Окрему додаткову джерельну інформацію було частково

здобуто й в Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІАУ у м. Львів), а саме у фондах 581 та 681.

Для повноти осягнення фінансової політики урядів УНР й УД та її втілення у провінції було опрацьовано також документацію, що зберігається в регіональних архівах країни, зокрема у Державному архіві Харківської області (ДАХО) та відділенні Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (ВДАЧОН), відповідно – фонди Харківської митниці (ф. 84) та Ніжинського повітового казначейства в м. Ніжин Чернігівської губернії (ф. 344) тощо. Фонди містять документацію місцевого характеру, листування з керівництвом Міністерства фінансів та майже усі обіжні матеріали, що надсилалися з Києва до регіональних Фінансових палат, відділень Державного банку, місцевих податкових інспекцій тощо.

Під час опрацювання джерельної бази дослідження, було проаналізовано також окрему документальну спадщину іноземного походження, зокрема архівні фонди польської Biblioteka Narodowa w Warszawie (де зберігається великий шар документації українського та німецького походження), австро-угорську документацію з чотиритомника «Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe» та американську з багатотомника «Papers Relating to the Foreign Relations of the United States», документи Федерального архіву ФРН, відомості з Архіву зовнішньої політики Російської Федерації тощо.

Цінність цих джерел для історичної науки є не лише у тому, що вони були практично невідомими дослідникам до цього часу, але й у тому, що їхній зміст має не тільки фактично визначене законодавче значення, а й ґрунтовні пояснення і обумовлення (зокрема у пояснювальних записках міністрів тощо) тих чи інших урядових заходів. Документи пояснюють їхнє значення не лише для фінансово-економічного відродження України, а й розкривають тогочасний внутрішньополітичний і господарський стан в країні на державному рівні, його зв'язок з загальним політичним курсом уряду. Використані джерела є документацію найвищого державного рівня, вони висвітлюють як безпосередні кроки, що були здійснені урядом, так і ті, що стояли на порядку денному перед урядовцями і, відповідно, вказують шлях до розуміння тактики і стратегії економічної політики урядів Української Народної Республіки чи Української Держави взагалі й фінансової зокрема. Важливість опрацьованих архівних документів полягає також й у тому, що практично усі вони досі не перебували у науковому обігу.

Крім того, досить багату документальну спадщину (закони, постанови, накази, обіжники) було виявлено в офіційних виданнях владних структур УНР («Вісти з Української Центральної Ради», «Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки», «Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки», «Вістник Краєвого Комісаріату Української Народньої Республіки на Холмщину, Підляше й Поліссє») та в офіційному часописі Ради міністрів Української Держави – «Державний вістник».

Суттєві фактичні та документальні відомості (витяги з протоколів засідання Центральної Ради та уряду, закони, аналітичні статті тощо) містять близькі до владних партій за часів Центральної Ради пресові видання «Народня воля», «Нова Рада», «Робітничка газета» та впливові столичні, фахові і регіональні часописи як: «Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины», «Киевская мысль», «Украинская жизнь», «Последние новости», «Финансовый журнал», «Українська кооперація», «Народное хозяйство», «Одесский листок», «Южное дело», «Союз» (Умань) та інші.

Оглянуто було й німецьку, австро-угорську, британську, російську та польську періодику тих часів, зокрема такі видання як: «Óraiújság», «Die Ukraine», «Flight», «Wolkwitschaftliche Chronik», «Vossische Zeitung», «Frankfurter Zeitung», «Berliner Lokal-Anzeiger», «Osteuropäische Zukunft», «Manchester Guardian», «New Times», «Украинская жизнь», «Известія», «Экономическая жизнь», «Nowiny Raciborskie», «Racibórz Forge» та інші.

Без опрацювання ж і аналізу усього комплексу цих та інших джерел, висвітлення фінансової політики урядів УНР (як за часів Центральної Ради, так і Директорії) та УД (Гетьманату) протягом 1917–1922 рр. не може відбутися на належному науковому та інформативному рівні. При написанні монографії автор використовував також речові джерела, зокрема оригінали українських паперових грошових знаків, облігацій та розмінних марок-шагів із власної колекції.

Тож сукупність актуалізованої та неактуалізованої інформації робить джерельну базу пропонованого увазі читача дослідження репрезентативною, уможливорює висвітлення фінансової політики Центральної Ради, Директорії, урядів «першої» та «другої» УНР, Української Держави (Гетьманату) 1917–1922 рр. з високим рівнем достовірності. Таким чином, основну базу нашого дослідження склали документи і матеріали, що зберігаються в архівних установах. Переважна більшість

архівних документів з фінансової політики України в 1917–1922 рр. досі не аналізувалася дослідниками, а отже становлять значний науковий інтерес і лише тепер вводяться до наукового обігу, що в поєднанні з іншими видами джерельних матеріалів дозволяє нам вперше достовірно та всебічно відтворити усі грані внутрішньоукраїнських і міжнародних урядових намірів та безпосередніх кроків у фінансовій сфері національного державотворення тієї буремної доби.

Аналіз наукової літератури дає підстави зробити висновок, що проблема висвітлення фінансової політики Центральної Ради, Директорії та, відповідно, урядів УНР та Української Держави (1917–1922 рр.) практично не зацікавлювала дослідників як окрема тема. Отже, за таких обставин, теперішні історики здебільшого лише починають вивчати та опрацювати відповідний шар документального матеріалу в архівах держави та світу.

Відтак, опираючись на всю цю сукупність історіографічного та джерельно-документального матеріалу, автор спробував подати цілісну і багатогранну картину формування в Україні грошової системи та провадження Центральною Радою та Директорією, урядами Української Народної Республіки та Української Держави внутрішньої і зовнішньої фінансової політики, взаємообумовлену зі складними суспільно-політичними та соціально-економічними перетвореннями (чи, радше, потрясіннями), які вкотре випало пережити Українському народові.

РОЗДІЛ 2

НАЛАГОДЖЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ ДІЯЛЬНОСТІ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ (березень – грудень 1917 р.).

НАЛАГОДЖЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЮ РАДОЮ ДІЯЛЬНОСТІ У ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ (березень – грудень 1917 р.)

Лютий 1917 року приніс народам Російської імперії довгоочікувані зміни. Революція в Петрограді вивільнила з царських лецятів й давні сподівання українців на своє національно-культурне відродження. Її було сприйнято з захопленням і надією на позитивне вирішення так званого «українського питання». Зі свого боку провідні тогочасні українські політики, об'єднанні в Товаристві українських поступовців (ТУП), одразу ж закликали широкі кола людей підтримати перетворення, які відбувалися в країні. На початку березня 1917 р. рада ТУП закликала: «Українці! Громадяне! Підпірайте новий державний лад, бо він і тільки він несе волю Україні і що більша наша участь у йому, то ширших прав собі здобудемо»³⁴³.

12 березня 1917 р. у Петрограді українці російської столиці вийшли на вулиці і засвідчили не лише свою підтримку новому ладові, але й виразно показали свою органічну присутність та вагомість у вирішенні долі країни. «Блискуче переведена українська демонстрація в Петрограді 12 марта, – писала російська «Речь» 16 березня 1917 р., – звернула на себе увагу широких верств народу й не можна не зазначити з чуттям глибокого задоволення цього її значіння. Бо українське питання є тепер одним з найважливіших питань, що стоять перед російською демократією»³⁴⁴. За тиждень, 19 березня 1917 р. вже у Києві 100 тисяч громадян з українськими національними прапорами взяли участь у святковій маніфестації³⁴⁵. Серця усієї української громади були переповнені тоді щирою надією й вірою в недалеке й світле майбутнє.

У тіні загальної ейфорії та святковості ще залишалися наслідки складного вузла проблем, що століттями накопичувалися в царській імперії Романових. Досить скоро його хитросплетіння, обтяжені військово-політичною та фінансово-економічною ситуацією, загостреною до того ж війною та революцією, поставлять перед провідниками

³⁴³ Нова Рада. – 1917. – 25 березня.

³⁴⁴ Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). – Ч. 1. Доба Української Центральної Ради. Період перший. Революційна організація державности й морально-правової влади. – Київ; – Відень: Дзвін, 1920. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1990. – С. 64.

³⁴⁵ Там само. – С. 49.

*Стотисячна маніфестація на Хрещатику у Києві
19 березня (1 квітня) 1917 р.*

українського національного руху споконвічне питання – бути чи не бути (а якщо «бути», то якою) Україні. Чи не ключовим на той час у розв’язанні цієї дилеми стало питання наявності коштів для всебічного налагодження суспільного порядку і державного ладу. Фінансова політика у вдалому вирішенні цієї проблеми набула життєвого значення і ваги для долі усіх напрямків побудови нового суспільства.

До Першої світової війни в Російській імперії діяла налагоджена система податків, сплат і монопольних стягнень, головну масу прибутків з яких до бюджету давала горілчана. Зрозуміло, що під цей механізм податкових зборів підпадали й дев’ять українських губерній. Проте струнка система не означала безхибну структуру. Переважну суму надходжень у бюджет імперії давали непрямі (посередні) податки (наприклад, у 1910 р. вони дорівнювали 986,7 млн руб.), в той час як прямі (безпосередні) виявилися розвинутими слабкіше (на той самий 1910 р. вони дали лише 216,1 млн руб.)³⁴⁶.

Незначні надходження приносив і поземельний податок, що являв собою репарційний характер, як і далеким від довершеності був податок з промисловості. Заведений 1916-го року загально-прибутковий податок не зміг вже поправити фінансові справи агонізуючої

³⁴⁶ Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – Варшава: Український Науковий Інститут, 1938. – С. 12.

Російської імперії. На думку фахівців, зокрема Є. Гловінського, така перевага посередніх податків «свідчила про досить низький рівень фінансового устрою колишньої Росії»³⁴⁷. Нажаль, саме така структура податкового укладу відсталого, з низьким рівнем фінансової освіченості адміністрації і культурним невіглаством населення країни, до того ж розхитана війною й зруйнована революційним безладдям, дісталася у спадок новій Україні.

Світова війна та економічна криза порушили ритм грошового обігу в Росії. Так, наприклад, виробничість гірничого робітника в Донецькому басейні впала з 960 пудів на місяць у першому півріччі 1914 р. до 474 пудів на початку 1917 р., спостерігалось також падіння виробництва на українських металургійних заводах з 16,4 млн пудів у жовтні 1916 р. до 9,6 млн пудів у лютому 1917 р., а виробництво готового продукту знизилось з 12,9 млн пудів у листопаді 1916 р. до 5,8 млн на лютий наступного року³⁴⁸. Сільськогосподарська ж розруха ще більш підірвала фінанси імперії. Ще перед революцією обіг грошей в Росії був інфляційним і перебував у стані поступового, але швидкого розладу. Колишній імперський міністр фінансів і голова Ради міністрів імперії В. Коковцов згадував, що стан грошового господарства Росії різко почав змінюватися на гірше ще з кінця 1905 року. На засіданнях Фінансового комітету імперії доповіді міністра фінансів І. Шипова та директора Государственного банку С. Тімашева все більше і більше носили понурий характер. Так, зокрема, прибутки почали надходити надзвичайно мізерні, ощадні каси зіткнулися з масовою вимогою вкладників виплатити їм внески золотом. Революційна пропаганда і страйковий рух робили свою руйнуючу справу для державного кредиту та грошового обігу. «Державний банк, – згадував В. Коковцов, – змушений був постійно збільшувати випуск кредитових білетів, і емісійне право непомітно дійшло до своєї межі»³⁴⁹. Нарешті, з доповіді міністра фінансів І. Шипова 3 грудня 1905 р. виявилось, що лише за один останній тиждень з внутрішніх кас Государственного банку було вилучено золота на 200 млн руб., а більш як половина губерніальних кас не надали жодних відомостей навіть за вересень, натомість же вимагали підкріплення білетної готівки та посилення військової охорони Казначейства. А після того, як доповідач заявив, що якщо розмін на золото не буде припинено, то його наявності вистачить лише на кілька днів,

³⁴⁷ Там само.

³⁴⁸ Ауэрбах В. А. Революционное общество по личным воспоминаниям // Архив русской революции. – Т. 14. – М.: Терра; Республика, 1992. – С. 28.

³⁴⁹ Коковцов В. Н. Изъ моего прошлаго. Воспоминания 1903–1919 гг.: В 2-х т. – Т. 1. – Париж: Издание журнала "Иллюстрированная Россия", 1933. – С. 111–112.

міністр фінансів заключив його категоричною вимогою припинити розмін на золото і посилити військову присутність в губерніальних центрах³⁵⁰. З того часу і аж до 1917 р., робить висновок В. Коковцов, «фінанси Росії були розладнані і з дня на день керувалися все гірше та гірше»³⁵¹.

Михайло Терещенко

Від передвоєних років, коли на території Російської імперії оберталось паперових грошей на суму в 1 млрд 600 млн руб., до 1 листопада 1917 р. їх збільшилося до 20 млрд рублів³⁵². Інфляція наростала з непоборною силою. Розвиток російського імперіалізму, як складової частини світового фінансового процесу, відбувався на рівні середньої ланки, а себто і у фарватері боржника світових кредитових держав та міжнародних банків. За роки Першої світової війни, як повідомляв 6 квітня 1917 р. на нараді громадських організацій міністр фінансів Тимчасового уряду М. Терещенко, державний

борг Росії виріс з 5,4–5,6 млрд руб. у 1913 р. (за різними оцінками) до 55 млрд руб. на весну 1917 року. Невдовзі, 20 квітня 1917 р. на об'єднаному засіданні Тимчасового уряду, Виконавчого комітету і Комітету Державної Думи М. Терещенко, говорячи про важкий стан фінансів Росії, довів до відома присутніх, що борги держави за час війни (тобто від 1914 р.) зросли з 9 млрд до 40 млрд рублів³⁵³. Лише один місяць війни коштував тоді скарбниці 0,5 млрд руб.³⁵⁴, а воєнні витрати на одну добу у 1917 р. перевищували 50 млн рублів³⁵⁵. За підрахунками відомого тогочасного економіста, професора Л. Яснопольського, річна оплата на 5% виносила боргів в 1 млрд 665 млн рублів³⁵⁶. Як згадував міністр

³⁵⁰ Там само. – С. 113.

³⁵¹ Там само. – Т. 2. – Париж: Издание журнала "Иллюстрированная Россия", 1933. – С. 297–298.

³⁵² *Туган-Барановський М.* Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 126.

³⁵³ *Церетели И. Г.* Кризис власти. Воспоминания лидера меньшевиков, депутата II Государственной думы. 1917–1918. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – С. 36.

³⁵⁴ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – Клівленд: Український Музей-Архів, 1974. – С. 435.

³⁵⁵ *Церетели И. Г.* Кризис власти. Воспоминания лидера меньшевиков, депутата II Государственной думы. 1917–1918. – С. 36

³⁵⁶ *Михайлов И. Д.* Состояние железнодорожного транспорта // Народное хозяйство. – 1919. – № 5.

фінансів Тимчасового уряду М. Родзянко, вільна готівка державного Казначейства на початок Першої світової війни дорівнювала 475 млн руб., а золотий запас Государственного банка на цей час дорівнював 1 млрд 800 млн рублів. Державний бюджет на момент оголошення Німеччиною війни Росії зріс до 3 млрд руб., а воєнний бюджет на час війни з Німеччиною з 350 млн руб., яким його застала Японська війна, виріс до 750 млн рублів³⁵⁷.

Напередодні Першої світової війни, 27 липня 1914 р. в Російській імперії було скасовано розмін банкнот на золото і в п'ять разів – з 300 млн руб. до 1,5 млн руб. – збільшено ліміт на емісію незабезпечених золотом банківських нот. До Лютневої революції емісійне право Госбанка розширилося ще чотири рази і його ліміт досяг 8,4 млрд рублів. Від 1 липня 1914 р. по 1 березня 1917 р. кількість кредитових білетів в обігу зросла (за даними Госбанку РФ) з 1 млрд 633 млн руб. до 9 млрд 950 млн рублів. Вони на 1 млрд 476 млн руб. покривалися золотом, що було в наявності у Госбанка, і на 2 млрд 141 млн руб. – золотом, що зберігалось закордоном. Решта суми кредитових білетів була випущена в порядку обліку короткотермінових зобов'язань скарбниці. На 1 березня 1917 р. облік короткотермінових зобов'язань склав 7 млрд 882 млн рублів. Воєнні витрати Росії з початку Першої світової війни до Лютневої революції склали 28 млрд 035 млн рублів. Дефіцит державного бюджету у 1916 р. досяг 13 млрд 767 млн руб., а його покриття на 29% відбувалося за кошт емісії паперових грошей. Інтенсивна робота друкарського верстата та одночасне скорочення виробництва і переорієнтація його на виконання військових витрат викликали швидке зростання цін. Якщо у 1915 р. ціни зросли всього на 30%, то у 1916 р. підвищення склало вже 100%. В країні почалася інфляція. До Лютневої революції рубль на внутрішньому ринку знецінився майже в 4 рази, а це свідчило про те, що вже до революції грошовий обіг був досить сильно дезорганізований. Війна, що продовжувалася і за Тимчасового уряду, поглинала все більше і більше коштів. Дефіцит бюджету у 1917 р. досяг 22 млрд 568 млн рублів. Засоби його покриття були традиційними: збільшення податкового обкладання, внутрішні і зовнішні позики, емісія паперових грошей³⁵⁸. Країну охопила гіперінфляція, загальна економічна руїна та державно-владна криза, а незабаром вибухнула революція в Петрограді.

Вир революції остаточно розхитав загальноросійську фінансову систему і зруйнував налагоджений механізм податкових зборів.

³⁵⁷ Родзянко М. В. Государственная Дума и февральская 1917 года революция // Архив русской революции. – Т. 6. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – С. 10–11.

³⁵⁸ Государственный банк Российской империи // <http://www.vep.ru/bbl/history/cbr64.html>.

*Відтиск печатки
Української Центральної
Ради (1917 р.)*

Зростав зовнішньо-фінансовий державний борг, державні видатки перевищували загальні прибутки у кілька разів, вартість рубля стрімко падала, в країні зростала гіперінфляція і безконтрольність, система податкових зборів все більше руйнувалася, держава втрачала спроможність їхнього стягнення.

Населення ж не прагло самовільно сплачувати податки, розуміючи революційні перетворення і як звільнення від оподаткування взагалі. Цей процес продовжувався і за влади Тимчасового уряду. Будучи частиною населення імперії, український народ відчув на собі злидні військового часу і удар від інфляційного збільшення цін. Водночас з падінням вартості рубля та відсутністю в розпорядженні Центральної Ради готівкової грошової маси, ситуацію ускладнювали й інші ознаки буремного часу. Собівартість залізничних перевезень на 1 версту за чотири роки війни (із 1917-м включно) зростає, наприклад, більше ніж у 50 разів³⁵⁹, а заробітня платня, скажімо, столяра зменшилася у двічі³⁶⁰.

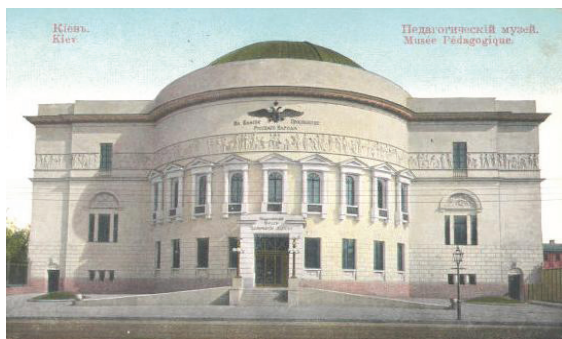
У той же час революційні події послабили зв'язки російських колоній та окраїн з метрополією, регіони почали домагатися від Тимчасового уряду своїх національно-культурних прав і ставати до налагодження окремішнього життя. Саме за таких фінансових умов провід революційними українськими масами взяла на себе Українська Центральна Рада – загальний представницький орган революційних партій та організацій України, головно, соціалістичного спрямування.

2.1. Перші заходи Центральної Ради та Генерального секретаріату у фінансовій сфері (березень–листопад 1917 р.)

До складу Центральної Ради на перших порах її існування входили представники: Українського наукового товариства, Українського технічного агрономічного товариства, Українського педагогічного товариства, Національного українського союзу, кооперативних спілок, студентства вищих шкіл Києва, Союзу міст, робітництва, війська,

³⁵⁹ Михайлов І. Д. Состояние железнодорожного транспорта // Народное хозяйство. – 1919. – № 5.

³⁶⁰ Робітничка газета. – 1918. – 14 серпня.

Українська Центральна Рада

соціал-демократичних груп тощо³⁶¹. Майже через два тижні по своєму створенні Українська Центральна Рада 19 березня 1917 р. через газету «Вісти з Української Центральної Ради» повідомила широкій громадськості про факт своєї організації (4 березня) і оприлюднила персональний склад свого керівництва (президії), до якого увійшли: М. Грушевський (голова), М. Науменко (заступник голови), Д. Антонович (товариш голови), С. Веселовський (писар) та П. Коваль (скарбник), а також голів новостворених дев'яти комісій, серед яких була й фінансова на чолі зі скарбником П. Ковалем³⁶².

10 березня 1917 р. на засіданні Центральної Ради під головуванням Ф. Крижанівського скарбникові було доручено якнайшвидше виробити фінансову програму³⁶³, а через десять днів усім вищевказаним комісіям доручалося виробити фінансові плани і до 26 березня 1917 р. передати їх скарбникові³⁶⁴.

Відсутність в розпорядженні Центральної Ради готівкових коштів, необхідних для власного функціонування, спонукали її до пошуків шляху їхнього набуття. Ще не володіючи повносяжною владою в країні, а швидше морально-декларованим провідництвом українським революційним рухом, вона очевидно могла розраховувати винятково на пожертви своїх прихильників та національно свідомого громадянства. Вихід було знайдено в установленні Національного фонду для добровільних внесків до скарбниці новопосталого представницького органу вітчизняної революційної демократії.

Вже 11 березня 1917 р. на засіданні Центральної Ради під головуванням Д. Антоновича її скарбник П. Коваль виступив з доповіддю про проект Національного фонду³⁶⁵. За підсумками доповіді було прийнято рішення визнати збори до Національного фонду за принципом подоходного податку, який мав прогресивно-подоходний характер без зазначення точної суми³⁶⁶, а також:

³⁶¹ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 1. – 19 березня.

³⁶² Там само.

³⁶³ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 108–108 зв.

³⁶⁴ Там само. – Арк. 114.

³⁶⁵ Там само. – Спр. 78. – Арк. 261–261 зв.

³⁶⁶ Там само. – Арк. 261.

- випустити блоки книжок, які повинні бути б роздані великій кількості людей, що мали певну відомість серед громадянства (усі книжки мусли мати власний номер з підписом голови та скарбника);

- випустити підписні листи, за якими, власне, й мали збиратися кошти серед усіх кіл як організованого, так і неорганізованого українського громадянства;

- постанови проекту, затвердженого Центральною Радою, передати громадам на їхній розгляд;

- про термін проведення дня Національного фонду оголосити в часописах;

- усім київським організаціям вказати термін, протягом якого вони повинні були подати до Центральної Ради свою відповідь щодо пунктів засад проекту Національного фонду, зокрема надати списки усіх своїх членів (без зазначення прізвищ) з цифрами про кількість членів організації та їхні сукупні доходи;

- звернутися до усіх українських організацій (громад, спілок тощо), які через своїх представників входять до Центральної Ради, аби вони одночасно і вже на той час надали Центральній Раді якусь певну суму грошей;

- прагнути до того, щоби притягти до цього оподаткування (здійснення пожертв до Національного фонду) всі неорганізовані українські елементи;

- ті видатки, які громади роблять на місцях (якщо вони мають загальноукраїнський характер) мали би повертатися їм з коштів Національного фонду, так само з фонду мали би повертатися видатки

89

День Українського Національного Фонду 1917 р 75

Підписний лист № 149

По цьому листу Українська Центральна Рада боручає зібрати гроші.

Українська громада 5^{та} Запорож. Афр. Дивізіон

Голова Центральної Ради *М. Грушевський*

Голова комітету організованого для Національного Фонду *С. Скарбник*

Скарбник Дня Нац. Фонду *С. Митро*

ІМЕНА Й ПРИЗВИЩЕ	Р.	К.	ІМЕНА Й ПРИЗВИЩЕ	Р.	К.
<i>Портій Тарасов</i>	3	-	<i>Мерехін Борис</i>	-	25
<i>Бриг. Трушков</i>	-	50	<i>Селин Степан</i>	-	25
<i>Сай. ф. Клеца Тондарук</i>	-	30	<i>Канузан Ярослав</i>	8	70
<i>Бойв. Андрій Карпенко</i>	-	25	<i>Василь</i>	18	15
<i>Бой. ф. Іван Лавренко</i>	-	20	<i>касаєлик</i>		150
<i>Бойв. Євдоким Карпенко</i>	-	25			
<i>Криштоф. Євдоким Миколай</i>	-	25			
<i>Кан. Філіп Котик</i>	-	15			
<i>Бой. Іван Лавренко</i>	-	50			
<i>Кан. Іван Євдоким</i>	-	15			
<i>Квезиця</i>	-	15			
<i>М. ф. Федір Шинкаєв</i>	-	25			
<i>Бойв. Іван Токмачук</i>	-	15			
<i>Бойв. Дмитро Шеремет</i>	-	50			
<i>Кан. Федір Ананьєв</i>	-	25			
<i>Косицький Борис</i>	-	15			
<i>М. ф. Василь Пурманчук</i>	-	25			
<i>Василь 607506</i>	-	25			
<i>Василь Мухом</i>	-	25			
<i>Велис Миколай</i>	-	30			
<i>Петрухін Миколай</i>	-	50			
<i>Влас Браїко</i>	-	25			
<i>Василь Трунов</i>	-	25			

Всього 180 руб.

Всіма надані квитанції

Зібрано в 53 місцевостях

близько двох тисяч

на потімпривласну діяльність

Капітаном Ярославом

і передає голові

Військової Громади при 5^{ти}

Афр. дивізіоні

м. Запорож.

Голова Громади
Скарбник

Митро

Один з підписних листів для пожертв до Дня Національного фонду (1917 р.)

Характерним зразком прояву віри у світле майбутнє України та в її провідників, виявом національного піднесення може слугувати лист з фронтової позиції єфрейтора М. Мороза від 15 березня 1917 р., який, не знаючи куди надсилати зібрані кошти, переправив їх для Національного фонду від імені своїх бойових товаришів по пошті в редакцію українофобської газети «Киевская мысль»³⁷¹. Називаючи провідників Центральної Ради «Дорогі Невідомі Брати», фронтовик супроводив свій грошовий переказ зворушливим, натхненним і сповненим віри листом в якому, зокрема, зазначалося:

«На підмогу заснованого Вами “Українського Національного Фонда” рівночасно з цим посилаю, через редакцію “Кіевской Мысли”, по почті 76 карб. 85 к., зібраних серед українців і друг[их] – (солдат 466 пѣх[отного] Мамлыжскаго полка), і іменем всіх прошу преїмїте цей маленький подарунок на Св[яте] діло, бо хочень він і маленький, але складав ся кождим з нас зі щирим серцем. Однак складчина ще протягаєт ся, і з першою нагодою буде відослано з величезною радостію дамо останню копійку, лише аби Вас і Вашу працю піддержать.

Ми упевніні, що Ви, Дорогі Наші Брати, в становищі Володарів зрозуміли наші безмовні до сеї пори серця, їх бажаня користі цілому нашому Народу, і що випавши на наш вік історічну задачу з великою відповідністю доведете до блискучого стану. Лише це одно всіх нас задовольить. Ведіть же нас! Ми все з Вами і все за Вас! Ведіть нас не взираючи ні на які перешкоди, та змаганя!

Ми працювати-мем без відпочинку, бо знаємо, що лише в іднаню сила, котра нам загально потрібна до виконаня свого права, та вирваної від нас чести і, в кінці, блискучої будучности всього Руского Народу.

Бажаєм Вам, Дорогі Братерство успіха в великім ділі і безконечного терплїня.

Привітаєм свободний початок загальної праці! За славу будучність Великого Руского Народу, за нинішну свободу взагалі “Ура!”

По одержаню грошей прошу о ласку написать, так рівнож точну адресу Фонда»³⁷².

19 березня 1917 р. у своєму зверненні до українського народу Центральна Рада оголошує про відкриття збору грошей на заснування Національного фонду³⁷³. Попри це, багато людей, як і згадуваний вище єфрейтор-фронтовик М. Мороз, так і не дізналися адреси Центральної

³⁷¹ Там само. – Спр. 77. – Арк. 161–162 зв.

³⁷² Там само.

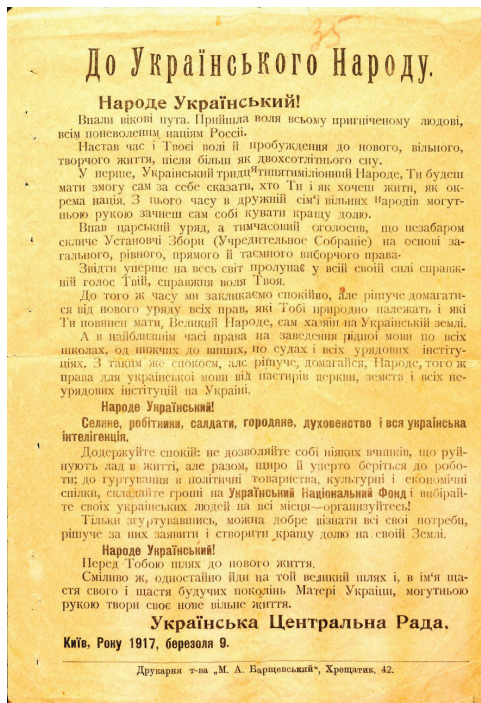
³⁷³ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 1. – 19 березня.

Ради для надсилання пожертв і просто передавали їх «куди слід», як, наприклад, інший фронтовик, підпоручник Кох у грошовому переказі від 21 березня 1917 року³⁷⁴.

Зі свого боку Центральна Рада у черговій відозві до українського народу від 22 (09) березня 1917 р. урочисто й оптимістично виголосила: «Впав царський уряд, а Тимчасовий оголосив, що незабаром скличе Установчі Збори на основі загального, рівного, прямого виборчого права. Звідти уперше на весь світ пролунає у всій силі справжній голос Твій, справжня воля Твоя. До того ж часу ми закликаємо спокійно, але рішуче домагатися від нового уряду всіх прав, які Тобі природно належать і які Ти повинен мати, Великий Народ, сам хазяїн на Українській Землі»³⁷⁵. Центральна Рада закликала народ вимагати відновлення права на рідну мову по усіх школах, судах, урядових інституціях, а також у церкві, земствах та всіх неурядових закладах.

Ставлячи таким чином перед собою завдання культурного і морального провідництва нації, діячі Центральної Ради наперед заявили про своє самоусунення від проводу політико-державотворчого та адміністративно-господарчого. Принаймні, до скликання і завершення роботи майбутніх всеросійських Установчих зборів. Закликаючи усі верстви українського суспільства дотримувати спокій, Центральна Рада тим не менш наставляє народ вибирати своїх (українських) людей «на всі місця», організовуватися, вперто братися до роботи, до гуртування в політичні товариства, культурні, економічні спілки та до складання грошей на Національний фонд³⁷⁶.

Водночас, також опинившись у грошовій скруті, російський

*Відозва Української Центральної Ради
«До Українського Народу» від
22 (09) березня 1917 р.*

³⁷⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1115. — Оп. 1. — Спр. 77. — Арк. 150.

³⁷⁵ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр.: В 2 т. — Т. I. Доба Центральної Ради. — К.: Темпора, 2002. — С. 53.

³⁷⁶ Там само.

Тимчасовий уряд постановою від 26 березня 1917 р. оголошує до населення так званій «Заєм свободи» («Позику волі»). Цю позику було запроваджено всеросійською владою з метою покрити борги та забезпечити витрати на війну. Після повалення царату уряд сподівався на підтримку народу, в тому числі й в питанні про війну. Не сподіваючись отримати широкий відгук від українського населення, міністр фінансів Тимчасового уряду М. Терещенко звернувся телеграмою до з'їзду Центральної Ради з проханням «сприяти успіху позики свободи, необхідному для переможного кінця війни і скріплення здобутої волі»³⁷⁷. У телеграмі, зокрема, зазначалося: «Звертаюся до вас із щирим проханням сприяти успіху позики свободи, необхідну для переможного кінця війни і скріплення здобутої волі. Ваш заклик до всіх українців, що зібрались на конгресі, а так само друкованим словом у відозві, щоб підписувались на позику, зробило би спільній справі велику поміч. Міністр фінансів Терещенко»³⁷⁸. Телеграма надійшла до Києва 12 квітня 1917 р., вже по закінченні Національного з'їзду (конгресу) Центральної Ради. Наступного дня для розгляду вищевказаної телеграми було зібрано Комітет Ради. Українські соціалістичні партії (як, до речі, й російські), що займали позиції «революційного оборонства» підтримали цю позику Тимчасового уряду. Підтримала її й Центральна Рада, в якій більшість вже складала й провідні позиції займали представники саме українських соціалістів: «Комітет Центральної Ради визнав потрібним закликати всю людність України до участі в реалізації сеї позики і доручити організаціям і установам допомогти Тимчасовому урядові в цій важній справі»³⁷⁹.

Закликавши населення допомагати центральній владі у зборі коштів на продовження війни, Центральна Рада, можливо сама того не прагнучи, внесла певну плутанину у справу добровільних пожертв серед простого населення, яке ще погано орієнтувалося у специфіці політичних відмінностей поточного моменту. Так, наприклад, 31 службовець Харківської митниці на зборах 5 травня 1917 р. замість передання пожертв до Національного фонду вирішили допомогти Тимчасовому урядові й ухвалили: «Зробивши між собою підписку на купівлю однієї 5% облігації Позики волі 1917 року на номінальну суму 100 (сто) руб., доручаємо уповноваженому нами скарбнику Харківської митниці А. Ф. Белецькому зібрані при підписці гроші в сумі 86 руб. 55 коп.

³⁷⁷ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: В 2-х т. – Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 534.

³⁷⁸ Там само.

³⁷⁹ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 5. – травень.

внести в Державну ощадну касу № 664 при Харківській митниці»³⁸⁰. Чи як, скажімо, українські вояки, які ще 19 квітня 1917 р. передали через редакцію газети «Нова Рада» 57 срібних медалів «при списковї, пожертованих солдатами Тимчасовому Урядові», зазначаючи: «просимо жертву направити по адресї, а одержання медалїв просым підтвердити»³⁸¹. Разом з тим хотїлося б знову відзначити те велике бажання допомогти новій революційній владі з боку свідомого громадянства, в даному випадкові – солдатів, які перейняті величезною вірою у побудову кращого ладу, віддавали, за відсутності статків, чи не найдорожче для вояка – бойові нагороди.

Конкретніше питання призначення дати і перебігу дня (днів) зібрання коштів до Національного фонду вирішували II загальні збори (сесія) Центральної Ради, які тривали у Києві 22–23 квітня 1917 року. Щодо встановлення Дня Національного фонду, то з пропозиції Комітету Центральної Ради на II-й сесії вечірнього засідання 23 квітня 1917 р. «для побільшення коштів скарбниці Української Центральної Ради» Фінансова комісія ухвалила:

«1. Влаштувати День Національного фонду 9 мая по всій Україні і по всіх містах неукраїнських, де маються українські організації.

2. В День Національного фонду повинно бути влаштовано збір грошей по вулицях, продаж українських газет і книжок, вистави, концерти, лекції, мітинги, продаж національних прапорців, ярмарки українських виробів та ін.

3. Звернутись до всіх українських газет з проханням зазначити День Національного фонду статтями про значення Національного фонду та закликком жертвувати на Національний фонд.

4. Ухвалено запропонувати всім свідомим українцям денний заробіток віддати на користь Національного фонду»³⁸².

Головою Комітету Дня Національного фонду було обрано відому громадську діячку Л. Старицьку-Черняхівську³⁸³. Проте незабаром, 1 травня 1917 р. на засіданні Комітету Центральної Ради під головуванням

Людмила
Старицька-Черняхівська

³⁸⁰ ДАХО. – Ф. 84. – Оп. 1. – Спр. 910. – Арк. 20.

³⁸¹ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 77. – Арк. 138.

³⁸² Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 5. – травень; Робітнича газета. – 1917. – 26 квітня.

³⁸³ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 12 зв.; – Спр. 78. – Арк. 73 зв.

М. Грушевського День Національного фонду через технічні труднощі було вирішено (при голосуванні: дев'ять голосів проти двох) перенести на 21–22 травня 1917 р., що співпадало із «Зеленими» святами³⁸⁴.

У відозві, що була випущена з цього приводу, від імені Комітету Національного фонду при Українській Центральній Раді, зокрема, зазначалося: «Слушний час настав. Відбудовується Вільна Україна. Більше як 250 років чекав того український народ і час настав. Твориться нова організація Вільної України. На чолі справи стали представники всього нашого народу, але без матеріальних засобів посунути її неможливо. – Ми не маємо скарбових (казенних) коштів, ми не володіємо тими податками, що виплачуємо до казни, і через те Центральна Українська Рада призначає День Національного фонду. Цим днем призначено Зелені свята.

День Національного Фонду.	
<p>Громадяне! Слушний час настав. Відбудовується Вільна Україна. Більше як 250 років чекав того український народ і час настав. Твориться нова організація Вільної України. На чолі справи стали представники всього нашого народу, але без матеріальних засобів посунути її неможливо.—Ми не маємо скарбових (казенних) коштів, ми не володіємо тими податками, що виплачуємо до казни, і через те Центральна Українська Рада призначає <i>День Національного фонду</i>.—Цим днем призначено <i>Зелені свята</i>.</p> <p>Громадяне! Доля судила нам стати учасниками найсвятішої хвилини в житті України. Не залишаймося ж холодними глядачами історичного моменту, але як громадяне вільної рідної Землі рушаймо всі на допомогу їй.</p> <p>Товариші наші, що стали на чолі</p>	<p>національної справи, віддають їй всю силу свого духа, все своє життя,—віддаймо ж і ми на неї свій одноденний заробіток, або прибуток і тим змицнимо дорогу всім справу.</p> <p>Україна—край демократичний, вона не має магнатів, що підперли б сотнями тисяч наш національний фонд, але одноденний заробіток народу переважать жертву багатирів.</p> <p>Народе Український, звертаємось до тебе.</p> <p>Звертаємось до всіх, що сприяють волі і добробуту народу: Вільна Україна забезпечить всім людям, що живуть на її території волю, братерство і хліб.</p> <p>Гроші просимо надсилати на адресу скарбника Національного Фонду, Київ, Педагогічний Музей В. Володимирська 57. Звінаїді Васильовні Мірній.</p> <p style="text-align: right;">Комітет Національного Фонду.</p>

*Звернення Комітету Національного фонду до громадян
(«День Національного Фонду»)*

Громадяне! Доля судила нам стати учасниками найсвятішої хвилини в житті України. Не залишаймося ж холодними глядачами історичного моменту, але як громадяне вільної рідної Землі рушаймо всі на допомогу їй.

Товариші наші, що стали на чолі національної справи, віддають їй всю силу свого Духа, все своє життя, – віддаймо ж і ми на неї свій

³⁸⁴ Там само. – Спр. 16. – Арк. 7–8.

одноденний заробіток, або прибуток і тим зміцнимо дорогу всім справу.

Україна – край демократичний, вона не має магнатів, що підперли б сотнями тисяч наш національний фонд, але одноденний заробіток народу переважить жертву богатирів.

Народе Український, звертаємось до тебе.

Звертаємось до всіх, що сприяють волі і добробуту народу: Вільна Україна забезпечить всім людям що живуть на її території волю, братерство і хліб.

Гроші просимо надсилати на адресу скарбника “Дня Національного Фонду”, Київ, Педагогічний Музей В. Володимирська, 57. Зінаїді Васильовні Мірній»³⁸⁵.

Як вже зазначалося вище, кошти від громадян почали надходити задовго до офіційних днів проведення зборів до Національного фонду. Надсилали свої пожертви й організації. Так, наприклад, ще 31 березня 1917 р. полтавська Спілка споживчих товариств в особах М. Токаревського та С. Касенка передала через Л. Сідлецького на рахунок Національного фонду 100 руб., виручені від продажу якогось «Секретного доносу»³⁸⁶.

Організатори пожертв теж не сиділи склавши руки. Так, ще у квітні 1917 р. Пресс-бюро при Центральній Раді випустило і розіслало по українським організаціям «Підписку Українського Національного Фонду», в якій вказувалося: «Гроші належать відправленню Виконавчій Раді Українського Конгреса в Києві, на ім'я професора ГРУШЕВСЬКОГО; звіт по збору публікується в українській газеті “НОВА РАДА” та російській “РУССКОЕ СЛОВО”. Оригінал сеї підписки зберігається в уповноваженого депутата – офіцера»³⁸⁷. Голова Комітету дня Національного фонду Л. Старицька-Черняхівська, зі свого боку, з кінця квітня – початку травня 1917 р. надсилала від імені Комітету і власного імені адресні листи до відомих громадян з проханням здійснити пожертву. Усі вони були складені в одній редакції з відміною лише вказівки номера підписного листа, що додавався. В її зверненні зазначалося: «Комітет Дня Українського Національного Фонду, свідчучи Вам, Високоповажний Добродію, свою повну пошану, прохає Вас допомогти йому в організації збору жертв на Український Національний Фонд.

³⁸⁵ Там само. – Спр. 77. – Арк. 110 зв.

³⁸⁶ Там само. – Арк. 151.

³⁸⁷ Там само. – Арк. 152.

В цій справі Комітет посилає Вам підписного листа № [...] та просить Вас ласкаво цей лист і зібрані гроші переслати не пізніше 30 Травня /Мая/ одній з низшезгаданих інституцій:

I. Контора Державного Банку – вик. об. Управителя контори Віктору Володимировичу Ігнатовичу;

II. Союзбанк. Інститутська № 3.

III. Скарбникові Дня Українського Національного Фонду Київ, Педагогічний Музей, В. Володимирська № 57.

Справоздання про жертви на День Українського Національного Фонду надруковано по всіх часописах. –»³⁸⁸.

Збір грошей розпочинали раніше за означений термін й місцеві осередки громадських організацій та спілок. Так, наприклад, тимчасовий організаційний комітет однієї з управ подібних об'єднань, обраний на зборах 13 травня 1917 р., звернувся до товаришів з відозвою такого змісту: «Хто співчуває волі всіх народів, які населяють Україну, хто співчуває руху визволення України від гніту 250 літнього панування царизму, хто поважає той нарід, на землі якого він живе і хлібом якого користується, хто бажає добра Україні, в якій він родився, під світом сонця якої він виріс і жиє – той запише на національний фонд України свій одноденний заробіток.

Збір на національний фонд відбудеться на Зелені Свята 21 та 22 травня, але для зручності збіраймо наперед, бо на Зелені Свята нас в Управі не буде»³⁸⁹.

Свята проходили з великим ентузіазмом і духовним піднесенням, проте вже під час їхнього тривання виявилися застережні для Центральної Ради (з грошового огляду) тенденції. Людність не поспішала жертвувати для нового представницького органу власні кошти і, перш за все, через юридичну невизначеність правового статусу та повноважень Центральної Ради. На заклик вищезгаданої управи відгукнулося, наприклад, лише дев'ятеро осіб, які разом внесли 42 рубля (тобто пересічно по 4 руб. 66 коп. на особу)³⁹⁰. Загалом по Україні та поза її межами відгукнулися тисячі національно свідомих людей, але суми віддані ними у фонд керівного органу української революційної демократії були мізерними – колективні пожертви складала не більше 200 рублів³⁹¹. Це, зокрема, видно з підписних листів, в яких, окрім загальної суми, вказувалися ще й поосібні внески як от: з зібраних 86 руб.

³⁸⁸ Там само. – Спр. 78. – Арк. 63 зв.; – Арк. 73 зв.; – Арк. 147.

³⁸⁹ Там само. – Спр. 77. – Арк. 112.

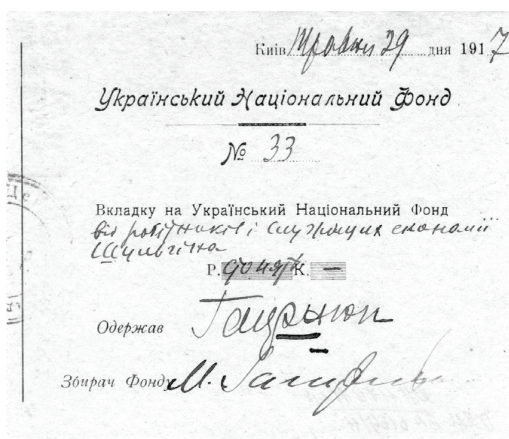
³⁹⁰ Там само.

³⁹¹ Там само. – Арк. 164 зв.; – Арк. 165.

основну масу внесків склали по одному, два, три та п'ять рублів³⁹². Своєю чергою М. Грушевський свідчив, що лише у Києві ця акція принесла у скарбницю Центральної Ради 40 тис. рублів³⁹³. На ті часи такої суми навіть на влаштування урядування у місті було надзвичайно мало, а витрати вимагали дедалі більших коштів. Відтак кошти танули, немов сніг навесні, й станом на 21 серпня 1917 р. прибуток Центральної Ради, складений з добровільних пожертв, становив вже лише 4 тис. 25 рублів³⁹⁴, а на початок грудня того ж року скарбниця Національного фонду виявилася взагалі порожньою³⁹⁵. Цим виявилось пасивне прагнення трудящих до активних фінансових пожертв крайовому демократичному органу революційної влади в Україні.

Тим не менш, цей акт мав величезну моральну вагу для становлення авторитету Центральної Ради як провідника української революційної демократії, який засвідчив центральному петроградському урядові, що саме ця інституція претендує виражати національні прагнення українців. Не менш важливим є й те, що завдяки цьому добровільному самооподаткуванню національно свідомою частина населення не лише надала Центральній Раді початкові кошти для розвитку своєї діяльності, але й виявила, нехай і не величиною загальної суми отриманих пожертв, проте багатотисячною участю широкого кола громадянства, що долучилося до внесень до Національного фонду, довір'я до нового органу українського крайового самоврядування, а значить і підтвердила прагнення українського народу не лише до соціальних змін, але й до свого національно-державного статусу як нації. Центральній Раді залишалось лише не розвіяти ці сподівання і використати наданий їй кредит довіри власного народу.

Одночасно з плануванням наповнити скарбницю Центральної Ради жертвами до Національного фонду, її керівництво 20 березня

Вкладка на Український Національний фонд від робітників і службовців економіки Шульгіна (29 травня 1917 р.)

³⁹² Там само. – Арк. 165 зв.

³⁹³ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – Т. 1. – С. 534.

³⁹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 1 зв.

³⁹⁵ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 26.

1917 р. доручило всім своїм комісіям виробити фінансові плани і передати їх скарбникові³⁹⁶. Проте недостатність добровільних надходжень для крайового революційного органу (в тому числі й від зборів на Національний фонд) примусили його провідників заходитися шукати й інші шляхи свого грошового забезпечення. На зборах виконавчого комітету Центральної Ради, що відбулися 13 квітня 1917 р., було постановлено скликати для вирішення нагальних поточних питань загальні збори Центральної Ради на 21–22 квітня за участі всіх представників від губерній та міст, які були обрані до її складу на Національному з'їзді.

Головними темами зібрання мали стати: «1) вироблення і ствердження наказу Центральної Ради; 2) організація повітових і губерніальних українських комітетів; 3) справа виборів до земських і городських самоврядувань; 4) справа національного оподаткування»³⁹⁷. Щодо останнього пункту, то цілком очевидно, що під «справою національного оподаткування» малося на увазі питання фінансування, власне, Центральної Ради і не лише через організацію збору коштів до Національного фонду. Про це свідчить й рішення засідання Комітету Центральної Ради, яке було винесене вже наступного дня, 14 квітня 1917 р., і серед пунктів якого, зокрема, був й такий: «5. Вислухано і ухвалено проект Фінансової Комісії про грошові засоби для Центральної Ради та способи їх збирання (жертви й асигновки всяких установ, національне оподаткування, День Національного Фонду й позички)»³⁹⁸.

Друге загальне зібрання (сесія) Центральної Ради³⁹⁹ розпочалося 22 квітня 1917 р. під головуванням М. Грушевського за класичної тогочасної схеми: було зачитано і ухвалено протоколи перших загальних зборів, голова прозвітував про діяльність Комітету Центральної Ради за останніх два тижні, після чого вислуховувалися привітання від делегацій та вітальні телеграми тощо. Від імені Комітету доповідачі

³⁹⁶ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 114.

³⁹⁷ Робітнича газета. – 1917. – 16 квітня.

³⁹⁸ Нова Рада. – 1917. – 15 квітня.

³⁹⁹ Між сесіями, від 19 по 21 (5–7) квітня 1917 р., у Києві в залі Купецького зібрання відбувся Український Національний Конгрес (голова – С. Ерастов) на який прибуло близько 900 делегатів з усієї України, українських колоній в Росії, від українських військовиків на фронті, Чорноморського та Балтійського флотів. Всього ж учасників було – 1500 осіб. Конгрес обрав головою Центральної Ради М. Грушевського, його заступниками – С. Єфремова та В. Винниченка, а також висловився за автономію України та вибори до Центральної Ради. Усі резолюції Конгресу були політичного характеру. В. Винниченко з цього приводу згадував: «Ми не лукавили, коли казали всім зтурбованим росіянам, що Конгрес зовсім не має на меті проголошувати себе Установчими Зборами й брати державно-політичну владу в свої руки» [Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). – Ч. I. – С. 90–91]. Серед додаткових резолюцій лише одна в загальних ризах торкалася економічних справ. Зокрема, Національний Конгрес доручив Центральної Раді домагатися від Тимчасового уряду заборони на продаж, заклад і довготривалу оренду земель, фабрик і заводів аж до вирішення цього питання всеросійськими Установчими зборами [Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т. I. – К.: Темпора, 2002. – С. 63].

М. Ткаченко та В. Коваль запропонували до схвалення проекти наказу Центральній Раді та її Комітетові, а також фінансовий план. Для їхнього обговорення було створено відповідні комісії, які разом з членами Комітету провели спільне засідання. На засіданні Фінансової комісії було також обговорено доповідь скарбника Центральної Ради В. Ковалю⁴⁰⁰.

Другого дня зборів (23 квітня 1917 р.) були ухвалені Наказ Українській Центральній Раді і постанови її Фінансової комісії⁴⁰¹. У ньому, зокрема, зазначалося про потребу запровадження національного оподаткування всього українського народу за принципом поступово-податкового податку. Оподаткуванню мусили би підлягати особи, що мали дохід понад 800 руб. на рік і мали би сплачувати 25% від загальноросійського поступово-податкового податку. Громадяни ж, що мали доходу менш зазначеної вище суми, повинні були б сплачувати 50 коп. на рік. Організувати збір такого податку в провінції мали спеціально створені при губернських комітетах фінансові комісії. Податок за 1917 р. планувалося зібрати до 1 серпня, але Комітет Центральної Ради ще лише мав виробити належну інструкцію для цих губернських фінансових комісій⁴⁰². Проте результат цієї декларації звівся до банального підсумку: *Mare verborum, gutta rerum...*⁴⁰³

Тим часом від 7 по 9 травня 1917 р. у Києві знову засідало загальне зібрання (III сесія) Центральної Ради. Попри кризу коштів, на сесії фінансове питання не підіймалося взагалі. Вочевидь керманічі Центральної Ради ще очікували істотних надходжень до Національного фонду, а тому й без особливого натхнення звернулися до інших господарчих аспектів власної політики. Серед провідних тем, зокрема,

Сергій Веселовський

було питання економічної політики Тимчасового уряду щодо України. Стрижнем обговорення стала доповідь С. Веселовського, який зупинився на найближчих до здійснення економічних проектах Тимчасового уряду і зазначив, що Центральна Рада «повинна мати до цих проектів цілком ясно скристалізовану думку»⁴⁰⁴. У цьому контексті вже вкотре було поставлено на розгляд питання: «чи може Центральна Рада, займатися розв'язанням економічних проблем, чи, може,

⁴⁰⁰ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 5. – травень.

⁴⁰¹ Там само.

⁴⁰² Там само.

⁴⁰³ *Mare verborum, gutta rerum* (лат.) – Море слів, крапля справ.

⁴⁰⁴ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 6. – травень.

вона повинна займатися тільки політичними справами щодо автономії України і т. д.»⁴⁰⁵. У підсумку було прийнято «оригінальне» рішення, не більше не менше, як про сформування економічної комісії з представників тих партій, що мають власну економічну програму (по два члени від кожної), тобто – від революціонерів-демократів, соціал-демократів та соціалістів-революціонерів⁴⁰⁶.

За кілька днів, 11 травня 1917 р. під головуванням М. Грушевського було вирішено реорганізувати й Фінансову комісію на партійній основі з представників соціал-демократів, соціалістів-революціонерів і революціонерів-демократів. Тоді ж було вирішено надіслати до Тимчасового уряду делегацію з метою домогтися від нього видання чітко означеної декларації в справі автономії України та з проханням «призначення в розпорядження Центральної Ради засобів з "Государственного казначейства" на цілі національні, культурні і організаційні – причім на трати сего місяця [травня 1917 р.] має бути для неї одкритий біжучий рахунок в Государственном банку на 5 млн. [руб.]»⁴⁰⁷. На найближчі видатки просилося одразу 500 тисяч валюти. Цікавим є те, що в перерахунку запланованих Центральною Радою розтрат зовсім не було вказано трати на влаштування адміністративно-керівної влади краю, на відновлення народного господарства тощо⁴⁰⁸.

Українська делегація (від Центральної Ради та Генерального військового комітету) виїхала до Петрограда 13 травня 1917 р. у складі В. Винниченка, С. Єфремова, М. Ковалевського, Г. Одинця, Д. Коробенка, І. Сніжного, матроса С. Письменного, полковника О. Пилькевича та Д. Ровинського. Їй було доручено домагатися від Тимчасового уряду Росії «видання акту з принципіальною згодою на право України мати національно-персональну автономію, призначення комісара по справах України при Тимчасовому Правительстві і правительственного комісара на всю Україну з Крайовою при ньому Радою, асигновки грошей на культурно-національні потреби українського народу і інші справи»⁴⁰⁹. 16 травня 1917 р. делегація у повному складі була прийнята головою російської Ради міністрів князем Г. Львовим і передала йому доповідну записку, звернену до Тимчасового уряду та до Виконавчого комітету петроградської Ради робітничих та солдатських депутатів, в якій викладалися нагальні потреби українського народу з питань

⁴⁰⁵ Там само.

⁴⁰⁶ Там само.

⁴⁰⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 9 зв.

⁴⁰⁸ Там само.

⁴⁰⁹ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 8. – травень.

автономії⁴¹⁰. Щодо грошового аспекту, то в записці зокрема вимагалось: «8. Для задоволення національно-культурних потреб, задушених при старому режимі, необхідно одпустити з Державного Казначейства в розпорядження Центральної Ради відповідні кошти»⁴¹¹. Українці прагнули, щоби доповідну від Центральної Ради було розглянуто міністрами Тимчасового уряду спільно з членами делегації, проте князь Г. Львов не погодився на таку вимогу.

17 та 18 травня 1917 р. київська делегація, поділившись на декілька груп, мала перемовини з російськими міністрами В. Черновим і А. Мануйловим, а також з головою Ради робітничих і солдатських депутатів Н. Чхеїдзе, якому теж було передано аналогічну доповідну записку від Центральної Ради. Попри небажання російських міністрів йти на поступки українцям, вони все-ж таки частково погодилися обговорити умови доповідної. 20–21 травня 1917 р. урядова комісія таки провела спільні з українськими делегатами засідання, проте до якогось певного порозуміння дійти не вдалося. Як і слід було очікувати, до остаточної згоди не прийшли, «бо урядова комісія заявила, що задовольнити вимоги Української Центральної Ради неможливо»⁴¹². На це київські делегати відповіли, що в такому разі вони не можуть нести відповідальність за лад та спокій в Україні й виїхали з Петрограда на Батьківщину. Лише три члени української делегації залишилися у північній столиці очікувати офіційної відповіді Тимчасового уряду, проте, так і не дочекавшись її, невдовзі повернулися до Києва.

*Російський Тимчасовий уряд
на чолі з кн. Г. Львовим*

Таким чином з боку Росії було розпочато тонку грошово-політичну гру з українськими провідниками, в якій були присутні всі

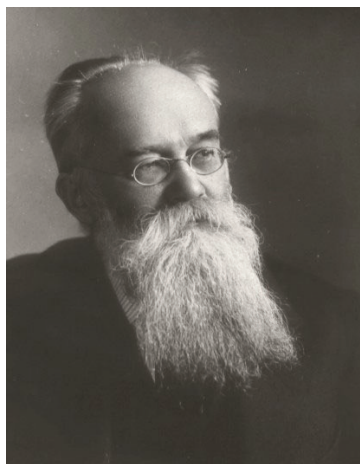
⁴¹⁰ Доповідну підписали члени делегації – В. Винниченко, Д. Коробенко, С. Письменний, Д. Ровенський, О. Пилькевич, А. Чернявський, С. Єфремов, І. Сніжний, Г. Одинець.

⁴¹¹ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 8. – травень.

⁴¹² Там само.

ознаки пасивної (прихованої) фінансової війни (з переговорами, невиконаними обіцянками, проволіканнями тощо). Росія прагнула не лише втримати Україну в фарватері свого політичного майбутнього, а й контролювати, власне, самé українське національно-політичне, культурне і господарче відродження. Проте застосувати жорсткість чи, тим паче, силу щодо Центральної Ради Тимчасовий уряд на тоді був неспроможний. Росія продовжувала утримувати фронт світової війни, а соціально-політична дестабілізація і господарчо-фінансова криза змушували центральний уряд (тимчасово) терпимо ставитися до національних рухів тощо. Україна ж саме у той час мала усі можливості власними силами максимально використати вигідну для неї ситуацію для розбудови власної державності. Це дозволяли їй вибух національної свідомості українців, в тому числі й ще не розагітованих більшовиками та есерами солдатів, революційно-національна ейфорія та віра в реальність самостійного існування країни серед народу, її сільськогосподарський і промисловий потенціал тощо. Та задля досягнення цього необхідними були не демагогія, а практицизм, не соціалістичний інтернаціоналізм, а державотворчі переконання і політична воля провідників України. Проте саме цих прагнень тогочасні керманічі української соціалістичної демократії якраз і не мали.

Логічний розвиток наслідків Лютневої (1917 р.) революції сприяв культурно-політичному відродженню українства і само собою висунув нагальну потребу відчутних політичних та економічних реформ і перетворень. Центральна Рада спромоглася висунути лише гасло культурного відродження й автономії для України, хоча й саме на той час, як можливо ніколи, був слухний момент для успішного здобуття

Михайло Грушевський

повносяжної державності українським народом. Нажаль, його провідники, чудово розуміючи це, залишилися у своїй переважній більшості старими драгоманівцями і малоросами соціалістичної зафарбованості, відстаючи подекуди в національній еволюції від певних кіл простого вояцтва, робітництва і селянства.

А про те, що можливість усамостійнення України на часі було реалією розуміли тоді усі, від А. Керенського до М. Грушевського. Про це свідчать слова самого голови Центральної Ради, який о

20-й годині 19 травня 1917 р. у приміщенні Педагогічного музею (де розташовувалася Центральна Рада) заявив тому ж таки А. Керенському: «Ми мислимо Україну нероздільно з Федеративною Республікою Російською. Якщо б ми прагли до повної незалежності, то ми б зовсім означено так питання і поклали, тим більше, що обставини дозволяють так ставити питання...»⁴¹³. М. Грушевський, власне, й раніше висловлював подібні капітулянтські й замиряючі думки. Так, наприклад, у своїй першій пореволюційній статті в «Новій Раді» (25 березня 1917 р.) під назвою «Велика хвиля» визнаний авторитет тогочасної української революційної демократії зазначав: «Нема нічого більше помилкового, як витягати тепер старі українські петиції й подавати їх наново Правительству як наші домагання... Те, чого ми добивалися п'ять, чотири, три, навіть рік тому, коли б дане було тоді, було б прийнято українським громадянством з щирою подякою..., але воно ніяк не може вважатися задоволенням українських потреб, “розв'язанням українського питання” для даного моменту! Українського питання вже нема. Є вільний, великий український народ, який будує свою долю в нових умовах свободи.. Потреби і домагання України розгортаються в усій широті»⁴¹⁴. Цим було виразно обмежено претензії України лише до рамок автономії в межах демократичної і федеративної Російської Республіки.

Таку ж позицію голова Центральної Ради висловив і на сторінках виданої 1917 р. у Києві своєї книжки «Звідки пішло українство і до чого воно йде», де червоною ниткою крізь загальний текст читається: «Українці не мають заміру одривати Україну від Росії. Коли б вони мали такий замір, вони виступили б щиро і одверто з такими гаслами – бо тепер за се вони б нічим і не ризикували»⁴¹⁵. І далі: «Українці не мають наміру відділитися від російської республіки. Вони хочуть задержатися в добровільній і свобідній зв'язи з нею. [...] Українці не мають бажання від когось відділюватись, відмежовуватись»⁴¹⁶. Один з провідних діячів тогочасного українського політикуму С. Шелухін підтверджував ці антисамостійницькі погляди чи не усіх вождів Центральної Ради, згадуючи: «В 1917 році я перший виступав в Українській Центральній Раді з історико-правовим умотивуванням державної суверенності українського народу... з того моменту, як не стало царя, тобто з 28 февраля 1917 року. Я виступив проти Грушевського, Антоновича, Дорошенка,

⁴¹³ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 14–16 зв.

⁴¹⁴ *Грушевський М.* Велика хвиля // Нова Рада. – 1917. – 25 березня (6 квітня).

⁴¹⁵ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр. – Т. I. – К.: Темпора, 2002. – С. 12.

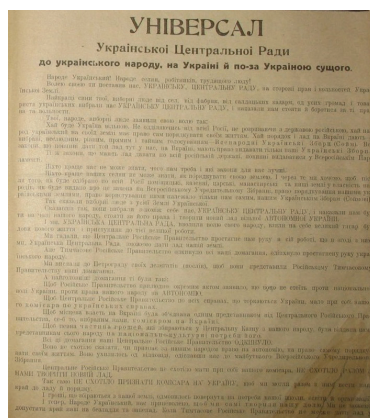
⁴¹⁶ Там само. – С. 14.

Шульгіна, Мартоса і ін., які були проти самостійності України і стояли за підпорядкування її московській владі»⁴¹⁷. Отже, в тогочасному українському національно-революційному політикумі самостійники залишалися в глибокій меншості і не могли вплинути на загальний автономістсько-федералістський курс Центральної Ради.

Водночас, фінансова криза і непоступливість Тимчасового уряду висунули перед лідерами Центральної Ради дилему – як реагувати на подібну байдужість (якщо, не погано приховувану ворожість) до їхньої установи російських можновладців і примусив її провідників вдатися до активних політичних заходів. Відтак 10 червня 1917 р. з'явився перший її Універсал, що проголошував автономію України у складі єдиної Росії: «Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою російською...»⁴¹⁸. В Універсалі радівські керманічі відверто повідомили своєму народові, що причиною такого їхнього політичного демаршу стала невдала місія їхніх делегатів до уряду кн. Г. Львова: «Ми вислали до Петрограду своїх делегатів (послів), щоб вони представили Російському Тимчасовому Правительству наші домагання»⁴¹⁹. Серед найголовніших вказувалася й вимога, «щоб певна частина грошей, які збираються у Центральну Казну з нашого народу, була віддана нам, представникам сього народу, на національно-культурні потреби його»⁴²⁰.

Не маючи засобів для керівництва країною і, водночас, відчуваючи хронічну нестачу коштів, Центральна Рада своїм Універсалом агітує українців запровадити добровільне самооподаткування: «Треба дужих сміливих рук. Треба великої народньої праці. А для успіху тої праці насамперед потрібні великі кошти (гроші). До сього часу український народ всі кошти свої оддавав у Всеросійську Центральну Казну, а сам не мав, та немає й тепер від неї того, що повинен би мати за се.

І через те ми, Українська Центральна Рада, приписуємо всім організованим

Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й по-за Україною сущого (10 червня 1917 р.)

⁴¹⁷ Смірнов Є. Сергій Шелухін. Життя і діяльність (до 130-річчя з дня народження) // Генеза. – 1994. – № 2. – С. 156.

⁴¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9 зв.; Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 9. – травень; Украинская жизнь. – 1917. – № 3–6. – март–юнь.

⁴¹⁹ Там само.

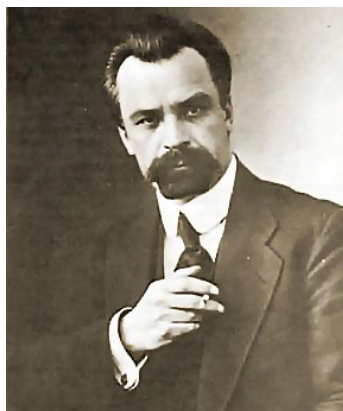
⁴²⁰ Там само.

громадянам сел і городів, усім українським громадським управам і установам з 1-го числа місяця липня (июля) накласти на людність особливий податок на рідну справу і точно і негайно регулярно пересилати його в СКАРБНИЦЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ»⁴²¹.

Проте народ не поспішав сплачувати податків добровільно, ще й паралельно старій російській, новій (хоч і українській) владі, яка практично влади по Україні не мала. Розбещений революцією і примарними ідеями соціалізму, він вирував, мітингував, розподіляв і прагнув владарювати. По всій країні опинився владний вакуум. Ось, наприклад, як змальовував владне становище в провінції влітку 1917 р. тогочасний мешканець Катеринослава З. Арбатов: «Про провінцію ніхто не турбувався. Усі ці маленькі повітові Олександрівськи, Павлогради та Бахмути жили своїм окремим життям; якимось по своєму перероблювали життєві форми на новий революційний лад; забуті центром, полишені авторитетною і певною владою повіти швидко котилися до найстрашнішої анархії. Усілякий повіт, кожна волость створювали для себе окремі їм вигідні закони»⁴²².

Тим часом, розуміючи непевність свого становища, але відчуваючи нагальну необхідність в організації апарату управління проголошеної автономної України, 15 червня 1917 р. «Комітет Центральної Ради на останнім засіданні (15 юня) ухвалив організувати Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради, який має завідувати справами внутрішніми, фінансовими, продовольчими, земельними, хліборобськими, міжнаціональними і іншими в межах України і виконувати всі постанови Центральної Ради, які цих справ торкаються»⁴²³. Новозаснований крайовий самоврядний уряд розташувався у Києві на вулиці Хрещатик у будинкові за № 38⁴²⁴.

Очолив Генеральний секретаріат і Генеральне секретарство внутрішніх справ відомий письменник і соціал-демократ Володимир Винниченко. І. Лисяк-Рудницький характеризував суспільно-політичні погляди В. Винниченка таким чином: «Суть Винниченкової соціально-економічної концепції можна, мабуть, краще визначити

Володимир Винниченко

⁴²¹ Там само.

⁴²² Арбатовъ З. Ю. Екатеринославъ 1917–22 г.г. // Архив русской революции. – Т. 12. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – С. 84.

⁴²³ Народня воля. – 1917. – 17 червня.

⁴²⁴ Нова Рада. – 1917. – 24 вересня.

її негативними, ніж позитивними цілями. Він пристрасно відкидав тодішній суспільний лад, “капіталізм”, в якому бачив явне втілення соціальної несправедливості. При цьому він не робив ніякої різниці між недорозвиненим, напівколоніальним капіталізмом російським (включно з українським) та в передових країнах Заходу. Він з глибини серця ненавидів “панів і буржуїв”, що їх уважав за паразитарський клас, та прагнув ліквідації цього класу. Він вірив, що тільки люди фізичної праці, робітники й селяни, – господарсько продуктивні й суспільно корисні. Зате буржуазія – це “клас непрацюючих..., вічно безробітні, вічно гулящі люди”. Трударі голодують, а буржуї об’їдаються кав’яром і трюфелями, запиваючи шампанським і дорогими коньяками. Цей образ буржуазного обжерства настирливо повторюється на сторінках публіцистики Володимира Кириловича. Винниченко щиро обурювався на тих, які хотіли, щоб Україна була такою державою, “як у людей”, тобто з класовою диференціацією та звичною соціальною нерівністю»⁴²⁵.

На В. Винниченка як на голову національного уряду покладалися великі надії. Сучасники захоплювалися його колосальною енергією та організаторськими здібностями⁴²⁶. Так, наприклад, А. Ніковський змальовував Є. Чикаленку чесноти голови Генерального секретаріату з присмаком певної ейфорії: «Орієнтується швидко, енергія колосальна; рішучий і простий; єсть просто таки державна інтуїція і непохитний, правдивий, послідовний демократизм. Це велика радість бачити розмах цієї людини»⁴²⁷. Генеральний секретаріат став виконавчим органом Центральної Ради (фактично – урядом) і підмінив її Комітет. Його формування здійснювалося за принципом коаліційного розподілу посад між партіями, а Комітет Ради ставав з того часу Малою Центральною Радою⁴²⁸, що мала виконувати «законодатні функції в промежутках між

⁴²⁵ *Кульчицький С.* Володимир Винниченко: світоглядна еволюція // Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження). Збірник статей. – К.: ІПІЕНД, 2006. – С. 49.

⁴²⁶ *Старовойтєнко І.* Епістолярний діалог Є. Х. Чикаленка з А. В. Ніковським (1908–1921) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Збірник статей. – Вип. 7. – К.: Інститут історії України НАН України, 2003. – С. 333.

⁴²⁷ Лист Ніковського А. В. Чикаленку Є. Х. від 20 вересня 1917 р. // Пам’ять століть. – 1997. – № 5. – С. 39.

⁴²⁸ Мала Рада – законодавчо-розпорядчий і виконавчий орган Української Центральної Ради, який діяв між сесіями (Загальними зборами) її пленуму. На нею покладалося вирішення найважливіших справ між пленумами «Великої Ради». До 3 липня 1917 р. (дня проголошення II Універсалу) мав назву «Виконавчий комітет» (Комітет) Української Центральної Ради. У цей час він складався з представників політичних фракцій і налічував 40 членів. У липні 1917 р. склад Малої Ради було збільшено до 60 членів за рахунок національних меншин. Тогочасний директор Департаменту промисловості, а пізніше й міністр торгу і промисловості в уряді Директорії УНР, згадував з приводу утворення Малої Ради: «Внаслідок великого чисельного складу Українська Центрально Рада була “неповоротка” в своїх діях, коли перебіг подій вимагав швидких децизій. Для того утворено було Малу Раду числом в 40 членів. Однак і це ненадовго допомогло» [*Фещенко-Чолівський І.* Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. – Житомир: Житомирський вісник, 1992. – С. 35].

двома сесіями» Центральної Ради⁴²⁹.

Генеральним секретарем фінансових справ було призначено громадського діяча та одного з провідників українського кооперативного руху 43-річного Христофора Антоновича Барановського⁴³⁰. Він походив з селянської родини й, незважаючи на відсутність середньої та вищої освіти, завдяки своїм здібностям висунувся як талановитий фінансист-кооператор. Х. Барановський вважався одним з кращих знавців кооперативної справи (у 1907–1917 рр. він був директором, а від 1911 по 1917 рр. головою правління Союзбанку в Києві та редактором журналу цього кооперативного банку «Комашня»). До свого призначення генеральним секретарем фінансів Х. Барановський від березня 1917 р. був членом Виконавчого губерніяльного комітету Київщини та головою управи Українського народного кооперативного банку (Українбанку). 17–28 березня 1917 р. він головував на Першому губерніяльному кооперативному з'їзді Київщини, який перетворився на першу прилюдну українську маніфестацію. Відтак, саме кооперативними організаціями України Х. Барановський був делегований до Центральної Ради й був у ній обраний членом Комітету (виконавчого органу). У травні 1917 р. він у складі радівської делегації брав участь у переговорах з Тимчасовим урядом Росії щодо автономії України.

*Христофор
Барановський*

Новоствореному урядові слід було негайно домогтися вирішення фінансової проблеми. Як згадував тогочасний директор Департаменту промислу І. Феценко-Чопівський, уряд був сформований так, що «міністри не знали, з чого починати, директори департаментів тим менше»⁴³¹. Центральна Рада все більше і більше відчувала нестачу коштів, що примушувало її провідників більш рішуче взятися до розв'язання питання грошового забезпечення. Вирогідно, завдяки саме цим вищенаведеним упередженням, повільне поступове відмежування України від Петрограда почало передбачатися швидше через тиск "голоду" коштів, аніж зі свідомою метою започаткування власної грошової системи. Саме такий існуючий стан речей змушує Центральну Раду замислитися над підготовкою механізму свого фінансового самозабезпечення.

⁴²⁹ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 13. – липень.

⁴³⁰ Народня воля. – 1917. – 17 червня.

⁴³¹ *Феценко-Чопівський І.* Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. – Житомир: Житомирський вісник, 1992. – С. 36.

Невдовзі у Києві розпочала роботу V сесія Центральної Ради, що тривала від 20 червня по 1 липня 1917 року. Сесія показала різне розуміння провідними діячами Ради поняття автономії. Протягом тривання сесії, окремі члени Центральної Ради змушені бути активно переконували її учасників в необхідності досягнення Україною повно-сяжного змісту автономного управління не лише в культурно-національній сфері, але й в області фінансово-економічній. Так, наприклад, революційний демократ О. Шульгин вимагав (23 червня 1917 р.) твердо заявити лише, «що ми маємо владу крайову, котра має певні функції: саме підготовлять автономію, переводити українську владу, творити статут автономії; творити українську школу, ставити економічні завдання. У[країнська] Ц[ентральна] Р[ада] працювала в цьому напрямі і раніше, але не підіймала справ економічних. Тепер саме життя поставило на чергу сі питання»⁴³². Соціаліст-революціонер М. Ковалевський при обговоренні (26 червня 1917 р.) проекту декларації Генерального секретаріату, зазначаючи, що в ній лише намічено план роботи, наголошував: «Треба зазначити важніші пункти, зачеплені в декларації. Перше – се порушення фінансової політики, котра, як відомо, грає велику роль. Може, завдяки поганій фінансовій та економічній політиці український народ доведено до нинішнього його становища. Ми вважаємо, що Центральна Рада і Генеральний Секретаріат повинні закласти основи фінансової політики і привести до створення українського бюджету»⁴³³.

Тим не менш, зачитуючи на V сесії Центральної Ради 26 червня 1917 р. «Декларацію» Генерального секретаріату, його голова соціал-демократ В. Винниченко з приводу грошової політики уряду Центральної Ради виголосив: «Маючи на увазі, що той стан, який зайняла Центральна Рада, є стан будівництва нового політичного життя на Україні з усіма наслідками, які випливають з цього стану, Генеральний Секретаріат у фінансових справах вважає необхідним розробити основи фінансової політики на Україні.

Звісно, фінансові справи ми не можемо зразу ставити на цілком державний ґрунт, а повинні обходитись поки що засобами, які мають в своїй основі майже виключно моральну силу. Одначе разом з цим мається на думці вести підготовчу працю так, щоб Україна у фінансових справах могла стати на цілком державний ґрунт, тоді, коли їй прийдеться ці справи впорядковувати, яко автономній державі»⁴³⁴.

⁴³² Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 13. – липень.

⁴³³ Там само. – № 14. – серпень.

⁴³⁴ Там само. – № 10. – червень; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Т. 1. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921. – С. 80.

*Генеральний секретаріат Української Центральної Ради
(на світлині сидять: І. Стеценко, Х. Барановський, В. Винниченко,
С. Єфремов, С. Петлюра; стоять: П. Христюк, М. Стасюк, Б. Мартос;
у круглячку: В. Садовський)*

Що ж до слів, що уряд Центральної Ради на той час мав у своєму арсеналі «виключно моральну силу», то в цьому з В. Винниченком погодитися цілком можливо. Д. Дорошенко, згадуючи події 1917 р., доволі слушно вказав на суттєву прогалину у вітчизняному державотворенні тих часів, яка полягала в тому, що Україну вкрила сітка не національних організацій (чи державних структур), а партійних органів, які національну справу ставили як формальне гасло для проведення виключно соціальних завдань⁴³⁵. Крім цього, ним було відмічено ще один, не менш важливий чинник, що гальмував шлях до державного будівництва: «Виявився великий брак інтелегентних сил на провінції. Київ стягнув до себе значне число активніших українських діячів, і на місцях не було кому проводити директиви, що подавалися з центру. До того ж виявилось, що майже по всіх більших містах України провід захопила російська та зросійщена демократія, яка дуже противилася проведенню в життя українських домагань, особливо ж вороже ставилась вона до автономії України. Це все виразно можна побачити, коли поглянути, як розвивалося в перші місяці революції громадське життя в таких містах як Катеринослав, Одеса, Харків, Полтава, Чернігів, Житомир та інші значні міста на Україні»⁴³⁶. Проте, замість опертя на «виключно моральну силу», саме тоді уряд Центральної Ради мав би (і

⁴³⁵ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр. – Т. I. – К.: Темпора, 2002. – С. 63.

⁴³⁶ Там само.

міг би) реально розпочати розбудову апарату державного управління у мірилах всієї номінально підпорядкованої йому території України засобами мобілізації державотворчих і фахових елементів з маси організованого революційно-активного народу, яких винесли на політичну арену хвилі національного відродження. Нажаль і цього зроблено не було.

Так, приміром, на розгляді 27 червня 1917 р. доповідей генерального секретаря фінансів «Про загальні основи найближчої роботи у фінансових справах» та «Про систему та норми оподаткування населення», обговорюючи питання податкових зборів, Х. Барановський щодо техніки збору податків ситуацію, що склалася, характеризував риторичною фразою: «Не маємо апарату для зібрання, а анархістами бути не хочемо»⁴³⁷. Подібні думки висловлювали й інші виступаючі, але щодо пошуку шляху для вирішення проблеми кроків зроблено не було. Обговорювалися лише зміст і форма податків.

Тезово міркування генерального секретаря фінансів Х. Барановського щодо загальних основ найближчої роботи у фінансових справах виглядали наступним чином: «а) ніякий податок не може бути установлений без затвердження пленарним зібранням Ц[ентральної] Ради; б) ніякі видатки та розходи не можуть бути виплачені без затвердження пленарним засіданням Центральної Ради та Генерального Секретаріату; в) Генеральному Секретаріатові дозволяється робити грошові позички для задоволення потреб Ц[ентральної] Ради, причому позички на строк більше одного року можуть бути зроблені тільки з дозволу пленарного засідання Ц[ентральної] Ради, а позички на строк не більше року – по постанові об'єднаного засідання Комітету Ради та Генерального Секретаріату; г) Генеральний Секретаріат має право погодитись з якоюсь банковою установою, щоб вона взяла на себе обов'язки обслуговування фінансової потреби Ц[ентральної] Ради, і д) всі розходи і доходи контролюються Ревізійною Комісією, яка обирається загальними зборами Ц[ентральної] Ради і про свої ревізії складає перед Ц[ентральною] Радою справоздання»⁴³⁸.

Що ж стосується податкової справи, то Х. Барановський рекомендував завести в Україні прогресивне подхідне оподаткування, обершись на норми подхідного оподаткування, встановлені російським урядом, лише зменшивши його ставки в чотири рази. Проте, офіційно можливим його збирати пропонувалося з 1 серпня 1917 р., коли розпочнуться стягнення і загальноросійського податку в Україні.

⁴³⁷ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 15/16. – вересень.

⁴³⁸ Нова Рада. – 1917. – 28 червня.

За умов же, що гроші для уряду були потрібні вже одразу, секретар фінансів пропонував стягувати ще по 3 руб. з кожної сім'ї «з тим, що при введенні подоходного податку, кожний, хто цей податок заплатив, матиме право відчислити з своєї норми цих 3 крб.»⁴³⁹. Збирати податки, на думку доповідача, за пропозицією Генерального секретаріату, могли б кооперативи, земські установи, деякі банки та інші установи.

Микола Любинський

Доповідь, підготовлена явно на поспіх, викликала жваве обговорення і справеливу критику присутніх. Так, М. Любинський (націонал-революціонер) одразу ж заявив, що проєктований посімейний податок є гіршим за той, про котрий говорилося в Універсалі, і зауважив, що за умови його (податку) прийняття, доведеться скасовувати постанову Універсалу. Крім того, відмітив він, «посімейний налог ляже тягарем на селян переважно, бо сім'ї поміщика заплатити 3 крб. нетрудно»⁴⁴⁰.

Есер О. Рубас з цього приводу додав, що скасовувати податок, встановлений Універсалом не слід, але й податок на землю мусить залишитися. Що ж до посімейного податку, то він запропонував, що такий «повинен залишитись для тих, хто землі не має»⁴⁴¹.

Своєю чергою М. Коваленко висловив небезпідставну думку, що Генеральний секретаріат вніс вищевказаний проєкт через те, що не мав часу виробити кращої системи оподаткування. Стосовно, власне, протиріч проєкту Х. Барановського виступаючий зауважив: «Обложити сім'ї неможливо. У нас давно не практикувалось. Та і сім'я буває різна, особливо тепер, під час війни, коли в одній сім'ї залишилась лише жінка або жінка і діти, а єсть, з другого боку, сім'ї, де єсть кілька жонатих. Бачимо нерівність. Для одних податок буде легким, а для других тяжким. Універсал уже розійшовся, зроблені заходи, щоб виповнити оподаткування, установлене ним, і скасування того податку викличе негарне враження. В останні часи у нас рідко практикувалась система подушного оподаткування, нарешті зовсім зникла, замінившись оподаткуванням землі, і повернення його викличе неприхильність населення. Крім того, генеральний секретар не сказав, чи сей податок добровільний чи обов'язковий. Ми бажали б, щоб не порушувати оподаткування, заведеного Універсалом; нехай Генеральний Секретаріат

⁴³⁹ Там само.

⁴⁴⁰ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 15/16. – вересень.

⁴⁴¹ Там само.

представить нам другу систему оподаткування замість спроектованого ним посімейного»⁴⁴².

Соціал-демократ М. Огородній, підтримуючи прагнення спертися в цій області на українізовані земства та кооперативи, категорично заявив: «Система ж оподаткування сім'ї не витримує критики, бо сім'ї неоднакові, зарібки їх також. Для потреб переведення автономії України треба багато грошей, але нехай той більше платить, хто більше має. Пропоную завести прогресивно-подоходний податок, податок, котрий мав би моральну силу»⁴⁴³. Його підтримав А. Збаражський, який емоційно зауважив, що коли слухав проект посімейного оподаткування, то негайно «перенісся в ті бажані времена, коли Володимир Святий, а за ним Ярослав Мудрий збирали податки “від диму”. Але тоді не було соціалістів, і ніхто й не догадувався про прогресивно-подоходний налог, котрого тепер вимагають соціалісти і взагалі демократи»⁴⁴⁴. Виступаючий підтримав вимогу запровадження прогресивно-подоходного податку і висловив протест проти податку «від диму» у будь-яких його варіаціях. Він підтримав той податок, який було встановлено Універсалом, але з зауваженням, що «тільки треба зробити його також прогресивно-подоходним і установити його треба незалежно від загальнодержавного [тобто загальноросійського – П.Г.-Н.] прогресивно-подоходного налогу»⁴⁴⁵.

Надалі слово знов взяв М. Коваленко, який зауважив, що з огляду на вкрай нагальну потребу віднайти кошти, слід зупинитися на такій системі, яка якомога скоріше приведе Генеральне секретарство фінансів до мети. Тому він запропонував погодитися на стягування по 3 руб. з сім'ї, але за умови, що така сім'я мала б прибутків завбільшки 1 тис. руб. на рік⁴⁴⁶. Зі свого боку представник селянства Т. Марцинюк заперечив: «Платіж від душі пригадує подушне, котре нам в'їлось в боки. Сім'ї неоднакові. Найкращим буде податок від десятини»⁴⁴⁷.

Чи не єдиний, хто став на відносний захист податкового проекту генерального секретаря був І. Пугач, який спробував пояснити, що в основу офіційного податку планувалося покласти саме

Ісак Пугач

⁴⁴² Там само.

⁴⁴³ Там само.

⁴⁴⁴ Там само.

⁴⁴⁵ Там само.

⁴⁴⁶ Там само.

⁴⁴⁷ Там само.

прогресивно-податковий механізм. Але, зауважував оратор, «для зібрання цього податку потрібен апарат, котрого ми не маємо, через се мається на увазі використати те, що з 1 серпня Тимчасовий уряд заводить по цілій Росії прогресивно-подоходний налог». «Свою національну справу ми ведемо окремо. Загальнодержавні обов'язки, – наголосив він, – ми виконуємо і довго ще будемо виконувати, доки справа у нас не буде налажена. До прогресивно-подоходного налогу ми готуємося. Він буде з 1 серпня [1917 р.]. Тоді ми прилучемо себе до апарату. Але до 1 серпня гроші нам також потрібні. Остається або покинути думку дістати гроші зараз, або якимсь чином взяти їх тепер же. В докладі т. Барановського сказано, що оподатковуються сім'ї, котрі можуть заплатити 3 крб., хто не може, ті не заплатять, бо такі і послі, після заведення прогресивно-подоходного налогу, платити не будуть. Тут нема жодної несправедливості. Зараз ми берем зі всіх однаково, але коли будемо збирати прогресивно-подоходний налог, то хто повинен буде платити більше, тоді з того більше і візьметься. Вбачаючи в проекті Генерального Секретаріату ідею і початок прогресивно-подоходного налогу, пропоную затвердити його»⁴⁴⁸.

Зі своїми аргументами до захисту урядового проекту долучився й генеральний секретар фінансів Х. Барановський: «В докладі звернуто увагу на прогресивно-подоходний налог. А опріч нього заводитьсь ще і посімейний. Він являється податком тимчасовим. Опріч того, він заводитьсь перед прогресивно-подоходним. Щоб завести прогресивно-подоходний налог, треба багато часу. В Росії його заведено ще в 1916 р., але досі по ньому не прийнято ані одної копійки. Хоч заведення його остаточно призначено на 1 серпня [1917 р.], але великий сумнів, чи це вдасться зробити. Грошей більше зараз має той, хто працює: швець, скажімо, в селі має більше від селянина, котрий має 10 десятин. А городські землі, котрі коштують мільйони за десятину? Оподаткування по 10 коп. з десятини при сих умовах було б дуже нерівним. Приймаючи се на увагу, – продовжував захищати проект Х. Барановський, – Генеральний секретаріат вирішив установити посімейний податок, бо він тимчасовий, одноразовий і має статистичне значення, бо покаже, скільки у нас на Україні сімей, котрі “дозріли” до державного розуміння справ. Хоч 10 коп. з десятини заплатити легше, але зібрати їх трудно. Хоч при посімейному налоговій поступленій буде менше, але сума буде більша»⁴⁴⁹. Наприкінці промови генеральний секретар фінансів, змальовуючи техніку збору податку, вказує на фактично патову ситуацію,

⁴⁴⁸ Там само.

⁴⁴⁹ Там само.

що склалася для Центральної Ради та її виконавчого органу: «Не маємо апарату для зібрання, а анархістами бути не хочемо».

Проте доводи Х. Барановського, вочевидь, не переконали присутніх. Селянин Пиленко висловив думку, що «коли сказати нам в селі, що кожну сім'ю обложити на 3 крб., то се внесе велике незадоволення». «Коли ж брати податок від десятини, – продовжив він, – то всі охоче згоджуються. А ті, що не мають землі, як от ремісники, ті нехай платять 1 крб., чи як?»⁴⁵⁰. Інший селянин Г. Касіка додав, що «неможна допустити таких, котрі мають млини, садок тощо. Ось таких потрібно обкласти непременно», а Є. Томашевський зауважив, що прогресивно-подоходний податок можливо буде запровадити лише тоді, коли його буде введено по всій Росії, додаючи при цьому, що посімейний податок буде непопулярним. Разом з тим, виступаючий вказав на необхідність винайдення нової системи, проте жодних пропозицій не запропонував.

Михайло Єремійв

Думку попередника про непопулярність посімейного податку підтримав й соціал-демократ М. Єремійв, наголошуючи, що його запровадження є небезпечним і може призвести до втрати популярності й самої Центральної Ради. Окрім того він застеріг, що бажання скасувати добровільний податок, встановлений Універсалом, «може показати, що ті, хто видали Універсал, Центральна Рада, самі стоять на [не]твердому ґрунті». Есер М. Панченко запропонував скористатися для оподаткування тих, хто не має землі, статистичними даними з земств, а есдек Г. Кас'яненко, підтримавши думку про непопулярність посімейного (хоч і добровільного) податку, висловився дивитися на нього як на позику: «хто заплатить тепер 3 крб., той їх не заплатить при заведенні прогресивно-подоходного налогу»⁴⁵¹. При цьому він зауважив, що краще було б запровадити якусь пропорційність.

На непопулярність посімейного оподаткування, яке скрізь може викликати обурення та підірве авторитет Центральної Ради, звернув увагу й виступаючий О. Ільченко (есер). Він підтримав думку про запровадження подесятинного оподаткування, вказуючи, що після виходу Універсалу селяни одразу ж почали втілювати його настанови в життя, а «ті ж, хто землі не має, а[ле] свідомі українці – ті самі

⁴⁵⁰ Там само.

⁴⁵¹ Там само.

обкладають себе 1% з свого місячного жалування». Член партії есерів селянин Д. Личко, вказуючи на потребу рахуватися зі звичками і психологією народу, також виступив за податок лише з десятини, який за його свідченням, селяни вже запроваджують й самі. Він також висловив думку щодо видання Центральною Радою відозви до народу з закликком добровільно давати гроші «на рідну справу», стверджуючи, що на нього люди відгукнуться.

Генеральний секретар фінансів Х. Барановський, податковий проект якого так і не знайшов прихильників серед учасників сесії, змушений був поступитися і, не досить впевнено виправдовуючись, запропонував взагалі не виносити рішення з цього питання: «Справа з оподаткуванням завше і скрізь викликала найбільше дебатів і непорозумінь. Так і у нас. Може Генеральний Секретаріат невдало взяв назву “податок”, бо в дійсності се не податок, а “единовременный взнос”. Вводячи в інструкцію⁴⁵² до Універсалу 10 коп. з десятини, [ми] зробили помилку, бо дали селянам можливість думати, що, мовляв, коли настала Ц[ентральна] Р[ада], то і податки стали зовсім іншими. Це небезпечно, особливо маючи на увазі, що незабаром податки будуть збільшені в кілька разів у порівнянні з нинішнім. З огляду на це, пропоную не виносити жодної певної резолюції, а вибрати фінансову комісію для детального перегляду проекту»⁴⁵³. В підсумку учасники зібрання ухвалили «передати розгляд проекту до комісії, котра складається по 1 чоловіку з фракцій і груп з правом кооптації»⁴⁵⁴. Тоді ж було визначено й пропонований склад фінансової комісії: К. Калиненко (соціал-демократ), селянин Пиленко (соціаліст-революціонер), О. Рубас (соціаліст-революціонер), М. Хотовицький (трудолик), Я. Христинч (позапартійний соціаліст) та Є. Томашевський (націонал-революціонер).

Доповіді генерального секретаря фінансів про оподаткування на українські справи обговорювалися тимчасовою фінансовою комісією ввечері 27 червня і на ранок 28 червня 1917 р. до складу якої увійшли: Х. А. Барановський (голова), К. С. Калиненко (писар, УС-ДРП), К. Г. Хідченко (УПСР), О. К. Рубас (УПСР), Є. П. Томашевський (УНРП), Я. Г. Христинч (група позапартійних соціалістів), а також кооптовані особи: Т. П. Марцинюк (УПРС), І. П. Діденко (УПРС), З. Філенко

⁴⁵² Згадувану Х. Барановським інструкцію до Універсалу було роздано делегатам II-го Всеукраїнського Військового з'їзду для роз'яснення на місцях значення автономії України та потреби створення і ролі самої Центральної Ради, а також змісту I Універсалу [Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – Т. 1. – С. 540] – П. Г.-Н.

⁴⁵³ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 15/16. – вересень.

⁴⁵⁴ Там само.

(УПРС) та В. Т. Шепель (позапартійний соціаліст). У зв'язку з тим, що ще на засіданні в Центральній Раді «ніяких суперечок з приводу загальних основ найближчої роботи фінансового секретаріату не виникло», то комісією щодо цього аспекту було прийнято запропоновані попередньо пункти.

Перш за все було зазначено, що ніякий податок не міг бути установлений без затвердження пленарним зібранням Центральної Ради, а видатки та витрати не могли бути виплачені без дозволу об'єднаного засідання Комітету Центральної Ради та Генерального секретаріату чи, знову ж таки, пленарного зібрання Центральної Ради. Генеральному секретаріатові дозволялося також брати грошові позики для задоволення потреб Центральної Ради. При цьому позики на термін більш, як один рік, дозволялося брати лише з дозволу пленарного зібрання Центральної Ради, а позики терміном менш, як на рік – за постановою об'єднаного Комітету та Генерального секретаріату. Генеральний секретаріат отримав право погодитися з якоюсь банківською установою, аби вона взяла на себе обов'язки обслуговувати потреби Центральної Ради. Передбачалося, що всі прибутки і видатки будуть контролюватися ревізійною комісією, яка мала обиратися загальним зібранням Центральної Ради і звітувати перед нею⁴⁵⁵.

Отже, фінансовий зашморг, закинтий з Петрограда на шию уряду автономної України, довів абсурдність його становища до того, що резолюцією фінансової комісії Центральної Ради Генеральному секретаріатові було надано право брати для потреб Центральної Ради позики у приватних банківських установах. Такий прецедент міг не лише підірвати моральний авторитет українського революційно-демократичного представницького органу, але й окреслював цілком допустиму вірогідність в перспективі потрапити у боргову залежність від малого кола приватних ділків.

Інша доповідь фінансового секретаря (щодо оподаткування), яка й викликала бурхливе обговорення в Раді, у комісії також була сприйнята неоднозначно. Обговорення відносно оподаткування населення українським подоходним податком та технічних питань його переведення, на відміну від проблеми податку поземельного, відчутних суперечок не викликало. Після довгих дискусій щодо поземельного оподаткування комісією було винесено такі рішення, які доповнювали п'ять попередньо прийнятих.

Отже було вирішено встановити в Україні на 1917 р. національний

⁴⁵⁵ Нова Рада. – 1917. – 1 липня.

прогресивно-подоходний податок в розмірі 1/4 ставок загальноросійського подоходного податку. На 1917 р. запроваджувався також і український поземельний податок у розмірі по 10 коп. з десятини усіляких земель: селянських⁴⁵⁶, приватних власників, церковних, монастирських і тих казенних, котрі здавалися в оренду (за казенні землі, які здавалися в оренду, податок мали сплачувати орендарі). Сплата поземельного податку⁴⁵⁷ мала розпочатися негайно, а подоходного – з 1 серпня 1917 р., коли починався збір і державного подоходного податку. Крім того вводився ще й разовий заробітний податок розміром в 1/4 денного заробітку тих представників сільського та міського населення, а також робітників усіх установ і підприємств, які не підлягали подоходному податкові. Разовий заробітний податок мав бути переданий до скарбниці Центральної Ради певного дня, що призначить Генеральний секретаріат. Ті ж з громадян, хто в призначений день не мав би грошового заробітку, мав віддати Центральній Раді 1/4 свого грошового заробітку першого за призначенням Генеральним секретаріатом заробітного дня. При цьому варто зауважити на два важливих аспекти: 1) оподаткування підлягало все населення України, а також ті українці, які жили поза її межами і 2) вказані податки на потреби Центральної Ради були не обов'язковими, а лише «морально-обов'язкові для населення».

В те, що моральну обов'язковість сплачувати Центральній Раді гроші (поряд з законним примусовим обов'язком сплачувати ще й Тимчасовому урядові) широкі кола населення виконувати очевидно не будуть, передбачалося генеральним секретарем фінансів ще до прийняття законів. Як вже згадувалося вище, він вважав «оподаткування по 10 коп. з десятини при сих умовах... нерівним», а посімейний податок – як одноразовий, і що мав, за його словами, «статистичне значення, бо покаже, скільки у нас на Україні сімей, котрі "дозріли" до державного розуміння справ»⁴⁵⁸. Як показала сувора дійсність, «не дозріли» майже усі. В тому числі й урядовці, які так і не встановили чітку систему механізму стягнення податкових зборів й виявили себе як талановиті самодіяльні диспутанти, а не практики-фахівці державотворення.

⁴⁵⁶ Сільськими земельними власниками вважалися ті, що мали польової, присадибної чи лісової землі не менше як 1 десятину [Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 15/16. – вересень].

⁴⁵⁷ Поземельний податок – податок, що накладався на дохід з землі. В царській Росії здавна стягалися податки з плуга, пізніше – з сохи, як спільної майнової одиниці; з середини XVI ст. соха стає визначеною земельною одиницею. До кінця XVII ст. поземельний податок переходить у подвірну подать, яку було скасовано Петром I. Поземельний податок знов було запроваджено 1875 р. після реформи державного земського збору. Всі землі, що обкладалися місцевими земськими зборами, крім скарбових, підлягали поземельному оподаткуванню. Загальна сума податку з кожної губернії визначалася множенням загального числа десятин землі, що підлягала обкладанню податком, на середню по губернії ставку податка з десятини. Ці ставки затверджувалися міністром фінансів у законодавчому порядку.

⁴⁵⁸ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 15/16. – вересень.

Тим часом до Києва прибули представники Тимчасового уряду М. Терещенко та І. Церетелі. Владу в Петрограді непокоїла поведінка українців і для налаштування ситуації з намірами Києва у давню столицю прибули можновладці зі столиці північної. А. Керенський, який невдовзі також прибува до Києва, у своїх спогадах назвав стиль ведення цих перемовин з боку російських політиків дуже «хитроумними», зазначаючи, що Центральна Рада вимагала неможливого⁴⁵⁹. Для Петрограда неможливим були поступки щодо українізації армії та можливості справжнього самоврядування України, а єдиним засобом впливу на Київ стали грошові асигнування.

На спільному з російськими представниками засіданні Генерального секретаріату, що відбулося 29 червня 1917 р., торкалися і фінансового питання. З українського боку у нараді взяли участь В. Винниченко, Х. Барановський, Б. Мартос, С. Петлюра, М. Стасюк, І. Стешенко, В. Садовський, С. Єфремов, П. Христюк та М. Грушевський. В перебігу перемовин виявилася вся глибина грошової скрути, в якій опинилася українська влада, коли Х. Барановський сам запропонував фактично ліквідацію навіть тих морально-зобов'язуючих українських податків, що, хоч і ефемерно, але засвідчували елементи фінансової автономії України. «Додаткове обкладання навряд можна визнати доречним, – заявив він. – Центр всеросійськ[ий] повинен бути єдиним, але ми повинні отримати кошти не шляхом надбавки, а шляхом смітних асигнувань по бюджету, затвердж[еному] краєвим органом – Радою»⁴⁶⁰. В цих словах виявилось *о́те testimonium раupertatis*⁴⁶¹ України Центральної Ради.

Іраклій Церетелі

І. Церетелі, відчувши тон вимовленого, одразу ж поставив умову, для вирішення, власне, якої вони з М. Терещенком і приїхали до Києва: «Якщо буде точно формульовано, що це [тобто Генеральний секретаріат – П. Г.-Н.] буде орган Тимчас[ового] ур[яду], то кошти безумовно, будуть відпущені на видатки по управлінню краєм»⁴⁶². Тимчасовий уряд зажадав від Центральної Ради поступок і домігся очікуваного. Уряд України, не маючи за собою реальної сили, пішов на поступки. Водночас

⁴⁵⁹ Керенский А. Ф. Россия в поворотный момент истории. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – С. 281.

⁴⁶⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 24–24 зв.

⁴⁶¹ Testimonium раupertatis (лат.) – Свідчення власної слабості.

⁴⁶² ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 24–24 зв.

з боку Тимчасового уряду було задоволено мінімальні, як згадував І. Церетелі, національні вимоги українського народу, висловлені Центральною Радою, і покладено край українській кризі ще до скликання Установчих зборів⁴⁶³.

1 липня 1917 р. А. Керенський, М. Терещенко та І. Церетелі повернулися до Петрограда і ввечері того ж дня Тимчасовий уряд, який заздалегідь був ознайомлений по прямому дроту з прийнятими обома сторонами умовами, більшістю голосів ратифікував договір з Центральною Радою⁴⁶⁴. 3 липня 1917 р. Тимчасовий уряд своєю постановою офіційно затвердив Генеральний секретаріат як підпорядкований йому крайовий виконавчий орган Центральної Ради в Україні: «Вислухавши повідомлення міністрів Керенського, Терещенка і Церетелі по українському питанню, Тимчасове Правительство вирішило: “Призначити як вищий орган для керування крайовими справами на Україні окремий орган – Генеральний Секретаріат, склад якого буде визначено правительством в згоді з Центральною Українською Радою, доповненою, на справедливих основах, представниками других народів, суцїх на Україні, в особі їх демократичних організацій. Через згаданий орган будуть переводитись правительством міри і заходи в житті краю і його управлінні»⁴⁶⁵. Україну було визнано окремою територіально-адміністративною одиницею Російської Республіки зі своїми національними представницьким і виконавчим органами⁴⁶⁶.

Тоді ж (3 липня 1917 р.) у своєму II Універсалі Центральна Рада повідомила народів: «В згоді з іншими національностями України і працюючи в справах державного Управління, як орган Временного Правительства Генеральний Секретаріат Центральної Ради твердо йтиме шляхом зміцнення нового ладу, утвореного революцією... Визначаючи що доля всіх народів Росії міцно зв’язана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення

⁴⁶³ *Церетели И. Г.* Кризис власти. Воспоминания лидера меньшевиков, депутата II Государственной думы. 1917–1918. – С. 126

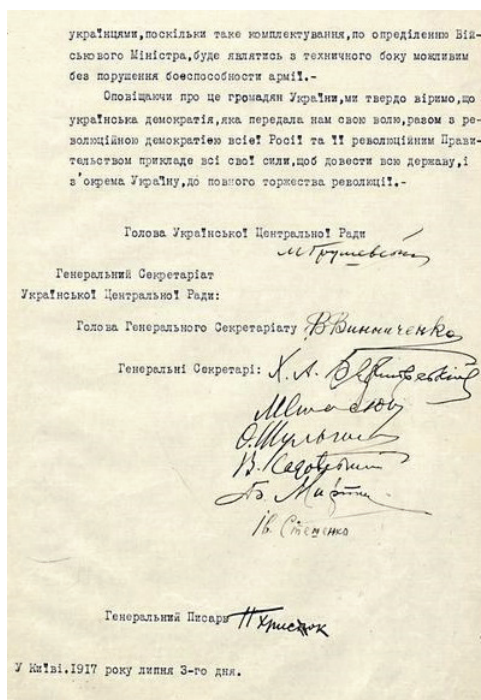
⁴⁶⁴ *Керенский А. Ф.* Россия в поворотный момент истории. – С. 281.

⁴⁶⁵ Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 10. – червень.

⁴⁶⁶ Того ж дня міністри-кадети Тимчасового уряду вийшли на знак протесту з його складу. За свідченням І. Церетелі, такий демарш зовсім не вплинув на позицію інших урядовців, позаяк справедливість вимог українського народу «визнавалася не лише радянською демократією, але й більшістю буржуазних і ліберальних кіл», а громадська думка Росії «в своїй величезній більшості відкине спробу ЦК кадетської партії зірвати цю угоду і нав’язати коаліційному урядові непримиренну політику правого крила партії конституційних демократів» [*Церетели И. Г.* Кризис власти. Воспоминания лидера меньшевиков, депутата II Государственной думы. 1917–1918. – С. 126]. Своєю чергою, англійський посол в Росії Дж. Бьюкенен стверджував, що кадети не сприймали угоду з Центральною Радою під приводом того, що в випадку затвердження її (угоди) Тимчасовим урядом останній узурпував би права Установчих зборів [*Бьюкенен Дж.* Мемуары дипломата. – М.: Международные отношения, 1991. – С. 266].

автономії України до Всеросійського Учредительного Зібрання»⁴⁶⁷. Таким чином, застосувавши один з варіантів фінансової війни, а саме – грошову ізоляцію, петроградський Тимчасовий уряд домогся своєї мети – юридичного і фінансово-економічного підпорядкування загальноросійській владі українського національно-революційного політичного керівництва і крайових виконавчих структур. То був окреслено певний крок відступу автономної України, політична поразка провідників Центральної Ради, зумовлена їхньою неспроможністю опанувати фінансово-економічною ситуацією в поєднанні з автономістською хворобою відчуття неповноцінності державотворчих можливостей українства, а по суті справи – самих себе.

Тим не менш, наслідки перемовин у Києві було помічено по той бік фронту Першої світової. Так, наприклад, 9 серпня 1917 р. австрійське імператорське і королівське відомство з питань цензури повідомляло Інформаційному відділу імператорського і королівського Головного армійського командування, «що всупереч спротиву Тимчасового уряду створено Кабінет Міністрів України під назвою “Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради”»⁴⁶⁸. До відома компетентних органів у Відні також доводилося про визнання новоствореного київського уряду делегацією Тимчасового уряду в складі А. Керенського, М. Терещенка та І. Церетелі й наголошувалося, що при цьому Центральна Рада отримала «згоду на формування та організацію української армії за умови, що це не вплине негативно на ударну міць і цілісність російської армії»⁴⁶⁹. Крім того віденські доповідачі, прагнучи

Власноручні підписи голови Української Центральної Ради, членів Генерального секретаріату та генерального писаря під Другим Універсалом УЦР

⁴⁶⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 10–11; Нова Рада. – 1917. – 4 липня.

⁴⁶⁸ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – Philadelphia: Ferdinand Berger & Söhne, OHG, Horn, N.Ö., 1966. – S. 258–259.

⁴⁶⁹ Там само.

визначити статус державного устрою тогочасної революційної Росії та місця в ньому України після прийняття II Універсалу, зазначили: «Відносини, що склалися таким чином між Україною та Росією, можна порівняти з відносинами між Угорщиною та Австрією»⁴⁷⁰. З юридичної точки зору така аналогія була цілком допустимою, проте дійсний стан справ був набагато складнішим для Києва.

За нових політичних обставин виконавчий орган автономної України, як і його кошторис, мав бути затверджений Тимчасовим урядом в Петрограді і де-юре йому ж мав бути підпорядкованим, а отже українське самоврядування (повносяжна автономія) відтоді перетворювалося на нічим не підкріплену ілюзію. Між тим Генеральний секретаріат заходився до вироблення власного бюджету. Генеральне секретарство фінансів було одним з ключових складових виконавчого органу (уряду) Центральної Ради, а тому структуризація його штатів та визначення суми на утримання службовців стало на порядку денному досить гостро. 13 липня 1917 р. одним з питань, які розглядалися Генеральним секретаріатом (присутні: В. Винниченко, В. Садовський, Х. Барановський, М. Стасюк, І. Стешенко, М. Полозов, П. Христюк, О. Шульгин та Б. Мартос), було визначення бюджету генеральних секретарств.

Урядом було ухвалено такий бюджет Генерального секретарства в справах фінансових⁴⁷¹:

*Табл. 1. Бюджет Генерального секретарства фінансів
(до 1 серпня 1917 р.)*

1. Місячна платня генерального секретаря в справах фінансових з 15/V по 1/VIII-1917 р. – 500 руб. 00 коп.	750 руб. 00 коп.
2. Його товариша (заступника):	
а) з 10/VII по 1/VIII-1917 р. – 500 руб. 00 коп.	355 руб. 00 коп.
б) Його ж як завідуючого бухгалтерією – 325 руб. 00 коп.	231 руб. 00 коп.
3. Утворення та утримування Фінансової комісії з представників науки за липень	500 руб. 00 коп.
4. На розроблення питання про цукроварну та тютюнову промисловість	500 руб. 00 коп.
5. Місячна платня співробітників Генерального секретаріату	4500 руб. 00 коп.
6. На видатки на канцелярію, пошту, друки і різне	1164 руб. 00 коп.
Всього	8000 руб.

⁴⁷⁰ Там само. – С. 259.

⁴⁷¹ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 15; – Спр. 32. – Арк. 25–25 зв.

15 липня 1917 р. Комітет Центральної Ради⁴⁷² своєю постановою затвердив оновлений склад Кабінету В. Винниченка, в якому Х. Барановський зберіг свою посаду генерального секретаря фінансів⁴⁷³. Наступного дня, 16 липня 1917 р., відповідно до вищевказаної домовленості з представниками Тимчасового уряду, Центральна Рада затвердила Статут Вищого Управління Україною, в якому відносно фінансового боку вказувалося, зокрема, що:

«§11. Генеральний Секретаріят передає на затвердження Тимчасового Правительства тимчасові обрахунки видатків на потреби України, які розглянула і ухвалила Центральна Рада.

§ 12. Такими коштами, які надходять на рахунок Центральної Ради, розпоряджується Генеральний Секретаріят по бюджету, ухваленому Центральною Радою»⁴⁷⁴.

Того ж дня (16 липня) Мала Рада розглянула й бюджет Генерального секретаріату. При обговоренні виявилось, «що деяким товаришам секретарів визначається значно більша платня, ніж самим генеральним секретарям. Так, наприклад, – коли всі секретарі дістають по 500 крб. в місяць, то товариш секретаря фінансових справ має діставати 750 крб., а два товариші секретаря земельних справ – по 800 крб. місячно»⁴⁷⁵. За деякими виправленнями Малою Радою було затверджено бюджети лише трьох секретаріатів – земельних, судових та фінансових справ⁴⁷⁶, інших – дещо пізніше⁴⁷⁷.

Однак в дійсності обставини виявилися набагато складнішими, аніж на папері. У липні 1917 р. в касі Центральної Ради було лише близько 90 тис. рублів⁴⁷⁸, в той час як її видатки складали суми більші за прибутки. Так, видатки за бюджетом (кошторисом) Генерального секретаріату лише від 1 серпня по 1 вересня 1917 р., при складанні якого уряд «керувався даними з затвердженого бюджету за попередній місяць» і які було ухвалено 30 серпня 1917 р. на засіданні Малої Ради, складали 58 тис. 255 руб. 83 коп. (з урахуванням покупки електричної

⁴⁷² Повноваження та членство Комітету визначала Постанова Української Центральної Ради з дня 29 червня 1917 р. «Про компетенцію й склад Комітету Української Центральної Ради» [ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6–7; Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 15/16. – вересень].

⁴⁷³ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.

⁴⁷⁴ Там само. – Арк. 11; Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 18. – листопад.

⁴⁷⁵ Нова Рада. – 1917. – 18 липня.

⁴⁷⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 15; Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 18. – листопад.

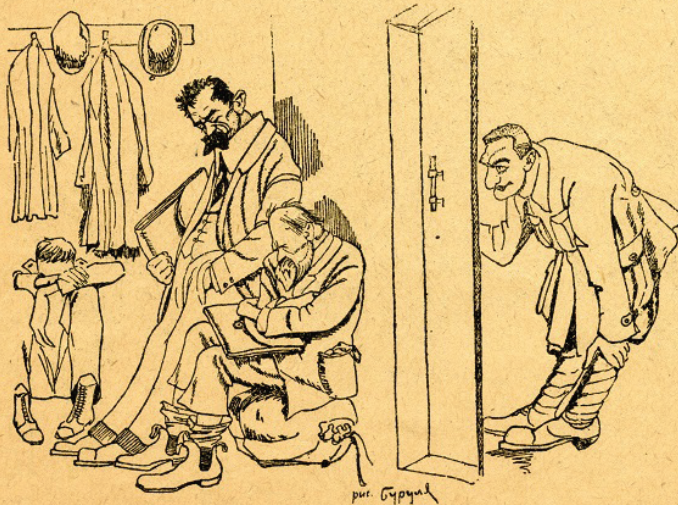
⁴⁷⁷ Постанови Центральної Ради про бюджети Генеральних секретарств до 1 серпня 1917 р.: судових справ – 5.100 руб. від 16 липня 1917 р.; земельних справ – 7.750 руб. від 16 липня 1917 р.; освіти – 23.000 руб. від 18 липня 1917 р.; генерального писаря – 101.425 руб. від 20 липня 1917 р.; внутрішніх справ – 6.113 руб. 33 коп. від 28 липня 1917 р. [ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 13, 14, 16, 17–18, 20].

⁴⁷⁸ . Нова Рада. – 1917. – 27 липня.

арматури і меблів у готель «Савой»)⁴⁷⁹. Загальна сума лише урядового бюджету за серпень 1917 р. складала 66 тис. 755 руб. 83 коп.⁴⁸⁰ З цієї суми на організацію праці Генерального секретарства фінансів передбачалося 4 тисячі рублів. Крім того, на платню генеральному секретарю – 500 руб., а його товаришам – 750 руб.⁴⁸¹ Фінансувати більш розширені урядові інституції чи мережу адміністративних органів у губерніях та повітах Центральна Рада була елементарно неспроможною. Гроші знову ж передбачалося отримати від російського Тимчасового уряду.

З цією метою ще 14 липня 1917 р. Генеральним секретаріатом для відповідних переговорів до Петрограда було вирішено відправити голову крайового уряду В. Винниченка та фінансового секретаря Х. Барановського (на час його від'їзду обов'язки генсека фінансів тимчасово було доручено виконувати В. Садовському)⁴⁸².

ВИННИЧЕНКО, Х. БАРАНОВСЬКИЙ І РАФЕС У ПРИЙОМНІЙ КЕРЕНСЬКОГО. (1 СЕРПНЯ, 1917 РОКУ).

КЕРЕНСЬКИЙ, заглядаючи крізь шкалубину.— Вот упрямые хохлы. Цѣлыхъ двѣ недѣли тутъ маются, а не уходятъ. И какъ бы мнѣ отъ нихъ отдѣлаться?

«Винниченко, Х. Барановський і Рафес у прийомній Керенського (1 серпня, 1917 року)». Сатиричний шарж про те, як українська делегація марно очікує затвердження російським Тимчасовим урядом Статуту вищого управління Україною. (Малюнок. І. Бурулі [І. Бурячка] в гумористичному виданні «Гедз» (жовтень, 1917 р.)⁴⁸³.

479 Нова Рада. – 1918. – 20 березня; – 22 березня.

480 Там само.

481 Там само. – 18 липня.

482 ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 26, 27–27 зв., 29.

483 Гедз (Київ). – 1917. – № 1. – Жовтень. – С. 4.

4 серпня 1917 р. у Петрограді Тимчасовим урядом було вироблено «Інструкцію» для Генерального секретаріату, яку завізували новий голова російського уряду А. Керенський та міністр юстиції А. Зарудний. «Інструкція» визначала повноваження уряду автономної України та його правовий статус щодо загальноросійської влади, а саме:

«1. На час до вирішення справи про місцеве врядування Установчими Зборами по справах місцевого врядування Україною вищим органом тимчасового уряду є Генеральний Секретаріат, которого признає тимчасовий уряд по пропозиціям Центральної Ради.

2. Уповноваження Генерального Секретаріату поширюються на губернії: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і Чернігівську, з виключенням мглинського, суражського, стародубського і новозибківського повітів. Вони можуть бути поширені і на інші губернії, чи частини їх, в тім разі як утворені в цих губерніях на основі постанови тимчасового уряду земські інституції висловляться за бажаність такого поширення.

3. Генеральний Секретаріат складається з генеральних секретарів по відомствам: а) внутрішніх справ, б) фінансів, в) хліборобства, г) освіти, д) торгу і промисловости, є) праці, а також секретаря по національних справах і генерального писаря. Крім цього, при Генеральному Секретаріаті є для контролю його справ генеральний контролор, що бере участь у засіданнях Генерального Секретаріату з правом рішачючого голосу. З числа секретарів не менше чотирьох повинні бути замінені з осіб, які не належать до української національності. При Секретаріаті по національних справах встановлюються три посади товаришів секретаря з тим, щоб всі чотири найбільш численні національності України мали кожна свого представника в особі секретаря або одного з його товаришів.

4. Генеральний Секретаріат розглядає, розробляє й подає на затвердження тимчасового уряду проекти, що торкаються життя краю і його врядування. Проекти ці можуть бути перед поданням їх тимчасовому уряду внесені на обговорення Центральної Ради.

5. Уповноваження тимчасового уряду по справах місцевого управління, що входять у компетенцію поименованих у статті 3 відомств, здійснюються через генеральних секретарів. Докладніше визначення цих справ буде подане в особливому додаткові.

6. По всіх справах, зазначених в попередній статті, місцева влада краю звертається до Генерального Секретаріату, як після зносин з тимчасовим Урядом, передає його розпорядження і накази місцевій владі.

7. Генеральний Секретаріат подає список кандидатів на урядові посади, обов'язки яких торкаються пунктів, зазначених в статті 5 справ.

8. Стосунки вищих державних установ і окремих громадських відомств з секретаріатом і окремими секретарями по належности, а також останніх з вищими державними установами і відомствами робиться через особливого комисара України в Петрограді. Так само йдуть і законодатні пропозиції і проекти, які торкаються місцевих справ України, як також і заходи загальнодержавного значіння, які виникли в окремих відомствах або обговорені міжвідомственними і відомственними комісіями і вимагаючи через особливе відношення до України участі представника управління в зазначених комісіях.

9. В негайних і настирливих випадках вищі державні установи і відомства сповіщають про свої накази місцеву владу безпосередньо, сповіщаючи одночасно про ці накази секретаріат»⁴⁸⁴.

Тимчасовий уряд погодився також асигнувати на потреби Генерального секретаріату до смішного малу суму в 300 тисяч рублів, але й вона не була переведена урядові автономної України⁴⁸⁵.

За таких скрутних обставин і повному урядовому безладі в серпні 1917 р. сталася політична криза⁴⁸⁶. Ситуація всередині українського політикуму загострилася настільки, що 6 серпня 1917 р. голова Центральної Ради М. Грушевський навіть оголосив про намір піти у відставку зі своєї посади⁴⁸⁷. 9 серпня 1917 р., оперуючи формальним приводом, до демісії подав урядовий склад⁴⁸⁸. 10 серпня 1917 р. на порядку денному засідання Малої Ради розглядалося питання відставки Генерального секретаріату⁴⁸⁹. 12 серпня 1917 р. Центральний комітет Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) постановив «відкликати із складу Генерального секретаріату решту своїх членів – Барановського

⁴⁸⁴ Нова Рада. – 1917. – 6 серпня.

⁴⁸⁵ Народня воля. – 1917. – 31 жовтня.

⁴⁸⁶ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 22. – листопад; – № 23. – листопад.

⁴⁸⁷ Грушевський М. Спомини // Київ. – 1989. – № 11. – С. 113–131.

⁴⁸⁸ Яневський Д. Перші кроки до національної державності (березень–листопад 1917 р.) // Пам'ять століть. – 1990. – № 3. – С. 8.

⁴⁸⁹ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 22. – листопад; – № 23. – листопад.

та Голубовича»⁴⁹⁰. З цього дня Генеральне секретарство фінансів опинилося без керманіча. Наступного дня голова уряду В. Винниченко, зіткнувшись з бойкотом його кандидатури з боку фракції есерів, відмовився формувати Кабінет міністрів. Комітет Центральної Ради відставку уряду прийняв⁴⁹¹.

Сформувати новий уряд 14 серпня 1917 р. було доручено Д. Дорошенкові. Тоді ж, на пропозицію М. Ткаченка, секретарем фінансових справ передбачалося запросити В. Дрелінга або когось іншого⁴⁹². 17 серпня 1917 р., зачитуючи на засіданні Малої Ради претендентів на секретарські посади, Д. Дорошенко повідомив, що запропонував посаду генерального секретаря фінансів відомому професорові-економісту М. Туган-Барановському, який, проте, ще не дав відповіді на цю пропозицію⁴⁹³. Наступного дня Д. Дорошенко відмовився створювати новий уряд і формування Генерального секретаріату знов було доручено В. Винниченку, який, між інших претендентів на секретарські посади, також назвав професора М. Туган-Барановського⁴⁹⁴.

21 серпня 1917 р. Малою Радою нарешті було ухвалено склад Генерального секретаріату⁴⁹⁵. Того ж дня було видано Постанову Комітету Центральної Ради про склад Генерального секретаріату⁴⁹⁶, а вже 28 серпня 1917 р. Центральна Рада надіслала телеграму про сформування і затвердження нового крайового уряду до голови Тимчасового уряду А. Керенського та комісара при Тимчасовому уряді по справах України П. Стебницького⁴⁹⁷. Посаду генерального секретаря фінансів зайняв відомий не лише в Україні, а й поза її межами кооперативний теоретик та ідеолог суспільного солідаризму марксистського напрямку, колишній легальний марксист (1895–1907) і кадет, а від 1917 р. – український соціаліст-федераліст (УПСФ), професор і доктор політичної економії Михайло Туган-Барановський, який запропонував посади своїх товаришів (заступників) Храневичеві та Пекарському⁴⁹⁸.

*Михайло
Туган-Барановський*

⁴⁹⁰ Нова Рада. – 1917. – 15 серпня.

⁴⁹¹ Там само.

⁴⁹² Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 22. – листопад; – № 23. – листопад.

⁴⁹³ Там само. – № 24. – грудень.

⁴⁹⁴ Там само.

⁴⁹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 41; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24; – Арк. 134–135 зв.; Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 24. – грудень.

⁴⁹⁶ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24.

⁴⁹⁷ Народня воля. – 1917. – 29 серпня.

⁴⁹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 6; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24.

Новий секретар фінансів зіткнувся з тією ж проблемою, що і його попередник – відсутністю в розпорядженні Генерального секретаріату і Центральної Ради грошової маси. Тим часом, несподівано Центральна Рада отримала через «Mechanic Metalbank» з Нью-Йорка переказ на суму 100 тис. руб., про що 18 серпня 1917 р. Малій Раді повідомив М. Грушевський⁴⁹⁹. Проте, гроші ці було зібрано українцями США не для Центральної Ради, а для передачі українцям-виселенцям з Галичини, Буковини та прифронтових місцевостей Росії⁵⁰⁰. Очевидно, ця сума ненадовго стала у пригоді українському керівництву, особливо в момент відсутності урядового складу.

30 серпня 1917 р. Малою Радою було затверджено новозасновану Фінансову комісію, що мала допомагати Генеральному секретарству фінансів у пошукові грошей і до складу якої увішли: М. Порш (есдек), І. Чопівський (есеф), М. Розенштейн (сіоніст), Пшещак, П. Тушкан (територіальне представництво)⁵⁰¹. Того ж дня Мала Рада затвердила бюджет Генерального секретаріату за серпень 1917 року. Фактично, то був не бюджет в класичному розумінні, а швидше кошторис (рахунок) місячного утримання органу крайового українського самоврядування, який мав податися російському Тимчасовому урядові для погашення. Нараховано загалом було 66 тис. 755 руб. 83 коп., а склали її наступні витрати (на утримання секретарств): внутрішніх справ – 3 тис. 828 руб. 33 коп., військових справ – 19 тис. 840 руб., освіти – 17 тис. 767 руб. 50 коп., судових справ – 750 руб., національних справ – 1 тис. 500 руб., продовольчих справ – 800 руб., фінансових справ – 4 тис. руб.; на утримання генерального писаря було витрачено 9 тис. 770 руб.; і на купівлю електричної арматури та меблів для готелю «Савой» – 10 тис. руб.⁵⁰² В розпорядженні ж Центральної Ради, згідно підрахунку ревізійної комісії, станом на 21 серпня 1917 р. було лише 4 тис. 25 руб., отриманих від різноманітних пожертв⁵⁰³. Видатки ж станом на той день (а це винятково лише добові на поїздки урядовців, кореспонденцію та канцелярію) становили 1 тис. 920 руб. 95 копійок⁵⁰⁴. Отже, коштів для урядування країною у Центральної Ради та її виконавчого органу не було.

За таких умов погляди провідництва автономної України знову спрямувалися в бік загальноросійського центру. У Петрограді, однак, асигнувати кошти для українського «сепаратистського» уряду не

⁴⁹⁹ Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 24. – грудень.

⁵⁰⁰ Там само. – № 23. – листопад.

⁵⁰¹ Там само. – № 24. – грудень; – 1918. – № 25. – січень.

⁵⁰² Там само.

⁵⁰³ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 1 зв.

⁵⁰⁴ Там само. – Арк. 2–2 зв.

поспішали, а вірніш – не збиралися взагалі. Вже 8 вересня 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату урядовці постановили: «просити секретаря в справах фінансових поїхати в Петроград для переговорів з Временним Правительством в справі потрібних, для існування Секретаріата, грошових ассігновок»⁵⁰⁵. Український крайовий уряд прагнув домогтися від російського Тимчасового уряду «ассігнування авансом на видатки Секретаріату одноразово на протязі перших двох місяців, вересня і жовтня, 2.315.000 р.»⁵⁰⁶. Того ж дня подібне питання було доручено підняти перед петроградськими урядовцями й комісарові з українських справ при Тимчасовому уряді П. Стебницькому⁵⁰⁷.

Грошей, однак, Україною отримано так і не було. 15 вересня 1917 р. М. Туган-Барановський відзвітувався Генеральному секретаріатові «про наслідки його зносин з офіціальними сферами в Петрограді щодо бюджету»⁵⁰⁸. Проаналізувавши ситуацію, урядовці вирішили нарешті обрахувати свої потреби та видатки й постановили: «1) До 1 жовтня [1917 р.] виготовити в кожному секретаріатові проекти обрахунків і штатів і передати їх на розгляд окремої комісії, яку буде обрано; 2) Обрахунок і штати подати на затвердження Центральної Ради; 3) Доручити генеральному писарю і секретареві фінансів виробити план бюджету»⁵⁰⁹. За кілька днів, очевидно сподіваючись все ж таки отримати певну суму від нової російської емісії, 21 вересня 1917 р. Генеральний секретаріат приймає пропозицію М. Туган-Барановського видати «від імені Секретарства [фінансів] заклику до людности мати довір'я до нових казначейських знаків, які випускає [російське] Міністерство фінансів»⁵¹⁰.

І все ж таки, навіть за таких украй важких фінансових умов, 22 вересня 1917 р. урядом було прийнято рішення видати авансом щомісячну платню службовцям Секретаріату, а саме: «генеральним секретарям – 1000 руб., товаришам секретарів – 833 руб., директорам – 750 руб., помічникам їх – 600 руб., начальникам відділів – 400 руб., помічникам їх – 300 руб., канцелярським служачим по 150, 200, 250 і 300 руб., сторожам по 100, 120, 150 руб.»⁵¹¹. Щоби зберегти урядову адміністрацію і виплатити їй зазначену вище платню за вересень (1917 р.) М. Туган-Барановський вимушений був узяти позику у 75 тис.

⁵⁰⁵ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 2–2 зв.; – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 6.

⁵⁰⁶ Там само.

⁵⁰⁷ Там само.

⁵⁰⁸ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 32; ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 16–16 зв.

⁵⁰⁹ Там само.

⁵¹⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 21.

⁵¹¹ Там само. – Арк. 22.

рублів на два тижні у «Созбанку», «позаяк кредит на содержание Секретариату ще не переведено з Петрограда», – повідомляв генеральний секретар фінансів 2 жовтня 1917 р. на урядовому засіданні⁵¹². Утім, такий стан справ не міг далі тривати. Український уряд і, зокрема, його фінансове відомство ніяк не могли знайти вихід зі складової ситуації «pro publico bono»⁵¹³ як для України, так і для Росії. Проте, схоже, грошей від Тимчасового уряду довелося б чекати аж до грецьких календ. До того ж, становище у самій Росії дедалі загострювалося, влада вислизала з рук уряду А. Керенського. У Києві ж можновладці ніяк не могли переступити через доведену ними до абсурду соціалістичну відданість великоруським братам у вірі в світле інтернаціональне майбутнє.

Стан справ в країні та грошова задуха все ж таки змусили керівництво Центральної Ради і Генеральний секретаріат знов повернутися до проблеми пошуку грошової маси й наповнення власного бюджету. Провідники Центральної Ради, уряд якої так і не спромігся ані налагодити владну вертикаль в країні та якоюсь мірою суттєвий механізм стягнення будь-яких податків, ані отримати асигнування валюти з Петрограда, настійливо шукав вихід з лабіринту безгрошів'я.

У повітрі ширяло очікування радикальних заходів щодо майнових, буржуазних верств населення з боку соціалістично-революційної української влади. Ліворадикальні національні партії вже давно тиснули на Центральну Раду з цього приводу. І от 9 вересня 1917 р. українські есери (УПСР) домоглися від Малої Ради ухвалення рішення щодо «оподаткування великого капіталу і майна та конфіскація військових прибутків на користь окремих країв і цілої держави»⁵¹⁴. Тиск на уряд у напрямку більш рішучих дій зі свого боку здійснювала й інша найвпливовіша ліва партія – соціал-демократична робітничка (УСДРП). 23 вересня 1917 р. на загальних зборах своєї київської організації есдеки заявили про підтримку автономії України при федеративній Росії і прийняли низку вимог до Генерального секретариату, серед яких були: вимоги націоналізації промисловості та землі, конфіскація поміщицьких земель, конфіскація воєнних доходів для порятунку краю від господарчої руїни, «безмилосердне оподаткування» великих капіталів і маєтків тощо.

Проте готівкових грошей вже не було не лише в розпорядженні Генерального секретариата, а й у власників підприємств... По всій

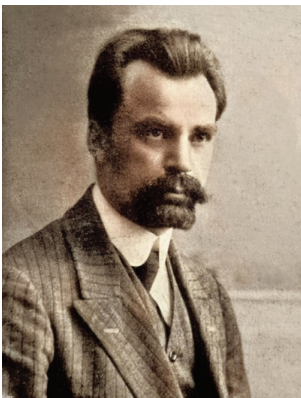
⁵¹² Там само. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4; – Спр. 2. – Арк. 9–9 зв.; – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 29.

⁵¹³ Pro publico bono (лат.) – Для загального добра.

⁵¹⁴ Вісті з Української Центральної Ради. – 1918. – № 25. – січень.

країні розгорталася кількамісячна заборгованість із зарплатні⁵¹⁵. Вимоги суцільної соціалізації й націоналізації заходили у протиріччя з життєвими реаліями, а нестача обігових грошей і безсилля уряду, що мав у своєму розпорядженні з десяток кабінетних службовців, знову і знову змушували провідників крайового самоврядування України шукати виходу на правових підставах.

29 жовтня 1917 р. у Києві розпочалася VII сесія Центральної Ради. Відкриваючи її М. Грушевський, з'ясовує причини, через які Комітет Ради (Мала Рада) затримав скликання зібрання. Виявилось, що причини мали чисто технічний та грошовий характер: «Остання сесія коштувала 20000 крб. з Національного фонду. А фонд цей, зложений з добровільних жертв українців, був майже увесь витрачений на удержання Генерального Секретаріату»⁵¹⁶. На вечірньому ж засіданні голова Генерального секретаріату В. Винниченко намагався виправдати вкрай невдалу урядову діяльність, звинувачуючи передусім у цьому російський Тимчасовий уряд. «Перші часи роботи Генерального Секретаріату, – заявив він, – пройшли на зміцнення самого Секретаріату в більш моральному смислі. Кожна державна власть твориться не днями, а віками... Правительство [петроградське] не давало ніяких грошей, хоч Секретаріат не збирав податків з України; воно старалось місцеві власті роз'єднувати з Секретаріатом»⁵¹⁷. В. Винниченко торкнувся й фінансово-адміністративного боку проблеми: «Генеральний Секретаріат існував досі більш фіктивно, ніж реально, бо у нього не було майже жодних органів і апаратів. Через те діяльність його не відзначалась широтою і помітністю, бо багато праці йшло на внутрішнє налагодження апарату.

Володимир Винниченко

В цей час, коли інтелігентні сили нації не скупчені, не пристосовані до своєї праці, це також забрало чимало сили, щоб найти потрібних людей і поставити їх на належне місце...

Так само на перешкоді стояла весь час фінансова справа, бо, не маючи в своїх руках крайових фінансів, Секретаріат не міг фінансувати і своїх органів, а [Тимчасове] Правительство навмисне держалось централістичної політики та давало зрозуміти місцевим органам, щоб вони обминали Генеральний Секретаріат і зносились

⁵¹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 70–71.

⁵¹⁶ Народня воля. – 1917. – 31 жовтня.

⁵¹⁷ Там само.

просто з [Тимчасовим] Правительством. Таким чином [російське] Правительство не раз порушувало свою ж інструкцію і навіть призначувало комісарів всупереч бажанню Генерального Секретаріату.

Маючи це на увазі, Секретаріат думав послати до [Тимчасового] правительства особливу делегацію, яка б із ним порозумілася, але тут пішли чутки, що [Тимчасове] правительство призначає слідство над Секретаріатом, і посилку делегації було відложено на кілька днів, поки довідались, що київським судовим властям не доручалось вести слідство, як про це раніше сповіщалось. Коли генеральні секретарі приїхали до Петербурга, то довідались, що питання про слідство над Секретаріатом дуже гаряче дебатовалось на засіданнях [Тимчасового] правительства і майже всі міністри поділяли цю думку, так що міністрові юстиції справді доручено було переводити це слідство»⁵¹⁸. В. Винниченко також довів до відома членів Центральної Ради, що Петроград, окрім всього іншого, припинив асигновку коштів у розпорядження української автономії. Як бачимо, Тимчасовий уряд, ізолюючи київських урядовців безгрошів'ям і користуючись їхньою абсолютною непрактичністю й безпорадністю, тим часом налагоджував зв'язки з російськими та провінційними владними структурами безпосередньо на місцях.

З подібною ж риторикою виступив і генеральний секретар фінансів М. Туган-Барановський, який також поскаржився на те, що центральний російський уряд не виконує своєї власної «Інструкції», власноруч (навіть не ставлячи до відома Генеральний секретаріат) запроваджує цукрову монополію, яка здатна тільки но з України принести до російської скарбниці мільйони рублів. Фінансовий урядовець підсумував риторично і протестно: «Ми стоїмо нижче всякого земства, яке має право накладати податки, яке має свої власні бюджети, а ми [номінально] одержали тільки мізерних 300 000 [руб.] на всю Україну»⁵¹⁹. Секретар фінансів додав, що російські владоможці (як старі, так і нові) «висосують соки з України через створення промисловості у Великоросії, через зберігательні каси, які дають Петроградіві мільйони наших грошей»⁵²⁰.

Підсумовуючи, М. Туган-Барановський зазначив, що виходячи з тієї засади, що Україна мусить бути у федеративному зв'язку з іншими краями Росії, відтепер жодного податку з української території не повинно запроваджуватися без відома Генерального секретаріату.

⁵¹⁸ Нова Рада. – 1917. – 3 листопада.

⁵¹⁹ Народня воля. – 1917. – 31 жовтня.

⁵²⁰ Там само.

Генеральний секретар фінансів накреслив також найближчі завдання свого відомства: «Підпорядкування собі ощадних та позичкових установ, через які російський центр висисає з українського народу величезні гроші» та «утворення Національного Українського Банку, котрий дасть в руки Генерального Секретаріату могутню силу, за поміччю якої з України можна буде зробити справді цвітучий край»⁵²¹.

Прозрілі від грошової задухи, урядовці Центральної Ради на решті перестали шукати згоди між неузгоджувальними канонами національних свідомостей політичного романтизму. 29 вересня 1917 р. з'являється «Декларація» Генерального секретаріату України, в якій, зокрема, вказувалося: «Визнаючи, що в теперішнім часі неможливо скасувати капіталістичну форму промисловости і торгу, Генеральний Секретаріат однак ж вважає, що інтереси трудящих мас вимагають державного контролю і регуляції господарського життя, для чого в осередку економічного життя України в найближчому часі має стати Економічний комітет, він має регулювати всю справу постачання та поділу харчів, сирих матеріалів та палива, і разом регулювати всю промисловість і торг»⁵²². Окрему увагу в «Декларації» було приділено і фінансовому питанню. Генеральне секретарство фінансів визнало за необхідне виробити заходи з розмежування у напрямі децентралізації загальнодержавних (російських) і спеціально-українських фінансів. У перспективу винесено завдання створення поряд з загальноросійським бюджетом й окремо українського. Відзначним є спрямування на формування не бюджету Центральної Ради чи вузькоурядового, а саме бюджету автономної України⁵²³.

Збільшення податкових зборів планувалося здійснити шляхом «підвищення оподаткування маючих верств людности», для чого мало бути застосовано прогресивне оподаткування маєтків та податок на незаслужений приріст їх вартости. У «Декларації» зазначалося і на стару проблему для української влади, яка залежала в тому, що «недосягти знайти нові джерела державних доходів, так само потрібно знайти способи для того, щоб платилися ті податки, які вже установлено»⁵²⁴. У цьому плані урядовці зізнавалися, «що всі прямі податки не платяться», але зауважували на необхідності адміністративних органів, яким доручено збір цих прибутків, виявити належну такій справі діяльність. «Приближення влади до людности України завдяки автономії, – зазна-

⁵²¹ Нова Рада. – 1917. – 3 листопада.

⁵²² Там само. – 30 вересня.

⁵²³ Там само.

⁵²⁴ Там само.

чалосся далі в «Декларації», – повинно в великій мірі допомогти в цьому»⁵²⁵. «Деклярація» обіцяла, що «в найближчому часі буде вироблено законопроект про те, що на чолі всіх кредитових установ України має стати Національний Український Банк, до якого мусять перейти всі справи Київської контори Державного Банку та всіх його відділів на території України. Діяльність Національного Банку має бути погоджена з діяльністю другої центральної кредитової установи на Україні – Українського Народнього Банку»⁵²⁶.

То була справді декларація прагнень вільної України, її зокрема фінансових потреб, декларація, що виголошувала про те, як тісно їй у панцирі обмеженої умовинами II Універсалу політично-господарчої автономії. Цілком правдоподібно припустити, що писана вона (декларація) не без впливу нового

генерального секретаря фінансів, відомого економіста М. Туган-Барановського.

2 листопада 1917 р. на урядовому засіданні було заслухано доповідь М. Туган-Барановського про стан вітчизняних фінансів та про засоби налагодження справи і доручено йому ж виробити необхідні фінансові законопроекти. Судячи з запису в протоколі засідання уряду, генеральний секретар фінансів не зовсім володів інформацією з цього питання, позаяк урядовці доручили йому «вияснити стан фінансів і доложити Секретаріату»⁵²⁷. Тоді ж було вирішено відкрити кредит в сумі 1 млн руб. з коштів Державної скарбниці на поточні потреби Генерального секретаріату⁵²⁸. З цією метою, наступного дня виконуючого обов'язки директора кредитового відділу Г. Афанасьєва було призначено тимчасовим комісаром Генерального секретаріату при Київській Казенній палаті для здійснення видачі вищезгаданого 1 млн руб. в розпорядження українського крайового уряду⁵²⁹.

Водночас лідери Центральної Ради не залишали надії на порозуміння з Тимчасовим урядом. 3 листопада 1917 р. на урядовому засіданні було ухвалено «дати відпустку для поїздки до Петрограду» генеральному секретареві фінансів М. Туган-Барановському, а його обов'язки

⁵²⁵ Там само.

⁵²⁶ Там само.

⁵²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9 зв. – 10.

⁵²⁸ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – Т. 1. – С. 387.

⁵²⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 55–56 зв.

тимчасово передати В. Мазуренку⁵³⁰. Днем пізніше, 4 листопада 1917 р. у зв'язку з щойно прийнятим рішенням припинити висилку до центральних (всеросійських) установ капіталів удільного відомства, того ж таки Г. Афанасьєва⁵³¹ було призначено ще й урядовим комісаром при Київській удільній окрузі⁵³². Крім того члени уряду заслухали доповідь товариша (заступника) генерального секретаря фінансів В. Мазуренка про стан фінансів в Україні, про нараду в цій справі з представниками кредитових установ та про заходи, потрібні для подолання грошової кризи⁵³³. Такі рішення можна вважати за твердий намір урядовців автономії якісно змінити статус України щодо розподілу грошово-економічних повноважень між центром і крайовою владою (а це неминуче призвело б й до його юридичної зміни) та приступити до закладення правових підстав і фактичних підвалин до запровадження на практиці національної фінансової системи, хоч і у не окреслених поки-що об'єктах.

Вочевидь, на думку київських керманічів, такий крок мав не лише якоюсь мірою розв'язати фінансові проблеми української виконавчої влади, але й здійснити певний тиск на петроградських можновладців. Утім, за кілька днів змінилася політична ситуація в центрі Росії. У Петрограді відбувся державний переворот і владу захопила партія більшовиків⁵³⁴.

Пригадуючи ситуацію, що склалася в Україні восени 1917 року, Д. Дорошенко писав: «Генеральний секретаріат продовжував залишатися відірваним від країни, зображуючи з себе дещо ніби спостережного або дорадчого органу. Ніхто з секретарів не показувався ніде, крім Києва, а в Києві їхня енергія виходила на політику Центральної ради. Від них не лише не можливо було домогтися будь-якої відповіді на телеграми, але навіть приїхавши навмисно до Києва, неможна було

⁵³⁰ Там само. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 11; – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 56.

⁵³¹ У тексті протоколу засідання Генерального секретаріату помилково вказано С. І. Афанасьєва – П. Г.-Н.

⁵³² ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 12 зв.

⁵³³ Там само. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 60–60 зв.

⁵³⁴ За період з березня по листопад 1917 р. Тимчасовому урядові через податки вдалося отримати 1 млрд 158,3 млн рублів. Випущена ним «Позика волі» дала 3 млрд 700 млн рублів. Ці кошти пішли на виконання звичайних статей державного бюджету. Воєнні ж витрати, що склали за 1917 р. 22 млрд 561 млн руб., були покриті за рахунок емісії паперових грошей. Ліміт банкотної емісії Тимчасовий уряд збільшив у п'ять разів, довівши його до 16,5 млрд рублів. За вісім місяців перебування при владі Тимчасовий уряд випустив до обігу приблизно стільки ж грошових знаків, що й за 2,5 попередніх роки війни (кредитових білетів – на 6 млрд 412,4 млн руб., розмінних марок – на 98,5 млн руб. і розмінних скарбових знаків – на 38,9 млн рублів. За Тимчасового уряду до обігу було випущено паперових грошей на 9,5 млрд рублів. У підсумку загальна сума паперових грошей, що знаходилася в обігу на 1 листопада 1917 р. склала 19 млрд 575,7 млн рублів, сума непокритих золотом кредитових білетів зросла від 6,5 до 16,5 млрд руб., а покритих золотом кредитом виявилось лише на 5,5%. Ціни за 1917 р. зросли у 4 рази. В сумі кредити, пов'язані з війною, займали напередодні більшовицького перевороту понад 90% балансу Госбанку, який складав на 23 жовтня 1917 р. 24 млрд 242 млн рублів.

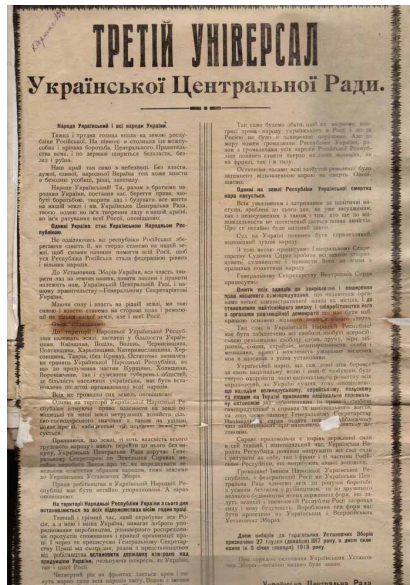
досягнути того, щоби бути вислуханим і отримати будь-яку пораду, будь-яку вказівку. Проте всю провину за те, що автономний уряд ніяк не міг налагодити справи і дійсно взяти віжки правління в руки, звалювали на Тимчасовий уряд, на ігнорування ним генерального секретаріату й саботування його спроб налагодити ділові відносини. Частково це було вірно.

Тимчасовий уряд, що доживав свої останні дні, – продовжує Д. Дорошенко, – або махнув зовсім рукою на українські справи, прагнути будь як дотягнути до Установчих зборів (а там, мовляв, все влаштується), або ж дійсно саботував уряд автономної України, бажаючи дійняти його якщо не миттям, то катанням. Як раптом в Петрограді здійнялася так звана Жовтнева революція, і Україні вже не залишилося нічого іншого, як відділитися від більшовицької Росії та розпочати влаштувати свою долю зовсім самостійно»⁵³⁵.

2.2. Підстави і практичні заходи щодо започаткування національної фінансової системи. Перші українські паперові грошові знаки і фінансово-податкова політика уряду УНР (листопад 1917 р. – січень 1918 р.)

25 жовтня (7 листопада) 1917 р. у Петрограді сталася зміна влади. Внаслідок більшовицького перевороту урядувати в Росії розпочала Рада народних комісарів. Жовтневий (листопадовий) переворот у Росії та узурпація влади в Петрограді в руках більшовицької партії (у тимчасовій коаліції з російськими лівими есерами) змусили Центральну Раду прискорити процес незалежнення державного і фінансового від Росії.

7 (20) листопада 1917 р. Центральна Рада своїм III Універсалом проголошує: «Однині Україна стає Українською Народньою Республікою. Не одділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими

Третій Універсал Української Центральної Ради (7 (20) листопада 1917 р.)

⁵³⁵ *Дорошенко Д. И.* Война и революция на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. – Москва; – Ленинград, 1930. – С. 79–80.

помогти всій Росії, щоб уся Республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів... Громадяне! Іменем Народної Української Республіки, в федеративній Росії, ми Українська Центральна Рада, кличемо всіх до рішучої боротьби з усяким безладдям і руїнництвом та до дружнього великого будівництва нових державних форм, які дадуть великій і незаможній Республіці Росії здоров'я, силу і нову будучність»⁵³⁶.

Проголосивши УНР, Центральна Рада все ж так і не змогла позбутися російського тяжіння, не посмівши оголосити замість федерації з північним сусідом державну самостійність України. Однак, за відсутності власної правової бази, будь-яке планомірне налагодження фінансового порядку в країні було практично неможливим. Генеральний секретаріат де-юре як був виконавчим органом самоуправління автономно-федеративної України з центральною загальноросійською владою – Тимчасовим урядом в Петрограді, так ним і залишився.

Із більшовицьким переворотом у столиці Росії та з проголошенням федеративної УНР у Києві постало питання про подальше законодавче визначення підстав управління Україною. Його Центральна Рада, не зволікаючи, розв'язує цілою низкою законодавчих актів. Значною мірою сприяла цьому й грошова криза в Україні. 10 листопада 1917 р. В. Винниченко заявив урядові, що «товариства заводчиків повідомили Генеральний Секретаріат, що вони не можуть зробити виплату грошей за браком їх»⁵³⁷. У перебігу обговорення проблеми до уваги генеральних секретарів було винесено кілька пропозицій, а саме:

- в'яснити справу з фондом забезпечення паперових грошей України;
- видати спеціальні грошові бони, випустити посвідчення державного банку (тобто Київського відділення російського Госбанку) про брак паперових знаків;
- оповістити робітників про причини неможливості видати їм платню;
- звернутися до людности з закликом вносити всі податки, але не відсилати їх до Петрограда;
- повідомити про ті заходи, які вживає Генеральний секретаріат для поладження грошової кризи;
- видати заклик вносити золото та золоті речі (очевидно, як пожертви на користь крайової влади);

⁵³⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 7; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9; Нова Рада. – 1917. – 8 листопада.

⁵³⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 70–71.

• запровадити винну монополію, «бо пияцтво поширюється нелегальним шляхом»⁵³⁸.

У підсумковій Генеральний секретаріат постановив:

1) Київську контору державного (тобто російського “государственного”) банку тимчасово перетворити в Центральний банк України;

2) Звернутися до всіх цивільних і військових відомств (щоправда, не було визначено чи то з закликом, чи то з вимогою) встановити свої бюджети на листопад і грудень 1917 р. та на перше півріччя 1918 р.;

3) Видати розпорядження, щоби всі урядові (очевидно, малися на увазі державні) установи та підприємства свої прибутки направляли до Київської контори Державного банку;

4) Звернутися до населення з оповіщенням про ті заходи, які робить Генеральний секретаріат в справі полагождення грошової кризи⁵³⁹.

*Парад на Софійському майдані у Києві під час
III Всеукраїнського військового з'їзду 1917 р.
(в центрі: С. Петлюра, М. Грушевський,
В. Винниченко)*

Таким чином у колах українських владомощців вперше виникла (принаймні офіційно пролунала) думка про можливість видання власних платничих знаків, хай навіть й у вигляді грошових сурогатів. Утім, з цього приводу жодного рішення прийнято не було. Натомість було ухвалено Київську контору Государственного банку тимчасово перетворити в Центральний банк

України⁵⁴⁰, а це свідчило про те, що українські можновладці силою обставин таки змушені були розпочати робити перші кроки до ведення власної фінансової політики, логічним продовженням яких, рано чи пізно, мало стати запровадження власних грошових знаків.

Водночас, наступного дня (11 листопада 1917 р.) генеральні секретарі (В. Винниченко, М. Ткаченко, І. Стешенко, В. Мазуренко, М. Зільберфарб, М. Ковалевський, І. Мірний, О. Золотарьов) доручили

⁵³⁸ Там само.

⁵³⁹ Там само.

⁵⁴⁰ Там само.

генеральному секретареві В. Голубовичу створити при Секретарстві торгу і промисловості міжвідомчу Фінансово-економічну комісію для розгляду фінансово-економічних та інших справ⁵⁴¹, а також вирішили вдатися до більш рішучих (так званих революційних, але доволі сумнівних, як з огляду морально-етичного, так і з правового) заходів щодо покращення свого фінансового становища – реквізицій⁵⁴². Відповідний законопроект було доручено скласти юридичній комісії при Генеральному писарстві. При його ж господарчому відділі було ухвалено призначити комісара в справі реквізицій (за існуючих реквізиційних комісіях, як у Києві, так і по всій Україні). Тоді ж з Петрограда, де все ще знаходився український генеральний секретар фінансів М. Туган-Барановський, до Києва прибув транспорт з невеликою грошовою масою⁵⁴³. Як згодом виявилось – останній.

13 листопада 1917 р. В. Мазуренко проінформував уряд Центральної Ради про грошову ситуацію. Він повідомив, що скликана ним фінансова нарада визнала найбільш слушним на той час «не складати окремого бюджету України, бо зараз дуже важно виділити видатки на війну і розділити прибутки від залізниць, косвених налогів і т[ак] ін[ше], а обмежитися вивченням рахунку тільки звичайних видатків на першу половину 1918 р.»⁵⁴⁴. При цьому мали обліковуватися й видатки і на Генеральний секретаріат, і на поширення просвітньої, культурної, адміністративної діяльності тощо, тобто – «утворити федеративний розпис видатків»⁵⁴⁵. Потрібні кошти на покриття таких видатків, на думку товариша генерального секретаря фінансових справ, повинні були б бути переданими у розпорядження українського уряду центральним урядом Петрограда, себто – більшовицькою Радою народних комісарів. В. Мазуренко додав також, що грошова криза минула, позаяк «гроші з центру зараз почали знов надходити акуратно»⁵⁴⁶. Очевидно мався на увазі потяг з невеликою сумою грошей, відправлений ще Тимчасовим урядом, що, як ми згадували вище, прибув до Києва 11 листопада 1917 року⁵⁴⁷.

При цьому слід особливо зауважити на одному аспекті в доповіді В. Мазуренка. Товариш (заступник) генерального секретаря фінансів

⁵⁴¹ Там само. – Арк. 72.

⁵⁴² Реквізиція (від латинського *requisitio* – вимога) – примусове покаральне вилучення майна у власність або в тимчасове користування держави.

⁵⁴³ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – К.: Культура и Знание, 1919. – С. 8.

⁵⁴⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 73–73 зв.

⁵⁴⁵ Там само.

⁵⁴⁶ Там само.

⁵⁴⁷ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 8.

наполегливо переконував членів уряду Центральної Ради, що «видати якісь свої грошові знаки зараз неможливо, бо золотого фонду на Україні нема, державне ж майно, як землі тощо, зараз не може вважатися за твердий ґрунт у такій справі»⁵⁴⁸. Генеральні секретарі погодилися з міркуваннями свого колеги та ухвалили якнайшвидше скласти витратний розпис і утворити особливу фінансову комісію. Усім генеральним секретарствам було запропоновано до 20 листопада 1917 р. виробити штати секретарств і обрахунки видатків. Таким чином, уряд і провідники Центральної Ради, вперше торкнувшись питання запровадження власних платничих засобів у листопаді 1917 р., одразу ж відкинули таку можливість, вкотре поклавшись на асигнування коштів для потреб автономної України всеросійською владою.

Проте ілюзії про грошові дотації від нових російських вождів розвіялися з блискавичною швидкістю. 15 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат змушений був повернутися до обговорення фінансових справ у зв'язку з тим, що більшовицький уряд, через невизнання його за всеросійський Центральною Радою, міг припинити надсилку грошової маси Києву⁵⁴⁹. Виходячи з такої неоптимістичної перспективи, уряд Центральної Ради доручив Генеральному секретарству фінансів: а) укласти разом з фінансовою комісією фінансовий план та б) телеграфувати генеральному секретареві фінансів М. Туган-Барановському про нагальну потребу його негайного повернення до Києва. Усім секретарствам було вказано на необхідність якнайшвидше скласти штати та обрахунки по відповідних відомствах, а Генеральному секретарству фінансів – створити міжвідомчу комісію для остаточного вирішення кошторису Генерального секретаріату.

До цього переліку слід також додати й ще одне рішення, винесене урядовцями після виступу К. Мацієвича в справі державних маєтків в Україні, яким визначалося «припинити усяке надсилання грошей і других засобів» до центральних (тобто петроградських) установ⁵⁵⁰.

Тим не менш, незважаючи на те, що Центральна Рада не визнала Раду народних комісарів як законний уряд Росії, вона продовжувала сподіватися на петроградські гроші. Ситуацію у Києві загострювали страйкові настрої залізничників і робітників, а також більшовицькі організації, що активізувалися після приходу до влади в Росії їхньої партії. 17 листопада 1917 р. представник ЦК УСДРП і член Центральної Ради М. Порш та член Київського обкому РСДРП(б) С. Бакинський

⁵⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 73–73 зв.

⁵⁴⁹ Там само. – Арк. 76–76 зв.

⁵⁵⁰ Там само.

Йосиф Сталін (Джугашвілі)

мали перемовини по прямому дротові з представником Раднаркому РСФРР Й. Сталіним. Одним з двох піднятих у розмові питань було й питання фінансове. М. Порш, зокрема, звернувся до Й. Сталіна з наступним: «...Місцеві відділи Державного Банку, обслуговуючи фронт і тил, а також і промисловість, мають великі труднощі в грошовім обороті через брак грошових знаків. Ся обставина викликає серйозні ускладнення в промисловості, особливо в такій сезонній промисловості, як бурякоцукрова, не кажучи про те, що брак грошей

може викликати неспокій в робітничій масі, якій, як служачим, так і урядовцям, нічим платити. Тому прохання доставити всім відділам Державного Банку на Україні достатній кількості грошей...»⁵⁵¹. Й. Сталін пообіцяв, що повідомить про прохання українців Раду народних комісарів і запевнив: «Не сумніваюся ні на одну хвилину, що вона зробить усі необхідні заходи [...]»⁵⁵².

Утім, більшовицький уряд насправді мав зовсім інші наміри. Його комісари апріорі зайняли щодо УНР агресивну і відверто ворожу позицію, а у фінансовій сфері ними вже було розпочато добре сплановану фінансову війну проти України. І перша її фаза полягала у тому, щоби остаточно затягнути зашморг грошового голоду на шії київської влади (фінансова ізоляція), а друга – у наданні потрібних коштів радикальним більшовицьким організаціям і боївкам та антирадівським колам для здійснення страйків і збройних виступів (у Києві вже точилися збройні сутички, що переходили у бої). Останньому, своєю неспроможністю налагодити адміністративно-політичний лад і організувати фінансово-економічне життя країни, багато в чому сприяли сама Центральна Рада і керівництво УНР. В дійсності ж М. Порш фактично офіційно повідомив Петроград про катастрофічне становище Центральної Ради і загрозу соціально-політичного вибуху через грошову кризу. Саме це, власне, й потрібне було більшовикам, політика яких спрямовувалася на повалення існуючої влади в Україні.

Для загальнодержавного управління країною саме фінансів в розпорядженні уряду УНР проте й не було. Про це, зі свого боку,

⁵⁵¹ Робітнича газета. – 1917. – 19 листопада.

⁵⁵² Там само.

свідчить і той факт, що плануючи провести вибори до Українських Установчих зборів, уряд однак не мав на те відповідних коштів. Прагнути якомога швидше легітимізувати себе в очах громадськості й на противагу узурпаторам влади – більшовикам, Центральна Рада заходилася щонайшвидше скликати українську подобу всеросійського Учредітельного собранія. Проте належних скарбових ресурсів для цього в неї не було. Вихід було знайдено в доволі сумнівному, з точки зору втілення в життя, рішенні Генерального секретаріату – надати дозвіл інституціям місцевого самоврядування (волосним, повітовим, губерніяльним народним (земським) управам, а також міським і містечковим управам), допоки вони не одержать державні кошти на видатки в цій справі, позичково витратити на нею гроші з усіх капіталів, перехідних сум тощо страхових громадських, волосних та сільських позичкових кас і банків⁵⁵³.

Тим часом, 24 листопада 1917 р. про перебіг переговорів з Петроградом і плани розв'язання грошових проблем доповідав Генеральному секретаріатові виконуючий обов'язки секретаря фінансів В. Мазуренко. Тоді ж він вперше повідомив уряду УНР про прийнятий фінансовою нарадою проект випуску українських грошових знаків (бонів) з забезпеченням цукровим фондом та відсотковими паперами⁵⁵⁴. Отже, саме в колі співробітників Генерального секретарства фінансів знов постала думка про запровадження власних грошових знаків Україною та створення національної фінансової системи⁵⁵⁵. Як зауважував Б. Мартос, незважаючи на те, що таку ідею підтримали усі українські державні й політичні органи, «однак це був дуже сміливий крок, як з політичного, так і з економічного погляду, оскільки не було відомо, як широкі кола населення зустрінуть нові українські гроші»⁵⁵⁶. Зрозумілим є його побоювання як урядовця і члена Центральної Ради, що несприйняття народом нових грошей загрожувало б провалом нашої державності.

Що ж до побоювань відносно економічних результатів запровадження Україною власної валютної системи, то незважаючи на вкрай загострений стан в країні, з огляду на пануючі тогочасні фінансово-теоретичні концепції світової економічної науки, найпоміркованіші представники якої переважали серед фахівців колишньої Російської імперії, вони, здавалося б, мали під собою певне підґрунтя. У ті роки

⁵⁵³ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 77.

⁵⁵⁴ Там само. – Арк. 93–93 зв.

⁵⁵⁵ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1972. – С. 9.

⁵⁵⁶ Там само.

більшість економістів вважали, що випуск паперових грошей можливий лише за умови забезпечення їх вартості достатньою кількістю золотого державного запасу. Навіть за умов, коли б ті паперові гроші не потребували на разі їхнього розміну на золото, що мало б зберігатися в склепах Державного банку, то за логікою субстаціональної (металічної) теорії, якої дотримувалася й переважна більшість вітчизняних економістів, наявність такого золотого запасу в держави була необхідною.

На той час фінансисти, банкіри й економісти щодо організації банківської та державно-емісійної грошової системи, як правило, керувалися уявленнями, в загальних рисах змальованими М. Тимофіївим. Він, зокрема, зазначав: «У всіх держав було завжди бажання унормувати цю систему так, щоб кількість грошей була пристосована до справжніх потреб народного господарства та щоби їх вартість була стабільною.

Практика ряду останніх десятиліть показала, що ця стабільність і твердість курсу грошей кожної країни на міжнародньому ринку найкраще досягається тоді, коли курс паперових грошей або банкнотів стоїть нарівні зі своїм золотим паритетом, і тому удержання системи паритетів стало одним з головніших і найтяжчих завдань політики нотних банків.

Удержання курсу банкнотів на цьому рівні у великій мірі залежить от готовності банку завжди виплачувати бажаним за свої ноти відповідну суму в золоті.

Михайло Тимофіїв

Зібрання по можливості більших запасів золота стало одним з домінуючих мотивів банкової діяльності. Але не дивлячись на ясну свідомість у тому, що при золотій основі валюти лише золото юридично є справді певним платничим засобом, від часів винайдення банкнотів ні одна держава не думала серйозно про те, щоб обмежитись виключно золотими грошима і зовсім одмовитись од паперових. Вигода заведення паперових, але забезпечених золотом грошей, збільшуючи оборотні засоби емітента і роблячи його в скрутну годину посідачем реальної цінності – благородного металю – а його кредиторів власниками лише паперових зобов'язань, були настільки очевидні, що відмовитись од них, звичайно, ні один емітент добровільно не хотів, тим паче, що й не

міг би зробити цього без шкоди для всього народнього господарства. Практика виявила, що в нормальні часи, коли кількість оборотних засобів всередині країни відповідає дійсним вимогам її господарського обороту, коли міжнародний обмін реальними цінностями взаємно компенсується і коли кількість грошових зобов'язань даної держави, які знаходяться в руках держави іншої, не занадто різняться від її вимогових активів – попит на золото є порівнюючи невеликий і курс паперових грошей можна регулювати не золотими виплатами, а напр. збільшенням експорту до країни кредитора. Він збільшує попит на грошові знаки експортера, а разом із тим піднімає їх вартість. Питання удержування валютних паритетів (коли не зупиняться на паліативних засобах, як напр. дисконтова політика), звелось нарешті до справи удержання так званих “вимогового”, “розрахункового” і “торговельного” балансів, і фінанси держав опинились у найтіснішій залежності від загального рівня добробуту, степені заборженості і здібності до господарської експансії даної країни. Золото в такі часи служило лише резервним фондом, що вживався тільки тоді, коли в товарообмінному обороті і в обороті капіталу почувались якісь тертя або часовий нелад. Тоді роблено золоту інтервенцію і справи полагоджувались»⁵⁵⁷.

Цілком очевидно, що поштовхом до зміни позиції провідних фінансових функціонерів УНР щодо питання запровадження власної грошової одиниці стало надзвичайне поглиблення грошової кризи, загострений внаслідок цього соціально-економічний стан і, нарешті, повалення в Росії Тимчасового уряду та захоплення влади в Петрограді більшовиками, а відтак й грошова ізоляція української влади та спричинений нею голод коштів в офіційному Києві.

Утім, для здійснення власного нового політичного та фінансового курсу Українській Народній Республіці необхідно було позбутися політико-юридичного підпорядкування Петрограду і вийти поза рамки законодавчо-правового поля російської (більшовицької) влади. Цю проблему було розв'язано без проволікань. Вже наступного дня після виступу перед Генеральним секретаріатом В. Мазуренка, 25 листопада 1917 р. світ побачили перші законодавчі акти УНР, якими Центральна Рада виразно протиставила себе більшовицькому Петрограду, але не російській центральній владі як такий.

Перший з них – Закон «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР», в якому, зокрема, зазначалося, що до часу сформування Федеративної Російської Республіки та ухвалення

⁵⁵⁷ Тимофіїв М. До наших економічних перспектив // Хліборобська Україна (Відень): Видання Українського Союзу Хліборобів Державників. – 1920–1921. – Ч. II, III і IV. – С. 86–87.

її Конституції виключне і неподільне право видавати закони для УНР належить Українській Центральній Раді. Усі ж закони і постанови, які мали силу на території УНР до 27 жовтня 1917 р. (тобто усі юридичні акти російського центрального уряду, що діяли до більшовицького перевороту), оскільки вони не були змінені й не скасовувалися Універсалами, законами і постановами Центральної Ради, мали чинність і надалі як закони та постанови УНР. Тому й право видавати розпорядження щодо урядування на основі законів належало Генеральному секретаріатові УНР, а відтак для видання таких розпоряджень зоставалися в силі розпорядження російського Тимчасового уряду, які були узаконені до 27 жовтня 1917 р., оскільки вони вже не змінені або не скасовані Українською Центральною Радою та Генеральним секретаріатом. Виходячи з вищевказаного, Законом також встановлювалося, що:

«1. До прийдучих змін законодавчим порядком полишаються в силі і всі державні Уряди і установи, які zostалися на території Української Народньої Республіки по день 7 листопада 1917 р. з дотеперішнім їх ділокругом, урядження і штатами як Уряди і установи Української Народньої Республіки.

2. Це положення тим часом, до погодження з іншими частинами Російської Федерації, має стійність і до Урядів і до установ, які обіймають тільки почасті територію Української Народньої Республіки, і тільки в тій мірі, в якій їх діяльність поширюється на Українську територію.

3. Всі особи, які займали посади державної служби по день 7 листопада 1917 р. на території Української Народньої Республіки чи то за призначенням Російського Правительства, чи то за обранням органами самоврядування, зостаються на своїх урядах без особливих прохань чи заяв»⁵⁵⁸.

Отже, для розбудови власного фінансового господарства УНР отримала хоч і недосконалу російську, але правову базу. Нерідко її правницькі засади заходили у протиріччя з проголошеним Центральною Радою курсом соціалізації. Того ж дня, 25 листопада 1917 р., було прийнято й Закон «Про утримання Центральної Ради за державний рахунок»⁵⁵⁹.

Подібного роду був і законопроект «Про порядок видатків на утримання державних інституцій Української Народної Республіки і виконання функцій, поставлених їм в обов'язок за 1917 рік»,

⁵⁵⁸ Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 3. – 1 грудня.

⁵⁵⁹ Там само.

підготовлений В. Мазуренком⁵⁶⁰. У ньому в. о. генерального секретаря фінансів прагнув законодавчо унормувати вже існуючі правила фінансування урядових підрозділів. За ним, на випадок нестачі кредитів для державних інституцій УНР, які були ухвалені до їх розпорядження витратними розписами до кінця 1917 р., ці відомства мали б запросити умотивоване додаткове фінансування через відповідне Генеральне секретарство. Такому правилу підлягали й ті безкредитові видатки, що були зроблені за заявкою окремих Генеральних секретарств після більшовицького перевороту в Росії (після 27 жовтня 1917 р.), але ще до видання вказаного закону. Штатні ж і контрактні видатки, які з різних причин не увійшли до витратного розпису на 1917 р., мали здійснюватися Скарбовими (казенними) палатами за розпорядженням другорядних розпорядників кредитів з готового фонду державних прибутків, але на тій умові, щоби про видані суми Скарбові палати негайно оповіщали Секретарство фінансів⁵⁶¹. На таких же підставах повинні були робитися й видатки добових і відсоткових додатків на платню урядовцям державних інституцій⁵⁶².

Василь Мазуренко

Потреба у його затвердженні, як впливає з документа, обумовлювалася тим, що до більшовицького перевороту юридичною підставою для таких операцій слугувала законодавча база Тимчасового уряду, проте після подій у Петрограді де-юре новопроголошена УНР мала виробити власні подібні правила. Початково документ зазначав свої рамки фразою «до кінця 1917 року»⁵⁶³, яку потім було замінено терміном «за весь 1917 рік»⁵⁶⁴. Законопроект ухвалено не було, про що свідчить намагання В. Мазуренка, також невдале, провести його у 1918 р. вже в якості народного міністра фінансів⁵⁶⁵. Попри це, його зміст дає можливість дослідникам ясно побачити і зрозуміти систему

⁵⁶⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 18–18 зв.

⁵⁶¹ У початковій редакції стаття 5 виглядала наступним чином: «Штатні і контрактні видатки, які по різних причинах уникли з розходного розпису на 1917 рік, робляться розпорядженнями другорядних розпорядників кредитів з готового фонду державних прибутків, але на тій умові, щоби про видані суми негайно було донесено відповідному Генеральному Секретарству і Секретарству Фінансів. Таким же порядком робляться видатки добових /суточних/ і процентних добавок на платню урядовцям державних інституцій» [ЦДАВО України. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 14 зв.].

⁵⁶² ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 18–18 зв.

⁵⁶³ Там само. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 14.

⁵⁶⁴ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 18.

⁵⁶⁵ Там само. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 17; – Арк. 22.

фінансування урядових інституцій за часів Центральної Ради й ще раз переконатися, що відбувалося воно за старими принципами, які перейшли у спадок провідникам УНР ще з часів царату.

25 листопада 1917 р. з'явилися перші ознаки протистояння між українською і більшовицькою владами у сфері фінансів, а вірніше – намагання більшовиків в односторонньому порядку встановити контроль над усіма галузями фінансової системи колишньої Росії. З того дня до Генерального секретарства фінансів почали надходити протести від контор Державного банку з приводу того, що більшовицька Рада народних комісарів попризначала до них від себе комісарів, які починали заходи із захоплення банківських установ України⁵⁶⁶. 27 листопада 1917 р. В. Мазуренко доповів Генеральному секретаріатові про фінансові справи та заходи щодо випуску українських грошей, про негайний продаж на місцях цукру, можливість вивозу якого до північних (російських) губерній через відомі політичні обставини припинилася, а також про призначення народними комісарами – комісарів до відділів Державного банку та про потребу негайного збору податків. Урядовці (В. Винниченко, М. Ткаченко, І. Стешенко, В. Єщенко, І. Мірний, О. Шульгин, В. Мазуренко) ухвалили відозву до населення в справі внесення податків та доручили комісарові при Київській конторі Государственного банку Є. Голіцинському виконувати надалі свої обов'язки і ніяких інших комісарів не допускати⁵⁶⁷.

Проте вже наступного дня дійшло до перманентного конфлікту (своєрідної проби сил) безпосередньо на фінансовому полі між російським більшовицьким та українським соціал-демократичним урядами – Генеральний секретаріат дізнався про спроби більшовицької Ради народних комісарів призначити власних комісарів до низки контор Государственного банку на території УНР⁵⁶⁸. У відповідь уряд України повідомив зазначені контори Госбанка, що вони повинні не допускати до свого керівництва більшовицьких комісарів і, за потреби, звертатися за військовою охороною до українських місцевих властей. Відповідальним за охорону контор та відділів Государственного банку на терені УНР

*Симон Петлюра
(Полтава, 1912 р.)*

⁵⁶⁶ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 95 зв.

⁵⁶⁷ Там само. – Арк. 94 зв.

⁵⁶⁸ Там само. – 95–95 зв.

було призначено С. Петлюру. До тих же контор та відділів Госбанку, від яких київською владою ще не було отримано подібних протестів щодо більшовицьких зазіхань, урядовці вирішили призначити комісарів від місцевих самоврядувань⁵⁶⁹.

На цьому ж засіданні В. Мазуренко вкотре виніс питання друку українських грошей на засідання уряду УНР. Генеральний секретаріат нарешті ухвалив: замовити малюнок грошових знаків, а «ціну грошей позначити на чотирьох мовах»⁵⁷⁰. Виконуючому обов'язки секретаря фінансів було доручено переговорити з приводу видруку облігацій з власником однієї з київських друкарень В. Кульженком.

Попри це, 30 листопада 1917 р., очевидно з візії Генерального секретаріату, відбулася телефонічна розмова по прямому дротові генерального секретаря праці М. Порша з комісаром Государственного банку РСФРР Г. П'ятаковим⁵⁷¹. Позаяк в УНР ще не було встановлено власної фінансової системи, їй вкотре довелося звернутися до банківських установ Росії (в даному випадкові – до більшовицької Росії) з проханням асигнації певної суми грошової маси. Не дивно, що Раднарком намагався використовувати це (подібно до Тимчасового уряду, й не раз використовував) як один з засобів тиску на УНР. В розмові йшлося про виділення коштів з Государственного банку РСФРР для виплати залізничникам України, які погрожували в разі затримки заробітної платні оголосити загальний страйк. Г. П'ятаков пообіцяв, що гроші будуть надіслані безпосередньо страйковому комітетові Південно-Західної залізниці. Він також заявив М. Поршу, що асигнування грошей Україні можливе лише за умови визнання нею Раднаркомом верховною владою та влади Рад на місцях⁵⁷². То був неприхований ультиматум державотворчій Україні визнати над нею зверхність Московії, не перший і не останній...

Усі ці та інші факти змусили нарешті провідників УНР остаточно схилитися до твердого переконання про нагальну необхідність створити повномірну національну фінансову систему та започаткувати власну грошову одиницю. Уся подальша щоденна праця Генерального секретаріату вже не оминала цих життєво важливих для українського державотворення питань.

30 листопада Генеральне секретарство фінансів випустило Обіжник (№ 72), в якому зазначалося, що після ухвалення III Універсалу

⁵⁶⁹ Там само.

⁵⁷⁰ Там само.

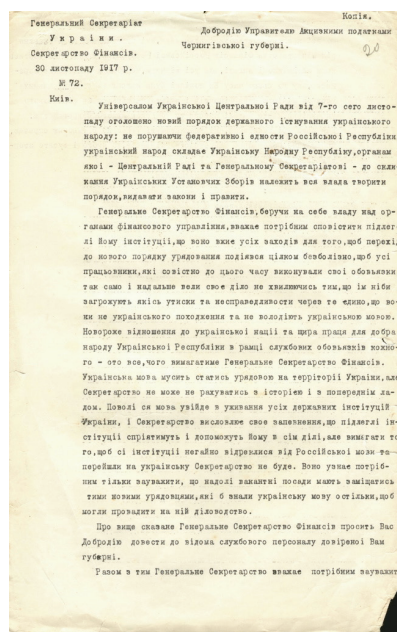
⁵⁷¹ Робітничка газета. – 1918. – 12 квітня.

⁵⁷² Там само.

«оголошено новий порядок державного існування українського народу»⁵⁷³. Відтак усім підлеглим інституціям та органам фінансового управління сповіщалося, що воно «вживє усіх заходів для того, щоб перехід до нового порядку урядовання подіявся цілком безболісно, щоб усі працівники, які совістно до цього часу виконували свої обов'язки, так само і надаліше вели своє діло не хвилюючись тим, що їм ніби загрожують якісь утиски та несправедливости через те єдино, що вони не українського походження та не володіють українською мовою»⁵⁷⁴. Разом з тим в Обіжнику наголошувалося, що:

«Українська мова мусить статись урядовою на території України» (зауважте: не державною, а урядовою), проте при цьому відразу ж додавалося, що «Секретарство не може не рахуватись з історією і з попереднім ладом»⁵⁷⁵. Йшлося про те, що українізація в усіх державних інституціях відбуватиметься поволі й у Києві сприятимуть своїм підлеглим місцевим органам в цій справі, «але вимагати того, щоб сі інституції негайно відреклися від Російської мови та перейшли на українську Секретарство не буде»⁵⁷⁶. Водночас застерезувалося на тому, що в подальшому вакантні посади будуть заміщатися тими новими урядовцями, «які б знали українську мову остільки, що б могли провадити на ній діловодство»⁵⁷⁷.

Обіжником також наголошувалося на тому, що усі приписи, постанови і пояснення, які були видані до 27 жовтня 1917 р. від Міністерства фінансів Російської Республіки (Тимчасовим урядом), мають виконуватися неодмінно і надалі, але усі звіти, чергові донесення та листування місцевих інституцій, які до цього часу велися з Петроградом, відтоді мусилися б надсилатися у Київ до Генерального секретарства фінансів УНР. Так само ця вимога стосувалася й усіх запитань, які виникатимуть у службових справах⁵⁷⁸.

Обіжник № 72 Генерального секретарства фінансів від 30 листопада 1917 р.

⁵⁷³ ДАЧО. – Ф. 138. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 20.

⁵⁷⁴ Там само.

⁵⁷⁵ Там само.

⁵⁷⁶ Там само.

⁵⁷⁷ Там само.

⁵⁷⁸ Там само. – Арк. 20 зв.

Розпочався етап підпорядкування адміністративно-управлінської складової фінансової системи урядові УНР й безпосередньої підготовки до законодавчого запровадження та практичного випуску вітчизняної валюти.

Того ж дня (30 листопада 1917 р.) В. Мазуренко вже доповідав генеральним секретарям з низки взаємопов'язаних між собою фінансових аспектів, а саме: «про стан справ з випуском українських грошей, про заснування Головного Українського Казначейства, про потребу видати подвійні пайки цукру на Україні, щоб швидше одержати потрібні гроші, бо вивіз цукру за межі України припинився»⁵⁷⁹, а вже 1 грудня 1917 р. Генеральний секретаріат ухвалив: «видати популярну брошуру і велику брошуру з поясненням щодо фінансового плану Генерального Секретаріату і фондів забезпечення українських грошей, а також, опублікувавши розмову Порша з Пятаковим, почати газетну кампанію проти фінансової політики Совета народних комісарів, що може спричинитися і до спопуляризування українських грошей»⁵⁸⁰.

Для початку кампанії генеральний секретар фінансів мав скликати у Києві та в інших великих містах України нараду з представників преси. Як наслідок, вже 6 грудня 1917 р. столична преса повідомляла про офіційні плани Генерального секретаріату щодо випуску українських грошей, вказуючи при цьому, що «близько 10-го грудня будуть випущені у обіг гроші Української Народної Республіки у формі кредитових білетів... вже затверджено форму українських державних кредитових білетів»⁵⁸¹. За день газети надрукували й одну з причин, що змусила Київ вдатися до власної емісії грошової маси – «в грудні Рада Народних Комісарів розпорядилася взагалі “...не надсилати ні яких грошових знаків для України”»⁵⁸². Тож, фактично українська влада визнала, що тимчасово започатковує друк національних паперових грошових сурогатів і причиною цього став голод коштів в розпорядженні уряду УНР та фінансова блокада з боку РСФРР.

Праця уряду УНР в напрямі формування національної грошової системи, в першу чергу в області створення відповідної законодавчої фінансової бази, розпочалася посиленими темпами. Українські можновладці немов би прагнули за останні тижні 1917 року надолужити безповоротньо втрачені минулі місяці мітингів, гасел, безплідних балачок та постійного клянчення грошей у російського уряду.

⁵⁷⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 101а зв.

⁵⁸⁰ Там само. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 48 зв.

⁵⁸¹ Киевская мысль. – 1917. – 6 (19) грудня.

⁵⁸² Там само. – 8 (21) грудня.

Вперше думка про потребу мати в розпорядженні Центральної Ради власну друкарню виникла у політичних провідників революційної України ще наприкінці весни 1917 року. Тоді, 13 травня 1917 р. Комітет Центральної Ради уповноважив М. Грушевського, М. Стасюка, В. Садовського і П. Христюка за 65 тис руб. купити «з деякими можливими додатковими витратами» київську друкарню В. Бондаренка⁵⁸³. Вочевидь, власники друкарні В. Бондаренко і Гніздовський погодилися на продаж, бо вже 17 травня 1917 р. Ф. Крижанівський доповів членам Комітету Центральної Ради про стан друкарні. Вона виявилася досить маленькою, позаяк працювало в друкарні три машини (одна з них була, проте, зовсім маленькою, а інша – «американка»). З огляду на те, що власники просили прискорити рішення, члени Комітету вирішили таки придбати її, врахувавши зауваження М. Грушевського, що «в друкарні є один великий плюс, що вона має помешкання досить порядне, там можна буде поставити ще одну велику машину»⁵⁸⁴. Купівлю та прийом друкарні поки що було доручено Саливону з тим, що коли до Києва приїде І. Лизанівський, запропонувати йому стати завідуючим нею. Скарбник Центральної Ради В. Коваль мав сплатити власникам 5 тис рублів одразу, а решту суми – до 1 червня 1917 р.⁵⁸⁵ Чи була виплачена вся сума і чи було здійснено купівлю достеменно невідомо. Судячи з подальших фінансових проблем і дій керівництва Центральної Ради, очевидно – все ж так. Проте, слід зауважити, що коли 28 листопада 1917 р. в. о. генерального секретаря фінансів В. Мазуренко вкотре виніс питання друку українських грошей на засідання уряду УНР, йому було доручено переговорити з приводу видруку облігацій з власником однієї з київських друкарень В. Кульженком⁵⁸⁶. Отже, власної потужної друкарні Центральна Рада та її уряд у розпорядженні все ще не мали.

Складнощів у пошукові належної друкарні виявилось чимало. Для друку державних цінних паперів необхідним є, як відомо, спеціальний найкращий папір та устаткування. До того ж, вони мають бути захищені від фальшування чи підробки ще й своєрідними водяними знаками у формі геометричних фігур, портретів тощо. Для цього була необхідна державна фабрика з якісним устаткуванням і підконтрольна відповідному відомству з метою стеження за кількістю виробленого паперу і таке інше. Подібні фабрики на підконтрольній уряду Центральної Ради території не було. Лише одна приватна фабрика в

⁵⁸³ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 12.

⁵⁸⁴ Там само. – Арк. 13.

⁵⁸⁵ Там само.

⁵⁸⁶ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 95–95 зв.

місті Полонному, що на Волині, мала технічні можливості для друку грошових знаків. Реквізувати її для потреб державних фінансів уряд УНР не погодився, позаяк Полонне на той час лежало у прифронтовій смузі й Центральна Рада побоювалася, що друкарню можуть захопити збільшовичені загони, які поверталися з фронту додому. Тому пошук розпочався у Києві, де фабрики такого типу знайти було дуже важко. До того ж, існувала цілком реальна небезпека на окремих фабриках саботажних дій з боку робітників-більшовиків шляхом псування паперу чи вже готових зразків, крадіжок чи пожеж. Пошуком друкарні займалася група призначених осіб на чолі з інженером Євгеном Голіцинським, яка й зупинила свій вибір на київській друкарні В. Кульженка, що розташовувалася в столиці по вул. Пушкінській, 6 і випускала часописи й книги, а її робітники були свідомими українцями⁵⁸⁷.

Навчені, очевидно, гірким «російським» досвідом, тепер вже українські генеральні секретарі не склали руки в очікуванні від «добрих друзів» нових грошових асигнувань, а продовжили працю в напрямі якнайшвидшого запровадження національної грошової одиниці. 1 грудня 1917 р. Генеральному секретарству фінансів було доручено реквізувати папір для друкування грошей та столичну типографію В. Кульженка, а також помешкання лазарету навпроти цієї друкарні для експедиції нових грошових знаків⁵⁸⁸.

Наступного дня генеральний секретар судових справ М. Ткаченко виступив перед урядовцями з проектом тексту написів на нових вітчизняних державних кредитових білетах УНР. Тоді ж Генеральний секретаріат ухвалив форму нових українських кредитових білетів. На їхній лицевій стороні передбачалося розмістити напис:

«Серія № _

Українська Народня Республіка.

Державний Кредитовий Білет

3 карбованці рівняють 3 російським рублям. (1 карбов. – 1/15 золоті п'ятнадцятирублевої монети і містить 17,424 долі щирого золота).
Директор Державного Банку Української Народньої Республіки – (підпис)

1917 р. Скарбничий – (підпис)

Серія № _»⁵⁸⁹.

На зворотньому боці купюри планувалося зазначити:

«Три карбованці . . . 3 крб. (польськ. мовою.)

⁵⁸⁷ Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 10–11.

⁵⁸⁸ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 48 зв. – 49.

⁵⁸⁹ Там само. – Арк. 50–51 зв.

Державні кредитові білети Української Народньої Республіки – забезпечуються всім державним майном Української Народньої Республіки, як-то: землями, лісами, залізницями, державними доходами, монополією цукру і іншими монополіями і всяким іншим майном Республіки. Державні кредитові білети Української Народньої Республіки ходять рівно з золотою монетою. За фальшування державних кредитових білетів винуваті караються позбавленням прав і каторгою.

3 карбованці (єврейською мовою)⁵⁹⁰.

Того ж дня (2 грудня 1917 р.) урядом, на пропозицію В. Мазуренка, було ухвалено законопроекти про державні доходи УНР, перетворення Київської контори Государственного банку на Український Державний банк і реформу казначейств, а також про ліквідацію Дворянського і Селянського земельного банків через перетворення їх на Український Державний Земельний банк, яке мав здійснити Державний банк через особливих комісарів у порозумінні з Генеральними секретарствами фінансових та земельних справ.

Іншим завданням урядовців стає укладання бюджету Республіки на 1918 рік. Базою для складення українського бюджету стає бюджетове право Російської імперії, яке Центральна Рада юридично відновила вищезгадуваною постановою від 25 листопада 1917 року. Російське ж бюджетове право спиралося на «Загальні кошторисні правила» від 22 травня 1862 р. та на «Правила про порядок державного розпису прибутків і видатків та про асигнування з скарбу видатків розписом непередбачених» від 8 березня 1906 р. 3 грудня 1917 р. до всіх «казених палат» України було надіслано наказ переслати до Генерального секретарства фінансів не пізніше 18 грудня 1917 р. проекти губернiальних видатків на 1918 рік⁵⁹¹. Проте, через внутрішню дезорганізацію в країні наказ цей виконано не було.

Тим часом, 4 грудня 1917 р. Радою народних комісарів, в день представлення відомого ультиматуму РНК Центральній Раді, було офіційно заявлено про припинення асигнації українському урядові рубльової готівки⁵⁹². Ілюзії про грошові дотації нових російських нововладців розвіялися з блискавичною швидкістю. Зашморг фінансового голоду затягувався над державотворчою Україною все сильніше і загрожував катастрофою. Зі свого боку Генеральний секретаріат, прагнучи вийти з патової ситуації, надав в. о. генерального секретаря

⁵⁹⁰ Там само.

⁵⁹¹ Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 4. – 9 грудня; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – Ужгород: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – С. 250; Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т. I. – К.: Темпора, 2002. – С. 186

⁵⁹² Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 8.

фінансів В. Мазуренку право «реквізиції всіх потрібних матеріалів для друку грошей»⁵⁹³ і, намагаючись вгамувати відсутність в обігу дрібно-вартісної готівки, видав обов'язкову постанову про практичне використання в якості грошових знаків колишніх російських державних облігацій внутрішньої позики, зокрема білетів Державного казначейства (серій), 5% зобов'язань Державного казначейства попередніх термінів, купонів 4% серій, воєнних позик 1914, 1915, 1916 рр. і державної «Позики волі» 1917 року⁵⁹⁴. Постановою зазначалося, що «Усі громадяни, як і інституції на території Української Народньої Республіки повинні обов'язково приймати зазначені цінні знаки нарівні з кредитовими білетами при виплаті всяких внесків, а також за товари та продукти», а порушники її мали каратися на підставі 29-ї статті «Устава о накараниях, налагаемых мировыми судьями»⁵⁹⁵. Її доповнила постанова про прийняття скрізь, яко грошей, чеків випущених київськими банками на Київську контору Державного банку до 1 березня 1918 р. (за старим стилем). Крім того, тоді ж окремим законом було встановлено, що 5% зобов'язання Російського Государственнаго Казначейства мають обіг нарівні з грошовими знаками⁵⁹⁶.

Події ж розгорталися з карколомною швидкістю. Цього ж дня в Києві розпочав свою роботу 3'їзд Рад робітничих, селянських і солдатських депутатів України. 5 грудня 1917 р. член Української соціал-демократичної робітничої партії В. Мазуренко від імені уряду УНР проінформував учасників зібрання, що Генеральним секретаріатом вже вироблено і внесено на розгляд Малої Ради законопроект про те, щоби усі державні податки вносилися до скарбниці Української Народної Республіки. Урядовець наголосив, що тоді «ми зможемо обійтися без більшовиків, позаяк одна київська казенна палата навіть до війни мала 15–16 млн [рублів] прибутків»⁵⁹⁷. Більшовики ж, своєю чергою, відповіли радикальними заходами вже наступного дня. Після невдалої спроби спрямувати в протирадівське русло роботу Всеукраїнського з'їзду Рад і захопити керівні посади на зібранні, його делегати-більшовики 6 грудня 1917 р. покинули Київ і подалися до Харкова. Того ж дня до цього міста прибув московський «червоний» загін Р. Сіверса. Більшовицьке керівництво перейшло у наступ не лише збройним шляхом. Цього ж дня несподівано для уряду УНР штаб Південно-Західного

⁵⁹³ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 54.

⁵⁹⁴ ДАХО. – Ф. 84. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 57; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 5. – 15 грудня.

⁵⁹⁵ Там само.

⁵⁹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 28.

⁵⁹⁷ Робітнича газета. – 1917. – 8 грудня.

фронту висунув Центральній Раді вимогу асигнації 40 млн руб., а штаб Румунського фронту – 500 тис руб., мотивуючи це тим, як повідомив генеральний секретар військових справ С. Петлюра, що «невважаючи на їх телеграми до Петрограда, ніяких грошей не получають»⁵⁹⁸. За цим, 19 грудня 1917 р. рахунок у 40 тис 774 руб. 05 коп. Генеральному секретаріатові за користування автомобілями висунув Комітет Південно-Західного фронту Всеросійського земського союзу в особі його відділу автомобільної тяги⁵⁹⁹.

Володимир Винниченко

Генеральний секретаріат⁶⁰⁰ губився в роздумах щодо винайдення готівки. На запитання В. Винниченка чи можна задовольнити вимоги штабів, В. Мазуренко відповів, що 50 млн руб. було надіслано з Петрограда в розпорядження Куриловича на погашення боргів Південно-Західних залізниць, а в Державному банку готівкою є в наявності лише 6 млн рублів⁶⁰¹. Голова українського уряду також довів до відома генеральних секретарів, що московський та петроградський банки згодні відкрити УНР кредит на велику суму. В. Винниченко, напевно, чи то забув ще нещодавні грошові російські лежата, в яких було затиснуто національні державотворчі потуги українців, чи робив вигляд, що забув, або все ще не усвідомлював небезпеки такого кроку. На противагу йому, О. Золотарьов запропонував погодитися взяти позику в вітчизняному синдикаті банків, які мали зобов'язання розмінювати майбутні карбованці на російські рублі. Урядовці пристали на цю пропозицію й вирішили «запросити до Києва представників де-яких банків [–] Вишнеградського, Когана, Розенберга і інших [–] для переговорів в справі позики», а для задоволення потреб фронту було постановлено «одпустити в розпорядження Г[енерального] С[екретарства] В[ійськових] С[прав] 20.500.000 карб., взявши десять мільонів з Державного Банку, 10.500.000 [крб] позичково з переводних сум поштово-телеграфного відомства і сум правленій всіх залізниць

⁵⁹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 20.

⁵⁹⁹ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 33.

⁶⁰⁰ 6 грудня 1917 р. на засіданні Генерального секретаріату були присутніми генсекретарі: В. Винниченко, М. Ткаченко, С. Петлюра, О. Шульгин, В. Мазуренко, І. Стешенко, М. Порш, О. Золотарьов, М. Міцкевич, І. Мірний та товариші генсекретарів І. Красковський і Сокович.

⁶⁰¹ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 20.

України»⁶⁰².

Проте було б несправедливо вважати, що Центральна Рада та її уряд у грудні 1917 р. не намагалися виправити ситуацію, принаймні щодо вирішення питання фінансового голоду. Проте розв'язати цілий вузол проблем у лічені тижні (а то й дні) після майже року риторики, мітингувань і загравань з хвилиевими настроями анархізованих нижчих верств населення було вже якщо не надто пізно, то вкрай складно.

Заходи, спрямовані, здавалося б, на утвердження самостійності УНР, як виявилось з проекту Конституції Української Народньої Республіки від 6 грудня 1917 р., були зумовлені лише прагненням позбутися грошової кризи та залежності від більшовицької Ради народних комісарів. Не більше і не менше. Про це яскраво свідчить, зокрема, пункт перший загальних постанов проекту Конституції УНР, який виголошував: «Відновивши своє державне право для оборони свого краю, для забезпечення права і охорони вільностей і добробуту своїх громадян, Україна, яко Народня Республіка входить разом у склад [Російської] Федеративної Республіки для лекшого здійснення сих завдань як що до сеї країни, так і иньших країв Федерації»⁶⁰³.

Що ж до взаємин УНР з майбутніми федеративними органами Росії, то в пункті 14 проекту передбачалося, що Україна мала передавати федеративним органам Російської Республіки (парламентові та урядові), зокрема у фінансовій сфері, право устанавлення мір, ваги і монети (що, ще раз підтверджує намір української правлячої соціалістичної демократії лише тимчасово запровадити випуск вітчизняних карбованців), а також митне законодавство⁶⁰⁴. Нагадаю також, що увесь 1917 рік митниці на теренах України залишалися під юрисдикцією Тимчасового уряду⁶⁰⁵. Крім того, у вказаному проекті Конституції УНР було зазначено, що Україна погоджувалася передавати до федерального скарбу Росії певну частину своїх доходів⁶⁰⁶. При цьому, однак, зауважувалося, що без ухвали Всенародних зборів УНР жодні податки не можуть збиратися на терені Республіки з приміткою, що висота митних, поштових і комунікаційний оплат може визначатися федеральним парламентом, але поступатимуть вони до скарбниці УНР. Без постанови Всенародних зборів УНР також не могли бути здійснені ніякі позики за рахунок Української Республіки⁶⁰⁷.

⁶⁰² Там само. – Спр. 2. – Арк. 20

⁶⁰³ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 118; Народня воля. – 1917. – 16 грудня.

⁶⁰⁴ Там само. – Арк. 119 зв.; Народня воля. – 1917. – 16 грудня.

⁶⁰⁵ На варті митних рубежів. Митна справа на Слобожанщині: 1660–1870–1992–2000. – С. 28–29.

⁶⁰⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 119 зв.; Народня воля. – 1917. – 20 грудня.

⁶⁰⁷ Там само.

Між тим страйки, безлад та анархія ланцюговою реакцією поширювалися цілою країною. Грошова криза поглиблювалася з дня на день. Так, наприклад, 7 грудня 1917 р. генеральний секретар торгу і промисловості В. Голубович, доповідаючи урядові про події в Одесі, визнавав: «Фінансове становище в Одесі надзвичайно скрутне, представники банків просять як можна швидше прислати українські бони, щоб банки не були змушені випустити свої бони. Щодо українських грошей, то банки не мали б нічого проти їх випуску, але для цього треба Київську контору Державного банку перетворити в Український національний державний банк. Згоджуються банки підтримати українську позику, причому зобов'язуються покрити 130 млрд. позики»⁶⁰⁸.

У цей скрутний для УНР момент обов'язки генерального секретаря фінансів тимчасово виконував його товариш (заступник) інженер-технолог і соціал-демократ Василь Мазуренко. Д. Дорошенко свідчив, що саме В. Мазуренку довелося лише розпочати організацію українського Генерального секретарства фінансових справ⁶⁰⁹. Фактично ж у цій сфері Центральною Радою було втрачено весь 1917 рік для організації свого хоча б дієздатного урядового фінансового відомства. На відповідальні посади В. Мазуренко запросив свідомих української справи людей, які в той же час були фахівцями у фінансовій сфері, зокрема: А. Гуменного (на директора відділу посередніх податків), А. Маршинського (на директора відділу прямих податків), С. Афанасьєва (на директора загальної канцелярії), М. Кривецького (на радника міністерства і керівничого відділом Державної скарбниці) та ін. У Генеральному секретарстві фінансів нарешті розпочинається справжня державотворча робота. Розпочалася й праця над укладанням бюджету на 1918 рік, і до всіх «казенних палат» України 3 грудня 1917 р. було надіслано наказ надати до Генсекретарства фінансів не пізніше 18 грудня проекти видатків по кожній губернії⁶¹⁰.

Після копіткої роботи службовців фінансового відомства, 9 грудня 1917 р. Мала Рада УНР «заслухала і прийняла кілька невеликих, але важливих законопроектів, внесених Генеральним Секретарством Фінансів»⁶¹¹. Обговорення відбувалося досить швидко й без яких-би то не було ускладнень. З критикою виступив лише Ф. Крижанівський, але вдалий й аргументований захист цієї законодавчої

⁶⁰⁸ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 11–11 зв.

⁶⁰⁹ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – Ужгород: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – С. 250.

⁶¹⁰ Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 4. – 9 грудня.

⁶¹¹ Народня воля. – 1917. – 12 грудня.

ініціативи В. Мазуренком схилив присутніх до позитивного рішення. То було п'ять проектів законів УНР, які де-юре заклали основи грошової системи Української Народної Республіки, а саме про: «Державні кошти України», «Головну скарбницю», «Державний банк України», «Скасування Дворянського та Селянського банків», «Цукрову монополію».

Перший з них («Державні кошти України») установлював «українізацію» державних податків і прибутків в країні й, зокрема, визначав, що «всі державні податки і прибутки, які на підставі існуючих Законів збираються на території Української Народної Республіки, визнаються прибутком Державного Скарбу Української Республіки»⁶¹². Безперечно, то був закон, що закладав перші підвалини здобуття фінансової незалежності Україною. І хоча, на разі, він вже не був у змозі виправити скрутне державне становище, що склалося в Україні у грошовій сфері наприкінці 1917 р., все ж мав надзвичайну політичну й господарчу вагу з огляду перспективи.

Не менш важливими були й решта законів, прийнятих того ж дня. Обов'язки Головної скарбниці УНР мала перебрати на себе Київська губерніальна скарбниця, про заснування якої законом виголошувалося:

«1/ Для прийняття і переховування прибутків Державного Скарбу і одпуску сум на Державні видатки, закласти Головну Скарбницю Української Народної Республіки.

2/ Всі існуючі на території України губерніальні і повітові казначейства стають скарбницями Української Народної Республіки.

3/ Обов'язки Головної Скарбниці, до видання особливого Статуту і штатів цієї Скарбиці, доручити виконувати Київській Скарбниці.

4/ Доручити Генеральному Секретареві Фінансів виробити і внести на ухвалу [Центральної] Ради Статут і штати Головної Скарбниці Української Народної Республіки»⁶¹³.

Давно назрілим і надзвичайно актуальним було й питання про керівництво українською владою державними банківськими закладами та установами, що існували на терені Республіки. Прийняття Закону «Про Державний банк» давало урядові Центральної Ради правовий та оперативний простір у безпосередньому вирішенні фінансових проблем. Цим законом було постановлено «“Кіевскую Контору Государственнаго Банка” перетворити в Український Державний Банк,

⁶¹² ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 82; Вістник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки. – 1917. – № 6. – 21 грудня; Народня воля. – 1917. – 12 грудня.

⁶¹³ Там само.

який має тимчасово керуватися уставом Государственного Банка (т. II, ч. 2. св. Зак. Рос. Имп.). Цей же Банк має взяти на себе тимчасово всі функції Київської Контори Українського Державного Банку»⁶¹⁴. А також додавалося, що «усі місцеві установи Государственного Банка на території Української Народньої Республіки стають відділами Українського Державного Банку»⁶¹⁵. Новоустановлений Державний банк УНР тимчасово мав керуватися статутом колишнього російського Государственного банка. Йому було надано й емісійне право – виконання авторизацій законодавчого органу для друку банкнот – кредитових білетів.

Одночасно в законодавчому порядку Центральною Радою, з подання відповідного проекту Генеральним секретарством фінансів, було прийнято рішення про скасування в УНР відділів Дворянського⁶¹⁶ та Селянського⁶¹⁷ земельних банків, а їхніх службовців «лишити за штатом у звичайному порядку»⁶¹⁸. Ліквідацію зазначених банків було доручено здійснити Генеральному секретарству фінансів у порозумінні з Генеральним секретарством земельних справ.

Ще в листопаді 1917 р. в Україні на підставі закону від 14 вересня 1917 р. було визнано цукрову монополію⁶¹⁹. Проте визнавалася вона як монополія центрального російського уряду. Тепер же, згідно грудневого закону, прибутки, що мали отримуватися від неї, повинні були надходити в розпорядження уряду УНР на законній підставі, якою вказувалося: «Цукрову монополію, що заведена з 1-го листопаду 1917 року на підставі закону з 14 вересня 1917 року визнати на території Української Народньої Республіки виключним правом Державного Скарбу Української Народньої Республіки»⁶²⁰. Практичної (порівняно) користі, однак, через анархізовану соціалізацію на селі, поштовхом до

⁶¹⁴ Там само.

⁶¹⁵ Там само.

⁶¹⁶ Державний Дворянський земельний банк було засновано 1885 р. з метою підтримки поміщицького господарства шляхом довготермінового кредитування дворян-землевласників під заставу земельної власності. Позики давалися під заставу цілих маєтків або їх окремих частин на період від 11 до 66,5 років. Дворяни одержували на руки 60% від вартості заставлених маєтків, у виняткових випадках – 75% вартості.

⁶¹⁷ Державний Селянський поземельний банк було створено 1882 р. з метою надання кредитів селянам для купівлі землі. Основним завданням діяльності банку було створення класу дрібних землевласників. Клієнтами банку могли стати сільські товариства, підприємства, що налічували щонайменше трьох господарів, та окремі селяни. Розмір позики для використання громадою не повинен був перевищувати 125 руб., а для подвідного господарства – 500 руб. на господаря. Терміни кредитування були: короткостроковий – до 28 років, довгостроковий – понад 28 років. Спочатку позики надавалися на 24,5 років (під 8,5% річних) або на 34,5 років (7,5% річних), згодом максимальний термін позички збільшився до 55,5 років. Розмір позички не повинен був перевищувати 75% від вартості землі. Серед губерній, у яких діяльність банку набула найбільшого розвитку була Київська.

⁶¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 82–82 зв.; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 6. – 21 грудня; Народня воля. – 1917. – 12 грудня.

⁶¹⁹ Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 9.

⁶²⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 82 зв.; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 6. – 21 грудня; Народня воля. – 1917. – 12 грудня.

чого послужив III Універсал⁶²¹, з цього закону Центральною Радою досягнуто не було.

Підтвердженням цьому може слугувати доповідь генерального секретаря торгу і промисловості В. Голубовича та директора відділу промисловості відповідного Генерального секретарства І. Чопівського про стан цукрової промисловості, що була подана до уваги уряду 8 грудня 1917 р.⁶²² У ній, зокрема, вказувалося, що цукрова промисловість, яка «має першорядну вагу для Української Республіки, як основа її фінансів і добробути населення, ... швидко прямує до занепаду»⁶²³. Брак грошей, значне зменшення площі бурякових плантацій, недостача палива та інші ознаки тогочасної української дійсності, зазначали доповідачі, «являються погрозовою ознакою того, що в майбутньому [1918-му] році цукрова промисловість може опинитись в катастрофічному становищі»⁶²⁴.

Вихід з такого становища пропонувалося знайти щойно заснованій 7 грудня 1917 р. міжвідомчій комісії з цукрової промисловості, до складу якої мали увійти представники від секретарств: торгу і промисловості, земельних справ, продовольчих справ, праці та фінансових справ, а також від: Центросахару, Українбанку, Союзбанку, Товариства сільських господарів, Товариства цукроварів, Союзу працівників у цукровій промисловості та Всеукраїнської Селянської спілки. 12 грудня 1917 р. Генеральний секретаріат затвердив пропонований склад вказаної комісії⁶²⁵. Між тим цукрозаводчики звернулися до уряду з прохання виділити їм кредит у 20 млн руб. для покриття акцизу, аби «можна було випустити цукор з заводів»⁶²⁶. З огляду ж на те, що коштів в розпорядженні Генерального секретаріату просто не було, можновладці

⁶²¹ III Універсал було надруковано в друкарні Центральної Ради, якою завідував І. Лизанівський і що розташовувалася в Києві по вул. Михайлівській, 18, десяти тисячним накладом за ціною в 1 тис. 18 руб. (рахунок № 133 від 28 листопада 1917 р. [ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 11]). Принагідно зазначимо, що друк, наприклад, відозви «Від Генерального Секретаріату України» українською, польською, єврейською та російською мовами (наклад – 25 тис. прим.) коштував урядові 1 тис. 265 руб. (рахунок від 2 травня 1917 р.) [ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 6], відозви «До громадянства України. Старий лад загинув» (наклад – 30 тис.) – 284 руб. (рахунок від 3 серпня 1917 р.) [ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 7], а першого числа «Вістника Генерального Секретаріату України» (наклад – 15 тис.) – 1 тис. 334 руб. (рахунок № 137 від 5 грудня 1917 р.) [ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 14].

⁶²² ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 20.

⁶²³ Там само.

⁶²⁴ Там само.

⁶²⁵ Там само.

⁶²⁶ Там само. – Арк. 24.

16 грудня 1917 р. постановили передати це питання на остаточне вирішення Фінансовій комісії⁶²⁷. Проте цілком очевидно, що ці комісії так і не встигли напрацювати суттєвих розробок, а тим паче втілити їх у життя, через швидкий початок українсько-більшовицької війни та породжені нею несприятливі для УНР військово-політичні обставини.

Більшовицьке ж керівництво перейшло у наступ. Спочатку у війні фінансовій, а згодом – й у збройній. 15 грудня 1917 р. більшовицький уряд постановив розпочати перехід російських збройних частин через територію України, «не беручи до уваги наслідки», а 16 грудня вирішив надати М. Криленку інструкції щодо концентрації своєї армії на кордоні з УНР⁶²⁸. Тоді ж Рада народних комісарів прийняла текст «Маніфесту до українського народу», який наступного дня було передано Центральній Раді і де, зокрема, зазначалося: «Ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо Українську Народну Республіку, її право зовсім відокремитися від Росії або вступити в договір з Російською Республікою про федеративні і подібні до них взаємовідносини. Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, визнається нами, Радою Народних Комісарів, зараз же, без обмежень і безумовно»⁶²⁹.

Проте, поряд з цими, здавалося б мирними, заявами, українській владі було висунуто низку військово-політичних обвинувачень, які в підсумку зводилися до ультиматуму, що якщо Центральна Рада протягом 48 годин не задовольнить більшовицькі претензії, то радянський уряд вважатиме її у стані війни, проголошеної проти влади Рад у Росії та Україні. 18 грудня 1917 р. Центральна Рада відхилила ультиматум. У відповідь російський уряд заявив, що Центральна Рада перебуває у стані війни з радянською Росією. Зі свого боку український уряд вирішив припинити постачання хліба і продовольства до РСФРР. Почалася українсько-більшовицька війна. 20 грудня 1917 р. нерегулярні російські війська (в тому числі й найманці) вдерлися на терени УНР. Українські урядовці на перших порах поставилися до цього факту досить самовпевнено, очевидно, не сумніваючись у швидкій поразці північного сусіди. Крім того, за логікою уряду УНР, невдачі РСФРР мала б посприяти й проголошена Києвом харчова блокада більшовицької Росії. Про це, зокрема, свідчить ура-переможний вислів генерального секретаря закордонних справ УНР О. Шульгина до французького

⁶²⁷ Там само.

⁶²⁸ Косиш В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – Ль.: Видавничий центр ЛНУ імені І. Франка, 2004. – С. 134.

⁶²⁹ Там само.

журналіста Ж. Пелісьє 18 грудня 1917 р.: «Розпочався стан війни з Росією. Експорт харчової продукції заборонено. Росія повинна заплатити третину золотом, решту – готівкою»⁶³⁰.

Водночас з фронтів світової війни (Західного та Північного) до Києва прибували посланці від російських армій з проханням, з огляду на загрожуєче продовольче становище, відправки в їхні частини хліба. З цього приводу Генеральний секретаріат 11 грудня 1917 р. постановив «звернутися до всіх армій фронту з відозвою від Генерального Секретаріату, в якій вказати на політику Совіта Народних Комісарів, що оповістили війну братньому народові»⁶³¹. Урядовці УНР підкреслювали розуміння своїх обов'язків перед арміями Росії та обіцяли їй надалі надсилати їм хліб, але, разом з тим, наголосили на тому, що «з огляду на фінансову політику Петроградського правительства Україна примушена вивозити свій хліб тільки за гроші»⁶³². Генеральний секретаріат поклав відповідальність про безпечне слідування до фронтів хліба на армійських представників і заявив при цьому, що «однозначно армія повинна вплинути на Совіт Народних Комісарів, щоб він негайно припинив війну з Україною, признав Українську Народню Республіку і не вмішувався цілком у її внутрішні справи»⁶³³. Утім, заклик цей залишився без відповіді, позаяк армія Росії сама вже поволі підпала, але все більше і більше, під роз'їдаючий її більшовицький вплив.

Немає сумніву, що, маючи в розпорядженні значні емісійні можливості, більшовики широко використовували також і друкарський верстат як для виплати грошей всім, кому можливо й будь-якими шляхами, що підіймало їхній авторитет і підривало довіру до Центральної Ради, так і для фінансування власних бойових та агітаційних організацій в Україні.

Тим часом 12 грудня 1917 р. у Києві відкрилася VIII сесія Центральної Ради, робота якої тривала до 17 грудня. У перший же день сесії, заслухавши доповідь М. Грушевського, делегати прийняли (159 голосами “за”, при утриманні фракції соціал-демократів) запропоновану есерами формулу, в якій сесія підтримала діяльність Малої Ради та Генерального секретаріату і висловила їм довір'я. Було також висловлено побажання, «щоб Мала Рада і Генеральний секретаріат зі всією рішучістю провадили політику соціальних та економічних реформ, зазначених в Третньому Універсалі»⁶³⁴.

⁶³⁰ Там само. – С. 138.

⁶³¹ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 102.

⁶³² Там само.

⁶³³ Там само.

⁶³⁴ Народня воля. – 1918. – 13 квітня.

Наступного дня перед учасниками сесії виступив з доповіддю про діяльність уряду голова Генерального секретаріату В. Винниченко, який заявив, що однією з основних засад роботи його Кабінету було творення української державності. Поміж іншим, він відмітив також, що уряд намагався вжити належних заходів зі збору податків, «котрих тепер людність майже зовсім не платить», і Генеральний Секретаріат все ще почуває велику грошову скруту⁶³⁵.

Сергій Шелухін

Під час обговорення виступу В. Винниченка оригінальних пропозицій висловлено не було. Так, С. Шелухін у тривалій промові, засудивши більшовиків за розв'язану проти українців війну, докладно зупинився на скрутному фінансовому становищі держави. В підсумку ж цей впливовий політичний діяч прийшов до висновку, що після закінчення війни (в якій, звичайно ж, більшовики мали би зазнати поразки) «Українська Республіка швидко стане на рівні ноги і всі її господарські справи поправляться за ті кошти, яких досі мало не половина з податків України залишалась на Московщині для розвитку її господарства та промисловості»⁶³⁶.

Інший виступаючий (П. Пожарський) зауважив, що «селянство ставиться дуже свідомо до того, що державі потрібні гроші, і готово давати гроші, але людність досі ще не знає, чи ті податі підуть в український скарб (казну), чи загальноросійський»⁶³⁷. При цьому він запропонував урядові видати для населення виразне пояснення з цього приводу, а також зазначив на очевидній, проте й досі чомусь не зрушеній з місця, проблемі – необхідності «також завести зборщиків [податків], бо їх тепер нема, і хоч би люди хотіли вносити рати, то нема кому»⁶³⁸. О. Степаненко, своєю чергою, нагадав про невизначеність юридичного статусу УНР. Він, зокрема, наголосив, «що для того, щоб зміцнити становище Української Республіки з кожного боку, як господарчого, так і політично-міжнародного, щоб їй могли інші держави вірити і позичати гроші та вести з нею торговельні й інші стосунки, – треба остаточно в'яснити, чи наша держава сама собі господар, чи над нею ще є хтось старший»⁶³⁹.

16 грудня 1917 р. член фракції есерів М. Шраг, виносячи оцінку

⁶³⁵ Там само. – 1917. – 14 грудня.

⁶³⁶ Там само.

⁶³⁷ Там само.

⁶³⁸ Там само.

⁶³⁹ Там само.

діяльності уряду В. Винниченка, поряд з іншими недоліками щодо грошового боку відмітив, що з відсутністю в Україні М. Туган-Барановського фінансове секретарство все ще залишалося без свого провадиря. Тим не менш, Генеральному секретаріату було висловлено довір'я⁶⁴⁰.

Зі свого боку Генеральний секретаріат прагнув знайти вихід зі складного військово-політичного та соціально-економічного становища. 14 грудня 1917 р. було засновано, як тимчасову інституцію, Експедицію заготовок державних паперів УНР⁶⁴¹, однак досить швидко питання про її тимчасовість відпало само собою. Вона створювалася на зразок подібної російської імперської установи. Грошові знаки мали бути надрукованими до 23 грудня 1917 р., однак судячи з того, що вже наступного дня (15 грудня 1918 р.) товариш генерального секретаря фінансів В. Мазуренко повідомив урядовцям про те, що випуск української валюти затримався через брак помешкання⁶⁴², маємо всі підстави говорити про купівлю приміщення друкарні, але без належної повної комплектації для виконання цього завдання.

Тоді ж на засіданні уряду генеральний секретар шляхів В. Єщенко повідомив про зростання впливу більшовиків як серед широких кіл населення, так і серед українських військових. Він чи не вперше відверто заявив, що в Генерального секретаріата сил для боротьби з більшовизмом немає. Певному гальмуванню швидкого наближення червоних загонів до столиці сприяє саботаж залізничників, але, зазначав доповідач, щоби на них обпертися потрібні гроші. В черговий раз урядовцями було визнано непересічну роль здорових фінансів (а в нашому випадкові – взагалі їхньої наявності) у життєспроможності державного організму. В результаті В. Єщенко лаконічно підсумував: «Без грошей ніяка боротьба неможлива»⁶⁴³. Цю думку підтримав й С. Петлюра, який для винайдення коштів запропонував «конфіскувати налічні капітали, де б вони не були»⁶⁴⁴.

Володимир Єщенко

Зі свого боку М. Порш запропонував тимчасово конфіскувати ще й гроші з ощадних кас і негайно випустити українські грошові знаки, наголосивши при цьому, що «коли робітники і військо не одержать грошей, буде крах республіки»⁶⁴⁵. У відповідь товариш генерального

⁶⁴⁰ Нова Рада. – 1917. – 17 грудня.

⁶⁴¹ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 33.

⁶⁴² ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 12 зв.

⁶⁴³ Там само. – Арк. 12–12 зв.

⁶⁴⁴ Там само. – Арк. 12 зв.

⁶⁴⁵ Там само.

секретаря фінансів В. Мазуренко повідомив, що випуск української валюти затримався через брак помешкання, але до 23 грудня поточного року гроші будуть випущені. У підсумкові, на пропозицію О. Шульгина, було створено фінансову комісію у складі В. Мазуренка, М. Ткаченка та О. Золотарьова, яка мала вести усі фінансові справи від імені уряду УНР⁶⁴⁶.

Разом з тим, як повідомив М. Порш, сховища Дворянського та Селянського земельних банків із державними відсотковими паперами та готівкою піддаються грабунку. На це уряд доручив генеральному секретарю фінансів організувати негайний контроль на Дворянським і Селянським земельними банками, «щоб не допустити вивіз грошей і процентних паперів»⁶⁴⁷. Інший урядовець (О. Золотарьов), підтриманий рештою генеральних секретарів, в цьому контексті запропонував службовцям Державного контролю здійснити ревізію також і приватних банківських установ⁶⁴⁸.

16 грудня 1917 р., за пропозицією М. Ткаченка, було ухвалено змінити текст напису на майбутніх українських грошових знаках у двох місцях, а саме додати, що 1) кредитові білети Української Народної Республіки «забезпечуються надрами, лісами і т. д.» та 2) що «1 карбованець містить 17,424 долі щирого золота» (попередньо планувалося включенням до нього також визначення, що карбованець також дорівнює 1/18 золотої п'ятнадцятирублевої монети, але потім від цієї частини напису відмовилися)⁶⁴⁹.

18 грудня 1917 р. уряд визначився з майбутнім керівником Державного банку. На пропозицію В. Мазуренка директором Українського Державного банку було призначено (з залишенням на попередніх посадах), з місячною оплатою у 2 тис. крб., члена ради генерального секретаря фінансів и директора Кредитової канцелярії Генерального секретарства фінансів Михайла Єремійовича Кривецького⁶⁵⁰.

У свою чергу генеральний секретар шляхів В. Єщенко знову підняв питання грошового забезпечення з Петрограда. Зазначивши, що, займаючи вказану посаду, він «обіцяв задовольнити потреби служачих в самому найкоротшому часі» і цією обіцянкою в Україні вдалося тимчасово припинити страйк на шляхах. Тепер же, коли «Совіт Народних Комісарів» не надіслав до Києва обіцяних 90 млн руб., обіцянки дотримано не було. У зв'язку з цим В. Єщенко заявив, що

⁶⁴⁶ Там само.

⁶⁴⁷ Там само. – Арк. 12 зв. – 13.

⁶⁴⁸ Там само. – Арк. 13.

⁶⁴⁹ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24.

⁶⁵⁰ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 26.

не вважає за можливе далі залишатися на посаді генерального секретаря⁶⁵¹. Урядовці не задовольнили прохання колеги про відставку, проте нагадування про грошову ізоляцію України більшовицьким урядом, залежність від петроградських рублів не лише соціально-економічної ситуації в країні, але й політичної долі власне самої УНР, змусили Генеральний секретаріат вдатися до більш рішучих кроків у фінансовому напрямкові. Уряд нарешті затвердив запропонований генеральним секретарем М. Ткаченком проект Закону «Про випуск кредитових білетів Української Народної Республіки» і вирішив внести його на розгляд Центральної Ради⁶⁵².

Тим не менш, невеликі суперечки щодо доцільності та форми запровадження національної валюти відбулися у Малій Раді й в день обговорення у ній відповідного законопроекту. 19 грудня 1917 р. (1 січня 1918 р. за н. ст.) з доповіддю про випуск вітчизняних кредитових білетів виступив М. Корчинський, а у дебатах взяли участь товариш генерального секретаря фінансів В. Мазуренко, М. Стасюк, І. Чопівський та інші⁶⁵³. Так, наприклад, російський меншовик М. Балабанов радив випускати власне не гроші, а бони, які мали б лише тимчасовий характер. На його думку, українські грошові знаки не могли набути такої вартості, як, скажімо, російські рублі, позаяк, мовляв, карбованці не забезпечені золотим покриттям⁶⁵⁴. Аргументи В. Мазуренка на користь нових грошей були простими. Він, зокрема, зазначив, що український карбованець матиме більш потужнішу за рубль вартість не лише завдяки наявним політичним обставинам, але й через те, що «на Україні більше ладу, ніж на Московщині»⁶⁵⁵.

Слід відзначити, що рішення карбувати свої паперові гроші Українською Народною Республікою було єдиновірним на той час і перспективним та й іншого виходу в українській владі вже не було. У підсумку, 19 грудня 1917 р. (1 січня 1918 р.) Центральна Рада нарешті прийняла в цілому Тимчасовий Закон «Про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки», в якому, зокрема, зазначалося:

«1. Кредитові білети Української Народної Республіки випускаються Державним Банком Української Народної Республіки в розмірі строго обмеженому дійсними потребами грошового обміну під забезпечення тимчасове, до утворення золотого Фонду, майном Республіки:

⁶⁵¹ Там само.

⁶⁵² Там само.

⁶⁵³ Нова Рада. – 1917. – 21 грудня.

⁶⁵⁴ Народня воля. – 1917. – 21 грудня.

⁶⁵⁵ Там само.

нетрями, лісами, залізницями, прибутками Української Народньої Республіки від монополії, після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної Скарбниці Республіки.

2. Розмір випуску кредитових Білетів не повинен ні в якому разі перевищати половини річної суми прибутків від монополій.

3. Випуски кредитових білетів можуть бути зроблені лише законодавчим шляхом⁶⁵⁶.

4. Кредитові білети Української Народньої Республіки випускаються в карбованцях, при чому один карбованець містить 17,424 долі щирого золота⁶⁵⁷ і ділиться на 200 шагів.

5. Українські Кредитові білети ходять нарівні з золотою монетою, являються законним оплатним засобом і обов'язково повинні прийматися при всіх оплатах.

6. Російські кредитові білети ходять на попередніх підставах.

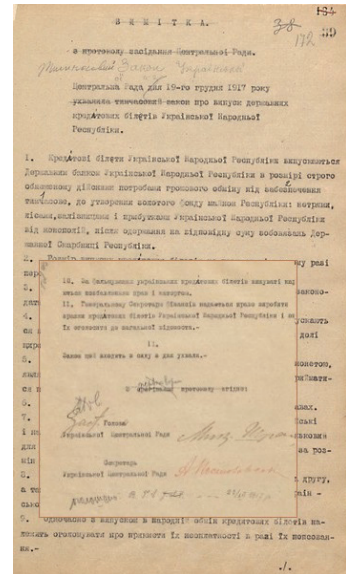
7. Розміни і обмін Українських Кредитових Білетів на російські і навпаки російських кредитових білетів на українські обов'язковий для всіх осіб, місць і установ без якого будь комісійного за розмін і обмін винагородження.

8. Обмін Українських кредитових білетів одної вартости на другу, а також ветхих [зужитих – П. Г.-Н.] білетів на нові переводиться в установах Українського Державного Банку і Скарбницях.

9. Одночасно з випуском в народний обмін кредитових білетів належить оголошувати про прикмети їх неоплатности в разі їх попсовання.

10. За фальшування українських кредитових білетів винуваті караються позбавленням прав і каторгою.

11. Генеральному Секретарю Фінансів надається право виробити зразки кредитових білетів Української Народньої Республіки і їх

Тимчасовий Закон «Про випуск державних кредитових білетів Української Народньої Республіки» (19 грудня 1917 р.)

⁶⁵⁶ У поданні змісту вказаного закону «Новою Радою» в пункті третьому було вказано також: «Перший випуск кредитових білетів визначається сумою 500 міль. крб.» [Нова Рада. – 1917. – 21 грудня] – П. Г.-Н.

⁶⁵⁷ 1 доля золота = 0,044 434 896 грама, 0,685 775 трійського грана, 0,001 4276 трійської унції, 0,2143 карата; 1 золотник = 96 долям, 1 лют = 288 долям, 1 фунт = 9234 долі, 1 грам = 22505 долі – П. Г.-Н.

оголосити до загальної відомости»⁶⁵⁸.

Закон підписали заступник голови Української Центральної Ради М. Шраг, секретар А. Постолювський і ствердив виконуючий обов'язки генерального писаря І. Мірний. Цікаво, що такий важливий і, поза сумнівом, історичний закон не завізували перші люди Республіки – ні голова Української Центральної Ради, ні голова уряду УНР, ні генеральний секретар фінансів (чи виконуючий його обов'язки). Що це – свідчення про вимушеність державних мужів до випуску подібного закону, підтвердження пасивної опозиції до запровадження Україною власних національно-державних фінансів чи безвідповідальний страх і невпевненість у здійсненому кроці та, у випадку провалу нових грошей, бажання перенести тягар відповідальності на інших? Так це, чи інакше, питання залишається риторичним.

Юридично закон торкався правової позиції українських карбованців і визначав їх емісію. Відмітимо також, що легальність вільного обігу будь-яких російських коштовних паперів в Україні не лише не притерпіло змін, а й підтверджувалося законом. Того ж таки дня, 19 грудня 1917 р. Мала Рада ухвалила закон про випуск Українським Державним банком кредитових білетів на суму в 500 млн карбованців⁶⁵⁹. Проте карбованці ті усе ще не являли з себе скарбову валюту (вони стануть нею лише від 30 березня 1918 р.), а до того дійсно мали відігравати роль кредитових білетів.

Дехто з дослідників, як наприклад Л. Неманов, зазначає їх як знаки Державної скарбниці (маються на увазі перші українські банкноти вартістю у 100 крб)⁶⁶⁰, а Є. Гловінський взагалі не бажає зупинятися «на контраверзах з приводу природи цих перших українських грошей, залишаючи це питання на боці»⁶⁶¹.

Українська Центральна Рада, в даному випадкові представлена Державною скарбницею, мала у своєму розпорядженні надзвичайно мізерну масу золота, а, отже, фактично не володіла необхідним для подібної акції золотим запасом. Саме з цього приводу і розгорілася дискусія на державному рівні. Думку скептиків і противників запровадження без золотого покриття української грошової одиниці висловлював, зокрема, відомий київський економіст та авторитетний ще за

⁶⁵⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 172–172 зв.; – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 83–83 зв.; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 7. – 23 грудня; Нова Рада. – 1917. – 21 грудня.

⁶⁵⁹ Там само. – Арк. 171; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 7. – 23 грудня; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 8. – 31 грудня.

⁶⁶⁰ Неманов Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 36.

⁶⁶¹ Гловінський Є. Финанси У.С.С.Р. – С. 15.

часів царату проф. Л. Яснопольський. Свого офіційного завершення суперечка набула під час тривання в приміщенні Педагогічного музею з'їзду представників земельних комітетів наприкінці грудня 1917 року. Взявши слово для доповіді як фахівець, Л. Яснопольський доводив, що до того часу, поки Українська Народна Республіка не накопичить необхідного золотого запасу, запровадження нею власної грошової одиниці з економічного погляду є неможливим. Пан професор пропонував доволі сумнівний засіб накопичення державою золотого скарбу «через продаж конфіскованої в поміщиків землі селянам за золото»⁶⁶². Проте загальновідомо, що такої ціни українське селянство сплатити не могло. На з'їзд промова професора справила ненайкраще враження.

Слово-відповідь виголошував голова з'їзду, генеральний секретар земельних справ Б. Мартос. Він висловив тепер вже офіційну урядову відповідь і рішення, прийняті Центральною Радою 19 грудня 1917 р., про карбування перших українських грошових знаків номіналом у «100» карбованців. Б. Мартос, як він сам згадував, опираючись на функціональну економічну теорію, заявив, «що на погляд Української Центральної Ради паперові гроші можуть мати довір'я в населення, хоч би вони й не мали золотого забезпечення»⁶⁶³. Вартісне ж забезпечення національних грошей мали підтримувати запаси цукру та борошна, що були в розпорядженні уряду України ще з наслідку заведеної на ці продукти монополії всеросійською владою.

Наступного дня після затвердження тимчасового Закону «Про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки», 20 грудня 1917 р. уряд, на пропозицію генерального секретаря судових справ М. Ткаченка, постановив асигнувати 200 тис. крб в розпорядження фінансової комісії на встановлення машин та для інших потреб з метою друку грошей. На його ж доповідь було задоволено бажання банків випустити відозву до населення у фінансовій справі⁶⁶⁴.

Тим часом грошова криза досягла апогею. Тож, не чекаючи виходу в обіг перших українських карбованців, Генеральний секретаріат випустив 21 грудня Обов'язкову постанову «Про оборот чеків київської Контори Державного Банку». Постановою вказувалося, що «з огляду на недостаток грошових значків Київські Банки випустили в оборот чеки на Київську Контору Державного Банку з надписью на обороті означеної Контори про дійсність тих чеків і по впливі 10 днів і заміни їх на готові гроші по одержанню грошових знаків Київською

⁶⁶² Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 10.

⁶⁶³ Там само.

⁶⁶⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 109–109 зв.

Конторою»⁶⁶⁵. Окремою постановою такі ж правила щодо купонів російських позик поширювалися на увесь терен УНР також до 1 березня 1918 р.⁶⁶⁶, але невдовзі дату буде відтерміновано аж до 1 травня⁶⁶⁷. Отже, уряд розраховував, що за десять днів (тобто на час настання нового року) перші карбованці вже будуть надруковані й запущені в обіг. До тієї пори вказані чеки, як і купони російських воєнних позик і Позики Волі (Заєм Свободи), будуть чинними як розрахункові знаки терміном до 1 березня 1918 р. й залишаться обов'язковими для оплати та при обрахунках для державних і приватних установ, а також і для приватних осіб (проте досить скоро стало зрозумілим, що до того часу кризи грошової маси не буде вгамовано й кінцеву дату було відстрочено до початку травня).

22 грудня 1917 р. на засіданні уряду М. Ткаченко довів до відома генеральних секретарів, що випуск до обігу нових українських грошових знаків на 23 грудня 1917 р., як те планувалося й було загально оповіщено, не відбудеться «з технічних причин»⁶⁶⁸. На це генеральні секретарі В. Єщенко та М. Порш виступили з настійливою вимогою неодмінної емісії нової валюти, зазначаючи, що «інакше може бути крах Генерального Секретаріату»⁶⁶⁹. За таких обставин урядовцям нічого не залишалось, як доручити Фінансовій комісії вжити всіх заходів до випуску грошей.

23 грудня 1917 р. уряд продовжив пошуки чергового виходу з хронічної грошової кризи. Присутній на урядовому засіданні полковник В. Поплавко, доповідаючи про становище в Одеській окрузі, зазначив, що в Одесі відчувається великий брак грошових знаків. При цьому він повідомив, що в банках є до 6 мільйонів готівки, але здебільшого номіналом у тисячу рублів. Згодом полковник додав, що в одеських банках лежить вже до 100 млн рублів (з яких кілька мільйонів – золотом). Рішення напрошувалося саме собою – вилучити, проте урядовці так і не винесли подібної ухвали. В. Поплавко запропонував й шлях до отримання готівки від населення та угамування продовольчої і фінансової кризи: негайно приступити до демобілізації зайвого військового майна (зокрема вказувалося, що в Кременчуці є мільйон

⁶⁶⁵ Там само. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 21. – Арк. 1; ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 128; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 7. – 23 грудня.

⁶⁶⁶ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 128; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 8. – 31 грудня.

⁶⁶⁷ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 129; – Арк. 128; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1918. – № 2. – 11 січня.

⁶⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 119.

⁶⁶⁹ Там само.

Віктор Поплавко на підніжжі випробувального екземпляру кулеметного бронемобіля «Чародій», який він спроектував і створив на базі повноприводної вантажівки «Jeffery Quad 4017» виробництва американської фірми «Thomas V. Jeffery Company» (1916 р.).

солдатських шинелів, кілька мільйонів чобіт, обози тощо), а також розпочати систематичну демобілізацію, в першу чергу – вояків-неукраїнців. Він також довів до відома київських можновладців, що в Одеській окрузі всі чекають виходу до обігу українських грошей, які будуть прийматися населенням краще, ніж рублі, позаяк ходять чутки, що карбованці забезпечені золотим фондом⁶⁷⁰.

З цього приводу В. Мазуренко попросив уряд затвердити форму українських кредитових білетів, на що генеральні секретарі постановили друкувати усі карбованці так, аби зручно було читати написи на них, повертаючи навкруги довгою віссю⁶⁷¹. Тим не менш київська преса того ж дня (23 грудня 1917 р.) вже повідомила, що о 13-й годині «до Київської контори українського державного банку поступлять нові українські гроші в сумі від 5.500.000 до 5.800.000 карбованців (рублів)», додаючи, що «українські гроші випущені поки вартістю сто карбованців»⁶⁷². Відтак нові українські грошові знаки – кредитові білети вартістю у 100 крб., емітовані Українським Державним банком, з'явилися в обігу 24 грудня 1917 р. (6 січня 1918 р. за н. ст.) й увійшли в історію як перші вітчизняні паперові грошові знаки.

Упевненість українських владомощців у необхідності запровадження національних грошових знаків, не озираючись на наявність

100 крб – державний кредитовий білет

⁶⁷⁰ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 16–18.

⁶⁷¹ Там само.

⁶⁷² Последние новости. – 1917. – 23 грудня.

в УНР золотого фонду (вірніше, на його відсутність), підтримав 29 грудня 1917 р. директор Державного банку М. Кривецький. У своєму досліді «Економіко-фінансові перспективи Української Республіки і найближчі економічні, фінансові та політичні завдання Генерального Секретаріату. Короткі міркування М. І. Кривецького» він, спираючись на аналіз стану державних фінансів країн-учасників світової війни, зокрема Франції (зроблений за допомогою проф. А. Вольського, який на той час мешкав у Києві), доводив невірність твердження тогочасних економістів про обов'язкову необхідність забезпечення грошових знаків золотом.

З цього приводу автор, зокрема, зазначав: «Золоті запаси емісійних банків усього світу складають нині не вище 30 мільярдів франків, а війна вже обійшлася воюючим державам [...], не менш 700 мільярдів франків, при чому короткотермінові зобов'язання народів, що стинаються, складають близько 45 мільярдів франків. Золотий запас французького банку складає близько 5 мільярдів франків, а випуск банкнотів досягає у Франції 21 мільярда франків. Якщо б цінність паперових грошей визначалася золотими запасами національних банків, французький паперовий франк коштував би близько 24 золотих сантимів, між тим французький паперовий франк розцінювався на Нью-Йоркській біржі у вересні 1917 року у $38\frac{1}{2}$ золотих сантимів. Із співвідношень цих фактів витікає, що по[-]перше війна розвіяла упередження, в силу якого курс банкнотів визначався золотими запасами національного банку; по[-]друге, золоті запаси емісійних банків занадто мізерні для того, щоб покривати суми по воєнних витратах і, по[-]третє, більшість воюючих країн надто переповнені паперовими грішми для того, щоб ці країни могли повертатися шляхом колосальних жертв [до] золотої валюти, що не має ніякого практичного значення»⁶⁷³. Згодом це твердження українського банкіра отримало практичне підтвердження в багатьох країнах і поширилося на увесь світ⁶⁷⁴.

Останнє в 1917 р. засідання Генерального секретаріату (30 грудня) щодо фінансового боку життя країни минуло без ґрунтовного обговорення грошових справ і підведення підсумків року. Проте з ініціативи М. Ткаченка, постало нове питання: «встановити основну міру українських грошей – гривну, яка ділиться на 100 шагів»⁶⁷⁵. На це уряд

⁶⁷³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 34.

⁶⁷⁴ Таку втрату вирішального впливу «жовтого металу» на вартість та стабільність грошових одиниць есперти згодом назвуть «деградацією золота» [І. К.-Н. Деградація золота // Свобода (Джерзі Ситі, Нью-Йорк). – 1971. – Ч. 166. – 9 вересня. – С. 2].

⁶⁷⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 40.

постановив доручити генеральному секретарю М. Ткаченку «обстоювати в Центральній Раді назву основної міри укр[аїнських] грошей – “дукат”»⁶⁷⁶. Утім, як відомо, перші вітчизняні грошові знаки зберегли назву «карбованець». Хоч із запізненням, питання запровадження національних грошових знаків все-таки було висунуто на порядок денний і необхідність такого кроку вже ні в кого з державних діячів Української Народної Республіки не викликала сумнівів.

У царині податків уряд також вдався до швидких і рішучих кроків. 15 грудня 1917 р. на урядовому засіданні було розглянуто повідомлення В. Голубовича, «що п. Гудим-Левкович пропонує дозволити продажу легких вин на протязі трьох тижнів», а уряду УНР «може належати акциз»⁶⁷⁷. Про прохання дозволу такого продажу (а також, окрім вина, ще й спирту) від деяких органів місцевого самоврядування вказав також і товариш генерального секретаря Абрамович, «бо винних складів все одно охоронити неможливо»⁶⁷⁸. О. Золотарьов і Д. Одинець запропонували дозволити розпродаж легких вин, проте заборонити продавати горілку, на що, власне, й пристали генеральні секретарі й доручили щойно створеній Фінансовій комісії «виробити способи контролю над продажем вина»⁶⁷⁹. На часі ж уряд постановив: «дозволити органам місцевого самоврядування продажу легких вин перед святами, а Фінансовій комісії організувати контроль і встановити акциз»⁶⁸⁰.

Щодо вищезгаданого прохання Товариства цукрозаводчиків відкрити їм кредит в сумі 20 млн руб. для покриття акцизу з тим, щоб можна було випустити цукор з заводів⁶⁸¹, то до цього питання уряд знову повернувся 16 грудня 1917 р.⁶⁸² Як і попереднього разу, думку цукрозаводчиків доповів М. Ткаченко. Він, зокрема, підтримав їхнє прохання щодо дозволу випустити з заводів, принаймні, одноденну норму виробу цукру за вільною ціною «для задоволення робітників, яким нема чим виплатити [заробітню платню]»⁶⁸³. Цьому різко заперечив М. Ковалевський, який вважав, що «дозвіл випустити на вільний продаж одноденний вироб цукру буде мати катастрофічні наслідки для

⁶⁷⁶ Там само.

⁶⁷⁷ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 13.

⁶⁷⁸ Там само.

⁶⁷⁹ Там само.

⁶⁸⁰ Там само. – Арк. 13 зв.

⁶⁸¹ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24 зв.

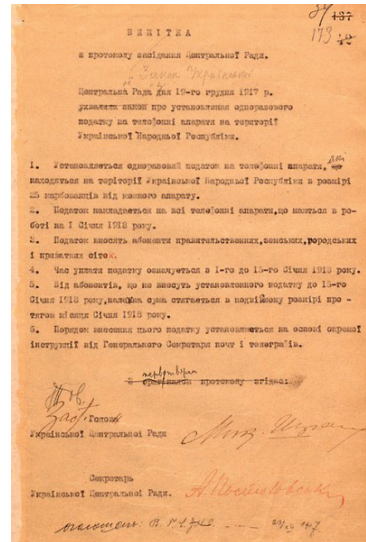
⁶⁸² Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 25.

⁶⁸³ Там само.

монополії⁶⁸⁴ цукрової промисловости»⁶⁸⁵. Тим не менш Генеральний секретаріат постановив: «Дозволити випуск одноденного виробу цукру для продажу по вільних цінах з тих цукрових заводів, які потребують негайно виплатити робітникам і служащим за роботу. Випуск повинен бути зроблений під доглядом заводських комітетів. Продавати цей цукор доручити лише кооперативам. Постанову цю провести через акцизне управління»⁶⁸⁶.

На цьому цукрозаводській напрямком урядових рішень не припинився. Щодо оплати цукру, який було випущено заводами по нарядах «Центросахару» поза межами УНР до 1 листопада 1917 р. і за який ті підприємства коштів не одержали, Генеральний секретаріат вирішив прийняти її (тимчасово чеками) «на кошт Української Республіки»⁶⁸⁷. Попутно уряд постановив на 1 січня 1918 р. здійснити облік тих запасів цукру, що малися в продовольчих управах. Тоді ж щодо запиту Тростянецького цукрового заводу чи повинні сплачувати одноразовий податок особи, які мають прибуток понад 10 тис. руб., урядовці ухвалили (з дорученням генеральному секретареві фінансів видати відповідну постанову), що вносити такий податок «обов'язково треба»⁶⁸⁸.

16 грудня 1917 р. генеральні секретарі також затвердили внесений М. Шаповалом проект Закону «Про одноразовий податок на телефонні апарати»⁶⁸⁹. Крім того уряд зобов'язав друкувати в офіційному «Вістнику Генерального Секретаріату» усі обов'язкові оголошення акційних та інших підприємств про свої звіти, торги, поставки і підряди, а також оповіщення судів, банків тощо. 19 грудня 1917 р. Центральна Рада на 100% підвищила поштово-телеграфний тариф (галузь, діяльність якої ще контролювалася українською владою) і

Закон «Про одноразовий податок на телефонні апарати», 19 грудня 1917 р.

⁶⁸⁴ Державну монополію на цукор в Російській імперії було запроваджено 24 березня 1916 р. Тоді ж було створено й «Центросахар», який скуповував у приватних власників цукрових заводів їхню продукцію, а потім розподіляв її. В УНР цукрову монополію було запроваджено від 1 листопада 1917 року [Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 338].

⁶⁸⁵ ЦДАВО України. – 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 25

⁶⁸⁶ Там само. – Арк. 25–25 зв.

⁶⁸⁷ Там само.

⁶⁸⁸ Там само. – Арк. 25 зв.

⁶⁸⁹ Там само. – Арк. 26.

запровадила окремий податок на телефони (телефонний апарат обкладався особливим податком у 25 крб кожний)⁶⁹⁰.

Того ж дня, розглядаючи пропозицію виконуючого обов'язки генерального секретаря фінансів В. Мазуренка про дозвіл продажу горілки, уряд не дійшов до певного рішення і постановив звернутися до органів місцевого самоврядування, Рад селянських, робітничих і солдатських депутатів та інших громадських і професійних організацій з запитом «щодо розпродажу населенню запасів спирту, яких трудно охоронити і знищити»⁶⁹¹. Крім того Генеральний секретаріат затвердив поданий Генеральним секретарством фінансів проект штатів службовців в центральних управліннях Генерального секретаріату⁶⁹². Штати, в тому числі й Генерального секретарства фінансів, вводилися з 1 грудня 1917 року⁶⁹³.

Наступні кроки виконавчої влади УНР були безпосередньо пов'язані з вищенаведеними урядовими постановами щодо пошуку шляхів негайного отримання готівки. До радикалізації пошуків готівки уряд підштовхувала й Центральна Рада, секретар якої М. Єремійв 11 грудня 1917 р. надіслав голові Генерального секретаріату В. Винниченку лист з вимогою вжити заходів до якнайшвидшого повернення в розпорядження законодавчого органу УНР коштів, що були взяті урядом від часу його заснування і до 1 серпня 1917 р. з Національного фонду, позаяк «скарбниця Національного фонду порожня і ті заклади[,] які користувалися з нього мають спинити свою діяльність, що цілком неможливо допустити»⁶⁹⁴. Уряд розглянув зазначеного листа 16 грудня. Того ж дня урядовці⁶⁹⁵ доручили генеральному секретарю фінансів вияснити суму, яку мала б повернути в розпорядження Генерального секретаріату президія Центральної Ради, що була раніше взята нею з Національного фонду⁶⁹⁶.

20 грудня 1917 р. Генеральний секретаріат, вкотре прагнучи негайно отримати хоч які-небудь гроші у власне розпорядження, вдається до застосування одноразових примусових вилучень (фактично – реквізицій) коштів у ділових та підприємницьких кіл. Своєю

⁶⁹⁰ Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 16 квітня.

⁶⁹¹ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 1–1 зв.

⁶⁹² Там само. – Арк. 1.

⁶⁹³ Там само. – Арк. 1–2; – Арк. 4–4 зв.

⁶⁹⁴ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 26.

⁶⁹⁵ На засіданні були присутніми генеральні секретарі: М. Ткаченко (головував), В. Голубович, М. Ковалевський, І. Стешенко, В. Мазуренко (в. о. генерального секретаря фінансів), О. Золотарьов, М. Зільберфарб; товариші генеральних секретарів Г. Сидоренко, Д. Одинець, О. Шульгин та полк. О. Пількевич [ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24].

⁶⁹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24.

Постановою «Про податкову політику» уряд Центральної Ради визначав, що «внаслідок платних труднощостей через відсутність в оборотах грошових знаків», Генеральний секретаріат визнав за необхідне постановити, аби усі торговельні заклади м. Києва (приватні, кооперативні та громадські, окрім муніципальних, а також ресторани, готелі, театри, кінематографи, клуби тощо) повинні були внести в Київську контору Українського Державного банку чи до Державних ощадних кас безпосередньо, або за допомоги якої-небудь з приватних кредитових інституцій в столиці, не менш як 75% своєї денної виручки за 21, 22 та 23 грудня 1917 р. Внески ці мали захищуватися Київською конторою Державного банку на звичайні поточні рахунки вносителів, а ощадними касами – на звичайні вклади. Зазначеними рахунками та вкладками їхні власники могли б розпоряджатися на загальних підставах.

Крім того усі промислові та комерційні підприємства, включно й з трамвайним підприємством, котрі були у Києві (в тому числі й відділи та агентства, що представляли фірми з інших міст), мусили вже 21 грудня, а в крайньому разі не пізніше 22 грудня, внести до Київської контори Державного банку чи до Ощадних кас безпосередньо чи за поміччю інших кредитових інституцій на вищезазначених умовах усю свою готівку, за винятком грошей, потрібних їм до 1 січня 1918 р. для виплати службовцям та робітникам заробітної платні та на інші невідкладні потреби.

Усі київські товариства взаємного кредиту, всі кооперативно-кредитні інституції, земські каси дрібного кредиту, ломбарди, позичкові каси та інші публічні кредити та установи ставилися перед фактом зобов'язання внести до вищезгаданих державних фінансових інституцій не пізніше 22 грудня 50% своєї грошової готівки, яка була наявною на 21 грудня. Якщо ж 50% касової готівки не перевищували 50 тис. руб., то слід було внести не менше останньої суми. Від виконання цього пункту увільнялися ті приватні акціонерні банки або будь-які інші банківські установи у Києві, що вже зробили відповідні внески.

Усі перелічені заклади, інституції та підприємства, а також їх відділи та агентства, в тому числі й акціонерні банки та їх відділи, що існували та працювали не у Києві, а в інших населених пунктах УНР, повинні буди здійснити відповідні внески (виручку за 21, 22 та 23 грудня і наявну на 21 грудня готівку) до місцевих установ Державного банку або до відповідних Ощадних кас не пізніше як 5 січня 1918 р. (знову ж таки: безпосередньо або за допомогою місцевих приватних інституцій). Уряд радив також, що «в цілях економії часу» особи, що

не мали ще рахунків у банках та в ощадній касі, мушили вносити гроші під тимчасові квитанції цих інституцій.

Винним же у невиконанні цієї урядової Постанови погрожувалося притягнення до судової відповідальності за ст. 29-ю Карного Уставу. Доглядання за виконанням цього і притягання винних до відповідальності покладалося на податкову інспекцію, чинів акцизного догляду та мирових суддів під загальним керівництвом управляючих казенними палатами.

Постановою також визначалося, що усі особи та інституції, котрі до того часу ще не сплатили подорожного та інших державних податків, а також земських і міських зборів, термін сплати яких скінчився і які на той час числилися недоплатами (недоїмками), повинні були зробити ці виплати в сумах, що не заперечувалися платниками, не пізніш як 15 січня 1918 р. (строк, до якого платникам доручалися окладні листи або відповідні документи). Тим, хто не виконав вказаного розпорядження загрожувала сплата встановленої штрафної пені та притягнення до судової відповідальності за все тією ж 29-ю статтею Карного Уставу⁶⁹⁷.

Отже, в зв'язку з відсутністю в державному розпорядженні необхідних коштів, Генеральний секретаріат зобов'язав усі торговельні заклади м. Києва, кооперативи, ресторани, готелі, театри, кінотеатри тощо внести до Київської контори Державного банку України або в державні ощадні каси не менше 75% денної виручки за 21, 22 та 23 грудня 1917 р. (за ст. ст.). Усі промислові та комерційні підприємства у Києві повинні були не пізніше 1 січня 1918 р. внести туди ж всю свою готівку, за винятком коштів, призначених для виплати службовцям заробітку. Усі ж подібні заклади та підприємства, що розташовувалися поза межами Києва, зобов'язані були зробити подібні ж внески не пізніш як до 5 (18) січня 1918 року⁶⁹⁸. Такі внески зараховувалися як звичайні поточні рахунки вкладників, а в ощадних касах – як внески, якими власники мали право розпоряджатися на загальних підставах. Метою цих заходів було не що інше, як негайне погашення голоду коштів у державному розпорядженні.

Зазначена постанова викликала загальне невдоволення серед підприємницьких і комерційних кіл суспільства, особливо в столиці. Передбачаючи таку реакцію, того ж дня урядом було видано відозву

⁶⁹⁷ Там само. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 115–115 зв.

⁶⁹⁸ Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 7. – 23 грудня; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – Ужгород: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – С. 251–252.

про торговельну та фінансову діяльність, яка, на думку уряду УНР, мала заспокоїти ділові кола та тримачів банківських вкладів. У відозві голова Генерального секретаріату В. Винниченко та виконуючий обов'язки генерального секретаря фінансів В. Мазуренко зверталися до громадськості: «В останній час серед населення розповсюджуються усілякого роду чутки про міри та дії, спрямовані проти вкладчиків на їхні збереження і внесок в ощадних касах, банках та інших кредитових закладах.

З огляду на турботу, що вноситься цими чутками у фінансово-економічне життя Української Народньої Республіки, Генеральний Секретаріат оголошує, що ним прийнято всі міри для спокійної течії торгово-промислової і фінансово-економічної діяльності.

Генеральний Секретаріат не допустить будь-яких порушень у вказаному сенсі проти прав власників поточних рахунків, вкладів та інших капіталів, що обертаються в ощадних касах, банках та інших закладах, які знаходяться на території Республіки.

Стоячи всеціло на ґрунті III-го Універсалу і проголошених ним соціально-економічних реформ, продовжуючи йти в напрямкові створення державного контролю над торговельно-промисловим життям і обкладання капіталів, Генеральний Секретаріат пропонує населенню ставитися з повним довір'ям до фінансових заходів всіх кредитових установ Української Народньої Республіки, які нині знаходяться під його контролем»⁶⁹⁹.

Урядовці дозволили також «зробити облаву на спекулянтів розмінними грошовими знаками»⁷⁰⁰. Невдовзі такі облави було вчинено в окремих місцях столиці, а деякі зі скоєних заходів навіть стали об'єктом розгляду в Малій Раді. Так, 21 грудня 1917 р., на її черговому засіданні М. Літваков від імені Об'єднаної єврейської соціалістичної партії (Фарейнікте) вніс запит про труси (обшуки-облави) в кав'ярнях «Семадені» та «Француа» (на Хрещатику), коли «українські юнкери, разом з солдатами, обступили ці кав'ярні і трусили всіх гостей, відбираючи під розписку гроші в кожного, хто має їх більше 500 крб.»⁷⁰¹. Виконуючий обов'язки генерального секретаря фінансів В. Мазуренко у відповідь повідомив, що ці обшуки і конфіскації було вчинено відповідно до урядового наказу, а причиною

Моше Літваков

⁶⁹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 114.

⁷⁰⁰ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 1 зв.

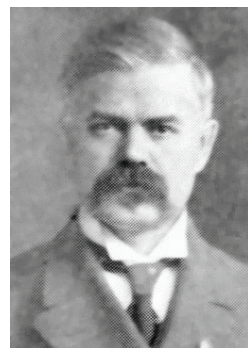
⁷⁰¹ Народня воля. – 1917. – 23 грудня.

послужило те, «що в кав'ярнях “Француа” та “Семадені” весь час товчуться різні фаринники, котрі носять з собою по кілька сот тисяч карбованців і міняють на гроші чеки тих фабрикантів, які мусять платити гроші робітникам, а в банках дістати грошей на чек не можуть, бо там їх нема»⁷⁰².

В. о. генерального секретаря фінансів обґрунтував жорсткість дій вояків наступним: «Ці грошові фаринники (“спекулянти”) поховали в свої кишені всі гроші. Деякі за розмін грубих грошей та чеків беруть до 15 відсотків. Один фабрикант за розмін чека на 100 тис. крб. мусив такому фаринникові дати “куртажу” 8 тис. крб. Щоб трохи вкоротити зажерливість цих фаринників, Генеральний Секретаріят і наказав зробити у них труси, повідбирати гроші і покласти їх в банк на біжучі рахунки. Через кілька день їм ці гроші було повернуто. При трусові були представники прокуратури та представники банків, які видавали фаринникам розписки на відібрані у них гроші. Самих фаринників, які заробляли гроші на такому загальному лихові, як грошова скрута, потягнуто буде до суду»⁷⁰³.

Тим не менш такі дії уряду засудили окремі члени Малої Ради, а сіоніст Н. Сиркін навіть застерігав, що спекулянти можуть підняти розмінні відсотки з 8% до 25% і, крім того, неприхильно зустрінуть нові українські грошові знаки. Цікаво, що з огляду на обговорення, своєрідними захисниками «прав і волі» валютних міняль-спекулянтів виступали, як правило, представники єврейства. Проте Мала Рада, після емоційного виступу голови Генерального секретаріату В. Винниченка (судячи з його промови, було загалом конфісковано 500 тис. крб), не засудила застосовані заходи, а натомість зазначила, що «боротьбу з фаринництвом грошовими знаками треба вести якнайрішучіше в інтересах трудової людности, причому треба вживати всіх можливих заходів»⁷⁰⁴.

23 грудня 1917 р.⁷⁰⁵ уряд продовжив пошуки чергового виходу з хронічної грошової кризи⁷⁰⁶. Перш за все, було ухвалено, внесений генеральним секретарем М. Шаповалом, законопроект «Про збільшення платні телеграфних і телефонних

Микита Шаповал

⁷⁰² Там само.

⁷⁰³ Там само.

⁷⁰⁴ Там само.

⁷⁰⁵ 23 грудня 1917 р. в руках більшовиків вже опинився Харків, де вони мали провести альтернативний київському з'їзд Рад Донецького басейну, а 25 грудня ним було проголошено т. зв. «радянську республіку».

⁷⁰⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 16–18.

тарифів». Центральній Раді було запропоновано підтвердити відміну попередніх §§ 18 та 19 і встановлення нових тарифів, зокрема:

- для газет, що виходили раз і двічі на тиждень, сплату за пересилу було встановлено в залежності від тиражу, а саме: до 15 тисяч – 15% підписної плати, до 30 тисяч – 20%, до 50 тисяч – 30%, до 100 тисяч – 40%, більше 100 тисяч – 50% (§ 21);
- плата за телеграми урядовими особами та інституціями мала вноситися щомісяця (§ 31);
- було встановлено дві категорії абонентів: фабрично-промислові й торгові підприємства, що мали сплачувати по 500, 300 і 200 рублів, та приватні особи, що мали платити 300, 200 і 150 рублів (§ 33)⁷⁰⁷.

Підвищення поштового тарифу на перевезення газет було виро- блено таким чином, що закон сприяв газетам з великим накладом і був у збиток газетам з накладом до 10 тисяч примірників.

На пропозицію Генерального секретарства шляхів в прибуток скарбниці УНР було запроваджено також збір з тих вантажів, що перевозилися залізницею⁷⁰⁸. «Важко зрозуміти, – писав з приводу останніх вищевказаних податкових законів Л. Неманов, – чому потрібно було починати тиск податкового гвинта з пошти та телеграфу, коли на скільки небудь помітні доходи за цією статтю за загального розладу сполучень розраховувати було неможна»⁷⁰⁹. Вочевидь, такий крок було здійснено урядом через відносну легкість впровадження такого оподаткування та контролю за його збором і не більше.

За цим, урядовці знов повернулися до пошуків шляхів винай- дення грошової маси. Пропозиції звелися до позичок внутрішніх або зовнішніх⁷¹⁰. У грудні 1917 р. відділ Державної скарбниці Генерального секретарства фінансів надіслав до місцевих скарбових палат обіжників (№ 790) в якому зазначалося, що «надалі до встановлення нормальних відносин з центральним урядом, Генеральний Секретаріят бере на себе дозвіл асигнувань з сум Державного Казначейства на невідкладні по- треби по управлінню на Україні»⁷¹¹. Такий крок українського уряду, як пояснювалося в обіжникові, був зумовлений тим, що «внаслідок при- зупинення зносин місцевих урядових установ, на Україні по деяким відомствам установи зазнають ускладнення, що викликаються від- сутністю кредитів як на утримання установ, так і на виконання цими

⁷⁰⁷ Там само. – Арк. 16.

⁷⁰⁸ Там само. – Арк. 16 зв.

⁷⁰⁹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 157.

⁷¹⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 17 зв. – 18.

⁷¹¹ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 8.

установами покладених на них законом функцій»⁷¹². Порядок асигнувань кредитів встановлювався наступним чином: урядові установи України, регулярне виділення позик яким порушилося центральним урядом у Петрограді, повинні були негайно подати до Києва відповідне клопотання про відкриття необхідних їм до кінця поточного року кредитів. Клопотання мали адресуватися до належних секретарств і надсилатися (в двох примірниках) за встановленим для них порядком по мірі з'ясування потреби в кредитах. Якщо ж виникла потреба в кредиті, що не увійшов до діючого кошторису, то такі клопотання слід було порушувати окремо і при цьому кожного разу надавати необхідні дані для всебічного висвітлення підстав до відкриття позики⁷¹³.

По отриманні подань про відкриття кредитів і після дозволу їх Генеральними секретарствами, кредити, перебачені державним розписом, а також і ті, асигнування яких повинні були відбутися відповідно до чинного законодавства, мали відкриватися за розпорядженням Генерального секретарства фінансів по рахунках належних Скарбових (Казенних) палат з готівкового фонду державних прибутків. Клопотання ж, що не були передбачені законами, мали вноситися Секретарствами попередньо на обговорення Центральної Ради як місцевої (загальноукраїнської) законодавчої влади. Скарбові палати, своєю чергою, повинні були вести облік цим кредитам відповідно до номенклатури державного розпису, а щодо тих кредитів, яких у вказаному розписі не було – окремо до кожного кредиту. Водночас Палати зобов'язувалися, при переказі на їхні рахунки центральними установами кредитів того призначення, на яке мали б бути відкриті аналогічні позики з готівкового фонду Генеральним секретаріатом, надавати про це відомості Генеральному секретарству фінансів. Питання про покриття позик, що були надані з готівкового фонду Генерального секретаріату, у випадку якщо вони не будуть покриті поточними асигнуваннями центральних (петроградських) установ, передбачалося розв'язати після відновлення усталених зносин з петроградським урядом⁷¹⁴.

27 грудня 1917 р. генеральний секретар внутрішніх справ запропонував дозволити розпродаж запасів спирту, зазначивши, що така заява зроблена ним з огляду на прохання деяких органів місцевого самоврядування. Уряд схвалив таке рішення і доручив Генеральному секретарству фінансів (за порозумінням з Військовим секретарством)

⁷¹² Там само.

⁷¹³ Там само.

⁷¹⁴ Там само. – Арк. 8–8 зв.

організувати охорону спиртових запасів і місць його продажу, а також (за порозумінням з генеральним контролером) встановити акциз і фактичний контроль над продажем спирту⁷¹⁵. Натомість 29 грудня 1917 р., з ініціативи М. Ткаченка, Генеральний секретаріат доручив Фінансовій комісії розробити законопроект про одноразовий прогресивний податок на майно з тим, що максимальна його сума не повинна була перевищувати 15% вартості майна⁷¹⁶. Цікавим, у цьому контексті, є запис Є. Чикаленка у щоденнику, який зі слів В. Винниченка згадував, що «Грушевський дуже перелякався за своє майно, коли дізнався, що Ткаченко виробляє законопроект, по якому уряд має одібрати в державну скарбницю 15–20% всього приватного майна»⁷¹⁷.

Останнє в 1917 р. засідання Генерального секретаріату, яке відбулося 30 грудня 1917 р., щодо фінансового боку життя країни минуло без ґрунтового обговорення грошових справ і підведення підсумків року⁷¹⁸. Разом з тим слід відзначити, що, незважаючи на активне просування більшовицьких військ Лівобережною Україною, українським фінансовим установам лише 30 грудня 1917 р. (Обіжником № 71) було заборонено «усякі зносини з російським урядом»⁷¹⁹.

Рік закінчувався початком українсько-більшовицької війни. 1918-й обіцяв бути важким і непевним. Разом з тим київські можновладці (в контексті ескалації воєнних дій з більшовиками) мали визначитися у своєму ставленні до офіційного статусу федеративного перебування УНР у складі Росії взагалі. Уряду необхідно було зважати не лише на політичні, але й на господарські вигоди та недоліки, як за умови перебування України у складі всеросійської федерації, так і за можливості самостійного державного існування УНР. Становище, що постало руба, проаналізував тоді перший директор Державного банку і Державної скарбниці УНР М. Кривецький. Значний за обсягом і ґрунтовний за змістом документ під назвою «Економіко-фінансові перспективи Української Республіки і найближчі економічні, фінансові та політичні завдання Генерального Секретаріату. Короткі міркування М. І. Кривецького» було підготовлено 29 грудня 1917 року. У документі ретельно розглядалося питання щодо перебування українських земель у складі Російської імперії за останнє перед вибухом Світової війни

⁷¹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 34.

⁷¹⁶ Там само. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 136 зв.

⁷¹⁷ Чикаленко Є. Щоденник. – Т. 2 (1918–1919). – К.: Темпора, 2004. – С. 64.

⁷¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 40–40 зв.

⁷¹⁹ Там само. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 3.

п'ятиріччя (1908–1912 рр.) і перспективи подальшого розвитку країни після завершення воєнних дій, як за умови її перебування тепер вже у федерації всеросійській, так і поза нею.

Безпосередньо про фінансову сферу йшлося у VII та VIII розділах (відповідно: VII. Державні фінанси; VIII. Кредит і гроші) доповідної. Головне питання розділів (що простежується протягом усього документу): чи взмозі буде УНР вести власні фінансові справи, створити (і на яких засадах) дієздатну національну грошову систему як самостійне державне утворення. Автором (за допомоги проф. А. Вольського) було здійснено детальний (за можливості) аналіз фінансового стану України як складової частини Російської імперії в останні передвоєнні роки. Перш за все, згідно з губернськими смітними надходженнями й витратами, було визначено (окремо по губерніях) державні фінанси України у складі імперії Романових у період з 1908 по 1912 роки. Наведемо окремі з вищезгаданих фінансових показників (на прикладі переважно аграрної Волинської та промислово розвиненої Катеринославської губерній)⁷²⁰:

*Табл. 2. Кошторис надходжень і витрат Волинської губ.
(1908–1912 рр.)*

Рік	Звичайні доходи		Звичайні видатки		
	Всього	Доходи від скарбової винної операції	Всього	У тому числі	
По Міністерству народно-го продовольства				По Головному Управлінню землеустрою та землеробства	
Тисячі рублів					
1908	20 838	11 437	20 428	510	666
1909	21 821	11 653	22 087	619	878
1910	24 426	12 791	22 407	630	1 132
1911	27 158	13 537	23 835	722	1 547
1912	29 022	14 529	25 735	927	2 126

⁷²⁰ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 23.

Табл. 3. Кошторис надходжень і витрат Катеринославської губ.
(1908–1912 рр.)

Рік	Звичайні доходи		Звичайні видатки		
	Всього	Доходи від скарбової винної операції	Всього	У тому числі	
По Міністерству народного продовольства				По Головному Управлінню землеустрою та землеробства	
Тисячі рублів					
1908	32 287	22 594	45 499	497	315
1909	34 809	23 608	49 152	644	574
1910	37 307	24 617	48 438	1 198	698
1911	41 101	27 094	50 937	1 339	1 063
1912	42 138	28 336	57 822	1 947	1 428

Підсумовуючи дані по усіх дев'яти українських губерніях, М. Кривецький дійшов таких висновків:

а) у п'ятиріччя, що розглядається, доходи України збільшилися на 107 млн 296 тис. руб. (або з залишком на 31%), а витрати зросли на 64 млн 236 тис. руб. (або майже на 2%);

б) перевищення звичайних доходів України над її звичайними витратами від 1910 р., тобто з часу поживавлення в Україні цукрової, залізничної та кам'яновугільної промисловості, різко підвищилося, склавши майже 18% відносно загальної суми валових доходів;

в) у складанні доходів України головну роль відігравав дохід від скарбової винної операції, що склав у 1912 р. 170 млн 389 тис. руб. (або майже 38% відносно загальної суми звичайних доходів), а отже назва «п'яного бюджету» повинна бути з усією справедливістю віднесена до царського бюджету України⁷²¹.

Не маючи у розпорядженні цифр про чисті прибутки Государственного банку імперії від українських операцій, М. Кривецький визнає, що вони (такі прибутки) у будь-якому разі мали бути не нижчими за четверту частину від усього прибутку Госбанку за 1912 р., який становив 33 млн рублів. Відповідно, до державного доходу України за цією статтею мало бути віднесено не менше 8 млн 250 тис. рублів. Були обчислені й фінанси трьох державних залізниць в Україні, які характеризувалися наступними величинами⁷²²:

⁷²¹ Там само. – Арк. 24.

⁷²² Там само. – Арк. 25.

Табл. 4. *Фінанси російських державних залізниць в Україні станом на 1912 р.*

Залізниця	Валовий дохід	Валові видатки	Чистий дохід
	Тисячі рублів		
Катерининська	68 736	34 987	33 749
Південна	67 846	37 165	30 680
Південно-Західна	83 301	43 356	39 945
Усього:	219 883	115 509	104 374

Промисловий податок з України склав у 1912 р. приблизно 8 млн 991 тис. рублів. При цьому автором зазначається, що якщо відкинути інші поправки, як, наприклад, митні збори та акциз на чай і сірники, які поступали за рахунок України до інших місць, то й за таких обрахунків чисті доходи України за 1912 р., складаючись з перевищення звичайних прибутків над звичайними видатками та 3% чистого прибутку Государственного банку, українських залізниць і поправки на промисловий податок, склали значну суму у 201 млн 815 тис. рублів. З цієї суми слід вирахувати (пропорційно кількості українського населення) витрати по центральному управлінню імперії та по сплаті державних боргів. Загальна сума видатків по імперії, відповідно до вищевказаних статей, склала 460 млн 928 тис. руб., тому 32/171 цієї суми дають Україні 80 млн 407 тис. рублів. Таким чином, чистий дохід України за 1912 р. склав досить значну суму у 121 млн 808 тис. руб., тобто Україна з власних коштів передавала цю суму на покриття видатків інших частин імперії, які жодним чином її не стосувалися.

При цьому М. Кривецький зазначав, що це і є «та контрибуція, котра була у 1912 році сплачена Україною за честь перебувати областю Імперії Романових» та наголошує на тому, що «контрибуція, котру Україна мала б сплачувати Російській Народній Республіці, побудованій на самодержавництві усіляких Леніних, Бронштейнів, Розенфельдів, Іоффе та ін[ших] була б багато більшою контрибуції, що утримувалася царями»⁷²³.

Приблизні розрахунки цієї (більшовицької) контрибуції викладаються автором у такому вигляді: «На перше січня 1913 року державні борги Російської імперії склали 8.858.054.000 рублів. За час війни зроблено внутрішніх і зовнішніх боргів близько 27.000.027 мільярдів рублів, та випущено паперових рублів, не забезпечених ні золотом, ані

⁷²³ Там само.

виробленим народним багатством, близько 12 мільярдів. Паперово грошова інфляція привела Росію до надзвичайного падіння [вартості] рубля, який нині слід цінити лише [у] 15 коп. по відповідності із золотим запасом Государственного банку й лише у 7 золотих коп. щодо обійнятого шаленою спекуляцією товарного ринку. За падіння рубля мусить заплатити народ: це падіння рівносильне примусовій виїмці з російської народної кишені приблизно 12 мільярдів рублів. Таким чином у даний момент [мається на увазі кінець 1917 р. – П. Г.-Н.] на шії народу в Росії, що потрапив у рабство темноти й експлуатується Ленінім і К-о[,] висить вже не менше 40 мільярдів рублів боргу»⁷²⁴.

Будівля колишнього готелю «Савой» на Хрещатику в Києві, де у 1917 р. працював Генеральний секретаріат Української Центральної Ради

руб., з яких не менш 1/3 мало б випасти на Україну, як на найбільш багату частину держави. Одночасно відсотків по російському боргу Україна мусила б сплачувати (рахуючи по 6% на рік) не менш 1 млрд 440 млн рублів. Як логічний висновок, М. Кривецький зауважував, що «якщо Україна цілком від'єднається від Ленінського Царства, вона уникає 8-мільярдної тяжкості державного боргу, та річного податку по сплаті цього боргу у 480.000.000 рублів»⁷²⁵.

Вихід зі стану з державними фінансами, що склався на грудень 1917 р., директор Держбанку і Держскарбниці УНР вбачав у проголошенні самостійної соціалістичної України й у суцільній монополізації, націоналізації і соціалізації промисловості, цін, банків тощо.

⁷²⁴ Там само. – Арк. 26.

⁷²⁵ Там само.

За таких обставин автор прогнозував, що ліквідація воєнного стану і яке-не-яке відновлення більшовицької руйнації, якщо припустити, що Росія прийде до певної рівноваги вже через 3–4 роки, мусить обійтись її народам щонайменше у 25 млрд рублів. Виходячи з цього, Росія таким чином (через вказані 3–4 роки) була б обтяжена боргом щонайменше у 72 млрд

Аналогічним було бачення М. Кривецьким й кредитно-грошової ситуації та шляхів її вирішення. За його підрахунками, «до [Першої світової] війни на території України працювало 3.660 кредитових установи різного типу. В тому числі знаходилося 161 відділення Акціонерних Банків і Банківських Контор, та 316 товариств Взаємного Кредиту, а всього в межах України до війни малося 477 гнізд спекулятивного кредиту, бо переважна більшість товариств взаємного кредиту, – на думку автора документа, – є розсадником самої неприборканої спекуляції»⁷²⁶. Обігові рахунки Госбанку Російської імперії можуть дати уявлення про розміри грошових обертів в Україні у 1908 та 1912 роках.

Табл. 5. Обігові рахунки Государственного банку Російської імперії в українських губерніях у 1908 та 1912 рр. (обчислення у млрд руб.)

Сума граничних вимог		Зараховано зустрічних вимог		Перераховано по поточних рахунках		Відсоткове співвідношення сум до показників	
1908 р.	1912 р.	1908 р.	1912 р.	1908 р.	1912 р.	1908 р.	1912 р.
714,3	1502,8	439,9	964,6	274,3	538,2	61,6	64,2

Після цього М. Кривецький, спираючись на аналіз стану державних фінансів країн-учасників Світової війни, зокрема Франції, зазначає, що по завершенні війни розраховувати на іноземні капітали для відновлення вітчизняної економіки і фінансів не доведеться, адже усі країни знаходяться у кризовому стані й ще приблизно 4–5 років інвестуватимуть кошти у власну економіку. Відтак пропонувався єдиний вихід: власними силами налагодити народне господарство, запровадити залізнично-кредитове страхування, сільськогосподарську, торговельну і зовнішньо-торговельну монополії, тимчасово дозволити існування промислово-приватних підприємств, ввести безмитний контроль тощо, аж до поступового примусового насадження соціалізму. З боку фінансів пропонувалося розпочати необмежений випуск Держбанком банкнот і обертати їх виключно на території своєї країни⁷²⁷.

Для підняття курсу вітчизняних паперових грошових знаків пропонувалося «перш за все обмежити Україну від приливу російських

⁷²⁶ Там само. – Арк. 28.

⁷²⁷ Там само. – Арк. 35–36.

грошей, курс яких буде, безсумнівно, падати. Україна не буде в силах зупинити падіння рубля»⁷²⁸. Крім того, з цією метою необхідно було здійснити штемпелювання російських грошових знаків, що на той час вже перебували в українському обігу, а для новозапроваджених встановити новий курс. Такі рублі мали би пройти через українські кредитові установи і поповнити нестачу грошової маси. Приватні ж банки і товариства взаємного кредиту слід було би беззаперечно націоналізувати. Взагалі ж українську економічно-фінансову сферу, на переконання М. Кривецького, яке, до речі, співпадало з офіційною думкою влади УНР, необхідно було піддати суцільній соціалізації.

Підсумовуючи свої міркування, директор Держбанку і Державної скарбниці вбачав основні першочергові фінансові задачі Генерального секретаріату УНР в такому:

а) проштемпелювати усі російські грошові знаки до 1 березня 1918 р.;

б) оголосити про те, що проштемпелювані рублі будуть замінені на українські карбованці до 1 січня 1919 р.;

в) оголосити, що після 1 травня 1918 р. рублі без штемпеля будуть не дійсними на території УНР, а проштемпелювані набудуть нового курсового співвідношення з карбованцем;

г) не розраховувати на податкові та акцизні збори, а відтак побудувати державні фінанси на засадах монополій⁷²⁹.

Подальший, після проголошення IV Універсалом Центральної Ради державної самостійності УНР і заключення українською делегацією Берестейського договору 1918 р. з державами Четверного блоку, розвиток фінансової політики уряду УНР показав, що накреслені М. Кривецьким перспективи і напрямки, цілком сповідувалися і почали впроваджуватися у життя офіційним Києвом.

Слід зауважити, що Центральна Рада в особах її членів-економістів та урядовців лише наприкінці 1917 р. спромоглася углядіти подальшу загальноросійську державно-фінансову кризу і передбачити її неминуче посилення господарчо-руйнівними воєнними та революційними подіями. Захоплені загально-політичними теоріями соціалістичної зафарбованості та партійно-особистими амбіціями, лідери тогочасної України протягом усього революційного року недооцінювали закони економіки, нехтували галузевим державотворенням, в тому числі й у фінансово-економічному напрямку. Так було втрачено важливий час та історичну можливість сформування структури (або підміни

⁷²⁸ Там само. – Арк. 43.

⁷²⁹ Там само. – Арк. 48.

її російського зразка на певний термін) гілок державного управління, розбудови війська, регуляції системи податкових зборів, організації національних фінансів, опанування міцною та авторитетною владою у провінції тощо. Все це згодом призвело до примусових реквізицій, провалу бюджетового процесу, хронічної відсутності в розпорядженні уряду обігових коштів тощо.

В результаті цих та цілого комплексу іншого роду проволікань та невирішеностей у процесі державного будівництва, надзвичайним захопленням політичним популізмом тощо в Україні було вкінце зруйновано залишки апарату втримання влади. По усій країні опинився владний вакуум. Цей вакуум влади мали би заповнити структури Центральної Ради та її уряду, проте цього не було зроблено.

Чернігівський губерніяльний комісар Д. Дорошенко згадував з цього приводу: «Практична робота у Києві налагоджувалась дуже мляво, хто зна чому. Кажали, що петербурзьке правительство саботує, не відпускає коштів, не хоче зноситись з [Генеральним] Секретаріатом. Але я думаю, що винні були самі наші люди: якби вони виявили стільки енергії в фактичному опануванні владою на місці, скільки вони її виявили в боротьбі з центральним урядом за формальні межі автономії, Дмитро Дорошенко

то досягти б мети було дуже легко. Перш за все уряди губерніяльних комісарів скрізь були обсажені своїми людьми: в Полтаві сидів Андрій Ливицький, у Києві О. Саліковський, на Волині Андрій Вязлов, на Поділлі Микола Стаховський, у Чернігові я. Але київський уряд не робив ніяких заходів, щоб зв'язати себе з провінцією або хоч зноситись регулярно з нею. Можу сказати з власного досвіду: в той час як з Петербурга мене щодня закидали десятками телеграм, навіть про дрібниці, від київського уряду не тільки нічого не присилалося, але не можна було добитись навіть відповіді на свої телеграми, і то в дуже важливих справах. Чи вони там були зайняті політикою в Центральній Раді, чи просто ніяк не могли налагодити біжучої праці, тільки самі не дбали, щоб поширити свій вплив і свою владу на провінцію»⁷³⁰. Дослідження фінансової сфери в політиці Центральної Ради та Генерального секретаріату, представлені у цій монографії, цілком підтверджує вищенаведені слова.

⁷³⁰ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – К.: Темпора, 2007. – С. 178.

У цьому контексті показовими є спостереження за провідниками українського державотворення у 1917 р. генерала М. Омеляновича-Павленка, який вбачав в них романтиків, що «надто велику увагу надавали другорядним історично-театральним атрибутам та букві “с” (соціаліст)»⁷³¹. Як не політик, але безпосередній свідок і учасник тих подій, М. Омелянович-Павленко чітко вловив стрижневу хибу процесу державного будівництва за Центральної Ради, яка була присутня в усіх його галузях. «Всі такі атрибути (оселедець, люлька, бандура) й були на початках тими ознаками,

*Михайло
Омелянович-Павленко*

якими вимірявся патріотизм, кваліфікувалася людина як робітник. А скільки звідси сталося лиха!... А часи були й гострі, й складні – власне, тоді рішалася доля України. Коли шукати “пропащого часу” в наших новітніх подіях, то саме там – наприкінці 1917 року. Центральна Рада – колектив – була на схилі й з кожним днем все більше тратила в масах свій авторитет. Ґрунт вислизав з-під ніг. Відчувалась туга по людині, що, як досвідчений стерничий, взяв би справу у свої міцні руки, бо зовнішні обставини не були вже такі злі – наші сусіди й на півночі й на заході переходили теж тяжкі часи. В добу, що вимагала ясного рішення, визначення лінії поведінки, Рада “радилася” про доктрини, в своїх рішеннях спізнювалась й тим самим сама готовила собі заступників»⁷³². Усе сказане можна цілком віднести й до фінансової політики Центральної Ради та її уряду у 1917 році.

Разом з тим варто відзначити, що низка спізнілих, але вже негайно прийнятих і здійснених державних законодавчих актів дала змогу використати вкрай необхідні Україні в той момент цінні папери з резерву колишньої контори російського імперського банку у Києві та інших містах Республіки. За рахунок цього на потреби урядових інституцій і державних установ, Центральна Рада спромоглася започаткувати (в розпорядженні Генерального секретарства фінансів) фонд у 10 млн рублів, вдалося отримати до скарбниці держави і запустити в обіг стягнені надзвичайними постановами грошові знаки й приступити врешті до підготовки законодавчої та практичної організації власної грошової системи. Хоч і з запізненням, питання запровадження

⁷³¹ Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917–1920). – К.: Темпора, 2007. – С. 75.

⁷³² Там само.

національних грошових знаків, все ж таки було висунуто на порядок денний і в необхідності такого кроку вже ні в кого з державних мужів Української Народної Республіки не викликало сумнівів.

Зазначу водночас, що побічно прискоренню їх появи сприяла і позиція більшовицької РСФРР щодо УНР. Таким чином, лише опинившись перед реальним фактом фінансового голоду і непередбачених подальших наслідків для власної влади, діячі Центральної Ради та уряду УНР нарешті прийшли до усвідомлення нагальної необхідності порятунку української державності шляхом створення вітчизняної фінансової системи і запровадження національної валюти. З подібною проблемою, рано чи пізно, як правило, стикаються усі державні утворення на початкових етапах свого самостійного існування. Наявність же національної фінансової системи є не лише однією з ознак самостійності держави, але й одним з вагомих чинників чи, як би висловитись древні, *mixtum compositum*⁷³³ державної безпеки. Своєю чергою, стан державних фінансів є показником як мудрості провідників країни, так і барометром її економічного розвитку та суспільно-політичного клімату. Нажаль, тогочасній Україні у 1917 році не поталанило, а спішно прийняті закони, постанови та розпорядження, як виявилось, були запізнілими.

⁷³³ *Mixtum compositum* (лат.) – Складова суміш.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ. СТАНОВЛЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ І ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕМІСІЙНОЇ ПОЛІТИКИ (січень – грудень 1918 р.)

**ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ
МІНІСТЕРСТВА ФІНАНСІВ.
СТАНОВЛЕННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ
І ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ЕМІСІЙНОЇ
ПОЛІТИКИ
(січень – грудень 1918 р.)**

Новий 1918-й рік Українська Народна Республіка зустріла у вогні війни з більшовиками, а невдовзі розпочала його ще й з новим урядом. Воєнні дії для військ Центральної Ради були вкрай невдалими. Коли 11 січня 1918 р. М. Грушевський урочисто зачитував членам Малої Ради прийнятий 9 (22) січня IV Універсал, яким проголошувалася самостійність УНР⁷³⁴, лівобережжя Дніпра стрімко опановувалося російсько-більшовицькими окупантами.

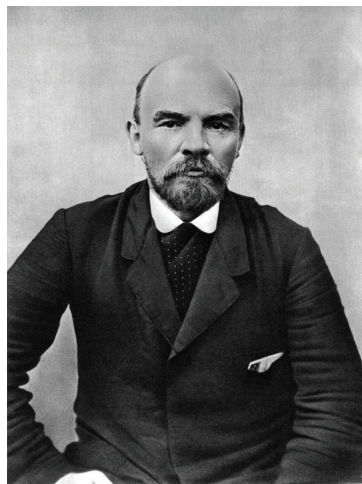
Своєю чергою, радянське керівництво почало активно спонсорувати робітників і власні бойові організації, які мали виступити проти української влади під час наступу їхніх військ на Київ. Так, В. Ленін наказав наркому фінансів видати більшовику заводу «Арсенал», робітники якого вже три місяці не отримували зарплатню, А. Іванову 3 млн 200 тис. руб. готівкою. Спеціальний загін з 37 озброєних робітників доставив гроші у Київ. Авторитет РКП(б) серед робітництва Києва одразу ж пішов вгору. З цих коштів 600 тисяч покривало тримісячний заробітний фонд 4 тисяч арсенальців, решта ж грошей пішло на озброєння бойових загонів. Саме група заводських бойовиків під орудою Ф. Гнеповського обеззброїть (у ніч на 16 січня 1918 р.) охорону й захопить «Арсенал».

За більшовицькі гроші будуть зведені барикади, вириті шанці, було закуплено зброю для заколотників (а це близько 20% робітників заводу), організовано пункт харчування, продовольчий склад, медпункт. Так почалася спроба більшовицького перевороту у Києві. Повстання арсенальців покладе початок більшовицькому заколоту у Києві. Тоді до арсенальців приєдналися кулеметники Волинського

⁷³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 2–6; – Ф. 3866. – Оп. 1. – Спр. 228. – Арк. 2; Нова Рада. – 1918. – 13 січня.

полку, робітники Деміївського заводу набоїв, які незадовго перед цим також були проспонсоровані петроградськими комісарами на 1 млн 500 тис. руб. та інші. Залізничники ж Києва, які заздалегідь отримали від більшовицької партії 13 млн 685 тис. руб., після захоплення «Арсеналу» мали зупинити рух потягів, щоб ізолювати Центральну Раду від можливості передислокації військ⁷³⁵.

Такі повстання, організовані за більшовицькі гроші, хвилею прокотилися у грудні 1917 – січні 1918 рр. по усій країні. 13 січня 1918 р. В. Ленін телеграфував по радіо у Брест-Литовський голові конгресу Румунського фронту та Одеської округи Л. Рuzеру: «Ваші повідомлення одержані. Гроші готові виплатити. Яким способом надієтесь їх одержати? Конче сповістіть. Президентом Ради Народніх Комісарів Ленін»⁷³⁶. Українське керівництво в особах генерального секретаря закордонних справ О. Шульгина та генерального секретаря військових справ М. Порша, знало

Владімір Ленін

про зміст зазначеної радіотелеграми В. Леніна (його ім негайно з Берестя повідомив курінний отаман Лисенко з зауваженням, що Рuzер – то лідер одеських більшовиків), проте виявилися безсилі щось заподіяти. Тим часом в Україну з РСФРР було направлено 15 тисяч більшовицьких агітаторів⁷³⁷. Радянські ж війська успішно просувалися Україною, яка, завдяки політиці провідників Центральної Ради, залишилася безсилою і беззахисною перед ворогом. Народні ж маси були розчаровані політикою українських соціал-демократів та соціалістів-революціонерів і, дезорієнтовані більшовицькою пропагандою, не стали на захист уряду УНР. Численні українізовані полки, що зубожіли без платні чи не увесь 1917 рік, були залишені сам на сам з власними проблемами й не інкорпоровувалися у пацифістську й дезорганізовану автономію України та у квазідержавну систему УНР. Врешті решт, вони почали або розкладатися і грабувати, а коли слід було стати на захист Центральної Ради і України – оголосили про свій нейтралітет або ж збільшовичилися.

⁷³⁵ Цалик С. Что бывает, когда не платят зарплату... // Газета по киевски. – 2004. – № 3. – 22–28 січня. – С. 28.

⁷³⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 99. – Арк. 3.

⁷³⁷ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 155

15 січня 1918 р. у Києві в умовах урядової кризи розпочала роботу IX сесія Центральної Ради. Того ж дня соціал-демократ В. Винниченко передав голові Центральної Ради М. Грушевському заяву про складання з себе повноважень голови українського уряду і міністра внутрішніх справ УНР, а також заяви про відставку міністрів: судових справ М. Ткаченка, праці і військових справ М. Порша, морських справ Д. Антоновича, освіти І. Стешенка, міжнародних справ О. Шульгина та генерального контролера О. Золотарьова, а Центральна Рада, з пропозиції фракції УПСР, доручила сформуванню новий виконавчий орган країни народному міністрові торгу і промисловості В. Голубовичу⁷³⁸.

Всеволод Голубович

«М. С. Грушевський, котрий завжди любив мати покірних і слухняних помічників в усякому ділі, навмисне підшукав собі такого “прем’єра”, щоб в усьому слухався його і служив лялькою, яку завжди можна сіпнути за ниточку, щоб вона повернулась сюди або туди»⁷³⁹. 18 січня 1918 р. новий голова Ради народних міністрів УНР, соціаліст-революціонер Всеволод Голубович представив делегатам IX сесії Центральної Ради кандидатів на міністерські посади⁷⁴⁰. На міністра фінансів пропонувався маловідомий більшості членам Центральної Ради С. Перепелиця⁷⁴¹.

Тим часом більшовицькі війська просувалися до столиці України⁷⁴². 17 січня 1918 р. розпочався загальний наступ більшовиків на Київ у чотирьох напрямках: з півночі – у Конотопському, з північного

⁷³⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 20; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 37.

⁷³⁹ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 2–6; – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 1; – Спр. 184. – Арк. 2.

⁷⁴⁰ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 37; Народня воля. – 1918. – 22 січня.

⁷⁴¹ Там само.

⁷⁴² Кількість радянських військ, що просувалися Україною, за різними оцінками, становила від 20 до 40 тис. вояків, яким в допомогу було мобілізовано ще близько 30 тис. червоногвардійців [Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 188].

заходу – в Бахмацькому, зі сходу – в Полтавсько-Роменському напрямках і з південного сходу – від Катеринослава. У день виступу В. Голубовича, вранці міськими більшовиками вже було захоплено київський Поділ, звідки вони по Володимирській вулиці просувалися до будинку Центральної Ради. О 12-й годині в їхніх руках вже знаходилася будівля Старокиївського участку, а в опів на другу – головний телеграф, що навпроти Софійського собору⁷⁴³. Згодом більшовицькі загони опанували готель «Прага», за близько двохсот метрів від Педагогічного музею, що дозволило їм обстрілювати Центральну Раду (кілька куль влучило у скляне склепіння будинку) якраз під час представлення В. Голубовичем кандидатів на міністерські портфелі. Майбутній перший президент Чехо-Словаччини Т. Масарик, який у той час перебував в українській столиці, свідчив, що він разом з керівництвом чесько-словацьких легіонів, розквартированих на тоді у Києві (а це – від 30 до 40 тис. офіцерів та солдатів), вирішили стати на нейтральні позиції. Цьому нейтралітетові була своя ціна, яку сплатили більшовики: «домовилися з Муравйовим, щоб не заважали нашому відступу з України і не перешкождали забрати з Київського банку значні суми на наші французькі й англійські чеки. Нарешті нам пообіцяли, що не буде перешкод виїзду корпусу до Франції»⁷⁴⁴.

Невдовзі, 25 січня 1918 р. більшовицькі війська М. Муравйова опанували Києвом. Прихід більшовицьких військ ознаменувався масовими арештами, конфіскаціями, контрибуціями та стратами⁷⁴⁵. Із вступом військ М. Муравйова до столиці одразу ж було оголошено про анулювання українських грошових знаків і встановлено вкрай обтяжливий й обмежений обмін їх на загальноросійські. Мешканка Києва княгиня М. Бяратинська згадувала, що коли до міста увійшли більшовики, українська валюта втратила будь-яку вартість і народ юрбами скопичувався під Державним банком, марно прагнучи обміняти її на російські рублі, або отримати свої вклади. Банк, натомість, почав видавати лише квитанції з обіцянкою виплатити гроші

Марія Бяратинська

⁷⁴³ Народня воля. – 1918. – 22 січня.

⁷⁴⁴ *Киркевич В.* Київські адреси чехословацької державності // Дзеркало тижня. – 2004. – № 46. – 13 листопада. – С. 21.

⁷⁴⁵ Киевская мысль. – 1918. – 3 березня.

за тиждень чи за десять днів⁷⁴⁶. Обмін мав відбуватися протягом п'яти днів (до 21 лютого за н. ст.) в одному з вказаних в оголошенні дванадцяти банків Києва. При обміні до банку здавалася заява з додачею до неї карбованців, що мали б обмінятися.

Проте, фактично обмін відбувався лише у перший день, а потім замість грошей почали видавати квитанції. У підсумку операції, при якій замість українських грошей, що вилучалися, – населенню видавалися квитанції, що не мали вартісного обігу, а ті карбованці, що залишилися на руках у людей, були оголошені недійсними. Унаслідок таких дій, наприкінці лютого 1918 р. у Києві настав гострий грошовий голод, торговельно-промислове життя міста завмерло, виплата жалування не відбувалася через відсутність грошових знаків⁷⁴⁷. Д. Дорошенко, який тоді переховувався у Києві, згадував, що більшовики заборонили вживати українські гроші й наказали примусово вимінювати їх на російські, пограбували банки й сейфові збереження, але «за цей короткий час вони не змогли ні переробити по-своєму всі суспільні порядки, ні взагалі виявити якусь планову акцію»⁷⁴⁸.

Перед відступом з України більшовики вивезли велику кількість сировини, цінних матеріалів, устаткування, продовольства, кваліфікованих робітників тощо. Так, наприклад, з Донбасу було вивезено 714 паротягів, понад 7 млн пудів кольорових металів, більше 3 тис. вагонів з людьми та вантажами. Лише з Микитівського ртутного заводу у Горлівці було вивезено 6 вагонів ртуті, а з Харкова ними було евакуйовано найважливіше промислове устаткування, до 50 паротягів, сотні вагонів з кольоровими металами, близько 100 вагонів з хлібом, усі банківські коштовності та інше⁷⁴⁹. Московська «Правда» у січні 1918 р. писала, що по дорозі в Петроград з України відправлено 200 вагонів зерна та інших харчів та поверх 2 тис. вагонів вугілля⁷⁵⁰. І це лише мізерна доля того, що було вивезено ними на північ, до Росії.

Більшовицька окупація остаточно зруйнувала основи фінансово-економічного життя в країні. Торгівля і промисловість завмерли. Під час більшовицького панування у Києві та інших містах буржуазію було обкладено контрибуцією (у Києві вона дорівнювала 10 млн руб., з

⁷⁴⁶ *Барятинская М.* Моя русская жизнь. Воспоминания великосветской дамы. 1870–1918. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. – С. 319–320.

⁷⁴⁷ Киевская мысль. – 1918. – 3 березня.

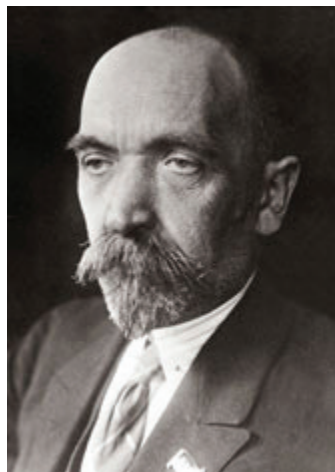
⁷⁴⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – К.: Темпора, 2007. – С. 227.

⁷⁴⁹ *Зварич В. В.* Нумізматичний словник. – Льв.: Видавництво Львівського університету, 1972. – С. 1113–1115.

⁷⁵⁰ Там само.

яких було внесено готівкою та чеками 5 млн рублів)⁷⁵¹. Банки не могли здійснювати будь-які операції. Натомість було відчинено сейфи, золото конфісковано, а віднайдені у склепах готівкові гроші перенесено на поточні рахунки. Як заявив на нараді представників банків керуючий Державним банком В. Ігнатович, більшовики, залишаючи Київ, вивезли кредитовими білетами 20 млн руб. і золотої монети за номінальною ціною 1 млн 700 тис. рублів. Комісари вивезли з банків України близько 700 мільйонів відсоткових паперів і в Ростові-на-Дону було знищено на кілька сотень мільйонів рублів відсоткових паперів, які належали одеській конторі Держбанку й ощадним касам, що були розташовані в Україні⁷⁵². Крім того, український ринок було переповнено російськими грішми (майже виключно купюрами номіналами 1000, 250, 40 та 20 руб.), а українські гроші (100 крб) – анульовано⁷⁵³.

«Український» радянський уряд у Харкові оголосив купюри УНР у 100 крб «фальшивими» та «недійсними» і народний секретар фінансів В. Ауссем на початку січня 1918 р. «розіслав наказ, в якому забороняє всім державним установам України приймати гроші, випущені Генеральним Секретаріатом»⁷⁵⁴. Водночас, більшовики вивезли залишки білетів у 100 крб, каміння для виготовлення паперових грошових знаків, літографічні відбитки і продовжували їхній друк за межами УНР⁷⁵⁵. Пізніше, влітку 1918 р. Кредитова канцелярія Міністерства фінансів Української Держави здійснила запит щодо вивезених більшовиками і тих, що малися у відділеннях Державного банку, державних відсоткових паперів. Свідчення були отримані від усіх кредитових установ. Таким чином з'ясувалося, що вивезено й знищено більшовиками відсоткових паперів на 686 млн 549 тис. руб., а наявності малося 686 млн 332 тис. 899 руб. в окремих конторах і відділеннях⁷⁵⁶. Товариш міністра пошт і телеграфів УНР І. Шиманович у наказі по своєму відомстві від 5 березня 1918 р. зазначав, що «большевицькі банди...на останку забрали біля сорока мільйонів народніх

Владімір Ауссем

⁷⁵¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 10.

⁷⁵² Там само.

⁷⁵³ Последние новости. – 1918. – 4 (17) січня.

⁷⁵⁴ Там само.

⁷⁵⁵ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 36.

⁷⁵⁶ Там само. – С. 107–108.

грошей з Державного Банку, всі кошти приватних банків і майно мирних громадян; забрано також продовольчі запаси і зараз кіяне а особливо робітники zostались без хліба, одежі і грошей»⁷⁵⁷.

Крім того за наказом з Петрограду, більшовиками в Україні у триденний термін було здійснено вскриття у зайнятих ними містах сейфів українських банків та їхніх відділень і все, що в них зберігалося (цінні папери, облігації, грошові знаки тощо) було переведено до Госбанку РСФРР, золото у злитках та монетах конфісковувалося на користь російської (більшовицької) держави. В результаті Українська Народна Республіка, по відновленні свого терену навесні 1918 р., опинилася у стані майже нульового запасу коштовних металів і готівкової грошової маси взагалі. Більшовицьке ж керівництво та Наркомат фінансів РСФРР, розпочавши необмежений випуск нічим не забезпечених паперових рублів і безперешкодно наповнюючи ними грошовий ринок України, спричинили гіперінфляційні процеси в українській економіці. Київська влада, постійно перебуваючи у стані грошової задухи й відсутності у своєму розпорядженні національної валюти, потопала в океані нічого не вартих, знецінених рублів. До того ж, Наркомат фінансів РСФРР отримав змогу здійснювати незаконний друк українських карбованців, позаяк, перебуваючи у Києві, більшовики захопили кліше для їхнього виробництва⁷⁵⁸. Тим часом потреби державного життя вимагали значних коштів.

Не кращим було становище й продовольче. 26 березня 1918 р. австро-угорський посланець в УНР граф Й. Форгач надіслав у Відень своєму міністрові іноземних справ О. Черніну конфіденційну доповідь про політичний та економічний стан в Україні, зазначаючи, що вона «містить достовірні й достатньо повні свідчення про стан справ на місці»⁷⁵⁹. Такий же звіт передав секційний радник Енеїді генерал-майорові австро-угорського війська Оттокару Ландверу фон Прагенау, який був головою австрійської делегації спільної Комісії з продовольства УНР та Центральних держав⁷⁶⁰. Змальовуючи ситуацію, зокрема, в столичному регіоні, австрійський доповідач зазначав наступне: «Приблизно з серпня минулого року тут існує встановлена ще Керенским монополія на зерно, в зв'язку з чим усі лишки зерна повинні бути здані винятково державі, а саме, наприклад, в Київській губернії різні ґатунки за цінами, що коливаються в межах від 6 руб. до 6.80 руб. за пуд (16.38 кг),

⁷⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 10.

⁷⁵⁸ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 368, 369.

⁷⁵⁹ Там само. – С. 333.

⁷⁶⁰ Там само.

хоча в торговельній мережі пуд зерна важить лише 16.25 кг порівняно з чвертю 16 ½ кг. Однак ця примусова здача зерна здійснюється лише за рахунок великих землеволодінь, селяни не залучені до цього процесу»⁷⁶¹. Ситуація в столиці виглядала наступним чином: «Київ з населенням близько 800 тисяч мешканців (приблизно на 300 тисяч більше, ніж за мирного часу), як вже згадувалося, погано постачається борошном, 1 фунт якого (40.9 дкг) коштує 1.20 руб. – 1.50 руб. М'ясо як і сало навпаки доступні для покупців. Фунт дуже гарного білого сала 2.50 руб. Молока практично немає, селяни не хтять його здавати, власники готелів сплячують за літр молока 5 руб.»⁷⁶².

Ще гіршим було становище в грошово-банківській сфері. Австро-угорські спостерігачі відмічали, що «українські державні каси повністю порожні, службовці вже більше місяця не отримували жалування, а Міністерство добуває собі гроші, реквізуючи попри всього іншого цукор на цукрових заводах, а замість грошей видає документи, що підтверджують його отримання»⁷⁶³.

Розпочавши 18 лютого 1918 р. наступ проти більшовиків, австро-німецькі війська, спільно з українськими частинами, досить скоро (1 березня 1918 р.) увійдуть до української столиці й перед Радою народних міністрів постане нелегке завдання – відновлення структури державної влади та економіки країни⁷⁶⁴. В перший же день звільнення столиці в. о. міністра фінансів М. Ткаченко підписав 1 березня 1918 р. Обіжник (№ Ж 1) до начальників усіх фінансових установ, Фінансових (казенних) палат, Державного банку, його контор та відділів, Державних скарбниць, Ощадних кас та Акцизних управлінь. Народне міністерство справ фінансових запропонувало підпорядкованим йому вищевказаним підроздідам, закладам, інституціям тощо «замінити... всі вивіски, написи, оголошення і т. и., існуючі на російській мові, відповідними на мові українській»⁷⁶⁵.

В Обіжнику розтлумачувалося, що українською мовою мали вестися або бути замінені на україномовні усі цінні бланки, бланки для

⁷⁶¹ Там само. – С. 335, 336.

⁷⁶² Там само. – С. 336.

⁷⁶³ Там само. – С. 337–338.

⁷⁶⁴ Д. Дорошенко у ті часи перебував в столиці і згадував, що всі мешканці прибуття українського уряду «дожидали з великою нетерпеливістю. Всі сподівались від нього нових слів, нових діл. Всі думали, що, навчений досвідом, він не повторюватиме давніх помилок, покине свою утопічну політику і візьме твердий реальний курс, почне будувати міцну державу українську під захистом могутих союзників. Це був момент подібний до часів проголошення Української Народної Республіки в листопаді 1917 року: як і тоді, так і тепер громадянство поклало великі надії на молоду українську державу, а авторитет українського уряду стояв високо під враженням Берестейського миру і вигнання більшовиків» [Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – С. 230, 231].

⁷⁶⁵ ДАЧО. – Ф. 138. – Оп. 1. – Спр. 86. – Арк. 4.

справоздання, рахункові книги, печатки і штампі тощо. Якщо ж таких в розпорядженні вказаних установ і підрозділів не було, то тимчасово дозволялося користуватися на часі існуючими, до заготовки й отримання нових українською, які обіцялося виробити і надіслати для заміни з Києва на місця. «Все діловодство, справоздання і листування повинні вестися українською мовою», – наголошувалося виконуючим обов'язків міністра фінансів⁷⁶⁶. При цьому М. Ткаченком додавалося, що в справі українізації докласти власних зусиль мали б і місцеві інституції: «Всі начальники вище названих закладів повинні негайно ужити заходів до навчання підлягаючих їм урядовців української мови. Тому дозволяється запросити відповідних учителів української мови, а також придбати для працівників закладів належні підручники (словники, граматики і т. и.), зробивши сі трати на канцелярські кошти»⁷⁶⁷. Міністерство також вказувало на необхідність «негайно вивісити в закладах на видному місці, в рамці під склом, IV Універсал Центральної Ради, а також Герб Української Народної Республіки на жовто-блакитному полі, який буде надісланий у своєму часі»⁷⁶⁸. Крім того, наказувалося усі оголошення і розпорядження російського (більшовицького) уряду, які були виставлені для відомості громадянства, зняти, замінивши їх відповідними розпорядженнями уряду УНР.

Проте задля успішного розв'язання усіх фінансових проблем в країні після звільнення з-під більшовицької окупації, слід було мати неабиякі кошти, а отже потрібно було фактично заново організувати

МІНІСТЕРСТВО
ФІНАНСОВИХ СПРАВ
УКРАЇНСЬКОЇ
НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ
1 березня 1918 р.
№ Ж 1.

ОБІЖНО.

Начальникам усіх фінансових установ Фінансових (Назаних) Палат, Державного Банку, Контор та Відділів сього Банку, Державних Скарбниць (Назначеньств), Ощадних (Сберегательних) Кас і Акцизних Управлінь.

Народне Міністерство Справ Фінансових пропонує Вам замінити в доручених Вам установах всі виписки, написки, оголошення і т. и., істнуєючі на російській мові, відповідними на мові українській. Вei бланки, книги, печатки і штампі, що заготовлялись власним розпорядженням, замінити відповідними з текстом українським, користуючись тимчасово до заготовки нових на мові українській істнуєчими. Ціні бланки, бланки для справоздань, рахункові книги і т. и., котрі заготовлялись доєі Центральними Установами і розсилались по належності, будуть в свій час вироблені на українській мові і надіслані для заміни істнуєючих.

Все діловодство, справоздання і листування повинні вестися українською мовою. А для того всі начальники вище названих закладів повинні негайно ужити заходів до навчання підлягаючих їм урядовців української мови. Тому дозволяється запросити відповідних учителів української мови, а також придбати для працівників закладів належні підручники (словники, граматики і т. и.), зробивши сі трати на канцелярські кошти.

Дати Н. Міністерство пропонує негайно вивісити в закладах на видному місці, в рамці під склом, IV Універсал Центральної Ради, а також Герб Української Народної Республіки на жовто-блакитному полі, який буде надісланий у своєму часі.

Вei оголошення і розпорядження Російського Уряду, які були виставлені для відомості громадянства, зняти, замінивши їх відповідними розпорядженнями Уряду Української Республіки.

Про виконання сього довести до відома Н. Міністерства Фінансових справ.

В. об. Н. Міністра справ Фінансових *М. Ткаченко*.

Обіжник (№ Ж 1) в. о. міністра фінансів від 1 березня 1918 р. щодо українізації усіх фінансових установ, Фінансових палат, контор і відділів Державного банку, Державних скарбниць, Ощадних кас та Акцизних управлінь

⁷⁶⁶ Там само.

⁷⁶⁷ Там само.

⁷⁶⁸ Там само.

роботу підрозділів Міністерства фінансів, привести до ладу фінансове господарство та налагодити дієздатну грошову систему.

3.1. Організація Міністерства фінансів і структур державного управління у фінансовій сфері

Цілком природно, що у фінансовій сфері, перш за все, слід було створити дієздатне відповідне відомство, яке б могло плідно й оперативно розпочати свою працю у фарватері продовження формування національної грошової системи і здійснювати ефективну внутрішню і зовнішню фінансову політику. Д. Дорошенко згадував, що після відставки з посади голови фінансового відомства УНР М. Туган-Барановського, який «показався зовсім невеликим практичним діячем, ... його пост поки не був замінений ніким, і справи перебрав тов[ариш] ген[ерального] секретаря В. Мазуренко, з фаху інженер-технолог»⁷⁶⁹. Саме йому наприкінці грудня 1917 р., властиво, й довелося організовувати урядову фінансову установу.

Тут варто здійснити невеличкий відступ і з'ясувати принципово важливе питання щодо керівництва як Генеральним секретарством фінансів, так і згодом Народним міністерством фінансів УНР, позаяк в історіографії фінансової політики України ця проблема практично не розглядалася. М. Туган-Барановський фактично очолював генеральне секретарство фінансів від 21 серпня до 14 грудня 1917 р.⁷⁷⁰, але практично, починаючи від 3 листопада і до 14 грудня 1917 р., через відсутність М. Туган-Барановського у Києві (він їздив до Петрограда), Генсекретарством керував саме його товариш В. Мазуренко, який де-юре визначався виконуючим обов'язків генерального секретаря фінансів⁷⁷¹. Після офіційної відставки М. Туган-Барановського, що відбулася 14 грудня 1917 р., і до оголошення в Центральній Раді про сформування нового уряду В. Голубовичем 18 січня 1918 р. Генеральне секретарство (Народне міністерство) фінансів залишалося

Михайло
Туган-Барановський

⁷⁶⁹ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т. І. – К.: Темпора, 2002. – С. 185.

⁷⁷⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 24; – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 6; Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – № 24. – грудень.

⁷⁷¹ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 55–56 зв.

без очільника. Увесь цей час ним і фінансовою політикою УНР керувала урядова Фінансова комісія у складі триумвірату: В. Мазуренко (УСДРП), М. Ткаченко (УСДРП) та О. Золотарьов (Бунд)⁷⁷². З них провідну роль відігравали В. Мазуренко, як практичний керівник відомства, та М. Ткаченко, як ідеолог.

Утім, навіть після затвердження в есерівському уряді В. Голубовича міністром фінансів С. Перепелиці 18 січня 1918 р.⁷⁷³, воно так і залишилося без керівника через фізичну відсутність новопризначеного патрона. Саме з цієї причини вже 29 січня 1918 р. виконуючим обов'язки міністра фінансів було призначено міністра судових справ, есдека М. Ткаченка⁷⁷⁴, який поєднував ці посади до 10 березня того ж року⁷⁷⁵. Від 10 по 24 березня 1918 р. обов'язки народного міністра фінансів знову обіймав В. Мазуренко, після чого міністерське крісло нарешті посів есер С. Перепелиця⁷⁷⁶. Його 5 квітня змінив позапартійний одесит П. Климович⁷⁷⁷.

Петро Климович

Петро Климович не був політиком, проте приймав участь у громадсько-політичному житті. На початку 1905 р. його вдруге було обрано гласним Одеської міської думи. Брав участь у підготовці видання «Словарь російсько-український» (Львів, 1893–1898), а 1906 р. став одним зі співорганізаторів та перших керівників одеської «Прогресу». До 1917 р. П. Климович займав посаду голови Одеського відділення Російсько-Англійської торговельної палати, був головою економічного відділу одеського відділення Російського технічного товариства, а також головним представником Петербурзького товариства страхування в Одесі. Від 5 квітня він перебував на посаді міністра фінансів УНР до дня повалення Центральної Ради 29 квітня 1918 року.

Тим не менш, саме на плечі В. Мазуренка як на незмінного товариша генерального секретаря фінансів, так і в часи його виконання обов'язків генерального секретаря (народного міністра) фінансів, ліг основний тягар організації Міністерства фінансів УНР. Він запросив

⁷⁷² Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 12.

⁷⁷³ Там само. – Спр. 29. – Арк. 37; Народня воля. – 1918. – 22 січня.

⁷⁷⁴ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 7.

⁷⁷⁵ Там само. – Арк. 24.

⁷⁷⁶ Там само; Робітнича газета. – 1918. – 26 березня.

⁷⁷⁷ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 63; Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 16 квітня; Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 381–386.

на відповідальні посади низку фахівців, які, до того ж, були свідомими українцями, а саме: А. Гуменного (на директора відділу посередніх податків), А. Маршинського (на директора відділу прямих податків), С. Афанасьєва (на директора загальної канцелярії), М. Кривецького (на радника міністерства і керівника відділу державної скарбниці), Г. Супруна (на директора кредитової канцелярії), П. Андреїва (на директора відділу митних зборів) тощо.

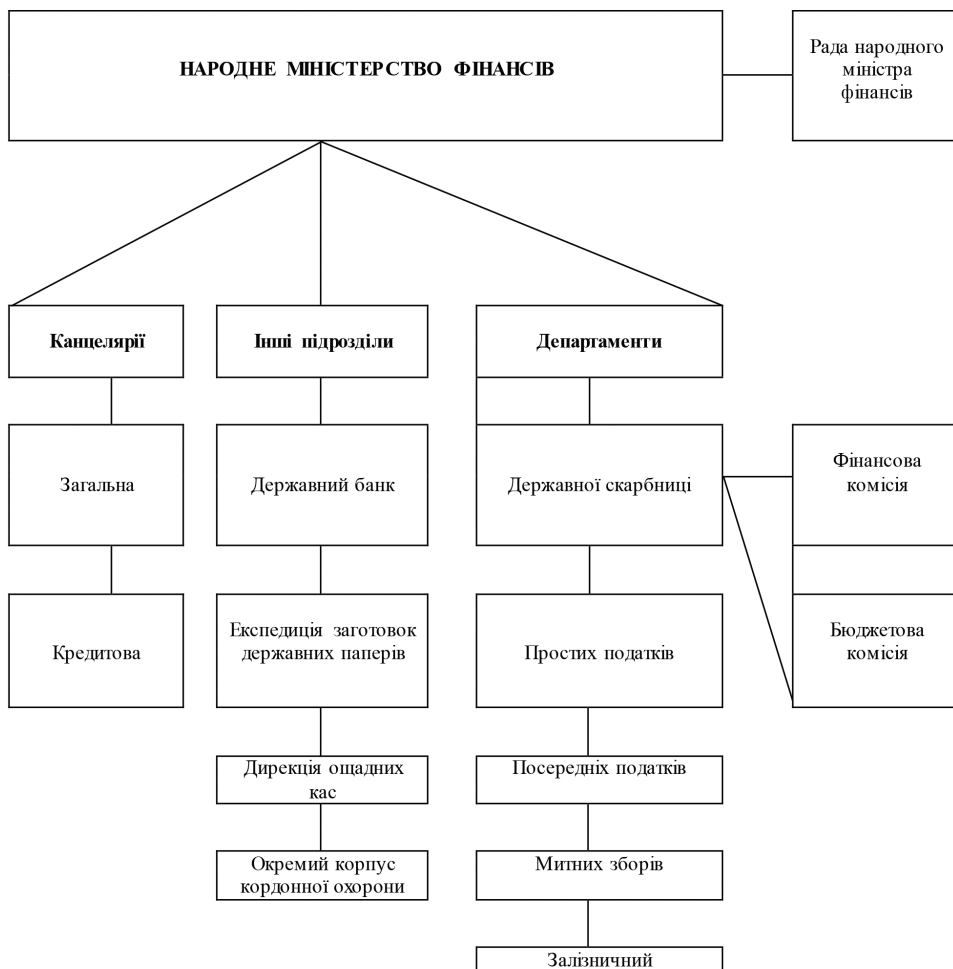

Схема 1. Організаційна структура Народного міністерства фінансів УНР (1918 р.)

У підсумку, на березень–квітень 1918 р. Народне Міністерство фінансів УНР, з осідком міністра та основного правління по

вул. Олександрівській, 15 у Києві, набуло такої структурної складової:

- загальна канцелярія (вул. Олександрівська, 15);
- кредитова канцелярія (вул. Олександрівська, 15);
- департамент державної скарбниці (вул. Хрещатик, 38);
- залізничний департамент (Софійський площа, Присутственні місця);
- департамент митних зборів (вул. Хрещатик, 8 а);
- департамент посередніх податків (вул. Золотоворітська, 6);
- департамент простих податків (Софійський площа, Присутственні місця);
- фінансові палати;
- акцизне управління;
- окремих корпус кордонної охорони (вул. Хрещатик, 1);
- дирекція ощадних кас (вул. Миколаївська, 4);
- державний банк (вул. Інститутська, 9)⁷⁷⁸.

Департамент державної скарбниці мав за завдання господарювати державними фінансами країни, забезпечувати державний бюджет через акумуляцію податків, інших прибутків та кредитових операцій, знаходження фондів для надзвичайних витрат тощо. Грошові знаки випускалися Державною скарбницею як позика від Державного банку, на що йому подавалося письмове зобов'язання сплати наданого кредиту. При Державній скарбниці працювало також 4 фахівці з бюджетової справи, виділені у бюджетну нараду, 10 бухгалтерів, архіваріус тощо⁷⁷⁹. На базі Державної скарбниці планувалося також заснувати Головну скарбницю Української держави⁷⁸⁰. Проте за час існування Центральної Ради її так і не було створено, про що свідчить квітневий (1918 р.) обіжник департаменту Державної скарбниці до усіх Фінансових палат України в якому, зокрема, зазначалося, що «усі відомости, якими переводились на Головне Казначейство спеціальні засоби (ф. № 159) надсилати до Департаменту Державної Скарбниці, позаяк Головна Скарбниця Української Народньої Республіки ще не організована»⁷⁸¹.

Крім того в рамках департаменту Державної скарбниці цілком автономно діяли Фінансова та Бюджетова комісії, що містилися на Хрещатику, 38⁷⁸². До складу Бюджетової комісії входили представники Міністерства фінансів, Державного контролю, зацікавлених відомств і, з запрошення міністра фінансів, представники науково-економічних

⁷⁷⁸ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 19 зв.

⁷⁷⁹ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а. – Арк. 15.

⁷⁸⁰ Там само. – Арк. 15 зв.

⁷⁸¹ Там само. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 3.

⁷⁸² Там само. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 19 зв.

кіл⁷⁸³. Її завданням, як видно навіть з відповідної назви, було вироблення бюджетних розрахунків, складання кошторисів видатків та прибутків і підготовка проекту державного бюджету країни.

Головний тягар законодавчої праці та аналізу справ, пов'язаних з грошовою сферою державного життя лягав на Фінансову комісію⁷⁸⁴. Законом «Про утворення Фінансової комісії при Міністерстві фінансів» щодо мети її запровадження та повноважень зазначалося:

«І. Для розгляду законопроектів та справ фінансового значіння, або пов'язаних з асигнуванням коштів з державного скарбу, які вносяться на ухвалу Ради Народніх Міністрів, утворити при Міністерстві Фінансів Фінансову Комісію, на підставах зазначених в доданому до цього статуті.

ІІ. Законопроекти та справи, зазначені в розділі І-му цього закону, до представлення їх на ухвалу Ради Народніх Міністрів, обов'язково передаються відповідними відомствами на попередній розгляд та висновок Фінансової Комісії»⁷⁸⁵.

Статутом же на Фінансову комісію покладалися такі обов'язки як розгляд по суті і з технічно-фінансового боку законопроектів та справ фінансового значення або пов'язаних з асигнуванням коштів з державного скарбу, які вносяться на ухвалу урядові та представлення по цим законопроектам і справам своїх висновків через міністра фінансів до Ради Міністрів⁷⁸⁶. Що стосується комплектування цього органу, то у Статуті зазначалося, що: «Фінансова Комісія складається з Голови Комісії; Неодмінного Члена – Директора Департаменту Державної Скарбниці, Радників та постійного представника Державного Контролю. Голова Комісії і Радники призначаються встановленим порядком по представленню Міністра Фінансів, а представник Державного Контролю – по представленню Державного Контролера. На одного з Радників Міністром Фінансів, по внесенню Голови Комісії покладаються обов'язки Заступника Голови. При Фінансовій Комісії, в підлеглих Голові Комісії, знаходиться постійний Секретарь і Канцелярія, згідно штатам. Особистий склад Канцелярії призначається Головою Комісії. Крім постійних Радників, в засіданнях Комісії беруть участь представники зацікавлених відомств – по уповноваженням останніх»⁷⁸⁷.

Засідання Фінансової комісії вважалися дійсними, коли в них

⁷⁸³ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 18.

⁷⁸⁴ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т. II. – К.: Темпора, 2002. – С. 277.

⁷⁸⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 59–59 зв.

⁷⁸⁶ Там само. – Арк. 60 зв.

⁷⁸⁷ Там само. – Арк. 60.

брали участь, крім голови (чи його заступника) і представників Державного контролю та відомств, не менше двох радників. Голова Комісії у перебігу її роботи мав право поділяти членів Комісії на секції (з дорученням головування на них своєму заступникові або одному з радників), притягати до участі в засіданнях урядовців-доповідачів з Департаменту державної скарбниці та фахівців з різних галузей, як державних службовців, так й приватних осіб. Рішення приймалися простою більшістю голосів з переважаючим голосом (при поділі їх навпіл) голови Комісії. Незгодні з постановами Комісії (а ними могли бути лише її голова, неодмінний член, радники та представник Державного контролю) мали право подавати свої зауваження в письмовій формі не пізніше наступного дня по засіданні. Представники ж відомств мали право лише скласти заяву про свою незгоду з рішенням Комісії⁷⁸⁸. Статутом Фінансової комісії передбачалося також надання права міністрові фінансів, у випадку її постійної праці в позаслужбові години, за згодою з державним контролером призначати персональному складові Комісії окрему винагороду за участь в таких засіданнях⁷⁸⁹.

Іван Кабачків

І. Кабачків, що за Директорії посідав крісло державного контролера УНР, розглядаючи з відстані років багатогранну роботу Фінансової комісії, наголошував й на причини її не досить плідної діяльності, зазначаючи, що «через брак загального фінансового пляну та цілої перспективи фінансового господарства не могло бути належного порівняння різних потреб і правильного визначення, які з них є найважливіші й вимагають негайного задоволення»⁷⁹⁰. У свою чергу директор Державної скарбниці і голова Фінансової комісії Х. Лебідь-Юрчик відзначав, що при всій своїй корисній ролі Комісія зіграла й від'ємне значення, позаяк «замість інтенсивної праці над бюджетом, над цілістю державних потреб і пляном їх задоволення, окремі відомства й фінансова комісія працювали над сепаратними законопроектами про різні асигнування на рахунок бюджету»⁷⁹¹.

Кредитова канцелярія опікувалася державними позиками, а також обчисленням видатків по урядуванню, скарбовим операціям,

⁷⁸⁸ Там само. – Арк. 60 зв.

⁷⁸⁹ Там само.

⁷⁹⁰ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 22.

⁷⁹¹ Лебідь-Юрчик Х. Бюджетове право. Додаток: перший державний бюджет України на 1918 рік і пояснення найважливіших позицій бюджету. – Львів: Книгарня наукового Т-ва ім. Шевченка, 1927. – С. 115.

виготовлення кредитових білетів, відсотками з капіталів, розміщених державою за кордоном тощо⁷⁹².

Загальна канцелярія Міністерства фінансів знаходилася безпосередньо при міністрові й, обслуговуючи міністра фінансів, об'єднувала діяльність усіх департаментів відомства. Головним її завданням і колом діяльності був розподіл справ та паперів по департаментах, а також виконання розпоряджень міністра та справ, що не належали до жодного з департаментів, або тих, що міністр залишав для власного розгляду і вирішення. Загальна канцелярія перебувала під головуванням міністра фінансів, а її директор мав «тіж права і обов'язки, які належать кожному Директору Департаменту»⁷⁹³.

До особового складу Загальної канцелярії Міністерства фінансів УНР входили: директор, віце-директор, завідувачі відділами, вчений секретар, секретар міністра фінансів, урядовці для окремих доручень, бібліотекар, перекладач, бухгалтер, діловоди, помічники діловодів та урядовці за штатом. Підрозділи Загальної канцелярії склали 4 виділи: 1) виділ особистого складу; 2) фінансово-адміністративний (секретарський) виділ; 3) фінансово-економічний (інформаційний) виділ; 4) господарчий виділ.

Виділ особистого складу був подібним до сучасного відділу кадрів. Він займався сортуванням і збереженням наказів про призначення, звільнення, переміщення та відпустки урядовців Загальної канцелярії і старших, починаючи з V класи, урядовців Міністерства фінансів. У ньому також склалися і велися для зазначених службовців формуляри⁷⁹⁴. Виділ займався публікацією в офіційному часописі Міністерства фінансів змін особового складу усіх, як центральних, так і місцевих установ Міністерства фінансів УНР. Крім того при виділі велося діловодство комісії, що складалася з директорів Загальної канцелярії, Державної скарбниці та Департаменту простих податків, і яка займалася призначенням кандидатур на посади управителів Фінансових палат, їхнім переміщенням та звільненням. У складі виділу знаходився також бухгалтер, який провадив рахівництво, складав обрахунки та справоздання по Загальній канцелярії⁷⁹⁵.

Фінансово-адміністративний виділ провадив листування від імені міністра і з його наказу, товаришів міністра та канцелярії з усіх загальних питань, що виникали у відомстві. Він також виконував усі

⁷⁹² ЦДАВО України. – Ф. 1434. – Оп. 2. – Спр. 38. – Арк. 2–3; – Арк. 6–8.

⁷⁹³ Там само. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 3.

⁷⁹⁴ Там само.

⁷⁹⁵ Там само. – Арк. 4.

доручення міністра фінансів та його товаришів, які торкалися «фінансово-адміністративних стосунків, як з Департаментами Міністерства Фінансів, так і з установами інших Міністерств», а також подавав «висновки Міністерства на проекти різних установ, які не торкаються ни до одного із Департаментів»⁷⁹⁶. Через цей виділ здійснювалися призначення представників від Міністерства фінансів на усі наради та до міжвідомчих комісій. У ньому також скеровувалася реєстрація вхідних та вихідних по міністерству паперів. При виділі числилися секретар міністра фінансів та урядовці для окремих доручень.

Фінансово-економічний виділ вів «справи по кермуванню діловодством Фінансової Консультації Міністерства та інших міністерських нарад»⁷⁹⁷. До завдань виділу входило: провадження діловодства Ради міністра фінансів (фінансові консультації); складання бюлетенів, протоколів та журналів нарад; заготовлення матеріалів для засідань, множення і розсилка їх членам Ради міністра; оповіщення про засідання Ради міністра фінансів тощо. Крім того він брав участь у нарадах та комісіях Міністерства фінансів, видавав бюлетені засідань, сповіщав пресу про роботу Ради міністра фінансів (фінансові консультації) та нарад, а також про діяльність міністерства взагалі. До кола діяльності виділу входило: «виконане по наказу Міністра як негайних робот, так і складане постійних рухомих справ очних таблиць по всяких питаннях фінансово-економічного життя та головним галузям промисловости і торгівлі, а також складане щодення бюлетеня із газет державних і закордонних, рівно як і друкування спростувань на газетні стат[т]і, які критікують діяльність Міністерства Фінансів»⁷⁹⁸. У зв'язку з відсутністю у Міністерства фінансів власної редакції періодичних часописних видань і до часу її появи, виділ мав видавати офіційний двотижневик Міністерства для розміщення у ньому всіх грамот, наказів та обіжників Міністерства фінансів. При виділі числилися: вчений секретар, бібліотекар та перекладач.

Господарчий виділ провадив, відповідно, господарські справи Міністерства фінансів. У ньому було скупчено завідування міністерським будинком, гаражем, кур'ерами та сторожами. Через нього проходили всі замовлення для Міністерства, листування і зносини по господарчій частині. Крім того, він готував необхідні для роботи Міністерства фінансів речі, канцелярські приладдя тощо⁷⁹⁹.

⁷⁹⁶ Там само.

⁷⁹⁷ Там само. – Арк. 5.

⁷⁹⁸ Там само.

⁷⁹⁹ Там само. – Арк. 5–6.

Департаменти простих та посередніх податків опікувалися, відповідно, податковою сферою, про яку йтиметься окремо нижче. Тут лише зупинимося на комплектації цих департаментів. Департамент простих податків мав опікуватися державними зборами як от: податки поземельні з нерухомого майна та податі, подоходний, промисловий податки, збір з прибутків від грошових капіталів, гербові збори тощо. Усього постійних штатних працівників у департаменті нараховувалося 55 осіб, на утримання яких держава витрачала 367 тисяч 100 карбованців⁸⁰⁰. Їхні посади, як і працівників інших державних установ на той час, підлягали класифікації та поділялися на пенсійні розряди, від чого безпосередньо залежала висота заробітної платні.

Так, наприклад, посада директора департаменту належала до IV класи і II пенсійного розряду з утриманням у 10 тис. 800 крб, яке згодом було підвищено до 12 тисяч. Двом віце-директорам (V класу і III пенсійний розряд I ступеня) заробітню платню планувалося підвищити з 9 тис. крб до 10 тисяч кожному, а завідуючим відділами (VI класу і III пенсійний розряд II ступеня) – з 7 тис. 200 крб платню було піднято до 8 тисяч. Нижчого рангу урядовці як, наприклад, бухгалтери, належали до VII класу та IV пенсійного розряду і отримували 5 тис. 400 крб, але оплату їхньої праці проектувалося підвищити до 6 тисяч. Загалом на постійній основі в Департаменті простих податків працювали: директор, два віце-директори, три ревізори, два урядовця для доручень VI класу і такий же урядовець VII класу, правитель канцелярії, сім завідуючих відділом, два старших діловоди, дев'ять діловодів, скарбник-екзекутор, вісім бухгалтерів, архіваріус, вісім помічників діловодів, регістратор та вісім помічників бухгалтерів. Департамент також наймав на роботу канцелярських урядовців першого та другого ряду (посада X класу) з оплатою, відповідно, у 3 тис. 600 крб (в перспективі передбачалося підвищення платні до 4 тис. 200 крб) та 3 тис. крб (в перспективі – 3 тис. 900 крб). Водночас, «на утримання канцелярських урядовців вноситься в сміту кожний рік потрібна сума», а їхня чисельність визначалася «в зв'язку з необхідністю»⁸⁰¹. Для роботи в департаменті залучалися також і практиканти, яким пропонувався заробітня платня розміром в 1 тис. 800 карбованців. З часом, вже за Гетьманату, штатний склад працівників Департаменту простих податків сягне 120 осіб⁸⁰².

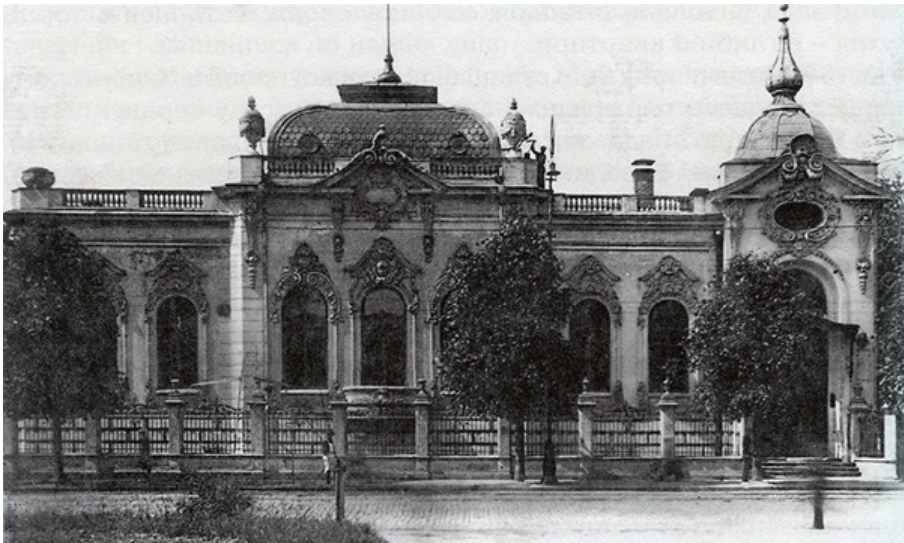
⁸⁰⁰ Там само. – Спр. 11. – Арк. 1.

⁸⁰¹ Там само.

⁸⁰² Там само. – Ф. 1434. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 71.

Подібне ж штатне комплектування було й у Департаменті посередніх податків, який опікувався надходженнями з державних монополій та акцизними зборами тощо. При Департаменті посередніх податків також діяла хімічна лабораторія, що розташовувалася в Одесі і в роботі якої були задіяні, крім завідуючого, старші й молодші лаборанти, помічник лаборанта, діловод та канцелярський урядовець. Такі ж лабораторії малися при кожному губернському Акцизному управлінні, на обов'язок яких покладалося «досвіджування якості горілки, води, спирту, вугілля та инш. матеріалів для горілочаної монополії», а також випробовування товарів, що були «оподатковані акцизом або виготовлені в таких матеріалів: пиво, квас, солодкі матеріали й инш.»⁸⁰³.

При Департаменті простих податків було й засновано Гербову скарбницю у складі якої працювало 25 осіб, а саме: управителя, його помічник, два скарбника та два їхніх помічники, два бухгалтеря, стільки ж їхніх помічників і п'ятнадцять рахівників. Загальна сума утримання цього штату працівників склала 136 тис. карбованців⁸⁰⁴. Невдовзі, за Гетьманату, кількість робітників буде збільшено до 46 осіб⁸⁰⁵, а потім – до 51 працюючого⁸⁰⁶.

Київ. Садиба Я. Полякова по вул. Олександрівській, 15 (нині – вул. Грушевського, 22), де за часів Центральної Ради до квітня 1918 р. розташовувалося Генеральне секретарство фінансів / Народне міністерство фінансів. Світлина 1930-х рр.

⁸⁰³ Там само. – Арк. 45.

⁸⁰⁴ Там само. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 2.

⁸⁰⁵ Там само. – Ф. 1434. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 74.

⁸⁰⁶ Там само. – Арк. 75.

Департамент митних зборів, що розташовувався у Києві по вул. Хрещатик, 8-а, остаточно було сформовано лише наприкінці квітня 1918 року⁸⁰⁷. У департаменті за штатом мало працювати 60 осіб, а саме: директор (IV класа посади, II пенсійний розряд, зарплатня – 10 тис. 800 крб), віце-директор (V класа посади, I ступень III пенсійного розряду, зарплатня – 9 тис. крб), чотири начальники відділів (VI класа посади, II ступень III пенсійного розряду, зарплатня – 7 тис. 200 крб кожному), два ревізори (VI класа посади, II ступень III пенсійного розряду, зарплатня – 7 тис. 200 крб кожному), вісім діловодів, секретар та архітектор (усі VII класи посади, IV пенсійного розряду, зарплатня – 5 тис. 400 крб кожному), тринадцять помічників діловодів, архівар та два перекладачі (усі VIII класи посади, V пенсійного розряду, зарплатня – 4 тис. 500 крб кожному), а також канцелярських урядовців: вісім – першого рангу (усі IX класи посади, VII пенсійного розряду, зарплатня – 3 тис. 600 крб кожному), десять – другого рангу (усі X класи посади, VIII пенсійного розряду, зарплатня – 3 тис. крб кожному), вісім – третього рангу (усі XII класи посади, IX пенсійного розряду, зарплатня – 2 тис. 400 крб кожному)⁸⁰⁸.

Загалом утримання штату департаменту мало обійтися державній скарбниці в 283 тис. крб на місяць, з яких: 267 тис. крб складала заробітня платня урядовців, 10 тис. крб – канцелярські і господарські видатки та 6 тис. крб – платня охоронцям та кур'ерам⁸⁰⁹. Однак, департамент був укомплектований без малого, менш ніж на 30%, позаяк згідно «списку співробітників Департаменту митних зборів Міністерства фінансів» фактично у ньому працювало лише 28 осіб⁸¹⁰. Зазначу, що таке становище було чи не у всіх урядових підрозділах Української Народної Республіки і приклад митного департаменту є не лише показовим щодо кадрових проблем уряду Центральної Ради, але й, нажаль, не найгірший у цьому плані.

Департамент митних зборів (директор – П. Андреїв, віце-директор – І. Гайдовський-Потапович) складався з чотирьох відділів: тарифного (директор – Я. Токарський), розпорядково-законодавчого (директор – Т. Троцький), рахункового (директор – М. Годлевський) та будівничого (директор – Д. Дяченко)⁸¹¹. Планувалося також у найближчому часі формування судового, статистичного та інших відділів⁸¹²,

⁸⁰⁷ Там само. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 3–4.

⁸⁰⁸ Там само. – Арк. 8.

⁸⁰⁹ Там само.

⁸¹⁰ Там само. – Арк. 6.

⁸¹¹ Там само. – Арк. 5.

⁸¹² Там само. – Арк. 4.

але урядові Центральної Ради не судилося втілити ці плани в життя.

Канцелярія директора департаменту і розпорядково-законодавчий відділ мали завданням вести: «розгляд проектів що до зформування митних установ і їх особистого складу; накази й листування, належні до особистого складу урядовців і доглядачів, як Департаменту, так і всіх митних установ; прийом проханій про посади; заміщення ваканцій; командировання; вступ в дійство митних установ; переміщення митних установ в зв'язку з постановою нових мет; оповіщення митних установ про всі закони й розпорядження загального характеру; видання щорічних збірників загальних розпоряджень Міністра Фінансів і Департаменту митним установам, а також ріжних наказів та інструкцій митним установам, маючих на меті загальний порядок діловодства й доставу потрібних Департаментові відомостей; листування, дотикаючи розв'язання ріжних питань, не належних до інших відділів»⁸¹³.

Рахунковий відділ здійснював «укладання щорічних обрахунків на видатки Департаменту й всіх митних установ; постачання кредитів митним установам; вияснення решт і браків кредитів; питання в зв'язку з кредитами; укладання рахунковости»⁸¹⁴.

Тарифний відділ розглядав питання про ввезення та вивіз в країну та з неї краму, застосування митного тарифу до краму, скарги щодо виконання митного тарифу митницями, а також мав видавати збірники розпоряджень про застосування митного тарифу⁸¹⁵.

Господарчо-будівельний відділ мав серед своїх обов'язків: будівництво приміщень для митних установ, їхній ремонт, а також «розгляд обрахунків; приготування й розіслання до митних установ річей господарського характеру, як то: печаток, штампіля, мір, приборів, вагонних замків і д. р., також книг, блянків, убрання доглядачів, канцелярського приладдя і т. д.»⁸¹⁶.

Залізничний департамент опікувався фінансовими активами на залізницях, а також його представники приймали участь у керуванні їхньою роботою, зокрема через членів Міністерства фінансів в Радах місцевих управлінь державних залізниць члени Рад місцевих управлінь державних залізниць тощо⁸¹⁷.

Український Державний банк опікувався забезпеченням вітчизняної фінансово-економічної системи грошовими знаками, зокрема

⁸¹³ Там само. – Арк. 3–3 зв.

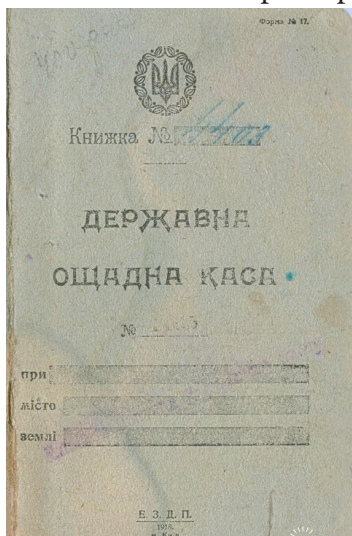
⁸¹⁴ Там само. – Арк. 3 зв.

⁸¹⁵ Там само.

⁸¹⁶ Там само. – Арк. 3 зв. – 4.

⁸¹⁷ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 229. – Арк. 2.

емісією державних кредитових білетів та, відповідно до замовлень Державної скарбниці, випуском державних скарбових знаків. Державний банк був одночасно як емісійним і депозитним банком банків, так і державного короткотермінового кредиту, який мав право приймати внески і надавати позики квазідержавним та іншим комерційним закладам та банкам. Утім, створення Державного банку УНР за часів існування Центральної Ради ще не набуло свого завершення. Держбанк не мав ані статуту, ані основного та запасного капіталів, не було налагоджено взаємодію між його місцевими підрозділами та центральною конторою у Києві тощо. Тимчасово Державний банк користувався розписом посад колишнього російського Государственного банку і визначеними ним розмірами платні для своїх службовців⁸¹⁸.

*Ощадна книжка Державної
ощадної каси Київської
контори Державного банку
(1918 р.)*

Державні ощадні каси з самого початку свого існування перебували у тісному зв'язку з Державним банком і користувалися з ним одними нормами платні для службовців⁸¹⁹. В Україні та в Росії ощадні каси були установами державними, що підлягали Міністерству фінансів. Вони являли собою дійовий елемент фінансово-економічної системи країни, обшир діяльності яких в перше десятиліття ХХ ст. значно збільшився за рахунок запровадження багатьох банківських операцій, але такий, що проводив грошові операції меншого розміру, ніж Держбанк, проте безпосередньо з народними масами.

Колишній генеральний секретар фінансів України М. Туган-Барановський зазначав з цього приводу: «Ці дрібні заощадження не можуть йти до звичайних банків через те, що банки не беруть вкладок менших за якусь певну суму. Для складання таких дрібних заощаджень, життя утворило окремі інституції – так звані ощадні каси»⁸²⁰. Як звітував у квітні 1918 р. уряду міністр фінансів УНР П. Климович, за останні десять років перед світовою війною вклади населення до державних ощадних кас зросли в середньому до 100 млн руб., за перший рік війни

⁸¹⁸ Там само. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 21.

⁸¹⁹ Там само.

⁸²⁰ Туган-Барановський М. Політична економія. Курс популярний. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 134.

вони досягли 1 млрд рублів⁸²¹. На 1 січня 1918 р. вклади населення до державних ощадних кас України зросли до 5 млрд руб., а якщо врахувати разом з відсотковими паперами, то – до 7 млрд рублів⁸²². Міністр також відмітив, що ощадні каси «по характеру своїх операцій фактично перетворились в установи банкового типу, тільки з тою різницею, що це були установи народнього типу, які користувались величезною довірою людности через свою безпосередню близькість до народу, а головне в тому доброму поводженні, яке людність мала з боку урядовців кас і з великою довірою несла свої ощадки до каси, що дуже сприяло величезному розвитку ощадного діла»⁸²³.

Разом з тим М. Туган-Барановський, наприклад, вказував й на певний негатив в принципі роботи державних кас, що існували в Росії, а відповідно й в Наддніпрянській Україні. Він, зокрема, вважав, що «ці каси, ще в більшій мірі, ніж англійські, заслуговують на ріжні закиди, бо всі свої капітали, за невеликими винятками, вони вміщують у державні процентові папери, і таким чином, обезкровлюють місцеве дрібне господарство, від котрого відтягують капітали, так потрібні для господарства»⁸²⁴. Вочевидь ці недоліки були відомими й керівництву Міністерства фінансів УНР. Саме тому міністр фінансів П. Климович у квітні 1918 р. прагнув здійснити реформу роботи ощадних кас, приблизивши їх до вирішення потреб народних мас, позаяк «клієнтурою кас були в більшості широкі кола мійського та сільського трудового населення, які обставини вимагали від працівників не тільки виконання звичайних операцій ощадного діла, а й інформації в цім ділі та поважного відношення, аби не виникло з боку клієнтури якого небудь непорозуміння чи недовіри до Установи, що шкодило-б розвитку ощадного діла»⁸²⁵.

Міністр фінансів П. Климович визначав нові роль і завдання ощадних кас в часи революційних перетворень і будівництва української державності. Він, зокрема, наголошував: «Роля, яку відігравали, а особливо відіграють ощадні каси в останні роки, – це роля зібрання трудових народніх ощадків, які слугують не тільки потребам державного кредиту, але й фінансірованню народньої праці. Такі широкі завдання, які повстають зараз перед ощадними касами – вимагають і дуже серйозної уваги на те, аби всі ті ощадки, що з такою довірою несла людність до кас, не тільки не було повернено назад, а навіть вжити

⁸²¹ ЦДАВО України. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 21 зв.

⁸²² Там само.

⁸²³ Там само. – Арк. 21–21 зв.; Арк. 16–16 зв.

⁸²⁴ Туган-Барановський М. Політична економія. Курс популярний. – С. 135.

⁸²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 16 зв.; – Арк. 21 зв.

всіх заходів, аби ця довіра населення до ощадних кас ще більш зроста і вони б слугували концентрації всіх тих великих коштів, які зараз скупчились по руках простого, особливо сільського населення, котре в більшості й буває клієнтурою ощадних кас.

Як що це завдання буде здійснено, тоді ощадні каси зможуть обернути значну частину свого капіталу на потреби економічно-господарчого відродження України, котра будує своє вільне життя на руїнах добробуту батьківщини, якій так багато сприяла війна та большевицька хвиля. За для розвитку продукційних сил України в справі сільсько-господарській та фабрично-заводській промисловості конче потрібні будуть величезні фінанси, частину яких змогли би дати і ощадні каси, яко народні установи, котрі обслуговують широкі трудові верстви людности. Щоби досягти цієї мети, повинно ще більш наблизити ощадні каси до людности шляхом поширення їх сітки та внесення в коло діяльності їх тих операцій банкового типу, які дали-б населенню різні вигоди»⁸²⁶.

Петро Климович

Державні ощадні каси здійснювали також послуги зі страхових операцій для населення, керуючись при цьому Положенням «Про страхування доходів і капіталів за посередництва державних ощадних кас» від 10 червня 1914 року⁸²⁷. 7 квітня 1918 р. урядом УНР було прийнято, а 9 квітня затверджено Центральною Радою Закон «Про скасування крайніх норм по страховій операції в ощадних касах Української Народньої Республіки», згідно з яким міністрові фінансів було доручено «встановити по окремих плянам страхування через державні ощадні каси Української Народньої Республіки розміри застрахованого на одну особу капіталу, або прибутку, відповідно певним в цьому потребам, але не вище, як до 25.000 карб. капіталу і до 3.000 карб. річного прибутку»⁸²⁸.

Штатний розклад державних ощадних кас передбачав посади: директора, діловода та його товариша, інспектора державних ощадних кас, страхового техника, головного бухгалтера та бухгалтерів, головного лікаря, завідуючих відділами та їхніх співробітників, правителя та робітників канцелярії, старшого, рядових і молодших ревізорів,

⁸²⁶ Там само. – Арк. 17; – Арк. 22–22 зв.

⁸²⁷ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 3; – Арк. 4; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 75; – Арк. 76.

⁸²⁸ Там само.

старшого та рядових контрольорів тощо. Посади, як і в інших державних установах, поділялися на класи та пенсійні розряди. Утримання поділялося на три категорії: платня, харчові надбавки та грошові на помешкання. Крім Київської ощадної каси, самостійний статус мали каси в Одесі, Харкові та Катеринославі, інші ж – були регіональними відділеннями⁸²⁹.

У квітні 1918 р. міністр фінансів П. Климович запропонував ліквідувати розподіли утримання, «а натомість встановити для всіх служачих основні оклади платні без усякого поділу та удержань на пенсію; пенсійні внески робляться за рахунок прибутків ощадних кас⁸³⁰. З особ, яким по роспису не належить казньонне помешкання, а в дійсности вони все ж будуть жити у таких помешканнях, – повинно що-місяця при видачі платні утримувати $\frac{1}{5}$ частину основної річної платні. Особам же, яким належить казньонне помешкання, але за браком таких помешкань у казньонних або найнятих будинках – ці особи не можуть скористуватись помешканням, їм досить додатково виплачувати що-місяця при видачі платні $\frac{1}{4}$ річної платні»⁸³¹. Міністр пропонував урядові також зменшити поділ службовців на розряди до двох по будь-якій категорії. Що ж стосувалося поділу посад на класи та пенсійні розряди, то ним пропонувалося залишити їх без змін до часу, поки не буде вироблено нового пенсійного статуту, але, при цьому, підвищити деякі посади в поділі по класифікації, а саме: інспектора та директора самостійних державних ощадних кас, а також «підвищити по клясу і інші молодші посади відповідно посадам по Державному Банку та його місцевим установам»⁸³². Водночас посаду молодшого ревізора пропонувалося понизити з VI до VII класи, зрівнявши її з посадою старшого контролера, «але залишити недоторканими усі належні до цієї посади права та привілеї для тих осіб, які зараз займають цю посаду і не матимуть, при заведенні нового роспису посад, підвищення по службі»⁸³³.

П. Климович у поданому на розгляд уряду вищевканому проєкті «Роспису посад по Діреції Державних ощадних кас Української Народньої Республіки та її місцевих установ», пропонував також такі зміни щодо статусу робітників державних ощадних кас:

⁸²⁹ Там само. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 17 зв. –20; – Арк. 22 зв. – 23.

⁸³⁰ Навпроти цієї пропозиції директор Державної скарбниці і голова Фінансової та Бюджетової комісії Х. Лебідь-Юрчик власноручно зауважив: «А що скажуть урядовц[і] інших держ[авних] інституцій?» [ЦДАВО України. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 20; – Арк. 23] – П. Г.-Н.

⁸³¹ ЦДАВО України. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 20; – Арк. 23 зв.

⁸³² Там само.

⁸³³ Там само.

- осіб, що при запровадженні нового штатного розпису не отримують службового призначення, передбачалося «залишити за штатом і на протязі одного року видавати їм по закону позаштатну платню в розмірі річного їх окладу, але без грошей на харчі та помешкання і інших ріжних додатків»⁸³⁴;

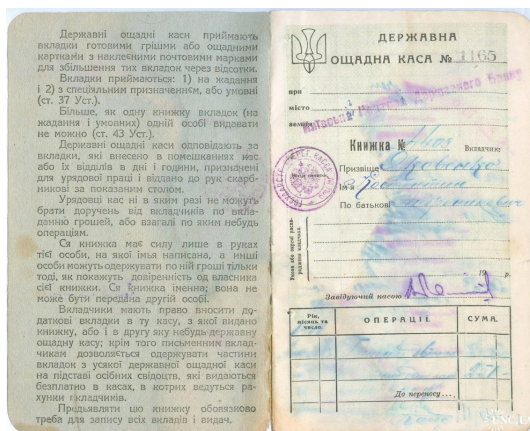
- роки служби на вислугу пенсії слід було зараховувати до стажу й тоді, коли ця служба відбувалася поза межами України (вочевидь, малися на увазі працівники ощадних кас України, які до набуття УНР державності працювали в інших місцевостях Російської імперії);

- службовцям дирекції ощадних кас та їхніх самостійних відділів, «котрим доручено завідування казньонними будинками і взагалі господарським відділом ощадних установ – робиться додаткова нагорода за виконання зазначених обов'язків у розмірі $\frac{1}{5}$ річної платні»⁸³⁵;

- видатки на службову подорож (відрядження) чинам інспекції ощадних кас видавати на підставі окремих правил, затверджених міністром фінансів;

- кількість посад по кожній установі має встановлюватися міністром фінансів по мірі дійсної потреби;

- директора ощадних кас у ставці заробітної платні прирівняти не менш як до посади товариша директора Держбанку, а також: товариша діловода прирівняти в платні до посади директора відділу Держбанку; інспектора та страхового техника – до посади старшого інспектора Держбанку; головного бухгалтера та головного лікаря ощадних кас – до відповідних посад Держбанку, завідуючого відділом, правителя канцелярії та старшого ревизора ощадних кас – до посади помічника директора відділу Держбанку, а інші посади – до відповідних посад у Державному банку⁸³⁶;

Розгортка Ощадної книжки № 4409 Державної ощадної каси № 1165 Київської контори Державного банку (1918 р.)

⁸³⁴ Там само.

⁸³⁵ Навпроти цього пункту рукою Х. Лебідь-Юрчика зазначено: «На які[й] підставі?» [ЦДАВО України. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 20 зв.; – Арк. 23 зв.] – П. Г.-Н.

⁸³⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 17 зв.; – Арк. 22 зв. – 23.

- Київській ощадній касі, як столичній, «та приймаючи на увагу й ту дорожнечу, яка є і взагалі буває по столичних центрах порівнюючи другі міста, – повинно встановити оклади першорозрядного Відділу Державного Банку, а саме: посада Діректора порівнюється до посади Управителя першорозрядного Відділу Державного Банку, його помішника – до посади помішника Управителя і решта посад по касі порівнюється до відповідних посад по першорозрядному Відділу Державного Банку»⁸³⁷;

- в інших самостійних ощадних касах (Одеській, Харківській та Катеринославській) пропонувалося залишити існуюче прирівнення посади директора ощадної каси до посади управителя другорозрядним відділом Державного банку, але посаду помічника директора – прирівняти до посади управителя таким же відділом Держбанку «і взагалі всі другі посади по цим касах порівняти до відповідних посад по Відділам Банку 2-го розряду»⁸³⁸.

Таке апелювання до прирівнення штатної платні працівників ощадних кас до відповідної платні в Державному банку, що віднедавна була підвищена, міністр фінансів обумовлював досить обґрунтовано: «Позаяк ощадні каси з початку й до цього часу перебували в тісному зв'язку з Державним Банком, користуючись одними нормами платні, тому повинно залишити цю єдність і зараз, коли по інституціям Державного Банку утворюються нові норми платні, а саме: необхідно у прийнятому ощадними касами до тимчасового користування Російському Уставі всі посади та норми платні по Центральній Дірекції ощадних кас та місцевих її установах, відповідно вищезазначеному, підвищити і пристосовати – аналогічно проєктіруєним нормам платні по інституціям Державного Банку.

Існуючі штати Російських Державних ощадних кас остільки старі, як і штати Російського Державного Банку, які заведено мало не чверть віку. Ці штати ще перед війною далеко не відповідали тодішнім умовам життя, через що і Російський Уряд аби поліпшити матерьяльний стан урядовців ощадних кас, – робив ріжні %% надбавки до основної платні. Але за той час, який пройшов після заведення роспису посад та норм платні по ощадних касах, обставини життя гостро змінилися як в загальних матерьяльно-економічних умовах існування людини, так і в тих задачах, які з початку становило собі ощадне діло і які далі випали на долю ощадних кас»⁸³⁹.

⁸³⁷ Там само. – Арк. 17 зв. – 20; о – Арк. 23.

⁸³⁸ Там само. – Арк. 20; – Арк. 23.

⁸³⁹ Там само. – Арк. 16; – Арк. 21.

*Розгортка Ощадної книжки № 4409
Державної ощадної каси № 1165 Київської
контори Державного банку (1918 р.)*

Наголошуючи, що важка праця співробітників ощадних кас «дає моральне право признати за працівниками установ ощадних кас велике державне значіння тої роботи, яка веде́ть ся ними з такою користю на фінансування народнього труду, розвитку трудових народніх організацій і взагалі для зміцнення фінансів держави, а разом з цим потрібно зробити і відповідне матерьяльне оцінення їхньої

праці», П. Климович вказує також і на те, що «дуже часто помічається таке з'явище, що хоча з боку матерьяльного і у касі і в Банку одні умови, урядовці кас все-ж таки з великою охотою ідуть на службу до банкових установ»⁸⁴⁰.

Вихід міністр фінансів вбачав у порівнянні працівників установ Державного банку і ощадних кас в матерьяльному забезпеченні: «Особливо цю єдність повинно тепер додержати, коли ощадні каси мають відігравати ролю в справі будівництва молодої Держави, а саме – в розвитку та фінансуванню народнього труду і взагалі фінансів Української Народньої Республіки. Тому повинно поставити працівників ощадних кас в такі матерьяльні умови, щоби не тільки зберегти існуючий склад по ощадним інституціям, а ще й притягти до цього живого діла нові свіжі сили»⁸⁴¹. Міністр не переставав нагадувати колегам, що «ті оклади, які зараз існують по установам ощадних кас, навіть зі всіма тимчасовими додатками, зовсім не відповідають вимогам життя і не дають змоги задовольнити самих простих життьових потреб існування людини» і підсумовував: «Тому всі ці обставини вимагають від Міністерства Фінансів звернутися до Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки, аби при організації ощадних кас на Україні та при заведенні нового роспису посад і норм платні – було взято тіж самі принципи, які лягли в основу реорганізації інституцій Державного Банку, та прийняти, як це було і зараз є, такіж-самі норми платні і для

⁸⁴⁰ Там само. – Арк. 16 зв.; – Арк. 21 зв.

⁸⁴¹ Там само. – Арк. 17; – Арк. 22.

працівників ощадних кас, які буде встановлено по роспису посад у Державному Банку»⁸⁴².

Так докладно зупинитися на розгляді вказаних пропозицій П. Климовича я вважаю за потрібне принаймні з трьох причин: 1) документ вказує на нерівномірність перетворень в підрозділах Міністерства фінансів держави, зокрема щодо підвищення ставок штатної платні співробітникам однієї з найважливіших складових новоствореної фінансової системи УНР; 2) то була чи не єдина спроба хоча-б часткової реорганізації застарілої структури будови державних і урядових органів, що дісталася Україні ще з часів царату; 3) підсумок (невдалий) спроби часткового реформування системи комплектування і оплати праці однієї з найважливіших державних установ вказує на неготовність керівництва УНР здійснити кардинальні перетворення в області державного управління і створення фінансової системи на якісно нових (відмінних від царських) адміністративних засадах.

*Харитон
Лебідь-Юрчик*

Вищезазначений проект «Роспису посад по Дірекції Державних ощадних кас Української Народньої Республіки та її місцевих установ» 24 квітня 1918 р. було зареєстровано під № 378 у Департаменті простих податків⁸⁴³, що дає нам змогу встановити вірогідну хронологічну дату його подання до уряду. Зауваження, зроблені на полях документа рукою Х. Лебідь-Юрчика, вказують, що саме він був головним опонентом П. Климовича, що підтверджує й резолюція на першому аркуші проекту: «Не згожуюсь. Леб[ідь]-Юрч[ик]»⁸⁴⁴. Проект так і не було ухвалено урядом УНР, що підтверджує й той факт, що згодом, за Гетьманату П. Скоропадського його знов було спрямовано на розгляд Ради міністрів, але вже новоствореної Української Держави⁸⁴⁵.

При уряді УНР планувалося також заснувати й Вищу економічну раду Української Народної Республіки. Таку пропозицію було вироблено членами Фінансово-економічної комісії, які у пояснючій записці до відповідного законопроекту зазначили: «Фінансова Економічна Комісія виходить з такого припущення, що питання демобілізації промисловості та праці, переходу всієї господарчої системи від військово-руїниницької до мирно-творчої діяльності, питання про

⁸⁴² Там само. – Арк. 17 зв.; – Арк. 22 зв.

⁸⁴³ Там само. – Арк. 21.

⁸⁴⁴ Там само.

⁸⁴⁵ Там само. – Арк. 16–20 зв.

налагодження після військових потрясінь процесу виробництва та накопичення матеріальних і культурних цінностей, що всі ці складні проблеми вперше в таких розмірах з'явилися перед організованим людством, не можуть бути вірно поставлені, а тим паче належно розділені жодною з воюючих і нині воюючих держав – без плану, без свідомої в державному масштабі розробленої єдиної системи заходів фінансово-економічної політики. Особливо складне і багате завданням становище України, – держави, що отримала лише тепер свою самостійність, що не поділила поки активи і пасиви колишньої Російської імперії з рештою її частинами. – Українській Народній Республіці доводиться в багатьох відношеннях будувати на білому аркуші: потрібно створити власну фінансову систему, створити власні банки, покласти початок своїй власній транспортній, торговельній, промисловій, експортно-імпортній політиці; потрібно напрацювати основи соціального законодавства, і всю цю політику узгодити з прийнятим методом аграрної реформи, націоналізації надр тощо»⁸⁴⁶.

Саме ці загальні і, на думку авторів законопроекту, очевидні міркування диктували їм потребу у створенні такого органу, який сконцентрував би усі ланцюги господарського життя країни, який би став достатньо компетентним і авторитетним для виконання «відповідальнішого завдання епохи»⁸⁴⁷. Пропонована до заснування Вища економічна рада УНР мала б бути для уряду органом допоміжним, яка би розробляла, об'єднувала і узгоджувала усі господарські заходи законодавчої та виконавчої влади з метою «сприяти створенню необхідного єдиного плану демократичної економічної політики, заснованого на вимогах різноманітного життя та даних статистики і науки»⁸⁴⁸.

Над усіма цими переліченими завданнями, в зв'язку з ними і як самостійна проблема, на думку авторів законопроекту, стояла фінансова політика уряду. Члени Фінансово-економічної комісії, зазначаючи, що нема потреби доводити неможливість розв'язання жодного з вказаних питань, як і залежність, своєю чергою, фінансів від вірного ставлення питань промисловості, торгівлі тощо, а також вказуючи на відсутність в Україні банків у повному розумінні цього слова (існували лише регіональні відділення загальноросійських банків), окреслили нагальні поточні завдання у фінансовій сфері, які потребували вирішення. Зокрема, урядові Центральної Ради слід було:

⁸⁴⁶ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 189.

⁸⁴⁷ Там само. – Арк. 189 зв.

⁸⁴⁸ Там само.

- налагодити контрольний апарат з метою регулювання діяльності банків, біржі та грошового ринку;
- створити власну валютну систему;
- реорганізувати податкову систему;
- підготуватися до майбутнього погашення боргів, невідомо, до того ж, в якому розмірі і на яких умовах;
- знайти модус для фінансової політики в зв'язку з аграрною реформою (малася на увазі проголошена III Універсалом соціалізація землі);
- розробити умови внутрішніх і зовнішніх позик;
- розпочати пошук розв'язання питання щодо грошових та кредитових ресурсів для реалізації врожаю, що з наближенням осені особливо загостриться, враховуючи і так обмежені можливості скарбниці для фінансування різних галузей господарського життя⁸⁴⁹.

Таким чином, «якщо все це взяти до уваги, – підсумовували автори законопроекту, – то стане цілком беззаперечною необхідність об'єднуючого органа в особі В[ищої] Е[кономічної] Р[ади] Р[еспубліки]»⁸⁵⁰.

Проект Закону «Про Вищу економічну раду» був представлений на розгляд Малої Ради членом Фінансово-економічної комісії Ю. Новаковським (ОЄСРП) 23 квітня 1918 року. Попередньо Вища економічна рада мала називатися Головною економічною радою, а сам законопроект про її утворення викликав гострі суперечки серед членів Малої Ради. Так, наприклад, С. Гольдельман (Поалей Ціон), небезпідставно заявивши, що «цей орган буде таким виродком, з якого жодної роботи не буде», резюмував: «Така Економічна Рада буде тільки збиратись, вести нескінченні балачки і більше нічого. Цей законопроект треба одкинути, а коли треба вже утворити якийсь економічний державний орган, то краще утворити Міністерство Економічних Справ»⁸⁵¹. Проти законопроекту також виступили А. Гольденвейзер (Фольксспартай), М. Балабанов (РСДРП-меншовик), О. Золотарьов (Бунд). В оборону проекту закону висловилися М. Салтан (УПСР) і М. Кушнір (УПСФ), який заявив, що ця Економічна рада «повинна бути тим органом, який вироблятиме план економічної

Соломон
Гольдельман

⁸⁴⁹ Там само. – Арк. 190–190 зв.

⁸⁵⁰ Там само. – Арк. 190 зв.

⁸⁵¹ Народня воля. – 1918. – 24 квітня.

політики й даватиме в цих справах поради Правительству»⁸⁵². Зі свого боку доповідач законопроекту Ю. Новаковський здивувався критиці і зазначив: «Якби сюди прийшов і сам Карл Маркс, то й він не зміг би скласти програми економічної політики для України⁸⁵³ тепер, коли ніхто не знає після цієї війни та всяких розрухів, в якому стані перебуває українська промисловість і що з неї тепер лишилось»⁸⁵⁴.

Обговорення законопроекту продовжилось 25 квітня 1918 року. Міністр торгу і промисловості І. Феценко-Чопівський, який доповідав Малій Раді про підписання торговельного договору з Центральними державами, емоційно висловився за підтримку ідеї установа Вищої економічної ради, «яка забезпечить Державу од непродуманих експериментів, які можуть остаточно знищити наше економічне життя»⁸⁵⁵. У підсумку Мала Рада того дня все ж таки прийняла (по-статтево) проект Закону «Про Вищу економічну раду Української Народної Республіки»⁸⁵⁶.

До складу Вищої економічної ради мали увійти: 9 виборних представників Центральної Ради; товариші міністрів: військового, морського, фінансів, торгу і промисловості, пошти і телеграфу, земельних, харчових справ, шляхів і праці, представники усіх міністерських відділів; «до 18 представників від ценових та демократичних організацій на паритетних началах, а саме: 9 представників од банків, організацій промислових, гендльових та транспортних підприємств і 9 представників од центральних органів робітників, служущих відповідних галузей і представника від Центрального Кооперативного Комітету, котрий розпреділяє це представництво між різними галузями кооперації»; 4 представники Головного земельного комітету, а також (з правом дорадчого голосу) представник Державного контролю. Утім, остаточне визначення списку організацій, які мали б бути представлені у Вищій економічній раді залишалось за самою Радою, «при умові додержання паритетного принципу»⁸⁵⁷. Крім того Вищій економічній Раді надавалось право запрошувати на свої засідання представників науки та інших фахівців з правом дорадчого голосу. Обрані члени

⁸⁵² Там само.

⁸⁵³ При цьому слід зазначити, що ще 17 квітня 1918 р. Рада народних міністрів, після доповіді М. Каченка про фінансові справи держави, доручила Міністерству фінансів та Міністерству торгу і промисловості представити на найближче засідання уряду конкретний план фінансово-економічної політики [ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 77] – П. Г.-Н.

⁸⁵⁴ Народня воля. – 1918. – 24 квітня.

⁸⁵⁵ Робітничая газета. – 1918. – 27 квітня.

⁸⁵⁶ Там само.

⁸⁵⁷ Там само.

Вищої економічної ради отримували свої повноваження не більше, ніж на один рік.

Обов'язки Вищої економічної ради були досить широким, зокрема вона мала:

а) в якомога найкоротший час давати свої заключення з усіх надісланих до неї на розгляд як Радою народних міністрів, так і Центральною Радою законодавчих внесень, що стосувалися господарчих справ;

б) погоджувати наряди окремих відомств, пристосовуючи їх до потреб приватної промисловості, та складати загальні планові наряди і замовлення, розподіляючи їх на внутрішній і зовнішній ринок по сезонах року та галузях продукції і транспорту;

г) у згоді з цим розглядати і пристосовувати всі дотичні сюди рахункові внесення відомств;

д) виробити план переведення різних гандльових монополій та вносити різні поправки до вже існуючих;

е) виробляти системи регулювання різних галузей промисловості та загального державного контролю над нею;

ж) виробити основи розподілу та організування праці, обчислення технічних сил, налагодження та збільшення перевізних засобів усіх відомств, а також обміркування інших питань, що стосувалися народного та державного господарства;

з) виробити основи фінансової системи Республіки, основи зовнішніх позичок та засоби державного контролю над банками, біржею і грошовим ринком;

і) виробити загальний план державної економії в зв'язку з земельною реформою, націоналізацією надр та іншими ґрунтовними реформами, а також визначити взаємовідносини між системами державного та муніципального господарства;

к) вияснити і вишукати засоби дійсного контролю і регулювання вивозу та ввозу;

л) організувати Центральний статистично-економічний комітет Республіки, керувати його працею і зробити все належне для збору потрібних для економічної політики матеріалів та даних⁸⁵⁸.

Задля виконання переліченого, Вищій економічній раді надавалося право: а) вимагати необхідні довідки, документи та інші подібні матеріали як від державних і громадських, так і від приватних установ та осіб з обов'язком таких установ і осіб виконувати домагання Ради,

⁸⁵⁸ Там само.

робити досліді, посилати експедиції та приватних осіб з фаховим завданням як по Україні, так і за кордон; б) виробляти законопроекти, які вносити через Раду народних міністрів на затвердження законодавчої влади; в) безпосередньо через свого голову доповідати Раді народних міністрів, а також Центральній Раді та її комісіям; г) запровадити порайонні Ради в великих промислових центрах Республіки⁸⁵⁹.

Вища економічна рада мала також виробити наказ, на основі якого діяв би її внутрішній розпорядок. Передбачалося, що справами Вищої економічної ради керуватиме Колегія в складі обраних її членами: голови Ради, його товариша та керуючого справами (при цьому керуючий справами міг бути обраний і з осіб, що до складу самої Вищої економічної ради не належали). Їхні права та обов'язки також повинні були бути зазначені у наказі Вищої економічної ради. Згадуваний вище Центральний статистично-економічний комітет підлягав безпосередньо управлінню ділами Ради. Позаяк Економічна рада являла собою «вищий орган в допомогу Владі законодавчій, виконавчій, а також для Державного Контролю», то вона включалася до загальної системи вищих державних органів щодо службових прав і обов'язків. Нею ж самою вироблявся власний бюджет, який через Раду народних міністрів вносився на затвердження Центральної Ради. Такій же процедурі кожного року підлягало й справоздання новозаснованого державного органу. До поки ж не було визначено бюджет установи, Центральна Рада асигнувала в її розпорядження 300 тис. крб кредитом⁸⁶⁰. За загальне ж завдання Вищій економічній Раді УНР ставилося «об'єднання усіх державно-господарчих заходів Правительства, а также попередній розгляд усіх законопроектів в справі фінансів, торгівлі, промисловости та інших»⁸⁶¹.

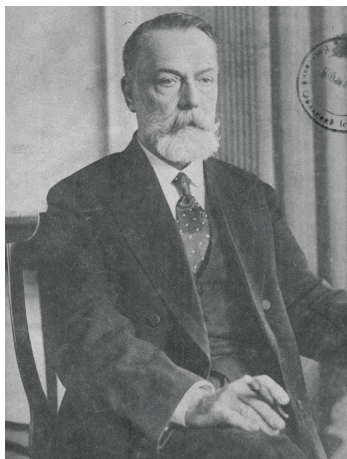
Слід зазначити, що ці та інші цілком об'єктивні завдання, вирішенням яких мала зайнятися Центральна Рада та її уряд у фінансово-економічній галузі національного державотворення, так і не були розв'язані. Однією з причин чому була й проблема кадрова. Департаменти та інші структури Народного міністерства фінансів все ще перебували у стадії формування, яке так і не було завершено за влади Центральної Ради, позаяк вже 29 квітня 1918 р. Українська Народна Республіка припинила своє існування, її заступила проголошена

⁸⁵⁹ Голова Вищої економічної ради на засіданнях Ради народних міністрів, Центральної Ради або її комісії користувався тільки дорадчим голосом. Статут районних економічних рад мав бути розроблений Вищою економічною радою окремо та представлений на затвердження Центральної Ради.

⁸⁶⁰ Робітнича газета. – 1918. – 27 квітня.

⁸⁶¹ Там само. – 28 квітня.

гетьманом П. Скоропадським Українська Держава⁸⁶². На зміну владі соціалістичній прийшла влада консервативно-капіталістична⁸⁶³.

Федір Лизогуб

Спочатку сформувати уряд нового державного утворення було доручено М. Устимовичу, але 30 квітня 1918 р. це завдання було перепоручено М. Василенку. Як повідомляв до Відня київський агент австро-угорського уряду, в місті ходили чутки що український уряд буде очолювати або М. Василенко, або Ф. Лизогуб, а на чолі фінансового відомства очевидно стане В. Бернацький⁸⁶⁴. 3 травня 1918 року Микола Василенко сформував лише частину Ради міністрів⁸⁶⁵, проте вже за кілька днів обов'язки голови уряду перейняв Федір Лизогуб, який завершив створення Кабінету міністрів⁸⁶⁶.

З проголошенням Української Держави, перед її урядом постало нелегке завдання – відродження в країні народного господарства, політичної та економічної стабільності. Розбудову державності потрібно було починати й зі зміцнення власної грошової одиниці, яка могла б бути забезпечена природними багатствами краю та його продуктивними силами, з укладення державного бюджету, відновлення структури оподаткування тощо, та, власне, зі створення повносяжної національної фінансової системи. Однак, для виконання такого завдання слід було, перш за все, створити дієздатний урядовий апарат і, відповідно, здатне до практичного функціонування фінансове відомство. Для розв'язання фінансових питань, з якими неминуче мав зіткнутися новий уряд, у складі Ради міністрів було створено Міністерство фінансів.

⁸⁶² Дивіться: *Гай-Нижник П. П.* УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). – К.: «Щек», 2010. – 304 с.

⁸⁶³ Дивіться: *Гай-Нижник П.* Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.; *Гай-Нижник П.* 1918-й: два перевороты. – К.: Видавець Марко Мельник, 2019. – 298 с.

⁸⁶⁴ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр. – Т. II. – К.: Темпора, 2002. – С. 38.

⁸⁶⁵ Персональний склад Ради міністрів на чолі з М. Василенком виглядав наступним чином: тимчасово виконуючий обов'язки міністра закордонних справ – М. Василенко, міністр внутрішніх справ – Ф. Лизогуб, міністр фінансів – А. Ржепецький, міністр торгу і промисловості – С. Гутник, міністр хліборобства – В. Кияницин, харчових справ – Ю. Соколовський, міністр праці – Ю. Вагнер, міністр народного здоров'я – Ю. Любинський, міністр шляхів – Б. Бутенко, міністр юстиції – М. Чубинський, державний контролер – Г. Афанасьєв і державний секретар – М. Гижицький.

⁸⁶⁶ Остаточний склад уряду на чолі з Ф. Лизогубом набув такого вигляду: голова і міністр внутрішніх справ – Ф. Лизогуб, міністри: в. о. закордонних справ – Д. Дорошенко, військовий – О. Рогоза, фінансів – А. Ржепецький, торгу і промисловості – С. Гутник, земельних справ – В. Колокольцов, харчових справ – Ю. Соколовський, ісповідань – В. Зіньківський, народного здоров'я – Ю. Любинський, освіти та мистецтва – М. Василенко, шляхів – Б. Бутенко, юстиції – М. Чубинський, праці – Ю. Вагнер, державний контролер – Г. Афанасьєв і державний секретар – І. Кістяковський.

Від часів утворення Української Центральної Ради й до повалення УНР Генеральне секретарство фінансів певний час розташовувалося у Києві в колишній садибі Я. Полякова по вул. Олександрівській, 15 (нині – вул. Грушевського, 22), у квітні 1918 р. воно вже у якості Народного міністерства фінансів перебралося у великий будинок по вул. Левашовській, 31 (будівля не збереглася, нині там житловий комплекс по вул. Шовковична, 29), а ведення фінансових справ очолювали, як правило, представники соціалістичних як політичних, так і фінансово-економічних поглядів. Хронологія номінальних і дійсних керуючих фінансовим відомством Центральної Ради та її урядів мала таку почерговість:

- *Комітет Української Центральної Ради:*
 - Скарбник – В. Д. Коваль (УТП) 19 березня 1917 р. – 15 червня 1917 р.
- *Генеральний секретаріат В. К. Винниченка (УСДПР) (15 червня 1917 р. – 14 грудня 1917 р.):*
 - Генеральний секретар фінансів – Х. А. Барановський (УПСР) 15 червня 1917 р. – 12 серпня 1917 р.;
 - В. о. генерального секретаря фінансів – В. В. Садовський (УСДРП) 17 липня 1917 р. – 12 серпня 1917 р.;
 - Генеральний секретар фінансів – М. І. Туган-Барановський (УПСФ) 21 серпня 1917 р. – 14 грудня 1917 р.;
 - В. о. генерального секретаря фінансів – В. П. Мазуренко (УСДРП) 03 листопада 1917 р. – 14 грудня 1917 р.
- *Без уряду:*
 - Фінансова комісія: В. П. Мазуренко (УСДРП), М. С. Ткаченко (УСДРП) та О. Й. Золотарьов (Бунд) 14 грудня 1917 р. – 18 січня 1918 р.
- *Рада народних міністрів В. О. Голубовича (УПСР) (18 січня 1918 р. – 29 квітня 1918 р.):*
 - без генерального секретаря фінансів і міністра фінансів (18 січня 1918 р. – 29 січня 1918 р.);
 - В. о. міністра фінансів – М. С. Ткаченко (УСДРП) 29 січня 1918 р. – 10 березня 1918 р.);
 - В. о. міністра фінансів – В. П. Мазуренко (УСДРП) 10 березня 1918 р. – 24 березня 1918 р.;

- Міністр фінансів – С. Перепелиця (УПСР) 24 березня 1918 р. – 05 квітня 1918 р.;
- Міністр фінансів – П. Климович (УПСФ) 05 квітня 1918 р. – 29 квітня 1918 р.

З самого початку Гетьманату і до його падіння міністром фінансів України був відомий громадський і політичний діяч, член партії конституційних демократів (кадетів) А. Ржепецький. У травні 1918 р. на з'їзді своєї партії у Києві він так обгрунтував своє входження до складу гетьманського уряду: «Я не хочу каятися тут у утворенні гетьманщини і в зближенні з новими союзниками, бо я був переконаний, що іншого виходу для 40-мільйонного народу не було... я увійшов до міністерства тому, що, обміркувавши питання про добробут країни, прийшов до переконання, що [ми] можемо існувати тільки відокремившись від Росії. Кажуть, що коли потопають дві близькі особи, не можна розлучатися одно з другим, а погибати разом, але цього сказати про 40-мільйоновий народ не можна»⁸⁶⁷. Крім того, говорячи про оформлення державних кордонів України, А. Ржепецький наголосив, що до її меж конче необхідно приєднати Крим, який дасть країні вино, садовину, купелеві міста, гавані й доки, заключивши, що «не можна навіть й уявити собі, як наша держава може існувати без Криму»⁸⁶⁸.

Антон Карлович Ржепецький походив зі старої київської шляхти і був людиною мішаної польсько-української культури⁸⁶⁹. У Києві він мешкав на розі Софіївської вулиці та майдану⁸⁷⁰. До революції А. Ржепецький був головою Землеробного синдикату, п'ять років працював у банках, був головою Товариства взаємного кредиту, радником Київської міської думи, очолював виборчу комісію для обрання до Государственной думи⁸⁷¹. Під час Світової війни був головою «Тетянинського комітету», що опікувався біженцями. Д. Дорошенко згадував, що на початку війни мав з ним багато прикрих суперечок через те, що А. Ржепецький виступав проти створення окремого українського допомогового товариства й, відтак, який ще перед 1918 р. був в очах

⁸⁶⁷ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т. II. – К.: Темпора, 2002. – С. 33.

⁸⁶⁸ Там само.

⁸⁶⁹ Дорошенко Д. Заміки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. – Кн. III. – Зб. V і VI. – Відень, 1921. – С. 81.

⁸⁷⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 22.

⁸⁷¹ Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ; – Філадельфія, 1995. – С. 166, 357.

Дорошенка «крайне одіозною фігурою»⁸⁷². Разом з тим, колишній міністр закордонних справ зазначав про А. Ржепецького, що незважаючи на те, що до «національних українських стремлінь ставився він байдуже, але Україну любив і працював для неї чесно. ...Він був добрим і вірним слугою Української Держави»⁸⁷³. Д. Дорошенко згадував також, що А. Ржепецький був людиною дуже експансивною, палкою й часто нестриманою, але разом з тим особою високої честі і порядності в громадському розумінні⁸⁷⁴.

Інший державний діяч Гетьманату М. Могилянський відзначав фінансового міністра як людину добросовісну і чесну, яка за будь-яких умов намагалася відстоювати фінансову незалежність України⁸⁷⁵. Потреба ж у такому відстоюванні була чи не постійною. Адже ще перед переворотом, коли 24 квітня 1918 р. П. Скоропадський домовлявся про прихильну нейтральність окупаційної влади до цього акту на нараді у штаб-квартирі Начальника штабу німецьких військ в Україні ген. В. Гренера, серед вимог, висунутих йому, була й така: «Фінанси й валютне питання мають регулюватися на основі взаємного порозуміння»⁸⁷⁶.

Все той же М. Могилянський додавав, що А. Ржепецький вибирався з сил, аби відстояти свою фінансову незалежність⁸⁷⁷. Показовим є те, що, як засвідчував пізніше сам гетьман, навіть за умов німецько-австро-угорської окупації, «іти на якійсь-либонь поступки німцям Ржепецький вважав немислимим, і не тому, що це були німці, він просто як господар був скупий і беріг кожну державну копійку»⁸⁷⁸. Вже лише вищенаведене може засвідчити про громадські, фахові, господарські чесноти та людські якості гетьманського міністра. Утім, портрет цей був би неповним, коли б ми не згадали про його державницьку позицію щодо окремих реформ та української справи. За спогадами самого П. Скоропадського, А. Ржепецький представляв праве крило Ради міністрів щодо господарських й політичних перетворень і вважав, наприклад, що в аграрному питанні «ніяких реформ не потрібно, земля звичайно перейде до дрібних хліборобів. Політичного значення цієї

⁸⁷² *Дорошенко Д.* Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. – Кн. III. – Зб. V і VI. – С. 72, 81, 82.

⁸⁷³ *Там само.* – С. 81, 82.

⁸⁷⁴ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр. – Т. II. – К.: Темпора, 2002. – С. 45.

⁸⁷⁵ *Могилянський Н.* Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. – С. 133.

⁸⁷⁶ *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр. – Т. II. – К.: Темпора, 2002. – С. 31–32.

⁸⁷⁷ *Могилянський Н.* Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. – С. 133.

⁸⁷⁸ *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 194.

реформи він не визнавав»⁸⁷⁹.

Попри все, вважаємо, що було б невірним записувати А. Ржепецького лише до пасивних виконавців своєї посадової роботи, адже мав він і власну позицію щодо розуміння України. На нашу думку, А. Ржепецький пройшов еволюцію свідомості, як і багато інших осіб його виховання, а, власне, й сам П. Скоропадський, від романтичної закоханості в Україну, але з неусвідомленням можливості її незалежності та асоціативності українського руху з соціалістичним, до поміркованого державника. Це підтверджується і його словами, коли ще на початку свого перебування на посаді міністра А. Ржепецький сказав: «Потрібна самостійна Україна, але без шовінізму. Треба звернути увагу на кордони України. Крим мусить відійти до України, як потрібний їй для вільного господарського розвитку»⁸⁸⁰. Таким чином, А. Ржепецький представляється нам як український державник-русифіл, який, втім, понад усе ставив у праці фахові навички і практичний результат у діяльності в ім'я самостійної України, незалежно від власних політичних міркувань, чим заслужив авторитет та повагу співробітників уряду і міністерства.

Очоливши 3 травня 1918 р. Міністерство фінансів, А. Ржепецький одразу ж взявся за його організацію. П. Скоропадський згадував, що на той час «міністерство фінансів було у зачаточному стані» й саме «Ржепецький багато зробив для правильної постановки справи»⁸⁸¹. Своєю чергою, уряд одразу ж додатково асигнував «на утримання центральних установ Міністерства, а також на невідкладні заходи» 10 мільйонів карбованців⁸⁸².

Микола
Могілянський

Заходів слід було застосувати негайно, позаяк попри те, що «апарат влади був вкінцець зруйнований на Україні», – як засвідчував М. Могілянський, – події розгорталися з такою феєричною швидкістю, що за ними важко було поспішати думці та психиці... обивателя, а життя вимагало рішення на кожному кроці»⁸⁸³. Крім того, кадрова ситуація спричинялася до того, як згадував той самий державний діяч, що «новий апарат створювався у надзвичайно важких умовах. З елементів, котрі все життя своє були в

⁸⁷⁹ Там само. – С. 166.

⁸⁸⁰ Известия. – 1918. – 15 травня.

⁸⁸¹ Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 193.

⁸⁸² Державний вістник. – 1918. – 10 травня.

⁸⁸³ Могілянський Н. Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. – С. 125–127.

опозиції урядові і зовсім не були виховані у владі, важко було її конструювати: вони вносили лише розлад та роздратування, дискредитуючи саме владу, як таку. Нові представники влади не вмiли, часто при кращих намірах, підійти впритул й авторитетно до нової для них справи. Старі ж діячі, часто знов закликані до влади, застосовували надто старі та ненависні прийоми керівництва»⁸⁸⁴.

До того ж, обставини ускладнювало протистояння новій владі у самому урядовому апараті, нижня і середня ланки якого майже не притерпіли на перших порах кадрових змін. Урядовець Міністерства освіти та мистецтва згадував, наприклад, про намагання членів соціалістичних партій дезорганізувати і до того ще не налагоджену роботу міністерських відомств. «Після гетьманського перевороту, – пише він у спогадах, – загуло як у вулику. В перервах, а особливо в їдальні, чого тільки тоді не говорилось? З уст до уст передавались усякі провокативні чутки... Кидано заклики до страйку, передавались з рук до рук протигетьманські відозви та летючки»⁸⁸⁵. Ці приклади ще раз свідчать про ту складну ситуацію, в якій опинилися гетьман та його міністри.

За таких умов «Ржепецький не виробляв яких-небудь ефектів новими фінансовими операціями, – згадував П. Скоропадський, – не вражав всіх своїми блискучими комбінаціями, цього не було. Він просто налагоджував урядовий апарат, без котрого задовільного нічого не можна було провести... Перш за все необхідно було налагодити урядовий апарат, і тільки тоді лише можна було подумати про ефекти, якщо вони були необхідні»⁸⁸⁶. У приміщенні по вул. Олександрівській, 15 у Києві, де розташувалося управління Міністерством фінансів, А.Ржепецьким не було зроблено відчутних кадрових змін. Майже всі посадові особи, в тому числі й вищі урядовці, зберегли свої робочі місця. Згодом, за допомогою своїх товаришів (заступників) Г. Курила, Б. Матусевича, В. Мазуренка⁸⁸⁷, Г. Лерхе та фон Заммена міністрові фінансів А. Ржепецькому вдалося налагодити чітку і плідну співпрацю усіх підрозділів свого відомства.

З метою запровадження практичної роботи для функціонування, зміцнення фінансової бази України та її стабілізації, у складі

⁸⁸⁴ Там само. – С. 127.

⁸⁸⁵ *Войнаренко О.* З Гетьманських часів. Спогади самовидця з року 1918. – Детройт: Накладом Жіночого відділу Української гетьманської організації, 1950. – С. 13.

⁸⁸⁶ *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 194.

⁸⁸⁷ На посаді товариша міністра було залишено й колишнього урядовця УНР соціал-демократа В. Мазуренка, в присутності якого між українським еседеком В. Винниченком та більшовиком Д. Мамульським невдовзі вестимуться перемовини про повалення Гетьманату [Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна). – Хутір діда Петра, США, 1973. – С. 32–36].

Герман Лерхе

Міністерства фінансів розпочали діяти департаменти: Загальної канцелярії (директор – С. Афанасьєв, займав цю посаду до 17 липня 1918 р.⁸⁸⁸), Кредитової канцелярії (директор – Г. Лерхе, який змінив на цій посаді Г. Супруна⁸⁸⁹), Митних зборів (в. о. директора – П. Андреев⁸⁹⁰), Посередніх податків (директор – А. Гуменний⁸⁹¹), Державної скарбниці (директор – Х. Лебідь-Юрчик⁸⁹²), Простих податків (директор – А. Маршинський⁸⁹³) та інші відділи. На посаду товариша міністра фінансів було також запрошено фахівця з тогочасних фінансових справ, колишнього директора Кредитової канцелярії в Петербурзі фон-Заммена⁸⁹⁴. Крім того, разом з канцелярією самого міністра у його розпорядженні також була і Рада міністра фінансів. Для влаштування митних справ було створено Раду для організації митної служби на Україні⁸⁹⁵.

Урядовцям міністерств призначалася, згідно Штатного розкладу міністерств Української Держави, досить висока на той час заробітня платня⁸⁹⁶. Так, річна ставка утримання становила: міністра – 15 тис. крб, член Ради міністра на рік отримував 13 тис. крб, а директор департаменту – 12 тис. карбованців. Усі посади урядовців міністерств (за зразком Російської імперії) поділялися на окремі класифікації і ряди, від яких залежала безпосередньо й величина заробітньої платні. Посада міністра відповідала II класі, а його товариша, члена Ради міністра та директора департаменту – третій. До IV класи належала посада віце-директора департаменту, річне утримання на якій складало 11 тис. карбованців. П'ятій класі відповідали посади керуючого відділом, який отримував на рік 10 тис. крб, головного бухгалтера – 11 тис. крб, старшого юрисконсультанта – 9 тис. крб, чиновника особливих доручень – 9 тис. крб та старших спеціалістів, платня яких була від 9 до 12 тис. крб тощо. До останньої (IX класи) належала посада урядовця

⁸⁸⁸ Державний вістник. – 1918. – 29 липня.

⁸⁸⁹ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр.. – Т. II. – К.: Темпора, 2002. – С. 272.

⁸⁹⁰ Державний вістник. – 1918. – 29 липня.

⁸⁹¹ Там само. – 10 вересня.

⁸⁹² Там само. – 29 липня.

⁸⁹³ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – Ужгород; – Нью-Йорк: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – С. 272.

⁸⁹⁴ Там само.

⁸⁹⁵ Державний вістник. – 1918. – 29 липня.

⁸⁹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 22–22 зв.

II ряду, річна ставка якого складала 3 тис. 600 карбованців⁸⁹⁷. Величина платні урядовцям могла коливатися, хоча й без суттєвих відмінностей, в залежності й від департаменту праці урядовців. Так, наприклад, у Департаменті посередніх податків на початку червня 1918 р. урядовці I ряду отримували щомісяця платню у 300 крб, II ряду – у 250 крб, III ряду – у 200 карбованців⁸⁹⁸.

Щоправда, зі зростанням цін заробітня платня урядовцям підвищувалася, або надавалися одноразові грошові допомоги. Наприклад, у бурхливі для Гетьманату осінні дні 1918 р. міністр фінансів звернувся до уряду з проханням надати службовцям Департаменту простих податків грошову допомогу, «вважаючи на дійсно скрутне становище деяких урядовців, як Департаменту Простих Податків і Гербової Скарбниці, так і урядовців Податкової Інспекції та Начальників Відділів Фінансових Палат, котрі підлягають до цього Департаменту»⁸⁹⁹. 19 листопада 1918 р. гетьманом П. Скоропадським було затверджено асигнування 64 тис. 06 крб для видачі грошових допомог у виключних випадках урядовцям Департаменту простих податків та Податкової інспекції⁹⁰⁰. Такої платні було достатньо для нормального утримання сім'ї, зважаючи на порівняно набагато гірші умови життя поза Україною в найближчому зарубіжжі. Ціни в Україні були відносно терпимі, а для приїзджаючих з Росії здавалися навіть низькими. У Мелітополі, скажімо, станом на 29 липня 1918 р. фунт білого хліба коштував 60 коп., а стакан молока – 30 копійок. Щоправда північніше, на прикордонні з більшовицькою Росією, приміром у Харкові, ціни були дещо вищими і становили на 27 липня 1918 р. за фунт білого хліба вже 1 крб 20 коп., а абрикосів – 80 копійок⁹⁰¹. Тож, наприклад, викладача університету Г. Ігреньова «приголомшувала дешевизна цін на з'їсні припаси» та їхня велика кількість на ринках Катеринослава, а його ставки у 450 крб на місяць «з лишком ставало на життя»⁹⁰².

При Міністерстві фінансів було збережено й, засновану ще 14 грудня 1917 р. як тимчасову, Експедицію заготовок державних паперів України (ЕЗДП)⁹⁰³. Вона розташувалася в друкарні В. Кульженка у Києві (по вул. Пушкінській, 6), де ще за Центральної Ради було

⁸⁹⁷ Там само.

⁸⁹⁸ Державний вістник. – 1918. – 7 червня.

⁸⁹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 152. – Арк. 4.

⁹⁰⁰ Там само. – Арк. 1.

⁹⁰¹ А. В. Дневник обывателя // Архив русской революции: В 22 т. – Т. 4. – М.: Терра: Политиздат, 1991. – С. 253.

⁹⁰² *Иеренев Г.* Екатеринославские воспоминания // Архив русской революции: В 22 т. – Т. 3. – М.: Терра: Полииздат, 1991. – С. 234.

⁹⁰³ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 33.

видруковано перші українські державні паперові грошові знаки⁹⁰⁴. За нової влади призначення її залишилося таким самим – виготовлення державних цінних паперів України.

Комплекс споруд фото-типо-літографії С. Кульженка, що був перетворений на Експедицію заготовок державних паперів

З цією метою при ЕЗДП продовжував роботу Мистецько-гравірувальний відділ на чолі з І. Мозалевським⁹⁰⁵, який перебував на цій посаді до червня 1919 року⁹⁰⁶. Відділ І. Мозалевського виготовляв проекти грошових знаків, поштових марок, державних гербів тощо. Над їхнім виробленням працювало понад 20 митців, які перебували у шести підвідділах, а саме: літографічно-перекладному, конгревному (різноколірного друку), металевої гравюри, фототипії, фотоцинографічному та мистецькому з музеєм.

Замовлення на виготовлення державних паперів отримував І. Мозалевський у порозумінні з директором ЕЗДП, яку очолював спершу А. Венеракий, а потім – банківський урядовець Барбарів. Згодом на цій посаді його замінив більш досвідчений колишній заступник директора російської ЕЗДП А. Михайловський⁹⁰⁷. Ще з квітня 1918 р. усі замовлення провадилися тільки після їхньої реєстрації у Департаменті простих податків⁹⁰⁸.

Уряд одразу ж взявся за всебічну організацію Експедиції. З цією метою планувалося рекувізувати в примусовому порядку для потреб ЕЗДП електричні станції, двигуни, паровики, електричні мотори, дроти та інші прилади і матеріали. Порядок винагороди власникам та арендаторам станцій, машин і приладів передбачалося визначити окремими правилами⁹⁰⁹. Наприкінці травня 1918 р. Малою Радою міністрів було ухвалено відпустити на потреби ЕЗДП 500 тис. крб⁹¹⁰, а вже на початку червня 1918 р. її ж ухвалою було вирішено відпустити 3 млн 10 тис. 20 карбованців⁹¹¹. 28 червня 1918 р. гетьманом було затверджено

⁹⁰⁴ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 183, 189.

⁹⁰⁵ Іван Мозалевський народився 1890 р. на Чернігівщині, вивчав графіку у петербурзькій Академії мистецтв, фахівець з дереворізу та медериту, виробник екселебрів, ілюстрацій до книг, мініатюр зі слонової кістки тощо.

⁹⁰⁶ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 19.

⁹⁰⁷ Там само. – С. 189.

⁹⁰⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 136. – Арк. 1.

⁹⁰⁹ Там само. – Спр. 128. – Арк. 1.

⁹¹⁰ Там само. – Спр. 24 а. – Арк. 1 зв.

⁹¹¹ Там само. – Арк. 6.

відповідну урядову Постанову⁹¹². Восени 1918 р. планувалося відпустити з коштів Державної скарбниці 2 млн 600 тис. крб в розпорядження ЕЗДП для будівельних робіт, а також надати їй авансом 12 млн крб на різні видатки⁹¹³. Однак через відомі соціально-політичні події кінця 1918 року задум цей здійснити не вдалося.

Експедиція також оголошувала конкурси на проектування різновартісних цінних паперів. У конкурсах брало участь чимало вже визнаних митців, серед яких, зокрема, були І. Мозалевський, Г. Нарбут, А. Серета, Г. Золотов, В. Кричевський, А. Богомазов, М. Ждаха та інші. Оцінкою і прийняттям (чи відхиленням) проекту певного державного паперу займалася окрема комісія, що була створена при Міністерстві фінансів. До її складу належали: товариш (заступник) міні-

Іван Мозалевський

стра фінансів В. Мазуренко (голова), Барбарів (заступник голови) та члени: від Міністерства освіти і мистецтва – професор Д. Антонович, від Української Академії мистецтв – професор Г. Нарбут, від Мистецько-гравірувального відділу Експедиції – І. Мозалевський, завідуючий цинкографією – Н. Негель та гравери – Гришманюк і Петенко⁹¹⁴. За умов прийняття проекту певного паперу, його автор отримував досить високий гонорар, а саме: за проект грошового знаку – від 2 до 5 тис. крб, за проект поштової марки – від 700 до 1 тисячі карбованців⁹¹⁵. За виготовлення, наприклад, проектів державних герба і печатки Г. Нарбут отримав, згідно постанови Ради міністрів, що була затверджена гетьманом 20 листопада 1918 р., 2 тисячі карбованців⁹¹⁶.

Восени 1918 р. інтенсивність та обсяги роботи ЕЗДП зросли, а тому 13 листопада гетьман затвердив постанову Ради міністрів про виділення авансом в рахунок сміти Кредитової канцелярії 12 млн крб на видатки по Експедиції заготовок державних паперів⁹¹⁷. Однак, невдовзі розпочався протигетьманський заколот Директорії, який дестаблізував ситуацію в державі і призвів до вибуху масового повстання, а

⁹¹² Там само. – Спр. 97. – Арк. 1.

⁹¹³ Там само. – Спр. 7. – Арк. 31 зв.

⁹¹⁴ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 19, 20.

⁹¹⁵ Там само. – С. 20.

⁹¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 94. – Арк. 1; Дивіться докладніше: *Гай-Нижник П. П.* З історії створення Державного Герба та Печатки Української Держави Павла Скоропадського // Архіви України. – 2001. – № 6. – С. 104–108; *Гай-Нижник П. П.* Утвердження тризубу в офіційній символіці Української Народної Республіки та Української Держави доби Центральної Ради і Гетьманату (1917–1918 рр.) // Гілея. – 2018. – Вип. 131 (№ 4). – С. 21–29.

⁹¹⁷ Там само. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 37.

згодом й до падіння Гетьманату⁹¹⁸. З приводу роботи ЕЗДП П. Скоропадський згадував, що А. Ржепецький «перетягнув старих службовців з Петербурзької експедиції заготовок паперів і блискуче поставив цю справу»⁹¹⁹.

Збережено було й основні штати департаменту Державної скарбниці. До її завдання входило господарювання державними фінансами країни, забезпечення державного бюджету через акумуляцію податків, інших прибутків та кредитових операцій, знаходження фондів для надзвичайних витрат тощо. Грошові знаки випускалися Державною скарбницею як позика від Державного банку, на що йому подавалося письмове зобов'язання сплати наданого кредиту. На час гетьманського перевороту Державною скарбницею керував Х. Лебідь-Юрчик, який залишався на своїй посаді до падіння Української Держави 14 грудня 1918 року.

*Харитон
Лебідь-Юрчик*

19 липня 1918 р. наказом гетьмана по Міністерству фінансів Х. Лебідь-Юрчика було офіційно затверджено директором Департаменту Державної скарбниці⁹²⁰. У липні ж Малою Радою міністрів розглядалося питання про збільшення йому річної ставки до 18 тис. крб «з огляду на величезну справу цього Департаменту», з одночасним касуванням права міністра збільшувати директорську платню персонально до 30% річної ставки. Пропонувалося, крім того, збільшити річні ставки й завідувачому канцелярії департаменту та його помічнику, відповідно, до 10 та 7 тис. 200 карбованців. При Державній скарбниці працювало також 4 фахівці з бюджетової справи (виділені у бюджетну нараду), десять бухгалтерів, архіваріус тощо⁹²¹. На базі Державної скарбниці з літа 1918 р. планувалося заснувати Головну скарбницю Української Держави⁹²², а також Гербову скарбницю, на влаштування комор якої урядом з вересня планувалося виділити 50 тисяч карбованців⁹²³.

Безпосередньо Міністерству фінансів підпорядковувалася і центральна хімічна лабораторія та місцеві Фінансові палати, скарбниці,

⁹¹⁸ Дивіться: *Гай-Нижник П.* Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.; *Гай-Нижник П.* 1918-й: два перевороти. – К.: Видавець Марко Мельник, 2019. – 298 с.

⁹¹⁹ Останній Гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873–1945). – К.: Академ-прес, 1993. – С. 193.

⁹²⁰ Державний вістник. – 1918. – 29 липня.

⁹²¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а. – Арк. 15.

⁹²² Там само. – Арк. 15 зв.

⁹²³ Там само. – Арк. 31.

податкові інспекції, урядовці канцелярії податкових іспекторів, акцизних інституцій, скарбових монополій, самостійних ощадних кас, митних установ, Окремий корпус кордонної охорони⁹²⁴, члени Рад місцевих управлінь державних залізниць тощо⁹²⁵. При Міністерстві фінансів діяв і головноуповноважений по управлінню й ліквідації інституцій та організацій воєнного часу з правами товариша (заступника) міністра. Цю посаду з ініціативи міністра фінансів було запроваджено законом від 14 червня 1918 р. (її обійняв Ю. Кістяковський, якого пізніше змінив Р. Моллов)⁹²⁶.

Утім, для цілковитого налаштування праці міністерських установ від дня перевороту, безумовно, потрібен був певний час. Тому, ще до гетьманського перевороту, було вироблено документ, який визначав форму правління державою і вищі органи влади у ній. Після перебрання на себе влади П. Скоропадським цей документ було оприлюднено у вигляді Законів «Про тимчасовий державний устрій України». Згідно нього, міністр фінансів, як і всі інші урядові міністри, був відповідальним «перед Гетьманом за загальний хід державного управління»⁹²⁷.

Що ж до фінансового боку державного керівництва, то вищою офіційною установою у цій сфері було проголошено Фінансову раду. Її діяльність регулювали чотири пункти Законів «Про тимчасовий державний устрій України» (пп. 38, 39, 40, 41), що вказували на функції та завдання цього державного органу. Зокрема, у розділі «Про Фінансову Раду» зазначалося: «38. Фінансова Рада є вища народня інституція в справах державного кредиту і фінансової політики. 39. Фінансова Рада складається з представників і членів, яких призначає Гетьман. Крім того, в склад Ради входять на правах членів: Отаман-Міністр, Міністр Фінансів і Державний Контролер. 40. На Раду накладається: 1) обміркування справ дотичних державних позичок; 2) обміркування справ дотичних державного кредиту, а також питань грошового обороту і 3) попередній, з особистого кожний раз розпорядження Гетьмана, розгляд справ по фінансовій частині, належачих вирішенню в законодавчому порядку. 41. Обміркування Ради передаються на погляд Гетьмана»⁹²⁸.

⁹²⁴ Там само. – Арк. 15 зв

⁹²⁵ Там само. – Спр. 229. – Арк. 2; Державний вістник. – 1918. – 11 липня.

⁹²⁶ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 168.

⁹²⁷ Державний вістник. – 1918. – 10 травня.

⁹²⁸ Там само.

Закони о временномъ Государственномъ устройствѣ Украинской Державы.

Впредь до избранія Держаннаго Сейма и открытiя его дѣйствiй, Государственный строй Украинской Державы и порядокъ управления основывается на слѣдующихъ законахъ:

О Гетьманской власти.

- 1) Власть управленiя во всемъ ея объемѣ принадлежитъ Гетьману Украины въ предѣлахъ всей Украинской Державы.
- 2) Гетьманъ утверждаетъ законы и безъ его утвержденiя никакой законъ не можетъ имѣть силы.
- 3) Гетьманъ назначаетъ председателя совѣта Министровъ. Председатель избираетъ Министровъ и представляетъ Кабинетъ въ полномъ составѣ на одобренiе Гетьмана. Гетьманъ назначаетъ и увольняетъ Кабинетъ въ полномъ составѣ, а также назначаетъ и увольняетъ прочiе должностныя лица, если для послѣднихъ не установлено закономъ иного порядка назначенiя и увольненiя.
- 4) Гетьманъ есть высшiй руководитель и имѣетъ сношенiя Украинской Державы съ иностранными государствами.
- 5) Гетьманъ есть Верховный Вождь Украинской Арми и Флота.
- 6) Гетьманъ объявляетъ мѣстности на военномъ, осадномъ или исключительномъ положенiи.
- 7) Гетьману принадлежатъ полномочiя осужденiя, смѣны и наказанiя и общае правосудiе совершать преступленiя равно съ преслѣдующимъ судебнаго противъ него преслѣдванiя и освобожденiе изъ оныхъ суда и наказанiя, а также сложены важныя выисканiя и дарованiе милости въ случаяхъ особаихъ, когда сiмъ не нарушается ничья, огражденная закономъ имуществъ и гражданскiя права.
- 8) Приказы и распоряженiя Гетьмана совершаются Представителемъ Совѣта Министровъ или подлежащимъ Министромъ.

О законахъ.

- 23) Украинская Держава управляется на термiнъ основаннѣхъ законахъ, издаваемыхъ въ установленномъ порядкѣ.
- 24) Сила закона равно обязательна для всей безъ изятiя Украинской подданнѣхъ и для иностранцевъ въ Украинской Державѣ пребывающихъ.
- 25) Законы особаимъ изданiемъ для какой либо мѣстности или части населенiя, помимо общаго закона, не отменяются, если въ немъ именно такой отмыкъ не постановлено.
- 26) Законы обнародовываются по особаимъ судебнымъ въ установленномъ порядкѣ и прежде обнародованiя въ дѣйстви не приводятся.
- 27) По обнародованiи законъ получаетъ обязательную силу со времени назначеннаго для того въ самомъ законѣ срока. Въ самомъ изданномъ законѣ можетъ быть указано на обратное его до обнародованiя, въ исполненiе по телеграфу или посредствомъ маршала.
- 28) Законъ не можетъ быть отмененъ ничемъ кромѣ только слова закона. Посему, доселѣ иными закономъ дозволяемо не отменять законъ существующiй, оны сокращаетъ послѣднiи свои силу.
- 29) Никто не можетъ отозваться на изданнѣхъ закона, когда оны были обнародованы въ установленномъ порядкѣ.
- 30) Законы разрабатываются въ общиномъ Министерствѣ по принадлежности и представляются на одобренiе Совѣта Министровъ.
- 31) По одобренiи Совѣтомъ Министровъ законотворцы оны представляются на утвержденiе Гетьману.
- 32) Законы, издаваемыя «исключенныхъ Вѣдствъ», представляются въ Совѣтъ Министровъ по предварительному согласованiю съ заинтересованными Министерствами.
- 33) Министромъ представляется издавать распоряженiя въ развитiи и дальшенiи законовъ, причѣмъ вся такое распоряженiя подлежатъ предварительному одобренiю Совѣта Министровъ.

Російськомовне видання Законів «Про тимчасовий Державний устрій України» від 29 квітня 1918 р., одним зі складових яких були пункти «Про Фінансову Раду»

Сучасникам Гетьманату неважко було помітити, що пункти «Про Фінансову Раду» було складено на правничому підґрунті статей про «Комітет Фінансів» Основних законів Російської імперії від 23 квітня 1906 року⁹²⁹. Проте не варто, на нашу думку, з погляду сьогодення надто критично ставитися до цього факту. Важливим тут було те, що, готуючи переворот, ген. П. Скоропадський перебрав владу із законодавчо визначеною верховною фінансовою установою і природнім є те, що її юридичне оформлення відбулося за російським державно-фінансовим зразком. Крім того, не слід забувати, що українські губернії довгий час підпорядковувалися загальноімперському фінансовому праву і саме його найзручніше було тимчасово перенести на терен України в добу її державного становлення. З цього приводу варто також зазначити й на те, що згадана Фінансова рада ніяк не була помічена у грошових справах Гетьманату. Отже, сміємо стверджувати про відсутність в Українській Державі 1918 року задекларованої Фінансової ради як такої.

Проте подібний орган все ж було створено ще з самого початку Гетьманату. Отримав він назву – Фінансовий комітет. Правничою засадою до його діяльності стали вищезгадані пункти Законів «Про тимчасовий державний устрій України». Фінансовий комітет було організовано при уряді з ініціативи А. Ржепецького з метою вироблення заходів для упорядкування грошового обігу в державі та спрямування напрямів фінансової реформи. Новостворений орган провів своє перше засідання 10 травня 1918 року. До його складу увійшли відомі

⁹²⁹ Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний // Революция на Украине по мемуарам белых. – С. 37.

тогочасні вітчизняні фахівці з банківської та грошової справи, економісти і кооперативні діячі, а саме: А. Добрий (голова), Н. Дітмар, князь О. Голіцин, К. Диновський, В. Кочубей, Ф. Енін, І. Щенівський, В. Демченко, К. Воблий, К. Закс, Х. Барановський, професори О. Білімович і Л. Яснопольський⁹³⁰.

Слід зазначити, однак, що, опираючись на положення російського Закону «Про Комітет фінансів», український його аналог набув подібних недоліків, які були і в царського. У доповідній записці до Ради міністрів директор Кредитової канцелярії Г. Лерхе від імені Міністерства фінансів (25 жовтня 1918 р.) справедливо вказував: «В основу цих статей було покладено чотири статті російських Основних Законів "про установавання Комітету Фінансів". При цьому, однак, не було прийнято до уваги ту обставину, що положення про Російський Комітет Фінансів було видано у 1906 році, що воно в дійсний час дещо застаріло і, що в зв'язку з особливостями Українського Державного ладу, відповідні статті російського законодавства повинні би бути видозмінені»⁹³¹. Доповідач звернув увагу й на те, що у зразку Законів «Про тимчасовий державний устрій України» не було вказано категорії осіб, які владою гетьмана можуть бути призначені як члени Фінансової ради (а, одже, й Фінансового комітету). Крім того, у російському зразку призначення членів Комітету фінансів було довічним, що не могло бути прийнятним за нових умов, і що в старій редакції міністр фінансів не мав права (а лише гетьман) вносити у законодавчому порядку на розгляд Комітету попередньо необхідні законопроекти.

При цьому пропонувалася нова редакція вказаних пунктів під назвою «Установавання Комітету Фінансів». Його повноваження визначалися так: «Ст. 1. Комітет Фінансів є вища дорадча установа у справах державного кредиту і фінансової політики. Ст. 2. Комітет складається з Голови, його заступника та членів, що призначаються ГЕТЬМАНОМ з відомих діячів фінансів, промисловости і торгівлі, представників економічної науки, а також осіб відомих своїм досвідом у справі фінансової адміністрації. Крім того, до складу Комітету входять на правах членів: Голова Ради Міністрів, Міністр Фінансів та Державний Контролер. Призначення членів Комітету Фінансів провадиться кожнорічно, на термін з 1-го січня по 31 грудня кожного року. Ст. 3. На Комітет покладається розгляд вносимих Міністром Фінансів справ, що торкаються Державного кредиту та грошового обертву, в тому рахунку, визначення

⁹³⁰ Известия Союза промышленности, торговли, финансовъ и сельскаго хозяйства Украины. – 1918. – 12 травня. – С. 9.

⁹³¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 9.

часу і умов наради Державних Позик, попередньо спрямування відповідних законопроектів в законодавчому порядку»⁹³². Таким чином, Комітет фінансів в Українській Державі все ж було засновано не лише на папері, але й практично. Він підмінив собою задекларовану на початку Гетьманату Фінансову раду. Проте, на реформу Комітету фінансів у гетьманського уряду вже не вистачило часу.

*Засідання Ради міністрів
Української Держави*

Головний тягар законодавчої праці та аналізу справ, пов'язаних з грошовою сферою державного життя, ліг за Гетьманату на засновану 28 червня 1918 р. при Міністерстві фінансів Фінансову комісію⁹³³. У пункті першому Закону «Про утворення Фінансової комісії при Міністерстві фінансів» щодо мети її запровадження говорилося: «1. Для розгляду законопроектів та справ фінансового значіння, або пов'язаних з асигнуванням коштів з державного скарбу, які вносяться на ухвалу Ради Народніх Міністрів»⁹³⁴, утворити при Міністерстві Фінансів Фінансову Комісію, на підставах зазначених в доданому до цього статуті»⁹³⁵.

Статутом на Фінансову комісію покладалися такі обов'язки як: розгляд по суті і з технічно-фінансового боку законопроектів та справ фінансового значення, або пов'язаних з асигнуванням коштів з державного скарбу, які вносяться на ухвалу урядові та представлення по цим законопроектам і справам своїх висновків через міністра фінансів до Ради міністрів⁹³⁶. Що стосується комплектування цього органу, то у Статуті зазначалося: «Фінансова Комісія складається з Голови Комісії; Неодмінного Члена – Директора Департаменту Державної Скарбниці, Радників та постійного представника Державного Контролю. Голова Комісії і Радники призначаються встановленим порядком по представленню Міністра Фінансів, а представник Державного Контролю – по представленню Державного Контролера. На одного з Радників Міністром Фінансів, по внесенню Голови Комісії покладаються обов'язки

⁹³² Там само. – Арк. 16.

⁹³³ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – Ужгород; – Нью-Йорк: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – С. 277.

⁹³⁴ Судячи з того, що в документі уряд було названо Радою народних міністрів, цей законопроект було вироблено ще за існування УНР, але прийнято вже за Української Держави – П. Г.-Н.

⁹³⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 59–59 зв.

⁹³⁶ Там само. – Арк. 60 зв.

Заступника Голови. При Фінансовій Комісії, в підлеглих Голові Комісії, знаходиться постійний Секретар і Канцелярія, згідно штатам. Особистий склад Канцелярії призначається Головою Комісії. Крім постійних Радників, в засіданнях Комісії беруть участь представники зацікавлених відомств – по уповноваженням останніх»⁹³⁷.

Засідання Комісії вважалися дісними, коли в них брали участь, крім голови (чи його заступника) і представників Державного контролю та відомств, не менше двох радників. Голова Комісії у перебігу її роботи мав право поділяти членів Комісії на секції (з дорученням головування на них своєму заступникові або одному з радників), притягати до участі в засіданнях урядовців-доповідачів з Департаменту Державної скарбниці та фахівців з різних галузей, як державних службовців, так й приватних осіб. Рішення приймалися простою більшістю голосів з переважаючим голосом (при поділі їх навпіл) голови Комісії. Незгодні з постановами Комісії (а ними могли бути лише її голова, неодмінний член, радники та представник Державного контролю) мали право подавати свої зауваження в письмовій формі не пізніше наступного дня по засіданні. Представники ж відомств мали право лише скласти заяву про свою незгоду з рішенням Комісії. Статутом Фінансової комісії також передбачалося надання права міністрові фінансів, у випадку її постійної праці в позаслужбові години, за згодою з державним контролером призначати персональному складові Комісії

окрему винагороду за участь в таких засіданнях⁹³⁸.

Штати Фінансової комісії визначалися окремим додатком до закону про її заснування. У додаткові відзначалося, що вони «пристосовані до нормального розпису платні служачим Центральних Державних Установ, встановленого законом 6 червня 1918 року». Згідно «Штатів», членам Комісії призначалася окрема платня річних, яка також залежала не лише від рівня посади службовця, але й від її класифікації. Так, наприклад, основне річне утримання голови Комісії, посада якого належала до III класи, становило 18 тис. грн (тобто 9 тис. крб),

*Гетьман всієї України
П. Скоропадський і голова Ради
міністрів Української Держави
Ф. Лизогуб (Київ, 1918 р.)*

⁹³⁷ Там само. – Арк. 60.

⁹³⁸ Там само. – Арк. 60 зв.

представника Державного контролю (посада IV класи) – 15 тис. грн, п'ятьох радників (посада IV класи) – по 15 тис. грн на кожного, секретаря (посада VI класи) – 10 тис. грн, його помічника (посада VII класи) – 7 тис. 200 грн, діловода (посада VIII класи) – 6 тис. 600 грн та двох урядовців 1-го рангу, посади яких відповідали IX класі, по 4 тис. 500 грн кожному. Загалом на штатну платню 12 членам Фінансової комісії належало за кошторисом Міністерства фінансів річних видатків у 140 тис. 800 гривень. Попередньо передбачалося надання їм ще й державного помешкання, але потім цю примітку було скасовано⁹³⁹.

Ось приклад рішення одного з засідань Фінансової комісії від 5 жовтня 1918 р., підсумок якого було зафіксовано її секретарем О. Парадиським. На розгляд було представлено доповідь міністра торгу і промисловості С. Гутника, який просив Комісію підтримати схвалення проекту асигнації в його розпорядження (в рахунок сміти на 1918 рік) суми у 5 тис. крб на видатки, пов'язані з організацією з'їзду по обговоренню питань видобутку і споживання торфу та бурого вугілля⁹⁴⁰. На засіданні, крім доповідача і голови Комісії Х. Лебідь-Юрчика, були присутніми: представники Міністерства фінансів – П. Рудченко, С. Соколов, С. Андреев; Міністерства торгу і промисловості – О. Алєксашин, Я. Морелевич, П. Левіссон-Лєспіг та преставник Державного контролю М. Настасієвич. Її постанова була для прохача неспхальною: «Беручи на увагу заяву представників Відомства, що значно більшая половина проханої суми буде повернута Міністерству співучасниками з'їзду, висловитися за асигнування 2.000 карб. в розпорядження Міністра Торгу і Промисловости в рахунок звичайної сміти на біжучий рік»⁹⁴¹. Представник відомства з такою постановою не погодився... Зазначимо, що урядове рішення не зважило в даному разі на висновки Фінансової комісії і 8 листопада того ж року гетьман затвердив ухвалу Ради міністрів передати на проведення з'їзду 5 тис. крб, як і запрошувало Міністерство торгу та промисловості⁹⁴². То був один з небагатьох випадків, коли урядом не було підтримано думку Фінансової комісії.

Фінансова комісія несла важкий тягар у законотворчому житті країни. Її роль у ньому важко переоцінити, адже на її обговорення виносилися багатогранні й різновартісні фінансові проблеми молодій держави. До 16 грудня 1918 р. цією Комісією було затверджено

⁹³⁹ Там само. – Арк. 61.

⁹⁴⁰ Згідно кошторису, на підготовку самого з'їзду передбачалося витратити 2 тис. крб., а на наймання помешкання для його учасників 3 тисячі карбованців [ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 190. – Арк. 4].

⁹⁴¹ ЦДАВО України. – Ф 1064. – Оп. 1. – Спр. 190. – Арк. 5.

⁹⁴² Там само. – Арк. 1.

позабюджетових кредитів на суму в 4 млрд 156 млн карбованців⁹⁴³. Ці суми мали увійти як складові елементи до кошторису офіційних відомств й до державного бюджету, а отже саме на стільки було скорочено надмірні витрати з Державної скарбниці. Утім, існував й інший бік справи, на якому, зокрема, зупиняє свою увагу І. Кабачків: «Через брак загального фінансового пляну та цілої перспективи фінансового господарства не могло бути належного порівняння різних потреб і правильного визначення, які з них є найважливіші й вимагають негайного задоволення»⁹⁴⁴. Своєю чергою директор Державної скарбниці й голова Фінансової комісії Х. Лебідь-Юрчик відзначав, що при всій своїй корисній ролі Комісія не відіграла своєї потенційної ролі, позаяк «замість інтенсивної праці над бюджетом, над цілістю державних потреб і пляном їх задоволення, окремі відомства й фінансова комісія працювали над сепаратними законопроектами про різні асигнування на рахунок бюджету»⁹⁴⁵.

Таким чином, саме за Гетьманату було завершено процес формування структури Міністерства фінансів, започаткований за Центральної Ради, створено належні подібному відомству підрозділи, чітко визначено завдання кожного з них, встановлено штатний розпорядок і грошове забезпечення тощо.

3.2. Український Державний банк і становлення банківської системи країни

Однією з вагомих основ фінансової політики сучасного типу будь-якої держави завжди були і залишаються досі банківські установи. Банківська система є однією з найважливіших і невід'ємних структур економіки сучасного типу. Розвиток банків, товарного виробництва та обігу йшло паралельно й тісно перепліталось. При цьому банки, здійснюючи грошові розрахунки, надаючи позики на розвиток господарства і виступаючи посередниками у перерозподілі капіталів, істотно сприяють зростанню виробництва суспільної праці.

Банківська система сучасного типу – це одна з найважливіших сфер національного господарства будь-якої розвиненої держави. Її практична роль визначається тим, що вона керує в державі системою сплат і розрахунків; більшу частину своїх комерційних угод здійснює через вклади, інвестиції та кредитові операції; поряд з іншими

⁹⁴³ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 22.

⁹⁴⁴ Там само.

⁹⁴⁵ Лебідь-Юрчик Х. Бюджетове право. – С. 115.

Пам'ятна медаль Національного банку України «100 років від дня заснування Українського державного банку»). Дата випуску: 21.12.2017. Медаль виготовлено з нейзильберу, наклад – 30 000 штук.

фінансовими посередниками банки спрямовують збереження населення до підприємств та виробничих структур. Комерційні банки, діючи у відповідності з грошово-кредитовою політикою держави, регулюють грошові потоки, впливаючи на швидкість їхніх обертів, емісію, загальну масу, включно з кількістю готівкових грошей, що знаходяться в обігу. Стабілізація ж зростання грошової маси є запорукою зниження темпів інфляції, забезпечення сталості рівня цін, при досягненні якої ринкові відносини впливають на економіку народного господарства найефективнішим чином.

Крім того, від стану банківської системи залежить й сфера багаточисельних послуг її інституцій своїм клієнтам – від традиційних депозитно-позикових і розрахунково-касових операцій, що визначають основу банківської справи, до новітніх форм грошово-кредитних та фінансових інструментів, які використовуються банківськими структурами.

Поступ грошового розвитку країни, економіко-фінансову стабільність і незалежність держави, поміж інших, має завданням зберігати і центральний національний банк державного організму. Державні банки є центральними національними банками державних організацій. При цьому центральний банк не є плодом природного розвитку. Він створюється за волею уряду (керівництва держави), користується особливими привілеями і має особливі зобов'язання. Як правило, центральний банк виступає в ролі банкіра уряду та звичайних банків і має монопольне або переважаюче право на випуск паперових грошей. З цією перевагою пов'язані й інші функції або характеристики центрального банку: в його розпорядженні знаходиться основна частина золотого запасу країни, а його короткотермінові зобов'язання і депозити складають більшу частину готівкових резервів звичайних банків. Центральні банки здійснюють грошово-кредитову політику, реєструють комерційні банки, представляють країни у зносинах з

центральними банками інших країн. Державні банки є також монопольними органами з емісії грошей у обіг та визначниками валютної політики, виконавцями банківського нагляду та національними банками банків, організовують і здійснюють через банківську систему касове обслуговування державного бюджету, на них покладається виконання операцій з державними цінними паперами і організацію міжбанківських розрахунків.

Засідання ради Государственного банку Російської імперії (Санкт-Петербург, поч. XX ст.)

Разом з тим, на початку XX ст. центральні банки брали на себе зобов'язання підтримувати обмінну здатність своїх банкнот засобом дотримання золотого стандарту. Якщо ж центральний банк не міг виконати це зобов'язання, він, як правило, припиняв платежі і відходив від золотого стандарту, а його банкноти обмінювались за примусовим курсом (однією з причин слугувало те, що гарантувати збереженість його резервів можна було лише у тому випадкові, якщо його банкноти залишалися в обігу, незважаючи на відкладення терміну їхнього погашення). Регулюючи об'єм випуску банкнот і депозитів, центральний банк мав можливість контролювати розмір грошової і банківської системи країни, а також загальне становище на ринку кредитів.

Усе це робило центральний банк держави не лише надзвичайно важливим інструментом її сталого розвитку, а й впливовим чинником загального (успішного чи навпаки) поступу державного організму в минулому і, незважаючи на певні зміни в цивілізаційній еволюції світового розвитку, залишає його таким же й до сьогодення. В різних країнах центробанки мали і мають різні назви, проте головне їхнє завдання – стабільність національної грошово-банкової системи, як однієї з запорук державної безпеки та незалежності країни – залишається й до нині актуальним.

Створення сталої, гнучкої та дієвої банківської інфраструктури є однією з найважливіших (і надзвичайно складних) завдань

економічних перетворень в сучасній Україні. А тому доволі важливим на цьому шляху вбачається використання не лише закордонного досвіду, але й вітчизняного. Особливо – досвіду відносно недавнього нашого минулого, а саме – періоду національно-державного будівництва 1917–1920 рр., коли Україна знов відновила свою державність, а її соціально-політичні та економічні інститути (як державні, так і приватні) стали на шлях глибоких перетворень та становлення на якісно новий, сучасного зразка рівень.

Київська контора Государственного банку. 1900 р.

У період відновлення української державності протягом 1917–1920 рр. вітчизняна подібна установа мала назву – Український Державний банк. Його роль в процесах становлення української державності початку ХХ століття, в умовах катастрофічної нестачі коштів і, водночас, воєнно-революційної гіперінфляції рубля та інших валют, що загострювалася соціально-економічною кризою та чи не безперервними бойовими

діями на всьому терені України, важко переоцінити.

Утім, банківська система незалежної України не закладалася на порожньому місці, з чистого листка. Наддніпрянська Україна, яка склала у 1917 р. основу території майбутньої УНР, до революції перебувала у складі Російської імперії. Розпочавши у другій половині 50-х рр. ХІХ ст. реформування економіки, імператорові Александру ІІ вдалося створити відносно сприятливі умови для розвитку банківської системи. В результаті у 1860 р. було відкрито Государственный банк Росії та створено цілу систему установ іпотечного кредитування. У його першому статуті, затвердженому у травні 1860 р., зазначалося, що створювався він «для поживлення торгових оборотів і впорядкування грошової та кредитної системи»⁹⁴⁶. Того ж року Государственный банк Російської імперії, що підпорядковувся Міністерству фінансів, заснував три своїх контори на території України – у Києві, Харкові, Одесі – та відділення у Полтаві⁹⁴⁷. Отже, центральним емісійним банком Росії

⁹⁴⁶ *Комаринська З.* Правове регулювання діяльності деяких банківських установ Києва (ХІХ – поч. ХХ століття) // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 11. – С. 51.

⁹⁴⁷ Там само; *Крохмалюк Д.* Банківська справа в Україні у складі Російської імперії (друга половина ХІХ століття – 1917 р.) // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 9. – С. 58

до 1917 р. був Государственный банк Російської імперії, заснований 1860 р. і у стінах якого ще від 1724 р. карбував гроші монетний двір. На території України колишній імперський банк мав три головних відділи: в Одесі, Харкові та Києві, які підпорядковувалися центральному банку у Петрограді, та численні його ж регіональні відділення⁹⁴⁸. Перший приватний комерційний банк в Україні було створено у Києві 20 жовтня 1868 року. Загалом же, в Україні банки і банківська система почали виникати ще з 1810 р. й за часовий відрізок, прикладом, від 1864 по 1872 роки було засновано 33 акціонерних комерційних банків та 11 акціонерних земельних банків.

Після Лютневої (1917 р.) революції в Росії імперія Романових зазнала краху. Монархічну владу у Петрограді змінила республіканська, уособлена Тимчасовим урядом. Загальна фінансова криза, що охопила колишню Російську імперію, торкнулася й України, хоча зовнішні її ознаки ще не були видимими для пересічного громадянина. Так, київський юрист і член Центральної Ради А. Гольденвейзер, згадував: «На кінець лютого 1917 року наша київська атмосфера не була згущена більш, ніж звичайно, і ніщо не передвіщало близької грози. Навпаки, барометр громадських настроїв – біржа – реагувала на останні політичні події шаленою hausse'ой. Курси всіх паперів (валютою тоді ще не цікавилися) гналися нестримно вгору, а публіка все купувала і купувала; місцеві банки не встигали виконати усіх доручень на Петроград, якими їх щоденно завалювала біржа»⁹⁴⁹. І хоча на період кінця лютого – початку березня 1917 р. кризові явища ще не вимальовували катастрофічних тенденцій, фахівцям у банківсько-грошовій сфері ставало зрозуміло, що поступово країна коїться до фінансової прірви.

Банківська система однією з перших відчула це на собі: в державних банківських відділеннях зникала готівка як великих номіналів, так і

Внутрішній вигляд однієї з залів російського Государственного банку (поч. XX ст.)

⁹⁴⁸ 1862 р. було видано перший нормативно-правовий акт, яким законодавчо регулювалася діяльність банківських установ в Російській імперії. Згідно з ним, банк мав право: приймати вклади під відсотки; надавати позики під заставу цінних паперів; видавати депозитні квитанції на певні суми; здійснювати операції з обліку векселів та цінних паперів. Засідання правління банку відбувалося раз на тиждень у складі: керуючого, його заступників, шести директорів, трьох депутатів від Ради державних кредитових установ. Управління усіма поточними справами, операціями та контроль за їх виконанням покладалися на правління банку [Комаринська З. Правове регулювання діяльності деяких банківських установ Києва (XIX – поч. XX століття). – С. 51].

⁹⁴⁹ Гольденвейзер А. А. Изъ Киевскихъ воспоминаній (1917–1921 гг.) // Архив русской революции. – Т. 6. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – С. 162.

дрібних. Керівництво прагло приховати від населення брак готівкових грошей. Про це яскраво свідчить, наприклад, таємна телеграма керуючого Чернігівським відділом Государственного банка до ніжинської скарбниці від 13 лютого 1917 р., в якій він вимагав від підлеглої інституції «дотримуватися якомога більшої економії» у витрачанні дрібно-новартісної готівки (зокрема, розмінних марок та скарбових знаків) і відносити до старезних лише справді непригідні до обігу гроші, позаяк каса відділу пуста і не зможе надсилати скарбницям навіть ці грошові знаки⁹⁵⁰. Проте, дуже скоро людність України, а особливо її крайова революційна влада, зіткнеться з цим явищем і відчує брак коштів на собі особливо гостро.

3.2.1. Заснування Українського Державного банку і стан банківських установ України за Центральної Ради

Керманічі Центральної Ради, які 10 червня 1917 р. І Універсалом проголосили автономію України у межах демократичної Росії⁹⁵¹, одразу ж заявили про намір побудови в країні соціалістичного ладу. Виконавчим органом в країні став створений 15 червня 1917 р. Генеральний секретаріат Центральної Ради на чолі з соціал-демократом В. Винниченком, а фінансовими справами майбутньої новопосталої республіки мало завідувати Генеральне секретарство фінансових справ (на чолі з Х. Барановським). На нього ж, відповідно, покладалося й врегулювання стосунків держави з приватними банківськими та кредитовими установами в Україні. З перших же днів свого існування Центральна Рада

М. Ковалевський, поруч з М. Грушевським, зачитує текст І Універсалу Центральної Ради на Софійській площі у Києві (червень 1917 р.)

опинилася у відчутній грошовій скруті. Розв'язати її урядовці сподівалися не лише через отримання дотацій з Петрограда, але й за допомогою приватних банківських установ⁹⁵².

Фактично ж уряд України вперше заявив про свій намір втрутитися в опанування вітчизняною банківською сферою в середині осені 1917 р., коли

⁹⁵⁰ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 8.

⁹⁵¹ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9 зв.; Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 9. – травень; Украинская жизнь. – 1917. – № 3–6. – март–июнь.

⁹⁵² Нова Рада. – 1917. – 1 липня.

29 вересня 1917 р. з'явилася «Деклярація» Генерального секретаріату України. Вона обіцяла, що «в найближчому часі буде вироблено законопроект про те, що на чолі всіх кредитових установ України має стати Національний Український Банк, до якого мусять перейти всі справи Київської контори Державного Банку та всіх його відділів на території України. Діяльність Національного Банку має бути погоджена з діяльністю другої центральної кредитової установи на Україні – Українського Народнього Банку»⁹⁵³.

У жовтні того ж року, після більшовицького перевороту в Петрограді, Центральна Рада змушена була прискорити процес унезалеження державного і фінансового від північного сусіди. Вже 29 жовтня 1917 р. на VII сесії Центральної Ради її генеральний секретар фінансових справ заявив, що найближчим завданням Генсекретарства фінансів є підпорядкування собі ощадних та позичкових установ, через які російський центр висмокчує з українського народу величезні гроші. Іншим черговим завданням Генсекретарства фінансів М. Туган-Барановський визначив «утворення Національного українського банку, котрий дасть в руки Генерального секретаріату могутню силу, за поміччю якої з України можна буде зробити справді цвітучий край»⁹⁵⁴.

Проте здійснити задумане за тогочасних обставин було нелегко. Установлення Українського Державного банку УНР та вітчизняної банківської системи за Центральної Ради впродовж 1917–1918 рр. відбувалося в надзвичайно складних соціально-політичних та економічних обставинах. З часом фінансові потреби молодої Української Республіки все ж привели її керівників до думки про необхідність заснування власної національної центральної банківської установи, яка могла б започаткувати випуск українських банкнот для фінансування першочергових державних потреб.

10 листопада 1917 р. голова Генерального секретаріату на урядовому засіданні змушений був заявити, що власники промислових підприємств не можуть здійснити виплати заробітної платні через брак коштів. На тому ж засіданні уряду було обговорено й питання про шляхи поліпшення фінансового становища в країні. Виносилися різні пропозиції: вияснити наявність паперової готівки в Україні, надрукувати спеціальні грошові бони, зробити політичні пояснення причин неможливості виплатити робітникам зарплатню, звернутися до громадян із закликом сплатити всі податки, але не відсилати їх до

⁹⁵³ Там само. – 30 вересня.

⁹⁵⁴ Там само. – 3 листопада.

Петрограду і навіть запровадити горілчану монополію тощо. Саме в постанові з цього приводу було занотовано перспективу перетворити Київську контору російського Государственного банку на Центральний банк України, а також визначитися з бюджетами всіх цивільних та військових установ до середини 1918 р. включно і видати розпорядження, щоби усі урядові установи та підприємства свої прибутки та видатки направляли лише до Києва⁹⁵⁵.

13 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат знову повернувся до розгляду фінансових справ. Як повідомляв товариш генерального секретаря фінансів В. Мазуренко, нарада фінансового відомства «визнала найбільш слушним під цей час не складати окремого бюджету України, бо зараз дуже важко виділити видатки на війну і розділити прибутки від залізниць, косвених податків і т. ін.»⁹⁵⁶. Ця інформація засвідчила жи-

Василь Мазуренко

вучість ілюзії про те, що автономна Україна у складі федеративної Росії буде спільно вести світову війну і зможе розраховувати на прибутки від об'єднаної економічної діяльності. Урядом Центральної Ради навіть не уявлялося, що вже за місяць він буде перебувати у стані війни з Радою народних комісарів РСФФР.

Тим часом життя вимагало від українських керівничих кіл самостійно вирішувати власні економічні та фінансові проблеми. Правовою підставою для цього став черговий універсал національного представницького органу. 19 листопада 1917 р. Центральна Рада своїм III Універсалом проголошує: «Однині Україна стає Українською Народньою Республікою. Не одділяючись від Республіки Російської і зберігаючи єдність її ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими помогли всій Росії, щоб уся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів»⁹⁵⁷. Проголосивши федеративний зв'язок УНР з російською владою у Петрограді, Центральна Рада так і не спромоглася позбутися російського тяжіння й оголосити самостійність України.

Однак, за відсутності власної правової фінансової бази, будь-яке планомірне налагодження грошового ладу в країні було практично неможливим. Ще за чотири дні до виходу III Універсалу Генеральний секретаріат доручив своєму фінансовому відомству виробити разом з

⁹⁵⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 70–70 зв.

⁹⁵⁶ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – Т. 1. – С. 434.

⁹⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9; Нова Рада. – 1917. – 8 листопада.

Фінансовою комісією план діяльності у грошовій сфері. До цього часу уряд УНР де-юре був виконавчим органом самоуправління автономної України з центральною загальноросійською владою – Тимчасовим урядом. З більшовицьким переворотом у столиці Росії та проголошенням федеративної УНР у Києві постало питання й про подальше законодавче визначення підстав управління Україною, в тому числі й у фінансовому напрямкові.

Побічно прискоренню практичних заходів щодо створення власної банківської системи в Україні уряд Центральної Ради підштовхнула не лише ескалація напруги у військово-політичних відносинах з більшовицьким керівництвом, а й практичні заходи уряду РСФРР у банково-грошовій сфері щодо УНР.

Євген Голіцинський

27 листопада 1917 р. урядовці доручили комісарові при Київській конторі Государственного банку Є. Голіцинському виконувати надалі свої обов'язки і ніяких інших комісарів не допускати, а також заслухали інформацію товариша генерального секретаря фінансів В. Мазуренка про призначення народними (більшовицькими) комісарами – комісарів до відділів Державного банку⁹⁵⁸. Наступного дня В. Мазуренко повідомив урядовців, що до Генерального секретарства фінансів продовжують надходити протести від контор Державного банку про призначення до них комісарів від Ради народних комісарів. Генеральний секретаріат УНР того ж дня ухвалив повідомити державні банківські контори, «що вони мають не допускати більшовицьких комісарів, і коли потрібно буде, то звертатися за військовою охороною до наших місцевих властей»⁹⁵⁹. Про охорону зазначених банківських відділень доручено було подбати військовому секретареві С. Петлюрі. До тих же контор Державного банку, які би не звернулися б у цій справі до уряду Центральної Ради, повинні були бути призначені комісари від місцевих самоврядувань⁹⁶⁰. Остаточо українські провідники переконалися в необхідності розпочати закладати основи національної банківської системи після того, коли 4 грудня 1917 р. Радою народних комісарів РСФРР було офіційно припинено асигнацію урядові УНР рубльової готівки⁹⁶¹.

⁹⁵⁸ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 94–94 зв.

⁹⁵⁹ Там само. – Арк. 95 зв.

⁹⁶⁰ Там само.

⁹⁶¹ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 8.

Такий стан речей змушував керманичів українського фінансового відомства діяти більш рішучіше. 2 грудня 1917 р. В. Мазуренко подав на урядовий розгляд законопроект «Про державні доходи Української Народньої Республіки, перетворення Київської Контори Державного Банку на Український Державний Банк і реформу Казначейств», який того ж дня було ухвалено Генеральним секретаріатом. Тоді ж, на пропозицію зазначеного доповідача, урядовці постановили ліквідувати в УНР Дворянський земельний банк. На його базі планувалося заснувати Український Державний Земельний банк, а ліквідацію Дворянського земельного банку було доручено здійснити Державному банку «через особливих комісарів»⁹⁶². Вирішено було також скоротити операції російського Державного селянського банку. У справі утворення Українського Державного Земельного банку і скорочення операцій Селянського банку доручено було порозумітися Генсекретарству фінансових справ із Генсекретарством земельних справ.

Невдовзі рішення уряду про ліквідацію Дворянського та Селянського державних банків набуде зовсім неконтрольованого і буквального характеру. Їхні сховища просто будуть піддані розкраданню. Генеральний секретар військових справ С. Петлюра явно не впорався з дорученням організувати охорону цих державних установ. Про це свідчить повідомлення від 15 грудня 1917 р. генерального секретаря праці М. Порша на засіданні уряду про те, що «з кладових Дворянського і Крест'янського Банків вивозяться державні процентні папери»⁹⁶³. Як наслідок, урядовці доручили генеральному секретареві фінансів організувати негайний контроль над Дворянським і Селянським

банками, аби не дозволити вивіз грошових знаків і відсоткових паперів, а також дозволили державному контролерові О. Золотарьову влаштувати обрев'язування приватних банків.

Тим часом на фоні загальної фінансово-економічної кризи в країні, погіршувалася ситуація з готівковими коштами в банківській сфері. У зв'язку з цим, 4 грудня 1917 р. українською владою було видано «Обов'язкову

Билет Государственного казначейства 4% военной позики 1915 р. (Російська імперія)

⁹⁶² ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 51.

⁹⁶³ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 12 зв.

постанову», в якій, зокрема, повідомлялося, що «з огляду на недостачу в касах Державного Банку і Казначейства дрібних кредитових білетів замість грошей» вони видаватимуть: білети російського державного Казначейства (серії); 5% зобов'язання російського державного Казначейства попередніх термінів; купони 4% серії, воєнних позик 1914, 1915, 1916 рр. і позики волі 1917 р., а «усі громадяни, як і інституції на території Української Народньої Республіки повинні обов'язково приймати зазначені цінні знаки нарівні з кредитовими білетами при виплаті всяких внесків, а також за товари та продукти»⁹⁶⁴. Крім того в постанові додавалося, що той, «хто зламає сю обов'язкову постанову», буде покараний на підставі 29 статті «Устава о наказаниях, налагаемых мировыми судьями»⁹⁶⁵. Вважалося, що таким рішенням буде частково зменшено недостачу дрібноартісних грошей в обігу на українському ринку. Свідченням важливості такого кроку може бути й те, що постанову підписав не лише тогочасний фактичний керівник фінансового відомства УНР – заступник генерального секретаря фінансів В. Мазуренко, а й голова Генерального секретаріату В. Винниченко⁹⁶⁶. Цією постановою провінційні скарбниці, однак, скористалися не встигли через початок українсько-більшовицької війни.

За тиждень Малою Радою нарешті було ухвалено низку законопроектів, які поклали перші реальні законодавчі засади щодо започаткування Україною створення власної фінансової системи і які розроблялися під безпосереднім керівництвом генерального секретаря фінансів М. Туган-Барановського. 9 грудня 1917 р., на пропозицію товариша генерального секретаря фінансів В. Мазуренка, Центральною Радою (уособленою її Малою Радою) було ухвалено одні з найважливіших для національного державотворення законодавчі акти, попередньо погоджені урядом 2 грудня 1917 р.⁹⁶⁷ Згідно Закону «Про Головну скарбницю Української Народньої Республіки» обов'язки Головної скарбниці УНР перебирала на себе київська губерніальна скарбниця. Законом також виголошувалося, що Головна скарбниця засновувалася з метою отримання та збереження державного скарбу і для відпуску сум на державні видатки, а всі губерніальні та повітові скарбниці (казначейства), що існували на території УНР, з того часу мали стати скарбницями УНР⁹⁶⁸.

⁹⁶⁴ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 128 зв.; ДАХО. – Ф. 84. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 57.

⁹⁶⁵ Там само.

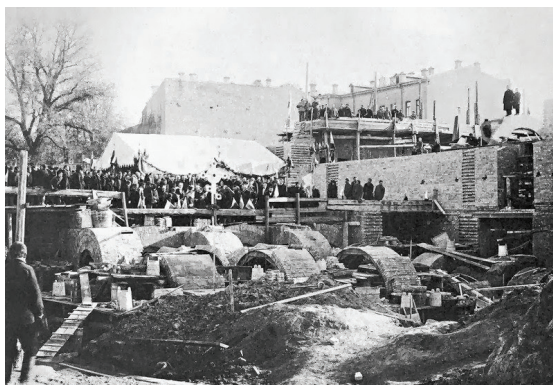
⁹⁶⁶ Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 5. – 15 грудня; ДАХО. – Ф. 84. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 57.

⁹⁶⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 51.

⁹⁶⁸ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 93–94; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 6. – 21 грудня; Народня воля. – 1917. – 12 грудня.

Законом «Про Державний банк» було визначено оперативно і невідкладно «“Кієвскую Контору Государственного Банка” перетворити в Український Державний Банк», який мав тимчасово керуватися уставом Государственного Банка (т. II, ч. 2, Свода законів Росийской империи), а також перебрати на себе тимчасово всі функції Київської контори Українського Державного банку⁹⁶⁹. Усі ж місцеві установи Госбанку на території УНР ставали регіональними відділами Українського Державного банку. 18 грудня 1917 р. на пропозицію товариша генерального секретаря фінансів В. Мазуренка дві основні державні фінансові установи – Державний банк та Державну скарбницю УНР (з утриманням платні до 2 тис. крб на місяць) очолив член ради генерального секретаря фінансів і директор Кредитової канцелярії Генерального секретарства фінансів М. Кривецький⁹⁷⁰.

Опинившись без асигнувань грошової маси з Петрограда, Центральній Раді довелося поставити на порядок денний державного життя й питання запровадження Україною власних грошових знаків. Запаси Київської контори Государственного банку, яка після вищезазначеного закону набула статусу Українського Державного банку,

Закладання будівлі Київської контори Государственного банку (1902 р.)

були надзвичайно малими для урядування Україною. Як повідомляв на урядовому засіданні В. Мазуренко, на 6 грудня 1917 р. готівкових грошей у Держбанку було лише близько 6 мільйонів рублів⁹⁷¹, однак танули вони мов сніг у спеку і вже на 20 грудня готівкою залишилося лише близько 40 тисяч рублів⁹⁷². Таким чином, перед керівництвом УНР вже у другій половині 1917 р. постало питання врегулювання ринку грошей в країні і пошуку нових джерел їхнього набуття.

19 грудня 1917 р. Центральна Рада нарешті ухвалила тимчасовий Закон «Про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки». Згідно з цим законом, кредитові білети УНР мали випускатися Державним банком України «в розмірі строго обмеженому

⁹⁶⁹ Там само.

⁹⁷⁰ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 26.

⁹⁷¹ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 20.

⁹⁷² *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 35, 36.

дійсними потребами грошового обміну під забезпечення тимчасове, до утворення золотого фонду, майном Республіки: нетрями, лісами, залізницями, прибутками Української Народньої Республіки від монополії, після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної Скарбниці Республіки»⁹⁷³. Того ж дня Державному банку законодавчо було надано право випуску кредитових білетів на суму в 500 млн карбованців⁹⁷⁴. Перші українські банкноти (купюрами по 100 крб) підписали: директор Державного банку М. Кривецький та скарбник В. Войнилов.

Попри вищевказані заходи, говорити про повномірну організацію вітчизняної банківської системи чи, навіть, головної державної банківської установи було зарано. Жодні законодавчі акти не могли повернути в народі довіру до банківських та кредитових закладів, яку було розхитано революційною анархією та безладом в країні. Ставши на шлях запровадження власної банківської системи, українському урядові, аби оживити офіційний фінансовий ринок і вивести грошовий обіг з тіньової сфери, вкрай необхідно було встановити контроль над відповідними державними закладами, оживити ринкові відносини в державі, забезпечити дієвий захист вкладів тощо і, врешті, опанувати владою в країні та гарантувати її сталість.

Натомість, уряд УНР звернувся до народу з черговим закличком. 20 грудня 1917 р. генеральні секретарі на пропозицію М. Ткаченка вирішили випустити урядове звернення до населення⁹⁷⁵. Того ж дня народові було запропоновано Відозву Генерального Секретаріату «Про торговельну та фінансову діяльність» за підписами голови уряду В. Винниченка та виконуючого обов'язки генерального секретаря фінансів В. Мазуренка. Урядовці, зокрема, звернулися до громадян з наступним:

«В останній час серед населення розповсюджуються усілякого роду чутки про міри та дії, спрямовані проти вкладчиків на їхні збереження і внесок в ощадних касах, банках та інших кредитових закладах.

З огляду на турботу, що вноситься цими чутками у фінансово-економічне життя Української Народньої Республіки, Генеральний Секретаріат оголошує, що ним прийнято всі міри для спокійної течії торгово-промислової і фінансово-економічної діяльності.

Генеральний Секретаріат не допустить будь-яких порушень у вказаному сенсі проти прав власників поточних рахунків, вкладів та

⁹⁷³ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 93–94; – Арк. 172; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 7. – 23 грудня.

⁹⁷⁴ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 171.

⁹⁷⁵ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 107 зв.

інших капіталів, що обертаються в ощадних касах, банках та інших закладах, які знаходяться на території Республіки.

Перед III Універсалом (З циклу «Про «старі» часи на Україні. Ілюстрована історія України не Грушевського і не Аркаса». Худ. П. Коцький (Іздз. – 1917. – № 4. – С. 4)

Стоячи всеціло на ґрунті 3-го Універсалу і проголошених ним соціально-економічних реформ, продовжуючи йти в напрямкові створення державного контролю над торговельно-промисловим життям і обкладання капіталів, Генеральний Секретаріят пропонує населенню ставитися з повним довір'ям до фінансових заходів всіх кредитових установ Української Народньої Республіки, які нині знаходяться під його контролем»⁹⁷⁶.

Утім, що саме з колишньої російської мережі банківських та кредитових закладів в Україні залишалося під контролем уряду УНР певно не знали й самі можновладці Центральної Ради.

Невдовзі світ побачила урядова постанова від 21 грудня 1917 р. про прийняття до 1 березня (ст. ст.) 1918 р. скрізь (як грошових знаків) чеків, випущених київськими банками на ім'я Київської контори Державного банку від облігацій російських воєнних позик та «Позики волі»⁹⁷⁷. Такі внески зараховувалися як звичайні поточні рахунки вкладників, а у ощадних касах – як внески, якими власники мали право розпоряджатися на загальних підставах. 31 грудня 1917 р. та 11 січня 1918 р. у пресі було опубліковано подібного роду урядову постанову про купони облігацій воєнних позик і «Позики волі» терміном не пізніше 1 березня 1918 р.⁹⁷⁸ та, відповідно, терміном не пізніше 1 травня того ж року⁹⁷⁹. Їхню суть було втілено в одній фразі: «купони облігацій Воєнних Позичок і Позички Свободи, срочні не пізніше 1-го травня 1918 року, повинні обов'язково прийматися при виплатах і обрахунках державними, приватними установами і приватними особами»⁹⁸⁰. Метою

⁹⁷⁶ Там само. – Арк. 114.

⁹⁷⁷ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 128; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 7. – 23 грудня.

⁹⁷⁸ Там само; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 8. – 31 грудня.

⁹⁷⁹ Там само; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1918. – № 2. – 11 січня.

⁹⁸⁰ Там само.

цих заходів було не що інше, як негайне погашення голоду коштів у державному розпорядженні.

Як наслідок, банки одразу ж внесли 1 млн рублів. Заощадження щойно заснованого Державного банку УНР почали поповнюватися. 20 грудня 1917 р. у його касі було лише 40 тис. руб., 21 грудня поступило на поточні рахунки 4 млн руб., а 22 грудня 1917 р. – ще 5 млн рублів. З метою отримання дрібних грошей, 20 грудня 1917 р. урядом було санкціоновано здійснення облави на всі заклади, де збиралися маклери і спекулянти дрібними грішми. Гроші конфісковувались і вносилися на поточні рахунки Держбанку. Всього, внаслідок цієї акції, було відібрано більш ніж 50 тис. рублів⁹⁸¹. Такі кроки уряду, проте, викликали зрозуміле невдоволення ділових кіл.

Тим часом, 23 грудня 1917 р. Київська контора Державного банку отримала в своє розпорядження перші українські паперові грошові знаки – кредитові білети вартістю у 100 крб, – перша партія яких мала поступити сумою від 5 млн 500 тис. до 5 млн 800 тис. карбованців⁹⁸². М. Калиновський уточнював, що до кінця 1917 р. було випущено карбованців на загальну суму в 5 мільйонів 616 тисяч, а загалом карбованцеву емісію (кредитових білетів вартістю у 100 крб) було доведено до суми у 53 млн 250 тис. карбованців⁹⁸³.

9 січня 1918 р. IV Універсал Центральної Ради проголосив державну самостійність УНР⁹⁸⁴ і приписав урядові Республіки встановити державно-народний контроль над всіма банками, «які кредитами (позиками) нетрудовим масам допомагали визискувати кляси трудові»⁹⁸⁵. Стосовно фінансово-економічної сфери в Універсалі зазначалося про перспективи передачі землі селянам без викупу, демобілізації заводів, боротьби з безробіттям, передачі до рук держави найважливіших галузей торгівлі (з метою обернути прибутки на користь народу), державної монополії на закордонну торгівлю і продаж та виробництво в основних промислових галузях, а також встановлення народного контролю над банками. З цього приводу, зокрема, вказувалося: «Одніні позичкова поміч банків має даватися, головним чином на піддержку

⁹⁸¹ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 35, 36.

⁹⁸² *Последние новости.* – 1917. – 23 грудня.

⁹⁸³ *Калиновский М.* Денежное обращение Украины. Денежная эмиссия Украины // Советский коллекционер. – 1925. – № 10. – С. 6–7; – № 11–12. – С. 36–41.

⁹⁸⁴ 11 січня 1918 р. М. Грушевський зачитав текст IV Універсалу Малій Раді, яка зустріла його з великим захопленням, а особливо ті місця, де вказано про проголошення державної самостійності УНР, що влада в країні належатиме Центральній Раді та її виконавчому органу, який матиме назву Рада народних міністрів [ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 2–6; Нова Рада. – 1918. – 13 січня].

⁹⁸⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 5; Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 13 січня.

трудоному населенню та на розвиток народного господарства Української Народної Республіки, а не спекуляції на різну банкову експлуатацію (визиск)»⁹⁸⁶. З приводу останнього визначення зважимо на те, що керівники Центральної Ради та її урядовці були непримиренними соціалістами. У їхньому розумінні, усі приватні підприємці визначально вважалися експлуататорами трудового народу, а банкові заклади та їм подібні установи, як запевняв, наприклад, директор Державного банку УНР М. Кривецький, – «гніздами спекулятивного кредиту, бо переважна більшість товариств взаємного кредиту є розсадником найнестримнішої спекуляції»⁹⁸⁷.

Тим часом до столиці України підступили радянсько-більшовицькі війська під проводом М. Муравйова. Бомбардування міста тривало 11 днів – від 15 до 26 січня 1918 р.⁹⁸⁸ Столиця УНР не евакуювалася до останньої можливості. Проте 25 січня 1918 р. Рада народних міністрів змушена була залишити Київ. Спочатку державний провід перебрався до Житомира, а потім – до Сарн. Тепер врятувати Центральну Раду від остаточного розгрому могла лише стороння допомога. Ця допомога прийшла від країн Почвірного (Центрального) блоку. Самостійний статус УНР дав можливість Україні заключити союзницький Берестейський (Брестський) договір з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною.

1 березня 1918 р. (15 лютого 1918 р. за ст. ст.⁹⁸⁹) уряд УНР прибув у звільнений Київ, після чого в. о. міністра фінансів М. Ткаченком було розіслано начальникам усіх фінансових установ, Фінансових палат, Державного банку, контор та відділів цього банку, державних скарбниць (казначейств), ощадних кас і акцизних управлінь Обіжник про

Будинок Грушевських у Києві після більшовицького артобстрілу. 1918 р., світлина Ф. Ернста (17 червня 1921 р. будинок М. Грушевського було остаточно зруйновано)

⁹⁸⁶ Там само.

⁹⁸⁷ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 28.

⁹⁸⁸ *Гольденвейзер А. А.* Изъ Киевскихъ воспоминаній (1917–1921 гг.). – С. 204.

⁹⁸⁹ 12 лютого 1918 р. Українська Народна Республіка перейшла на новий стиль літочислення. Цього дня Центральна Рада та уряд УНР прийняли закон про запровадження на терені УНР нового стилю: після 15 лютого настало 1 березня. Тоді ж було визнано середньоевропейський час (на цей час Київ вже ще перебував під більшовицькою окупацією).

українізацію справоведення в підпорядкованих міністерству установах і відомствах⁹⁹⁰.

Того ж дня (з поверненням до столиці) Малою Радою було ухвалено закон, який встановлював в Україні нову грошову одиницю – гривню. Новостворювана грошова система країни мала керуватися і контролюватися державою заходами двох інституцій, а саме – Українського Державного банку та Державної скарбниці, що ще самі знаходилися у стадії формування. Заходи ці регулювалися Міністерством фінансів. Державний банк повинен був опікуватися процесом забезпечення грошової системи і являв собою емісійний банк. Випущені ним кредитові білети вважалися банківськими грошми⁹⁹¹.

Директора та урядовців Державного банку призначав міністр фінансів. Державна скарбниця ж являла собою департамент Міністерства фінансів, що шляхом акумуляції державних податків, різноманітних прибутків та кредитових операцій мала фінансувати державний бюджет країни. У випадку вилучення з обігу з тих чи інших причин грошових знаків (як це згодом сталося зі знаками номіналами у 100, 50 та 25 крб) з банкнот витиналися імена скарбника і директора Держбанку (чи Держскарбниці)⁹⁹².

Тимчасово Український Державний банк користувався статутом, розписом посад та ставками заробітніх плат, які було встановлено для колишнього російського Государственного банка⁹⁹³. За принципами російського законодавства він провадив і свою діяльність. Так, зокрема, згідно до свого статусу окремішньої інституції, Український Державний банк для відкриття, наприклад, кредиту котромусь з міністерств чи іншої офіційної установи (відомства), мав отримати забезпечення з боку держави. Забезпечення видавалося Державною скарбницею у формі короткотермінових зобов'язань Скарбниці (як і в царській Росії – серій Государственного казначейства).

Проте, через недостатні типографські потужності, що були в наявності тогочасного українського Держбанку і негайність виділення коштів на державні потреби, часто короткотермінові зобов'язання замінювалися одним соло векселем-зобов'язанням Державної скарбниці Державному банку, як це було, скажімо, у випадку з необхідністю асигнації Міністерству продовольчих справ УНР обігових коштів у

⁹⁹⁰ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 24.

⁹⁹¹ Кредитові гроші – форма грошей, народжена розвитком кредитових відносин, основа сучасного розрахунково-платничого механізму. Кредитові гроші являють собою нерозмінні на золото банкноти центральних банків і банківські депозити (депозитні гроші), що є базою чекового обігу.

⁹⁹² Киевская мысль. – 1918. – 26 вересня; Одесский листок. – 1918. – 26 червня.

⁹⁹³ ЦДАВО України. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 21.

січні 1918 року⁹⁹⁴. У цьому конкретному випадкові департаменту Державної скарбниці для забезпечення рахунку Міністерства продовольства видавався відповідний борговий акт в якому зазначалося, «що всі суми які будуть одержуватися від продажу продуктів продовольчих, повинно зараховувати на біжучий рахунок Державного Банку, а решта боргу яка може бути повинна бути повернена по перші[й] вимозі Державному Банку з інших джерел Державної Скарбниці»⁹⁹⁵. Тобто видачу короткотермінового кредиту, як це робилося в Російській імперії, було замінено соло векселем-обов'язком Державної скарбниці Державному банкові з метою необтяження майбутнього державного бюджету⁹⁹⁶. Подібним чином оформлялося й тимчасове кредитування Державним банком потреб місцевих самоврядувань у квітні 1918 року⁹⁹⁷.

*Операційна зала Київської контори
Государственного банку (1905 р.)*

Російський стиль управління зберігався, за відсутності належної правової бази в УНР, і серед приватних банківських установ. Ще до жовтневого перевороту, що відбувся в Петрограді, власне українських великих приватних банків, як таких, не існувало. На терені України розташувалися мережі відділень кредитових установ, центри правлінь яких знаходилися у двох російських столицях. Там же перебував і їхній основний капітал. Однак в українських відділеннях все ж були скупчені значні суми, як коштовностями, так і готівкою, що належали самим відділенням та їхнім вкладникам. Разом з тим, нетривке перебування «совітів» в Україні не залишило часу для знищення адміністративного апарату приватних кредитових установ. Відтак, урядові УНР слід було надати можливість цим установам відновити операції власною ініціативою, а зі свого боку створити політичне сприяння їхній економіко-кредитовій та фінансовій діяльності.

Центральна Рада ж, проголосивши політику соціалізації та націоналізації й не здійснюючи її на практиці, створила паніку серед майнового класу, а у населення з'явилася недовіра до банківських та кредитових установ. Непевність соціально-політичної ситуації в

⁹⁹⁴ Там само. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 10.

⁹⁹⁵ Там само. – Арк. 11.

⁹⁹⁶ Там само. – Арк. 10.

⁹⁹⁷ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 86; – Арк. 130; – Арк. 134–134 зв.; – Арк. 135–135 зв.; – Арк. 147–147 зв.

країні викликала відтік внесків у банки та звуження й без того незначної діяльності кредитових установ. Земельні банки взагалі припинили діяльність, очікуючи соціалізації землі. До того ж, Центральна Рада у грудні 1917 р. розпорядилася ліквідувати усі місцеві відділення державних Дворянського і Селянського земельного банків без заміни цих державних іпотечних закладів банків будь-якими іншими⁹⁹⁸.

Після свого повернення до Києва, 3 березня 1918 р. уряд УНР, за пропозицією виконуючого обов'язки міністра фінансів М. Ткаченка, розглянув ситуацію, що склалася у банківській сфері й взявся врегулювати діяльність банків в країні. Банківські установи передбачалося піддати жорсткому контролю з боку уряду. Як не дивно, але за такого руйніного стану цієї галузі фінансового господарства, урядовці ухвалили припинити діяльність банків, правління котрих знаходилися поза межами України. Без належного дозволу Міністерства фінансів їхня діяльність мала припинитися, а самі вони касуватися протягом 6 місяців. Відповідний законопроект доручалося виробити Міністерству фінансів і внести на розгляд та затвердження Малої Ради⁹⁹⁹. Тут, проте, варто зауважити на той факт, що таке неоднозначне рішення прийняло лише чотири особи, а саме: М. Ткаченко, М. Порш, П. Христюк та Г. Сидоренко¹⁰⁰⁰.

9 березня 1918 р. Державний банк офіційно отримав нового директора. Цього дня М. Ткаченко доповів на урядовому засіданні про неможливість залишити на службі директора Державного банку М. Кривецького «з огляду на його відсутність»¹⁰⁰¹. Виконувати обов'язки директора Державного банку було доручено В. Ігнатовичу¹⁰⁰².

Фінансове становище уряду України навесні 1918 р., утім, продовжувало залишатися вкрай важким. Опановуючи під свій контроль (за допомогою німецьких та австро-угорських військ) територію України, керівництво УНР застало її народне і фінансове господарство у ще більш жалюгідному стані, ніж це було у 1917 році.

Більшовицька окупація остаточно зруйнувала основи фінансово-економічної системи в країні. Торговельне і промислове життя зупинилося. Так, відразу після свого захоплення столиці УНР, М. Муравйов покликав до себе представників банків та торговельно-промислового капіталу і «в найрозбійницькому тоні завів з ними мову про сплату

⁹⁹⁸ Там само. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 51.

⁹⁹⁹ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 9–9 зв.

¹⁰⁰⁰ Там само. – Арк. 8.

¹⁰⁰¹ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 36 зв.

¹⁰⁰² Там само.

*Більшовицькі війська М. Муравйова
(він – праворуч в офіцерському однострої)*

накладеної на місто контрибуції»¹⁰⁰³. У Києві вона дорівнювала 10 млн руб., з яких було внесено готівкою та чеками 5 млн рублів. Контрибуцією було обкладено й т. зв. буржуазію в інших містах¹⁰⁰⁴. Банкам було заборонено здійснювати будь-які операції, відкрито їхні сейфи, золото конфісковано, а віднайдені в склепах готівкові гроші перенесено на поточні

рахунки. Державний і приватний кредит опинилися паралізованими. Більшовиками було заборонено видачу відсоткових паперів їхнім власникам з Державного банку та ощадних кас, що (по мірі опанування територіями України союзницькими військами) скасовувалося відповідними вказівками губернціальних комісарів УНР¹⁰⁰⁵, позаяк «всі декрети та розпорядження Петроградського Уряду Народних Комісарів, а також всіх його Представників недійсні і виконанню не підлягають»¹⁰⁰⁶.

Залишаючи Київ, як заявив на нараді представників банків новий керуючий Державним банком В. Ігнатович, більшовики вивезли кредитовими білетами 20 млн руб. і золотої монети за номінальною ціною 1 млн 700 тис. рублів¹⁰⁰⁷. Комісари вивезли з банків України на суму близько 700 млн відсоткових паперів, а в Ростові-на-Дону було знищено на кілька сотень мільйонів рублів відсоткових паперів, які належали одеській конторі Держбанку й ощадним касам, що були розташовані в Україні¹⁰⁰⁸. Загалом більшовиками було вивезено й знищено відсоткових паперів на 686 млн 549 тис. руб. з тих, що малися в наявності 686 млн 332 тис. 899 руб. по окремим конторам і відділенням, а саме¹⁰⁰⁹:

¹⁰⁰³ Гольденвейзер А. А. Изъ Киевскихъ воспоминаній (1917–1921 гг.). – С. 206.

¹⁰⁰⁴ Там само.

¹⁰⁰⁵ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 21.

¹⁰⁰⁶ Там само. – Арк. 20.

¹⁰⁰⁷ Готівкові гроші також викрадалися не чистими на руку різного роду посадовцями, які використовували непевні військово-політичні обставини з метою власного збагачення та більшовицькими агентами в державних і військових структурах. Так, наприклад, як повідомляв 2 березня 1918 р. міністрів фінансів головний скарбник армій Південно-Західного фронту, в ніч на 6 лютого 1918 р. членами армійського військово-революційного комітету спільно з командуючим Окремою армією Автократовим були захоплені велика сума грошової готівки, цінні бланки і шифри по переказній операції та Державної скарбниці [ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 23].

¹⁰⁰⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 10.

¹⁰⁰⁹ Там само. – С. 107–108.

Табл. 6. Зведення наявних і пограбованих фінансових активів у відділеннях Українського Державного банку до і після радянсько-більшовицької окупації теренів УНР

Відділення:	Малося в відділеннях відсоткових паперів:	
	що належать банку або державі	приватним особам та установам
Чернігівське	5 881 380	21 503 093
Юзівське	12 300	1 881 330
Харківська конт.	8 573 587	48 617 323
Сумське	947 515	23 208 720
Кременчугське	1 280 155	23 333 304
Слов'янське	561 442	4 403 570
Вінницьке	1 160 490	9 193 571
Мелітопольське	761 180	9 878 780
Маріупольське	1 420 267	9 350 852
Катеринославське	1 020 530	2 033 737
Полтавське	709 420	42 600 570
Лізаветградське	3 119 470	36 197 164
Олександрівське	2 227 175	10 098 747
Миколаївське	1 094 140	19 084 255
Бахмутське	1 004 260	5 271 330
Роменське	942 395	9 001 026
Одеське	6 386 222	33 889 482
Бердянське	1 352 585	10 622 117
Житомирське	2 863 000	16 868 000
Всього:	41 319 513	337 042 091
В и в е з е н о:		
Юзівське	922 370	8 831 905
Харківське	-----	104 238 887
Слов'янське	99 665	3 330 550
Катеринославське	5 77 897	82 493 116
Полтавське	2 000	-----
Олександрівське	14 900	-----
Миколаївське	1 292 655	16 779 530
Бахмутське	197 300	1 516 150
Одеське	60 000	460 777 774 (в тому числі 243 млн, що належали вкладникам ощадних кас)
Всього:	8 364 987	677 967 912

Суми доволі великі для тогочасної України. Це не враховуючи тих паперів, що знаходилися на руках та які зберігалися в приватних кредитових установах. Нижче подаються дані, які змальовують тогочасний стан банківської справи, зокрема в центральній установі Держбанку¹⁰¹⁰:

*Табл. 7. Основні статті балансу Київської контори
Державного банку станом на 1 січня 1918 р.*

<i>Актив</i>	
Каса	4 171 788 руб. 39 коп.
Облік векселів і строкових паперів	161 711 866 -"- 42 --"--
Спеціальні поточні рахунки	43 618 796 -"- 82 --"--
Кредити по товарній операції скарбниці	179 002 250 -"- 64 --"--
Ссуди під заставу відсоткових паперів	3 922 263 -"- 50 --"--
Ссуди під заставу товарів	2 129 125 -"- 86 --"--
Ссуди установам дрібного кредиту	1 500 244 -"- 00 --"--
Ссуди селянським господарствам	1 268 823 -"- 59 --"--
Суди промисловим підприємствам	253 451 -"- 31 --"--
<i>Пасив</i>	
Внески	1 333 706 руб. 21 коп.
Поточні рахунки приватних осіб та установ (безвідсоткові)	77 829 266 -"- 81 --"--
Відсоткові поточні рахунки	18 176 269 -"- 64 --"--
Несплачені перекази	4 444 596 -"- 68 --"--
Рахунок з Державним банком	234 390 231 -"- 66 --"--
<i>Внесків на збереження у Державний банк було:</i>	
Відсоткових паперів і документів	102 667 648 руб. 95 коп.
Внесків на збереження та управління	130 282 951 -"- 00 --"--
Пересувних цінностей	110 972 498 -"- 27 --"--

Усі ці цінні папери було знищено або вивезено представниками радянської влади при евакуації з Києва. Якщо ж незначні капітали ще перебували на поточних рахунках, то лише тому, що видачі за цими рахунками було обмежено. Крім того, за два тижні владарювання в Україні радянська влада не встигла провести націоналізацію банків. Коли Центральна Рада повернулася до влади, то її урядовці побачили, що усі банки зачинено, операції припинено, а грошових знаків в них не було. З вигнанням більшовиків банки відчинилися, але не мали змоги здійснювати (через відсутність грошових знаків) ані вексельних, ані

¹⁰¹⁰ Там само. – С. 118–120.

переказних операцій. Народ перестав довіряти міцності уряду та його фінансовій політиці. Директор Державного банку В. Ігнатович на засіданні Фінансової комісії 21 квітня 1918 р. нарікав з цього приводу, що у банки грошей не вносять через те, що населення не вірить, що вкладені гроші йому повернуть.

Таким чином, після визволення Києва і країни від більшовицької окупації стан фінансових справ державних банківських контор виглядав не кращим чином. У їхньому розпорядженні загалом залишилося відсоткових державних паперів лише на 686 млн 332 тис. 899 крб, більшовиками ж їх було вивезено на 686 млн 549 тис. крб.¹⁰¹¹ 5 березня 1918 р. у наказі за № 9 товариш (заступник) міністра пошт та телеграфів УНР І. Шиманович повідомляв, зокрема, що більшовицькі банди «на останку забрали біля сорока мільйонів народніх грошей з Державного Банку, всі кошти приватних банків і майно мирних громадян; забрано також продовольчі запаси і зараз кіяне, а особливо робітники zostались без хліба, одежі і грошей»¹⁰¹². У столичному ж відділенні Державного банку, як повідомив того ж дня на нараді представників банків у Києві В. Ігнатович, залишилося лише 15 млн 750 тис. крб (усі номіналом у 100 крб через те, що за наказом більшовиків вони були здані населенням в банки для обміну на спеціальні квитанції)¹⁰¹³. 9 березня 1918 р. керівництвом Державного банку було прийнято рішення повернути ці кошти людям, які змушені були обміняти їх на квитанції, якщо такі будуть представлені у відповідні банківські заклади міста¹⁰¹⁴.

Водночас Державним банком було заборонено (Обіжником голови Держбанку від 18 березня 1918 р.) усім конторам, відділам та скарбницям (без дозволу на те військового міністерства УНР) здійснювати будь-які видачі покладам на збереження, по поточним рахункам, зберігальним книжкам та іншим фінансовим операціям жодним військовим частинам, управлінням, установам і організаціям, котрі раніше працювали на оборону¹⁰¹⁵. Дещо згодом, 25 квітня 1918 р. В. Ігнатович телеграмою сповістив усі місцеві відділи і контори Державного банку, що зазначена заборона «не поширюється на біжучі рахунки відкриті міністерством продовольчих справ установам в порядку закона 16 травня 1917 р. позаяк вони ніякого відношення до військових кредитів не мають і військове міністерство ними не

¹⁰¹¹ Там само. – С. 107.

¹⁰¹² ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 10.

¹⁰¹³ Киевская мысль. – 1918. – 7 березня.

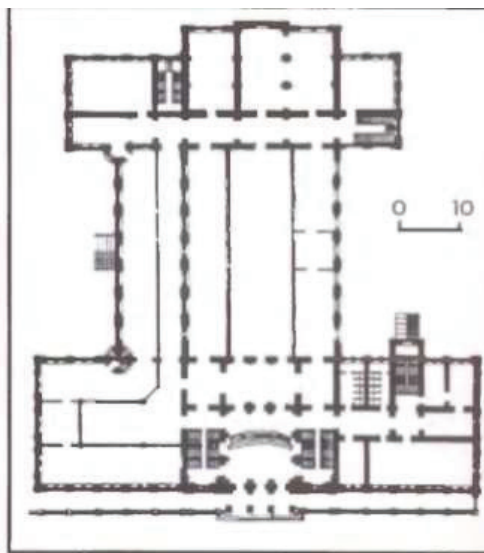
¹⁰¹⁴ Там само. – 8 березня.

¹⁰¹⁵ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 107.

распоряджується»¹⁰¹⁶. Принагідно зазначу, що, вочевидь, вказівка директора Держбанку УНР або не виконувалася місцевими установами, або ж виконувалася не повною мірою, позаяк 2 травня 1918 р. (вже за гетьманування П. Скоропадського) директор Державного банку видав по виділу місцевих інституцій аналогічного змісту Обіжник Державного банку (№ 26) Української Держави¹⁰¹⁷.

Нестача грошової маси в провінційних відділах Державного банку змусила їхнє керівництво боротися з грошовою кризою залишенням в обігу в якості грошей навіть зужиті та часткового поповнені облігації різних колишніх російських позик. Так, наприклад, Чернігівське відділення Державного банку зверталося до підлеглих йому скарбниць з таким розпорядженням: «Відділ, з метою якомога більшого зменшення цієї кризи, просить Скарбницю по настанню термінів 5% зобов'язань Государственного Казначейства (на сер[еду] 1 березня [1918 р.], а також і на подальші, що знаходяться в портфелі Скарбниці) не прорубати такі і як не належні таким чином переведенню по рахунку платежів по купонам, до Відділу не надсилати, а зараховувати до обігової каси Скарбниці, переводячи їх витратою по цінностям та прибутком каси по рахунку 5% зоб[ов'язання] Госуд[арственного] Казначейства, розповсюджуючи зобов'язання замість грошей між бажаними клієнтами Скарбниці»¹⁰¹⁸. Населення ж, яке тримало на руках величезну масу грошей, не зберігало їх у банкових установах, які гостро відчували нестачу готівки.

Стан банківської справи на державному рівні характеризує й той факт, що у першій половині 1918 р. центральна бухгалтерія Державного банку навіть не вела зведених балансів. Не отримували звітів й деякі регіональні відділення. Так, наприклад, керуючий Чернігівським відділом Державного банку 11 січня 1918 р. повідомляв керівникові

*План-схема Київської контори
Государственного банку
(поч. XX ст.)*

¹⁰¹⁶ Там само. – Арк. 32.

¹⁰¹⁷ Там само. – Арк. 42.

¹⁰¹⁸ Там само. – Арк. 14.

одноіменної Казенної палати, «що багато підзвітних Відділу Скарбниць не надають у Відділ Банка зажаданих, на виконання розпорядження Директора Державного Банку Української Народньої Республіки, відношенням Відділу Банку від 31-го Грудня 1917 р. за № 35624, періодичних по телеграфові відомостей про готівку каси»¹⁰¹⁹.

Невтішною була ситуація й у приватному банківському секторі. Нагадаємо, що до Першої світової війни на території підросійської України працювало 3 тис. 660 кредитових установ різноманітного типу. Серед них було 161 відділення акціонерних банків і банківських контор та 316 товариств взаємного кредиту, а загалом в межах українських губерній діяло 477 кредитових фірм¹⁰²⁰. Усі вони провадили власні операції за чітко регламентованим і централізованим імперським законодавством. Правління найміцніших приватних банківських і кредитових установ знаходилися переважно у Петербурзі та Москві. Там же перебував і їхній основний капітал. Однак в українських відділеннях все ж були скупчені значні суми як коштовностями, так і готівкою, що належали самим відділенням та їхнім вкладникам. Разом з тим, нетривале перебування більшовицьких окупантів в Україні не залишило часу для знищення адміністративного апарату приватних кредитових установ. Відтак, опановуючи звільнені терени України, урядові УНР слід було надати можливість цим установам відновити операції власною ініціативою, а зі свого боку забезпечити державно-політичне сприяння їхній економіко-кредитовій та грошовій діяльності.

Зведені баланси усіх кредитових установ України (завинятком районів Одеської і Харківської контор та Кам'янець-Подільського і Рівненського відділень) вказують на фактично завмерлий стан приватного кредиту і недовіри населення до банків, зумовлених нестійкою позицією уряду Центральної Ради¹⁰²¹:

Табл 8. Баланси приватних кредитових установ в УНР у 1918 р. (в тис. рублях)

Актив

Місяць	Число	Каса	Поточні рахунки	Дисконт і ссуди	% папери	Коресп.	Інші активні рахунки
Січень	1	30168	87242	723843	61853	183582	422810
Лютий	1	21552	92501	681698	57488	175990	494427
Березень	1	16737	88532	674126	53829	164643	440385
Квітень	1	23919	93073	657882	48418	184101	424905

¹⁰¹⁹ Там само. – Арк. 6.

¹⁰²⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 28.

¹⁰²¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 121.

Пасив

Місяць	Число	Капітали	Внески на поточні рахунки	Переоблік і перезаклад	Коресп.	Інші пасивні рахунки
Січень	1	43543	896460	88245	189512	291739
Лютий	1	43126	869313	93893	166840	300485
Березень	1	41306	841560	95152	163926	296217
Квітень	1	41383	833861	97666	160832	294429

У такій ситуації 6 березня 1918 р. в. о. міністра фінансів М. Ткаченко (перебував на цій посаді від січня по березень 1918 р.) скликав нараду представників приватних банків для обговорення загального фінансового стану. На нараді виступив голова Ради народних міністрів УНР В. Голубович, який сказав, що урядом буде продовжено курс на соціалізацію землі і що, незважаючи на присутність в Україні військ Центральних держав, ніяких змін в економічній політиці не відбудеться. Своєю чергою, міністр фінансів гостро критикував банківських діячів за їхнє неспівчуття політиці Центральної Ради і звинуватив їх у прихильності до ідеї єдиної Росії¹⁰²².

Крім того міністр закинув банкірам й невдачі УНР у боротьбі з більшовиками. М. Ткаченко висунув вимогу, аби банки припинили будь-які зносини з Росією і заявив, що урядом вже розроблено низку заходів спрямовуваних на витіснення російського капіталу з українського ринку. При цьому він звинуватив банкірів у загальній фінансовій руйні та небажанні банків допомогти державі вийти з фінансової кризи через надання необхідних коштів. Міністр вказав також, що в такому разі уряд вирішив вдатися до примусового займу і запропонував присутнім негайно приступити до внесків в рахунок цієї позики. У відповідь банківські діячі зауважили міністрові, що грошей у банків немає і вони самі потребують державної підтримки. Втім, усе ж таки, на нараді було вирішено відкрити банки 8 березня 1918 р. для повернення грошей особам, які здали білети у 100 крб за радянської окупації для обміну і розпочати видачі по поточним рахункам.

Своєрідною відповіддю на закиди в. о. міністра фінансів М. Ткаченка стала записка представників промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства України до Ради народних міністрів від 9 березня 1918 року. У ній, зокрема, зазначалося, що приватний кредит і банківський апарат знаходяться у стані, близькому до абсолютного паралічу: повний підрив довір'я до забезпечення приватної власності став причиною гострої та одночасно й зростаючої грошової кризи. Швидко

¹⁰²² Там само. – С. 14–15.

використавши усю касову готівку, банки змушені були підтримувати надзвичайно вузькі обмеження по видачам з поточних рахунків, що ще більш підривало довіру до них. Банківські активи, що склалися з векселів сільських господарств, торговців та промисловців за умов розрухи в промисловості, торгівлі і сільському господарстві загрожували перетворитися на зеро. Податки не сплачувалися. Помайнове обкладання перетворилося у фікцію. Усе це створювало надзвичайні складнощі у підтримці тривкості української грошової системи та її валюти. У записці також доводилося, що «величезне порушення балансу економічного і фінансового життя України при паралічі нормальних фінансових джерел будуть змушувати до подальшого випуску і знецінювання паперових грошей»¹⁰²³.

Фінансове становище уряду України навесні 1918 р. продовжувало залишатися вкрай важким. 24 березня 1918 р. на засіданні Малої Ради уряд УНР було реорганізовано. Голова Ради народних міністрів В. Голубович виступив з урядовою «Декларацією», в якій щодо програми майбутньої праці нового Кабінету у фінансовій політиці, зокрема, зазначав: «У сфері фінансів у нас теж усе зруйноване, і все треба робити заново. Будуть заведені основні грошові знаки і поволі переводитиметься заміна знаків російських українськими. Мається на увазі урегулювання емісійного права, контроль над банками. Операціям ощадних кас буде надано більшої еластичності»¹⁰²⁴. При цьому прем'єр ще раз наголосив, що «по міністерству фінансів положення особливо важке. Тут все знищено і все потрібно створювати заново»¹⁰²⁵. Подібну ж ситуацію змальовував 28 березня 1918 р. на спільному засіданні Комісії з товарообміну з Центральними державами й голова української делегації М. Порш, який у вступній промові вказав, що більшовики зруйнували весь фінансовий апарат України, вивезли мільйони рублів, провіантські запаси розграбовані або вивезені до Росії, пересувний склад залізниць вигнано на північ, мости підірвані, хліб потрібно купувати, а грошових знаків немає.

Вихід шукали в різних площинах, в тому числі й у банківій. 26 березня 1918 р. М. Ткаченко запропонував Раді народних міністрів проект Закону «Про Державний банк», однак урядовці вирішили відкласти розгляд законопроекту на інше засідання¹⁰²⁶. Міністри повернулися до розгляду банківського законопроекту наступного дня (27 березня

¹⁰²³ Там само. – С. 14, 16, 37.

¹⁰²⁴ Робітнича газета. – 1918. – 26 березня.

¹⁰²⁵ Там само.

¹⁰²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 44.

Київська контора Государственного банку

1918 р.), проте, знов не дійшовши до певного рішення, постановили: «з огляду на неясність редакції деяких пунктів проект закону повернути Міністерству Фінансів для остаточної редакції і доповнення, згідно з висловленими на засіданні Ради Міністрів поправками і побажаннями»¹⁰²⁷.

Зі свого боку керівництво Державного банку у квітні 1918 р. видало низку обіжників, якими прагло впорядкувати й налагодити чітку роботу головної банківської інституції УНР. 6 квітня 1918 р. Київська контора Державного банку, на підставі закону Центральної Ради від 30 березня 1918 р., випустила нові гроші УНР – знаки Державної скарбниці вартістю в 50 карбованців¹⁰²⁸. З огляду на це, директор Державного банку В. Ігнатович та директор банківського відділу кредитових білетів Обіжником (№ 16) від 8 квітня 1918 р. пропонували всім відділам, конторам Держбанку і скарбницям:

«1) Надсилані знаки згаданої вартости, після відповідального перегляду, поставити в рахунок капіталу до обертання (зачислить в оборотную кассу).

2) Приймати ці знаки до виплати і до обміну з дня випуску їх з Київської Контори.

3) Знаки, які надійдуть в каси Відділів та Скарбниць, видавати як у виплату, так і у обмін незалежно від того, чи випускає ця інституція такі знаки, чи ні.

4) Всі обороти з ціми знаками треба зазначувати як по книгам, так і по відомостям про готівку каси окремо.

5) Попсовані знаки Державної Скарбниці, після накладання на них знаків зніщення, належить висилати в Київську Контору порядком, встановленим обіжником 10 січня 1918 р. під № 7 задля українських карбованців»¹⁰²⁹.

¹⁰²⁷ Там само. – Арк. 45.

¹⁰²⁸ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 25; – Арк. 26.

¹⁰²⁹ Там само.

Тим не менш, в розпорядженні Державного банку не було достатньо коштів, аби сплачувати відсотки по 5% зобов'язанням (облігаціям внутрішньої позики) російського Государственного казначейства, за які клієнтами раніше вже були внесені кошти і які, проте, так і не отримали ці відсоткові нарахування і навіть самі папери. З метою розв'язання такої ситуації, керівництво Державного банку в особі В. Ігнатовича та А. Шелеста рекомендувало своїм місцевим інституціям ліквідувати надані ще за російської влади пільги покупцям згаданих зобов'язань, позаяк вони були зумовлені необхідністю поповнення коштів Государственного казначейства на провадження війни. З закінченням же війни, як повідомлялося в Обіжникові Державного банку (№ 18) від 10 квітня 1918 р., «нема підстав для задоволення прохань клієнтів про налічування їм %% по внесеним їми, на придбання згаданих 5% зобов'язань Державної Скарбівні, сумам» і тому «Державний Банк, по згоді з Департаментом Державної Скарбівні, пропонує Конторам, Відділам та Скарбівням оповістити зазначених клієнтів, що внесені їми суми можуть бути перелічені, по їхнім заявам, на біжучий рахунок, з налічуванням по ним %% по сучасним нормам з менту подачі заяв про перелічення, або повернені їм назад»¹⁰³⁰.

Водночас з огляду на те, що «уряд Української Народньої Республіки взяв на себе відповідну частину загально-російського державного боргу, як відносно своїх громадян, так і громадян чужоземних держав», того ж дня Державний банк запропонував своїм конторам, відділам та скарбницям (Обіжник № 19 від 10 квітня 1918 р.) все ж розпочати операції з цінними державними паперами, проте здійснювати їх (до тієї пори, поки не буде дано нових розпоряджень) лише за наступних умов:

«1) Коли в касі будуть грошові знаки, поновити видачу позичок (як строкових, так і спец. біжуч. рахунк.) під забезпечення загально-російськими державними паперами, оцінюючи їх в 50% номінальної їх вартости, а білети вигральних позичок – по 130 карб. за 100 карб. номінальних (обіжник від 10 листопаду 1916 року № 175). В зв'язку з цим належить ужити заходів відносно ранішних винуватців, витребувавши від них або частинного оплати борга, або додаткового представлення нових забезпечень.

2) При готівці тих-же знаків, справляти оплат купонів від згаданих паперів як по вкладкам на схованку та позичкам, так і в випадках подання купонів приватними особами – на раніш існуювавших

¹⁰³⁰ Там само. – Арк. 27.

Харківська контора Державного банку

ня 1918 року (стар. стилю), строк оплати надходить лише 29 березня 1918 р. по новому стилю.

3) По тим-же паперам і на таких-же підставах справляти виплат тиражного капіталу.

4) Оплачені цінності, по накладенню на них установлених знаків погашення, переховувати поки-що в кладовій Контори Відділу»¹⁰³¹.

Паралельно з вирішенням цілком фінансових проблем керівництво Державного банку змушені були поборювати й саботаж на місцевому рівні, позаяк навіть у квітні 1918 р. (майже за рік після виникнення Центральної Ради) низка регіональних інституцій Держбанку та скарбниць відмовлялися приймати українські грошові знаки і розмінювати відсоткові папери. У розісланому по фінансовим і банківським установам обіжнику Державного банку (№ 23 від 17 квітня 1918 р.) В. Ігнатович зобов'язував відповідні інституції здійснювати видачі по відсотковим паперам на підставі попередньо виданого Обіжника Державного банку (№ 19) від 10 квітня 1918 р., а також вказував, що «українські гроші повинні приймати безумовно як до розміну, так само і в росплат по операціям Банку»¹⁰³².

У квітні 1918 р. на плечі Державного банку також лягло питання розв'язання бюджетної проблеми в УНР. Пов'язана вона була, зокрема, з наповненням коштами державної скарбниці Республіки, а саме – з правовими підставами випуску Державним банком скарбових грошових знаків (білетів Державної скарбниці). Вихід з ситуації спробували знайти в ухваленому 20 квітня 1918 р. Центральною Радою чергового Закону про випуск кредитових білетів. Згадуваний вище Закон «Про

¹⁰³¹ Там само. – Арк. 28.

¹⁰³² Там само. – Арк. 29.

загальних підставах; при цьому відносно купонів, строк оплати яких надходить після заведення на Україні нового стилю, провадити оплат таких купонів на 13 день пізніше того строку, який зазначено на купонах; наприклад: для купонів від “позички волі”, строкових на 16 берез-

випуск кредитових білетів» вказував про видачу Держскарбницею Державному банкові зобов'язання для забезпечення грошових знаків, що випускаються в сумі 500 млн карбованців. У ньому, власне, говорилося:

«Надати право Народньому Міністрові Фінансів підписати від імені Державної Скарбниці короткочасний з'обов'язок на суму 500 мільйонів карбованців /один мільярд гривень/ і видати його Державному Банкові для забезпечення кредитових білетів Української Народньої Республіки, які випускає Державний Банок, згідно закону, ухваленому Центральною Радою 19 грудня 1917 року про випуск кредитових білетів на суму 500 мільйонів карбованців. Строк цього з'обов'язку не повинен перевищувати 12 місяців»¹⁰³³. Фактично цим законом було лише оформлено стан, який практично склався після випуску кредитових білетів Державним банком для потреб Державної скарбниці. Він же (цей закон) ще раз доводить, що емісійне право Державного банку за Центральної Ради в УНР було лише фікцією, яку невдовзі буде ліквідовано гетьманським урядом.

Фікцією, по суті, було й установлення, власне, й самого Державного банку УНР. Перейменування Київської контори імперського Государственного банку в Український Державний банк ще не означало його реального заснування. Не було вироблено Статуту Державного банку, не було створено ні основного, ані запасного фондів, не було запроваджено навіть центральної бухгалтерії, як і не налагоджено зв'язків з провінційними відділеннями, які існували автономно. Наприклад, Харківська і Одеська контори взагалі функціонували практично самостійно в такій мірі, що центральне управління не могло домогтися від них повідомлень про балансові зведення. Не кращим чином виглядав баланс і центральної (Київської) контори Держбанку. Усе це, звичайно ж, було зумовлено не лише неналагодженістю чіткої роботи самих структурних підрозділів Державного банку, але й незадовільним станом фінансово-економічної ситуації в Українській Народній Республіці зокрема, та неспроможністю центральної влади держави забезпечити стабільність і владну вертикаль в країні.

21 квітня 1918 р. урядом було скликано спеціальне засідання фінансової комісії для обговорення загальної фінансової ситуації, на якому критичну ситуацію у банково-фінансовій сфері у вступній промові визнав товариш міністра фінансів УНР В. Мазуренко. Не варто

¹⁰³³ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 85; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 97; – Арк. 157.

й згадувати, що після зайняття України більшовиками більшість банківських накопичень було або вивезено до Росії, або знищено. Таким чином, після визволення Києва і країни від більшовицької окупації стан фінансових справ державних банківських контор виглядав не

Фінансова біржа Одеси

кращим чином. Населення ж, яке тримало на руках величезну масу грошей, не помічало їх у банки. Подібна ситуація була і щодо Державного банку, якого практично не існувало. Не можемо охарактеризувати ми і фінансовий стан Київської контори Держбанку за час існування УНР у 1918 р. через те, як вже згадувалося нами вище, що навіть у центральній бухгалтерії не велися зведені банківські баланси¹⁰³⁴.

Багато в чому цьому сприяла й неспроможність уряду В. Голубовича опанувати ситуацією в країні. Не найкращим чином функціонували не те що місцеві інституції, а й, власне, самі міністерства. Попри це, правління Державного банку продовжувало не лише консолідувати роботу в своїй установі, а й здійснювало належні йому керівні функції через внутрішньовідомчі обіжники. Так, Обіжником за № 24 «Про курс і розпорядок обміну германських марок, австрійських крон та румунських лей» від 23 квітня 1918 р. до відома контор та відділів Держбанку доводилося про установаження між урядом УНР та представниками австро-німецького вищого командування в Україні курсу рубля щодо марки та крони, а саме: 1 рубль дорівнювався $1\frac{1}{2}$ німецької марки, або $2\frac{1}{4}$ австрійської крони¹⁰³⁵. Місцевим банківським інституціям також нагадувалося, що було встановлено (терміном до 15 червня 1918 р.) також і твердий валютний курс для окремих сплат, за яким 1 марка дорівнювалася 75 копійкам, 1 крона – 50 копійкам. Далі вказувалося на перелік умов, за яких дійсним є твердий розрахунковий паритет. Це, зокрема:

«1) коли платежі робляться військами центральних держав на Україні;

¹⁰³⁴ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 32–34; – Арк. 84; – Спр. 24 а. – Арк. 6; – Арк. 11–12 зв.

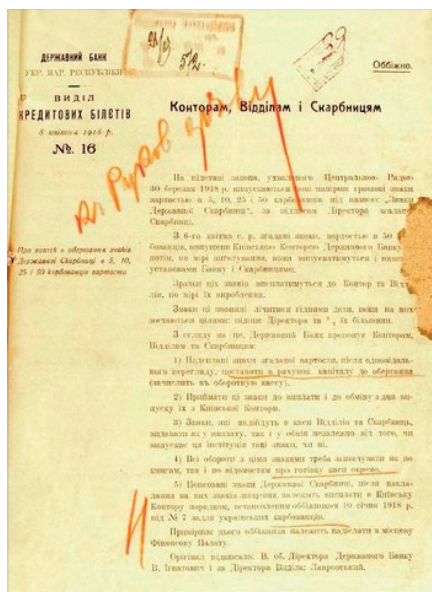
¹⁰³⁵ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 41; – Арк. 52.

- 2) для поштово-телеграфних та залізничних зносин;
 3) для безпосереднього обміну монопольними товарами між державами;
 4) для товарних умов (сдѣлокъ), які заключаються за дозволом Уряду тими центральними організаціями відповідних країн, котрі підлягають урядовому контролю;
 5) для оплати (платежів) на Україні умов (сдѣлокъ) по тим товарам, які імпортуються та експортуються в означеній і раніше умовленій між правительствами кількості, а також умов і по тим товарам, які користуватимуться свободою експорту та імпорту»¹⁰³⁶.

При цьому, в обіжникові окремо наголошувалося на тому, «що цей твердий розплатний курс не є обов'язковим для валютного обороту, ані для всіх тих умов (сдѣлокъ), які не перелічені в параграфах 1–5; для цих випадків дозволяється вільне встановлення курсу»¹⁰³⁷. Повідомляючи про це, Державний банк радив конторам, відділам та скарбницям при здійсненні операцій зі згаданою іноземною валютою, мати на увазі наступне:

«а) приймати, на підставі посвідчень відповідних органів влади, по операціям, зазначених в п[унктах] 1–5 випадках, німецькі марки та австрійські крони по курсу: 1 германська марка = 75 копійк[ам]; 1 австрійська крона = 50 копійкам; 1 карбованець або рубель = $1\frac{1}{3}$ герм[анської] марк[и] = 2 австрійським кронам;

б) як будуть в касі гроші¹⁰³⁸, провадити вільний розмін німецьких марок та австрійських крон на кредитові білети (як рублі, так і карбованці) без перешкод по такому курсу: 1 карбованець або рубель = $1\frac{1}{2}$ германськ[им] маркам = $2\frac{1}{4}$ австрійськ[им] кронам; 1 германська

Обіжник № 16 Виділу кредитових білетів Державного банку «Про випуск в обертання знаків Державної скарбниці в 5, 10, 25 і 50 карбованців вартості» від 8 квітня 1918 р.

¹⁰³⁶ Там само.

¹⁰³⁷ Там само. – Арк. 41 зв.; – Арк. 52 зв.

¹⁰³⁸ Наголошено в документі – П. Г.-Н.

марка = $66\frac{2}{3}$ копійк[и]; 1 австрійська крона = $44\frac{4}{9}$ копійк[и];

в) маючи на увазі необхідність прийти на поміч демобілізуємим урядовим установам (учредженням) та військовим частинам в справі ліквідації тих сум в румунській валюті, які маютья в їх розпорядженні, – приймати румунські леї (франки) до розміну на кредитові білети та в закот взносів на відновлення кредитів виключно від цих інституцій та частин¹⁰³⁹ по курсу 37,5 коп[ійки];

г) продажу зазначених грошових знаків з каси, до особливого розпорядження не провадити»¹⁰⁴⁰.

Наступного дня (24 квітня 1918 р.) Обіжником за № 25 правління Державного банку вирішило здійснити перевірку поточних рахунків, які могли бути відкриті раніше більшовицькими організаціями або їхніми представниками. Справа полягала у тому, що ще під час більшовицької окупації ними були секвестровані грошові капітали та усілякі цінності, що належали різним урядовим і громадським інституціям України. Усе це було переведено чи зараховано на поточні рахунки в інституціях Державного банку та скарбницях на ім'я більшовицьких організацій або окремих представників їхньої влади. Серед таких організацій та посадових осіб, зокрема, фігурували: Продовольчий відділ Військово-революційного комітету, Відділ нагляду Військово-революційного комітету, народний секретар фінансових справ України, уповноважений Адміністративного відділу Військово-революційного комітету по губернським продовольчим комітетам тощо¹⁰⁴¹. Частину цих цінностей і сум, після звільнення земель України від більшовиків, ними було вивезено, з частина залишилась на рахунках Державного банку.

З огляду на це, Державний банк УНР дав розпорядження банківським конторам, відділам та скарбницям негайно надіслати до Державного банку у Київ (у виділ місцевих інституцій) докладні відомості про відкриті більшовицьким організаціям та представникам цієї влади рахунки, а саме: «1) коли та по чийому розпорядженню й на чие ім'я відкрито було рахунок; 2) яка сума початково була залічена на рахунок та яка зараз маєтья решта по такому рахунку; 3) з яких коштів були складені всі ці рахунки, себ-то, чи були грошові суми внесені безпосереднє, готівкою, чи їх було перелічено з інших рахунків, через секвестр цих останніх; 4) хто був законним власником секвестрованих

¹⁰³⁹ Наголошено в документі – П. Г.-Н.

¹⁰⁴⁰ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 41 зв.; – Арк. 52 зв.

¹⁰⁴¹ Там само. – Арк. 40.

цінностей»¹⁰⁴². При цьому було вказано, що будь-які видачі по зазначеним вище рахункам робити з того моменту заборонялося. Як виявилося, то був останній обіжник Державного банку УНР і виконати його вказівки за існуючої революційно-демократичної влади підрозділам Держбанку вочевидь не вдалося, позаяк за п'ять днів (29 квітня 1918 р.) Центральну Раду буде розпущено, а УНР повалено.

Очільники Центральної Ради, а згодом і провідники її уряду, очоливши український революційний та державотворчий рухи, не мали попередньо виробленого плану побудови не лише національно-державного, а й автономного ладу. Саме тому уся вертикаль і горизонталь крайового укладу фінансово-економічного та державного розвитку УНР залишалася такою ж, яка складала колись російську імперську, а згодом, з певними перетвореннями, й республіканську систему. Докорінних перетворень не відбулося, за винятком поверхових ретушів та запровадження революційних (виборних) методів управління в країні з яскраво акцентованими національним забарвленням та соціалістично-революційною риторикою. Не притерпіла істотних змін й одна з найконсервативніших галузів державної системи – банківська.

3.2.2. Розвиток банківської системи в Українській Державі

Після гетьманського перевороту, одразу ж по створенні нового уряду, новий міністр фінансів А. Ржепецький заявив газеті «Відродження», що, крім інших завдань, намагатиметься оновити банківський апарат у формі Державного і приватних банків¹⁰⁴³. Виконуючим обов'язки директора Державного банку було залишено В. В. Ігнатовича. Володимир Вікторович Ігнатович народився 1883 року. Був членом «Старої громади» у Києві ще у ХІХ ст., а від 1901 р. повернувся до праці у Київське відділення Государственного банку і залишався одночасно касиром «Старої громади» аж до її ліквідації. Є. Чикаленко характеризував його як «фінансиста» і «щирого українця»¹⁰⁴⁴. Своєю чергою Д. Белінг на слідстві в ОГПУ свідчив, що В. Ігнатович був членом масонської ложі «Заря» у Києві, до якої також належали такі відомі діячі як барон Штейнгель, Корчак-Чепурківський, Вагнер, Чехович, Єфремов та інші¹⁰⁴⁵. У березні 1917 р. В. Ігнатовича було запрошено до праці в спеціальній підкомісії Шкільної комісії Міської ради Києва,

¹⁰⁴² Там само.

¹⁰⁴³ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т. II. – К.: Темпора, 2002. – С. 272.

¹⁰⁴⁴ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 179.

¹⁰⁴⁵ Белінг Д. "Я був учасником масонської ложі в Києві..." // Генеза. – 1997. – № 1. – С. 144–145.

яка мала розробити план запровадження української мови в школах міста. У грудні того ж року він став членом-засновником Української федеративно-демократичної партії.

За Гетьманату В. Ігнатювич перебував на посаді виконуючого обов'язки, а потім й директора Українського Державного банку. Член Фінансової комісії УНР та Української Держави. Член української державної фінансової комісії на переговорах з Німеччиною та Австро-Угорщиною та на мирових переговорах з РСФРР. Учасник вироблення «Згоди щодо поштово-телеграфних зносин» між Українською Державою та Кубанню. Після падіння державності і поразки національно-визвольної боротьби залишився у Києві, де й помер у 1928 році. Був одружений з панною Хорунжинською, сестрою дружини І. Франка¹⁰⁴⁶.

Засновувати Український Державний банк довелося практично заново. Одночасно з працею у виробленні повномірного юридично-фінансового забезпечення головного банківського закладу країни, приймалися заходи й щодо відновлення зв'язку з конторами і відділеннями, налагодження центральної бухгалтерії, призначення службовців тощо. Підготовча праця тривала до початку серпня 1918 року.

*Ukrainische Staatsbank / Український Державний банк
(німецька світлина, 1918 р.)*

¹⁰⁴⁶ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 179.

6 серпня 1918 р. було затверджено Закон «Про встановлення розпису платні службовцям у конторах і відділах Державного банку», який набирає чинності від 1 червня з метою, «щоб з того часу видачу добових та процентових додаткових грошей було припинено»¹⁰⁴⁷.

Офіційно ж Державний банк було засновано 10 серпня 1918 р., коли гетьманом П. Скоропадським було підписано Закон «Про затвердження Статуту Українського Державного банку і асигнування коштів до його основного капіталу». Пункт 3-й закону зазначає: «Відпустити з коштів Державної Скарбниці 100.000.000 карб. на утворення основного капіталу Державного Банку з проведенням цього видатку по обрахунку Кредитової Канцелярії на 1918 рік по Відділі Надзвичайних Видатків»¹⁰⁴⁸. При цьому ухвалювався також і доданий «Нормальний розпис окладів утримання служачих Українського Державного банку» (вважався дійсним з 1 червня 1918 р.). У зв'язку ж з тим, що за Центральної Ради штати службовців Державного банку набрано практично не було, в законі визначалося, що «на переїзд до місця служби служачим банку, по їх призначенні, видавати під'ємні гроші в розмірі півмісячного окладу на далечінь до 1000 верст і місячного утримання на далечінь більш 1000 верст»¹⁰⁴⁹.

23 серпня 1918 р. гетьман П. Скоропадський власним наказом за № 4 ухвалив доповідну міністра фінансів, згідно якої від 1 червня 1918 р. товаришем директора Державного банку призначався М. Костецький, а управителем його Київської контори – В. Ігнатович¹⁰⁵⁰. Банк мав три контори, а саме: Київську, Одеську та Харківську і 21 відділення¹⁰⁵¹. Призначення і завдання, покладені на Державний банк, визначав 1-й пункт розділу № I загальних постанов його Статуту, в якому, зокрема, вказувалося: «Державний Банк має на меті полегшення грошового обороту, допомогу шляхом короткострочного кредиту державному торгу і промисловості і сільському господарству на Україні, а також безпеку грошової маси»¹⁰⁵².

Запасний капітал Держбанку становив 10 млн крб, для покриття якого повинно було відчислятись щорічно 5% з чистих прибутків Державного банку. Запасний капітал призначався виключно на покриття збитків Держбанку. У випадку, коли б він зменшився через відрахування з нього тих збитків, то його поповнювалося черговим

¹⁰⁴⁷ Статут Українського Державного Банку. – К.: Державний вісник, 1918. – С. 13.

¹⁰⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 20.

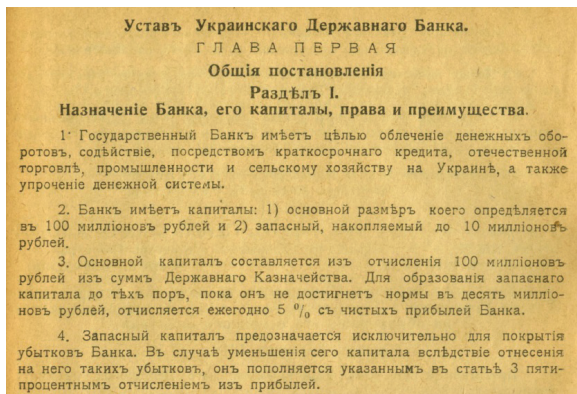
¹⁰⁴⁹ Там само.

¹⁰⁵⁰ Там само. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 3–4.

¹⁰⁵¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 132–133.

¹⁰⁵² Статут Українського Державного Банку. – С. 5.

відрахуванням 5% з прибутків. Збитки, що не могли бути покриті запасним капіталом, мали покриватися за рахунок основного фонду, який, своєю чергою, поповнювався з коштів Державної скарбниці. Основний і запасний капітали, а також суми внесків від приватних осіб та установ, як і депозити Скарбниці, не могли використовуватися на загальні державні видатки. У прибуток скарбу зараховувався чистий прибуток Держбанку, крім відрахувань до основного й запасного капіталів¹⁰⁵³. До скарбу не зараховувалися також щорічні відрахування з чистого прибутку розміром до 15% для розподілу цієї суми, по розсуду міністра фінансів, між службовцями зверх належного їм утримання. У той же час, ці відрахунки не повинні були перевищувати 20% загальної суми утримання службовців. До скарбу не переводилися також відрахунки з чистого прибутку, обсяг яких мав надаватися у пенсійну касу, що засновувалася при Державному банку¹⁰⁵⁴.

*Фрагмент Статуту Українського
Державного банку, перекладеного російською
мовою й опублікованого в Одесі у збірнику
«Законодательные акты Украинской
Державы (Законы, постановленія,
инструкції, циркуляры) 1918 года»*

директорів. При Раді Держбанку під безпосереднім проводом його директора існували: 1) виділ кредитових білетів, 2) виділ місцевих інституцій, 3) центральна бухгалтерія і 4) центральна канцелярія.

На липень було укладено список контор і відділів Державного банку. При цьому було зауважено, що частини губерній, які відійшли від Савітської Російської Республіки і приєднані до України, тимчасово до остаточного вирішення питання про поділ України на нові адміністративні округи, прилучені до таких губерній: Аккерманський повіт

¹⁰⁵³ Там само.

¹⁰⁵⁴ Там само. – С. 7–8.

Офіційно Державний банк підпорядковувався міністрові фінансів, а директор здійснював безпосереднє керівництво його діяльністю. Крім цього, він доручав провадження, за його ж вказівками, операцій з золотом та %ми паперами, а також окремих операцій за рахунок Державної скарбниці чи різних відомств і установ. Загальне ж управління Державним банком доручалося Раді Банку та його

Бесарабської губ. – до Херсонської губ.; Хотинський повіт Бесарабської губ. – до Подільської губ.; Річицький, Пинський і Мозирський повіти Мінської губ. – до тимчасово зформованої Поліської губ.; Гомельський Могилевської губ., Путивльський і Рильський повіти Курської губ. – до Чернігівської губ.; Суджанський, Грайворонський, Білгородський, Корочанський і Ново-Оскольський повіти Курської губ. – до Харківської губ.; Бердянський та Мелітопольський повіти Тавричеської губ. – до Катеринославської губ.; Дніпрівський повіт Тавричеської губ. – до Херсонської губернії¹⁰⁵⁵.

Станом на 19 липня 1918 р. загальний офіційний перелік інституцій Державного банку виглядав наступним чином:

№№	Контори и Відділи	Міста	Якої губернії
1	Київська контора	Київ	Київської
2	Одеська контора	Одеса	Херсонської
3	Харківська контора	Харків	Харківської
4	Бахмуцький відділ	Бахмут	Катеринославської
5	Бердянський	Бердянськ	-
6	Вінницький	Вінниця	Подільської
7	Єлисаветський	Єлисавет	Херсонської
8	Житомирський	Житомир	Волинської
9	Кам'янець-Подільський ¹⁾	Кам'янець-Под.	Подільської
10	Катеринославський	Катеринослав	Катеринославської
11	Кременчуцький	Кременчук	Полтавської
12	Луганський	Луганськ	Катеринославської
13	Маріупільський	Маріупіль	-
14	Мелітопольський	Мелітопіль	-
15	Миколаївський	Миколаїв	Херсонської
16	Олександрівський	Олександрівськ	Катеринославської
17	Полтавський	Полтава	Полтавської
18	Ровенський ²⁾	Рівне	Волинської
19	Роменський	Ромни	Полтавської
20	Слов'янський	Слов'янськ	Харківської
21	Сумський	Суми	-
22	Херсонський	Херсон	Херсонської
23	Чернігівський	Чернігів	Чернігівської
24	Юзівський	Юзівка	Катеринославської

1) Евакуйовано до Тамбова; 2) Евакуйовано до Царицина.

Що до чисельності Державних скарбниць, то достеменно відомо, що усього станом на середину літа 1918 р. у гетьманській Україні налічувалося 127 державних скарбниць в усіх губерніях держави¹⁰⁵⁶.

Організаційна структура Українського Державного банку (1918 р.)

Схема 2. Організаційна структура Українського Державного банку (1918 р.)

¹⁰⁵⁶ Там само. – Арк. 80 зв. – 81 зв.

Директор Державного банку був одночасно й головою його Ради, яка складалася з: директора Кредитової канцелярії, члена від Державного контролю, члена від Міністерства торгу і промисловості та трьох представників від Міністерства фінансів, яких затверджував гетьман по доповіді міністра фінансів, а також з: члена від кооперації, члена від київського Біржового комітету, двох членів від Протофісу¹⁰⁵⁷ та одного від Краєвого Союзу хліборобів-землевласників, які обиралися громадськими організаціями терміном на 2 роки. За розпорядженням міністра фінансів до Ради могли запрошуватися представники відповідних відомств, справи яких розглядалися. Голові Ради Державного банку дозволялося також на власний розсуд, при потребі, запросити необхідних осіб на засідання з правом дорадчого голосу. Засідання Ради відбувалося не менше двох разів протягом місяця¹⁰⁵⁸.

Директорові Державного банку належала виконавча влада у справах, які не були доручені місцевим інституціям Держбанку, а розпорядча сягала повноважень, які не підлягали компетенції міністра і Ради Держбанку. Зокрема, до обов'язків директора Державного банку належало:

1) загальні керівництво Держбанком і догляд за доладністю справоведення, за виконанням умов Статуту і наказу Держбанку, а також за цілісністю всіх його кас і коштовностей;

2) зносини і листування від імені Держбанку;

3) розпорядження, які торкаються особистого складу службовців;

4) призначення ревізій і відряджень службовців для службових справ;

5) розпорядження витратами з правом переміщувати кредити в межах, зазначених при затвердженні щорічного обрахунку;

6) складання і подача, куди належить, річного обрахунку і справозданія Держбанку;

7) управління, згідно з вказівками міністра фінансів, операціями, що доручаються Державному банкові за рахунок Державної скарбниці, а також операціями з золотом і відсотковими паперами, які належать Держбанкові й ощадкасам і;

8) завідування окремими операціями, які накладаються на обов'язки Держбанку, за дорученням міністра фінансів, з позиками, конверсіями тощо.

¹⁰⁵⁷ Протофіс – Союз промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства України.

¹⁰⁵⁸ Статут Українського Державного Банку. – С. 8–10.

Директора Державного банку призначав гетьман на пропозицію міністра фінансів. Такимо ж чином призначався товариш директора та управитель Київської контори.

Серед інституцій, які належали до центрального керівництва Державним банком були, зокрема: виділ кредитових білетів, виділ місцевих інституцій, центральна бухгалтерія і центральна канцелярія. При виділі місцевих інституцій існували окрема інспекція та правничча частина. При ньому ж знаходився юрисконсульт, якому при потребі могло бути доручено завідування правничою частиною.

Катеринославське відділення Державного банку вказував ще й на рівень розрядів банківських працівників¹⁰⁵⁹. Посада директора Державного банку, наприклад, відповідала IV класі й II пенсійному розрядові, але розмір пенсійного утримання директора не був фіксованим, а призначався урядом. Четвертій класі та II пенсійному розрядові відповідали й посади членів Ради Банку, що були призначеними від Міністерства фінансів, розмір річного утримання яких складав по 12 тисяч карбованців. Разом з тим, у Розписі зазначалося, що члени Ради від Міністерства фінансів, Державного контролю та Міністерства торгу і промисловості, які мали ще одну штатну посаду з певним утриманням, одержували з посадою члена Ради Державного банку додатково ще по 3 тис. крб на рік, на відміну від виборних членів Ради, які ніякої платні не отримували. П'ятій класі та III розрядові відповідали посади: товариша директора Держбанку з 15 тис. крб річних, директорів виділів та інспекторів, кожний з яких отримував за рік 11 тис. крб тощо. До найнижчої X класи та VII розряду належали посади канцелярського урядовця II та III рангу (з зарплатнею, відповідно, у 3 тис. 900 та 3 тис. 600 крб на рік) та практиканта з річною ставкою в 1 тисячу 800 карбованців¹⁰⁶⁰.

¹⁰⁵⁹ Там само. – С. 12.

¹⁰⁶⁰ Там само.

Керівна частина Державного банку визначалася на посадові класифікації окремим «Тимчасовим нормальним розписом окладів утримання і клас[ифікації] посад службовців у Центральному управлінні Українського Державного банку», який

Ставки решти банківських працівників визначав Закон «Про встановлення розпису платні службовцям в конторах і відділах Державного банку» від 6 серпня 1918 р. Закон вводився в життя з 1 червня 1918 року¹⁰⁶¹. У доданому до закону Розписі платні службовцям контор Державного банку, робітники Київської контори були виокремлені в окрему штатну підбірку як більш високооплачувані, на відміну від працівників інших контор – Харківської та Одеської. Місцеві відділи Державного банку поділялися на три розряди в залежності від класифікації місцевості, що, своєю чергою, впливало на розмір зарплатні працівників¹⁰⁶².

Державний банк був одночасно як емісійним і депозитним банком банків, так і банком державного короткотермінового кредиту, який мав право приймати внески і надавати позики квазідержавним та іншим комерційним закладам та банкам¹⁰⁶³. Офіційно він відкрився 2 вересня 1918 року¹⁰⁶⁴. Утім, Державний банк почав виявляти свою активну діяльність ще як до свого офіційного відкриття, так і до свого офіційного заснування, й не лише випуском кредитових білетів, що говорить про початок його повномірного функціонування за Гетьманату.

Це виразно видно з балансів Державного банку та його відділів (включно зі скарбницями). Активні операції Державного банку поступово зростають. Так, від 1 липня по 23 листопада 1918 р.:

- ✓ каса Державного банку зросла від 126 млн 732 тис. до 751 млн 967 тис. крб;

- ✓ облік векселів збільшився майже вдвічі (від 332 млн 887 тис. до 652 млн 446 тис. крб);

- ✓ позики скарбниці під торговельні операції збільшилися від 619 млн 966 тис. до 1 млрд 129 млн 359 тис. крб;

- ✓ збільшилися, хоча й не на багато, спеціальні ссуди, а саме на 8 млн крб, з яких зросли й спеціальні ссуди установам дрібного кредиту (від 12 млн 160 тис. до 20 млн 098 тис. крб);

- ✓ банківські суми за кордоном – від 53 млн 400 тис. крб (на 23 вересня 1918 р.) за два місяці піднялися до 257 млн 352 тис. крб;

- ✓ іноземних банкнотів від 1 липня по 23 листопада 1918 р. (без відомостей за жовтень) побільшало від 13 млн 308 тис. до 44 млн 235 тис. крб;

¹⁰⁶¹ Там само. – С. 13.

¹⁰⁶² Там само. – С. 13–15.

¹⁰⁶³ Квазідержавні банки – банки, що є приватними за власністю, але підконтрольними державі; комерційні банки – фірми та установи, що мають дозвіл від уряду на ведення банківських операцій.

¹⁰⁶⁴ *Нагаєвський І.* Історія української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – С. 151.

- ✓ відсоткових паперів, що належали Державному банку, збільшилося від 24 млн 408 тис. до 1 млрд 037 млн 392 тис. крб;
- ✓ поточний рахунок Державної скарбниці зріс від 470 млн 696 тис. до 719 млн 166 тис. карбованців¹⁰⁶⁵.

Порівняння показників активів з пасивом Держбанку не заперечує подібного твердження. Від 1 липня по 23 листопада 1918 р.:

- сума випуску кредитових білетів Державним банком збільшилася від 409 млн 519 тис. до 2 млрд 528 млн 038 тис. крб;
- термінових внесків було зроблено (на 23 листопада 1918 р.) на 14 млн 456 тис. крб, а безтермінових – на 8 млн 457 тис. крб (на 1 липня 1918 р. – 2 млн 862 тис. крб);
- поточні рахунки державних і громадських установ зросли від 237 млн 562 тис. до 400 млн 276 тис. крб;
- поточні рахунки приватних кредитових установ зросли від 208 млн 678 тис. до 354 млн 173 тис. крб;
- відсоткові (тобто рахунки приватних осіб) зросли від 162 млн 069 тис. до 204 млн 099 тис. крб;
- зменшилися рахунки ощадних кас (від 15 млн 353 тис. до 2 млн 258 тис. крб)¹⁰⁶⁶.

Ось, скажімо, як змінювалися поточні рахунки приватних кредитових установ по всіх відділах Державного банку з вересня 1918 р.: 1 вересня – 203 млн 081 тис. крб, 23 вересня – 249 млн 857 тис. крб¹⁰⁶⁷, 1 жовтня – 295 млн 851 тис. крб, 1 листопада – 325 млн 944 тис. крб, 23 листопада – 354 млн 173 тис. карбованців¹⁰⁶⁸. Наведені факти вказують на повільне, проте впевнене зростання активної діяльності Державного банку і приватних кредитових установ, що, своєю чергою, свідчить і про поступову стабілізацію економічної ситуації в країні, відродження фінансового життя і виникнення довіри до уряду гетьмана.

Державний банк планував активну співпрацю і з українською кооперацією. Вже на першому засіданні Ради Державного банку, яке відбулося 11 жовтня 1918 р., з її членів було обрано комісію, якій було доручено у терміновому порядку виробити основні постанови щодо кредитування Держбанком кооперативних кредитових установ. До складу комісії увійшли: помічник міністра торгу та промисловості й відомий кооперативний діяч С. Бородаєвський (голова), виконуючий

¹⁰⁶⁵ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 129.

¹⁰⁶⁶ Там само. – С. 130.

¹⁰⁶⁷ Туган-Барановський М. Політична економія. Курс популярний. – С. 5.

¹⁰⁶⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 130.

обов'язки директора Держбанку В. Ігнатович, управитель державних ощадних кас К. Білінівський, а також представник до Ради Держбанку від землевласників Б. Григоренко¹⁰⁶⁹. Вже після трьох засідань комісією було вироблено основні постанови з кредитування Державним банком кооперації, які було затверджено його Радою з незначними поправками.

Маріупільське відділення Державного банку

з одного боку, кредитова кооперація України складалася з великої кількості невеликих позичково-ощадних товариств, а з другого, коли майже вся вона була об'єднана в економічні союзи. Саме тому й Держбанкові було б обтяжливо обслуговувати окремо численні кооперативи та й потреби у цьому практично не було. Продуктивніше, як для Державного банку, так і для самого кооперативного руху було зосередити державну допомогу саме на кооперативних спілках (союзах). Що ж стосувалося тих кооперативів, які не були складовими економічних союзів, «то для заховання [збереження – П. Г.-Н.] права користуватися кредитом в Державнім Банку вони повинні вступити до ревізійного союзу і тим звільнити Державний Банк від безпосереднього догляду за їхньою діяльністю. Ті товариства, що не захочуть належати ані до економічного, ані до ревізійного союзу, або, противно, яких ті союзи не захочуть прийняти, позбавлені будуть помочи Державного Банку»¹⁰⁷¹. Крім того, Державний банк зобов'язався надавати кооперації короткотермінові (до 12 місяців) позики. При цьому зазначалося, що у комісії розглядалося питання про довготермінові позики кооперативам і що було визнано про необхідність вироблення додаткових умов про надання таких кредитів з коштів Державної скарбниці та державних ощадних кас.

Постанови ці зводилися до таких правил: «Державний Банк кредитує кооперацію через посередництво союзів і – лише як виїмок з тої засади – окремі кооперативи, як-що вони належать до ревізійного союзу»¹⁰⁷⁰. Таке рішення було прийнято тому, що на той час виникла ситуація, коли,

¹⁰⁶⁹ Державний Банк і кооперація // Українська кооперація. – 1918. – Кн. 4. – жовтень. – С. 125.

¹⁰⁷⁰ Там само. – С. 126.

¹⁰⁷¹ Там само.

Щодо короткотермінових позик кооперативам, то їхня відсоткова норма для союзів повинна була бути на $1/2\%$ нижчою від норми для окремих товариств, але союзи, користуючись кредитом Державного банку, мали право збирати з членів, яких, в свою чергу, вони кредитували, від тих коштів не більше $1/2\%$ на свою користь. Для забезпечення кредитів союзи видавали Держбанкові соло-векселі своїх членів з бланковим написом союзів. Кредит першого ступеня для союзів складався з двох частин, свого роду, «посередницького» та «особитого». Першу частину такого кредиту складала загальна сума векселедавчих позик, які Держбанк надавав усім товариствам, що належали до союзу. «Особистий» кредит визначався виключно за кредитовими здібностями самого союзу і розмір його (межою було 20% -х позик, що виділялося союзом своїм членам) залежав від тих операцій, які провадив союз одночасно з фінансуванням своїх членів. Видача союзам кредитів другого та вищого ступенів не обмежувалася граничними нормами і залежала лише від умов діяльності кожного союзу.

Нагляд з боку Державного банку за використанням позик здійснювався спільно з інструкторами союзів засобом ревізій (у вигляді всебічного розслідування закономірностей і цілосностей операцій тої чи іншої інституції) союзів, а у виняткових випадках – окремих товариств. Як Держбанк, так і союз повинні були взаємно повідомляти одне одного про планування перевірки кожного союзу, а неприбуття однієї з сторін не передбачало затримки ревізії. Ревізія обмежувалася лише констатацією фактів і не могла надавати адміністрації тих чи інших вказівок¹⁰⁷². Кредитова кооперація в Україні 1918 року набула широкого розвитку¹⁰⁷³. Достатньо сказати, що з 253 кооперативних спілок (союзів), що тоді існували, 43 були кредитовими, основний капітал яких становив 8 млн 500 тис. крб, а балансова сума – понад 185 млн 500 тис. карбованців¹⁰⁷⁴.

Реальне заснування Державного банку було значним здобутком Гетьманату. Держбанк зіграв важливу роль у розбудові національної банківської і фінансової системи. У рефераті-аналізі урядової політики Кабінету Ф. Лизогуба з 1918 року з цього приводу зазначалося, що Державний банк являв собою державну кредитову установу і був пристосованим «по своїй структурі до торговельно-промислового життя

¹⁰⁷² Там само. – С. 216–217.

¹⁰⁷³ Гай-Нижник П. Зародження і занепад української кооперації (кінець XIX ст. – 1920 р.) // Київська старовина. – 2003. – № 6. – С. 87–93.

¹⁰⁷⁴ Енциклопедія Українознавства. – Т. 3. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1995. – С. 1113–1114.

Чернігівське відділення Державного банку більшовиків цілком очунали. Життя в банках тепер нагадує життя до війни. Біжучі рахунки в де-яких великих банках збільшились на 70–100%... По тим відомостям, які маються, що-денні вступління готівки тільки в двох великих банках доходять до 5–6 мільйонів карбованців.»¹⁰⁷⁶. Так, наприклад, внески на поточні рахунки у банківські приватні установи з 1 травня 1918 р. зросли від 836 мільйонів 942 тисяч до 1 мільярда 143 мільйонів 251 тисяч крб на 1 жовтня 1918 р.¹⁰⁷⁷, що доводить про зростання в населення довіри до банків. Гроші, які раніше ховалися «за п'єцами», почали надходити у банківські структури. Незважаючи на те, що порівняно з величезними сумами паперових грошей, які попадали на терен України з Росії, таке збільшення порівняно незначне, але показовою і характерною його рисою є те, що з кожним місяцем існування Гетьманату внески поступово зростали. Звернімося, наприклад, до зведення балансів приватних кредитових установ України. Так, у травні 1918 р. було внесено на поточні рахунки 30 мільйонів 605 тисяч крб, у червні – 37 мільйонів 657 тисяч крб, у липні – 37 мільйонів 682 тисяч крб, у серпні – 76 мільйонів 795 тисяч крб, а у вересні 1918 р. – 123 мільйонів 570 тисяч карбованців. Загалом же, на 1 жовтня 1918 р. внески на поточні банківські рахунки склали суму в 1 мільярд 143 мільйонів 251 тисяч карбованців¹⁰⁷⁸.

Поступово банки почали займатися не лише видачами з поточних рахунків, але й активними операціями. 1 серпня 1918 р. гетьман затвердив ухвалений Радою міністрів Закон «Про надання міністру фінансів права затверджувати статuti акціонерних банків зі складочним капіталом, що не перевищує 20 мільйонів крб», що стосувався відповідних акціонерних комерційних банків, які мали з'явитися за нових фінансово-економічних умов в державі. Відтак було змінено окремі статті 1 та

Української Держави із всіма її особливостями»¹⁰⁷⁵.

У цьому контексті ще більш переконливими виглядають (після застою у часи УНР) баланси приватних акціонерних банків. У серпні 1918 р. «Финансовый журнал» констатував: «Ки-

ївські банки з дня виходу

¹⁰⁷⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 27.

¹⁰⁷⁶ Туган-Барановський М. Грошова криза української кооперації. – С. 7.

¹⁰⁷⁷ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 133.

¹⁰⁷⁸ Там само.

16 розділу X «Устава кредитного» (вид. 1903 р.), а також вказувалося, що склад і уклад акціонерних комерційних банків та порядок їх дії визначалися приватними їхніми статутами. Статути ж банків такого роду, що заново устанавлювалися, затверджувалися міністром фінансів за зразком раніше ухвалених статутів Варшавського облікового банку, або ж Тифліського чи Азовсько-Донського комерційних банків¹⁰⁷⁹.

Зі збільшенням торговельного обігу почали розширятися й банки в Україні. Разом з тим, з часу від'єднання України від Росії та за умов знищення петроградських і московських банківських правлінь, їхні українські відділення функціонували практично самостійно. Зрозуміло, що за нових умов центром банківської діяльності в Україні повинен був стати Київ. Київські відділення після вигнання більшовиків дуже скоро самі почали відігравати роль центральних правлінь. Першим такі функції перебрало на себе київське відділення Азовсько-Донецького комерційного банку, яке скликало у Києві з'їзд управляючих українськими відділами банку і створило тимчасове правління зо

*Бланк Херсонського відділу
Українського народного
кооперативного банку
(26 жовтня 1918 р.)*

всіма повноваженнями й правами центрального правління. Згодом подібне було зроблено й іншими відділеннями банків, а до Києва почали переїзджати окремі члени петроградських і московських правлінь. Гетьманському уряду залишалось лише узаконити новостворені правління, які практично вже були створені й активно діяли, і санкціонувати перетворення Києва на вітчизняний банківський центр.

Такий крок було зроблено шляхом затвердження 13 листопада 1918 р. тимчасового Закону «Про повномічності правлінь акційних комерційних банків, відділи та агенства яких знаходяться в межах України»¹⁰⁸⁰. У законі, зокрема, відзначалося, що акційні комерційні банки, місце перебування правлінь яких (за їх статутом) визначено у Росії і що мають відділи або

¹⁰⁷⁹ Законодательные акты Украинской Державы (Законы, постановления, инструкции, циркуляры) 1918 года. — Вып. VII (Август). — Одесса : Практическое правоведение, 1918. — С. 1.

¹⁰⁸⁰ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 191. — Арк. 1.

агенства в межах Української Держави, продовжують свою діяльність на підставі власних статутів зо всіма визначеними в них додатками та змінами, а функції правлінь таких банків здійснюються їх членами, які прибули в Україну. Пунктом III закону постановлювалося: «3. Про осіб, яким згідно зі ст. 2 цього закону, належать функції правлінь, Кредитова Канцелярія, на подання од Комітету з'їздів представників акційних банків короткострокового кредиту, може видавати, по кожному банку окремо, відповідні свідоцтва. Особа, або особи, зазначені в цих свідоцтвах, користуються всіми правами, що для правлінь присвоєні статутами підналежних банків та загальними законами і за свої вчинки по управлінню та завідуванню банком, його відділами та агенствами несуть відповідальність на загальних підставах, для правлінь встановлених»¹⁰⁸¹. Довіреності по банку, його відділам та агенствам, а також інші акти могли видаватися за підписом одного з членів правління певного банку. Одночасно повноважність тих членів правлінь, яких було обрано до кінця 1917–1918-х операційних років, автоматично продовжувалися на 1918–1919 роки за умови, якщо не відбувалися загальні збори акціонерів банку.

У той час в Україні вже було утворено кілька великих акціонерних банків: Південний комерційний банк з правлінням у Харкові (статут було затверджено міністром фінансів 16 вересня 1918 р.), Донецький гірсько-промисловий банк з правлінням у Харкові (статут затверджено 5 жовтня 1918 р.), Балтійсько-Чорноморський промисловий банк з правлінням у Києві (статут затверджено 10 жовтня 1918 р.) та Український промисловий банк з правлінням у Києві (статут затверджено 17 жовтня 1918 р.) тощо¹⁰⁸². Розширяли свою діяльність такі великі банки, як Дніпровсько-Донецький комерційний банк¹⁰⁸³, Руський для зовнішньої торгівлі банк, Південний банк, Київський приватного кредиту банк, Руський торгово-промисловий банк¹⁰⁸⁴, Центральний банк Товариства взаємного кредиту на Україні¹⁰⁸⁵ та інші акціонерні, суспільні, міські і кооперативні банки, товариства вземного та іншого кредиту.

За час Гетьманату банківська діяльність в Україні пережила своє нове відродження і починала активно й всебічно розвиватися. Його (Гетьманату) падіння суттєво вдарило по банківській справі і з того часу вона почала поступово, але безповоротньо занепадати. У цьому

¹⁰⁸¹ Там само.

¹⁰⁸² Державний вістник. – 1918. – 31 жовтня.

¹⁰⁸³ Там само. – 10 вересня.

¹⁰⁸⁴ Там само. – 5 жовтня.

¹⁰⁸⁵ Там само. – 6 вересня.

плані важко не погодитися з думкою сучасника тих подій і дослідника вітчизняної фінансової політики Л. Неманова, який, до речі, несхвально ставився до української державності в будь-якій її формі і який, разом з тим, зазначав: «Можна не сумніватися, що якби діяльність банків не була насильницько перервана повстанням Директорії, а потім радянською владою, то приватний кредитовий апарат на Україні вповні налагодився б, разом з нормальним розвитком кредиту, зменшилися б випуски паперових грошей і налагодилося б торговельне та промислове життя країни. Стан банків і поліпшення їхнього положення за час гетьманської влади є кращим показником того, які умови необхідні для того, щоби міг існувати і правильно функціонувати в країні кредитовий апарат, без котрого неможливе ніяке промислове і торговельне життя»¹⁰⁸⁶.

Під час гетьманування П. Скоропадського в Українській Державі, окрім Державного банку, було створено ще одну банківську державну установу – Український Державний Земельний банк. Земельне питання було одним з тих багатьох нагальних проблем, яку, як передбачалося багатьма, і в першу чергу самим селянами, мала розв'язати революція в Російській імперії. Політика Центральної Ради в аграрному питанні не призвела до його вирішення.

*Український Державний
Земельний банк*

Коли 29 квітня 1918 р. у Києві відбувся З'їзд хліборобів України, який проголосив великого землевласника генерала П. Скоропадського гетьманом всієї України, він у своїй Грамоті «До всього українського народу» одразу ж проголосив, що основою його господарської політики буде збереження і забезпечення права приватної власності як основи державного розвитку та цивілізації¹⁰⁸⁷. В аграрній політиці гетьман та його уряд мали за мету створення великого шару середніх хліборобів-власників, які б отримали свою частку землі через парцеляцію і від розпродажу великих маєтків. У вихідні засади реформи П. Скоропадським ставилися такі принципи й аргументи: «Передача всієї землі,

¹⁰⁸⁶ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 131.

¹⁰⁸⁷ Державний вістник. – 1918. – 10 травня.

крім цукрових плантацій, лісів, землі, необхідної для кінських заводів та сім'яних господарств. Передача за платню. Безкоштовна передача не має у данному випадкові ніяких сер'йозних підстав і просто у вищому ступені шкідлива. Вплата селянських грошей за землю, що купується, нарешті примусить їх пустити ці гроші у обіг, що значно облегшить уряд, даючи йому можливість значно скоротити друк нових знаків. Передача землі не безземельним, а малоземельним селянам. У цьому відношенні потрібно мати на увазі мету – державу, а не жалюгідну сентиментальність»¹⁰⁸⁸. Фінансову допомогу селянам у втіленні в життя реформи мав провадити Державний Земельний банк.

До революції різноманітні операції, пов'язані з землею, в Росії провадили Всеросійський Дворянський Земельний банк та Селянський Поземельний банк. Проте, ще за часів УНР Малою Радою 9 грудня 1917 р. було схвалено законопроект, в якому, зокрема, зазначалося: «Відділи "Государственного Дворянского Земельного Банка" та "Крестьянского Поземельного Банка" на території Української Народньої Республіки скасувати, а служачих лишити за штатом у звичайному порядку. Ліквідацію зазначених Банків доручити Генеральному Секретарству Фінансів в порозумінні з Генеральним Секретарством Земельних Справ»¹⁰⁸⁹. 22 грудня 1917 р. цей закон ухвалила й Центральна Рада¹⁰⁹⁰.

Гетьманський уряд також взяв курс на продовження ліквідації цих банків, які за нових історичних умов вже стали своєрідним анахронізмом. Натомість, після серйозної підготовчої праці, було засновано новий фінансовий заклад – Державний Земельний банк. У серпні 1918 р. при Міністерстві фінансів відбулася нарада землевласників, яка обмірковувала його статут. У своїй резолюції її учасники заявили, що нарада «вважає при існуванні Державного Земельного Банку будь-яку примусову продаж землі для утворення земельного фонду непотрібною», а також «запевняє, що добровільний продаж землі вистарчатиме цілковито, щоб утворити фонд Банку для майбутньої парцеляції й розрощу землі дрібним власникам»¹⁰⁹¹.

23 серпня 1918 р. гетьман П. Скоропадський підписав Закон «Про затвердження Статуту Державного Земельного банку»¹⁰⁹². Як і Держбанк, Державний Земельний банк було безпосередньо підпорядковано

¹⁰⁸⁸ Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 285.

¹⁰⁸⁹ Народня воля. – 1917. – 12 грудня.

¹⁰⁹⁰ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 160.

¹⁰⁹¹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Т. 3. – С. 103.

¹⁰⁹² Державний вістник. – 1918. – 6 вересня.

міністрові фінансів. Мету діяльності Земельного банку відображав § 1 його статуту: «Державний Земельний Банк має завдання: а) утворювати тривалі дрібні господарства»¹⁰⁹³. Для можливості виконання цього завдання Банкові було надано право переводити такі операції:

- видавання довгострокових позичок на купівлю землі;
- видавання позичок під заставу землі;
- купувати землі за рахунок Банку, парцелювати їх і продавати;
- видавати позички під заставу землі на корінну меліорацію.

З приводу останнього пункту Д. Дорошенко зазначав, що «створення т. зв. меліоративного кредиту, було новиною в практиці державних банків на Україні»¹⁰⁹⁴. Справа в тім, що колишні російські Державний Дворянський Земельний та Селянський Поземельний банки майже не мали досвіду таких позик. З резервного фонду новоствореного українського Земельного банку було виділено кошти для створення спеціального меліоративного фонду.

Крім того, як зазначалося в аналізовому документі про перші місяці діяльності уряду, Державний Земельний банк «видає позики під заставу землі для виробництва корінних меліорацій, пов'язаних із зміною природніх властивостей землі»¹⁰⁹⁵. Позики ж від Банку під викуп землі у власність могли отримати: а) окремі особи; б) співвласники; в) сільські об'єднання, громади. Розмір позики не міг, однак, перевищувати 60% спеціальної оцінки землі. Не міг він перевищувати і продажну ціну, що була домовлена між покупцем і продавцем. До того ж, було встановлено й обмежувальні норми на ту допомогу, яку Банк міг надавати селянам при купівлі землі, що зазначалися в законі від 14 червня 1918 р. та у § 36 Статуту Банку.

Табл. 9. Терміни позик, що видавалися з Державного Земельного банку, 4,5% свідоцтвами і платежів по ним¹⁰⁹⁶

Термін позики:	Піврічні платежі на сто				
	Росту	Погашення	% на витрати з управління і на створення запасного капіталу	Разом	Всього на рік
14 років	2,25	2,625	0,375	5,25	10,50

¹⁰⁹³ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – Ужгород; – Нью-Йорк: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – С. 275.

¹⁰⁹⁴ Там само. – С. 276.

¹⁰⁹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 27.

¹⁰⁹⁶ Законодательные акты Украинской Державы (Законы, постановления, инструкции, циркуляры) 1918 года. – Вып. VIII (Сентябрь). – Одесса: Практическое правоведение, 1918. – С. 15.

25 років	2,25	1,125	0,375	3,75	7,50
38 років 4 місяці	2,25	0,50	0,375	3,125	6,25
51 рік 9 місяців	2,25	0,25	0,375	2,875	5,75
66 років 6 місяців	2,25	0,125	0,375	2,75	5,50

Позики Державний Земельний банк видавав у формі $4\frac{1}{3}$ заставних листів на термін від 14 до 66,5 років. Такий відрізок часу був доволі достатнім для селянина, аби згодом розрахуватися з Державним Земельним банком за надану грошову допомогу. Отже, Банк не лише видавав позики на придбання під заставу землі, а й купував землі за свій рахунок, виробляв її розподіл та подальший продаж. Метою в цьому було: «створення міцних дрібних господарств та сприяння піднесенню виробничості сільського господарства»¹⁰⁹⁷.

Табл. 10. Терміни позик, що були видані Державним Земельним банком 5% свідоцтвами і платежів по ним¹⁰⁹⁸

Термін позики:	Піврічні платежі на сто				Всього на рік
	Росту	Погашення	% на витрати з управління і на створення запасного капіталу	Разом	
13 років 7 місяців	2,25	2,625	0,375	5,50	11,00
23 роки 9 місяців	2,25	1,125	0,375	4,00	8,00
36 років 4 місяці	2,25	0,50	0,375	3,375	6,75
48 років 7 місяців	2,25	0,25	0,375	3,125	6,25
61 рік 8 місяців	2,25	0,125	0,375	3,00	6,00

Відсоткові (4,5% та 5%) свідчення Державного Земельного банку випускалися вартістю в 10.000, 5.000, 1.000, 500, 100 та 50 крб в національній валюті, утім (за потреби) міністрів фінансів надавалося право означати на свідоцтвах номінальну ціну й в перерахунку на іноземну

¹⁰⁹⁷ Там само. – Арк. 26 зв.

¹⁰⁹⁸ Там само.

Тимчасові 5% свідоцтва Державного Земельного банку вартістю в 10 тис. крб та 4,5% свідоцтва Державного Земельного банку вартістю в 1 тис. крб (1918 р.)

в 5% свідоцтвом (№ 0290) вартістю у 10 тис. крб мали відбутися в Центральному Управлінні Державного Земельного Банку, або його відділах 1 травня й 1 листопада 1919 р. та 1 травня й 1 листопада 1920 р. кожного разу по 250 крб з затриманням збору з прибутків від грошових капіталів.

Крім того, Рада міністрів законом від 23 серпня 1918 р. ухвалила «асигнувати з коштів Державної Скарбниці в резервний капітал Державного Земельного Банку п'ятьдесят мільйонів карбованців», а також постановила: «4. Діючі на території України "Отделенія Всероссійскаго Государственнаго Дворянскаго Земельнаго и Крестьянскаго Поземельнаго Банковъ" скасувати з передачею завідування справами "Особаго Отдела Дворянскаго Земельнаго Банка" особливим Відділам Державного Земельного Банку, які при останньому утворюються.

5. Приналежні "Всероссійскимъ Государственному Дворянскому Земельному Банку съ Особымъ его Отделом и Крестьянскому Поземельному Банку" нерухомі та рухомі майна, що знаходяться на території України, рівно як усі права по позичках, виданих цими Банками під маєтки, які знаходяться на території України, передати до Державного Земельного Банку [...].

валюту. Свідоцтва приймалися: за номінальною ціною в забезпечення вчасного виконання скарбових підрядів і поставчань та за цінами, встановленими на кожне півріччя міністром фінансів і оголошеним прилюдно у забезпечення: а) завдатків і позик по скарбовим підрядам і поставчаням; б) грошових виплат за торгами; в) розтермінованого платежу грошей усіх видів акцизного обкладання; г) сплати грошей за видані в кредит бандеролі на тютюн і д) митних платежів. Свідоцтва погашалися: 1) накладом, котрий відбувався двічі на рік (15 березня та 15 вересня); 2) знищенням свідоцтв у відповідне півріччя дочасним погашенням позики і 3) купівлею на біржі. Так, наприклад, виплати по купонам за тимчасовим

8. Надати Державному Земельному Банкові: а) вчинити, згідно представленню Міністра Фінансів, перший випуск свідоцтв Державного Земельного Банку на суму двісті мільйонів карбованців, признавши прибуток їх в чотири з половиною відсотки річних, без увільнення цього прибутку від збору з прибутків від грошових капіталів; б) у випадку потреби, в виді тимчасової міри і на строк, котрий визначить Міністр Фінансів, чинити видачу позичок та оплату тих маєтків, що купуються на кошти Банку, тимчасовими свідоцтвами по правилах, до цього докладених, і в) видавати, у випадку потреби, в виплату за маєтки, що набуває Банк за свій кошт, особливі короткострокові зобов'язання [...].

9. Надати Міністрові Фінансів право розрішувати Державному Земельному Банкові видавати в рахунок виплати за маєтки, що Банк набуває за свій кошт, іменні зобов'язання, визнавши прибуток їх у шість відсотків річних, з увільненням цього прибутку від збору від грошових капіталів, а рівно визначати, яка частина покупної ціни може оплачуватися свідоцтвами Банку, яка іменними його зобов'язаннями і готовими грішми.

10. Ріжницю між сумами відсотків, що виплачує Державний Земельний Банк, по іменних його зобов'язаннях та платіжах, що належать йому по позичках, прийняти на кошти Державної Скарбниці [...].

Витяг 13 Статуту Державного Земельного Банку.

Арт. 10. Дозвіл на випуск свідоцтв Державного Земельного Банку добуває Міністр Фінансів в законодавчому порядку по мірі необхідности, яка викликається операціями Банку.

Арт. 16. Присвоєний свідоцтвам щорічний прибуток установляється законодавчим порядком при дозволі на кожний їх випуск і виплачується пред'явникам купонів за кожне півріччя, 1-го Травня й 1-го Листопада за минулий час, з затриманням визначеного законом збору з прибутків від грошових капіталів.

Арт. 18. Свідоцтва приймаються по номінальній ціні на забезпечення справного виконання підприємств і постач по зобов'язанням зі Скарбом і поцінах, які встановлюються на кожне півріччя Міністром Фінансів і які оголошуються до загального відома, на забезпечення: а) задатків і позичок по Скарбовим підприємствам і постачам, б) грошових порук по торгам, в) розстроченого платіжну грошей всіх видів акцізного оподаткування, г) платіжну грошей за видачі в кредит бандеролі на тютюн і д) митних оплат.

Арт. 19. За фальшування свідоцтв винні підлягають судовій карі, як за підроблення державних паперів.

Арт. 28. Виплата відсотків і капіталу по свідоцтвам Державного Земельного Банку, рівнож і по боргових зобов'язаннях, передбачених арт. 7-м цього Статуту, забезпечується як тим маєтком, що є в заставі у Банкові з окремими його Відділами, так і всім майном Української Держави.

Правила про тимчасові свідоцтва Державного Земельного Банку.

1. Тимчасові свідоцтва Державного Земельного Банку виготовляються по формі, яка затверджується Міністром Фінансів.

2. Ці свідоцтва скріплюються власноручними підписами Управителя Банку, члена Ради Банку, Головного Контролера та Головного Бухгальтера чи осіб, що їх замінюють, при чому всім виданим тимча-

совим свідоцтвам Банк провадить особливу нумерацію і реєстрацію.

3. Тимчасові свідоцтва видаються на пред'явника і по виготовленні свідоцтв Державного Земельного Банку підлягають заміні на останні.

4. Виплата відсотків по тимчасовим свідоцтвам Державного Земельного Банку вчиняється в центральному управлінні Держав-

ного Земельного Банку або його Відділах по пред'явленню оригіналу тимчасового свідоцтва, при чому на другому його боці робиться за підписами Головного Контролера та Бухгальтера зазначення, за який строк, коли та в якій сумі виплачені відсотки.

5. Тимчасові свідоцтва користуються всіма правами, які належать свідоцтвам Державного Земельного Банку.

Витяг 13 Статуту та Правила про тимчасові свідоцтва Державного Земельного банку, які друкувалися на реверсі його відсоткових позичкових свідоцтв у 1918 році

12. Надати Міністрові Фінансів, Управителеві Банку та Управителям Відділів, по належности, право перевести служачих у призначених до скасування "Отделахъ Всероссійскихъ Государственнаго

Дворянського Земельного и Крест'янського Поземельного Банковъ” на Україні... на службу в Державний Земельний Банк на відповідні посади, залишивши за ними всі набуті службою права та переваги і без задержання належних по закону одлічок з утримання при призначенні на посаду від Правительства. Служачих, що не одержали призначення в Державний Земельний Банк, лишити за штатом на підставах, які мають бути встановлені Радою Міністрів по представленню Міністра Фінансів»¹⁰⁹⁹.

Як бачимо, уряд не покинув напризволяще фахівців скасованих банків, а активно скористався їхнім досвідом роботи на фінансовій ниві. Щодо долі колишніх працівників вищевказаних російських банків, то додаю, що 26 серпня 1918 р. з'явився Закон «Про задоволення утриманням службовців, призначених до скасування відділів Державного Дворянського Земельного та Селянського Поземельного банків», згідно з яким колишнім їхнім працівникам дозволялося «вчинити обрахунок по виплаті утримання служачим за час з 1-го червня цього року по день скасування цих Відділів, згідно з законом 23-го серпня 1918 року про затвердження Статуту Державного Земельного Банку, на підставі доданого до цього розпису»¹¹⁰⁰.

З самого початку свого заснування Державний Земельний банк отримав і земельний фонд, шляхом перерахунку в його розпорядження маєтків, придбаних колишніми банками і переданими йому з їх ліквідацією. З метою якнайшвидшого переведення в життя закону від 14 червня 1918 р., частину земельного фонду Банку було одразу призначено для перепродажу селянам. З цього приводу гетьман згадавав: «З одного боку, потрібно було показати народові, що в уряді не лише на словах, але й на ділі є прагнення збільшити земельну площу, що належала дрібним власникам; з іншого боку, бажання всіляко перешкоджати збільшенню цін на землю при розпродажі її селянам примусило уряд видати закон, за яким усіляка крупна ділянка землі може бути продана повністю виключно лише у Державний Земельний Банк або селянам, але в останньому випадкові лише ділянкою не більш як 25 десятин»¹¹⁰¹. Земельний банк мав скуповлювати різні землі для подальшої передачі їх на довготерміновий викуп селянам.

Однак, разом з тим, від Міністерства фінансів правлінню Державного Земельного банку було надано особливу інструкцію не купувати тих маєтків, що в загальному обсязі (тобто повністю) не надавалися

¹⁰⁹⁹ Державний вістник. – 1918. – 6 вересня.

¹¹⁰⁰ Там само.

¹¹⁰¹ *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 201.

до парцеляції. Згідно з розпорядженням міністра земельних справ, ті землі, що не підлягали парцелюванню, але являли собою велику державну і господарську вартість (як то ліси тощо), не передавалися до фонду Державного Земельного банку. Замість них у Банк переводилися так звані оброчні статті. Якщо ж Банком мало купуватися нерухоме майно сільськогосподарського значення, що перебувало в оренді, то така оренда достроково припинялася.

Для регуляції купівлі-продажу таких господарств було ухвалено окремий закон. Згідно з ним, як виняток, було сказано, що для земель «у сівооберт коїх входять посіви цукрового бурака, в випадку купівлі їх Державним Земельним Банком [*орендні угоди – П. Г.-Н.*] зберігають силу після продажу землі Банком протягом строку, що встановлюється в кожному окремому випадку, при відсутності угоди Банка з орендаром, місцевими земельно-ліквідаційними комісіями; комісії ці виявляють у кожному окремому випадкові також і розмір площі, відносно котрої зберігається протягом вказаного терміну сила арендної угоди»¹¹⁰². Такі справи мали вирішуватися на підставі Положення про тимчасові Земельно-ліквідаційні комісії, склад яких поповнювався ще й двома представниками Спілки орендарів, якщо така існувала в певній губернії.

Центральний осередок Державного Земельного банку розташовувався у Києві (правління містилося по вул. Володимирській, 10¹¹⁰³). На підставі § 85 Статуту Банку і згідно з обранням Київського обласного Союзу землевласників, 29 серпня 1918 р. А. Ржепецький призначив членами Комітету догляду Державного Земельного банку (з 1 вересня того ж року) О. Зноско-Боровського, Ф. Мазаракі та П. Оголевця¹¹⁰⁴. Банк мав 8 відділень у губерніях України при кожному з яких існували й спеціальні Ради відділів Земельного банку, а 5 вересня 1918 р. остаточно вирішилося й питання про керівників філій Земельного банку в провінції. Управителями відділень, зокрема, стали (усі з 1 вересня 1918 р.): Волинського – П. Н. Яценко, Катеринославського – В. В. Горицький, Київського – В. М. Верховський, Одеського – П. І. Грицевич, Подільського – Л. Е. Сметанкін, Полтавського – П. О. Афремов, Харківського – М. М. Любімов, Чернігівського – М. П. Масловський¹¹⁰⁵.

Свої операції Державний Земельний банк офіційно відкрив 1 вересня 1918 р., на честь чого у приміщенні банку, що по

¹¹⁰² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 68.

¹¹⁰³ Державний вістник. – 1918. – 5 жовтня.

¹¹⁰⁴ Там само. – 13 жовтня.

¹¹⁰⁵ Там само.

Тимчасове 5% свідоцтво на 100 крб Державного Земельного банку з відрізними купонами

вул. Володимирській, 10 у Києві, о 13-й годині було відслужено молебень¹¹⁰⁶. Підсумовуючи наприкінці літа 1918 р. підсумки роботи уряду, тогочасний статист-дослідник мав повне моральне право, відзначити, що «установленням Державного Земельного Банку, Кабінет поклав на широкий шлях державний іпотечний кредит в інтересах підтримки і розвитку нового земельного укладу, встановленого земельним законом»¹¹⁰⁷. Однак оптимізм дописувача не виправдався. Державний Земельний банк не встиг виконати свою історичну роль у наділенні землею малоземельних селян та у створенні глибокого й міцного шару хліборобів-середняків в Україні. У середині грудня 1918 р. Гетьманат було повалено. Разом з його ліквідацією до занепаду прийшла й аграрна реформа щодо створення селянина-власника та її акумулятор і фінансовий рушій – Державний Земельний банк.

3.3. Законодавча база емісії 1918 року та їхній обсяг. Початок творення національної грошової системи

Як відомо, взагалі, «гроші» («money») – то є будь який предмет, що продавці, як правило, приймають в обмін за свої товари та послуги¹¹⁰⁸. За умов нестачі грошової маси (паперових цінних знаків, монет тощо) і практично бездіяльністю уряду у фінансовій політиці 1917 р.,

¹¹⁰⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1216. – Оп. 1. – Спр. 265. – Арк. 20.

¹¹⁰⁷ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 26 зв.

¹¹⁰⁸ Етимологія слова «geld» (гроші – нім.), яке має у своїй основі довньонімецьке «gelten», що означає – платити, відшкодовувати у виді жертвопринесення [Дмитрієнко М. Ф., Литвин В. М., Ющенко В. А., Яковлева Л. В. Гроші в Україні: факти і документи. – К.: Інститут історії України НАНУ, Національний банк України, ЦДАВОВУ України, 1998. – С. 7]. Вперше як заміник коштовних металів, папір було застосовано для виготовлення грошових знаків у середньовічному Китаї. Китайські джерела визначають появу паперових грошових знаків в часи імперії Сянь-юань 2700 років до н. е. Першим карбувати золоті гроші почав лідійський цар Крез приблизно 550 р. до н. е., а в VI ст. до н. е. золоті гроші чеканили вже перси та грецька колонія Тарент. Для полегшення торговельного обігу у 650 р. китайський імператор з династії Тан випустив віддруковані на високоякісному папері грошові знаки «пао-цзао» вартістю в 10000 «юаньпао», які можна вважати першими паперовими грошми. 1294 р. паперові гроші від китайців запозичили перси, а у 1337 р. – японці. В Європі перші паперові гроші з'явилися в обігу у Швеції 1662 р. У липні 1716 р. у будові готелю «Месме» було створено перший у Франції приватний емісійний банк «Банк Жeneralь» (Всеагальний банк). Королівським патентом на установлення банку Джону Ло було надано право випускати паперові грошові знаки і зобов'язано державні каси обмінювати їх на золото та приймати у сплату податків. То були перші паперові гроші у Франції. 1759 р. паперові грошові знаки з'явилися в Австро-Угорщині, а в 1769 р. – в Російській імперії у вигляді паперових державних асигнацій [Йожеф Р. История денег. – Будапешт: Корвина, 1968. – С. 33, 42, 45, 56].

народне господарство в Україні поступово почало переходити в своєму індивідуальному та загальнодержавному механізмі на систему засновану на обміні речами і послугами. Таким чином, певні речі чи товар ставали засобом обміну в окремому краї та мірилом цінності й, відповідно, елементом збереження вартостей та «законним» платничим засобом. І такі «гроші» у вигляді різних дефіцитних предметів вже починали використовуватися серед населення як засіб розрахунку по усій території дезорганізованої колишньої Росії.

Проте вони не є атрибутом держави, адже саме держава має надавати такої властивості грошам і через своє законодавство керувати грошовим обігом країни. Такий непідконтрольний державі процес загрожував анархізацією відновленню розвитку структури народного господарства. Гроші ж за своєю сутністю можуть мати власну цінність чи вартість (предметні гроші) і вартісну цінність, похідну від функцій, що вони виконують (паперові гроші), але у будь-якому випадкові товарне виробництво та обмін не можуть відбуватися без «грошей» як таких.

*Перша європейська банкнота
(Банк Стокгольма, 16 липня 1661 р.)¹¹⁰⁹*

М. Туган-Барановський вважав, що «паперовими грішми, докладно кажучи, можна назвати тільки такі паперові грошові знаки, які виконують усе, що повинні виконувати гроші, – якими виміряються ціни, і яких вживають для купівлі та виплати боргів. Через це розмінні паперові грошові знаки (цеб-то ті, які обмінюються на гроші металеві тими установами, які їх випустили), – не є паперові гроші, бо ціна розмінних грошових знаків опреділяється дзвінкою монетою, яку дістають на обмін. Тільки нерозмінні паперові грошові знаки – є паперові гроші у властивому розумінні слова. Держава для того починає випускати паперові гроші, щоб оплачувати, таким чином, свої видатки»¹¹¹⁰.

¹¹⁰⁹ У 1661 р. Банк Стокгольма отримав ексклюзивне право емісії на тридцять років. Крім відсоткових депозитних сертифікатів він мав право випускати в обіг друковані банкноти. Друковані круглими номіналами банкноти (з'явилися в обігу 1662 р.), які можна було за вимогою обмінити на мідь, не були покриті депозитами. Їх використовували для фінансування позик і в такий спосіб охоплювали весь монетарний обіг країни. Так народилася сучасна банкнота, яку передбачалося використовувати як конвертовані гроші, що мали б довіру серед населення, для сплати податків та заробітної платні. Але банкнота Банку Стокгольма перебувала в обігу недовго. Починаючи з 1663 р. клієнти банку почали масові вилучення депозитів. Банк намагався задовольнити ці вимоги, але нова банкнота була неспроможна отримати довіру населення, тому у 1664 р. влада закрила банк.

¹¹¹⁰ Туган-Барановський М. Політична економія. Курс популярний. – С. 125.

У сучасному світі переважною частиною всіх грошей є паперові грошові знаки, які, як і монети, є державними документами. Держава ж (як емітент), випускаючи їх до обігу, виявляє в них свою ідеологію за допомогою емблем (гербів), гасел, написів, малюнків, печаток, орнаменту та інших ознак. Грошовий знак має кілька основних ознак, а саме: 1) емблематичну (геральдичну) – герби, емблеми, символічні знаки; 2) палеографічну – тексти, письмові знаки, орфографія; 3) сфрагістичну – печатки, перфорації, конгреви; 4) хронологічну – дати; 5) метрологічну – співвідношення між крупною купюрою та її дрібними частинами; 6) орнаментальну – графічні, живописні та інші прикраси; 7) філігранну – водяні знаки і матеріал, на якому виготовлено грошовий знак; 8) філателістичну – марки, штемпеля на грошових знаках; 9) епіграфічну – наддруки пізнішого походження¹¹¹¹. Походження грошового знаку безпосередньо пов'язане з існуванням та діяльністю держави, що його випустила (емітента).

Питання врегулювання ринку грошей в країні перед Центральною Радою постало вже у другій половині 1917 року. Специфікою тогочасного становища в українському фінансовому господарстві було те, що попри наявності на руках у населення величезного грошової маси різного ґатунку та терміну випуску (т. зв. «романівки», «катеринки», «керенки», облигації внутрішнього російського займу тощо), в розпорядженні Центральної Ради та її виконавчого органу коштів було вкрай обмаль. Крайова українська революційна влада щодо фінансування цілком залежала від асигнувань коштів з Петрограда. Таким чином, бюджет на утримання органів крайового самоврядування в Україні (Центральної Ради і Генерального секретаріату) та його безпосереднє забезпечення цілком залежав від позиції російського Тимчасового уряду.

Майже весь 1917 рік Центральна Рада у своїй фінансовій політиці перебувала у фарватері загальноросійської грошової системи та російського фінансового права. Лише після надзвичайного загострення грошової кризи та жовтневого (листопадового – за н. ст.) перевороту в Петрограді, внаслідок якого владу захопила більшовицька партія, Центральна Рада у Києві стала на шлях побудови елементів власної державності, проголосивши III Універсалом утворення Української Народної Республіки, де-юре залишаючись, однак, у федеративному зв'язку з Республікою Російською¹¹¹². Рік цей закінчився початком

¹¹¹¹ Тхоржевский Р. И. Бумажные денежные знаки, бонны как источник по истории Украинской ССР периодов гражданской войны и восстановления народного хозяйства 1918–1925 гг. – С. 2.

¹¹¹² ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 7–8 зв.

українсько-більшовицької війни. Повносяжне запровадження національної фінансової системи стало можливим лише з її успішним для України завершенням.

3.3.1. Перші українські паперові грошові знаки та їхня емісія урядом Центральної Ради УНР

Провідники України, опинившись перед реальною загрозою краху Республіки не стільки через експансію більшовиків, скільки внаслідок катастрофічного фінансово-господарчого стану, який ланцюговою реакцією підточував ще не усталені національні і революційні здобутки українства, усвідомили (чи, швидше, змушені були усвідомити) важливість економічних важелів державотворення взагалі і, зокрема, вагу в ньому засобів незалежної фінансової політики уряду країни, що обрала шлях на побудову власної державності. Одним з наслідків такої еволюції стало, між інших, й рішення, хоч і зі застереженням на його тимчасовість, про започаткування в УНР власної грошової одиниці – карбованця. 19 грудня 1917 р. (1 січня 1918 р.), як вже згадувалося вище, Центральна Рада прийняла в цілому тимчасовий Закон «Про випуск державних кредитових білетів Української Народньої Республіки»¹¹¹³.

Попри це, вже після першої емісії карбованців, генеральний секретар судових справ М. Ткаченко 30 грудня 1917 р. на засіданні уряду вперше запропонував встановити в Республіці нову основну «міру українських грошей – гривну, яка ділиться на 100 шагів»¹¹¹⁴. Генеральні секретарі¹¹¹⁵, натомість, постановили М. Ткаченку «обстоювати в Центральній Раді назву основної міри укр[аїнських] грошей – “дукат”»¹¹¹⁶. Нажаль, наявні джерела не дають можливості виявити причини та підстави, що спонукали урядовця до такої заяви, а його колег до свого своєрідного рішення. Цілком імовірно, що поштовхом до такої спроби денонсувати запровадження карбованця стали щонайменше дві причини: 1) бажання скасувати офіційно зазначену тимчасовість Закону «Про випуск державних кредитових білетів Української Народньої Республіки» (тобто – карбованця) від 19 грудня 1917 р. і, як наслідок, й

¹¹¹³ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 172–172 зв.; – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 83–83 зв.; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 7. – 23 грудня; Нова Рада. – 1917. – 21 грудня.

¹¹¹⁴ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 40.

¹¹¹⁵ На засіданні Генерального секретаріату були присутніми: генеральні секретарі В. Винниченко, М. Ткаченко, М. Порш, М. Шаповал, В. Антонович, І. Стешенко, О. Шулгин, товариші генеральних секретарів Г. Сидоренко, Л. Абрамович, Д. Коліух та полковник О. Пилькевич [ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 40].

¹¹¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 40.

цю тимчасову грошову одиницю на іншу та; 2) асоціація «карбованця» з «рублем», тобто сприйняття цієї назви як звичайний український переклад назви російської грошової одиниці, що могло підірвати його (карбованця) значимість як грошового знака, а побічно, відповідно, й авторитет емітента – Української Народної Республіки. Усе це набувало особливої ваги за умов російсько-українського ідеологічного та збройного протистояння, тим паче – з перспективи законодавчого проголошення державної самостійності УНР.

Тим часом відсутність коштів змушувала урядовців шукати й інші шляхи набуття грошових засобів. 7 січня 1918 р. уряд доручив очільникові свого фінансового відомства «розробити проект державної лотереї і внутрішнього займу»¹¹¹⁷, проте втілити на практиці в життя цей проект було можливо лише за сталої внутрішньої ситуації в країні та за умов довіри до дій уряду з боку населення. Ані на одне, ані на інше на той час Генеральний секретаріат розраховувати не міг. Емісію карбованців здійснити успішно було неможливо через те, що Київ зовсім скоро буде окуповано більшовиками. Крім того, навіть за умов опанування столицею, відновити випуск карбованців було б вкрай проблематично, адже матриці, кліше і державні штампи, необхідні для їхнього друку, потрапили до більшовиків після їхнього відступу з української столиці¹¹¹⁸.

За таких обставин, урядовці знов повернулися до думки про запровадження в УНР нової грошової одиниці. 12 лютого 1918 р. Рада народних міністрів на чолі з В. Голубовичем доручила Міністерству фінансів «виробити і внести в Малу Раду законопроект про випуск грошевої одиниці з відповідним написом – установити монетну одиницю:

а) гривну, яка рівняється 100 шагам[;]

2 гривні – 1 карб. – 200 шагів.

б) Установляється такий поділ дрібної монети: 1, 2, 5, 10, 20, 50 шагів.

г) Що до паперових грошей установити треба в 2 гривни, 10, 20, 100, 500, 1000 гривен.

д) Що до золотих грошей в 20 гривен»¹¹¹⁹.

Задля ж угамування поточних безпосередніх потреб уряд, що на той час знаходився у Житомирі, вирішив скористатися грошовим сурогатом (бонами) місцевого самоврядування. 14 лютого 1918 р. Рада народних міністрів (В. Голубович, М. Порш, П. Христюк, М. Ткаченко,

¹¹¹⁷ Там само. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 94; – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 57.

¹¹¹⁸ Киевская мысль. – 1918. – 14 вересня.

¹¹¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 4–4 зв.

Г. Сидоренко), на пропозицію М. Ткаченка, дозволили місту Житомиру «видати бони з забезпеченням кредитовими білетами з тим, щоб всі відповідні написи були зроблені державною мовою, і мали напис: “Українська Народня Республіка”»¹¹²⁰.

1 березня 1918 р. (за новим стилем¹¹²¹) у Житомирі було зібрано засідання Малої Ради УНР на чолі з М. Грушевським. На порядку денному стояло лише одне питання: законопроект «Про грошову одиницю, биття монети та друк державних кредитових білетів»¹¹²². Від імені комісії законодавчих внесень Скарнарь зачитав присутнім проект закону і, після незначних правок¹¹²³, Мала Рада затвердила його у наступній редакції:

«I/ За основ[н]у грошову одиницю прийняти гривню, що має містити 8,712 долі щирого золота; гривня ділиться на 100 шагів; 2 гривні відповідають 1-му карбованцеві емісії 1917 року.

2/ Монету прийняти такої вартості:

а/ Золоту на 20 гривень;

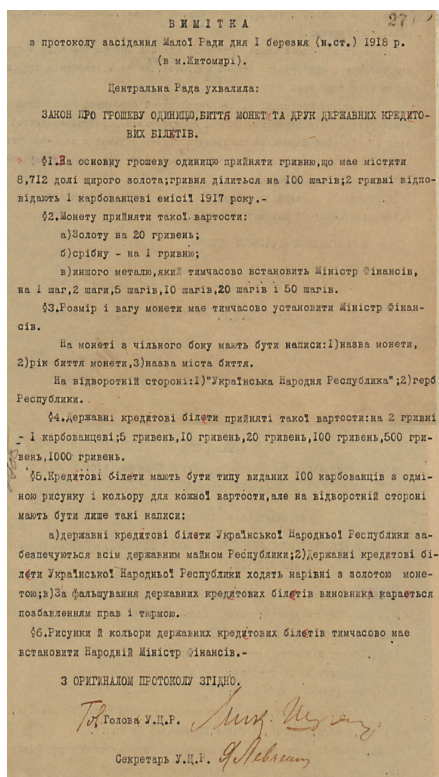
б/ Срібну на 1 гривню;

в/ Іншого металу, який тимчасово встановить Міністр Фінансів [-] на 1 шаг, 2 шагі, 5 шагів, 20 шагів і 50 шагів.

3/ Розмір і вагу монети має тимчасово встановити Міністр Фінансів.

На монеті з чільного боку мають бути написи:

I/ Назва монети, іі/ рік біття монети, ІІ/ назва міста біття.

Закон «Про грошову одиницю, биття монети та друк державних кредитових білетів» (витяг з протоколу засідання Малої Ради від 1 березня 1918 р.)

¹¹²⁰ Там само. – Арк. 5–5 зв.

¹¹²¹ Тобто – 16 лютого 1918 р. за старим стилем. 12 лютого 1918 р. Малою Радою було ухвалено Закон «Про заведення на Україні числення часу по новому стилю і перевод годинників на середне-європейський час». Законом визначалося: «1) Завести в Українській Народній Республіці нове (Григоріянське) числення з 16-го числа місяця лютого 1918 року. 16 число лютого рахувати першим числом місяця березоля (марця)» [ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 48–49 зв].

¹¹²² ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 50–51.

¹¹²³ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 5–5 зв.; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 50–51; Вістник Краєвого Комісаріату Української Народньої Республіки на Холмщину, Підляше й Поліссє. – 1918. – 12 квітня.

На водворотній стороні: I/ Українська Народня Республіка і II/ герб Республіки.

4/ Державні Кредитові білети прийняти такої вартости: на 2 гривні = 1 карбованцеві, 5 гривень, 10 гривень, 20 гривень, 100 гривень, 500 гривень, 1000 гривень.

5/ Кредитові білети мають бути типу виданих 100 карбованців з одміною рисунку і кольору для кожної вартости, але на відворотній стороні мають бути лише такі надписи:

A/ Державні Кредитові білети Української Народньої Республіки забезпечуються всім Державним майном Республіки;

B/ Державні кредитові білети Української Народньої Республіки ходять нарівні з золотою монетою;

B/ За фальшування Державних кредитових білетів винюних карається позбавленням прав і тюрмою.

6/ Рисунки і кольори Державних кредитових білетів тимчасово має встановити Народній Міністр Фінансів»¹¹²⁴.

Закон від 1 березня 1918 р. являв собою також і програму до випуску грошових знаків. За результатами двох законів про запровадження грошових одиниць УНР (від 19 грудня 1917 р. ст. ст. та від 1 березня 1918 р. н. ст.) можна констатувати, що золота гривня вводилася як основна грошова одиниця Української Народної Республіки і містила в собі 8,712 долі щирого золота (0,387117 грамів золота, 0,012446093 частина трійської унції¹¹²⁵). Грошові знаки мали бути двох типів: паперовими та металевими. Планувалося карбування монет із золота, срібла та інших металів, але на практиці за тогочасних умов до лиття монети приступити було неможливо. Крім того, відбулися й певні зміни в юридичному статусі грошових знаків України, порівняно з попереднім законом. З купюр було усунено написи російською, польською та єврейською мовами¹¹²⁶; покарання за їхню підробку було (на тогочасний погляд) пом'якшено (каторга замінялася в'язницею

¹¹²⁴ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 150; ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 27–27 зв.; – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 5–5 зв.; – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 11; Вістник Краєвого Комісаріату Української Народньої Республіки на Холмщину, Підляше й Поліссє. – 1918. – 12 квітня; Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 15 березня.

¹¹²⁵ Одна доля складає 0,044434896 грама, 0,685775 трійського грана, 0,0014276 трійської унції або 0,2143 карата.

¹¹²⁶ 26 березня 1918 р. Комітет законодавчих внесень Центральної Ради одержав проект додаткового Закону «Про друк державних кредитових білетів», авторами якого були М. Шац (Об'єднана єврейська соціалістична партія), І. Скловський (УПСР), П. Дубинський (Єврейська народна партія), Н. Сиркін (сіоніст), С. Гольдельман (Єврейська соціал-демократична партія Паолей-Ціон), М. Рафес (Бунд), Тжас (РСДРП). Ними пропонувалося законодавчо постановити, що «валюта на державних кредитових білетах зазначається, крім української мови, також на російській, єврейській та польській мовах» [ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 26], але, як видно з остаточного вигляду випущених згодом гривень, це формулювання не набуло юридичної сили.

(«тюрмою»), а також зникла деталізація майна, яким забезпечувалася вартість грошей: ліси, надра тощо заступалися фразою: «Всім Державним майном Республіки».

Новостворювана грошова система країни мала керуватися і контролюватися державою заходами двох інституцій, а саме – Українського Державного банку та Державної скарбниці, які самі знаходилися ще на стадії формування. Заходи ці регулювалися Міністерством фінансів УНР. Державний банк повинен був опікуватися процесом забезпечення грошової системи та являв собою емісійний банк. Випущені ним кредитові білети вважалися банківськими грішми. Директора та урядовців Державного банку призначав міністр фінансів. Державна скарбниця ж являла собою департамент Міністерства фінансів, яка через акумуляцію державних податків, різноманітних прибутків та кредитових операцій мала фінансувати бюджет країни. У випадку вилучення з обігу з тих чи інших причин грошових знаків (як це згодом сталося із знаками у 100, 50 та 25 крб) з банкнот витиналися імена скарбника і директора Державного банку (чи Державної скарбниці)¹¹²⁷.

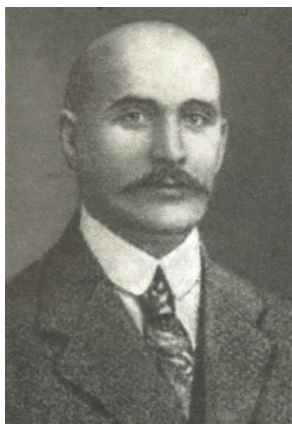
З огляду на запровадження нової грошової одиниці в УНР, слід зазначити на одну деталь, яка, натомість, вкотре змушує нагадати про збереження урядовцями Центральної Ради недопустимої і небезпечної для державних діячів непослідовності чи, навіть, авантюристичності, у своїх діях. Йдеться, зокрема, про наказ № 9 товариша міністра пошт і телеграфів УНР І. Шимановича від 5 березня 1918 р. у якому «всім адміністративним особам відомства» пропонувалося не лише «українські гроші приймати безперечно», але й як такі, що мають «висший курс над російськими»¹¹²⁸. Залишається лише гадати, на яких юридичних підставах було здійснене подібне розпорядження, якщо відповідно закону від 19 грудня 1917 р. карбованець було прирівняно до рубля. Гривня ж згідно з законом від 1 березня 1918 р. складала лише ½ карбованця, а отже й ½ російського рубля. До того ж, не вказуючи у наказі наскільки саме вищим є курс українських грошей (карбованця чи гривні, також не зазначалося) від рубля, товариш міністра, принаймні у підлеглих його відомству установах, не лише створював низку непорозумінь та приводів до самоуправства, але й до безкарних зловживань службовцями усіх рангів. Не варто й зазначати на те, що встановлення розмінних курсів валют взагалі не входило до компетенції Міністерства пошт і телеграфів УНР. Нажаль, такий випадок був не поодиноким в

¹¹²⁷ Киевская мысль. – 1918. – 26 вересня; Одесский листок. – 1918. – 26 червня.

¹¹²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 39. – Арк. 10.

діяльності вищих посадовців не лише вказаного міністерства, але й інших відомств УНР урядового щабля.

Тим часом урядові УНР довелося знов зіткнутися з надзвичайною нестачею коштів. Банки (через нестачу грошей) продовжували бути зачиненими. У зв'язку з цим, 5 березня 1918 р. було опубліковано постанову Ради народних міністрів про обов'язкове прийняття російських кредитових білетів і серій російської державної скарбниці за курсом: 1 рубль = 1 карбованцеві. Уряд розглянув також питання про проведення одноразових фінансових реквізицій (майновий податок на заможні та торговельно-промислові каси) загальною сумою понад 200 млн карбованців.

Михайло Ткаченко

6 березня 1918 р. новий в. о. міністра фінансів М. Ткаченко скликав нараду представників приватних банків для обговорення загального фінансового стану. Він гостро критикував банківських діячів за їхнє неспівчуття політиці Центральної Ради і звинуватив їх у прихильності до ідеї єдиної Росії. При цьому банкірів було звинувачено у загальній фінансовій руїні та небажанні банків допомогти державі вийти з фінансової кризи через надання необхідних коштів. Міністр зазначив також, що в такому разі уряд вирішив вдатися до примусового займу і запропонував присутнім негайно приступити до внесків на рахунок цієї позики.

У відповідь на це банківські діячі вказали на нестачу грошей у банків, наголосивши що банківські установи самі потребують державної підтримки. Утім, все-таки на нараді було вирішено відкрити банки 8 березня 1918 р. для повернення грошей особам, які здали білети номіналом у 100 крб за радянської окупації для обміну і розпочати видачі за поточними рахунками¹¹²⁹. Своєрідною відповіддю на закиди міністра фінансів стала й записка представників промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства України до Ради міністрів від 9 березня 1918 р. У ній, зокрема, зазначалося, що приватний кредит і банківський апарат знаходяться у стані близькому до суцільного паралічу: повний підрив довіри до забезпечення приватної власності став причиною гострої і, водночас, зростаючої грошової кризи. Швидко використавши усю касову готівку, банки змушені були підтримувати

¹¹²⁹ Muzzey D. S. History of our Country. – Washington, 1952. – P. 14.

надзвичайно вузькі обмеження по видачах з поточних рахунків, що ще більш підривало довіру до них. Банківські активи, що склалися з векселів сільських господарств, торговців та промисловців за умов розрухи в промисловості, торгівлі і сільському господарстві загрожували перетворитися на нуль. Податки не сплачувалися. Помайнове обкладання перетворилося у фікцію. Все це створило надзвичайні складнощі у підтримці тривкості української грошової системи та її валюти. У записці також доводилося, що «величезне порушення балансу економічного і фінансового життя України при паралічі нормальних фінансових джерел будуть змушувати до подальшого випуску і знецінювання паперових грошей»¹¹³⁰.

Між тим, 6 березня 1918 р., у день коли М. Ткаченко скликав нараду представників приватних банків для обговорення загального фінансового стану, Рада народних міністрів вирішила, що «купюри на сто і вище гривень замовляються [для друку] в Німеччині на суму 500 млн гривень», а дрібніші мали виготовлятися у Києві¹¹³¹. Контролем, координацією співпраці та сприянням організації перебігу виконання німецькою стороною українського замовлення щодо друку гривень в імперській державній друкарні «Reichsdruckerei» мала зайнятися спеціальна комісія уряду УНР на чолі з радником Міністерства фінансів інженером Є. Голіцинським. Судячи з доповіді М. Ткаченка на урядовому засіданні 12 березня 1918 р., 14 березня «комісія по друкуванню грошей» отримала проекти малюнків грошових знаків, а 15 березня 1918 р. від'їхала до Німеччини¹¹³².

У Берліні з дирекцією друкарні «Reichsdruckerei» 24 квітня 1918 р. було підписано відповідну угоду, сплачено за друкарські машини, спеціальний папір з водяними знаками, фарби та інші необхідні й дефіцитні в Україні для такої справи речі¹¹³³. Українські грошові знаки мали друкуватися у Лейпцигу¹¹³⁴. Комісія також мала стежити за виконанням замовлення з виготовлення українських цінних паперів.

Водночас, після відбуття української комісії з виготовлення грошей до Німеччини, Радою народних міністрів було звернено увагу й на установу, що мала виготовляти національну валюту в Україні та інші папери та документи державної ваги – Експедицію заготовок державних паперів (ЕЗДП). 17 березня 1918 р. урядовці, на пропозицію

¹¹³⁰ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 14, 16, 37.

¹¹³¹ ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 47–48.

¹¹³² Там само. – Арк. 8–8 зв.

¹¹³³ Там само. – Ф. 1509. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 4.

¹¹³⁴ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 348–349.

міністра фінансів, ухвалили відпустити авансом на потреби ЕЗДП 300 тис. крб «для виплати робітникам, за папір для друку, на видатки, зв'язані з командіровою за кордон по справах Експедиції, й інші видатки»¹¹³⁵.

Як вже зазначалося, ЕЗДП розташувалася в друкарні В. Кульженка у Києві, що знаходилася по тогочасній вулиці Пушкінській, 6, де й було видруковано перші грошові знаки вартістю 100 карбованців. Війна з більшовиками не дала можливості Експедиції широко розвинути свою роботу, проте після того, як 1 березня 1918 р. у Житомирі Мала Рада УНР прийняла Закон «Про грошову одиницю, биття монети та друк державних кредитових білетів»¹¹³⁶ на її співробітників чекала маса роботи – країна потребувала коштів.

З цією метою при ЕЗДП розпочав роботу Мистецько-гравірувальний відділ на чолі з І. Мозолевським. Відділ І. Мозалевського виготовляв проекти грошових знаків, поштових марок, державних гербів тощо. Над їх виробленням працювало понад 20 митців, які перебували у 6-ти підвідділах, а саме: літографічно-перекладному, конгресному (різноколірного друку), металевої гравюри, фототипії, фотоцинкографічному та мистецькому з музеєм. Замовлення на виготовлення державних паперів отримував І. Мозалевський у порозумінні з директором ЕЗДП, яку очолював спершу земський діяч А. Веренакий, а потім банківський урядовець Барбарів. Згодом на цій посаді його замінив більш досвідчений колишній заступник директора російської ЕЗДП А. Михайловський¹¹³⁷. Від квітня 1918 р. усі замовлення провадитимуться тільки після їх реєстрації у Департаменті простих податків Міністерства фінансів¹¹³⁸.

Експедиція також оголошувала конкурси на проектування різновартісних цінних паперів. У конкурсах брало участь чимало вже визнаних митців, серед яких були такі фахівці як І. Мозалевський, Г. Нарбут, А. Серета, Г. Золотов, М. Кричевський, А. Богомазов, М. Ждаха та інші. Оцінкою і прийняттям (чи відхиленням) проекту певного державного паперу займалася окрема комісія, що була створена при Міністерстві фінансів. До її складу належали: товариш (заступник) міністра фінансів В. Мазуренко (голова комісії), Барбарів (заступник голови комісії)

¹¹³⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 15.

¹¹³⁶ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 5–5 зв.; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 9; Вістник Краєвого Комісаріяту Української Народньої Республіки на Холмщину, Підляше й Поліссє. – 1918. – 12 квітня; Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 15 березня.

¹¹³⁷ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 189.

¹¹³⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 136. – Арк. 1.

та члени: від Міністерства освіти і мистецтва – проф. Д. Антонович, від Української Академії мистецтв – Г. Нарбут, від Мистецько-графівувального відділу – І. Мозалевський, завідуючий цинкографією Н. Негель та гравери Гришманюк і Петенко. За умов прийняття проєкту певного паперу, його автор отримував досить високий гонорар, а саме: за проєкт грошового знаку – від 2 тис. крб до 5 тис. крб, за проєкт поштової марки – від 700 до 1000 карбованців¹¹³⁹.

Попри ці заходи, українська влада все ще не мала у власному розпорядженні нововведеної валюти, окрім емітованих на початку 1918 р. 100-карбованцевих кредитових білетів. Проте їхнього обсягу було надто замало для державних потреб, а наповнення українського фінансового ринку підробками вартістю у 100 крб з радянської Росії загрожувало остаточно підірвати не лише вітчизняні фінанси та економіку, але й взагалі державну структуру УНР¹¹⁴⁰.

Становище ускладнювала й ситуація з кадрами в керівництві країни. Війна порозкидала членів уряду та Малої Ради по усіх закутках та широтах України. Міністри та їхні заступники змушені були взаємно замінити своїх відсутніх колег. Рада народних міністрів і, зокрема, Міністерство фінансів потребували перетворень та фахового оновлення. 24 березня 1918 р. на засіданні Малої Ради уряд УНР було реорганізовано.

Всеволод Голубович

Що ж до фінансової політики та програми майбутньої праці нового Кабінету у цій сфері, то голова уряду УНР В. Голубович у відповідній «Декларації», зокрема, зазначав: «У сфері фінансів у нас теж усе зруйноване, і все треба робити заново. Будуть заведені основні грошові знаки і поволі переводитиметься заміна знаків російських українськими. Мається на увазі урегулювання емісійного права, контроль над банками. Операціям ощадних кас буде надано більшої еластичності»¹¹⁴¹. Фінансове становище уряду України

навесні 1918 р., втім, продовжувало залишатися вкрай незадовільним. Виголошуючи перед Центральною Радою «Декларацію» оновленого уряду, голова Кабінету міністрів УНР В. Голубович, між іншим, також заявив: «По міністерству фінансів положення особливо важке. Тут все

¹¹³⁹ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 19–20.

¹¹⁴⁰ Киевская мысль. – 1918. – 26 вересня; Одесский листок. – 1918. – 26 червня.

¹¹⁴¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 16.

знищено і все потрібно створювати заново»¹¹⁴². Подібну ж ситуацію змальовував 28 березня 1918 р. на спільному засіданні Комісії з товарообміну з Центральними державами й голова української делегації М. Порш, який у вступній промові вказав, що більшовики зруйнували увесь фінансовий апарат України, вивезли мільйони рублів, розграбували провіантські запаси або вивезли їх до Росії. Пересувний склад залізниць було вигнано на північ, мости підірвано. Потрібно було закуповлювати хліб за відсутності грошових знаків.

Того ж дня, 24 березня 1918 р. міністром фінансів було призначено директора одного з банків, члена партії українських есерів С. Перепелицю¹¹⁴³. Його кандидатуру В. Голубович вже пропонував на цю посаду 18 січня 1918 р. під час роботи ІХ сесії Центральної Ради, коли на вулицях Києва точилися бої з більшовиками¹¹⁴⁴. Тоді мало знаного в широких колах банкіра так і не було затверджено. Відомством продовжила керувати трійка членів Фінансової комісії Генерального секретаріату, призначена ще 15 грудня 1917 р. під час урядової кризи, у складі В. Мазуренка (УСДРП), М. Ткаченка (УСДРП) та О. Золотарьова (Бунд)¹¹⁴⁵, а згодом – виконуючий обов'язки міністра фінансів, міністр судівництва М. Ткаченко (від 29 січня 1918 р.)¹¹⁴⁶ та товариш міністра фінансів В. Мазуренко (від 10 березня 1918 р.)¹¹⁴⁷. Утім, призначення 24 березня 1918 р. на посаду міністра фінансів С. Перепелицю аж ніяк не вплинуло на роботу міністерства, позаяк головний фінансист держави жодного разу не з'явився ані на своє робоче місце, ані на засідання уряду. Відтак товариш міністра фінансів, соціал-демократ В. Мазуренко залишався фактичним керівником відомства аж до 5 квітня 1918 р., коли управляючим Міністерством фінансів було призначено безпартійного (за іншими відомостями – соціал-демократа), одеського громадського діяча П. Климовича¹¹⁴⁸. За повідомленням повноважного представника Головного командування австро-угорською армією А. фон Вальдштеттена від 8 квітня 1918 р. своєму міністрові закордонних справ, П. Климович вважався австрійцем ставлеником німців, нічого не значущою і випадковою людиною.

¹¹⁴² Там само.

¹¹⁴³ Робітнича газета. – 1918. – 26 березня; Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 381–386.

¹¹⁴⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 37; Народня воля. – 1918. – 22 січня.

¹¹⁴⁵ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 63.

¹¹⁴⁶ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 7.

¹¹⁴⁷ Там само. – Спр. 5. – Арк. 24.

¹¹⁴⁸ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 63; Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 16 квітня.

Потребу в коштах уряд намагався вирішити через випуск державних кредитових і скарбових білетів. Щодо випуску кредитових білетів і скарбової валюти на золотій основі, то тут з'явилися певні негаразди та юридичні перешкоди. У законі від 19 грудня 1917 р. (за ст. ст.) у п. 2 вказувалося, що «розмір випуску кредитових білетів не повинен ні в якому разі перевищати половини річної суми прибутків від монополій»¹¹⁴⁹. Тим часом розмір цих прибутків урядовці УНР могли визначити хіба що теоретично, позаяк ті прибутки, які отримувала Центральна Рада, насправді були надзвичайно мізерними. До того ж, ситуацію ускладнювала руйнація народного господарства (ще більша, а ніж 1917 р.), спричинена не лише військовими діями з більшовиками, які ще тривали на сході країни, а й їхньою грабіжницькою політикою.

Вихід з грошової кризи український уряд прагнув знайти шляхом прийняття закону про випуск скарбової грошової одиниці, проект якого й був вироблений у Кредитовій канцелярії Міністерства фінансів¹¹⁵⁰. 25 березня 1918 р. Кредитова канцелярія Міністерства фінансів спрямувала відповідний законопроект до канцелярії Центральної Ради¹¹⁵¹. Наступного дня (26 березня 1918 р.) проект закону потрапив до Комітету законодавчих внесень Центральної Ради і тоді ж був ним розглянутий¹¹⁵². 30 березня 1918 р. Закон «Про випуск на сто мільйонів знаків Державної скарбниці» представив на погляд Малої Ради А. Яковлів, зазначивши, що «знаки ці мають бути випущені до нового випуску кредитових білетів»¹¹⁵³. Законом визначалося:

Андрій Яковлів

«Знаки Державної Скарбниці забезпечуються всіма державними прибутками і всім майном Української Народньої Республіки.

1. Вартість сих знаків призначається в 5, 10, 25 і 50 карбованців.
2. Форма знаків затверджується Народнім Міністром Фінансів.
3. Знаки повинні бути погашені не пізнійше 1 березня 1919 року.
4. Знаки ходять на рівні з державними кредитовими білетами і обов'язкові до прийому по всім виплатам і розчотам, як державним, так і приватним.

¹¹⁴⁹ Там само. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 22–22 зв.; – Спр. 8. – Арк. 82; – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 22; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 172–172 зв.

¹¹⁵⁰ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 24.

¹¹⁵¹ Там само. – Арк. 23; – Арк. 25.

¹¹⁵² Там само.

¹¹⁵³ Нова Рада. – 1918. – 31 березня.

5. Обмін і розмін цих знаків на циркулюючі на Україні кредитові білети, як і кредитових білетів на вищезгадані знаки чиниться без перешкоди і без усякої нагороди і доплати.

6. Знаки Скарбниці мають платнєву вагу до 1-го березня 1924 р. По скінченню згаданого 5 літнього строку знаки не представлені до обміну, признаються не дійсними.

7. Фальшування знаків карається законом, як і фальшування кредитових білетів»¹¹⁵⁴.

Отже закон від 30 березня 1918 р. дозволяв урядові УНР запровадити в Республіці скарбову валюту в карбованцях, але сумою не більшою, ніж 100 мільйонів. Відтепер карбованець став знаком Державної скарбниці, якому забезпечувалося право обміну на кредитові білети у гривнях за співвідношенням: один карбованець дорівнює двом гривням. На таких карбованцях мав міститися напис, що підіймав їхню вагу з-посеред інших – «ходить нарівні з кредитовими білетами». Таким чином, роль карбованця, як грошової одиниці, значно зросла, хоча й являв він тепер певну форму валютного сурогату. У багатьох галузях державного функціонування він міг вживатися вже поряд з гривнею, в тому числі й у фінансуванні бюджету держави. Закон дозволяв урядові покривати надзвичайні державні видатки, незважаючи на рівень прибутків, а це означало, що карбованець знову посідав провідне місце у державно-фінансовому житті країни, на відміну від гривні. Отже, він стає важливим чинником вітчизняної грошової політики.

Разом з тим, окремі пункти закону від 30 березня 1918 р. викликали у певної частини тогочасних фахівців з фінансової справи де-яке нерозуміння. Так, наприклад, Л. Неманов зазначав з цього приводу: «Який сенс мають слова про обов'язкове погашення скарбових знаків до 1 березня 1919 р. Якщо б фінанси молодій республіки склалися так, що менше ніж через рік знаки ці можна було-би вилучити з обігу, то це завжди можна було б зробити шляхом випуску позики на відповідну суму або за рахунок перевищення доходів над витратами по бюджету, але писати про це в законі, що встановлює ходіння скарбових знаків у якості паперових грошей, було, по меншій мірі, дивно. Як показує подальший перебіг подій, ця обіцянка була забута, і випуски у обіг нових скарбових знаків продовжувались»¹¹⁵⁵.

¹¹⁵⁴ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 25 зв.; – Арк. 26 зв.; ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 52; – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 22–22 зв.; Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 13 квітня.

¹¹⁵⁵ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 38.

50 крб – знак Державної скарбниці

машини у Чоколова, Крупянського і Штерензона»¹¹⁵⁶, а вже 6 квітня 1918 р. купюру номіналом 50 крб. було випущено¹¹⁵⁷.

8 квітня 1918 р. виділ кредитових білетів Державного банку випустив Обіжник (№ 16) «Про випуск в обертання знаків Державної скарбниці в 5, 10, 25 і 50 карбованців вартості», в якому до відома контор, відділів Державного банку та скарбниць УНР доводилося, що «з 6-го квітня с[ього] р[оку] згадані знаки, вартостью в 50 карбованців, випущени Київською Конторою Державного Банку, а потім, по мірі виготування, вони випускатимуться і іншими установами Банку і Скарбницями. Зразки цих знаків висилатимуться до Контор та Відділів, по мірі їх вироблення»¹¹⁵⁸. Далі в Обіжнику зазначалося, що вказані знаки повинні вважатися гідними до тих пір, доки на них залишатимуться цілими (неушкодженими) підпис директора Державної скарбниці та $\frac{3}{4}$ величини купюри. З огляду на це, Державний банк пропонував зазначеним інституціям:

«1) Надслані знаки згаданої вартости, після відповідального перегляду, поставити в рахунок капіталу до обертання (зачислить в оборотную кассу).

2) Приймати ці знаки до виплати і до обміну з дня випуску їх з Київської Контори.

3) Знаки, які надійдуть в каси Відділів та Скарбниць, видавати як у виплату, так і у обмін незалежно від того, чи випускає ця інституція такі знаки, чи ні.

¹¹⁵⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 321. – Арк. 88.

¹¹⁵⁷ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 25; – Арк. 26.

¹¹⁵⁸ Там само.

4) Всі обороти з ціми знаками треба зазначувати як по книгам, так і по відомостям про готівку каси окремо.

5) Попсовані знаки Державної Скарбниці, після накладання на них знаків зніщення, належить висилати в Київську Контору порядком, встановленим обіжником 10 січня 1918 р. під № 7 задля українських карбованців»¹¹⁵⁹. Примірники обіжника було надіслано також і до Фінансових палат країни.

25 крб – знак Державної скарбниці

Майже одночасно з 50 карбованцями було випущено на вітчизняний ринок й купюру вартістю 25 карбованців. Загалом, як повідомляв 5 квітня на засіданні Ради народних міністрів В. Мазуренко, Експедиція заготовок державних паперів гарантувала випустити знаки Державної скарбниці вартістю 50 та 25 крб в обсязі наданого емісійного права (100 млн крб) до 25 квітня 1918 р.¹¹⁶⁰ Графік емісії виглядав наступним чином: на 13 квітня 1918 р. здійснювався випуск купюр номіналом у 50 крб на суму в 37,5 мільйони,

на 22 квітня 1918 р. – ще 22,5 мільйони і на 25 квітня 1918 р. – решта суми (до 100 мільйонів) купюрами вартістю в 50 та 25 карбованців¹¹⁶¹. Законом від 30 березня 1918 р. було також дозволено розпочати виготовлення, окрім знаків вартістю в 25 та 50 крб, купюр номіналом у 5 та 10 крб, які однак з'явилися в обігу протягом 1918 р. вже поза існування Центральної Ради.

Між тим, Державному банкові доводилося докладати зусиль й для того, щоби прихилити довіру до нових грошей не лише серед населення, але й у власних установах в провінції. До Києва почали надходити відомості, «що де-які Інституції Банку та Скарбівні відмовляються приймати українські гроші»¹¹⁶². 17 квітня 1918 р. виділ місцевих інституцій Державного банку Обіжником (№ 23) змушений був окремо звернутися до своїх контор, відділів та скарбниць УНР із наголошенням, що «українські гроші повинно приймати безумовно як до розміну, так само і в розплат по операціям Банку»¹¹⁶³.

¹¹⁵⁹ Там само.

¹¹⁶⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 63–64.

¹¹⁶¹ Там само. – Арк. 63 зв.

¹¹⁶² ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 29.

¹¹⁶³ Там само.

Коли на початку квітня 1918 р. розпочиналася емісія скарбової валюти (в карбованцях), то урядом УНР вважалося, що суми в 100 мільйонів буде цілком достатньо на потреби держави. Тим не менш, грошей катастрофічно не вистачало не лише у Ради народних міністрів, але й на вільному ринку. Ситуацію, що склалася на тоді в грошовій сфері України, багато хто вважав вже безнадійною. Так, австро-угорський посол у Києві граф Й. Форгач у своїй телеграмі (№ 95/746) від 30 березня 1918 р. до Відня міністрові іноземних справ О. Черніну так змальовував фінансово-економічний стан УНР: «Становище на залізничному транспорті, котрий майже не працює, включаючи й обслуговування військових ешелонів, і не має фінансових надходжень, є лише одним з елементів хаосу, що склався, та повного краху фінансової системи в Україні. Для приведення в дію державної машини хоча б наполовину доведеться центральним органам влади витратити, попри великих сум для виплати селянам за здане зерно, ще кілька сотень мільйонів рублів. І якби величина цих вкладень в теперішній час не була настільки значною, якщо б найбільші аванси та ссуди можна було б отримати зворотньо з цієї багатой корисними копалинами країни при впорядкуванні суспільних відносин, то сьогодні перед нами стояла б майже нездоланна фінансово-технічна проблема, а саме нестача цінних паперів та грошових рублів, які повністю зчезли, приховані селянами. Не підкріплений, власне майже знецінений паперовий рубль, став недостатнім і тому дефіцитним товаром»¹¹⁶⁴.

Українці сподівалися на швидке виготовлення гривень у Лейпцигу, але німецькі партнери дещо затягнули з їх виготовленням і нові гроші з'являться в обігу лише восени 1918 р. вже за Гетьманату¹¹⁶⁵. Утім, такі терміни виготовлення гривень не повинні були бути таємницею чи несподіванкою для українських урядовців, позаяк німці не приховували, що нові гривні, замовлені в Німеччині Києвом, будуть готові тільки до кінця літа 1918 року¹¹⁶⁶. 6 квітня 1918 р. М. Ткаченко, доповідаючи Раді народних міністрів про ситуацію щодо замовлення виготовлення українських гривень в Німеччині, повідомив урядовців, що «раніше трьох місяців гроши не можуть бути надруковані»¹¹⁶⁷.

¹¹⁶⁴ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 348–349.

¹¹⁶⁵ Загалом «Reichsdruckerei» доставила в Український Державний банк на жовтень 1918 р. 24 млн 720 тис. штук гривневих банкнот на суму в 3 млрд 906 млн 500 тис. гривень [ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 11].

¹¹⁶⁶ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 348–349.

¹¹⁶⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 7.

50 грн – 3,6% білет
Державної скарбниці

Тому 12 квітня 1918 р. урядом УНР було дозволено Державній скарбниці розпочати випуск державних скарбових білетів 3,6% облігацій терміном на 4 роки вартістю по 50, 100, 200 та 1000 грн, всього на суму в один мільярд гривень¹¹⁶⁸. Проте на випуск цих облігацій уряд УНР не мав достатніх технічних можливостей, а тому їхнє виготовлення, знову ж таки, довелося замовляти в Берліні й за час існування Центральної Ради 3,6% білети Державної скарбниці так і не потрапили ані до обігу в країні, ані в розпорядження київських можновладців.

На середину квітня 1918 р., попри всі намагання, урядові УНР так і не вдалося послабити грошової кризи. Цей факт був настільки очевидним, що 10 квітня 1918 р. представник австро-угорського імператорського і королівського Міністерства іноземних справ при головнокомандуючому армією Траутмансдорф в доповіді своєму міністрові, графові О. Черніну про політичний та економічний стан в Україні й передаючи таємну інформацію агента відділу інформації Головного командування армії Ронге, зазначав: «В уряду [України] немає грошових коштів і навіть немає можливості надрукувати гроші, позаяк більшовики забрали з собою кліше. Єдиним джерелом фінансових надходжень для уряду є запроваджена рік тому монополія на цукор. Фіксована відпускна ціна складає 48 рублів за пуд. (З цукрозаводчиками уряд так і не домовився й тішить їх кожного тижня обіцянками; тимчасово він пообіцяв їм 15 рублів, проте покищо нічого не виплатив»¹¹⁶⁹. Прагнувши якимось чином переломити таке становище, 17 квітня 1918 р. Рада народних міністрів доручила міністрові фінансів внести в негайному порядку на розгляд Центральної Ради законопроект, який дозволив би збільшити емісійне право Державного банку ще на 100 млн крб, а також здійснювати безперервний друк грошових знаків і зобов'язань Державної скарбниці аби постійно мати в розпорядженні уряду запас грошової маси¹¹⁷⁰. Проте втілити в життя й ці наміри провідникам уряду УНР не вдалося, позаяк за одинадцять днів владу Центральної Ради

¹¹⁶⁸ Обідний М. Графіка українських грошових знаків // Стара Україна (Львів). – 1925. – № 11–12. – С. 198–200.

¹¹⁶⁹ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 368–372.

¹¹⁷⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 75 зв.

буде повалено внаслідок державного перевороту, вчиненого генералом П. Скоропадським 29 квітня 1918 року.

Формальне завершення формування структури системи українських грошових знаків відбулося 18 квітня 1918 р., коли Центральною Радою було прийнято Закон «Про надання Міністрові фінансів права випустити розмінних марок» на суму не більш 60 тис. крб¹¹⁷¹, які в обігу могли прирівнюватися до металевої («дзвінкої») монети¹¹⁷². Отримали вони назву «шаги». Попередньо шаги задумувалися лише як поштові марки, але з огляду на різку нестачу на ринку країни та в урядовому розпорядженні дрібних розрахункових знаків, потреба в яких зростала з місяця в місяць, й, одночасно, в зв'язку з відсутністю запасів коштовних металів для биття монети, було запроваджено паперові марки як розрахунковий знак.

Як відомо, першими вітчизняними паперовими грішми законом УНР від 19 грудня 1917 р. було затверджено кредитові білети, що отримали назву карбованців. Саме поряд з карбованцем ми зустрічаємо вперше і таку грошову категорію як «шаги». В одному з його пунктів з цього приводу, зокрема, зазначалося: «4) Кредитові білети УНР випускаються в карбованцях, при чому один карбованець містить 17,424 долі щирого золота і ділиться на 200 шагів»¹¹⁷³. Від 1 березня 1918 р., із запровадженням в Україні нової грошової одиниці – гривні, підтверджувалося й присутність у національній грошовій системі шагів. Гривня становила половину карбованця і поділялася на 100 шагів. Цим же законом запроваджувалася золота й срібна гривня і монети «иншого металю, який тимчасово встановить міністер фінансів – на 1 шаг, 2 шаги, 5 шагів, 10 шагів, 20 шагів і 50 шагів»¹¹⁷⁴. Й, нарешті, майже через півтора місяця законодавчо було започатковано встановлення самого цього платіжно-розрахункового засобу державної України – шагів.

Походження назви «шаг» в історичній науці, боністиці та філателії і досі не з'ясовано. І. Свенцінський намагався вивести її походження з англійського «шіллінга» (від від полького «шеляг» – szeląg)¹¹⁷⁵,

¹¹⁷¹ П'ятдесят примірників проекту Закону «Про надання Міністрові фінансів права випустити розмінних марок» надійшли до Комісії законодавчих внесень Центральної Ради 13 квітня 1918 р.

¹¹⁷² ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 49; – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 2; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 126.

¹¹⁷³ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 172; – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 83; Вістник Генерального Секретаріату Української Народньої Республіки. – 1917. – № 7. – 23 грудня; Нова Рада. – 1917. – 21 грудня.

¹¹⁷⁴ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 27–27 зв.; – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 5–5 зв.; – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 11.

¹¹⁷⁵ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 130.

проте навряд чи ця думка відповідає дійсності. Далекими від реалій є й припущення, що «шаг» – то є «крок» за староукраїнським «сяг» (яке означало місткість, довжину, величину карбованця й гривні). Очевидно, що назві «шаг» українська розмінна марка завдячує минулому України та історикам, які стояли при джерелах державності УНР, зокрема, голові Центральної Ради проф. М. Грушевському. Адже відомо, що «шагом» називалася срібна монета Польщі (від 1528 р.) та Литви (від 1546 р.) вартістю в три гроша. У Речі Посполитій «шаги» карбували також від 1579 р. до 1794 р., а особливо багато у 1618–1624 рр. за короля Сигізмунда III Вази. Від 1766 р. їх карбували з міді. У другій половині XVII – першій чверті XVIII століть у Лівобережній Україні шаг дорівнював трьом польським грошам або двом копійкам. Згодом назва «шаг» поширилася на гріш – монету вартістю ½ копійки. У Російській імперії у їхній системі шаг дорівнював 2 копійкам, через що назву «шаг» перенесено й на пізнішу російську мідяну монету вартістю в 2 копійки. Після 1839 р. з встановленням у Росії лічби на «срібло» найменування «шаг» було перенесене на ½ копійки «сріблом» («деньгу») і в цьому значенні вживалося до 1917 р. Тож, ми схильні вважати, що етимологія назви «шаг», як розмінної грошової одиниці УНР та УД, походить саме з польсько-литовської доби української історії.

100-річчя випуску перших поштових марок України – пам'ятна 5 грн монета Національного банку України (2018 р.)

Передбачалося, що марки-шаги розв'яжуть проблему дрібних грошей, яка досить гостро постала в Україні й ускладнювала приватні розрахунки. Подібну практику застосування розмінних марок як засобу платежу замість дрібних монет, вже було використовувано на терені підросійської України за часів царату. З метою вгамувати нестачу дрібних грошей у перебігу Першої світової війни, такі паперові «монети» почала застосовувати Російська імперія, коли 6 грудня 1915 р. царський уряд видав закон про випуск по кошторису Кредитової канцелярії на 1916 рік розмінні «казначейські» знаки. Вони, як зазначалося, були випущені на зразок розмінної срібної монети, яка, однак, на відміну від кредитових білетів, не визначалася золотим фондом, адже вважалося, що близько 50% коштовного

металу відіграє для неї достатнє забезпечення¹¹⁷⁶. Для видруку тих розмінних марок у Росії використовувалися кліше з поштових марок, що були видані 1913 р. на честь 300-ліття дому Романових і друкувалися на негумованому картонному папері, або й зовсім на простому, з низькими номіналами від 1 до 10 копійок. У 1917 р. такі марки продовжував друкувати й Тимчасовий уряд.

Про намір «тимчасово допустити ходити нарівні з “звонкою монетою” українські поштові марки вартості до 2 гривень», на зворотній стороні яких мав би бути зображений герб УНР і напис «Українська Народня Республіка», Рада народних міністрів висловила ще 31 березня 1918 р., але втілити його законодавчо вдалося лише 18 квітня¹¹⁷⁷. Міністерство фінансів УНР планувало випустити до обігу розмінних марок «в розмірі дійсної потреби, але не вище суми 20 мільонів карбованців»¹¹⁷⁸, проте остаточно граничну суму було емісії збільшено до 60 мільйонів карбованців¹¹⁷⁹.

Марки-шаги мали випускатися відповідно до таких правил:

«1/ Розмінні марки Скарбниці ходять на рівні з металічною розмінною монетою.

2/ Розмінні марки Скарбниці виробляються і випускаються за окремий рахунок Державної Скарбниці вартістю: 1, 2, 4, 6, 10, 20, 30, 40 і 50 шагів.

3/ Зразки розмінних марок затверджується Міністром Фінансів.

4/ Попсована розмінна марка Скарбниці не приймається в платню в тому разі, коли вона має менше трьох чвертей цілої розмінної марки.

5/ Міністр Фінансів має установити порядок як вийняти розмінні марки з обороту»¹¹⁸⁰.

Випуск марок (згідно з законом УНР від 18 квітня 1918 р.) планувався здійснюватися Державною скарбницею, що таким чином (з огляду, що вони паралельно запроваджувалися поряд як з кредитовими білетами, так і зі скарбовими знаками) створювало ще один різновид грошових знаків невідомого походження. Такий незабезпечений за покриттям випуск міг призвести лише до нового ускладнення в системі бюджетного законодавства і накопичення, а також у грошовому обігу. Справа у тому, що запроваджуючи розмінні марки за прикладом

¹¹⁷⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 3.

¹¹⁷⁷ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 54–54 зв.

¹¹⁷⁸ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 124; – Арк. 125; – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 12.

¹¹⁷⁹ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 49; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 126; Робітничая газета. – 1918. – 20 квітня.

¹¹⁸⁰ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а. – Арк. 1–4.

царського та Тимчасового російських урядів, українські фахівці не врахували того, що у 1917 р. в Росії розмінні казначейські знаки вже не обчислювалися по прибуткам за кошторисом Кредитової канцелярії¹¹⁸¹. Це дає привід припустити, що вони (як і кредитові білети) були включені до балансу Державного банку.

Разом з тим, з огляду на те, що дозволені до випуску вищевказаним законом Центральної Ради від 18 квітня 1918 р. розмінні марки було прирівняно до срібної монети лише в розумінні ходіння нарівні з нею і у законі немає вказівок про порядок їх забезпечення, фахівцям Народного міністерства фінансів УНР слід було обов'язково доповнити цей закон положенням про їх забезпечення. Цього, проте, зроблено не було. Приймаючи ж до уваги, що розмінні марки за засадами їхнього випуску ближче за все підходять до кредитових білетів, як пізніше вважав гетьманський міністр фінансів А. Ржепецький, ці марки в сенсі їхнього забезпечення потрібно було б прирівняти до кредитових білетів, тобто включити усю суму вищевказаних марок до балансу Державного банку і забезпечувати їх зобов'язаннями Державної скарбниці, які виписуються на ім'я Державного банку на підставах, що встановлені законом про випуск кредитових білетів, затвердженого Центральною Радою 20 квітня 1918 р.¹¹⁸² Лише за Гетьманату П. Скоропадського ці недоречності було усунено відповідним законодавчим актом від 8 липня 1918 р. про те, що «розмінні марки, що до порядку їх забезпечення, прирівнюються до кредитових білетів, цеб то на всю суму розмінних марок, які випускаються Державною Скарбницею, видається Державному Банкові обов'язання на підставі закону Центральної Ради від 20 квітня цього року про випуск кредитових білетів»¹¹⁸³.

Дзвінка розмінна монета (марки-шаги) відповідала половині копійки і була виготовлена на грубому негумованому папері (картоні) білого або жовтявого кольору без водяних знаків у п'яти вартостях, а саме: 10, 20, 30, 40 і 50 шагів. Проте, не слід її плутати з поштовими марками-шагівками тих же номіналів, малюнку і розмірів. Перші поштові марки було зпроектовано визнаними українськими графіками А. Середою (у 10 та 20 шагів) та Г. Нарбутом (у 30, 40 і 50 шагів) ще у грудні 1917 р., але їхній друк розпочато лише у переддень виходу закону УНР про випуск розмінної монети – шагів у вигляді марок¹¹⁸⁴. Однозначним є й те, що за Центральної Ради розмінна монета у вигляді марок-шагів

¹¹⁸¹ Там само. – Спр. 62. – Арк. 4.

¹¹⁸² Там само. – Арк. 3–3 зв.

¹¹⁸³ Там само. – Арк. 2; Державний вістник. – 1918. – 18 липня.

¹¹⁸⁴ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 91.

ще не була випущена у обіг, а лише перебувала у процесі виготовлення. В інакшому випадкові гетьманська постанова від 8 липня 1918 р. була б просто зайвою.

*Зразки розмінних марок
Української Держави*

лася по вул. Рішельєвській, 47¹¹⁸⁵. Проте, між ними відмінності були. Розмінні марки-шаги друкувалися на грубому папері і на їх зворотньому боці у рамці з тонкої та грубої рисок (на номіналах, виконаних А. Середою) або лише з грубої риси (на номіналах, виконаних Г. Нарбутом) було зображено тризуб під яким у чотири ряди розташовано напис: *Ходить / нарівні / з дзвінкою / монетою*.

Крім того, розмінні марки-шаги відрізнялися від поштових й тим, що розмінну марку було вироблено із зубкуванням, а поштову – без нього. Щоправда, близько 400 перших малих аркушів поштових марок було і прозубковано, проте всі решта випуски – ні. Розмінні ж марки-шаги були прозубковані всі і зазначені написом на зворотньому боці. Технологія їхнього виготовлення була однаковою: великі аркуші по 400 марок у кожному розрізалися на 4 менші по 100 марок. Після цього ті марки, які мали стати розмінними і замінити в обігу дзвінку монету, зубкувалися спеціально налаштованою машиною, яка на відступі двох сантиметрів пробивала 11½ дірок. Номінально розмінні марки-шаги відповідали у золотому еквіваленті: 10 шагів – 0,0383328 гр., 20 шагів – 0,0766656 гр., 30 шагів – 0,1149984 гр., 40 шагів – 0,1533312 гр., 50 шагів – 0,1916640 гр. золота.

З'явилися розмінні марки в обігу з 18 липня 1918 р. у Києві, а згодом й по всій Україні. У встановленні останньої дати ми посилаємося на доктора С. Кікту, дослідника з США, який стверджував її вірність тим, що «це устійнили поштовими штемпелями німецькі філіателисти, які побували тоді в Україні»¹¹⁸⁶. До того ж, побічно дата

¹¹⁸⁵ Там само. – С. 90.

¹¹⁸⁶ Там само.

На перший погляд марки-шагівки і розмінна монета (у вигляді марок-шагів) не відрізнялися ані малюнком, ані оформленням, позаяк обидва видання виготовлялися матрицями з тих самих кліше – цинкових плит спочатку у київській друкарні В. Кульженка, що по вул. Пушкінській, 6, а згодом (до грудня 1919 р.) і в одеській друкарні Е. Фесенка, що знаходилася

ця підтверджується й тим, що постанову від 8 липня офіційно було опубліковано саме 18 липня 1918 року¹¹⁸⁷.

За Гетьманату розмінних марок було випущено на суму у 12 млн 133 тис. 275 карбованців¹¹⁸⁸. М. Гнатишак зазначав, що за влади П. Скоропадського їх оберталося 71,5 млн одиниць, а загалом розмінних марок-шагів, щоправда без вказівки на джерело, було видруковано в чисельності 106 млн 361 тис. 530 штук на суму в 37 млн 656 тис. 685 гривень. Подібну суму подає й С. Шрамченко (38 млн 556 тис. 685 грн на 9 липня 1920 р., що складало 19 млн 228 тис. 342,5 крб), посилаючись на свідчення колишнього директора Державного банку УНР К. Клепацівського¹¹⁸⁹.

13 квітня 1918 р., одночасно з проектом Закону «Про надання міністрові фінансів права випустити розмінних марок» до Комісії законодавчих внесень Центральної Ради надійшов й проект Закону «Про випуск зобов'язань Державної скарбниці Української Народної Республіки на забезпечення грошових знаків в сумі 500 мільйонів карбованців (один мільярд гривень)»¹¹⁹⁰.

Після незначних правок¹¹⁹¹ проект закону було ухвалено 20 квітня 1918 р. Центральною Радою під назвою Закон «Про видачу Державною скарбницею Української Народної Республіки Державному банку зобов'язань на забезпечення грошових знаків в сумі 500 мільйонів карбованців (один мільярд гривень)»¹¹⁹². Вищезгаданий закон від 20 квітня 1918 р. вказував на видачу Державною скарбницею Державному банку зобов'язання для забезпечення грошових знаків, що випускаються в сумі 500 млн карбованців. У законі, зокрема, пропонувалося: «Надати право Народньому Міністрові Фінансів підписати від імені Державної Скарбниці короткострочний з'обов'язок на суму 500 мільйонів карбованців /один мільярд гривень/ і видати його Державному Банку для забезпечення кредитових білетів Української Народної Республіки, які випускає Державний Банок, згідно закону, ухваленому Центральною Радою 19 грудня 1917 року про випуск кредитових білетів на суму 500 мільйонів карбованців. Срок цього з'обов'язку не повинен перевищувати 12 місяців»¹¹⁹³. Їхнє запровадження

¹¹⁸⁷ Державний вістник. – 1918. – 18 липня.

¹¹⁸⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 18.

¹¹⁸⁹ Шрамченко С. Перші українські марки-шаги (1918–1920) // Український філіателіст (Відень). – 1931. – № 3–4. – С. 1–7.

¹¹⁹⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – 290. Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 96; – Арк. 123.

¹¹⁹¹ Там само. – Арк. 97.

¹¹⁹² Там само. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 85; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 152; – Арк. 157; Робітничка газета. – 1918. – 23 квітня.

¹¹⁹³ Там само.

Центральна Рада ухвалила ще 30 березня 1918 року. Утім, самостійно виготовити їх уряд Центральної Ради був не взмозі. Друк здійснювався також в німецькій імперській друкарні¹¹⁹⁴. Беручи до уваги пояснювальну записку до проекту бюджету державних прибутків і видатків на 1918 рік, білети Державної скарбниці повинні були покрити бюджетний дефіцит за рахунок емісії на загальну суму в 1 млрд 4 млн 650 тис. карбованців¹¹⁹⁵. Проте, вказані облігації не потрапили до обігу за Центральної Ради (їхню емісію було здійснено вже за Гетьманату П. Скоропадського).

Аналізуючи емісійну політику уряду УНР, слід відзначити й окремі недоліки у характері новозаснованих національних грошових одиниць, які було допущено Центральною Радою у фінансово-правовому полі їх випуску. Перш за все, розглядаючи Закон «Про випуск державних кредитових білетів УНР», виникає питання: що вони собою являли – банківські ноти (тобто справжні кредитові білети) чи знаки державної скарбниці? Є. Гловінський, наприклад, взагалі не намагається зупинитися на контраверзах з приводу природи перших українських грошей. Разом з тим він зауважує, що «на підставі статті 2-ої можна навіть вбачати в них антиципацію прибутків від державних монополій»¹¹⁹⁶. Стаття ця стверджує, що випуски кредитових білетів не повинні перевищувати річного прибутку від монополій, що вказує на ідентичність їх з англійськими *treasury bills*-ами (білетами скарбниці) довоєного періоду. Проте, ці білети випускалися Державним банком, і навіть якщо б виконувалися вимоги вищенаведеної статті, то було б доволі важко передбачати майбутні прибутки від монополій, до того ж, це не мало ніякого зв'язку з емісійною політикою Державного банку, діяльність якого базується на зовсім інших засадах.

Євген Гловінський

Вже перша ж стаття закону викликає у спеціаліста з фінансової справи непорозуміння, яке наводить його на думку про те, що «автори його не сповна віддавали собі відлік у тому, що власне вони хтять випустити»¹¹⁹⁷. Звернемося до зауважень фахівця з тогочасних фінансів. «Вказівка на те, що кредитові білети випускаються в розмірі, строго

¹¹⁹⁴ Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 14.

¹¹⁹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 117.

¹¹⁹⁶ Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 14–15.

¹¹⁹⁷ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 34.

обмеженому потребами грошового обігу, – стверджував у 1919-му Л. Неманов, – логічно приводила б до висновку, що кредитові білети повинні забезпечуватися такого роду зобов'язаннями, котрі, маючи достатній ліквідент, відповідають правильно поставленій і гнучкій емісійній операції, тобто короткотерміновими торговельними векселями. Між тим, ми бачимо, що забезпеченням служать зобов'язання, навіть без додавання слова “короткотермінові”, держ[авної] скарбниці. Фраза про забезпечення “всім майном республіки” є не більш, як фраза, позаяк банкового забезпечення вона не надає...”¹¹⁹⁸.

Подібні «непорозуміння» мав й інший закон УНР – «Про випуск знаків Держскарбниці на суму в 100 млн крб» від 30 березня 1918 року. Тут, зокрема, незрозумілим виявилася стаття про термін погашення знаків до 1 березня 1919 р. і з приводу чого можна зауважити, що у цьому не було ніякої потреби, позаяк коли б фінанси молодій республіки склалися так, що менше, ніж через рік, ці знаки можна було б вилучити з обігу, то це виконалося б шляхом випуску позики на відповідну суму або за рахунок перевищення прибутків над видатками по бюджету. Важливий недолік мав і закон УНР про випуск розмінних марок, який було ліквідовано за Гетьманату і на чому ми вже зупинялися вище.

Закон від 20 квітня 1918 р. «Про видачу Державною скарбницею Державному банкові зобов'язань для забезпечення грошових знаків, які ним випускаються сумою в 500 млн. крб.»¹¹⁹⁹ оформив стан, який фактично склався після випуску кредитових білетів Держбанком для потреб Держскарбниці. «Але цей же ж закон, – наголошував фахівець, – зайвий раз довів, що емісійне право державного банку є лише фікція»¹²⁰⁰.

Додатковою складністю новостворюваної української грошової системи була двоякість родів грошових знаків (кредитові білети і скарбові знаки). Дворідність грошових знаків існувала у фінансових системах, але в Україні того часу вироблені Центральною Радою закони саме цю системність і порушували. На Заході банківські ноти базувалися на приватному кредиті, тоді як в колишній Росії, а за нею і в Україні, вони мали в основі кредит державний.

З історії паперових грошей відомо, що до того, як вони з'явилися, поряд з золотом і сріблом, депозитні квитанції центрального банку видавалися в обмін за ці коштовні метали. Потім, зі збільшенням

¹¹⁹⁸ Там само.

¹¹⁹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 85; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 152; – Арк. 157; Робітнича газета. – 1918. – 23 квітня.

¹²⁰⁰ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 35.

авторитету банку, при урядовій потребі, центральний банк видавав йому позику в обмін за право випуску певної кількості таких квитанцій, як правило – на видану суму без покриття її коштовними металами. Саме такі квитанції перетворювалися на банкноти, а депозитний банк, своєю чергою, – на емісійний. Після цього, в процесі формування паперово-грошової системи, настає час, коли уряду стає необхідною сума, що перевищує звичайні межі емісійної операції і тоді розмін банкнотів на золото припиняється, а їм надається певний курс. У цей момент банкнота перетворюється на паперові гроші. Для уникнення негативних процесів за паперово-грошового обігу, необхідності збільшувати обсяги емісій і припинення розміну банкнотів, у Західній Європі було започатковано випуск, поряд з банкнотами, зобов'язань державної скарбниці, який не обмежувався рамками жорстких емісійних правил. До того ж, як свідчать економісти, їхня поява не означає паперово-грошового обігу.

Типолітографія Єфіма (Юхима) Фесенка в Одесі на вул. Рішельєвській, 47, в якій друкувалися окремі номінали українських грошових знаків

Таким чином, поява в Україні поряд з кредитовими білетами ще й скарбових знаків (які фактично у фінансово-правовому відношенні їхнього випуску були ідентичними) лише створювала плутанину та перешкоди у правильному функціонуванні Державного банку і для майбутньої реформи грошової та кредитової систем. На ситуацію, яка склалася внаслідок такої законодавчої плутанини щодо емісійної політики держави,

створеної урядом УНР, та її можливі наслідки вказувало згодом й гетьманське Міністерство фінансів у доповідній записці до Ради міністрів Української Держави: «В даний момент випуск кредитових білетів від імені Державного Банку створює необхідність при здійсненні випусків кредитових білетів на потреби Державної Скарбниці прибгати до удаваності кредитування Державним Банком Державної Скарбниці у вигляді обліку або купівлі у сеї останньої тих та інших її зобов'язань (серій), що спотворює дійсну картину державного бюджету. Надходження від випуску кредитових білетів повинні в такому випадкові показуватися як надходження від нормальних кредитових операцій, з

проведенням по видатковій частині бюджету видатків з оплати %% по відповідним позикам, котрі своєю чергою підлягають потім зарахуванню в прибутки скарбниці у вигляді прибутку Державного Банку. Крім того, такий порядок випуску кредитових білетів неunikливо зіп'яжений із зайвою стратою праці та грошових засобів на друкування зобов'язань Державної Скарбниці, що передаються Державному Банкові. Державний Банк з свого боку без потреби ускладнює свій баланс і свої рахунки мільярдами обігами по емісійній операції, серед яких обіги по комерційним операціям майже достеменно втрачаються. Таке переобтяження балансу банку операціями за рахунок скарбниці повинно буде в майбутньому сильно ускладнювати всілякого роду заходи зі створення здорового життєздатного Центрального емісійного Банку, здатного врегулювати хід господарського життя і грошового обігу в країні. Разом з тим випуск кредитових білетів від імені Державного Банку навіює населенню невірний погляд на сутність емісійної операції і природу банкноти, що з точки зору інтересів майбутнього, коли відкриється можливість побудови нормального грошового обігу, вважається безумовно вкрай небажаним»¹²⁰¹.

При цьому, мусимо також зазначити, що загалом вдале практичне запровадження Українською Народною Республікою власної грошової одиниці, все ж не можна вважати успішним з погляду створення справді державної (національної) валюти, формування сталої грошової системи і перспективи плідного проведення фінансової політики. Коріння цієї величезної помилки полягало у прив'язці української грошової одиниці (карбованця, а згодом і гривні) до російського рубля.

Купівельна спроможність рубля мала яскраво виражену тенденцію наблизитися до нуля і, за існуючих на тоді умов, передавалася українським грошовим знакам. Через таку залежність українських грошей від рубля, його вільний обіг на українському ринку і необмежену емісію більшовицького уряду, як пізніше відзначали А. Ржепецький та Г. Лерхе, «грошовий обіг [України] регулюється не Державним Урядом, а чужою державною владою; фінанси держави, інтереси народного господарства, благополуччя найширших верств населення приносяться в жертву злочинним експериментам, що виробляються в зарубіжжі»¹²⁰². За таких умов неможливо було оздоровити й упорядкувати в Україні не лише фінансово-економічну ситуацію, а й соціально-політичну.

¹²⁰¹ Там само. – С. 48–49.

¹²⁰² Там само. – С. 201.

Отже, вважаємо, що створити міцну грошову систему урядові УНР не вдалося не лише через об'єктивні умови тієї пори, а й через непослідовність, непродуманість і випадковість застосованих Радою народних міністрів заходів у своїй фінансовій політиці. Центральною Радою було створено не українську валюту, а по суті лише нові назви (карбованець або гривня) для тих грошових знаків, що вже випускалися. Грошовою ж одиницею продовжував залишатися рубль, лише в рублях заключалися зробки і вироблялися грошові розрахунки. Карбованець і гривня, за тогочасним діючим законодавством, були фактично лише певним різновидом сурогатних грошових знаків в існуючій рубльовій грошовій системі, а не самостійними, незалежними від рубля, грошовими одиницями. З огляду на вищевказане, важко не погодитися з характеристикою, яку дали емісійній законодавчій творчості влади УНР визнані фахівці з державних фінансів тієї пори А. Ржепецький і Г. Лерхе. «У підсумку, – зазначали вони, – законодавство Центральної Ради лише без потреби заплутало і ускладнило умови грошового обігу, не приносячи ніяких результатів»¹²⁰³.

3.3.2. Емісійна політика уряду Української Держави. Започаткування реформи грошової системи України за Гетьманату П. Скоропадського

З перебранням державної влади, перед П. Скоропадським та його урядом постало нелегке питання: де взяти кошти на виплату заробітної платні, на організацію державної структури, яка би забезпечила адміністративне функціонування країни і збір податків; де взяти гроші на кредитування промислових об'єктів, які було зруйновано розрухою економіки та війною, і які вимагали фінансових асигнувань тощо.

Незважаючи на те, що на терені країни перебувала «шалена» маса грошей (від 8 до 12 млрд російських рублів¹²⁰⁴, 532 тис. 500 українських кредитових білетів номіналом у 100 крб на суму в 53 млн 250 тис. крб¹²⁰⁵, випущена до обігу в квітні 1918 р. частина знаків Держскарбниці вартістю 25 й 50 крб¹²⁰⁶ та ще і завезені з окупаційними військами марки та крони), уряд держави з перших же днів своєї діяльності відчув катастрофічну нестачу коштів. Крім того, залишаючи у лютому 1918 р.

¹²⁰³ Там само. – С. 202.

¹²⁰⁴ Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю. Національна валюта України (1918–1919 рр.) // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 28.

¹²⁰⁵ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 14; Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 36.

¹²⁰⁶ Малышев А. И., Таранков В. И., Смирный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – М., 1991. – С. 15–16.

Його світлість ясновельможний пан гетьман усієї України, військ козацьких і фльоти Павло Скоропадський (29 квітня – 14 грудня 1918 р.)

ністю дезорганізованою, а отже – грошей до скарбниці Центральної Ради поступало вобмаль.

Гетьманський уряд застав країну та її господарче життя у цілковитій руїні. По підприємствах, заводах і комунікаціях панувала суцільна заборгованість із зарплатні. Лише працівникам металургійних заводів на початок червня 1918 р. необхідно було негайно сплатити 65 млн карбованців¹²⁰⁸. Складність становища змальовує, наприклад, випадок із заборгованістю державної монополії палива (Монотоп) підприємствам Донбасу, яка вже на квітень 1918 р. (П. Скоропадський ще не перебував при владі) склала близько 192 млн крб, а саме: борг підприємствам по постачанням, які все ж відбулися до 1 квітня 1918 р. у несплачених рахунках склав 33 млн крб, за квітень же потреба в сплаті становила ще близько 30 млн крб, приплатня з кінцевого розрахунку аж за серпень 1917 р. – 22 млн крб, за вересень–грудень того ж року – 52 млн крб та доплатня на поставлене у січні–березні 1918 р. за знов виробленими авансовими цінами склала ще 55 млн карбованців. Своєю чергою, Монотопу за постачання вугілля 99 млн крб були винні залізниці України та 44 млн крб залізниці Росії, металургійні заводи

Київ, більшовики, за словами керуючого Держбанком В. Ігнатовича, вивезли кредитових білетів на суму в 20 млн руб. та золотої монети за номінальною ціною в 1 млн 700 тис. руб., а з українських банківських установ – відсоткових паперів на близько 700 млн рублів¹²⁰⁷. Здавалося б, ці суми є порівняно невеликими, проте в ситуації, у якій опинилася українська влада, їхня вага значно зросла б, якби вони були в її розпорядженні.

Відсутність в країні торговельно-промислового життя, транспортно-го сполучення, збіднілість кредитових інституцій тощо практично знищили грошовий обіг, що унеможливило відбудову зруйнованої економіки, яка вимагала широкого фінансового кредиту. Система податкових зборів була пов-

¹²⁰⁷ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 10.

¹²⁰⁸ О современном положении металлургических заводов Украины // Известия Союза промышленности, торговли, финансовъ и сельскаго хозяйства Украины. – 1918. – 2 червня. – С. 3.

заборгували цій установі близько 50 млн крб, значні суми – державні заводи¹²⁰⁹.

Тогочасний економічний оглядач з цього приводу зазначав: «Такий стан справи з монополією палива призвів до того, що підприємства не лише не мають запасних обігових капіталів, але й протягом декількох місяців вже не можуть робити розрахунок з робітниками, не говорячи вже про інші негайні зобов'язання. Крім того, обіговий капітал зробився недостатнім і потребує поповнення. Сплата палива вироблялася за авансовими цінами, що встановлені вже давно і значно відстали від собівартості палива за останній час більш, ніж у два рази. Вироблення нових авансових цін йшло повільно, а затвердження їх затримувалося настільки сильно, що на дійсний час функціонують ще авансові ціни, затверджені у листопаді минулого [тобто 1917-го – П. Г.-Н.] року»¹²¹⁰.

Подібна ситуація була знайома і сучасній Україні кінця ХХ ст.¹²¹¹ Зі свого боку представники об'єднаних організацій промисловців, торгівлі, фінансів та сільського господарства України ще за чотири дні до гетьманського перевороту (25 квітня 1918 р.) у складі об'єднаної делегації (до її складу входили представники: від ради Спілки гірничо-промисловців Півдня Росії М. Дітмар (голова), А. Фенін, М. Базькевич, Б. Соколов, А. Рутченко; від Вуглесоюзу – Я. Прядкін, Н. Свідерський та від Горносоюзу – В. Соколов і Г. Гребень) представили урядові УНР декларацію, в якій висунули вимоги зі своїм баченням вирішення проблеми господарчої руїни в країні.

Здавалося б, у цих вимогах і гетьманський уряд міг би виявити корисні шляхи до вирішення проблем, які існували в країні на час перевороту й у фінансовій сфері. Однак, у декларації було занотовано лише бажаний провідними промисловцями стан фінансового питання, а не механізми його досягнення. Так, зокрема, у цій «ноті» зазначалося: «Намагаючись відновити нормальний обмін між містом та селом

¹²⁰⁹ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 3 серпня.

¹²¹⁰ Там само.

¹²¹¹ Утім, причини боргових негараздів у перехідних етапах в Україні в період формування її державності початку і кінця ХХ ст. є, на нашу думку, багачо в чому ідентичними. Сучасний економічний оглядач з приводу витоків несплат за взаєморозрахунками в новітній Україні (а ми їх можемо сміливо перенести й у 1917–1918 рр.) писав, що в умовах втрати (або відмови) державою елементарного контролю над розвитком господарських відносин в країні «сировинні монополісти, які звільнилися від державного регулювання, стали диктувати ціни виробникам товарів народного споживання, а роздрібні ціни опинилися під пресингом падаючого в умовах гіперінфляції попиту населення. У підсумку торгівля стала збитковою. В магазинах розпочалася масова "вичистка" продуктів. Різко зменшилися замовлення торгівлі виробникам. Останні ж страждали від лишку вироблених товарів і тому легко пішли на постачання в борг. У всьому народному господарстві почала розповсюджуватися заборгованість» [Никифоров В. Економіка, которую построил МВФ // Компаньон. – 1997. – № 24. – грудень. – С. 9].

шляхом відродження і подальшого розвитку торгівлі, промисловості, транспорту і сільського господарства, уряд зможе усунути накопичення в селі грошових знаків, що знаходяться в дійсний час поза торговельного та фінансового обігу і що лише надзвичайно обтяжують державний кредит. При відновленні товарообміну стане можливим не лише усунення всеможливих сурогатів грошових знаків та припинення подальшого випуску паперових грошей, але й вилучення з обігу значної долі паперово-грошового запасу, що неминуче призведе до падіння товарних цін і підвищення курсу монетної одиниці»¹²¹². Яким чином і шляхами досягнути цих результатів, у декларації мовлено не було.

Подібну спробу цими колами було зроблено вже і за Гетьманату на з'їзді Протофісу, який було скликано на 15–16 травня 1918 р. у Києві. У програмі, запропонованій делегатами з'їзду урядові, вказувалося, що аби змогли відновити свою роботу, наприклад, металургійні заводи, необхідно, між інших, здійснити наступні кроки: «в) найшвидше постачання банків грошовими знаками, відновлення діяльності приватних кредитових установ і впорядкування діяльності грошового обігу в країні, г) реєстрація урядом всіх грошових претензій металургійних підприємств до колишньої влади; найшвидше врегулювання

Гетьман всієї України П. Скоропадський і голова Ради міністрів Української Держави Ф. Лизогуб (Київ, літо 1918 р.)

цього питання в цілому, д) надання урядом тимчасового короткотермінового кредиту окремим потребуючим металургійним підприємствам для сплати робітникам за матеріали і на підготовку для відновлення робіт»¹²¹³. Як слушно зазначав сучасник тієї пори, «вся ця резолюція може бути висловлена одним словом: "грошей". Грошей у вигляді субсидій, кредиту, сплати по претензіям до старої влади тощо. Цей же вереск "грошей" повторюється і в інших резолюціях»¹²¹⁴.

По закінченні з'їзду, 19 травня 1918 р. голова Ради міністрів Ф. Лизогуб звернувся до делегатів з промовою, сповненою надії на успішну співпрацю уряду з представниками ділових кіл, яку закінчив словами: «Ми

¹²¹² Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 28 квітня.

¹²¹³ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 23.

¹²¹⁴ Там само.

кличемо вас до об'єднання і творчої праці для утворення вільної, щасливої й міцної батьківщини – України»¹²¹⁵. Своєю чергою міністр торгу і промисловості С. Гутник щодо фінансової політики заявив, що вважає недопустимою державну благочинність щодо промисловості, але знайде для неї кредит на комерційних основах, причому золото, яке мали надати кредитори, «потече не в наші кишені, а оплодотворить життя всього українського народу»¹²¹⁶. Проте, подальші реалії життя показали, що закордонної «золотої» позичкової течії Україні в найближчий час не дочекатися (країни Почвірного блоку самі перебували у скрутному фінансовому становищі, держави ж Антанти взагалі відмовлялися співробітничати з Україною, яка де-юре стала союзницею їхніх ворогів після Берестейського договору), а державотворення вимагало коштів щодоби. Альтернативи новій грошовій емісії не було.

Разом з тим, Міністерство фінансів намагалося провадити у фінансовій сфері так звану політику «дорогих грошей», коли обмежується велике чи надзвичайне зростання грошової маси в країні. Вона характеризувалася економістами тієї епохи як нормальна, «коли кількість оборотних засобів всередині країни відповідає дійсним вимогам її господарського обороту»¹²¹⁷. Українська ж економіка як, власне, і вся державна структура адміністративного апарату, вимагали фінансових ін'єкцій для свого відродження. Грошей вимагало й робітництво, вони потребували капіталовкладень, а новотворима фінансова система України – обігових коштів.

9 травня 1918 р. А. Ржепецький домігся затвердження Закону «Про розширення закону УНР від 30 березня про випуск знаків Державної скарбниці понад 100 млн крб ще на 400 млн крб», довівши загальну суму емісійного права до 500 млн карбованців¹²¹⁸. Дослідник українських фінансів, урядовий службовець тих часів Я. Зозуля згадував, що вихід цього закону став «несподіваним для всіх» і пояснював його прийняття вимогою німців¹²¹⁹. Вважаю, проте, що хоча й при підготовці перевороту 29 квітня 1918 р. ген. П. Скоропадський змушений був 24 квітня 1918 р. підписати у резиденції Начальника штабу німецьких військ в Україні ген. В. Гренера висунуті йому окупаційною владою вимоги, серед яких у § 7, зокрема, вимагалось від майбутнього уряду дотримання умови, що «фінанси й валютне питання мають

¹²¹⁵ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 19 травня.

¹²¹⁶ Там само.

¹²¹⁷ Тимофій М. До наших економічних перспектив. – С. 86.

¹²¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 3.

¹²¹⁹ Зозуля Я. Гривня і карбованець в українській грошовій системі // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 42.

регулюватися на основі взаємного порозуміння, це ще не означало факту його повної маріонеточності. Доконаний факт присутності на терені України німецько-австро-угорських військ логічно ставив проблему окремих порозумінь з їхнім командуванням, в тому числі і з фінансового боку.

Що ж до права на розширення емісії знаків Держскарбниці ще на 400 млн крб, дозволеного урядом від 9 травня того року, то потребу в додатковому випускові грошей вимагав сам стан вітчизняного державного та економічного організму. Про це свідчить і постійний фінансовий голод, що відчувала свого часу й Центральна Рада, яка ще 6 січня 1918 р. встановила ліміт карбованцевої емісії саме 500 мільйонами й лише військово-політичні обставини завадили їй здійснити цей крок. Так чи інакше, але документальних доказів про втручання німців саме щодо цього конкретного питання нам віднайти не вдалося, хоча сам факт певного тиску на Київ з боку Німеччини відкидати не варто й не логічно. До того ж, в Україну вже було доставлено першу партію високоякісної готівки номіналами в 10, 100 та 500 грн на суму 12 мільйонів, яку було видруковано в Німеччині¹²²⁰. З практичної точки зору Україні, в її скрутному фінансовому становищі, було не зовсім вигідно відмовлятися від таких коштів. В результаті, випуск до обігу цих гривень було розпочато у жовтні 1918 року¹²²¹.

100 грн – 3,6% білет
Державної скарбниці

У травні 1918 р. Радою міністрів було дозволено Міністерству фінансів здійснити ще одну емісію, але дещо іншого роду. 12 травня 1918 р. урядом було ухвалено випуск чотирьох серій державних цінних паперів (вартістю в 50, 100, 200 та 1000 грн) як внутрішньої державної позики у громадян країни. Цінні папери отримали офіційну назву «3,6% білети Державної Скарбниці». Ці «серії» попередньо було законодавчо запроваджено ще за УНР від 30 березня 1918 р. із затвердженням до випуску сумою на 100 млн крб, а їхнє виготовлення було замовлено в німецькій

¹²²⁰ Писарев В. Гоп, куме, не журися! Або не в грошах щастя? // Родослав. – 1992. – № 15–16. – С. 14.

¹²²¹ Перепадя В. В., Пижик В. В. Україна в зовнішній політиці Німеччини кінця 1918 – середини 1919 рр. (за німецькими документами) // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Історія». – Вип. 49. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2000. – С. 17.

державній друкарні «Reichsdrukerei»¹²²². Правову і фінансову ролью 3,6% білетів визначала й регулювала видрукована на їхньому зворотньому боці у двох шпальтах (у 34 та 35 рядків) Постанова «Про білети Державної скарбниці 1918 року»¹²²³. Гетьманський уряд збільшив суму випуску цих білетів до 1 млрд грн (500 млн крб) і дозволив їхню емісію від 31 травня 1918 р. на розсуд міністра фінансів у вищевказаному об'ємові нумерованими серіями по 50 млн гривень¹²²⁴.

200 грн – 3,6% білет
Державної скарбниці

3,6% білети Держскарбниці не були паперовими грішми, а, швидше, – облігаціями внутрішньої державної позики. За нормальних економічних умов влада регулює стан грошового ринку шляхом кредитових операцій. За умов же, коли в обігу маса грошових знаків збільшується й виникає загроза падіння їхньої вартості, тоді завданням держави є зменшення кількості грошових знаків й утримання рівноваги між ними та товаром, яке досягається шляхом випуску та продажу облігацій за гроші. При цьому відбувається виміна облігацій за паперові гроші, а облігації дають відсотки і після визначеного часу повинні бути викуплені. Грошові ж знаки, стягнені за облігації, затримуються в депозиті Державної скарбниці до того часу, коли вони знов стануть необхідними, або знищуються. У періоди економіко-господарчих криз, війн, революцій тощо державна влада активно використовує кредитові операції у формі внутрішніх державних позичок. Ними покриваються надзвичайні видатки, пов'язані з такими подіями¹²²⁵.

Саме така ситуація склалася в Україні 1918 року, коли податкові надходження не могли покривати фінансових потреб держави. 27 травня 1918 р. П. Скоропадський затвердив Закон «Про випуск серій білетів Державної скарбниці», який, в доповнення до вищезазначеної урядової постанови від 12 травня того ж року, визначав підстави правил випуску цих облігацій. Позика була короткотерміною

Саме така ситуація склалася в Україні 1918 року, коли податкові надходження не могли покривати фінансових потреб держави. 27 травня 1918 р. П. Скоропадський затвердив Закон «Про випуск серій білетів Державної скарбниці», який, в доповнення до вищезазначеної урядової постанови від 12 травня того ж року, визначав підстави правил випуску цих облігацій. Позика була короткотерміною

¹²²² Малышев А. И., Таранков В. И., Смиранный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 16.

¹²²³ Зозуля Я. Гривня і карбованець в українській грошовій системі // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. С. 43–44.

¹²²⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 152.

¹²²⁵ Зозуля Я. Гривня і карбованець в українській грошовій системі // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 39.

(на 3,5 роки) до 2 січня 1922 року. Після певного терміну, протягом 10 років громадяни і вірителі білетів мали одержати виплату за них капіталу. Держава зобов'язувалася викупити білети в населення до 2 січня 1933 року. Зазначимо також, що білети вільно оберталися по всій Україні і мали обмежене право на легальні розрахунки тільки з державними установами. У зв'язку ж з тим, що в Україні відчувалася нестача дрібних грошей, населення відрізало принагідні для сплати купони облігації та використовувало їх як платничий засіб, а не обмінювало у Державному банку чи ощадних касах на готівку¹²²⁶.

1000 грн – 3,6% білет
Державної скарбниці

Чи передбачалося подібне Міністерством фінансів? Цілком вірогідно, що так. Держскарбниця як офіційний видавець замовила їхній видрук у чотирьох номіналах, три з яких (50, 100 і 200 грн) були малими і лише один (1 тис. грн) великим. Отже, цей факт може вказувати на те, що випуском таких облігацій держава ставила за мету не лише накопичення скарбових грошей для покриття надзвичайних видатків та фінансування бюджету, але й активне і доступне поширення для вживання в якості платничих засобів, що, своєю чергою, зменшило б необхідність нової емісії в гривнях. Подібну думку висловлював й Я. Зозуля¹²²⁷. Таким чином 3,6% облігації в обігу згодом почали відігравати функції розмінних цінних паперів і набули якості певного сурогату паперових грошей. Наповнюючи ринок країни, вони, щоправда, вже за владарювання Директорії УНР, певною мірою долучилися до вгамування обігової спраги в дрібних грошах.

Малюнки усіх чотирьох різновидів 3,6% облігацій виконав митець Г. Нарбут. Виготовлено їх було на папері з водяними знаками та гільйоширною плетінкою. На одному білеті було розміщено по 8 купонів: 4 з лівого і 4 з правого боків (через те, що купони облігації розташовувалися обабіч білета позики, у народі їх прозвали «аеропланами»). Усіх різновидів купонів, як можна підрахувати, було тридцять

¹²²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 20. – Арк. 4–4 зв.

¹²²⁷ Зозуля Я. Гривня і карбованець в українській грошовій системі // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 39.

два. На купонах вказувалися дати виплати, його порядковий номер, серія, шестизначне число, дата випуску та вгорі написи у два ряди: «Купон білета Державної Скарбниці / Дійсний на протязі 10 літ з»... і далі йшла дата та висота відсотків.

Купони 3,6% білетів Державної скарбниці

2 січня та з 1 липня кожного року від 1 липня 1918 р. до 2 січня 1922 р., як то: купон 1 – 1 липня 1918 р., купон 2 – 2 січня 1919 р., купон 3 – 1 липня 1919 р., купон 4 – 2 січня 1920 р., купон 5 – 1 липня 1920 р., купон 6 – 2 січня 1921 р., купон 7 – 1 липня 1921 р., купон 8 – 2 січня 1922 року. Облігації, в залежності від свого номіналу, відрізнялися кольором паперу та фарбовим друком.

Тим часом в українській столиці завершував свою роботу з'їзд Протофісу, на якому уряду пропонувалося збільшити кредитування об'єктів народного господарства й промисловості і здійснити нову емісію державних паперових грошових знаків¹²²⁸. Так, наприклад, проф. О. Білімович, тези доповіді якого підтримали делегати з'їзду, в розділі, присв'яченому темі застосування заходів щодо зменшення грошового голоду, між іншим, вважав, що потрібно також «в) продовжити термін ходіння облігацій Державних позик [малися на увазі російські державні позики – П. Г.-Н.] до 14 (1) Листопада. г) потрібно пришвидчити видрук і випуск невідкладно необхідних грошових знаків, а також свідоцтв Державної скарбниці (серій) з тимчасовим визнанням за останніми властивостей законного платничого засобу; прикладання всіх зусиль до скорочення нових випусків паперово-грошових знаків все ж, на думку з'їзду, не може усунути необхідності випуску в найближчий час відомої кількості нових знаків»¹²²⁹.

¹²²⁸ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 19 травня.

¹²²⁹ Тезисы по докладу профессора Билимовича // Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 19 травня. – С. 4.

За нашими підрахунками, кожного півроку один купон мав приносити у визначений термін прибуток у 3,6% річних в залежності від номіналу облігації, а, отже, виходить: від 50 гривневої – 90 шагів, від 100 грн – 1 грн 80 коп., від 200 грн – 3 грн 60 коп., від 1 тис. грн – 18 гривень. На звороті, на тлі орнаменту – тільки-но цифра номіналу білета. Дати виплати були з

У Міністерства фінансів, власне, й іншого виходу не було, як піти подібним шляхом. Міністерські фахівці змушені були домогтися від уряду ухвалення права на нову емісію. Чи було таке рішення вірним? Перш за все, повторимося, що крок цей був не лише вимушеним, але й необхідним. Візьмемо, наприклад, досвід «жорсткої фінансової політики», яка застосовувалася урядом новітньої України з метою придушити інфляцію, оздоровити кредит і примусити підприємства раціонально розпоряджатися грошми у першій половині 90-х рр. ХХ ст. Насправді ж, затиск грошової емісії призвів до втрати державою грошових важелів регулювання економіки, до різкого зниження інвестицій у народне господарство, кредитового затиску, зростання дефіциту загальнодержавного та місцевих бюджетів, зниження матеріальної допомоги найбільш незахищеним верствам населення¹²³⁰.

*Олександр Білімович
(поч. ХХ ст.)*

Яка ж ситуація склалася з державними фінансами в Україні 1918 року? У листі до Ради міністрів А. Ржепецький з цього приводу зазначав: «Не вважаючи на вжиті заходи, поступлення Державних прибутків іде дуже поволі і в дуже малих розмірах. Видатки ж Української Держави, особливо видатки, зв'язані з ліквідацією безладного часу дуже великі і тимчасово перевищують в значній мірі прибутки»¹²³¹. За таких умов, зауважував доповідач, «перевищення видатків над прибутками необхідно покривати позичками. Долгочасній позики, ні внутрішній, ні закордонній в цей час заключити неможливо. Через це певнішим способом для тимчасового покриття перевищення видатків являється випуск відсотенних паперів Державною скарбницею»¹²³². Цей витяг з доповідної свідчить, у свою чергу, й про нездійсненність початкових сподівань уряду щодо придбання грошового кредиту, золото від якого, як заявляв 19 травня 1918 р. С. Гутник, мало «оплодотворити» життя всього українського народу¹²³³.

¹²³⁰ Никифоров В. Экономика, которую построил МВФ // Компаньон. – 1997. – № 24. – грудень. – С. 9.

¹²³¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 242. – Арк. 5.

¹²³² Там само.

¹²³³ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 19 травня.

У ситуації, що склалася, міністр фінансів пропонував урядові: «По згаданим міркуванням прохаю дозволити випустити ще 20 серій білетів Державної скарбниці за №№ від 21 до 40 по 25 мільйонів карбованців (50 мільйонів гривень) в кожній серії, а всього на суму 500 мільйонів карбованців (1 мільярд гривень) на чотирьохрічний реченець з призначенням річного прибутку по цим білетам в 3,6% або по 1 шагу зо ста гривень в 1 день»¹²³⁴. При цьому додавався відповідний проект закону¹²³⁵. Міністерство прагло якомога швидше отримати ухвалення від уряду своєї пропозиції, а тому вже 2 липня 1918 р. у записці від Кредитової канцелярії до Державного секретаря під грифом «досить негайно» прохало його «не відмовити у належних розпорядженнях про негайне внесення цих законопроектів у найближче засідання Ради Міністрів»¹²³⁶. У підсумку, гетьманом 9 липня 1918 р. було затверджено Постанову «Про надання міністрові фінансів права нового випуску серій білетів Державної скарбниці» на умовах, які пропонувалися у відповідній записці, з нарахуванням відсотків від 1 червня 1918 року¹²³⁷.

Другий випуск облігацій внутрішньої позики 1918 р. за своїми умовами в точності повторював умови першого. Враховуючи, що випуск облігацій (по ХХ серій) було законодавчо здійснено двічі (їх мало б бути 40 номінальних серій). Проте зазначеної серії, вищої за ХХ не існувало, а це означає, що, згідно з законом від 9 липня 1918 р., в Німеччині було здійснено повторний видрук першої емісії 3,6% білетів, тобто зроблено ще один наклад. Другу партію облігацій дозволено було випустити в обіг від 5 серпня 1918 р.¹²³⁸, хоча історики фінансів, зокрема Л. Неманов, який у своїх дослідях у 1919 р. користувався урядовими архівами і свідченнями фахівця Кредитової канцелярії, стверджують, що у 1918 році емісії цих позик так і не було здійснено¹²³⁹. Усі замовлені облігації було переправлено в Україну ще за влади П. Скоропадського. Офіційно таких облігацій мало бути випущено на 2 млрд грн, але німецька друкарня виробила їх на 9 млн 300 тис. грн більше від замовленої загальної суми¹²⁴⁰. Отже, всього у розпорядженні українського уряду було облігацій внутрішньої позики (у 3,6% річних) на 2 млрд 9 млн 300 тис. грн у сорока серіях (двічі по ХХ серій), які за Гетьманату так і не було емітовано.

¹²³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 242. – Арк. 5.

¹²³⁵ Там само. – Арк. 6.

¹²³⁶ Там само. – Арк. 2.

¹²³⁷ Там само. – Арк. 1; Державний вістник. – 1918. – 18 липня.

¹²³⁸ Мальшев А. И., Таранков В. И., Смиранный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 16.

¹²³⁹ Неманов Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 4, 46.

¹²⁴⁰ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 218.

У липні 1918 р. урядом було ухвалено здійснення ще однієї грошової ін'єкції. Потреба в ній була викликана не лише кризою грошової маси в урядовому розпорядженні та потребою в інвестиціях у народне господарство, а й окремими зовнішньополітичними чинниками. 15 травня 1918 р. Україною було підписано фінансову угоду з Німеччиною та Австро-Угорщиною про переведення між ними грошової трансакції. Згідно з цією угодою, уряд надавав вказаним Центральним державам грошову позику в розмірі 400 млн крб, на нюансах якої ми зупинимось окремо. Зауважимо лише, що така трансакція зменшувала український грошовий обіг на 40%, а грошей в урядовому розпорядженні було й так обмаль¹²⁴¹.

20 травня 1918 р. урядом було повторено засади випуску знаків Держскарбниці, які встановила Центральна Рада, з підтвердженням того, що вони мають бути погашені не пізніше 1 березня 1919 року¹²⁴². 20 травня 1918 р. П. Скоропадський затвердив ухвалений Радою міністрів Закон «Про випуск знаків Державної скарбниці на суму 500 млн крб», в якому зокрема зазначалося, що форма цих знаків затверджувалася міністром фінансів, а погашення їх мало відбутися не пізніше 1 березня 1919 року¹²⁴³. Зазначені знаки Держскарбниці зберігали «платажну силу до 1 березня 1924 року»¹²⁴⁴. Цим було створено правову основу для здійснення нової емісії.

На 30 червня 1918 р. до обігу в країні вже було випущено 350 млн крб першої гетьманської емісії, що було здійснено відповідно до закону від 9 травня 1918 р., «а між тим, – відзначав у записці до Ради міністрів А. Ржепецький, – всеж-таки почувується велика потреба в грошових знаках»¹²⁴⁵. При цьому, він вважав «надзвичайно необхідним побільшити випуск знаків Державної Скарбниці ще на суму 500.000.000 карбованців»¹²⁴⁶. До записки додавався й відповідний законопроект, затвердження якого просив фінансовий міністр Української Держави¹²⁴⁷. Уряд підтримав пропозицію А. Ржепецького й 9 липня 1918 р. гетьманом було затверджено Закон «Про додатковий

¹²⁴¹ Зозуля Я. Гривня і карбованець в українській грошовій системі // *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. – С. 42.

¹²⁴² *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 46.

¹²⁴³ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 24.

¹²⁴⁴ Там само. – Арк. 24 зв.

¹²⁴⁵ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 157. – Арк. 2.

¹²⁴⁶ Там само.

¹²⁴⁷ Там само. – Арк. 3.

випуск знаків Державної скарбниці на 500 млн крб», в якому, зокрема, зазначалося: «В поширення законів 30 Березня і 9 Травня 1918 року про випуск знаків Державної Скарбниці на суму 500.000.000 карбованців надати Міністрові Фінансів право випустити поверх цієї суми ще на п'ятсот мільйонів карбованців знаків Державної Скарбниці, на підставі закону 20 Травня 1918 року»¹²⁴⁸.

Таким чином, емісійне право в Україні досягло 1,5 млрд крб, а саме: у 500 млн крб – кредитовими білетами (згідно з законом УНР від 19 грудня 1917 р.); 100 млн крб – знаками Держскарбниці (за законом УНР від 30 березня 1918 р.); 400 млн крб – згідно закону Української Держави від 9 травня 1918 р. та ще 500 млн крб – знаками Держскарбниці (за законом УД від 9 липня 1918 р.). Сума ця є порівняно невеликою. Додамо до цього ще й право випуску 3,6% білетів (облігацій) Держскарбниці на 1 млрд крб згідно з законами від 30 березня (на 100 млн крб), 12 травня (на 400 млн крб) та 9 липня (на 500 млн крб) 1918 року.

Восени гетьманським урядом було здійснено сім емісій державних кредитових білетів (банкнотів), з яких шість у гривневій вартості та одна карбованцями. У серпні–вересні 1918 р. в Україну надійшла перша партія національних грошових знаків, яку було замовлено для виготовлення в Німеччині у «Reichsdruckerei», що й було зафіксовано на них аббревіатурою «RD». Усі банкноти були гривневої вартості, номіналами в 2 грн (зпроектована М. Кричевським), 10 грн, 100 грн та 500 грн (проекти, виготовлені Г. Нарбутом), 1 тис. грн та 2 тис. гривень (зпроектовані І. Мозалевським). То були кредитові білети, захищені водяними знаками і виготовлені на якісному папері.

У першому числі «Фінансового журналу» за 1918 рік оглядач так зреагував на цю подію: «Цими днями одержана з Німеччини перша партія замовлених там грошей в кількості близько 75 млн рублів [*тобто карбованців – П. Г.-Н.*]. Гроші ці надруковані в новій валюті – в гривнях, які, мабуть, і створять остаточну фізіономію національної валюти. Як не своєчасне одержання цих грошей, більш захищених від підробок, ніж літографські шедеври Кульженка, все-таки важко не замислитися про те сум'яття, яке внесе в грошовий обіг введення нових знаків. На Україні, таким чином, будуть в обігу рублі, карбованці, марки, крони і гривні з усією їхньою переливчастою багатоманітністю у вигляді купонів, ”керенок”, російських та українських знаків державної скарбниці тощо. Такий багатий асортимент грошей вимагає хіба що техніки вельми досвідченого константинопольського міньяла;

¹²⁴⁸ Там само. – Арк. 1.

український же селянин, що застиг у своїй довірі до ”миколаївських” грошей, безсумнівно, зазнає серйозного душевного перелому раніше, ніж наважиться ввести до своєї валютної колекції ще один екземпляр. Треба сподіватися, що Державний банк потурбується про широку популяризацію нового знака раніше, ніж введе його в обіг»¹²⁴⁹.

Михайло
Туган-Барановський

Випуск до обігу всіх гривневих номіналів розпочався з 17 жовтня 1918 року¹²⁵⁰. На цей час в країні продовжував відчуватися брак грошей для потреб народного господарства. Констатуєючи цей факт, відомий тогочасний український економіст, проф. М. Туган-Барановський зауважував, що незважаючи на те, що «кількість грошей в межах бувшої Російської Імперії виросла в 25 разів – і щоденно випускається на ринок в межах Московщини скількасот мільонів карб. [частина яких поступала й на український простір – П. Г.-Н.], а українських грошей друкується в цей час по відомостям, які надані мені вповні компетентними особами, до 50 мільонів карбованців в день – не дивлячись на все це ринок почуває гостру недостачу в грошевих знаках»¹²⁵¹. Утім, професор нічого надзвичайного тут не вбачав і пояснював це таким чином: «У цьому нічого дивного немає. Грошевий потік, що все зростає і зростає, не в силах заповнити пустоту, котра з’являється у наслідку ще бистрішого росту потреби в грошах. Як не побільшувати кількості грошей, грошей все занадто мало для потреб обороту. І навіть можна сказати, що до певної міри чим більше випускається грошей, тим їх менше, порівнюючи з потребою обороту. Пояснюється цей парадокс дуже просто: тим, що товарні ціни зростають ще більш швидким темпом. Торгова спекуляція, передбачаючи неминучий зріст товарних цін, обгоняє цей зріст і пустота, що утворюється на грошовому ринкові, не може бути заповнена ніякими випусками нових грошевих знаків, вартість котрих падає так хутко»¹²⁵².

Взагалі ж, урядом гетьмана замовлення на видрук гривень було доведено до 11,5 млрд гривень¹²⁵³. З цієї чисельності гетьманська Українська Держава встигла отримати 3 млрд 905 млн грн (1 млрд

¹²⁴⁹ Финансовый журналъ. – 1918. – Ч. 1.

¹²⁵⁰ Малышев А. И., Таранков В. И., Смиранный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 17.

¹²⁵¹ Туган-Барановський М. Грошова криза української кооперації // Українська кооперація. – 1918. – Кн. 4. – жовтень. – С. 5–6.

¹²⁵² Там само. – С. 6.

¹²⁵³ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – Ужгород; – Нью-Йорк, 1930. – С. XXIX.

953 крб)¹²⁵⁴ кредитових білетів¹²⁵⁵. З них Державним банком було одержано: номіналом у 2 грн – на суму 17,6 млн грн, у 10 грн – на 81, 9 млн, у 100 грн – на 352 млн, у 500 грн – на 1 млрд 155 млн, у 1 тис. грн – на 1 млрд 500 млн, у 2 тис. грн – на 800 млн гривень¹²⁵⁶.

7 листопада 1918 р. урядом було ухвалено доповідь міністра фінансів про асигнування 7 млн крб на виготовлення кредитових білетів і білетів Держскарбниці¹²⁵⁷, а 13 листопада 1918 р. ним було розпочато також емісію знаків Державної скарбниці в карбованцевім номіналі вартістю в 1 тис. крб, проект яких виконав Г. Золотов, а видрук здійснено у Києві друкарнею В. Кульженка. Крім того, продовжувався друк й знаків Держскарбниці номіналом у 25 та 50 карбованців.

За Гетьманату кредитових білетів було випущено до обігу на 206 млн 586 тис. крб, а на далі Директорією ще на 676 млн 274 тис. крб; з решти суми близько 200 млн крб пішло на утворення розмінного капіталу в місцевих установах Держбанку і близько 868 млн крб було вивезено директоріальною владою¹²⁵⁸.

Загалом же за час владарювання П. Скоропадського до обігу було випущено: кредитових білетів – на 206 млн 576 тис. крб, знаків Держскарбниці – на 2 млрд 457 млн 474 тис. 100 крб і розмінних марок – на 12 млн 133 тис. 275 крб, що разом складало 2 млрд 676 млн 183 тис. 375 крб. Якщо ж відняти від цієї суми вилучені з обігу кредитові білети вартістю у 100 крб¹²⁵⁹ на суму в 22 млн 694 тис. 100 крб, то отримаємо випущених до обігу 2 млрд 653 млн 499 тис. 375 карбованців¹²⁶⁰.

Сума ця на той період була порівняно невеликою, якщо врахувати підготовку Радою міністрів до вилучення російських грошових знаків з обігу в Україні. Уряд намагався вести політику «дорогих грошей», про що свідчить й колишній директор Держскарбниці Х. Лебідь-Юрчик, згадуючи, що за Гетьманату «фінансове управління України знаходилось у досить міцних руках міністерства фінансів, яке не відмовляло кредитів на заспокоєння дійсних державних потреб, але енергійно охороняло державний скарб від замахів на марнотратство й надужиття. З цих причин наше фінансове господарство мало всі ознаки правильного державного господарювання»¹²⁶¹.

¹²⁵⁴ Д. Дорошенко подає його в сумі у 3 млрд 906 млн 500 тис. гривень [Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – Ужгород; – Нью-Йорк, 1930. – С. XXIX].

¹²⁵⁵ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 46.

¹²⁵⁶ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – Ужгород; – Нью-Йорк, 1930. – С. XXIX.

¹²⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 31 зв.

¹²⁵⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 46.

¹²⁵⁹ Про причини вилучення карбованців першої емісії уряду Центральної Ради вартістю в 100 крб йтиметься далі у монографії.

¹²⁶⁰ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 46.

¹²⁶¹ Лебідь-Юрчик Х. Бюджетовое право. – С. 121.

На час гетьманського перевороту в українському грошовому обігу вже перебували національні паперові грошові знаки, а саме: кредитові білети вартістю у 100 крб емісії 1917 р. та знаки Державної скарбниці вартістю у 25 і 50 крб емісії УНР від 6 квітня 1918 р., що оберталися нарівні з кредитовими білетами. Разом з тим, 1 березня 1918 р. в УНР було запроваджено нову грошову одиницю – гривню, яка на час гетьманського перевороту в обігу ще не з'явилася.

У такій ситуації П. Скоропадським 9 травня 1918 р. було проголошено повернення до першої фінансової одиниці, згідно з чим карбованець знов ставав єдиною валютою в Україні¹²⁶². Згодом урядові довелося визнати й гривню як офіційний грошовий знак. Отже, карбованець і гривня протягом усього періоду Гетьманату були основними грошовими одиницями вітчизняної фінансової системи.

З огляду на вищенаведене щодо емісійної політики українських урядів у 1917–1918 рр., вважаємо за доречне подати також і короткий опис грошових знаків України (без розмінних марок та 3,6% державних облігацій), емітованих за Центральної Ради та Гетьманату.

Державний кредитовий білет – 100 карбованців УНР. Офіційний випуск Української Центральної Ради УНР. Емітент – Український Державний банк. Розмір кредитового білету у 100 крб складав 168 на 103 мм, папір без водяних знаків, розфарбування

жовтого кольору. Одна стокарбованцева купюра номінально містила 76,6656 грамів золота. Малюнок виконав Георгій (Юрій) Нарбут. Підписали: директор Державного банку М. Кривецький та скарбник В. Войнилов. Серії випусків зразка 1917 р. – А.Д.185¹²⁶³.

Чільний бік (avers; face) купюри вкритий ромбованою сіткою. Орнаменти овочеві в стилі козацького барокко. У замкнутому стилізованому смужкою вгорі дугою зроблено напис: *Українська Народня Республіка*, виконаний високомистецьким шрифтом Г. Нарбута¹²⁶⁴. На чільній стороні розрізняються дев'ять різновидів його мистецьких шрифтів. Майже цілу середину купюри займає основне, внутрішнє

¹²⁶² Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 16.

¹²⁶³ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 33–38; Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 63; Обідний М. Графіка українських грошових знаків // *Стара Україна* (Львів). – 1925. – № 11–12. – С. 198–200; Малишев А. І., Таранков В. І., Смиренний І. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 15.

¹²⁶⁴ Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 62.

декоративне обрамлення – коржуш. Засобом коржушу зосереджується увага одразу ж на найважливішому місті, адже він з усієї площі малюнку виокремлює центральне поле, на якому вміщується найголовніший напис. Коржуш оздоблений колосками жита. У лівому своєму боці коржуш уміщує тризуб з хрестом, а у правому лук-самостріл (арбалет), що був гербом Києва у XVII ст. У коржусі утворено нерівнобічний орнаментований восьмикутник, вкритий відмінною від ромбовидної сіткою. Його середину займає на помаранчевому тлі білий тризуб. Середній «зуб» вгорі увінчано хрестом, що є самотнім випадком на державних банкнотах України. На всіх інших банкнотах малювався володимирський тризуб у його первісному вигляді.

Над тризубом і на горішній його частині надруковано у трьох рядках, кожний іншими літерами: *Державний / Кредитовий / Білет*. Нижче, по центру, великими, багатоорнаментованими літерами надруковано *СТО*, під ним меншими літерами, орнаментованими хвилястою лінією, *карбованців*. Ще нижче, у двох рядках: *1 карб. містить 17.424 / долі щирого золота*. Вдолині, під написами, писарський розчерк. Коржуш і написи виконано коричневою фарбою.

Під коржушем розташовано дві літери (ліворуч – *Г* і праворуч – *Н*). Це початкові літери імені та прізвища автора зразка цього номіналу, графіка, професора й ректора Української Академії мистецтв у Києві Георгія Нарбута (26 лютого 1886 – 23 травня 1920).

По обох боках коржуша, у центрі, написи великими літерами *100*. Ліворуч, трохи вище цифри *100*, напис друкованим шрифтом *АД 185*, а під *100* візерунковим шрифтом у три рядки: *Директор Державного / Банку Української На- / родньої Республіки*. Під написом – чорним чорнилом розпис: *М. Кривецький*. Праворуч під цифрою *100* напис *Скарбник* також візерунковим шрифтом, під яким розпис чорним чорнилом: *В. Войнилов*. У нижніх кутах купюри написи: ліворуч – *року 1917*; праворуч – *серія АД 185*.

Зворотній бік (revers; back; ruckseite). Усю зворотню сторону вкриває сітка, що простягається хвилястими лініями попри односантиметрові кола з числом *100* у середині. Площу замкнено у прямокутник. Середні частини бічних рисок прямокутника увігнуті в

площу купюри. Такі увігнутості, що ліва й права – ідентичні, вкрито галузочками, листям, овочами й квітами аканту. Середину площі займає лінійний орнамент, горішню частину якого заповнює таблиця, що вкрита сіткою, яка складена з шістьох рядків чотириміліметрових кіл. Простір між колами (за рахунком знизу вгору), в непаристих рядах укритий орнаментом; в паристих – надруком 100.

На таблиці у верхній центральній частині надруковано частину закону, ухваленого Центральною Радою 19 грудня 1917 р. (6 січня 1918 р.) у сім рядків: *Державні Кредитові білети Української / Народньої Республіки забезпечуються / державним майном Республіки, а саме: / недрами, лісами, залізницями, дер- / жавними прибутками, в тім числі при- / бутками з монополії цукру та інших / монополій.*

Ліворуч цієї таблиці у верхньому куті напис російською мовою: *СТО карбованцевъ*, праворуч польською: *STO karbowancow*. Нижче таблиці – велике й багато орнаментоване мотивами аканту число 100. Під ним плетений кошик з тотожним орнаментом, що обіймає середнє зеро числа 100. Під кошиком напис жидівською мовою: *ГІНДЕРТ КАРБОВАНЦЕС*. Ліворуч й праворуч цього напису дві менші тотожні таблиці, вкриті тією ж самою сіткою, що й таблиця над числом «сто». У них розташовано інші частини вказаного закону, а саме у лівій таблиці у чотири рядки: *Державні Кредитові білети / Української Народньої Рес- / публіки ходять нарівні з зо- / лотою монетою*; у правій таблиці також у чотири рядки: *За фальшування Держав- / них Кредитових білетів ви- / нуваті караються позбав- / ленням прав і каторгою*. Тек-

сти закону в тих таблицях відбито тим же самим петітом, що й текст у горішній таблиці.

Серед особливостей деяких банкнот: 1) недосконалий літографічний друк; 2) помилки: «кредитовий» замість «кредитовий»; 3) зворотній бік надруковано низом вгору. Фальшувалися. Офіційно оголошені недійсними і належними до виїмки з фінансового ринку липневою постановою Ради міністрів Української Держави (1918 р.) за гетьманування П. Скоропадського, а 24 вересня 1918 р. розпочалося їхнє вилучення з грошового обігу.

Недосконалий літографічний друк банкноти вартістю у 100 крб

Вартість першої національної купюри номінально дорівнювалася 100 крб з розрахунком, що один карбованець містить 17,424 золотих доли (1 доля = 0,044 434 896 грама; 0,001 4276 тройської унції, 0,2143 карата). Народні назви: «яечня» (чільний бік надруковано жовтою і жовто-гарячою фарбами), «горпинка» (походження не відоме), «жидівські гроші» (через напис на зворотному боці жидівською мовою номіналу).

Знак Державної скарбниці – 50 карбованців УНР. Емісія 1918 року (6 квітня 1918 р.). Друковано у Києві в друкарні В. Кульженка (вул. Пушкінська, 6) та пізніше в Одесі в друкарні Є. Фесенка (вул. Рішельєвська, 47). Випуск Української Центральної

Ради УНР. Емітент – Державна скарбниця УНР. Малюнок виконав Олександр Красовський. Підписав: директор Державної скарбниці Х. Лебідь-Юрчик. Вартість дорівнювала відповідній ваги державним кредитовим білетам. Видано не більше 10 серій по 1 тисячі примірників на суму 500 млн крб. На певних купюрах існували відмінності у закінченні напису «Ходить нарівні з кредитовими білетами».

Табл. 11. Різновиди білетів Державної скарбниці вартістю у 50 крб.

Київський випуск: розмір – 132 на 78 мм; під серією АК.

	серії	відмінності у написі
а)	серія АК-I (3 мм)	“...з кредитовими білетами”
б)	серія АК-I (4 мм)	--- // ---
в)	серія АК-II (3 мм)	--- // ---
г)	серія АК-II (4 мм)	--- // ---
д)	без серії і без номера	--- // ---
е)	--- // ---	“...з кредитовим білетом”
є)	купюра серії АК-II 194 (4мм)	зовсім чистий, незадрукований зворотній бік (реверс)

Одеський випуск: розмір – 131 на 74 мм; під серією АО.

ж)	серії АО і номери до 209 включно	“...з кредитовими білетами”
з)	незаконний друк Добровольчої армії в серіях АО і з номерами від 210 на збільшення	--- // ---
і)	уневаженені урядом України купюри незаконного друку шляхом вирізу підпису директора Держскарбниці	--- // ---

Кліше для друку знаків Державної скарбниці вартістю 50 крб (1918 р.)

Чільний бік (avers; face). Папір білий з ширшими білими краями. Загальний колір: зеленувато-синій. Написи зроблено темно-синім кольором. Купюри відзначаються чудовими розчерками старого українського краснопису. Візерунок у центрі вироблено овальною рамкою (113 на 50 мм) з випуклою вгорі (2,5 мм шириною з двох тонких ліній всередині та двох тонких по боках). У рамці сітчате поле з ледь видимим рослинним орнаментом в центрі, по боках бліде зображення «сварги» у колі. Цілу середину рамки займають: угорі рамки на випуклині овалу – тризуб (9 на 20 мм) в оточенні розчерків. Під тризубом – цифра 50 (9 на 20 мм) в центрі з прикрасами по боках, а під нею напис: *карбованців* (62 на 5,5 мм) з орнаментальними сваргами-роzetками по боках. Нижню внутрішню частину овалу заповнює напис писарським розписом у два ряди: *Директор Державної* [32 на 1,5 мм] / *Скарбниці Лебідь-Юрчик* (33 мм завдовжки).

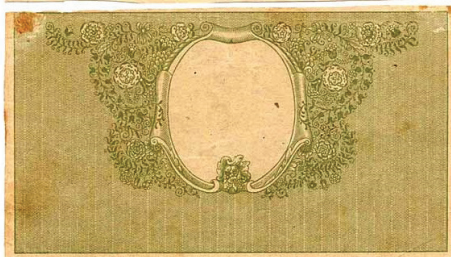
Вгорі над рамкою, в оздобленні розписних орнаментів напис: *Знак Державної Скарбниці* (80 на 3 мм). Внизу під рамкою по центру: *Ходить нарівні з кредитовими білетами* (78 на 2 мм). Ліворуч від рамки-овалу стоїть спертий на лопату селянин у чемерці (35 мм заввишки), в рослинному орнаменті. Праворуч – сидяча селянка (25 мм заввишки) в очіпку, керсетці з чотирма ланцюжками намиста,

обрамлена рослинним візерунком та охіпком колосків пшениці. Над селянкою – рослинна розетка, дві малі та одна більша зірка. Вільні поля перед овалом вкрито не дуже густими гільйоширними сітками з квадратиків, ромбиків та крапок. У вільних нижніх кутах – напис серії (за його наявності), наприклад АК 11201 або АО 195, вміщені під селянином та селянкою.

Зворотній бік (revers; back; ruckseite). Загальний колір: зелено-оливковий. Угорі по центру напис: 50 карбованців 50 (цифри – 97 на 9 мм; слово – 6 на 9 мм). Орнамент блідо-зеленої барви на гільйоширній сітчатці. В овальній декоративній

рамці, оточеної густим обрамленням, з рослинного жовтої барви орнаменту, розташовано профіль чоловічої голови з довгими помаранчевими вусами під профілем жіночої голови в очіпку (вінку) з квітів та стрічок. З горішніх цифер «50» звисають лицарські прикраси по боках від рамки довжиною у 27 мм. У нижньому правому куті розміщено тризуб (7 на 14 мм), надрукований просвітком червоно-карміною фарбою. Ліворуч – овальної форми рослинна, оранжева розетка. Між розеткою та тризубом, посередині під рамкою: *За фальшування карається / тюрмою* (42 на 1,5 мм), в оточені з боків прикрасами писарських розчерків.

Хибодруки знаків Державної скарбниці номіналом 50 карбованців

Папір без водяних знаків. Фальшувалися (зокрема, Добровольчою армією ген. А. Денікіна в Одесі). Фальшиву емісію уневажнювалося

шляхом штемпелювання печаткою: «фальшивий» або вирізанням підпису Х. Лебідь-Юрчика. Інколи вимінювалися на серії АК за курсом чотири за одну. Слід зауважити, що в одеській справжній емісії голови в овалі було надруковано темно-бронзовою фарбою. Мали народні назви: «берізка», «лопатки» або також «денікінські лопатки».

Знак Державної скарбниці – 25 карбованців УНР. Емісія 1918 року (6 квітня 1918 р.). Друковано у Києві в друкарні В. Кульженка (вул. Пушкінська, 6). Випуск Української Центральної Ради УНР. Емітент – Державна скарбниця УНР. Малюнок виконав

Олександр Красовський. Підписав: директор Державної скарбниці Х. Лебідь-Юрчик. Вартість дорівнювала відповідної ваги державним кредитовим білетам. Номінальний вміст золота – 19.1664 гр. Випущені без серії і числа, без назви держави з помилками у словах: «кредитовим» замість «кредитовим», «білетом» замість «білетом», «директор» замість «директор». Папір без водяних знаків.

Табл. 12. Різновиди білетів Державної скарбниці вартістю у 25 крб.

Київський випуск: розмір – 128 на 73 мм; під серією АК.

<i>Різновиди</i>	
а)	“ходить нарівні з кредитовим білетом”
б)	“ходить нарівні з кредитовим білетом”
в)	фальсифікати емісії
г)	уневажені фальшовані банкноти (ставилися дві дірки на підписі Лебідь-Юрчика)

Купюра є ідентичною за орнаментом до 50-ти карбованцевої з відміною в окремих показниках. Розмір становив 128 на 73 мм. Загальний колір – жовто-помаранчевий. На зворотньому боці у завітченій розетці в лівому нижньому куті відніється цифра (штрихова) 25. Тризуб у правому нижньому куті темно-помаранчевої фарби. Гільйоширна сітка на просвітах світло-помаранчевого кольору і темніша від купюри номіналом у 50 карбованців.

В овалі чільного боку – блідий синьо-зеленкуватий орнамент зеленуватого кольору. Вільні краї через неточності друку пересуваються на 1, 2 та 3 мм. Цей знак було стягнуто з обігу українською владою через фальшування та граматичні помилки.

Державний кредитовий білет – 2 гривні УНР. Замовлені до виготовлення урядом Центральної Ради Української Народної Республіки. Емітент – Український Державний банк. Друковані в німецькій державній друкарні «Reichsdruckerei» (на аверсі банкноти є відповідні ініціали «RD»). Номінальна місткість коштовного металу – 0,766656 гр. золота. Малюнок (проект банкноти) виконав Василь Кричевський. Підписали: директор Державного банку Володимир Ігнатович та скарбник М. Таранов. Випущено до обігу 17 жовтня 1918 р. в Українській Державі за Гетьманату П. Скоропадського. Папір з водяними знаками. Розмір: 108 на 70 мм. Серії випусків: А: 00 000 002 – 99 999 999 (видано близько 2 млн гривень); Б: 00 000 001 – 00 348 712 (видано на суму 3 млн 048 тис. 712 гривень).

Емісійні відмінності:

1) 2 гривні – серії А та Б; водяні знаки – хрестики (зірки); колір – жовтяво-синявий.

2) --- “--- – серії В; водяні знаки – хрестики (зірки); колір – темно зеленувато-синій.

Чільний бік (avers; face). Чільний бік банкноти замкнений мотузкоподібною рамкою в прямокутник, середину якого займає так зване святе дерево (деревоподібний орнамент) з п'ятьма хвилястими галузками-гілками (по 19,5 мм), які виходять ліворуч і праворуч стовбура (вишиною у 30 мм). На долішніх (лівій та правій) галузках розташовано стилізовані у вигляді трикутників овочі (плоди). При стовбурі ліворуч літера *R*, а праворуч – *D*. Між галузками дерева у чотирьох рядах, переділених стовбуром, слова: *Дві грив / ні рівні / 1 карбованцю / 1 гривня / містить / 8712 долі щ / ирого золота*. Над деревом напис: *гривні* (висота 7 мм, довжина – 40 мм), а ще вище протягом верхньої риски рамки: *Українська Народня Республіка*. Під написом, ліворуч і праворуч горішньої частини дерева, два орнаментовані темно-зелені квадрати (22 мм); в квадратах – хвилясті ромби: ліворуч з числом 2, праворуч – з тризубом. Нижче квадратів – обабіч вигнуті

квадратики-орнаменти (6 мм) з сіро-синіми розетками. На орнаментах написи: *Директор / Державного / Банку* (ліворуч у три рядки) з підписом: *В. Ігнатович*; та: *Скарбник / підпис М. Таранов* (праворуч). Між підписами, обабіч стовбура дерева: *року / 1918*. В долині, вздовж нижньої риски рамки, паралельно напису «Українська Народня Республіка» викарбовано: *Державний кредитовий білет*. Обабіч того напису – ініціали: *В* (ліворуч) та *К* (праворуч), тобто – Василь Кричевський. На всьому білеті оранжево-брунатна гільйоширна крапкована сітка¹²⁶⁵. Цілість замкнено мотузоподібною рамкою. На зовнішніх краях рамки – 6-міліметрове сіткове тло¹²⁶⁶.

Зворотній бік (revers; back; ruckseite). Зворотній бік також замкнений рамкою (1 мм) у прямокутник на тлі гільйоширної сітки, яка виступає на краях поза рамку на 6 мм. У середині прямокутника розташовано криволінійний ромб (44 на 44 мм.). У ньому, на темно-зеленому полі, просвітом напис (у 12 лініях витяг з закону Центральної Ради від 1 березня 1918 р.):

Державні / кредитові білети / Української Народньої / Республіки забезпечуються / всім державним майном Респуб / ліки. Державні кредитові білети / Української Народньої Республіки ходять / нарівні з золотою монетою. За / фальшування державних креди / тових білетів винувних ка / рається позбавленням / прав і тюрмою. Решта площі в межах рамки виконана у писанковім українським народнім орнаменті з прямокутників та трикутників. По обох боках ромбу вміщено округлі візерункові розетки (в проміні – 18 мм), в яких знаходяться цифри 2. Під ромбом надруки серій випусків ясно-червоним кольором посередині внизу з однієї літери та восьми цифер (наприклад: А 01243957).

Замовлені урядом України білети цієї вартості (як і вартістю у 10, 100 та 500 грн), що виготовлялися в німецькій друкарні «Reichsdruckerei», не були повномірно (на 100%) тотожні зразкам, які були зпроектвані українськими митцями. Причиною було те, що німецькі друкарі іноді самовільно змінювали кольори зафарбованості

¹²⁶⁵ Від французького guillochage – клітчасті оздоби, на тлі яких друкували банкноти, акції та цінні папери.

¹²⁶⁶ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 57–58; *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. – С. 60; *Малышев А. И., Таранков В. И., Смиранный И. Н.* Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 17.

українських грошових знаків, проти чого уряд України протестував і навіть надсилав до Берліна спеціальну комісію, що мала би наглядати за процесом друку. Проте такі заходи виявилися запізнилими, що однак жодним чином не вплинуло на високий технічний рівень (як на той час) видруку німецькими фахівцями української валюти, яка була захищена водяними знаками й гільйоширною сітчаткою та виготовлялася на якісному папері¹²⁶⁷.

Державний кредитовий білет – 10 гривень УНР. Замовлено до друку Центральною Радою Української Народної Республіки. Емітент – Український Державний банк. Друковані в німецькій державній імперській друкарні «Reichsdruckerei» (на аверсі банкноти є

відповідні ініціали «RD»). Номінальна місткість коштовного металу – 3,83328 гр золота. Малюнок (проект банкноти) виконав Георгій-Юрій Нарбут. Підписали: директор Державного банку Володимир Ігнатович та скарбник М. Таранов. Випущено до обігу 17 жовтня 1918 р. в Українській Державі за Гетьманату П. Скоропадського. Папір з водяними знаками. Розмір: 136 на 88 мм. Підпис художника відсутній. Серії випусків: А: 00 000 001 – 99 999 999; Б: 00 000 001 – 04 006 496. Водяні знаки – хрестики з колісцятками (зірочки) та кола. Загалом випущено на суму в 1,04 млрд гривень¹²⁶⁸.

Чільний бік (avers; face). На блідій гільйоширній сіро-цинамоновій крапкованій сітці, в рамці – квітчасті орнаменти у стилі козацького бароко з двома повздовжними (19 мм) та 18-ма малими розетками. Візерунок рамки сягає 1638 року, коли український письменник Атанас Кальнофойський видав у Києві книгу «Парергон чудес св. образа Пречистої Богородиці в Куп'ятицькому монастирі». До цієї книги було додано важливі плани Печерського монастиря та Києва, що були замкнені рамкою, подібною до рамки 10-ти гривневої банкноти. Під горішньою рамкою грошового знаку напис: *УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ РЕСПУБЛІКА* (89 на 4 мм), виконаний (як і всі решта написів) цинамоновою фарбою.

¹²⁶⁷ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 57–59; Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 61; Малышев А. И., Таранков В. И., Смиренный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 17.

¹²⁶⁸ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 63; Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 64–65; Малышев А. И., Таранков В. И., Смиренный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 17.

Загальний колір – червоно-карий (малиновий; вишневий) у карій рамці (77,6 на 8 мм). Папір білий з водяними знаками в формі зірок (10 мм) та кіл (6 мм). Нижче верхнього напису, по центру, – тризуб, оточений з обох боків орнаментом. У середині герба – цинамонові сітки; орнамент виконаний у вигляді квітчастих завиток дубового листя у стилі козацького бароко з двох акантованих листків з квіткою (53 на 20 мм) карою барвою. Під тризубом з орнаментом – луком (півколом) розташовано напис: *Державний кредитовий білет*. По бокам дві цифри 10 (17 на 10 мм). У цифрах – цинамонові сітки. Нижче, у два ряди орнаментованими літерами: *десять* (89 на 6 мм) / *гривень* (88 на 5 мм). Ліворуч під написом вміщено: *Директор Державного / Банку* з підписом нижче В. Ігнатовича. Праворуч під написом: *Скарбник* із підписом нижче М. Таранова. Між ними, по центру, у два рядки дата: *року / 1918* (12 на 3 мм), а нижче маленькі літери латиною: *RD*. Вдоліні, над рисою рамки, вміщено вартість білета: *1 гривня містить 8,712 долі щирого золота* (78 на 2 мм).

Зворотній бік (revers; back; ruckseite). Широка, орнаментована у стилі козацького бароко рамка, покрита рожевим растером. По обидвох боках рамки, вгорі і вдоліні – написи цинамоновою фарбою: *десять гривень* (48 на 2,6 мм). Сітка гільйоширна – блідо-рожева на полях; в середині –

ясно-рожева. У чотирьох кутах широкої рамки на рожевих квадратах (15 на 15 мм) орнаментовані просвітом цифри 10 (по 8 на 5 мм).

У кожній половині бічних рамен рами – двічі цифри 10 (по 5 на 3 мм). Широка орнаментована рама залишає всередині ясно-рожевий прямокутник із цифрою 10 (42 на 26 мм) ліворуч, що заповнена листячками та квітками. Праворуч, на цинамоновій долиці (39 на 26,6 мм), – текст з відповідного закону Центральної Ради від 1 березня 1918 р., як і на 2-х гривневій банкноті, друкований просвітом: *Державні / кредитові білети / Української Народньої / Республіки забезпечуються / всім державним майном Респуб / ліки. Державні кредитові білети / Української Народньої Республіки ходять / нарівні з золотою монетою. За / фальшування державних креди / тових білетів винувних ка / рається позбавленням / прав і тюрмою*. Над цифрою та випискою з закону вміщено літеру і цифри серії (наприклад: *A 00813261*) темно-синім друком.

Під цифрою 10 та витягом із закону напис: *УКРАЇНСЬКА НАРОДНЯ РЕСПУБЛІКА* (74,5 на 4 мм). У внутрішній облямівці рамки чергуються малі, квітчасті розетки в квадратах з цифрами 10 (36 цифр) на тлі ромбиків у розетках. Митець (Г. Нарбут) ще 16 разів наголошує на номінал банкноти, а саме: чотири рази словами: *десять гривень* та восьмома меншими в середині рамки.

Кредитові білети вартістю у 10 грн поширилися у платіжному обігові з листопада 1918 р. за Гетьманату П. Скоропадського і стали одними з найоригінальніших й найгарніших за дизайном паперовими грошовими знаками тієї епохи. Вони і до сьогодні вражають оригінальністю таланту Г. Нарбута сучасних поціновувачів, митців та колекціонерів.

Державний кредитовий білет – 100 гривень УНР. Замовлено до друку Центральною Радою Української Народної Республіки. Емітент – Український Державний банк. Друковані в німецькій державній імперській друкарні «Reichsdruckerei» (на аверсі банкноти є відповідні

ініціали «RD») синьо-фіолетовими кольорами. Номінальна місткість коштовного металу – 38,3328 гр золота. Малюнок (проект банкноти) виконав Георгій Нарбут. Підписали: директор Державного банку Володимир Ігнатович та скарбник М. Таранов. Випущено до обігу 17 жовтня 1918 р. в Українській Державі за Гетьманату П. Скоропадського. Папір з водяними знаками. Розмір: 175 на 115 мм. Випущено на суму 427 млн 989 тис. 300 гривень¹²⁶⁹.

Серії випусків:

а) серія А синього кольору; водяні знаки – хрестики з колісцятками (зірочки);

б) серія Б сіро-фіолетового кольору; водяні знаки – хрестики з колісцятками (зірочки);

в) відома банкнота пробного друку з великим (125 на 25 мм), укісним (здолини вгору), червоним наддруком на аверсі: ЗРАЗОК; без серії; водяні знаки – хрестики з колісцятками (зірочки); зворотній бік

¹²⁶⁹ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 58–59; Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 65; Малышев А. И., Таранков В. И., Смиранный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 17.

(реверс) не надрукований. То були офіційні пробні вироби німецької друкарні, що, як правило, робилися для звичайної перевірки – коректування друку. З цього факту можна припустити, що подібні зразки існували й для всіх інших українських грошових знаків, що друкувалися в Німеччині, проте поки що їх ще не виявлено.

Найвища відома серія – А 4279893. Банкноти сіро-фіолетового кольору є нині великою рідкістю; позначені вони літерою «Б»¹²⁷⁰.

Чільний бік (avers; face). Вгорі в кутках площі, що замкнена гострохвильною бульбашковою гільйоширною рамкою (площа – 164 на 114 мм; ширина рамової смуги – 6 мм), орнаментоване число 100 (25 на 11 мм). Між цими числами надрук у два рядки (перший рядок накладається на рамкову смугу): *Українська Народня Республіка* (106 на 4,2 мм). Під ними намальовано великий, розкішний вінок, всеціло сплетений з земних плодів (овочів, фруктів, квітів) України (широта близько 15–16 мм; в поперечині між внутрішніми краями – 81 на 52 мм). У колі, що утворюється вінком, у верхній його частині півколом напис: *державний кредитовий білет* (висота літери – 3 мм). Нижче, в центрі – орнаментований тризуб (30 на 43 мм) зі своерідним сітчастим просвітом випромінювання у всі боки увінчаного овалу. На тризубі у два ряди орнаментованими літерами: *сто* (49 на 10 мм) / *гривень* (75 на 7 мм). Ліворуч написом: *Директор Держав / ного Банку* з розписом В. Ігнатовича; праворуч: *Скарбник* з підписом М. Таранова. Майже під тризубом датовано по центру в долині овалу: *року* (темним, 19 на 2 мм) / *1918* (світлим, 18 на 3 мм). Під роком, між цифрами «19» та «18» вміщено: *RD* (тобто – Reichsdruckerei). Овочевий вінок нижнім своїм краєм спирається на тонку дощечку (162 на 1 мм). Ліворуч вінка на дощечці, встеленій великим листячком, стоїть селянка (заввишки 177 мм) із завітчаною головою в народному вбранні з п'ятьма ланками намиста та брошкою. У лівій руці дівчина тримає сніп пшениці та серп. Праворуч вінка, також на дощечці, вкритій великим листям, стоїть робітник (заввишки 177 мм), обпертий на молот, що обвивається лавром. Під дощечкою, по центру, напис: *1 гривня містить 8,712 долі щирого золота* (113,5 на 2 мм), доповнений обабіч в'юнкою гілкою. Вся площа (175 на 115 мм) вкрита різнорідними зібраними дрібними сітками.

Зворотній бік (revers; back; ruckseite). Центральна площа банкноти замкнена обабіч двома тотожними колонами вишиною у 82 мм, а вгорі й в долині – орнаментом з квітів, овощів, листяви. Горішній візерунок має по середині своїй листявий вінок (внутрішнє коло – 16 на

¹²⁷⁰ Там само.

19 мм) з тризубом (11,5 на 15 мм); при цьому, внутрішній простір «зубів» герба вкритий сітчаткою. Внутрішнє поле замкненої площі – блакитного кольору зі смугами, що перекреслюються та утворюють ромбики (9 на 6 мм) з яких на окремих зазначено цифру 100.

Нижче горішнього тризуба, ліворуч й праворуч від нього складено комбінації з трьох розеток, в яких розташовано по цифрі 100 (24 на 6 мм). Нижче розеток розташовано орнаментований прямокутник (86 на 4 мм) у білій рамці (87 на 5 мм), в якому вміщено витяг з закону Центральної Ради: *Державні кредитові білети Української Народньої Республіки забезпечуються всім державним майном Республіки. Державні кредитові білети Української Народньої Республіки ходять нарівні з золотою монетою. За фальшування державних кредитових білетів винувних карається позбавленням прав і тюрмою.* Під прямокутником по центру зазначено назву держави (ініціально): У.Н.Р. (35 на 6 мм). Під букетом, складеного з квітів, овочів та листочків нижньої орнаментованої рамки, що поблизу лівобічної колони, надруковано ім'я митця: *Г. Нарбут* (з усіх українських банкнотів, зпроектованих Г. Нарбутом, лише на 100 гривневих є його повне прізвище). Обабіч колон у внутрішній частині замкненої площі (внутрішня відстань між колонами – 12 мм) вздовж них розміщено червоним чорнилом серію з однієї літери (вишиною у 5 мм) та семицифрового числа (вишиною у 4 мм).

Малюнок цієї купюри, створений видатним вітчизняним художником і графіком Г. Нарбутом, є одним з кращих зразків грошово-ілюстративного мистецтва. Його образи надихали багатьох творців. Так, наприклад, П. Холодний взяв за основу малюнок зі 100 гривневої банкноти для оформлення великого поштового конверту (Львів, 1923 р.), а О. Канюка – для створення обкладинки і заставки до книги М. Гнатишака «Державні гроші України 1917–1920 років» (Клівленд, 1974) тощо¹²⁷¹.

Державний кредитовий білет – 500 гривень УНР. Замовлено до друку урядом Центральної Ради Української Народньої Республіки.

¹²⁷¹ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 65.

Емітент – Український Державний банк. Друковані в німецькій державній імперській друкарні «Reichsdruckerei» (на аверсі банкноти є відповідні ініціали «RD»). Номінальна місткість коштовного металу – 191,664 гр золота. Малюнок (проект банкноти) виконав

Георгій Нарбут. Підписали: директор Державного банку Володимир Ігнатович та скарбник М. Таранов. Випущено до обігу 17 жовтня 1918 р. в Українській Державі за Гетьманату П. Скоропадського. Папір з водяними знаками (хрестиками з колісцятками). Розмір: 185 на 119 мм. Серія «А». Найвища спостережена серія А 3367203. Випущено на суму 1 млн 683 тис. 500 гривень.

Чільний бік (avers; face). Центральна площа банкноти замкнена у непрямолінійний прямокутник рамкою з рожево-помаранчевих розеток. Вздовж верхньої смуги рамки по центру напис: *УКРАЇНСЬКА* (32 на 3 мм) *НАРОДНЯ* (22 на 3 мм) *РЕСПУБЛІКА* (32 на 3 мм); нижче півколом під словом «НАРОДНЯ» у внутрішньому полі: *державний кредитовий білет*. Під ним у восьмикутнику з трьохбарвної рамки (діаметр – 30 на 30 мм; у кутах – 32 на 32 мм) розташована на оранжевому тлі завітчана жіноча голова з кульчиком у вусі (подібна до малюнку поштової марки вартістю у 30 шагів першої серії випуску 1918 р.). Від восьмикутника у всі боки розходяться сітчато-хвилясті проміння. Дещо нижче восьмикутника, ліворуч, у притирку до межі бокової ланки розеток – вінок, сплетений з колосся пшениці та квіточок (внутрішнє поле – 20 на 31 мм) у центрі якого розташовано тризуб (13 на 23 мм). Тотожний тризуб у вінкові з квітів, листя та овочів розташовано праворуч восьмикутника. Між вінками під восьмикутником – ледь видка орнаментована цифра 500 (68 на 30 мм). На ній напис: *п'ятьсот* (70 на 7 мм) / *гривень* (60 на 5,5 мм). Під вказаним надписом ліворуч: *Директор Державного Банку* і розпис В. Ігнатовича; праворуч: *Скарбник* і підпис М. Таранова. У долішніх кутах рамки – цифра 500 (21 на 6 мм). Внутрішнє поле синьо-блакитно-білого розфарбування. По центру долішньої розеткової рамки напис: *1 гривня містить 8,712 долі щирого золота* (завдовжки 80 мм); під ним ініціали: *RD*.

Зворотній бік (revers; back; ruckseite). Внутрішнє помаранчеве поле замкнене стилізованою з внутрішнього боку блакитно-хрещатою

рамкою (174 на 111 мм). В горішніх рогах банкноти – тризуби (17 на 30 мм). Їхні долішні частини надруковані на розетки з надруком числа 500 (21 на 8 мм). В долішніх рогах площі – тотожні тризуби, але верхнім краєм вони знаходяться у розетках, на яких видруковано:

гривень (34 на 4 мм). Середину виконує коржущ у вигляді стилізованого щита. У ньому – тризуб (36 на 60 мм), на яким у 13 рядків звичайним друком подано текст із закону Центральної Ради від 1 березня 1918 р.: *Державні кредитові білети / Української Народньої / Республіки забезпечують- / ся всім державним майном / Республіки. Державні / кредитові білети Українсь- / кої Народньої Республіки / ходять нарівні з золотою / монетою. За фальшу- / вання державних кредито- / вих білетів винувних кара- / ється позбавленням прав / і тюрмою.*

По обох боках тризуба ідентично виконано: посередині – велике квіткове 500 (43 на 19 мм), нижче цифри – *гривень* (42 на 5 мм), а вище червоною барвою – серія з однієї літери та семизначного числа (наприклад: А 0333566). На самому долі у трьох розетках обрамовки, по центру, вказано рік: 1918 (21 на 3,5 мм).

Заквітчана голова дівчини, витворена Г. Нарбутом на 500 гривневій банкноті (яку було вміщено й на розмінній марці вартістю в 30 шагів), згодом стала своєрідним символічним зображенням України. З усіх гривневих банкнотів, друкованих у Німеччині, цей білет найменш схожий до зразка, що був виконаний, власне, Г. Нарбутом, через зміну німецькими друкарями запроєктованих митцем кольорів та сітчаток.

До жовтня 1918 р. українські гривневі банкноти, що виготовлялися в Німеччині, доставлялися до Києва залізницею. Однак з початком війни між Польщею та ЗУНР грошові знаки переправлялися в Україну повітряним шляхом літаками. За тогочасних умов і стану техніки, це був не досить певний спосіб транспортування такого цінного і важливого державного вантажу. Відомі випадки збиття і падінь літаків (через дефекти двигунів чи недостачу палива) з українською валютою та його конфіскації владами ворожих держав¹²⁷².

¹²⁷² Там само. – С. 71.

Державний кредитовий білет – 1000 гривень УД. Замовлено до друку урядом Української Держави. Емітент – Український Державний банк. Друковані в німецькій державній імперській друкарні «Reichsdruckerei». Номінальна місткість коштов-

ного металу – 383,328 гр золота. Малюнок (проект банкноти) виконав Іван Мозалевський. Підписали: директор Державного банку Володимир Ігнатович та скарбник М. Таранов. Випущено до обігу 6 жовтня 1918 р. в Українській Державі за Гетьманату П. Скоропадського. Папір з водяними знаками у формі 6 мм кіл та 10 мм хрестиків-зірок. Розмір: 196 на 125 мм. Серія «А»¹²⁷³. Здійснюючи емісію, уряд Української Держави мав намір покрити цими грішми бюджетний дефіцит, що був зумовлений війною та позичками, наданими Німеччині та Австро-Угорщині.

Чільний бік (avers; face). Загальний колір – помаранчевий орнамент, надрукований на ясно-жовтому тлі. Площа, замкнена в прямокутник. Рамка з двох боків – три ясно-сині пілястри (18 на 80 мм) з двома чорними вертикальними прорізами всередині (по 3 на 70 мм), що осаджені між квадратними базами й капітелями (18,3 на 18,3 мм) з орнаментальними розетками в вінку (14,5 на 14,5 мм.). Це – стилізовані так звані тригліфи (грецькою мовою) – частина балок дорійської колони, прикрашених прорізами або вгнутими жолобами. Метопа (з грецької – проміжні поля на дорійських колонах між тригліфами), що складає горішній і долішній боки рамки (145 на 18 мм) поділена чотирма квадратними пілястрами (по 18 на 18 мм) такого ж вигляду, як і обидва бічні.

На чотирьох прямокутниках між ними (по 20 на 18 мм), що вкриті темно-синьою сіткою, вміщені старовинні герби Києва. У горішній частині метопа (у колах діаметром 13 мм) – герб у вигляді щита зі зверненим уліво луком-самострілом (арбалетом), що зустрічається в давніх з XVII ст. печатках Києва. У долішній рамі, навпроти верхніх кіл, – подібні ж, але на інакшому щиті, іншого виду звернений угору

¹²⁷³ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 71–73; Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 72–75; Малышев А. И., Таранков В. И., Смиранный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 17.

лук-самостріл. Графічно він виконаний подібно до міської печатки Києва 1671 року.

Вся рамка обведена зовні тінстим контуром (1,5 мм завширки). В середині горішньої рамки на помаранчевому орнаментованому розетками прямокутнику темно-синя цифра 1000, що продрукована словом *гривень*. У середині долішньої рамки, на такому ж прямокутнику, напис: *року / 1918* з темно-синім тонким лінійним орнаментом по боках. Внутрішню частину рамки складає орнаментована плетінка оранжевого кольору на ясно-жовтому тлі. Посередині, в ясному колі (43 мм діаметром), що скомпоноване з декоративних орнаментів на подобу прикраси герба Війська Запорізького, – тризуб (40 на 45 мм) у вінку.

Вгорі, під верхньою рамкою офіційна назва Гетьманату: *УКРАЇНСЬКА* (дугою 87 на 8 мм) / *ДЕРЖАВА* (67,3 на 8 мм), а вище, по обох кутах, червоною барвою – серія з літери «А» та семизначного числа (наприклад: *A 0391691*). Нижче назви держави візерунковими літерами у дві стрічки напис: *Державний Кредитовий* (101 мм довжиною) / *Білет* (26,3 мм в довжину). По обох боках цього напису, поверх орнаменту, вміщено по цифрі 1000 (42 на 19 мм). Під ними, великими літерами – *ТИСЯЧА ГРИВЕНЬ* (138 на 11 мм). Нижче – ліворуч: *Директор / Державного Банку* (24 на 41 мм) з підписом В. Ігнатовича; праворуч: *Скарбник* (16 мм) з розписом М. Таранова.

Зворотній бік (revers; back; ruckseite). Загальний колір – жовтий. Площу замкнено рамкою в прямокутник. Рамка (182 на 112 мм) друкована темно-синім орнаментом перериваними прямокутниками, на яких 12 разів повторюється цифра 1000, а саме: двічі на

бічних і чотири рази – на повздовжних боках. Між цими цифрами симетрично розміщені прямокутні плетінкові орнаменти, що нагадують давньоруські візерунки чи прикраси на середньовічних срібних виробках. Середні плетінкові орнаменти та орнаменти в чотирьох кутах рамки надруковані на темно-синьому тлі. Шестиміліметрові краї білета незадруковані кольоровою сіткою; на них просвічуються водяні знаки у формі кіл та чотирьокутних зірок.

Внутрішня сітка білету жовтого кольору вкрита плетінковим орнаментом.

Ліворуч – картуш у формі орнаментованої рами княжого трону (51 на 81 мм) темно-синього кольору, середня спинка якої покрита синьою гільйоширною сіткою з темно-синіми надруками та з двома тонкими геометричними орнаментами у головній частині. У середині картуша напис у 12 рядків: *Кредитові білети / Української Держави за- / безпечуються всім май- / ном Держави. Кредитові / білети Української Держави / ходять нарівні з зо- / лотою монетою. / За фальшування держав- / них кредитових білетів / винувних карається по- / збавленням прав і тюр- / мою.* Під ним, на орнаментованій підставі в трьох рядках зазначено: *1 гривня містить / 8,712 долі / щирого золота.*

Більшу (решту) частину поля прямокутника займає орнаментована цифра 1000 (95,3 на 31 мм) з блакитним вінковим орнаментом всередині і темно-синіми контурами. Нижче напис: *ГРИВЕНЬ* (96 на 15 мм) темно-синім кольором з блакитними просвітами на тлі блакитного лінійного плетінкового орнаменту.

Ім'я автора (художника) проекту банкноти (Івана Мозалевського) не вміщено. Уряд України замовив для видруку в Німеччині банкнотів вартістю в 1 тис. грн на суму в 1 млн грн, а одержав більше запрошеного – на 1,5 млн гривень.

У 1920 р. уряд УНР мав намір випустити до обігу нові державні кредитові білети вартістю у 1000 грн, емісію яких сигнавав останній директор Державного банку К. Клепачівський, а банкноти мали друкуватися у Відні за проектом Г. Нарбути. Друк нових 1000-гривневих банкнотів УНР розпочався, проте не був завершений, а емісію так і не було здійснено.

Державний кредитовий білет – 2000 гривень УД. Замовлено до друку урядом Української Держави (Гетьманату П. Скоропадського). Емітент – Український Державний банк. Друковані в німецькій імперській друкарні «Reichsdruckerei». Номінальна місткість

коштовного металу – 766,656 гр золота. Малюнок (проект банкноти) виконав Іван Мозалевський. Підписали: директор Державного банку Володимир Ігнатович та скарбник М. Таранов. Випущено до обігу

17 жовтня 1918 р. в Українській Державі за Гетьманату П. Скоропадського. Папір з водяними знаками у формі чотирьохкутних 10-міліметрових зірок і 6-міліметрових кільчаток. На звороті наявність гільйоширної сітки у формі стилізованих грибів і складного лінійно-фігурального орнаменту. Розмір: 204 на 134 мм. Загальний колір обох боків банкноти червоно-карий. Серія «А». Найвища спостережена серія А 744403. Імовірна сума випуску 1 млн 488 тис. 800 грн¹²⁷⁴. Здійснюючи емісію, уряд Української Держави мав намір покрити цими грішми бюджетний дефіцит, що був зумовлений війною та позичками, наданими Німеччині та Австро-Угорщині.

Чільний бік (avers; face). Тло всього білета вкрите сіткою рівноабокутних ромбів. У середині ромбів поперемінно чергуються маленькі ромбики та кільчатка. Кольори сітки по краях блідо-сині, в середині – блідо-сині на жовтньому фоні. По центру розташовано взаємно перетинаючими п'ятьма колами різної величини (два мають в діаметрі по 45 мм і ще два – по 30 мм). Домінує центральне коло (60 мм в діаметрі). Менші кола орнаментовано народним стилізованим квітчастим орнаментом (в кожних двох відмінних), а центральне коло орнаментовано великою чотирьохраменною розеткою в п'яти кільцях з візерунками й лавровим вінком. На тлі центрального кола поверх візерунків розташовано тризуб (30 на 47 мм). Усі кола у жовтому тлі без синьої сітки ромбів. Поверх внутрішнього тла білета вміщено просвітом червоною фарбою написи: *УКРАЇНСЬКА / 2000 ДЕРЖАВА 2000 / Державний Кредитовий / Білет / ДВІ ТИСЯЧІ ГРИВЕНЬ*. Під ними ліворуч: *Директор / Державного Банку [підпис – В. Ігнатович]*; праворуч: *Скарбник [підпис – М. Таранов]*. Стиль написів літерами виконано ідентично до чільного боку банкноти вартістю в 1000 гривень.

Прямокутну площу білета замикає на відстані по 8 мм від країв банкноти рамка (187 на 116 мм) з декоративних народних орнаментів. По середині вертикальних рамен вміщено восьмибічні розетки (28 на 26 мм), стилізовані під народну різьбу. В центрі верхньої горизонтальної смуги рамки темно-червоною фарбою намальовано цифру 2000 (28 на 26 мм), що розміщена та продовгуватій різьбленій тарілці (34 на 21 мм), яка, в свою чергу, на половину з кожного боку лягає на дві восьмикутні інші різьблені тарілочки (20 на 20 мм.). В центрі нижньої горизонтальної смуги рамки на рожевому плетеному прямокутнику (22 на 17 мм) просвітом надруковано: *року / 1918*. По чотирьох кутках

¹²⁷⁴ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 73–76; Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 76–79; Малышев А. И., Таранков В. И., Смиранный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 17.

рамки в орнаментованих квадратах на червоному тлі просвітом розміщено цифри 2000 (7 на 5 мм).

Зворотній бік (revers; back; ruckseite). Площа білета замкнена широкою (по 15 мм) рівновіддаленою на 8 мм від країв рамкою. Сама рамка має з зовнішніх боків контури з чотирьох ліній, з внутрішніх – з двох. Середина виконана з плетених орнаментових лист-

ків. У середині горішньої горизонтальної смуги рамки розташовано чотирьохсторонню розетку (14 на 16 мм), по обидва боки якої вміщено декоративні тарілочки (по 18 на 15 мм) з просвітним написом 2000 (по 11 на 4 мм). По центру обох бічних смуг рамки вміщено восьмикутник із цифрою 2000, що обведена червоною рисою (18 на 7 мм).

Внутрішнє тло білета поділене на дві частини. У верхньому полі по центру напис: 2000 / ГРИВЕНЬ. При цьому цифри номіналу (88 на 28 мм) обрамовані червоним контуром і заповнені листяним орнаментом з розетками вздовж по середині. Під ними назва валюти («гривень», розміром 88 на 28 мм) обплетена рослинним орнаментом. По боках верхньої частини внутрішнього тла, вздовж бічних смуг рамки яскраво-червоним кольором вказано серію білета (наприклад: A 0414647). В нижній частині внутрішнього тла банкноти два своєрідних вітражі з написом у кожному: 2000 / ГРИВЕНЬ (19 на 17 мм / 32 на 5 мм) у кутах закуті 6-міліметровою орнаментованою рамою (157 на 36 мм). Між ними, по центру нижньої частини внутрішнього тла білета – картуш у формі орнаментованої прямокутної рами. У середині картуша напис у 10 стрічок: *Кредитові білети / Української Держави за- / безпечуються всім май- / ном Держави. Кредитові / білети Української Дер- / жави ходять нарівні з зо- / лотою монетою. / За фальшування державних кредитових білетів / винувних карається позбавленням прав і тюр- / мою.* Напис виконано на брунасто-попеловій сітці. Під ним, по середині нижньої горизонтальної смуги рамки, на орнаментованому свиткові в трьох рядках зазначено: *1 гривня містить / 8,712 долі / щирого золота.*

Знак Державної скарбниці – 1000 карбованців УД. Замовлено до друку урядом Української Держави (Гетьманату П. Скоропадського). Емітент – Український Державний банк. Друковані в німецькій імперській друкарні «Reichsdruckerei». Номінальна місткість коштовного

металу – 766,656 гр золота. Малюнок виконав Григорій Золотов. Підписав директор Державної скарбниці Харитон Лебідь-Юрчик. Випущено до обігу 13 листопада 1918 р. в Українській Державі за Гетьманату П. Скоропадського¹²⁷⁵. Папір з водяними

знаками у формі 6-міліметрових кільчаток і чотирьохкутних зірок, хвилястих ліній. На звороті наявність гільйоширної сітки. Захист від підробок збільшувала також рельєфна суха печатка (конгрес). Розмір: 190 на 120 мм¹²⁷⁶. Загальний колір обох боків банкноти коричнево-рябий. Серія «А». Найвища спостережена серія А 1 506 291¹²⁷⁷. Народні назви: «Гетьманка» (через те, що на реверсі одна з жінок тримає в руці гетьманську булаву) та «Рябі» (через рябе накладання фарб). За Гетьманату відомі серії АА, АВ, АГ. Помилки: «карається» замість «карається». У жовтні 1919 р. у Кам'янці-Подільському відбувся повторний видрук, здійснений урядом Директорії УНР.

Чільний бік (avers; face). За описом М. Гнатишака: «Цілу сторону займає великий і багато орнаментований коржуш, увінчаний угорі із лівого боку гетьманською булавою, а з правого бунчуком. На ленті напис: під булавою «Українська», а під бунчуком «Держава». Середина коржуша віддана написові «Знак / Державної / Скарбниці / Тисяча / карбованців». Високі на 11 мм. літери слова «тисяча» є чотирибарвні і орнаментовані.

Долішню центральну частину коржуша займає еліпс з орнаментованим числом «1000». Обабіч коржуша однакові орнаменти, увінчані числом «1000». В середині лівого орнаменту велике «1000» з написом по верх: «Ходить / нарівні з / кредитовими / білетами». Середину правого орнаменту виповнює козак з рушницею, а на ньому надрук «Фальшування / карається / по / закону». Під коржушем, з лівої сторони еліпси витиснена в папері офіційна печатка «Української Держави» (колесо в діаметрі 16 мм.), а праворуч відбита червоним кольором (15 мм.). Ця печатка була за рисунком Нарбути, вміщеним на обох сторонах банкноти за 1000 карбованців (козак із рушницею, обведений орнаментом

¹²⁷⁵ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 56.

¹²⁷⁶ Мальшев А. И., Таранков В. И., Смиранный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 17.

¹²⁷⁷ Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 66–67.

з тризубом на верху) з доданням перед тризубом слова “Українська”, а після нього “Держава”.

В лівому долішньому полі подана червоним кольором серія із двох літер і 6-х цифр, під нею “1000” з надруком на ній “Директор Державної / Скарбниці / Лебідь-Юрчик”. Симетрично на правому боці повторена серія і “1000”, яке передруковане словом “карбованців”»¹²⁷⁸.

Зворотній бік (revers; back; ruckseite). За М. Гнатишак: «Реверс виготовлений в стилі українського барокка. Середину займає коржущ, увінчаний тризубом. В центрі коржуща велике “1000” (висоти 30 мм.) передруковане словом “карбованців”, а обабіч,

опершися на ньому, стоять дві розкішно вбрані жіночі постаті. Одна з них (зліва) держить в руці булаву, а друга ріг обильності й достатку. По їх боках далші стильові орнаменти з цифрою у колесі “1000”. Вільні місця по обох сторонах банкноти заповнені сіткою з числом “1000”»¹²⁷⁹. Цей грошовий знак є таким, підробки якого невідомі дослідникам.

Інші грошові знаки під титулом «Українська Держава» були замовлені для друку за Гетьманату, проте емітувалися до обігу вже урядом Директорії УНР, зокрема й нові купюри знаків Державної скарбниці номіналом у 250 крб та у 100 карбованців.

Знак Державної скарбниці – 100 карбованців УД. Замовлено до друку урядом Української Держави (Гетьманату П. Скоропадського). Емітент – Український Державний банк. Друковані урядом Директорії УНР у

жовтні 1919 р. у Кам’янці-Подільському на двох відмінних за забарвленням та форм водяних знаків паперах: біло-жовтявому (водяні знаки – гриби) та сіроватому (водяні знаки – зірки та гриби). Розмір – 178 на 90 мм. Номінальна вартість – 76,6656 гр золота. Малюнок виконав Георгій (Юрій) Нарбут. Підписав директор Державної скарбниці

¹²⁷⁸ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 55–56.

¹²⁷⁹ Там само.

Харитон Лебідь-Юрчик¹²⁸⁰. Народна назва – «богданівка».

Чільний бік (avers; face). Площа під та поза прямокутником засітчана з візерунковою цифрою «100», що оточена наддруком «сто карбованців». Ліворуч від прямокутника бічний маргінес з овалом у центрі, в якому тисненням відображене погруддя гетьмана Б. Хмельницького з булавою в руці. Нижче, поміж нижніми краями маргінесу та овалу, червоною фарбою нанесено серію з двох літер і шістьох цифр. Коричнево-біла рамка прямокутника заплітається оберемково залистяним вінком. Між заплетеннями вінка на верхій і нижній рамці по 4 розетки з числом «100», а на бічних – по 2 розетки з числом «100». У чотирьох рогах-склепіннях рамки – по одній завітчаній розетці, а у чотирьох кутах замкненої рамою площі зображено числа «100» у кожній. Вгорі, під верхньою рамою, по центру внутрішньої площі «бароково-набутівський» напис – «Українська Держава». Під ним, по середині верхньої половини внутрішнього тла – завітчаний овалом з лаврового листя коржуж з малим гербом Української Держави (тризуб і козак з рушницею на плечі). Обабіч вінка зображено орнамент з аканту у вигляді завитого листя, що буяє двома квітками. Усе це вміщено над написом горизонтальним півмісяцем: «Знак Державної Скарбниці». Нижче, по центру другої частини внутрішнього тла – велика цифра «100», по якій у два рядки напис: «сто / карбованців». В долині (ледь ліворуч) прописом – «Директор Державної Скарбниці Лебідь-Юрчик», а праворуч від середини – «100». На рівномежі між верхньою і нижньою частинами внутрішнього тла, праворуч і ліворуч по цифрі «100» чорною барвою.

Зворотній бік (revers; back; ruckseite). Сітчатка поза прямокутною рамою тотожна сітці аверса. Прямокутних внутрішнього тла замкнено тонкою орнаментованою «зернятками» рамкою. У внутрішніх її

замкненнях-рогах – по розетці квітчасно-листяній у квадратному полі. У лівій та правій вертикалі у вигляді широкої смуги, між квадратами – орнаментоване число «100». Усе внутрішнє тло займає орнамент, що має складові: листя, квіти, сувій і книгу (ліворуч) і коліщатко та циркуль (праворуч). Угорі напівдужкою напис: «сто карбованців». Середину орнаменту займає горизонтальна еліпса з малим гербом

¹²⁸⁰ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 49.

Української Держави в центрі. По ньому у три рядки напис: «Фальшування / карається / по закону». Внизу під еліпсою, поверх орнаменту напис: «ходить нарівні з кредитовими білетами».

Знак Державної скарбниці – 250 карбованців УД. Замовлено до друку урядом Української Держави (Гетьманату П. Скоропадського). Емітент – Український Державний банк. Друковані урядом Директорії УНР в серпні 1919 р. у Кам'янці-Подільському. Номінальна

вартість – 191,664 гр золота. Автор проекту – Борис Романовський. Водяні знаки у вигляді «зірок». Розмір – 146 на 96 мм. Колір кавово-коричневий. Народні назви – «птичка», «фейгели», «канарейка», «акації».

Чільний бік (avers; face). За М. Гнатишаком: «Майже цілу сторону займає орнамент. Посередині, на тлі орнаменту, тризуб, а по його боках у прорізах, на тлі сітки номінал "250". Сітка вповнена ініціалами "УД" і числом "250". Вгорі рисунку напис "Українська Держава / Знак Державної Скарбниці". Під лівим прорізом: "Директор / Державної", під правим "Скарбниці / Лебідь-Юрчик" (підпис). Під тризубом серія з двох літер і шістьох цифр, відбита гранатовим кольором. Під ним в еліпсі "1918"».

Реверс. Орнамент на зворотній стороні є не лише рамою прямокутника, але й ділить площу на дві тотожні частини. В лівій частині тризуб; у правій "За фальшування карається по закону". В усіх рогах "250". На тій стороні є ще написи: вгорі, під рамкою "Знак Державної / Скарбниці", в долішній половині "250 / карбованців" і нижче "Ходить нарівні з кредитовими білетами"»¹²⁸¹.

Такими були грошові знаки, емітовані протягом 1917–1918 рр. за Центральної Ради урядом УНР та за гетьманування П. Скоропадського (два знаки Держскарбниці, замовлені до емісії урядом Української Держави, випущені в обіг вже урядом Директорії УНР).

¹²⁸¹ Там само. – С. 53.

За Гетьманату П. Скоропадського було емітовано й іншу категорію сурогатів національних паперових грошових знаків – так звані розмінні марки-шаги. Історія їхнього започаткування державною Україною ведеться з 1917 року. Попередньо «шаги» задумувалися лише як поштові марки. Проте ще під час владарювання Центральної Ради в країні відчувалася різка нестача дрібних розрахункових знаків, потреба в яких зростала з місяця в місяць.

Опинившись перед фактом гострого браку дрібної монети, гетьманський уряд (як перед ними й урядовці Центральної Ради) вдався до використання досвіду Російської імперії. Подібну практику застосування розмінних марок, як засобу платіжу замість дрібних монет, вже було використовувано на терені підросійської України за часів царату. З метою вгамувати нестачу дрібних грошей у перебігу Першої світової війни, такі паперові «монети» почала застосовувати Російська імперія, коли 6 грудня 1915 р. царський уряд видав закон про випуск по сміті Кредитової канцелярії на 1916 р. розмінні «казначейські» знаки. У 1917 р. такі марки продовжував друкувати й Тимчасовий уряд.

Законодавчо уряд Української Держави обперся в цьому кроці на закон УНР від 18 квітня 1918 р. про запровадження розмінних марок в Україні та на закон про випуск кредитових білетів від 20 квітня того ж року. Проте в своєму проекті Закону «Про порядок забезпечення розмінних марок» гетьманське Міністерство фінансів пропонувало доповнити його тим, що «розмінні марки, що до їх забезпечення, прирівнюються до кредитових білетів»¹²⁸². У пояснювальній записці міністра

фінансів від 4 липня 1918 р. до Ради міністрів з цього приводу зазначалося, що 1917 р. у Росії розмінні казначейські знаки вже не обчислювалися за прибутками по сміті Кредитової канцелярії. Це дало привід припустити, що вони, як і кредитові білети, були включені до балансу Державного банку. Далі у записці пропонувалося: «З огляду на те, що дозволені до випуску вище зазначеним законом Центральної Ради від

¹²⁸² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 4.

18 квітня ц/р [тобто 1918 р. – П. Г.-Н.] розмінні марки прирівнені до срібної монети лише в розумінні ходіння нарівні з нею і у законі немає вказівок про порядок їхнього забезпечення, є настійливо необхідним доповнити цей закон положенням про їхнє забезпечення. Приймаючи ж до уваги, що розмінні марки за засадами їхнього випуску ближче за все підходять до кредитових білетів, явилось б[,] на мою думку[,] найбільш цілдоречним прирівняти ці марки в сенсі їхнього забезпечення до кредитових білетів, тобто включати всю суму вищевказаних марок до балансу Державного Банку і забезпечувати їх зобов'язаннями Державної Скарбниці, які виписуються на ім'я Державного Банку, на підставах, що встановлені законом про випуск кредитових білетів, затвердженого Центральною Радою 20 квітня сего року»¹²⁸³. При записці міністр додавав відповідний законопроект і просив про його прийняття.

Уряд схвалив такі пропозиції у формі своєї постанови, яку 8 липня 1918 р. затвердив гетьман¹²⁸⁴. Цією постановою, зокрема, зазначалося: «В доповнення закону Центральної Ради від 18-го Квітня цього року про надання Міністрові Фінансів права випустити розмінних марок на суму не більш шестидесяти тисяч (60.000) карбованців постановити: Розмінні марки, що до порядку їх забезпечення, прирівнюються до кредитових білетів, цеб то на всю суму розмінних марок, які випускаються Державною Скарбницею, видається Державному Банкові обов'язання на підставі закону Центральної Ради від 20 квітня цього року про випуск кредитових білетів»¹²⁸⁵.

*Марки-шаги Української Народної Республіки
та Української Держави (1918 р.)*

«Дзвінка розмінна монета» (марки-шаги) відповідала половині копійки і була виготовлена на картоні білого або жовтявого кольору без водяних знаків у п'яти вартостях, а саме: 10, 20, 30, 40 і 50 шагів. Проте, не слід її плутати з поштовими марками-шагівками тих же

¹²⁸³ Там само. – Арк. 3–3 зв.

¹²⁸⁴ Там само. – Арк. 1; Державний вістник. – 1918. – 18 липня.

¹²⁸⁵ Там само. – Арк. 2.

номиналів, малюнку та розмірів. Перші поштові марки було зпроектовано визнаними українськими графіками А. Середою (у 10 та 20 шагів) та Г. Нарбутом (у 30, 40 і 50 шагів) ще в грудні 1917 року¹²⁸⁶, але їхній видрук розпочато лише у переддень виходу закону УНР про випуск розмінної монети у вигляді марок¹²⁸⁷. Однозначним є й те, що за Центральної Ради розмінна монета у вигляді марок-шагів ще не була пущена в обіг, а лише перебувала в процесі виготовлення. В іншому випадку постанова від 8 липня була б просто зайвою. Розмінні марки з виходом в обіг значно полегшили проблему нестачі дрібних грошей у розрахунках населення.

Про фальшування поштових марок ніяких відомостей немає, чого не можна сказати про розмінні марки-шаги. Їх було фальшовано в різних містах України, таких як Бердичів, Біла Церква, Житомир тощо. Фальшувалися дві найвищі вартості, а саме у 40 та 50 шагів¹²⁸⁸. Підробки виглядали зовні ідентично оригіналам, лише не мали зубкування чи були прозубковані не у $11\frac{1}{2}$ дірки на 2 см., а у $10\frac{1}{2}$ дірки, або без напису на зворотньому боці¹²⁸⁹. У колекції С. Шрамченка були навіть дві 50-шагові розмінні марки, які на реверсі мали напис «Чим наші хуже ваших»¹²⁹⁰.

Ми ж, аналізуючи функції, призначення і правове підґрунтя випуску та обігу українських державних розмінних марок, відзначимо, що випуск їхній було зумовлено життєвою необхідністю держави. Законодавчий же додаток у постанові від 8 липня 1918 р. про прирівнення розмінних марок у забезпеченні та випуску до кредитових білетів, зняв з урядових плеч зайві юридично-фінансові непорозуміння, які могли б виникнути з цього приводу. Таким чином, вітчизняні розмінні марки-шаги можна віднести до типу (категорії) нерозмінних на коштовні метали паперових грошей.

¹²⁸⁶ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 91.

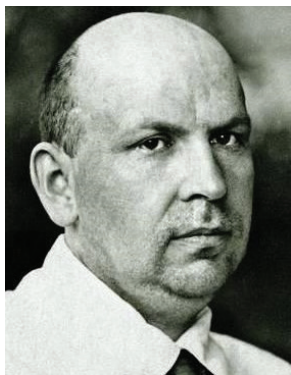
¹²⁸⁷ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 13.

¹²⁸⁸ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 29, 91.

¹²⁸⁹ Малышев А. И., Таранков В. И., Смиранный И. Н. Бумажные денежные знаки России и СССР. – С. 16.

¹²⁹⁰ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 91.

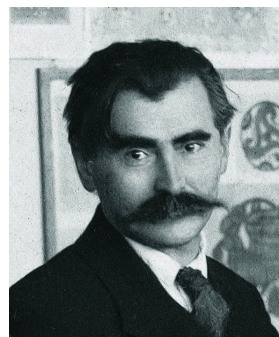
Номинальна вартість розмінних на цінні метали паперових грошей усіх розвинених країн наприкінці XIX – початку XX ст. вказувалася на них у золотому еквіваленті. Подібно було вчинено й щодо українських грошових знаків. Згідно закону від 6 січня 1918 р. (за н. ст.), один карбованець містив 17,424 долі щирого золота, що відповідало 0,774 234 грама (1 доля = 0,044 434 896 грама). Ця вага (чи міжнародна вартість) карбованця номінально дорівнювала вартості російського рубля за часів С. Вігте, що на 1918 рік відповідало половині золотого французького франка¹²⁹¹. Номінальна вартість гривні, яка фіксувалася на її купюрі, дорівнювала 8,712 долям золота (0,387 117 гр). Грошові знаки, до накопичення країною золотого запасу, забезпечувалися природними багатствами України та її майном.

*Георгій (Юрій)
Нарбут*

Золоту номінальну вартість національної валюти вказували на купюрах майже всі держави тієї доби, що вважалося світовими економістами доцільним як з огляду на успішне державне, так і міжнародне господарство. У ті часи діяла міжнародна валютна система золотого стандарту, коли кожна країна встановлювала вартість своїх грошових одиниць у певній кількості золота. Цілком логічним є й те, що українська фінансова система організовувалася за тогочасними міжнародними стандартами та правилами. Згідно цієї системи, між країнами допускався й рух золота, тобто державами гарантувалося його вільний приплив або відтік із своєї території. Рамки вищезгаданої фінансової системи включали й поняття експортної золотої крапки, яке передбачало наявність такого курсу іноземної валюти, вище якого її не купували, а експортували золото в іншу країну для здійснення там розрахунків.

Проте, зрозуміло, що в період становлення української державності жодна з європейських країн реально не могла претендувати на подібне. Отже, українська грошова одиниця (як і фінансова система) логічно організовувалася і діяла у відповідності з тогочасними міжнародними економічними узріннями та нормами. Подібно, щодо завдання накопичення золотого запасу, стояло,

Василь Кричевський

¹²⁹¹ Лебідь-Юрчик Х. Бюджетове право. – С. 121.

поряд з іншими, і перед українськими Держбанком та Держскарбницею. Саме цим прагненням, наприклад, був зумовлений наприкінці XIX ст. «експортний фанатизм» хліба Російською імперією з метою запровадження золотої валюти шляхом великих закупівель та позичок золота за кордоном і збільшення експорту хліба. Обсяг останнього зріс з 202,8 млн пудів у 1881 р. (за міністра фінансів Бунге) до 617 млн пудів у 1894 р. (за міністра фінансів Вігте)¹²⁹². За рахунок прибутків від монополії на експорт хліба й, головним чином, цукру підтримувалася вартість української валюти і у період Гетьманату. Так, якщо у 1894 р. прибуток Росії від експорту хліба становив 399,4 млн руб.¹²⁹³, то доходи України від монополії на продаж цукру у другій половині 1918 р. дорівнював 355 млн крб прибутку брутто¹²⁹⁴. Зауважу, що номінальна вартість рубля і карбованця номінально була рівною. Звісно ж, таке порівняння є дещо абстрактним, проте воно свідчить про загальні тенденції тієї пори в урядовій політиці щодо напрямку забезпечення високої вартості державних паперових грошових знаків, в тому числі й через торгівлю головними прибутковими товарами країни.

За роки будівництва Україною своєї державності (у 1917–1920 рр.) їй через низку не лише економічних, але й військово-політичних причин не вдалося зібрати золотого запасу, проте прагнення до цього безумовно було. Ще Законом «Про випуск державних кредитових білетів УНР» від 19 грудня 1917 р. було проголошено про намір щодо «утворення золотого фонду» Україною, а в Законі «Про грошову одиницю УНР» від 1 березня 1918 р. вже було заявлено про плани уряду карбувати золоті та срібні монети. Крім того, за Директорії УНР у січні 1919 р. було вжито спеціальних (утім, досить наївних в плані можливості через них створити золотий фонд) заходів для створення золотого запасу. Зокрема, було видано декрет про обов'язкову здачу тримачами золота й срібла до Державного банку¹²⁹⁵.

Вартість паперових грошей можна регулювати не лише шляхом золотих виплат (попит на золото за правильної господарчо-фінансової політики є порівняно невеликим), а й посиленням, наприклад, експортної політики. Експорт збільшує попит на грошові знаки країни-експортера і, таким чином, підвищує їхню вартість. Зовнішньоторговельні зв'язки України у 1918 р. не встигли набути своїх перспективних об'ємів через відомі історичні обставини, але реально за

¹²⁹² Тимофіїв М. До наших економічних перспектив. – С. 71.

¹²⁹³ Там само.

¹²⁹⁴ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 20.

¹²⁹⁵ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 17.

Гетьманату Українська Держава не переживала надзвичайної кризи зовнішньої торгівлі, коли зростає зовнішньоторговельний дефіцит. Саме тоді з'явилася (порівняно з 1917 – поч. 1918 рр.) тенденція до його зменшення. Відомо, що зовнішньоторговельні операції дають вагомий прибуток і до

державного бюджету. Це підтверджував й К. Маркс, який вважав, що капітали, вкладені у зовнішню торгівлю, можуть давати більш високу норму прибутку, ніж ті, що спрямовані у внутрішню¹²⁹⁶. У 1918 р. Україна мала явно виражене позитивне сальдо торговельного балансу, що своєю чергою збільшило певною мірою співвідношення товарів та послуг. Говорячи сучасною мовою, Центральні держави, застосовуючи неабиякий тиск на уряд України, фактично створили для себе в торгівлі з нею режим найбільшого сприяння з повною відсутністю нетарифних перешкод.

Що стосується позиції гетьманського уряду у підході до забезпечення вартості грошових знаків, то очевидно, що фахівці Міністерства фінансів за умов відсутності в країні золотого запасу, спиралися на функціональну економічну теорію. Згідно з нею, вартість валюти забезпечує майно держави та прибутки від її монополій. Подібні засади мала й економічна теорія Кнаппа, за якою грошова одиниця опиралася виключно на державний авторитет. Саме цими теоріями оперували прихильники заведення національної валюти в Україні ще за Центральної Ради на чолі з проф. М. Туган-Барановським¹²⁹⁷ й певно, що розподіляв такі погляди й гетьманський міністр фінансів А. Ржепецький.

Уряд Української Держави зіткнувся також і з проблемою фальшування грошових знаків та валютною спекуляцією. Загальновідомо, що з появою грошей у всі часи в усіх державних утвореннях завжди існували й фальшивомонетчики. І Україна тут не є винятком. Ми вже вказували вище на факти підробок розмінних марок-шагів та знаків Держскарбниці номіналом у 25 та 50 карбованців. З цього ж приводу в липні 1918 р. було уневажнено купюри в 100 крб шляхом вирізу на них

¹²⁹⁶ Бухарин Н. И. Проблемы теории и практики социализма. – М.: Политиздат, 1989. – С. 59.

¹²⁹⁷ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 10.

підпису скарбника, а 24 вересня 1918 р. було розпочато їх вилучення з обігу шляхом обміну на інші грошові знаки, для чого власникам знаків у 100 крб надавався термін до 1 листопада 1918 року. Купюри вартістю у 100 крб було вилучено на суму в 22 млн 694 тис. 100 крб¹²⁹⁸, але незважаючи на те, й після 1 листопада факультативний обмін з дозволу міністра фінансів продовжився (хоча й номінал було анульовано). До обміну було представлено купюр у 100 крб лише на суму в 25,5 млн крб (близько 45%), решту ж 27,75 млн крб – анульовано¹²⁹⁹.

Вилучена з обігу та уневажнена фальшива купюра державного кредитового білету вартістю у 100 карбованців

З приводу грошового знака у 100 крб слід зазначити, що головна маса вилучених білетів не була, власне, підробкою, а скоріше незаконно видрукованою. І. Ветров та М. Виговський вказують на дві причини вилучення: «За першою версією, тому, що кліше потрапило до рук радянського наркомату фінансів, а за другою –

тому, що в малюнок було включено сатиричні тексти на гетьмана»¹³⁰⁰. Обидві ці версії не лише правдоподібні, але й пов'язані між собою «рукою Москви». Відомо, що при відступі з Києва більшовиками було вивезено залишки білетів у 100 крб, каміння й літографічні відтиски (матриці для друку цих номіналів)¹³⁰¹. Таким чином ці купюри, які почали випускатися більшовиками і завозилися в Україну делегатами мирових переговорів від РСФРР, були не стільки підробками, скільки незаконно випущеними. Через це можна цілком ствердно вказувати, що радянська Росія застосовувала проти Української Держави один з засобів економічної війни, а саме – випуск і заповнення українського фінансового ринку інфляційними паперовими грошми. Відомо також, що таємні переговори про повалення Гетьманату між більшовиком Д. Мануїльським та одним з ватажків Українського Національного Союзу В. Винниченком велися в помешканні та за присутності товариша

¹²⁹⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 46.

¹²⁹⁹ Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю. Національна валюта України (1918–1919 рр.). – С. 30.

¹³⁰⁰ Ветров І., Виговський М. Національні грошові знаки України 1917–1920 рр. // Київська старовина. – 1993. – № 1. – С. 89.

¹³⁰¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 36.

міністра фінансів, соціал-демократа В. Мазуренка¹³⁰². Отже, це свідчить й про те, що повалення влади П. Скоропадського здійснювалося частково й за більшовицький кошт.

Питання боротьби з підробкою грошових знаків виникло вже на початку Гетьманату. В одній з записок до Ради міністрів (недатовано, але написана, очевидно, в перших числах червня) А. Ржепецьким і Г. Лерхе запрошувалося асигнувати для цієї мети і у зв'язку з перетвором грошової системи 100 тис. карбованців. При цьому дописувачами зазначалося: «В останній час значно зміцневалось підроблення грошових знаків. Для боротьби з цим злом необхідно мати де які кошти в розпорядження Міністра Фінансів по обрахунку Кредитової Канцелярії. Такій же кредит необхіден для негайних витрат, в зв'язку з перетвором грошової системи»¹³⁰³. У першій половині червня 1918 р. Малою Радою міністрів було ухвалено поданий законопроект¹³⁰⁴, а 24 червня 1918 р. гетьманом затверджено Постанову «Про асигнування в розпорядження міністра фінансів 100.000 крб на боротьбу з підробленням грошових знаків і на витрати по перетворові грошової системи»¹³⁰⁵.

Для боротьби з цим злочином 10 серпня 1918 р. було також затверджено Закон «Про тимчасовий порядок обстеження фальшивих монет та кредитових паперів»¹³⁰⁶. Для втілення на практиці цих намірів було розширено склад Кабінету Науково-судової експертизи при прокуророві київської Судової палати, на що планувалося «відпускати з коштів Державної Скарбниці по сміті Міністерства Юстиції щорічно, починаючи з 1919 року, дев'ять тисяч шістьсот (9.600) карбованців, а на 1918 рік асигнувати, по обрахунку з 1-го липня 1918 року, чотири тисячі вісімсот (4.800) карбованців», а також «на покриття видатків на придбання необхідних матеріалів і взагалі на переведення в життя цього закону в 1918 році – двадцять тисяч (20.000) карбованців»¹³⁰⁷. Крім того, 7 листопада 1918 р. урядом було ухвалено доповідь міністра фінансів¹³⁰⁸, а згодом видано затверджену гетьманом відповідну постанову про виділення 300 тис. крб на видатки для боротьби з підробкою грошових знаків і для розшуку вкрадених скарбових грошових сум¹³⁰⁹.

¹³⁰² Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна). – Хутір діда Петра, США, 1973. – С. 32–36.

¹³⁰³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 226. – Арк. 3.

¹³⁰⁴ Там само. – Спр. 17. – Арк. 93; – Спр. 24 а. – Арк. 6.

¹³⁰⁵ Там само. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 16.

¹³⁰⁶ Там само. – Арк. 21–21 зв.; Державний вістник. – 1918. – 15 серпня.

¹³⁰⁷ Там само.

¹³⁰⁸ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 31зв.

¹³⁰⁹ Там само. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 36.

За час світової війни і революції особливого розмаху набула й різного роду спекуляція. Зазначаючи на цей факт, гетьман ще 20 червня 1918 р. у власноручному листі писав до голови Ради міністрів: «Таке положення не може бути далі терпиме. Приймаючи на себе всю повноту влади на Україні, я мав на меті виконати її на благо і добробут широких мас міського населення і селянства. Через те прошу Вас виробити в Раді Міністрів в негайній черзі і дати мені на затвердження закони про міри боротьби з спекуляцією, встановивши в них найгостріші кари для порушників цих законів. Рахую, що цим буде положено кінець тому огидному злочинному явищу спекуляції, що підточує економічні засоби Держави і вносить в широкі маси населення величезні шкоди»¹³¹⁰.

Незабаром урядом було прийнято тимчасовий Закон «Про кримінальну відповідальність за перевищення межових цін і за спекуляцію»¹³¹¹, а також окремо розглянуто проект Закону «Про боротьбу з валютною спекуляцією»¹³¹². 8 липня 1918 р. П. Скоропадським було затверджено урядову Постанову «Про міри боротьби з спекуляцією закордонною валютою»¹³¹³. Цією постановою визначалося «заборонити всякі умови по купівлі та продажу закордонних грошових знаків на суму більш, як одну тисячу (1.000) карбованців, по за місцями, які зазначені Міністерством Фінансів»¹³¹⁴. Крім того, до «Уложенія о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ» додавався арт. 1174⁹ такого змісту: «За виконання, або замір скласти умову по купівлі[,] або продажу закордонних грошових знаків на суму більш, як одну тисячу (1.000) карбованців по за місцями, які зазначені Міністром Фінансів, винні підлягають, крім конфіскації грошових знаків, що були об'єктом умови, замкненню в вязниці на строк від вісьми місяців до одного року та чотирьох місяців і грошового штрафу від ста карбованців до десяти тисяч карбованців»¹³¹⁵. А Ржепецькому також надавалося право видавати інструкцію в розвиток артикулу постанови про заборону валютного обміну завбільшки як тисячу карбованців у невідновлених місцях¹³¹⁶.

Щоправда, встановити повний контроль над кримінальними елементами (як щодо підробки грошових знаків, так і щодо валютних спекуляцій) за тогочасних політико-економічних умов було

¹³¹⁰ Державний вістник. – 1918. – 26 червня.

¹³¹¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 32–34.

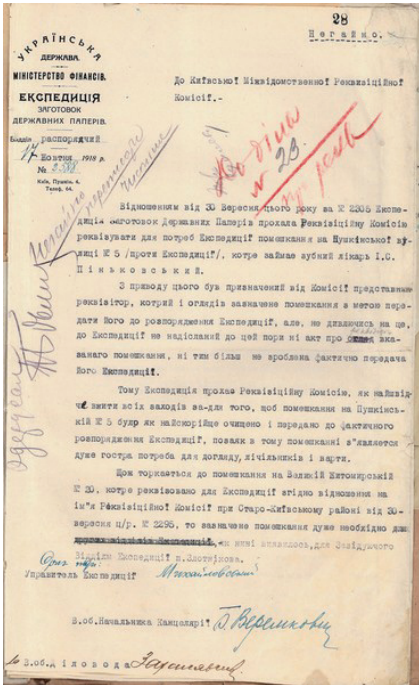
¹³¹² Там само. – Спр. 45. – Арк. 2.

¹³¹³ Там само. – Арк. 1; – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 17; Державний вістник. – 1918. – 18 липня.

¹³¹⁴ Там само.

¹³¹⁵ 10 липня 1918 р. цей закон було передано до редакції «Державного вістника» [ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 4], а 18 липня 1918 р. він набув гласності [Державний вістник. – 1918. – 18 липня].

¹³¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 1.

Лист ЕЗДП до Київської міжвідомчої реквізиторської комісії щодо передачі помешкання на вул. Пушкінській, 5 для потреб ЕЗДП (17 жовтня 1918 р.)

надзвичайно важко. Не було відведено для цього Гетьманатові часу й історією, бо вже менш як через півроку він припинить своє існування.

Після проголошення самостійності УНР IV Універсалом на початку 1918 р. і вигнання більшовицьких окупантів з України (за допомогою німецьких та австро-угорських військ, згідно з Берестейським договором), перед урядом Центральної Ради постало питання відновлення соціально-політичної стабільності в країні, ліквідації господарської розрухи, відновлення ладу у грошовій сфері тощо. На той час важливим аспектом фінансового стану в Україні були російські рублі, які вільно потрапляли до українського грошового обігу і були законним платіжним засобом на терені УНР.

На час прибуття Ради народних міністрів УНР до столиці 2 березня 1918 р., українська фінансова система і грошове господарство перебували у повному безладі. До її дестабілізації безпосередню причетність, окрім інших, як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, мали й російські грошові знаки – рублі. Прирівнення їхньої вартості до карбованця було узаконено Центральною Радою ще з грудня 1917 р. (6 січня 1918 р. за н. ст.). Таким чином, поряд з національними грошовими знаками – карбованцем і гривнею (з 1 березня 1918 р.), російський рубль, курс якого вже кілька років поспіль нестримно падав, фактично був офіційною грошовою одиницею Української Народної Республіки. Такою законодавчою легалізацією рубля і прив'язкою його до національної валюти уряд Центральної Ради зробив надзвичайну з економічної точки зору фінансово-політичну помилку.

Світова війна розхитала російську фінансову систему практично до самих підвалин, а революції 1917 р. довершили її руйнування. Маса російських кредитових білетів у обігу, наприклад, від 1 січня 1917 р. на 1 січня 1918 р. зростає від 9 млрд 103 млн до 25 млрд 461 млн рублів. Протягом 1917 р. у ньому додатково з'явилося нічим не забезпечених

грошових знаків ще на суму у 16 млрд 358 млн рублів¹³¹⁷. Девальвація рубля відбувалася чи не щоденно. За підрахунками проф. А. Вольського та директора Державного банку і Державної скарбниці УНР М. Кривецького (станом на 29 грудня 1917 р.) загальноросійські державні борги за час війни зросли від 8 млрд 858 млн 054 тис. руб. на 1 січня 1913 р. до 27 млрд 027 тис. руб. на кінець грудня 1917 р., а нічим не забезпечених російських паперових грошей було випущено на суму близько 12 млрд рублів¹³¹⁸. Паперово-грошова інфляція призвела до небаченого падіння вартості рубля, який наприкінці грудня 1917 р. оцінювався у 15 коп. у відповідності з золотим запасом Держбанку Росії і лише у 7 коп. золотом щодо охопленого шаленою спекуляцією товарного ринку¹³¹⁹. Вартість рубля падала і на європейському ринку. Наприклад, якщо на Стокгольмському валютному ринку в січні 1917 р. за 100 рублів давали 192 шведські крони, то у грудні того ж року їхній паритет становив вже 44 крони, а на 1 січня 1918 р. котирування чека на рублі взагалі було офіційно припинено¹³²⁰.

Рівновартісне ж номінальне співвідношення рубля з карбованцем загрожувало падінням української грошової одиниці у гіперінфляційну прірву, в яку її потягне рубль. Уже наприкінці 1917 р. А. Вольський і М. Кривецький у доповіді урядові УНР «Про фінансово-економічні перспективи Української Республіки» намагалися переконати тогочасних провідників держави, що «для піднесення курсу українських паперових грошей, перш за все, необхідно відмежувати Україну від впливу російських грошей, курс яких буде, безсумнівно, падати. Україна не буде в силах зупинити падіння рубля»¹³²¹. Проте УНРівські можновладці не почули цих попереджень.

Тим часом більшовики ще більше активізували через Наркомат фінансів РСФРР свою політику «дешевих» грошей і розпочали динамічний випуск нічим не забезпечених паперових грошових знаків у необмеженій кількості. Значна частина цієї грошової маси, безперешкодно перебуваючи у обігові на українському ринку і нарощуючи свою кількість, підривала зародки вітчизняної господарської та перші ознаки фінансової систем й сприяла розкручуванню інфляційних процесів. За підрахунками голови установленої при Генеральному секретарстві фінансів УНР особливої наради з фінансово-економічних питань С. Соколовського, обсяг проникнення в березні–квітні 1918 р.

¹³¹⁷ Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю. Національна валюта України (1918–1919 рр.). – С. 27.

¹³¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 43–44.

¹³¹⁹ Там само. – Арк. 25.

¹³²⁰ Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю. Національна валюта України (1918–1919 рр.). – С. 27.

¹³²¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 43.

російських грошових знаків в Україну становив 15 млн руб. на день¹³²². При цьому, тільки на 1 січня 1918 р. вартість золотого довоєнного рубля, порівняно з 1 січнем 1917 р., (згідно із всеросійським індексом статистики) збільшилася від 2,93 до 20,46 одиниць¹³²³.

Євгеній
Преображенський

Більшовики були переконані, що грошове господарство повинно бути знищене разом із буржуазним ладом в суспільстві. Так, наприклад, в одній зі своїх публікацій тогочасний провідний фахівець фінансової думки більшовицької Росії проф. Є. Преображенський таким чином змалював позицію Советів щодо необмеженого випуску нічим незабезпечених паперових грошових знаків: «На наш вік паперового обігу математичних величин вистачить, а не вистачить – їх можна вигадати»¹³²⁴. При цьому професор передбачав у майбутньому ще й зведення пам'ятника друкарському верстатові, який безмежно друкував гроші, спричиняючи

цим руйнацію буржуазного ладу.

Перед Україною, таким чином, постала нагальна потреба якщо не відмежуватися від загрози гіперінфляційної кризи, то хоча б мінімізувати її руйнівний удар. Серед вітчизняних економістів дедалі частіше лунали рішучі вимоги розриву української фінансової системи з рублем. Професор М. Туган-Барановський, наприклад, виступаючи за таке відокремлення, зауважував, що цього потребують «навіть не політичні, а надзвичайної ваги і принуки економічні інтереси українського народу. І стягаючись цим, зволікати, гаяти час не можна: кожен місяць угайки погіршує становище і все більше утруднює рятунок України од того фінансового провалля, в яке летить совітська Росія»¹³²⁵.

14 квітня 1918 р. Центральна Рада змушена була заявити це питання до обговорення на другому засіданні спеціальної фінансово-економічної наради, яке відбулося під головуванням С. Соколовського, проте учасники зібрання так і не винесли остаточного рішення з приводу ставлення до рубля¹³²⁶. У російському ж обігу з передвоєнних часів до 1 листопада 1917 р. сума грошей збільшилася від майже 1 млрд

¹³²² Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 42.

¹³²³ Экономическая жизнь. – 1934. – 31 травня.

¹³²⁴ Преображенский Е. Социалистическая революция и финансы // Сборник к 3-му Конгрессу Интернационала. – М.: НарКомФин, 1921. – С. 21.

¹³²⁵ Туган-Барановський М. Неодкладна справа // Нова Рада. – 1918. – ч. 133.

¹³²⁶ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 40–43.

600 млн до 20 млрд руб., а на кінець квітня 1918 р. їх було вже близько 40 млрд рублів¹³²⁷. Альтернативи, крім шляху на розрив з російським рублем, в Україні безумовно не було. Проте урядові Центральної Ради розв'язувати цю проблему вже не судилося. 29 квітня 1918 р. у Києві відбувся державний переворот на чолі з правими силами, внаслідок якого УНР було повалено й проголошено Українську Державу у формі Гетьманату П. Скоропадського.

10 травня 1918 р. гетьманський міністр фінансів А. Ржепецький на з'їзді кадетської партії у Києві заявив, «що створити добробут в Україні за теперішніх умов можливо тільки відокремившись від Росії»¹³²⁸. При цьому міністр вказав на стратегічну мету свого відомства, яка полягала у тому, що «ми зобов'язані створити свою грошову систему»¹³²⁹. Розлучення з російською валютою нова консервативна влада передбачала здійснювати поступово і планомірно, на цивілізованому рівні.

Готуючись до антиросійської валютної реформи, уряд Ф. Лизогуба доручив Кредитовій канцелярії Міністерства фінансів підрахувати приблизну загальну кількість рубльової грошової маси, що оберталася в Україні. За її відомостями, на червень 1918 р. в українському ринку перебувало в обігу російських грошових знаків: номіналом 500 руб. – на 200 мільйонів, 100 руб. – на 110 млн, 50 руб. – на 37 млн руб., 25 руб. – на 740 млн, 10 і 5 руб. – на суму по 555 млн, 1 та 3 руб. – на 430 мільйонів. З них, царських грошей оберталося 3 млрд 647 млн, думських і керенок – 5 млрд 800 млн, серій – 1 млрд руб., а загалом – 10 млрд 447 млн рублів¹³³⁰. П. Скоропадський з цього приводу згадував: «В перший період гетьманства Ржепецький і я намагалися якомога швидше відмовитися від російських грошей. Пам'ятаю, це передбачалося зробити в середині липня. Операція була надзвичайно складна, позаяк вимагалось накопичити попередньо близько мільярда українських грошей для того, щоб безперешкодно зробити обмін російських грошей на українські»¹³³¹.

До цього терміну міністрові фінансів А. Ржепецькому слід було підготувати міністерські структури для спроможності проведення грошової реформи і створення національної фінансової системи: необхідно було підібрати працездатний склад урядовців та дієздатний відомчий апарат, «без котрого, – за словами гетьмана, – задовільно

¹³²⁷ *Туган-Барановський М.* Політична економія. Курс популярний. – С. 126.

¹³²⁸ *Известия.* – 1918. – 15 серпня.

¹³²⁹ Там само.

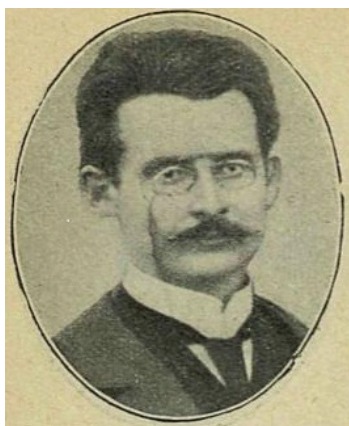
¹³³⁰ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1918 г.). – С. 45.

¹³³¹ *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 193–194.

нічого не можна було провести»¹³³², створити Державний банк і відновити діяльність його контор та відділів, підготувати на законодавчому рівні до емісії достатню кількість національної валюти, яка могла б замінити необхідну в обігу вилучену рубльову грошову масу тощо. Таку підготовку, на мою думку, було в основі своїй завершено із закінченням липня – на початок серпня 1918 року.

Від травня по серпень 1918 р. в Україні практично було закладено функціональну, апаратну, кадрову, побутову й адміністративну базу для подальшого налаштування органів фінансового управління країною, що давало можливість з наступного місяця (серпня) приступити й до їх розбудови та перших заходів у здійсненні фінансової реформи в державі. 31 липня 1918 р. міністр фінансів А. Ржепецький іде у короткотривалу відпустку, а його на цей час заступає товариш (заступник) міністра Г. Курило¹³³³. Цей факт побічно також свідчить, що на межі липня–серпня в Українській Державі було пройдено певний етап формування й структуризації фінансової адміністрації країни.

Тим часом, влітку 1918 р. у періодичних виданнях з'явилися численні публікації з вимогами позбавлення національних фінансів від негативного впливу російського рубля. У тому чи іншому вигляді пропозиції ці висувалися представниками найрізноманітніших верств суспільства. Питання усамостійнення українського фінансового господарства виникло і під час роботи з'їзду Союзу промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства України (Протофісу), який тривав у травні 1918 р. у Києві. 17–18 травня 1918 р. відбулися засідання секцій.

Леонід Яснопольський

Серед їхніх резолюцій були й тези авторитетів економічної науки тих часів.

Наприклад, проф. Л. Яснопольський з приводу відокремлення української грошової системи від впливу рубля обмежився лише загальними фразами про те, що «для встановлення основ для таких кардинальних питань... необхідно, щоб голос громадсько-економічних сил був попередньо вислуханий урядом»¹³³⁴. Його колега, проф. О. Білімович пропонував, як захід для попередження напливу рубля з РСФРР,

¹³³² Там само. – С. 194.

¹³³³ Державний Вістник. – 1918. – 15 серпня.

¹³³⁴ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 19 травня. – С. 6.

«встановити на мирних переговорах України з Великоросією, шляхом взаємної угоди, норму подальшого друку російського рубля», а з питання запровадження окремої грошової системи висловився, що «з огляду першочергової важливості, складності і недостатньої розробки питання – передати його у постійно діючий орган Союзу (мався на увазі Протофіс – П. Г.-Н.) для можливо спішного його розгляду з доведенням підсумків до відома в Міністерство Фінансів»¹³³⁵. Як бачимо, промисловці, банкіри, торговці та наукові мужі, які співчували поглядам діячів Протофісу, у травні 1918 р. не виявили якоїсь конкретної позиції стосовно проблеми рубля на українському фінансово-господарському просторі.

Разом з тим, усі усвідомлювали, що це питання вимагає якнайшвидшого вирішення. Так, «Одеський листокъ» відзначав, що «причиною дорожнечі та грошової спекуляції є паперовий потоп грошей. Більшовики продовжують друк грошей у всіх друкарнях Москви. Спекуляція на гроші набере ще більших розмірів, як буде вільний переїзд з Росії. Щоби запобігти повному банкрутству, уряд України мусить вжити відповідних заходів: а) не допустити напливу керенок з півночі; б) усталили курс грошей, які є у обігові»¹³³⁶. Своєю чергою, в уманському часописі «Союз» зазначалося, що «одним із заходів поліпшення становища є утворення на Україні своєї валюти з тим, щоб російські гроші були визнані іноземною валютою і не мали сили обов'язкового грошового знаку»¹³³⁷. Натхненник створення Україною власної грошової системи проф. М. Туган-Барановський заявив через пресу, що «це повинність найперша і невідкладна українського фінансового відомства. Воно мусить, не гаючись анітрохе, взятись до реформи української грошової системи й збудувати її на нових основах, порвавши зв'язок між карбованцем і російським рублем»¹³³⁸.

У серпні з'ясувалася позиція великих промисловців та фінансистів, які були об'єднані у Протофісі й загалом дотримувалися проросійських, проте, зрозуміло, антибільшовицьких поглядів. Позицію цю виклав у статті під заголовком «До питання про Українську грошову систему» проф. Я. Діманштейн. Він, зокрема, зазначав, «що поява незалежної української держави зовсім не явилася результатом проникнення у широкі маси населення нової національно-державної

¹³³⁵ Там само. – С. 4.

¹³³⁶ Одеський листокъ. – 1918. – 30 червня.

¹³³⁷ Союз. – 1918. – № 13.

¹³³⁸ Туган-Барановський М. Неодкладна справа // Нова Рада. – 1918. – ч. 133.

ідеї, не явилася результатом об'єктивного історичного процесу»¹³³⁹. Автор стверджував, «що політичне відокремлення України від Росії є результатом переходу влади в Росії до рук революційної демократії і, зокрема, до рук більшовиків», а отже «ніяке об'єднання з Росією немислиме до тієї пори, поки при владі залишається більшовицький уряд»¹³⁴⁰. Виходячи з таких переконань, він пропонував «наполягати на збереженні всеросійської грошової одиниці, тому рубль повинен залишатися основою нашої грошової одиниці і не може, і не повинен бути замінений іншою одиницею, сталість якої не може бути рішуче нічим гарантована»¹³⁴¹.

Передбачаючи подальше падіння курсу рубля в Росії до нуля (вказуючи, що вже на той час там друкувалося понад 150 млн руб. на добу) і сподіваючись зберегти його відносну вартість в Україні, Я. Діманштейн закликав непримиримо боротися з більшовизмом в усіх областях, а отже й з більшовицькими грошовими знаками. Для цього автор пропонував, перш за все, запровадження «власного українського рубля, по можливості у дрібних грошових знаках. Для більшовицьких грошей потрібно було встановити термін, після якого вони втрачали б право ходіння, причому, українська держава мала б здійснювати протягом цього терміну їхній обмін на український рубль. Стосується це лише знаків уряду Керенського тисячорубльової вартості, 250-рубльової, 40 та 20 рубльової. Для так званих романівських грошей не потребується рішуче ніяких обмежень у праві їхнього ходіння»¹³⁴². Я. Діманштейн пропонував протидіяти проникненню більшовицьких рублів в Україну усіма можливими засобами та сконцентрувати торгівлю з Росією виключно в руках держави й звести її до натурального товарообміну.

На нашу думку, М. Дмитрієнко та О. Лисенко невірно розкрили сенс пропозиції Я. Діманштейна, викладаючи його погляди як прагнення «впровадження українського карбованця»¹³⁴³. Загальновідомо, що на серпень 1918 р. карбованець вже давно було запроваджено. Крім того, автор (Я. Діманштейн) закликав запровадити конкретно «український рубль», як протизвагу не російському царському рублю, обіг якого ним вважалось за необхідне зберегти, а рублю «революційної демократії... і більшовиків». До того ж, дотримуючись проросійської імперської

¹³³⁹ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 3 серпня. – С. 5–6.

¹³⁴⁰ Там само.

¹³⁴¹ Там само. – С. 6.

¹³⁴² Там само.

¹³⁴³ Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю. Національна валюта України (1918–1919 рр.). – С. 33.

позиції, попередньо сам Я. Діманштейн вказав, що рубль «не может и не должен быть заменен другой единицей»¹³⁴⁴.

За відмежування від рублів виступила і переважна більшість З'їзду кооперативних інструкторів, що відбувся у Києві влітку 1918 р. під головуванням проф. М. Туган-Барановського. Незважаючи на те, що частина делегатів доводила неспроможність усамостійнення національної валюти і фінансової системи за відсутності золотого запасу, більшість підтримала М. Туган-Барановського. Він, зокрема, заявив, що теорія необхідності золотого запасу є застарілою, а отже розрив з російськими грошовими знаками не лише можливий, але й необхідний. З добре аргументованою доповіддю про необхідність унезалежнення від рубля української валюти виступив й Л. Бобир-Бухановський, після чого було ухвалено рішення активно висловити думку кооператорів¹³⁴⁵. З'їзд просив Управу Українського Центрального Кооперативного комітету (УЦКК) звернутися до уряду з меморандумом про необхідність усамостійнення української грошової одиниці¹³⁴⁶.

На нараді УЦКК, яку скликав її голова Б. Мартос, окрім представників провідних кооперативних установ, були присутніми й вітчизняні економісти-професори: Л. Яснопольський, С. Остапенко, В. Тимошенко. Думку противників відмежування знову висловив Л. Яснопольський, який стверджував, що у цьому випадкові вартість української валюти неодмінно впаде до нуля. Проте кооператори підтримали проф. С. Остапенка, який доводив протилежне. Після наради Управа УЦКК подала урядові гетьмана відповідний докладно аргументований меморандум про необхідність проголошення українських грошей єдиним платіжним засобом в державі¹³⁴⁷.

Нагальну потребу звільнення вітчизняної фінансової системи від російський грошових знаків проф. М. Туган-Барановський згодом пояснював так: «Справа такого заходу була обумовлена необхідністю, бо у Росії в оберті паперових грошей на суму біля 1600 млн рублів перед [Першою світовою] війною, їх збільшилося на 1 листопада

Михайло
Туган-Барановський

¹³⁴⁴ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 3 септя. – С. 6.

¹³⁴⁵ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 211.

¹³⁴⁶ Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 15.

¹³⁴⁷ Там само.

1917 р. у суму 20 млрд. рублів, а на травень 1918 р. їх стало вже приблизно на 40 млрд. рубл[ів]. Інакше кажучи, збільшення кількості грошей за умов не збільшення кількості товарів викликає знецінення їх вартості і, відповідно, підвищення вартості товару. Перекочування цих «грошей» в Україну загрожувало підняттям у ринку країни цін і одночасно знецінення національної грошової одиниці»¹³⁴⁸. Тим часом курс царського рубля, що вільно перебував у обігові, у Німеччині знизився з 1,33¹/₂ марки до 1,23 марки (на 27 травня 1918 р.) і потім падав майже кожного дня так, що на середину червня він складав вже 1,14 марки, а думський рубль котувався ще на 15 пфенінгів нижче¹³⁴⁹. До серпня 1918 р. падіння кредитового рубля, наприклад, вартістю у 5 руб. золотом, досягло приблизно 35 простих рублів¹³⁵⁰.

Справа виходу України з рубльової зони виявилася не з легких і вимагала низки послідовних кроків. 27 липня 1918 р. Міністерством фінансів було випущено Обіжник (№ 39) «В справі помішування в %% папери Української Держави всіми кредитовими установами України відчислень, які робляться з 1/1 1918 р.», яким цим установам «відчислення, які робляться з 1/1 1918 року, в свої капітали, які згідно з уставами цих кредитових установ предписувалось держати в Державних або Правительством гарантованих %% паперах, належать поміщати в %% папери Української Держави, а до часу випуска останніх на своїх біжучих рахунках в Державному або приватних банках»¹³⁵¹.

Частково перешкодити вільному й безперервному проникненню рублів мав на меті Закон «Про обмеження ввезення на Україну російських грошових знаків», підготовлений 23 липня і затверджений гетьманом 14 серпня 1918 року¹³⁵². Законом заборонялося ввезення на терени Української Держави п'ятивідсоткових зобов'язань і білетів російського Госказначейства. Ввезення ж російських державних кредитових білетів і розмінних скарбових знаків допускалося лише сумою не більшою за 10 тис. руб. на особу. Якщо кордон перетинався сім'єю, то її голові дозволялося взяти з собою не більш ніж 10 тис. руб., а решті членам родини – не більше 2 тис. руб. на кожного, з умовою, однак, що їхня загальна сума мала б не перевищувати 20 тис. руб. на одну сім'ю.

При перетині кордону (при виїзді з Росії) українським громадянам дозволялося брати з собою російських грошових знаків на суми,

¹³⁴⁸ Туган-Барановський М. Політична економія. – С. 126.

¹³⁴⁹ Frankfurter Zeitung. – 1918. – 19 червня.

¹³⁵⁰ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 12 серпня. – С. 7.

¹³⁵¹ Державний Вістник. – 1918. – 10 вересня.

¹³⁵² Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 194–195.

що не перевищували б зазначені вище, але на одну сім'ю їхня норма становила не більш ніж 100 тис. рублів. При цьому родини, які мали при собі подібні суми, повинні були пред'явити посвідчення від українського консула про те, що ці грошові накопичення є результатом ліквідації майна вказаної сім'ї. Кожна окрема особа мала право взяти з собою купони від відсотків російських державних паперів поточних термінів або тих, що закінчилися, на суму не більшу від 250 руб., а для сімей кількість таких купонів не повинна була перевищувати 500 руб. на кожну родину. У випадкові ж, якщо в поштових відправленнях або посылках, а також у осіб, що перетинали кордон, виявляли зобов'язання або білети російського Госказначейства, то вони конфісковувалися до скарбового прибутку Української Держави. Так само вилучалися російські кредитові білети, купони від російських відсоткових паперів і скарбові розмінні знаки у сумах, що перевищували вищезазначені обмеження¹³⁵³.

Утім, закон цей не дав якихось суттєвих результатів і, перш за все, через прозорість українсько-російського кордону, недостатню чисельність й розгалуженість мережі митних та кордонних пунктів, які тільки-но почали встановлюватися, а також через непідготовленість і недостатню чисельність загонів кордонної охорони. Сучасник тих подій Л. Неманов зазначав, що «проникнення російських грошових знаків здійснювалося з двох цілком різних шляхів і причин: з одного боку, завдяки колосальній різниці в ціні продуктів продовольства на Україні та у Великоросії, відбувалася постійна дифузія, яку не могли зупинити ані гетьманські, ані радянські кордони. Життя брало своє. Якщо пуд цукру на Україні коштував 80 рублів, а через кілька десятків верст ціна його доходила до 400 рублів і вище, то ніякі сили не могли перешкодити продуктам іти з України в Великоросію, а грошам – здійснювати цей шлях у зворотньому напрямкові. Іншим джерелом появи російських грошей була втеча заможних людей з Радянської Росії на Україну, що особливо підсилилася на початку червня [1918 р.]. Ніякі митниці не могли вгледіти за тими десятками мільйонів всякого роду коштовностей, які провозилися законними і напівзаконними засобами»¹³⁵⁴.

Восени (жовтень–листопад) 1918 р., крім того, наближалися терміни виплат по російським п'ятивідсотковим короткостроковим облігаціям¹³⁵⁵. Перед гетьманським урядом виникло питання

¹³⁵³ Там само.

¹³⁵⁴ Там само. – С. 44.

¹³⁵⁵ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 219.

ставлення до цих «грошей» і сплати по ним відсотків. Ще 3 травня 1918 р. українським Міністерством фінансів було видано постанову, якою встановлювався порядок одержання авансів в рахунок відсотків за паперами цих позик¹³⁵⁶. Згідно з вищевказаною постановою, установам Держбанку, скарбницям і державним ощадкасам дозволялося видати «під забезпечення паперів, прийнятих іми на хоронення і по другим операціям, безпроцентові аванси в розмірі сум причитаючихся по купонам минулих строків»¹³⁵⁷. Зазначена пільга (як було кваліфіковано це рішення законодавчим актом) поширювалася лише на ті папери, які б здавалися вищезгаданим установам не пізніше 1 листопада 1918 року¹³⁵⁸. Такі ж «пільги» поширювалися і на папери, що до зазначеного терміну були здані для зберігання або по інших операціях до приватних закладів, однак в такому випадкові Державний банк мав право вимагати передачу йому самих паперів на зберігання. Такі папери підлягали, у випадку бажання власника повернути їх, видачі «зо всіма бувшими при них купонами сроків після 1 Вересня 1918 року, при умові уплати сум, полученных як-би авансів в рахунок процентів»¹³⁵⁹.

Невдовзі, 29 серпня 1918 р. в офіційному оголошенні Міністерства фінансів тримачам облігацій повідомлялося які цінні папери підпадають під дію вказаної постанови, а саме: п'ятивідсоткові зобов'язання російського Госказначейства, які раніше приймалися нарівні з кредитовими білетами до всіх сплат з купонами не пізніше 1 вересня 1918 р.; п'ятивідсоткові внутрішні позики І і ІІ випусків 1905 р. та ІІІ випуску 1908 р.; п'ятивідсоткові позики 1914 і 1915 рр., ІІ внутрішня п'яти з половиною-відсоткова 1915 р., такі ж військові позики 1914, 1915 і 1916 рр. та п'ятивідсоткова «позика волі» 1917 року¹³⁶⁰. Основний зміст оголошення містився в його останньому реченні, яким повідомлялося, що постанова від 3 травня 1918 р. «зістається в силі, але з огляду на приближення 1-го вересня 1918 року, необов'язкові до прийому в платіж, як громадянами по-меж ними, так і установами»¹³⁶¹.

Майже за місяць після дня виходу вказаного оголошення, 28 вересня 1918 р. П. Скоропадський затвердив Закон «Про видачу авансів в рахунок відсотків з паперів тих позик, що випущено або гарантовано колишнім російським урядом і яким встановлювався порядок їх

¹³⁵⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 25; Державний Вістник. – 1918. – 10 вересня.

¹³⁵⁷ Там само.

¹³⁵⁸ Попередньо, як видно з проекту закону, терміном здачі призначалося 15 жовтня 1918 р.

¹³⁵⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 25; Державний Вістник. – 1918. – 10 вересня.

¹³⁶⁰ Державний Вістник. – 1918. – 10 вересня.

¹³⁶¹ Там само.

одержання»¹³⁶². Фактично, цей закон достеменно дублював постанову Міністерства фінансів від 3 травня 1918 р., з додатком лише останнього (IV) пункту, яким вказувалося, що особи, винні у поданні до Держбанку «завідомо неправдивих відомостей про відсоткові папери, які переходять (тобто, зберігаються – П. Г.-Н.) в банках», засуджуватимуться до покарання¹³⁶³. Пізніше, 25 жовтня 1918 р. гетьман затвердив ухвалу урядом 19 жовтня¹³⁶⁴ (Журнал Ради міністрів від 19 жовтня 1918 р.) постанову про зміну п. 3 Закону від 28 вересня 1918 р., якою міністрові фінансів надавалося право продовження терміну для заяви Держбанку вищезгаданих паперів, які були прийняті на збереження чи по інших операціях комерційними банками¹³⁶⁵.

Постійний непідконтрольний вплив в Україну подібних короткострокових зобов'язань російського Госказначейства змусив уряд вдатися до заходів, що мали за мету перешкодити збільшенню кількості п'ятивідсоткових облігацій, які оберталися як платіжний засіб за законом УНР від 4 грудня 1917 року. 2 жовтня урядом було схвалено (Журнал Ради міністрів від 2 жовтня 1918 р.) внесений А. Ржепецьким Законопроект «Про обов'язкове представлення в установи Державного банку для штемпелювання 5% зобов'язань Російської Державної скарбниці»¹³⁶⁶. 4 жовтня 1918 р., після затвердження його гетьманом, цей проект набув чинності закону¹³⁶⁷. Отже, як зрозуміло вже з самого заголовку, усі п'ятивідсоткові короткострокові російські облігації підлягали штемпелюванню. Крім того, цим законом скасовувалося право таких облігацій на обіг нарівні з грошовими знаками, хоча й безпосередня, чисто облігаційна, платіжна сила їх (проштемпельованих) в межах Української Держави все ще зберігалася¹³⁶⁸.

Закон від 4 жовтня 1918 р., своєю чергою, доповнило розпорядження міністра фінансів про строк представлення всіх п'ятивідсоткових зобов'язань російського Госказначейства до Українського Державного банку на штемпелювання, що з'явилося у пресі 16 жовтня 1918 року. Розпорядженням зазначалося, що в тих місцевостях, де немає установ Держбанку, названі зобов'язання можуть вноситися до місцевих скарбниць, які мали пересилати їх до належних інституцій Держбанку власним розпорядженням, а «граничним строком для

¹³⁶² Державний Вістник. – 1918. – 5 жовтня.

¹³⁶³ Там само.

¹³⁶⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 19.

¹³⁶⁵ Державний Вістник. – 1918. – 31 жовтня.

¹³⁶⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 3 зв.

¹³⁶⁷ Державний Вістник. – 1918. – 16 жовтня.

¹³⁶⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 44, 111.

представлення зобов'язань до штемповання призначається 15 листопаду 1918 року»¹³⁶⁹. До цього додавалося, що «зобов'язання, які не будуть представлені до 15 листопаду 1918 року, для накладання на них штемпів, до інституцій Державного Банку або не будуть внесені до того ж строку до Скарбниць, не будуть прийматись в платіжі урядовими касами і не будуть обов'язковими до обігу між приватними особами»¹³⁷⁰.

Штемпелюванню підлягали п'ять з восьми облігацій, а саме: номіналами в 1 тис. руб., 5 тис. руб., 10 тис. руб., 25 тис. руб. та 100 тис. руб.; облігації у 500 тис. руб. та 1 млн руб. не штемпелювалися, очевидно через те, що термін їхньої виплати закінчився у червні 1918 року¹³⁷¹. Штемпелювання проводилося Держбанком у Києві та його конторами і відділами у Бахмуті, Мелітополі, Одесі, Олександрові, Ромнах, Сумах, Харкові, Херсоні та Чернігові¹³⁷². Таким чином, уряд гетьмана, крім спроби перешкодити напливу таких 5% зобов'язань з Росії та виводу їх з грошового обігу в Україні, визнавав викуплені своїми громадянами російські облігації власними державними зобов'язаннями, але на невизначений термін відкладав їхнє погашення. Штемпелюванням же було практично здійснено реєстрацію (як засвідчення їх дійсності) визнаних ним облігацій і конкретизовано обсяг державного зобов'язання перед громадянами-ввірителями¹³⁷³.

Наступним кроком реформи грошового обігу став вихід 5 листопада 1918 р. Закону «Про надання міністрові фінансів права видавати постанови про обов'язкове пред'явлення до обміну російських кредитових білетів вартістю у 250 руб.»¹³⁷⁴. В ту пору зовнішньополітична ситуація в Європі навколо України та й у ній самій докорінно змінилася, що надало нового натхнення і певних важелів впливу на владу «єднінонедєлімцам». Сучасник виходу вищевказаного закону Л. Неманов згадував, що «при своїй появі він викликав бурю у всьому російському друці Києва, позаяк він з'явився в момент розгрому Німеччини, появи союзників у Румунії, успіхів добровольчої армії, коли всі почали дивитися на Україну, як на П'ємонт у справі відродження Росії»¹³⁷⁵.

Тиск на П. Скоропадського посилювався з усіх боків, у тому числі й з боку окремих членів уряду. Проте, незважаючи на такі обставини,

¹³⁶⁹ Державний Вістник. – 1918. – 16 жовтня.

¹³⁷⁰ Там само.

¹³⁷¹ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 219, 221.

¹³⁷² Там само. – С. 221.

¹³⁷³ Там само. – С. 121.

¹³⁷⁴ Неманов Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 44.

¹³⁷⁵ Там само. – С. 45.

7 листопада 1918 р. уряд Ф. Лизогуба, між інших законопроектів, все ж таки ухвалює, за винятком однієї (VI) статті, внесений міністром фінансів проект Закону «Про обов'язкове пред'явлення до обміну російських кредитових білетів вартістю у 250 руб.»¹³⁷⁶, який наступного дня було затверджено гетьманом¹³⁷⁷. Згідно з вищевказаним законом, російські грошові знаки вартістю у 250 руб. підлягали обміну на ті, «що мають законне ходіння на території України», в установах Держбанку, Держскарбниці, державних ощадних касах та інших закладах за вказівками міністра фінансів. Крайній термін обміну встановлювався міністром фінансів, після чого рублі цієї вартості «позбавляються права ходіння на території України і перестають бути обов'язковими до прийому у платежі, як між приватними особами, так і у всіх грошових рахунках скарбниці»¹³⁷⁸.

При обміні зберігалася чинність правила про обмін старих («ветхих») кредитових білетів на нові. Міністр фінансів також мав встановити порядок обміну (що здійснювали каси), величину суми, вище якої зазначені кредитові білети не могли бути прийняті до обміну одночасно від однієї особи. Задля здійснення обміну 250-ти рубльових російських кредитових білетів, міністрові фінансів було дозволено випускати кредитові білети і знаки Держскарбниці «вище встановленої законом листопада 1918 року обмежувальної суми»¹³⁷⁹. При цьому слід зазначити, що з огляду на ситуацію, яка склалася на той час в країні, закон цей так і не було оприлюднено в пресі.

7 листопада 1918 р. урядом було ухвалено також Законопроект «Про надання міністрові фінансів права приймати необхідні на його погляд міри до вилучення з обігу цінностей, що мають ходіння у якості грошових знаків», який наступного дня затвердив П. Скоропадський¹³⁸⁰. Таким чином, цей закон став черговою ланкою закону від 4 жовтня 1918 р., які об'єднувалися у плані перетворення національної грошової системи. Через цей закон А. Ржепецький отримав можливість заборонити обіг в Україні й вилучити з нього будь-які купони російських позик і білетів російського Госказначейства, серій п'ятивідсоткових короткотермінових зобов'язань Російської скарбниці та інших цінних паперів, а також бони, що були випущені різними містами та самоврядуваннями.

¹³⁷⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 32.

¹³⁷⁷ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 45.

¹³⁷⁸ Там само. – С. 197.

¹³⁷⁹ Там само.

¹³⁸⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 31 зв. – 32.

Крім того, урядом було прийнято Закон «Про припинення ходіння Російських скарбових знаків вартістю в 20 і 40 рублів» (тобто так званих «керенок»), а також Розпорядження міністра фінансів «Про пред'явлення до штемпювання кредитових білетів вартістю у 1000 рублів», які, однак, ще не були затверджені П. Скоропадським і не встигли вступити в дію через швидке падіння Гетьманату¹³⁸¹. Згідно з проектом вищевказаного закону, скарбові знаки у 20 та 40 руб. мали підлягати обміну на українські грошові знаки до 31 грудня 1918 р. з утриманням збору у розмірі десятивідсоткової (10%) номінальної вартості знака, запропонованого до обміну.

Збір цей мав стягуватися і при прийнятті вказаних скарбових знаків у платежі державними касами і державними кредитовими установами. При обміні зберігало чинність правило старих грошей на нові, а також зберігалося право міністра фінансів встановлювати максимальну межу суми, вище якої означені рублі не могли бути обмінені одночасно однією особою. Задля здійснення обміну до 31 грудня 1918 р., міністрові фінансів передбачалося надати право випуску кредитових білетів і знаків Держскарбниці понад передбачену законом від 12 жовтня 1918 р. обмежувальну суму у 2 млрд 500 млн карбованців. Закон мав набути чинності одразу по його затвердженні гетьманом і бути переданим для виконання міністром фінансів по телеграфу.

Що стосується міністерського розпорядження про штемпелювання російських кредитових білетів вартістю в 1 тис. руб. (зразка 1917 р.), то воно було дієвим прикладом використання А. Ржепецьким наданого йому відповідного права вищезгаданим законом, ухваленим урядом 7 листопада. Порядок штемпелювання був схожий на правила штемпелювання п'ятивідсоткових російських облігацій з різницею лише в тому, що в даному випадку тим, хто приніс свої рублі до штампю, здійснення чого вимагало пересилки, мали видаватися особливі іменні квитанції, за якими, не пізніше ніж через два тижні з дня видачі квитанції, поверталися б проштемпельовані кредитові білети.

Кінцевим терміном для подачі 1000-рубльових грошових знаків до штемпелювання призначалося 20 грудня 1918 р. з тим, однак, «що білети, не заштемпельовані до 10 грудня 1918 р., з цього терміну перестають бути обов'язковими в платежах між приватними особами і допускаються лише до прийому в платежі і внески до установ Державного банку, скарбниць, державних ощадних кас, а також до приватних кредитових закладів»¹³⁸². Після 20 грудня непростемпельовані

¹³⁸¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 44.

¹³⁸² Там само. – С. 195.

кредитові білети вартістю в 1 тис. рублів, мали бути оголошені недійсними в Україні. Закони ці, однак, гетьман затвердити не встиг. Не встиг гетьман затвердити й Закон «Про державну грошову одиницю», яким передбачалося встановити карбованець єдиною національно-державною валютою України.

Герман Лерхе

Необхідність вилучення російських грошей диктувала, перш за все, фінансово-економічна потреба і доцільність. Проте, у жовтні 1918 р. знов постало питання про визначення єдиної державної грошової одиниці. Відповідний проект закону з цього приводу А. Ржепецьким та Г. Лерхе було подано на розгляд уряду. У ньому говорилося про складну фінансово-економічну ситуацію, що склалася в країні, і про шкоду, яку приносить для українського грошового обігу більшовицька політика необмеженої грошової емісії. Доповідачі, вказуючи на те, що купівельна спроможність рубля має яскраво виразну тенденцію наблизитися до нуля і за існуючих умов передається українській валюті, відзначали, що таким чином «грошовий обіг регулюється не Державним Урядом, а чужою державною владою; фінанси держави, інтереси народного господарства, благополуччя самих широких верст населення приносяться в жертву злочинним експериментам, що виробляються в зарубіжжі»¹³⁸³. Тому, на думку авторів, «найпершою, настійливою мірою в області грошового обігу, в дійсний час повинна бути визнана повна емансипація української валюти від російської. Тільки після розв'язання цього завдання можливо буде приступити до мір подальшого оздоровлення й упорядкування на Україні»¹³⁸⁴.

Доповідачами зазначалося, що раніше (за УНР) вже були спроби створення вітчизняної валюти, але вони не призводили до кінцевих результатів через як об'єктивні умови тієї пори, так і через непослідовність, значною мірою непродуманість і випадковість застосованих заходів. Центральною Радою було створено не українську валюту, а по суті лише нові назви (карбованець або гривня) для тих грошових знаків, що вже випускалися. Грошовою ж одиницею продовжував залишатися рубль, лише в рублях заключалися зробки і вироблялися грошові розрахунки. Карбованець і гривня, за діючим законодавством, – лише певний різновид грошових знаків в існуючій рубльовій грошовій системі, а не самостійна, незалежна від рубля, грошова одиниця. «В

¹³⁸³ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 201.

¹³⁸⁴ Там само.

підсумку, – зазначали вони, – законодавство Центральної Ради лише без потреби заплутало і ускладнило умови грошового обертву, не приносячи ніяких результатів»¹³⁸⁵.

Виходячи з цього, представники Міністерства фінансів пропонували:

- створити самостійну українську грошову одиницю;
- 2) заборонити рублю право ходіння на терені України;
- 3) остаточно встановити законодавчо природу і сутність державної грошової одиниці.

Державною валютою пропонувалося зробити карбованець, «позаяк з одного боку, золотий паритет має в сучасних умовах, за відсутності розміну і неможливістю розраховувати на швидке його відновлення, лише теоретичне значення, а з іншого боку, карбованець являє з себе грошову одиницю, найбільш близьку і звичну для населення, як за назвою, так і за своєю величиною, що відповідає російському рублю. Тому перехід до нової грошової одиниці, якщо за таку буде прийнято карбованець, зможе здійснюватися майже непомітно і у всякому разі без яких би то не було затруднень та ускладнень для обігу»¹³⁸⁶.

Розроблений Закон «Про державну українську грошову одиницю, для розвитку, доповнення і зміни належних узаконень» визначав:

✓ «1. Державна Українська грошова одиниця є карбованець, що містить 17,424 долі щирого золота. Карбованець поділяється на дві гривні, що заключає по сто шагів кожна.

✓ 2. Всі обрахування зборів, поступань, видач, платіжок і всіляких сум в грошових рахунках, актах й усіх взагалі зробках виробляється на карбованці.

✓ 3. Виконання по зробкам і зобов'язанням, що виникли до видання цього закону і виражених в рублях, учиняється в карбованцях, за розрахунком: 1 рубль дорівнює 1 карбованцю.

✓ 4. Надалі до обміну на українські грошові знаки, російські грошові знаки, виражені в рублях, зберігають право ходіння, за розрахунком: 1 рубль дорівнює 1 карбованцю, і обов'язкові до приймання у всі платежі (п.п. 2 та 3)»¹³⁸⁷.

Здійснити заплановані кроки з усамостійнення національної фінансово-валютної системи гетьманові та його урядові довелося б навіть за несприятливих політичних умов (які, власне, й склалися восени 1918 р.), адже вартість довоєнного російського золотого рубля, згідно

¹³⁸⁵ Там само. – С. 202.

¹³⁸⁶ Там само. – С. 202–203.

¹³⁸⁷ Там само. – С. 196.

з всеросійським індексом статистики, падаючи від 1 січня 1917 р. по 1 січня 1918 р. з 2,93 до 20,46 одиниць, на кінець 1918 р. сягнула у знеціненні аж до 164 одиниць¹³⁸⁸. Подібне підтверджується й тим, що 7 листопада 1918 р. урядом було ухвалено доповідь міністра фінансів щодо Закону «Про дозвіл вільного вивозу з України за кордон російських грошових знаків і цінних паперів»¹³⁸⁹, а 2 грудня 1918 р.¹³⁹⁰ Рада міністрів ухвалила рішення проштемпелювати всі без винятку російські грошові знаки (облігації, купони, рублі, врешті, tutti quanti білетів), стосовно чого Міністерству фінансів були надані відповідні доручення і повноваження.

Для втілення цих задумів у життя, однак, урядові П. Скоропадського історією вже не було відведено ані можливості, ані часу. 14 грудня 1918 р. Гетьманат припинив своє існування. Слід, проте, відзначити, що вищенаведена низка, як підготовлених до затвердження гетьманом, так і введених в дію законодавчих актів, дійсно являли собою розумну, добре продуману й прораховану, планомірно підготовлену і необхідну реформу грошової системи України. Логічного завершення започатковане перетворення вітчизняного грошового обігу, як одного з важливих складових становлення і реформи фінансової системи взагалі, набуло вже за Української Народної Республіки, коли Директорією було схвалено 5 січня 1919 р. урядовий Закон «Про заборону в Україні обігу російських грошових знаків».

Отже, Міністерством фінансів провадилася добре обміркована і підготовлена реформа грошової системи, якою передбачалося, перш за все, вихід з рубльової зони та остаточне установлення національної валютної системи, єдиною грошовою одиницею якої мав би стати карбованець. З падінням Гетьманату, Директорією 6 січня 1919 р. було затверджено новий Закон «Про Українську Державну грошову одиницю», згідно з яким такою проголошувалася гривня.

Таким чином, за Гетьманату було здійснено реальні кроки щодо налаштування фінансової системи України. Було створено дієздатний адміністративно-фінансовий апарат влади, створено Державний банк та Державний Земельний банк, налагоджено роботу Експедиції заготовок державних паперів, Фінансової комісії тощо, було також збільшено емісійне право для Міністерства фінансів, обсяг якого потребувала грошова ситуація в країні і який, одночасно, обмежувався рамками розумної межі, перетинання якої загрожувало б вибухом

¹³⁸⁸ Экономическая жизнь. – 1934. – 31 травня.

¹³⁸⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 32.

¹³⁹⁰ Гнатишак М. Вказана праця. – С. 121, 221.

гіперінфляції. Проводилася активна боротьба з фальшуванням національної валюти та розпочалася планомірна праця з виходу української фінансової системи з російської рубльової зони, які не вдалося істотно розширити через складну соціально-політичну ситуацію в державі та нетривкий термін існування Гетьманату. Вдосконалено й правову базу національної фінансової системи та грошового випуску. Було виправлено помилки, допущені у цій сфері урядовцями УНР. Фінансово-економічне життя країни почало поступово відроджуватися.

РОЗДІЛ 4

МІЖНАРОДНА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1917 – 1918 рр.)

Розділ 4

МІЖНАРОДНА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (1917–1918 рр.)

Лютий 1917 року видався для долі народів Російської імперії переломним. Не стало царської імперії Романових – «в'язниці для народів», які поволі почали здобувати не лише власні громадянські, але й національні права і свободи. Тим часом до кінцевої декади добігав третій рік Світової війни¹³⁹¹. Українська Центральна Рада, яка від березня 1917 р. очолила національно-політичний рух свого народу, попри перебування в революційній ейфорії, дуже швидко зіткнулася з кризовими явищами, що десятиріччями накопичувалися в країні й особливо загострилися внаслідок військових і революційних подій. Чи не найскладнішою проблемою стала відсутність в розпорядженні щойно створеного у червні 1917 р. українського уряду – Генерального секретаріату – грошових коштів. Від їх наявності залежав перебіг відродження практично всіх сфер як національного культурно-духовного життя, так і вітчизняного господарства.

4.1. Міжнародна фінансова діяльність уряду Української Народної Республіки

4.1.1. Українсько-французькі взаємини, як віддзеркалення стосунків між Центральною Радою та країнами Антанти (фінансово-політичний аспект)

Стоячи на ґрунті автономно-федералізму, провідники Центральної Ради протягом усього 1917 року не наважувалися перебрати від Петрограда в свої руки хоча б частину фінансово-економічного суверенітету, натомість безперестанно надсилали своїх делегатів-урядовців до

¹³⁹¹ 28 червня 1914 р. у Сараєво, столиці анексованої 1908 р. Австро-Угорщиною Боснії і Герцеговини, було вбито спадкоємця австро-угорського престолу Франца-Фердинанда (нар. 1863 р.), небіжа імператора Франца-Йосипа I, та його морганічну дружину – чеську графиню Софію Хотек фон Гогенберг (нар. 1868 р.). Стріляв 19-річний серб Гаврило Принцип, член таємної націоналістичної організації «Чорна рука». Його постріл спровокував початок I Світової війни. 4 липня 1914 р. австро-угорський уряд висунув урядові Сербії нездоланні вимоги, щоби потім «приступити до радикального вирішення питання шляхом військового втручання».

Тимчасового уряду з проханнями асигнації грошової маси в розпорядження української крайової влади. Отримував Київ, натомість, лише крихти, яких не вистачало навіть на налагодження адміністративної влади на Київщині. Коли ж в російській столиці стався жовтневий переворот і владу в Петрограді захопили більшовики, грошовий зашморг і зовсім загрожував поховати зародки української державності¹³⁹².

Ані проголошена у листопаді 1917 р. III Універсалом фактична самостійність УНР (федеративний статус в небільшовицькій Російській Республіці), ані перші кроки в напрямкові становлення національної фінансової системи не могли виправити ситуацію. Адже і на створення фінансової системи, і на налагодження податкових зборів, із започаткуванням випуску власних грошових знаків, також потрібні були кошти. Кошти термінові і немалі.

Саме в цей скрутний час вперше спостерігається зближення Української Народної Республіки з Республікою Французькою на офіційно-дипломатичному рівні, а приводом для налагодження контактів стала українська грошова проблема (для України) і питання збереження обороноздатності Східного фронту Першої світової війни (для Франції).

4 листопада 1917 р. Генеральний секретаріат УНР був поставлений до відома, що французький генерал Ж. Табуї, який у лютому 1917 р. був направлений у штаб російського Південно-Західного фронту (Кам'янець-Подільський) для підтримання зв'язку з французькою місією в Румунії, «дуже цікавиться [більшовицьким] переворотом на Україні, вітає федеративну Україну, але боїться австрійського впливу [на Центральну Раду]»¹³⁹³. Коли ж в листопаді 1917 р. український генеральний секретар фінансових справ М. Туган-Барановський перебував у Петрограді із завданням в черговий раз домогтися від Тимчасового уряду асигнації коштів для України, саме відбувся більшовицький переворот і ситуація з розв'язанням «фінансового питання» зависла в повітрі. У цей час українського міністра й запросив до себе французький посол в Росії Ж. Нуланс. Зазначивши, що «у Франції з глибоким співчуттям ставляться до українського руху», посол запропонував Центральній Раді фінансову допомогу у вигляді грошової

¹³⁹² Погляд автора на взаємини Центральної Ради з Тимчасовим урядом та Радою народних комісарів РСФРР у 1917 р. дивіться також: *Гай-Нижник П.* Політичне і фінансове протистояння між Україною і Росією: 1917 рік // *Україна дипломатична* – 2005. Науковий щорічник. – Вип. VI. – К., 2005. – С. 430–449; *Гай-Нижник П.* Гроші як засіб і прихована зброя у політиці поглинання та гібридної війни Росії проти України (1917–1922 рр.) // *Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики* / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.). – К.: «МП Леся», 2016. – С. 131–166.

¹³⁹³ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк.13.

Жозеф Нуланс

позики¹³⁹⁴. Утім, здійснити її Франція хотіла б не державним шляхом, а приватним, про що М. Туган-Барановський й повідомив листом голову Генерального секретаріату В. Винниченка¹³⁹⁵. Голова уряду, своєю чергою, зачитав отриманий лист на засіданні Кабінету міністрів 1 грудня 1917 року. Київські можновладці досить прохолодно поставилися до пропозиції та все ж таки ухвалили доручити М. Туган-Барановському «розробити план фінансових операцій між Україною і Францією»¹³⁹⁶.

Цікавою з цього приводу є реакція на перспективу отримання Україною грошової позики від Франції близької до Центральної Ради, зокрема до партії соціалістів-федералістів (УПСФ), київської «Нової Ради», яка у статті «Міжнародня економічна політика України» також доволі негативно поставилася до цієї пропозиції. Газета розгледіла в цьому намірі прошуки капіталістів, «які охотяться вкласти свої гроші в промислові підприємства на Україні»¹³⁹⁷. «Глибоке спочуття розшифровується простісінько в глибокий матеріальний інтерес капіталістичної Франції до тих можливостей, які відкриваються Україні з проголошенням Української Республіки. На превеликий жаль, – докоряла далі «Нова Рада», – доводиться трохи поворушити політичну пам'ять і знайти там таку дрібничку з недавнього минулого, що Франція у свій час, коли її моральний інтерес до України мав би величезне значіння, нічим не виявила спочуття до нашої долі. Тому це дає нам право перевести мову із сфери платонічних і моральних виразів на ґрунт просто-го обрахунку»¹³⁹⁸.

Якими ж, власне, були ці «обрахунки» французького уряду? Звичайно ж, зацікавленість Франції, як однієї з провідних країн Згоди, Україною не виникла несподівано в листопаді 1917 року, а тим паче не мала під собою добродійних підстав. Та чи можливо це у великій політиці взагалі, ще й в часи знекровлюючої довготривалої світової війни?

Немає сумніву, що інтерес країн Антанти взагалі, й Франції зокрема, був суто прагматичний. І причин цьому було чимало. Наведу, принаймні, кілька з них:

¹³⁹⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 178.

¹³⁹⁵ Там само.

¹³⁹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 49.

¹³⁹⁷ Нова Рада. – 1917. – № 195.

¹³⁹⁸ Там само.

- прагнення зберегти єдину державну Росію, яка мала б спроможність й надалі вести війну проти країн Почвірного блоку і тим самим виконувати свої союзницькі зобов'язання;

- теренами України простягнулася довжелезна східна лінія європейського протистояння на світовому бойовищі (Південно-Західний та Румунський фронти);

- на серпень 1917 року у складі російської армії було до 27 українізованих дивізій¹³⁹⁹, від яких значною мірою залежали хоч і не переможні на разі дії у війні, то принаймні утримання на сході Європи значної сили військ супротивника;

- в українську (переважно важку) промисловість свого часу було вкладено велику частку західноєвропейського капіталу.

Тож для Франції та інших країн Антанти було важливим ще й не допустити потрапляння України під вплив воюючих з ними центральноєвропейських держав.

Крім того, серед країн Згоди саме на Францію було покладено завдання опікуватися збереженням антантофільської позиції серед політичних кіл України. Ще 23 грудня 1917 р. між Францією та Англією було укладено угоду про поділ колишньої Росії на «зони впливу»: французька визначалася на захід від rischi: Керченська протока – гирло Дону – Дон – Царицин; англійська – на схід від неї. Більш того, до французької зони було включено ще й Польщу, а до англійської – узбережжя Білого моря та Прибалтику¹⁴⁰⁰.

Виявлятися ж ця зацікавленість почалася не з листопада 1917 р., як стверджувала вищенаведена стаття «Нової Ради», а щонайменше з літа того року. Ще в липні 1917 р. журналіст-міжнародник Ж. Пелісьє, француз, що за словами першого міністра (генсека) закордонних справ УНР О. Шульгина, «вперше щиро і з бажанням дізнатися правду дійшов до нашого руху»¹⁴⁰¹, заходився нав'язувати контакти між керівництвом Центральної Ради та Посольством Франції у Росії. 10 вересня 1917 р., за посередництва Ж. Пелісьє, у Петрограді відбулася перша зустріч представників України та Франції – генерального секретаря закордонних справ О. Шульгина з французьким послом в Росії Ж. Нулансом¹⁴⁰². Цілком логічним й, гадаю, очікуваним було прохання О. Шульгина про політичну підтримку позиції Центральної Ради

¹³⁹⁹ Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т. 2. – Київ: Либідь, 1992. – С. 606.

¹⁴⁰⁰ Революція на Україні по мемуарам белых. – С. 102.

¹⁴⁰¹ Шульгин О. Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. Статті, документи, промови. – К., 1918. – С. 56.

¹⁴⁰² Milow C. Die ukrainische. Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie. – Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2002. – S. 73.

з боку держав Антанти, як і закономірною – дипломатично тактовна відмова Ж. Нуланса, який, швидше, мав за мету лише для початку ознайомитися з ідеологією, намірами та рівнем потужності українського руху в Росії. Тож французький посол, який жваво зацікавився подіями в Україні, тим не менш відмовився в них втручатися, апелюючи тим, що то є внутрішньою справою Росії¹⁴⁰³.

Саме з того часу військовики та дипломати Антанти починають відвідувати Україну, зустрічатися з окремими політичними діячами, членами Центральної Ради та Генерального секретаріату, активістами і провідниками українських політичних партій. До цієї справи підключилися й англійці, які командували до Києва представника посольства Великобританії в Петрограді проф. Піре, головною метою якого було зібрання відомостей щодо становища на Південно-Західному фронті. Тож усіма подібними гостями збиралася інформація про перебіг та можливий розвиток української революції, стан збройних сил тощо¹⁴⁰⁴. Тоді ж, як зазвичай заведено у подібних сферах, до справи було залучено й гроші. Фінансові вкладення були, але на приватному рівні.

Так, наприклад, за антантофільські публікації грошові виплати отримали низка членів Центральної Ради, а через одного з лідерів УСДРП М. Порша на підтримку центрального друкованого органу української соціал-демократії, – «Робітничої газети», – було передано 10 тисяч рублів¹⁴⁰⁵. Подібний «контракт» було підписано також і з керівником київських «Последних новостей» Брайтманом¹⁴⁰⁶. «Ці дві газети, – зазначав у своєму звіті генерал Ж. Табуї, – згодні з допомогою сум, які коливалися від 10 до 20 тис. рублів на місяць, точно дотримуватися наших [французьких – П. Г.-Н.] директив і друкувати на їхніх шпальтах всі статті, які ми бажаємо»¹⁴⁰⁷.

Згадуваний мною вище французький журналіст-міжнародник Ж. Пелісьє, який водночас, до речі, був ще й членом Палати депутатів, відвідав Україну ще серпні 1917 року. Вважається, що він фактично виконував розвідувальну місію в Україні¹⁴⁰⁸. Ж. Пелісьє було зібрано багато відомостей про становище в Україні, які він 15 вересня 1917 р.

¹⁴⁰³ Reshetar G. The Ukrainian Revolution, 1917–1921. A Study of Nationalism. – New York, 1972. – Р. 98.

¹⁴⁰⁴ Раковський І. Політика Франції щодо України в 1917–1918 рр. // Український історик. – 1988. – № 1–4. – С. 57–69.

¹⁴⁰⁵ Копиленко О. «Сто днів» Центральної Ради. – К., 1992. – С. 126.

¹⁴⁰⁶ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – С. 158.

¹⁴⁰⁷ Там само.

¹⁴⁰⁸ Будков Д. В., Веденєєв Д. В. Слово правди про Україну. Міжнародно-інформаційна діяльність Української держави. 1917–1923 рр. – К.: «К.І.С.», 2004. – С. 41.

Жан Пелісьє

надав послу Франції в Росії Ж. Нулансу у вигляді змістовного інформаційно-аналітичного звіту щодо українських справ на 27 сторінках, з доданням цілої низки важливих документів на 120 сторінках¹⁴⁰⁹. Разом з тим, поширювана ним у Франції інформація про Україну розвіювала упередження місцевої преси та політикуму, що у шатах Центральної Ради в Києві діє «банда фанатиків без усякого виду, яка руйнує край в інтересах Німеччини»¹⁴¹⁰ і дедалі більше переконувала, що в Києві формується така державна сила, яка спроможна буде протистояти німецькому милітаризмові.

Безпосередньо у Києві за розвитком подій стежив представник французького уряду при штабі Південно-Західного фронту генерал Ж. Табуї. Він залишився в українській столиці з вересня, коли прибув у Росію у складі французької військової місії на чолі з генералом Нісселом й вперше вони зустрічалися з членами Генерального секретаріату під час візиту до Києва¹⁴¹¹. 9 жовтня 1917 р. Ж. Табуї разом з полковником Перлье мав майже двогодинну зустріч з генеральним секретарем військових справ С. Петлюрою та членами президії Генерального військового комітету України¹⁴¹². Французькі представники цікавилися питанням українізації армії й широким колом проблем у военній площині як з політичного спектру, так і з військового боку¹⁴¹³.

Після проголошення Центральною Радою III Універсалу 20 листопада 1917 р., Україна де-факто оголосила себе незалежною державою, і хоча де-юре все ще залишалася у федеративній спілці з демократичною Росією, її військово-політичні акції в міжнародній політиці значно зросли. Надто, коли західним союзникам стало відомо про більшовицькі перемовини з німцями та австро-угорцями, а отже й цілком очікуваний вихід Росії з війни та погіршення становища на фронтах, коли перед державами Згоди, як зазначав радник президента США Ч. Сеймур, «проблема тепер була не в тому, яким чином найкраще розбити Німеччину – проблема була в тому, як уникнути поразки»¹⁴¹⁴. Отже, виразний акцент нової російської (більшовицької) влади на шлях до замирення з австро-німцями і турками на

¹⁴⁰⁹ Там само.

¹⁴¹⁰ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 pp. – Т. 1. – С. 174.

¹⁴¹¹ Noulens G. Mon Ambassade en Russie Sovietique. – Т. 2. – Paris, 1933. – P. 26.

¹⁴¹² Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 pp. – Т. 1. – С. 175.

¹⁴¹³ Робітнича газета. – 1917. – Ч. 145. – 28 вересня.

¹⁴¹⁴ Архив полковника Хауза. – Т. 3. – М., 1939. – С. 151.

східно-європейських театрах воєнних дій та фактичне усамостійнення України після III Універсалу Центральної Ради, змушувало політикум держав, що перебували за західною лінією фронту, більш ґрунтовно глянути на Київ, як на чинник, що набуває окремої ваги і в долі такої любої західноєвропейським столицям єдиної Росії, й в перебігу, власне, самої Світової війни.

До встановлення тісних контактів з урядом УНР Францію та Англію заохочувала й преса цих країн. Характерними є, наприклад, наступні витяги з тогочасних часописів, як: «На сході Європи народжується нова сила – Україна» («L'Est Republicain»); або: «Чи можна ще говорити про Росію? Успіх більшовиків, здається, знищив єдність Росії. Є чутки, що Україна проголосила свою незалежність. Тимчасово? Можливо, але коли вона існує, вона є фактом, а наша політика мусить зважати на факти... Цілком природно, що Українська Автономія перетворюється в незалежність; з того часу, як «Великоросія» зреклася своєї державності, «Малоросія» стає державою. Наша політика мусить це взяти під увагу, якщо не хоче повторювати помилок минулого» («Temps»)¹⁴¹⁵. Відповідні органи країн Антанти зважили і на цей факт.

Тож французько-англійські емісари відчутно пожвавили свої дії. Відбулася низка зустрічей з ключовими українськими урядовцями: військових справ – С. Петлюрою, міжнародних справ – О. Шульгиним та фінансових справ – М. Туган-Барановським¹⁴¹⁶. Так, як вже згадувалося, Ж. Нуланс під час зустрічі з М. Туган-Барановським запропонував Центральній Раді фінансову допомогу у вигляді грошової позики¹⁴¹⁷, про що той й повідомив листом голову Генерального секретаріату В. Винниченка¹⁴¹⁸. Не зволікаючи, 26 листопада того ж року С. Петлюру відвідали англійський полковник Чарльз та французькі полковники Гравьє і Перльє. Наприкінці листопада 1917 р. французький генерал Ж. Табуї, у супроводі англійського майора Фіцвільямса, наніс візит генеральному секретареві міжнародних справ УНР О. Шульгину, якому зокрема заявив, що Франція із союзниками мають велику симпатію до України, а позаяк «будування нової республіки, та ще й серед таких обставин, є справа нелегка, союзні правительства пропонують свою допомогу і запитують, що саме потрібно Україні, і чим вони можуть бути корисні»¹⁴¹⁹. Допомога могла б бути на вибір:

¹⁴¹⁵ Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. – Льв.: Свічадо, 2002. – С. 236.

¹⁴¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 33, 35, 49–50.

¹⁴¹⁷ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 178.

¹⁴¹⁸ Там само.

¹⁴¹⁹ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 175; Шульгин О. Політика: Державне будівництво України і міжнародні справи. Статті, документи, промови. – С. 56.

чи то технічна, чи грішми, чи навіть крамом. Цілком очевидно, що час відвідин Ж. Табуї О. Шульгина у Києві з запитом про можливу допомогу з боку союзників і пропозиція надання французької грошової позики Ж. Нулансом М. Туган-Барановському в Петрограді збігаються зовсім не випадково.

У цьому контексті цілком логічним є форсування теми про грошову допомогу Україні з боку Антанти для заохочення Центральної Ради залишатися якщо не активною учасницею бойових дій на східному фронті, то принаймні надійним подразником та стримуючим фактором для німецьких та австро-угорських військ. Тож 1 грудня 1917 р. під час чергових відвідин Києва військовими представниками Згоди генералом Табуї (Франція) та майором Фітцвільямсом (Великобританія) французький офіцер запропонував урядові УНР позику у 10 мільйонів доларів¹⁴²⁰. Цей факт у своїх спогадах підтверджував й відомий політичний діяч тих часів М. Ковалевський¹⁴²¹. Українці ж, зокрема в особі О. Шульгина, вимагали офіційного визнання державами Антанти УНР, а пропозиція щодо позики залишилася без відповіді.

3 грудня 1917 р., після розстрілу більшовиками в Могилеві генерала М. Духоніна, до Києва прибули на чолі своїх місій представники країн Згоди при російській Ставці верховного головнокомандуючого – генерал Бартер (британської), генерал Лаерн (французької), генерал Ромаї (італійської), генерал Такаяначі (японської), генерал Коанда (румунської), генерал барон де Ріккель (бельгійської) та полковник Ленткієвич (сербської), яких зустрічала почесним маршем українська військова варта¹⁴²².

Ж. Нуланс серед співробітників Посольства Франції в Росії (Вологда, 1918 р.)

5 грудня 1917 р. до Києва знов виїжджає журналіст Ж. Пелісьє, який отримав наприкінці листопада 1917 р. настанови від посла Франції в Петрограді Ж. Нуланса, а напередодні – від французької військової місії. Йому було надано також доповідь про Україну лейтенанта Верже, що, як зазначав Ж. Пелісьє, містила

¹⁴²⁰ Milow C. Die ukrainische. Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie. – S. 73.

¹⁴²¹ Солуха П. Договір з Москвою проти Гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна). – С. 166.

¹⁴²² Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 175.

в собі «Помилок стільки, скільки й слів!»¹⁴²³.

Водночас офіційні представники французького уряду в колишній Росії ніяк не могли отримати більш-менш визначеної позиції Парижа щодо ставлення до Центральної Ради. Посол Ж. Нуланс прагнув прояснити офіційну позицію власної країни щодо УНР через своє Міністерство закордонних справ. Так, телеграмою від 6 грудня 1917 р. він запрошував: «Мені конче потрібно знати ваші наміри щодо України. Через два дні я буду запрошений відповідати на прохання Ради з приводу визначення союзниками уповноваження комісара при Генеральному Секретаріаті. Українці висловили бажання мати французького уповноваженого. Вони повинні також офіційно вимагати від мене фахівців не лише для війська, але й для фінансової сфери...»¹⁴²⁴.

Про необхідність підтримати український уряд (але неофіційно) президентові Ради міністрів та міністрові війни Франції Ж. Клемансо повідомляв й голова французької військової місії в Росії генерал А. Ніссель, а також голова французької місії в Яссах (Румунія) генерал А. Бертело (Бертло)¹⁴²⁵. Разом з тим, інформація, отримувана французьким урядом про Україну, була досить суперечливою і неоднорідною, а тому й скласти ясну картину про воєнно-політичні наміри Києва в Парижі було досить проблематично. При цьому на берегах Сени розуміли, що, як зазначалося у звіті спеціальної комісії¹⁴²⁶, яку було створено 7 грудня 1917 р. при Міністерстві закордонних справ Франції, аби перешкодити німецько-українському зближенню, хоч якось втримати існування східного (російського) фронту на теренах України й не допустити остаточного розпаду Росії як державного організму, слід було встановити контакт з місцевими урядами «економічною, фінансовою і технічною допомогою якомога швидше, щоб спробувати їх зблизити – звичайно, у формі федерації»¹⁴²⁷.

Проте французький уряд проволікав з діями. Тому французькі представники на сході Європи (військові місії в Румунії та у колишній Росії, Посольство Франції в Петрограді) діяли кожен на власний розсуд щодо Генерального секретаріату. Коли ж до Києва прибув (7 грудня 1917 р.) Ж. Пелісьє, то почув від генерала Грав'є, який від'їжджав до

¹⁴²³ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 123.

¹⁴²⁴ Там само.

¹⁴²⁵ Там само. – С. 124.

¹⁴²⁶ Звіт, до якого увійшли висновки й рекомендації цієї спеціальної комісії «для вивчення російських питань», було вироблено її членами і передано міністрові закордонних справ Франції 10 грудня 1917 р.

¹⁴²⁷ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 125.

Петрограда, що військові представники його країни зайняли щодо уряду УНР пасивно-нейтральну позицію, а його пропозиція призначити французького комісара з усією повнотою влади та належними фінансовими можливостями залишилася без уваги.

Ж. Пелісьє, який ставився більш прихильно до української справи і мав до того ж притаманний журналістам дипломатичний такт, за підтримки віце-консула Арке, зумів допомогти уряду УНР офіційно звернутися відповідною нотою 9 грудня 1917 р. до союзних держав, в якій генеральний секретар міжнародних справ О. Шульгин у прихованій формі висловив бажання України бути визнаною країнами Антанти самоврядною федеративною складовою Російської Республіки. Українці таким чином просили й політичної допомоги. В середині грудня 1917 р. (напередодні більшовицького ультиматуму Центральній Раді) генерал А. Бертело у терміновій телеграмі на ім'я голови уряду Франції радив «призначити в Київ комісара Французької республіки, який матиме всі повноваження, щоб говорити від імені Франції»¹⁴²⁸.

Анрі Бертело

Тим часом фінансова ситуація в Україні не покращувалася. 12 грудня 1917 р. Міністерство закордонних справ Франції одержало від свого посла в Петрограді «дуже конфіденційну» телеграму від 10 грудня, в якій Ж. Нуланс повідомляв Париж про те, що уряд УНР просить від уряду Ж. Клемансо «завдатків, які будуть повернуті з прибутку від монополій на продаж цукру», а також допомоги у створенні Державного банку¹⁴²⁹. Отже, йшлося про допомогу не лише грошовою масою, але й про технічну та фахову. У відповідь міністр закордонних справ Франції С. Пішон 13 грудня 1917 р. повідомив Ж. Нулансу, що питання надання Україні авансів, які будуть повернуті з прибутку від монополії на продаж цукру, вивчається. Між тим, фінансово-економічний і соціально-політичний стан в Україні був набагато гіршим, ніж це уявлялося послу Ж. Нулансу в Петрограді, а тим паче французьким можновладцям у Парижі.

13 грудня 1917 р. у Києві голова Генерального секретаріату В. Винниченко, звітуючи про діяльність свого уряду на VIII сесії Центральної Ради, стосовно збору податків заявив, наприклад, що їх «людність майже зовсім не платить, і Генеральний Секретаріат

¹⁴²⁸ Там само. – С. 128, 135–136.

¹⁴²⁹ Там само. – С. 127.

почуває велику грошову скруту»¹⁴³⁰. Грошова криза ускладнювала й внутрішньополітичну ситуацію в країні, яка цілком могла б призвести до занепаду молодого державності. Про це яскраво свідчило урядове засідання, яке відбулося 15 грудня 1917 р., коли генеральний секретар шляхів В. Єщенко повідомив колег, що вплив більшовизму в масах і в українському війську зростає, а сил для боротьби з ним у Генерального секретаріату нема. Просування більшовиків, зазначав В. Єщенко, могли б допомогти зупинити залізничники, проте, аби вірно на них опертися, потрібні гроші. «Без грошей ніяка боротьба неможлива», – наголошував генсек¹⁴³¹. С. Петлюра підтвердив, що становище є дуже грізним, а основна його причина – брак грошей. «Через це не можна послати агітаторів, задовольнити українське військо, серед якого шириться більшовизм, – зазначав він. – Треба виділити із складу Генерального Секретаріату групу Секретарів з особливими уповноваженнями щодо охорони Республіки. Коли нема вільних грошей, треба конфіскувати налічні капітали, де б вони не були»¹⁴³². М. Порш, пропонуючи негайно випустити українські гроші і тимчасово конфіскувати капітали ощадних кас, зробив разом з тим невтішний висновок: «Коли робітники і військо не одержать грошей, буде крах Республіки»¹⁴³³.

Жорж Табуї

У день початку українсько-більшовицької війни, 18 грудня 1917 р. генерал Ж. Табуї, так і не отримавши чітких інструкцій від свого уряду, відвідав голову Генерального секретаріату УНР В. Винниченка й виголосив йому офіційну заяву від імені французької військової місії в Росії. Говорячи, що незважаючи на те, що союзні держави (Антанта) ще не прийняли офіційного рішення щодо України, французький представник, зокрема, зазначив: «Я вважав за свій обов'язок не дожидатись офіційного мандату і прохати побачення

з Вами, щоб не губити дорогоцінного часу, щоб не бути захопленими несподівано, коли б настав час діяти, і значить приготувати матеріал для евентуальної розмови про фінансову й технічну допомогу, яку б

¹⁴³⁰ Народня воля. – 1917. – 14 грудня.

¹⁴³¹ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 12 зв. – 13.

¹⁴³² Там само.

¹⁴³³ Там само.

союзники могли дати Україні, щоб допомогти їй в її велетенській організаційній праці. Я щасливий виявити цю ініціативу, бо вчора увечері я дістав наказ запросити вас з огляду на фінансову й технічну допомогу, яку б Франція могла дати Україні, зазначити точно й передати до французького посольства якнайскорше [проекти] програм, який Український уряд думає реалізувати, та відповідні потреби»¹⁴³⁴.

Суть українських потреб можна побачити у доповідній записці з окресленням французької політики в Україні та в інших країнах колишньої Росії, яка 20 грудня 1917 р. надійшла до Ради міністрів Франції. У ній, між іншим, зазначалося, що Центральна Рада «просить у Франції фінансову підтримку, пропонує їй здійснювати контроль і відігравати дорадчу роль у формуванні України, а також бажає, щоб союзники були представлені у Києві французьким делегатом»¹⁴³⁵. Наступного дня Ж. Нуланс телеграмою в Париж повідомляв, що незважаючи на вищевказаний крок генерала Ж. Табуї, генеральний секретар міжнародних справ УНР О. Шульгин заявив останньому, що для України важливе «офіційне визнання і призначення посла»¹⁴³⁶. Посол також повідомив, що сам Табуї вважає за необхідне визнати Україну і від себе попросив негайно вивчити у будь-якій формі можливість «задовольнити, принаймні зовні, українські вимоги, які можуть бути, на нашу думку, надмірними, але якими, за нинішніх обставин, ми не можемо нехтувати»¹⁴³⁷. Майже подібні пропозиції надіслали до Парижа з Ясс генерал Бертело, з Петрограда генерал Ніссель та з Києва генерал Табуї.

Загострення ж ситуації в Україні загрожувало руйнацією військових планів французів, які за погодженням з англійцями мали за намір створити федерацію «Півдня Росії», сформувати в Україні на базі таборів для військовополонених збройні частини з поляків, чехів, балканських слов'ян для протистояння Центральним державам, а також прилучити до втримання фронту українські частини. З цією метою французька військова місія в Росії на прохання свого уряду розробила загальну програму діяльності Франції в «Росії». Згідно програми, союзники мали діяти кількома шляхами: політичною пропагандою, що належала до компетенції посла, та військовими заходами через військову місію. Зокрема передбачалася пропаганда з метою «матеріально підтримати добру волю», аби спонукати «діяти передовсім у напрямку

¹⁴³⁴ Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]). – Ч. I. – С. 232–233; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 175.

¹⁴³⁵ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 144.

¹⁴³⁶ Там само. – С. 147.

¹⁴³⁷ Там само.

війни»¹⁴³⁸. Така матеріальна допомога мала бути спрямована на формування насамперед боєздатних національних частин серед поляків, українців, донців, латишів, сербів, югославів та естонців.

Передбачалося протягом шести місяців надати грошові позики на утримання національних частин у такій пропорції: чехам – 66 млн руб. для утримання 100 тис. осіб, полякам – 90,3 млн для 100 тис. осіб, донцям – 96 млн для 150 тис. осіб та українцям – 384 млн для 600 тис. осіб (по 64 млн руб. на місяць). Крім того у програмі зазначалося, що власні фінансові ресурси українського уряду були «поки що незначні, але можна сподіватися організувати збирання податків»¹⁴³⁹.

Проте, аби організувати в анархізованій країні збір податків, слід було налагодити вертикаль влади, яка була вщент зруйнована виром революції та соціально-політичним безладом. Для цього потрібні були кошти та організаційні зусилля. Україна очікувала одержати їх від союзних держав. Голова французької військової місії в Росії генерал А. Ніссель мав інформацію, що британський генерал Ч. Бартер «нібито одержав першу суму в кількості 8 млн на пропаганду» і це поки що був єдиний кредит від країн Антанти для колишньої Росії¹⁴⁴⁰. На той час для здійснення

Анрі Ніссель

кредитування ген. А. Ніссель мав у своєму розпорядженні лише 3 млн 100 тис. руб. на півроку (1 млн – для військової пропаганди без розрізнення національностей, 1 млн – для поляків і 1 млн – для чехів), а генерал А. Бертелло ще менше – 1 млн руб., призначених для діяльності в Україні, Сербії та Чехії. Куди ж було спрямовано ці кошти? Англійські – для допомоги Дону¹⁴⁴¹. Французькі – росіянам, а саме – генералові М. Алексеєву. Як свідчать відповідні документи¹⁴⁴², на початок січня 1918 р. його організація загалом отримала від французької військової місії 1 млн 125 тис. руб. (2 січня – 1 млн, 3 січня – 25 тис. і 10 січня 1918 р. – 100 тис. рублів)¹⁴⁴³. Український уряд не отримав жодного

¹⁴³⁸ Там само. – С. 141–142.

¹⁴³⁹ Там само. – С. 142.

¹⁴⁴⁰ Там само.

¹⁴⁴¹ Там само.

¹⁴⁴² Наведені документи ген. Алексеєва були передані начальнику Осібної фінансової канцелярії Соборівському ген. Драгомировим 28 вересня 1918 р.

¹⁴⁴³ Денежные документы Генерала Алексеева // Архив русской революции. – Т. 5. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – С. 352.

рубля або франка. Причиною цьому була, перш за все, невизначена позиція, власне, самого уряду Франції.

З огляду на французьку пропозицію і ситуацію, що склалася в країні, 23 грудня 1917 р. на черговому засіданні Генерального секретаріату О. Шульгин запропонував принципово обміркувати справу з позичкою у Франції. Урядники, однак, не виявили належної уваги до можливості отримати в своє розпорядження французькі гроші. Натомість Золотарьов висловив думку, що доцільніше було б «замість зовнішньої позики зробити внутрішню після того, як встановиться лад на Україні», а Зільберфарб – випустити внутрішню лотерейну позику¹⁴⁴⁴. В результаті Кабінет, пристав на пропозицію Румунії, яку озвучив Коліух, і постановив приймати чеки румунського уряду на французькі та англійські банки в оплату за харчування румунської армії, яка потребувала до 6 мільйонів пудів хліба і фуражу на місяць¹⁴⁴⁵.

Саме цього ж дня (23 грудня 1917 р.) у Парижі відбулася конференція держав Згоди (Франції та Великобританії)¹⁴⁴⁶. Вже з початку розмови стало очевидним, що присутні не мають єдиного, визначеного, а тим паче достовірного уявлення про події в Україні. Разом з тим, високі посадовці усвідомлювали, що Україна є надією союзників якщо не на наступ на Східному фронті, то принаймні на дієвий харчово-фуражний тил для воюючої на боці Антанти Румунії і лише в тому випадку, коли не потрапить під військово-політичний вплив Німеччини.

Після довгих дискусій Ж. Клемансо заявив, що Антанта мусить підтримати Україну, зауваживши: «Завдання, можливо, нездійсненне, але ми повинні зробити все можливе, щоб дійти до цього, з двох причин: 1) маємо надати допомогу Румунії; 2) мусимо перекрити шлях, яким харчі могли б бути спрямовані до Німеччини. Це для нас найважливіше»¹⁴⁴⁷. Отже, проблема існування, власне, самої Української Народної Республіки мало цікавила союзників як така, головними були військово-стратегічні інтереси держав Згоди. Єдиним практичним засобом втримати Україну в колі прибічників Антанти були гроші. Це розуміли й у Парижі. Так, О. де Сент-Олер, аби зберегти участь Румунії

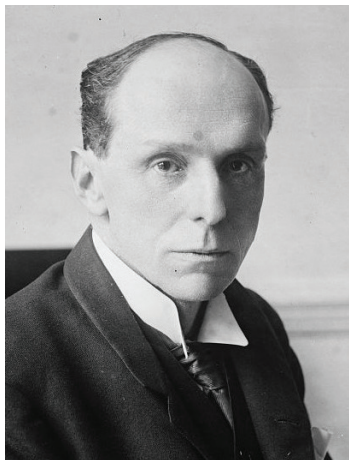
¹⁴⁴⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 18.

¹⁴⁴⁵ Там само.

¹⁴⁴⁶ Від уряду Великобританії на конференцію прибули міністр війни лорд А. Мілнер, заступник міністра закордонних справ лорд Р. Сесіл, у супроводі генерал-майора Дж. М. В. Мак-Донау, Дж. Клерка і двох офіцерів; з боку уряду Франції участь взяли: президент Ради міністрів і міністр війни Ж. Клемансо, міністр закордонних справ С. Пішон, посол Франції в Лондоні П. Камбон, генерал Ф. Фош і керівник політичного відділу Міністерства закордонних справ Е. де Маржері.

¹⁴⁴⁷ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 149.

у війні за рахунок підтримки з тилу Україною, радив французькому урядові задіяти щодо офіційного Києва єдину свою перевагу – фінансову, зазначаючи, що «тільки таким чином можна було б підштовхнути Україну на допомогу Румунії шляхом утримання спільного фронту»¹⁴⁴⁸.

Роберт Сесіл

На паризькій конференції представники Британії та Франції прийняли меморандум, складений лордами Р. Сесілом та А. Мілнером, в якому, зокрема, зазначалося: «Аби досягнути вищезгаданих цілей, треба насамперед грошей для реорганізації України і на оплату козацьким та кавказьким військовим частинам... Якщо Франція зможе взяти на себе фінансову підтримку України, ми знайдемо потрібні гроші для інших угруповань. Зі Сполученими Штатами¹⁴⁴⁹ домовлено, що вони нам допоможуть»¹⁴⁵⁰.

Що ж до джерел фінансування союзницької діяльності на теренах колишньої Росії, то Р. Сесіл вказав, що справа ця не буде легкою, проте запропонував «використати послуги одеських і київських євреїв через посередництво євреїв із Заходу, прихильників союзних держав, якими є сіоністи»¹⁴⁵¹. Сучасний український історик О. Кучик, виходячи з архівних матеріалів, небезпідставно вважає, що «британський уряд не лише не ставив питання про офіційне визнання самостійності України, а навіть заперечував таку можливість»¹⁴⁵².

Водночас союзники утрималися від офіційного визнання українського уряду. Крім того, учасники конференції схвалили таємну «Угоду між Францією та Англією щодо дій у Південній Росії», в якій зазначалося, що Україна, Крим та Бессарабія належатимуть до французької зони впливу, а витрати будуть спільними й оплачені міжсоюзницьким централізованим органом¹⁴⁵³. Тим не менш, будь-яких коштів від Франції та її союзників, через вагання їхніх урядів, Україна так і не

¹⁴⁴⁸ Там само. – С. 176.

¹⁴⁴⁹ Принагідно зауважу, що американському урядові, відповідно до законів США про фінансову допомогу, було дозволено надавати її під час війни іншим країнам, однак після Паризької конференції Вашингтон відмовився взяти участь у провідництві та фінансуванні в таких країнах як Україна.

¹⁴⁵⁰ *Косик В.* Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 152.

¹⁴⁵¹ Там само. – С. 153.

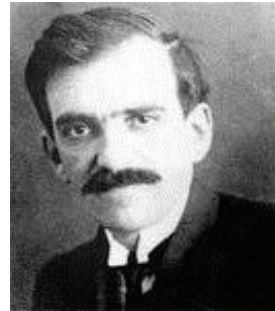
¹⁴⁵² *Кучик О. С.* Україна в зовнішній політиці держав Антанти (1917–1920 рр.). Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. – Львів: Інститут українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України, 2002. – С. 11.

¹⁴⁵³ *Horak S.* The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. – P. 30.

отримала, на відміну від російського генерала Алексеєва, для потреб якого французький уряд виділив кредит на 100 млн франків¹⁴⁵⁴.

Попри це, за тиждень, 29 грудня 1917 р. генеральний секретар міжнародних справ О. Шульгин зробив чергову спробу звернути увагу колег на перспективу французької грошової допомоги, коли конкретизував суму позики, а саме – 500 мільйонів¹⁴⁵⁵. Чого хотіли у відповідь французи здогадатися не важко. Все той же О. Шульгин згадував, що «плани-пропозиції представників Антанти зводились до того, щоб утворити з українців-воєнків кілька корпусів, які разом з чехо-словацькими полками, а також поляками, зайняли б найважливіші в стратегічному відношенні пункти на румунському і південно-західному (українському) фронтах і таким способом притягували б на цих фронтах певну кількість війська центральних держав»¹⁴⁵⁶. На це М. Порш зауважив, що аналогічну грошову позику Франція пропонувала й Дону¹⁴⁵⁷, проте останній відмовився її взяти, після чого українські генеральні секретарі вирішили «обміркування цієї справи одкласти»¹⁴⁵⁸.

Тим часом, попри таку невизначеність в позиції офіційного Києва, Париж не полишав надію зблизитися з Україною чи, влучніше сказати б, втягнути її в антантську військово-політичну орбіту. Наміри ці тим паче конкретизувалися, а заходи прискорилися, після того, як В. Винниченко та О. Шульгин у розмові з колишнім англійським консулом П. Багге (18 грудня 1917 р.) цілком відверто наголосили британцєві, що представники УНР вже розпочали мирові переговори з Центральними державами й мають намір довести їх до логічного завершення¹⁴⁵⁹. Подібне заявляли французьким представникам у Києві й дві вищі керівні особи УНР – М. Грушевський та В. Винниченко, а саме, що «Україна не може жодним способом провадити війну, найбільше, на що вона спроможна, це тримати нейтралітет у дальшому ході війни»¹⁴⁶⁰.

Олександр Шульгин

¹⁴⁵⁴ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 155.

¹⁴⁵⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 136–136 зв.

¹⁴⁵⁶ Шульгин О. Політика (Державне будівництво України й міжнародні справи). – С. 98–99.

¹⁴⁵⁷ Варто зазначити, що Франція, в особі Ж. Нуланса, була готова визнати й більшовицьку владу і також пропонувала їй матеріальну допомогу більшовикам, зокрема Л. Троцькому, лише б завадити укладанню перемир'я з Центральними державами [Революция на Украине по мемуарам белых. – С. 136].

¹⁴⁵⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 136–136 зв.

¹⁴⁵⁹ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 176.

¹⁴⁶⁰ Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1921 роки з аналізом сьогодення. – С. 237.

27 грудня 1917 р. телеграмою з Парижа генералові Ж. Табуї було повідомлено про готовність Франції напівофіційно визнати УНР, призначення його представником французького уряду в Києві і доручалося встановити з Генеральним секретаріатом дипломатичні стосунки де-факто. Попри це, водночас, посол Франції в Петрограді Ж. Нуланс заявив Л. Троцькому про не визнання його (французьким) урядом України в якій, до того ж, відсутні ознаки незалежної держави¹⁴⁶¹, що, своєю чергою, яскраво змальовує обережність офіційного Парижа в дипломатичному ставленні до Києва і провадження ним політики подвійних стандартів з єдиною поставленою для себе метою – зберегти протистояння на східному фронті війни за будь-яку ціну. Мета – перемога Антанти, ціна – єдина Росія чи молоді держави, що утворилися на її терені (в залежності від обставин, які наблизили б Францію до заповітної мети).

29 грудня 1917 р. генералові Ж. Табуї було відправлено акредитаційну грамоту для вручення урядові УНР із засвідченням його особи як комісара Французької Республіки¹⁴⁶². У свою чергу генерал Ж. Табуї телеграфував у Париж 2 січня 1918 р., що українська влада взаємопов'язує матеріальну допомогу союзників, зокрема Франції, винятково з офіційним визнанням України і чим далі уряд Ж. Клемансо дотримуватиметься невизначеності в цьому питанні, тим швидше Київ втягнеться у військово-політичну орбіту Центральних держав, а «фінансову допомогу нададуть австрофільські елементи»¹⁴⁶³. Париж все ще вагався і прагнув визнати Україну швидше де-факто, ніж де-юре.

Тим не менш, 3 січня 1918 р. генерал Ж. Табуї офіційно повідомив генерального секретаря міжнародних справ О. Шульгина, що його призначено представником Франції в Україні, а вже наступного дня (4 січня) в приміщенні Генерального секретарства внутрішніх справ¹⁴⁶⁴ французького посланця, у супроводі новопризначеного віце-консула в Києві Арке та воєнних аташе полковників Ваньо і Денса, прийняв голова Генерального секретаріату УНР В. Винниченко. В присутності інших українських урядовців Ж. Табуї звернувся до В. Винниченка з промовою, в якій, поміж іншого, знов торкнувся можливості надання Францією допомоги Україні:

¹⁴⁶¹ Horak S. The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. – P. 21–22.

¹⁴⁶² Milow C. Die ukrainische. Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie. – S. 86.

¹⁴⁶³ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 164.

¹⁴⁶⁴ Генеральне секретарство внутрішніх справ розташовувалося в Києві у колишньому будинку генерал-губернатора на вул. Інститутській, 40.

«Пане Голово! Бажаючи потвердити свої дружні наміри щодо Української Республіки, уряд Французької Республіки повідомив мене телеграфічним шляхом – єдине зараз можливим, – що він мене призначає представником Французької Республіки при уряді Української Республіки.

Ось уже скоро рік, як я перебуваю на території України; за цей час я мав змогу простудіювати історію старої України; міг слідкувати за розвитком національного руху молоді України; мав змогу констатувати всі ті зусилля, які робила Українська Республіка, щоб утворити й організувати духовні та матеріальні сили, необхідні для розвитку держави.

За всім цим я слідкував з усе більшим інтересом. Я щасливий, я гордий, пане голово, свідомістю, що тепер цей інтерес перестав бути тільки особисто моїм, бо призначаючи мене своїм представником, уряд Французької Республіки ухвалює мою діяльність і доручає мені провадити далі офіційно ті прекрасні відносини, які між нами вже встановились.

Я вам приношу запевнення в тім, що Франція, яка перша робить цей урочистий жест, підтримає всіми своїми силами, моральними і матеріальними, всі зусилля, які робитиме Українська Республіка, щоб іти тим шляхом, який намітили собі союзники, і по якому вони й далі непохитно йтимуть у повній свідомості свого права і свого обов'язку перед демократіями всього світу й людськістю.

Особисто я присвячу себе цьому завданню з усією енергією солдата і серцем француза»¹⁴⁶⁵.

Того ж дня, 4 січня 1918 р. на засіданні уряду¹⁴⁶⁶ під головуванням В. Винниченка О. Шульгиним знов було ініційовано «вияснити принципіальну можливість заключити заєм у Франції і Америки»¹⁴⁶⁷. Проте й цього разу Генеральний секретаріат прийняв досить «слизьке», неусталене рішення, яке було на диво подібне до того, що вже ухвалювалося 1 грудня 1917 р. з приводу листа М. Туган-Барановського та

Жорж Табуї

¹⁴⁶⁵ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 177.

¹⁴⁶⁶ На засіданні Генерального секретаріату 4 січня 1918 р. були присутніми: генеральні секретарі Винниченко, Ткаченко, Шаповал, Порш, Ковалевський, Зарудний, Стешенко, Антонович, їхні товариші (заступники): Мазуренко, Красковський, Хургин, Михайлов, виконуючий обов'язки генерального писаря Мірний та полковник Пількевич.

¹⁴⁶⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 93; – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 56.

пропозиції Ж. Нуланса: «доручити Генеральному Секретарству Міжнародних Справ [О. Шульгину] в порозумінні з Генеральним Секретарством Фінансів вяснити конкретно і офіційно умови, на яких Франція може заключити з Україною фінансовий заєм»¹⁴⁶⁸.

За кілька днів (7 січня 1918 р.) вже М. Порш ставить перед урядом питання про потребу «скласти особливу комісію для вяснення конкретних умов зовнішнього займу»¹⁴⁶⁹. При цьому, однак, вже не вказувалося на можливу державу-кредитора¹⁴⁷⁰. Очевидно з огляду на перебіг перемовин в Бересті з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною. Проте коштів, як і раніше, не вистачало, а тому було вирішено таки створити відповідну комісію у складі: голови Генерального секретаріату, а також генеральних секретарів з справ: фінансових, шляхів, військових і морських¹⁴⁷¹.

Утім, будь-яких дієвих потуг щодо з'ясування питання з позицією у Франції ані урядом УНР, ані утвореною ним комісією на далі зроблено не було (і, швидше за все й не передбачалося). Проблема знову ж постала з політики. Призначення генерала Ж. Табуї комісаром Французької Республіки в Україні не задовольняло київських можновладців, які прагнули більш репрезентаційного дипломатичного титулу для офіційного представника Парижа. В. Винниченко заявляв навіть, що таким чином українців «мають за марокканців»¹⁴⁷².

Зі свого боку, знаючи про грошові проблеми українського уряду й прагнучи створити в Україні польську армію, 8 січня 1918 р. ген. Ж. Табуї, з притаманною військовим недипломатичністю і прямолінійністю, висунув Києву фактично ультиматум: або польська армія в Україні буде формуватися, або Франція позбавить Центральну Раду будь-якої фінансової допомоги. Ж. Пелісьє у своєму щоденникові занотував, що наступного дня така погроза

О. де Сент-Олер

О. Шульгину від Ж. Табуї прозвувача знов. Реагуючи на такий демарш, О. Шульгин навіть мав намір просити О. де Сент-Олера відкликати

¹⁴⁶⁸ Там само.

¹⁴⁶⁹ Там само. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 94; – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 57.

¹⁴⁷⁰ О. Кураєв вказує, що про переговори генерального секретаря фінансів УНР М. Туган-Барановського щодо отримання урядом великої позики від Франції 28 грудня 1917 р. дізналися й в Берліні [Кураєв О. О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). – С. 229].

¹⁴⁷¹ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 94; – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 57.

¹⁴⁷² Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 177.

Ж. Табуї з України¹⁴⁷³. Недовіру до ген. Ж. Табуї посилював також і його тривалий конфлікт щодо ставлення до Центральної Ради з журналістом Ж. Пелісьє, який прихильно ставився до України і користувався повагою серед київських урядовців.

Це примусило ген. Ж. Табуї змінити поведінку і самому 11 січня 1918 р. звернутися до Генерального секретаріату міжнародних справ УНР з листом¹⁴⁷⁴, в якому він просив якомога швидше дати йому ясну відповідь: яку саме фінансову та технічну допомогу¹⁴⁷⁵ хотів би отримати від Франції уряд України¹⁴⁷⁶. Не важко здогадатися, що відповіді, тим паче швидкої, не надійшло. О. Шульгин, по свіжій пам'яті (1918 року) писав, що відповідь мали таки надати, але після наради, яка повинна була відбутися 11 січня за старим стилем (тобто – 24 січня за новим)¹⁴⁷⁷. Не встигли. До цього певною мірою прислужилася й урядова криза, внаслідок розв'язання якої на київських пагорбах все більшого впливу набували германофіли.

Зі свого боку, генерал Ж. Табуї, як досвідчений офіцер, елементарно зрозумів сенс проволоки – українські представники весь цей час вели надзвичайно активні переговори в Бересті з делегатами від Центральних держав про укладення миру й отримання військової допомоги в боротьбі проти більшовицьких окупантів, що вже захопили мало не половину України. Частина французьких урядовців також побоювалися зближення УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною. Так, французький міністр в Румунії О. де Сент-Олер аби уникнути цього, вважав, що «треба, не відкладаючи надовго, дати знати урядові в Києві, чого ми очікуємо від України і що ми можемо дати їй взамін, якщо ми не хочемо, щоб нас остаточно випередили наші вороги»¹⁴⁷⁸. Для дієвого переконання українців у французькій підтримці, він пропонував завірити Київ у підтримці Франції на майбутній мировій конференції в суперечці з поляками, а між тим «треба було б розтлумачити їм, що тільки союзні держави спроможні надати в їхнє розпорядження необхідні кредити для творення їхньої держави, що народжується»¹⁴⁷⁹.

¹⁴⁷³ Там само. – С. 177, 184.

¹⁴⁷⁴ Д. Дорошенко з цього приводу зауважував: «Не знаємо, чи внаслідок запитання Ол. Шульгина, чи з власної ініціативи» [Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 178].

¹⁴⁷⁵ 12 січня 1918 р. часопис «New Times» навіть опублікував повідомлення, що «Франція передає терміново в розпорядження України 180 млн франків у золотому перерахунку», яке, утім, нічим не було обґрунтоване.

¹⁴⁷⁶ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 177–178; Milow C. Die ukrainische. Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie. – S. 89.

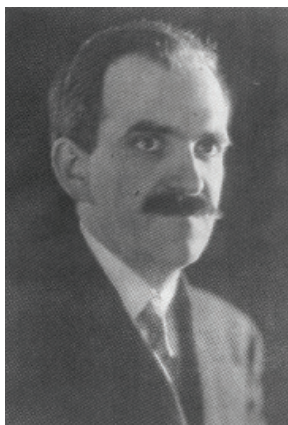
¹⁴⁷⁷ Шульгин О. Політика (Державне будівництво України й міжнародні справи). – С. 98–99.

¹⁴⁷⁸ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 187.

¹⁴⁷⁹ Там само.

Разом з тим, наведені факти свідчать також й про те, що відповідальні французькі особи цілком не усвідомлювали, що ситуація, як в Україні, так і навколо неї суттєво змінилася. З приводу запізнилих пропозицій О. де Сент-Олера важко не погодитися з їхньою оцінкою В. Косиком, який, зокрема, зазначав: «Ця програма, що ґрунтувалася на відблисках фінансової допомоги, не брала до уваги реалії, а, отже, могла лише затягувати справи, залишаючи Україну без допомоги і без захисту тоді, коли вона зазнавала атаки радянської армії»¹⁴⁸⁰.

На нашу думку, генерал Ж. Табуї вже почав усвідомлювати провал своєї місії, як, власне, й безвихідне становище уряду УНР щодо вимушеності звернення по австро-німецьку, але безпосередню, швидку й дієву підмогу. І все ж, 13 січня 1918 р. він відвідав голову Центральної Ради М. Грушевського, проте зустріч не зблизила обидві сторони, а ще більш прихилила Україну до розчарування в щирості країн Антанти щодо української державності та в їхній спроможності допомогти їй утвердити державність УНР. Подібний ефект справила й зустріч Ж. Табуї з О. Шульгиним, коли французький представник відмовив секретаря міжнародних справ УНР від наміру затягувати переговори з Центральними державами, після чого Україна мала б запросити у Франції позичку і згоду перейти на статус озброєної лояльності¹⁴⁸¹.

Олександр Шульгин

Відтак невизначеність позиції та практична бездіяльність провідних країн Антанти, а надто – Франції, щодо УНР фактично змусили уряд Центральної Ради змінити свої зовнішньополітичні орієнтири в бік Німеччини та Австро-Угорщини. До цього його підштовхувало й внутрішнє військово-політичне становище, до якого спричинилися, безумовно, прорахунки Генерального секретаріату в фінансово-економічній та адміністративно-військовій діяльності. Так чи інакше, але на кінець грудня 1917 р. – початок січня 1918 р. іншого виходу, як увійти у домовленість з Центральними державами, в українського уряду вже не залишалося.

Попри це, держави Антанти здійснили ще одну спробу втримати Україну від підписання миру з Центральними державами, коли у січні 1918 р. запросили делегацію УНР до Ясс у Румунії для перемовин.

¹⁴⁸⁰ Там само.

¹⁴⁸¹ Там само. – С. 191.

16 січня 1918 р. між делегацією УНР¹⁴⁸² та представниками союзних і приєднаних держав (США, Франція, Великобританія, Італія¹⁴⁸³) в Яссах розпочалися переговори, на яких (вже на першому засіданні 17 січня) українці відмовилися визнати договори, раніше укладені царським урядом. Представники Центральної Ради заявили також, що УНР неспроможна продовжувати війну, що її економічне становище є надзвичайно серйозне, а також, що Україна не допустить втручання інших державних утворень «Росії» у свої внутрішні справи.

Слабкість становища Центральної Ради усвідомлювали й антантівці. Так, наприклад, посол США у Франції Дж. Шарп писав держсекретарю Р. Лансінгу з цього приводу: «Антанта не може розраховувати на ефективну допомогу з боку України. Все, чого ми можемо просити від неї, – це зволікати час, щоб дозволити союзним державам здійснити акції для поліпшення загальної ситуації на фронті»¹⁴⁸⁴. Посол також повідомляв про українську заяву щодо складного внутрішнього і військового становища УНР та про висунуті Україною державам Згоди вимоги, а саме: «1. Визнання незалежності України великими державами Антанти і призначення представників союзників у Київ. 2. Фінансова підтримка українського уряду. 3. Пільги з боку Антанти у постачанні України готовими товарами»¹⁴⁸⁵.

Тим часом ген. Ж. Табуї надіслав (того ж дня) до Парижа та Ясс телеграму, в якій пропонував у категоричній формі висунути Україні пропозицію підписати договір¹⁴⁸⁶, який передбачав зобов'язання уряду УНР до технічної співпраці в ділянці залізниць, шляхів сполучення, торгівлі та постачання, невизнання більшовицького уряду та його продовольчу ізоляцію, військову співпрацю з білогвардійськими утвореннями, створення на її теренах польських, чеських та інших збройних формувань, ефективну допомогу у постачанні провізії в Румунію. УНР також мала гарантувати фінансову співпрацю для випуску банкнотів державними банками. Фінансовий бік угоди окремо застерігався неприхованим шантажем щодо підтвердження офіційного визнання

¹⁴⁸² До складу делегації входили: заступник генерального секретаря міжнародних справ Галіп, керівник фінансового департаменту Генерального секретарства міжнародних справ Галісінський, а також Чоботаренко і Ковжун.

¹⁴⁸³ США відкрили своє консульство у Києві 5 січня 1918 р., проте його очільник консул Дженкінс не отримав повноважень на визнання Української Народної Республіки; британське консульство відкрилося 6 січня 1918 р., на чолі якого (від 17 січня 1918 р.) став Піктон Бедж.

¹⁴⁸⁴ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918. Russia. – V. 1. – Washington, 1937. – P. 663.

¹⁴⁸⁵ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918. Russia. – V. 1. – P. 663; Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 194.

¹⁴⁸⁶ Цей план генерала Ж. Табуї одержав схвалення французького уряду 18 січня 1918 р.

Парижем УНР: «Франція гарантуватиме випуск банкнотів на 500 млн.; генерал Табуї дасть зрозуміти, що в разі прийняття договору Франція згодиться на офіційне визнання Української Республіки, як тільки буде підпис під угодами»¹⁴⁸⁷.

Тож на вимоги української делегації уповноважені від держав Згоди відповіли представленням вищевказаного ультиматуму та протестом на заяву України про невизнання договорів, укладених царською Росією. Від України, зокрема, вимагалось:

а) продовжувати війну і не підписувати сепаратного миру, навіть у разі відсутності в неї фінансових можливостей для ведення війни;

б) уряд УНР не повинен був вступати у відносини з ворогами союзних держав Антанти;

в) уряд УНР за допомогою військової місії країн Антанти мусив був організувати збройні сили, що були б здатні не лише забезпечити внутрішній порядок в країні, але й захистити незалежність України від агресії ззовні;

г) уряд УНР мав увійти в стосунки з іншими державами, що утворилися на території колишньої Російської імперії, а також з Румунією задля створення суцільного фронту проти Центральних держав;

г) Україна мала зобов'язатися постачати продовольством Румунію¹⁴⁸⁸.

Представники Антанти також додали, що визнання великими державами незалежності УНР, надання їй фінансової допомоги і здійснення військової співпраці залежить від відповіді Києва на вищезазначені умови. На цьому переговори було перервано для консультації української делегації зі своїм урядом.

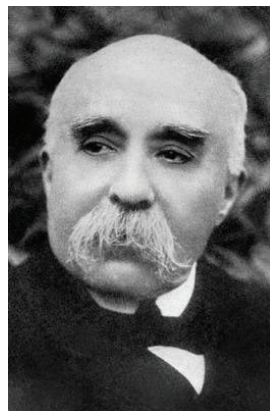
Відповіді з Києва на свій запит українська делегація в Яссах так і не отримала, позаяк за обставин, що склалися, загострених до того ж швидким просуванням більшовицьких військ до Києва, уряд УНР все більше й більше почав звертати свої надії в бік Центральних держав та на успішні переговори в Бересті-Литовському. Відтак, насправді, вже 22 січня 1918 р. Центральна Рада ухвалила постанову, в якій надавала урядові УНР усі повноваження для підписання у Бересті мирного договору з Центральними державами.

Разом з тим, слід зауважити, що розчарування керівників України в перспективі отримати, в тій чи іншій формі, матеріальну допомогу від урядів Франції та Великобританії мали під собою підстави.

¹⁴⁸⁷ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 192.

¹⁴⁸⁸ Papers Relating to the Foreign Relations of the United States. 1918. Russia. – V. 1. – P. 660–662.

Так, один з фахівців британського МЗС зазначав, що «матеріально підтримувати Україну – означає провадити небезпечну політику. Краще мати з нею офіційно-дружні стосунки, надавати моральну підтримку: але якщо підтримувати матеріально, то є ризик бути ошуканими...»¹⁴⁸⁹. Зрештою, 29 січня 1918 р. уряд його величності поставив французький уряд до відома, що не допомагатиме Україні фінансово якщо та погодиться постачати харчі ворогові, виходячи з чого, керівник політичного управління Міністерства закордонних справ Франції зробив висновок: «Україна буде позбавлена будь-якої англійської фінансової допомоги¹⁴⁹⁰, якщо вона, незалежно від укладення чи не укладення окремого миру, постачатиме продукти Німеччині»¹⁴⁹¹. Французький уряд, власне, зайняв подібну ж позицію, що яскраво видно з листа Ж. Клемансо до свого міністра фінансів від 5 лютого 1918 р., в якому, зокрема, зазначалося, що «в теперішніх обставинах, коли представники України прагнуть укласти мир із центральними державами, не може йтися про здійснення раніше підготовлених проектів нашої фінансової підтримки урядові цієї країни»¹⁴⁹².

Жорж Клемансо

У Києві ж французький представник зробив ще одне, останнє, офіційне звернення до Ради народних міністрів (переіменованого Генерального секретаріату), прагнучи не допустити укладення будь-якої домовленості УНР з Центральними державами. Не дочекавшись відповіді від уряду України, Ж. Табуї надіслав до українського уряду ноту, в якій наголосив, що Париж вважатиме укладення Україною миру з Центральними державами, як акт ворожий супроти Франції, а тому одразу ж відкличе назад своє визнання Української Народної Республіки¹⁴⁹³. 6 лютого 1918 р., за дорученням нового голови українського уряду В. Голубовича, О. Шульгин зв'язався з французьким та британським представниками у Києві і від імені уряду УНР висловив прохання дати згоду чеському армійському корпусові та іншим союзним

¹⁴⁸⁹ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 207.

¹⁴⁹⁰ Серед політичних кіл Західної Європи ходили чутки, що французький уряд погодився субсидувати «встановлення Республіки на Україні в сумі 11 млн фунтів», про що кілька депутатів британського парламенту 5 лютого 1918 р. навіть звернулися до свого уряду з відповідним запитом. Це, звісно ж, було повною нісенітницею.

¹⁴⁹¹ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 216.

¹⁴⁹² Там само.

¹⁴⁹³ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 179.

військам взяти участь в боротьбі з більшовиками, а самі дипломати, щоби виступили посередниками між ним та радянським командуванням у переговорах про припинення бомбардування міста.

Керівництво України зажадало також отримати ноту від представників Антанти із зазначенням тих їхніх вимог, задоволення котрих дало б можливість уникнути розриву з союзниками. Проте цього разу Табуї та Бедж вже категорично відмовилися від будь-якої допомоги урядові Центральної Ради, а наступного дня французький генерал разом з командиром чеського корпусу Т. Масариком відвідали командувача радянськими військами М. Муравйова і домовилися з ним про нейтральність чехів та їхній відхід до Франції через далекосхідний Владивосток¹⁴⁹⁴.

Вищевказані факти ставлять під сумнів твердження деяких сучасних істориків, наприклад О. Кучика, щодо «підґрунтя пропозицій Англії і Франції про надання фінансової допомоги уряду України у разі підтримки ним їх антибільшовицької боротьби. Такі пропозиції можна пояснити широкими зв'язками між представниками російських антибільшовицьких сил з урядовими колами Франції й особливо Англії, які прагнули до повалення радянської влади»¹⁴⁹⁵. На той конкретний момент Антанту наприкінці 1917 – початку 1918 рр. найбільш гостро цікавила проблема винятково війни, а не державного ладу в Росії і, навіть, не вкрай питання її єдності тощо, а якщо ці питання й зачіпалися їхніми представниками в перебігу дипломатичних зносин, то знову ж таки виключно крізь призму втілення військових планів проти країн Почвірного блоку. І лише згодом, з другої половини 1918 р. Антанта виразно почала діяти на захист єдиної і неподільної Росії та на повалення більшовизму. Проте, знову ж таки, винятково з огляду на суто власні інтереси.

Один з них яскраво видно з листа Ж. Садуля до А. Тома від 27 січня (9 лютого) 1918 р., в якому той, зокрема, переймався вкладеним раніше в Росію французьким капіталом: «З біллю відзначаю, що в нас немає ніякого органу, котрий міг би захистити 25 чи 30 французьких мільярдів, якими ми ризикуємо в Росії. Дипломатичними протестами не завадити більшовикам в їхніх впертих ідеологічних експериментах і не врятувати нас від розорення»¹⁴⁹⁶. Серед інших була й можливість взяти участь у відбудові післяреволюційної Росії і збереження її як

¹⁴⁹⁴ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 224–225.

¹⁴⁹⁵ Кучик О. С. Україна в зовнішній політиці держав Антанти (1917–1920 рр.). Автореферат дисертації... – С. 11.

¹⁴⁹⁶ Садуль Ж. Записки о большевицкой революции. 1917–1919. – М.: Книга, 1990. – С. 183.

протипаги можливому відродженню Німеччини тощо. Водночас, коли стало зрозумілим, що швидкого падіння більшовизму очікувати не доводиться, країни колишньої Антанти припинили перейматися єдністю Росії та схвалили удержавлення Польщі й Фінляндії, а білому рухові почали надавати лише символічну підтримку. На перший план вийшла програма відновлення власної економіки, іще з десятком супутніх пунктів. Разом з тим, погоджуюся з думкою, що українському урядові «було запропоновано фактично виконання кадетської програми шляхом надання УНР фінансової допомоги» і що «визнання де-факто українського уряду до проголошення ним самостійності, яка була сприйнята прохолодно Англією і Францією, було одним з фрагментів врегулювання російської проблеми»¹⁴⁹⁷.

Жак Садуль

9 лютого 1918 р. делегати Центральної Ради в Бересті (Бресті-Литовському) підписали від імені самостійної Української Народної Республіки мировий договір з представниками держав Почвірного союзу (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною).

Дипломати Антанти були розчаровані, військові представники – обурені, урядовці – збентежені перспективою зриву економічної (сировинної і продовольчої) блокади Німеччини та Австро-Угорщини. Так, скажімо, ген. А. Мордак (ад'ютант прем'єр-міністра Франції Ж. Клемансо) у своїх спогадах щодо факту підписання Україною Берестейського договору писав: «Без сумніву, визнання Центральними державами Української республіки в наш час не має політичного значення, але з економічної точки зору, а також і військових наслідків, воно є досить серйозним. Бо в обмін на визнання Українська республіка повинна поставити в Центральні імперії хліб, вугілля, худобу тощо, врешті те, чого їм бракує через блокаду, організовану Антантою»¹⁴⁹⁸.

Капітан французької військової місії в Росії Ж. Садуль писав 23 лютого 1918 р. до колишнього міністра озброєнь А. Тома про розчарування в лавах співвітчизників-дипломатів, а з листа яскраво прослідковується думка, що загравання з Україною були невинуватеними

¹⁴⁹⁷ Кучик О. С. Україна в зовнішній політиці держав Антанти (1917–1920 рр.). Автореферат дисертації... – С. 12.

¹⁴⁹⁸ Mordacq. General. Le Ministere Clemenseau. Journal d'un Temoin. – Т. 1. – Paris, 1931. – Р. 191.

та авантюристами: «Якщо б ми в Україні не були на боці української буржуазії, заохочуючи, морально щонайменше, її виступи проти більшовиків, Україна була б ще російською, й уряд її не почав би сепаратних перемовин. Вона б брала участь в спільних австро-німецьких перемовинах як невід'ємна частина Російської Федеративної Республіки. Сепаратний мир між Україною та Німеччиною – це Росія, відрізана від свого хліба, від своєї руди, свого вугілля, своїх промислових центрів. Це мир, якого дуже важко уникнути. І це мир, ще більш необхідний для ізольованої та оточеної Румунії. В посольстві починають віддавати собі звіт у наслідках цієї помилки»¹⁴⁹⁹. Дипломати також непокоїлися й тим, що Україна, окрім усіх військово-стратегічних та фінансово-економічних негативних для Антанти аспектів, ще й політично потрапить в орбіту німецької гегемонії, про що (германізацію українського політикуму), зокрема, писав французький посол в Петрограді Ж. Нуланс¹⁵⁰⁰.

Французькі газети відповіли на звістку про союз УНР з Центральними державами різкими нападами на Україну на кшталт: «Зрада України» (назва статті в «l'Evenement»); «підлість України, яка встромила ніж у спину героїчній румунській армії» («Victoire»); «мир падлюк і спекулянтів» («Le Pays»); «мир жадоби і цинізму» («Paris-Midi»), а «Le Temps» написав, що українські делегати, які підписали Берестейській мир, є лише тінню якогось уряду і що сам договір з ними (українцями) є нічим іншим, як ще одним зайвим «шматком паперу»¹⁵⁰¹.

Ж. Табуї з дружиною (1921 р.)

Не варто й казати, що реакція офіційного Парижа була подібною ж, але по дипломатичному стриманішою.

Слід також зауважити, що такий поворот українських зовнішньополітичних орієнтирів з проантантського (профранцузького) спрямування до австро-німецького багато в чому був зумовлений помилками та непідготовленістю офіційних французьких представників, зокрема генерала Ж. Табуї. З часом це усвідомили й у Парижі. Так, наприклад, секретар політичного

¹⁴⁹⁹ Садуль Ж. Записки о большевицкой революции. 1917–1919. – С. 195.

¹⁵⁰⁰ Берти, Лорд. За кулисами Антанты. – М.-Л., 1927. – С. 180.

¹⁵⁰¹ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 1. – С. 233.

відділу Міністерства закордонних справ Франції Ф. Клеман-Сімон у довідці під назвою «Представництво Франції в Україні» від 8 лютого 1918 р., подав своєму уряду аналіз, зокрема діяльності Ж. Табуї, суть якої можна звести до наступних висновків: «Генерал Табуї, незрівняний в реорганізації армії і в переможному протистоянні максималістським частинам, не має, з політичної точки зору, того впливу на Центральну Раду і міністрів, який був би потрібний»; він мало звертав уваги на українські вимоги; не мав довіри Генерального секретаріату; не зумів використати допомогу Ж. Пелісьє; з усіх подій, що сталися в Україні Ж. Табуї не зміг передбачити жодної тощо. Довідка завершується висновком, що «місія генерала Табуї не дала ніякого вдалого результату; нема жодних підстав думати, що в майбутньому вона буде кориснішою, бо хоч її обтяжує лише кількатижневе минуле, воно ставить його місію у невідгідне становище. Було б необхідним доручити новому представнику опікуватися нашими інтересами в Україні»¹⁵⁰². 23 лютого 1918 р. генерал Ж. Табуї залишив Україну¹⁵⁰³.

Що стосується теми українсько-французьких фінансових взаємин чи, вірніше, їхніх перспектив протягом 1917 – початку 1918 рр., то досить показовою, на нашу думку, з цього погляду є відповідь від 19 лютого 1918 р. керівника політичного департаменту МЗС Франції на лист французького посла в Лондоні з приводу публікації в британській газеті «Manchester Guardian». Часопис, між іншим, писав, що «поза сумнівом, французький уряд поспішив надати Центральній Раді фінансову й іншу допомогу»¹⁵⁰⁴. У відповіді з Парижа офіційно повідомлялося з цього приводу: «Це правда, що така допомога була передбачена до переговорів України в Брест-Литовську для створення емісійного банку. Але фактично ці проекти не мали жодного продовження, й Україні ми не надали ніякої допомоги якого б не було виду. Франція навіть офіційно не визнала Україну і виступила з категоричним протестом проти підписаного нею миру»¹⁵⁰⁵.

У квітні 1918 р. уряд УНР спробує відновити втрачені зв'язки з Парижем. Першим офіційним кроком Києва в напрямкові «доложити всіх старань, щоби закріпити мирні та дружні відносини між Французькою Республікою та Українською Народньою Республікою» став лист від 26 квітня 1918 р. до президента Франції від голови Ради

¹⁵⁰² Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 220–221.

¹⁵⁰³ Мазела І. Україна в огні й бурі революції. – К.: Темпора, 2003.

¹⁵⁰⁴ Manchester Guardian. – 1918. – 6 лютого.

¹⁵⁰⁵ Косик В. Франція та Україна. Становлення української дипломатії (березень 1917 – лютий 1918). – С. 231.

народних міністрів В. Голубовича та управляючого Міністерством закордонних справ М. Любинського з приводу призначення М. Шрага посланцем УНР при уряді Франції¹⁵⁰⁶, який однак так і залишився без відповіді. Тоді ж, у квітні 1918 р., зазнали невдач й спроби встановити дипломатичні взаємини УНР з Італією, Іспанією, Швейцарією та Швецією¹⁵⁰⁷.

Пізніше, по закінченні Світової війни, переможці, а надто Франція, не забудуть «зради» з боку України й на Паризькій мировій конференції претензії українців на власну державність виявляться примарними.

4.1.2. Фінансові аспекти Берестейського договору

Рік 1918-й розпочався для України у вирі війни з більшовицькою Росією. Власних сил на боротьбу з окупантами в УНР не було, як не було й можливості утримувати лінію фронту проти австро-угорських та німецьких військ на своїх західних кордонах. Україні потрібен був мир. Мир був потрібен й більшовицькій Росії. Його прагли також і цісарська Австро-Угорщина та кайзерівська Німеччина. У кожній країні були свої розрахунки і спонуки до цього, але саме Українська Народна Республіка потребувала як негайного миру, від якого безпосередньо залежало питання її існування, так і термінового здобуття союзника у боротьбі за звільнення власної території. В умовах, що склалися, усі шляхи молодой української дипломатії на початку 1918 р. мусили зводитися до Берестя (Бреста-Литовського).

Керівники УНР, не в змозі протистояти більшовицькому наступу, 4 грудня 1917 р. вирішили надіслати своїх представників на Румунський і Південно-Західний фронти з метою укласти там перемир'я¹⁵⁰⁸, а вже 7 грудня 1917 р. Ставка командування німецькими військами на Східному фронті отримала повідомлення, що Центральна Рада визначилася у конкретизації своєї мирної програми¹⁵⁰⁹. 9 грудня 1917 р. на місце проведення переговорів про перемир'я для «консультативної участі» виїхало три представники УНР¹⁵¹⁰. Невдовзі після цього, 11 (24) грудня 1917 р. уряд УНР надіслав до представників Центральних

¹⁵⁰⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 53. – Арк. 12.

¹⁵⁰⁷ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 4.

¹⁵⁰⁸ Horak S. The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. – P. 22.

¹⁵⁰⁹ Курасєв О. О. Українська проблема у політиці Берліна та Відня у Першій світовій війні (1914–1918). – С. 222.

¹⁵¹⁰ Там само. – С. 223.

держав ноту за підписами В. Винниченка та О. Шульгина з проханням вступити до мирових переговорів у Бересті «до того часу, поки буде утворено спільну державну федеративну владу [Росії]»¹⁵¹¹, що поставила українську делегацію в досить сумнівне юридичне становище.

Проте діячі Центральної Ради вже не мали часу перейматися міжнародно-правовими нормами й 17 грудня 1917 р. ухвалили «утворити міжвідомствену комісію при Генеральному Секретаріаті для розроблення економічних і інших питань в зв'язку з мирними переговорами»¹⁵¹². Німці ж, яким на той час також було не до дипломатичних тонкощів, все ж таки прагли дотримуватися хоча б зовнішніх ознак міжнародного права, а тому й усілякими способами спонукали провідників Центральної Ради усе ж таки проголосити державну самостійність УНР.

Делегація УНР на Берестейських мирових переговорах: М. Любинський, В. Голубович, М. Левицький, Люссенті, М. Полозов, О. Севрюк

21 грудня заступник голови МЗС Німеччини Г. фон Буше віддав розпорядження своєму представникові на переговорах у Бересті довести до відома українців, що його країна «завжди буде готова офіційно визнати незалежність України» і спонукатиме до такого ж кроку своїх союзників.

Невдовзі, 30 грудня 1917 р. (12 січня 1918 р.) міністр закордонних справ Австро-Угорщини О. Чернін, з уповноваження всіх представників Центральних держав, заявив: «Ми признаємо Українську делегацію, як делегацію самостійну і як повномочне представництво самостійної Української Республіки»¹⁵¹³.

22 (09) січня 1918 р. у Києві Мала Рада ухвалює IV Універсал, який, нарешті, проголошує самостійність УНР¹⁵¹⁴. Проте, за кілька днів після прийняття цього історичного акту уряд УНР змушений буде залишити столицю й здати її більшовицьким окупантам.

Між тим у Бересті українська делегація вела нелегкі переговори з представниками Центральних держав (Німеччина, Австро-Угорщина,

¹⁵¹¹ Шелухин С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Дрогобич, 1992. – С. 71.

¹⁵¹² ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 30.

¹⁵¹³ Там само.

¹⁵¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 2–6.

Болгарія, Туреччина) щодо укладання мирового договору й надання цими країнами військової допомоги УНР в боротьбі з більшовицькими загарбниками. 9 лютого 1918 р. на останньому пленарному засіданні української частини мирної конференції в Бересті, яке від імені Центральних держав відкрив промовою Р. Кюльман, а від України слово-відповідь виголосив О. Севрюк, сторони підписали мировий договір¹⁵¹⁵. На тій же церемонії було підписано й окремий українсько-німецький додатковий договір, який на рівноправній основі встановлював загальноприйняті у світі правові принципи відносин громадян та юридичних осіб двох сторін¹⁵¹⁶. 12 лютого 1918 р. українська делегація підписала з делегаціями Туреччини, Болгарії та Австро-Угорщини додаткові договори до мирного договору. Вони були подібними до українсько-німецького додаткового договору, укладеного 9 лютого¹⁵¹⁷. Того ж дня М. Любинський підписав звернення¹⁵¹⁸ до німецького народу з проханням надати Україні військову допомогу¹⁵¹⁹.

Після Берестейського договору, укладеного представниками Центральної Ради, на терен України з метою вигнання більшовицьких агресорів, вступило 450-тисячне німецьке та австро-угорське військо. 18 лютого 1918 р. у київському напрямкові почали наступ під командуванням генерала А. фон Лінзінгена (з березня – фельдмаршала Г. фон Айхгорна) 23 німецькі дивізії (20 піхотних і 3 кавалерійських)¹⁵²⁰. 24 лютого в одеському напрямкові почали просуватися 10 австро-угорських дивізій (8 піхотних і 2 кавалерійські) на чолі з командувачем фельдмаршалом Е. Бем-Ермолі (з червня – генералом А. Краусом).

¹⁵¹⁵ *Гай-Нижник П.* Олександр Севрюк – соціаліст-революціонер і дипломат-аматор, політичний авантюрист й агент чужоземних спецслужб // *Гілея*. – 2019. – Вип. 140 (№ 1). – Ч. 3. Політичні науки. – С. 7–22; *Коваль В. В.* Брест-Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четверного союзу: Автореферат дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук: 07.00.02. – К.: Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2002. – С. 15.

¹⁵¹⁶ Докладніше дивіться: *Гай-Нижник П.* Мирний договір УНР з Центральними державами у Бересті: політичні аспекти переговорного процесу (грудень 1917 р. – листопад 1918 р.) // *Українознавство*. – 2019. – № 3. – С. 8–20; *Гай-Нижник П. П.* Олександр Севрюк і його роль під час перемовин й укладання Мирного договору між УНР та Центральними державами у Бересті (січень–лютий 1918 р.) // *Гілея*. – 2018. – Вип. 130 (№ 3). – С. 37–44.

¹⁵¹⁷ *Коваль В. В.* Брест-Литовська конференція 1918 р.: діяльність делегації УНР по укладенню мирного договору з державами Четверного союзу: Автореферат дис... – С. 15.

¹⁵¹⁸ Д. Дорошенко та Є. Чикаленко стверджували, що насправді ця ідея належала голові Центральної Ради М. Грушевському [Дорошенко Д. *Історія України 1917–1923* рр. – Т. 1. – С. 37–38, 263; Чикаленко Є. Уривки з моїх споминів за 1917 р. – Прага, 1932. – С. 40].

¹⁵¹⁹ *Horak S.* The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918. – P. 54.

¹⁵²⁰ У зв'язку з передбаченим вступом військ Центральних держав в Україну, Німеччина й Австро-Угорщина уклали у Берліні 21 лютого 1918 р. таємний договір про спільну політику щодо держав і самоправних територій, на які розпалася колишня Російська імперія. У договорі було зазначено, що Україна не може розглядатися як окупована військами Центральних держав, а існуватиме як незалежна країна.

Невдовзі, спільно з підрозділами армії УНР, союзники звільнили від загарбників всю територію України. 2 березня 1918 р. уряд УНР прибув до Києва, а згодом у столиці законотворчу працю відновила й Центральна Рада. Вигнання більшовиків, проте, обернулося на німецько-австро-угорську окупацію.

Відповідно до мирного договору усі сторони щодо фінансової сфери взаємин, відмовлялися на взаємній основі від сплати витрат війни, тобто «сплати їхніх державних на ведення війни, також витрат на відшкодування військового збитку, що зазнали вони та їхні громадяни в зонах ведення воєнних дій від воєнних заходів, включно зо всіма реквізиціями, які здійснені на території супротивника»¹⁵²¹. Економічні взаємини між Німеччиною та УНР мали розвиватися відповідно до німецько-російського договору про суходільну та морську торгівлю від 1894–1904 рр., а з Австро-Угорщиною – відповідно до подібного ж договору з Росією від 15 лютого 1906 р. Зберігав силу й генеральний російський митний тариф від 13–16 січня 1903 р.¹⁵²²

Крім того, сторони:

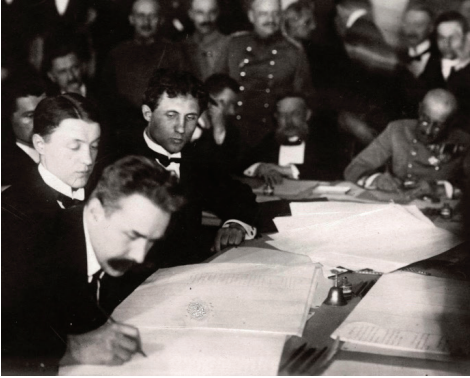
- відмовлялися від транзитних зборів за товари будь-якої категорії, що мали транспортуватися через територію однієї зі сторін прямим транзитом або з розвантаженням, складуванням та повторним завантаженням;
- мали надавати одна одній максимально можливу допомогу в сфері дії залізничних тарифів, особливо засобом запровадження наскрізних тарифів;
- митниці обох країн повинні були працювати щоденно протягом всього року, за винятком неділь і державних свят.

Економічно-фінансові взаємини між Болгарією, Туреччиною та УНР «мали регулюватися, поки не укладено відповідний торговельний договір, на основі принципу найбільшого сприяння нації в торгівлі»¹⁵²³. Водночас жодна з сторін не мала претендувати на преференції, котрі інша надала би будь-якій країні, зв'язаній з нею митним союзом і що мала спільні з нею кордони (колонії, зарубіжні володіння та протекторати підлягали в цьому відношенні тому ж регулюванню, що й метрополія). Як бачимо, фінансово-економічні умови договору були більш сприятливими саме для Центральних держав, але в ситуації, в якій опинилася на початку 1918 р. Україна, вони були не лише прийнятними, але й вкрай необхідними.

¹⁵²¹ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918. – М., 2007. – С. 306–307.

¹⁵²² Там само. – С. 308–309, 311.

¹⁵²³ Там само. – С. 312.

Делегати УНР підписують Міровий договір з Центральними державами (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією), 9 лютого 1918 р.

Разом з основним договором, між УНР та країнами Почвiрного союзу було укладено ще й «Додатковий договiр», в якому фiнансове питання було висвітлено бiльш об'ємнiше. Так, наприклад, його VII стаття торкалася приватних боргових зобов'язань, якi виявилися порушеними через збройне протиборство країн. Планувалося врегулювати їх наступним чином:

«§ 3. Грошовi зобов'язання, котрi могли бути у виконаннi під

час вiйни на пiдставi воєнних законiв, мусять бути заплаченi перед упливом трьох мiсяцiв по ратифiкацiї мирового договору.

По сiм зобов'язанням повинно платити п'ять вiдсоткiв рiчно вiд первiсного строку заплати за весь час вiйни, з вклученням трьох мiсяцiв, без огляду на мораторiй. До первiсного строку заплати в кожному окремому випадку вiдсотки платяться по договору.

§ 4. Для полагодження грошових i приватних зобов'язань взаємно повиннi бути допущенi признанi Державою товариства для охорони кредиторiв яко уповноваженi для обстоювання iнтересiв з ними сполучених фiзичних i юридичних осiб, застали нарушенi воєнними законами, буде встановлено, як подано нижче»¹⁵²⁴.

Нижче, статтю VIII, зазначалося: «Обидвi сторони, якi заключають договiр, згоджуються в тiм, щоби по ратифiкацiї мирового договору перейняти на себе виплату горожанам кожної сторони державних зобов'язань, а особливо громадських долгiв.

З огляду на те, що Українська Народня Республіка має на меті поділити із другими частинами бувшої Російської Імперії майно сеї Імперії, то спосiб виконання означеної в першiм уступі постанови застерiгається надалі особливий згодi. При тiм Українська Народня Республіка в кожному разi переймає на себе тi зобов'язання вiдносно нiмецьких горожан, якi повстали при виконуваннi громадських робiт на Україні, або були забезпеченi майном, що знаходиться на Україні»¹⁵²⁵. Цей текст, також 9 лютого 1918 р., у Бересті пiдписали уповноваженi

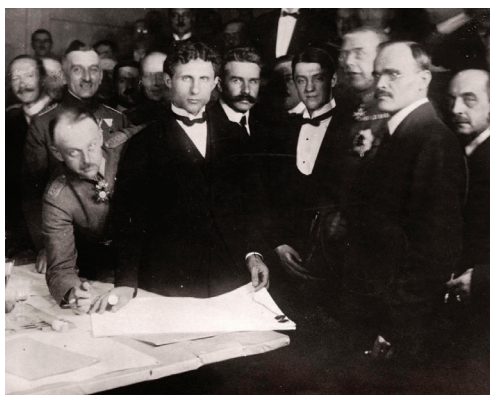
¹⁵²⁴ Робiтнича газета. – 1918. – 15 березня.

¹⁵²⁵ Там само.

представники УНР, Німеччини та Австро-Угорщини О. Севрюк, М. Любинський, М. Левітський, Р. Ф. Кюльман та М. Гофман¹⁵²⁶.

Щодо цієї частини загальних договірних документів, то я також не схильний драматизувати їхні умови. Юридично тексти договору зберігали і гарантували повне рівноправ'я у фінансово-економічних стосунках та взаємну вигоду сторін, а для молодшої та знекровленої Української Народної Республіки були не лише виправданими, але й певною мірою пільговими. Інша річ полягала у шляхах та обсягах їхнього практичного втілення та виконання взаємних зобов'язань сторін. Як показало недалеке майбутнє, цих та інших (наприклад торговельно-продовольчих тощо) умов не було дотримано жодною з країн, а в умовах австро-німецької окупації відбулося й взагалі неприховане нехтування українським суверенітетом та втручання у внутрішні справи України з боку провідних Центральних держав¹⁵²⁷.

Проблеми почалися чи не одразу зі вступом військ нових союзників на терени України. Наявність у держави власної грошової одиниці передбачає і встановлення її паритету до валют інших країн, з якими вона має торговельно-економічні відносини. Україні, на терені якої перебувало німецьке та австро-угорське військо і для якої Центральні держави, в силу військово-політичних обставин, стали головними торговельними партнерами, необхідно було визначитися й у ставленні до їхніх грошових одиниць, передовсім Німеччини та Австро-Угорщини.

Мировий договір між УНР і Центральними державами підписано (9 лютого 1918 р.)

Грошові взаємини Центральних держав взагалі, а зокрема Німеччини та Австро-Угорщини, з Центральною Радою на офіційному рівні вперше де-юре занотовані були в «Мировому договорі між Німеччиною, Туреччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Українською Народною Республікою» (Берестейській договір) від 27 січня (9 лютого 1918 р.). Як відомо, УНР підписала у Бересті мировий договір

¹⁵²⁶ Там само. – 16 березня.

¹⁵²⁷ Дивіться: Гай-Нижник П. Торговельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 2. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1997. – С. 353–396; Гай-Нижник П. П. Українсько-німецькі фінансові та торговельно-економічні взаємини (1918 р.) // Гілея. – 2019. – Вип. 141 (№ 2). – Ч. 1. Історичні науки. – С. 22–37.

з країнами Почвірного блоку з укладанням торговельно-економічної угоди з новими союзниками, згідно з якою Україна зобов'язувалася постарчитися державам коаліції велику кількість продуктів і сировини. Зокрема, йшлося про зобов'язання України поставити Німеччині й Австро-Угорщині протягом чотирьох місяців (по 31 липня), 60 млн пудів зернових і бобових продуктів та борошна (приблизно 1 млн тонн), 2 млн 750 тис. голів великої рогатої худоби, 37,5 мільйона пудів залізної руди, 400 млн штук яєць, велику кількість сала і цукру, 37,5 млн пудів залізної руди, багато льону, коноплі, вугілля, марганцевої руди та іншої сировини.

Тоді ж у договорі тимчасово було зафіксовано й валютні курси (ідентичні дореволюційним паритетам рубля до марки та крони): 1 марка = 46,2 коп., 1 крона = 39,382 коп.¹⁵²⁸ Мировий договір, підписаний 9 лютого 1918 р.¹⁵²⁹, з цього приводу, зокрема, зазначав: «Обрахунок відбувати в золоті на таких основах: 1 тис. німецьких державних марок в золоті рівні 462 крб. в золоті Української Народньої Республіки, а також рівні 462 руб. в золоті бувшого російського цідсарства (1 руб. рівняється 1/16 імперіяла), або 1 тис. австрійських і угорських корон в золоті рівні 396 крб. 78 грошам, в золоті бувшого російського цідсарства (1 руб. рівняється 1/16 імперіяла)»¹⁵³⁰.

На цьому пункті договору варто зупинитися окремо, позаяк він визначає не лише фактично встановлений твердий розрахунковий курс валют між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною, але, як буде видно нижче, істотно впливатиме на подальший перебіг переговорів щодо визначення підстав нового співвідношення валют між цими країнами.

Перш за все, слід зауважити на тому, що вже під час підготовки тексту договору, як свідчив один з членів української делегації І. Шафаренко, в приватних розмовах німці попереджали його про відсутність у них наміру віддавати своє золото Україні¹⁵³¹. Як наслідок, цей пункт піддався ґрунтовному і довготривалому обговоренню, під час якого представники Центральних держав посилалися на недостачу золота у них самих. Українці ж заперечували їм тим, що країни Почвірного блоку можуть покрити його поставками Україні такої кількості своїх товарів, яка оберне сальдо товарообміну на їхню користь і позбавить

¹⁵²⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 62.

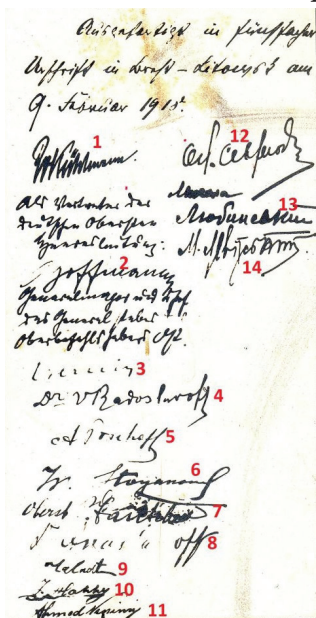
¹⁵²⁹ Берестейський договір був ратифікований Центральною Радою 17 березня 1918 р. [Робітнича газета. – 1918. – 19 березня; ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 41].

¹⁵³⁰ Нова Рада. – 1918. – 22 лютого; 24 лютого.

¹⁵³¹ ЦДАВО України. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 7.

Центральні держави від необхідності передачі золота. Виявилося також, що з остаточним текстом у договорі відбулися певні метаморфози, а саме: вислів «виплата відбувається золотом» згодом було замінено досить невиразною фразою «обрахунок відбувати в золоті», а в німецькомовному тексті сформульовано було іще більш слизько¹⁵³².

Таким чином, погодившись на включення до договору золотого еквіваленту, представники Центральних держав попередньо передбачили можливий розвиток подій і підстрахувалися на свою користь від майбутніх претензій української сторони. Представники ж УНР, чи з огляду на поспіх заключити договір у зв'язку з військово-політичною ситуацією в Україні, чи то з причини недостачі дипломатичного та міжнародно-фінансового досвіду, не врахували усі можливі для України колізії, закладені у цьому пункті, або банально не проконтролювали редакцію як власного примірника документа, так і німецькомовного.

Підписи членів делегації під Берестейським мировим договором (9 лютого 1918 р.)

Утім, вже на той час усім учасникам договору було зрозуміло, що визначені Мировим договором валютні курси, в зв'язку зі знеціненням рубля за час війни і революції, були далекими від тогочасних фінансово-економічних реалій, як українських, так і німецько-австрійських. Питання ж платежів при товарообміні вимагало встановлення нових розрахункових співвідношень валют між суб'єктами торгівлі.

За таких обставин кожна з договірних сторін розпочала дії щодо облаштування вигідного курсу своїх національних валют на українському грошовому ринку. При цьому ще раз мушу зауважити на тому, що загальний стан господарства України та її грошового ринку були вкрай важкими: виробництво паралізованим, торговельні зв'язки перервані, залізниці зруйновані, фінансовий

ринку перебував у хаосі, а податкова система взагалі перестала існувати тощо. Відтак уряд країни, економіка якої була поневічена революційним виром і воєнними подіями, опинився, серед інших проблем, й перед проблемою відсутності в своєму розпорядженні грошової маси. Водночас, на вільному ринку перебували мільярдні суми російських

¹⁵³² Там само. – Арк. 8.

рублів, яких шалено знецінювала гіперінфляція і політика «дешевих грошей», що сповідувалася більшовицьким Наркоматом фінансів.

Започаткований у грудні 1917 р. випуск національної грошової одиниці – карбованця, який не мав ані належних захисту та якості, ані потрібної емісійної потужності та економічного опертя, не міг в найближчий час виправити катастрофічний фінансово-економічний стан країни. К. Росс, який у березні 1918 р. з німецьким обозом прибув до Києва, був вражений грошовим безладом в Україні. «Фінансовий стан України цілковито хаотичний. В обігу знаходиться величезна кількість нічим не покритих паперових грошей різноманітних урядів. І фінансовим фундаментом нинішнього уряду, що не має ніяких податків чи інших доходів, є випуск ні чим непокритих кредитових білетів. Внаслідок цього, – зазначав він, – вартість рубля зменшилася в 10 разів. Подорожчання прямо фантастичне. І разом з тим кожний до простого чорного робітника, прибуду чи демобілізованого солдата має в розпорядженні величезні грошові суми»¹⁵³³. Становище ускладнювала й відсутність в українського уряду чітко визначеної програми дій та практичних заходів щодо подолання грошової та господарчої кризи, що супроводжувалися соціалістичною риторикою політиків Центральної Ради.

Потреба у врегулюванні валютних курсів виникла також внаслідок необхідності унормування грошових розрахунків між УНР і Центральними державами з товарообміну й самим фактом німецько-ав-

Олександр Жуковський

стро-угорської окупації та складнощами, які виникли з цього приводу в питанні грошових взаємовідносин. Довоєний паритет з рублем, у зв'язку з його однаковим співвідношенням з українською валютою, автоматично стосувався й карбованця. Утім, український уряд, без огляду на Берестейську угоду, встановлював (до того ж доволі непослідовно) власні паритети валют.

Так, наприклад, 11 лютого 1918 р. Рада народних міністрів УНР, на пропозицію військового міністра О. Жуковського, встановила власне грошове співвідношення: 1 рубль =

¹⁵³³ Докладъ начальнику операціоннаго отдѣленія германскаго восточнаго фронта о положеніи дѣль на Украинѣ въ Мартѣ 1918 года // Архив русской революции. – Т. 1. – М.: Терра; Политиздат, 1991. – С. 292.

2 маркам¹⁵³⁴. Надрукована в газетах, із зазначенням про згоду на таке грошове співвідношення, ця новина поширилася неймовірно швидко, так, що навіть селяни у селах, як доповідав начальнику німецького операційного відділу Східного фронту службовець військового відділу Міністерства закордонних справ Німеччини К. Росс, приймали марку тільки за 50 копійок, додаючи, що з'явилася навіть тенденція оцінювати її лише в 48 копійок¹⁵³⁵.

Однак вже наступного дня (12 лютого 1918 р.), прагнучи підвищити попит на національні грошові знаки, в. о. міністра фінансів М. Ткаченко розіслав усім поштовим конторам, усім відділам і конторам Державного банку УНР, ощадним касам і скарбницям обіжну телеграму про прийняття марок за курсом 462 крб за 1 тис. марок¹⁵³⁶. І це при тому, що тимчасовим Законом «Про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки» від 19 грудня 1917 р. рубль визначався рівним до карбованця¹⁵³⁷. Встановлення такого курсу не принесло очікуваних результатів через тривання бойових дій на основній території України, а коли вони вщухли, уряд УНР і Центральна Рада відчували перші ознаки грошового диктату нових союзників.

Александр фон Лінзінген

Українське ж населення, за свідченням німецького очевидця, під час вступу союзницьких військ оцінювало марку в 1 рубль «і купці були у захваті, коли німці приймали цей курс»¹⁵³⁸. Тим часом, в перебігу просування німецьких та австро-угорських військ Україною, командування окупаційних військ, зі свого боку, почало самовільно визначати курси валют своїх держав щодо рубля та карбованця, що ще більше ускладнювало фінансову ситуацію в УНР. Так, наприклад, діяв наприкінці лютого – початку березня 1918 р., зокрема, й командувач німецькими військами в Україні генерал А. Лінзінген, визначивши курс срібного рубля в 1,50 марки та 2,25 марки¹⁵³⁹. Офіційно уряд України

¹⁵³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 3–3 зв.

¹⁵³⁵ Докладъ начальнику операціоннаго отдѣльня германскаго восточнаго фронта о положеніи дѣль на Украинѣ въ Мартѣ 1918 года. – С. 292–293.

¹⁵³⁶ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 62–63.

¹⁵³⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 172–172 зв.; – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 83–83 зв.

¹⁵³⁸ Докладъ начальнику операціоннаго отдѣльня германскаго восточнаго фронта о положеніи дѣль на Украинѣ въ Мартѣ 1918 года. – С. 292.

¹⁵³⁹ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 11.

не протестував проти такого самоврядування вищого окупаційного начальства. Це, зокрема, підтверджується телеграмою від 1 березня 1918 р. директора Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР Г. Супруна до начальника Штабу охорони Ніжинщини Сердюка, в якій наказувалося: «До кінцевого встановлення згоди з Центральними Державами курсу Австро-Германських грошей треба додержуватись курсу встановленого генералом Лі[н]зінґеном. Срібний карбованець прірівнювати до півтори марки і до двох з четвертю корон»¹⁵⁴⁰.

15 березня 1918 р. німецьке верховне командування в особі того ж таки генерала А. Лінзінґена, без будь-якої консультації з українським урядом, власним розпорядженням встановило новий курс царського російського рубля в 1,50 марки ($66\frac{2}{3}$ коп. за марку), заявивши при цьому, що такий паритет відповідає міжнародному і тому повинен бути прийнятий в Україні. Уряд Центральної Ради про такий крок окупаційних властей був принизливо поставлений до відома телеграмою Головної квартири німецьких військ в Україні¹⁵⁴¹. 16 березня, після обговорення цієї телеграми, Рада народних міністрів УНР була змушена «установити курс на російський рубль півтори марки і доручити Міністерству Фінансів опублікувати цю постанову в часописах і дати відповідно розпорядження по кредитних державних установах і казначействах про вільний прийом і обмін германських марок по вищезначеному курсу; 2) доручити всім Міністерствам вжити заходів для проведення цієї постанови в життя»¹⁵⁴².

Цікаво, що про курс карбованця в постанові Ради народних міністрів навіть не згадувалося, а в подальшому уряд УНР намагався довести, що цей занижений паритет має застосовуватися лише до рублів і не може бути вживаний щодо карбованця. Зрозуміло, що цей «дитячий виверт», який не вартий серйозного уряду, як визначив її тогочасний дослідник фінансів Л. Неманов, був безжалісно знищений австро-німцями¹⁵⁴³. Досить скоро Центральна Рада змушена буде погодитися на ще нижчий валютний курс. Одночасно курс австрійської крони було встановлено у $2\frac{1}{4}$ крони за рубль ($44\frac{1}{2}$ коп. за крону)¹⁵⁴⁴.

Утім, становище коли кожна з присутніх на українському терені (а, відповідно, й ринку) сил самовільно визначає сприятливий для себе курс грошових одиниць не могло тривати надалі. Не вигідно це було, перш за все, українській стороні як з фінансово-господарчого боку,

¹⁵⁴⁰ Там само.

¹⁵⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 14 зв.

¹⁵⁴² Там само; ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 27.

¹⁵⁴³ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 63.

¹⁵⁴⁴ Там само.

так і з огляду на підрив її владного авторитету. Враховуючи ж військово-політичні обставини, в яких опинилася Центральна Рада та її уряд у 1918 р. після підписання Берестейської угоди, без урахування позицій німецької та австро-угорської сторін і пошуку порозуміння з ними, розв'язати валютно-паритетний вузол українська влада об'єктивно не змогла б. Тим паче односторонньо і на власну користь.

Питання це постало на засіданні Ради народних міністрів 20 березня 1918 р., коли урядовці (В. Голубович, М. Ткаченко, Д. Коліух, П. Христюк, О. Жуковський) обговорювали пропозицію міністра судівництва М. Ткаченка щодо асигнування в розпорядження Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР 1 млн крб. обігових коштів¹⁵⁴⁵. Цікаво, що рішення (позитивне) було прийняте за відсутності виконуючого обов'язки міністра фінансів В. Мазуренка. Під час засідання міністри доручили та уповноважили Кредитову канцелярію Міністерства фінансів увійти в порозуміння з представниками Німеччини та Австро-Угорщини, а також інших Центральних держав, і остаточно вирішити питання щодо всіх закордонних рахунків.

Уряд також зазначив: «Щодо курсу різних цінностей Кредитовій Канцелярії дається право організувати комісію»¹⁵⁴⁶. Отже, з метою врегулювання цього питання та вирішення інших поточних міждержавних фінансових проблем, було вирішено створити тристоронню українсько-німецько-австро-угорську Фінансову комісію.

4.1.3. Створення тристоронньої міжнародної Фінансової комісії. Укладення Угоди про встановлення розрахункового курсу валют

Офіційні місії Німеччини та Австро-Угорщини разом з відповідними фахівцями з фінансово-економічних питань прибули до Києва в середині березня 1918 р. й одразу ж взялися до роботи. Однак, як зазначав О. Чернін, «досить скоро виявилось, що праця наштовхується на виняткові перепони»¹⁵⁴⁷. В. Перепада так визначає перші варіанти фінансового забезпечення українсько-німецьких економічних відносин у чотирьох схемах, а саме: «передача селянам відчуженої поміщицької землі за плату; випуск українськими містами комунальних облігацій;

¹⁵⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 1.

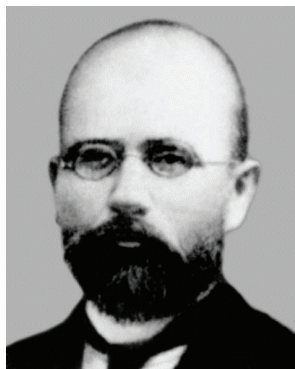
¹⁵⁴⁶ Там само.

¹⁵⁴⁷ Чернин О. В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел. – М.; – Пг.: Гиз, 1923. – С.270.

введення в обіг срібної української монети; внутрішня позика шляхом випуску кредитних білетів Державного банку України. Перший варіант було відхилено Києвом з внутрішньополітичних міркувань. Другий варіант реалізувався локально, на місцевому рівні. Третій варіант – запровадження в Україні срібної монети – був відхилений німецьким Рейхсбанком як такий, що ставив під загрозу ліквідність паперової німецької валюти в Україні. До реалізації було обрано план випуску кредитних білетів Державного банку України з прив'язкою до валюти Німеччини з паралельним створенням стабілізаційного фонду зі срібла та інших коштовних металів. Фактор часу в цьому питанні відіграв головну роль – перші проплати за українські поставки в рамках економічного договору мали здійснитися вже у травні 1918 р.»¹⁵⁴⁸.

Тристороння українсько-німецько-австро-угорська Фінансова комісія почала засідання у Києві вже 24 березня 1918 р. о 10-й ранку в приміщенні Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР й мала обговорити питання і дійти згоди щодо курсу марки та крони в Україні. З українського боку в роботі комісії брали участь Х. Барановський (голова), А. Добрий, М. Кауфман, Г. Супрун, В. Тимошенко, В. Василевський¹⁵⁴⁹, до яких з 1 квітня 1918 р. приєдналися товариш міністра фінансів В. Мазуренко, міністр торгу і промисловості І. Феценко-Чопівський, пани А. Вольський, Диновський та виконуючий обов'язки директора Державного банку В. Ігнатович¹⁵⁵⁰. З німецького боку у роботі комісії взяли участь Мельхіор, Відфельдт, а з 1 квітня 1918 р. ще й майор Бюрман, Моснер та Гапмунд. Австро-Угорщину представляли початково Гертнер й Себеста, а з квітневого засідання ще й Полляк та майор Іон. Секретарював у комісії Р. Шафаревич¹⁵⁵¹.

Перше засідання 24 березня 1918 р. мало здебільшого організаційний характер. Проте на ньому було прийнято принципове рішення – встановити твердий розрахунковий курс для валют Центральних держав й України. Український уряд подав пропозицію визнати «як тимчасову міру, курс, встановлений командуванням групою армій

*Христофор
Барановський*

¹⁵⁴⁸ *Перепада В.* Еволюція українсько-німецьких відносин в умовах Першої світової війни та Української революції. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 2005. – С. 13–14.

¹⁵⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 57–57 зв.

¹⁵⁵⁰ Там само. – Арк. 59–59 зв.

¹⁵⁵¹ Там само.

Лінзінгена для розрахунків військ на Україні в 1,50 марки за рубль»¹⁵⁵². Питання про запровадження так званого східного рубля і визначення його курсу, що мав би дорівнювати двом маркам і який самовільно встановлював ген. А. Лінзінген, на вимогу делегації УНР було відкладено «до отримання від Германських делегатів розтлумачень про підстави випуску східного рубля та інструкцій від Українського Уряду»¹⁵⁵³. Цікаво, що в іншому (таємному) протоколі цього засідання вимога пояснень від німецької сторони про підстави випуску східного рубля відсутня¹⁵⁵⁴. Крім того, виявилось, що стосовно так званого рубля українські представники ще не були навіть офіційно уведомленими¹⁵⁵⁵.

Надалі члени спільної комісії прийняли пропозицію Х. Барановського встановити наступний порядок дебатів:

«а) чи бажано взагалі встановити твердий курс між валютами України і Центральних Держав.

в) чи слід встановити твердий курс валюти для певних категорій зробок, чи ж для всіх операцій.

с) на який термін слід встановити твердий розрахунковий курс.

д) як потрібно визначати висоту твердого розрахункового курсу¹⁵⁵⁶,

е) які загальні постанови щодо валюти потрібно прийняти в зв'язку з запровадженням твердого розрахункового курсу»¹⁵⁵⁷.

Делегати погодилися на тому, що встановити твердий розрахунковий курс для валют Центральних держав та України є принципово бажаним. Питання ж для яких категорій зробок слід користуватися твердим розрахунковим курсом і на який термін, належало до подальшого обговорення¹⁵⁵⁸.

Саме тут й виявилися перші ознаки того, що союзники УНР мають власне, відмінне від уряду України, трактування Берестейського договору. Представниками Центральних держав було беззаперечно відхилено заяву українських делегатів про те, що за можливості пасивного сальдо при взаємному товарообміні, ціна «згідно мировому договору, має сплачуватися золотом» Києву державами Почв'їрного союзу (ст. 4 протоколу першого засідання фінансової комісії)¹⁵⁵⁹. Німецькі

¹⁵⁵² Там само. – Арк. 57; – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 9.

¹⁵⁵³ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 57.

¹⁵⁵⁴ Там само. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 9.

¹⁵⁵⁵ Там само.

¹⁵⁵⁶ У подібному ж, але таємному, протоколі засідання від 24 березня 1918 р. пункти «с» і «д» об'єднані в один підпункт «с» з усуненням підпункту «д» [ЦДАВО України. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 9].

¹⁵⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 57–57 зв.

¹⁵⁵⁸ Там само. – Арк. 57; – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 9 зв.

¹⁵⁵⁹ Там само. – Арк. 57 зв.; – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 9 зв.

та австро-угорські представники відповіли зокрема, що «зобов'язання платежу пасивного сальдо золотом ні з буквального тексту, ані зі смислу мирового договору не витікає і тому ними відхиляється»¹⁵⁶⁰. Українська делегація, «внаслідок заперечень представників Центральних Держав, погодилася поки-що зняти це питання з обговорення й залишити його відкритим»¹⁵⁶¹. Очевидно урядовці УНР ще цілком не усвідомлювали реалій ситуації, що складалася в Україні з приходом на її терен австро-угорських й німецьких військ, наслідків своєї безпорадності і хто, за цих обставин, є хто у великій політиці.

Питання зобов'язання сплати золотом не вперше підіймалося українською стороною. Спочатку, як нами вже згадувалося раніше, воно виникло в процесі підготовки і підписання Берестейського договору 9 лютого 1918 року. 22 березня 1918 р. його з українського боку зачепили члени іншої спільної комісії – Державної комісії з товарообміну, яку очолював колишній генеральний секретар фінансів Центральної Ради Х. Барановський¹⁵⁶². Це засідання, своєю чергою, певною мірою є показовим й у способі ведення справ українською стороною.

Так, вже на одному з перших засідань Комісії з товарообміну в колі її українських представників серйозно обговорювалося питання про необхідність організувати приватний вплив на членів німецької делегації у бажаному для України сенсі й створити навколо них певну неприродну (штучну) атмосферу. Один з членів цієї комісії (з українського боку) згадував, що «вочевидь, деякі члени Комісії сподівалися, що германців вдасться так само обробити, як обробляються іншого разу у спеціальних гуртожитках сірі селянські представники, що з'їхалися на який-небудь з'їзд»¹⁵⁶³. Очевидно, що йшлося про хабарі чи так звані могоричеві посиденьки. Зрозуміло, що з цієї спроби однаково нічого не вийшло. У приватних розмовах з німецько-австрійськими членами комісії, що велися українцями паралельно з офіційними засіданнями комісії, представники Центральних держав висловлювали приблизно один й той самий аргумент щодо записаного в договорі від 9 лютого 1918 р. з приводу обрахунку товарообміну в золоті, мовляв, у ньому «визначалася проста характеристика майбутньої української валюти»¹⁵⁶⁴.

Тим не менш, у більшості українських членів комісії (за винятком Х. Барановського) ще жевріла надія отримати згоду німців та

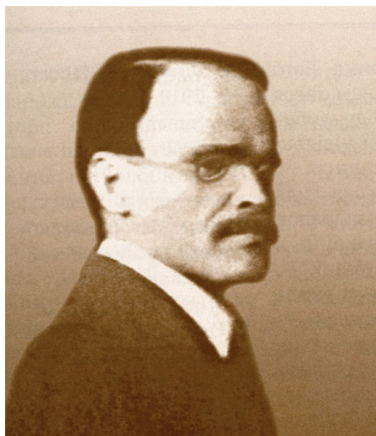
¹⁵⁶⁰ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 57 зв.

¹⁵⁶¹ Там само. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 9 зв.

¹⁵⁶² Там само. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 7.

¹⁵⁶³ Там само. – Арк. 4.

¹⁵⁶⁴ Там само. – Арк. 7.

Сергій Остапенко

австро-угорців на розрахунки з їхнього боку золотом за товари. Один з членів Комісії І. Шафаренко, який свого часу їздив до Берестя і брав участь в розробці згаданого договору, з пам'яті давав плутані й невірні довідки. Тому вирішено було письмово звернутися з цього приводу до С. Остапенка, який брав участь у виробленні економічного договору в Бересті й, до речі, також був членом Комісії з товарообміну. 26 березня 1918 р. той відповів на запит колег листом на ім'я М. Порша, що в його розпорядженні стенограм засідання берестейських комісій немає¹⁵⁶⁵. Разом з тим С. Остапенко вказав, що «мирний договір і його смисл не можуть бути змінювані усними поясненнями однієї сторони» і що, власне, сам текст договору ясно говорить на користь українського тлумачення, додавши, що якби малась на увазі тільки характеристика української валюти, то тоді, очевидно, у тексті зазначалося б: «українська валюта знаходиться в наступному співвідношенні до марки» або що-небудь у такому роді¹⁵⁶⁶. Лист С. Остапенка, однак, не допоміг зусиллям української сторони.

Аби довести правомірність українських домагань, представниками Центральної Ради було вирішено звернутися безпосередньо до документа. Проте, у справах Департаменту зовнішньої торгівлі Міністерства торгу і промисловості УНР не виявилось жодних матеріалів, що стосувалися б Берестейського договору. У Києві не знайшлося також ні стенограм, ані навіть протоколів засідань трьох берестейських комісій¹⁵⁶⁷. Вони були невідомі також і членам державної Комісії з товарообміну, включно з її головою¹⁵⁶⁸. З'ясувалося також, як вже відзначалося нами вище, що з кінцевим текстом Берестейського договору відбулося якесь непорозуміння, позаяк слова протоколу: «виплата відбувається золотом» пізніше були замінені в договорі на більш невизначений вислів «обрахунок відбувати в золоті», а в німецькомовному примірникові взагалі було занотовано ще більш невизначено¹⁵⁶⁹. У підсумку, як згадував один з членів української Комісії з товарообміну,

¹⁵⁶⁵ Там само. – Арк. 4.

¹⁵⁶⁶ Там само. – Арк. 7.

¹⁵⁶⁷ Не вдалося їх виявити і мені у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, а також в інших архівних установах.

¹⁵⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 4.

¹⁵⁶⁹ Там само. – Арк. 8.

«вже після 25-го березня стало ясно, що Україна золота не отримає»¹⁵⁷⁰. Отже було практично ліквідовано одне з найвигодніших для УНР, з фінансово-економічної точки зору, положення Мирowego договору.

Після цих перших поступок України, Німеччина та Австро-Угорщина почали неприхований фінансовий тиск на УНР, користуючись безпорадністю уряду В. Голубовича у налагодженні грошового господарства. Фінансова криза в Україні та голод коштів в розпорядженні уряду Центральної Ради були крикущо очевидними. Відчуваючи грошову безпорадність Центральної Ради, австро-німецькі члени спільної фінансової комісії на засіданні 26 березня 1918 р. ультимативно зжорсточують свої вимоги щодо встановлення валютного паритету¹⁵⁷¹.

Д. Дорошенко, з приводу співпраці української влади з окупаційною, згадував, що проблеми в стосунках були очевидними: «Несолідність, брак якогось плану й системи в державній роботі, безпорадність уряду [УНР], не вважаючи на зусилля окремих одиниць, неуміння налагодити відносини з німцями – це все яскраво впадало їм, людям свіжим у вічі. Взагалі в офіціальних українських сферах приймали німців дуже сухо, як окупантів, а не союзників. Ніхто не дбав про якесь зближення, товариські сходини, інформацію»¹⁵⁷². Водночас, не кращою була репутація серед союзників й українських членів тристоронніх фінансово-економічних комісій. Так, наприклад, відомий діяч і член австро-угорського парламенту М. Василько розповідав Д. Дорошенку «про те розчарування з українських державних і політичних діячів, яке панує серед німецьких і австрійських кіл. Треба було заключати різні торговельні договори, обмірковувати складні економічні питання, і українські міністри та політики були в них як діти. Один М. Порш тільки імпував німцям в ділових переговорах своїм знанням, умінням розбиратись в справах і взагалі солідністю»¹⁵⁷³.

Микола Василько

На другому засіданні тристоронньої українсько-німецько-австро-угорської фінансової комісії, що розпочалося о шостій вечора 26 березня 1918 р., було встановлено випадки для яких має діяти твердий розрахунковий курс валют, а саме:

¹⁵⁷⁰ Там само.

¹⁵⁷¹ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 58–58 зв.

¹⁵⁷² *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – К., 2007. – С. 234.

¹⁵⁷³ Там само. – С. 236

- «1) Для платежу військами Центральних Держав на Україні.
 2) Для поштовотелеграфних та залізничних стосунків.
 3) Для безпосереднього обміну монопольними і товарами (1-а категорія) між Державами.
 4) для товарних зрбок, що заключаються з дозволу Уряду (2-га категорія) Центральними організаціями відповідних країн, що перебувають під урядовим наглядом.
 5) Для зрбок з рештою товарами (3 і 4 категорій), котрі імпортуються та експортуються у визначених й зарання обумовлених між урядами кількостях, і таких, які будуть користуватися свободою вивозу та ввозу»¹⁵⁷⁴.

Що стосується останнього пункту, то представники Центральних держав пообіцяли, що любіюватимуть його перед своїми відповідними інстанціями на батьківщині та виступлять за згоду на встановлення твердого розрахункового курсу для платежів по категоріях товарів, згаданих в пункті 5-му, лише за умови, «що платежі за ці товари будуть здійснюватися на території України»¹⁵⁷⁵.

Щодо терміну, на перебіг якого буде чинним вироблений спільною комісією розрахунковий курс валют, то делегати дійшли згоди, що встановлюватиметься він поки-що до 15 червня 1918 р. з автоматичним продовженням (кожного разу при згоді обох сторін) ще на місяць. При цьому, заява про відмову має надійти за два тижні до настання кожного 15-го числа наступного місяця¹⁵⁷⁶.

У питанні ж про нормований курс рубля чи карбованця до марки та крони збори не могли прийти до певного рішення: українські представники вважали що продовження встановленого для групи армій Лінзінгена курсу в 1,50 марки за рубль на більш довший час є «черезчур високим» і пропонували встановити його як за мирного часу в 2,16 марки за рубль, на що німці категорично не погодилися¹⁵⁷⁷. У зв'язку з тим, що остаточно досягти спільної думки не вдалося, було вирішено, аби делегати Центральних держав зв'язалися з їхніми інстанціями на батьківщині для консультацій¹⁵⁷⁸.

Зносили членів спільної Фінансової комісії зі своїм керівництвом у Відні та Берліні не вплинули, однак, на непоступливість представників Австро-Угорщини та Німеччини, а ще більш устійнили їхню позицію. Пролити світло на мотиви та доводи німців та австрійців у

¹⁵⁷⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 58.

¹⁵⁷⁵ Там само.

¹⁵⁷⁶ Там само.

¹⁵⁷⁷ Там само.

¹⁵⁷⁸ Там само. – Арк. 58 зв.

цьому питанні допоможе розуміння їхнього бачення фінансового становища в УНР на той момент. Його, на основі «достовірних й достатньо повних свідчень», можна, наприклад, побачити у конфіденційній доповіді про політичний та економічний стан в Україні, яку 26 березня 1918 р. (день засідання спільної Фінансової комісії) австро-угорський посланець в УНР граф Й. Форгач надіслав у Відень своєму міністрові іноземних справ О. Черніну¹⁵⁷⁹. Подібну ж інформацію від секційного радника Енеді отримав й голова австрійської делегації при спільній Комісії з продовольства УНР та Центральних держав генерал-майор австро-угорського війська Оттокар Ландвер фон Прагенау¹⁵⁸⁰.

У цьому звіті, який мав бути направлений в друкованому вигляді усім компетентним австро-угорським інстанціям для конфіденційного знайомства, грошова ситуація в УНР і, відповідно, перспективи курсу крони на теренах України, висвітлювалися досить песимістично для рубля та українського фінансового ринку: «З урахуванням всіх моментів, що впливають на “вартість” рубля, справжня дурниця те, що він коштує 2.50 крони. Ці рубльові банкноти найрізноманітніших варіантів випуску, що зустрічаються тут, знаходяться в обігу і приймаються в якості готівкових грошей, включаючи й купони анульованої російської воєнної позики. Однак одного чудового дня вони вірогідніше за все знеціняться навіпіл або повністю й їхній курс різко впаде так, що ці рубльові банкноти будуть обмінюватися за курсом максимум на одну крону. У цьому зв'язку слід відмітити, що українські державні каси повністю порожні, службовці вже більше місяця не отримували

Всеволод Голубович (1916 р.)

жалування, а Міністерство добуває собі гроші, реквізуючи попри всього іншого цукор на цукрових заводах, а замість грошей видає документи, що підтверджують його отримання. Тому вкрай необхідно нарешті розумно врегулювати співвідношення вказаних курсів валют»¹⁵⁸¹.

Непохитність позицій представників Центральних держав зумовлювалась також й політичною слабкістю становища уряду В. Голубовича. До окупаційної влади все частіше надходили відомості

¹⁵⁷⁹ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 333.

¹⁵⁸⁰ Там само.

¹⁵⁸¹ Там само. – S. 333, 337–338.

про реорганізацію Кабінету міністрів. Так, представник Міністерства іноземних справ Австро-Угорщини при Головному командуванні австрійською армією Р. фон Шторк 27 березня 1918 р. повідомляв до Відня, що становище українського уряду не дуже міцне і найближчим часом очікується його переформування; фінансові та промислові кола відмовляють в підтримці Раді народних міністрів, посилаючись на ризикованість соціалістичної програми, а міністерства повністю дезорганізовані, усюди не вистачає досвідчених фахівців¹⁵⁸².

Австро-угорський посланець у Києві граф Й. Форгач у своєму донесенні міністрові іноземних справ О. Черніну від 30 березня 1918 р. також вказував на слабкість позицій уряду В. Голубовича, хаос в економіці країни та крах фінансової системи УНР, для хоча б часткової стабілізації якої перепоною є «майже нездоланна фінансово-технічна проблема, а саме – нестача цінних паперів та грошових рублів, які повністю зчезли, приховані селянами. Не підкріплений, власне майже знецінений паперовий рубль, став недостатнім і тому дефіцитним товаром»¹⁵⁸³.

При цьому Й. Форгач застерігав австро-угорське керівництво від неконтрольованого вливання крон до українського ринку шляхом приватної торгівлі та за вільного (незафіксованого) валютного курсу, зазначаючи: «Наші крони, власне, теж приймаються як засіб платежу, однак кілька мільйонів, що потрапили до країни в результаті прикордонної торгівлі та купівельних операцій армійського керівництва, сильно знизили її курс, котрий у Києві опустився навіть нижче мирного паритетного курсу щодо рубля. В інтересах нашої валюти можна тільки відмовитися від імпорту наших банкнот у великих кількостях»¹⁵⁸⁴. Таким чином, виходячи з вищенаведеного, стає цілком зрозумілою жорстка позиція німецьких та австро-угорських делегатів під час перемовин щодо встановлення розрахункового курсу між грошовими одиницями цих країн та УНР.

На черговому засіданні Фінансової комісії, яке відбулося 1 квітня 1918 р., питання встановлення валютного співвідношення між рублем (карбованцем) та маркою ще більш загострилося і загрожувало зірвати укладення угоди. Німецька сторона зробила більш жорсткими свої вимоги й стояла на визнанні твердого розрахункового курсу в $1\frac{1}{3}$ марки до рубля / карбованця. За таких умов українські представники спробували повернутися до курсу, попередньо пропонованого

¹⁵⁸² Там само. – S. 350.

¹⁵⁸³ Там само. – S. 348–349.

¹⁵⁸⁴ Там само. – S. 348–349.

німцями (1,5 марки), однак німецькі представники твердо стояли на своєму. При цьому ними було заявлено, що «якщо Україна на це не може погодитися, то належить перервати переговори, як такі, що не велися»¹⁵⁸⁵.

Того ж дня, 1 квітня 1918 р. В. Мазуренко на засіданні Ради народних міністрів доповів, що на переговорах делегати від Німеччини не погоджуються на встановленні паритету рубля і марки рівному $1\frac{1}{2}$ (тобто, у 1,50 марки за рубль) і що умови, запропоновані німцями, представниками українського уряду були відхилені, які стоятимуть на позиції в півтори марки за рубль¹⁵⁸⁶. Тим не менш, уряд України таки змушений був піти на поступки.

6 квітня 1918 р. між УНР та Центральними державами було укладено відповідну угоду про встановлення твердого розрахункового курсу між їхніми грошовими одиницями¹⁵⁸⁷. Так, було узгоджено, що твердий розрахунковий курс рубля «для визначених оплат (платежів), строком до 15-го липня цього року... рівняється $1\frac{1}{3}$ марки[,] 2 кронам»¹⁵⁸⁸. Наголошу, що курс цей вже відрізнявся від занотованого у Берестейському договорі.

При цьому було встановлено, як повідомлялося у відповідних обіжниках Міністерства фінансів УНР, що «цей розсотний курс не є обов'язковий ані для валютної хототатности, ані для всіх тих сділок», окрім як: 1) Для оплати (платіжа) війська центральних держав на Україні. 2) Для поштово-телеграфних і залізничних зносин. 3) Для безпосереднього обміну монопольними товарами між державами. 4) Для товарних сділок заключних за дозволом Правительства Центральними організаціями відповідних держав, які є під правительственным контролем. 5) Для оплати (платежів), на Україні умов з рештою товарами, які імпортуються і експортуються в означенній і раніше умовленій між правительством кількості і такими, які користуватимуться свободою вивозу і ввозу»¹⁵⁸⁹. В інших випадках «установлення курсу дається робити по добрій згоді»¹⁵⁹⁰. 13 квітня 1918 р. Кредитова канцелярія Міністерства фінансів УНР надіслала генеральному писарю цей циркуляр у вигляді Обіжника «Про курс грошей» для негайної інформації всіх підлеглих Міністерству інституцій¹⁵⁹¹. Таким чином ревізії було

¹⁵⁸⁵ ЦДАВО України: Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 59 зв.

¹⁵⁸⁶ Там само. – Спр. 4. – Арк. 45.

¹⁵⁸⁷ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 72.

¹⁵⁸⁸ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 38–38 зв.; ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 42; – Спр. 35. – Арк. 13; – Арк. 64.

¹⁵⁸⁹ Там само.

¹⁵⁹⁰ Там само.

¹⁵⁹¹ Там само. – Спр. 32. – Арк. 41.

піддано уже друге фінансове визначення Берестейського договору і, знову ж, не на користь України.

Із встановленням твердого розрахункового валютного курсу, однак, не вдалося уникнути недоречностей, пов'язаних з міжгрошовим обміном. Причиною цього стало існування, насправді, фактично двох офіційних курсів: одного обов'язкового для зносин з німцями та австрійцями (1 марка = 75 коп., 1 крона = 50 коп.) та іншого, за яким приймалася валюта від приватних осіб установами Державного банку (1 марка = $66\frac{2}{3}$ коп., 1 крона = $44\frac{4}{9}$ коп.). Інший курс (відповідний до встановленого генералом А. Лінзінґеном) приймався у випадках, які не суперечили умовам тристоронньої домовленості про твердий розрахунковий курс, вироблений Фінансовою комісією.

Причиною цього стала політика Державного банку УНР, який у своєму Обіжнику¹⁵⁹² встановив для власних контор, відділів та державних скарбниць подібні розрахунки:

«По змові Уряду Української Народньої Республіки з представниками вищої влади Німецько-Австрійських військ на Україні було встановлено слідуєчий курс рубля в порівнянні його до марок та крон: 1 рубль рівняється $1\frac{1}{2}$ німецьким маркам, або $2\frac{1}{4}$ австрійським кронам.

Потім, між германськими, австро-угорськими та українськими делегатами Фінансової Комісії було встановлено з терміном до 15 червня 1918 р. слідуєчий твердий курс для окремих платежів між українською валютою й германською маркою, а також і кроною: одна марка рівняється 75 копійкам; одна крона рівняється 50 копійкам.

Цей твердий курс дійсний:

1) коли платежі робляться військами центральних держав на Україні;

2) для поштово-телеграфних та залізничних зносин;

3) для безпосереднього обміну монопольними товарами між державами;

4) для товарних умов (сдѣлокъ), які заключаються за дозволом Уряду тими центральними організаціями відповідних країн, котрі підлягають урядовому контролю;

5) для оплати (платіжів) на Україні умов (сдѣлокъ) по тим товарам, які імпортуються тп експортуються в означеній і ранійше умовленій між правительствами кількості, а також умов і по тим товарам, які користуватимуться свободою експорту та імпорту.

¹⁵⁹² Оригінал підписали в. о. директора Державного банку В. Ігнатович та в. о. директора відділу А. Шелест.

При цьому було встановлено, що цей твердий розплатний курс не є обов'язковим ані для валютного обороту, ані для всіх тих умов (сдѣлокъ) які не перелічені в параграфах 1–5; для цих випадків дозволяється вільне встановлення курсу»¹⁵⁹³.

Повідомляючи про це, Державний банк пропонував своїм конторам, відділам та скарбівням, при операціях зі згаданою чужоземною валютою, мати на увазі наступне:

«а) приймати, на підставі посвідчень відповідних органів влади, по операціям, при зазначених в п. 1–5 випадках, німецькі марки та австрійські крони по курсу: 1 германська марка = 75 копійок; 1 австрійська крона = 50 копійкам; 1 карбованець або рубель = $1\frac{1}{3}$ герм. марк. = 2 австрійським кронам;

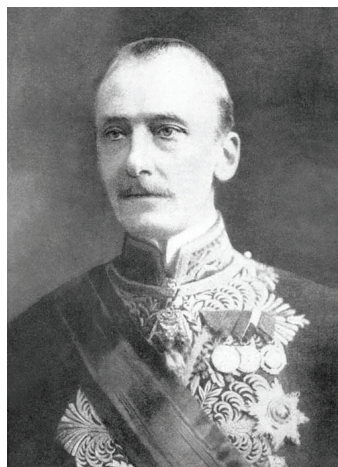
б) як будуть в касі гроші, провадити вільний розмін німецьких марок та австрійських крон на кредитові білети (як рублі так і карбованці) без перешкод по такому курсу: 1 карбованець або рубель = $1\frac{1}{2}$ германським маркам = $2\frac{1}{4}$ австрійськ. кронам; 1 германська марка = $66\frac{2}{3}$ копійк.; 1 австрійська крона = $44\frac{4}{9}$ копійк.;

в) маючи на увазі необхідність прийти на поміч демобілізуемим урядовим установам (учредженням) та військовим частинам в справі ліквідації тих сум в румунській валюті, які маютья в їх розпорядженні, – приймати румунські леї (франки) до розміну на кредитові білети та в зачот взносів на відновлення кредитів виключно від цих інституцій та частин і по курсу 37,5 коп.;

г) продажу зазначених грошових знаків з каси, до особливого розпорядження, не провадити.

Вказівки про встановлення розпорядку справозданности (отчетности) по цій операції будуть в свій час дані додатково»¹⁵⁹⁴.

Така система, звісно ж, призводила до багатьох колізій, що не йшли на користь і так не надто гарним стосункам між урядом УНР і німецькими та австро-угорськими окупаційними владами в Україні. Однак, як слушно зауважує Г. Сапожник, серед цієї маси іноземної валюти були і так звані банкноти

Оттокар Чернін

¹⁵⁹³ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 41–41 зв.; – Арк. 52–52 зв.; ДАХО. – Ф. 84. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 59; ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 1–1 зв.; – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 13. – Арк. 1–1 зв.

¹⁵⁹⁴ Там само.

Східного банку – ост-рублі та ост-марки, котрі випустило німецьке командування на території Польщі та Прибалтики. Населення не поспішало їх обмінювати в межах установлених урядом УНР квот (тобто не більше 500 марок і 800 крон), а з урахуванням близькості кордонів використовувало для торгівлі з Польщею і країнами Прибалтики¹⁵⁹⁵.

23 квітня 1918 р. після довготривалих кількатижневих перемовин і, як зазначав міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф О. Чернін, під сильним дипломатичним тиском було підписано сумарний договір з товарообміну між УНР та Центральними державами¹⁵⁹⁶, в якому також було зафіксовано і новий розрахунковий валютний курс¹⁵⁹⁷.

Економічні ж зносини мали розвиватися на базі загального «Господарського договору» між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною від 23 квітня 1918 р. Пропорційно постачання сировини поділялося, відповідно, до Німеччини й Австро-Угорщини так: нафтопродукти (2:1), марганцева руда (2:1), деревина (2:1), шовк (2:1), шкіра (3:2), дубильні речовини (3:2), бавовняні товари (8:5), льон (55:45), вовна (62:38)¹⁵⁹⁸.

За кілька днів, 26 квітня 1918 р. було офіційно укладено й спеціальну угоду, що передбачала друк українських грошових знаків у Німеччині¹⁵⁹⁹, яка ставила УНР та її фінансову систему, що лише почала формуватися, у пряму залежність від Німеччини.

Таким чином, у фінансовій сфері Берестейський договір для УНР виявився лише формальністю, для Німеччини та Австро-Угорщини ж – юридичним приводом для встановлення нових власних пріоритетів у грошових взаєминах з Україною. Його фінансові статті, на перший погляд, загалом сприятливі для України, були апріорі нездійсненними, чого не передбачили делегати Центральної Ради через відсутність досвіду та належної кваліфікації. Як наслідок – неминучий перегляд фінансових умов співпраці з Німеччиною та Австро-Угорщиною після початку наступу їхніх військ на території України.

¹⁵⁹⁵ *Сапожник Г. В.* Паперові грошові знаки та бони Волині 1914–1921 років як історико-економічне джерело і об'єкт боністики. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.06. – Льв.: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – С. 15.

¹⁵⁹⁶ *Чернин О.* В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных деп. – С. 271.

¹⁵⁹⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 84–85 зв.

¹⁵⁹⁸ *Гай-Нижник П.* Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 2. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1997. – С. 353–396.

¹⁵⁹⁹ *Федюшин О.* Украинская революция. 1917–1918. – С. 210.

Політика романтизму, сповідувана молодими соціалістичними лідерами Центральної Ради, показала свою нежиттєздатність в суворих умовах світової війни та міжнародної політики, в тому числі й у фінансовій галузі. Реалії виявилися складнішими та, на жаль, фатальними для уряду Центральної Ради.

4.1.4. Створення тристоронньої міжнародної Комісії з товарообміну. Перемовини щодо укладання Фінансового договору про надання Німеччиною та Австро-Угорщиною грошового авансу уряду УНР

Навесні 1918 р. становище українського уряду погіршувала, окрім системних суспільно-політичної та фінансово-економічної криз, й передстрайкова ситуація з робітниками залізниць, які вже чотири місяці не отримували заробітної платні. Крім того, залізнична індустрія, як, власне, й колійна мережа країни, потребували термінового капіталовкладення й вимагали встановлення чіткого державного контролю й регулювання. На порядку денному постала справжня загроза не лише зриву виконань торговельно-постачальних зобов'язань Центральної Ради перед країнами Почвірного блоку, але й краху усієї, ще так чи інакше вцілілої, державної інфраструктури тощо.

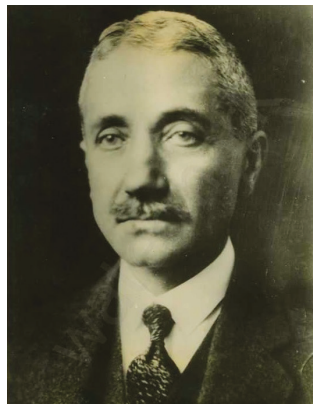
Саме з цього приводу ще 12 березня 1918 р. між повноважним представником начальника військового залізничного відомства у Києві, майором Генштабу австро-угорських військ Іоном та Управлінням залізниць України відбулася безпосередня зустріч. Предметом переговорів виявилася багатомісячна заборгованість з виплати зарплатні українським залізничникам. Управлінню залізниць України пропонувався аванс за кошт австро-угорських фінансових засобів на погашення заборгованості з зарплатні для залізничників. Цю пропозицію було «з вдячністю» відхилено головою Ради народних міністрів В. Голубовичем¹⁶⁰⁰. Проблему ж зарплатні залізничникам так, однак, і не було вирішено.

19 березня 1918 р. на засіданні української Комісії з товарообміну її члени dokonано виявили, що німці скуповлюють рублі за дешево зі спекулятивною метою, але на пропозицію М. Порша про це не було заявлено німецькій стороні. Тоді ж А. Марголін запропонував позичити

¹⁶⁰⁰ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 347–348.

у німців грошові знаки, допоки не буде надруковано українські, однак це питання так і не набуло розгляду¹⁶⁰¹.

Цілком зрозуміло, що надалі ситуація не могла перебувати в подібному стані. 20 березня 1918 р. Рада народних міністрів уповноважила Кредитову канцелярію Міністерства фінансів (у порозумінні з представниками Німеччини, Австро-Угорщини та інших Центральних держав) організувати для остаточного вирішення усіх фінансових закордонних рахунків спеціальну комісію¹⁶⁰². До складу комісії увійшли: від України – міністр фінансів Мазуренко (голова), міністр торгу і промисловості Фещенко-Чопівський, Барановський, Тимошенко, Добрий, Кауфман, Вольський, Диновський та директор Державного банку Ігнатович; від Німеччини – Відфельд, Мельхіор, Моснер, Гапмунд і майор Бюрман; від Австро-Угорщини – Гертнер, Себеста, Полляк та майор Іон. Секретарював Шафаревич¹⁶⁰³.

Карл Мельхіор

23 березня 1918 р. на засіданні спеціальної Комісії з товарообміну українські представники заявили, що уряд УНР готовий надати Центральним державам 2 млн пудів цукру під отримання авансу сумою у 30 млн рублів, проте документів, які підтвердили б здійснення цієї операції, віднайти не вдалося.

Очевидно, члени комісії не змогли знайти спільну мову, позаяк 25 березня 1918 р. уряд УНР знов обмірковував справу щодо отримання зовнішньої позики. Того ж дня було принципово визнано за необхідне взяти зовнішню позичку і доручено голові Ради народних міністрів В. Голубовичу та відповідним міністерствам розпочати з цього приводу переговори¹⁶⁰⁴.

Що спонукало уряд Центральної Ради схилитися до думки про нагальність позичити гроші в іншій країні, якою за тогочасних умов могла бути лише Німеччина чи Австро-Угорщина? Це, перш за все, фінансова прірва, в яку скочувалося господарство країни, та відсутність в розпорядженні Ради народних міністрів коштів, необхідних для державного керівництва, яке вислизало з рук провідників УНР.

¹⁶⁰¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 69.

¹⁶⁰² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 1.

¹⁶⁰³ Там само. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 59.

¹⁶⁰⁴ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 52.

Криза була настільки очевидною, що австро-угорський по-сланець у Києві граф Й. Форгач, повідомляючи 26 березня 1918 р. до Відня своєму міністрові іноземних справ графу О. Черніну про політичний та економічний стан в Україні¹⁶⁰⁵, називає співвідношення у 2,5 крони щодо рубля / карбованця, зафіксоване Берестейським договором, «справжньою дурницею» і передбачає його швидке падіння до однієї крони. У цьому документі цісарський посол окремо відмічав, що «українські державні каси повністю порожні, службовці вже більше місяця не отримували жалування, а Міністерство [фінансів УНР] добуває собі гроші, реквізуючи попри всього іншого цукор на цукрових заводах, а замість грошей видає документи, що підтверджують його отримання»¹⁶⁰⁶. Відчуваючи грошову безпорадність Центральної Ради, австро-німецькі члени спільної фінансової комісії на засіданні 26 березня 1918 р. ультимативно зжорсточують свої вимоги щодо встановлення валютного паритету¹⁶⁰⁷.

Тим часом 27 березня 1918 р. головнокомандувач австро-угорською армією повідомляв з Бадена телеграмами цісарського міністра іноземних справ О. Черніна, що на його адресу щоденно надходять повідомлення про те, що українські залізничники погрожують розпочати страйк через відсутність зарплатні. Головнокомандувач переконливо обґрунтовував своє занепокоєння: «У нинішній ситуації страйк на залізниці міг би мати непередбачувані наслідки для діючих на півдні України імператорських і королівських військ. Армійське командування не має у своєму складі необхідних воєнних залізничних формувань, щоби задіяти їх на українських залізницях в районі дислокації австро-угорських військ. Тим самим ми повністю залежимо від підтримки українських залізничників та взаємодії з ними. У мене більш немає засобів для вирішення даного питання, тому я звертаюся до Вас, Ваша Високосте, з проханням виявити вплив на уряд України з метою врегулювання ним питання про погашення заборгованості з зарплатні. У випадку відсутності в уряді України необхідних грошових коштів, вважаю за необхідне надати їх Раді в борг з урахуванням їхнього своєчасного погашення. До цього усі австро-угорські ешелони повинні прямувати українськими залізницями безкоштовно»¹⁶⁰⁸.

¹⁶⁰⁵ Цю доповідь склав австрійський секційний радник Енеді для голови спільної Комісії з продовольства, дійсного таємного радника, генерал-майора австро-угорської служби О. Ландвера фон Прагенау. Його копію посол Австро-Угорщини в Україні граф Й. Форгач й переправив до Відня міністрові іноземних справ графу О. Черніну.

¹⁶⁰⁶ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 339.

¹⁶⁰⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 58–58 зв.

¹⁶⁰⁸ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 347–348.

Того ж дня уряд УНР розглядав пропозицію німецької військової влади у Києві щодо виплати ними (німцями) грошової платні службовцям українських залізниць. Голова Ради народних міністрів В. Голубович на засіданні уряду одразу ж поставив на розгляд питання про зовнішню позичку для задоволення поточних потреб держави. Вести переговори з цього приводу було доручено представникові Державної комісії з товарообміну І. Фещенко-Чопівському і міністрові фінансів УНР¹⁶⁰⁹.

Микола Порш

За день, 28 березня 1918 р. відбулося чергове спільне з представниками Центральних держав засідання Комісії з товарообміну. Головуючий на засіданні М. Порш у вступній промові одразу ж зазначив, що весь фінансовий апарат України було зруйновано більшовиками, які, до того ж, вивезли за її межі мільйони скарбових грошей. Крім того промовець вказав присутнім, що провіантські запаси розграбовано чи також вивезено до Росії, рухомий склад залізниць вигнано за межі країни, мости підірвано, необхідно купувати хліб, а коштів на його придбання немає. Як бачимо, представник УНР вказував саме на ті проблеми, у вирішенні яких, окрім українців, безпосередньо були зацікавлені і німці, й австро-угорці. Після цього М. Порш заявив, що з огляду на змальовану ситуацію, український уряд пропонує Німеччині надати йому у позику або авансом грошові знаки; крім того, бажано також передати Україні вагони і потяги, що були захоплені раніше Німеччиною та Австро-Угорщиною на теренах колишньої Росії¹⁶¹⁰. Представники Центральних держав погодилися на таку пропозицію, а їхні фахівці взялися розробляти умови надання Києву суми, необхідної для вирішення поточних проблем із виплатою платні залізничникам України.

Після засідання німці й австрійці одразу ж почали консультації з Берліном та Віднем. Так, наприклад, міністр іноземних справ О. Чернін 30 березня 1918 р. телеграфував цісарському послу у Києві графу Й. Форгачу з цього приводу наступне: «Питання про виплату зарплатні українським залізничникам через можливий їхній страйк в районі дислокації наших військ постійно викликав у мене прискіпливу увагу

¹⁶⁰⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 46.

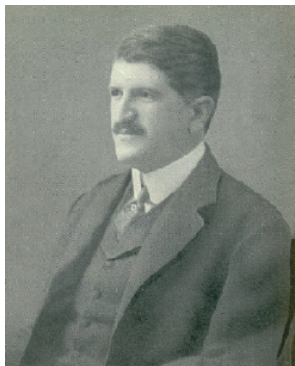
¹⁶¹⁰ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 16.

та стурбованість. Учора мені вдалося домогтися принципової згоди прем'єр-міністра на проведення безпосередніх переговорів майора Іона з міністром залізничного транспорту та отримання нашої фінансової допомоги. Поки що кожному робітникові має бути виплачено аванс, для чого необхідно виділити 21 млн рублів, причому дві третини суми Німеччиною, а одна третина нами. Майор Іон доповів про це армійському командуванню. Заперечення уряду [України] проти прямої виплати боргу окупаційними властями частково пов'язане з питаннями соціал-демократичних організацій залізничників. Становище на залізничному транспорті, котрий майже не працює, включаючи й обслуговування військових ешелонів, і не має фінансових надходжень, є лише одним з елементів хаосу, що склався, та повного краху фінансової системи в Україні»¹⁶¹¹.

Далі досвідчений австро-угорський міністр іноземних справ змалював своєму послові віденське бачення української фінансово-політичної ситуації, а саме: «Для приведення в дію [української] державної машини хоча б наполовину доведеться центральним органам влади витратити, попри великих сум для виплати селянам за здане зерно, ще кілька сотень мільйонів рублів. І якби величина цих вкладень в теперішній час не була настільки значною, якщо б найбільші аванси та ссуди можна було б отримати зворотньо з цієї багатой корисними копалинами країни при впорядкуванні суспільних відносин, то сьогодні перед нами стояла б майже нездоланна фінансово-технічна проблема, а саме – нестача цінних паперів та грошових рублів, які повністю зчезли, приховані селянами. Не підкріплений, власне майже знецінений паперовий рубль, став недостатнім і тому дефіцитним товаром. Грошові знаки, що за замовленням уряду [УНР] друкуються в Лейпцигу, будуть готові тільки до кінця літа. Наші крони, власне, теж приймаються як засіб платежу, однак кілька мільйонів, що потрапили до країни в результаті прикордонної торгівлі та купівельних операцій армійського керівництва, сильно знизили її курс, котрий у Києві опустився навіть нижче мирного паритетного курсу щодо рубля. В інтересах нашої валюти можна тільки відмовитися від імпорту наших банкнот у великих кількостях. Для раціонального вирішення проблеми шляхом вилучення мільярдів паперових грошей, що знаходяться в селян, необхідні певний час і зовсім інша державна влада, а не уряд кількох молодих беспорядних революціонерів та соціал-демократичних утопістів. Я мав це викласти, оскільки таке важливе для наших військ питання про

¹⁶¹¹ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 348–349.

регулярну виплату зарплатні в мільйони рублів є частиною фінансової кризи в Україні»¹⁶¹².

Йоганн Форґач

Яку ж суму запрошували в Центральних держав українські урядовці? Судячи з доповідної телеграми посла Австро-Угорщини в УНР графа Й. Форґача до міністра іноземних справ графа О. Черніна, попередньо Україна прагла отримати 50 мільйонів. «Міністри фінансів і торгівлі від імені уряду України розшукали посла Німеччини та мене, – писав він до Відня, – і клопоталися в отриманні авансом 50 млн рублів для виплати зарплатні залізничникам. Оскільки Армійське командування та Верховне командування німецьких військ були готові взяти на себе виплату зарплатень залізничникам, ми дали принципову згоду з обмовкою нашого уряду про прийняття наших умов, що заключалися в контролі видачі грошових коштів тільки залізничникам і врегулюванні валютних питань. Через недостатню кількість рублів для забезпечення даної та інших потреб уряду необхідно до надання йому авансу усунути коливання курсу крони та марки з метою захисту наших валют, надавши нам право самим вирішувати, в якій валюті будуть здійснюватися авансування та виплати. Фахівцям доручено негайно розробити відповідні докладні документи»¹⁶¹³.

У відповідності до прохання української сторони, представники Центральних держав виробили проект договору про видачу урядові УНР авансу, однак в сумі 25 мільйонів рублів. Згідно з проектом, Центральні держави мали надати Україні аванс у 25 млн рублів, які були б призначені винятково для сплати авансів в рахунок належних за квітень жалування та заробітної платні службовцям і робітникам залізниць в Україні. Міністерство шляхів УНР, у виправдання використання авансів, мало представити місцям, вказуваним Центральними державами, погашені й заключні розрахункові листки протягом 10 днів по витоку сплати, але не пізніш 25 квітня 1918 р. нового стилю.

На далі Україна мала прийняти усі належні заходи для приведення залізниць до такого стану, щоби вони самі могли себе утримувати. Після цього, з 15 квітня 1918 р. жодна приватна особа не повинна була б їздити залізницею без сплаченого квитка, оплачувати проїзд

¹⁶¹² Там само.

¹⁶¹³ Там само. – S. 349–350.

мали б і російські (українські) солдати. На вокзалах мало би бути запроваджено точний контроль відбутих і прибутих потягів, у випадку необхідності – за сприянням німецьких та австро-угорських вояків. Німеччина та Австро-Угорщина зобов'язувалися негайно замовити військові квитки для того, аби їхні військові чини, заради гарного прикладу, якомога швидше були оснащені правильними видами.

Міністерство шляхів сполучення УНР також повинно було потурбуватися про те, щоби для дії залізниць і особливо залізничних міністерських, було здійснено належну винагороду робітників за їхню виробничість шляхом установаження позробної платні. Крім того, з 1-го квітня 1918 р. мали би бути скасованими військові надбавки.

До остаточного вирішення тарифного питання Центральні держави погоджувалися сплачувати за усі невійськові вантажі, що відправлялися б за накладними, відповідно до ставок мирного часу. Водночас Україна приймала би на себе зобов'язання, аби такого роду невійськові вантажі Центральних держав завжди відправлялися і виконувалися без зволікання, а прикордонним комісарам були б надані відповідні вказівки.

Подробиці ж проведення цих заходів мали бути встановлені між уповноваженими офіцерами німецького Генерального штабу германського та австро-угорського польового начальника залізниць – з одного боку та українського Міністерства шляхів сполучення – з іншого боку.

Центральні держави видавали аванс рублями чи німецькими марками, або ж австрійськими кронами. При цьому німецька марка мала би курс у 75 коп., а австрійська крона – 50 копійок. У подальшому Центральні держави залишали за собою право сплатити в рахунок авансу рублем «ост» до одного мільйону, при цьому рубль «ост» дорівнював би 1,50 російського рубля. Згідно цих розрахункових курсів й повинна була бути здійснена сплата залізничним службовцям, а сплачуваний Центральними державами аванс був би зарахований в рахунок очікуваних невдовзі постачань їм харчових продуктів і фуражу з боку України. Якби ж аванс не був би погашений шляхом розрахунку, то Україна зобов'язувалася повернути його не пізніше 1 липня 1918 р. Аванс належав обкладанню 7% річних до розрахунку чи до повернення. Повернення авансу зворотньо Україна мала здійснити кронами чи марками (за бажанням Центральних держав) і у тому співвідношенні до сальдо, в якому Центральні держави надали ці валюти в

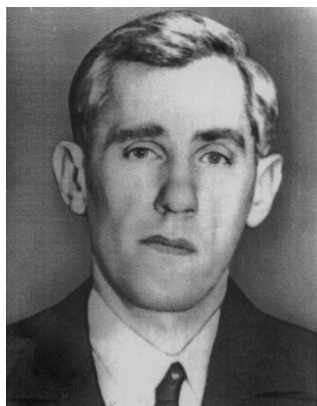
розпорядження України. Аванс мав забезпечуватися доходами, обладнанням і рухомим складом українських залізниць.

Силу рубля, за сенсом цього договору, могли мати тільки рублі, випущені за царського уряду, оскільки вони на території України мали необмежену, законну і дійсну платіжну силу. Якщо бажаною буде сплата іншими рублями або купонами внутрішніх російських позик, або ж карбованцями, то для цього потрібно було б увійти в окрему угоду. Центральні держави також залишали за собою право доручити банкам фінансове переведення цього договору в життя¹⁶¹⁴.

Отже, проект виділення авансу містив у собі конкретні вимоги, які яскраво висвітлюють ставлення Берліна та Відня до української влади. Це, перш за все, вираження в офіційному документі недовіри урядові УНР вимогою надання окупаційному командуванню звітних документів про цільове використання коштів та диктатом щодо правил експлуатації залізниць.

По-друге, Центральні держави не приховуючись вказували урядові суверенної держави на встановлення бажаного їм внутрішнього розпорядку руху потягів і способу оплати праці залізничників. Крім того, за відносно невелику позику, окупанти прагли отримати для себе небачені привілеї аж до провезення поза чергою воєнних вантажів за тарифами мирного часу.

І врешті, за рамки договору (а отже й грошового обігу на шляхах сполучення) виводилася платіжна спроможність українських грошових одиниць (карбованця і гривні), коли висувалася вимога погашення авансу царськими рублями. Аналізуючи документ, неважко дійти висновку, що угода ця нав'язувалась УНРеспубліці, а позиція представників України, в кінцевому результаті, визначалась як *vox clamantis in deserto*.

Іван
Фещенко-Чопівський

Природно, що таке неприховане втручання у внутрішні справи держави й намагання принизити керівництво УНР викликали протест з боку українського уряду. 31 березня 1918 р. на своєму засіданні Рада народних міністрів, заслухавши з цього питання доповідь міністра торгу і промисловості І. Фещенка-Чопівського та повідомлення міністра фінансів В. Мазуренка, ухвалила: «а) позичку грошей у німців одхилити; в) доручити Міністру

¹⁶¹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 61–61 зв.

Фінансів попередити німців, на яких умовах ми можемо прийняти позику грошей, яко аванс під товари, і ультимативно заявити, що ми не допустимо їх втручання в виплату жалування служачим залізниці і пошти; с) доручити Міністру Шляхів зробити приказом по Міністерству виговор Плевако за його самовільні переговори з німцями про грошову позику з погрозою, що при повторенні таких вчинків він буде увільнений від служби»¹⁶¹⁵.

Наступного дня (вранці 1 квітня 1918 р.) на засіданні спеціальної комісії, що відбулося в приміщенні Українського Державного банку, міністр фінансів УНР В. Мазуренко від імені свого уряду заявив, що Рада народних міністрів в цілому ухвалила проект угоди, але пропонує внести до неї кілька змін, а саме:

«а) Замість передбаченого розрахункового курсу в 1-1/3 марки вона бажає такого в 1,5 марки. Відповідно до цього встановиться й курс австрійської крони;

б) відсоток з 7% річних вважається надто високим;

с) Видачу мільйона рублів «Ост» в рахунок авансу потрібно усунути;

д) На контроль Германського та Австро-Угорського військового управління при сплаті жалування та заробітків не повинно бути дано згоди»¹⁶¹⁶.

Німецько-австрійські представники висловили готовність піти на певні поступки в питаннях зниження відсоткової ставки по займах і відмовитися від видачі мільйона ост-рублів. Разом з тим, представники окупаційної влади прагли зберегти за собою контроль над використанням коштів, заявляючи, що «запропонований шлях вповні охороняє права Українського Уряду» і, водночас, виявили згоду «розглянути й іншу пропозицію, що переслідує ту ж мету»¹⁶¹⁷.

Особливо загострилися переговори в частині обговорення умов валютного паритету. В питанні про зміну валютного курсу за позику з 1¹/₃ марки за рубль на 1,5 марки представники Центральних держав залишилися непохитними і навіть ультимативно заявили, що «якщо Україна на це не може погодитися, то належить перервати переговори, як [такі], що не відбулися»¹⁶¹⁸.

Після цього міністр фінансів заявив, що український уряд відмовляється від авансу і має власні можливості заплатити залізничним

¹⁶¹⁵ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – А.рк. 55.

¹⁶¹⁶ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 59.

¹⁶¹⁷ Там само. – Арк. 59–59 зв.

¹⁶¹⁸ Там само.

службовцям та робітникам утримання запропонованими до випуску скарбовими знаками УНР. Представники Центральних держав, зі свого боку, зазначили, що подальше питання може розглядатися між службовцями та чиновниками залізничного відомства та окупаційними властями, які перебрали на себе відповідальність за залізницю. За цим, обидва представники верховного військового управління звернули увагу на те, що це справа в першу чергу військова і що обидва верховні військові управління залишають за собою безумовне право безпосередньої виплати робітникам, хоча б і через комітети службовців та за вказаним ними курсом, позаяк воєнні інтереси в жодному випадкові не повинні страждати. Український міністр фінансів на такий демарш відповів, що він не уповноважений говорити від імені військового міністра й наголосив на тому, що Рада народних міністрів УНР висловила категорично проти безпосередньої сплати зарплатні залізничним службовцям Центральними державами і буде наполягати на недопущенні таких платежів та просити, щоби це було повідомлено верховному військовому командуванню¹⁶¹⁹.

Такий різкий протест українського представника аніскільки не вразив делегатів від Центральних держав. Не дотримуючись навіть переговорного етикету, німецький майор Бюрман виразно змалював позиції та наміри в цьому питанні німецької та австро-угорської сторін, категорично вказавши українцям, що воєнні операції і військо в жодному випадкові не повинні страждати від подальшого погіршення стану залізниць і що вони, у випадку необхідності, самочинно здійснять сплату. На це міністрові фінансів УНР нічого не залишалось, як повідомити, що він доведе заяву представників командування Німеччини та Австро-Угорщини до відома Ради народних міністрів і військового міністра України¹⁶²⁰.

Того ж дня В. Мазуренко доповів уряду про провал переговорів¹⁶²¹, а ввечері міністр торгу і промисловості І. Феценко-Чопівський на засіданні Комісії з товарообміну заявив, що Рада народних міністрів постановила припинити переговори про позику 25 млн руб. в Німеччини та Австро-Угорщини¹⁶²².

Однак відмовитися від переговорів було легше, ніж віднайти кошти для виплати залізничникам, що загрожували заворушеннями. Грошей же в розпорядженні уряду Центральної Ради не було.

¹⁶¹⁹ Там само.

¹⁶²⁰ Там само.

¹⁶²¹ Там само. – Спр. 4. – Арк. 45–46.

¹⁶²² *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 71.

Павло Христюк

Перебуваючи у безвихідному становищі, 3 квітня 1918 р. уряд знов повертається до питання зовнішньої позики. Засідання було досить бурхливим. Міністр шляхів Є. Сакович вказав, що становище на залізницях надзвичайно важке і слід негайно виплатити грошове утримання службовцям. Міністр внутрішніх справ М. Ткаченко висловився проти позики на умовах, запропонованих німцями, бо це був би політичний удар Україні. Державний секретар П. Христюк запропонував на це заключити займ, відкинувши проте умови, які є втручанням у внутрішні справи України (такі як забезпечення позики залізницями, неодмінна виплата зарплатні тільки залізничним службовцям, контроль тощо). У свою чергу міністр продовольства Д. Коліух висловив думку, що погодитися на виплату грошей з цієї позики по курсу 1 марка 33 крейцери за 1 рубль не варто, бо тоді справді можна викликати страйки, а тому умови позички повинно бути відхилено. Міністр фінансів В. Мазуренко з цього приводу повідомив, що німці можуть відмовитися від деяких умов, проте будуть наполягати на заявленому ними курсу марки¹⁶²³.

В результаті урядовці вирішили продовжувати переговори про позичку, але при цьому дотримуватися таких вимог:

- 1) відкинути ті умови зовнішнього займу, які є втручанням в українські внутрішні справи;
- 2) підвищити курс марки до 1/33 за 1 руб.;
- 3) аванс повинен бути даний лише урядові УНР в розмірі 100 млн руб., в крайньому разі – в 25 млн руб.;
- 4) усунути умови контролю над використанням цього авансу¹⁶²⁴.

Переговори було поновлено. Українські представники заявили, що уряд УНР погоджується встановити курс рубля в 1 марку і 33 крейцери. Що ж до суми авансу, то німці погоджувалися надати 50 і більше мільйонів рублів, але стосовно інших вимог висунули пропозицію не згадувати про них в договорі про позичку, але натомість занотувати їх окремо¹⁶²⁵. Суть цієї пропозиції полягала в тому, що австро-німецькі представники вже склали, на відміну від проекту на 25 млн руб., два

¹⁶²³ ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 58.

¹⁶²⁴ Там само.

¹⁶²⁵ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 63–63 зв.

проекти договорів про надання УНР авансу – фінансовий і технічний.

Фінансовий проект фактично відновлював проект договору на 25 млн руб. з певними незначними змінами. Відсоток по позиці до розрахунку чи повернення було встановлено у 6% річних, проте курс залишався той самий (75 коп. за марку і 50 коп. за крону). Німеччина та Австро-Угорщина відмовилися від безпосереднього контролю над виплатою зарплатні службовцям та робітникам, але в технічному договорі вказали вимогу припинення безкоштовного пересування залізницями, встановлення зробної платні в залізничних майстернях та скасування військових надбавок¹⁶²⁶. Таким чином Центральні держави прагли укласти угоду про аванс, не оприлюднюючи відокремлений від фінансового технічний договір, і тим самим зберегти репутацію Центральної Ради та її уряду. Разом з тим, вимога підписання одночасно обох договорів залишалася непорушною.

Українська ж делегація, навпаки, погоджувалася на підписання авансового договору, але протестувала проти договору технічного, як такого, що легалізує втручання у внутрішні справи України.

5 квітня 1918 р. Рада народних міністрів заслухала звіт В. Мазуренка про перебіг переговорів. На цьому ж засіданні новим міністром фінансів було призначено П. Климовича, а позаяк він був фізично відсутній у Києві, то урядовці знайшли привід відкласти на далі переговори до його приїзду в столицю. Така позиція зумовлювалась ще й тим, що В. Мазуренко повідомив членам уряду, що до 25 квітня 1918 р. Експедиція заготовок державних паперів (ЕЗДП) зможе випустити до 100 млн крб. купюрами в 50 і менше карбованців¹⁶²⁷.

Наступного дня, 6 квітня 1918 р. Рада народних міністрів знову вирішила відхилити договір про отримання авансу зі спеціальним призначенням від Німеччини та Австро-Угорщини¹⁶²⁸. Більше переговори між представниками УНР та Центральних держав з цього приводу не поновлювалися.

Проблема ж виплати зарплатні залізничникам так і не була вирішена урядом Центральної Ради. Так, наприклад, 20 квітня 1918 р. на засіданні Малої Ради депутат від фракції соціал-демократів Скнар доводив до відома міністра шляхів, що серед робітників лівобережних залізниць спалахують хвилювання через те, що вони вже 4 місяці не одержували платні. Він застерігав можновладців, що з тієї ж причини можуть взагалі зупинитися залізниці й вказав на факти, що доходить

¹⁶²⁶ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 71.

¹⁶²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 63–63 зв.

¹⁶²⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 72.

вже до того, що німецькі солдати радять робітникам звернутися до свого німецького коменданта, який відразу ж виплатить їм гроші¹⁶²⁹.

22 квітня 1918 р. міністр фінансів П. Климович запропонував на розгляд Ради народних міністрів пропозицію Фінансово-економічної наради організувати (замість запропонованої групою німецьких банкірів) внутрішню залізничну позику для залізничного будівництва. Урядовці схвально відреагували на рекомендацію наради і доручили Міністерству фінансів розробити на Фінансово-економічній нараді умови внутрішньої позики в 750 млн крб. на будування і ремонт залізниць, після чого внести відповідний законопроект на розгляд уряду та Центральної Ради¹⁶³⁰. Проте, на втілення цих намірів у життя часу в уряді Центральної Ради вже не залишалося.

4.1.5. Перемовини УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною щодо фінансової трансакції. Сумарний договір по товарообміну УНР з Центральними державами від 23 квітня 1918 р. (фінансовий аспект)

Відповідно до торговельної угоди, в квітні 1918 р. розпочалися переговори про валютну трансакцію, яку Україна мала здійснити з Центральними державами. Необхідність такого валютного договору полягала у тому, що торговельні зносини УНР з Німеччиною та Австро-Угорщиною були побудовані на тій перспективі, що весь товарообмін між ними відбуватиметься за допомогою урядових установ, а також, що союзники утримаються від вільної закупівлі продовольства, аби не сприяти спекуляції і непомірному підвищенню цін. Крім того, український уряд був зацікавлений у тому, щоби вітчизняний грошовий ринок не насичувався німецькою та австрійською валютою. Аби закупити щось для Центральних держав, українським установам необхідні були кошти українські, які Німеччина та Австро-Угорщина повинні були б мати, а для закупівель у цих країнах потрібна була валюта у марках і кронах. Тому для усіх сторін найбільш логічним і доцільним було здійснити взаємний обмін певною масою грошових знаків партнера і закріпити економічні домовленості валютною угодою.

Не заперечували такій позиції й представники Центральних держав. Обумовлення цьому можна, зокрема, побачити в телеграмі (№ 95/746), надісланій 30 березня 1918 р. з Києва у Відень графом Й. Форгачем до міністра іноземних справ О. Черніна, в якій

¹⁶²⁹ Народня воля. – 1918. – 23 квітня.

¹⁶³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 84 зв.

австро-угорський посол зазначав: «Не підкріплений, власне майже знецінений паперовий рубль, став недостатнім і тому дефіцитним товаром. Грошові знаки, що за замовленням уряду [України] друкуються в Лейпцигу, будуть готові тільки до кінця літа. Наші крони, власне, теж приймаються як засіб платежу, однак кілька мільйонів, що потрапили до країни в результаті прикордонної торгівлі та купівельних операцій армійського керівництва, сильно знизили її курс, котрий у Києві опустився навіть нижче мирного паритетного курсу щодо рубля. В інтересах нашої валюти можна тільки відмовитися від імпорту наших банкнот у великих кількостях»¹⁶³¹.

Христофор Барановський за ці відсоткові папери «живі» гроші, а пропонувала «покласти їх в свої банки на проценти з тим, щоб списувати їх на рахунок платні од нас за німецькі товари»¹⁶³³. На далі ж пропозиція полягала у тому, що коли після завершення торговельних операцій між країнами, «сальдо» буде на користь УНР, то німці повернуть його так: третина цієї суми буде повернено через півроку по підписанню загального миру в Світовій війні; інша третина – через рік і ще одна третина – через два роки¹⁶³⁴.

Х. Барановський справедливо зазначив на це й на те, що такі умови для України не вигідні, а розрахунок по майбутній військовій конвенції міг цілком анулювати вигоди цієї позички. Він також повідомив урядовцям, що німцям було заявлено, що до підписання

¹⁶³¹ Ereignisse in der Ukraine 1914-1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 348–349.

¹⁶³² ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 9–9 зв.; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 277.

¹⁶³³ Там само.

¹⁶³⁴ Там само.

військової конвенції про надання їм на таких умовах серій української Держскарбниці не може бути й мови, але ті вимагали негайної відповіді¹⁶³⁵.

Обговорення проблеми одразу ж поставило в центр уваги питання укладання військової конвенції. М. Порш підтвердив, що відсутність конвенції не лише надзвичайно ускладнює роботу комісії, але й взагалі може анулювати усю її роботу. На його думку, «цю справу треба цілком зняти з обміркування в Комісії», позаяк у тому вигляді як ставлять її німці щодо серій Держскарбниці та з новопіднятим земельним питанням, є «втручанням в наші внутрішні справи»¹⁶³⁶.

Зі свого боку М. Ткаченко запропонував, аби фінансова секція рішуче заявила, що усі фінансові та економічні питання будуть одкинуті, допоки не буде підписана конвенція. На це голова Ради народних міністрів В. Голубович зауважив, що справу конвенції українською стороною було піднято ще три тижні тому й цілком конкретні умови вже передано до Берліна. Німці ж, на його переконання, тягнули час навмисно, і Фінансовій комісії, відповідно, теж слід було затягувати усі фінансові справи до підписання конвенції¹⁶³⁷.

У підсумку урядовці вирішили дотримуватися таких позицій:

1) умови купівлі 3,6% серій Державної скарбниці, що були запропоновані німецькими представниками, відхилити;

2) справа конвенції належить розв'язанню тільки українським урядом;

3) офіційно скликати окреме засідання в складі: голови Ради народних міністрів, міністрів фінансів, внутрішніх, військових і міжнародних справ УНР; за участю представників німецького та австро-угорського урядів: Мумма, Штольценберга, Флейшмана і Форгача¹⁶³⁸.

З приводу зазначеного урядового обговорення викликає здивування, що в такій важливій справі не висловлювався присутній на ньому міністр фінансів П. Климович¹⁶³⁹. Якщо ж врахувати, наприклад, думку австрійського генерал-майора А. фон Вальдштеттена, що П. Климович був нічого не значущою, випадковою в уряді людиною і, до того ж, ставлеником німців¹⁶⁴⁰, то питання його мовчазності, коли

¹⁶³⁵ Там само; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 277–278.

¹⁶³⁶ Там само. – Арк. 9 зв.; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 277–278.

¹⁶³⁷ Там само.

¹⁶³⁸ Там само. – Арк. 9 зв. – 10; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 278.

¹⁶³⁹ Там само. – Арк. 8–10; Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 276–278.

¹⁶⁴⁰ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 383.

інші урядовці різко критикували німецьку позицію, стає більш ніж зрозумілою.

Непоступливість німців та австро-угорців підживлювалась й не досить міцними позиціями уряду В. Голубовича як в суспільстві, так і в соціалістичних колах тогочасного українського політикуму. Так, наприклад, вже згадуваний генерал-майор А. фон Вальдштеттен телеграфував 16 квітня 1918 р. міністрові закордонних справ Австро-Угорщини О. Черніну, що 8 квітня повноважний представник Головного командування австро-угорською армією при уряді України подав звіт, в якому характеризувалося керівництво УНР, позиції Центральної Ради і партійні стосунки¹⁶⁴¹. У документі, зокрема, констатовалося: «Як вже показала зміна керівництва Міністерства фінансів, що відбулася нещодавно (Климович змінив Перепелицю), поки що зарано говорити про остаточне конституювання нового Кабінету Міністрів. Позаяк він спирається на положення соціал-революційних теорій (розподіл землі, монополізація зовнішньої торгівлі тощо), не опановані вияви яких Кабінет не може стримувати безпосередньо, то завжди потрапляє до екстремальних ситуацій і невпинно підпадає під різку критику з боку меншості. Навіть серед таких крупних партій як, наприклад, соціал-демократична дедалі більше звучать докори на адресу уряду в його відступі від загальноновизнаних соціал-демократичних засад, тоді як меншість звинувачує уряд в реакційному шовінізмі та безсиллі щодо зловживань владою окупаційних військ»¹⁶⁴². Таким чином, цілком логічним видається те, що німецькі представники прагли якомога плідніше скористатися в переговорах з українцями не лише перевагами свого фактичного статусу в Україні, а й слабкістю та непевністю становища місцевої влади.

17 квітня 1918 р. на черговому засіданні Комісії з товарообміну Х. Барановський, доповідаючи про перебіг переговорів з валютної позики, повідомив, що українські делегати запропонували Центральним державам, щоби сплату за передані Німеччині та Австро-Угорщині карбованці було здійснено готівковими марками та кронами. Цю пропозицію було відхилено. Натомість німецькі та австро-угорські представники запропонували сплатити білетами державних скарбниць своїх країн. При цьому дві третини всієї суми повинні були зберігатися на поточних рахунках у Відні, Будапешті та Берліні; одна шоста мала б зберігатися там само депозитом і ще одна шоста надатися Українському Державному банку готівкою. На таку пропозицію українці відповіли

¹⁶⁴¹ Там само.

¹⁶⁴² Там само. – С. 385.

рішучим протестом, внаслідок чого представники Центральних держав погодилися надати половину і депонувати її в державних банках Відня, Будапешта та Берліна¹⁶⁴³.

19 квітня 1918 р. на засіданні Ради народних міністрів товариш (заступник) міністра фінансів В. Мазуренко доповів урядовцям, що німці знову запропонували взяти українських серій на 200 млн крб. по 3,6%, натомість згодні надати українському урядові 100 мільйонів своїх серій по 4¹/₂%, а також відкрити у своїх банках поточний рахунок на 100 мільйонів українських серій з метою списання з нього сплати за ті товари, котрі вони постачають в Україну¹⁶⁴⁴. Рішення уряду УНР цього разу було менш категоричним і більш схильним до компромісу: «Передати справу на розгляд Фінансово-Економічної Наради при Міністерстві Фінансів, яка в порозумінні з Державною Комісією повинна в'янути потребу для України мати запропонований біжучий рахунок в Германських банках»¹⁶⁴⁵.

Тим часом 20 квітня 1918 р. Мала Рада ухвалила законопроект про випуск зобов'язань Державної скарбниці на забезпечення грошових знаків в сумі 500 млн крб. (1 млрд гривень)¹⁶⁴⁶. 22 квітня 1918 р. міністр фінансів П. Климович доповідав урядові про пропозиції вищезгаданої Фінансово-економічної наради, проте щодо домовленостей про 3,6% серії Державної скарбниці УНР навіть не обмовився, як не згадав про них і голова Державної комісії М. Порш, який звітував перед Радою народних міністрів про сумарний договір з товарообміну УНР з Центральними державами¹⁶⁴⁷.

Фінансове становище уряду України навесні 1918 р., утім, продовжувало залишатися вкрай важким. На спільному засіданні Комісії з товарообміну з Центральними державами голова української делегації М. Порш у вступній промові зазначав, що більшовики зруйнували весь фінансовий апарат України, вивезли мільйони рублів, провіантські запаси розграбовано або вивезено до Росії, пересувний склад залізниць вигнано на північ, мости підірвано, хліб потрібно купувати, а грошових знаків у Ради народних міністрів УНР немає¹⁶⁴⁸. Брак коштів уряд намагався компенсувати випуском державних кредитових і скарбових білетів.

Тим часом становище в Україні все більше загострювалося. Зросло обопільне напруження й в стосунках між Центральною Радою

¹⁶⁴³ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 73.

¹⁶⁴⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 84–84 зв.

¹⁶⁴⁵ Там само.

¹⁶⁴⁶ Робітничка газета. – 1918. – 23 квітня.

¹⁶⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 65. – Арк. 84 зв. – 85.

¹⁶⁴⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 16.

та німецько-австро-угорським окупаційним командуванням. Так, наприклад, представник австро-угорського Міністерства іноземних справ при Головному командуванні австро-угорської армії генерал Р. фон Шторк 27 березня 1918 р. надіслав з Бадена своєму міністрові закордонних справ графові О. Черніну у Відень отриману ним з Києва доповідь одного з органів інформаційного відділу імператорського і королівського Головного командування армією. У ній щодо урядової ситуації в УНР, зокрема, зазначалося: «Становище уряду України не дуже міцне. В найближчі дні очікується його відставка. Партія соціалістів-федералістів вимагає коаліційного міністерства. Співробітник Міністерства освіти, поміркований соціал-демократ, сказав мені, що в даний момент в Україні був би дуже доречним «буржуазний уряд», щоб покінчити з дезорганізацією та далеко ідучими прошуками соціалістів. Існує множина варіантів складу нового уряду, проте усі вони досить сумнівні. Серед кандидатів називають імена досвідчених банкірів та підприємців, однак сумнівно, щоб ці особи рішилися прийняти урядові справи. Уряду симпатизує дуже незначна частина населення країни. Крупні поміщики, буржуазія, російські соціалісти-революціонери, кадети та частина селянства налаштовані проти нинішнього уряду, що спирається головним чином на багнети австрійських і німецьких військ. Фінансові та промислові кола відмовляють у підтримці уряду, посилаючись на ризикованість соціалістичної програми. Міністерства повністю дезорганізовані, усюди не вистачає досвідчених фахівців»¹⁶⁴⁹.

Зі свого боку австро-угорський посол в УНР граф Й. Форгач 30 березня 1918 р. у телеграмі до Відня, повідомляючи міністрові іноземних справ О. Черніну про зубожілий стан на залізничному транспорті України, доповідав про владний та господарчий хаос і «повний крах фінансової системи в Україні»¹⁶⁵⁰. Там же промайнула й думка, що для виправлення становища «необхідні певний час і зовсім інша державна влада, а не уряд кількох молодих безпорадних революціонерів та соціал-демократичних утопістів»¹⁶⁵¹.

2 квітня 1918 р. головнокомандувач 4-тою австро-угорською армією з Одеси повідомляв Головне армійське командування у Бадені та Міністерство іноземних справ у Відні телеграмою (№ 1354) про критичний стан Центральної Ради¹⁶⁵². У телеграмі, зокрема, зазначалося,

¹⁶⁴⁹ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 350.

¹⁶⁵⁰ Там само. – С. 348–349.

¹⁶⁵¹ Там само. – С. 349.

¹⁶⁵² Там само. – С. 347.

що австро-угорський військовий головнокомандувач в Одесі мав зустріч з місцевим комісаром від Центральної Ради О. Коморним, який і вказав на дуже критичне становище центральної влади в Києві, кризу у міністерствах та нестачу кадрів, які розхитують Кабінет міністрів. О. Коморний характеризував стан, що склався, як анархію та скандал, будучи при цьому переконаним, що навіть «у випадку приходу нового уряду, він не буде мати достатньої влади за для здійснення своїх намірів й вимушений буде просити підтримки в австро-угорських та німецьких військ, тобто окупації»¹⁶⁵³. Від себе австрійський генерал додав, що в Одесі ходять чутки про те, «що німці у Києві готуються взяти на себе повноваження уряду»¹⁶⁵⁴, тобто – повалити Центральну Раду, ліквідувати УНР і встановити свій режим на військово-окупаційних засадах.

Накази німецького головнокомандувача в Україні фельдмаршала Г. фон Айхгорна про засів полів і про заборону захоплення поміщицької землі від 6 квітня 1918 р.¹⁶⁵⁵, які були видані без узгодження з урядом УНР і являли собою грубе втручання у внутрішні справи України, викликали різку критику з боку різноманітних діячів Центральної Ради. Уряд УНР заявив про скасування цих наказів, усвідомлюючи, що німецьке верховне командування ніколи не відмовиться від свого розпорядження.

Герман фон Айхгорн

Крім того, до рук німецької контррозвідки потрапили плани військового міністра УНР О. Жуковського про сприяння протиокупаційному повстанню. Врешті сам Г. фон Айхгорн остаточно переконався в неспроможності провідників Центральної Ради до державотворення, про що 13 квітня 1918 р. відверто повідомив своєму міністрові закордонних справ у Берлін: «Постійне співробітництво з цими людьми, які через свої соціалістичні теорії перестають розуміти реальне співвідношення речей, неможливе»¹⁶⁵⁶. Усе це остаточно заглибило провалля на шляху компромісу між державною владою УНР та окупаційною владою в Україні. Порозуміння на основі розумних взаємних поступок ніхто не прагнув. 25 квітня 1918 р. Г. фон Айхгорн видав наказ про запровадження в Україні німецьких військово-польових судів, який фактично визначав фіктивне становище українського уряду¹⁶⁵⁷.

¹⁶⁵³ Там само.

¹⁶⁵⁴ Там само.

¹⁶⁵⁵ Народня воля. – 1918. – 13 квітня; Киевская мысль. – 1918. – 12 квітня.

¹⁶⁵⁶ Українська Центральна рада. Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 347.

¹⁶⁵⁷ Нова Рада. – 1918. – 27 квітня.

Провалля на шляху до полагодження конфлікту перетворювалося на нездоланну прірву.

Відомий тогочасний німецький публіцист К. Росс, який служив у військовому відділі Міністерства закордонних справ Райху і разом з кайзерівськими військами прибув у Київ, ще в березні 1918 р. у доповіді, складеній на прохання начальника операційного відділу Східного фронту, наголошував на небезпеці «цілковито хаотичного» фінансового стану в УНР і передбачав, що «надзвичайно важливою перепоною для налагодження й у майбутньому господарчих стосунків між Україною та центральними державами є повне знецінення грошей»¹⁶⁵⁸.

Він також досить тонко і відносно об'єктивно змалював не лише характер тогочасних поглядів на українську владу окупаційних офіцерів, але й їхню обмеженість в джерелах отримання інформації, а відтак й певні витоки нерозуміння окупаційною владою не лише переконань і прагнень правлячих в УНР соціалістів, але й світогляду нижчих широких верств українського населення, від якого залежала й якому намагалася вгодити Центральна Рада. К. Росс зокрема зазначав: «Німецькі офіцери часто дотримуються того погляду, що з [Центральною] Радою – цією бандою соціалістів-революціонерів, зрозуміло, неможна підтримувати зносин, і що, якомога швидше, має бути створений інший уряд. І природно, що усі верстви населення, які прагнуть встановити інші порядки – представники великого землеволодіння і монархісти – намагаються зав'язати стосунки з німецькими офіцерами та штабами, і схилити їх на свій бік. А позаяк протилежні течії в надто меншій мірі доступні спостереженню німецької армії, то природно, що загальна картина невірно висвітлюється, і легко складається оцінка речей, що не відповідає дійсному становищу»¹⁶⁵⁹.

Невирішеність внутрішнього фінансового стану в країні й широке обговорення в Центральній Раді умов перебування окупаційних військ в Україні створили нездоланий бар'єр між державною та окупаційною владами. Розуміючи, що на поточний момент Центральна Рада не має ані сил, ані широкого кола прибічників, які стали б на її захист, німецьке командування твердо вирішило повалити її правління в країні.

За таких умов над Україною нависла реальна загроза перетворитися на німецьке генерал-губернаторство. Проте, німці зробили ставку на зміну лише влади в Україні, а не її державно-політичного статусу.

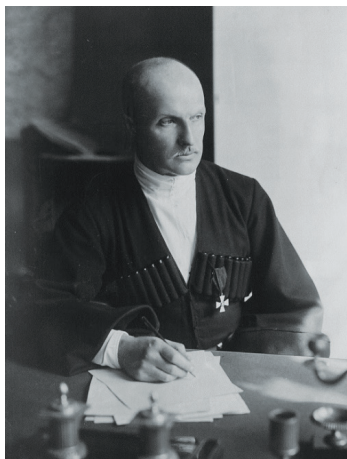
¹⁶⁵⁸ Докладь начальника операціоннаго отдѣленія германскаго восточнаго фронта о положеніи дѣль на Украинѣ въ Мартѣ 1918 года. – С. 292.

¹⁶⁵⁹ Там само. – С. 294.

29 квітня 1918 р. на З'їзді хліборобів генерала П. Скоропадського було проголошено гетьманом всієї України. Того ж дня німецький загін розпустив чергове засідання Центральної Ради, а в ніч з 29 на 30 квітня 1918 р. боївки очолюваної П. Скоропадським таємної організації «Українська народна громада», за активного нейтралітету німецьких військ, захопили основні державні установи столиці. Українська Народна Республіка припинила своє існування; на зміну їй постала Українська Держава у формі Гетьманату Павла Скоропадського.

4.2. Міжнародні фінансові угоди та позики уряду Української Держави

Серед головних наслідків Берестейської угоди для України, окрім факту визволення її терену від більшовицької окупації, були початок мирових переговорів з РСФРР і факт визнання нею її самостійності, а також окупація краю військами Німеччини й Австро-Угорщини в комплексі з додатковими торговельно-промисловими зобов'язаннями України перед Центральними державами, які пообіцяв визволителям уряд УНР¹⁶⁶⁰. Такий перебіг подій повинен був мати і мав одним із своїх аспектів й фінансове питання.

Павло Скоропадський

На час приходу Павла Скоропадського до влади, Україною, Німеччиною та Австро-Угорщиною в результаті нелегких переговорів вже було встановлено еквівалентне валютне співвідношення. Обіжником «Про курс грошей для негайної інформації всіх підлеглих міністерству інституцій» від 9 квітня 1918 р. вказувалося, що розрахунковий курс між маркою, кроною і рублем (а, отже, й карбованцем) до 15 червня 1918 р. встановлено в співвідношенні $1\frac{1}{3}$ марки та 2 крони до 1 рубля (карбованця)¹⁶⁶¹. У спадщину Гетьманат отримав й визначення щодо його застосування, які були висвітлено вище. Термін дії цього твердого

¹⁶⁶⁰ Дивіться: *Гай-Нижник П.* Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т. 2. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1997. – С. 353–396; *Гай-Нижник П. П.* Українсько-німецькі фінансові та торговельно-економічні взаємини (1918 р.) // Гілея. – 2019. – Вип. 141 (№ 2). – Ч. 1. Історичні науки. – С. 22–37.

¹⁶⁶¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 42.

розрахункового курсу визначався до 15 червня 1918 року¹⁶⁶². Утім, і після укладання цієї домовленості командування окупаційних військ не припинило самовільних дій щодо встановлення обмінних валютних курсів.

4.2.1. Фінансові угоди між Українською Державою та Німеччиною і Австро-Угорщиною від 15 травня та 4 липня 1918 р.

Зміна верховної влади в Україні та форми її державного устрою після перевороту 29 квітня 1918 р. також не вплинули на позицію в цьому питанні німецької та австро-угорської військової влади. Як наслідок, у травні–червні 1918 р. між окупаційною владою та гетьманським урядом фактично розпочалася фінансова війна. Офіцери німецької та австро-угорської військової адміністрації почали арештовувати українських банкірів та працівників торговельних установ, що відмовлялися приймати у розрахунки і до обміну грошові одиниці цих країн за завищеним курсом. Одночасно представники німецької Київської групи армій (групи армій Айхгорна – Heeresgruppe Eichhorn) відмовлялися сплачувати податки та акцизні збори за вільним курсом. У свою чергу, керівництво Української Держави засипало уряди Німеччини та Австро-Угорщини скаргами та нотами протесту. В довершення непохитності своєї позиції у цьому питанні Київ тимчасово припинив розрахунки по торговельним операціям з цими Центральними країнами.

Паралельно, з квітня 1918 р. між визначеними з трьох сторін фінансовими комісіями тривали й переговори про надання Україною Німеччині та Австро-Угорщині грошової позики. Представники України, серед яких були такі відомі економісти та фінансисти як Барановський, Тирмос, Тимошенко, Ігнатович, Василевський та інші¹⁶⁶³, стали на принципову й обґрунтовану позицію щодо закріплення валютного курсу та умов надання позики.

У цьому також була неабияка заслуга й гетьманського міністра фінансів А. Ржепецького, який, за словами П. Скоропадського, «з німцями, що на нас насадили, ... сперечався і не здавався, а коли вже доводилося чим-небудь поступитися, тому що ті ставали агресивними і погрожували йому якими-небудь новими бідами, потрібно

¹⁶⁶² Там само. – Ф. 2199. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 6–18.

¹⁶⁶³ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 57.

було бачити, наскільки кожна поступка була йому неприємна»¹⁶⁶⁴. Як бачимо, провадити власну лінію у керівництві країною і, зокрема, у фінансових переговорах з Центральними державами за умов розташування на її терені півмільйонного «союзницького» війська було справою не з легких¹⁶⁶⁵. Показовими з цього приводу є також свідчення М. Могилянського, який згадував: «Даремно вибивався з сил, намагаючись відстояти свою фінансову незалежність, добросовісний і чесний А. К. Ржепецький. Німці, звичайно, залишалися *maitres de la position...*»¹⁶⁶⁶.

Антон Ржепецький у робочому кабінеті міністра фінансів Української Держави (липень 1918 р.)

Утім, незважаючи на фактор німецького багнета, українська делегація зайняла на переговорах обґрунтовану і фахову позицію. Звичайно ж, що німці, яких повністю підтримували австрійці, відчуючи за своїми спинами військову міць, не могли (і не зробили цього) дозволити собі погодитися на якесь вагоме відхилення на користь українців від паритетної планки, встанов-

леної раніше з урядом УНР. Гетьманська делегація, таким чином, опинилася практично вже перед доконаним фактом.

У підсумку, 15 травня 1918 р., згідно з підписаною фінансовою угодою, обмінні курси валют було встановлено: 1 австро-угорська крона до 1 грн (або 2 крони за 1 крб) та 0,665 німецької марки до 1 грн (або $1,33\frac{1}{3}$ марки за 1 крб)¹⁶⁶⁷. Німецька преса з цього приводу також зазначала, що «при фіксуванні розрахункового курсу досягнуто згоди було лише після довготривалих переговорів»¹⁶⁶⁸. Розповідаючи про хід переговорів, «Frankfurter Zeitung» відзначала їх результат, як поступку з боку німецьких фахівців, «незважаючи на те, що українські делегати наполягали першопочатково на значно вищому курсі, але й

¹⁶⁶⁴ *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 167.

¹⁶⁶⁵ Нагадаю принагідно, що 4 травня 1918 р. у Коренево було підписано перемир'я між німецько-українськими представниками та більшовиками-росіянами про розмежування між військами і тимчасове визначення нейтральної зони між Українською Державою та РСФРР [Armistice between the German-Ukrainians and the Russians. Signed at Korenevo, 4 May, 1918 // Daily Review of the Foreign Press. – 1918. – 4 травня].

¹⁶⁶⁶ *Могилянський Н.* Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. – С. 133.

¹⁶⁶⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 44 зв.

¹⁶⁶⁸ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 12 серпня. – С. 5–6.

цей знижений курс ніяким чином не відповідає дійсній вартості рубля (тобто й карбованця – П. Г.-Н.), яка значно нижче. Тим не менш представники Центральних Держав, йдучи назустріч побажанням України, погодилися на цей завищений курс рубля, аби уникнути подальших втрат на валюті в країні»¹⁶⁶⁹.

Безсумнівно, хоча й думка німецької преси є дещо упередженою, але загалом вона відповідала дійсному стану речей, адже рубль і карбованець були свого часу прирівнені ще Центральною Радою. Так чи інакше, проте підсумок цих переговорів все ж можна вважати вдалим для України. Таким чином, українська грошова одиниця певною мірою дистанціювалася від рубля, який тягнув карбованець вниз, і «прив'язувалася» до відносно стабільної на той момент європейської валюти (чи «кошика валют»). Це, певною мірою, страхувало її від можливої гіперінфляційної кризи, а також створювало фундамент для організації вітчизняної фінансової системи і поступового виводу її з під впливу рубля, який нестримно знецінювався до повного нуля. Щоправда, в перспективі існувала й небезпека обвалу марки з кроною в результаті військової поразки та економічної кризи в перебігу Світової війни (що пізніше й сталося), але при зміцненні української державності та за умов відновлення економічного організму країни розрив з цими валютами, право на який зберігала Українська Держава, не став би катастрофічно відчутним для української грошової одиниці¹⁶⁷⁰.

Крім того, згідно з договором Німеччини та Австро-Угорщини з Україною, гетьманський уряд, як зазначалося у § 1 угоди, зобов'язувався надати вищевказаним країнам грошову позику на 400 млн крб (по 200 млн крб кожній з держав)¹⁶⁷¹. Зазначимо, що досить важкі умови цієї позики були нав'язані Україні і що уряд гетьмана вимушений був піти на цей крок. Однак, попри все, для України здійснення цієї трансакції давало можливість вийти на центральноєвропейський фінансовий ринок, а в подальшому закріпитися на ньому. Певною мірою, вона підвищувала й міжнародний авторитет української грошової одиниці

¹⁶⁶⁹ Frankfurter Zeitung. – 1918. – 19 червня.

¹⁶⁷⁰ Практика підтримки валютних курсів була у той час, поряд із згаданим вище принципом міжнародного золотого стандарту, загальноповсюджаною в західному світі. Вона застосовувалася і в рамках Бреттон-Вудської системи механізму впорядкування зміни курсів валют з метою уникнення систематичних змін пасивних або активних сальдо платіжних балансів. За цією системою кожна країна оцінювала свою грошову одиницю в золоті або в доларах («прив'язувала» до них), у короткотерміновий період зберігала сталість обмінного курсу своєї валюти, в довготривалій – змінювала (корегувала) його. Таким чином, ми можемо стверджувати, що в тогочасній Україні не було офіційно визнано гнучкого курсу валют, коли співвідношення виявляється попитом і пропозицією на іноземні гроші та який може вільно підвищуватися або знижуватися, тобто ціна, за якою валюта однієї країни обмінюється на валюту іншої країни, не була плаваючою. Отже, як і в більшості країн тієї пори, за Гетьманату в Україні діяв твердий визначений грошовий курс, який міг бути змінений за кращих або гірших для держави обставин.

¹⁶⁷¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 44.

і, нарешті, давала кошти урядам Німеччини й Австро-Угорщини для закупівель в Україні продовольства та сировини, які передбачалися Берестейською угодою.

Центральні країни природнім шляхом не змогли самі зібрати необхідну для таких операцій валюту через неспроможність зорієнтуватися на українському фінансовому ринку. Створений під керівництвом вищого німецького фінансового світу найпотужнішими банками Берліна, Відня та Будапешта синдикат для скупки рублів, в перші місяці своєї роботи розвинув досить слабку діяльність¹⁶⁷². Як відзначав О. Чернін, вже сам процес створення цього синдикату був пов'язаний з великими ускладненнями і, зокрема, з втратою часу, а згодом до того ж виявилось, що його організація надзвичайно затяжна і обтяжлива. Синдикатові вдалося придбати «лише порівняно незначні суми рублів, так що український закупівельний комітет, особливо спочатку, страждав від хронічної недостачі платоспроможності»¹⁶⁷³.

Попри велику масу грошових знаків, що перебували на терені України (крім царських рублів, якими все ще користувалося населення, на ньому оберталися й так звані «гроші Керенського», бони, випущені міськими самоврядуваннями, до яких приєдналися ще й карбованці УНР тощо), в обігу було досить мало грошей. Внаслідок відсутності належного сполучення та товарів, занепаду народного господарства й торгівлі, грошова маса затримувалася і накопичувалася в основному у селян, а тому, як стверджувала німецька «Frankfurter Zeitung», «Центральні Держави внаслідок того були позбавлені можливості заощадити в країні необхідні для своїх закупівель рублі»¹⁶⁷⁴. Саме тому німці, а за ними й австрійці, пішли шляхом, що був перевірений ними у Бельгії, Польщі та Румунії – взяти позику у місцевого уряду.

¹⁶⁷² Початок народженню вказаного синдикату поклала нарада за участю промислових і банківських провідних діячів Німеччини, яку було скликано в середині травня 1918 р. у Дюссельдорфі за ініціатииви директора крупнівської фірми Бруна. Там було висунуто завдання якомога більш глибокого фінансового просування в Росію (малася на увазі уся територія колишньої Російської імперії) для збереження політичної і військової переваги Німеччини. Аби зберегти свої переваги для німецького капіталу на довготривалий час, передбачалося здійснити масштабне фінансування німецького експорту в колишню Росію за сприяння німецьких Grossbanken і держави, а також спробувати підпорядкувати під свій контроль транспортну мережу (залізниці та водні шляхи). Необхідні для втілення цих далекосяжних планів кошти (2 млрд марок) передбачалося на 95% покрити за рахунок нової гарантованої державою внутрішньої позики. Синдикат з капіталом у 100 млн марок, створивши два дочірніх товариства для операцій з залізницями Росії та України, так і не встиг розвинути свою діяльність через осінні негаразди в Австро-Угорщині та Німеччині [Петров Ю. А. «Русский Вандерильт» и планы германской экономической экспансии после Брестского мира: Документы Федерального архива ФРГ // Отечественная история. – 1993. – № 5. – С. 145–146], а згодом й через поразку цих країн у Першій світовій війні та крахом фінансово-економічної системи, який спричинили непомірні обмеження для розвитку економіки і непосильні репарації накладені, зокрема, на Німеччину після Версальського миру країнами-переможцями.

¹⁶⁷³ Чернін О. В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел. – С. 270–271.

¹⁶⁷⁴ Frankfurter Zeitung. – 1918. – 19 червня.

«Neue Freie Presse» з цього приводу додавала, що карбованець, таким чином, не покривався у золотих злитках, а лише маркою і кроною (таким же шляхом, як було обрано і для Бельгії та Румунії). Таким чином, законний платіжний засіб України звільнявся від золотого стандарту рубля і забезпечував незалежну основу для її покриття марками й кронами. Отже, зазначалося, такий крок зробив можливим встановити фіксоване співвідношення між нотами України і законними платіжними засобами Центральних держав (у Берестейському мировому договорі співвідношення у золотому еквіваленті було так встановлено, щоб 1000 German Imperial Gold Marks = 462 золотим карбованцям (в золотому стандарті) = 462 золотим рублям, або 1000 австро-угорських золотих крон = 393,78 карбованців = 393 золотих рублів і 78 копійок колишньої Російської імперії).

Часопис також зауважував, що цей договір становив найбільшу фінансову операцію Австро-Угорщини з нейтральними у світовій війні країнами, а Центральні держави упевнилися у непорушності українського грошового стандарту карбованця, необхідного для завезення з України. У той же час, Україна набула перші практичні підстави для створення власного державного банку-емітента, який зможе забезпечити необхідну й надійну валюту для молоді української фінансової системи і захистити її від подальших наслідків неминучого і прогресивного зниження курсу вартості рубля¹⁶⁷⁵.

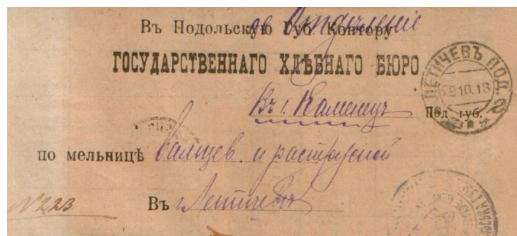
До цього слід додати, що за Берестейським договором передбачався безпосередній обмін потяга за потяг товару, що вивозився. Австрійський міністр закордонних справ О. Чернін свідчив, що таку умову ні Німеччина, ані Австро-Угорщина виконати були не спроможні, навіть частково, а тому їхнім урядовцям довелося міркувати яким чином закупити український товар у кредит¹⁶⁷⁶. Після довготривалих і зовсім не легких переговорів, ці центральноевропейські країни домовилися з офіційним Києвом про надання їм грошової позики, забезпеченої векселями у марках і кронах на Берлін та Відень.

Центральні держави позичали в України карбованці, проте вони могли не брати одразу по 200 млн крб, а отримувати їх частково в міру необхідності у Київській конторі Державного банку через окремо уповноважених осіб. Окрім того, таким правом контрагенти могли скористатися лише до 31 липня 1918 р., а отримавши їх, могли використати гроші «лише для розрахунків за покупки на Україні або для

¹⁶⁷⁵ Neue Freie Presse. – 1918. – 15 травня.

¹⁶⁷⁶ Чернін О. В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных деп. – С. 270.

оплати грошових зобов'язань Українським Державним або приватним Закладам»¹⁶⁷⁷.

*Конверт Державного Хлібного бюро
(Летичів – Кам'янець-Подільський,
Подільська губ., жовтень 1918 р.)*

Платежі були обов'язковими для прийому до всіх державних установ України і Державного Хлібного бюро та подібних закладів. Позика приймалася за номінальною вартістю скарбових білетів України з нарахуванням поточних відсотків за курсом $1,33\frac{1}{3}$ марки та 2 крони за карбованець. Механізм виплати у марках та кронах був таким: 50% (половина від займу кожної з країн) були кредитовані українському урядові марками у Райхсбанку в Берліні та кронами в Австро-Угорському Держбанку у Відні та Будапешті. За решту 50% позики Україна «отримує на 25% (двадцять п'ять відсотків) $4\frac{1}{2}\%$ дворічні Німецькі білети Державної Скарбниці (Reichsschatzscheinen) по бажанню України – іменні або вимогові за номінальною їхньою вартістю з розрахунком поточних відсотків і на 25% (двадцять п'ять відсотків) $4\frac{1}{2}\%$ двох-річні за бажанням України іменні чи вимогові австрійські або угорські білети Державної Скарбниці (Schatzscheinen) за номінальною вартістю з розрахунком поточних відсотків»¹⁶⁷⁸. Усі фінансові операції, що переводилися згідно з цим договором, позбавлялися від гербового збору та податків. Україна отримувала в своє розпорядження німецькі та австро-угорські білети Державної скарбниці, депоновані в Берліні, Відні та Будапешті для розрахунків та власного розпорядження лише для торговельно-економічних та міждержавно-інстиціональних операцій на терені Німеччини та Австро-Угорщини.

Україна не мала, однак, права розпоряджатися закредитованими нею сумами (Guthaben) і переданими їй білетами Державної скарбниці (Schatzscheinen) й, зокрема, «не має права відчужувати такі іншим особам та закладам до витоку одного року після заключення миру між Центральними Державами та всіма нині воюючими з ними великими Державами»¹⁶⁷⁹. Натомість український уряд міг, за бажання, якщо не складе інших фінансових угод, перепродати отримані ним від Центральних держав скарбові білети їм же назад за номінальною вартістю і з поточними (4,5%) відсотками, викуповлювати які, за першою його

¹⁶⁷⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 44.

¹⁶⁷⁸ Там само. – Арк. 44 зв.

¹⁶⁷⁹ Там само. – Арк. 45.

вимогою, вони зобов'язувалися. Суми ж у Райхсбанку та в австро-угорському Держбанку приносили Україні 4,5% річних без оподаткування. Останні пункти договору вказували, що письмові зносини та розрахунки за цією угодою провадилися через Український Державний банк, Райхсбанк у Берліні й австро-угорський Держбанк у Відні та їхніх уповноважених. Якщо ж Центральні держави використовують своє право передачі виконання цієї угоди консорціуму банків, то в такому випадку іменні зносини та розрахунки перейшли б до управління консорціума¹⁶⁸⁰.

Вищевказані 4,5% зобов'язання німецької та австро-угорської державних скарбниць, які Україна отримувала на 100 млн крб, були нічим іншим, як облігаціями, виданими українському уряду в обмін за готівку¹⁶⁸¹. Серед недоліків угоди була, між інших, тимчасова відсутність права вільно розпоряджатися належними Україні сумами і користуватися внесками поза німецьким та австро-угорським ринками. Відтак те, що Центральні держави зобов'язувалися використовувати отримані від гетьманського уряду суми лише на українському ринку, не можна вважати достатньою компенсацією (хоча з юридичного боку, то був прийнятний паритет) за ці незручності. Німеччина та Австро-Угорщина, закупаючи продукти в Україні, могли швидко використовувати надану їм українську валюту, тоді як Україна стикалася з виснаженим товарним ринком цих центральноєвропейських держав, із заборонаю вивозу з них найбільш важливіших та найнеобхідніших фабрикатів, а тому й не могла розраховувати на придбання великого обсягу потрібної продукції. Такий стан речей влучно (і досить іронічно) змалював голова Союзу промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства України (Протофісу) М. фон Дітмар в промові на банкеті на честь вюртембергських фабрикантів у Харкові. Він, зокрема, сказав наступне: «...А поки... ви [німці – П. Г.-Н.] будете нам привозити гудзики, мережива, буси, лінійки, чорнила, олівці, машини та інші матеріальні предмети, а від нас будете вивозити хліб, руди й харчові продукти... Дуже схоже на торгівлю в колоніях Південної Африки»¹⁶⁸².

Разом з тим, жорстке виконання умов угоди (тобто закупівля за твердим курсом виключно через Український Державний банк) дозволило б уникнути надмірного напливу в країну крон та марок, зменшивши до мінімуму розгул спекуляції іноземною валютою, що, своєю

¹⁶⁸⁰ Там само. – Арк. 45 зв.

¹⁶⁸¹ Державні банкноти тогочасної Німеччини поділялися на такі види: райхсбанкнотен, райхсеншайнен і дарленгасеншайнен.

¹⁶⁸² *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 76.

чергою, допомогло б урядові утримувати валютне співвідношення на встановленій межі. Але з невідомих причин статті, що забороняла б представникам Центральних держав проводити вільні закупівлі для своїх військових частин в Україні та вивіз за її межі, в угоду включено не було.

Не було в ній занотовано й про зобов'язання Центральних держав закуповлювати українську валюту лише виключно в національному Державному банку. Їхні уповноважені лише мали на це право. Отже, для них залишався фактично відкритим валютний ринок України для фінансових зробок, тобто для обміну валют по узгодженню з населенням, що, як правило, дозволяло занизити офіційний курс української грошової одиниці.

Водночас, варто угледіти в угоді й такий позитив для України, як обмеження можливостей Німеччини використовувати російські рублі, які вона у значній кількості отримала від Росії у якості репарацій. Саме тому німецькі делегати довгий час були на заваді виходу України з рубльової зони. Українці виразно бачили тенденцію падіння рубля в гіперінфляційну прірву і, усвідомлюючи небезпеку такого знецінення не лише для вітчизняної грошової одиниці, а й для цілої фінансової системи країни, принципово прагли якщо не вивести російську валюту за рамки українсько-німецьких та українсько-австрійських господарчих взаємин, то, принаймні, суттєво обмежити обшир її використання Центральними державами. Українській Державі, хоча і не в повному обсязі, але вдалося таки змусити Німеччину підтримувати твердий розрахунковий курс карбованця до марки й обмежити обіг рубля.

За договором від 15 травня 1918 р., для здійснення цукрових операцій Україна видала Німеччині й Австро-Угорщині 10 млн крб (по 5 млн крб кожній). Своєю чергою в Берліні у Райхсбанку в рахунок цих видач було акредитовано 3 млн 333 тис. 333,3 марок готівкою і стільки ж серіями та 5 млн крон готівкою і 5 млн крон серіями Державної скарбниці в банку Австро-Угорщини. З першої (німецької) суми Україна використала лише 1 млн 318 тис. 117,90 марки і не скористалася разом з серіями 5 млн 348 тис. 548,76 марок. З австро-угорської суми готівкові крони було використано повністю, а недоторканими залишилися лише крони у серіях. Українська сторона також видала (14 липня 1918 р.) 30 млн крб міністрові торгу та промисловості С. Гутнику для сплати Центральним державам за вугілля, а дещо пізніше – ще 83 млн крб для сплати за придбане для цих країн продовольство. Самі ж Німеччина та Австро-Угорщина, в рамках угоди, 25 липня 1918 р. подали

прохання видачі їм 34 млн 500 тис крб для сплати за монопольну надбавку за куплений ними цукор.

Загалом же, на 15 серпня 1918 р. Центральні держави сплатили Україні 122 млн 798 тис. крб, з яких: за хліб – 29 млн 250 тис. крб, за яйця – 3 млн 125 тис. крб, за худобу – 11 млн 750 тис. крб і за цукор – 78 млн 673 тис. карбованців. Крім того, через Центральну комісію з вивозу сировини німці закупили на вільному ринку різноманітних товарів на суму у 130 млн карбованців¹⁶⁸³.

З цього видно, що Центральні держави не повністю скористалися можливостями угоди від 15 травня 1918 р., що свідчить про їхню активну діяльність на вільному українському ринку. Це підтверджується й наріканнями на подібні дії, що були висловлені керівниками крайових контор Державного Хлібного бюро голові його правління Б. А. Беренговичу, з'їзд яких відбувся в Києві 12–13 червня 1918 року¹⁶⁸⁴. Український уряд, за умов окупації терену країни німецькими й австро-угорськими військами, був безсилий якимось чином суттєво вплинути на ситуацію.

З кінцем липня наближався до завершення термін дії фінансової угоди, укладеної 15 травня 1918 р., яка мала для України свої задовільні та від'ємні сторони, але, попри все, стала швидше в пригоді економічному та фінансовому господарству країни, ніж навпаки.

Тим часом командування німецьких та австро-угорських військ в Україні знов почало на власний розсуд встановлювати вільний курс валютного обміну. У зв'язку з цим, уряд Української Держави визначив такий курс і зі свого боку. Виходячи з урядового рішення, Державним банком було дано вказівки усім державним і фінансовим установам країни дотримуватися курсу: 1 марка = 66,6 коп., 1 крона = 44,4 копійок. Такий крок української сторони не влаштував окупаційне командування, яке прагло й надалі визначати вільний обмінний валютний курс. Так, в травні–червні 1918 р. австро-угорське окупаційне військове керівництво визначило, що 100 «царських» рублів дорівнюють 180 кронам, а 100 «керенок» – 160 кронам. Зі свого боку, німецьке військове командування призначило й свій курс: 1 царський рубль = 1 марка, 1 «керенка» = 1 марка, 1 карбованець = 1 марка 33,1 пфеніга, а «керенки» номіналом у 20 та 40 рублів наказувалося взагалі не приймати до обміну. Крім того, німці намагалися впровадити в обіг й окупаційну грошову одиницю – так званий німецький «східний рубль» («ост-рубль») за курсом 1 ост-рубль = 2 російським рублям.

¹⁶⁸³ Там само. – С. 76–77.

¹⁶⁸⁴ Там само. – С. 78–79.

Відповідь з боку гетьманського уряду не змусила на себе очікувати. Державний банк 25 травня 1918 р. розіслав до своїх контор і відділів, а також по усіх скарбницях Української Держави обіжник, в якому наголошувалося, що той твердий курс марки і крони, який був встановлений між Німеччиною, Австро-Угорщиною та УНР тристоронньою Фінансовою комісією 23 квітня 1918 р., дійсний лише щодо умов, зазначених в пунктах 1–5 відповідної угоди, а для усіх інших різновидів ділових угод залишено вільне встановлення курсу. При цьому виділ місцевих інституцій Державного банку додатково доводив до відома своїх підрозділів, що:

«1) Пункт 1 зазначеної угоди треба розуміти в тому змісті, що не тільки військові частини Центральних Держав й окремі особи, які входять в склад цих частин, мають право користуватися при всяких виплатах скарбовим та суспільним інституціям на території України твердим курсом.

2) Пункт 2 згоди обіймає сферу зносин через посередництво пошто-телеграфу та залізниць України і дає військовим частинам Центральних Держав та окремим особам, що входять в склад цих частин, право оплати пошто-телеграфних та залізничних тарифів по твердому курсу. Тому, і в цих випадках при прийманні інституціями Банку та Скарбницями Австро-Німецької валюти від пошто-телеграфних інституцій за залізниць *для зарахування в прибуток скарбу* (перекурсовку австро-німецької валюти на існуючу на Україні) треба провадити по *твердому* курсу.

3) Пункти 3, 4 і 5 згоди обіймають сферу зносин між Центральними Державами з одного боку та різними Українськими Державними й суспільними інституціями з другого боку. Тому, коли цими інституціями подаються суми в австро-німецькій валюті до інституцій Банку й Скарбниць для зарахування на біжучі рахунки або для переказу в інші інституції по розчоту на твердий курс, як одержані по поставкам хліба Центральним Державам або иншим укладам (сдълкам) державного змісту, то й такого роду суми повинні прийматись в розчот по твердому курсу, але лише при відповідних посвідченнях інституцій, що подають чужоземну валюту»¹⁶⁸⁵.

Щодо спроб австро-угорців і німців поширити на теренах Української Держави так звані ост-рублі, то тут гетьманський уряд діяв ще рішучіше. 29 травня 1918 р. Міністерство фінансів Української Держави однозначно заборонило обмін та обіг на території Української

¹⁶⁸⁵ ВДАЧОН. – Ф. 344. – Оп. 1. – Спр. 198. – Арк. 44; – Арк. 44 зв.

Держави ост-рублів. Окрім цього, усі державні та фінансові установи держави отримали розпорядження, що під час обміну валют слід дотримуватися вільного курсу¹⁶⁸⁶.

Виходячи зі становища, яке склалося в травні–червні 1918 р., цілком слушною є думка, що в ті місяці фактично розпочалася фінансова війна між гетьманським урядом та командуванням окупаційних військ. З обох боків було застосовано жорстких дій. Українські банкіри та представники торговельних установ, які відмовлялися приймати до сплати та обміну марки й крони за завищеним курсом, заарештовувалися німецькими та австро-угорськими старшинами. Представники Київської групи армій відмовлялися сплачувати акцизні збори за вільним курсом, а уряд П. Скоропадського, крім численних протестів та нот до Берліна та Відня, тимчасово припинив торговельні розрахунки з Німеччиною та Австро-Угорщиною¹⁶⁸⁷.

Зрозуміло, що такий стан речей не міг довго тривати. До усунення протиріч знов взялася спільна українсько-німецько-австрійська фінансова комісія, якою після тривалого обговорення було досягнуто домовленості щодо встановлення вільного курсу між валютами вказаних держав для усіх фінансових операцій.

Обговорення завершилося підписанням 4 липня 1918 р. Фінансової угоди між Українською Державою, Німеччиною та Австро-Угорщиною, основу якої склали наступні домовленості:

- встановлено вільний курс марок і крон для всіх фінансових операцій;
- встановлений німецьким та австро-угорським вищим офіцерам обмінний валютний курс зберігався лише для торгівлі поміж їхніми військовими частинами, що знаходилися на українських землях;
- розпорядження окупаційних військ про арешт українських громадян було визнано за непорозуміння¹⁶⁸⁸.

Вищевказані домовленості, до речі, зіграли важливу роль й в пришвидшенні ратифікації Мирового договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного боку і Україною (на той час – УНР), з іншого боку, що був підписаний у Бересті (Брест-Литовську) 9 лютого 1918 р., як і німецько-українського додаткового договору від того ж дня. Так, зокрема, 24 липня його ратифікувала Німеччина, 2 серпня – Болгарія, 22 серпня – Туреччина (Австро-Угорщина так і не ратифікувала договір через невиконання його

¹⁶⁸⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2199. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 5–10.

¹⁶⁸⁷ Там само. – Спр. 25. – Арк. 10–25.

¹⁶⁸⁸ Там само. – Арк. 10–25; – Арк. 61.

таємного протоколу та зважаючи на претензії поляків на Холмщину та Підляшшя¹⁶⁸⁹).

Василь Кочубей

Тим часом виявилися неабиякі проблеми й у торговельно-економічних відносинах між державами. Для налагодження успішного товарообміну з державами Четверного союзу ще у травні 1918 р. з Києва до Німеччини було відправлено спеціальну Торговельну делегацію з питань промисловості, торгівлі та сільського господарства на чолі з В. Кочубеєм, яка до осені відвідала майже усі промислові центри цієї країни. З німецького боку при її дипломатичній делегації у Києві з подібною ж метою було створено «імперське господарське бюро», а в самій Німеччині утворилася спілка «Ausfuhr Gesellschaft», що об'єднала навколо себе фінансово-промислові кола, зацікавлені в розвитку торгівлі з Україною. Саме на «Ausfuhr Gesellschaft» німецька сторона поклала великі надії в плані економічної експансії в Україну і заволодіння її ринком. Однак недостатнє вивчення спеціалістами товариства специфіки українського ринку спричинило до того, що перші товарні операції для німців виявились невдалими через завезення ними неякісного, часто «неходового», до того ж за надто високими цінами, товару, якого у них ніхто не брав. Так, наприклад, простий плуг для селянина пропонувався в ціні у 220 крб, що значно перевищувало ціну подібного плугу (60 крб) на ринку України. У своїх спогадах П. Скоропадський відзначав, що дії цього товариства сильно гальмували товарообмін між двома країнами і тому вже згадувана вище українська торговельна делегація на чолі з В. Кочубеєм шукала у Німеччині нових економічних партнерів й вела досить успішну та енергійну боротьбу з монополістськими зазіханнями «Ausfuhr Gesellschaft». Подібного характеру до німецького товариства в Австро-Угорщині була спілка «Ost», що містилася у Відні і займалася торговельно-економічними операціями з українськими партнерами.

Незважаючи на подібні труднощі, загалом товарообмін між Українською та Центральними державами не припинявся. Як видно

¹⁶⁸⁹ Спираючись на невиконання Україною зобов'язання про поставку Центральним державам збіжжя обсягом у 1 млн т до 31 липня 1918 р., Австро-Угорщина відмовилася не лише від реалізації умов Таємного протоколу, а й від ратифікації Берестейського мирного договору. За спільною згодою, Німеччина та Австро-Угорщина порушили умови депозитного зберігання Таємного протоколу та його повернення українській стороні. Більше того, офіційний Відень вдався до безпрецедентного в історії дипломатії кроку: Австро-Угорщина ліквідувала український примірник Таємного протоколу від 8 лютого 1918 р., аби у такий спосіб убезпечити себе від можливих претензій Української Держави.

з журналу засідань гетьманського уряду на чолі з Ф. Лизогубом від 27 травня, з Німеччини в Україну на той час вже було поставлено три ешелони з сільськогосподарською технікою. І хоча німецькі партнери запрошували за них ціну в 10 млн крб, Україна зуміла звести її до 5 млн карбованців. Цей факт ще раз спростовує розповсюджену за радянських часів думку, нібито гетьманська Україна була безправним сировинним додатком до німецько-австрійського господарства, хоча й слід визнати, що гетьман та його урядовці вимушені були певною мірою оглядатися й зважувати на позицію окупаційних властей.

До червня 1918 р. Центральними державами було експортовано в Україну 5 тис. 600 вагонів вугілля, с/г машин, запчастин та різної галантереї. А в Австро-Угорщині лише рулонного паперу було закуплено на 2 млн 160 тис. карбованців. Своєю чергою, Україна на цей час експортувала до вказаних країн 2 тис. вагонів збіжжя, продуктів та сировини. З огляду на особливу зацікавленість Німеччини в отриманні українського хліба, нею велику увагу приділялося постачанню техніки для села. Так, вже в липні 1918 р. німецька сторона була готова надати Україні ще 600 вагонів сільськогосподарських машин і 360 вагонів інших товарів на суму у 30 млн карбованців¹⁶⁹⁰.

Однак, незважаючи на з першого погляду успішні взаємні торговельно-економічні відносини, ані Україна, ані Центральні держави (а це, головню, Німеччина та Австро-Угорщина) не були в змозі виконати попередні торговельні зобов'язання. Зруйноване господарство і загострення соціально-політичної ситуації в Україні влітку 1918 р. (селянські повстання, страйк залізничників тощо, інспіровані більшовиками й соціалістами) та завищені економічні вимоги попередньої угоди з УНР не дозволяли гетьманській державі виконати пункти договору. Так, приміром, на 1 липня Центральні держави отримали лише 5 млн 500 тис. пудів хліба, що складало приблизно четверту частину тієї кількості, що повинна була дати українська сторона на 1 червня (21 млн пудів), хоча згідно зобов'язань уряду Центральної Ради Україна вже до 31 липня повинна була відправити до Німеччини й Австро-Угорщини 60 млн пудів, і все це за умов, коли від 15 травня 1918 р. було зменшено хлібний пайок в Німеччині.

Крім того, з України до вересня того ж року було вивезено 105,5 тис. голів великої рогатої худоби при зобов'язанні у 2 млн 750 тис. голів, з яких тільки у травні планувалося вивезти 920 тис. голів, при мінімальній вазі кожної голови у 15 пудів. Не кращими були справи і

¹⁶⁹⁰ Державний Центр Української Народньої Республіки в екзилі. – Філядельфія; – Київ; – Вашингтон, 1993. – С. 254.

по інших показниках. У той же час, Міністерством торгу і промисловості було зафіксовано, що за межі держави було вивезено незаконним шляхом 1 млн 188 тис. 778 пудів різних товарів. Під час візитів голови уряду Ф. Лизогуба (серпень) та гетьмана П. Скоропадського (вересень) до Берліна, водночас з військово-політичними, обговорювались й економічні аспекти українсько-німецьких відносин. Сторони визнавали, що зобов'язання щодо експорту з України сировини та продовольства за Центральної Ради реалізовано лише на 20%¹⁶⁹¹. За таких обставин, Німецька та Австро-Угорська імперії змушені були восени 1918 р. піти на підписання з Україною нової економічної угоди, в якій особливу увагу з боку союзників приділялося вирішенню харчової та фінансової проблем, що ускладнювали, попри з військовими невдачами їхніх армій, внутрішню ситуацію в цих країнах.

4.2.2. Економічний договір та Фінансова угода між Українською Державою та Німеччиною і Австро-Угорщиною від 10 вересня 1918 р.

Переговори про укладання нової фінансової угоди між Українською Державою та Німеччиною й Австро-Угорщиною розпочалися ще в липні 1918 р. і велися в рамках загальних переговорів щодо підписання між цими країнами нового економічного договору. Їхній початок співпав із початком докорінного перелому військово-політичної ситуації в Європі. Якщо під час переговорів з приводу попередніх економічного і фінансового договорів у квітні 1918 р. німці успішно наступали на Західному фронті (вони стояли майже під самим Парижем і вели обстріл столиці Франції), то в серпні стан їхніх військових та господарських справ почав швидко обертатися на гірше. У повітрі віяло поразкою Центральних держав у Світовій війні. Усі розуміли, що крах Центральних держав був лише питанням часу. Усвідомлювали це і гетьманські урядовці, розумів це й сам П. Скоропадський. Переговори тривали й у серпні 1918 р. Здавалося, представники Центральних держав мали б у складних для їхніх країн обставинах полегшити умови фінансової угоди, та все відбувалося навпаки.

Умови нової валютної угоди були надзвичайно важкими для України і представники Міністерства фінансів почали затягувати переговорний процес. Про це яскраво свідчить меморандум німецької

¹⁶⁹¹ *Гай-Нижник П.* Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. – С. 353–396.

військової влади, який надійшов до Міністерства фінансів на початку вересня 1918 р. і який фактично був відвертим ультиматумом українському уряду щодо умов фінансової угоди. У ньому, зокрема, зазначалося: «Переговори про економічну угоду, хоча й повільно, але посуваються, з питань же фінансової угоди, очевидно, не можна буде домогтися односторонності. Фінансові делегати Центральних держав при переговорах про фінансову угоду виходили з того міркування, що, якщо між Україною і Центральними державами буде укладено валютний договір на 10 місяців, то курс має бути обраний такий, що на весь цей період відповідав би відношенню валюти Центральних держав до української валюти. Належить прийняти до уваги, що Україна (за військову допомогу і т. д.) вже й тепер винна і в майбутньому буде винна Центральним державам набагато більші суми, ніж ті, котрі можуть слідувати Україні навіть за блискучого стану вивозу з України в Центральні держави. Україна може випускати тільки непокриті паперові гроші [хоча, зауважу, що Німеччина під час війни й сама випускала практично такі ж гроші – П. Г.-Н.], а податкове господарство, яке утворює існуючу гарантію для цих грошей, в найближчому році не дасть можливості звести державний бюджет без дефіциту навіть у віддаленій ступені.

З огляду на це, фінансові делегати Центральних держав при переговорах виходили з курсу: марка дорівнює одному карбованцю і відповідного курсу для австро-угорської крони. При цьому делегати заявили, що вони сподіваються домогтися кращого курсу. Представники українського уряду, між тим, наполягають на збереженні курсу – одна марка дорівнює 75 коп. і максимум 80 коп. На такому ґрунті угода неможлива і, якщо міністерство фінансів буде вперто відстоювати свою позицію, то Центральним державам залишиться тільки надати собі свободу дій для отримання рубльової валюти, що, своєю чергою, повинно призвести не тільки до подальшого погіршення курсу української валюти, але й до політичних непорозумінь, яких бажано було б уникнути»¹⁶⁹².

Як бачимо, переговори дійсно тривали надзвичайно важко і українські делегати зайняли на них стійку, конкретну позицію. Аргументи німців в ситуації, коли Західний фронт провалювався (у вересні 1918 р. переможно наступав маршал Ф. Фош), а українці через відсутність у них армії залишалися непоступливими, були чисто окупаційні й по-колоніальному прості: ви нам винні за вигнання більшовиків і

¹⁶⁹² Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 80–81.

будете повік винні; ми завеземо на ваш терен безліч дешевих російських рублів і цим підірвемо вартість вашої валюти; ми надамо собі повну свободу дій; і, врешті, відверта погроза «політичними непорозуміннями». Не важко уявити, в яких складних обставинах опинилися гетьман та його урядовці. До того ж, Україна прагнула домогтися від Німеччини поступок у питанні організації власної армії та прискорення передачі їй Чорноморського флоту ще до остаточної поразки Центрального блоку у Світовій війні, але для цього необхідно було поступитися їй у фінансовій угоді. За таких умов, українською делегацією було прийнято основні вимоги представників Центральних держав у фінансовому питанні.

У підсумку, 10 вересня 1918 р. було підписано Економічний договір¹⁶⁹³ між Українською Державою, з одної, а Німеччиною і Австро-Угорщиною, з другої сторони, на господарський 1918/1919 рік¹⁶⁹⁴. Економічний договір підписали голови представників держав-учасниць переговорів: України – міністр торгу і промисловості Сергій Гутник, Німеччини – цісарський надзвичайних завдань посол, дійсний таємний радник Альфонс барон Мумм фон-Шварценштейн, Австро-Угорщини – цісарський і королівський надзвичайний представник, уповноважений посол і таємний радник Іван граф Форгач фон Гімес і Гач. Юридично договір вважався в дії від 1 серпня 1918 р. до 30 червня 1919 р.¹⁶⁹⁵, причому для початку нових переговорів сторони передбачали знов зібратися у травні 1919 року¹⁶⁹⁶.

Згідно з ним, Українська Держава зобов'язувалася експортувати до Центральних держав 35% зібраного врожаю збіжжя, що становило до 1 грудня 1918 р. 40 млн пудів, а до 1 червня 1919 р. – 75 мільйонів. Окрім того, Україна зобов'язувалася до липня 1919 р. експортувати 11 млн. пудів живої худоби, 300 тис. вівців, 2 млн птиці, 450 тис. пудів сала, масла і сиру, 2,5 млн пудів цукру, а також значну кількість сировини: металу, дерева та ін. Були встановлені й тверді ціни. Подальші торговельні взаємини між Україною й Німеччиною та Австро-Угорщиною мали розвиватися згідно підписаної 10 вересня нової економічної угоди між цими країнами на 1918/1919 господарчий рік, зміст якої було зазначено у відповідному протоколі.

¹⁶⁹³ Оригінал договору було написано німецькою мовою, копії – українською та російською, як і 21 додаток до нього [ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 281].

¹⁶⁹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 261–264 зв.; – Ф. 3766. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 1–4.

¹⁶⁹⁵ Daily Review of the Foreign Press, Economic Supplement. – 1918. – 10 вересня; Neue Freie Presse. – 1918. – 10 вересня.

¹⁶⁹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 274 зв.; – Ф. 3766. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 4.

Що стосується зобов'язань Гетьманату, то, згідно угоди, з усього хліба, виготовленого в цей термін Україною, 65% мало піти на її внутрішні потреби (включаючи утримання військ Центральних держав, розташованих на її терені), а 35% – на вивіз до цих країн. Крім того, Україна зобов'язувалася також експортувати у 1918/1919 рр. 115 млн пудів хліба, 11 млн пудів великої рогатої худоби, 300 тис. вівців, 1 млн гусей, 1 млн іншої птиці, 400 тис. пудів сала, 60 тис. масла й сиру, 6,5 млн пудів цукру, 196 млн штук яєць, 200 тис. пудів м'ясних ковбас, 11 тис. вагонів спеціальних сортів деревини, 750 тис. пудів прядива, 38,5 млн пудів залізної руди, 3 млн пудів марганцевої руди, 1 млн штук сирих шкір, 250 тис. пудів тютюну, 20% спирту виробництва 1918–1919 рр. тощо. Успішне налагодження винокурного виробництва дозволило гетьманському уряду погодитися в Економічній угоді з Німеччиною та Австро-Угорщиною від 10 вересня на перебрання зобов'язання експортувати до цих держав 20% спирту виробництва 1918–1919 рр. Слід зазначити, що з огляду на процес різногалузевого відродження народного господарства за часів Гетьманату, такі зобов'язання хоч і були обтяжливими, але й реальними щодо їх виконання¹⁶⁹⁷. Гарантія збуту цієї та іншої продукції забезпечувала Україні активне торговельне сальдо і, відповідно, притік твердої іноземної валюти.

Що стосується експорту зерна, то як згадував П. Скоропадський 15 жовтня 1920 р. в інтерв'ю швейцарській «La Gazette de Lousanne», наприкінці 1918 року Українська Держава вже мала для збуту 6 млн 400 тис. тон (або 4 млн пудів) пшениці¹⁶⁹⁸, а І. Нагаєвський зазначав, що гетьманський уряд тоді ж мав 8,16 млн тон лишку збіжжя¹⁶⁹⁹. Крім того, на грудень-місяць законодавчо було вирішено аграрне питання в прогресивному напрямку, хоча й явно запізно. Успішне завершення відбудови народного господарства, практичне здійснення аграрної

¹⁶⁹⁷ Зовнішньоекономічними зв'язками в Українській Державі займався створений у складі Міністерства торгівлі і промисловості Департамент закордонної торгівлі на чолі з директором Корольовим. Департамент включав в себе п'ять відділів, а саме: торговельних представників за кордоном міжнародного зближення (дир. Г. Д. Стороженко), торговельно-економічних договорів (дир. С. А. Шафаренко), імпорту (дир. В. І. Рубцов), кордонного догляду (дир. І. Е. Неаронів) та статистичний (дир. О. Г. Кривченко). Крім того, до співпраці з Міністерством торгівлі і промисловості було притягнуто і приватних фахівців. За для цього, при Міністерстві, паралельно Відділу по виготовленню торговельно-економічних договорів, було засновано Раду представників громадськості та торговельно-промислових організацій, які тісно співпрацювали між собою. Пізніше, для покращення ефективності міждержавних економічних зв'язків, було створено Комітет для зовнішньої торгівлі, до складу якого увійшли представники уряду, торгівлі, кооперативів та представники від Центральних держав. Як результат цієї дієвої і конструктивної співпраці, стало підписання 17 червня 1918 р. договору про утворення Української продовольчої ради. Практичним же здійсненням товарообміну з українського боку займалися новоутворені державні органи – централі.

¹⁶⁹⁸ La Gazette de Lousanne. – 1918. – № 287. – 15 octobre; Józef Piłsudski Institute of America. – F. 701/7. Ukrainian Military Mission in Poland. – Fold. 1. – Doc. 701-007-001-283. – P. 3–4 (Ark. 285–286); Хліборобська Україна (Відень). – 1922–1923. – Кн. III. – С. 36. VIII. – С. 182–184.

¹⁶⁹⁹ Дивіться: *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття. – К.: Український письменник, 1993. – 413 с.

реформи ще більш облегли б це завдання. Нажаль, історія не дала нам можливості перепевнитися у цьому. Тут необхідно також пам'ятати про те, що гетьман, очевидно, розглядав вищевказані зобов'язання як тимчасові, адже він, як сам зазначав у своїх спогадах, ніколи не вірив у перемогу Центральних держав у світовій війні, а з літа 1918 р. в їхній скорій і неминучій поразці був твердо переконаний.

Крім усього, фінансова частина договору визначала, що у Берліні будуть друкуватися карбованці для України, з яких 250 млн щомісячно у 1918 р. і 100 млн – у 1919 р. отримує Німеччина винятково для утримання своїх військ в Україні та закупівлі товарів у вільній торгівлі. Берлін мав компенсувати Україні щомісячно 5 млн марок і 5 млн крон. Україні надавалися великі і вигідні кредити у державних банках Берліна (1 млрд марок). Однак, створювалася низка (174) спільних міждержавних установ, зокрема, Українську продовольчу раду створено в складі п'яти українців та шести німців і австрійців¹⁷⁰⁰. У свою чергу, Німеччина зобов'язувалася постачати в Україну щомісячно 3 млн пудів вугілля, Австро-Угорщина – щомісячно 5 тис. т нафти. Імпортовані машини і промислові товари, як і отримані кредити, скеровувалися на розвиток власної економіки. Зокрема, згідно з законом від 25 травня 1918 р., урядом було виділено 25 млн крб на відновлення і розвиток сільськогосподарського машинобудування.

Reichsdruckerei

Було багато зроблено для розбудови цукрових заводів. Налагодження цукроварного виробництва дозволило Україні забезпечити коштовністю його продукції високу вартість національної валюти, заповнити цукром внутрішній ринок країни, а також продати до вересня–жовтня 1918 р. (за німецькими даними) Німеччині близько 2 млн пудів цукру (бл. 32 млн кг), при запасі у 30 тис. вагонів (прибл. 300 тис. тон). Що стосується експорту цукру, то згідно Економічної угоди між Українською Державою з одного боку та Німеччиною і Австро-Угорщиною з іншого, підписаного 10 вересня 1918 р., гетьманський уряд

¹⁷⁰⁰ Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923. – Т. 2. – Нью-Йорк: Булава, 1954. – С. 303–304.

зобов'язувався продати цим країнам ще 6,5 млн пудів (104 млн кг) цукру. На нашу думку, для цукрової промисловості України виконання цих зобов'язань було цілком по силам, адже виробнича потужність налагоджувалася й дедалі ставала успішнішою. Українська Держава, експортувавши до Центральних держав з квітня по листопад 1918 р. більше 66 млн кг цукру, мала для продажу в засіках-коморах скарбниці, за свідченням П. Скоропадського швейцарській «La Gazette de Louzanne», його ще більш як 48 тис. тон¹⁷⁰¹.

Пункт V («Фінанси») Економічного договору вказував, що сферу фінансів мала регулювати спеціальна прилога (додаток), – «Умова про фінанси», – із зауваженням: «О скільки в прологах до економічного договору означені є ціни в рублях, то вони рахуються як постановлені в карбованцях; через це саме не порушується право Центральних Держав о стільки платити рублями, о скільки вони мають право ввоза рублів»¹⁷⁰².

Таємну «Умову про фінанси» було укладено того ж дня. Вона являла собою додаток б («прилогу») до основної частини Економічного договору¹⁷⁰³. Основні положення «Умови про фінанси», підписаної 10 вересня 1918 р., були такими. Згідно з її § 1, «Осередні Держави приймають від України 1600 мільонів карбованців у державних і банкових нотах, виданих нею»¹⁷⁰⁴. Передачу цієї суми (§ 2) вони мали право вимагати повністю або частково до 30 червня 1919 р. лише в квотах, причому вона могла вимагатися сумами не менше від 10 млн крб за умов, що загальна сума передачі, що запрошувалася, мала не перевищувати квоти у 250 млн крб у вересні, жовтні, листопаді і грудні 1918 р. та 100 млн крб у решту місяців 1919 р. до кінцевого терміну дії угоди.

Центральні держави зобов'язувалися до 20 числа кожного місяця повідомляти Україні, яку суму (квоту) в карбованцях вони планують придбати протягом найближчого місяця. Якщо у певний місяць Центральні держави недоотримали б визначеної місячної долі позики, то вони зберігали би за собою право збільшити на недовзяту суму в наступні місяці з пропорційним їй поділом по них. Для здійснення видачі грошей Україна зобов'язувалася відкрити для осіб та установ, вказаних Центральними державами, у конторах Державного банку в Києві, Одесі та Харкові, поточні рахунки в карбованцях і щомісяця кредитувати

¹⁷⁰¹ La Gazette de Lousanne. – 1918. – № 287. – 15 octobre; Józef Piłsudski Institute of America. – F. 701/7. Ukrainian Military Mission in Poland. – Fold. 1. – Doc. 701-007-001-283. – P. 3–4 (Ark. 285–286); Хліборобська Україна (Відень). – 1922–1923. – Кн. III. – 36. VIII. – С. 182–184.

¹⁷⁰² ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 2 зв.

¹⁷⁰³ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 262 зв.

¹⁷⁰⁴ Там само. – Ф. 3766. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 43.

їх сумами, які будуть вказуватися цими державами. Відкриття рахунків в інших відділах Державного банку мало здійснюватися лише після попередньої згоди останнього. Україна гарантувала, що суми, які були б кредитовані за цими рахунками, будуть виплачуватися в будь-який момент у випадку вимоги готівкою, а видана квота записуватися в активи по цим контам (рахункам). Однак Центральні держави мусили вжити всіх заходів, щоби сплати за такими рахунками, якщо можливо, велися чеками.

Згідно § 3 «Умови про фінанси» Україна заключала договір у передбаченні, що Центральні держави зроблять все від них залежне для допомоги їй у здійсненні грошової реформи, тобто візьмуть на себе виготовлення (друк) кредитових білетів і доставку паперу та фарб. В угоді зазначалося, що Україна зобов'язала німецьку державну друкарню збільшити до 1 січня 1919 р. прийняте нею раніше замовлення на друк грошових знаків до загальної суми в 11 млрд 500 млн грн, рівних 5 млн 750 тис. крб «у дотеперішних періодах і в зарядженім поділі»¹⁷⁰⁵.

У той же час, Україна звільнювалася від зобов'язання надавати Центральним державам свою валюту, якби німецька друкарня не доставила їй обумовленої планом кількості кредитових білетів. Проте, якщо б ці держави не використали свого права придбати кошти за відомий період, то невиконання зобов'язань німецької державної друкарні також не мало б прийматися до уваги на відповідну суму. У випадкові ж, якщо друкарня пізнішими постачаннями нових білетів поповнить недостачу, то право Центральних держав збільшується за рахунок сум, від здачі яких Україна відмовилася у попередні місяці.

Центральні держави могли використати отримані суми лише для покриття потреб своїх військ в Україні та цивільних організацій, що розташовані на її території, для закупівлі продуктів, а також для розплати за інші свої зобов'язання в межах України (§ 4). Україна також зобов'язувалася постачати Німеччині й Австро-Угорщині грошові знаки, які мали на теренах Української Держави необмежену платничу силу та однакові вартістю з карбованцем, що випускалися на підставі закону Центральної Ради від 19 грудня 1917 р., а також гарантувала, що під час дії вказаної угоди законна (зафіксована) вага чистого золота в карбованцях буде не нижчою від золотого вмісту двох австро-угорських крон (§ 5)¹⁷⁰⁶.

¹⁷⁰⁵ Там само. – Арк. 43 зв.

¹⁷⁰⁶ Там само.

Центральні держави могли придбати карбованці за наступних умов: Україна отримує в розпорядження готівкою загалом до 5 млн марок й 5 млн крон, пропорційно тій частині загальної суми (1 млрд 600 млн крб), яка дійсно виявиться зданою цим державам, до загальної квоти в 1 мільйон. Розрахунок переводився за курсом 80 коп. за марку і 50 коп. за крону. Залишок вартості наданих Центральним державам карбованців сплачувався на половину марками, на половину кронами за вищевказаним співвідношенням таким чином: 50% загальної суми сплачується українському урядові кредитуванням поточного рахунку в Райхсбанку в Берліні для частини сплати у марках та в Австро-Угорському банку у Відні і Будапешті для сплати у кронах.

Європа восени 1918 р.

25% – державні скарбові зобов'язання Австро-Угорщини (на показника) за номінальною вартістю з доліченням до їхньої ціни відсотків, що набігли від штуки. Німецькі державні зобов'язання були вартістю 100 тис. марок, австро-угорські – 100 тис. крон, або ж (за бажанням України) у штуках, кратних 100 тисячам. Німецькі, австрійські та угорські зобов'язання мали бути здані до Державного банку в Києві. Утім, ці зобов'язання підлягали поновленню через те, що Україна на той час ще не мала права вільно ними розпоряджатися¹⁷⁰⁷.

Щодо вищевказаних кредитованих Україні поточних рахунків, а також квот, які передавалися їй Державними скарбницями Німеччини та Австро-Угорщини на військові потреби України, то згідно § 7 гетьманський уряд міг вільно ними розпоряджатися лише не раніше упливу одного року «після підписання мирового договору між осередними державами та державами, що зараз воюють з ними»¹⁷⁰⁸. Зокрема, Україна протягом цього терміну не могла перепоступитися цими сумами, однак мала право ще до завершення терміну скористатися активами в австро-угорському й німецькому державних банках

¹⁷⁰⁷ Там само. – Арк. 44.

¹⁷⁰⁸ Там само.

На решту 50% Україна отримувала: на 25% двохрічні 3,5% німецькі державні скарбові зобов'язання (ноти), на показника, за номінальною ціною з дорахуванням відсотків що росли за штуку (100 тисяч), і на

та німецькими, австрійськими й угорськими скарбовими білетами на наступних підставах: відкритими їй рахунками в Держбанках у Берліні, Відні та Будапешті та державними скарбовими зобов'язаннями цих держав.

Україна могла скористатися ними лише для придбання товарів у вказаних Центральних країнах, для сплати боргів їхнім державним і приватним установам й особам для передачі їх на рахунки, що відкриваються українським урядом у банках та банківських домах цих держав, допущених до валютних операцій. Таким чином, Україна навіть не могла сама розпоряджатися невикористаними сумами раніше, ніж через рік після підписання загального миру. Реалізація скарбових зобов'язань (за умови, якщо між договірними країнами не буде підписано нової угоди) могла бути здійснена лише шляхом їхнього зворотнього продажу за номінальною вартістю тій державі, яка їх випустила, з нарахуванням відсотків, що набігли¹⁷⁰⁹.

Зі свого боку Центральні держави зобов'язувалися купувати в Україні ті зобов'язання (з відсотками, що набігли), які ними було випущено, за номінальною ціною, у відповідності з належним правом Україні розпорядження зазначеними зобов'язаннями. Для розрахунків з іншим закордонням (тобто поза Німеччиною та Австро-Угорщиною) Україна могла скористатися своїм поточним рахунком в марках у розмірі 1% вартості зданих нею карбованців через розрахунковий відділ (централю девіз) у Берліні та подібним рахунком в кронах, також у розмірі 1% вартості зданих нею карбованців, через розрахункові відділи у Відні та Будапешті. Поточні рахунки в німецькому Райхсбанку та в австро-угорському Державному банку сплачувалися у 3,5% річних, без вирахування державних податків¹⁷¹⁰.

Кореспонденція і розрахунок мали здійснюватися Україною через власний Державний банк або його уповноважених; Австро-Угорщиною – через її Державний банк у Відні або його уповноважених (§8).

Центральні держави, як було зазначено у § 9, мали право ввезти в Україну до 30 червня 1919 р. за найвищою квотою 500 млн рублів. Проте ці держави обіцяли, керуючись бажанням сприяння Україні в проведенні валютної реформи, вжити заходів до того, щоби це право, за можливості, не було вцілому використано, а рублі будуть ввозитися виключно для потреб німецьких й австро-угорських військ, що розташовувалися на терені України. При цьому, однак, ними «застерігається

¹⁷⁰⁹ Там само. – Арк. 44 зв.

¹⁷¹⁰ Там само.

право, умовитись інакше про ціль вжиття (ції квоти)»¹⁷¹¹. Що стосувалося обсягу завезення рублів військовими чинами і представниками закупівельних цивільних організацій та всіма іншими особами, то таке допускалося лише у розмірах, дозволених українськими законами. Центральні держави також приймали до відома, що Україна має намір обмежити до 1 тисячі рублів ту квоту, яку дозволялося брати з собою іноземним громадянам.

Разом з тим, Центральні держави все ж зберігали за собою право на необмежене завезення рублів за умов, якщо через будь-які причини:

1) Україна до 1 січня 1919 р. не проведе запланованої нею фінансової реформи, наприклад не встановить терміну обміну рублів на карбованці тощо (в той же час, Центральні держави цього права не отримують, якщо імперська друкарня Німеччини не виконає своїх зобов'язань щодо друку українських кредитових білетів, внаслідок чого здійснення реформи стане неможливим);

2) протягом трьох тижнів після 1 січня 1919 р. курс карбованця у вільному обігу в Україні не буде бодай на 10% вище курсу рублів в купюрах номіналом 1000, 250, 50 та 25 рублів.

Термін у 1 січня 1919 р. мав перенестися на 1 лютого того ж року в тому випадкові, коли б німецька друкарня не доставила б Україні до тієї пори таку суму її грошових знаків, аби Україна могла розпоряджатися квотою в «9½ мільонна гривень по відчисленню нот доставлених осередним державам на основі цієї умови»¹⁷¹². Крім того, Центральні держави зобов'язувалися за тиждень повідомити Україні термін, у який вони намірювалися б знову ввозити на її територію рублі. При цьому «під рублем треба розуміти по думці цього § крім рублевих нот ще відсоткові Білети “внутрішньої російської позички”, “російської позички по серіям” і інші російські цінні папери, які ходять замість середників заплати»¹⁷¹³. Останнім (10-м) параграфом зазначалося, що «ця умова у всіх державах, які являються учасниками її, вільна від стемпелів і належистостей»¹⁷¹⁴.

Згідно Економічного договору від 10 вересня 1918 р. (розділ «Фінанси») плата за хліб, цукор і спирт Центральними державами Україні здійснювалася відповідно з фінансовою угодою. У випадку, якщо б економічний договір з якихось причин було б припинено, вказані країни «оплачуватимуть за хліб, цукор і спирт по половині в марках і

¹⁷¹¹ Там само. – Арк. 45.

¹⁷¹² Там само.

¹⁷¹³ Там само. – Арк. 45 зв.

¹⁷¹⁴ Там само.

коронах по курсах і постановах фінансового договору; виняток становить хліб о скільки, що Україна до його добування не дає достаточних засобів. Право Центральних Держав платити за хліб, цукор і спирт в карбованцях не порушується. О скільки Центральні держави ці карбованці одержуватимуть на підставі вивозів для приватних українських установ мають вони їх переважно вживати до оплати хліба»¹⁷¹⁵. Крім того, як додавалося в протоколі Економічного договору, «коли вивіз був dokonаний для українських урядових установ, то заплата повинна відбуватися шляхом зарахування»¹⁷¹⁶. Загалом же вказана фінансова угода передбачала доведення стабілізаційного фонду української валюти у німецьких банках до 2,1 млрд карбованців¹⁷¹⁷.

Питання митних взаємин регулювали пункт IX («Мита») Економічного договору та його 10-та прилога (додаток)¹⁷¹⁸. Згідно Угоди про мито, з 1 червня 1918 р. Центральні держави мали сплачувати лише договірні мита і оплати, а саме:

- між Українською Державою та Німеччиною – на підставі російсько-німецького торговельного і мореплавного договору від 10 лютого (29 січня) 1894 р., включно з доданою до нього частини кінцевого протоколу від 9 лютого 1897 р. та зміненим додатковим договором і протоколом від 28 (15) липня 1904 р., а також за Мировим (Берестейським) договором від 9 лютого 1918 р. між Центральними державами та УНР;

- між Українською Державою та Австро-Угорщиною – на підставі постанов російсько-німецького торговельного і мореплавного договору від 15 лютого 1906 р., а також за Мировим (Берестейським) договором від 9 лютого 1918 р. між Центральними державами та УНР;

- між Українською Державою та Болгарією і Туреччиною – на підставі Мирового (Берестейського) договору від 9 лютого 1918 р. про права найбільше привілейованої нації між Центральними державами та УНР¹⁷¹⁹.

Угодою про мито також зазначалося, що попри те, що по 1 червня 1918 р. Центральні держави сплачували вищі ставки, вони не мають бути повернені Українською Державою, а позаяк «за ввезені товари в часі до 1 Червня 1918 р. повинні згідно з постановами російських

¹⁷¹⁵ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 262 зв. – 263; – Ф. 3766. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 2 зв.

¹⁷¹⁶ Там само.

¹⁷¹⁷ *Перегадя В.* Еволюція українсько-німецьких відносин в умовах Першої світової війни та Української революції. – С. 15–16.

¹⁷¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 3; – Ф. 3766. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 50–51.

¹⁷¹⁹ Там само. – Ф. 3766. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 50–50 зв.

законів від 15 Лютого і 18 Березня 1915 р. платитися вищі ставки і о скільки це ще не сталося, повинні бути доплачені»¹⁷²⁰. Крім того, сторони домовилися негайно розпочати спільні переговори, аби «в інтересі товарообміну між обома державами впровадити упрощення і полегшення українських митових формальності»¹⁷²¹.

Такими були основні положення Економічного договору від 10 вересня 1918 р. між Україною і Німеччиною з Австро-Угорщиною у фінансовій сфері. Умови його були вкрай обтяжливими для Гетьманату і набагато важчими порівняно з попередньою фінансовою угодою, укладеною між цими країнами 15 травня того ж року. Перш за все, відсотки за облігаціями зменшувалися з 4,5% до 3,5%, тобто умови позики були гіршими за попередні. Залишалася в силі іммобілізація поточних рахунків України в Райхсбанку в Берліні та в австро-угорському банку у Відні та Будапешті. Обмовка про право України використати з них по 1% для сплати своїх зобов'язань поза Німеччиною та Австро-Угорщиною в кращому випадку дозволила б їй скористатися досить незначною сумою на 10 млн марок та 16 млн крон¹⁷²², що не могло б задовольнити величезні потреби України, тим паче компенсувати заблокування її рахунків до року після завершення Світової війни. Разом з тим, гетьманським делегатам вдалося уникнути прирівнення марки до карбованця, але довелося поступитися у валютному співвідношенні до 85 коп. за марку, яке, попри все, залишалось досить вигідним для України.

Фінансова угода від 10 вересня 1918 р. все ж була наслідком компромісу, завдяки якому урядові гетьмана вдалося відвернути підписання в її рамках військової конвенції, яка б, з одного боку, зобов'язувала Україну відшкодувати Німеччині за військову допомогу, а з іншого – Берліну вдалося істотно послабити в Україні державну монополію на зовнішню торгівлю. З угоди також видно, що головний сенс її полягав для Гетьманату в якнайшвидшому створенні власної твердої валюти і стабільної фінансової системи, а також у перешкоджанні напливу рублів, які знецінювали національну грошову одиницю.

Що стосується поступок України, зокрема, у встановленні валютного паритету чи у зниженні відсоткових ставок за облігаціями німецької та австро-угорської скарбниць, то тут, серед причин чисто політичних та військових, викликаних тиском Німеччини і раніше зазначеними нами інтересами України, існували причини й фіскального характеру.

¹⁷²⁰ Там само. – Арк. 50 зв.

¹⁷²¹ Там само. – Арк. 51.

¹⁷²² *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 85.

Згідно з Економічним договором, Центральні держави отримували право компенсувати недопоставлений їм хліб цукром з розрахунком 1 пуд цукру за 8 пудів хліба. При цьому австро-німці наполягали, аби ціна цього цукру не перевищувала 100 крб за пуд, український же уряд вимагав, щоби цей цукор продавався Центральним державам за цінами, що були встановлені для населення України, але не більшими як 120 крб за пуд¹⁷²³. Питання це обговорювалося урядом 22 листопада 1918 р.¹⁷²⁴, рішення якого було відображено в записці міністра фінансів до Кредитової канцелярії. У записці А. Ржепецького, зокрема, зазначалося: «Рада міністрів одностайно постановила визнати цілком недопустимим продаж Центральним державам цукру за цінами, більш низькими, ніж ті, за якими цукор продається населенню. Тому продаж цукру Центральним державам може бути здійснено лише за такими цінами: 2.500 тис. пудів по 100 крб. пуд, решта 3 мільйони пудів за ціною, не вище 120 крб. за пуд. Лишок виробництва поверх 20 міл. пудів у розмірі 30% вступається Центральним державам за ціною не вище 120 крб. пуд.

Представники Центральних держав спочатку переговорів запропонували наступні умови валютної угоди: ввезення Центральними державами 500 міл. рублів російських. За цих умов курс встановлюється у 85 коп. марка і 50 коп. крона і тільки, при обмеженні ввезення, ціна підвищується за кожні 50 мільйонів на 4,5%. Отже, ми і тоді могли вже встановити такий курс. В дійсний час ми прийняли першопочатковий курс і ще поступилися 1%, призначивши 3,5%. Це ми зробили тільки

Антон Ржепецький

тому, що отримали згоду на ціну нашу на цукор»¹⁷²⁵.

Таким чином, записка А. Ржепецького свідчить, що поступки України в питанні курсу марки і крони, а також у висоті відсоткової ставки за облігаціями були відповіддю на згоду Центральних держав щодо порівняно високої ціни на поставлений цукор. Безсумнівно, згода ця була отримана досить дорогою ціною, але безумовним є й те, що така політика Міністерства фінансів була вірною. Адже продаж німцям й австрійцям цукру за більш меншою ціною, ніж населенню, не

¹⁷²³ Там само. – С. 89.

¹⁷²⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 57.

¹⁷²⁵ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 90.

лише знизило б надходження до бюджету, але й викликало б справедливе обурення в різних колах того ж таки населення, яке й так було невдоволене окупантами. Крім того, таке незадоволення значно похитнуло б стан гетьманського режиму, який мав достатню кількість невдоволених як серед широких народних мас, так і серед різного роду політичних кіл.

Зрозуміло, що угода від 10 вересня 1918 р. не була виконана повністю через політичні обставини. Восени 1918 р. Німеччина й Австро-Угорщина капітулювали у війні з державами Згоди, а в грудні того ж року припинив своє існування й Гетьманат.

За даними Кредитової канцелярії, згідно Економічної угоди, з 1 млн 600 тис. крб Німеччині та Австро-Угорщині було надано 700 млн крб (по 350 млн крб кожній). Зі своїх 350 мільйонів Німеччиною було сплачено 411 млн 764 тис. 700 марок, в тому числі 180 мільйонів 3,5% дворічними серіями Державної скарбниці й 230 млн 764 тис. 700 марок готівкою, що були занесені на поточний рахунок української Державної скарбниці у Райхсбанку. З цієї суми 50 млн марок було переведено на поточний рахунок до Deutsche Bank, 50 млн марок перераховано на поточний рахунок до Dresdner Bank, а також переведено в різні місця за розпорядженням українського уряду 70 млн марок, що дало 60 млн 900 тис. крб, які було віднесено на поточний рахунок Кредитової канцелярії. На рахунку українського Державного банку, як вказано у його балансах, восени 1918 р. з'являються перші суми, отримані ним взамін карбованців, що були надані Центральним державам. Так, 23 вересня було внесено суму на 53 млн 400 тис. крб, 1 листопада ця сума зросла до 415 млн крб, а 23 листопада 1918 р. (в день останнього зведеного балансу Державного банку) вона становила 527 млн 352 тис. карбованців¹⁷²⁶.

Видача української валюти Німеччині та Австрії здійснювалася таким чином. 8 жовтня 1918 р. Центральним державам було відкрито у Держбанку кредит на 50 млн крб. У жовтні ж їм було запропоновано замість передбачених угодою 250 млн крб лише 218 млн карбованців. Це було пов'язано з тим, що імперська друкарня в Німеччині виготовила українських грошових знаків на 1 млрд 119 млн 200 тис. крб замість 1 млрд 289 млн. крб, тобто на 13% менше, ніж було умовлено. 9 листопада 1918 р. Центральні держави отримали право на придбання лише 159 млн 250 тис. крб (замість 250 млн. крб), через те, що у жовтні німецька друкарня виготовила замість 3 млрд 453 млн 950 тис. крб лише

¹⁷²⁶ Там само. – С. 91–92.

2 млрд 199 млн 335 тис. крб (на 36,3% менше). У цей час в Німеччині вирувала революція і німці вимагали видачі всієї суми, що й було задоволено Міністерством фінансів з умовою, що суму якої неvistачало буде вираховано з наступних місяців. У листопаді 1918 р. Австрією було взято 19 млн крб, у грудні Віднем було запрошено 62 млн крб, але з якихось причин отримано не було. Німеччиною в листопаді було взято 156 млн крб, у грудні 1918 р. – 62 млн крб, а на січень 1919 р. нею запрошувалося 100 млн карбованців.

У грудні 1918 р. німецьке командування в Україні отримало від останньої 45 млн крб для охорони банків від республіканських заколотників-повстанців, однак окупаційні війська відмовлялися виконувати це завдання (наприклад, було розграбовано полтавське відділення Державного банку). У зв'язку з цим, уряд гетьмана заявив верховному окупаційному командуванню, що Україна вимушена буде відмовити йому у видачі грошей і, зокрема, буде припинено видачу вже обумовлених 180 млн карбованців¹⁷²⁷.

Австро-угорський міністр закордонних справ О. Чернін у своїх спогадах зазначив, що через вищевказані фінансові угоди Німеччина та Австро-Угорщина, таким чином, отримали 644 млн карбованців¹⁷²⁸. Л. Неманов, який у 1919 р. мав можливість користуватися документами українського Міністерства фінансів у Києві під час денікінської окупації, з свого боку підрахував, що якщо приймати всі зафіксовані суми як надані, то можна зробити висновок, що Україна надала Центральним державам 730 млн крб. Сама вона отримала лише 70 млн марок та 180 млн крон, а 341 млн марок було імобілізовано у німецьких банках в серіях та готівкою. Крім того, Центральні держави так і не повернули Україні борг у 200 млн крб за цукор та імобілізованих 520 млн крон у австро-німецьких банках¹⁷²⁹.

У торгівлі України з державами Центрального блоку експорт переважав над імпортом (активне торгове сальдо), головну масу якого складали продовольчі товари. З них, в загальному, як повідомляв австрійський посол у Києві граф Й. Форгач до Міністерства закордонних справ у Відень, з квітня по листопад 1918 р. Центральними державами в Україні було закуплено і вивезено 113 тис. 421 тону зерна та хлібопродуктів, харчових продуктів, насіння (замість 1 млн т до 1 серпня) у кількості:

¹⁷²⁷ Там само. – С. 92–93.

¹⁷²⁸ Чернін О. В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел. – С. 270.

¹⁷²⁹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 93–94.

Табл. 13. Кількість харчових продуктів, вивезених до Німеччини та Австро-Угорщини з України (квітень – листопад 1918 р.)

Продукти	До Німеччини	До Австро-Угорщини
масло	3 млн 329 тис. 403 кг	2 млн 170 тис. 437 кг
олія (харчова)	1 млн 802 тис. 847 кг	977 тис. 105 кг
сир	420 тис. 818 кг	325 тис. 103 кг
риба	1 млн 213 тис. 961 кг	437 тис. 561 кг
яловичина	105 тис. 542 туші	55 тис. 421 туша
коні	96 тис. 976 голів	40 тис. 027 голів
м'ясо (в консервах)	2 млн 927 тис. 439 кг	1 млн 571 тис. 569 кг
цукор	66 млн 809 тис. 869 кг	24 млн 973 тис. 443 кг
яйця	75 тис. 200 скринь	42 тис. 433 скрині
різне	27 млн 385 тис. 095 кг	7 млн 836 тис. 287 кг

З цього, наприклад, 30 тис. 757 вагонів було вивезено законно і 15 тис. вагонів (1 млн 188 тис. 778 пудів різних товарів) по за ним, з чого до Австро-Угорщини було вивезено продуктів 13 тис. 037 вагонів на суму у 450 млн крон. Україною до Центральних держав поставлялися і сировинні матеріали, однак доля їх в експорті була мізерною. Певна ж кількість сировини навіть імпортувалася (вугіль, нафта, гас). Закуповлювалися Україною також папір, ліки, вироби машинобудування та хімічної промисловості тощо¹⁷³⁰. У свою чергу Німеччина та Австро-Угорщина через виснаженість власної індустрії, яка з останніх можливостей працювала на військові потреби обох країн, також не були в силах виконати свої зобов'язання. Наприклад, Німеччина до жовтня 1918 р. відправила до України 21 тис. 428 вагонів вугілля при зобов'язанні у 19 млн пудів (315 тис. тон) та лише 1 тис. 651 машину. Австро-Угорщина експортувала ще менше: лише 700 вагонів солі, 25 вагонів емальованого посуду тощо. Не спромоглися ці держави надати Україні й 500 тис. пудів нафти та 40 тис. пудів гасу¹⁷³¹.

Економічно-фінансові взаємини між Болгарією та УНР «мали регулюватися, поки не укладено відповідний торговельний договір, на основі принципу найбільшого сприяння нації в торгівлі»¹⁷³². Водночас, жодна зі сторін не мала претендувати на преференції, котрі інша надала

¹⁷³⁰ Гай-Нижник П. Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. – С. 353–396.

¹⁷³¹ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 11.

¹⁷³² Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918. – С. 312.

би будь-якій країні, зв'язаній з нею митним союзом і що мала спільні з нею кордони (колонії, зарубіжні володіння та протекторати підлягали в цьому відношенні тому ж регулюванню, що й метрополія)¹⁷³³. Крім того, офіційна Софія мусила апелювати і діяти відповідно до укладеного 19 квітня 1918 р. договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією про спільну закупівлю продовольства й сировини в колишній Російській імперії, в тому числі в Україні й Фінляндії. За цим договором частка болгарської закупівлі в Україні становила: ікри – 5%, цукру – 4%, худоби – 3% тощо, а закуплені товари мали перевозитися німецьким та австро-угорським військовими флотами. Тож для використання зазначених торговельних квот Дирекцією з постачання і планування Болгарії було створено спеціальну господарську місію¹⁷³⁴, представник якої С. Билгаров у липні 1918 р. прибув в Україну з виділеними для цієї мети 1 млн 207 тис. австрійських крон. Болгарія прагнула отримувати з України зерно, жито, цукор, хімічні товари, шкіру, з Болгарії ж в Україну могли постачатися тютюн, дубильні речовини й певний обсяг вугілля та нафти¹⁷³⁵. Проте, усі перспективи розбивалися об німецькі та австро-угорські протидії. Відомо, наприклад, що коли болгарський посол І. Шишманов звернувся до українського міністра торгу і промисловості С. Гутника щодо налагодження двосторонніх економічних взаємин, наголосивши між іншим, що Україна у торговельних справах вільна встановлювати їх без волі австрійців і німців, міністр на це риторично зауважив: «Теоретично – так, фактично – ні»¹⁷³⁶. Потрібно згадати також і про те, що відповідно до Берлінського протоколу, болгарське військове міністерство не могло нічого закуповлювати в Україні без попереднього узгодження з німцями та австро-угорцями...

У той же час, за прикладом своїх союзниць (Німеччини та Австро-Угорщини), Болгарія не цуралася й відвертих грабункових акцій та контрабандного вивозу сировини, товарів і худоби. Як це було, наприклад, у випадку з протестом українського МЗС від 4 серпня 1918 р.¹⁷³⁷ проти нелегального (і всупереч заборони митниці) завантаження болгарською військовою командою на корабель «Болгарія» 2 тис. 141 коня і на корабель «Борис» 434 пудів крему для взуття, 310 пудів сургучу, 124 пудів рицинової олії, 4 тис. 336 пудів мідного

¹⁷³³ Докладніше про українсько-болгарські взаємини дивіться: *Гай-Нижник П. П.* Українсько-болгарські міждержавні і дипломатичні відносини: рік 1918-й // *Гілея*. – 2017. – Вип. 125 (№ 10). – С. 47–58.

¹⁷³⁴ *Пенчиков К.* Българо-украински дипломатически отношения. 1918–1919 г. Българо-украински връзки през вековете. Научни изследвания. – София, 1983. – С. 256.

¹⁷³⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 119. – Арк. 122; – Спр. 177. – Арк. 5 зв.–6.

¹⁷³⁶ Там само. – Спр. 111. – Арк. 5; – Спр. 117. – Арк. 5–5 зв.

¹⁷³⁷ Там само. – Спр. 118. – Арк. 5.

купоросу, 83 пудів олова, 8 пудів лимонної кислоти, 10 тис. 310 пудів пенькових канатів, 62 пудів марганцю¹⁷³⁸.

*Іван Шишманов, гетьманова
Олександра Скоропадська,
гетьман Павло Скоропадський*

тощо¹⁷⁴¹. За два тижні після падіння Гетьманату, 29 грудня 1918 р., новий уряд УНР на чолі з В. Чехівським ухвалив задовольнити прохання І. Шишманова передати Болгарії 15–20 тис. т. жита¹⁷⁴², що утім не було виконано через швидку втрату Директорією УНР Києва і двох третин території України вже в січні 1919 року.

14 грудня 1918 р. Гетьманат припинив своє існування. Правда, його міжнародні фінансові трансакції не залишилися безплідними. В архівах Райхсбанку зберігся документ, який вказує на загальну суму українських авуарів, які в ньому було розміщено внаслідок фінансових угод Української Держави з Німеччиною від 15 травня та від 10 вересня 1918 р. станом на 14 січня 1919 р. Їхня загальна сума становила 452 млн 945 тис. німецьких марок, яку Райхсбанк округлив до 453 млн марок. З них: 2 млн 065 тис. марок складала 4,5% активи, 3 млн 340 тисяч – дворічні 4,5% цінні папери, 239 млн 802 тисячі – 3,5% активи, 187 млн 200 тисяч – дворічні 3,5% цінні папери, 20 млн 067 тисяч – 3,5% активи, 466 тисяч – рахунок Кредитової канцелярії українського Міністерства фінансів і 5 тисяч марок знаходилося на рахунку гетьманського посла

¹⁷³⁸ Там само. – Ф. 1118. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 43–43 зв.; – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 116. – Арк. 5.

¹⁷³⁹ Павленко В. Українсько-болгарські взаємини. 1918–1939 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – С. 16, 18.

¹⁷⁴⁰ Архів БАН. – Ф. 11 к. – Оп. 2. – Спр. 537. – Арк. 44.

¹⁷⁴¹ Хаджиниколов В. Стопански отношения й връзки между България и Съветския съюз до Девети септември (1917–1944). – София, 1956. – С. 54.

¹⁷⁴² ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 17–20 зв.

в Берліні барона Ф. Штейнгеля¹⁷⁴³. Суми ці становили й становлять фактично державний борг Німеччини Україні.

На початку 1919 р. ці рахунки, всупереч нормам міжнародного права і німецького законодавства, були заморожені Німеччиною, факт чого міг бути оскаржений, відповідно, уповноваженими представниками Директорії УНР як правонаступниці державної влади в Україні. Такого кроку урядом УНР з різних причин зроблено не було. Німецька ж влада відмовлялася від взятих на себе за Гетьманату зобов'язань, мотивуючи таку позицію відсутністю в Україні єдиної державної влади й існуванням в ній одразу кількох національних урядів.

У свою чергу, харківський радянський уряд України на чолі з Х. Раковським з березня 1919 р. три роки висував власні претензії на українські (гетьманські) авуари в Райхсбанку, допоки конференцією у Рапалло (незважаючи на вимоги делегації УСРР, яку проте не підтримала делегація РСФРР) не було внаслідок підписаного радянсько-німецького договору, зафіксовано відмову від взаємних домагань. Х. Раковський все ж домігся виводу питання українських авуарів за межі Рапалльського договору, але усунення цього діяча з посади голови українського радянського уряду і включення України до складу СРСР у грудні 1922 р. тоді надовго зняло його з порядку денного української політики.

Свого часу, 15 жовтня 1920 р. П. Скоропадський в інтерв'ю швейцарській «La Gazette de Lousanne» заявить, що наприкінці 1918 р. гетьманська Україна була забезпечена грошовою масою у більш як 4 мільярди в закордонній валюті¹⁷⁴⁴, які можна кваліфікувати як офіційні міжнародні валютні запаси Української Держави, що були накопичені також і завдяки вищевказаним міжнародним фінансовим угодам.

Не слід, проте, вважати, що зовнішньофінансові угоди гетьманського уряду було укладено блискуче, як висловилися б древні *sine macula et ruga*¹⁷⁴⁵, але, визнаючи їхню вимушеність і недосконалість для України, слід все ж зауважити, що і серед цих кабальних умов були такі, що принесли певну користь (або могли це зробити за умов інших політичних наслідків для Гетьманату в розвитку політичних подій воєни 1918 р.) для державної України.

¹⁷⁴³ *Перепадя В.* Валютный запас УНР: воспоминания о будущем? // Зеркало недели. – 1996. – 23 серпня. – С. 5.

¹⁷⁴⁴ *La Gazette de Lousanne.* – 1918. – № 287. – 15 octobre; *Józef Pilsudski Institute of America.* – F. 701/7. *Ukrainian Military Mission in Poland.* – Fold. 1. – Doc. 701-007-001-283. – P. 3–4 (Ark. 285–286); *Хліборобська Україна (Відень).* – 1922–1923. – Кн. III. – Зб. VIII. – С. 182–184.

¹⁷⁴⁵ *Sine macula et ruga* (лат.) – Без плями і зморшки.

У цьому контексті слід відмітити й невдачу спробу Німеччини примусити український уряд сплатити близько 800 млн руб, в тому числі й паперами українських залізниць на 229 млн 400 тис. 601 марку (за підрахунками української сторони – 611 млн руб) від загальноросійського боргу Німеччині, який, згідно з § 4 угоди більшовицької Росії з нею від 27 серпня 1918 р., становив 6 млрд марок, з яких на Україну та Фінляндію припадало 1 млрд рублів. Згідно з вищевказаним радянсько-німецьким договором, суму цю Україна мала би сплатити у такій пропорції: 20% – золотом, 10% – кредитовими білетами, 20% – товарами і 50% – шестивідсотковою позикою. Кредитова канцелярія, натомість, запропонувала сплату 20% золотом, 10% – кредитовими білетами, 50% – марками та товарами і лише 20% шестивідсотковою позикою¹⁷⁴⁶.

19 липня 1918 р. гетьман П. Скоропадський повідомив міністра іноземних справ Української Держави Д. Дорошенка, що мав бесіду з німецьким послом А. фон Муммом. У перебігу розмови останній повідомив П. Скоропадському про створення в Берліні Комісії з розподілення платежів між Росією та Україною, які були укладені до початку Світової війни. Гетьман пропонував міністрові призначити представника до цієї комісії, проти чого рішуче виступило Міністерство фінансів, яке доводило, що подібне питання не може вирішуватися у Берліні через те, що радянським урядом позики було анульовано. Відповідну інструкцію й було надіслано українському посланцеві в Німеччині барону Ф. Штейнгелю, після чого переговори було перенесено до Києва.

На пропозицію німців добути українському урядові частину золотого фонду від більшовиків і передати його Берліну як винагороду, яку Україна мала б сплатити Німеччині, було дано категоричну відмову. Після цього німецька делегація відверто заявила, що якщо Україна укладе договір про відшкодування збитків, то їй буде передано Чорноморський флот (подібне «заохочення» фігурувало і за переговорів щодо фінансової угоди від 10 вересня 1918 р.). Незважаючи, однак, на прагнення якомога швидше розв'язати на свою користь питання флоту, Рада міністрів не визнала принагідним

Альфонс фон Мумм

¹⁷⁴⁶ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 98–99.

не лише німецький проект, а й розрахунки Кредитової канцелярії.

Уряд (спираючись на Берестейську угоду, в якій збитки вважалися взаємокомпенсованими) погоджувався сплатити винятково за збитки, що було нанесено консульським службовцям або розгромом консульських будівель, а також за папери, виручка з яких пішла на громадські роботи в Україні або на будівництво на її терені залізниць, що звело німецькі претензії до 230 млн марок¹⁷⁴⁷. Листування з цього приводу затягнулося, позаяк таке вирішення питання практично не давало вигоди Німеччині, а згодом і взагалі припинилося через відомі політичні причини осені 1918 року. У тому, що подібну кабальну угоду не було нав'язано Україні, незважаючи на всебічний тиск з боку німецьких представників, є безсумнівно велика заслуга гетьманського уряду і Міністерства фінансів Української Держави.

Варто також зауважити й на тому, що 25 листопада 1918 р. урядом було ухвалено доповідь міністра фінансів А. Ржепецького про утворення для об'єднання і здійснення закордонних розрахунків, скарбових установлень, Міжвідомчого комітету при Міністерстві фінансів та Розрахункової палати при його Кредитовій канцелярії¹⁷⁴⁸. Дещо раніше урядовцями було вирішено створити при Кредитовій канцелярії Особливе бюро для ліквідації розрахунків з Німеччиною та Австрією, у зв'язку з чим товаришеві (заступникові) міністра фінансів К. Заммену було доручено підготувати відповідний законопроект¹⁷⁴⁹.

На урядовому засіданні було вирішено, щоби у цьому бюро сконцентрувалися не лише розрахунки з названими країнами, а й зо всіма іншими державами, з якими в Україні існували розрахункові стосунки. Разом з тим, урядом було постановлено «попередити всі відомства про те, що всі розрахунки з Німеччиною і Австрією повинні бути здійснені через установлене при Міністерстві Фінансів розрахункове бюро, і що з цього приводу до його установлення всі розрахунки з цими державами повинні бути призупинені»¹⁷⁵⁰. Переможне просування республіканських заколотницько-повстанських військ на чолі з Директорією і подальші політичні події, які призвели до падіння влади П. Скоропадського, не відвели часу і можливості для здійснення цього задуму¹⁷⁵¹.

¹⁷⁴⁷ Там само. – С. 99–100.

¹⁷⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 61 зв.

¹⁷⁴⁹ Там само. – Арк. 57–57 зв.

¹⁷⁵⁰ Там само. – Арк. 57 зв.

¹⁷⁵¹ Дивіться: *Гай-Нижник П.* Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.; *Гай-Нижник П.* 1918-й: два перевороту. – К.: Видавець Марко Мельник, 2019. – 298 с.

Щодо того, чи було гетьманським урядом зроблено спроби до укладання фінансових угод (позик тощо) з нейтральними країнами, то ця проблема поки що залишається відкритою. У 1919 р. Л. Неманов віднайшов у справах Кредитової канцелярії Міністерства фінансів лише листа московського консула, який повідомляв міністрові іноземних справ Гетьманату, що фірма «Ганекук» пропонує випустити для України позику в 200 млн крб в обмін на концесії, серед яких, зокрема, значилися й концесії на експлуатацію дніпровських порогів¹⁷⁵². Наслідків ця пропозиція не мала, однак наявність такого листа може побічно свідчити, що гетьманський уряд не залишав надії й певні зусилля налагодити контакти (зокрема, й у фінансовій сфері) з нейтральними державами, які після закінчення Світової війни могли б стати провідниками для України на європейський фінансовий ринок. Звичайно, поки Українська Держава перебувала під фактичною окупацією військ Центральних держав, спроби ці не могли бути активними, а тим паче, плідними. Після завершення ж Світової війни Гетьманатові не судилося втриматися внаслідок низки як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, а отже й українській державності у такій формації не довелося укладати в наступні роки подібних угод.

У 1918 р. на ринок України почали стихійно потрапляти марки та крони. За Гетьманату курс цих валют було встановлено відповідними угодами між вищевказаними державами та Україною. Однак у листопаді 1918 р., коли виявилася остаточна поразка Центральних країн у війні, курс їхніх валют почав стрімко падати. У Міністерстві фінансів одразу ж зреагували на цей факт, розуміючи, що фіксований курс обігу марок та крон може виявитися досить збитковим не лише для населення, але й для держави. З метою запобігти цьому, було вироблено закон, що мав захистити інтереси Державного банку і тримачів німецької та австрійської валюти. Законопроект «Про умови обігу на території України германських та австрійських грошових знаків» було представлено міністром фінансів на розгляд уряду 1 листопада 1918 р., який й було ухвалено Радою міністрів¹⁷⁵³. Відтак марки і крони повинні були прийматися від німецьких та австро-угорських військових приватними особами, державними й приватними закладами лише в сумі до 250 марок і 400 крон для кожної окремої сплати за курсами, що будуть оголошені міністром фінансів, а прийняття цих валют від приватних осіб взагалі було необов'язковим. Прийняті приватними особами та

¹⁷⁵² Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 96.

¹⁷⁵³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 25.

зкладами марки й крони могли бути обміненими на карбованці в установах Держбанку відповідно нововстановленому міністром фінансів курсу. Однак, з невідомих причин такі постанови проекту потім Кабінетом С. Гербеля було відхилено¹⁷⁵⁴.

Тим не менш, 8 листопада 1918 р. все ж таки було зроблено розпорядження про повне припинення обігу в Українській Державі австрійської крони. Певний час, однак, Державний банк продовжував приймати крони за курсом 45 коп. за крону сумами, що не перевищували 300 крон на одну особу. Що ж стосується ост-рублів, що частково оберталися на прикордонних з окупованими німцями краями, то вони ніколи не були в Україні законним платничим засобом і ніякого окремого законодавчого акту (окрім заборони їхнього обігу в Україні від 29 травня 1918 р.) українських урядів, що визначав би їхній обіг чи співвідношення до українських грошових знаків, за Гетьманату видано не було.

Міжнародні ж фінансово-економічні й торговельні угоди Української Держави не можна оцінювати однозначно, не враховуючи комплексу внутрішніх українських фінансово-економічних і політичних труднощів, що склалися в країні влітку–восени 1918 року, поза міжнародною військово-політичною і соціально-економічною ситуацією. Здебільшого ці договори та угоди були кроком й діями в рамках максимуму обмежень можливого, яких вимагали торговельно-економічні й фінансові інтереси держави та, водночас, дозволяли військово-політичні обставини з огляду на силовий австро-угорський й, передусім, німецький чинники доконаної історичної дійсності¹⁷⁵⁵.

4.2.3. Фінансові взаємини Гетьманату з квазідержавними частинами колишньої Російської імперії.

Серед головних наслідків Берестейської угоди для України, крім факту визволення її терену від більшовицької окупації та відновлення

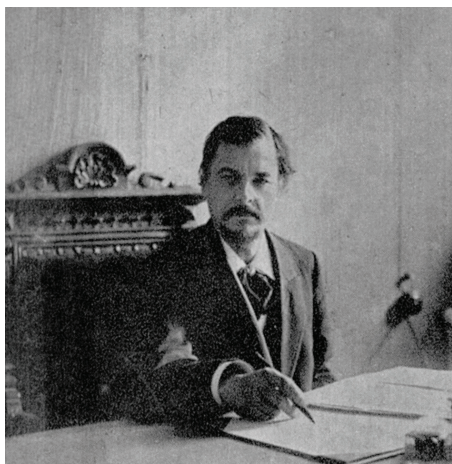
¹⁷⁵⁴ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 56.

¹⁷⁵⁵ У другій половині грудня 1918 р. Україну почали залишати німецькі дипломатичні служби та військові підрозділи чи, як влучно висловився Г. Гуммерус, «залишки могутньої армії, яка ще два місяці тому мала безумовну владу в цій великій країні» [Гуммерус Г. Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві. – К.: Київський університет, 2004. – С. 163]. До Берліна виїхали посол Г. Берхем (його обов'язки почав тимчасово виконувати консульський секретар Маркман) та частина співробітників Посольства. 18 січня 1919 р. Рада народних міністрів УНР змушена була ухвалити рішення про виплату німецькому та австро-угорському спільному господарському відділу 750 тис. крб і німецькому Посольству в Києві 200 тис. франків відшкодування за пограбовані на станції Здолбунів речі, що належали відділу й Посольству [Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. – Т. 1. – С. 199].

державної незалежності, були й факт визнання цього Радянською Росією і початок мирових переговорів з її представниками, а також практична окупація краю військами нових союзників УНР – Німеччини й Австро-Угорщини у комплексі з додатковими торговельними зобов'язаннями України перед державами Почвірного блоку, які пообіцяла визволителям Центральна Рада. Такий перебіг подій, безумовно, повинен був мати одним зі своїх аспектів і фінансове питання.

Тут доцільно лише у загальних рисах торкнутися переговорів РСФРР з Українською Державою у фінансовому питанні, позаяк їхня незавершеність і безплідність не дали жодних практичних результатів у своєму підсумкові, а отже являють для нас лише побічну цікавість. Берестейський договір примусив Радянську Росію визнати УНР як самостійну державу, звільнити її терен від своїх військ і сісти за стіл переговорів для заключення попереднього перемир'я й укладання в подальшому мирової угоди. Проте, 29 квітня 1918 р. владу Центральної Ради було повалено внаслідок державного перевороту вчиненого ген. П. Скоропадським і тому більшовицькі делегати приступили до переговорів вже з гетьманською делегацією, яка представляла новопопсталу Українську Державу.

Перш за все, вже 30 травня 1918 р. у протоколі переговорів головами делегацій (української – С. Шелухіним, радянської – Х. Раковським) та уповноваженими делегатами було підписано акт про взаємовизнання членів делегацій як представників «обох самостійних і ні од кого незалежних Держав»¹⁷⁵⁶. Робота делегацій відбувалася у комісіях. Фінансовим боком переговорів займалася на чолі з директором Кредитової канцелярії Української Держави Г. Г. Лерхе Комісія по розрахункам з Великоросією.

Сергій Шелухін

Українська сторона висунула на розгляд, зокрема, питання про розподіл державного боргу між Україною і рештою частинами колишньої Росії. Українська Держава погоджувалася прийняти на себе трохи більше за 5 млрд рублів від загального боргу, а також, за умови повернення їй її частки золотого фонду імперії (яка була оцінена у 260 млн

¹⁷⁵⁶ Шелухін С. Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – Прага, 1936. – С. 53.

рублів золотом)¹⁷⁵⁷, брала на себе зобов'язання виплати 4 млрд руб. від загальної суми державного безвідсоткового паперово-грошового боргу колишньої Росії, що була зафіксованою на 7 листопада 1917 року¹⁷⁵⁸.

Окрім цього українська Комісія також вимагала розгляду питань:

- про розподіл державного майна;
- про долю приватних банків, відділи яких знаходилися на території України;
- про відсоткові папери, що були державними і гарантованими колишніми урядами, і які належали українським громадянам (вивезені більшовиками до Росії під час окупації України та ті, що зберігалися у російських банківських відділах);
- про обмеження ввезення російських рублів в Україну тощо.

Розв'язання цих проблем було вже з самого початку переговорів проблематичним через те, що обидві державні формації сповідували не лише різні політичні ідеології, але й цілком протилежні напрямки економіко-фінансового будівництва. Так, якщо гетьманським урядом було взято курс на побудову капіталістичного господарства, визнання права приватної ініціативи і господарства, ведення політики «дорогих грошей», визнання приватної власності на землю, фабрики, заводи, капітал і необхідність сплачувати державні борги, в тому числі й по відсотковим паперам тощо, то радянський уряд приватної власності не визнавав, анулював державні борги і відсоткові приватні папери, націоналізував банки і підприємства, провадив політику необмеженої емісії грошових знаків тощо. До того ж, у Петрограді просто не визнавали самостійність України, вважаючи ситуацію, що на тоді склалася, тимчасовою, а одже з самого початку переговорів ні про які суттєві домовленості з їхнього боку навіть і не планувалося¹⁷⁵⁹.

Не досягли свого потенційно-можливого розвитку і торговельні зносини Української Держави з більшовицькою Росією, хоча й можливість встановлення плідного торговельно-промислового товарообміну була цілком реальною, проте перспектива таких взаємин очікувано зависла у повітрі. Питанням організації товарообміну на переговорах займалася змішана комісія з представників делегації Української Держави та РСФРР. Члени комісії від України повідомили

¹⁷⁵⁷ Свого часу РСФРР у Берліні підписала додаткову фінансову угоду (так званий «Економічний Брест»), за якою Німеччині було передано російськими більшовиками близько 93 тонн золота [Сапоговская Л. В. Золото в политике России // Вопросы истории. – 2006. – № 3. – С. 32].

¹⁷⁵⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 104.

¹⁷⁵⁹ Лиетувис С. *Германией или с Россией?: Ближайшие судьбы Польши, Украины, Финляндии, Литвы, Белоруссии, Эстонии, Латвии, Кавказа, Крыма.* – Пг.; – М.: Сотрудничество, 1918. – 87 с.

протилежну сторону, що Київ може запропонувати на продаж: 2 млн пудів кам'яного вугілля, 2 млн пудів шкіри, 75 тис. пудів чавуну, 50 тис. ширококолієних рейок і 50 тис. вузькоколієних, а всього товарів на суму 15–17 млн карбованців. Своєю чергою більшовицькі представники запропонували на таку ж суму до покупки Україною в Росії 100 тис. пудів нафти, бензину й машинової масти, 100 тис. різного паперу, на 1 млн крб цементу і на таку ж суму електротехнічного знаряддя для гірничих робітників¹⁷⁶⁰.

Таким чином на папері, хоча й малою мірою, товарообмін та фінансово-розрахункові операції між країнами налагоджувався, проте на практиці його здійснення всіляко гальмувалося більшовицькою стороною. Голова української Мирової делегації на переговорах з РСФРР, генеральний суддя УД С. Шелухін вказував, що незважаючи на діловий і конструктивний підхід українців до вирішення важливих обопільних питань різного характеру, більшовики раз-у-раз відповідали «всілякими причіпками, проволіканнями, штучними ускладненнями, крутістьями»¹⁷⁶¹. За таких обставин, товарообмін між Українською Державою і РСФРР так і не отримав розвитку. Уже в жовтні 1918 р. радянська делегація припинила переговорний процес з гетьманським урядом, а 13 листопада 1918 р. більшовиками взагалі було анульовано Брестську угоду між РСФРР та Центральними державами і невдовзі загопи червоноармійців розпочали військові дії проти України.

Що стосується контактів у сфері фінансів з урядами інших частин колишньої Російської імперії, то вони не встигли набути суттєвих обсягів і багатомірних міждержавних правових угод. Так, наприклад, 29 червня 1918 р. до Військового міністра Української Держави звернувся тимчасовий виконуючий обов'язки комісара Грузії в Україні Н. Брегвадзе, який просив «ходатайствувати» перед Радою міністрів щодо можливості негайного надання в його розпорядження 50 тис. крб в рахунок Грузинської Республіки¹⁷⁶² для задоволення елементарних потреб громадян Грузії, колишніх вояків на українському фронті (малися на увазі російські фронти, що пролягали на терені України),

¹⁷⁶⁰ *Гай-Нижник П.* Торгівельно-промислова політика уряду Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. – С. 353–396.

¹⁷⁶¹ *Шелухін С.* Україна – назва нашої землі з найдавніших часів. – С. 76.

¹⁷⁶² 26 травня (8 червня) 1918 р. «Актом незалежності» було проголошено про утворення Грузинської Демократичної Республіки. В «Акті незалежності Грузії», що був ухвалений Національною Радою, проголошувалося, зокрема, що «Грузинська Демократична Республіка бажає зав'язати добросусідські відносини з усіма членами міжнародної спільноти». Коаліційний уряд держави очолив Н. Рамішвілі, а Міністерство закордонних справ А. Чхенкелі [ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 13]. За два дні після цього Грузією було підписано з Німеччиною військово-політичний договір, за яким союзницькі (де-юре), та по суті – все ж окупаційні (де-факто) німецькі війська розташовувалися на її території з метою гарантування суспільного порядку та державної незалежності Республіки.

величезна кількість яких скупчилася у Києві, Харкові і Ростові, та для переправки їх на Батьківщину¹⁷⁶³.

15 липня 1918 р. до уваги уряду було подано відповідну доповідь українського міністра, який повідомляв про звернення до нього комісара Грузії і просив підтримати «бувших військово-служачих на Українських фронтах і військово полонених та інвалідів, котрі, дякуючи анархії, яка панує в Російській совітській Республіці, не мають можливості вернутись до своєї батьківщини і терплять багато від матеріального незабезпечення», при цьому додаючи, що вони «брали участь у минулій війні на Українських фронтах і тим в своїм часі оказали Українській Державі не малу поміч»¹⁷⁶⁴. Український уряд пішов назустріч проханню Комісара Грузії (журнал засідань малої Ради міністрів від 16 й 17 липня)¹⁷⁶⁵, а вже 20 липня П. Скоропадський затвердив ухвалену Радою міністрів Постанову «Про асигнування в розпорядження Військового міністра 50.000 карбованців для видачі їх в позику Комісарові Грузії», в якій також зазначалося, що позика ця надається «за рахунок Грузинської Республіки» в допомогу грузинським громадянам для повернення їх на Батьківщину¹⁷⁶⁶. Постанову цю згодом було оприлюднено у «Державному вісникові», у зв'язку з чим його редакторів було надіслано (29 липня) відповідне розпорядження¹⁷⁶⁷. Таким чином, Україною було офіційно надано грошову безвітсоткову і безтермінову позику Грузії¹⁷⁶⁸.

Тим часом, 30 липня 1918 р. посол Української Держави в Німеччині Ф. Штейнгель (після відвідин його головою осібною делегації Грузії в Німеччині князя Авалов та її члена Є. Гегечкорі) надіслав міністрові закордонних справ Д. Дорошенку особисту телеграму, у якій з цього приводу, зокрема, зазначав: «З огляду на те, що мені уявляється важливим установити тепер тісні і дружні зносини з грузинським народом, я прошу Вас, Пане Міністре, представити Ясновельможному Пану

¹⁷⁶³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 274. – Арк. 3–3 зв.

¹⁷⁶⁴ Там само. – Арк. 2.

¹⁷⁶⁵ Там само. – Спр. 24 а. – Арк. 16 зв.

¹⁷⁶⁶ Там само. – Спр. 274. – Арк. 1.

¹⁷⁶⁷ Там само. – Арк. 4.

¹⁷⁶⁸ Докладніше про українсько-грузинські взаємини дивіться: *Hai-Nyzhnyk, Pavlo*. Formation of Ukrainian-Georgian diplomatic relations at the UPR and the Ukrainian State (1917–1918) // Україна і Грузія: дипломатичні відносини, міжнародні зв'язки, історичні джерела. До століття встановлення дипломатичних відносин: Збірник наукових статей. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. – С. 17–37; *Гай-Нижник П. П.* Становлення українсько-грузинських дипломатических отноше-ний в УНР и Украинской Державе (1917–1918 годы) // Славяноведение. – 2018. – № 5. – С. 32–47; *Гай-Нижник П. П.* Становлення українсько-грузинських дипломатичних взаємин за Центральної Ради УНР та Української Держави за гетьманату П. Скоропадського (1917–1918 рр.) // Гілея. – 2017. – Вип. 122 (№ 7). – С. 12–21; *Гай-Нижник П. П.* Українсько-грузинські дипломатичні взаємини за часів УНР і ГДР (грудень 1918 р. – листопад 1921 р.) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Вип. 24. Зовнішня політика і дипломатія: інституціоналізація, трансформація, традиціо-налізм. – Ч. 1. – Серія «Історичні науки». – К., 2017. – С. 82–91.

Гетьману питання про визнання Грузії з Вашим сприяючим заключенням. Для установаження дипломатичних зносин Грузія негайно може командирувати свого постійного представника в Київ. Про наслідки прошу не відмовити дати мені відповідь по прямому проводу»¹⁷⁶⁹.

У звіті були й міркування щодо української вигоди у перспективі розвитку українсько-грузинських економічних взаємин, а саме:

- Грузія могла б стати для України шляхом до усього Закавказзя й далі у Персію;

- Баку–Батумська залізниця та керасино-провід розглядався як зручний засіб до транспортування й отримання нафтопродуктів з каспійської нафти, а відтак й Українська Держава могла б не лише отримувати ці енергоресурси, а й бути транзитним постачальником їх до чорноморського регіону та Європи;

- країни Закавказзя щорічно потребували близько 200 тис. пудів цукру та 3 млн пудів пшениці;

- можливість стати експортером-монополістом у постачанні українського збіжжя та сировини через Грузію у Закавказзя, Персію та до східних провінцій Османської імперії тощо¹⁷⁷⁰.

У серпні 1918 р. з Тифлісу до Києва вирушила грузинська дипломатична місія на чолі з членом Національної Ради ГДР, юристом за освітою В. Тевзая. Місія мала за мету встановити дипломатичні, торговельно-економічні та культурні взаємини з Українською Державою. Український же дипломатичний десант прибув на Кавказ вже під «завісу» Гетьманату і за постановня «другої» УНР у складі лише двох осіб – голови І. Красковського та урядовця графа М. Тишкевича. Вже на місці до складу місії було прийнято урядовця О. Євтухова¹⁷⁷¹.

Водночас закавказькі українці потребували фінансової допомоги і торговельно-економічних преференцій від історичної Батьківщини. Крім того, як повідомляла Українська Крайова Рада на Закавказзі, лише-но від експорту цукру й хліба на місцевий регіональний ринок Київ міг щомісячно отримувати прибутків на суму у 325,5 млн карбованців¹⁷⁷². Ще у вересні 1918 р. Українська Крайова Рада звернулася до уряду Української Держави з пропозицією «утворити хоч би тимчасово

Федір фон Штейнгель

¹⁷⁶⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 17.

¹⁷⁷⁰ Там само. – Спр. 135. – Арк. 39.

¹⁷⁷¹ Лотоцький О. В Царгороді. – Варшава, 1939. – С. 125.

¹⁷⁷² ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 135. – Арк. 39.

в осередку Закавказзя у Тифлісі Торговельне агентство Українського Уряду усього Закавказзя з тим, щоб надалі, коли буде утворено дипломатичне представництво, це агентство підлягало би йому»¹⁷⁷³. 27 листопада 1918 р. з подібною пропозицією до міністра закордонних справ Г. Афанасьєва звернувся Комітет з товарообміну Міністерства торгу і промисловості Грузії. Прагнучи поживити й посилити товарообмін між країнами, Комітет вважав за доцільне заснувати при Українському консульстві в Грузії «комісію, котра дозволяла б ввезення в Україну товарів, дозволених до вивозу Комітетом з Товарообміну Грузинської Республіки, і, навпаки, дозволяла б вивезення з України товарів, допущених до ввозу в межі Грузії»¹⁷⁷⁴.

За час нетривалого існування Української Держави обома сторонами було підготовлено й в підсумкові укладено низку міждержавних (українсько-грузинських) договорів як політичного, так і фінансово-економічного характеру.

5 грудня 1918 р. Українська Держава встановила офіційні дипломатичні відносини з Грузинською Демократичною Республікою. При Посольстві було започатковано Економічну раду, що займалася питаннями впорядкування товарообігу між країнами. Того ж дня (5 грудня 1918 р.) було укладено широкий двосторонній договір між УД та ГДР, що складався з 22 статей та 6 розділів, зокрема: про загальні права громадян обох сторін; про консульські зносини; про торгівлю; про мореплавання; про транзит, про спеціальні конвенції, змішану комісію і термін договору.

У розділі «Про загальні права громадян» договору, між іншим, зазначалося, що громадяни кожної з договірних сторін мали право на території іншої сторони закладати акційні та всякого роду торговельні і коопераційні товариства, а також брати участь у вже існуючих подібного роду установах, користуючись такими ж правами, які надані у цих випадках місцевим громадянам. Акційні товариства, а також торговельні, промислові та фінансові підприємства, що законно діяли на території однієї з договірних сторін, визнавалися після реєстрації їх статутів або регуляментів відповідними органами іншої держави, такими, що мали законне право провадити свою діяльність в межах країни (ст. 5). Щодо літературної і художньої власності, а також права на патенти, фабричні й торговельні рисунки й клейма, громадяни кожної з договірних держав могли користуватися такими ж правами і захистом, як і місцеві громадяни (ст. 6).

¹⁷⁷³ Там само. – Арк. 39 зв.

¹⁷⁷⁴ Там само. – Арк. 53 зв.

Віктор Тевзя

У частині «Про торгівлю» йшлося про те, що громадяни кожної з обох країн відносно торгу і промисловості на території іншої користуватимуться такими ж правами, як і місцеві громадяни й не будуть обложені додатковими чи вищими митами, ніж місцеві громадяни (ст. 8). Яко принцип, установлювався для обох сторін обов'язок не чинити перепон взаємним торговельним зносинам. Однак, щодо тих товарів, які підлягали або могли підлягати державній монополії, або тих, до яких в інтересах гігієни, ветеринарної поліції або громадської безпечности необхідно було б застосувати заходи заборони, а також тих, щодо яких необхідно було б установити вивіз на підставі товарообміну, могли бути застосовані особливі умови (ст. 9). Привозні з території Грузії в Україну і навпаки – з території України на територію Грузії, товари звільнялися від вивізного мита, проте збиралося ввізне мито (в розмірі не меншій за ввізне мито на ці товари другою договірною стороною (ст. 10). Не рахувався митом збір, який міг стягуватися кожною з договірних сторін при реєстрації вивозних з неї товарів (розмір згаданого реєстраційного збору установлювався в межах не більших за 2% вартості вивозного товару (ст. 11). Торговці і промисловці, які жили в іншій державі, у випадку наявності легітимацийного посвідчення, виданих належними установами їхнього Краю, та доказів, що одержали дозвіл на виконання промислів в своїй державі, мали право на території іншої сторони особисто або через комівожерів здійснювати закупівлі та, маючи при собі зразки товарів, приймати замовлення на території цього краю. Такі торговці і промисловці користувалися в обох державах щодо здійснення своєї діяльності такими ж правами, як і місцеві громадяни (ст. 12). Обидві договірні сторони мали офіційно повідомляти одна одну про усі важливі законодавчі проекти на товаро-промисловому ґрунті (ст. 13).

Розділом «Про мореплавство» вказувалося (ст. 14), що українські судна та їхні вантажі у водах Грузії, а грузинські та їхні вантажі у водах України – користувалися у всіх випадках такими ж правами, як судна і вантажі місцеві. Усіляка пільга або привілей, які передбачалися однією зі сторін відносно третьої держави, тим самим поширювалися й на іншу сторону (допущеними з вищенаведених постанов винятками признавалися пільги, які були надані, або могли б бути надані

крайовому торговельному флотові). Національна приналежність судна установлювалася відповідно до законів і постанов кожної держави на підставі документів і патентів, виданих відповідною владою (ст. 15). Зовсім звільнялися від сплати ластових зборів в портах обох держав: 1) судна, які приходили з вантажами і з ними ж відходили і 2) судна, що переходили від одного порту до другого однієї з договірних держав (за наявності посвідчення про сплату цих зборів у будь-якому з портів цієї держави). Таке звільнення не поширювалося на збори: маяковий, лоцманський, буксирний та інші, які стягувалися за послугу і приладдя до вантаження та які оплачувалися й місцевими суднами (ст. 16). При цьому будь-яке судно кожної зі сторін, яке б сіло на міліну або зазнало аварії близько берегів іншої сторони, користувалося тими ж пільгами, як і місцеві судна (ст. 17).

У розділі «Про транзит» вказувалося на те, що усілякого роду товари, які перевозилися через територію однієї з сторін для другої сторони, мали бути звільнені від будь-якого транзитного мита з тим, однак, що порядок, установлюваний для захисту фіскальних інтересів держави, через яку товар перевозиться, мусив бути датований (ст. 18). Українська Держава та Грузинська Демократична Республіка взаємно зобов'язувалися надавати допомогу транзитові (щодо ст. 18) у всіх напрямках, які не виключалися для такого транспортування (ст. 19).

Останній розділ «Про спеціальні конвенції, змішані комісії і термін договору» зазначав, що для упорядкування взаємовідносин фінансових і тих, що торкалися комунікації, а також поштових, телеграфних і телефонних зносин між обома договірними державами мали б бути укладені спеціальні згоди (ст. 20). Для розробки ж питання про мита, про можливий митовий союз, про детальну розробку митних відносин, про способи реєстрації товарів, що вивозяться, та розмір зборів, мала бути сформована змішана комісія з чотирьох членів: 2 від України та 2 від Грузії. Вказаною комісією мали б вирішуватися також непорозуміння, які могли виникнути поміж Україною і Грузією при застосуванні цього питання. Коли ж те чи інше вирішення якогось питання у комісії не зібрало би більшості голосів, то питання мусило б вирішуватися або жеребом (коли члени комісії на це погоджувалися), або ж шляхом перенесення питання на вирішення третейського суду з відповідним застосуванням правил Гаагської конференції (ст. 21).

Договір набрав чинності з моменту його підписання (за винятком § 10, який до його ратифікації приймався у відповідне застосування

тільки відносно товарів, якими компенсувався частинно або цілком ввіз і вивіз товарів однієї з договірних сторін до другої). По ратифікації договору, кожній із сторін залишалось право відмовитися від договору (денонсувати його) в кожний час, при чому від дня повідомлення противної сторони про таке денонсування – договір зберігав силу ще протягом двох місяців (ст. 22). Документ підписали представник Грузинської Демократичної Республіки В. В. Тевзя та товариш міністра торгу і промисловості Української Держави С. В. Бородаєвський¹⁷⁷⁵.

Іван Красковський

7 грудня 1918 р. сторони також підписали Договір «Про товарообмін між Україною та Грузією», що врегулював торговельно-економічні взаємини двох держав, а також міжурядову Угоду про міжбанківські переказові операції, що упорядковувала взаємовідносини між грузинськими банками у Тифлісі (Тбілісі), Кутаїсі, Батумі, Поті, Сухумі у Грузії та українськими у Києві, Харкові, Одесі й Катеринославі.

Керівництво УНР, так само як і уряд гетьмана, було зацікавлене у фінансово-економічній співпраці з Грузією. Так, наприклад, 23 грудня 1918 р. урядом розглядалось питання про придбання у Грузії вовни в обмін на борошно¹⁷⁷⁶, а 10 січня 1919 р. Радою народних міністрів УНР було ухвалено надати безвідсоткову позичку уповноваженому представникові Грузинської Республіки в Україні. Сума складала 500 тисяч (100 тис. карбованцями і 400 тис. т. зв. «керенками»), а її термін визначався у 3 місяці¹⁷⁷⁷.

26 січня 1919 р. І. Красковського було призначено головою Української дипломатичної місії УНР на Кавказі (у Тифлісі). Він досить успішно увійшов у добрі стосунки з урядом Грузії, зав'язав приязні відносини з дипломатичними представниками Вірменії та Азербайджану, нав'язав контакти з місцевими підприємцями тощо. У голови української дипломатичної місії в Грузії найкращі відносини серед представників Антанти зав'язалися з американцями, але й англійський генерал Біч теж уважливо поставився до української місії. Було налагоджено зносини з французами та італійцями, як і з поляками (допоки

¹⁷⁷⁵ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923. – Т. II. – Нью-Йорк, 1954. – С. XXXV–XXXVIII.

¹⁷⁷⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 6 зв.–7.

¹⁷⁷⁷ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. – Т. 1. – С. 170.

не погіршилися стосунки в Галичині)¹⁷⁷⁸. 2 лютого 1919 р. Директорія постановила «доручити голові української місії у Грузії одержати від грузинського уряду 500.000 карбованців, позичково відпущених українським гетьманським урядом грузинській місії у Києві»¹⁷⁷⁹. З отриманих в перспективі назад від Грузії 500 тис. крб передбачалося видавати кошти українцям Закавказзя на благодійні та просвітницькі цілі.

Грошову позику на прохання Міністра фінансів у його доповіді 25 листопада 1918 р. гетьманський уряд ухвалив надати й Польщі. У розпорядження Міністра фінансів постановлялося відпустити 1 млн крб на видачу безвітсоткової позики надзвичайному посланцю на Україні для надання допомоги польським біженцям¹⁷⁸⁰.

Позику сумою у 30 млн крб прохали в Україні у доповідній записці, переданій особисто П. Скоропадському, представники Астраханського крайового уряду. Гетьман передав її на розгляд українського уряду, який 16 листопада постановив: «Вирішення питання про задоволення прохання Астраханського Крайового Уряду відкласти до в'яснення більш докладних даних, що стосуються сутності проблеми»¹⁷⁸¹. Чи мало це прохання подальші наслідки встановити не вдалося, хоча, очевидно, більше до нього українська влада не поверталася.

Влітку–восени 1918 р., як відомо, намітилося зближення України з протибільшовицькими державними утвореннями, що виникли на південному сході європейської Росії, зокрема з Доном та Кубанню. Особливо тісними ставали контакти Гетьманату з Всевеликим Військом Донським, для потреб якого Україною надавалися не лише кошти, але й зброя, цукор та інші товари. Сам П. Скоропадський, з цього приводу зазначав: «У той час Краснов вів енергійну боротьбу з більшовиками, йому необхідні були гроші, а головним чином, спорядження, обладнання і озброєння набоями.

Я вважав, що наш борг і розумна українська політика вимагала від нас всіляко йти йому назустріч. Краснов вів боротьбу виключно з більшовиками, котрі являлися й нашими ворогами»¹⁷⁸².

7 серпня 1918 р. представники України і Дону підписали у Києві в гетьманському палаці «Попередню угоду». Договір складався з 10 статей. Сторони визнали незалежність і суверенітет одна одної, зобов'язалися не укладати угод з іншими державами або збройними організаціями, що могли зашкодити одна одній.

¹⁷⁷⁸ Лотоцький О. В Царгороді. – С. 125.

¹⁷⁷⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1092. – Оп. 6. – Спр. 2. – Арк. 63.

¹⁷⁸⁰ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 61 зв.

¹⁷⁸¹ Там само. – Арк. 48 зв.

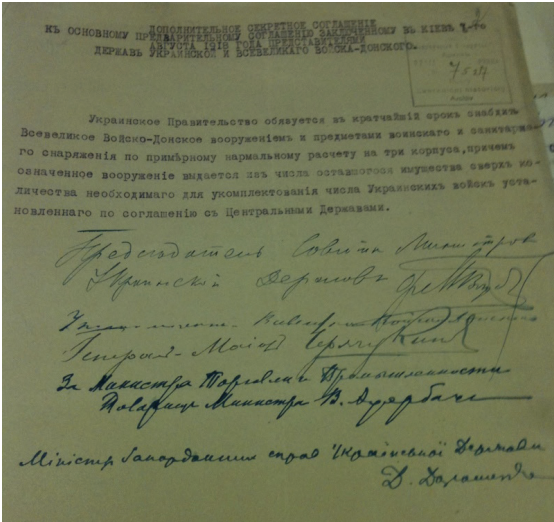
¹⁷⁸² Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – С. 237.

Разом з «Попередньою угодою» між Українською Державою і Всевеликим військом Донським було укладено й «Додаткову секретну угоду». Український уряд зобов'язувався якнайшвидше відвантажити Дону озброєння та предмети військового й санітарного спорядження у розрахунку на три армійські корпуси. Завдяки укладенню вказаної таємної угоди, до грудня 1918 р. Дон отримав від України: 50 гармат калібру 76,2 мм; 19 гаубиць калібру 152 мм і 122 мм; 424 тис. 736 снарядів різного калібру; 105 кулеметів; 35 тис. 180 гвинтівок; 66 млн 825 тис. 500 набоїв; 45 літаків з запчастинами; 2 тис. авіабомб; 450 велосипедів; 3 тис. верст кабелю; 2 тис. телефонних апаратів; 24 тис. шинелей; 2 обладнані санітарні потяги; інше військове майно і спорядження. Важливо зауважити, таке постачання з України на 40% задовольняло потреби Донської армії та на 20% – промисловість Дону¹⁷⁸³. Переважну більшість озброєння та військового спорядження Україна передавала безкоштовно з огляду на військово-стратегічні та геополітичні перспективи. Після 7 серпня сторони підписали ще, принаймні, шість договорів, що стосувалися різних аспектів економічних і торговельних відносин.

29 жовтня 1918 р. між цими державними утвореннями було заключено договір про постачання Донській Області 100 тис. пудів цукру кожного місяця і про постачання Доном України вугілля та мстил¹⁷⁸⁴. Тоді ж, для відновлення перевозочних операцій між Доном й Україною гетьманським урядом було відкрито кредит у 10 млн крб. Торгівля між країнами розпочинала інтенсивно діяти. З Дону в Україну – продовольство

¹⁷⁸³ *Мараєв В.* Як Україна з Доном дружила // Український інтерес. – 2018. – 7 серпня [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://uain.press/articles/yak-ukrayina-z-donom-druzhyla-904191>

¹⁷⁸⁴ Дон був вельми зацікавлений в тісних політичних й економічних зв'язках з гетьманською Україною, єдиним своїм західним сусідом. В процесі його збройної боротьби з більшовиками, керівництвом Всевеликого Війська Донського розглядалося навіть питання про тимчасову федерацію Дону з Українською Державою. Представник донського отамана П. Краснова «отаман Зимової станиці» ген. Черячукін прибув до Києва 11 травня 1918 р., після чого незабаром на Дон представником гетьмана відбув ген. Середін. На переговори з гетьманськими урядовцями прибув, між інших з Дону, й міністр торгівлі В. Лебедев, що свідчило про велике значення, яке надавав донський уряд налагодженню міжекономічного партнерства з Україною. Переговори тривали майже 2 місяці. Особливої гостроти набуло питання про кордони, яке врешті було розв'язане за допомогою поступок з обох боків. Українська Держава та Всевелике Військо Донське визнавали взаємний суверенітет і незалежність, визнавали спільні кордони згідно договору, укладеного між ними 8 серпня 1918 р. До України від старої кордонної лінії відходила територія на схід від Маріуполя, яка забезпечувала комплексне адміністративне та господарче життя міста, порту і їх околиць. Дон відмовився від претензій на певні частини Харківської та Луганської губ., де розташовувалась низка кінних і військово-виробничих заводів. Одночасно Україною тимчасово, до ліквідації північної (більшовицької) загрози, передавалася під контроль Дону залізнична мережа Чертково – Ліски – Поварино. Обидві сторони зобов'язувалися гарантувати права мови, національної школи і культури українському населенню на Дону і донсько-козачому в Україні. Разом з тим, Українська Держава вимушена була також, ще 29 липня, остаточно визнати за Доном частину своєї етнічної території, а саме – м. Таганрог та його округу. Таким чином до Дону відійшли ґрунтовні залежі антрацити, а також Таганрозький Русько-Балтійський завод, який був спроможний виробляти набої для рушниць та артилерії, в чому особливо була зацікавлена воєнізована структура донського суспільства, що вело відчайдушну війну з більшовиками. Вже в листопаді 1918 р. цей завод виробляв для потреб Донського війська 300 тис. набоїв для рушниць на добу.

«Додаткова секретна угода» між Українською Державою та Всевеликим військом Донським, 7 серпня 1918 р.

нансових відносин. Проблему Донбаського регіону було вирішено вже 18 вересня укладанням «Договору про спільне упорядкування справ, що стосуються Донбасу», регуляцією якими зайнялась обопільна спеціальна комісія...

Після повалення Гетьманату, в другій половині грудня 1918 р. взаємини між Доном та УНР загострилися з зайняттям донськими військами низки стратегічних міст на сході України. Республіканською владою було вирішено припинити видачу донському представникові О. Черячукіну грошей у банках (10 млн крб) на тій підставі, що видані П. Скоропадським кошти на підтримку Дону є власністю українського народу¹⁷⁸⁵. Також було реквізовано наданий гетьманським урядом для потреб Донського Посольства бензин тощо. Згодом конфіскація бензину було скасовано, питання ж про гроші відкладено до часу отримання інформації від Міністерства фінансів, а на Дон вирішено відправити делегацію Директорії УНР.

«Кубанська Рада» після встановлення Гетьманату вже 2 (15) травня оголосила постанову про премілярне приєднання Кубані до України, але здійснення на практиці цього акту було відкладено на майбутній час через негативне ставлення до нього на тому етапі керівництва Дону та Добровольчої армії. Після переговорів представників Української Держави з делегацією Кубанської Законодавчої Ради на чолі з її головою М. Рябоволом, яка прибула до Києва 28 травня 1918 р.,

і мастильні речовини. Україна поставляла на Дон ліс, металовироби, зброю, цукор, шкіру, сукно, а також надавала грошову допомогу. В майбутньому між державами передбачалося створити спеціальні комісії з подальшого врегулювання питання Донецького басейну аби зберегти єдність його господарчого функціонування, а також укласти окремі угоди щодо вільних транзитних сполучень, товарообміну, митних та фінансових відносин.

¹⁷⁸⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 1.

і встановлення дипломатичних відносин між країнами 2 червня, з України на Кубанщину щомісячно почали відправляти озброєння для боротьби з більшовиками та інші, головню воєнні, матеріали. Проте, угоду про торговельні і консульські відносини (від України представником став міністр-резидент барон Ф. Боржинський, Кубані в Україні – голова надзвичайної місії полк. В. Ткачев) між Кубанським Крайовим Урядом та Українською Державою було укладено лише 16 листопада в складних для обох сторін обставинах, а тому вона вже не була в змозі посилити міжекономічні стосунки на більш практичній основі. Подібну до донської угоду про відновлення перевозочних операцій було укладено і з Кубанню¹⁷⁸⁶.

*Александр Черячукін і
Павло Скоропадський*

Одночасно гетьманом докладалися зусилля (в тому числі й фінансові) для якнайшвидшого формування добровольчих Північної та Південної армій, які б спільно з донцями та денікінцями вели би бойові дії проти Червоної армії і, таким чином, стали заслоном для гетьманської України до сформування нею власних збройних сил. «Україна широко розкривала двері всім нещасним, давала грошові субсидії усім, хто хотів допомогти у боротьбі з більшовизмом, коли Південна, Астраханська і Північна армії та Дон вимагали мільйони й мільйони і Україна нікому в них не відмовляла»¹⁷⁸⁷. Більшість цих субсидій надавалися таємно, а тому й сьогодні досить важко встановити їхній дійсний обсяг. Збереглися, однак, окремі таємні документи, які підтверджують спогади гетьмана

про широку фінансову підтримку його режимом вищевказаних армій.

Так, 19 листопада 1918 р. уряд України таємно надав додаткову грошову допомогу для мобільнішого формування у Пскові Північної армії «на захист Південно-Західної Росії» 3 млн крб, до яких згодом додається ще стільки ж мільйонів¹⁷⁸⁸. Одразу ж після випуску гетьманської т. зв. Грамоти про федерацію, 15 листопада П. Скоропадський затвердив таємну урядову Постанову «Про асигнування 10.000.000 крб.

¹⁷⁸⁶ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 113.

¹⁷⁸⁷ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – С. 291.

¹⁷⁸⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 11, 12.

на організацію та на утримання Південної армії». Ці кошти доручалися міністрові фінансів «для передачі їх Урядові Всевеликого війська Донського»¹⁷⁸⁹.

Узагалі, як видно з проекту державного бюджету Української Держави, на сформування і утримання різних армій гетьманським урядом було витрачено 46 млн карбованців. П. Скоропадський пояснював такі кроки тим, що тоді він «усвідомлював, що для того, аби Україна мала право на існування, щоб вона мала дійсно світове значення, недостатньо було намагатися захищатися в своїх межах», він прагнув проводити «більш широку політику». І хоча українські соціалістичні кола вважали такі його дії зрадою й були проти допомоги Дону, проти витіснення більшовиків, він залишався переконаним, що тоді «єдиним, що могло дійсно зацікавити всі країни ENTENTE-и до ідеї України, саме була б боротьба з Радянською Росією далеко за межами України. Тільки це й могло в очах світу і в очах великоросів змирити їх з новою, що народжувалася, українською державністю»¹⁷⁹⁰.

Наприкінці листопада 1918 р., коли ситуація для Гетьманату була вкрай загостреною, гетьманський уряд, прагнучи послабити тиск республіканців на Київ й наступ більшовиків за ними, а також виграти час для мобілізації власних сил, намагався спонукати до активних дій денікінців. Між іншим, П. Скоропадський, незважаючи на те, що, як сам заявив на вигнанні, він весь час терпів від А. Денікіна «безобразную травлю» і що політична орієнтація Добровольчої армії йому зовсім не підходила через те, що «там проповідувалося повнійше заперечення України», вимушений був погодитися на надання цій армії фінансової допомоги. 27 листопада міністр фінансів доповів на засіданні уряду про надходження від Добровольчої армії прохання про асигнування їй 10 млн крб, на що урядом було постановлено «визнати, що 10.000.000 карбованців можуть бути асигнованими за відомих умов, що оголошать інтереси України в її спільній з іншими Державами боротьбі проти більшовиків»¹⁷⁹¹. Крім того, визнавалося необхідним зібрання у Києві в другій половині грудня конференції держав, що федеративно об'єднуються з Росією, і установаження при Добровольчій, Південній та Донській арміях українських представництв для узгодження їхніх дій з українським військом проти Радянської Росії.

30 листопада 1918 р. П. Скоропадський затвердив відповідну урядову Постанову про асигнування в розпорядження міністра фінансів

¹⁷⁸⁹ Там само. – Арк. 8.

¹⁷⁹⁰ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – С. 306.

¹⁷⁹¹ ЦДАВО України – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 64 зв.

10 млн крб «для видачі їх Головному Командуванню Добровольчої армії на видатки цієї армії, як безвідсоткову позику»¹⁷⁹². До завдання цієї праці не входить надання історико-політичної оцінки цих кроків гетьмана та його уряду, як і контраверз з приводу полеміки навколо т. зв. питання «грамоти про федерацію»¹⁷⁹³, а тому (зважаючи на тему монографії) зазначимо, що вищевказані (не виключено, що існували й інші) грошові суми були надані різним білогвардійським урядам (а отже, й небільшовицькій Росії) позичково.

Товарообмін з Прибалтикою не встиг налагодитися через катастрофічне становище тамошньої промисловості та торгівлі. Прояснити ситуацію з цього приводу може, наприклад, інтерв'ю, яке дав уповноважений Естляндії та Ліфляндії в Україні Г. Еменде, що приїхав у Київ для переговорів про налагодження товарообміну, катеринославській газеті «Слово»: «Уряд України, – сказав Г. Еменде, – став на комерційну точку зору. За хліб, цукор вимагає негайно доставляти товари, яких у нас зараз майже немає, бо більшість їх, наприклад, Нарвська мануфактура та подібні вивезені до Німеччини. Думаю, що все ж таки, деяку кількість паперу нам пощастить дати Україні... Якщо ж нам не налагодити постачання з України, населення наших міст голодуватиме. Особливо у безвихідному становищі Рига. Всі численні ризькі заводи являють собою тепер мертві кам'яні корпуси з бездимними димарями. Немає ні торгівлі, ні пароплавства». Налагодженню зв'язків з балтійськими країнами сприяло б відкриття нового торговельного шляху по воді з України на північ, план здійснення чого розроблявся в урядових інституціях Гетьманату. Російське агентство «Известия» повідомляло щодо цього питання: «Київ. 7 серпня. Особлива українська комісія досліджує в цей час два шляхи з'єднати Чорне море з Балтійським водами річок. Перший шлях: Дніпро-Бугський канал і Вісла (кінцевий пункт Данциг). Другий: Дніпро-Огінський канал – Німан (кінцевий пункт Кенігсберг або Мемель). Окрім того, накреслено з'єднати Дніпро з Двіною»¹⁷⁹⁴. Для вирішення деталей практичного втілення в життя такого грандіозного проекту, у Кенігсберзі ще з 27 липня 1918 р. перебувала спеціальна українська комісія на переговорах з німецькою стороною. Падіння Гетьманату не дало можливості збутися цьому задуму.

¹⁷⁹² Там само. – Спр. 92. – Арк. 14.

¹⁷⁹³ Дивіться: *Гай-Нижник П.* Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.; *Гай-Нижник П.* Геополітична пастка: Гетьманат та Антанта (1918 р.) // Україна дипломатична. – Вип. XX. – К., 2019. – С. 25–52; *Гай-Нижник П. П.* Грамота про федерацію 1918 р.: вимушений тактичний крок задля порятунку Української Держави чи завбачлива стратегія на відновлення єдиної Росії // Гілея. – 2018. – Вип. 138 (№ 11). – Ч. 3. Політичні науки. – С. 40–57.

¹⁷⁹⁴ Известия. – 1918. – 8 серпня.

4.3. Перша світова війна: державні витрати й фінансові наслідки для світової валютної системи

Перша світова війна, яка закінчилася у 1918 р. перемогою країн Антанти (Великобританія, Франція, Італія, США, Росія до Брестського миру) над Центральними державами (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина), мала не лише надзвичайні наслідки для фінансових систем європейських країн, але й істотно (власне остаточно) вплинула на трансформацію світової економічної думки щодо випуску і забезпечення паперових грошових знаків та практики ведення державного грошового господарства¹⁷⁹⁵.

За оцінкою Г. Фіска, прямі військові витрати за 52 місяці боїв 1914–1918 рр. склали 83,3 мільярда довоєнних доларів. Тобто Перша світова війна за прямими військовими витратами виявилася у 100 разів дорожчою за вартість війни між Францією та Пруссією 1870–1971 рр. і у 60 разів дорожчою за вартість Російсько-японської війни 1904–1905 рр.¹⁷⁹⁶ Однак англійські економісти незабаром визнали оцінку Г. Фіска заниженою, визначивши розмір військових витрат Першої

¹⁷⁹⁵ З 59 незалежних держав світу 34 були залучені у війну і лише 25 залишалися нейтральними. Алім Хан, емір Бухари, яку було приєднано до Росії у 1866 р. в якості Центрально-Азійського Бухарського емірату під російським протекторатом, у квітні 1917 р. оголосив про незалежність Бухари. Ставши на бік Німеччини Бухара з 1917 р. воювала проти Росії, щоби здобути свободу (у 1920 р., після затяжної війни з більшовиками, емір емігрував до Афганістану). Великобританія вперше з часів початку війни оголосила набір новобранців 2 лютого 1916 р., а Болгарія під час війни мобілізувала чверть свого чоловічого населення, що склало в загальній кількості 650 тис. вояків. Перші канадські солдати (чисельністю у 33 тис. чол.) висадились в Європі у Плімуті (Англія) через 10 тижнів після початку I світової війни, а перші американські підрозділи, що вступити у війну на боці Антанти, прибули до Європи лише навесні 1918 р. Одразу ж після початку війни в Європу було відправлено 70 тис. вояків з англійської Індії, зокрема: сікхи (Sikhs) та гуркаси (Ghurkas) з Гімаліїв, бенгальці-уляни (Bengal) з берегів Гангу, меграти-десантники (Mahrata) з центральних тропічних рівнин. В Європі вони продовжували носити тюрбани попри те, що решта військ була одягнута в уніформу-хакі. Приблизно 1 млн індійських військ прийняли участь у I світовій війні; майже 100 тис. з них було вбито або поранено. Кожен п'ятий австралієць і новозеландець, що залишили свої країни для боротьби з Центральними державами під час I світової війни, так і не повернувся до домівки (це, в загальній чисельності, склало 80 тис. осіб). В загальній кількості французькими колоніями було надано 587 тис. вояків; майже 520 тис. з них воювали на європейській території. Втрати британської армії внаслідок газових атак склали 188 тис. 706 осіб, з яких 6 тис. 062 особи – померли. Німецька армія внаслідок газових атак втратила 200 тис. осіб, 9 тис. з яких закінчили смертю. В битві на Мессині, зокрема, німці втратили 25 тис. осіб, з яких 7 тис. 500 осіб було взято в полон; британці втратили 17 тис. осіб вбитими та пораненими. У війну був залучений 91% усього населення земної кулі. Згідно з усередненими даними (відомості проф. Гікмана), I світова війна обійшлася населенню планети у 37 млн 50 тис. осіб (з них понад 10 млн – загиблі). Антанта та її союзники втратили 23 млн 350 тис., а німецький блок – 13 млн 700 тис. осіб.

¹⁷⁹⁶ Фиск Г. Э. Межсоюзнические долги. Исследование государственных финансов за военные и послевоенные годы. – М.: Финансовое издательство НКФ СССР, 1925. – С. 141.

світової війни у 186 мільярдів золотих доларів 1913 р. (тобто близько 11 трильйонів сучасних доларів США). При цьому варто зауважити й на тому, що то є лише прямі витрати на ту Велику війну, а разом з мінімально оціненими непрямими витратами (усі збитки, пов'язані з втратами людей та економіки, які погано піддаються фінансовій оцінці) вартість світового конфлікту 1914–1918 рр. перевищить 360 млрд золотих доларів США початку ХХ ст.

Слід врахувати, що на 1914 р. усі залізниці, доки, усі англійські судна на морях, увесь військовий флот «Володарки морів», промисловість, земельна власність і житловий фонд, інше майно Великої Британії оцінювалися в 70 млрд золотих доларів США, а усе національне багатство Франції та Італії тоді ж оцінювалося у 80 млрд золотих доларів США. Нагадаю також, що напередодні Першої світової війни щорічний національний дохід (тобто сукупний дохід усієї економіки) Британії оцінювався в 11 млрд золотих доларів, Німеччини – майже у ту ж суму, Росії – 7,5 млрд, Франції – 7,3 мільярда¹⁷⁹⁷.

Усього, за одну добу Першої світової війни країни, що воювали, витрачали близько 250 млн золотих доларів США початку минулого століття. Левова частка державних витрат воюючих держав витрачалася саме на бойові дії. Усі витрати Франції від 1914 р. по кінець 1918 р. склали 160 млрд франків, з яких понад 100 млрд пішло виключно на війну. У Німеччині з усієї суми витрат за роки Першої світової війни у 164 млрд марок, чисто військові витрати склали майже 132 мільярди. За роки війни Англія витратила на бойові дії 37% свого національного доходу (сукупного доходу всієї економіки), Німеччина – майже 32%, Франція – 26%, США – 15%. Російська імперія у 1915–1916 рр. витрачала на Першу світову війну майже 40% свого національного доходу. Найбільших економічних збитків від війни зазнали Велика Британія (30%), Німеччина (20%), Франція (15%), США (14%), а території, на яких точилися бої (особливо у Франції, Бельгії, Росії, Україні), були майже вщент зруйновано. Прямі військові втрати воюючих країн становили 208 мільярдів доларів США й перевищили у 12 разів золотий запас європейських країн. Було знищено третину національного багатства Європи¹⁷⁹⁸.

¹⁷⁹⁷ Дивіться: *Bresciani-Turroni C. The Economics of Inflation: a study of currency depreciation in post-war Germany.* – Londres, G. Allen & Unwin Ltd., 1937. – 464 p.; *Kuhlman E. Of Little Comfort: War Widows, Fallen Soldiers, and the Remaking of Nation after the Great War.* – New York; London: New York University Press, 2012. – 225 p.; *Muzzey D. S. History of our Country.* – Washington, 1952. – 884 p.; *Williams R. M. Inflation! Money, Jobs, and Politicians.* – Arlington Heights, 111: AHM Publishing Corporation, 1980. – 152 p.

¹⁷⁹⁸ Там само.

Як це не парадоксально, але саме руйнація внаслідок війни фінансових систем провідних європейських держав, катастрофічне знецінення їхніх грошових одиниць призвели до переходу на нову форму організації державних фінансів в усьому світові, основні засади якої є підмурівком й сьогоденних світових фінансів.

Перш за все, необхідно зазначити, що на час початку війни (1914 р.) номінальна вартість (face value) паперових грошей усіх розвинутих країн вказувалася на них у золотому співвідношенні, а грошові знаки певної держави забезпечувалися її золотим запасом. На міжнародному рівні така організація державних фінансів була виражена у світовому механізмі міжнародного золотого стандарту (international gold standart) – світовій валютній системі, що діяла на межі XIX–XX ст. У відповідності до неї, кожна країна встановлювала вартість своїх грошових одиниць у певній кількості золота¹⁷⁹⁹. За цією системою між країнами допускався й рух золота (gold flow), тобто державами гарантувалося його вільний приплив або відтік зі своєї території.

При золотому стандарті світовими грошима виступало золото, як засіб регулювання платіжного балансу і кредитні гроші (банкноти) окремих держав, розмінні на золото (в основному долар США та британський фунт стерлінгів). Для зміцнення національних грошей таких держав, як США та Великобританія, у якості світових грошей та за їх ініціативою використовувалися міжнародні валютні договори та валютні кліринги¹⁸⁰⁰.

Крім того, згідно вищезгаданого механізму міжнародного золотого стандарту, існувало й поняття експортної золотої крапки (gold export point), яким передбачалася наявність такого курсу іноземної валюти, вище якого її не купували, а експортували золото в іншу країну для здійснення там розрахунків. Український урядовець-економіст М. Тимофіїв так пояснював зміст тогочасної класичної фінансової

Михайло Тимофіїв

¹⁷⁹⁹ Золотий стандарт – грошова система, яка ґрунтується на золоті. Держава гарантує забезпечення золотом випущених в обіг грошей і встановлює тверду й незмінну відповідність національної грошової одиниці певній (чітко визначеній) кількості золота. Золотий стандарт переважав у фінансових системах європейських держав у др. пол. XIX – поч. XX ст. При цьому слід зауважити, що запасом золота, достатнім для забезпечення усієї грошової маси своєї валюти, дійсно володіла лише Британська імперія, натомість в інших європейських державах валюта насправді була забезпечена золотом лише частково, хоча й ця частка зазвичай була досить значною – понад половину.

¹⁸⁰⁰ Вперше міжнародний валютний договір був застосований на Генуезькій конференції 1922 р. Відповідно до цього долар США та англійський фунт стерлінгів були оголошені еквівалентами золота і введені в міжнародний обіг як світові гроші. Наступні міжнародні договори були оформлені на Бреттон-Вудській конференції 1944 р.

політики: «У всіх держав було завжди бажання унормувати цю систему так, щоб кількість грошей була пристосована до справжніх потреб народного господарства та щоби їх вартість була стабільною. Практика ряду останніх десятиліть показала, що ця стабільність і твердість курсу грошей кожної країни на міжнародньому ринку найкраще досягається тоді, коли курс паперових грошей або банкнотів стоїть нарівні зі своїм золотим парітетом, і тому удержання системи парітетів стало одним з головніших і найтяжчих завдань політики нотних банків... Зібрання по можливості більших запасів золота стало одним з домінуючих мотивів банкової діяльності»¹⁸⁰¹.

В основі такої думки стояла прийнята переважною більшістю тогочасних економістів субстаціональна («металічна») теорія фінансової організації. Саме по цій теорії і практиці ведення державних фінансів й було нанесено удар Першою світовою війною засобом руйнації фінансових систем європейських країн, шаленою інфляцією і, звісно ж, знеціненням національних валют.

Перша світова війна порушила ритм грошового обігу в Росії, а сільськогосподарська розруха ще більш підірвала фінанси імперії. Ще перед революцією обіг грошей у Росії був інфляційним і перебував у стані поступового, але швидкого розладу. Від передвоєнних років, коли на території імперії оберталось паперових грошей на суму в 1 млрд 600 млн руб. до 1 листопада 1917 р. їх маса збільшилася до 20 млрд рублів¹⁸⁰². Інфляція наростала з непоборною силою. Розвиток російського імперіалізму, як складової частини світового фінансового процесу, відбувався на рівні середньої ланки, а себто й у фарватері боржника світових кредитових держав та міжнародних банків.

За роки Світової війни, як повідомляв 6 квітня 1917 р. міністр фінансів Тимчасового уряду М. Терещенко, державний борг Росії виріс від 5,4–5,6 млрд рублів (за різними оцінками) у 1913 р. до 55 млрд рублів на весну 1917 року. Так, наприклад, за час війни (на кінець 1917 р.) Російською імперією було зроблено зовнішніх і внутрішніх боргів на близько 27.000.027 млрд руб. (на 1 січня 1913 р. державні борги імперії склали 8 млрд 858 млн 054 тис. руб.) і випущено паперових рублів, до того ж не забезпечених ні золотом, ані виробленими товарами, на близько 12 мільярдів. Маса російських кредитових білетів у обігу з 1 січня 1917 р. на 1 січня 1918 р. зроста з 9 млрд 103 млн руб. до 25 млрд 461 млн руб., за 1917 рік у ньому додатково з'явилося нічим не забезпечених грошових знаків ще на 16 млрд 358 млн рублів¹⁸⁰³.

¹⁸⁰¹ Тимофій М. До наших економічних перспектив. – С. 65–121.

¹⁸⁰² Туган-Барановський М. Політична економія. Курс популярний. – С. 126.

¹⁸⁰³ Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю. Національна валюта України (1918–1919 рр.). – С. 27.

Леонід Яснопольський

Девальвація рубля відбувалася чи не щоденно. Паперово-грошова інфляція призвела Росію до надзвичайного падіння рубля, який на початок 1918 р. оцінювався лише у 15 коп. у відповідності до золотого запасу імперського Державного банку і лише у 7 золотих коп. щодо обійнятого шаленою спекуляцією товарного ринку¹⁸⁰⁴. Лише один місяць війни коштував тоді російській скарбниці 0,5 млрд рублів. За підрахунками проф. Л. Яснопольського річна оплата на 5% виносила боргів у 1 млрд 665 млн рублів¹⁸⁰⁵. Собівартість залізничних перевезень на 1 версту за чотири роки війни (із 1917-м включно) зросла, наприклад, більше, ніж у 50 разів¹⁸⁰⁶, а заробітня платня, скажімо, столяра зменшилася вдвічі¹⁸⁰⁷. Крім того, вир революції остаточно розхитав загальноросійську фінансову систему і зруйнував налагоджений механізм податкових зборів.

З приходом до влади у Росії більшовиків радянським Наркоматом фінансів було розпочато активний випуск «дешевих» грошей (easy money policy), тобто необмежений випуск нічим незабезпеченої грошової маси. Як наслідок, вартість золотого довоєнного рубля порівняно з 1 січня 1917 р., згідно всеросійського індексу статистики, збільшилася на 1 січня 1918 р. з 2,93 до 20,46 одиниць, а на кінець 1918 р. сягнула 164 одиниць¹⁸⁰⁸. Вартість рубля падала і на європейському ринку. Так, якщо, наприклад, на Стокгольмському валютному ринку за 100 руб. у січні 1917 р. давали 192 шведські крони, то у грудні їхній паритет становив уже 44 крони, а на 1 січня 1918 р. котування чека на рублі взагалі було офіційно припинено.

У Європі ситуація була не менш складною. Воєнні видатки Європи у 1886 р. склали 4 млрд 268 млн франків і зросли до 1912 р. до 10 мільярдів, а на початок літа 1918 р. витрати лише на кожен місяць дійшли до 20 млрд франків. Якщо заборгованість усіх держав Європи у 1886 р. складала 66 млрд франків, то за роки війни вона сягнула

¹⁸⁰⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 26.

¹⁸⁰⁵ Шкіль М. Україна в боротьбі за державність. – Торонто, 1917. – С. 149.

¹⁸⁰⁶ Михайлов І. Д. Состояние железнодорожного транспорта // Народное хозяйство. – 1919. – № 5.

¹⁸⁰⁷ Робітничка газета. – 1918. – 14 серпня.

¹⁸⁰⁸ Экономическая жизнь. – 1934. – 31 травня.

150–160 мільярдів, а на покриття сплат по борговим зобов'язанням необхідно було 6,5 млрд франків¹⁸⁰⁹. На серпень 1918 р. борги зросли до 1.000 млрд франків; лише для сплати відсотків потрібно було кожнорічно 60 мільярдів¹⁸¹⁰.

Індекс витрат на життя, наприклад, у США зріс за 5 передвоєнних років (з 1910-го, коли він складав 93,1 по 1914 р. у 102,5) на 9,5 одиниць, то за 5 воєнних років (з 1915 по 1919 рр., відповідно, з 101,1 до 188,7) – на 87,6 одиниць¹⁸¹¹. На 1919 р. зовнішній борг США по кредитах складав 24 млрд дол. США, тоді як всесвітній запас золота становив 9 млрд доларів¹⁸¹², а всесвітній монетарний золотий запас складав (у німецьких марках) – 36.453 мільярда, з яких на Європу припадало близько 22 млрд марок (за англійськими підрахунками – близько 2 млрд фунтів стерлінгів¹⁸¹³). Долар же у 1920 р. мав вартість лише у 48 центів від вартості 1914 року¹⁸¹⁴. Принагідно зазначу, що Сполучені Штати не вели війни на своїй території.

За час війни фінансистам довелося рахуватися з такими числами, які раніше застосовувалися лише до астрономічних обчислювань. За даними німецької «Vossische Zeitung», якщо золотий запас європейських банків був у 1912 р. – 12 млрд 860 млн франків і срібла – 2 млрд 535 млн франків, чим забезпечувалося 25 млрд 173 млн франків паперових грошей, то за час війни кількість паперових грошей збільшилася втричі (приблизно на 80–90 млрд), тоді як запаси золота зменшилися через вивіз його до Америки та до нейтральних держав¹⁸¹⁵. За підрахунками відомого тогочасного вітчизняного економіста польського походження А. Вольського, на кінець 1917 р. – початок 1918 р. золоті запаси емісійних банків усього світу склали не більш як 30 млрд франків, а війна вже обійшлася воюючим країнам не менш як у 700 млрд франків, до того ж ще й короткотермінові зобов'язання держав, що брали участь у війні, склали близько 45 млрд франків¹⁸¹⁶.

Істотного удару внаслідок війни зазнала й фінансова система Франції. З початком Першої світової війни Франція припинила дію золотого стандарту, тоді ж фактично розпався й Латинський монетний

¹⁸⁰⁹ Vossische Zeitung. – 1918. – 28 червня.

¹⁸¹⁰ Известия союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – № 13–15. – 12 серпня.

¹⁸¹¹ Historical Statistics of the United States: Colonial Times. – Washington: U. S. Department of Commerce, 1957. – С. 127.

¹⁸¹² Тимофіїв М. До наших економічних перспектив. – С. 75.

¹⁸¹³ Wolkwitschafliche Chronik. – 1918. – листопад.

¹⁸¹⁴ Muzzey D. S. History of our Country. – Washington, 1952. – С. 496.

¹⁸¹⁵ Vossische Zeitung. – 1918. – 28 червня.

¹⁸¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 34.

Золотий французький франк
(1906 р.)

союз (хоча офіційно його було розпущено лише у 1927 р.¹⁸¹⁷). Наприкінці 1917 р. золотий запас Французького банку складав близько 5 млрд франків, а випуск банкнотів досяг у Франції 21 млрд франків¹⁸¹⁸. Загальні втрати Франції під час війни оцінюються в 134 млрд золотих франків, а її промислове виробництво скоротилося на 40%, сільськогосподарське – на третину, експорт – майже на половину. Величезні витрати на військові потреби підірвали стабільність французької валюти: витрати на війну, інфляцію та післявоєнну реконструкцію, частково фінансувалися шляхом друку більшої кількості грошей, зменшуючи купівельну спроможність франка між 1915 і 1920 рр. на 70%. Країна перестала відігравати роль світового кредитора, особливо після втрати інвестицій (приблизно 4 млрд доларів США), вкладених у Російську імперію. Загальний державний борг Французької Республіки у 1920 р. становив 300 млрд франків, з них 62 млрд франків (7 млрд дол. США) – це зовнішній борг¹⁸¹⁹.

Ці співвідношення до золотих паритетів і руйнації стабільності й вартості європейських грошових одиниць завдали головного удару субстаціональній («металічній») теорії фінансів. Економістами, скажімо, на прикладі тієї ж Франції, було підраховано, що якщо б вартість паперових грошей визначалася золотими запасами національних банків, то французький паперовий франк коштував би близько 24 золотих сантимів, тоді як той самий паперовий французький франк розцінювався на Нью-Йоркській біржі у вересні 1917 р. у 38¹/₂ золотих сантимів.

Отже, як заключав перший директор Державного банку УНР М. Кривецький, «з складання цих фактів витікає, що, по перше, війна

¹⁸¹⁷ На початку другої половини XIX ст. кілька європейських країн (Франція, Бельгія, Італія та Швейцарія) вдалися до спроби зберегти біметалізм, уклавши на конференції 1865 р. міжнародну угоду – т. зв. Латинський монетний союз. Латинський монетний союз (фр. L'Union monétaire latine, англ. The Latin Monetary Union (LMU)) було засновано 23 грудня 1865 р. з метою уніфікації кількох європейських валют в єдину валюту, яка була б використовувана у всіх країнах-учасниках. Це була перша спроба міждержавного регулювання грошових систем. На території держав Латинського монетного союзу зберігалось вільне карбування монет із золота та срібла при підтриманні твердого співвідношення між золотими та срібними монетами (1:15,5), однаковий металевий вміст (вага та проба) грошових одиниць, вільний обіг монет одних країн-членів на територіях інших. Такий блок мав зміцнити позиції країн-членів відносно інших європейських країн, передусім Великої Британії та Німеччини. Союз фактично розпався з початком Першої світової війни, офіційно був розпущений 1 січня 1927 р.

¹⁸¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 34.

¹⁸¹⁹ Там само.

розбила упередження, в силу якого курс банкнотів визначався золотими запасами національного банку; по друге, золоті запаси емісійних банків надто мізерні для того, щоб крити суми по військовим видержкам і по третє більшість воюючих країн надто переповнені паперовими грошима для того, щоб ці країни могли повертатися шляхом колосальних жертв до золотої валюти, що не має ніякого практичного значення»¹⁸²⁰.

Таким чином війна довела вірність функціональної теорії, згідно якої вартість національної валюти опирається головню на виробничий потенціал держави, її промислове й надрове майно тощо. В основу вартості національної валюти державний авторитет і перспективу праці було закладено також і економічною теорією Кнаппа тощо.

Фінансові ж витрати на війну склали для країн Антанти 125 млрд дол. США, а для Центральних держав – 60 млрд дол., з яких витрати: Німеччини склали майже 38 млрд дол.; Великобританії – 35 млрд дол.; Франції – 24 млрд дол.; Росії – 22 млрд дол.; США – 22 млрд дол.; Австро-Угорщини – 20 млрд доларів¹⁸²¹. Відтак усі воюючі країни у 1914–1918 рр. активно позичали гроші в борг як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Великобританія, Франція, Італія та Росія в цілому позичили ззовні 11 млрд доларів (у цінах 1913 р.). Більшу частину цих позик надали банкіри США – 9,5 мільярдів доларів. З цих коштів понад 2,5 млрд пішло на закупівлю зброї, ще 1,6 млрд – на закупівлю бавовни (з якої робили не тільки тканини для уніформи, а й, перш за все, порох). Решта 5,4 млрд пішло на закупівлі різної сировини, необхідної для військової промисловості.

У Великій Британії різко зменшилися основні показники: національного багатства – на половину; промислового виробництва – на 20%; експорту товарів – удвічі. Згідно зі статистичними даними, видатки на військові потреби Великої Британії збільшилися з 19% від національного доходу в 1914 р. до 56,3% у 1916 р., загальні витрати становили близько 11 млрд ф. ст., внутрішній державний борг збільшився у 12 разів і досяг 7,8 млрд ф. ст., зовнішній борг – 1,15 млрд ф. ст., з яких 850 млрд ф. ст. (або 4 млрд дол.) – це борг перед США (виплати становили до 40% від державного бюджету країни впродовж багатьох років)¹⁸²². Зазнав втрат й досить міцний фунт стерлінгів, вартість яко-

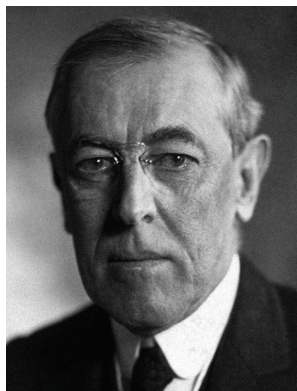
¹⁸²⁰ Там само.

¹⁸²¹ Гай-Нижник П. Перша світова війна: державні витрати й фінансові наслідки для світової валютної системи // Велика війна 1914–1918: витоки, характер, наслідки. – К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. – С. 416.

¹⁸²² *The Interest Burden of Inter-Government Debts // The Economic World. – Vol. 110. – 1922. – 2 September. – P. 342.*

го за час війни знизилася на 20–25%¹⁸²³. Світова фінансова столиця з Лондона перемістилася до Нью-Йорка.

Гіперінфляція охопила Австрію та Угорщину (які зазнали поразки у війні), Польщу та інші держави. З початком Першої світової війни (1 серпня 1914 р.) розмін банкнот на золото в Австро-Угорщині було припинено і в подальшому вже не поновлювався¹⁸²⁴. Зростання ж військових витрат змусило уряд держави вдаватися до додаткової емісії й, відтак, за час Світової війни кількість банкнот в обігу Австро-Угорщини збільшилася у 13,17 рази. Золоте забезпечення крони, що до 1 серпня 1914 р. становило 75%, до моменту розпаду Австро-Угорщини склало лише мізерний 1%. Вартість же життя зросла у 16,4 рази, а національна валюта впала щодо долара США втричі¹⁸²⁵. Монети з дорогоцінних металів заміщалися в обігу паперовими грошима, в тому числі й наново запровадженими банкнотами вартістю в 1 та 2 крони, які до війни не випускалися. Розмінні ж монети стали карбувати з більш дешевих сплавів. У підсумку, у 1918 р. було емітовано до обігу банкноту найбільшого номіналу – 10 тис. крон (до війни ж, натомість, найбільший номінал становив 1 тис. крон)¹⁸²⁶. За англійський фунт стерлінгів у березні 1919 р. у Відні, наприклад, платилося 113 австрійських крон, а за 100 українських карбованців – 160–170 крон¹⁸²⁷.

Вудро Вільсон

США вступили у Велику війну 6 квітня 1917 р. (до тієї пори ця нейтральна держава була єдиною країною, що зберігала золотий стандарт, при цьому – без обмежень в експорті та імпорті від 1915 по 1917 рр.). Експорт золота було заборонено президентом В. Вільсоном по вступі держави у війну на боці країн-членів Антанти, а відтак США призупинили золотий стандарт для іноземного обміну. Перша світова війна стала першим кроком до становлення долара США як світової резервної валюти, а самі Сполучені Штати перевтілилися з країни-боржника на державу-кредитора. Між 1914 і 1917 рр. промислове виробництво збільшилося на 32%, а ВВП зріс майже на 20%; обсяги експорту до воюючих країн швидко

¹⁸²³ Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 28.

¹⁸²⁴ Rádóczy G. A legújabb kori magyar pénzek (1892–1981). – Budapest: Corvina, 1984. – P. 16.

¹⁸²⁵ Pasvolksy L. Economic Nationalism of Danubian States. – London, 1928. – P. 29; Rothschild K. W. Austria's Economic Development between the two Wars. – London, 1947. – P. 21–22.

¹⁸²⁶ Cuhaj G., Michael T., Miller H. Standard Catalog of World Coins 1901–2000. – Iola: Krause Publications, 2011. – P. 121–122, 1045–1046; Cuhaj G. S. Standard Catalog of World Paper Money. General Issues 1368–1960. – Iola: Krause Publications, 2008. – P. 86–87.

¹⁸²⁷ Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 28.

зростали протягом перших чотирьох років війни від 2 доларів у 1913 р. до 2,25 млрд доларів у 1917 році.

Попри те, що на ведення бойових дій Штати втратили 32 млрд дол., США за роки Першої світової війни перетворилися на високорозвинуту індустріальну державу, наймогутнішу країну світової економіки, національне багатство якої зросло на 40%, де було сконцентровано 1/2 золотого запасу світу, вартість промислової продукції збільшилася з 23,9 до 62 млрд дол. Пришвидшився процес концентрації промисловості та банківської системи (за роки війни в Америці з'явилися 17 тис. нових мільйонерів)¹⁸²⁸.

Крім того, перед США провідні країни Європи мали величезні суми заборгованості за кредитами і позиками воєнного часу (мільйони доларів США, включаючи зобов'язання за відсотками), а саме: Великобританія – 4,600, Франція – 3,990, Італія – 2,015, Росія – 242. Загальна заборгованість усіх країн перед Сполученими Штатами по кредитах і позиках військового часу, за оцінками Г. Фіска, склала на 1923 р. 11,8 млрд доларів. Таким чином, на Великобританію довелося 39,0% усіх іноземних боргових зобов'язань військового часу перед США, на Францію – 33,8%, на Італію – 17,1%, а на Росію – 2,1%¹⁸²⁹. Загальна ж сума зовнішньої заборгованості країн Європи за роки Першої світової війни збільшилася більш, ніж у п'ять разів у порівнянні з 1913 роком. Для Англії та Франції зовнішні позики покрили майже п'яту частину усіх витрат на війну, а для Італії та Російської імперії – майже чверть.

Проте, в основному, військові витрати покривалися шляхом внутрішніх позик, випущених державами-учасниками війни на загальну суму у 79 млрд довоєнних доларів. Так, наприклад, у 1917 р. у Великобританії були випущені національні облігації «військової позики» під 5% річних й придбали їх понад 3 мільйонів британців (виплата боргів і відсотків за цими облігаціями розтягнулася до початку XXI ст., більше того – ще наприкінці 2014 р. уряд Британії залишався винним за облігаційні позики 1917 р. понад 218 млн фунтів стерлінгів).

Отже, війна завдала інфляційного удару по усіх країнах Європи. Для фінансування Першої світової війни європейськими країнами довелося продати більшу частину своїх закордонних капіталовкладень

¹⁸²⁸ *Spencer Tucker (Hrsg.). The Encyclopedia of World War I. A Political, Social and Military History. – Santa Barbara: Verlag ABC-Clío, 2005. – S. 273; Clodfelter M. Warfare and Armed Conflicts: A Statistical Encyclopedia of Casualty and Other Figures, 1492–2015. – Jefferson, NC: McFarland & Company, Inc., 2017. – P. 433.*

¹⁸²⁹ *Фиск Г. Э. Межсоюзнические долги. Исследование государственных финансов за военные и послевоенные годы. – С. 141.*

та інвестицій. Так, Великобританія у 1914–1918 рр. продала іноземних цінних паперів на 300 млрд сучасних доларів США, Франція – на 60 млрд, Німеччина – на 49 млрд доларів у сучасних цінах. Після продажу закордонних активів та отримання мільярдних позик від Вашингтона, Франція та Великобританія перетворилися з кредиторів США в їхніх боржників, а самі Сполучені Штати саме за підсумками тієї війни стали світовим кредитором (до війни Британія, наприклад, мала одну з найпотужніших економік у світі, на яку припадало 40% від усіх іноземних інвестицій планети, проте по війні Об'єднане Королівство стало боржником на суму у 850 млн фунтів, близько 40% з яких припадало на США¹⁸³⁰).

За роки світової війни було знищено цінностей (з урахуванням продуктивності праці загиблих і покалічених людей) на суму 1 трлн 200 млрд золотих марок (до 1914 р. усе світове багатство оцінювалося сумою в 2 трлн 400 млрд золотих марок). Причому (для порівняння), збиток від усіх воєн на земній кулі за період 1793–1905 рр. склав лише 83 млрд марок. Національні багатства більшості держав (і переможців, і переможених) значно зменшилися. У 1914 р. та у 1919 р. вони склали: для Великобританії – 325 та 275, для Франції – 260 та 180, для Росії – 250 та 100, для Німеччини – 375 та 250, для Австро-Угорщини – 170 та 100, для Італії – 100 та 80 млрд золотих марок. Лише США та Японія у цьому сенсі виявилися у виграві. Для них баланс виявився: 850 і 1200 та 80 і 100 млрд золотих марок відповідно.

Проте, найбільшої (нищівної) руїни своїми наслідками Світова війна завдала фінансовій системі Німеччини, що призвело до катастрофічного падіння вартості марки. Витрати Німеччини становили 150 мільярдів марок, а державний борг збільшився з 5 до 160 мільярдів марок. У 1918 р. порівняно з 1913 р. обсяги промислового виробництва скоротилися на 43%, сільськогосподарського – на 35–50%, національне багатство зменшилося удвічі. Незважаючи на те, що кайзерівська Німеччина вела війну на чужому терені з 1914 р., на кінець 1918 р. курс німецької марки щодо американського долара впав відповідно з 4,2 марки до 8 марок¹⁸³¹.

Після поразки Німеччини у Світовій війні на країну очікувала фінансова прірва. До цього певною мірою долучилися й держави-переможниці (країни Антанти, надто – Франція), які прагли за рахунок переможених певною мірою поліпшити свій фінансовий стан. Під час

¹⁸³⁰ *The Interest Burden of Inter-Government Debts // The Economic World. – Vol. 110. – 1922. – 2 September. – P. 342.*

¹⁸³¹ *Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 27.*

розробки пункту цього договору один з творців Версальського миру, найближчий радник прем'єр-міністра Ж. Клемансо, представник Франції в більшості комісій під час опрацювання тексту мирного договору А. Тардьє застосовував формулу, що стала потім загальновідомою як: «Німець заплатить за все». Під час редагування будь-якої статті договору це гасло було вирішальним. Так, наприклад, 2 вересня 1919 р., виступаючи у Палаті депутатів від імені уряду й пропонуючи ратифікувати Версальський договір, А. Тардьє заявив: «Ми отримали все, що вимагали, навіть більше»¹⁸³².

Андре Тардьє

27 квітня 1921 р. німецькому урядові (тоді вже Ваймарської Республіки) було представлено шалений рахунок репараційних виплат союзникам¹⁸³³ – 132 млрд золотих марок, з яких на частку Франції належало 52% німецьких виплат, Британії – 22%, Італії – 10%, Бельгії – 8%, Японії та Португалії (дві дивізії якої теж брали участь у війні з німцями) – по 0,75%. Решта 6,5% розподілялися між Югославією, Румунією, Грецією та іншими дрібними країнами, що встигли оголосити війну Німеччині до 1918 року¹⁸³⁴. Ця сума істотно перевищувала податкозборчі можливості Німеччини, яка й без того мала величезний бюджетний дефіцит¹⁸³⁵.

Державний бюджет Ваймарської Республіки на 30 липня 1920 р. складав 239 млрд 800 млн марок з додатком 72 млрд марок паперових грошей (для порівняння: держбюджет США складав на тоді 23 млрд 941 млн 972 тис. 781 дол., Великобританії – 1 млрд 278 млн ф. стерл., Франції – 254 млрд фр., Італія на 1 червня 1919 р. – 76 млрд 100 млн лір)¹⁸³⁶. За таких умов, аби сплатити свої рахунки, німецький уряд запустив друкарський верстат. Як наслідок, у 1922 р. ціни в Німеччині зросли на 5470%, а у 1923 р. ціни зросли до космічних меж – у 1.300.000.000.000 разів. Фунт масла коштував 1,5 млн марок, м'яса – 2 млн марок, одне

¹⁸³² Тардьє А. Мир. – М.: Госполитиздат, 1943. – С. VII.

¹⁸³³ Такі виплати тоді офіційно іменувалися «репарації», від латинського *reparation* – буквально «відновлення», позаяк формально виплати призначалися для ліквідації завданих Німеччиною в роки війни шкоди.

¹⁸³⁴ Williams R. M. Inflation! Money, Jobs, and Politicians. – Arlington Heights, 111: AHM Publishing Corporation, 1980. – P. 2.

¹⁸³⁵ Окрім фінансових репарацій, Німеччина втратила 13,44% основної території (де проживало 9,5% населення Другого Райху) і 100% колоній. Австро-Угорська та Російська імперії зникли з політичної карти світу. Туреччина (вже не імперія) позбулася 1,22 млн кв. км своєї території (68,2%), а Болгарія втратила 7,7% території.

¹⁸³⁶ Тимофіїв М. До наших економічних перспектив. – С. 75.

яйце – 60 тис. марок. Як свідчив Р. Вільямс, «ціни росли так швидко, що офіціанти декілька разів змінювали їх в меню під час сніданку. Іноді відвідувачі ресторанів платили за скуштуваний обід вдвічі більше тої ціни, котра значилася в меню, коли вони тільки робили замовлення»¹⁸³⁷.

Влітку 1921 р. курс долара перевищив 100 марок, літом 1922 р. досяг вже 500, а 15 листопада 1923 р. курс долара США становив 4,2 більйона марок¹⁸³⁸. Тоді ж, внаслідок нестримної емісії, випуск грошей у Німеччині перетнув межу у 92 квінтільйона (92 з 18-ма нулями) марок. На грудень 1923 р., порівняно з груднем 1919 р., обсяг обігової грошової маси в Німеччині зріс з 50 млрд до 496.585.345.900 млрд марок!¹⁸³⁹ З цього часу (1923 р.) директором емісійного Державного банку Німеччини Г. Шахтом (пізніше, за влади А. Гітлера, він став райхсміністром) було розпочато грошову реформу шляхом випуску так званої «рентенманки», яка обмінювалася у співвідношенні одна рентенмарка до десяти більйонів старих марок. Населення прийняло нову грошову одиницю з довір'ям і оптимізмом. Курс рентенмарки одразу ж устійнився і довгий час залишався стабільним, незважаючи на те, що вона й не була забезпечена золотом¹⁸⁴⁰.

Новий репараційний план для Німеччини було розроблено міжнародним комітетом експертів під головуванням Ч. Дауеса 16 серпня 1924 р. на Лондонській конференції представниками країн-переможниць і прийнято Німеччиною (діяв до 1929 р.). Основною метою плану було відновлення промислового потенціалу Німеччини й забезпечення виплат репарацій країнам-переможцям. План передбачав надання Німеччині британсько-американської позики у сумі 200 млн дол., у тому числі 100 млн дол. виділяли американські банки. Вважалося, що відбудова, піднесення господарства, оздоровлення фінансів сприятиме

Чарлз Дауес

¹⁸³⁷ Williams R. M. Inflation! Money, Jobs, and Politicians. – P. 2.

¹⁸³⁸ Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 27.

¹⁸³⁹ Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. – С. 270.

¹⁸⁴⁰ Після об'єднання німецьких земель у спільну державу у 1871 р. єдиною німецькою валютою стала золота марка з прив'язкою до золота (звідки й назва). Золотий стандарт було скасовано з початком Першої світової війни, яка призвела до повного знецінення паперових грошей і появи різних грошових одиниць, т. з. нотгельдів, які мали місцеві (тереневі) обіги. У 1919 р. у Німеччині було запроваджено паперову марку, яка також зазнала гіперінфляції. У 1923 р. до обігу було введено рентну марку, а у 1924 р., паралельно з останньою, ще й райхсмарку. Обидві валюти проіснували до кінця Другої світової війни.

регулярній сплаті репарацій Франції та Великобританії, які, своєю чергою, покриватимуть заборгованість США.

План встановлював розміри платежів Німеччини у перші п'ять років по 1–1,75 млрд марок на рік, а потім – по 2,5 млрд марок на рік. Для забезпечення платежів передбачалося встановити контроль союзників над німецьким держбюджетом, Державним банком Німеччини, грошовим обігом і кредитом, залізницями. Контроль здійснювався спеціальним комітетом експертів, яку очолював генеральний агент з репарацій. За 6 років дії цього плану Німеччина сплатила 7,5 млрд марок. У 1929 р. було прийнято новий план американського підприємця і банкіра К. Юнга¹⁸⁴¹, за яким обсяги репарацій зменшувалися до 113,9 млрд марок, а щорічні платежі встановлювалися у розмірі 2,5 млрд марок. Виплати були розтягнені на 55 років. У відповідності з планом, усі види контролю над Німеччиною та її господарством та фінансами скасовувалися. Для отримання репарацій та їх розподілу було створено Банк міжнародних розрахунків. Цей банк відіграв провідну роль у фінансуванні основних галузей німецької економіки та сприяв подальшому прив'язуванню Німеччини до економічних процесів у США. Лише 3 жовтня 2010 р. Німеччина останнім траншем у 70 млн євро завершила виплату репарацій, накладених на неї Версальським мирним договором 1919 р. (269 млрд золотих марок – еквівалент приблизно 100 тис. тонн золота)¹⁸⁴².

Після закінчення Першої світової війни платити «репарації» переможцям мусила не тільки Німеччина, але й її союзники. У 1923 р. країни-переможці вирішили, що протягом 20 років, починаючи з січня 1924 р., Угорщина буде сплачувати репарації в розмірі 200 млн золотих крон, а також мала би відшкодувати половину державного боргу колишньої Австро-Угорської монархії. Іншу союзницю Німеччини – Болгарію, також було фінансово покарано. Її зобов'язали протягом 37 років, починаючи від 1920 р., виплатити величезну для неї суму в 2,25 млрд золотих франків¹⁸⁴³.

Перша світова війна спричинила Європі величезні економічні і фінансові збитки, але, разом з тим, й прискорила перебудову буржуазних країн в напрямку розбудови т. зв. капіталізму з людським обличчям (соціального капіталізму) та остаточно зруйнувала упередження про

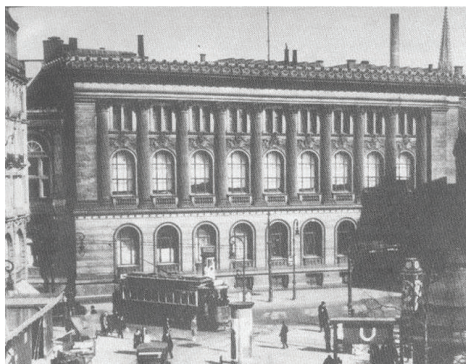
¹⁸⁴¹ Ладиченко Т. Перша світова війна. 1914–1918 рр. // Історія України. – 2006. – № 33–34. – С. 34–41.

¹⁸⁴² Виплати припинялися після приходу до влади А. Гітлера в Німеччині у 1933 р. й були відновлені після Лондонського договору 1953 року.

¹⁸⁴³ Докладніше дивіться: *Bresciani-Turroni C. The Economics of Inflation: a study of currency depreciation in post-war Germany.* – Londres, G. Allen & Unwin Ltd., 1937. – 464 p.

обов'язкове «золоте підґрунтя» успішного функціонування фінансово-го господарства й валютної стійкості. До 1920 р. курс фунта стерлінгів відносно долара США знизився на 1/3, французького франка та італійської ліри – на 2/3, німецької марки – на 96%. Тож золотомонетний стандарт припинив своє існування в державах, що воювали, а пізніше і в більшості інших країн (окрім США, де він протримався до 1933 р.): було припинено розмін банкнот на золото, заборонено вивозити його за кордон, золоті монети вийшли з обігу і перетворилися на скарб¹⁸⁴⁴.

Відновлення економіки Європи відбувалося за допомогою фінансових і монетарних інструментів. У 1919 р. США повернулися до золотого стандарту, а на міжнародних конференціях у Брюсселі 1920 р. і Генуї 1922 р. були ухвалені рішення про доцільність повернення до фінансового золотого паритету. У Генуї на Міжнародній економічній конференції тоді й

Райхсбанк (Берлін, Німеччина)

було визначено принципи другої світової валютної системи, в основу якої покладалася золотодевізний стандарт, сформований на золоті і провідних валютах, конвертованих у золото. Новий принцип світової валютної системи юридично закріплювався міждержавною угодою.

Система ця базувалася на наступних принципах:

- золото і девізи – іноземні валюти;
- національні гроші почали використовуватися як міжнародні платіжні і резервні засоби, що знімало обмеження, пов'язані із застосуванням золотомонетного стандарту, але водночас ставило світову валютну систему в залежність від стану провідних національних економік (проте, в період між двома світовими війнами статус резервної не був офіційно закріплений за жодною з валют, а фунт стерлінгів і долар США боролися за лідерство в цій сфері);
- зберігалися золоті паритети;
- конвертованість валют у золото могла здійснюватися як безпосередньо (валюти США, Франції, Великобританії), так і опосередковано, через іноземні валюти;
- був відновлений режим вільно плаваючих валютних курсів;
- валютне регулювання стало новим елементом світової

¹⁸⁴⁴ У перебігу грошової реформи 1924–1929 рр. повернення до золотого стандарту було проведено у двох урізаних формах – золотозливкового і золотодевізного стандартів.

фінансової системи і здійснювалося у формі активної валютної політики, міжнародних конференцій і нарад.

Країни-переможниці отримали для себе вирішальні односторонні політичні переваги перед рештою валют світу. Усі прямі військові витрати, за оцінкою американських банкірів, 1924 р. розділилися для воюючих коаліцій наступним чином: на частку країн Антанти довелося 69,64% загальної суми, а на частку Німеччини та її союзників – 30,36%. Міцна довоєнна німецька золота марка була знецінена і витіснена з ринку провідних світових валют.

Упродовж 1924–1929 рр. держави Європи стабілізували національні валюти. За золотовалютною формою центральні банки розмінювали банкноти на іноземну валюту, що конвертувалася на золото. Під впливом закону нерівномірності розвитку, внаслідок Першої світової війни валютно-фінансовий центр перемістився з Західної Європи до США, а Нью-Йорк перетворився у світовий фінансовий центр. За золотовалютною формою центральні банки розмінювали банкноти на іноземну валюту (девізи), що конвертувалася на золото. Такою валютою були долари США та англійські фунти стерлінгів.

Заборгованість США у 1913 р. досягала 7 млрд дол., а вимоги – 2 млрд дол.; до 1926 р. зовнішній борг США зменшився більш ніж удвічі, а вимоги до інших країн зросли у 6 разів (до 12 млрд дол.). При цьому відбувся перерозподіл офіційних золотих резервів. У 1914–1921 рр. чистий приплив золота до США (в основному з Європи) склав 2,3 млрд дол.; у 1924 р. 46% золотих запасів капіталістичних країн виявилися зосередженими в США (у 1914 р. – 23%). Відтак, практично, лише США були майже єдиною країною, що зберегла золотомонетний стандарт, а курс долара до західноєвропейських валют підвищився на 10–90%. У 1925 р. Велика Британія і Франція запровадили золотозливковий стандарт, коли центральні банки обмінювали банкноти лише на зливки золота вагою 12,5 кг¹⁸⁴⁵.

У ході економічної кризи 1929–1933 рр., золотий стандарт 1931 р. було відмінено у Великій Британії та США, оскільки він не міг обслуговувати світогосподарські зв'язки. Для міжнародних розрахунків і як резерви платіжних коштів використовували золото, долари США та англійські фунти стерлінгів. Змінився міжнародний фінансовий статус США. Країна ліквідувала майже половину заборгованості, стала кредитором багатьох держав на загальну суму 15 млрд дол., у тому числі приватні інвестиції становили 7 млрд доларів. У світовій

¹⁸⁴⁵ Докладніше дивіться: *Kuhlman E. Of Little Comfort: War Widows, Fallen Soldiers, and the Remaking of Nation after the Great War.* – New York; London: New York University Press, 2012. – 225 p.

фінансово-кредитовій системі панівне місце посів американський долар.

У 1931 р. було створено «стерлінговий блок» – валютне угруповання, в межах якого усі міжнародні розрахунки прив'язували до фунта стерлінгів. Країни-учасниці (члени Британської імперії, окрім Канади, а також Нідерланди, Португалія, Греція, Туреччина, Аргентина, Бразилія, Болівія, Парагвай) були зобов'язані передавати свої валютні резерви до загального резервного банку у Лондоні. Учасники блоку девальвували свої валюти одночасно з фунтом стерлінгів. Він обслуговував половину світового товарообігу.

У 1930-х роках світова економіка поділилася на квазіавтаркічні блоки. За ухвалами Всесвітньої конференції 1933 р. фактично утворилися регіональні валютні зони: золота – на чолі з США; стерлінгова – з центром у Великій Британії; валютного контролю Центральної та Південно-Східної Європи з домінуванням німецької марки; єни – з домінуванням Японії на Далекому Сході. У 1936 р. валютна угода між Францією, Великою Британією та США закріпила принцип керованих валютних курсів. У 1930-х роках було створено Банк міжнародних розрахунків (БМР) зі штаб-квартирою у м. Базель (Швейцарія). Золото відтоді перестало бути домінантою у фінансовому світі, а грошове господарство європейських країн стало на якісно новий шлях свого розвитку, хоча й не втратило у ньому певної ваги.

Війна (дорогою ціною) прискорила еволюцію світового фінансового ринку, підштовхнувши Європу та Америку до вдосконалення своїх фінансових систем. Результати цих перетворень сьогодні втілені у моделях ведення державних і банківських фінансів США, Канади, Великої Британії, Франції, Німеччини та інших країн Західної Європи.

РОЗДІЛ 5

МИТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ І УКЛАДАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ НА 1918 РІК (січень–грудень 1918 рр.)

Розділ 5

МИТНО-ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ І УКЛАДАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ НА 1918 РІК (січень–грудень 1918 рр.)

З офіційним визнанням Української Народної Республіки у 1918 р. країнами Почв'рного блоку (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною) і виходом України де-юре на міжнародну арену не лише як військово-політичного чинника, а й торговельно-економічного суб'єкта міждержавної політики, перед урядом Центральної Ради постало питання не лише збройного захисту кордонів УНР, а й оборони її експортно-імпортних інтересів та зміцнення фінансової системи. Одним з дієвих важелів захисту внутрішнього ринку країни і, водночас, його регулятором та засобом поповнення державного бюджету є митна політика державного утворення.

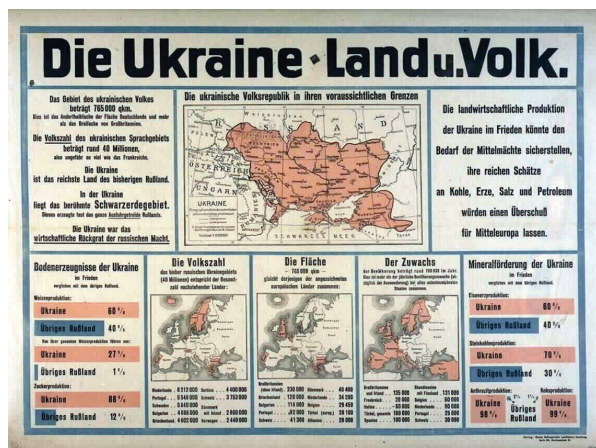
5.1. Становлення митної служби в Україні

Митна політика є однією з найважливіших складових державної фінансово-податкової та економічної політики. Мито – це фінансово-економічний інструмент захисту внутрішньої торгівлі та окремих галузей економіки від конкуренції іноземних товарів, сприяння прогресу вітчизняної промисловості та протекціоністського впливу на розвиток національної торгівлі, засіб боротьби за ринки збуту, сфери впливу, демпінгу тощо¹⁸⁴⁶. Митом є грошові збори, що стягуються відповідними державними органами при виконанні ними певних функцій в сумах, передбачених законодавством даної країни. Такі збори поділяються на митні¹⁸⁴⁷ та внутрішньодержавні. Митне мито є державним грошовим збором з транзитних товарів, а також з тих, що ввозяться, вивозяться, майна, цінностей, які пропускаються через кордон країни під контролем митного відомства.

¹⁸⁴⁶ Протекціонізм: 1) економічна політика держави, що має за мету захистити національний внутрішній ринок від іноземної конкуренції шляхом запровадження високих пошлин на товари, що ввозяться в країну, обмеження або заборони ввезення певних товарів та інших мір; 2) система протекцій.

¹⁸⁴⁷ Митні пошлини (збори) – грошовий збір з товарів, майна та цінностей, що пропускаються через кордон під контролем митниці; різновид непрямого податку. Діляться на вивізні, ввізні та транзитні. Стягуються за ставками, встановленими митним тарифом на одиницю товару або ціну.

Мито завжди використовувалося й як один з економічних регуляторів ціноутворення на світовому ринку. Виступаючи в якості додаткового податку, що збільшує ціни товарів на імпорт, митні збори знижують конкурентноздатність цих товарів і таким чином сприяють зростанню норми прибутку окремих галузей національної економіки. Таким чином, мито є одним з важелів економічної, а отже й національної безпеки держави. Забезпеченням його отримання, як правило, виступають митні установи держави.

Німецький плакат «Die Ukrainische Volksrepublik in ihren voraussichtlichen Grenzen» («Українська Народна Республіка в її можливих межах») зі статистичними відомостями щодо українських земельних, людських та господарчих ресурсів (1918 р.)

члени Госдуми І. Титов та В. Виноградов¹⁸⁴⁸. Спробу підпорядкувати митниці урядові Центральної Ради було зроблено невдовзі після початку українсько-більшовицької війни у 1917 році. 22 грудня 1917 р. українське фінансове відомство через свій Обіжник (№ 18) запропонувало усім розташованим на території УНР митним установам «перервати всі зносини з Петроградом і всі донесення, відомости та справоздання, котрі раніш відсилалися до Петрограду, відсилати до Генерального Секретаріату у Києві»¹⁸⁴⁹. Проте, через невдалий перебіг воєнних дій, здійснити цей намір урядові УНР не вдалося. Внаслідок революційних подій митні установи в українських губерніях були повністю дезорганізованими і на практиці починають переходити до відання Департаменту митних зборів Народного міністерства фінансів

За часів існування УНР Центральної Ради, у 1917 році митні установи на території України підпорядковувалися в основному петроградському Міністерству фінансів. Так, після Лютневої революції в Росії Департамент митних зборів підпорядковувався російському Міністерству фінансів, комісарами по якому Постановою Тимчасового комітету членів Государственной Думи від 28 лютого 1917 р. призначалися

¹⁸⁴⁸ На варті митних рубежів. Митна справа на Слобожанщині: 1660–1870–1992–2000. – С. 28–29.
¹⁸⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 13.

УНР лише з приходом на терени України після Берестейського договору австро-німецьких військ та відновлення влади Центральної Ради у березні – квітні 1918 року.

Основними торговельно-економічними партнерами УНР у 1918 р., в силу воєнно-політичних обставин, були країни Почвірного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина). Економічні відносини України з провідними державами цієї коаліції відбувалися на базі загального Господарського договору між УНР, Німеччиною та Австро-Угорщиною від 23 квітня 1918 року. Берестейською угодою урядові УНР було нав'язано застосування певних пільг та привілеїв до товарів і підданих Центральних держав. Так, наприклад, що стосується митної справи, то мито з привозних товарів у стосунках з зазначеними країнами мало справлятися відповідно до загального тарифу по європейській торгівлі (видання 1906 р. з продовженнями від 1912, 1913 і 1914 рр. VI тому Зведення законів Російської імперії) з конвенційними при цьому ставками, закріпленими відповідними угодами.

Мито з вивізних товарів стягалося на підставі розпису товарам відпускних загального і конвенційного митних тарифів (Зведення законів Російської імперії, VI том, видання 1906 р. з продовженням від 1912 та 1914 рр.). Грошові стягнення, штрафи і пені по різних випадкам накладалися відповідно до ст.ст. 384, 401, 433, 440, 505, 957–971, 973–981, 983, 984, 990, 992, 997, 1000–1011, 1012, 1013, 1020, 1021, 1024 і 1040–1044 Статуту митного (VI Зведення законів Російської імперії від 1910 р.), статей 1027 і 1029 Статуту митного (по продовженні від 1912 р.), тому XI, частини II Статуту торговельного (видання 1903 р.), ст.ст. 98, 356, 1216 і 1246 Уложення о наказаниях (том XV, видання 1885 р.), ст.ст. 36–42 і 44 Правил про митні обрядності по відпуску товарів за кордон (додаток до ст. 650¹ Статуту митного, по продовженні від 1914 р.)¹⁸⁵⁰.

Відрахування на користь скарбу держави (частина суми, одержаної від продажу конфіскованих товарів і коней, а також від пені, стягнутої з нелегальних виробників) відбувалися на основі ст.ст. 201, 260, 963–976, 977, 984, 989, 994, 998, 1011¹, 1020, 1022, 1043, 1044, 1164, 1167, 1169, 1172 і 1229 Статуту митного (том VI Зведення законів Російської імперії від 1910 р.), ст. 1022¹ – Статуту митного (по продовженні 1912 р.) і ст.ст. 36, 39 та 44 Правил про митних обрядностях по відпуску товарів за кордон (додаток до ст. 650¹ Статуту митного, по продовженні I від 1914 р.).

¹⁸⁵⁰ Там само. – Ф. 1434. – Оп. 2. – Спр. 35. – Арк. 1 зв.–2.

Оплати гербові, судові, канцелярські та в записку документів стягувалися на підставі ст. 182 Статуту митного (том VI Зведення законів Російської імперії від 1910 р.) та ст. 65 додатку до ст. 3 (прим) Статуту митного (по продовженні від 1913 р.)¹⁸⁵¹. Збір за збереження (складку) товарів в митних будинках брався у відповідності ст.ст. 524 і 770 Статуту митного (том VI Зведення законів Російської імперії від 1910 р.) та ст. 22 Правил про митних обрядностях по відпуску товарів за кордон (додаток до ст. 650¹ Статуту митного, по продовженні від 1914 р.), а відрахування з квартирних ставок митних урядовців, що мали помешкання в натурі, відбувалися за ст. 68² Статуту митного (том VI Зведення законів Російської імперії від 1910 р.)¹⁸⁵².

Державна скарбниця отримувала також гроші через повернення видатків, утворених за рахунок приватних місць та осіб. До прибутків такого роду належали: «а) збір з купців, заводчиків, фабрикантів і шкіперів за командировання митних доглядачів; б) суми, які вступають по розрахунку з торгуючими за їх товари, продані митницями, а також втрачені з митних помешкань; в) збір за таврування товарів і товарних місць; г) збори з купців на повернення потрат Держави по догляду за товарами, які переходять на схоронення в приватних помешканнях; д) збори з чаєторговців за бандеролі для наклейки на дрібні пакунки з чаєм і е) суми, які вступають на покриття видатків по проводженню митного догляду мануфактурних виробів, котрі вивозяться за кордон на умовах повернення мита за матеріяли і машини»¹⁸⁵³.

Збір за відрядження доглядачів митних установ стягувався на підставі ст.ст. 71 і 72 Статуту митного (том VI Зведення законів Російської імперії від 1910 р.) та ст.ст. 34 і 35 Правил про митних обрядностях по відпуску товарів за кордон (додаток до ст. 650¹ Статуту митного, по продовженні від 1914 р.). На підставі ст.ст. 201, 260, 561 і 602 Статуту митного (том VI Зведення законів Російської імперії від 1910 р.) в митних установах продавалися на аукціонах товари врятовані, пошкоджені або ті, що підпадали швидкому псуванню і згину, а також товари, за які мито не було сплачено у зазначений термін чи які були заставлені за мито. Збір за таврування товарів і товарних місць зараховувався на прибуток скарбу на підставі ст. 539 Статуту митного Російської імперії¹⁸⁵⁴. Збір з купців на повернення витрат по догляду за товарами в приватних помешканнях брався відповідно до ст. 525

¹⁸⁵¹ Там само. – Арк. 2 зв.–3.

¹⁸⁵² Там само. – Арк. 2 зв.–4.

¹⁸⁵³ Там само. – Арк. 3 зв.–4.

¹⁸⁵⁴ Там само.

Статуту митного і ст.ст. 34 і 35 Правил про митних обрядностях по відпуску товарів за кордон (додаток до ст. 650¹ Статуту митного, по продовженні від 1914 р.). На підставі примітки 3 до пункту 6 ст. 100 Зведення законів Російської імперії (том I, частина 2, видання 1892 р.) і ст.ст. 50 та 59 додатку до ст. 3 (прим.) Статуту митного (по продовженні від 1912 р.) держава отримувала так звані випадкові прибутки – від продажу непотрібного і пошкодженого майна¹⁸⁵⁵.

Однак договір з Центральними державами, як повідомляло Департамент митних зборів Народне міністерство закордонних справ УНР листом (№ 1409) від 17 квітня 1918 р., мав набрати чинності лише з дня обміну ратифікаційними грамотами, що мав відбутися у Відні¹⁸⁵⁶. Наголошуючи на цьому, Рада при Департаменті митних зборів для розгляду питань по організації митних справ на Україні визнала застосування його митних домовленностей українськими службовцями до моменту ратифікації небажаним, невірним і незаконним. В Обіжникові «Про закони й розпорядження, якими повинні керуватись митні установи при виконанні своїх обов'язків» (№ 235 від 26 квітня 1918 р.), що направив їм виконуючий обов'язки директора Департаменту митних зборів П. Андреев, з цього приводу наголошувалося: «митні установи повинні в точности керуватись при виконанні своїх обов'язків митним уставом вид[ання] 1910 р. і продов[женого] 1912 року, загальним митним тарифом вид[ання] 1903 р., а також всіма виданими до 27 жовтня 1917 р. у розвиток і відміну зазначених законами й розпорядженнями, устами й тарифу, а також з окрема всіма виданими по обставинах воєнного часу законами й розпорядженнями»¹⁸⁵⁷.

З часу проголошення IV Універсалом самостійності України у 1918 р. перед її урядами постала нагальна проблема організації кордонної охорони і обладнання митних пунктів по державній межі з Австро-Угорщиною, Білоруссю, Румунією і Росією. Згідно ст. 2

Берестейського договору, кордони України встановлювалися такими, які існували між Австро-Угорською монархією та Росією перед вибухом світової війни, а далі – на північ від Тарнограду (нині Польща)

¹⁸⁵⁵ Там само. – Арк. 4 зв.–5.

¹⁸⁵⁶ Державний вістник. – 1918. – 29 липня.

¹⁸⁵⁷ Там само.

загально по лінії Білгорай – Щебрешин (нині Польща) – Красностав – Пугачів – Радин – Межиріччє – Сарнаки – Мельник – Високо-Литовськ (нині Білорусь) – Каменець-Литовськ (нині Білорусь) – Пружани (нині Білорусь) – Вигоновське Озеро (нині Росія)¹⁸⁵⁸.

Особливої гостроти набуло питання створення і налагодження роботи митних закладів на кордоні УНР з Австро-Угорською імперією та дезорганізованою революцією Росією. Через військові дії на терені України за Центральної Ради уряд довгий час був неспроможний приступити до виконання цього нагального завдання державної ваги. Лише навесні 1918 р. розпочалися заходи у цьому напрямкові. Економіко-фінансову відповідальність за безпеку кордону мали нести на собі митні установи, а воєнізовану – підрозділи Окремого корпусу кордонної охорони. На утримання Окремого корпусу кордонної охорони 6 квітня 1918 р. уряд виділив Департаменту митних зборів «авансом в кредит» 500 тис. крб з умовою, що «аванс повинен бути повернутий з сум, котри відпущени будуть Центральною Радою по закону, який буде внесений Міністром Фінансів»¹⁸⁵⁹.

Між тим, 26 березня 1918 р. згідно з постановою Ради народних міністрів УНР (№ 439) під опікуванням Міністерства торгу і промисловості Республіки «були утворені на головних кордонних пунктах Комісаріяти-Агентури, завданням котрих було як контролювання експортуємих і імпортуємих грузів і товарів, згідно з існуючими законами Українського Уряду, господарськими умовами з Центральними Державами і окремими розпорядженнями Міністерства Торгу і Промисловості, так і реєстрація кількості експортованих і імпортованих товарів»¹⁸⁶⁰. 6 квітня 1918 р. Радою народних міністрів УНР було прийнято рішення асигнувати Департаменту митних зборів Міністерства фінансів 150 тис. крб «на упорядкування Митницьких інституцій»¹⁸⁶¹. Ці кошти мали піти на відкриття митного догляду на кордоні УНР з Австро-Угорщиною та Німеччиною. Попередньо Департамент митних зборів планував організувати митниці в десяти населених пунктах, проте 6 квітня 1918 р. було вирішино відкрити український митний нагляд у дванадцяти місцевостях, а саме: в Ісаківцях, Гусятині, Волочиську, Підволочиську, Збаражі, Радивиліві, Голобах, Маневичах, Лунинці, Ямполі, Рибниці, Могилеві-Подільському і в Тирасполі¹⁸⁶².

¹⁸⁵⁸ ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 3; Нова Рада. – 1918. – 22 лютого; – 24 лютого.

¹⁸⁵⁹ Там само. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 19.

¹⁸⁶⁰ Державний вістник. – 1918. – 31 жовтня.

¹⁸⁶¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 8; – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 19.

¹⁸⁶² Там само. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 13.

Водночас у спільній записці товариша міністра фінансів В. Мазуренка і директора Департаменту митних зборів П. Андреева до Ради народних міністрів УНР автори зазначали, що «з заключенням перемиря України з Великоросією, необхідно організувати митний нагляд, окрім відновлюваних установ на кордоні з Австрією і новозакладаних на кордоні Бесарабії, теж на кордоні з Великоросією, а на улаштування того нагляду взагалі потрібно невідкладне додаткове, коли придержуватися вже прийнятих Радою Міністрів обрахунків, асигнування 250.000 карб.»¹⁸⁶³. Якнайшвидше митні установи передбачалося створити в п'ятнадцяти пунктах, а саме: у Бугазі, Овідіополі, Берестечку, Ганцевичах, Жлобині, Гомелі, Торчині, Хуторі Михайлівському, Ворожбі, Конотопі, Валуйках, Каменській, Лихій, Сатанові та в Тарноруді¹⁸⁶⁴. Звертаючись до уряду, В. Мазуренко і П. Андреев наголошували, що позаяк «відкриття діяльності перепускних пунктів на кордоні з Великоросією повинно наслідувати в найблизчих днях, то прохається про асигнування потрібної для цього суми 250.000 карб. в екстреному порядку»¹⁸⁶⁵.

Всього ж на теренах УНР розміщувалося 44 митних установи, роботу яких слід було ще відновити і, відповідно, профінансувати¹⁸⁶⁶. Митні установи (із зазначенням кількості службовців та необхідного річного їх утримання) розподілялися таким чином:

➤ По морському кордону:

- митниці: Маріупільська (47 осіб; 125 тис. 280 крб), Бердянська (26 осіб; 70 тис. 140 крб), Херсонська (35 осіб; 89 тис. 340 крб), Миколаївська (88 осіб; 226 тис. 380 крб), Одеська (449 осіб; 1 млн 262 тис. 820 крб);

- митні застави: Геничеська (12 осіб; 29 тис. 940 крб), Хорловська (11 осіб; 27 тис. 180 крб), Скадовська (8 осіб; 19 тис. 860 крб), Очаківська (24 особи; 59 тис. 820 крб), Аккерманська (6 осіб; 15 тис. 540 крб на рік)¹⁸⁶⁷;

➤ По румунському кордону:

- митниці: Ізмаїльська (28 осіб; 77 тис. 100 крб), Унгенська (20 осіб; 57 тис. 240 крб);

¹⁸⁶³ Там само.

¹⁸⁶⁴ Там само. – Арк. 17.

¹⁸⁶⁵ Там само. – Арк. 13.

¹⁸⁶⁶ Митниця (від тюркського тамга – печатка, подать, пошлина) – державна установа, що контролює провезення вантажів (в тому числі багажу та поштових відправлень) через кордон; стягує полини та інші збори з вантажів, що провозяться. Митниці розташовуються зазвичай в морських та річкових портах, в міжнародних аеропортах, на прикордонних пунктах та залізничних станціях, в крупних центрах країни.

¹⁸⁶⁷ ЦДАВО України.– Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 12.

- митні застави: Вільківська (9 осіб; 23 тис. 760 крб), Кілійська (16 осіб; 41 тис. 640 крб), Реніська (25 осіб; 70 тис. 500 крб), Усть-Прутська (2 особи; 10 тис. 620 крб), Кагульська (8 осіб; 20 тис. 940 крб), Фальчійська (5 осіб; 13 тис. 380 крб), Леовська (12 осіб; 30 тис. 060 крб), Німценська (4 особи; 10 тис. 620 крб), Скулянська (2 особи; 6 тис. 360 крб), Авраменська (4 особи; 11 тис. 100 крб), Липканська (7 осіб; 19 тис. 140 крб на рік)¹⁸⁶⁸;

➤ По австро-угорському кордону:

- митниці: Новоселицька (34 особи; 98 тис. 340 крб), Ісаковецька (17 осіб; 48 тис. крб), Гусятинська (34 особи; 98 тис. 340 крб), Волочиська (68 осіб; 204 тис. 960 крб), Збаражська (34 особи; 98 тис. 340 крб), Радивилівська (46 осіб; 134 тис. 580 крб), Дружкопольська (34 особи; 98 тис. 340 крб);

- митні застави: Новоселицька (10 осіб; 27 тис. 060 крб), Перебійковська (4 особи; 11 тис. 100 грн), Гуковська (8 осіб; 21 тис. 420 крб), Сатановська (4 особи; 13 тис. 380 крб), Волочиська (7 осіб; 19 тис. 620 крб), Мервенська (6 осіб; 16 тис. 980 крб);

- митні пости: Шидловський (5 осіб; 12 тис. 780 крб) і Радивилівський (5 осіб; 12 тис. 780 крб на рік)¹⁸⁶⁹;

➤ По польському або німецькому кордону:

- митниці в Голобах (68 осіб; 204 тис. 960 крб) та в Маневичах (46 осіб; 134 тис. 580 крб на рік);

➤ Внутрішні митниці:

- Київська (58 осіб; 178 тис. 200 крб) та Харківська (51 особа; 151 тис. 680 крб на рік);

➤ Митничні участки

- Одеський (33 особи; 121 тис. 320 крб) та Південно-Західний (21 особа; 88 тис. 680 крб на рік)¹⁸⁷⁰.

Загалом, відповідно до планів укомплектування особового складу цих сорока чотирьох митних закладів, на митницях, митних заставах та постах Української Народної Республіки мали б служити 1 тис. 442 особи (316 штатних урядовців, 312 канцелярських урядовців і 814 наглядців). Їхнє утримання (заробітня платня) обходилося б державі в 342 тис. 850 крб на місяць і в 4 млн 114 тис. 200 крб на рік. Сума, варто зауважити, захмарна і неошадна для тогочасного уряду УНР.

Тим часом, з 14 по 16 квітня 1918 р. відбулося засідання Ради при Департаменті митних зборів, до складу якої, зокрема, входили:

¹⁸⁶⁸ Там само.

¹⁸⁶⁹ Там само. – Арк. 12 зв.

¹⁸⁷⁰ Там само.

Троцький (голова), Гайдовський-Потапович, Покровський, Тржеціський та голова Союзу співробітників Київської митниці П. Хржанівський¹⁸⁷¹. Учасники наради змушені були визнати невтішний для уряду УНР стан організації митної служби, зокрема на західних кордонах країни, визнаючи, що «весь кордон України з боку Центральних Держав та Польщі в сей час в митнім відношенню є цілком відкритий, за винятком поки що лише одного місця в Радивиліві»¹⁸⁷². Однією з причин такого становища, члени Ради вбачали у відсутності в державі визначеної кадрової політики взагалі та неустановленості заробітків для митників. «Дуже шкідливим і з фіскальної і з економічної точки погляду, – наголошували експерти Департаменту митних зборів, – не піклуватися негайним улаштуванням митницького нагляду на всім згаданім кордоні, і нагляд сей в цілі його найбільшої продуктивності можливо організувати лиш після вироблення в належнім порядку точно визначених норм утримання митних урядовців»¹⁸⁷³. Члени Ради при Департаменті митних зборів, аналізуючи систему оплати праці митників в царській Росії, яка дісталася у спадок й Україні, зазначали, що складалася вона з основної та додаткової оплати, а також з відсоткового додатку на дорожнечу й з особисто наданих деяким урядовцям додаткових грошей замість тих «штрафних» різних назв, котрі з 1 січня 1913 р. надходили до державної скарбниці, з добових для окремих місцевостей привілеїв (надбавок) за обставинами та особисто наданих певним службовцям службовим привілеях.

Зауважу, що ставки утримання урядовців митних установ і митних інспекторів в колишній Росії були визначені відповідними законами від 28 травня та 6 червня 1912 р., а згодом законами від 13 березня 1915 р., 22 жовтня 1916 р. та Тимчасовим урядом 5 серпня 1917 р. до них було додано надбавки на утримання. Таким чином, платня за службу молодшого митного урядовця на 1917 р. складала від 1 тис. 680 руб. до 2 тис. 200 руб. на рік. 1 листопада 1917 р. більшовицька Рада народних комісарів РСФРР підвищила заробіток молодшого співробітника митної установи на підконтрольній їй території до 3 тис. 330 руб. на рік¹⁸⁷⁴. Усі ці види платні за службу для усіх митних урядовців, а особливо для тих, що займають нижчі посади, вважали члени Ради при Департаменті митних зборів, «в загальній своїй складності були сумою настільки невеликою, що як тільки не давали умерти з голоду і то лиш при умові

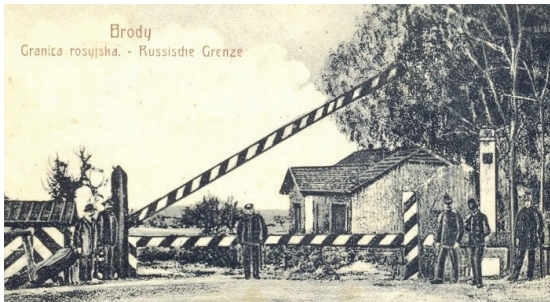
¹⁸⁷¹ Там само. – Арк. 14.

¹⁸⁷² Там само. – Арк. 13.

¹⁸⁷³ Там само.

¹⁸⁷⁴ Там само. – Арк. 9.

ріжних побочних зарібків, котрі добували урядовці в 1917 році завдяки значному скороченню праці у митницях і можливості таким чином мати вільний час»¹⁸⁷⁵.

*Російський кордонний пункт у Бродях
(поч. XX ст.)*

Члени Ради департаменту звертали увагу вищих посадовців УНР й на те, що митники, володіючи по роду своїх обов'язків різними галузями знань і постачаючи державі величезні кошти, повинні розглядатися владою за фахівців-техніків і вона має «з особливою увагою поставитись до матеріального забезпечення їх з боку держави»¹⁸⁷⁶. При цьому члени Ради висловили сподівання на те, що прогресуюче зростання цін на продукти першої необхідності, викликане виключно обставинами воєнного часу, а за останній 1917 рік ще й через анархію в суспільстві, «явище тимчасове і тому воно без сумніву поступово упаде в залежності від заспокоєння краю та полагодження мирного розвитку творчих та культурних сил країни»¹⁸⁷⁷. Тому провідні спеціалісти Департаменту митних зборів закликали міністра фінансів та урядовців, за такого важкого становища в країні взагалі і в митній справі зокрема, не гаяти час на докладне визначення кількості митних установ, їх типу, штату службовців у кожній з них і кількості потрібних на їхнє утримання грошових сум. Та, перш за все, слід було виробити загальні норми митного статуту та точно визначити кордони України.

Виходячи з усіх цих міркувань, Рада при Департаменті митних зборів одноголосно ухвалила:

1) життєво необхідно поставити митних урядовців (як осіб, робочий час яких триває не лише безперервно від сходу до заходу сонця, але які й вночі пропускають потяги з пасажирами та їхніми багажами, та ще й працюють переважно в малонаселених і малокультурних місцях кордону) в такі умови, аби вони не мали потреби в побічних зарібках;

2) визнати цілком відповідним замість перелічених видів платні митникам за службу встановити одну основну платню для кожної посади окремо;

¹⁸⁷⁵ Там само. – Арк. 13.

¹⁸⁷⁶ Там само. – Арк. 13 зв.

¹⁸⁷⁷ Там само.

3) основні норми утримання службовців митних установ на 1918 рік виробити і санкціонувати Радою народних міністрів зараз же, не очікуючи визначення штатів митного відомства і нормальної платні для місцевих установ інших відомств, умови служби яких зовсім інші;

4) домогтися, щоби урядовцям митних установ платню (згідно з цими нормами) було видано Українською Народною Республікою з 1 січня 1918 року;

5) необхідно матеріально допомогти службовцям митних установ і призначити з 1 січня 1918 р. (до підвищення курсу карбованця) 30% надбавки до основної, зазначеної як додатку на дорожнечу, платні, «що викличе лиш тимчасовий видаток для Державної Скарбниці і понижеться в зв'язку з подешевленням життєвих продуктів»¹⁸⁷⁸;

6) всім дозорцям (наглядачам) та іншим нижчим урядовцям, котрі мали скарбові помешкання, з паливом видавати лише третину зазначеного раніше додатку на дорожнечу, тобто, щоб ці митні службовці отримували лише 20% додатку до основної платні, а іншим урядовцям митних установ, які за інших умов здобули скарбові помешкання з паливом, недодавати $\frac{1}{5}$ частину основної платні;

7) негайно скласти «кошторис на 1918 рік на утримання урядовців в тих митницях, котрі зараз функціонують на Україні, згідно з нормами, зазначеними в п.п. 3, 5 і 6 сього протоколу і приблизно кошторис для тієї ж потреби для установ, котрі відкриватимуться»¹⁸⁷⁹.

У доданій до протоколу засідання Ради при Департаменті митних зборів схемі розрахунку мінімальної основної платні, окремо для кожної посади службовця митних установ УНР визначалося, що на місячне утримання однієї митниці мало піти 15 тис. 460 крб, з яких, округливши, директор департаменту П. Андреев просив виділити 15 тисяч карбованців. Цю суму склали: зарплатня управителя митниці (600 крб), контролера (450 крб), трьох помічників пакгаузного наглядача (900 крб), шістьох доглядачів (1 тис. 260 крб); витрати: на залізничний проїзд (250 крб), зняття квартир для службовців або облаштування наявних будов (1 тис. 200 крб), пристосування чи наймання приміщення для митниці (300 крб), облаштування приміщення митниці належними меблями, письмовими і канцелярськими принадлежностями (2 тис. крб), облаштування пакгаузів, зокрема вагами тощо (2 тис. крб), найняття 20 робітників для розвантаження і завантаження товарів та багажних місць, з розрахунком обслуговування на

¹⁸⁷⁸ Там само. – Арк. 14.

¹⁸⁷⁹ Там само.

день одного поштового, одного багажного та двох вантажних вагонів (6 тис. крб), найняття канцелярських службовців (500 крб)¹⁸⁸⁰.

26 квітня 1918 р. пропозиції членів Ради при Департаменті митних зборів підтримав у доповіді Раді народних міністрів й міністр фінансів П. Климович, який звернув увагу колег на те, що «з приведенням кордону, митним урядовцям треба буде працювати в окремо-тяжких обставинах, далеко від міст, в закутку, без жадних культурних вигод, страдаючи від недостатку і дорожнечі, не рахуючись з довготою працюючого дня і несучи обовязки в залежності від пасажирського та товарного руху, в день і в ночі»¹⁸⁸¹. З огляду на ці виняткові, за словами міністра, обставини він «уклінно» прохав уряд розглянути і затвердити вироблені Радою митних зборів нові ставки заробітної платні службовцям митних установ, додаючи, що на задоволення цих потреб протягом чотирьох місяців знадобиться 1 млн 371 тис. 400 карбованців¹⁸⁸².

Міністр фінансів у своїй доповіді торкнувся також питання розташування митних установ УНР. Так, зокрема, він зазначив, що митні установи на кордоні з Румунією, які раніше розташовувалися по річках Дунай та Прут, в нових воєнно-політичних умовах, «в цім, або иншим вигляді будуть перенесені на кордон з Бессарабією по р. Дністрі»¹⁸⁸³. Більш певні відомості щодо місць їхнього нового розташування міністр обіцявся представити урядові після завершення переговорів Міністерства закордонних справ з Румунією щодо встановлення кордонів України з Бессарабією.

*Мапа Української Народної Республіки
(1918 р.)*

Міністр фінансів також повідомив Раду народних міністрів, що невдовзі подасть на її розгляд законопроект про перетворення на митниці першої класи і, хоча-б, четвертого розряду відповідних установ в Гусятині, Збаражі та Дружкополі, що на кордоні з Австро-Угорщиною, позаяк «по всіх цих містах пороблені нові залізниці, злучені з

¹⁸⁸⁰ Там само. – Ф. 1434. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 18.

¹⁸⁸¹ Там само. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 9.

¹⁸⁸² Там само. – Арк. 9 зв.

¹⁸⁸³ Там само.

загальною залізничною сітею»¹⁸⁸⁴. П. Климович також доповів урядовцям, що на поточний момент не може представити кошторису витрат на утримання митних установ на кордоні з Росією через абсолютну невідомість яким чином буде організований цей кордон. При цьому фінансовий міністр УНР передбачав, що на кордоні з Росією «особливої потреби в великих митних установах не буде, а за для цього і видатки на їхнє утримання на півночі і сході України будуть значно менши від видатків на півдні і заході України»¹⁸⁸⁵. 27 квітня 1918 р. він надіслав до підрозділів Міністерства фінансів копії вказаної доповіді народного міністра фінансів, проекту тимчасових штатів ставок митних установ на Україні, списка українських митних установ і протоколу Ради при Департаменті митних зборів від 14–16 квітня поточного року, але отримані вони були ними 30 квітня 1918 р.¹⁸⁸⁶, коли Українська Народна Республіка вже припинила своє існування і, відповідно, уряд Центральної Ради так і не зміг розглянути це важливе для держави питання.

З переворотом 29 квітня 1918 р. у Києві і приходом внаслідок цього до влади ген. П. Скоропадського Українську Народну Республіку було повалено, а її законодавчий представницький орган – Центральну Раду, яка складалася з представників партій та організацій переважно соціалістичного спрямування, розпущено. На зміну УНР було проголошено про утворення Української Держави у формі Гетьманату П. Скоропадського, який обійняв в країні диктаторські повноваження. Із зміною влади змінився й курс державного розвитку України. Гетьман прагнув збудувати потужну капіталістичну державу з розвинутим господарством, сильним військом, високою культурою тощо.

Серед намагань П. Скоропадського було і прагнення об'єднати в межах своєї держави всі етнографічні українські землі від Сяну і Бугу на заході до Кубані і Дону на сході, від Дунаю і Прута на півдні до Лісної й Березини та Іпуті, Сейму й Осколу на півночі. В коло погляду української національної соборницької політики увійшли Бессарабія і Стародубщина, Гомельщина і Кубань, Берестейщина і Білгородщина, Холмщина і Крим, Підляшшя і Рильщина, Полісся і Буковина, Галичина і Донщина. Про далекоглядні плани щодо розширення кордонів України її керівництвом було офіційно заявлено вже 25 травня 1918 р., коли затвердженим гетьманом і ухваленим Радою міністрів Законом

¹⁸⁸⁴ Там само.

¹⁸⁸⁵ Там само.

¹⁸⁸⁶ Там само. – Арк. 7.

«Про тимчасове розповсюдження Української Державної Влади» визначалося: «1. У разі прилучення до Української Держави зі стратегічних або інших причин нових територій, на них негайно тимчасово розповсюджується чинність Української Державної Влади і всіх законів і постанов її»¹⁸⁸⁷.

Кубанська Рада розглядала питання входження до складу України, але тимчасово змушена була відкласти цей акт на майбутнє. Своєю чергою, П. Скоропадським передбачалося відправити до Кубані навіть українські збройні підрозділи. Розглядалося й питання широкої автономії з Україною і Всевеликим військом Донським. 8 серпня 1918 р. Українська Держава і Військо Донське уклали договір, за яким кордон між ними проліг «колишньою адміністративною межею, яка ділила Україну від прежньої Області війська Донського, цеб-то межею цієї області й Катеринославської, Харківської і Воронежської губерній» колишньої Росії, права влаштування на них митниць і взаємопостачання. Дон відступив на користь України м. Маріуполь та його округу. Натомість Дон відмовився від претензій на певні частини Харківської та Луганської губерній. З огляду військової необхідності у протиборстві донських козаків з більшовиками і до остаточного забезпечення цілісності територій України і Дону від загрози з півночі, донським військовим формуванням тимчасово дозволялося перебувати по українським залізничним смугам Чертково [нині Росія] – Ліски [нині Росія] – Поварино [нині Росія]. Україна, однак, з далекоглядних політичних міркувань, змушена була (не без тиску з боку Німеччини) на той момент відступити Донові м. Таганрог [нині Росія] з округою, що в більшості були заселені українцями.

З більшовицькою Росією було встановлено перемир'я, а з травня 1918 р. між Українською Державою та РСФРР розпочалися мирні переговори. Одним з питань переговорів було також розв'язання проблеми кордонів та митних взаємин держав. Тимчасово межі гетьманської України на півночі простяглися майже на всю етнічну українську територію, що й мали закріпити підсумки українсько-більшовицьких переговорів. В поле юрисдикції Української Держави увійшли Берестя (нині – Брест), Гомель, Старобуб та інші історичні українські міста та місцевості, які нині належать до Білорусі та Російської Федерації. Як відомо, переговори не набули свого завершення через позицію більшовицької делегації, що перервала їхній перебіг, який так і не був відновлений.

¹⁸⁸⁷ Державний вістник. – 1918. – 31 травня.

За Гетьманату П. Скоропадського кордонні комісаріати-агентури, запроваджені Центральною Радою, продовжили своє існування. Паралельно з ними урядом Української Держави приймалися заходи зі створення мережі митних пунктів та організації охорони державного кордону країни. Безпосередньо митними справами при Міністерстві фінансів займався Департамент митних зборів на чолі з директором П. Андреївим. Департамент одразу ж приступив до організації відновлення роботи старих і налагодження функціонування нових митниць. Виясненню підлягало й питання розв'язання кадрової проблеми, в тому числі й щодо колишніх митних службовців, які свого часу були мобілізовані до діючої армії. Сем'ям таких урядовців раніше надавалися визначені кошти на утримання або грошові допомоги. За нових умов це питання було піддано перегляду. 23 травня 1918 року Рада при Департаменті митних зборів по організації митної служби на Україні на своєму засіданні, «обміркувавши питання що до терміну видачі сем'ям митних урядовців, покликаних до дійсної військової служби, удержання або допомоги, та розглянувши бувші що до цього питання правила та розпорядження, прийшла до висновку, що з точки погляду інтересів Держави було-б зовсім неправильним видавати ранговим урядовцям та сем'ям їх удержання, а також допомоги урядовцям по вільному найму в тих випадках, коли голови цих семей не ходять на службу, бо по згоді Військового Міністерства, викладеній в обіжникові Департаменту Митних Зборів від 30 квітня 1918 р. № 130, армія демобілізована 10 лютого 1918 р. і в цей час в армії не має ні однієї людини з покликаних з запасу, які-б залишилися на військовій службі без свого на те особистого бажання та за особливу винагороду»¹⁸⁸⁸.

Українська Держава 1918 р. (кордони та адміністративно-територіальний поділ)

10 червня 1918 р. П. Андреївим було випущено Обіжник «В справі питання що до терміну видачі сем'ям митних урядовців, покликаних до дійсної військової служби, удержання або допомоги», в якому, з огляду на вищевикладене, говорилося, що тому «є зовсім справедливим та відповідним

¹⁸⁸⁸ Там само. – 29 липня.

позбавити з 1 червня 1918 року в загальному порядку сем'ї всіх урядовців, котрі не явилися до цього часу з військової служби до своїх посад, належного їм удержання або допомоги»¹⁸⁸⁹. Разом з тим, грошові утримання та допомога зберігалися сім'ям тих урядовців митної служби, які (за підтвердженням відповідними державними органами) загинули в ході воєнних дій або знаходяться у полоні чи є без вісти пропавшими тощо. Таким чином, митне відомство уникнуло даремного витрачання коштів на «мертві душі» своїх працівників і, одночасно, не залишило на одинці з життєвими проблемами родичів службовців, які з поважних причин не змогли з'явитися на службу або загинули у вирі війни.

Митники Української Держави, згідно з ухваленням Радою міністрів Законом «Про урочисту обітницю»¹⁸⁹⁰ та Обіжника директора Департаменту митних зборів П. Андреїва, давали обітницю на вірність Українській Державі: «Урочисто обіцяю вірно служити Державі Українській, визнавати її державну владу, виконувати її закони і всіма силами охороняти її інтереси й добробут»¹⁸⁹¹. З приводу вищезазначеного, Департамент митних зборів пропонував усім співробітникам митних установ зложити урочисту обітницю через підписання такої ж за вищевказаним змістом, і цей документ з підписами повертати назад Департаментові після його підписання.

Вже починаючи з третього і на подальших своїх засіданнях (Журнал Малої Ради міністрів від 7, 10, 11, 14, 17, 19 липня 1918 р. Реєстр № 3), Мала Рада міністрів ухвалила відпустити «асигнування 250.000 карб. на улаштування митного нагляду на кордоні з Великоросією»¹⁸⁹². Невдовзі це питання було представлено до уваги Кабінету міністрів. У пояснючій записці до урядовців міністра фінансів А. Ржепецького з цього приводу, зокрема, зазначалося: «З заключенням перемир'я України з Великоросією, необхідно організувати митний нагляд, окрім відновлюваних установ на кордоні з Австрією і новозакладаних на кордоні Бесарабії, теж на кордоні з Великоросією, а на улаштування того нагляду взагалі потрібно невідкладне додаткове, коли придержуватися вже прийнятих Радою Міністрів обрахунків, асигнування 250.000 карб[ованців]»¹⁸⁹³.

Так як відкриття діяльності перепускних пунктів на кордоні з

¹⁸⁸⁹ Там само.

¹⁸⁹⁰ Там само. – 7 червня.

¹⁸⁹¹ ДАХО. – Ф. 84. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 61.

¹⁸⁹² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 93; – Спр. 24 а. – Арк. 6.

¹⁸⁹³ Мається на увазі постанову Ради народніх міністрів УНР від 6 квітня 1918 р. (журнал № 13, виписка з якого додавалася А. Ржепецьким на розгляд уряду), якою передбачалося виділити для подібної мети цю грошову суму – П. Г.-Н.

Великоросією повинно наслідувати в найблизчих днях, то прохається про асигнування потрібної для цього суми 250.000 карб. в екстремному порядку»¹⁸⁹⁴. До записки міністра додавався також «Перелік місцевостей на кордоні України з Великоросією, в районі яких передбачено у найближчі дні відкрити митні установи». Згідно з ним, на початок липня 1918 р. на українсько-російському кордоні передбачалося відкриття митних пунктів у місцевостях в районі українських поселень і міст: Бугаз, Овідіопіль, Берестечко, Ганцевичі [нині – Білорусь], Жлобин [нині – Білорусь], Гомель [нині – Білорусь], Торчин, Хутор Михайлівський, Ворожба, Конотоп, Валуйки [нині – Росія], Каменська [нині – Росія], Лиха, Сатанів, Тарноруда [нині – Польща]¹⁸⁹⁵. 29 червня 1918 р. П. Скоропадський затвердив ухвалену Радою міністрів Постанову «Про асигнування 250.000 карбованців на відкриття митних установ на кордоні України з Великоросією», які передавалися в розпорядження міністра фінансів¹⁸⁹⁶.

Щодо пропуску товарів через російський кордон, директор українського митного відомства окремим обіжником пояснював своїм службовцям: «Департамент митних зборів об'ясняє, що аж до заключення мирного договору між Українською Державою і Російською Соціалістичною Федеративною Советською Республікою, митні установи повинні відносно пропуску товарів через Російський кордон керуватись загальною митною тарифою від 1903 р., а також Уставами, виданими до 27 жовтня 1917 р., у розвиток і відміну цієї ж тарифи, законами і розпорядженнями, в тому числі розпорядженнями міністра фінансів від 18 березня і 14 листопада 1915 р. [...] про стягнення 100% додатку до мита по загальній європейській тарифі за товари, представляючи собою витвір ґрунту і промисловості воюючих з Росією держав або проходячі по їх території»¹⁸⁹⁷.

Раніше, як повідомляв уряду міністр фінансів А. Ржепецький, було створено низку митних пунктів на західному кордоні Української Держави. Свого часу Рада народніх міністрів УНР (згідно з журнальною постановою уряду УНР від 6 квітня 1918 р. під № 13) планувала витратити 150 тис. крб на відкриття десяти таких пунктів. За Гетьманату цю суму було виділено Департаменту митних зборів «на відкриття митного догляду на кордоні України – з Австрією і Німеччиною... не в 10, як це було пропоновано, а в 12 місцях, а саме: в Ісаковцях, Гусятині,

¹⁸⁹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 227. – Арк. 4.

¹⁸⁹⁵ Там само. – Арк. 7.

¹⁸⁹⁶ Державний вістник. – 1918. – 11 липня.

¹⁸⁹⁷ ДАХО. – Ф. 84. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 75.

Волочиськах [маються на увазі містечка Волочиськ та Підволочиськ – П. Г.-Н.], Збаражі, Радивілові, Голобах, Маневичах, Лунинці [нині – Білорусь], Ямполі, Рибниці [нині – Молдова], Могилеві-Подільському і в Тирасполі [нині – Молдова]¹⁸⁹⁸. На ремонт же будинків митного відомства, що існували раніше, передбачалося виділити 164.000 крб (Журнал засідань Малої Ради міністрів від 2, 5, 8, 9, 11 липня 1918 р. Реєстр № 5)¹⁸⁹⁹.

Готуючись до відкриття низки нових митних закладів, виконуючий обов'язки директора Департаменту митних зборів Міністерства фінансів П. Андреїв за день до затвердження вищевказаної постанови (28 червня 1918 р.) випустив під № 1672 Обіжник «В справі оповіщення місцевих влад і населення про відкриття діяльності митниць», який призначався всім «митним установам на сухопуттю»¹⁹⁰⁰. В Обіжникові, зокрема, зазначалося, що «для налагодження на місцях митної служби, зменшення випадків провин супроти митних законів, а також ухилення від усяких непорозумінь при виконанні митних обрядів, необхідно, щоби всі місцеві і повітові влади, а також людність прикордонної смуги були як можна ширше оповіщені про існування ново-відкритих митних установ»¹⁹⁰¹. З огляду на це, департамент пропонував митним установам «сповістити про своє існування всі місцеві і повітові влади, а також населення, послідне шляхом вивіски в публичних місцях об'яв і розсилки таких об'яв для оголошення через міліцію, волость і т. п.»¹⁹⁰². На початку липня міністр фінансів, в розвиток розбудови митної мережі, на підставі ст. 2 додатку до ст. 3 примітки Митного Статуту (видання 1910 р., по продовженні 1912 р.), зробив розпорядження про переміну назви «Південно-західної» митної дільниці («участку») на «Західну» дільницю з постійним перебуванням її канцелярії у м. Луцьк на Волині¹⁹⁰³.

Завершального етапу формування кордонно-митної системи України мало набути восени–взимку 1918 року. Перш за все, обладнання митниць вимагало значних коштів. У зв'язку з цим Мала Рада міністрів в засіданнях 9 та 12 вересня 1918 р. постановила відпустити відповідному департаментові Міністерства фінансів 585 тисяч карбованців¹⁹⁰⁴. Незабаром, 24 вересня 1918 р. Постанову «Про асигнування

¹⁸⁹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 227. – Арк. 4.

¹⁸⁹⁹ Там само. – Спр. 24 а. – Арк. 11–12 зв.

¹⁹⁰⁰ Державний вістник. – 1918. – 29 липня.

¹⁹⁰¹ Там само.

¹⁹⁰² Там само.

¹⁹⁰³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а. – Арк. 11–12 зв.; – Спр. 32. – Арк. 57–57 зв.

¹⁹⁰⁴ Там само. – Спр. 188. – Арк. 3 зв.

в розпорядження Департаменту митних зборів на різні потреби 585.000 карбованців» було ухвалено Радою міністрів і затверджено гетьманом. Постановою визначався і поділ коштів, а саме: на опалення скарбових будинків і найманих помешкань для митних установ в Україні – 250 тис. крб, на придбання для митних установ необхідних господарських та канцелярських предметів, меблів тощо – 150 тис. крб, на задоволення подорожніми грошми службовців у відрядженнях – 75 тис. крб, на закупівлю штампів і машинок для таврування крамів і крамничих місць – 100 тис. крб і на видачу службовцям митного відомства допомог у різноманітних випадках – 10 тисяч карбованців¹⁹⁰⁵.

На кінець вересня 1918 р. митниці було запроваджено майже по всіх пропускних пунктах вдовж кордону Української Держави. З цього приводу потреба у діяльності комісаріатів-агентур, що були підлеглими Міністерству торгу і промисловості, цілковито відпала, в зв'язку з чим було прийнято рішення про їхнє закриття. 28 вересня 1918 р. Обіжником «Про ліквідацію Комісаріатів-Агентур» директор Департаменту митних зборів Міністерства фінансів П. Андреїв, зокрема, повідомив, що «позаяк в сучасний мент майже по всьому кордоні Української Держави установлена Кордонна Охорона і розпочали свою діяльність Митні Установи, тому існування згаданих Комісаріатів-Агентур Міністерство Торгу і Промисловості вважає за непотрібне»¹⁹⁰⁶. Водночас, Міністерство торгу і промисловості видало циркулярне розпорядження, в якому усім Комісаріатам-агентурам наказувалося припинити свою діяльність, а всі затримані ними товари з усім відповідним справоведенням (діловодством) передати для подальшого вирішення до найближчих митниць. Зі свого боку, Департамент митних зборів Міністерства фінансів доручив митним установам прийняти

*Кордон Української Держави
з РСФРР (1918 р.)*

ти від комісарів-агентів Міністерства торгу і промисловості всі затримані ними товари з належним до них справоведенням для подальшого їхнього розв'язання та зобов'язав і надалі виконувати обов'язки по контролю та реєстрації товароруху, які раніше належали вищевказаним комісарам.

Митна політика Української Держави тимчасово мала в своїй основі загальноросійську правову

¹⁹⁰⁵ Там само. – Спр. 178. – Арк. 1.

¹⁹⁰⁶ Державний вістник. – 1918. – 31 жовтня.

базу, яка корегувалася поточними законами, постановами, обіжниками і розпорядженнями українських урядів, а також новими політико-економічними угодами державної України з іншими державами, які було заключено протягом 1918 року як повноправними представниками Української Народної Республіки, так і Української Держави.

Основними торговельно-економічними партнерами Української Держави у 1918 р., в силу військово-політичних обставин, були країни Почв'їрного союзу (Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина). Економічні відносини України з провідними державами цієї коаліції відбувалися на базі загального Господарського договору між УНР, Німеччиною і Австро-Угорщиною від 23 квітня 1918 року. З переворотом 29 квітня 1918 р. і до укладання остаточної торговельної угоди, економічний обмін гетьманської держави з Німеччиною, зі змінами за Берестейським договором, здійснювався на основі Російсько-німецького договору про торгівлю і мореплавство 1894–1904 рр., а з Австро-Угорщиною за договором цієї країни з Російською імперією від 12 лютого 1906 року.

Берестейською угодою урядові УНР було нав'язано застосування певних пільг та привілеїв до товарів і підданих Центральних держав, визнати які вимушена була, як і взагалі умови цього договору, й гетьманська влада. Однак, договір з Центральними державами, як повідомляло Департамент митних зборів ще Міністерство закордонних справ УНР листом за № 1409 від 17 квітня 1918 р., набрав би чинності лише з дня обміну ратифікаційними грамотами, що мав відбутися у Відні¹⁹⁰⁷. Наголошуючи на цьому, Рада при Департаменті митних зборів для розгляду питань по організації митних справ на Україні визнала застосування його митних домовленностей українськими службовцями до моменту ратифікації небажаним, невірним і незаконним. У Обіжникові «Про закони й розпорядження, якими повинні керуватись митні установи при виконанні своїх обов'язків» (№ 235 від 26 квітня 1918 р.), що направив їм виконуючий обов'язки директора Департаменту митних зборів П. Андреев, з цього приводу наголошувалося: «Митні установи повинні в точності керуватись при виконанні своїх обов'язків митним уставом вид[ання] 1910 р. і продов[женого] 1912 року, загальним митним тарифом вид[ання] 1903 р., а також всіма виданими до 27 жовтня 1917 р. у розвиток і відміну зазначених законами й розпорядженнями, уставами й тарифу, а також з окрема всіма виданими по обставинах воєнного часу законами й розпорядженнями»¹⁹⁰⁸.

¹⁹⁰⁷ Там само. – 29 липня.

¹⁹⁰⁸ Там само.

Одночасно, з метою вдосконалити і спростити митний прохід, Департамент митних зборів Обіжником «Про догляд товарів на місцях в митницях» за № 347 від 11 травня 1918 р. доручив митницям на місцях, в пояснення § 3-б. протоколу Ради при Департаменті митних зборів від 21–23 березня 1918 р, за можливістю, іти на зустріч вимогам інституцій та приватних осіб й доглядати товари і приймати платню митних зборів за привезені товари – на місцях, а не відсилати їх для догляду до внутрішніх митниць. Догляд повинен був відбуватися у присутності експерта-техніка, який після відповідного оповіщення про його необхідність у департамент, мав негайно прибути до призначеної митниці. Охорона товарів і платня за перетримку вагонів при цьому, у випадковій відсутності на пункті митної охорони, накладалася на прохачів¹⁹⁰⁹.

Щодо несплачених митом товарів, то згідно з затвердженою 10 серпня 1918 р. П. Скоропадським і ухваленою Радою міністрів Постановою «Про представлення в місячний строк в митні установи Української Держави закордонних чужоземних товарів, які не були вчасно оплачені митом», Міністерством фінансів пропонувалося «всім особам і інституціям, які мають торговельну професію та торговельне посередництво і у яких перебувають де-які закордонні чужоземні товари, вчасно не оплачені митом, ...на протязі місяця, з дня оголошення цієї постанови у «Державному вістнику» [тобто з 15 серпня – П. Г.-Н.], представити ці товари до одної з митниць Української Держави для догляду, оплати митом, а в належних випадках, для таврування»¹⁹¹⁰. У випадковій ж невиконання цієї вимоги до чужоземних товарів, які були б знайдені в межах Української Держави, повною мірою застосовувалися всі карні постанови Устава митного (том VI Своду законів Російської імперії, видання 1910 р.) про пачкарство. Торгівля ж неоплаченими митом закордонними товарами безумовно заборонялася, а до всіх випадків продажу таких товарів застосовувалися постанови про пачкарство (згідно арт. 1045 і далі Устава митного, том VI Своду законів Російської імперії, видання 1910 р.)¹⁹¹¹.

Розроблялися й двобічні митно-тарифні угоди, як, наприклад, у зносінах з Німеччиною. Так, 27 травня 1918 р. у Києві в приміщенні Управління Південно-Західних залізниць розпочала роботу змішана німецько-українська комісія з питань залізнично-шляхової тарифної угоди. До складу комісії увійшли відомі фахівці: представники

¹⁹⁰⁹ Там само.

¹⁹¹⁰ Там само. – 15 серпня.

¹⁹¹¹ Там само.

Німеччини: таємний урядовий радник Шольц від Міністерства залізниць, президент Гальке від Бромбергської залізниці, урядовий радник доктор Борн від Бромбергської залізниці, таємний урядовий радник Зерінг від Данцигської залізниці, таємний урядовий радник фон-Ризен від Кенігсберзької залізниці, урядовий радник Гінч від Варшавської воєнно-генеральної залізниці, урядовий радник доктор Мейснер від Українського залізничного поста, урядовий радник Фуке від Бромбергської залізниці та інші; й представники Української Держави: від Південно-Західної залізниці – інженер Е. В. Радович, пан Ромишевський та М. Б. Лутцау, від Міністерства шляхів сполучення – інженер А. А. Коркушко, від Міністерства торгу і промисловости – пан Вишоватий та інженер К. Ротерт¹⁹¹².

Одеса, Митна площа

В рамках нового Економічного договору між Центральними державами та Україною, 10 вересня 1918 р. було заключено й Угоду про мито, яка являла собою додаток № 10 до договору і була підписана у Києві вісімкою представників від всіх сторін, серед яких, зокрема,

були такі відомі на той час особи, як Відфельдт, Гоффінгер, Шіллер, Дюре, Матусевич, Дарочі та інші. Сторони домовилися на тому, що від 1 червня 1918 року Центральні держави мали сплачувати лише догівірні мита й оплати, а саме: «1) В зносінах між Німеччиною і Україною служуть за підставу постанови торгового і мореплавного договору від 10 Лютого /29 Січня/ 1894 р. включно до доданої до него частини кінцевого протоколу від 9 Лютого 1897 р. в зміненім додатковим договором і протоколом від 28 Липня /15 Липня/ 1904 р. виді, а також мировий договір від 9 Лютого 1918 р. заключений між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного, а Українською Народньою Республікою з другого боку. 2) В зносінах між Австро-Угорщиною і Україною служуть за підставу постанови торгового і мореплавного договору від 15 Лютого 1906 р., а також мирового договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної, а Українською Народньою Республікою з другої сторони. 3) В зносінах між Болгарією і Туреччиною з одної, а Україною з другої сторони

¹⁹¹² Известия Союза промышленности, торговли, финансовъ и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 2 червня.

служуть за підставу постанови мирового договору від 9 Лютого 1918 р. про права найбільше приязної нації, заключеного між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного, а Українською Народньою Республікою з другого боку»¹⁹¹³.

Ставки сплат, що були вищими за нововизначені Угодою про мито і які сплачували Центральні держави до 1 червня 1918 р. (згідно § 2 угоди), відповідно, поверненню не належали. За товари ж, які були ввезені до України до 1 червня 1918 р. і за які ще не було сплачено мито, слід було оплатити вищі ставки, згідно з постановами російських законів від 15 лютого та 18 березня 1915 року. Країни-учасники Угоди зобов'язалися (§ 3) негайно приступити до спільних переговорів, щоби в інтересі товарообміну між всіма державами впровадити спрощення і полегшення українських митних формальностей. На цей аспект угоди¹⁹¹⁴ (а саме на її § 2) Обіжником «Про пристосування пільгового тарифу до товарів, які привозяться з Німеччини, Австро-Угорщини, Болгарії і Туреччини» за № 6241 від 24 вересня 1918 р., особливо звертав увагу митних установ директор Департаменту митних зборів Міністерства фінансів П. Андреїв, наголошуючи, що «1) виплачені Центральними Державами після 1 червня ц. р. більш високі, в порівнянні з встановленими згодою, ставки не підлягають зверненню і 2) за товари ввезені до 1 червня ц. р., повинні бути виплачені ставки, згідно з законом 15 лютого і 18 березня 1915 року і, по скільки це не мало ще місця, ця виплата повинна бути зроблена додатково»¹⁹¹⁵.

З укладанням перемир'я між Україною та більшовицькою Росією і початком українсько-російських переговорів, між інших питань двобічних відносин, було покладено початок розгляду й митно-тарифної проблеми. В рамках переговорного процесу при Міністерстві торгу і промисловості Української Держави було створено митно-тарифну підкомісію, що з 28 червня 1918 р. розпочала перегляд митно-тарифного статуту 1903 р., який гетьманська сторона прагла покласти в основу при товарообміні України з Росією¹⁹¹⁶. Однак, згодом більшовицька делегація перервала перемовини з Україною і виїхала до РСФРР, які так і не було завершено.

При цьому зауважимо, що ще до припинення більшовиками перемовин, у питанні про розподіл залізничного майна між Українською

¹⁹¹³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 306–307.

¹⁹¹⁴ Митна спілка (союз) – угода двох або кількох держав про усунення митних кордонів й утворення території з єдиним митним тарифом. Товари кожної держави, що входить до митного союзу, ввозяться на території інших членів митного союзу без сплати мита (пошлини).

¹⁹¹⁵ Державний вістник. – 1918. – 31 жовтня.

¹⁹¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 7.

Державою і РСФРР, сторони дійшли попередньої згоди щодо застосування при перевезеннях Бернської конвенції з заключенням окремого російсько-українського договору¹⁹¹⁷. Крім того, згідно з «Умовами Мирної Делегації від Російської Совітської влади з одного боку і Української Держави з другого боку об безпересадкових пасажирських валкових зносінах на протязі обох названих Держав на підвалині § 3 договору від 12/VI про припинення бойових подій між Українською Державою і Російською Совітською Федеративною Республікою» від 4 липня 1918 р., переговорні сторони узгодилися, згідно § 11 умов, що «на кордоні митний догляд багулля і ручних пакунків пасажирів виконується пристосовуючись до митного уставу і додатками до його і правилами виданими до 1-го жовтня 1917 р., а також з повним виконанням додатків по цьому питанню постанов договору про перемир'я про меж Російською Совітською владою і Українською Державою»¹⁹¹⁸.

Пропуск же чужоземних громадян через українське порубіжжя визначав Обіжник «Про порядок пропуску через кордон пасажирів» (№ 633) директора Департаменту митних зборів від 27 травня 1918 р., звернений до митних установ країни. Пропуск від'їзжаючих з України і прибуваючих до неї осіб відбувався, до часу видання з цього приводу окремих правил, на підставі ст. ст. 700 і далі Устава митного від 1910 року шляхом паспортної перевірки на митних установах. Крім того, пропуск за кордон і повернення в Україну всіх осіб, окрім співробітників митниць, міг бути допущений «тільки по виданих відповідними владами документах, на котрих будуть поміщені написи німецьких влад, котрі виїзд за кордон розрешають», а пропуск іноземних громадян допускався лише за наявності документів, виданих відповідними зарубіжними владами¹⁹¹⁹. Департаментом митних зборів також наголошувалося, що «видавати дозволи на виїзд за кордон прикордонним мешканцям, окрім співробітників митниць, ніколи не було обов'язком Управителів митниць», а тому й за української державності «Управителі митниць ні в яким разі не можуть видавати цих дозволів прикордонним мешканцям»¹⁹²⁰. Обіжником також зазначалося, що митні установи не мають ніякого права та підстав вимагати і брати ніяких податків за перевірку паспортних документів від осіб, що перетинають кордон.

Гетьманській Україні довелося вести і дві відносно успішних для неї митних війни. Ще до гетьманського перевороту між Україною

¹⁹¹⁷ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 84.

¹⁹¹⁸ Там само. – Спр. 300. – Арк. 3 зв.

¹⁹¹⁹ Державний вістник. – 1918. – 29 липня.

¹⁹²⁰ Там само.

і Румунією в березні 1918 р. виник дипломатичний конфлікт, що розгорівся через анексію Румунією українського історичного краю – Бессарабії. Центральна Рада не змогла вплинути на румунський уряд, війська якого незаконно захопили територію приналежної Україні Бессарабії, через політичні і воєнні прорахунки уряду УНР як у внутрішній, так і у зовнішній політиці. Після перевороту 29 квітня 1918 р. уряд П. Скоропадського одразу ж зайняв з цього приводу жорстку і однозначну позицію з твердим наміром «настоювати на приналежності політико-автономної Бессарабії до Української Держави, до чого вона, Україна, має всі права»¹⁹²¹.

Гетьманатом було розпочато політичний тиск та економічну війну з Румунією. 11 травня 1918 р. було заборонено вивозити товари до Румунії і Бессарабії. У відповідному наказі з цього приводу, зокрема, вказувалося: «Зважаючи на те, що Бессарабія анексована Румунією і, що умови політично-господарських відносин ще не встановлені, вивіз... всяких товарів в Румунію та Бессарабію, безумовно, забороняється»¹⁹²². 14 травня 1918 р. від виконання своїх обов'язків було звільнено колишнього посла УНР в Румунії, а 5 червня того ж року урядом Української Держави було надіслано ноту протесту до Бухареста. Гетьманська Україна розпочала проти Румунії митну війну. Урядом гетьмана було, крім того, видано розпорядження про закриття будівничих операцій товариства Бессарабських залізниць, припинено суходольне й водяне сполучення з агресором, румунське майно підлягало вивезенню з України, а українське з Румунії.

Такі заходи Української Держави примусили Румунію вдатися до спроби налагодження переговорного процесу з гетьманським урядом. 7 серпня 1918 р. для пошуку примирення і компромісу до Києва прибула надзвичайна румунська місія на чолі з повноважним міністром П. Концеску. Для стимулювання переговорів, наприкінці липня Рада міністрів тимчасово призупинила митну та економічну війну з Румунією. З гетьманського боку в Бухаресті дипломатичні зусилля мав розгорнути надзвичайний дипломатичний місія Української Держави В. Дашкевич-Горбацький. Перший етап переговорів у Києві закінчився 13 жовтня 1918 р. підписанням Тимчасового торговельного договору між Україною та Румунією, після чого сторони мали приступити до розгляду бессарабського питання. Проте українсько-румунські відносини так і не було влаштовано, а бессарабське питання не набуло розв'язки, через осінні події 1918 р. (протигетьманськи заколот та повстання в

¹⁹²¹ Дорошенко Д. Історія України. 1917–1923 рр. – Т. II. – К.: Темпора, 2002. – С. 205.

¹⁹²² Державний вістник. – 1918. – 10 травня.

Україні, розвал Австро-Угорщини, революція в Німеччині, ануляція більшовицькою Росією берестейських угод тощо), що дозволило Румунії наважитися ще й на окупацію у листопаді 1918 р. українських Хотинщини і Північної Буковини. Уряд відновленої УНР, яка змінила УД, не був у силі зайнятися вирішенням бесарабського питання у 1919 р. через важкі і невдалі бойові дії проти росіян і поляків.

Іншу митну війну шляхом застосування економічної блокади гетьманською Україною було успішно проведено проти приналежного їй Кримського півострів, владу на якому ще за Центральної Ради УНР з німецької протекції захопили російські сепаратисти на чолі з ген. С. (М.) Сулькевичем.

Питання приєднання до України Криму гетьманський уряд гостро поклав ще з перших днів свого існування, про що не раз заявляли не лише П. Скоропадський, а й його урядовці. Важливість вирішення для України цієї проблеми мало не лише політично-державницький, національний, військовий, а й економічний підтекст. Півострів був важливим торговельним шляхом, на ньому набували широкого розвитку виноградарство, рибальство, малися сольові запаси тощо. Крім того, Крим був важливою ланкою інфраструктури південно-українського (причорноморського) господарства, відхід якого від загальноукраїнської міжпортової мережі створював би небезпеку для розквіту та зв'язку, зокрема, таких портів як Одеса та Маріупіль. Кримське питання, однак, одразу ж вийшло за рамки внутрішньоукраїнської проблеми. Півострів було окуповано німецькими військами, Туреччина також мала свої плани щодо нього.

Німці почали розграбовувати торговельний флот та судна комерційного типу. Нагальність якнайшвидшого вирішення кримського питання на свою користь була для України очевидною. Вже 7 травня 1918 р. уряд Ф. Лизогуба, розглядаючи питання територіальних меж Української Держави, визнав її «кордон відповідним до етнографічних умов, причому звернути особливу увагу на необхідність приєднання Криму до України» й підтримав намір гетьмана надіслати особистого листа з цього приводу до німецького посла¹⁹²³. 10 травня П. Скоропадський в ноті послу А. фон Мумму зазначав, що «Україна без Криму стати сильною державою не могла б, і особливо з економічного боку була б несильною. Так ненатурально одрізана від моря мусила б Україна обов'язково збільшувати стремління до захоплення цього морського побережжя, а разом з тим повстали б загострені відносини з тією

¹⁹²³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 6 зв.

державою, котрій би було передано посідання Кримом». Наступного ж дня у Військовому міністерстві було підготовлено ґрунтовне аналітичне зведення під назвою «Значення Криму для України». 30 травня дипломатичну ноту до німецького посла в Україні (з копією до його австро-угорського колеги) з приводу безумовного обґрунтування політичної та економічної необхідності включення Кримського півострова до території Української Держави було надіслано й від імені Міністерства закордонних справ на чолі з управляючим Д. Дорошенком¹⁹²⁴. Проте й вона, як і подальші дипломатичні заходи, не дала бажаних результатів. Німеччина та кримські сепаратисти оперували III Універсалом Центральної Ради, за яким Крим не значився як територія УНР.

Гетьманом та Радою міністрів УД було прийнято рішення домогтися поступок від кайзерівського уряду дипломатичними зусиллями, а з Кримом розпочати «митну війну». Урядом Української Держави було взято курс на економічну блокаду півострова. З Кримом було припинено торгівлю, залізничний і морський зв'язок, що економічно завдало відчутного удару не лише по кримській економіці, а й по постачанню продуктів до Німеччини. За таких умов 6 вересня 1918 р. начальник Генерального штабу німецьких військ в Україні ген.-лейт. В. Гренер запропонував голові Ради міністрів Ф. Лизогубу посередництво в переговорах між урядами Української Держави та ген. С. Сулькевича. Проте, переговори виявились безплідними. У відповідь гетьманськими урядовцями було проведено переговори з представниками громадськості та національних груп півострова, на яких було узгоджено, що за прелімінарних умов «Крим з'єднується з Україною на правах автономного краю». Україна зосередила би під своїм контролем політико-адміністративні, воєнні та економічні важелі влади, зокрема, фінансову, внутрішню і зовнішньополітичну, митну системи, керівництво експлуатації залізничного і водяного транспорту тощо.

У листопаді 1918 р., коли митна війна почала приносити свої перші результати, Кабінет С. Гербеля, який після появи гетьманської Грамоти про федерацію з Росією повів до того ж відповідну зовнішню політику, вирішив припинити блокаду півострова. 15 листопада 1918 р. на урядовому засіданні під головуванням С. Гербеля розглядалася доповідь міністра фінансів А. Ржепецького «про зроблене ним у зв'язку з новим напрямком політики Кабінету по відношенню Росії розпорядженні про припинення митної війни з Кримом»¹⁹²⁵. Урядовці

¹⁹²⁴ Там само. – Ф. 3766. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 30.

¹⁹²⁵ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 45 зв.

ухвалили розпорядження А. Ржепецького припинити митну війну¹⁹²⁶. Проте, приєднання Криму до Української Держави так і не відбулося через її повалення внаслідок зміни геополітичного становища в світі та соціалістично-республіканського заколоту на чолі з Директорією.

Микола Стечишин – значковий Радзівилівської кордонної бригади (від 10.02.1918); старший ад'ютант Волинської кордонної бригади Окремого корпусу кордонної охорони Української Держави (від 01.07.1918); придільений до штабу Окремого корпусу кордонної охорони УНР (від 24.03.1919); старший ад'ютант штабу Дністровської кордонної бригади Окремого корпусу кордонної охорони УНР (від 24.07.1919).

Установи митного догляду запроваджувалися на кордонних пропускних пунктах. При всіх кордонних пропускних пунктах Української Держави від Міністерства внутрішніх справ призначалися комісари голови Ради міністрів. Так, наприклад, комісаром голови Ради міністрів на Ростовському кордонному пропускному пункті (КПП) [нині Росія] наказом міністра внутрішніх справ Ф. Лизогуба за № 173 від 8 липня 1918 р. було призначено урядовця особистих доручень VIII класи цього міністерства В. П. Родзянка, 23 липня на Гомельському КПП [нині Білорусь] з 15 липня (наказ № 212) – Є. П. Лашкевича, 26 липня 1918 р. на Жлобинському КПП [нині Білорусь] (наказ № 221) – В. О. Лілов тощо¹⁹²⁷.

Завдання контролювати безпеку українського державного помежжя з іншими країнами мав Окремий Корпус кордонної охорони (ОККО).

Передбачалося, що у його складі буде сформовано дев'ять бригад кордонної охорони та одна навчальна, а саме:

- ✓ 1-ша Волинська кордонна бригада (Луцьк);
- ✓ 2-га Подільська кордонна бригада (Кам'янець-Подільський);
- ✓ 3-тя Одеська кордонна бригада (Одеса);
- ✓ 4-та Північна кордонна бригада (Гомель);
- ✓ 5-та Чорноморська кордонна бригада (Одеса);

¹⁹²⁶ У засіданні Ради міністрів взяли участь: міністри А. Ржепецький, І. Кістяковський, Г. Афанасьєв, Д. Шуцький, А. Покровський, В. Косинський, С. Мерінг, В. Науменко, В. Рейнбот, В. Любинський, М. Воронович, С. Петров, Є. Лансберг та державний секретар С. Завадський.

¹⁹²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 16–16 зв.

- ✓ 6-та Хоперська кордонна бригада (Бутурліновка, фактично – Валуйки);
- ✓ 7-ма Донецька кордонна бригада (Луганськ);
- ✓ 8-ма Азовська кордонна бригада (Маріупіль);
- ✓ 9-та Курська кордонна бригада (Обоянь, фактично – Суми);
- ✓ Учбова бригада (Нова Прага).

Для охорони морських кордонів було створено Штаб охорони узбережжя Чорного моря (замість 5-ї Чорноморської кордонної бригади), якому мали підпорядковуватися три полки Чорноморської охорони, що формувалися в Одесі.

Начальником Окремого Корпусу кордонної охорони у березні 1918 р. було призначено полк. В. І. Желіховського. З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського начальником Окремого Корпусу кордонної охорони став генеральний хорунжий В. З. Савельєв, а начальником штабу ОККО – генеральний хорунжий Л. Л. Байков. Полковника В. І. Желіховського було переведено на посаду помічника начальника корпусу. 24 травня 1918 р. затверджено тимчасовий склад управління Корпусом кордонної охорони у складі 49 старшин (офіцерів), 32 військових урядовців, 85 канцеляристів та немуштрованих козаків. Формування ОККО тривало до листопада 1918 року.

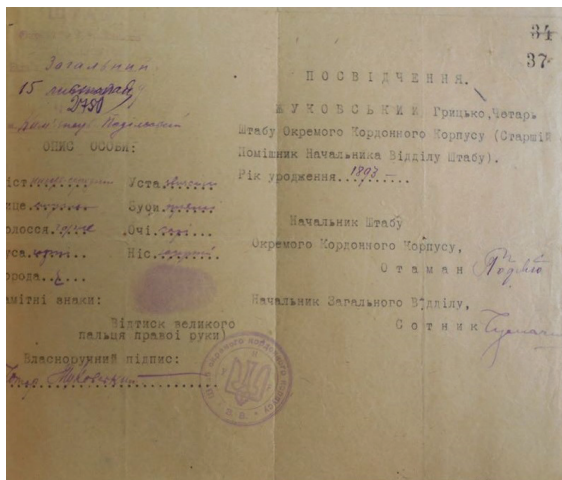

*Агатон Добрянський –
начальник Дністровської
бригади Окремого Корпусу
кордонної охорони*

На прикінєць літа 1918 р. витрати на організацію та утримання українських прикордонних військ вже обійшлося державній скарбниці у досить значну на той час суму – 9 млн 028 тис. 170 карбованців. Однак цих коштів виявилось замало для налаштування хоча б відносного стеження за величезним по довжині порубіжжям країни та на її численних кордонних пропускних пунктах. У зв'язку з цим, у липні Малою Радою міністрів (Журнал Малої Ради міністрів від 16, 17 липня 1918 р. Реєстр № 6) було вирішено запропонувати урядові додатково виділити на утримання прикордонників ще 5 млн карбованців¹⁹²⁸. У середині серпня 1918 р. розпочалося активне формування бригад кордонної охорони (були призначені командири та начальники штабів бригад, старшини-прикордонники та навіть фахівці з митної служби).

¹⁹²⁸ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а. – Арк. 15 зв.

Зі свого боку, міністр фінансів А. Ржепецький в доповіді перед Радою міністрів від 6/7 вересня 1918 р., зауважуючи, що отримані раніше гроші (9 млн 028 тис. 170 крб) майже всі витрачені, зазначав, що «виникає потреба в відпуску коштів на дальше існування Корпусу»¹⁹²⁹. Виходячи з вказаного, він просить уряд «в як найскорійшій часі затвердити і видати в лік кошторису на ріжні потреби утримання Корпусу на Вересень місяць тим часом поки кошторис буде затверджений ще п'ять мільйонів карбованців (5.000.000 карб.)»¹⁹³⁰. Урядовці пішли назустріч міністрові, а вже 28 вересня 1918 р. П. Скоропадський затвердив ухвалений Радою міністрів Закон «Про асігнування в розпорядження міністра фінансів 5.000.000 карбованців на утримання Окремого Корпусу кордонної охорони», які виділялися з коштів Державної скарбниці в рахунок сміти 1918 року на місяць вересень. Того ж дня, 28 вересня 1918 р. Обіжником «Про ліквідацію Комісаріятів-Агентур» директор Департаменту митних зборів П. Андреев, між іншим, повідомив відповідні прикордонні служби країни, що «в сучасний мент майже по всьому кордоні Української Держави установа Кордонна Охорона»¹⁹³¹.

Посвідчення Грицька Жуковського – четаря Штабу Окремого кордонного корпусу, старшого помічника начальника відділу Штабу ОКК (15 листопада 1919 р., Кам'янець-Подільський)

присвоїти його чинам ставки в розмірі на 18 тис. 600 крб більшому

Однак, восени 1918 р. перебіг формування прикордонних військ ще не було остаточно завершено. Про це свідчить й те, що ще 7 листопада 1918 р. міністром фінансів було представлено на розгляд уряду (Журнал Ради міністрів № 130 від 7 листопада 1918 р.) Законопроект «Про штати Окремого Корпусу кордонної охорони»¹⁹³². Учасники урядового засідання затвердили штати Корпусу, запровадивши їхню чинність з 1 липня 1918 р., а також постановили

1929 Там само. – Спр. 184. – Арк. 2.

1930 Там само.

1931 Державний вістник. – 1918. – 31 жовтня.

1932 ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 31–31 зв.

від тих, що пропонувалися асигнувати Бюджетовою комісією¹⁹³³. Крім того, урядовці запропонували міністрові фінансів «у спішному порядку представити на розгляд Ради Міністрів законопроект про нову систему призначення премій за поїмку контрабанди чинам Окремого Корпусу кордонної охорони, прийнявши до уваги побажання Ради Міністрів про прискорення видачі премій чинам, що відзначилися та їхнім начальникам»¹⁹³⁴. Тим часом, 20 листопада 1918 р. П. Скоропадський затвердив ухваленою Радою міністрів Постанову «Про асигнування в розпорядження міністра фінансів 6.160.000 карбованців на канцелярські й господарські видатки й на улаштування людського й кінського комплекту Окремого Корпусу кордонної охорони»¹⁹³⁵.

Корпус кордонної охорони формувався під безпосереднім патронатом міністра фінансів А. Ржепецького. Гетьман згадував: «Командиром його [Окремого Корпусу кордонної охорони] було призначено молодого генерала з Георгієм на шиї, Васильєва. Справа просувалася туго. У всілякому випадку, як погано це не посувалося через те, що усі платні солдати був той же розпропагандований елемент, все-таки корпус своїми арештами контрабанди себе окуповлював»¹⁹³⁶.

Уніформа козака Окремого Корпусу кордонної охорони (проект зразка 1922 р.)

Загальна чисельність кордонних військ сягала 17 тисяч осіб. Нормативним забезпеченням слугували на тимчасовій основі «Правила об Отдельном корпусе Пограничной Стражи» Російської імперії від 1910 р. та «Статут кордонної охорони», затверджений урядом УНР у квітні 1918 р. Утім, завершити формування прикордонних військ (Окремого Корпусу кордонної охорони) і мережі митних установ України, остаточно вкомплектувати їхні людські та пересувні склади, вивчити новачків цих служб, забезпечити побутову і господарські частини й взагалі відповідно обладнати кордонну мережу по всій її

¹⁹³³ Урядове засідання відбувалося на чолі з головою Кабінету Ф. Лизогубом, в засіданні взяли участь міністри: А. Ржепецький, О. Лотоцький, М. Славинський, П. Стебницький, Б. Бутенко, В. Любинський, С. Гербель, В. Рейнбот, А. Вязлов, В. Леонтович, С. Мерінг, С. Петров; товариші міністрів: О. Палтов, Ю. Корнієнко, державний секретар С. Завадський та спеціально запрошені К. Замен, генерал-хорунжий Савельєв, С. Варун-Секрет. Секретарствували В. Дітятин та І. Толлі.

¹⁹³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 184. – Арк. 2.

¹⁹³⁵ Там само. – Спр. 146. – Арк. 1.

¹⁹³⁶ Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 194.

довжині та налагодити повноцінну роботу і варту за сім з половиною місяців існування Гетьманату так і не вдалося. Загалом же, кордонна і митна служби не даремно їли свій хліб, про що згодом у відповідній доповіді від 26 грудня 1918 р. й звітував директор Департаменту митних зборів П. Андреїв, вказуючи, зокрема, що за допомогою кордонної та фінансової охорони митні установи зібрали мита на суму 44 млн 303 тис. 864 крб. Проте, у листопаді 1918 р. розпочався заколот з Окремим корпусом Січових стрільців в авангарді й на чолі з Директорією, який невдовзі переріс у масове повстання проти гетьмана. В країні зацарував безлад і громадянська війна. В оточеному повстанцями Києві П. Скоропадський 14 грудня 1918 р. зрікся влади, а очолювана ним Українська Держава припинила своє існування.

5.2. Податкова політика Центральної Ради та уряду УНР

Одним з першочергових завдань будь-якого державного утворення було і залишається досі укладання бюджету країни. Як правило, його зведення містить видатки і прибутки держави, що очікуються наступного бюджетного року, дефіцит між якими кожний уряд намагається звести до мінімуму. Основною часткою бюджетного накопичення є прибутки від державних податкових надходжень¹⁹³⁷, або, мовою економістів, відсоток податкового витягу з економіки до бюджету.

До 1917 року 80% території сучасної України були складовою частиною Російської імперії. Отже, на її терені діяло російське фінансове право, чи, конкретніше, фінансові норми загальноімперського законодавства. Не вдаючися до нюансів й розмірів фінансової експлуатації України метрополією, зауважу, що аналіз фінансового устрою колишньої Росії (наприклад, перевага надходжень у 1910 р. від посередніх податків, що дорівнювали 987,7 млн руб. над 216,1 млн руб. прибутків від прямих) свідчить, на думку фахівців, про досить низький його рівень, незважаючи на те, що сама система посередніх податків і монополій виглядала досить стрункою. Російський поземельний податок мав репартиційний характер і надходження від нього до бюджету були незначними, як далеким від досконалості був і промисловий податок. Лише у 1916 р. було запроваджено загально-прибутковий

¹⁹³⁷ Податки – обов'язкові платежі, що збираються державою (центральними та місцевими органами влади) з фізичних та юридичних осіб до державних і місцевих бюджетів. Поділяються на прямі, котрими обкладаються доходи та майно (подоходний податок, податок на прибуток тощо), і непрямі (посередні) податки на товари й послуги, що встановлюються у вигляді надбавки до ціни або тарифу (акциз, податки на додаткову вартість та ін.).

податок, який через швидкий крах імперії не встиг відіграти вагомої ролі у фінансовому житті країни¹⁹³⁸.

Війна 1914–1917 рр. та революційний вир остаточно підірвали економічний організм Росії та імперську фінансову систему. Зростав зовнішньо-фінансовий державний борг, державні видатки перевищували загальні прибутки у кілька разів, вартість рубля стрімко падала, в країні зростала інфляція і безконтрольність, система податкових зборів все більше руйнувалася, держава втрачала спроможність їхнього стягнення. Цей процес продовжувався і за влади Тимчасового уряду, в той час, як в Україні важелі крайового управління взяла на себе Центральна Рада. Населення ж не прагло самовільно сплачувати податки, розуміючи революційні перетворення і як звільнення від оподаткування взагалі.

Будучи складовою частиною імперії, Україна, а згодом – автономна (пізніше федеративна, а надалі й самостійна) до Російської республіки УНР отримала у спадок зразок саме такої, не кращої форми, системну організацію фінансів. Ситуацію ускладнювала й відсутність коштів в урядовому розпорядженні та перенасиченість ними ринку країни при повному паралічі економіки. До того ж, що також доволі важливо, молода українська державність мала в наявності фахівців-урядовців такої ж, не кращої за зразком, імперської фінансової школи, над якими тяжів не менш хибний тип професійного, можливо й підсвідомого, малоросіянства, як і в політичному вимірі пануючий дух автономно-федералізму. Провінція ж взагалі знаходилася у владному вакуумі. Тож українським урядам довелося зіткнутися з цілим нагромадженням фінансових проблем, серед яких була й проблема оподаткування.

У сфері податкової політики 1918-й рік уряд УНР розпочав досить активно. 1 січня 1918 р. Центральна Рада підвищила поштові, телеграфні і телефонні тарифи, а також опублікувала раніше прийнятий Закон «Про дозвіл варіння та продажу пива»¹⁹³⁹. В його основу, вочевидь, було покладено вироблений російською Государственной Думою законопроект про боротьбу з пияцтвом, позаяк і згідно з законом Центральної Ради, і згідно з думським проектом, міським самоврядуванням надавалося право визначати кількість місць продажу, видавати дозволи на пивні лавки та видавати обов'язкові постанови про торгівлю пивом. Як торгівля пивом, так і його варіння обкладалися

¹⁹³⁸ Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 11, 12.

¹⁹³⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 31.

промисловим і акцизним збором¹⁹⁴⁰. Акциз було встановлено в розмірі від 4 до 20 крб з пуда солоду¹⁹⁴¹.

Михайло Ткаченко

Вже 2 січня 1918 р. генеральний секретар М. Ткаченко представив Генеральному секретаріатові проект Закону «Про порядок державних видатків в 1918 році, поки не буде складений і ухвалений державний бюджет», проект Закону «Про порядок видатків на утримання державних інституцій Української Народної Республіки» та проект Закону «Про переіменування казенних палат на Фінансові палати»¹⁹⁴². Як не дивно, але державні діячі тогочасної УНР потурбувалися лише про різноманітні видатки і аж ні словом не обмовилися про забезпечення та шляхи отримання прибутків до скарбниці. Тоді ж урядовці постановили встановити прожитковий мінімум в Україні не менше за 200 рублів. При цьому визначалося, що половину запланованої суми має сплачувати держава, а половину – власники підприємств.

Наступні кроки Ради народних міністрів (колишнього Генерального секретаріату) зберігли тенденцію уряду УНР до застосування у податковій сфері засобів щонайменших зусиль в отриманні коштів до державної скарбниці, які, щоправда, відігравали і чи не найдрібнішу роль в процесі бюджетного накопичення. Так, 3 січня 1918 р. М. Ткаченко доповідав на засіданні уряду про незадовільний фінансовий стан в Україні, а вже 4 січня 1918 р. Кабінет міністрів, після прийняття проекту Закону «Про порядок видатків на утримання Центральної Ради і Генерального Секретаріату з їх інституціями та на невідкладні заходи уряду», постановив винести на розгляд Центральної Ради законопроект про скасування крайніх норм по страховій операції в ощадкасах УНР¹⁹⁴³. 8 січня 1918 р. уряд затвердив проект закону про зміну закону від 29 вересня 1917 р. про міські прибутки і видатки¹⁹⁴⁴, а 9 січня 1918 р. на розгляд Малої Ради було внесено і прийнято нею без дебатов закон-проект про чергове тимчасове збільшення поштово-телеграфного

¹⁹⁴⁰ Акциз (французьке *accise*) – різновид побічного податку, переважно на товари масового споживання, а також послуги. Включається у ціни або тарифи.

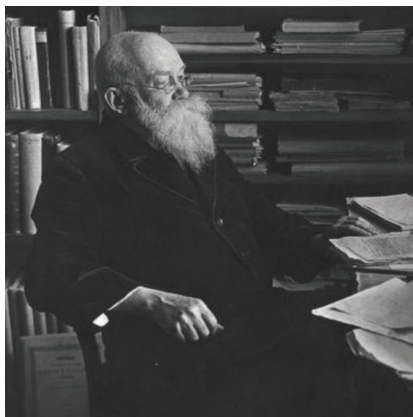
¹⁹⁴¹ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 157.

¹⁹⁴² ЦДАВО України. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 89–90; – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 46–47.

¹⁹⁴³ Там само. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 93–93 зв.; – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 56–56 зв.

¹⁹⁴⁴ Там само. – Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 96; – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 59.

тарифу¹⁹⁴⁵. Вищенаведене в черговий раз свідчить про поверховий, однобічний і, багато в чому, популістський та споживацький підхід соціалістичного уряду революційної України не лише до податкової, але й до фінансової сфери загалом у процесі національного державотворення.

Михайло Грушевський

Того ж дня (9 / 22 січня) було підписано IV Універсал Центральної Ради¹⁹⁴⁶. Таким чином УНР було проголошено самостійною державою (щоправда, тимчасово, до засідання Українських Установчих зборів, які так і були скликані), уся повнота законодавчої влади в якій належала Центральній Раді, а виконавча – Раді народних міністрів, як з цього моменту мав називатися Генеральний секретаріат¹⁹⁴⁷. 11 січня 1918 р. професор М. Грушевський зачитав у Малій Раді текст IV Універсалу¹⁹⁴⁸. В Універсалі зазначалося, зокрема, що урядові УНР ставилося завдання розробити, окрім різного роду соціально-економічних законів, також законодавчі акти «про монополію заліза, угля, шкури, тютюну і інших продуктів і товарів, з яких найбільш бралось прибутків з робочих класів на користь не трудящих»¹⁹⁴⁹.

Утім, вже за кілька днів Центральна Рада та уряд УНР змушені будуть покинути столицю. 18 січня 1918 р. більшовики захопили київський Поділ і звідти почали підходити до будинку засідань Центральної Ради. О 12 годині дня вони захопили будинок Старокиївського участка, опів на другу – головний телеграф (навпроти Софійського собору), а згодом й готель «Прага», що знаходився десь у 200 метрах від Педагогічного музею, де працювала IX сесія Центральної Ради. У цей час як раз формувався новий уряд УНР під проводом есера В. Голубовича, яким на посаду міністра фінансів пропонувався С. Перепелиця. Засідання Ради тривало під щільним обстрілом (кілька куль навіть влучили у скляне склепіння над великою залою будівлі)¹⁹⁵⁰. Того ж дня Центральною Радою, під гуркіт гармат і свист куль, було затверджено,

¹⁹⁴⁵ Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 24 квітня.

¹⁹⁴⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 2–6.

¹⁹⁴⁷ Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 13 січня.

¹⁹⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 2; Нова Рада. – 1918. – 13 січня.

¹⁹⁴⁹ Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 13 січня.

¹⁹⁵⁰ Народня воля. – 1918. – 22 січня.

між інших, й тимчасовий Земельний закон. Сфери оподаткування в ньому торкався лише один (12-й) пункт, який визначав, що «ніякої платні за користування землею не повинно бути»¹⁹⁵¹. Щоправда у примітці додавалося, що «оподаткуванню підлягають тільки лишки землі поверх встановленої норми або надзвичайні доходи, які залежать від природних якостей участка, його близьості до торговельних центрів і шляхів та інших соціально-економічних умов, незалежних від праці господарів цих хозяйств»¹⁹⁵².

26 січня 1918 р. більшовицькі війська увійшли до Києва. Тим часом, делегати УНР 27 січня (9 лютого) 1918 р. у Бересті (Бресті-Литовському) уклали з представниками Німеччини, Австро-Угорщини, Туреччини та Болгарії Міровий договір, а згодом й додатковий до нього договір з вказаними країнами Почвірного блоку. За угодою названі Центральні держави мали надати урядові УНР воєнну допомогу в боротьбі з більшовиками в обмін на поставку сировини й харчової продукції.

Між тим, Рада народних міністрів УНР перебралася зі столиці до Житомира. Там 29 січня 1918 р. виконуючим обов'язки міністра фінансів (через відсутність С. Перепелиці) було призначено М. Ткаченка¹⁹⁵³. Цього і наступного дня урядовці заслухали доповідь завідуючого акцизними зборами на Волині і 30 січня 1918 р. ухвалили дозволити цукровим заводам, «по розверстці управляючого акцизними зборами Волині[,] вільний продаж 75 тис. пудів сахару в лютому місяці з правом[,] у випадку нерозпродажі цілої кількості в лютому[,] розпродати в марті»¹⁹⁵⁴. З вилученої суми мала бути виплачена заробітня платня робітникам цукрових заводів та сплачено за матеріали для нової (й неоплаченої старої) продукції. З цією метою управляючому акцизними зборами Волинської губернії надавалося право відмінити наряди Центрощукру на лютий в випадковій такої потреби у міністрів фінансів та продовольства.

Наведене рішення вимагало негайного виконання, позаяк уряд вкотре спіткала глибока грошова криза і виконуючий обов'язки фінансового міністра М. Ткаченко наполегливо вимагав (8 лютого) «вжити всі заходи», аби здобути гроші, в тому числі аж до продажу урядового майна, звільнення урядових співробітників, ліквідації державних

¹⁹⁵¹ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 186; Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 30 січня.

¹⁹⁵² Там само.

¹⁹⁵³ ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 7.

¹⁹⁵⁴ Там само. – Арк. 13 зв.

інституцій¹⁹⁵⁵. За кілька днів, 12 лютого 1918 р. було вирішено започаткувати нову грошову одиницю – гривню, а Міністерству фінансів доручено виробити відповідний законопроект і внести його на розгляд Малої Ради¹⁹⁵⁶. 1 березня 1918 р. Закон «Про грошову одиницю, биття монети та друк державних кредитових білетів», відповідно до якого новою грошовою одиницею оголошувалася «гривня», було затверджено Малою Радою в Житомирі¹⁹⁵⁷. Того ж дня від більшовиків було звільнено столицю України і до Києва виїхали міністри уряду УНР. Виконуючий обов'язки міністра справ фінансових М. Ткаченко своїм першим обіжником до начальників всіх фінансових установ, Фінансових (казенних) палат, Держбанку, його контор і відділів, Держскарбниць, ощадкас та акцизних управлінь наказав здійснити повносяжну українізацію зовнішнього і внутрішнього справоведення, листування, вивісок тощо, вивісити повсюдно IV Універсал і герб УНР й ліквідувати всі оголошення та розпорядження російського (більшовицького) уряду, замінивши їх відповідними актами уряду УНР¹⁹⁵⁸.

Велика Державна печатка
УНР (автор – Г. Нарбут,
1918 р.)

3 березня 1918 р. уряд, прагнучи віднайти для державного розпорядження грошову масу, вдається до жорстких репресивних заходів силового характеру, шляхом запровадження свого роду одноразового примусового податку. Так, було узаконено здійснення всякого роду реквізицій, під час яких «повинні видаватися квитки одного типу, установленого Міністерством Фінансів в порозумінні з Міністерством Військових і Продовольчих справ, з начисленням 4% з дня видачі квитка, з правом переуступки і з правом вносити квитки на срочні вклади в кредитні установи»¹⁹⁵⁹.

Було також встановлено примусові одноразові помайнові податки на заможні і торгово-промислові класи низки міст України. Цю контрибуцію мали виплатити зокрема: Харків – 50 млн крб, Одеса – 40 млн крб, Київ – 35 млн крб, Ростов (на Дону) – 25 млн крб, Катеринослав – 20 млн крб, Таганріг – 10 млн крб, Миколаїв – 5 млн

¹⁹⁵⁵ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 158.

¹⁹⁵⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 4 зв.

¹⁹⁵⁷ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 5–5 зв.; – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 11; Вістник Краєвого Комісаріяту Української Народньої Республіки на Холмщину, Підляше й Поліссє. – 1918. – 12 квітня.

¹⁹⁵⁸ ДАХО. – Ф. 84. – Оп. 2. – Спр. 40. – Арк. 30.

¹⁹⁵⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 8.

крб, Суми – 3 млн крб, Житомир, Лізаветград, Маріуполь, Кременчук, Черкаси, Феодосія – по 2 млн крб з кожного міста, Бахмут – 1 млн 500 тис. крб, Умань, Біла Церква, Куп'янськ, Верхньо-Дніпровськ, Полтава, Херсон, Луганськ, Вінниця, Ромни, Олександрівськ, Прилуки, Сімферополь, Севастополь, Ялта, Мелітополь, Бердянськ – усі по 1 млн крб з кожного міста, Кам'янець-Подільський – 500 тис. крб, Чернігів, Рівне – по 350 тис. крб кожне місто, Слов'янськ – 100 тис. крб та Ізюм – 50 тис. карбованців. Крім того, гроші мали сплатити усі повітові міста і пункти з населенням більш як 15 тисяч мешканців: Катеринославщини та Полтавщини – по 100 тис. крб, Херсонщини та Київщини – по 75 тис. крб, Таврії – по 60 тис. крб, Поділля, Чернігівщини, Харківщини та Волині (окрім ще окупованих Новограда-Волинського та Овруча) – по 50 тисяч карбованців. Виконання збору цього примусового податку (фактично – контрибуції) доручалося міністрові військових справ¹⁹⁶⁰. Військовим також було доручено реквізувати мідь по усіх містах та поселеннях України¹⁹⁶¹.

6 березня 1918 р. Рада народних міністрів УНР постановила протягом двох тижнів стягнути з населення всі недоїмки і податки, а також внести на розгляд Центральної Ради Закон «Про одноразовий податок». При цьому, до часу прийняття зазначеного закону, уряд знов вдався до примусових класових поборів, а саме – надав сам собі право здійснити «примусову позику в міських, торговельно-промислових і фінансових колах з правом зачота позиченої суми в одноразовий податок»¹⁹⁶².

10 березня 1918 р. народний міністр судових справ М. Ткаченко, який одночасно був і виконуючим обов'язків фінансового міністра, позбувається останньої посади, а на зміну йому виконуючим обов'язків народного міністра фінансів призначається В. Мазуренко¹⁹⁶³. За три дні (13 березня 1918 р.) уряд ухвалив внесений В. Мазуренком проект Закону «Про скасування посад молодших помічників податкових інспекторів» і розглянув проект Закону «Про збільшення акцизу на тютюн і дріжджі». Питання про підвищення акцизу на дріжджі було відхилено. Що ж до тютюну, то М. Порш заявив, що таке підвищення є ніщо інше, «як недемократичний податок на маси» і висловився проти нього «з огляду на майбутню тютюнову монополію»¹⁹⁶⁴. Разом з тим, він зауважив, що якщо з огляду на фінансове становище держави

¹⁹⁶⁰ Там само. – Арк. 8–9 зв.

¹⁹⁶¹ Там само.

¹⁹⁶² Там само – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 47 зв.

¹⁹⁶³ Там само. – Арк. 24.

¹⁹⁶⁴ Там само. – Арк. 16.

цей закон таки необхідно прийняти, то слід «змінити шкалу акцизу, наложивши більший акциз на вищі сорти тютюну, а зменшити на нижчі», сам же акциз запровадити лише на певний термін. Так, власне, й ухвалили – акциз збільшили, проте доручили Міністерству фінансів змінити його шкалу і встановили терміном на півроку з правом поновлення¹⁹⁶⁵. 17 березня 1918 р. В. Мазуренко повернувся до цієї теми з відповідним законопроектом. Уряд погодився встановити акциз на жовтий тютюн по шкалі № 1, на махорку – по шкалі № 2 (до 1 січня 1919 р.) й доручив міністрові фінансів внести проект закону на затвердження до Центральної Ради¹⁹⁶⁶.

Тим часом потреби державного життя вимагали значних коштів. Ціни ж у прифронтовій смузі та по великих містах зросли на 125% (Поділля, Волинь, Одеса, Харків, Київ), а в інших місцевостях – на 100%. Ситуація вкотре наближалася до катастрофічної. Не лише трудящі, але й державні службовці по кілька місяців не отримували зарплатні. Так, наприклад, Міністерство земельних справ 14 березня 1918 р. повідомляло Раду народних міністрів, що «Губерніяльні, Повітові та Волосні Земельні Комітети України[,] починаючи з декабрія[,] ось уже четвертий місяць як не получають жалування і інших коштів на своє утримання»¹⁹⁶⁷. Негайно і позачергово для «органів[,] на плечі котрих спирається грандіознійша із світових реформ», необхідно було винайти одразу аж 15 млн 408 тис. 327 крб і 30 копійок¹⁹⁶⁸. Подібна ситуація склалася й в інших галузях народного господарства країни.

Ще більш розхитаною виявилась ситуація у податковій системі, яка була вкрай дезорганізованою. Населення відвикло сплачувати податкові збори. Часто податки (після Першої українсько-більшовицької війни 1917–1918 рр.) вже ні з чого було збирати – зруйноване народне господарство вимагало не оподаткування, а капіталовкладень і відновлення. Революція і війна знищили не лише почуття обов'язку в народі, але й об'єкти оподаткування. Прибутків же економіка України, розхитана до того ж соціалістичними експериментами, практично не давала. Відносну вагу державних прибутків, які ще в тій чи іншій мірі збереглися, зменшувало, з іншого боку, падіння купівельної сили грошей, при чому ставки оподаткування за нових умов залишалися старими.

Прагнучи переломити ситуацію, уряд вкотре намагався налагодити систему податкових зборів. 16 березня 1918 р. Рада народних

¹⁹⁶⁵ Там само.

¹⁹⁶⁶ Там само. – Арк. 15.

¹⁹⁶⁷ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 2.

¹⁹⁶⁸ Там само. – Арк. 2 зв.

міністрів ухвалила: «1) пропонувати Міністерству Фінансів негайно виробити ряд конкретних мір по збору всіх податків – поземельних, промислових, доходних та ін., і представити ці міри на розгляд Ради Міністрів не пізніше понеділка; 2) випустити відозву до людности про уплату податків від Ради Народніх Міністрів; 3) доручити Міністерству Внутрішніх справ циркулярно запропонувати Губерніяльним і Повітовим комісарам звернутися до людности з вимогою платити податки – державні, земські і міські, вживаючи законних мір, примусового збору податків. Вивісити оповістки скрізь по городах, селах, волостях, видавши наказ всій міліції негайно приступити до виконання своїх обов'язків по збору податків; 4) пропонувати Міністерству Внутрішніх Справ негайно наказати всім органам місцевого самоврядування негайно приступити до розсилки окладних листів і збору податків; 5) пропонувати Міністерству Фінансів вжити всіх заходів, аби Губерніяльні, Повітові Казначейства періодично надсилали певні справозданья і відомости про рух грошових сум»¹⁹⁶⁹.

Вже наступного дня (17 березня 1918 р.) міністр фінансів В. Мазуренко вніс на затвердження уряду проект Закону «Про організацію податкової міліції». Проте міністри ухвалили «вирішення цього питання по формальних причинах одсунути», запропонувавши міністрові фінансів розмножити цей законопроект і розіслати його по міністерствам, а вже по тому внести на обговорення найближчого засідання уряду¹⁹⁷⁰.

Василь Мазуренко

За день (18 березня 1918 р.) В. Мазуренко знов доповідав Раді народних міністрів про фінансові справи в країні. Цього разу уряд ухвалив не належне, проте більш-менш дієве рішення: «видати відозву од імені Ради Народніх Міністрів до людности широко державного значення, скласти таку відозву доручити М. Поршу; 2) доручити Міністру Фінансів представити на розгляд в Раді Міністрів коректуру оповіщення до населення в справі негайного внесення податків; 3) дозволити податковим інспекторам по згоді з повітовими земськими управами призначити волосних зборщиків податей. У крайніх випадках дозволити інспекторам призначити зборщиків самим; 4) Військове Міністерство по вимогах Міністерства Фінансів дає військову допомогу для

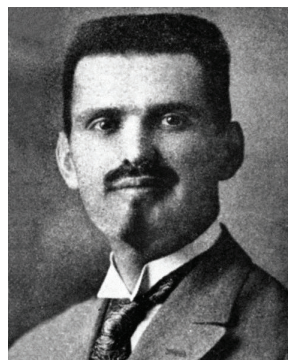
¹⁹⁶⁹ Там само. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 14 зв.

¹⁹⁷⁰ Там само. – Спр. 17. – Арк. 15.

звискування недоїмків; 5) щодо закону про прикордонну охорону, то доручається Міністру Фінансів представити такий законопроект на розгляд Ради Міністрів і кандидатів на посаду начальника кордонної стражі на затвердження»¹⁹⁷¹.

Тим часом загальна економічна і фінансова кризи призвели до кризи урядової. В Кабінеті В. Голубовича (станом на 19 березня 1918 р.) відсутні міністри: шляхів, пошт і телеграфів, фінансів, освіти, торгу і промисловості, морських справ та державний контролер¹⁹⁷². Виконувати обов'язки міністра фінансів залишався В. Мазуренко. 20 березня 1918 р. він представив урядові свою відозву до населення в справі сплати податків. Урядники ухвалили її зміст і доручили Міністерству фінансів, після відповідної обробки, відозву видати. На тому ж засіданні Рада народних міністрів вирішила «зарахувати ті гроші, що були накладені на м. Житомир як одноразовий податок на заможні і торгові класи, в рахунок недоїмків і податків, з тим, щоб вони були внесені негайно»¹⁹⁷³. Фактично ж, уряд УНР вкотре узаконив примусове вилучення коштів (реквізицію) не лише у мешканців певного, окремо взятого міста, але з певної групи (класу) його населення. Годі й говорити, що такі заходи не мали нічого спільного не лише з податковою політикою, але й з моральним авторитетом тогочасної української влади.

Фінансово-економічна криза в країні, соціалістичний уряд і парламент якої так і не усвідомив згубності політики максималізму й експериментів в усіх сферах державотворення, поступово викликав незадоволення не лише серед широких мас населення та приватно-комерційних і заможних верств суспільства, а вже й серед споріднених йому за соціалістичним світоглядом політичних колах. Про це яскраво свідчить промова представника партії соціалістів-федералістів М. Кушніра 20 березня 1918 р. у Малій Раді на її урочистому засіданні в перші роковини Центральної Ради. Газета «Нова Рада» навіть назвала промову есефа «дуже характерною для переживаємого моменту»¹⁹⁷⁴. М. Кушнір, вказуючи на невдачі національного державотворення Центральної Ради, наголосив, що таким чином «вона платила дань максималізму не тільки в національній, але і в соціальній

Макар Кушнір

¹⁹⁷¹ Там само.

¹⁹⁷² Нова Рада. – 1918. – 20 березня.

¹⁹⁷³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 1.

¹⁹⁷⁴ Нова Рада. – 1918. – 22 березня.

частині своєї праці»¹⁹⁷⁵. Промовець закликав керівників держави зберегти здобутки революції шляхом класового і соціального компромісу. Він відверто звернув увагу соціалістів-владомощців на те, чого вони вперто намагалися не помічати (не хотіли чи боялися бачити): «На Україні виростає нова сила. Ця сила – капіталізм, який несе поступ і розвій. Ми мусимо визнати, що ні одна країна не може розвиватися без торгу і промисловости, без буржуазії. Час уже зрозуміти, що відштовхнути буржуазію від керування життям України неможливо. І Українська Центральна Рада, цей наш Парламент, мусить бути так реорганізований, щоб у ньому взяли участь всі міста, земство, буржуазія, селянство, робітництво, соціалістичні партії – всі повинні спільно керувати життям. Я бажаю і вірю, – кінчає промовець, – що Центральна Рада стане на такий ґрунт, на шлях тверезої політики»¹⁹⁷⁶.

Сподівання виявилися марними. Вже на другий день, 21 березня 1918 р. уряд доручив міністру фінансів внести законопроект про сумнозвісну реквізицію на розгляд і затвердження до Центральної Ради¹⁹⁷⁷. Не відбулося зрушень і в інших напрямках та галузях розбудови держави. У цьому ж духові 23 березня 1918 р. міністри доручили В. Мазуренку підготувати проект обов'язкової постанови про збір податків у м. Києві в три дні, з карною відповідальністю за невиконання цієї постанови¹⁹⁷⁸. Отже, виконавча влада країни продовжувала діяти неплановірно, вибірково і досить сумнівними методами щодо способу отримання коштів зі свого ж населення, не маючи жодної концепції чи вибленої системи збору податків і належної мережі відповідних служб.

Своєрідним було рішення влади УНР й щодо тих осіб, що безпосередньо мали опікуватися зборами податків, зокрема у провінції. Після прийняття Радою народних міністрів 13 березня 1918 р. внесеного В. Мазуренком проекту Закону «Про скасування посад молодших помічників податкових інспекторів», 20 березня 1918 р. його було надіслано до Центральної Ради і вже наступного дня отримано її канцелярією¹⁹⁷⁹. 23 березня законопроект було зареєстровано у Комісії законодавчих внесень Центральної Ради¹⁹⁸⁰, а вже 24 березня 1918 р. його затвердила Мала Рада¹⁹⁸¹.

¹⁹⁷⁵ Там само.

¹⁹⁷⁶ Там само.

¹⁹⁷⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 40 зв.

¹⁹⁷⁸ Там само. – Арк. 50 зв.

¹⁹⁷⁹ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 150.

¹⁹⁸⁰ Там само. – Спр. 6. – Арк. 7.

¹⁹⁸¹ Там само. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 47; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 13; – Спр. 29. – Арк. 152.

Законом визначалося наступне: «1) Посади молодших помічників податкових інспекторів касуються і особи, котрі займали ці посади лишаяються по за штатом на загальних підставах, коли не будуть призначені на які інші урядові посади. 2) Старші помічники податкових інспекторів перейменовуються в помічників податкових інспекторів»¹⁹⁸². Виконуючий обов'язки народного міністра фінансів В. Мазуренко у пояснюючій записці, доданій до законопроекту, мотивував свою ініціативу таким чином: «Законом 3 липня 1914 р. Російським Міністерством Фінансів були встановлені посади старших та молодших помічників податкових інспекторів з ріжним окладом утримання. Обов'язки як тих так і других розділені не були. З часом і в зв'язку з ускладненням праці органів податкової інспекції треба було збільшити склад канцелярій податкових інспекторів, але все-ж велику частину канцелярської роботи взяли на себе помічники податкових інспекторів. Вважаючи на се, що як старші так і молодші помічники мали однакові обов'язки, Російське Міністерство Фінансів 3 жовтня 1917 р. представило Тимчасовому Правительству законопроект про скасування посад молодших помічників податкових інспекторів і про переіменування старших помічників податкових інспекторів на помічників податкових інспекторів»¹⁹⁸³. Отже, в зв'язку з тим, що, як вважав В. Мазуренко, Тимчасовий уряд не встиг затвердити вказаний законопроект до більшовицького перевороту, міністр фінансів УНР і подав його на ухвалення Центральної Ради¹⁹⁸⁴.

Дивним тут виглядає не стільки прагнення скопіювати російський республіканський законопроект (хоч і не ухвалений Тимчасовим урядом), але те, що в державі (УНР), в якій податки в прямому розумінні нікому було збирати, молодших податкових інспекторів скасовували та ще й в умовах кадрового фахового дефіциту. Зі змінами, зумовленими вказаним законом, штатний склад Податкової інспекції в УНР набував такого вигляду: податковий інспектор, його помічник, діловод, помічник діловода, писар, бухгалтер і контролер. На той час заробітня платня, наприклад, податкового інспектора номінально складала 4 тис. 718 – 5 тис. 526 крб на рік в залежності від класи місцевості, в якій він служив¹⁹⁸⁵, додачею так званих «роз'їздних», які у повітах складали – 1 тис. 200 крб, а в містах – 600 карбованців. Заплатня помічника податкового інспектора складала від 2 тис. 676 крб до 3 тис. 195 крб,

¹⁹⁸² Там само.

¹⁹⁸³ Там само. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 151.

¹⁹⁸⁴ Там само. – Арк. 151 зв.

¹⁹⁸⁵ Класифікація місцевості виглядала таким чином: до I класи належали міста Київ, Харків та Одеса; до II класи – губерніяльні і рівні їм повітові міста; до III класи – решта міст країни.

а діловода – від 2 тис. 330 крб до 2 тис. 919 крб (також відповідно до класи місцевості служби). Суми ці, з огляду на швидке знецінення грошових знаків і зростання дорожнечі в умовах соціально-економічної кризи, були досить незначними. Щоправда, службовцям податкових інспекцій передбачалося в перспективі підвищити заробітню платню майже вдвічі. Планувалося, що податковий інспектор зароблятиме: 7 тис. 500 крб, якщо служить у місцевості I класи; 7 тис. крб – у місцевості II класи; 6 тис. 600 крб – у місцевості III класи. Решта службовців мали б отримувати, відповідно до класи місцевості: помічник податкового інспектора – 5 тис. 400 крб (I кл.), 5 тис. 100 крб (II кл.), 4 тис. 800 крб (III кл.); діловод – 4 тис. 800 крб (I кл.), 4 тис. 500 крб (II кл.), 4 тис. 200 крб (III кл.); помічник діловода – 3 тис. крб (I кл.), 2 тис. 800 крб (II кл.), 2 тис. 600 крб (III кл.); писар – 2 тис. 400 крб (I кл.), 2 тис. 200 крб (II кл.), 2 тис. крб (III кл.); бухгалтер – 4 тис. 200 крб (I кл.), 3 тис. 900 крб (II кл.); контролер – 4 тис. 900 крб у місцевості I класи і 3 тис. 900 крб у місцевості, що належала до II класи¹⁹⁸⁶, проте на практиці цей намір так і не було втілено в життя спочатку через брак коштів в держави, а згодом – через падіння існуючої влади.

Того ж дня, 24 березня 1918 р. Мала Рада ухвалила й згадуваний нами вище проект Закону «Про збільшення акцизу на тютюн та вироби з нього»¹⁹⁸⁷. Згідно з Законом, акциз на жовтий тютюн і махорку, а також на продукцію, виготовлену з них, встановлювався терміном до 1 січня 1919 р., а міністрові фінансів доручалося визначити спосіб запровадження закону і строкові умови до його виконання. Тариф акцизу і найвищих продажних цін на вироби з тютюну було визначено у такому розмірі:

- на жовтий тютюн: вищого ґатунку “а” – 22 крб за фунт із вільною граничною продажною ціною; вищого ґатунку “б” – 17 крб 60 коп. за фунт з граничною продажною ціною за 1 фунт у 34 крб 80 коп., ½ фунта – 17 крб 40 коп., ¼ фунта – 8 крб 70 коп., 1/8 фунта – 4 крб 35 коп.; вищого ґатунку “в” – 14 крб 40 коп. за фунт з граничною продажною ціною у 30 крб за 1 фунт, за ½ фунта – 15 крб, ¼ фунта – 7 крб 50 коп., 1/8 фунта – 3 крб 75 коп.; I ґатунку – 10 крб 80 коп. за фунт з граничною продажною

Папіроси першого ґатунку московської фабрики «Дукатъ»

¹⁹⁸⁶ ЦДАВО України. – Ф. 2199. – Оп. 3. – Спр. 11. – Арк. 26.

¹⁹⁸⁷ Робітничая газета. – 1918. – 26 березня.

ціною за нього не вище 24 крб та за $\frac{1}{2}$ фунта – 12 крб, $\frac{1}{4}$ фунта – 6 крб, $\frac{1}{8}$ фунта – 3 крб; II ґатунку – 6 крб 80 коп. за фунт та з граничною продажною ціною за $\frac{1}{2}$ фунта – 8 крб, $\frac{1}{4}$ фунта – 4 крб, $\frac{1}{8}$ фунта – 2 крб; III ґатунку “а” – 3 крб 70 коп. за фунт та з граничною продажною ціною за $\frac{1}{4}$ фунта – 2 крб 50 коп. і за $\frac{1}{8}$ фунта – 1 крб 25 коп.; III ґатунку “б” – 2 крб 50 коп. за фунт та з граничною продажною ціною за $\frac{1}{4}$ фунта – 2 крб і за $\frac{1}{8}$ фунта – 1 крб;

- на нюхальний тютюн – 6 крб 40 коп. за фунт з вільною граничною продажною ціною;

- на папіроси: вищого ґатунку “а” – 36 крб на тисячу штук з вільною граничною продажною ціною; вищого ґатунку “б” – 22 крб на тисячу штук з граничною ціною не вище: 13 крб 50 коп. – на 250 штук, 5 крб 40 коп. – на 100 штук, 1 крб 34 коп. – на 25 штук, 1 крб 08 коп. – на 20 штук, 54 коп. – на 10 штук, 27 коп. – на 5 штук; I ґатунку – 20 крб на тисячу штук з граничною ціною не вище: 11 крб – на 250 штук, 4 крб 40 коп. – на 100 штук, 1 крб 10 коп. – на 25 штук, 88 коп. – на 20 штук, 44 коп. – на 10 штук, 22 коп. – на 5 штук; II ґатунку – 16 крб 50 коп. на тисячу штук з граничною ціною не вище: 3 крб 80 коп. – на 100 штук, 76 коп. – на 20 штук, 38 коп. – на 10 штук; III ґатунку “а” – 9 крб 60 коп. на тисячу штук з граничною ціною не вище: 2 крб 50 коп. – на 100 штук, 50 коп. – на 20 штук, 25 коп. – на 10 штук; III ґатунку “б” – 6 крб 20 коп. на тисячу штук з граничною ціною не вище: 40 коп. – на 20 штук;

- на махорку для курива і нюхання – 1 крб 60 коп. на один фунт з граничною продажною ціною не вище: 84 коп. – за $\frac{1}{4}$ фунта, 42 коп. – за $\frac{1}{8}$ фунта, 21 коп. – за $\frac{1}{16}$ фунта;

- на махорочні папіроси – 2 крб 80 коп. на тисячу штук з граничною продажною ціною не вище: 64 коп. – на 100 штук, 32 коп. – на 25 штук, 16 коп. – на 10 штук¹⁹⁸⁸.

Загалом же Державною скарбницею від цього акцизу очікувалося отримати 140 млн карбованців¹⁹⁸⁹.

На цьому ж засіданні уряду, 24 березня 1918 р. голова Ради народних міністрів В. Голубович представив на затвердження Малої Ради остаточний склад свого Кабінету¹⁹⁹⁰. Портфель міністра фінансів здобув соціаліст-революціонер С. Перепелиця¹⁹⁹¹. Виступаючи від імені уряду з декларацією, його голова подав й стислу програму

¹⁹⁸⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 45–46.

¹⁹⁸⁹ Робітничка газета. – 1918. – 26 березня.

¹⁹⁹⁰ Новий склад уряду В. Голубовича був затверджений 31 голосом “за” і 8 голосами – “проти” [Народня воля. – 1918. – 26 березня].

¹⁹⁹¹ Робітничка газета. – 1918. – 26 березня; Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 376.

майбутньої праці нового Кабінету міністрів. Між іншим В. Голубович висловив й наступне: «У сфері фінансів у нас теж усе зруйноване, і все треба робити заново. Будуть заведені основні грошові знаки і поволі переводитиметься заміна знаків російських українським. Мається на увазі урегулювання емісійного права, контроль над банками. Операціям ощадних кас буде надано більшої еластичності»¹⁹⁹². Ось це і все щодо грошової політики з промови голови уряду держави, яка однією ногою вже стояла в фінансовій прірві.

Тим часом керівництво окупаційної влади в Україні, занепокоєне щораз глибшою політико-економічною кризою в УНР, констатувало її подальше загострення. Австрійський генерал Р. Шторк доповідав у Баден міністрові іноземних справ О. Черніну про становище Кабінету В. Голубовича: «Становище уряду України не дуже міцне. В найближчі дні очікується його відставка. Партія соціалістів-федералістів вимагає створення коаліційного міністерства. Співробітник Міністерства освіти, поміркований соціал-демократ, сказав мені, що в даний момент в Україні був би дуже доречним “буржуазний уряд”, щоб покінчити з дезорганізацією і далеко йдучими прошуками соціалістів. Існує багато варіантів складу нового уряду, але всі вони досить сумнівні. Серед кандидатів називають імена досвідчених банкірів та підприємців, однак сумнівно, щоб ці особи рішилися прийняти урядові справи. Урядові симпатизує дуже незначна частина населення країни. Крупні поміщики, буржуазія, російські соціал-революціонери, кадети та частина селянства настроєні проти нинішнього уряду, що спирається головним чином на багнети австрійських і німецьких військ. Фінансові та промислові кола відмовляють в підтримці урядові, посилаючись на ризикованість соціалістичної програми. Міністерства повністю дезорганізовані, всюди не вистачає досвідчених фахівців»¹⁹⁹³.

Одним з засобів отримання коштів уряд вбачав у дозволі продажу коньяку і вина, виробленого з фруктів та ягід. Вільний продаж цих напоїв було заборонено ще царським урядом з початком Першої світової війни, виняток складав лише їхній збут за рецептами у вигляді ліків¹⁹⁹⁴. 5 квітня 1918 р. виконуючий обов'язки народного міністра фінансів В. Мазуренко та виконуючий обов'язки директора Департаменту посередніх податків А. Маршинський подали до Ради народних міністрів доповідь, в якій, зокрема, зазначалося, що «нині, коли війна

¹⁹⁹² Робітнича газета. – 1918. – 26 березня.

¹⁹⁹³ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 350.

¹⁹⁹⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 7.

уже скінчена й життя переходить на мирне становище, утиснення в продажу кон[ь]яку, який в багатьох випадках вживається як лікарство, являється не потрібним, а тим самим слід-би було дозволити вільний продаж його»¹⁹⁹⁵. Справа в тім, що, дозволивши такий вільний продаж цих алкогольних напоїв, держава могла б отримувати зиск шляхом стягування акцизних зборів з продавців не лише вітчизняного виробу, але й з привезеного з-за кордону. Такий досвід існував раніше в Російській імперії й український Департамент посередніх податків прагнув його використати¹⁹⁹⁶. Доповідачі вважали, що «позаяк кон[ь]- як спродують по цінам далеко вищим від тих, за котрі одержана комісійна заплата, то треба було-б стягнути комісійну заплату з продавців за різницю в цінах», але одразу ж самі відкидали такий крок через неспроможність тримати ситуацію під контролем, адже «зараз неможливо слідкувати за вірною виплатою продавцями цьої заплати»¹⁹⁹⁷.

За таких обставин пропонувалося: для вітчизняного коньяку призначити регулювану комісійну заплату в 3 крб; для закордонного – встановити, окрім митного податку, ставки якого запозичувалися зі старих російських (з коньяку в діжках – по 25 крб, з коньяку в пляшках – по 30 крб з пуда брутто¹⁹⁹⁸), стягнення також у 3 крб з пляшки в 1/20 відра, «щоб не поставити його в привілейоване становище відносно місцевого (руського) коньяку»¹⁹⁹⁹. При цьому з запасів коньяку, з котрого одержано 10% комісійної заплати, передбачалося «одержати тільки різницю між призначеною новою й уже оплаченою, а належні за це гроші повинні бути внесені до Державної Скарбниці не пізніш 1-го червня 1918 р.»²⁰⁰⁰. Без оплати такої різниці продаж коньяку заборонявся би. Автори доповідної записки також нагадали урядовцям, що постановою Генерального секретаріату УНР ще від 22 грудня 1917 р. було дозволено продаж лише виноградного вина і

¹⁹⁹⁵ Там само.

¹⁹⁹⁶ В Російській імперії (на підставі ст. ст. 717 і 718 Акцизного уставу, «Правил» від 11 квітня 1898 р., а також Обіжника Міністерства фінансів від 3 лютого 1917 р.) окрім акцизу на алкоголь, який містився у коньякові, стягувалося ще й 10% комісійних з його продажної вартості. З пляшки розміром в 1/20 відра отримувалося від 10 до 50 коп., а з закордонного коньяку (згідно з тарифом митних зборів) – близько 1 руб. 60 коп. з такої ж пляшки (з коньяку в діжках – по 25 руб., з коньяку в пляшках – по 30 руб. з пуда брутто).

¹⁹⁹⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 7.

¹⁹⁹⁸ Брутто (від італійського brutto – грубий, нечистий), маса товару з упаковкою.

¹⁹⁹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 7–7 зв.

²⁰⁰⁰ Там само. – Арк. 7 зв.

не було згадано про вина, вироблені з фруктів та ягід. У зв'язку з цим, Міністерство фінансів пропонувало дозволити продаж і таких алкогольних напоїв, а за для підтримки «цього галузу виробу як молодого і зв'язаного з тим садівництва», акциз на вино з фруктів та ягід мав би бути такого ж розміру, як і в Російській імперії, а саме: 4 крб 80 коп. з відра (або 30 коп. з пляшки в 1/16 відра) для тихих та 14 крб 40 коп. з відра (або 96 коп. з пляшки в 1/30 відра) для грайливих вин²⁰⁰¹.

В. Мазуренко виніс зазначені пропозиції щодо дозволу продажу коньяку і вина, виготовлених з фруктів та ягід, на порядок денний засідання уряду 13 квітня 1918 р.²⁰⁰², але лише 17 квітня 1918 р. Рада народних міністрів прийняла рішення дозволити продаж коньяку і вина з фруктів та ягід на умовах, запропонованих Міністерством фінансів²⁰⁰³. В остаточному вигляді умови Міністерства фінансів було сформульовано у відповідній постанові Ради народних міністрів, а саме:

«1. Дозволяється спродаж кон[ь]яку тільки на винос з реньських погребів.

2. За спродаж кон[ь]яку місцевого (руського) виробу стягувати комісійну заплату в прибуток Державної Скарбниці по три карбованці за пляшку в 1/20 відра.

3. За спродаж кон[ь]яку закордонного, окрім належних митних податків, теж стягувати комісійну заплату в прибуток Державної Скарбниці по три карбованці за пляшку в 1/20 відра.

4. Доручити Управителям Акцизними податками визначити негайно справжні запаси як готового розливу, так і в бочках кон[ь]яку і начислити комісійну заплату, в розмірі трьох карбованців за пляшку в 1/20 відра, дозволивши спродаж тільки того кон[ь]яку, який оплачений комісійною заплатою. Всі дійсні запаси кон[ь]яку в пляшках повинні бути оплачені комісійною заплатою до 1-го червня 1918 р., а в бочках – по мірі розливу.

5. Розлитий в пляшки кон[ь]як, за який одержано уже комісійну заплату в меншому розмірі, оплачується додатково різницею між призначеною новою і уже оплаченою.

6. Дозволяється виріб і спродаж вина з фруктів та ягід на умовах постанови Генерального Секретаріату України від 22 грудня 1917 р.

7. Акциз на вино з ягід та фруктів призначити:

а) з тихих вин по 4 карб. 80 коп. з відра, або 30 коп. з пляшки в 1/16 відра і

²⁰⁰¹ Там само.

²⁰⁰² Там само. – Арк. 1 зв.

²⁰⁰³ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 75 зв.

б) ігристих по 14 карб. 40 коп. з відра, або по 96 коп. з пляшки в 1/15 відра»²⁰⁰⁴.

Після запровадження податку на коньяк та виноградні вина передбачалося також відновлення скарбової винокурної монополії²⁰⁰⁵. Уряд планував встановити продажну ціну відра 40-градусного вина в 120 крб (6 крб – пляшка). З цієї суми 10% мало б відраховуватися на користь міста. Сучасник тієї епохи і дослідник вітчизняної фінансової системи Л. Неманов оригінально зазначав з цього приводу: «Слід сказати, що з точки зору фіскальної відновлення винної монополії було мірою досить розумною. Винна монополія обіцяла вірний і крупний дохід. Ми не торкаємося при цьому точки зору громадської моралі, боротьби з алкоголізмом, тобто тих підвалин, внаслідок котрих на початку війни винну монополію було припинено й було заборонено продаж всіх напоїв, що містили алкоголь. Було, звісно, дивно, що винна монополія, знищена архібуржуазним та реакційним царським урядом під тиском громадської думки, відновлювалася ультра-соціалістичним урядом, [урядом] Центральної Ради. Проте уряд знав одне: грошей на покриття державних потреб не було, гроші ці треба було дістати, а монополія давала готовий і легкий спосіб їх отримати. Невільно всі соціалістичні принципи довелося відкласти на сторону, тим паче, що з боку навіть соціалістично налаштованих верств селян і робітників відновлення продажу горілки викликало б найширше схвалення»²⁰⁰⁶. Тим не менш, проти такого законопроекту виступили окремі урядовці і ор-

*Голова Ради народних міністрів УНР
В. Голубович в своєму робочому кабінеті
(1918 р.)*

гани самоврядування, зокрема Київська міська дума, і його не було втілено у життя.

Проте крім того, що слід було докласти неабияких зусиль до втілення в життя цього та інших урядових рішень, виникало й питання, а чи спроможні були на ці зусилля керівники країни. Австрійська дипломатія і військове керівництво, наприклад,

²⁰⁰⁴ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 8.

²⁰⁰⁵ В царській Росії існувала горілчана монополія. Лише держава мала право скуповлювати спирт в усіх приватних винокурнях, після чого переробляла його на горілку і зберігала її у великих складах. Зі складів горілку поступово розвозили по крамницях. На початку Першої світової війни (1914 р.) продаж горілки було припинено. Через це на складах країни накопичилися величезні запаси вже розлитої у пляшки горілки.

²⁰⁰⁶ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 157–158.

були переконаними, що ні. «Для приведення в дію державної машини хоча б на половину, – доповідав у Відень австро-угорський посол в Києві граф Й. Форгач, – доведеться центральним органам влади витратити попри великих сум для виплати селянам за здане зерно ще кілька сотень мільйонів рублів. І якщо б величина цих вкладень в дійсний час не була настільки значною, якщо б найбільші аванси та ссуди можна було би отримати зворотньо з цієї багатой корисними копалинами країни при впорядкуванні суспільних відносин, то сьогодні перед нами стояла б майже нездоланна фінансово-технічна проблема, а саме нестача цінних паперів і грошових рублів, котрі повністю зчезли, приховані селянами. Не підкріплений, власне майже знецінений паперовий рубль став недостатнім і тому дефіцитним товаром... Для раціонального вирішення проблеми шляхом вилучення мільярдів паперових грошей, що знаходяться в селян, необхідні певний час і зовсім інша державна влада, а не уряд кількох молодих безпорадних революціонерів і соціал-демократичних утопістів»²⁰⁰⁷.

Як увідомляв 2 квітня 1918 р. своє Головне армійське командування з Одеси командуючий 4-ю австро-угорською армією, він мав бесіду з генеральним комісаром Центральної Ради в цьому місті О. Коморним, який характеризував «політичний стан в Республіці як дуже критичний». Австрійський генерал, зі слів О. Коморного, також вказував, що «криза міністерства і дефіцит кадрів розхитують Кабінет Міністрів. Уряд визнає недоручними поступки, зроблені свого часу в напрямкові соціалізації землі, і хоче анулювати ці поступки, проте не в стані це зробити». Він також змальовував становище, що склалося в Україні, як анархію і скандал, додаючи чутки, що «німці в Києві готуються взяти на себе повноваження уряду»²⁰⁰⁸.

Між тим у Києві 5 квітня 1918 р. члени Кабінету міністрів призначили на посаду керуючого Міністерством фінансів П. Климовича, позаяк міністр С. Перепелиця ще жодного разу не був на робочому місці²⁰⁰⁹. Однак й пана П. Климовича призначили заочно, якого навіть не було у столиці²⁰¹⁰. Новий міністр був соціал-демократом, банкіром з Одеси й, на думку австро-угорських військових властей в Україні, «в решті нічого не значуща, випадкова людина, ставленик німців»²⁰¹¹.

²⁰⁰⁷ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 348–349.

²⁰⁰⁸ Там само. – S. 347.

²⁰⁰⁹ Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 16 квітня.

²⁰¹⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 63–63 зв.

²⁰¹¹ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 383.

6 квітня 1918 р. під головуванням М. Грушевського чергове засідання Малої Ради розглядало, внесені С. Веселовським, питання про утворення парламентської бюджетової комісії. Комісія мала складатися з 25 осіб і працювати над укладанням майбутнього сталого розпису прибутків і видатків УНР, переглядати проекти нових податків і взагалі займатися усіма справами, що стосувалися державних фінансів. Голова Центральної Ради і доповідач зайняли позицію, відповідно до якої члени комісії мали обиратися не за фракційно-партійним критерієм і квотами, а персонально, «для того, щоб у Комісію попали фахові люди, які добре розуміються на фінансових справах»²⁰¹². Утім, більшість Малої Ради проголосувала за обрання членів Бюджетової комісії саме за фракційним принципом.

Такий підхід до комплектування фахових комісій не зі спеціалістів певної галузі господарства, а за партійним принципом дедалі більше шкодив розвиткові держави, а надто – у фінансово-економічній сферах. Це, зокрема, яскраво проявилось й у справі укладання бюджету країни. Ще наприкінці 1917 р. генеральний секретар фінансів В. Мазуренко, усвідомлюючи неспроможність працівників відомств держави скласти належні обрахунки прибутків і видатків, що лягли б в основу нового бюджету на 1918 рік, прагнув тимчасово унормувати й налагодити облік фінансування серед урядових і державних структур. З цією метою ним було підготовлено проект Закону «Про порядок державних видатків в 1918 році поки буде складений і ухвалений бюджет»²⁰¹³. На початку січня 1918 р. проект закону було подано на ухвалення до вищого законодавчого органу держави, але так ним і не розглядався. «Мабуть загубився в Раді», – нарікав згодом його автор²⁰¹⁴.

По поверненні уряду УНР і Центральної Ради до Києва після наступу австро-німецьких військ навесні 1918 р., виконуючий обов'язки міністра фінансів В. Мазуренко та виконуючий обов'язки директора Державної скарбниці Х. Лебідь-Юрчик, після деяких незначних правок, 23 березня 1918 р. вдруге подали згадуваний законопроект під грифом «досить негайно» на розгляд Центральної Ради. Того ж дня проект закону було отримано Президією Центральної Ради, а 29 березня 1918 р. розглянено її Законодавчою комісією²⁰¹⁵. Законопроектом зазначалося, що «поки буде складений і ухвалений перший бюджет Української Народньої Республіки всі державні видатки робляться в

²⁰¹² Народня воля. – 1918. – 7 квітня; – 9 квітня.

²⁰¹³ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 9–9 зв.; – Арк. 20.

²⁰¹⁴ Там само. – Арк. 7.

²⁰¹⁵ Там само. – Арк. 7; – Арк. 19; – Арк. 21.

межах дійсної потреби, але у кожному разі не вище проти сум зведених до розхідного роспису Російської Держави 1917 року, а тако-ж сум, стверджених законодатними актами Російського Уряду, виданими до 27 жовтня 1917 року, і Українською Центральною Радою»²⁰¹⁶. Розмір дісної потреби видатків на кожних чотири місяці 1918 р., згідно з законопроектом, мав регулюватися тимчасовими розхідними розписами, які склалися б відповідними міністерствами і ухвалювалися б Радою народних міністрів. У зазначених розхідних розписах мали бути вказані як одноразові чи строкові суми кредитів, потрібних на кожний окремих місяць, але в кожному разі не вищі від дванадцятої долі від сум, що були вміщені у відповідних розписах російських міністерств за 1917 рік. Штатні і контрактні видатки вираховувалися і заносилися до розписів у сумах винятково дійсної потреби. До часу ж, поки не було одержано розхідного розпису, штатні і контрактні видатки мали робитися скарбницями без жодних перепон за відповідними розписовими розділами. Складатися ці розхідні розписи мали згідно з номенклатурою розхідного розпису на 1917 р. і розділами кредитів²⁰¹⁷. 30 березня 1918 р. Мала Рада не ухвалила запропонованого есефом А. Яковлевим цього необхідного для фінансового організму країни законопроекту²⁰¹⁸, після чого проект закону «Про порядок державних видатків у 1918 р., доки не буде складений і ухвалений бюджет» було повернено назад до Міністерства фінансів²⁰¹⁹. Не маючи ані бюджету, ані тимчасового порядку державних видатків у 1918 році, уряд вкотре намагався «вижити» за рахунок емісійного права, проте коштів катастрофічно не вистачало.

Через хронічну нестачу коштів і відсутність чітко налагодженої системи і служби по збору податків, Народне міністерство внутрішніх справ УНР навіть на початку квітня 1918 р. вимушене було нагадувати своїм губерніальним і повітовим комісарам про їхні обов'язки в справі державних податків і пропонувати: «1) приймати всі залежні заходи, аби допомогти всім урядовим і громадським установам що до правіжки ними державних податків; 2) наказати міліції, аби вона виявила найпильнішу енергію і виконувала всі свої обов'язки в цій справі неухитно»²⁰²⁰. Запаси хліба і фуражу вичерпувалися, а того ж часу передбачалося й виконання поставок до Центральних держав та на порядок денний висувалися також і обов'язки з утримання їхніх

²⁰¹⁶ Там само. – Арк. 8.

²⁰¹⁷ Там само.

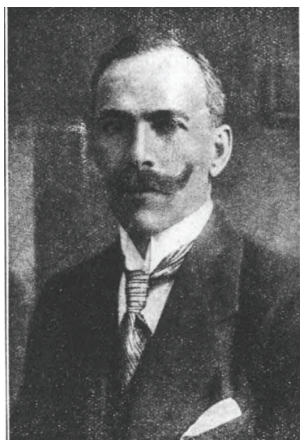
²⁰¹⁸ Нова Рада. – 1918. – 31 березня.

²⁰¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 16.

²⁰²⁰ Вістник Ради Народніх Міністрів Української Народньої Республіки. – 1918. – 24 квітня.

військ в Україні, для чого губерніяльним і повітовим комісарам пропонувалося давати допомогу з реквізування в населення продуктивних лишків «включно до збройної сили»²⁰²¹. Такі заходи щодо селянства мали опертям рішення Ради народних міністрів від 13 квітня 1918 р. про прискорення реквізицій²⁰²². Цей факт виразно підкреслює спостереження про байдужість, а інколи й саботаж населенням інтересів своєї держави і ще раз змальовує всю складність обставин, які охопили Україну навесні 1918 року – від безвідповідальності державних службовців до невміння центральної влади зупинити хаотизацію країни та повного краху фінансово-податкової системи.

11 квітня 1918 р. Мала Рада знов повернулася до бюджетних питань. На засіданні були присутніми також два представники німецької та австро-угорської місії²⁰²³. Представник Комісії законодавчих внесень есеф А. Яковлів (Яковлев), нагадавши, що на попередньому засіданні бюджетний законопроект був повернутий до доопрацювання у його комісію, зачитав присутнім поправку в такій редакції: «Тимчасовий чотиримісячний розпис бюджету на 1918 р. складається відповідними міністрами і подається через Міністра Фінансових Справ на затвердження Центральної Ради»²⁰²⁴. У зв'язку з цим, товариш міністра фінансів В. Мазуренко попросив Малу Раду, з метою прискорення і полегшення роботи зі складання бюджетних кошторисів, дозволити «користуватися старими бюджетовими росписами, заведеними Російським Урядом»²⁰²⁵. На це товариш голови Малої Ради С. Веселовський категорично заявив, що «Український Уряд не користується законами московськими, і через те нам немає чого вважати на їхні ті чи інші законопроекти. Українські Міністри мусять користуватися тими законами, які їм надає Центральна Рада, позаяк тільки од неї залежить надавати ті чи інші закони»²⁰²⁶. Як компроміс, Ю. Новаковський запропонував обмежитися поки що прийняттям лише чотиримісячного розпису прибутків, а не всього законопроекту

Андрій Яковлів
(Яковлев)

²⁰²¹ Там само.

²⁰²² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 1 зв.

²⁰²³ Робітничка газета. – 1918. – 12 квітня.

²⁰²⁴ Там само. – 13 квітня.

²⁰²⁵ Там само.

²⁰²⁶ Там само.

вцілому, проте в підсумку Мала Рада ухвалила весь законопроект разом з поправкою²⁰²⁷.

Мала Рада також прийняла «на увагу», але не затвердила низку вкрай важливих фінансових законопроектів, серед яких, зокрема, слід було негайно передати до Бюджетові-фінансової комісії закони про реквізиційні квитанції та про скарбових зборчих²⁰²⁸. За день (13 квітня 1918 р.) уряд, розглядаючи внесення прем'єра В. Голубовича про потребу негайного складання бюджету міністерств, ухвалив, що кожне міністерство повинно до 12 травня 1918 р. подати до Міністерства фінансів проекти бюджету на 1918 рік²⁰²⁹.

За відсутності тимчасової нової законодавчої бази юридичною основою при укладанні бюджету Української Держави (як і за УНР) все ж таки стало бюджетове право Російської імперії. Воно, своєю чергою, складалося з загальних кошторисних правил від 22 травня 1862 р. та правил від 8 березня 1906 р. про порядок розгляду державного розпису прибутків і видатків та про асигнування з скарбу видатків, розписом непередбачених. Так, наприклад, кошторис Кредитової канцелярії на 1918 рік, завізований її директором Г. Лерхе і виконуючим обов'язки міністра фінансів С. Перепелицею, був виконаний згідно правил від 22 травня 1862 р. при збереженні повністю попередньої смітної (кошторисної) класифікації. При обрахуванні розміру грошових призначень Кредитовою канцелярією, як, власне, й іншими підрозділами міністерств, за керівний брався наступний принцип: «всі призначення, розмір яких міг бути обрахований згідно з маючимися даними, обраховані, як можна докладніше; призначення, які обраховувались згідно з даними справоздання за попередні періоди, по сучасній сміті, з огляду на відсутність цих даних, обраховані згідно з сумою останнього призначення по сміті 1917 року; ті ж призначення, для обрахування яких немає зовсім даних, і які не можуть бути обраховані згідно з попередніми призначеннями, записані в сміту в цілком приблизном[у] розмірі»²⁰³⁰.

Отже, судячи зі складеного за таким зразком кошторису на 1918 р., Кредитова канцелярія очікувала прибутків на суму в 3 млн 150 тис. крб²⁰³¹, але при цьому до її розрахунків було вписано, наприклад, прибутки за позичками, які були видані колишнім російським урядом заводам, що працювали на оборону, за позиками, наданими

²⁰²⁷ Там само.

²⁰²⁸ Там само.

²⁰²⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1063. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 8.

²⁰³⁰ Там само. – Ф. 1434. – Оп. 2. – Спр. 38. – Арк. 1.

²⁰³¹ Там само. – Арк. 2–3.

містам чи евакуйованим заводам тощо. Все оте вписувалося до переліку майбутніх прибутків без жодної надії на їхнє отримання. Про це свідчить, зокрема, примітка у самому кошторисі, в якій зазначалося, що «де яка сума цих позичок мусила б поступити по Україні, але в зв'язку з загальним та економічним безладдям минулого року, поступлення по позичкам в біжучому році мабуть не буде зовсім»²⁰³². Видатків же, згідно з кошторисом Кредитової канцелярії, передбачалося зробити на 274 млн 242 тис. 785 карбованців²⁰³³.

За таких обставин, уряду Центральної Ради так і не вдалося виробити державний бюджет УНР на 1918 рік. Безпосередній учасник національного державотворення 1917–1922 рр. Х. Лебідь-Юрчик (директор Департаменту Державної скарбниці і член Бюджетової комісії) вказував і на додаткові труднощі в цій праці, а саме: «1) Зруйнована залізнична комунікація й анархічна демобілізація, що продовжувалась ще в січні (1918 р.), стояли на перешкоді до зносин з губерніяльними й повітовими інституціями, які мали доставити потрібний бюджетний матеріал і 2) брак в окремих міністерствах фахівців у бюджетових справах, які мали би досвід і рутину в складанні кошторису»²⁰³⁴.

*Всеволод Голубович
(радянська в'язниця, 1920 р.)*

Обрахувати загальну суму прибутків, які дійсно отримала Українська Народна Республіка у 1918 р. практично неможливо. Тим не менш, ми можемо встановити величину надходжень до державної скарбниці УНР від акцизних зборів за чотири місяця існування Центральної Ради у 1918 р. (за січень, лютий, березень і квітень), позаяк стягувати їх для податкових служб було найлегше, а отже й було що занотовувати до відповідної документації. Згідно з даними Фінансових палат, ми підрахували, що за вказані чотири місяці 1918 р. держава отримала від:

- загального акцизу зі спирту і вина – 45 тис. 345 крб 33 коп.;
- зниженого акцизу зі спирту, який відпускався на лакові заводи – 26 тис. 950 крб 12 коп.;
- додаткового акцизу з горілчаних виробів – 00 крб 00 коп.;

²⁰³² Там само. – Арк. 3.

²⁰³³ Там само. – Арк. 6–8.

²⁰³⁴ Лебідь-Юрчик Х. Бюджетове право. – С. 108–109.

- акцизу зі спирту, який викурювався з винограду і фруктів – 119 крб 32 коп.;
- акцизу з пивоваріння і медоваріння – 225 тис. 995 крб 50 коп.;
- акцизу з дріжджів – 830 тис. 350 крб;
- акцизу з виноградних, фруктових, ягідних та родзинкових вин – 1 млн 388 тис. 359 крб 65 коп.;
- патентного збору – 16 тис. 996 крб 95 коп.;
- грошових покарань за порушення постанов про збір з напоїв – 8 тис. 812 крб 46 коп.;
- грошових покарань за знищення або псування контрольних апаратів автоматичних ваг тощо – 1 крб 28 коп.;
- збору за утримання акцизного догляду з оцтових та інших заводів, які користувалися акцизним спиртом – 4 тис. крб 545 коп.;
- акцизу з тютюну – 38 млн 544 тис. 280 крб 38 коп.;
- сплати за патенти та інші документи по тютюново-акцизній справі – 288 тис. 272 крб 27 коп.;
- додаткового збору з патентів на помешкальну повинність – 29 тис. 649 крб 15 коп.;
- грошових покарань за порушення постанов про тютюновий збір – 4 тис. 612 крб 47 коп.;
- акцизу з цигаркових гільз та розрізаного цигаркового паперу – 909 тис. 174 крб 14 коп.;
- патентного збору – 3 тис. 901 крб 90 коп.;
- грошових покарань за порушення постанов про акциз з цигаркового паперу і гільз та за знищення чи псування гільзових лічильників – 923 крб 38 коп.;
- акцизу з цукру – 2 млн 260 тис. 691 крб 70 коп.;
- патентного збору з цукру – 4 тис. 603 крб 33 коп.;
- грошових покарань за порушення постанов про акциз з цукру та правил про виробництво і продаж штучних солодких продуктів – 584 крб 60 коп.;
- акцизу з чаю – 329 тис. 849 крб 02 коп.;
- акцизу з нафтових продуктів – 42 тис. 677 крб 60 коп.;
- зборів з нафтових промисловців за здачу нафтових продуктів під охорону акцизного догляду – 00 крб 00 коп.;
- грошових покарань за порушення постанов про акциз з нафтових продуктів – 00 крб 00 коп.;
- акцизу з сірників – 937 тис. 653 крб 03 коп.;
- патентного збору з сірників – 150 крб 00 коп.;

- грошових покарань за порушення постанов про акциз з сирників – 233 крб 00 коп.;
- чиншових статтів і скарбових будинків – 11 тис. 232 крб 24 коп.;
- грошових покарань по рядах, поставках і різних умовах – 829 крб 18 коп.;
- випадкових надходжень – 138 крб 90 коп.²⁰³⁵.

Всього ж, за нашими підрахунками, надходжень від акцизів за перші чотири місяці 1918 р. держава отримала сумарно у 45 млн 916 тис. 931 крб 90 копійок. Сума, як на ті кризові часи – мізерна, тим паче в часи творення нової держави за умов фінансово-економічних, воєнних та соціально-політичних потрясінь.

Тим часом економічна політика Центральної Ради, що продовжувалася в напрямку безоглядної соціалізації, оголошеної III Універсалом, все більше дезорганізувала народне господарство країни. Термінове внесення законопроекту про збільшення поштових і телеграфних тарифів (на 100%), ухваленого урядом 17 квітня 1918 р.²⁰³⁶, не могло суттєво вплинути на фінансово-економічний стан країни, як і чергове рішення (20 квітня 1918 р.) Малої Ради про додаткову грошову емісію в сумі 500 млн крб (1 млрд грн)²⁰³⁷. Не давали користі для бюджету й проголошені різноманітні монополії. Так, наприклад, прихильник монополізму, міністр торгу і промисловості УНР І. Фещенко-Чопівський 25 квітня 1918 р. на засіданні Малої Ради відверто заявив, «що не всі роди монополії дадуть здійснитися при сучасному економічному становищі – так, хлібова монополія проявила свою неспроможність»²⁰³⁸.

Таке твердження засвідчується й даними австро-угорського воєнного командування й розвідки в Україні. Австрійський секційний радник спільної українсько-німецько-австро-угорської Комісії з товарообміну Енеді доповідав голові цієї комісії з австро-угорського боку Оттокару Ландверу фон Прагенау та послу Австро-Угорщини в УНР графові Й. Форгачу про політичні та економічні труднощі Центральної Ради і незадоволення української громадськості її політикою. Посол Й. Форгач, своєю чергою, 26 березня 1918 р. надіслав цю «Доповідь про політичний та економічний стан України» своєму міністрові

²⁰³⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1434. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 18–24 зв.

²⁰³⁶ Там само. – Ф. 3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 75–77.

²⁰³⁷ Робітничка газета. – 1918. – 23 квітня.

²⁰³⁸ Там само. – 27 квітня.

іноземних справ О. Черніну до Відня, в якій щодо, наприклад, хлібної монополії говорилося: «Приблизно з серпня минулого року [1917 р.] тут [в Україні] існує встановлена ще Керенським державна монополія на зерно, в зв'язку з чим лишки зерна повинні бути здані винятково державі, а саме, наприклад, в Київській губернії різноманітні сорти за цінами, що коливаються в межах від 6 крб до 6.80 крб за пуд (16.38 кг), хоча в торговельній мережі пуд зерна важить лише 16.25 кг. Порівняно з чвертю $16\frac{1}{2}$ кг. Однак ця примусова здача зерна здійснюється тільки за рахунок крупних землеволодінь, селяни не залучені до цього процесу»²⁰³⁹. Але ж, якщо хлібна монополія, що в аграрній Україні мала б стати чи не головним джерелом державних прибутків, за такої організації влади виявилася «неспроможною», то що тоді залишалося говорити про монополії інші.

Зубожіла й інша «золота жила» українського бюджету – цукрова промисловість, яка вимагала фінансування в розмірі 210 мільйонів карбованців²⁰⁴⁰. Зауважу принагідно, що станом на 1 січня 1918 р. на заводах України залишалося 32 млн 450 тис. 329 пудів цукру²⁰⁴¹. Дійшло до того, що міністр праці Л. Михайлов на засіданні уряду (24 квітня 1918 р.) попередив колег щодо «незалежних причин», від яких може загинути культура буряків, «після чого цукрозаводчики не несуть відповідальности; не може бути зарахований страйк робітників»²⁰⁴². У вже згадуваній доповіді Енеді / Форгача від 26 березня 1918 р. з цього приводу доводилося до відома віденського керівництва, що «українські державні каси повністю пусті, службовці вже більше місяця не отримували жалування, а міністерство добуває собі гроші, реквізуючи попри всього іншого цукор на цукрових заводах, а взамін грошей видає документи, що підтверджують його отримання»²⁰⁴³. Ситуація ускладнювалася ще й хвилюваннями робітництва (залізничники, наприклад, вже 4 місяці не отримували зарплатні). Як повідомляв 20 квітня 1918 р. Малій Раді есдек Скар, дійшло до того, «що німецькі солдати радять робітникам звернутись до німецького коменданта і він їм зараз же виплатить гроші»²⁰⁴⁴. Міністри ж перекладали провину на різноманітних комендантів і комісарів, котрі не слухають владу, а

²⁰³⁹ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 335.

²⁰⁴⁰ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 303–309.

²⁰⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. 1434. – Оп. 2. – Спр. 34. – Арк. 12.

²⁰⁴² Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 303–309.

²⁰⁴³ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 336.

²⁰⁴⁴ Народня воля. – 1918. – 23 квітня.

роблять по-своєму²⁰⁴⁵. Влада поступово, але безповоротно вислизала з рук уряду Центральної Ради.

Свої поради щодо виправлення становища намагалися дати українським урядовцям й німецькі та австро-угорські фахівці. Так, 2 квітня 1918 р. їхні представники зі спільної українсько-німецько-австро-угорської Комісії з товарообміну заявили, що, на їхню думку, єдиним дієвим засобом вирішення фінансової кризи є продаж землі селянам. Частина сплат за землю могла б бути проведена у вигляді податку та витраченою на поточні потреби, інша частина – використаною для валютних зрбок з Центральними державами з метою створення емісійного банку. Поміщикам пропонувалося видати довготермінові зобов'язання. На це виконуючий обов'язки міністра фінансів УНР В. Мазуренко пообіцяв повідомити про пропозиції свій уряд, 8 квітня 1918 р. німецькі фахівці вказаної комісії знов повторили свої пропозиції²⁰⁴⁶.

Підняте питання, в контексті загальнофінансового стану, на решті було винесено на обговорення скликаного 21 квітня 1918 р. спеціального засідання Фінансової комісії. В. Мазуренко, змальовуючи ситуацію, зазначив, що виправити її буде досить важко шляхом товарообміну з Центральними державами, позаяк реального результату він дати не може через кризу товарів в Німеччині та Австро-Угорщині. Не допоможе й друк кредитових білетів, через відсутність в УНР належних технічних можливостей та загрозу гіперінфляції. Прибуток від продажу цукру та від акцизу на тютюн зменшився, позаяк цукор розграбовано більшовиками. Залишалось продати землю селянам. Доповідач визнав, що фінансовий стан країни на часі знаходився в залежності від розв'язання земельного питання²⁰⁴⁷.

Під час обговорення було зазначено, що:

- скласти бюджет неможливо, позаяк населення не сплачує податків (Г. Юрченко);
- люди не несуть гроші в банки, бо не вірять в можливість їхнього повернення (В. Ігнатович);
- витрати зростають, а натомість прибутки скарбниці падають, бюджет скласти неможливо, у фінансах же – повний безлад (Кауфман).

Г. Юрченко та А. Степаненко пропонували знов запровадити горілчану монополію, проте велика кількість виступаючих говорили про необхідність продати землю селянам. Проти цього виступили, між

²⁰⁴⁵ Там само.

²⁰⁴⁶ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 16–17

²⁰⁴⁷ Там само. – С. 17.

інших, В. Винниченко та директор Державного банку В. Ігнатович, зауваживши, що стоять при цьому за її високе податкове обкладання.

У підсумку Комісія постановила наступне:

1) укласти бюджет таким чином, щоб поточні витрати покривалися поточними прибутками;

2) земля, котра переходить у будь-чие користування, на підставі нового земельного закону, оплачується державі тим, хто її отримує;

3) запровадити горілчану монополію;

4) прийняти заходи, щоб державні підприємства не давали збитків²⁰⁴⁸.

Утім, такі рішення легше було проектувати, аніж втілити в життя. Центральна Рада та її уряд, що склалися у переважній більшості з соціалістів, ніколи не погодилися б не те що на продаж землі, а й на її високе податкове обкладання. Що ж до підприємств, то це завдання теж виглядало доволі складним, позаяк для того, щоби вони припинили бути збитковими, слід було змінити весь робітничий лад, який склався за час революції, запровадити робітничу дисципліну (а значить й ліквідувати або обмежити робітничий контроль), підвищити виробничість праці, виплачувати трудящим зарплатню тощо. Сучасник на таке цілком мав право висловити свій скепсис: «Це все були заходи вкрай непопулярні, а [Центральна] Рада та її уряд найбільше боялися втратити й ту, що з приходом німців стала незначною, дозу популярності, якою вони ще користувалися. Та й попри цього, для проведення таких радикальних заходів потрібно було, щоб при владі стояв сильний уряд, що володіє добре налагодженим адміністративним апаратом, уряд же [Центральної] Ради не можна було вважати ні сильним, ані особливо діловим»²⁰⁴⁹.

Тим часом загальний стан в країні погіршувався. Щоби якимось вплинути на загальний курс побудови держави буржуазні кола почали створювати власні організації. Ще 9 березня 1918 р. представники бізнесу, фінансів і сільського господарства закидали урядові звинувачення у бездіяльності, вказуючи у своєму зверненні, зокрема, на параліч фінансового життя країни й на те, що податки не сплачуються, а помайнове обкладання перетворилося у фікцію. 25 квітня 1918 р. від імені об'єднаних організацій промисловості, торгівлі, фінансів та сільського господарства України вони виробили «Декларацію урядові Української Народної Республіки», де вказали на своє бачення фінансово-економічного розвитку країни. Щодо грошового питання, то в

²⁰⁴⁸ Там само. – С. 17–18.

²⁰⁴⁹ Там само. – С. 18.

«Декларації» до відома урядовців доводилися прописні істини фінансово-економічної думки. Зокрема в цій її частині зазначалося:

«Підвалиною здорової фінансової політики є розумне спрямування всієї економічної та загальної політики держави: якщо влада знайде в собі силу пірвати з усіма соціалістичними утопіями, якщо вона поставить собі за завдання сприяти розвиткові творчої ініціативи і виробничої праці у всіх областях господарчого життя, якщо з іншого боку створяться умови, що забезпечуватимуть повний лад та спокій, – то об'єктивно створяться умови для правильного розв'язання всіх фінансових завдань держави.

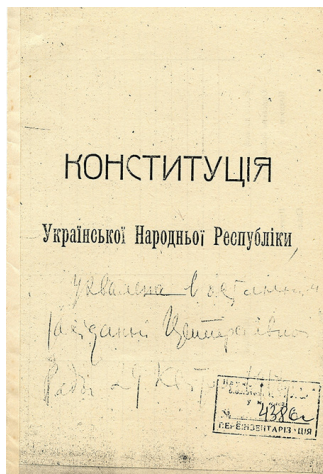
Здорова фінансова політика повинна покоїтися на створенні нормальних умов для товарообміну, як зовнішнього, так і внутрішнього, одним з об'єктів котрого має стати земля, серед найбільш дієвих засобів вилучення запасу грошових знаків, що знаходиться поза обігом, потрібно відмітити продаж землі на засаді приватної власності, через посередництво спеціальних кредитових установ, які повинні сприяти зростанню земельної площі малоземельних. Прагнучи відновити нормальний обмін між містом та селом шляхом вітворення й подальшого розвитку промисловості, торгівлі, транспорту та сільського господарства, уряд зможе усунути накопичення на селі грошових знаків, що знаходяться в дійсний час поза торговельним та фінансовим обігом і лише надзвичайно обтяжуючих державний кредит.

За відновлення товарообміну стане можливим не лише усунення всеможливих сурогатів грошових знаків і припинення подальшого випуску паперових грошей, але й вилучення з обігу значної долі паперово-грошового запасу, що неминуче призведе до падіння товарних цін і підвищення курсу монетної одиниці.

У тому ж напрямкові повинна діяти й система податкового обкладання, причому питання обкладання мають вирішуватися за непримітної участі представників платників. Величезне значення в цьому відношенні зіграє й урядова митна політика, котра повинна ставити собі не вузько-фіскальні цілі, а завдання створення для України активного торговельного балансу.

За дотримання вказаних умов можна з впевненістю сказати, що фінансове господарство і державний кредит на Україні набудуть значну стійкість, якщо державний бюджет буде побудований на збереженні рівноваги між доходною та розтратою частиною бюджету державного і державних підприємств, якщо державні позики будуть укладатися лише для продуктивних цілей, а для промисловості, торгівлі та

сільського господарства буде створено можливість широкого користування кредитом у державних і приватних кредитових установах»²⁰⁵⁰.

*Конституція УНР
(1918 р.)*

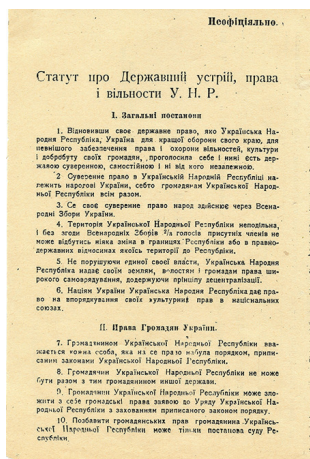
Утім, дослухатися до поданих порад, які, слід зазначити, мали досить узагальнюючий характер і не містили конкретних пропозицій щодо шляхів виходу з фінансової кризи і механізму налагодження податкової системи, а тим паче скористатися ними, урядовці УНР вже не встигли. Вже за три дні владу Центральної Ради буде повалено, а Українська Народна Республіка припинить своє існування. Останнього дня своєї роботи Центральна Рада встигла прийняти один з найважливіших документів у своїй та вітчизняній історії. 29 квітня 1918 р. нею було затверджено проект Конституції Української Народної Республіки (Статут про Державний устрій, права і вільності УНР). У Статуті про Державний устрій, права і вільності УНР, в його четвертому розділі (IV. Всенародні Збори Української Народної Республіки), фінансово-податкової сфери торкалися три параграфи, в яких зазначалося наступне: «44. Без ухвали Всенародніх Зборів не можуть побиратись ніякі податки. 45. Без постанови Всенародніх Зборів не можуть бути зроблені на рахунок УНР ніякі позики, а ні взагалі якісь обложенця державного майна. [...] 49. Всенародні Збори установлюють одиниці міри, ваги і монети УНР»²⁰⁵¹.

Того ж жня Рада народних міністрів ухвалила збільшити фонд для виконання поточних видатків усіх відомств до 50 млн крб. з тим: 1) щоби 30 млн крб. було розподілено по рахункам майбутнього бюджету всіх міністерств, а 20 млн крб. залишилося в якості запасного фонду; 2) щоби принцип єдності каси надалі не був порушений, а усі прибутки окремих міністерств передаватися до Державної скарбниці, а не зберігалися у касах міністерств чи на поточних рахунках кредитових установ. Законопроект було спрямовано для прийняття у Центральну Раду, яка його так і не встигла розглянути, як і інші рішення уряду, зокрема: про асигнування з 10-мільйонного фонду Міністерству фінансів 500 тис. крб для обороту Експедиції заготовок державних паперів; про

²⁰⁵⁰ Известия Союза промышленности, торговли, финансовъ и сельскаго хозяйства Украины. – 1918. – 28 квітня.

²⁰⁵¹ Киевская мысль. – 1918. – 30 квітня; – 1 травня.

дозвіл Міністерству фінансів прикладати гриф при друку грошей; про випуск білетів Державної скарбниці на 600 млн карбованців²⁰⁵².

Конституція УНР (1918 р.)

Провінція ж взагалі знаходилася у владному вакуумі. Центральній Раді, попри урядовий фінансовий голод, до кінця квітня 1918 року так і не вдалося відновити механізм податкових зборів і створити державний бюджет.

5.3. Податки за Гетьманату П. Скоропадського. Укладання державного бюджету

Перший же уряд гетьмана П. Скоропадського одразу взявся за налагодження служби податкових зборів. У рефераті, що аналізував його діяльність, з цього приводу, зокрема, зазначалося: «За час революції населення достеменно відвикло від сплати податів та податків. Слабке надходження їх вимогло створення більш твердої організації збору їх, для чого видано закон про скарбових зборчих і розсильних та особливо про волосних зборчих для сільського населення»²⁰⁵³. Вже у перший місяць існування Гетьманату Малою Радою міністрів було ухвалено Законопроект «Про скарбових зборчих і розсильних» та додаток до Закону «Про волосних зборчих»²⁰⁵⁴, а відповідний закон регулював порядок призначення та звільнення волосних зборчих, їхню службу і видатки на утримання²⁰⁵⁵.

У загальному ж статуті завдання і повноваження волосного зборчика регулювалися «Правилами о волосном сборщике», що були

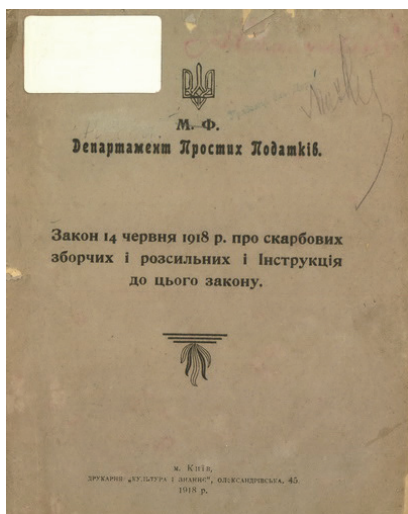
²⁰⁵² ЦДАВО України. – Ф. 2209. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 31–32.

²⁰⁵³ Там само. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 27.

²⁰⁵⁴ Там само. – Спр. 24 а. – Арк. 1 зв.

²⁰⁵⁵ Там само. – Спр. 110. – Арк. 1–1 зв.

17 червня 1917 р. затверджені Тимчасовим урядом, до яких 14 червня 1918 р. було приєднано ухвалену Радою міністрів Постанову «Про доповнення "Правил про волосного збірчика"»²⁰⁵⁶. Постановою до вищенаведених правил додавався артикул, в якому зазначалося, що «в тих податкових районах[,] де волосні зборчі zostались не призначеними тим порядком, який заведено в "Правилахъ о волосномъ сборщикъ", впродовж двох місяців після дня Нового Року, Податкові Інспектори представляють обраних ними кандидатів на посади волосних зборчих на затвердження Губерніяльної Земської Управи», а також, що необхідні кошти на утримання таких зборчих і на їхні поїздки по волостях виділяються губернськими Земськими управами до того часу, допоки ці видатки не будуть затверджені губернськими Земськими зборами²⁰⁵⁷.

Закон від 14 червня 1918 р. «Про скарбових зборчих і розсильних» й Інструкція до цього закону, видані 1918 р. у Києві Департаментом простих податків Міністерства фінансів

Повноваження ж і діяльність скарбових зборчих та розсильних встановлював закон від 14 червня 1918 р. та додані до нього Постанова «Про скарбових зборчих та розсильних на території Української Держави» та «Порядок діяльності скарбових зборчих і податкових розсильних». Законом наказувалося вищенаведені правові акти «затвердити і здійснити їх негайно»²⁰⁵⁸. Згідно вже згаданої вище постанови, посади таких зборчих і розсильних запроваджувалися «за для правіжки недоїмок державних податків та зборів в містах і усіх місцевостях, які не підлягають волостним земствам»²⁰⁵⁹. Таких службовців призначали і звільняли управителі Фінансових палат. У своїй діяльності скарбові зборчі і розсильні повинні були керуватися вказівками управителя Фінансової палати та підлеглих йому податкових інспекторів. Крім того, «поступаючий на службу скарбовий зборчий повинен внести заставу в 600 карбованців» і лише в окремих випадках управитель Фінансової палати міг звільнити його від внеску застави, перебираючи тоді на себе грошову

²⁰⁵⁶ Там само. – Спр. 130. – Арк. 1.

²⁰⁵⁷ Там само.

²⁰⁵⁸ Там само.

²⁰⁵⁹ Там само. – Арк. 1 зв.

відповідальність²⁰⁶⁰.

Обов'язками скарбового зборчого було: «а) виконувати доручення розпорядчих установ про правіжку податків і зборів порядком і способом, які зазначені для кожного податку в законі, а рівно-ж усякого роду другі доручення, котрі стосуються до правіжки податків і зборів; б) приймати гроші від платників податків і зборчих і вчасно здавати їх в належні каси; в) провадити грошові книги і здавати рахунок»²⁰⁶¹. Скарбові розсильні мали обов'язок допомагати зборчим, «здавати до рук, кому належить, усякого роду окладні листи, оповістки, оголошення, а також блянки в тім разі, коли достачання блянок встановлено законом з доручення податкових установ і зборчих»²⁰⁶². Грошове утримання службовців визначалося розписом платні скарбовим зборчим і розсильним, величина якого залежала від ряду місцевості, рангу посади і пенсійного розряду²⁰⁶³. Річна ставка, наприклад, зборчого: у місцевості I ряду становила 3 тис. 900 крб (3 тис. крб – утримання, 600 крб – канцелярських, 300 крб – роз'їздних), II ряду – 3 тис. 600 крб, III ряду – 2 тис. 600 крб; розсильний отримував загалом: I ряду – 2 тис. крб (1 тис. 800 крб – утримання, 200 крб – роз'їздних), II ряду – 1 тис. 600 крб, III ряду – 1 тис. 600 крб на рік²⁰⁶⁴.

Бюджетні податкові надходження за Української Держави налагоджувалися, перш за все, не шляхом їхнього структурного вдосконалення, а в основному підвищенням ставок вже існуючих податків та відновленням системи їхнього збору. Податкова база бюджетних надходжень, як ми побачимо нижче, спиралася в своєму підґрунті на правову базу Російської імперії та республіки часів Тимчасового уряду.

Прості податки. Першим же кроком у податковій політиці уряду стало підвищення ставок простих податків і сплат. Законом від 25 травня 1918 р. було вдвічі підвищено ставки кріпосної оплати²⁰⁶⁵. Зокрема, в законі вказувалося: «Рада Міністрів гадала [вважала]: на підставі артікулів 2 і 31 законів про тимчасовий Державний устрій України, в відміну, доповнення і скасування відповідних законодавчих актів, постановити: Артікул 253 Уставу про Пошлини²⁰⁶⁶ (Св. Зак. т. V, від 1914 р.) висловити в такій спосіб: арт. 253. У всіх взагалі випадках,

²⁰⁶⁰ Там само.

²⁰⁶¹ Там само.

²⁰⁶² Там само.

²⁰⁶³ Там само. – Арк. 2 зв.; – Арк. 4–4 зв.

²⁰⁶⁴ Там само. – Арк. 2 зв.

²⁰⁶⁵ Там само. – Спр. 204. – Арк. 1; Державний вістник. – 1918. – 10 травня.

²⁰⁶⁶ Пошлини – грошові збори, що збираються державними органами з громадян, установ та організацій за певні види послуг. Найбільш розповсюджені пошлини реєстраційні, гербові, поштові, судові, спадкові. З товарів, що провозяться через кордон держави, стягують митні збори (пошлини).

де на підставі попередніх (232–252) артикулів вимагається кріпосна оплата, вона повинна братися з ціни маєтку, що переходить по акту, чи з суми показаної в акті по шість відсотків незалежно від числа осіб, які беруть участь в утворенні акта»²⁰⁶⁷. Пояснював у доповідній уряду необхідність такого кроку А. Ржепецький, його потребу «в цілях підвищення прибутків скарбу», додаючи, що «Міністерством Фінансів зараз розробляється законопроект про реформу кріпосної оплати» й «з огляду на те, що вищезгадана праця забере де-який час, я вважаю необхідним, на якийсь час підвищити негайно ставки кріпосної оплати на 50%»²⁰⁶⁸.

У червні 1918 р. до Ради міністрів надійшов законопроект, згідно з яким Міністерство внутрішніх справ просило передати стягнення податку з прилюдних вистав та гулянок в його завідування на добродійні потреби, з внесенням податку для депозитів згаданого міністерства. На цей факт одразу ж з'явилася реакція Міністерства фінансів, яке, своєю чергою, запропонувало уряду власний законопроект і виступило проти передачі цього податку в розпорядження Військового міністерства²⁰⁶⁹. У пояснювальній записці, доданій до законопроекту, з цього приводу зазначалося: «З таким законопроектом Міністерство Фінансів не може згодитися, позаяк прибуток від показаного податку являється вельми значним і позбавлення тої частини його, котра спадала на долю скарбу, буде вельми значною втратою. Втрата ця збільшується вдвоє, позаяк скарб повинен покривати кошти шкіл і установ бывшего "Въд.[омства] Учр.[режденные] Имп.[ератрицей] Марии"²⁰⁷⁰, котрі існували на кошти відкреслені від податка на користь згаданого відомства. При таких умовах Міністерство Фінансів мусить висловитися проти передачі податку в депозит М.[іністерства] В.[нутрішніх] Спр.[ав], для того що для наवरстання недобора, котрий повинен повстати по затвердженню законопроекта Мін.[істерства] Внут.[рішніх]

²⁰⁶⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 204. – Арк. 1; Державний вістник. – 1918. – 10 травня.

²⁰⁶⁸ Там само. – Арк. 3.

²⁰⁶⁹ Там само. – Спр. 195. – Арк. 6–8.

²⁰⁷⁰ Податок на всі платні прилюдні вистави і гулянки вперше було запроваджено законом від 5 травня 1892 р. на користь добродійного «Ведомства учрежденного Императрицей Марией». Його обкладанню підлягали усі спектаклі, концерти, бали, маскаради тощо у театрах і цирках, клубах і садах, різні вистави (окрім сільськогосподарських), базари з музикою, приватні музеї (за винятком лекцій, народних читань тощо), перегони, біги, звіринці, тири, каруселі і гойдалки. Такий збір збирався окремими марками, що клеїлися на квитки і поділялися на п'ять розрядів (2, 5, 10, 25 і 50 коп.). Догляд за цим покладався на поліцію, а продаж марок провадився скарбницями. Під час світової війни, законом від 22 листопада 1915 р. було встановлено й тимчасовий військовий податок, який разом із добродійним збором мав надто великий розмір, чим викликав занепад, зокрема, театральної діяльності, а тому вже 30 серпня 1916 р. його було зменшено. Половина такого податку поступала до державного скарбу як військовий податок, а інша – на користь «Ведомства учрежденного Императрицей Марией», при чому особи, які порушували цей закон, каралися штрафом в розмірі належного збору, що збільшувався у 30 разів [ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 195. – Арк. 6].

Спр.[ав], – необхідно буде шукати нові джер[е]ла доходів. З свого боку Мініст.[ерство] Фін.[ансів] склало свій законопроект про збір зазначеного податку виключно в прибуток скарбу, передачу завідування ним в відомство Департ.[аменту] Прост.[их] Податків і притягнення для догляду за ними урядовців Податкової Інспекції і Акцизного Надзору. Мета такого законопроекту – збільшити прибуток з того податку»²⁰⁷¹. У власному законопроекті Міністерством фінансів зазначалося, що «існуючий до сього часу догляд міліції не відповідає завданням догляду, що дуже значна сума податку не поступає до скарбу. Доказом сього, – говорилося в записці, – може послужити той факт, що ніяки штрафи за порушення вищенаведеного закону зовсім не поступають»²⁰⁷².

Міністерство фінансів пропонувало внести деякі додатки і поправки в існуючий закон, як щодо догляду за його виконанням, так і щодо притягнення до відповідальності його ж порушників. Міністерство внесло в законопроект артикул, який дозволяв би здійснювати й фактичну перевірку квитків та пропонувало запровадити штрафи для порушників, які встановлені за порушення закону про гербову оплату зі збільшенням їхнього розміру (справи, які мали розглядати Фінансові палати) до 100 крб.²⁰⁷³. Наприкінці травня – на початку червня 1918 р. законопроект було розглянуто заступниками урядових міністрів, які постановили: «Законопроект ухвалити з тим, щоб половина поступаючих від зазначеного податку грошей була в рівних частинах призначена на потреби народньої освіти і державного опікування»²⁰⁷⁴. 14 червня 1918 р. Закон «Про оподаткування прилюдних вистав та гулянок» затвердив гетьман. Ним постановлялося, що «податок з прилюдних вистав та гулянок і пеня за невиплату податків, що збираються в розмірі, який встановлено законом 22 листопаду 1915 року та 30 серпня 1916 року, поступають в прибуток Державної Скарбниці»²⁰⁷⁵. Величину цього податку дізнаємося з пояснювальної записки міністра фінансів, в якій вона зазначена: з квитків, ціною менше 50 коп. – 5 коп., від 50 коп. до 1 крб – 10 коп., від 1 крб до 1 крб 50 коп. – 20 коп., від 1 крб 50 коп. до 2 крб – 35 коп., від 2 крб до 3 крб – 50 коп., від 3 до 4 крб – 80 коп., від 4 до 5 крб – 1 крб, від 5 до 8 крб – 1 крб 50 коп., від 8 до 10 крб – 2 крб, з квитків, що коштували більше 10 крб – $\frac{1}{5}$ ціни всього квитка²⁰⁷⁶.

²⁰⁷¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 195. – Арк. 7.

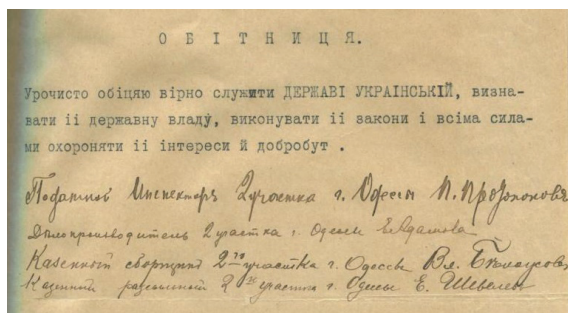
²⁰⁷² Там само.

²⁰⁷³ Там само. – Арк. 8.

²⁰⁷⁴ Там само. – Спр. 24 а. – Арк. 2.

²⁰⁷⁵ Там само. – Спр. 195. – Арк. 2.

²⁰⁷⁶ Там само. – Арк. 6.

Урочиста обітниця на вірність Українській Державі співробітників 2-ї податкової дільниці м. Одеси (1 жовтня 1918 р.)

Законом також затверджувалося, що «загальне на Україні завідування справами, що стосуються до вищезгаданого податку, належить Міністру Фінансів по Департаменту Простих Податків»²⁰⁷⁷. Безпосередньо збір цього податку покладался на Фінансові палати, податкових інспекторів та інших урядовців, що підлягали Фінансовим палатам. При погодженні між управителями Фінансових палат та Акцизних податків, ним могли займатися й урядовці акцизного догляду. Марки для оподаткування мала виготовляти ЕЗДП по замовленню Департаменту простих податків²⁰⁷⁸. Доглядачі отримували право безпосередньої перевірки квитків і, у випадкові виявлення порушення вказаного закону, ними складалися відповідні протоколи, які подавалися на розгляд щодо міри оштрафування до місцевих Фінансових палат. «Постанова Фінансової Палати, – як зазначав § 8 закону, – за порушення законів про податок з прилюдних вистав та гулянок в розмірі не більш 200 карбованців лічиться остаточною і виконується владою Фінансової Палати в безапелляційному порядку»²⁰⁷⁹. Утім, покарання могло й перевищувати суму в 200 крб, але як в першому, так і в другому випадках, оштрафований міг оскаржити розмір пені у двотижневий термін. Законом визначалося також доповнити ст. 555³ «Уложенія о наказаниях» словами: «карі в цій статті установленій, підлягають особи, винуваті в фальшуванні марок по стягнанню державного податку з прилюдних вистав та гулянок»²⁰⁸⁰.

Підвищилися також ставки гербової оплати. У пояснювальній записці до Законопроекту «Про підвищення ставок гербової оплати» з цього приводу говорилося, що на цей крок уряду необхідно піти «в зв'язку з вишукуванням коштів для збільшення прибутків скарбу», а тому, «вважаючи на зниження курсу карбованця і на високу заготовчу вартість гербових марок, цінність найменшого знака гербової оплати встановлена законопроектом в 15 коп., замість давніших 5 коп[і-йок]»²⁰⁸¹. Відповідно до закону, проста гербова сплата підвищувалася

²⁰⁷⁷ Там само. – Арк. 2.

²⁰⁷⁸ Там само. – Арк. 2 зв.

²⁰⁷⁹ Там само.

²⁰⁸⁰ Там само. – Арк. 3.

²⁰⁸¹ Там само. – Спр. 125 а. – Арк. 18.

від $2\frac{1}{2}$ до 5 разів. Ставки також збільшилися: для вексельної оплати – на 50%, для актової оплати, в тому числі і збору з цінних паперів – на 100%, через те, що такий засіб обрахунку їх у відсотковому відношенні до суми актів, усуває вплив різниці грошового курсу на прибуток скарбу від подібного роду зборів²⁰⁸².

Змінилося обкладання гербовою оплатою і на розписки за грошовими внесками: за розписками в прийомі грошей на поточний рахунок, за розписками, білетами й свідоцтвами на грошові внески на термін і без призначення терміну та на внески на збереження, крім внесків на поточний рахунок²⁰⁸³. Підвищено було і суми виплати гербовими марками за домовими актами і документами з 30 крб до 50 крб, а суми гербового штрафу – з 30 крб до 200 крб. На 300% було підвищено суми «законної оцінки земель, при чому в тім разі, коли дійсна оцінка землі буде нижча від законної більш ніж на 25%, інтерновані особи мають право клопотатися в Фінансових Палатах про зниження оцінки», при чому пояснювалося, що «підвищення оцінки зроблено через загальне падіння курсу грошей, а значить і відповідає підвищенням цін на землю»²⁰⁸⁴. Ціна ж землі в Україні на той час збільшилася втричі²⁰⁸⁵. Законопроект було ухвалено 30 липня, а вступав він у дію з 15 серпня 1918 року²⁰⁸⁶. Пізніше, 10 вересня 1918 р. відповідним законом усі ставки гербового збору було підвищено ще у 2 та 3 рази²⁰⁸⁷.

Від 15 серпня 1918 р. вступив в дію затверджений 10 серпня того ж року Закон «Про зміну, доповнення й скасування деяких артикулів Статуту про паспорти». Ним, зокрема, визначалося: 1) збирати за бланки свідоцтв на проживання в межах Української Держави їхню заготівельну вартість: а) за паспортні книжки – по 3 крб за кожну, б) за інші бланки свідоцтв на мешкання – по 50 коп. за кожний виданий бланк; 2) з кожного закордонного паспорту, не обмежуючи чисельності осіб, що у нім зазначені, у кожне півріччя: а) за заготівельну вартість паспортної книжки – 5 крб, б) за виданий паспорт – 20 крб; 3) скасувати артикул 179, примітки 1, 2 артикулів 200 і 201 та артикул 203 Статуту про паспорти (Св. Зак., т. XIV по продовженні 1913 р.). Закон вводився в дію з 15 серпня 1918 року²⁰⁸⁸.

Законом від 23 серпня 1918 р. було підвищено ставки оплати за страхування майна та встановлено пені за невчасну або неповну

²⁰⁸² Там само.

²⁰⁸³ Там само. – Арк. 18 зв.

²⁰⁸⁴ Там само. – Арк. 19.

²⁰⁸⁵ Там само. – Арк. 17 зв.

²⁰⁸⁶ Там само. – Арк. 16–17 зв.

²⁰⁸⁷ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 159.

²⁰⁸⁸ Державний вістник. – 1918. – 15 серпня.

виплату їх. Зокрема, законом встановлювалося: «З 15 серпня 1918 року розмір оплати зі страхування майна збільнити вдвоє з тим, щоб по страхуваннях, де ця оплата через таке підвищення складатиме більш од сорока відсотків по полісу, оплата виправлялася лише в розмірі сорока відсотків премії», до чого додавалася примітка, що «до 15 серпня 1918 року страхова оплата виправляється в розмірі, який встановлено законом від 4 жовтня 1914 року („Собр. Узак. и Расп. Прав.“ 1914 року арт. 2870)»²⁰⁸⁹. За невчасне або неповне внесення оплати наказувалося нараховувати пеню в 1% на місяць з несплаченої суми, рахуючи неповний місяць за повний. Що стосувалося представників страхових товариств, правління яких знаходилися за межами України, то вони повинні були «внести в місцеві Скарбниці не пізніше від 1 вересня 1918 року всі суми, котрі одержані ними як страхові або гербові оплати по страхуваннях, складених на майно, що знаходиться в межах України, і які суми ще не відіслані ними до місця перебування Правління Страхових Товариств»²⁰⁹⁰.

30 серпня 1918 р. П. Скоропадським було затверджено Закон «Про доповнення, відновлення й відміну деяких постанов про прості податки» (Статуту про прості податки Св. зак. Рос. имп., т. V, вид. 1914 р.). Згідно з цим законом, податок з нерухомого майна в містах, посадах та містечках визначено збирати в розмірі 8% з середнього чистого прибутку зазначеного майна протягом 1918–1919 рр., з якого $\frac{7}{8}$ прибутку перераховувалося до Держскарбниці, а $\frac{1}{8}$ – місцевим самоврядуванням. На 1918–1919 рр. на 50% підвищувалися оклади основного промислового податку на торговельні підприємства I, II і III розрядів та на промислові I–IV розрядів, на ярмаркові підприємства і на пароплави, а також на особисті промислові заняття експедиторів, біржових маклерів і біржових нотарів. Податково стягувалося також: за свідоцтва купецького стану, що обиралися на 1918–1919 роки: I гільдії – 100 крб, II гільдії – 40 крб до прибутку Держскарбниці; за промислові свідоцтва (1918–1919 рр.) – «встановлені в земські і міські прибутки і на губерніяльні земські повинності оплатки, а також і всякі інші місцеві оплатки з ціни промислових свідоцтв без збільшення такої на 50%» та «місцеві оплатки з сословних свідоцтв купецького стану виправляти з вартости цих свідоцтв: по першій гільдії – в сімдесят п'ять карбованців і по другій гільдії – в тридцять карбованців»²⁰⁹¹.

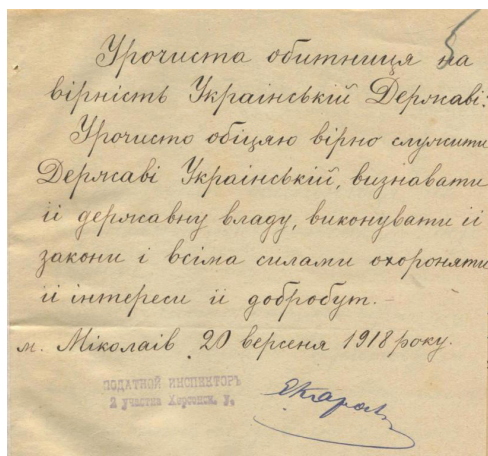
²⁰⁸⁹ Там само. – 3 вересня.

²⁰⁹⁰ Там само.

²⁰⁹¹ Там само. – 10 вересня.

Податок з капіталу для підприємств, що були зобов'язані публічною звітністю, встановлювався: для тих, чий чистий прибуток не перевищував 3% від основного капіталу – 15 коп., а решті – 20 коп. з кожної повної сотні карбованців основного капіталу підприємства. Цей розмір податку з капіталу, а також ставки відсоткового збору з прибутку підприємств, які були зобов'язані оголошувати свої звіти, наказувалося «затримувати, на протязі 1918 і 1919 років, в півтораразовому розмірі, але з тим, щоб ставки відсоткового збору не перевищували тридцяти відсотків з прибутку зазначених підприємств»²⁰⁹². Підвищення ставок обкладання промисловості (основного промислового податку – на 50%, а додаткового з підзвітних підприємств – на 150%²⁰⁹³) викликало негайну реакцію з боку промислових кіл, які одразу ж почали заявляти з цього приводу протести урядові Ф. Лизогуба. На початку вересня 1918 р. делегація від Протофісу, Суозіфу, Гірноз'їзду, Товариства цукрозаводчиків і Союзу купців розпочала домагатися зниження податку на приріст прибутків. У підсумку, уряд поступився вимогам промисловців, які, до того ж, були однією з головних підпорок гетьманського режиму, і, поряд з встановленням окремих пільг, зменшив податкові ставки для підзвітних підприємств – до 75%, а для непідзвітних – до 40% від прибутку²⁰⁹⁴. Законом від 30 серпня 1918 р. скасовувалися підвищені розміри відчислень на сплату вартості майна, що було встановлено законом від 13 травня 1916 р., і які з 1 січня 1918 р. поверталися до розцінок 1914 року²⁰⁹⁵.

Від 1 вересня 1918 р. було збільшено платню по поштово-телеграфному відомству за пломби та сургуч для приватних цінних пакунків і листів: за пломби – 20 коп., за печатку – 15 коп.²⁰⁹⁶, а наприкінці листопада 1918 р. ще раз підвищено (після збільшення його на 100%

Урочиста обітниця податкового інспектора 2-ї дільниці Херсонського повіту (м. Миколаїв) Херсонської казенної палати на вірність Українській Державі (20 вересня 1918 р.)

²⁰⁹² Там само.

²⁰⁹³ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 20.

²⁰⁹⁴ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 159.

²⁰⁹⁵ Державний вістник. – 1918. – 10 вересня.

²⁰⁹⁶ Там само. – 13 жовтня.

Цетральною Радою і обкладання телефонних апаратів податком в 25 крб²⁰⁹⁷) й поштово-телеграфний тариф²⁰⁹⁸. Відповідним законом від 10 вересня 1918 р. було піднято у півтора рази стягнення з грошових капіталів, а саме від 20 до 30 коп. зі 100 крб на кожне півріччя²⁰⁹⁹. Постановою, що була затверджена 30 вересня 1918 р., міністрові торгу і промисловості було дозволено «для поповнення збитків Державної Монополії торгу Донецьким мінеральним паливом, а також для покриття витрат по розподіленню палива», встановити поподовий збір не більш 20 коп. з пуда вугілля й антрациту і не більш 30 коп. з пуда коксу й брикетів. З цієї суми $\frac{3}{4}$ збору зараховувалося до фонду для поповнення збитків по держмонополії, а $\frac{1}{4}$ – в розпорядження Головноуповноваженого по паливу для «поповнення витрат по утриманню інституцій, котрі видають розподіленням палива»²¹⁰⁰.

Постановою від 20 жовтня 1918 р. було змінено артикул 82 Статуту про подохідний податок, що був затверджений 6 квітня 1916 р., про термін на подання в участкові по подохідному податку Присутствія заяв. У ній зазначалося, що іноземці, які прибули в країну 1918 року і набули українського підданства на підставі закону від 2 липня 1918 р. про громадянство Української Держави, у випадкові придбання помешкання, одержання служби чи заробітків, або переведення промислів чи інших робіт, які дають їм дохід, повинні були в місячний термін з дня оприлюднення вказаної постанови «подати безпосередньо в місцеві участкові по подохідному податку Присутствія, або через скарбниці, земські міські, купецькі, міщанські та ремесницькі управи або через волосні управи заяви про той дохід, якого сподіваються за цей рік, а також зазначити час, коли саме вони прибули на Україну»²¹⁰¹. Якщо ж такі особи прибули в Україну після оголошення цієї постанови, то такий термін їм продовжувався до 1 грудня 1918 р., а господарі осель, які здали свої приміщення прибулим особам, зобов'язані були, якщо останні поселилися до оприлюднення вказаної постанови, протягом місяця заявити про них в місцеві участки з подохідного податку Присутствія, якщо після – протягом тижня²¹⁰².

Чи не найважче було отримати подохідний податок з робітництва. Як зазначалося в Обіжникові № 2 міністра праці в справі прибуткового податку від 8 серпня 1918 р., у його відомство часто надходили

²⁰⁹⁷ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 157.

²⁰⁹⁸ Гловінський Є. Финанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Финанси У.С.С.Р. – С. 20.

²⁰⁹⁹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 159.

²¹⁰⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 4; Державний вістник. – 1918. – 5 жовтня.

²¹⁰¹ Державний вістник. – 1918. – 31 жовтня.

²¹⁰² Там само.

скарги від Міністерства фінансів про те, «що робітники того чи іншого району ухиляються від подачі до районних по подороховому податковій присутствій заяв про свої прибутки за 1917 р., гадаючи, що подороховий податок встановлено виключно для заможної кляси населення і що робітників він не торкається»²¹⁰³. При цьому міністр праці наголошував, що зарплатня є тим же прибутком і що всі, хто заробляє більше 1 тис. крб на рік, повинні подати відповідні заяви до встановлених законом місць. Невиконання цієї вимоги загрожувало порушникам штрафом до 300 крб, а податковий догляд був «обов'язан правити невивпачений податок за п'ять років»²¹⁰⁴.

На початку листопада 1918 р. у Міністерстві фінансів, як сказано у пояснювальній записці А. Ржепецького, «з огляду на те, що Україна визнана самостійною і незалежною Державою, ...виникають питання про порядок обкладання доходним і промисловим податками чужоземних акційних суспільств [товариств] і компаній[,] і чужоземних суспільств взаємного забезпечення (у тому числі і тих із встановлених в бувшій Державі Російській суспільств і компаній, управління яких знаходяться по-за межами Української Держави), які проводять операції як за кордоном, так і в межах Української держави»²¹⁰⁵. Саме такі компанії та товариства, як зазначали у фінансовому відомстві України, фактично належали тоді до найбільш великих платників прибуткового й промислового податків, але на практиці уникали цих сплат завдяки відсутності основних правових норм, які б встановлювали порядок їхнього податкового обкладання в Україні. Міністр фінансів наголошував, що саме тому «виникає необхідність негайного видання особливого закону, який обов'язав би зазначені суспільства [товариства] і компанії, для притягнення їх до обкладання зазначеними податками, змінити відповідним робом порядок складання ними звітів і балянсів по операціям, які провадяться в межах Української Держави і виділити за-для переведення цих операцій визначену частину належних до них капіталів»²¹⁰⁶.

Виходячи з подібних міркувань, 19 листопада 1918 р. гетьманом було затверджено Закон «Про порядок оподаткування державним промисловим і подороховим податками іноземних товариств і компаній», в якому, в першу чергу, зазначалося: «Обов'язати чужоземні акційні товариства і компанії, а також і чужоземні товариства обопільного

²¹⁰³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 32. – Арк. 221; Державний вістник. – 1918. – 16 жовтня.

²¹⁰⁴ Там само.

²¹⁰⁵ Там само. – Спр. 157. – Арк. 4.

²¹⁰⁶ Там само.

страхування, які провадять свої операції як на Україні, так і за кордоном, в тому числі і ті з утворених в бувшій Російській Державі товариств і компаній, яких правління знаходяться по-за межами України, щоб вони виділили на 1-ше січня 1919 року з основних капіталів визначені суми для провадження операцій в межах Української Держави»²¹⁰⁷.

Закон зобов'язував вказані товариства і компанії в зазначений ним термін подати до відповідних участкових Присутствій з подорожнього податку та Фінансових палат як окремі звіти і баланси по операціям, що здійснюються ними в Україні, так і загальні звіти й баланси взагалі з усіх операцій. До часу ж, поки цими товариствами та компаніями не будуть виділені з основних капіталів визначені суми для провадження операцій в межах України, вони підлягали оподаткуванню подорожнім і промисловим податками як підприємства, що не зобов'язані публічною підзвітністю. Останній розділ закону завершував документ таким: «Оподаткування державним промисловим і подорожнім податками визначених... товариств і компаній... провадиться, починаючи з 1918 окладного року»²¹⁰⁸. Немає сумнівів, що закон цей не було втілено життя з причин далеко не фінансово-економічних. Здійснити подібне, коли столиця України знаходилася в оточенні повсталих її ж громадян (йдеться про заколот Директорії), було практично неможливо. Як неможливо було вже стягнути належний з колишнього перського шаха, який після позбавлення його трону утік з Персії й мешкав в Одесі, подорожній податок, з доповіддю про що 6 грудня 1918 р. виступив перед урядом міністр фінансів і з приводу чого Рада міністрів ухвалила: «Належний з б[увшого] Персидського Шаха подорожній податок за минулий час скласти»²¹⁰⁹. Бо сама вона вже перебувала в передсмертній агонії, а через вісім днів Гетьманат перестане існувати.

Що стосується простих податків, то підвищення їхніх ставок, на фоні загального подорожчання всіх продуктів і товарів за час війни та революції, виглядає не лише виправдано, а й досить скромно. До того ж, кошти від них поступали до Держскарбниці в надзвичайно мізерній кількості (порівняно з видатками і потребами країни) внаслідок розладу економічного життя, недосконалості податкової структури, відсутності жорсткого і постійного державного контролю, що давало можливість досить легко приховувати прибутки. Ось яку картину надходжень від простих податків змальовує сучасник тієї доби і дослідник українських фінансів: «Надходження від прямих податків відігравали

²¹⁰⁷ Там само. – Арк. 1.

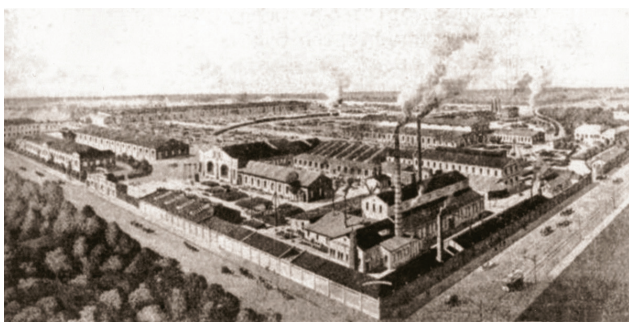
²¹⁰⁸ Там само. – Арк. 1 зв.

²¹⁰⁹ Там само. – Спр. 7. – Арк. 80 зв.

вкрай незначну ролью в прибутковому бюджеті української скарбниці. Навіть подорожний податок, не говорячи вже про інші, вносився дуже туго; поземельний податок майже не надходив; промисловий податок теж надходив погано і, в решті решт, надходження по деяким податкам обраховувалися сотнями тисяч карбованців, тоді як видатки обраховувалися сотнями мільйонів»²¹¹⁰. Проте не слід забувати, в якому стані успадкував податкову систему Гетьманат після світової війни, революцій, навали більшовизму і господарювання Центральної Ради та й, власне, про те, що проіснував він лише сім з половиною місяців у надзвичайно важкій, неоднозначній і суперечливій внутрішній та зовнішній соціально-політичній, економічній і військовій ситуації.

Посередні податки. З самого початку утворення гетьманського уряду ним першочергово було звернено увагу на налагодження збору посередніх податків. Причиною тому було те, що державі необхідно було якомога швидше отримати кошти до бюджету та урядової скарбниці, а такий різновид оподаткування припадав, у першу чергу, на предмети першої необхідності і продукти масового споживання, від сплати за які було практично неможливо ухилитися. Вже 8 травня 1918 р. на урядовому засіданні були розглянуті питання, які були внесені міністрами до негайного вирішення. По Міністерству фінансів терміновими були визнані: «про негайне підвищення цін на цукор, про введення цукрової монополії, про введення винокурення міляса і про підвищення цін на дріж[д]жі»²¹¹¹. Першочерговим тут слід було поставити цукрову монополію.

Продаж українського цукру ще за царських часів давав вагомі прибутки до імперської скарбниці. 7 травня 1918 р. в Україні було запроваджено державну монополію на продаж цукру²¹¹². Для переведення в життя

Київський цукровий завод Якоба Гретера

Закону «Про цукрову монополію» урядом було виділено Міністерству фінансів кредит у 140 млн крб, який було цілком використано для

²¹¹⁰ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 160.

²¹¹¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1.

²¹¹² Державний вістник. – 1918. – 7 червня.

розрахунку з цукрозаводчиками²¹¹³. Тоді ж було підвищено (на зміну примітки до § 11 закону Тимчасового уряду про цукрову монополію від 14 вересня 1917 р.) постійні і продажні монополійні ціни на цукор, що вводилися з 15 травня 1918 р. і які було піднято майже вдвічі. Зокрема, було встановлено: для цукрового піску – від 37 крб 20 коп. до 60 крб та від 40 до 80 крб – для рафінаду за пуд. Крім того, законом зазначалося: «скарбовий цукор продавати без карток, надавши право Міністрові фінансів організувати цей продаж в населених пунктах і містах на комісійних умовах, а також з скарбових скарбниць, плян же розподілу складається Міністром продовольчих справ по згоді з Міністром фінансів»²¹¹⁴.

Державна цукрова монополія зобов'язувала державу й до допомоги цукровиробникам. Вже 30 травня 1918 р. було затверджено Закон «Про цукрову промисловість», згідно з яким вона кредитувалася у формі заліку векселів цукрозаводчиків, що були доповнені бланками Міністерства продовольства. Крім того, стаття 13 закону гарантувала прийом виробленого заводами цукру за період 1918–1919 рр. до скарбниці за цінами не нижчими його собівартості²¹¹⁵, що на той час було досить прогресивним урядовим кроком і безперечно підтримувало вітчизняних виробників.

Гетьманом було затверджено й Закон «Про фінансування посівів буряка»²¹¹⁶. Державою в підтримку цукрових заводів було виділено кредит на перші два терміни до викопки в розмірі 700 крб на десятину, що з огляду на площу засіву (яка передбачалася у 300 тис. дес.) складало 210 млн крб. На ці кошти було бланковано векселі цукрозаводчиків, а їхнє кредитування здійснювали Державний (у розмірі 70 млн крб) та приватні банки (у розмірі 140 млн крб). Відсоток по заліку векселів було встановлено в 7% річних для Державного банку, для приватних банків – у 8% при 6-місячних векселях та 8,5% для 9-місячних²¹¹⁷. Цей крок у підтриманні цукрової промисловості схвально відзначався і в рефераті-аналізі діяльності уряду Ф. Лизогуба²¹¹⁸. Утім, векселів було зараховано не так вже й багато – на суму близько 195 млн крб: Держбанком на суму близько 64 млн крб, приватними банками – на близько 131 млн карбованців²¹¹⁹. Це, властиво, пояснюється здійс-

²¹¹³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 18 зв.

²¹¹⁴ Державний вістник. – 1918. – 7 червня.

²¹¹⁵ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 179.

²¹¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 20.

²¹¹⁷ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 180.

²¹¹⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 27.

²¹¹⁹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 180.

ненням заводчиками більш вигіднішого нелегального фінансування шляхом вільного продажу цукру чи через ніби-то німецькі реквізиції, які, проте, здійснювалися за попередньою умовою між окупантами та господарями цукроварень тощо.

14 червня 1918 р. було затверджено Закон «Про забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 року»²¹²⁰, який мав доповнити виданий 27 травня того ж року Закон «Про право на врожай 1918 року»²¹²¹. Ним касувалися «умови про приставку буряків, які було складено земельними Комітетами чи другими організаціями після видання III Універсалу», а основний його зміст відображав § 1: «Врожай буряків, посіяних на власних землях цукрових заводів, чи ними арендованих, незалежно від підстав, на котрих посів переведено, являється власністю відповідних цукрових заводів»²¹²².

7 травня 1918 р. Законом «Про підвищення постійних і продажних монопольних цін на цукор» продажну монопольну ціну за фунт цукру було встановлено: на цукор-пісок – 1 крб 20 коп. і на рафінад – 1 крб 80 коп.²¹²³ Невдовзі урядовою Постановою від 26 червня 1918 р. знову було підвищено ціни на цукор (попереднє підвищення було 7 травня): для цукру-піску – від 37 крб 20 коп. до 80 крб і від 40 крб до 94 крб для рафінаду за пуд²¹²⁴. Подібний крок було здійснено на вимогу міністра фінансів, який у записці до Ради міністрів так пояснював його необхідність: «В дійсний же час, коли ціни на всі предмети першої необхідності сильно зросли, звичайно зростають і ціни на цукор, який населення залюбки купляє без карток у приватних торгівців по 2–3 карбованця за фунт. З огляду на те, що може явитися необхідність призначити монопольні ціни на цукор пісок та рафінад вище меж, встановлених Радою Міністрів, я вважав би ці межі підвищити, щоби я мав свого часу можливість скористатися цим для підвищення продажних цін на цукор»²¹²⁵. Незабаром цю можливість А. Ржепецьким було використано – з 1 липня 1918 р. ціни були доведені до 80–100 крб за пуд, а з 1 вересня 1918 р., у зв'язку з загальним підвищенням цін,

²¹²⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 123. – Арк. 7; Державний вістник. – 1918. – 16 червня; Закони. Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями. Про право на врожай 1918 року на території Української Держави. Про забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 року. – К.: Державний вістник, 1918. – С. 13–15.

²¹²¹ Там само. – Спр. 123. – Арк. 5–6; Державний вістник. – 1918. – 10 травня; Закони. Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями. Про право на врожай 1918 року на території Української Держави. Про забезпечення цукрових заводів буряками врожаю 1918 року. – К.: Державний вістник, 1918. – С. 9–11.

²¹²² Там само. – Арк. 7 зв., 7.

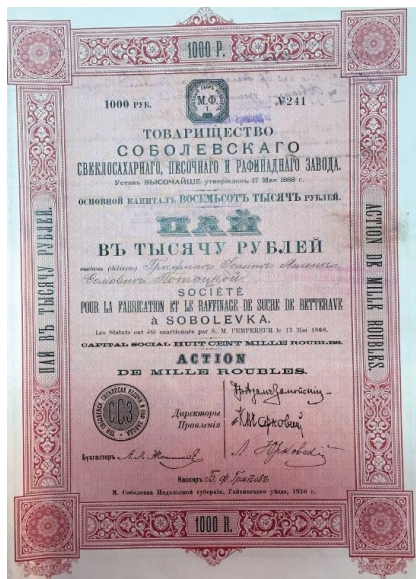
²¹²³ Державний вістник. – 1918. – 7 червня.

²¹²⁴ Там само. – 5 липня.

²¹²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 4.

необхідністю наповнення бюджету тощо, їх було підвищено до 100–120 крб за пуд²¹²⁶. З цього приводу слід зауважити, що в тогочасній Україні поряд з монопольними цінами діяли й вільні (ринкові) ціни, які на цукор завжди були на 30–40 крб вищими від державних²¹²⁷. Таким чином, підвищуючи монопольні ціни, влада прагнула наблизити їх до ринкових.

На початку вересня 1918 р. розглядалися також питання про ухвалення законів про зміну ставок акцизу з вина, спирту, горілчаних виробів та сивушних масел, про відміну загального безакцизного відрахунку та встановлення граничних втрат при охороненні (збереженні) спирту, котрі звільнялися від оплати акцизом, про доповнення установи про скарбовий продаж цукру, за яким, зокрема, передбачалося дозволити приватним особам провозити через кордон до 5 фунтів цукру

Пай у 1000 руб. Товариства Соболівського бурякоцукрового, пісочного і рафінадного заводу (с. Мала Соболівка Гайсинського пов. Подільської губ.), виданий на ім'я графині Потоцької (1910 р.)

на кожную особу²¹²⁸. З метою підтримки цукрової промисловості, 2 серпня 1918 р. було затверджено Закон «Про відкриття Міністерству продовольства кредиту в сумі 280 млн крб в рахунок кошторису цукрової промисловості» з метою допомоги цукроварним заводам покрити заборгованості державному та приватним банкам, недоїмки акцизу, земського і гербового збору тощо²¹²⁹. Зазначена заборгованість, як повідомлялося урядові Міністерством продовольства, на той час складала 285 млн 448 тис. 099 крб, з яких: борг по фінансуванню (без %% за просрочку) – 225 млн 464 тис. 226 крб, недобір акцизу – 57 млн 329 тис. 621 крб, земського збору – 2 млн 372 тис. 134 крб і гербового збору – 282 тис. 118 карбованців²¹³⁰. Передбачалося, що ця позика «ще більше облегшить цукрову промисловість

²¹²⁶ Додам, що Директорію УНР, незадовго до приходу радянської влади в Україну, ціни на цукор було підвищено до 120–140 крб за пуд.

²¹²⁷ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 174.

²¹²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 188. – Арк. 3 зв.

²¹²⁹ *Schurr F.* Die ukrainische Sphinx // Osteuropäische Zukunft. – 1918. – Nr. 8. – 1. Aprilheft. – S. 8.

²¹³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 19.

і дасть їй можливість стати на ноги після перенесених нею в ланці інших галузей промисловості економічних потрясінь»²¹³¹.

Кредит було відпущено й міністрові землеробства для придбання насіння і на видачу позик селекційним станціям та насінневим господарствам на роботи з засіву плантацій²¹³². Законом від 23 серпня 1918 р. міністрові фінансів надавалося «право знижати розмір пені з власників цукроварень з суми всієї недоплати акцизу за цукор, яка лічиться на кожнім власникові цукроварні, до 1% на місяць з цієї суми, але лише в виключних випадках, з умовою, щоб акциз, вкупі з пенею, належав затриманню з власників цукроварень з перших платежів, належних їм за цукор»²¹³³. 4 жовтня 1918 р. набрав чинності Закон «Про деякі зміни та доповнення до існуючих законів про продаж цукру», який регулював правила виробництва й продажу цукру, встановлював більш жорсткий правовий контроль над його виробництвом тощо²¹³⁴. Наприкінці Гетьманату, коли Київ перебував в оточенні повстанців, 3 грудня 1918 р. урядом на таємному засіданні було ухвалено внесений А. Ржепецьким (очевидно, також таємний) Законопроект «Про вилучення з обігу на ринку цукру вільного продажу», який однак вже не встиг увійти в дію²¹³⁵.

Цукрова монополія дала найбільше прибутків (понад $\frac{1}{3}$ всіх надходжень) до бюджету країни – 354 млн 926 тис. 041 крб 64 коп., тобто виручку з $\frac{1}{3}$ -тєї (приблизно з 4 млн 900 тис. пудів) випущеного на ринки країни цукру²¹³⁶. Цифри ці не можна вважати вдалими, адже за розробленим бюджетом очікувалося отримати прибутків від скарбової цукрової операції на суму в 1 млрд 321 млн 479 тис. крб.²¹³⁷ Отже, можна підсумувати, що здійснення цукрової монополії не було налагоджено достатньою мірою та не дало очікуваних результатів як з фіскального, так і з господарського боку зору. Провина ця, втім, лягає зовсім не на Міністерство фінансів. На думку дослідників, у підсумку, подібне сталося «завдяки цілковитій негосподарности Міністерства Харчових Справ, яке провадило цукрові операції», і які дали дефіцит у 32 млн карбованців²¹³⁸.

²¹³¹ Там само. – Спр. 2. – Арк. 27 зв.

²¹³² Там само.

²¹³³ Державний вістник. – 1918. – 3 вересня.

²¹³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 116. – Арк. 1–3; Державний вістник. – 1918. – 13 жовтня.

²¹³⁵ Там само. – Спр. 7. – Арк. 73–75 зв.

²¹³⁶ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 189.

²¹³⁷ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 170; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – Ужгород; – Нью-Йорк: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – С. 278.

²¹³⁸ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 20.

Значну долю прибутків уряд сподівався отримати й від винокурної (горілчаної) монополії²¹³⁹. Вже 9 травня 1918 р. було прийнято Закон «Про дозвіл винокуріння з кормової патоки» від травня поточного року, за яким, проте, згідно з уставом про акцизні податки, без дозволу виробляти викурене вино у продаж до ухвалення відповідного на те закону було заборонено²¹⁴⁰. В країні були великі запаси кормової патоки, яку урядом передбачалося використати у винокурній сфері, а тому спеціальним циркуляром від 30 травня 1918 р. й було заборонено її вивезення²¹⁴¹. Невдовзі ж, 31 липня 1918 р. в Українській Державі було запроваджено винокурну монополію²¹⁴².

Урядова законодавча праця в цьому напрямку не обмежилася єдиною монополізацією. Ще до її запровадження, Малою урядовою радою на початку липня 1918 р. було розглянуто законопроект про надання уряду права розпорядження всією годівлянною патокою. Проект було ухвалено з додченням: «доповнити ст. 2-гу вказівкою, що Міністр Фінансів по згоді з Міністром Продовольчих Справ має визначити умовини та порядок предоставління в розпорядження Міністра Продовольчих Справ частини продукту для годівляних потреб»²¹⁴³.

Річне вживання спиртних напоїв в різних державах(число штофів на одну людину: Норвегія – 3 штофа, Росія – 4 штофа, Англія – 12 штофів, Німеччина – 13 штофів, Італія – 22 штофа, Франція – 76 штофів)

²¹³⁹ У 1913 р. монополія на горілку та акцизи на вино з пивом принесла до бюджету Російської імперії 32% від усіх доходів у скарбницю. Тим не менш, у 1914 р. зі вступом Росії до Світової війни, цар Ніколай II вирішив запровадити в імперії сухий закон. 17 липня було видано Височайше розпорядження про заборону продажу спиртного на час мобілізації, а 22 серпня виїшов новий указ: «Існуючу заборону продажу спирта, вина і горілчаних виробів для місцевого споживання в імперії продовжити аж до закінчення військового часу». Відразу ж удвічі скоротилося число п'яних самогубств, у 29 разів зменшилася кількість клієнтів «витверезних камер» у поліцейських дільницях, у 500 разів впало число хворих на білу гарячку тощо. Проте, з'явилися й інші, від'ємні, наслідки. Так, лише в Петрограді у 1915 р. було продано мільйон літрів дешевих одеколонів і лосьйонів. В північно-західних регіонах Росії вживання політури і денатуратів, порівняно з 1914-м роком, зросло на 1575%, а в центрально-європейських губерніях взагалі аж у 24 рази! Більше того, за відсутності алкоголю багато людей перейшли на наркотики – в країні розпочався бум кокаїну та морфину, розквітнув чорний ринок, самогоноваріння, а державний бюджет Російської імперії позбувся третини своїх прибутків, що, своєю чергою, поміж іншим, сприяло початку інфляції.

²¹⁴⁰ Державний вістник. – 1918. – 7 червня.

²¹⁴¹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 160.

²¹⁴² Гловінський Є. Финанси Украины в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Финанси У.С.С.Р. – С. 20.

²¹⁴³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а. – Арк. 11.

Рада міністрів ухвалила Постанову «Про надання міністрові фінансів права розпорядження всією чорною годівлянню патокою», а 6 серпня 1918 р. її затвердив гетьман²¹⁴⁴. А. Ржепецькому надавалися повноваження встановлювати умови й порядок придбання такої патоки державою у цукровиробників та використовувати її для потреб винокурення і частково, після узгодження з міністром продовольства, для кормових. Крім того, міністрові також визначалося «прийняти до свого розпорядження для вироблення потрібного для казенної горілчаної операції спирту всю чорну годівлянню патоку як ту, що зісталась від цукрової кампанії 1917–1918 року, так саме й ту, що належатиме до вступу від цукрової кампанії 1917–1918 року»²¹⁴⁵.

Згідно з планом, що був вироблений в Міністерстві фінансів, передбачалося викурити до 1 січня 1919 р. 4 млн 900 тис. відер спирту. З них для внутрішнього споживання планувалося випустити не більше 4 млн відер 40⁰ вина, відпуск якого мав відбуватися за картками дорослому населенню віком від 18 років по $\frac{1}{20}$ відра (тобто, по 1 пляшці) на місяць²¹⁴⁶. Продажна ціна вина встановлювалася у 200 крб за відро або 10 крб за пляшку, в зв'язку з чим передбачалося на 1 січня 1919 р. отримати чистого прибутку від винокуренної монополії 528 млн карбованців. При цьому усі готові запаси приватного спирту повинні були бути передані державі за такими цінами: ректифікований спирт I гатунку – 10 крб за відро 40⁰ спирту, сирий спирт – 8 крб за відро, спирт III гатунку, що принагідний для денатурату – 6 крб за відро²¹⁴⁷.

У середині серпня 1918 р. (для втілення в життя з 1 вересня поточного року) Малою Радою міністрів було ухвалено Законопроект «Про звільнення від акцизних та митних податків виноградного вина, що привозиться з-за кордону християнськими церквами та монастирями для релігійної мети»²¹⁴⁸, а на наступному засіданні (на початку вересня 1918 р.) нею були схвалені: проект Закону «Про ревізицію скляного посуду, корків та смоли, необхідних для потреб скарбової горілчаної монополії» та Законопроект «Про заснування при Міністерстві фінансів Ради по справах скарбових монополій»²¹⁴⁹. Додам принагідно, що крім цих законопроектів, Малою Радою міністрів було також ухвалено проект Закону «Про встановлення патентного податку

²¹⁴⁴ Державний вістник. – 1918. – 13 серпня.

²¹⁴⁵ Там само.

²¹⁴⁶ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 160.

²¹⁴⁷ Там само. – С. 161.

²¹⁴⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а. – Арк. 27.

²¹⁴⁹ Там само. – Арк. 31 зв.

з місць виготовлення й продажу квасу, овочевої води, морсів, штучних мінеральних вод та інших безалкогольних напоїв», до якого, зокрема, додавалося, «б) що заклади, котрі відкриваються у другому півріччі, підлягають податку в розмірі половини річної вартости, і в) що з 1918 р. усі заклади платять патентний податок в розмірі половини річної вартости»²¹⁵⁰. Чи були вищезазначені законопроекти переведені в життя – невідомо²¹⁵¹. Утім, реально вступити в дію вони, з огляду на подальші історичні події, напевно не встигли.

Тим часом, як згадував П. Скоропадський, державна монополія на винокуріння «почала давати значний дохід»²¹⁵². За кілька місяців, на жовтень 1918 р. (включно), прибутки від винокурінної монополії склали 87 млн 602 тис. 600 карбованців²¹⁵³. Щоправда, і в цій монополії прибуткові перспективи ще були попереду, адже за бюджетом вони мали б становити 350 млн 900 тис. крб валового доходу²¹⁵⁴. Відзначаючи в аналізі-рефераті політику уряду, тогочасний експерт зазначав, що запровадження винокурінної монополії дозволило не лише збільшити державні прибутки, але й дало «можливість боротися з безпорядочним винокурінням, що набувається в дійсний час у широких розмірах на селі»²¹⁵⁵.

Щодо інших посередніх податків, то, як вже зазначалося вище, ще 8 травня 1918 р. серед питань, які необхідно було винести до негайного урядового розгляду, було й питання про підвищення цін на дріжджі²¹⁵⁶. Того ж дня до уваги Ради міністрів Міністерством фінансів було подано пояснювальну записку до Законопроекту «Про підвищення акцизу на згнічені дріжджі», в якій ним пропонувалося підвищити вищевказаний акцизний збір вдвічі, а саме: на дріжджі вітчизняного виготовлення – до 80 коп., на імпорتنі – до 1 крб 20 коп. за фунт²¹⁵⁷.

Такого підвищення вимагало саме життя. Останній раз вказаний акциз було підвищено за часів царату (6 вересня 1915 р.) від 32 до 40 коп. за фунт дріжджів внутрішнього виробу і з 40 до 60 коп. – з закордонного. При цьому, до світової війни продажні ціни (включно з акцизом) не перевищували 60 коп. за фунт. Тобто, якщо продукт

²¹⁵⁰ Там само. – Арк. 30 зв.

²¹⁵¹ Проти ухвалення цього законопроекту висловився лише представник Міністерства народного здоров'я, «позаяк зменшення ціни безалкогольних напоїв з'являється значним засобом у боротьбі з алкоголізмом» [ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а. – Арк. 30 зв.].

²¹⁵² *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 194.

²¹⁵³ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 161.

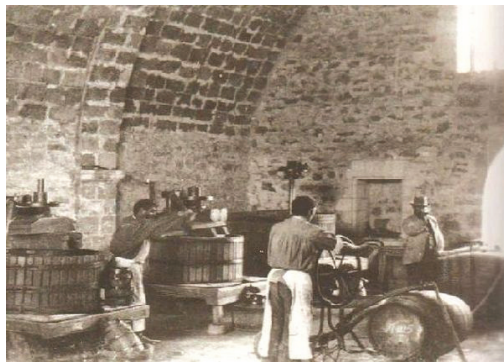
²¹⁵⁴ *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – Ужгород; – Нью-Йорк: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – С. 278.

²¹⁵⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 26 зв.

²¹⁵⁶ Там само. – Спр. 3. – Арк. 1.

²¹⁵⁷ Там само. – Спр. 231. – Арк. 3 зв.

оцінювався у 28 коп. за фунт, то накладалося акцизу в 32 коп., що складало 114% його вартості²¹⁵⁸. Таке співвідношення вважалося нормою тому, що за загальноприйнятим принципом акциз з предметів, що ним обкладалися, зазвичай складав до 120% їхньої вартості в залежності від життєвості та ступеня розвитку промисловості, яка ці продукти виробляє.

Винокурня (поч. XX ст.)

На 1918 рік, однак, продажні ціни на згнічені дріжджі піднялися до 2 крб 40 коп. – 3 крб за фунт на заводах, а в роздрібній торгівлі – до ще більшого рівня. Таким чином, на травень 1918 р. акцизний збір, що досі зберігався на рівні 1915 року, складав лише 15–18% вартості продукту і був надзвичайно низьким, через що держава несла вагомі збитки й факт чого виніс на порядок денний необхідність його підвищення. Міністерський доповідач зазначав також, що «за бажання дотримати загальноприйняте відсоткове співвідношення акцизу на дріж[д]жі і вартість самого продукту у розмірі... до 120% довелося б підняти акциз на дріж[д]жі до 2–3 крб на фунт. Обставина ця настільки б вздорожчала цей загальноживаний і необхідний предмет, що він став би недоступним для більшої частини населення. Тому визнаючи, що дійсні високі на дріж[д]жі ціни є явище тимчасове, що викликає не обставинами моменту і що із зміною цих обставин вони значно впадуть, вважаю однак, що у данному випадкові акциз на дріж[д]жі необхідно підвищити, але принцип вирахунку його дещо змінити»²¹⁵⁹. При цьому зазначалося, що у 1917 р. акциз з гнічених дріжджів дав скарбниці близько 6 млн руб. і що міри підвищення акцизу, які щойно пропонувалися Міністерством фінансів, до кінця року дозволять отримати бюджетного прибутку на зайвих 3–4 мільйони²¹⁶⁰. На початку червня 1918 р. відповідний законопроект було розглянуто і схвалено Малою Радою міністрів²¹⁶¹, а 29 червня 1918 р. Закон «Про збільшення акцизу на згнічені дріжджі», який втілювався в життя з 1 липня 1918 р., було затверджено гетьманом²¹⁶². Як і пропонувалося Міністерством

²¹⁵⁸ Там само. – Арк. 3.

²¹⁵⁹ Там само. – Арк. 3 зв.

²¹⁶⁰ Там само.

²¹⁶¹ Там само. – Спр. 17. – Арк. 93; – Спр. 24 а. – Арк. 1–4.

²¹⁶² Там само. – Спр. 231. – Арк. 2; Державний вістник. – 1918. – 11 липня.

фінансів, акцизні збори на згнічені дріжджі було підвищено: для продукції вітчизняного виготовлення – до 80 коп. за фунт, для іноземних дріжджів – до 1 крб 20 коп. за фунт.

За Гетьманату було підвищено й норми зборів з інших видів посередніх податків. 26 червня 1918 р. було затверджено Постанову «Про збільшення акцизу з сірників і патентного збору з сірникових фабрик». Нова величина зборів запроваджувалася з 1 липня 1918 р. Обмеження продажної ціни на запалки (сірники), що було введено законом від 15 вересня 1915 р. скасовувалося²¹⁶³. При цьому цілком слушно виникає питання в необхідності такого кроку і яким чином це збільшення акцизного збору вплинуло на сірникові ціни, а внаслідок останнього – й на купівельну спроможність населення. Обґрунтовану відповідь на нього дає пояснювальна записка міністра фінансів до вказаного законопроекту, що була подана до відомо уряду²¹⁶⁴. До 1914 р., як пояснювалося в записці, акциз на запалки складав не менше 50% продажної вартості, наприклад, пакунок, що містив до 75 сірників. З 1914 р. цей акцизний збір було підвищено вдвічі, а у 1915 р. його було доведено до 1,2 коп. за пакунок. Однак, після двох російських революцій ціни на сірники значно зросли, в той час як податок з них залишився незмінним. Такий розвиток подій призвів до того, що якщо на початку 1917 р. акцизний збір складав 60% продажної вартості сірників, то на червень 1918 р. він становив лише близько 6% від тієї ж вартості. З вищенаведеного стає зрозумілою необхідність підвищення акцизу. Нововстановлене підняття податкового збору не завдавало удару виробникам, продавцям і споживачам сірників, проте мало суттєво збільшити державні бюджетові прибутки.

Постановою уряду від 26 червня 1918 р. акциз з сірників на пачку, наприклад у 75 сірників, було піднято від 1,2 коп. до 3 коп., що складало лише 15% її продажної вартості (на відміну від колишніх 60%) і не могло призвести до збільшення цін на них. Держава ж очікувала отримати від збору нового акцизу 20 млн крб загального прибутку на рік²¹⁶⁵. Щодо ставки патенту з сірникових фабрик, то він, порівняно з 1914 р., зріс у 6 разів і склав: для фабрик з ручними

²¹⁶³ Там само. – Спр. 51. – Арк. 2; Державний вістник. – 1918. – 5 липня.

²¹⁶⁴ Там само. – Арк. 3–4.

²¹⁶⁵ Там само. – Арк. 3 зв.

станками – 300 крб замість 50 крб, для фабрик з використанням кінної сили – 600 крб замість 100 крб і для фабрик, що працювали на паровій енергії – 900 крб замість 150 крб попереднього податкового стягнення²¹⁶⁶. Однак, очікуваного прибутку повністю стягнути не вдалося, позаяк ще не було достатньою мірою налагоджено систему податкових зборів, що, очевидно, не дозволило зібрати його повною мірою, та й Гетьманат, власне, існував менше року. Відтак, до бюджету поступило лише 12 млн 7 тис. крб сірникового прибутку²¹⁶⁷.

Того ж таки 26 червня 1918 р. було затверджено й ідентичну попередній Постанову «Про підвищення акцизу з папіросних гільз і покраяного (порізаного) папіросового паперу, стягнення податку з фабрик і майстерень, які виготовляють цей папір»²¹⁶⁸. Вперше, як пояснював урядові міністр фінансів, подібний акциз в Російській імперії було встановлено у 1909 р. (зі 100 гільз збиралося 2 коп., з книжки папіросного паперу, а це не більше 50 листів, – 0,5 коп.), який було подвоєно у 1914 році. Тоді його ставка складала відповідно 25–33% та 10–12,5% від їхньої продажної ціни. На червень же 1918 р. «завдяки» інфляції та збільшенню цін вона автоматично знизилася до 4% продажної вартості. Нове підвищення (у три рази) мало дати державній скарбниці з 30 млн сотень гільз акцизу на 3 млн крб, а з 40 млн книжок папіросного паперу – акцизу на 800 тис. карбованців. Крім того, регламентація виробництва дозволила вже на той час притягнути до акцизування ½ виробництва папіросового паперу, що уникав досі оподаткування, а отже, приймаючи це до уваги і також й те, що нове обкладання збільшено втричі, акцизу з розрізного паперу очікувалося отримати на суму до 4 млн 800 тис. крб на рік. Вартість патентного збору з гільзових фабрик оцінювалася на 35 тис. крб та з майстерень для розрізу паперу – на 48 тис. крб, тобто разом патентного збору очікувалося отримати на суму 83 тисячі карбованців. Загальна ж сума прибутків від такого податкового обкладання (до часу виходу постанови) становила 2 млн. 6 тис. крб, нові ж його ставки обіцяли дати до бюджету країни 7 млн 883 тис. крб на рік²¹⁶⁹. В дійсності ж, бюджет отримав прибутку від цигаркових гільз та розрізаного цигаркового паперу на суму в 4 млн 614 тис. карбованців²¹⁷⁰.

²¹⁶⁶ Там само. – Арк. 4.

²¹⁶⁷ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 170; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – Ужгород; – Нью-Йорк: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – С. 278.

²¹⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 52. – Арк. 2–3; Державний вістник. – 1918. – 5 липня.

²¹⁶⁹ Там само. – Арк. 4 – 6 зв.

²¹⁷⁰ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 170; *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – Ужгород; – Нью-Йорк: Накладом Др. Осипа Цюпки, 1930. – С. 278.

За лаштунками в Міністерстві фінансів готувалася й пропозиція щодо розширення суб'єктів накладання посереднього податку (у вигляді акцизу) і його підвищення для вже підпорядкованих урядом його сплаті галузей народного господарства. Міркування з цього приводу було викладено Раді міністрів у пояснювальній записці міністра фінансів від 30 липня 1918 р. до запропонованого ним проекту Закону «Про підвищення патентного збору з місць вироблення і продажу предметів, обкладених акцизом». Перш за все, передбачалося встановити замість 5-ти розрядів лише 3 розряди місцевостей, з яких до I розряду належали б Київ, Одеса, Харків та Катеринослав, до II-го – всі решта міст, а також деякі великі посадні торгово-промислові містечкові поселення і до III-го – інші місцевості. При цьому всі заводи, фабрики та заклади, що виробляли предмети обкладені акцизом, передбачалося розділити на дві категорії: I) винокуренні, ректифікаційні, цукробурякові, рафінадні заводи і тютюнові фабрики, які виробляли продукти або з фіксованими цінами (як-от тютюн), або ті, що складали предмети скарбових монополій (як-от спирт чи цукор)²¹⁷¹. Ці виробництва, крім патентного збору, несли всі додаткові стягнення (як-то промисловий, подохідний та інші податки), що вираховувалися досить точно, адже продукти, які ними вироблялися не лише знаходилися на обліку по скарбовим книгам, але й вартість їхня була конкретно встановленою. А отже, прибутки цих підприємств не вислизують від обкладання. У зв'язку з цим, підвищення патентного збору з таких виробничих закладів, на думку Міністерства фінансів, «не відповідало б необхідності, а тому таковий запропоновано підвищити тільки вдвічі»²¹⁷².

До другої категорії відносилися всі решта заводів, фабрик і закладів, які виробляли предмети обкладені акцизом, ринкова вартість яких коливалася в залежності від попиту та пропозиції, спекуляції та цілої низки інших причин, що давали підприємцям можливість вільно підвищувати ціни і отримувати прибутки, що не піддаються ніякому контролю. З огляду на це, патентний збір з таких підприємств пропонувався підвищити у 10 разів. Разом з тим, передбачалося запровадити патентні збори з закладів, що до того часу були його позбавлені, і що виробляли продукцію, обкладену акцизом. Серед них й підприємства, що виготовляли виноградні вина, та заклади, які використовували у своєму виробництві винний спирт (заводи геленових та інших складних фармацевтичних препаратів), заводи, що виробляли духи-парфуми (їх

²¹⁷¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 125 а. – Арк. 1.

²¹⁷² Там само. – Арк. 1 зв.

було віднесено до особливого типу як тих, що виготовляли предмети розкоші) з виділенням таких з типу лакових і політурних заводів, до яких вони раніше належали.

До типу заводів, що виробляли духи-парфуми, пропонувалося перекваліфікувати і заводи (що раніше не обкладалися патентним збором), які виготовляли зі спирту мило та інші парфумні вироби²¹⁷³. Для горілчаних та спиртоочищувальних заводів, а також тих, що виробляли родзинкове вино, передбачалося запровадити поділ за розрядами місцевостей через те, що «вигода від продажу виготовлених виробів не зменшується в залежності від місцевості їх виробу, а навпаки підвищується, позаяк витрати виробництва і робітничі руки у невеликих містах дешевше, ніж в крупних центрах»²¹⁷⁴. Щодо ставок патентного збору з торгових закладів, які продавали вироби і були обкладені акцизом, то їх передбачалося підвищити вдвічі, в п'ять і в десять разів в залежності від роду закладу, умов місцевості, кількості збуту, який очікувався, та існуючих цін. Удвічі підвищувався збір (I категорія) з дрібних підприємств, яким виборка патенту потрібна була не з фіскальною метою, а задля реєстрації та більш надійного контролю. До II категорії, з підвищенням збору в 5 разів, було віднесено підприємства з середніми обігами, які не могли б витримати більш сильного обкладання, а до III-ої (зі збільшенням патентної ставки у 10 разів) – найбільш вигідні підприємства, які давали їхнім господарям значні бариші, що вислизували від обкладання податками, і не були обтяжливими для підприємств, на які ці податки накладалися²¹⁷⁵.

Новий поділ місцевості країни на патентні розряди мало бути здійснено з 1 січня 1919 р., а «до того часу, – зазначалося у записці міністра, – підвищений патентний збір повинен стягуватися відповідно до існуючого поділу місцевостей на розряди»²¹⁷⁶. В середині серпня 1918 р. закон розглянула Мала Рада міністрів, яка майже одностайно (за винятком представника Міністерства народного здоров'я, який «залишився при окремій думці, гадаючи не встановляти патентного податку з закладів, виробляючих галенові й інші складні фармацевтичні препарати з спирту») вирішила: «Законопроект ухвалити та провадити до життя з 1-го вересня ц[ього] р[оку]»²¹⁷⁷, а 22 серпня 1918 р. його було вже прийнято²¹⁷⁸.

²¹⁷³ Там само.

²¹⁷⁴ Там само. – Арк. 2.

²¹⁷⁵ Там само.

²¹⁷⁶ Там само. – Арк. 2 – 2 зв.

²¹⁷⁷ Там само. – Спр. 24 а. – Арк. 26 зв.

²¹⁷⁸ Там само. – Спр. 125 а. – Арк. 1.

Як бачимо, Міністерство фінансів шукало нові шляхи отримання бюджетних коштів, що не зашкодили би ні населенню, ні підприємцям, ані самій державі. Звісно ж, за умов, що склалися на тоді в Україні, шляхи ці вимушено (але виправдано для державності, яка но ставала на власні ноги) вели уряд у напрямку підвищення податкових ставок, що, однак, не могло суттєво «вдарити по кишенях» пересічного громадянина.

За Гетьманату підвищено було й ставки інших посередніх податків, зокрема, акцизу на пиво, бібулу, нафтові продукти. Останній акциз («нафтовий»), як висловився один з дослідників, «дав сміхотворну суму в 120 тис. карбованців»²¹⁷⁹, що знову таки, пояснюється тим, що, внаслідок розладнання транспорту та відсутності яких би то не було зносин з бакинським нафтовим районом, керосину в приватному продажі на Україні не було»²¹⁸⁰. Було встановлено також акциз на виноградне вино та чай, який (через відсутність його до цього часу в Україні) дав державі лише 1 млн 207 тис. крб прибутку²¹⁸¹.

Василь Колокольцов

6 вересня 1918 р. міністр земельних справ В. Колокольцов запропонував з 13 вересня 1918 р. встановити нові норми відсоткового збору з промислової худоби. Міністр зазначав, що «відсотковий збір, який до сього часу збирається не може лічитися нормальним. Норми його були встановлені тоді, коли вартість худоби була у десять раз менше існуючих зараз цін»²¹⁸². Таке підвищення було необхідним, наголошував В. Колокольцов, також і з огляду на скрутний фінансовий стан держави, до того ж за нього висловилися майже всі самоврядування України²¹⁸³. У підсумкові, 24 вересня 1918 р. було затверджено Постанову «Про встановлення нових норм відсоткового збору з промислової худоби та птиці», які додавалися до вказаного законодавчого акту і запроваджувалися від 13 вересня 1918 р. терміном на один рік²¹⁸⁴.

Значно підвищено було й акциз на тютюн. В Україні того часу під тютюновими посівами перебувало 50 тис. десятин землі, з яких

²¹⁷⁹ Д. Дорошенко у бюджетовому зведенні Української Держави за 1918 рік подає суму в 150 тис. карбованців [Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – С. 278].

²¹⁸⁰ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 162.

²¹⁸¹ Там само.

²¹⁸² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 4.

²¹⁸³ Там само. – Арк. 4 зв.

²¹⁸⁴ Там само. – Арк. 1.

переважав тютюн низького гатунку – $\frac{3}{4}$ його складав простий махорковий²¹⁸⁵. 15 жовтня 1918 р. урядовцями Міністерства фінансів було підготовлено пояснювальну записку з приводу необхідності зміни акцизу продажних цін на тютюн та вироби з нього. 23 жовтня 1918 р. А. Ржепецький дав свою згоду на подання її з відповідним законопроектом голові Ради міністрів для урядового розгляду. Наголошуючи на необхідності зміни акцизної ставки і продажної ціни, Міністерство фінансів зазначало, що попередні їхні межі, встановлені Центральною Радою 24 березня 1918 р., не відповідали тогочасній тарифній вартості тютюну, гілз і різних матеріалів, що використовувалися при виробленні тютюну та цигарок. До того ж, існуючі на тоді ставки вже не відповідали також й вартості робітничих рук, які за останній час зросли настільки, що продаж вказаних виробів за призначеними цінами не покривав зроблених витрат і фабриканти, без явного збитку для себе, не могли відпускати товар не лише зі встановленою знижкою, а навіть й за повною межовою ціною. Таким чином, говорилося в записці, подальше застосування вказаного тарифу загрожувало закриттю низки тютюнових фабрик з очевидним падінням скарбового прибутку від акцизу і з залишенням без зарплатні численного шару працівників, що обслуговували цю галузь промисловості, а отже й необхідним вбачалося його підвищення²¹⁸⁶.

З метою встановлення дійсної собівартості тютюну та тютюнових виробів, Департаментом неокладних зборів через Акцизний нагляд було зібрано 26 вересня 1918 р. на фабриках, а потім (4 жовтня) під головуванням заступника міністра фінансів та за участі тютюнових фабрикантів особливі наради, на яких розглядалися ці свідчення і було вироблено нові граничні продажні ціни. При цьому було визнано за необхідне тютюн «Бакун» і «Швіцент», які раніше випускалися під махорочною бандеролею, виокремити в особливу групу, з призначенням на них окремого акцизу та окремої ціни з причини, що «за останній час ціни на ці тютюни сильно зросли і обкладати їх акцизом нарівні з махоркою є вже ненормальним»²¹⁸⁷. На підставі зібраних матеріалів вартість одного пуду жовтого тютюну було визначено у 340 крб, його переробки – в 119 крб (загалом – 459 крб); вартість «Бакуна і Швіцента» – в 76 крб 94 коп., обробки – в 47 крб 07 коп. (в готовому вигляді – в 124 крб 01 коп.), махорки – в 51 крб 85 коп., її обробки – в

²¹⁸⁵ *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 289.

²¹⁸⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 134. – Арк. 5.

²¹⁸⁷ Там само. – Арк. 5 зв.

47 крб 07 коп. (загалом – 98 крб 92 коп.). Відсоток на обіговий капітал було прийнято в 6%, підприємницький прибуток – 5%, а знижку, яку фабриканти повинні були надавати торговельникам з цінової межі, призначено від 20% до 11%. Відповідно, старі ставки акцизу, що склали 90–110% вартості тютюну, були змінені й встановлені: для вищого ґатунку – 100%, середнього – 90% і нижчого – 80% від їхньої вартості. При визначенні вартості готових цигарок приймалося на увагу, що на тисячу штук цигарок вживається в середньому $1\frac{1}{4}$ фунту тютюну і саме на цю кількість й було вираховано відповідний акциз з тютюну та гільз з додатком вартості робіт і матеріалів. Таке обчислення істотно різнилося від раніше прийнятого, коли акциз на тютюн у цигарках накладався у великих розмірах проти встановленого для цього ґатунку тютюну, якщо він вживався до цигарок. Цей обрахунок було зроблено з метою збільшення виробництва цигарок і уникнення вигід від купівлі окремо цигарок і гільз²¹⁸⁸.

На підставі нових обрахунків, акциз для вищих ґатунків тютюну та цигарок було підвищено до 100%, а для середніх і нижчих від 30% до 50%. Ставку акцизу та межу продажних цін сигар і цигарок було підвищено втричі (відносно ставок 1917 року). При цьому середня ставка акцизу за таких розцінок склала досить поважну суму – 407 крб 20 коп. з пуда. Шляхом такого підвищення Міністерство фінансів очікувало «дати скарбниці за рік зайвих 120.000.000 карбованців»²¹⁸⁹. До законопроекту додався Тариф акцизу та граничних цін на тютюн та тютюнові вироби у вигляді таблиці зі шпальтами назви виробів і їхніх ґатунків, висоти акцизу та найвищих продажних цін з акцизом²¹⁹⁰. На своєму засіданні 18 листопада 1918 р. Кабінет міністрів ухвалив відповідний законопроект²¹⁹¹, а 25 листопада 1918 р. Закон «Про зміну ставок акцизу й граничних цін на тютюн та тютюнові вироби» затвердив П. Скоропадський²¹⁹². Акциз та вища межа продажних цін на тютюн і тютюнові вироби вказувалися у доданому до закону вищезгаданому тарифі. Кількість тютюну та цигарок третіх ґатунків, які вироблялися на кожній фабриці протягом року, не повинна була бути меншою: для паливного тютюну III ґатунку А – 8% від загальної кількості тютюну всіх ґатунків, що були вироблені фабрикою за цей час; для тютюну III ґатунку Б – 32%; для цигарок III ґатунку А – 18%, для цигарок

²¹⁸⁸ Там само. – Арк. 5 зв. – 6.

²¹⁸⁹ Там само. – Арк. 6.

²¹⁹⁰ Там само. – Арк. 2–2 зв.

²¹⁹¹ Там само. – Арк. 5.

²¹⁹² Там само. – Арк. 1–1 зв.

III ґатунку Б – 27% від загальної кількості цигарок всіх ґатунків, що були вироблені фабрикою за цей-же час²¹⁹³.

Тютюнові ж фабрики, які не виконували такої вимоги, втрачали право одержання патенту на наступний рік. При цьому зазначалося, що міністр фінансів мав право звільнити деяких фабрикантів від вищевказаних вимог щодо кількості

вироблення тютюну та цигарок третіх ґатунків, «коли перепонами до того явилися причини, які не могли бути передбачені, або ж усунені фабрикантами»²¹⁹⁴. Крім того, законом вказувалося, що коли у вазі листяного тютюну, що перевозиться, а також при загальній ревізії фабрик та комор виявиться нестача, яка перевищує розмір припущеної усушки, тоді з виробника стягуватиметься: за нестачу махорки – по 80 крб з пуда, за бракуючий Бакун і Швіцент – по 96 крб з пуда і за нестачу тютюну всіх інших ґатунків по 408 крб з пуда²¹⁹⁵. Таким чином, акциз на тютюн зазнав чи не найбільшого зростання і був доведений до 250–532 крб на пуд жовтого тютюну і до 25 крб 60 коп. – 64 крб на пуд махорки²¹⁹⁶.

Тютюновий акциз дав до бюджету держави по жовтень 1918 р. переважну суму посередніх податків (не враховуючи прибутків від цукрової та винокуренної монополій), а саме – 148 млн 380 тис. крб з 180 млн 591 тис. крб загальнопосередніх надходжень. Разом з тим відмітимо, що за бюджетом тютюнового прибутку очікувалося отримати на 200 млн 686 тис. крб державного доходу, а загалом від посередніх податків – 468 млн 946 тис. 762 карбованців²¹⁹⁷. З огляду на вищенаведене, можна дійти висновку, що й посередні податки, незважаючи на помісячне збільшення їхнього надходження до бюджету, були недостатнім джерелом накопичення скарбових коштів державою. Причиною цього можна вважати ще до кінця не налагоджену оптимальну систему оподаткування, загальний економічний занепад, з якого країна щойно почала вибиратися, товарний голод, політичну дестабілізацію, що особливо зростає восени 1918 року, інфляційні процеси, які

²¹⁹³ Там само. – Арк. 1.

²¹⁹⁴ Там само.

²¹⁹⁵ Там само.

²¹⁹⁶ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 161.

²¹⁹⁷ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 170; Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – С. 278.

виявились наприкінці літа – початку осені, та й факт самого нетривалого існування Української Держави.

Аналізуючи політику гетьманського уряду щодо податкової галузі, попри очевидні успіхи та істотний поступ на краще після краху вітчизняної фінансової і податкової систем за час революції й господарювання Центральної Ради та більшовизму, слід зауважити, що тут разом з тим фактично не було реформовано структури податкових зборів, яка існувала за часів царату та Тимчасового уряду. Зміни обмежилися лише збільшенням ставок оподаткування, що вже існували раніше. Водночас варто зазначити, що подібного збільшення вимагав сам стан української економіки, факт чого (підвищення рівня податкових зборів) не міг істотно негативно вплинути, скажімо, на «глибину кишень» підприємців чи пересічного громадянина і який, натомість, передбачав зростання надходжень до скарбниці держави. Констатуючи подібне становище, не слід забувати, що на час установлення Гетьманату фінансова і податкова системи в Україні були в стані суцільної руйнації (як і її економічний організм), а сама Українська Держава на чолі зі П. Скоропадським проіснувала лише сім з половиною місяців.

Одним з головних завдань фінансово-господарського життя держави є укладання її бюджету²¹⁹⁸. В Україні бурхливі події кінця 1917 – початку 1918 рр. не дали змоги створити його за часів УНР. Х. Лебідь-Юрчик вказує на такі причини, що стали на заваді у цій праці: «1) Зруйнована залізнична комунікація й анархічна демобілізація, що продовжувалась ще в січні (1918 р.) стояли на перешкоді до зносин з губерніальними й повітовими інституціями, які мали достарчити потрібний бюджетовий матеріал і 2) брак в окремих міністерствах фахівців у бюджетових справах, які мали би досвід і рутину в складанні кошторису»²¹⁹⁹. Після гетьманського перевороту новому урядові довелося зіткнутися з подібними ж складнощами, налагоджуючи одночасно

²¹⁹⁸ Слово «бюджет» походить від старонормандського «bougette» – кошіль, сумка, шкіряний мішок. Бюджет (англійське budget) – розпис доходів і витрат держави, установи, сім'ї або окремих осіб на певний термін (рік). Державний бюджет є системою грошових взаємин, яка виникає між державою, з одного боку, і підприємствами, фірмами, організаціями та населенням, з іншого, з метою формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів для задоволення суспільних потреб. Тобто, державний бюджет це – щорічний баланс надходжень та видатків, який розробляють державні органи для активного впливу на економічний процес та підвищення його ефективності. У кожній країні основу державних фінансів становить бюджет, а точніше – бюджетна система, що включає у себе державний бюджет і бюджет відповідних урядово-адміністративних одиниць. Державний бюджет є головним загальнодержавним фондом централізованих грошових ресурсів, що виражає економічні відносини держави у процесі розподілу та перерозподілу валового суспільного продукту й національного доходу. Через державний бюджет держава концентрує певну частину національного доходу і централізовано розподіляє її на розвиток економіки, соціальний захист населення, утримання органів державної влади й управління, оборону країни тощо [Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. д. ю. н., проф. Л. К. Воронової]. – К.: Алерта, 2011. – С. 47].

²¹⁹⁹ Лебідь-Юрчик Х. Бюджетове право. – С. 108–109.

відповідні урядові служби, адже, як вірно відмітив на I з'їзді Протофісу проф. Л. Яснопольський, «для правильного розгляду бюджету необхідні як негайна організація фінансового апарату – рахівничого і касового, так і найшвидше встановлення правильного законодавчого режиму, бо нормальне бюджетове господарство мислиме лише за наявності представницьких закладів»²²⁰⁰.

Харитон
Лебідь-Юрчик

За Гетьманату справа укладання бюджету лягла на Міністерство фінансів і безпосередньо на створену при ньому Бюджетову комісію. До її складу увійшли представники Міністерства фінансів, Державного контролю, зацікавлених відомств і, з запрошення міністра фінансів, представники науково-економічних кіл²²⁰¹. Бюджетова комісія діяла при Департаменті Державної скарбниці на чолі з Х. Лебідь-Юрчиком, а її ядро з липня 1918 р. складала Бюджетна нарада з чотирьох членів²²⁰². За відсутності тимчасової нової законодавчої бази юридичною основою при укладанні бюджету Української Держави (як і за УНР) стало бюджетове право Російської імперії. Воно, своєю чергою, складалося з загальних кошторисних правил від 22 травня 1862 р. та правил від 8 березня 1906 р. про порядок розгляду державного розпису прибутків і видатків та про асигнування з скарбу видатків, розписом непередбачених²²⁰³. Таким чином, як цілком слушно відзначав Л. Неманов, «і податкова політика гетьманського уряду, і бюджетна будувалися за тими рутинними зразками, які були добре знайомі колишнім чиновникам міністерства фінансів»²²⁰⁴.

У червні 1918 р. урядом було ухвалено «Правила про порядок розгляду державного бюджету й фінансових кошторисів на 1918 рік», згідно з якими такі кошториси мали бути надіслані до Держскарбниці не пізніше 5 липня²²⁰⁵ 1918 року²²⁰⁶. Основна маса кошторисів, проте, надійшла лише наприкінці вересня поточного року, а отже – лише з

²²⁰⁰ Тезиси к докладу професора Л. Н. Яснопольского // Известия Союза промышленности, торговли, финансовъ и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 19 травня. – С. 6.

²²⁰¹ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 18.

²²⁰² ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а. – Арк. 15.

²²⁰³ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 13.

²²⁰⁴ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 166–167.

²²⁰⁵ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 18–19.

²²⁰⁶ Д. Дорошенко вказує іншу дату, пишучи, що «Рада Міністрів постановила зобов'язати відомства надіслати фінансові кошториси не пізніше 7 липня» [Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – С. 277].

тієї пори стало можливим приступити до їхнього розгляду і розпочати працю над укладанням бюджету. За таких обставин Бюджетова комісія, установлюючи фактично зроблені видатки за 1918 рік²²⁰⁷, розпочала обчислювати очікувані прибутки і розробку бюджету вже на рік 1919-й²²⁰⁸. Це підтверджується і журналами Ради міністрів. 19 жовтня 1918 р. урядом було прийнято законопроект про виділення 40 тис. крб на видатки для утримання Бюджетових комісій²²⁰⁹, а 5 листопада 1918 р. міністр фінансів А. Ржепецький доповідав урядові щодо питання про укладання бюджету на 1919 рік²²¹⁰. Урядовці постановили «просити Відомства достарчити сміти на 1919 рік у Департамент Державної Скарбниці не пізніше 25 листопада»²²¹¹.

«Наскільки добрим був наш фінансовий стан ще в жовтні, – згадував гетьман, – доводить те, що ми з Ржепецьким сподівалися, що сміта нового року буде проведена без дефіциту»²²¹². За тиждень до падіння Гетьманату (6 грудня 1918 р.) урядом було ухвалено проект «Правил про закінчення рахунків по кредитах кошторисів 1918 року та провадження видатків у 1919 році»²²¹³. «Правилами», зокрема, наголошувалося, що «всі Міністерства, Головні Управління та інші центральні установи заздалегідь, не чекаючи остаточного затвердження державного розпису прибутків та видатків на 1918 рік, приступають до складання встановлених існуючими кошторисними правилами розписань прибутків, очікуємих до впливу, та видатків, які встановлені при розгляді кошторисів в Бюджетовій Комісії»²²¹⁴. Такі розписи повинні були бути негайно переслані до Державної скарбниці одразу ж по затвердженні державного розпису на 1918 рік. З часу затвердження державного розпису прибутків та видатків на 1918 рік, не пізніше 1 січня 1919 р., припинялося «провадження видатків з так званого 10-ти мільйонного фонду, який був асігнований на утримання нового ладу на Україні»²²¹⁵.

Одночасно з надісланням до Держскарбниці видаткових розписів 1918 року, центральні установи повинні були переслати до цього департаменту переліки тих кредитів, які підлягали переліченню на

²²⁰⁷ Бюджетний рік – законодавчо встановлений річний термін виконання державного бюджету. В більшості країн відповідає календарному (країни колишнього Радянського Союзу, Італія, Франція та ін.), в деяких – з 1 квітня по 31 березня (Великобританія, Японія), з 1 липня по 30 червня (Канада), з 1 жовтня по 30 вересня (США), з 1 береня по 28 лютого (Туреччина) тощо.

²²⁰⁸ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 164.

²²⁰⁹ Там само. – С. 19.

²²¹⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 28; – Спр. 24. – Арк. 2.

²²¹¹ Там само.

²²¹² *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 193.

²²¹³ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 79.

²²¹⁴ Там само. – Арк. 85.

²²¹⁵ Там само. – Арк. 85 зв.

покриття видатків, а також здати до Київської скарбниці для зарахування до готового фонду державних прибутків усі невитрачені відомствами до часу затвердження розпису (або до 1 січня 1919 р.) лишки готових грошей з вказівками, які суми здані, а також коли, на які потреби і за якими чеками вони були одержані. Надалі, до затвердження державного розпису прибутків та видатків на 1919 рік, «видатки на задоволення потреб 1919 р. повинні провадитися по тимчасовим видатковим росписанням. Для цього відомства обов'язуються... надіслати до Департаменту Державної Скарбниці тимчасові видаткові росписання на перші чотири місяці 1919 р. окремо на Головну Скарбницю та на кожную Фінансову Палату, а також збір тих росписань по кожному кошторису»²²¹⁶.

*Перший бюджет
Української Держави
на 1918 рік (оригі-
нальна обкладинка)*

Вищезазначені тимчасові видаткові «розписання» підлягали обговоренню на окремій нараді при Міністерстві фінансів з представників вказаного відомства та Держконтролю... Потім усі вони представлялися міністром на ухвалення урядом, після чого (по їх затвердженні) мали бути розіслані через Державну скарбницю до Головної скарбниці та у Фінансові палати. В подальшому, аж до одержання тимчасових видаткових розписань на 1919 рік, Головна та місцеві скарбниці повинні були провадити «тільки штатні та контрактні видатки, а також самі негайні видатки на канцелярські і господарські потреби, та на утримання будинків, при чому відомства обов'язуються доглядати, щоб всі видатки ні в якому разі спільно не перевищували 1/12 річного видатку на дану потребу по розпису 1918 р. або по розглянутим Бюджетовою Комісією при Міністерстві Фінансів кошторисам, як що роспис не буде ще затверджений»²²¹⁷.

На середину грудня 1918 р. до Бюджетової комісії поступили кошториси від усіх відомств, крім Головної квартири гетьмана, Державного секретаріату та Морського міністерства, кошториси яких було укладено представниками Міністерства фінансів та Державного контролю за допомогою представників цих відомств (за винятком гетьманської Головної квартири²²¹⁸). Комісія закінчила свою роботу 30 грудня

²²¹⁶ Там само.

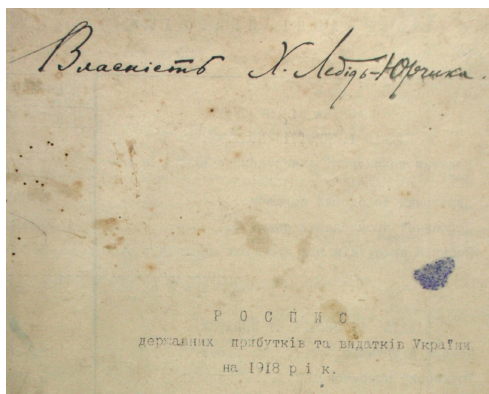
²²¹⁷ Там само. – Арк. 86.

²²¹⁸ Докладніше про цю державну інституцію дивіться: *Гай-Нижник П.* Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.

1918 р. вже після падіння Гетьманату, в зв'язку з чим й представила проект бюджету на розгляд Директорії²²¹⁹. Відтак, саме гетьманськими фінансовими фахівцями було підготовлено бюджетові документи під назвами «Розпис державних прибутків та видатків України на 1918 рік»²²²⁰ та «Загальний звод проекту розпису державних прибутків та видатків на 1918 рік»²²²¹, які нова республіканська влада на чолі з Директорією затвердила 24 січня 1919 р. як державний бюджет УНР на 1919 рік²²²². Поданий проект державного бюджету було підписано міністром фінансів УНР В. Мазуренком і директором Департаменту державної скарбниці Х. Лебідь-Юрчиком.

Зведення бюджету Української Держави за 1918 рік наврод чи можна вважати за загальноприйнятий з класичного фінансово-економічного погляду державний бюджет. Він був, швидше, зведенням кошторисів з державних прибутків і видатків чи, як висловився Д. Дорошенко, мав вже «скоріше характер виконавчої "сміти"»²²²³.

Загальна сума прибутків, згідно з укладеним бюджетом, дорівнювала 3 млрд 249 млн 731 тис. 092 крб, з яких звичайних

Титульний аркуш «Розпису державних прибутків та видатків України на 1918 рік» з власноручним автографом Х. Лебідь-Юрчика про його власність щодо документа

²²¹⁹ Що стосується податкової політики уряду Директорії УНР, то тут говорити про її провадження можна лише до певної міри умовно. 17 січня 1919 р. було встановлено свого роду репресивно-конфіскаційний податок, а саме – випущено декрет про примусову здачу населенням золота й срібла до Держбанку, а також постановлено конфіскувати пам'ятники для того, щоби придбати метали для карбування монети [Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 р.р. // Наукові записки Українського технічно-господарського інституту. – Т. XX. – Мюнхен, 1970. – С. 3–29]. З 1919 р. УНР вела затяжну, нерівну, хоча й звитяжну, війну на кілька фронтів проти більшовиків, денікінців та поляків при фактичній відсутності тилу. Як і всі війни, вона несла з собою розруху, завмирання торговельно-промислового життя тощо. Внаслідок частої зміни території та лінії фронтів, відсутності організованого державно-фінансового апарату та деморалізації населення, податки перестали надходити до державної скарбниці. 5 лютого 1919 р. Рада народних міністрів УНР залишила Київ. Уряд переймався переважно налагодженням шляхів отримання коштів з-за кордону та необмеженої емісії паперових грошей. Як цілком доречно зазначав Є. Гловінський, за таких умов «питання податкової політики, питання бюджету не могли стояти на порядку денному» [Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 22]. Відмітити можна хіба-що лише реформу митного тарифу, визначену законами від 26 червня та 31 липня 1919 р. Проте й вона обмежилася, власне, мажоритарцією ставок російського дореволюційного тарифу. На практиці ж ці закони так і не були втілені. Загалом фінансову політику Директорії можна змалювати двома словами: реквізиції та емісії.

²²²⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 1–16; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 88–114; ЦДАЛ. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 4.

²²²¹ Там само. – Ф. 1429. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 23–24; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 115–116.

²²²² Вістник державних законів для всіх земель Української Народньої Республіки. – 1919. – 11 лютого. – Вип. 6. – С. 48.

²²²³ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – С. 277.

було 3 млрд 179 млн 680 тис. 984 крб та надзвичайних – 70 млн 050 тис. 108 карбованців.

Загальна ж сума видатків дорівнювала 5 млрд 346 млн 735 тис. 634 крб, з яких звичайних – 4 млрд 265 млн 352 тис. 266 крб, надзвичайних – 1 млрд 081 млн 383 тис. 368 карбованців.

Більш детально прибутки від різного роду податкових зборів і стягнень до державного бюджету загалом виглядали наступним чином:

Табл. 14. Зведення очікуваних державних прибутків (державний бюджет) Української Держави на 1918 р., що були прийняті як державний бюджет Української Народної Республіки на 1919 рік²²²⁴

ДЕРЖАВНІ ПРИБУТКИ:	
Звичайні прибутки	
Відділ I. Прості податки	
§§ розпису	Обрахунок на 1918 в крб.:
1. Податки поземельні з нерухомого майна та податі	22.261.000
1 ¹ . Державний доходний податок	75.000.000
2. Державний промисловий податок	53.495.000
3. Побір з прибутків від грошових капіталів	7.300.000
	Разом: 158.056.000
Відділ II. Посередні податки	
4. Побори з трунків	18.738.000
5. Тютюновий прибуток	200.686.000
6. Прибуток з цигаркових гільз та розрізаного цигаркового паперу	4.614.000
7. Цукровий прибуток	80.401.000
7 ¹ . Чайний прибуток	1.200.000

²²²⁴ ЦДАВО України – Ф. 1429. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 1–16; – Арк. 23–24; – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 88–114; – Арк. 115–116; ЦДІАЛ. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 4; Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. – 1919. – 11 лютого. – Ч. 95. – Вип. VI. – С. 48; *Дорошенко Д.* Історія України. 1917–1923 рр. – Т. II. – С. 192–195; *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 169–173; Більш розлого і докладніше щодо «Розпису державних прибутків та видатків України на 1918 рік» і «Загального зводу проекту розпису державних прибутків та видатків на 1918 рік», а також пояснення до них дивіться у працях голови Бюджетової комісії Міністерства фінансів Української Держави Х. Лебідь-Юрчика «Бюджетове право» [*Лебідь-Юрчик Х.* Бюджетове право. Додаток: перший державний бюджет України на 1918 рік і пояснення найважливіших позицій бюджету. – Львів: Книгарня наукового Т-ва ім. Шевченка, 1927. – С. 159–187] та «Das erste ukrainische Staatsbudget für das Jahr 1918», опублікованій у Записках Українського наукового інституту в Берліні [*Lebid-Jurcyk Ch.* Das erste ukrainische Staatsbudget für das Jahr 1918 // *Abhandlungen des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes in Berlin.* – Bd. 2. – Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1929. – S. 148–186].

7 ² . Прибуток від продажу гральних карт	50.000
8. Нафтовий прибуток	150.000
9. Сірниковий прибуток	12.007.000
10. Митний прибуток	37.737.000
10 ¹ . Пособи з товарів, що видані Центральним державам	13.364.062
	Разом: 468.946.762
<i>Відділ III. Оплати</i>	
11. Гербові, судові, канцелярські та з запису документів	52.816.300
12. З перехідного майна	27.025.000
13. З товарів і суден в портах	3.000.000
14. З пасажирів та ладуну, які перевозяться залізницями і тимчасовий податок з пасажирів, пакунків і ладунку, а також з перевоженої бавовни	23.675.000
15. З убезпеченого від вогню майна	600.000
16. Оплати різних назв	12.116.000
	Разом: 119.232.000
<i>Відділ IV. Державні регалії</i>	
17. Гірничий прибуток	–
18. Монетний прибуток	–
19. Поштовий прибуток	24.569.000
20. Телеграфний і телефонний прибуток	40.030.000
21. Прибуток від скарбової горілчаної операції	350.900.000
21 ¹ . Прибуток від скарбової цукрової операції	1.321.749.000
	Разом: 1.734.248.000
<i>Відділ V. Скарбове майно та капітали</i>	
22. Оброчні статті та промисли	18.427.346
23. Лісовий прибуток	36.770.000
24. Скарбові залізниці	693.290.000
25. Скарбові заводи, технічні заклади та склади	11.334.561
26. Прибутки від скарбових капіталів та банкових операцій	1.001.500
27. Прибутки від участі скарбу в доходах приватних залізниць	–
	Разом: 760.823.769

<i>Відділ VI. Вивласнення державного майна</i>	
28. Прибуток від продажу нерухомого майна	918.000
<i>Відділ VII. Викупні оплати</i>	
29. Незнесене викупне з селян	401.000
<i>Відділ VIII. Повернення видатків Державної скарбниці</i>	
30. Обовязкові виплати залізничних товарів	–
31. Повернення позичок та інших видатків	24.785.619
32. Допомога Державній скарбниці зі сторонніх джерел	5.311.626
33. Військова винагорода	–
	Разом: 30,097.245
<i>Відділ IX. Ріжнородні прибутки</i>	
34. Різні дрібні та випадкові прибутки	3.975.858
	Разом звичайних прибутків: 3.179.680.984
Д е р ж а в н і в и д а т к и	
I.	
<i>Звичайні видатки</i>	
Обрахунок на 1918 р. карбованців	
1. Вищі державні установи	17.018.312
2. Міністерство ісповідань	20.941.040
3. Міністерство внутрішніх справ	348.528.708
4. Міністерство народнього здоров'я	36.681.540
5. Міністерство фінансів	475.183.561
6. Міністерство юстиції	106.292.711
7. Міністерство закордонних справ	8.546.097
8. Міністерство народньої освіти	227.762.485
9. Міністерство шляхів	1.151.270.183
10. Міністерство торгу і промисловости	18.883.500
11. Міністерство праці	2.358.809
12. Міністерство земельних справ	87.476.838
13. Міністерство продовольчих справ	1.251.810.053
14. Міністерство військово	352.101.302
15. Міністерство морське	31.377.399
16. Державний контроль	9.919.728
17. Виплати по державним позичкам	19.200.000

18. На видавання службовцям державних установ відсоткових добавок на дорожнечу, допомоги та инш.	100.000.000
Разом звичайних видатків 4.265.352.266	
II.	
<i>Надзвичайні видатки</i>	
19. Видатки на формування й утримання різних армій	46.000.000
20. Військовий фонд	25.000.000
21. Видатки пов'язані з війною та її наслідками	591.441.685
22. Будування залізниць	50.556.976
23. Збільшення обігових капіталів залізниць	93.500.000
24. Утворення основного капіталу Державного банку та обігових коштів Державного Земельного банку	150.000.000
25. Позички земствам, містам та кооперативам	82.000.000
26. Позичка Польському посольству на допомогу біженцям	1.000.000
27. Забудова порожніх земель міста Київа	11.170.000
28. Допомога людності, що потерпіла од вибухів у Київі та Одесі	1.332.500
29. Видатки по відібранню пограбованих коней	990.000
30. Боротьба з холерою та иншими пошестями	9.965.000
31. Утримання контролю в комерційних портах	167.422
32. Покриття боргів за 1917 рік	1.980.147
33. Допомога Західній Українській Республіці	6.000.000
34. Таємні видатки	10.348.752
35. Різні видатки	199.986
Разом надзвичайних видатків 1.081.383.368	
Всього 5.346.735.634	
Державні прибутки	
I.	
<i>Звичайні прибутки</i>	Карбованців
1. Прості податки	158.056.000

2. Посередні податки	368.946.762
3. Оплати	119.232.350
4. Державні регалії	1.737.248.000
5. Скарбове майно та капітали	760.823.769
6. Вивласнення державного майна	918.000
7. Викупні оплати	401.000
8. Повернення видатків Державної скарбниці	30.097.245
9. Різномодні прибутки	3.957.858
Разом звичайних прибутків	
	3.179.680.984
Перевищення звичайних видатків над такими ж прибутками	1.085.671.282
II.	
<i>Надзвичайні ресурси</i>	
10. Різниця між прибутком та операційними видатками Головноуповноваженого з управління і ліквідації організацій воєнного часу	33.000.000
11. Ліквідація майна інституцій воєнного часу Міністерства Військового та Продовольчих справ	7.630.143
12. Різниця між прибутками та видатками по операціям бувшого Удільного Відомства, а також готівка грошей цього Відомства	12.586.473
13. Від Управління по забудуванню міста Києва за роботи та матеріали	1.000.000
14. Продаж одібраних від людности пограбованих коней, що їх власників не знайдено	1.000.000
15. Продаж затриманої мануфактури, махорки і тютюну	2.833.501
16. Від відділів комунікації за продовольчі продукти для військово-полонених	1.500.000
17. Експлуатація Чорноморської та річної флотилії	10.500.000
Разом надзвичайних ресурсів:	
	70.050.108
Перевищення надзвичайних видатків над такими ж прибутками	1.011.333.206
Загальний дефіцит по бюджету:	2.097.004.542
Всього:	5.346.735.634

Покриття дефіциту:	
18. Випуск, згідно законам 27 травня і 9 липня 1918 р. («Державний Вістник», № 8 і 23) 40 серій білетів Державної скарбниці	1.004.650.000
19. Від майбутніх кредитових операцій	1.092.354.542
	Разом: 2.097,004,542
	Всього: 346 735 634

Таким чином, державний бюджет виявляв евентуальний дефіцит на 2 млрд 097 млн 004 тис. 542 карбованців²²²⁵. Бюджетну недоплату передбачалося покрити випуском сорока 3,6% серій Державної скарбниці на 1 млрд 004 млн 650 тис. крб через те, що уряд не волів випускати багато паперових грошей, позаяк така емісія знизила би їхню вартість. Інший непокритий дефіцит в 1 млрд 092 млн 354 тис. 542 крб мав бути погашений майбутніми кредитовими операціями (тобто емісіями держзнаків у 25 та 50 карбованців)²²²⁶.

ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ		ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ	
№	Видатки	№	Прибутки
1	Видатки на потреби держави	15	З ушкодженого від війни майна
2	Державний виконавчий апарат	16	Сплата річних викупів
3	Державний виконавчий апарат		Разом
4	Видатки на потреби держави	17	Прибутки
5	Державний виконавчий апарат	18	Скарбовий прибуток
6	Державний виконавчий апарат	19	Поземковий прибуток
7	Державний виконавчий апарат	20	Телеграфний і телебачинний прибуток
8	Державний виконавчий апарат	21	Прибуток від скарбової торгівельної операції
9	Державний виконавчий апарат	22	Прибуток від скарбової цукрової операції
10	Державний виконавчий апарат		Разом
11	Державний виконавчий апарат	23	Оброкові платежі за промислом
12	Державний виконавчий апарат	24	Лісовий прибуток
13	Державний виконавчий апарат	25	Скарбові відсотки, тобто відсотки за скарбом
14	Державний виконавчий апарат	26	Прибуток від скарбових операцій та операцій з скарбом
	Разом	27	Прибуток від усього скарбу в доходах державних установ
			Разом
		28	Видатки на потреби держави
		29	Видатки на потреби держави
		30	Видатки на потреби держави
		31	Видатки на потреби держави
		32	Видатки на потреби держави
		33	Видатки на потреби держави
			Разом

Роспис державних прибутків та видатків України на 1918 рік

²²²⁵ Бюджетний дефіцит – перевищення витрат бюджету над його доходами. Як правило, дефіцит державного бюджету відображає нестійкий стан в господарчій і фінансовій діяльності; покривається за рахунок пошуку внутрішніх джерел фінансування, займів (позик) державних, іноді – за рахунок емісії паперових грошей, що не підкріплені товарною масою. Як правило, пов'язаний з інфляцією.

²²²⁶ Дорощенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – С. 281–282.

З цього приводу слід, на нашу думку, зауважити, що відомий тогочасний український економіст Є. Гловінський, наприклад, вважав, що «справжній дефіцит був очевидно, більший, бо й випущено грошей було на 500 млн. крб. більше (2.653.499 крб.)»²²²⁷. Своєю чергою, Л. Неманов у 1919 р. вираховував, що прибутки за 1918 рік принесли брутто до 1 млрд крб²²²⁸, у зв'язку з чим Є. Гловінський додавав, що «тоді, очевидно, видатки виносили не 5.346 млн крб, а лише 3¹/₂ млрд, з яких 1 мл[р]д. був покритий прибутками, а 2¹/₂ – емісією паперових грошей»²²²⁹.

Що ж до цілком зрозумілого небажання уряду вдаватися до значного випуску паперових грошей для покриття бюджетної недостачі, через що безумовно знизилася б їхня вартість, то Д. Дорошенко пояснює це рішення Кабінету так: «До 23.XII.1918 р. в обігу серед людности українських папірових грошей (крім російських) було 2,843.054.675 карб. та в касах Державного Банку було 572,702.000 карб. Отже звернулися для покриття дефіциту до інших способів, а саме до кредитових операцій: було випущено 40 серій 3,6% білетів Державної Скарбниці на суму 1,004.650 тисяч карбованців. 5. Серпня 1918 року поступило в портфель Державного Банку тимчасове 3,6% свідоцтво Державної Скарбниці на 500 мільйонів карбованців, а з %-ів за червень 591.700 тис. карб. 30. Серпня 1919 р. передано ще друге свідоцтво на таку ж суму, а з % за минулий час 502,950.000 карб., разом 1,004.650.000 карбованців»²²³⁰.

Водночас варто звернути увагу на таємні видатки гетьманського уряду, адже, як казали давні римляни: Haute politique: quantum scimus gutta est (Велика політика: те, скільки знаємо – крапля). Історики завжди намагалися знайти в політиці таємні рушії й прагли виявити невідомі непосвяченим принуки тих чи інших подій, що відбувалися у далекім і недавнім минулім. Велика політика вимагає великих коштів, а таємна політика, відповідно – коштів таємних. Таємні грошові видатки існували завжди і застосовувалися урядами практично всіх державних утворень. Робилися вони й урядом гетьмана П. Скоропадського, що підтверджується окремими документальними матеріалами під грифом «таємно». Виявивши понад двадцять офіційних розпоряджень про асигнування коштів під грифом «таємно», неважко помітити, що чи не усі вони (а не виключено, що існують ще й інші) були ухвалені восени

²²²⁷ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 19.

²²²⁸ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 166.

²²²⁹ Гловінський Є. Фінанси України в роках 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 19.

²²³⁰ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Т. 2. – С. 281–282.

1918 р., коли над владою П. Скоропадського збиралися хмари. Нагадаю, що лише на межі літа–осені 1918 р. ледь вщухли інспіровані більшовиками та лівими радикальними політичними силами повстання, як з жовтня військово-політична нестабільність знову почала зростати. Погіршилася й зовнішньо-політична ситуація: Центральні держави зазнавали військових поразок, уже в жовтні розвалилася Австро-Угорщина, а в листопаді революція сколихнула Німеччину. Гетьманат же не мав ще власної армії для захисту від більшовизму зовнішнього та соціал-більшовизму внутрішнього. І хоча на потреби Військового міністерства було витрачено вже 352 млн 101 тис. 302 крб (див. Табл. 12), а на його потреби асигнування становили 800 млн крб²²³¹, на практиці до сформування армії можливо стало приступити лише у вересні 1918 р. після відвідин гетьманом Німеччини на запрошення кайзера Вільгельма II.

Однак ще раніше, розуміючи усю складність своєї ситуації в мілітарному сенсі, П. Скоропадський прагнув відновити українське козацтво на державному рівні, яке б до сформування армії підтримало його у державному будівництві. Нагадаю, що у червні 1918 р. П. Скоропадським було написано відручний лист гетьмана всієї України до міністра військових справ, в якому ним оголошувалося про розпуск Вільного Козацтва і всіх приватних козацьких організацій. Утім, вже 10 серпня 1918 р. П. Скоропадський надіслав до Ради міністрів Закон «Про відновлення Українського Козацтва на чолі з Ясновельможним Паном Гетьманом»²²³². Невдовзі закон було опубліковано в офіційному «Державному Вістнику», а отже справа ця мала державний характер і не була таємною. Проте бюджетних витрат на відновлення козацтва зафіксовано не було. Не підпорядковувалося воно і Військовому міністерству, а лише Генеральній Козачій Раді та особисто гетьману. Окупаційна влада, яка ще у вересні 1918 р. твердо вірила у власні сили, навряд чи схильно ставилася до озброєння ще не організованого нового козацтва після майже безперервних повстань. Відтак, мусило би бути щось таємне. І справді, 15 вересня 1918 р. в розпорядження начальника Власного Штабу гетьмана всієї України таємною постановою на потреби Українського Козацтва урядом було асигновано 900 тис. крб²²³³. Сума порівняно невелика. Втім, головне, що нас цікавило – це те, що кошти надавалися таємно й через начальника гетьманського штабу, і робилося це, очевидно, саме через вищенаведені причини.

²²³¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 24 а. – Арк. 30–31 зв.

²²³² Там само. – Спр. 18. – Арк. 9–10.

²²³³ Там само. – Спр. 92. – Арк. 15.

Наступна таємна передача грошей тому ж розпорядникові відбулася майже через місяць. Йдеться про таємну Постанову Ради міністрів щодо асигнування в розпорядження начальника Власного Штабу пана гетьмана 10 млн крб²²³⁴. Сума доволі велика, якщо врахувати, що згідно графи «таємні видатки» у бюджеті за 1918 рік вказано лише 10 млн 348 тис. 752 крб. Надзвичайні видатки на допомогу Західній Українській Республіці становили, наприклад, згідно бюджетного зведення, 6 млн крб²²³⁵, але вони є окремою графою поряд з іншими державними витратами і не були зазначені таємними, лише надзвичайними.

Розв'язку може підказати ситуація, що склалася у листопаді 1918 р. в країні. Центральні держави програли війну, їх армії на терені України революціонізуються і поступово займають нейтральні позиції щодо українських державних справ у той час, як у самій країні знову наростає протигетьманське повстання, а на півночі скупчується більшовицька Червона армія. 10 листопада 1918 р. П. Скоропадський у Грамоті гетьмана «До всіх громадян України» закликає націю до об'єднання в ім'я Батьківщини і спокою, «що порушати в ці дні звиклий хід державного життя навіть з найкращими замірами було б те саме, що наражати нашу країну на велику небезпеку, а може бути, не дай Боже, і на загибель»²²³⁶. Після цих слів, які за іронією долі виявилися пророчими, гетьман висловив сподівання на розуміння ситуації

²²³⁴ Там само. – Арк. 17.

²²³⁵ У цьому контексті, гадаю, варто звернути увагу на обставини, за яких П. Скоропадський намагався підтримати Українську Державу в Західній Україні. Показовими тут є спогади першого державного секретаря внутрішніх справ і члена Української Національної Ради ЗУНР Л. Цегельського: «Коли наші делегати прибули експресом до Києва (мабуть 11. або 12. листопада) та повідомили гетьманську канцелярію про свою місію, вони до двох годин були вже на авдієнції у Гетьмана. Гетьман прийняв їх дуже прихильно та випитував про ситуацію у Львові з найбільшим зацікавленням. Без ніякого надумування Гетьман заявив, що поміч дасть, але це мусить бути так зроблене, буцімто Гетьман про це не знає та начебто ця поміч пішла без його відома. Причину цього Гетьман пояснив їм так: по упадку Австро-Угорщини та Німеччини положення України стало дуже непевне. Австро-угорські й німецькі війська виїждять з України домів. Це відчинить червоній армії дорогу в Україну. Навіть серед німецького війська повстали „солдатські сонети“, що скидають офіцерів і т. п. Гетьман мусить шукати порозуміння з Антантою, щоб вона признала Україну й допомогла йому боротись із червоною Москвою. Тому він не може зачинати війни з Польщею. Галичина лежить тепер у сфері впливів Антанти і про неї будуть рішати у Версалі. Дуже можливо, що прилучатъ її до України, бо Антанта вже була раз признала Галичину царській Росії (т. зв. Лондонським Протоколом із вересня 1914). А що такої Росії тепер нема, а є Україна, то є надія, що Галичина буде приєднана до України, як Україна вліпє одержати визнання Антанти. Тим часом Україна не може вчинити нічого, що могло б ускладнити взаємовідносини з Антантою. Тому поміч Гетьмана Галичині не може мати офіційного характеру.

Щодо самої помочі, то Гетьман дав: 10 мільонів в австрійських коронах (на тодішній курс це було яких 2 мільони долларів), ескадру літаків, 2 панцирні автомобілі (броневики з вежами посередині й гарматками у вежі), батарею гавниць, кілька вагонів амуніції, чобіт, кожухів тощо, та цілий загін Січових Стрільців із Білої Церкви, або й частину, якщо Січові Стрільці згодяться добровільно йти на Львів. Гетьман додав, що на видачу всього того вийдуть зараз, куди треба, довірочні накази з гетьманської канцелярії. З Січовими Стрільцями нехай Назарук та Шухевич говорять самі. Все те треба зробити так, наче б Січові Стрільці самі виїхали до Львова та ще й забрали зі собою, без дозволу, броневики, гавниці і т. д. Щодо грошей, то їх виплатить Український Державний Банк д-рові Назарукові та інж. Шухевичеві» [*Цегельський Л.* Від легенд до правди. Спомини про події в Україні звязані з Першим Листопадом 1918 р. – Нью-Йорк; – Філадельфія: Булава, 1960. – С. 79–80].

²²³⁶ Нова Рада. – 1918. – 12 листопада (29 жовтня)

громадянами, одночасно попереджаючи, що в його «розпорядженню маєтсья достаточна сили, щоб не допустити до жадного порушення державного порядку»²²³⁷. Однак власних сил для приборкання повстання, яке очолили, порушивши обітницю вірності Січові стрільці під проводом Директорії, було замало, як і для стримування більшовицького наступу.

Гетьман шукав союзників. Ними на той мент могли стати лише Дон, Добровольча армія та країни Антанти як гаранти державності України. Проте саме цього потенційні союзники і не бажали²²³⁸. Вихід було знайдено у проголошенні 14 листопада 1918 р. федерації з неіснуючою білою Росією²²³⁹. Не вдаючись у контрверзи оцінок згаданого акту, зазначу, що за ним одразу ж відбулося таємне надання коштів на придушення заколоту Директорії. Так, вже 15 листопада 1918 р. «на заходи громадського спокою»

Сергій Гербель

в розпорядження голови Ради міністрів С. Гербеля було надано 15 млн крб²²⁴⁰, а з 18 листопада в розпорядження начальника Власного Штабу гетьмана передано вже згадані раніш 10 млн карбованців. 20 листопада 1918 р. на потреби Державної Варти (знову ж таки таємно) було надано 40 млн крб²²⁴¹, а вже наступного дня (21 листопада) «на заходи громадського спокою» міністром внутрішніх справ було отримано ще 10 млн карбованців²²⁴². Разом з тим, прагнучи привернути прихильність до захисту державного ладу солдатських комітетів німецьких військ, було виявлено турботу і в цьому напрямі: 15 листопада урядом було таємно асигновано 14 млн 116 тис. 470 крб в розпорядження міністра продовольчих справ на постачання німецьким військовим в Україні продовольчих продуктів²²⁴³.

²²³⁷ Там само.

²²³⁸ Дивіться: *Гай-Нижник П.* Геополітична пастка: Гетьманат та Антанта (1918 р.) // Україна дипломатична. – Вип. XX. – К., 2019. – С. 25–52.

²²³⁹ Дивіться: *Гай-Нижник П. П.* Грамота про федерацію 1918 р.: вимушений тактичний крок задля порятунку Української Держави чи завбачлива стратегія на відновлення єдиної Росії // Гілея. – 2018. – Вип. 138 (№ 11). – Ч. 3. Політичні науки. – С. 40–57; *Гай-Нижник П.* Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.

²²⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 7.

²²⁴¹ Там само. – Арк. 19.

²²⁴² Там само. – Арк. 13.

²²⁴³ Там само. – Арк. 9.

Тим часом Київ залишався в облозі. Гетьманські урядовці намагалися заручитися підтримкою Антанти. Столиця жила очікуванням союзників, в повітрі ширяло ім'я французького начальника військової розвідки, консула Е. Енно. Німецькою газетою «Folk Zeitung» навіть було надруковано чутку (не підтверджену документально), що міністр внутрішніх справ І. Кістяковський доручив одному з генералів 30 млн крб, аби той винайняв у допомогу проти повстанців і більшовиків вояків-киргизів²²⁴⁴. Проте, допомоги не було. Слід було опиратися на власні сили. Тож, 19 листопада Радою міністрів було таємно виділено (по сміті МВС) 1 млн крб для витрат за особистими вказівками гетьмана всієї України²²⁴⁵. 2 грудня 1918 р. в розпорядження міністра внутрішніх справ таємною постановою асигнувалося на захист громадського спокою ще 5 млн крб²²⁴⁶, а вже 3 грудня гетьманський штаб таємно отримує додаткові кошти в сумі 348 тис. 752 крб²²⁴⁷. 5 грудня 1918 р. гетьман затвердив урядову постанову про таємне надання Міністерству торгу і промисловості 35 млн крб на купівлю військового спорядження²²⁴⁸, а голові Раді міністрів того ж дня було таємно виділено на невідомі нам тепер розтрата 2 млн крб²²⁴⁹.

На що йшли усі ці таємно виділені кошти? На зброю, платню добровольцям, делегації до потенційних союзників? Певно, на все і всіх, що і хто могли б допомогти гетьманцям покращити і зміцнити своє становище під Києвом. Усю трагічність ситуації, що склалася в Україні в першій половині грудня 1918 р., коли набирало шалено-кривавої дійсності оте легендарне Платонове «Bellum omnium contra omnes»²²⁵⁰, могли б характеризувати обоюдно з протидіючих сторін надії на допомогу Антанти. Обложені ж у Києві гетьманці тримали оборону і, сподіваючись на допомогу військ та дипломатії союзників (Антанти), виділяли гроші на утримання їхніх армій. «Асигнувати в розпорядження Міністра Продовольчих Справ Г. В. Глинки з коштів Державної Скарбниці десять мільйонів (10.000.000) карбованців, – вказувалося в урядовій постанові від 7 грудня 1918 р., – на видатки по постачанню прибуваючих на Україну військ Держав Згоди та війська Одеського гарнізону»²²⁵¹.

²²⁴⁴ Життя Поділля. – 1918 – 26 грудня

²²⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 10.

²²⁴⁶ Там само. – Спр. 92. – Арк. 22.

²²⁴⁷ Там само. – Арк. 23.

²²⁴⁸ Там само. – Арк. 25.

²²⁴⁹ Там само. – Арк. 24.

²²⁵⁰ Bellum omnium contra omnes (лат.) – Війна всіх проти всіх (Платон).

²²⁵¹ ЦДАВО України. – Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 92. – Арк. 26.

Очікуючи підмоги антантівців, гетьманський уряд до останнього дня влади П. Скоропадського сподівався на вдалу для себе розв'язку громадянської війни в Україні. Про це свідчить і те, що ним (із затвердженням гетьмана) до передостаннього дня існування Гетьманату здійснювалися таємні видатки до військового фонду держави. Графа військового фонду з державного бюджету Української Держави вказувала, що офіційні надзвичайні видатки до нього становили 25 млн крб. (див. Табл. 14). Однак таємні видатки на поповнення військового фонду лише за три дні грудня 1918 р. досягли 70 млн карбованців. Так, згідно цих таємних постанов, у розпорядження головного начальника постачання 10 грудня було надано 10 млн крб²²⁵², а 12 грудня 1918 р. – 25 млн крб²²⁵³. У переддень зречення гетьмана (13 грудня 1918 р.) до військового фонду Української Держави таємно було асигновано вже 35 млн крб²²⁵⁴. Проте, Гетьманат вже був приречений на падіння. У спішній таємній телеграмі представника німецького Посольства у Києві Ліндемана до німецького таємного радника Надольного про стан в Україні і необхідність виручання у перебіг подій Антанти, переданій 13 грудня 1918 р. з Берестя, вказувалося, що повстанський рух набув набагато сильнішої потужності, аніж це усвідомлюється у Києві. Ліндеман, аналізуючи ситуацію, зазначав, що «постільки армія Гетьмана слабка, а наші [тобто німецькі – П.Г.-Н.] війська не хтять прийняти участі [у придушенні повстання – П.Г.-Н.], падіння Києва, очевидно, беззаперечне не пізніше ніж через кілька тижнів»²²⁵⁵. Утім, події прискорив сам гетьман. Вже наступного дня, 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський відмовився від влади. Українська Держава у формі Гетьманату припинила своє існування.

Попри все, бюджет Української Держави, незважаючи на те, що йому були притаманні усі риси виконавчого кошторису, як зазначав вже в еміграції колишній державний контролер УНР І. Кабачків, мав «велику близькість до дійсних витрат і влат до скарбниці»²²⁵⁶. Разом з тим, на цілком справедливую думку дослідника, головним бюджетним недоліком було й те, що він «замість того, щоби бути нормою, обов'язковою директивою для розпорядників кредитами,

²²⁵² Там само. – Арк. 27, 29.

²²⁵³ Там само. – Арк. 30.

²²⁵⁴ Там само. – Арк. 31.

²²⁵⁵ Там само. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 1.

²²⁵⁶ Кабачків І. Структура Державного бюджету на Україні і у Чехо-Словацькій Республіці. Відбитка з II Наукового Збірника Українського Високого Педагогічного інституту ім. Драгоманова. – Прага, 1932. – С. 34.

іздебільша зафіксував різні асигнування, що їх робили цілком випадково, без ніякого пляну»²²⁵⁷. Втім, у цілому, недосконалості устанавленого бюджету слід віднести також і до несприятливих соціально-політичних і фінансово-економічних умов, за яких він складався, а також, як писав сам П. Скоропадський щодо політико-економічних помилок допущених ним та його урядом у 1918 році, до банального, але невідворотнього: «Просто не було часу»²²⁵⁸. Попри все, то був перший бюджет сучасного типу державної України і вже тільки цим він є для українського народу історичним. Став він також і своєрідним вінцем фінансової політики гетьманського уряду та Української Держави.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо, що незважаючи на проведення і продуманість фінансово-грошової реформи в Українській Державі 1918 року, вона торкнулася практично лише заходів по виведенню вітчизняної грошової системи з під впливу російського рубля та виходу з ареалу більшовицької грошової політики. Так, наприклад, щодо податкової галузі, то тут фактично не було реформовано структури податкових зборів, яка існувала за часів царату, Тимчасового уряду та УНР. Зміни обмежилися лише збільшенням вже існувавших раніше ставок оподаткування. Одночасно зауважимо, що подібного збільшення вимагав сам стан української економіки, факт якого не міг істотно негативно вплинути на розвиток підприємництва, приватної ініціативи чи добробут пересічного громадянина і який, натомість, передбачав зростання надходжень до скарбниці держави. Констатуючи подібні факти, не слід забувати, що на час устанавлення Гетьманату фінансова і податкова системи в Україні та її економічного організму були в стані суцільної руйнації, а сама Українська Держава на чолі з П. Скоропадським проіснувала лише сім з половиною місяців, що з історичного погляду є лише політичною миттю.

²²⁵⁷ Там само.

²²⁵⁸ *Скоропадський П.* Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – С. 175.

РОЗДІЛ 6

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ ТА УРЯДУ УНР (1918–1922 рр.)

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ДИРЕКТОРІЇ ТА УРЯДУ УНР (1918–1922 рр.)

14 грудня 1918 р. під натиском Осадного корпусу Директорії (в авангарді з Січовими стрільцями) і повстанських загонів, що обложили Київ, гетьман П. Скоропадський змушений був відмовитися від влади²²⁵⁹. Того ж дня Рада міністрів Української Держави на чолі з С. Гербелем склала свої повноваження і передала усю повноту влади Директорії, яка стояла на чолі протигетьманського заколоту. Тож Українська Держава у формі Гетьманату припинила своє існування, в країні було відновлено Українську Народну Республіку (УНР)²²⁶⁰. 15 грудня в місто зайшли понад 15 тисяч вояків Січогового стрілецтва та штаб Осадного корпусу на чолі з його начальником А. Мельником. З опануванням столицею, на нараді представників українських делегацій одразу ж було створено Комітет з улаштування свята вступу до міста Директорії²²⁶¹. С. Петлюра волів уїхати до столярного града на день раніше за інших, 18 грудня, окремо на коні, проте від такого наміру довелося відмовитися. 19 грудня у Київ о 14-й год. дня на потязі, прикрашеному національними і червоними прапорами, урочисто прибули члени Директорії УНР (В. Винниченко, С. Петлюра, Ф. Швець, А. Макаренко, О. Андрієвський). Вулиці (від залізничного вокзалу аж до Софійської площі) були уквітчані гірляндами, килимами, прапорами та транспарантами, «народних героїв» (як було зазначено на одному з плакатів) зустрічали члени УРВК, тимчасові комісари, почесна варта на чолі з Є. Коновальцем, численні делегації з хлібом і сіллю та представники дипломатичного корпусу. Свято перемістилося до Святої Софії, де пафосні молитви і промови тривали до 16-ї години, після чого відбувся військовий парад і вожді продовжили святкувати торжество перемоги соціалізму в Українському національному клубі, а потім, звісно ж, був і бенкет, на якому тамадував О. Саліковський. Грошей при цьому не

²²⁵⁹ Дивіться: *Гай-Нижник П.* 1918-й: два перевороти. – К.: Видавець Марко Мельник, 2019. – 298 с.

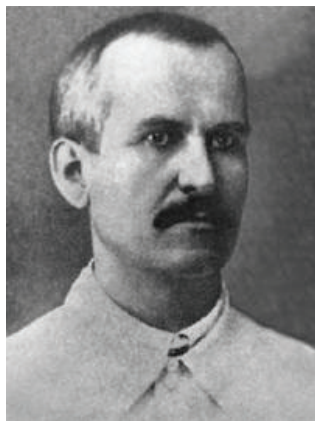
²²⁶⁰ Дивіться: *Гай-Нижник П.* Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. – К.: Крок, 2019. – 626 с.

²²⁶¹ Комітет зустрічі Директорії складався з 20-ти осіб та 8-ми комісій. Президія Комітету була обрана з шістьох членів: очільника, члена УНС і редактора газети «Трибуна» О. Саліковського, товариша (заступника) голови Комітету, правника М. Синицького, кооператора Д. Коліуха (скабника), Крушельницького (писаря), видавця В. Короліва-Старого та лікаря М. Кудрицького.

шкодували: лише для урочистої зустрічі Директорії було витрачено 30 тис. крб (міська управа виділила 10 тис. крб, а Київське губернiальне земство – 20 тис. крб), а на реквізити до театральних вітань та овацій Оперному театру новий республіканський уряд виділив 37 тис. крб тощо²²⁶². Загалом святкувальні заходи (вистави, паради, мітинги, виступи) тривали понад тиждень, попри те, що до Києва стрімко насувалися більшовицькі війська.

6.1. Фінансова політика уряду Української Народної Республіки (грудень 1918 р. – листопад 1920 р.)

Опанувавши столицю, члени Директорії²²⁶³ (Володимир Винниченко (голова), Симон Петлюра (головний отаман), Федір Швець, Андрій Макаренко і Опанас Андрієвський) знов повернули Україну на соціалістичний шлях розвитку²²⁶⁴. Новий уряд УНР очолив соціал-демократ Володимир Чехівський. 19 грудня 1918 р. тимчасово виконуючим обов'язки народного міністра фінансів було призначено Василя Мазуренка, який обіймав цю посаду до січня 1919 року²²⁶⁵.

Володимир Чехівський

Щоправда, затвердити міністром фінансів намічалось П. Климовича, але він на той час мешкав десь на півдні й до Києва не прибув. З огляду на це, за пропозицією міністра народного господарства С. Остапенка, на посаду народного міністра фінансів було запрошено відомого кооперативного діяча, члена ради директорів «Дніпросоюзу» та «Українбанку», соціал-декрата Бориса Мартоса²²⁶⁶.

За Директорії Міністерство фінансів структурно майже зберігло конфігурацію, по-дібну (за окремими винятками) до часів Української Держави, й складалося з департаментів: Загальної канцелярії

²²⁶² *Бойко О.* Влада і місто: нариси життя Києва за Директорії УНР (грудень 1918 – січень 1919 рр.) // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр. – Вип. 9. – К., 2013. – С. 186, 187.

²²⁶³ Після об'єднання з УНР Західно-Української Народної Республіки (Акт Злуки УНР і ЗУНР від 22 січня 1919 р.) до складу Директорії наприкінці березня 1919 р. увійшов за постановою Трудового Конгресу Євген Петрушевич, як Президент Української Національної Ради Західної Облaсті УНР.

²²⁶⁴ Дивіться: *Гай-Нижник П. П.* Пошук державної моделі УНР: ідея і крах «трудового принципу» (грудень 1918 р. – липень 1919 р.) // Український історичний журнал. – 2016. – № 1. – С. 79–97; *Гай-Нижник П., Лейберов О.* УНР у період Директорії: пошук моделі державного устрою (кінець 1918–1919 рр.). – Ніжин, 2013. – 212 с.; *Гай-Нижник П. П.* УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). – К.: ЩеК, 2010. – 304 с.

²²⁶⁵ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 175

²²⁶⁶ *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років // *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. – С. 16.

(загальних справ), Кредитової канцелярії (Кредитова канцелярія), Державної скарбниці, Простих податків, Посередніх податків, Митних зборів. До його складу входили також: Фінансова комісія, Бюджетова комісія, Експедиція заготовок державних паперів (ЕЗДП), Центральний комітет співробітників Міністерства фінансів, Центральна (головна) бухгалтерія, що була створена вже в екзилі 6 липня 1922 р.²²⁶⁷ Усі вони поділялися на відділи, частини та столи. Підпорядковувався міністрові фінансів й автономний Державний банк. Час від часу очільник Міністерства фінансів скликав й свій дорадчий орган – Раду міністра.

Практично одразу ж після сформування Ради народних міністрів при Міністерстві фінансів було започатковано спеціальну комісію (перше засідання відбулося 30 грудня 1918 р.), яка мала розглянути справу усамостійнення національної валюти і запропонувати урядові план грошової реформи. 1 січня 1919 р. В. Мазуренко представив Раді народних міністрів склад новоствореної Комісії при Комітеті фінансів в справі упорядкування грошового обертання і заведення самостійної валюти, до якої увійшли: В. Мазуренко (голова), М. Туган-Барановський (від Академії наук), Х. Барановський і Хотовицький (від Українбанку), А. Степаненко (від Союзбанку), Г. Лерхе (від Кредитової канцелярії Міністерства фінансів), В. Тимошенко (від Комітету фінансів), В. Ігнатович (як директор Державного банку)²²⁶⁸, пізніше до складу Комісії увійшов також міністр народного господарства проф. С. Остапенко та інші²²⁶⁹.

Від 30 грудня 1918 р. по 5 січня 1919 р. комісія провела чотири засідання. На першому засіданні головував виконуючий обов'язки міністра фінансів В. Мазуренко, а починаючи з другого – міністр фінансів Б. Мартос. На момент вступу Директорії у Київ на терені України оберталися в якості повноправних грошових знаків (окрім грошових сурогатів, німецької та австрійської валют і місцевих бонів) українські гроші загальною сумою на близько 2 млрд 775 млн крб, а також російські грошові знаки на суму не меншу від 10 млрд рублів²²⁷⁰. Комісія повинна була розглянути два питання: про заходи з виправлення існуючого в Україні грошового обігу і про запровадження в Україні власної грошової системи.

На першому ж засіданні виявилися окремі суперечки між його учасниками. Одні з них виступали за необхідність обміну російських

²²⁶⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 113.

²²⁶⁸ Там само. – Оп. 5. – Спр. 9. – Арк. 3.

²²⁶⁹ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 16.

²²⁷⁰ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 49–50.

грошей, що оберталися в Україні, інші – за встановлення прийому рублів до обміну за заниженим курсом. Що ж до питання про необхідність запровадження самостійної української валюти взагалі і потреби у врегулюванні існуючого грошового обігу, то проти цього принципових заперечень не було. Особливо чітко таку позицію висловлював проф. М. Туган-Барановський, який доводив нагальність у заходах про примусове усунення платіжної сили рубля на терені України і проголошення повнозначної самостійності української валюти.

На другому засіданні було досягнуто своєрідного компромісу між цими міркуваннями. По його завершенні Міністерство фінансів внесло на розгляд Ради народних міністрів проект закону, згідно якого українською грошовою одиницею мав бути карбованець. Саме у карбованцях повинні б були відбуватися усі обрахунки платежів і контрактів, а також вказувалося, що розрахунки по минулим зробкам, які обраховувалися у рублях, також мали здійснюватися у карбованцях за курсом 1 рубль дорівнює 1 карбованцеві. Крім того, передбачалося, що російські грошові знаки мали б в УНР обіг лише тимчасово до їхнього вилучення, а їхній курс мав встановлюватися для кожного знаку (відповідно номіналу та категорії) окремо. Крім останнього пункту, цей закон був фактично аналогічним до проекту подібного ж закону гетьманського уряду.

Однак на третьому засіданні (4 січня 1919 р.) міністр фінансів Б. Мартос оголосив присутнім, що уряд не схвалив законопроект через такі зауваги: Рада народних міністрів вважала за непотрібне встановлювати нову головну грошову одиницю-карбованець (що планувалося здійснити за Гетьманату) через те, що законом Центральної Ради від 18 березня 1918 р. за таку було визначено гривню; проект передбачав тимчасовий умовний обіг російських грошових знаків, натомість найближчою метою уряду визначалася рішуча боротьба з рублем, причому перш за все мали бути вилучені з обігу «керенки» номіналом у 20 та 40 руб., а взагалі ж – російські грошові знаки повинні бути вилучені у найкоротший термін (за можливістю протягом місяця)²²⁷¹. Більшість членів комісії (фахівців у фінансовій сфері) такою категоричністю та поспіхом були незадоволені (в українській скарбниці не було достатнього накопичення національної валюти для обміну на рублі, а залишення населення з великими і недійсними сумами рублів було небезпечно як з економічної, так і з політичної точок зору).

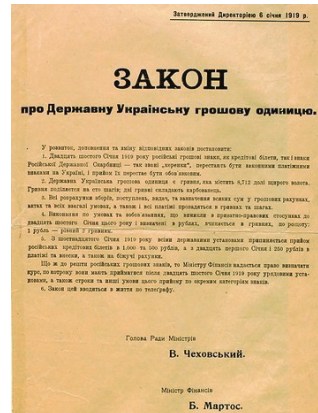
²²⁷¹ Там само. – С. 51–52.

Того ж дня, 4 січня 1919 р., аби збільшити наявність грошової маси в розпорядженні уряду для проведення реформи, Директорія затвердила ухвалену Радою народних міністрів Постанову «Про надання права Міністру фінансів випустити кредитових білетів і ознак Державної Скарбниці на суму 3 млрд 500 млн карбованців». Таким чином Міністерство фінансів УНР отримало згоду на збільшення грошової емісії, обмеженої 8 листопада 1918 р. гетьманським урядом до 2 млрд 500 млн крб, ще на 1 мільярд карбованців²²⁷².

На наступному засіданні комісії (5 січня 1919 р.) Б. Мартосом було представлено новий Законопроект «Про українську грошову одиницю і про усунення обігу в Україні російських грошових знаків». Після незначних правок проект було передано на розгляд Ради народних міністрів, яка після дискусії його ухвалила²²⁷³. 6 січня 1919 р. цей закон було затверджено Директорією.

У ньому, зокрема, зазначалося, що від 26 січня 1919 р. «російські грошові знаки, як кредитові білети, так і знаки Російської Державної Скарбниці, так звані “керенки”, перестають бути законними платіжними знаками на Україні, і прийом їх перестає бути обов’язковим»²²⁷⁴. Державною українською грошовою одиницею було визначено гривню, яка номінально містила 8,712 долі щирого золота й поділялася на 100 шагів, а 2 гривні складала 1 карбованець. При цьому наголошувалося, що «всі розрахунки зборів, поступлень, видач та зазначених всяких сум у грошових рахунках, актах та всіх взагалі умовах, а також і всі платежі провадяться в гривнях та шагах»²²⁷⁵. Усі зробки та зобов’язання, що були укладені в приватно-правових стосунках до 26 січня й були визначені в рублях, мали здійснюватися в гривнях за співвідношенням: 1 рубль рівний 2 гривням.

Крім того, від 16 січня 1919 р. усі державні установи УНР мусили припинити прийом в платежі та внески, а також на поточні рахунки, російські кредитові білети вартістю у 1000 та 500 руб., а з 21 січня – й номіналом у 250 рублів. Що ж до решти російських грошових знаків,

Закон «Про Державну Українську грошову одиницю (6 січня 1919 р.)

²²⁷² ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 86–86 зв.

²²⁷³ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 16.

²²⁷⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 43–43 зв.; – Спр. 7. – Арк. 8; – Арк. 28–28 зв.

²²⁷⁵ Там само.

то міністрові фінансів надавалося право визначати курс, за котрим опісля 26 січня 1919 р. вони мали прийматися урядовими установами, а також терміни та інші умови цього прийому за окремими категоріями грошових знаків²²⁷⁶.

Паралельно закону від 6 січня з'явилося оголошення, яке по суті роз'яснювало і доповнювало вищевказаний законодавчий акт і відображало загальні риси грошової реформи в УНР. Перш за все, було вказано на причину прийняття вищевказаного закону, а саме тому, що «останніми часами на Україну наїхало дуже багато людей з Московщини, які навезли з собою величезну силу Російських грошей і витрачають їх не рахуючись з цінами. Через це у нас на Україні все більше та більше росте дорожнеча»²²⁷⁷. Тож саме й тому законом від 6 січня 1919 р. прийом російських грошових знаків було визнано не обов'язковим як для приватних осіб, так і для усіх установ УНР.

Відтак міністр фінансів оголошував, що:

✓ з 16 січня 1919 р. усіма державними установами УНР припинявся прийом російських кредитових білетів номіналом у 1 тис та 500 руб., а з 21 січня – кредитових білетів номіналом у 250 рублів;

✓ з 26 по 29 січня 1919 р. російські кредитові білети вартістю в 100, 50, 25, 10, 5, 3 та 1 руб. (т. зв. «царські»), а також знаки Госказначейства номіналами у 40 та 20 руб. (т. зв. «керенки»), мали прийматися державними касами, касами залізниць, скарбових та приватних установ за заниженим паритетом: по 180 шагів за рубль, а від 29 січня – по 150 шагів за рубль;

✓ від 21 січня 1919 р. припинявся прийом усіх купонів вартістю в 10 крб і вище, що приймалися до того часу замість грошових знаків (до 21 січня всі установи Держбанку та Держскарбниці мали провадити оплату цих купонів);

✓ 5% зобов'язання (облігації) російського Госказначейства, що були заштамповані відповідно до закону Української Держави від 4 листопада 1918 р. українським штампом, залишалися в обігу як грошові знаки за номінальною вартістю нарівні з грошовими знаками УНР і були обов'язковими до прийому як приватними особами, так і державними установами у всі платежі та внески;

✓ усі російські розмінні марки вартістю в 1, 2, 3, 5, 10, 15 та 20 коп., а також бони номіналами в 1, 2, 3, 5 і 50 коп. залишалися (до наступних законодавчих змін) в обігові як платіжні знаки нарівні

²²⁷⁶ Там само.

²²⁷⁷ Там само. – Спр. 7. – Арк. 9.

з українськими грошовими знаками за розмінним курсом: 2 шаги = 1 копіяка.

Міністром фінансів також оголошувалося, що у зв'язку з тим, що державною грошовою одиницею визначено гривню, то усі збори, податки, а також і всі інші платежі мусили відтоді рахуватися і провадитися лише у гривнях та шагах. У гривнях мали вчинятися й усі платежі між приватними особами, в тому числі й укладені раніше у рублевій угоді (1 руб. = 2 грн.).

Члени Директорії на чолі з В. Винниченком та С. Петлюрою урочисто прибули до Києва (кадри кінохроніки, 19 грудня 1918 р.)

Таким чином, після 26 січня 1919 р. в УНР обов'язковими законними платіжними знаками стали тільки українські кредитові білети в гривневому номіналі та українські знаки Державної скарбниці в карбованцях (за винятком знаків номіналом у 100 крб, що були вилучені з обігу ще за Гетьманату), а також російські 5% зобов'язання Госказначейства

заштамповані українським штампом, купони вартістю менш 10 руб. від російських 4% серій Госказначейства та від облігацій: 5% внутрішніх позичок I та II випусків 1905 р., III випуску 1908 р., 5% позичок 1914 та 1915 рр.; інших внутрішніх 5¹/₂% позичок 1915 та 1916 рр., а також позички Волі 1917 р. і російські розмінні марки та бони. Усі інші російські грошові знаки були не обов'язковими для прийому «і ніхто на Україні не може бути примушений приймати їх в платіжи»²²⁷⁸.

З українських грошових знаків у січні 1919 р. в обігу перебували кредитові білети вартістю в 2 тис. грн, 1 тис. грн, 500 грн, 100 грн, 10 грн, 2 гривні, а також знаки української Держскарбниці номіналами в 1 тис. крб, 50 крб і 25 карбованців. Міністр фінансів у своєму оголошенні повідомив, що «в близькому часі» мали бути випущені нові знаки Держскарбниці УНР номіналами в 100, 10 та 5 карбованців²²⁷⁹.

Згодом фінансовий міністр УНР Б. Мартос роз'яснював чому цей закон просто уневажнював банкноти вартістю в 500 та 1 тис. рублів і не допускав виміну їх на українські гроші так: «Ці банкноти були на руках

²²⁷⁸ Там само.

²²⁷⁹ Там само.

у заможнішої частини населення, тому евентуальні втрати могли понести лише заможні люди, і це було справедливо, бо через революцію більшість з них податків не платила»²²⁸⁰. Оригінальне пояснення з огляну на те, що заможна частина людності податків не платила. Але ж їх ніхто і не збирав, позаяк ні Центральна Рада, ані Директорія не мали в наявності апарату для їхнього стягнення.

Утім надії, які покладалися на виконання цього закону, справдилися лише частково. За спогадами міністра фінансів, її перебіг відбувався за такою процедурою: «Якщо при виміні не вистачало достатньої кількості українських грошей, державні скарбниці приймали чужі гроші, записуючи їх на рахунок депозитора, і рівночасно надсилали телеграми до Київської контори державного банку про висилку туди українських грошей. Велика частина російських грошей, особливо “романовських”, залишилися на руках у населення. Всупереч прогнозів проф. Яснопольського, вартість українських грошей не тільки не впала, а навпаки зміцнилася. На якийсь час настала стабілізація цін, бо населення прийняло їх з довір’ям»²²⁸¹.

Однак невдовзі попит на національні грошові знаки знову знизився. Причиною тому був наступ більшовицьких військ на Україну і чутки, що радянська влада має намір анулювати українські гроші. Разом з тим, у провінції були складнощі з обміном російських грошей на українські через відсутність в касах національної валюти. Крім того, в країні швидко змінювалася політична кон’юнктура: так, наприклад, в Лівобережній Україні, де швидко просувалися більшовики, реформа насправді залишалася лише на папері, в деякі місцевості відомості про закон приходили тоді, коли терміну на його виконання практично не залишалось тощо.

Фактично ж, окрім вказаної реформи, урядом Директорії не було вироблено інших заходів по впорядкованню грошового обігу, ним продовжувався випуск паперових грошей, що, звичайно ж не йшло на користь їхній стабільності. Взагалі ж, у період з 14 грудня 1918 р. по 5 лютого 1919 р. (період між падінням Гетьманату, вступом військ Директорії у Київ та евакуації столиці перед натиском більшовиків) урядом Директорії УНР було випущено до обігу: 670 млн 274 тис. крб у кредитових білетах, 348 млн 200 тис. крб у знаках Держскарбниці, 425 тис. крб у розмінних марках, а загалом – 1 млрд 018 млн 899 тис.

²²⁸⁰ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 17.

²²⁸¹ Там само.

крб²²⁸². Власне, вся подальша політика уряду УНР у фінансовій сфері зводилася до емісійних заходів і кредитування державних установ, які пересувалися разом з Директорією з однієї місцевості країни в іншу в залежності від військово-політичної ситуації та корекції лінії фронту.

Борис Мартос

До залишення Директорією Києва, урядом УНР було ухвалено ще кілька законів фінансового спрямування. Так, згідно закону від 16 січня 1919 р. земські і міські самоврядування могли користуватися позичкою від держави на підтримання своїх поточних коштів, для чого їм необхідно було щорічно (до виплати позичок) надсилати до Кредитової канцелярії Міністерства фінансів свої звіти, кошториси і відомості про те, як було використано одержану позику²²⁸³. Позика надавалася під відсотки.

Так, наприклад, Бердичівська міська управа отримала позику у 500 тис. грн терміном на один рік із 6% річних і першу частину відсотків мала сплатити «вперед в сумі п'ятнадцять тисяч гривень»²²⁸⁴.

17 січня 1919 р. було видано Декрет про здачу населенням золота й срібла до Державного банку, а також постановлено конфіскувати в розпорядження Міністерства фінансів усі пам'ятники, аби здобути метал на карбування монет²²⁸⁵. Планувалося випустити золоті монети із зображенням погруддя Т. Шевченка та срібні з зображенням будинку Української Центральної Ради. До цього контрибуцію в сумі 500 тис. крб було накладено на Протофіс. Що ж до Декрету про здачу населенням золотих і срібних монет, то спершу було оголошено про прийом цих речей з оплатою по оцінці на вагу, але, разом з тим, було попереджено про можливість у майбутньому безоплатної конфіскації.

Наївність і безглуздість цієї акції пізніше визнав і сам її ініціатор (Б. Мартос), але поспішив виправдатися політичною доцільністю Декрету, зазначаючи: «Правда, великого практичного вислуду він не дав, але мав значення політичне. Річ у тому, що за часів гетьмана на Україну наїхало з Московщини багато заможних людей. Вони, особливо жінки, ходили по місті, прикрашені коштовними речами. Це давало матеріяли для большевицької пропаганди, ніби Директорія

²²⁸² Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 54.

²²⁸³ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 24. – Арк. 53–53 зв.

²²⁸⁴ Там само. – Арк. 12.

²²⁸⁵ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 175.

охороняє капіталістів, прихильників царського режиму. Цей декрет був добрим спростуванням ворожої пропаганди. А капіталісти при-спішили свій від'їзд в Одесу, а звідти в Західну Європу»²²⁸⁶. Усе це, звісно ж, було схожим на елементарне пограбування столиці та здирництво з її громадян, що тривали увесь час перебування Директорії у Києві. Є. Чикаленко при цьому іронічно записав у щоденникові, що під час цих нападів та експропріацій, щоправда, «у війська не видно було озлоблення і тої кровожадності та нахальства, яке було в січні у московського більшовицького»²²⁸⁷, а намість відомий київський адвокат А. Гольденвейзер занотував у спогадах банально очевидне: «Зухвали хулігани поспішали зняти вершки з грошовитої публіки, що понаїхала до Києва за гетьманської влади»²²⁸⁸.

Столиця ж жила емоціями свята і приреченості водночас. 22 січня відбувся День Соборності (підписання Універсалу Злуки УНР і ЗУНР), готувався до початку своєї роботи Український Трудовий конгрес, а серед владних кіл ширяли роздуми про швидкоплинне насунання більшовицьких військ. Голова Директорії у цей час, в притаманній йому манері, цькував у своєму щоденникові

Голова Директорії В. Винниченко і головний отаман С. Петлюра (кадр з кінохроніки, Київ, 19 грудня 1918 р.)

колег з політичної верхівки, а надто – С. Петлюру, що «все стає в пози, пумпує на всяких зібраннях, щиро вірячи в себе, як у “національного героя”..., а війська не має» (запис від 21 січня 1919 р.)²²⁸⁹. Вже 23 січня Стрілецька рада міркувала: чи чотири, чи десять днів вдасться втримати столицю²²⁹⁰. Сам же голова Директорії вже міркував, «щоб вийти з складу правительства», позаяк «реальна дійсна політика після Вінниці була в руках військових, і виразником та оборонцем її був Петлюра»²²⁹¹. Тим часом 25 січня 1919 р. Директорія виділила 5 млн грн в

²²⁸⁶ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 20.

²²⁸⁷ Чикаленко Є. Щоденник (1918–1919). – С. 227.

²²⁸⁸ Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний // Архив русской революции. – Т. 6. – М.: Терра, 1991. – С. 234.

²²⁸⁹ Винниченко В. Щоденник. – Т. 1: 1911–1920. – Едмонтон; – Нью-Йорк: КІУС, УВАН, 1980 – С. 313.

²²⁹⁰ Там само. – С. 314.

²²⁹¹ Там само. – С. 316.

розпорядження її голови В. Винниченка «на інформаційні потреби в Україні та за кордоном»²²⁹².

24 січня 1919 р. Директорією було затверджено бюджет УНР на 1919 р., який насправді являв собою бюджет Української Держави (Гетьманату), працю над яким 30 грудня 1918 р. завершила Бюджетова комісія на чолі з Х. Лебідь-Юрчиком²²⁹³. Утім, бюджет цей втратив будь-яку свою доцільність, адже вже 5 лютого Директорія та всі урядові установи УНР змушені були евакуюватися з Києва до Вінниці.

Перед від'їздом зі столиці міністр фінансів Б. Мартос віддав наказ Державному банку зібрати усі грошові знаки, як паперові, так і металеві, а Експедиції заготовок державних паперів (ЕЗДП) – спакувати готові й ще неготові гроші, а також кліше й літографічні каміння, папір, фарби тощо. Комендантом евакуації було призначено урядового службовця Орла. Потяг Міністерства фінансів виїхав з Києва о 7 год. ранку²²⁹⁴.

Зі сховищ відділу кредитових білетів до Вінниці було евакуйовано 970 млн 120 тис. крб скарбових знаків та кредитових білетів, а також з київської контори Держбанку грошових знаків на суму в 106 млн 250 тис. крб. Крім того, було вивезено: відсоткових паперів на суму в 1 млрд 007 млн 909 тис. 600 крб, серій і білетів Держскарбниці на суму 433 млн 800 тис. крб²²⁹⁵ (з них, за свідченням завідуючого центральною філією Держбанку, 28 січня 1919 р. було евакуйовано з його Київської контори 3,6% білетів (серій) Держскарбниці на номінальну суму 417 млн 750 тис. грн з купонами 2 січня та 1 липня 1919 р.²²⁹⁶), необроблених грошових знаків і неплатіжних грошових знаків – на 62 млн 936 тис. 768 крб. Всього ж Директорією було вивезено грошових знаків, цінних і відсоткових паперів (крім іноземної валюти та золота) на суму в 2 млрд 581 млн 016 тис. 368 крб²²⁹⁷. При евакуації Експедиція не змогла вивезти літографічні каміння для виготовлення купюр у 50 крб, тож при від'їзді з Києва малюнки цього каміння-матриці було знищено.

Протягом 1919 р. уряд УНР, а разом з ним й інституції Міністерства фінансів, змінили кілька резиденцій. Керівництво країни змушене було через воєнні невдачі українського війська переїзджати з Вінниці у

²²⁹² ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 11.

²²⁹³ Вістник державних законів для всіх земель Української Народньої Республіки. – 1919. – 11 лютого. – Ч. 95. – Вип. VI. – С. 48; *Лебідь-Юрчик Х.* Бюджетове право. – С. 142.

²²⁹⁴ *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років // *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. – С. 21–22.

²²⁹⁵ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 54–55.

²²⁹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 22. – Арк. 4.

²²⁹⁷ *Немановъ Л. М.* Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 54–55.

Кам'янець-Подільський, Рівне, Тернопіль і знову до Кам'янця-Подільського.

Державний банк разом з керівництвом свого міністерства також на початку лютого 1919 р. прибув до Вінниці, де два тижні містився у місцевому відділі Держбанку, а Держскарбниця – у повітовій скарбниці. Після цього Держбанк переїхав до Тернополя і розмістився там у приміщенні гімназії до травня. У травні 1919 р., перед загрозою наступаючої польської армії ген. Ю. Галлера, змушений був перенестися до Заліщиків, а звідти возами до Кам'янця-Подільського²²⁹⁸. Майно Держбанку УНР було зложено у дерев'яних скринях, в великих дубових скринях з окуттям та у вогнетривких касах великого розміру і ваги. Коли у листопаді 1919 р. Кам'янець-Подільський обложили польські війська, урядовців Держбанку було вивезено до табору полонених у Ланцуті, після чого незабаром звільнили. У цей скрутний період директорами Держбанку УНР були Яковенко (виконуючий обов'язки директора з квітня до початку листопада 1919 р.), що був колишнім головним книговодом одного з відділів російського Госбанку, та (з листопада 1919 р.) К. Клепачівський²²⁹⁹.

*Костянтин
Клепачівський*

Помандрувати довелося й Експедиції заготовок державних паперів. А. Маршинського, який, як її управитель, проводив 5 лютого 1919 р. евакуацію ЕЗДП до Вінниці, невдовзі по прибутті в місто змінив інженер агрономії й економіст Микола Данильченко²³⁰⁰. Новий керівник одразу ж отримав завдання організувати видрук грошей. Проте наступ ворога змусив ЕЗДП переїхати до Тернополя, а невдовзі – до Станіслава, де були кращі можливості налагодити випуск грошових знаків. Там, у друкарні С. Хованьця, що містилася на тогочасній вул. Сапіжинській, в лютому–березні 1919 р. було видруковано розмінний знак УНР вартістю у 5 гривень. Проте окупація румунами Покуття змусила у травні 1919 р. евакуювати Експедицію селянськими підводами до Кам'янця-Подільського, куди вона прибула лише в червні. У

²²⁹⁸ Докладніше дивіться: *Гай-Нижник П.* Український Державний банк: історія становлення. Документи і матеріали (1917–1918 рр.). – К.: Цифра-друк, 2007. – 340 с.

²²⁹⁹ *Гай-Нижник П.* Головні банкіри незалежної України 1917–1921 рр. (До історії створення Українського Державного банку) // Київська старовина. – 2005. – № 5. – С. 146–158; *Гай-Нижник П.* Костянтин Клепачівський – останній директор Українського державного банку УНР // Вісник Національного банку України. – 2004. – № 8. – С. 44–45.

²³⁰⁰ *Мартос Б.* Українська валюта 1917–1920 років // *Мартос Б., Зозуля Я.* Гроші Української Держави. – С. 22.

Кам'янці ЕЗДП зайняла фронтвий будинок Духовної семінарії. Там же було налагоджено її працю. На чолі мистецько-гравірувального відділу після І. Мозолевського став митець Подушко, друкарнею завідував Федосіїв, а різально-лічильним відділом Грабовський. Він же очолив ЕЗДП після відчутних воєнних невдач Дієвої Армії УНР в листопаді 1919 року²³⁰¹. Навіть в умовах польської облоги Кам'янця-Подільського Експедиція продовжувала друк грошових знаків УНР номіналами у 10, 100 та 1000 карбованців.

Сергій Остапенко

Між тим, 2 лютого 1919 р. уряд УНР прибув до Вінниці, а вже 4 лютого в. о. державного секретаря М. Корчинський доповів урядовцям в справі евакуації установ та виплаті платні евакуйованим урядовцям за три місяці вперед²³⁰². Водночас варто зауважити, що уряд В. Чехівського прибув до Вінниці де-юре вже як відставлений відповідно до наказу Директорії від 31 січня 1919 р., проте де-факто ще виконував свої обов'язки до часу сформування нового складу С. Остапенком²³⁰³. Тож, очікуючи на порядку денному своєї фактичної демісії, урядовці 11 лютого постановили: «Виходячим у відставку з приводу кризи Кабінету по політичним причинам міністрам, виконуючим обов'язки міністрів та товаришам міністрів видавати допомогу: сімейним в розмірі 3-х місячного утримання зо всіма додатками, а несімейним в розмірі 2-х місячного утримання зо всіма додатками. В зазначену допомогу не зараховувати утримання, що одержано згідно з законом 16 січня 1919 року “про видачу трьохмісячного утримання служачим урядових інституцій в разі евакуації місцевостей, котрим загрожує небезпечність втручання ворогів”»²³⁰⁴.

У Вінниці урядові інституції розташовувалися у кількох будинках (на утримання усіх 16 міністерств було виділено 200 млн крб), зокрема в готелі «Савой», а міністерства – в готелях «Франсуа», «Бель-Вю», «Палас», «Контененталь», «Гранд Отель», будинкові окружного суду, жіночих гімназіях (міністерство фінансів розташувалося, наприклад, у Першій жіночій гімназії по вул. Миколаївській), римо-католицькому костьолі, комерційній школі, приватних помешканнях та інш. Прибула до Вінниці й Директорія. Проте її голова

²³⁰¹ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 193–194.

²³⁰² ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 77–78.

²³⁰³ Там само. – Спр. 25. – Арк. 41зв.

²³⁰⁴ Там само. – Спр. 14. – Арк. 83–84 зв.

В. Винниченко вже на той час перебував у глибокому конфлікті як з головним отаманом, так і з членами уряду, про що, зокрема, свідчать і його записи у щоденнику за ці дні. Саме у Вінниці В. Винниченко 10 лютого вийшов з членства й головування в Директорії, а С. Петлюра наступного дня де-факто перебрав на себе в ній очільництво²³⁰⁵, проте де-юре його буде обрано головою Директорії 9 травня 1919 р.²³⁰⁶

У цей час, як 5 лютого повідомляла більшовицька розвідка, «перший ешелон французів, близько 600 чол., прибув на початку грудня минулого року, тепер їх всього близько 25.000, здебільшого зуавів» (українські республіканські війська відступили з Одеси ще 18 грудня 1918 р., але заблокували місто на три тижні, після чого внаслідок переговорів й укладеної умови, відійшли до станції Дачної, залишаючи весь район французькій армії)²³⁰⁷.

13 лютого 1919 р. у Вінниці відбулося засідання Директорії УНР, на якому було затверджено новий склад уряду УНР на чолі з С. Остапенком, в якому на міністра фінансів передбачалося запросити С. Федака²³⁰⁸. На той час, як показала ревізія коштів в касі Директорії (вул. Романівська, 67), що була пов'язана зі зміною її керівних кадрів (С. Петлюра змінив В. Винниченка, а керуючий її справами П. Христюк змінив І. Краськовського), складала: 1) решта з сум спеціального фонду Директорії УНР – 1 млн 841 тис. 916 крб 45 коп.; 2) решта з кредиту 380 тис. крб на утримання канцелярії і господарських витрат Директорії – 342 тис. 777 крб; 3) розписки на зроблені видатки з цього фонду на суму 36 тис. 625 крб 50 копійок²³⁰⁹. У Вінниці Директорія залишалася до 18 березня 1919 р.

Степан Федак

Власне кажучи, після залишення Києва, фінансову політику українського уряду було зосереджено на емісійно-асигнаційному напрямі. Так, 24 лютого 1919 р. Директорією було затверджено ухвалену Радою народних міністрів Постанову «Про поширення випуску грошових знаків Державної скарбниці до 8 млрд гривень»²³¹⁰. Цією постановою міністрові фінансів було надано право збільшити випуск кредитових білетів і знаків Держскарбниці з 7 млрд ще на 1 млрд гривень.

²³⁰⁵ Винниченко В. Щоденник. – Т. 1: 1911–1920. – С. 322.

²³⁰⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 4. – Спр. 5. – Арк. 158.

²³⁰⁷ Там само. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 149. – Арк. 1–2.

²³⁰⁸ Там само. – Ф. 1092. – Оп. 6. – Спр. 2. – Арк. 10.

²³⁰⁹ Там само. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 34.

²³¹⁰ Там само. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 87.

9 квітня міністрові фінансів, з метою надання кредиту Держбанком, Міністерству народного господарства у формі спеціального поточного рахунку під забезпечення короткотерміновими зобов'язаннями Держскарбниці, було надано право провести кредитування вказаними зобов'язаннями на суму до 500 млн гривень²³¹¹.

Потужна і практично необмежена емісійна політика уряду УНР, що була спричинена військово-політичними та економічними умовами (через постійні зміни ліній фронту й відсутність сталої території уряд не мав нагоди налагодити податкові стягнення і здійснити контроль над господарськими об'єктами), змушувала владу до таких кроків з метою здобути кошти для існування військових та адміністративних інституцій. Разом з тим, російські гроші продовжували наводнювати український ринок. 10 червня 1919 р. Міністерство фінансів УНР вимушене було окремим оголошенням нагадати населенню, «що, так звані «СОВІТСЬКІ» ГРОШІ, як зразку 1918 року, так і всі інші, які випущені Урядом Російської Соціалістичної Федеративної Республіки, не визначаються законними платіжними знаками Української Народньої Республіки»²³¹².

Іншим оголошенням (за тієї ж дати) Міністерству довелося роз'яснювати громадянам деталі складових вітчизняного грошового обігу у поточний момент в країні. Міністерство фінансів вкотре доводило до відома населення, що єдиним законним платіжним засобом, як для державних установ, так і для приватних осіб, визнавалися українські грошові знаки та лише тимчасово деякі російські.

Влітку 1919 р. урядом УНР випускалися такі зразки грошових знаків (1 крб = 2 грн; 1 грн = 100 шагам):

- білети вартістю в 2 тис., 1 тис., 500, 100, 10 та 2 грн;
- знаки Держскарбниці номіналами в 100, 50 та 25 крб;
- білети Держскарбниці (з купонами) вартістю в 1 тис., 200, 100 та 50 грн;
- купони від білетів Держскарбниці вартістю в 13 грн, 3 грн 60 шаг., 1 грн 30 шаг. і в 90 шагів (при цьому, ходили, як грошові знаки, тільки ті білети Держскарбниці, при яких були усі купони, термін котрих на той час ще не вийшов; купони ж від цих білетів були дійсними в обігу, як грошові знаки, лише минулих строків);
- розмінні знаки Держскарбниці в 5 грн;
- розмінні марки вартістю в 50, 40, 30 та 10 шагів.

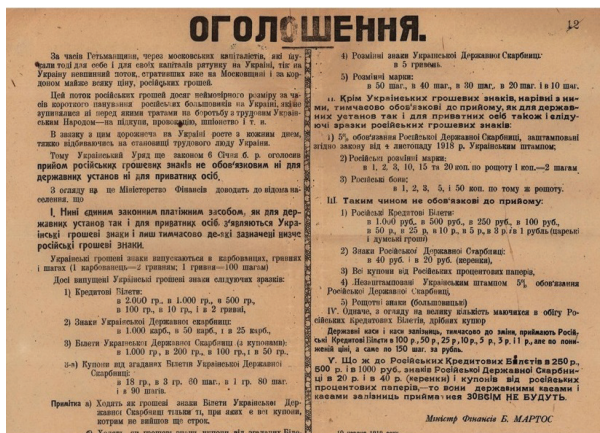
²³¹¹ Там само. – Арк. 89.

²³¹² Там само. – Спр. 7. – Арк. 4.

Окрім українських грошових знаків, нарівні з ними були тимчасово обов'язковими до прийому як для державних установ, так і для приватних осіб, також й окремі зразки російських грошей, а саме:

- 5% зобов'язання російської Держскарбниці, що були заштамповані згідно закону від 4 листопада 1918 р. українським штампом;
- російські розмінні марки номіналами в 1, 2, 3, 10, 15 та 20 коп. (з розрахунку, що 1 коп. = 2 шагам);
- російські бони вартістю в 1, 2, 3, 5 та 50 коп. за такого ж розрахунку.

Не обов'язковими до прийому були: російські кредитові білети номіналами в: 1 тис., 500, 250, 100, 50, 25, 10, 5 рублів, 3 та 1 рубль (т. зв. царські і думські гроші); знаки російської Держскарбниці в 40 та 20 руб. (т. зв. «керенки»); усі купони від російських відсоткових паперів; непроштамповані українським штампом 5% зобов'язання російської Держскарбниці; т. зв. «роцотні» (більшовицькі) рублі.

Оголошення міністра фінансів УНР Б. Мартоса про негативні наслідки обігу російських грошей на території України та використання українських грошових знаків (10 червня 1919 р.)

20 та 40 руб. («керенки») й купони від російських відсоткових паперів, взагалі не приймалися ні державними касами, ні касами залізниць²³¹³.

Так уряд намагався протистояти більшовикам і денкінцям, попри військову і пропагандистку війну з Україною, ще й у грошовій війні. Проте, з розширенням воєнних дій, водночас зростала потреба й у коштах. Вихід зі становища було знайдено через надання міністрові фінансів нового емсійного права. Тож 5 липня міністр фінансів Б. Мартос видав Постанову «Про випуск розмінних знаків Державної

Разом з тим, «з огляду на велику кількість» в обігу російських кредитових білетів дрібних купюр, державні каси і каси залізниць тимчасово мали приймати їх (а саме – білети вартістю у 100, 50, 25, 10, 5, 3 та 1 рублів) за заниженою ціною (1 рубль у співвідношенні до 150 шагів). Кредитові ж білети номіналами в 250, 500 та 1 тис. руб., а також знаки Держскарбниці у

²³¹³ Там само. – Арк. 28 зв. – 29 зв.; – Ф. 2208. – Оп. 1. – Спр. 141. – Арк. 13.

скарбниці на 150 млн грн» номіналами в 1, 3, 5 та 25 гривень. Крім того, у постанові зазначалося, що Державний банк безперестанно і без усілякої доплати проводить обмін круглих сум розмінних знаків Держскарбниці на кредитові білети і знаки Держскарбниці в купюрах не нижче 500 гривень²³¹⁴. Попри це, 27 липня 1919 р. до обігу було випущено грошові знаки номіналом у 10, 25 та 100 крб²³¹⁵. 30 липня 1919 р. Директорією було затверджено ухвалено Радою народних міністрів Постанову, яка доповнювала подібну ж постанову від 24 лютого 1919 р. про випуск кредитових білетів та знаків Держскарбниці, й надала міністрові фінансів право випустити поперх 8 млрд грн ще на 2 млрд грн кредитових білетів і знаків Держскарбниці (тобто – до 10 млрд грн)²³¹⁶, а в жовтні (27-го числа) емісійне право для міністра фінансів було збільшено до 15 млрд гривень²³¹⁷. Взагалі ж, як свідчив О. Назарук зі слів члена Директорії А. Макаренка, у 1919 р. в Кам'янці-Подільському щодня друкувалося грошових знаків на 32 млн гривень²³¹⁸.

Reichsdruckerei

Крім того, для потреб України гривні виготовлялися й в Німеччині. Українським урядом було замовлено у німецькій державній друкарні «Reichsdruckerei» для видруку шість номіналів гривневих білетів на загальну суму в 11,5 млрд гривень. На жовтень 1918 р. «Reichsdruckerei» доставила в Український Державний банк 24 млн 720 тис. штук гривневих банкнот на суму в 3 млрд 906 млн 500 тис. гривень²³¹⁹. У підсумку, у 1919 р. в Український Державний банк було доставлено 24 млн 720 тис. штук купюр на суму в 3 млрд 906 млн 500 тис. гривень. З них білетів номіналом у: 2 грн – 8 млн 800 тис. штук на суму в 17 млн 600 тис. грн, 10 грн – 8 млн 190 тис. штук на суму в 81 млн 900 тис. грн, 100 грн – 3 млн 520 тис. штук на суму в 352 млн грн, 500 грн – 2 млн 310 тис. штук на суму в 1 млрд 155 млн грн, 1000 грн – 1 млн 500 тис. штук на суму в 1 млрд 500 млн грн, 2000 грн – 400 тис. штук на суму в 800 млн гривень²³²⁰.

Як не дивно, але уряд УНР лише 29 листопада 1920 р. наказом Міністерства фінансів розпорядився створити спеціальну комісію з трьох осіб (уповноваженого Міністерства фінансів, його заступника

²³¹⁴ Там само. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 93.

²³¹⁵ Там само. – Арк. 79.

²³¹⁶ Там само. – Арк. 88.

²³¹⁷ Там само. – Арк. 79.

²³¹⁸ Назарук О. Рік на Великій Україні. – Відень, 1920. – С. 224.

²³¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 11.

²³²⁰ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 198.

і техніка) «для виконання господарсько-контрольних обов'язків при друкуванні в Берліні українських грошей в друкарні акціонерного товариства “Ратофот”»²³²¹.

Доставку гривень з Німеччини у 1919 р. надзвичайно ускладнювали воєнні дії. Тож міністр фінансів Б. Мартос доручив організувати доставку українських грошових знаків з Німеччини новоствореній в цій країні Фінансовій агентурі з осідком у Берліні й, зокрема, її голові – Г. Супруну. Той відправив цілий вагон виготовлених купюр потягом, проте в Холмщині його зупинили поляки і повернули назад до Німеччини. Після цього Г. Супрун через спеціальних кур'єрів Хом'яка та Скнари отримав доручення налагодити справу повітряним шляхом. Український фінансовий агент (Г. Супрун) уклав угоду з щойно організованим німецьким акційним товариством «Deich Luft Reederai» (згодом воно було перетворене на широковідому компанію «Lufthansa»), якому Ваймарський уряд продав великі старі аероплани-бомбовози. Таку угоду було оформлено 4 квітня 1919 р.²³²² Згідно з угодою, товариство «Deich Luft Reederai» (DLR) брало на себе зобов'язання перевезти 20 тис. кг вантажу (українських грошових знаків), за що українська Фінансова агентура мала сплачувати йому по 40 німецьких марок за 1 кг ваги вантажу. Українська сторона також повинна була внести 750 тис. марок на організацію і купівлю аеропланів. Крім того, «позаяк, становище було дуже непевне», DLR вимагало внести з українського боку ще 2 млн 500 тис. марок до банку, «як квоту за для своєчасних і правильних розрахунків платні за перевозку грузу»²³²³. Транспортування українських грошей мало розпочатися за 14 днів після укладання угоди й завершитися протягом двох з половиною місяців. З огляду на це, кожного тижня повинно було б перевозитися 2 тис. кг вантажу. 2 червня 1919 р. DLR надіслало українцям нотаріально завірене посвідчення німецької державної друкарні «Reichsdrukerei» про видачу 233 скринь з українськими грішми.

Для перевезу українських грошей Фінансовою агентурою, за 1 млн 470 тис. марок було зафрактовано для DLR три п'ятимоторні і чотири тримоторні літаки (бомбардувальники-біплани «Zeppelin-Staaken R-XIVa» з конструкторськими номерами R-69 (реєстраційний номер D.129), R-70 (реєстраційний номер D.130), R-71 (реєстраційний номер D.131), легші три літаки «Gotha G-V» та один «Gotha GL-VII»), які мали доставити гривні з Німеччини через Карпати до

²³²¹ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 597. – Арк. 188.

²³²² Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 27.

²³²³ Там само.

Кам'янця-Подільського. Перший літак відлетів з Німеччини до України 20 червня 1919 р. і привіз до Кам'янця-Подільського 760 кг грошей, за що в Берліні Фінансовою агентурою УНР було сплачено DLR 33 тис. 462 марки²³²⁴. Загалом, перельоти були вдалими. Проте були й втрати. Так, наприклад, один з літаків загорівся в повітрі над Ратібором (Німеччина) і впав, внаслідок чого загинуло кілька людей (в тому числі й полк. Д. Вітовський). Інший літак заарештувала (через зайвого пасажира) у Відні антантська контрольна комісія. Ще один великий літак через попусування моторів змушений був приземлитися у Буковині, що тоді належала Румунії, не долетівши до Дністра десятки кілометрів. Румуни арештували літак і разом з ним захопили 303 млн грн. Спроби української місії в Румунії повернути гроші виявились марними²³²⁵. Після втрати вищезазначених літаків, DLR запропонувало Україні для продовження доставки грошей з Німеччини використати інший бомбардувальник – Friedrichshafen G.III-a, відомий як FF-45²³²⁶, а також розвідувальні авіамашини DFW, LVG, Hansa-Brandenburg, винищувачі Halberstadt, Albatros, Fokker та інші.

Усього ж з Бреслау до Кам'янця-Подільського у 1919 р. було здійснено 18 польотів і перевезено 1 млрд 242 млн 140 тис. грн., проте значна кількість вантажу (більш як 200 скринь) все ж так і не була перевезена в Україну й зберігалася у Бреслау до листопада 1920 р.²³²⁷ Якщо ж врахувати, що урядом УНР було замовлено у Німеччини 3,5 млрд грн²³²⁸, то ледь менше двох третин суми німецькі літаки в Україну так і не перевезли.

За таких умов головним емітентом національних грошових знаків залишалася Експедиція заготовок державних паперів. Загалом у 1919 р. було випущено в обіг п'ять номіналів українських грошових знаків у карбованцях і один у гривнях, а саме:

1) 10 крб. – знак Держскарбниці (номінально 7,66656 гр золота). Автор Г. Золотов. Випускався у Кам'янці-Подільському. Розмір: 84 на 140 мм (з водними знаками). Сигнував директор Держскарбниці Х. Лебідь-Юрчик. Серії:

²³²⁴ Там само. – Арк. 29, 30.

²³²⁵ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 24–25.

²³²⁶ Mulder R. Deutsche Luft-Reederei Gesellschaft mit beschränkter Haftung – DLR (1917–1923) // Електронний ресурс: www.europeanairlines.no

²³²⁷ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 28–28 зв.

²³²⁸ Gunter Schmitt. Als die Oldtimer flogen. Die Geschichte des Flugplatzes Berlin – Johannisthal // Transpress VEB Verlag für Verkehrswesen. – Berlin. – 1980. – S. 196.

найвище відоме число АГ 007957. Випущено на суму 20 млн 079 тис. 570 крб;

2) 25 крб. (I-го випуску) – знак Держскарбниці (19,1664 гр золота) Автор А. Приходько. Випускався у Кам'янці-Подільському. Розмір: 84 на 140 мм Сигнував директор Держскарбниці Х. Лебідь-Юрчик. Серії: до числа АА 123663. Випущено на загальну суму 4 млн 091 тис. 255 крб;

3) 100 крб. (II-го випуску) – знак Держскарбниці (76,6656 гр золота). Автор Ю. Нарбут. Випускався у Кам'янці-Подільському. Розмір: 90 на 178 мм 3 водяними знаками. Сигнував директор

Держскарбниці Х. Лебідь-Юрчик. Серії: АБ 434912, ТБ 0099. Вірогідно, всіх серій було 19 по 1 мільйонові. Були замовлені до випуску гетьманським урядом;

4) 250 крб. – знак Держскарбниці (191,664 гр золота). Автор Б. Романовський. Випускався у Кам'янці-Подільському. Розмір: 96 на 148 мм. Сигнував директор Держскарбниці Х. Лебідь-Юрчик. Серії: АГ 211090, АА, АБ, АВ, АГ. У трьох перших серіях друковано по 250 млн, в серії АГ 264411. Всього – на суму 816,1 млн крб. Проектувався за замовлення гетьманського уряду, але емітувався вже Директорією;

5) 1000 крб. – знак Держскарбниці (766,656 гр золота). Випускався також у 1918 р. урядом гетьмана. Автор Г. Золотов. Випускався у Кам'янці-Подільському. Розмір: 120 на 190 мм. Сигнував Х. Лебідь-Юрчик. Водяні знаки є не на усіх купюрах 1919 р.

випуску. Серії: найвища спостережена А 1506261, а отже й на відповідну суму.

6) 5 грн. – розмінний знак (1,91664 гр золота). Без автора. Випускався у Станіславові (нині Івано-Франківськ). Розмір: 58 на 98 мм, з водяними знаками. Друкарський монтаж. Сигнував директор Держскарбниці Х. Лебідь-Юрчик. Відома серія СА 1²³²⁹.

Обмінний курс української валюти у 1919 р. поступово знижувався. Втім, у цьому не було нічого дивного. За час Першої світової війни інфляція спіткала практично усі європейські валюти. Крім того, курс національної валюти знижувався й з утратою території УНР. Республіка вела війну на три фронти, Україна була відрізана від решти світу, торгівля і промисловість – паралізовані. За таких обставин про якусь стабільність карбованця чи гривні годі й було думати. 20 березня 1919 р. у Відні, наприклад, за 100 «думських» рублів (випущених Тимчасовим урядом у 1917 р.) платили 150 австрійських крон²³³⁰, а за 100 крб – 160–170 крон²³³¹. Восени 1919 р. за 1 крб давали 4 рублі, в Одесі 1 долар США відповідав 45–50 руб., а в українській валюті – 10–12 карбованцям²³³². Щодо золотого рубля, то курс карбованця протягом 1919 р. теж падав. У січні 1919 р. на чорному ринку за золотий рубль платилося 15 крб, а в липні, коли уряд УНР опинився в Кам'янці-Подільському, такий рубль коштував вже 60 крб. Коли ж у листопаді 1919 р. українське військо спіткали катастрофічні невдачі, ціна золотого рубля зросла до 120 карбованців²³³³.

Збір податків також не вдалося налагодити ані уряду С. Остапенка, ані уряду Б. Мартоса, який змінив його 9 квітня 1919 р.²³³⁴ Сам Б. Мартос згадував, що обговорював цю проблему з директором Департаменту простих податків і навіть скликав нараду податкових

²³²⁹ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 39, 42–43, 49, 53–56, 61, 96; Кікта С. Каталог державних грошей України. – С. 18, 19, 22; Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 66, 68–69, 82–83, 86–91, 99–100.

²³³⁰ Для порівняння: тоді ж, у Відні 1 англійський фунт стерлінгів дорівнював 113 крон.

²³³¹ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 28.

²³³² Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 210.

²³³³ Доценко О. Літопис української революції. – Т. 2. – Кн. 4. – Львів, 1924. – С. 305–306.

²³³⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 5; ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 2. – Спр. 1385. – Арк. 4.

інспекторів, що перебували тоді у Кам'янці-Подільському. Проте справа залишилася незмінною: «Всі вони категорично заявили, що в умовах війни й революції, невпевненого становища влади й слабості поліції, вони не в стані організувати збирання податків. Рада Міністрів постановила організувати кінну поліцію, яка, між іншими обов'язками, могла б також бути помічною при збиранні податків. На жаль, – зазначав він, – Міністерство Внутрішніх Справ не встигло перевести в життя цю постанову через всілякі труднощі, наприклад, майже неможливість знайти потрібних коней на тій невеликій території в кілька повітів, що ми тоді займали. Тому кінну поліцію організувати не вдалося»²³³⁵.

Щоправда, окремі спроби отримати гроші з господарської діяльності все ж було зроблено, але через вищевказані обставини вони дали мало користі. В цій області заслуговує певної уваги лише реформа митного тарифу, що запроваджувалася законами від 26 червня і 31 липня 1919 р. Так, іще у листі до Ради народних міністрів від 18 червня Б. Мартос пропонував збільшити у 5 разів ставки митного тарифу, позаяк вони цілком не відповідали цінності крамів, яка зросла у 10–100 разів, порівняно з довоєнними цінами. З іншого боку, становище зруйнованої української промисловості і гостра необхідність для населення ввезення чужоземного краму не дозволяли підвищити ставки митного тарифу відповідно до зростання величини ціни іноземних товарів. Відтак міністр фінансів пропонував збільшити ставки митного тарифу лише у п'ять разів, що не лягало би надмірним тягарем на вартість краму й, водночас, давало би державі більш справедливий прибуток²³³⁶. Тож така реформа підвищувала у 5 разів ставки митного тарифу (загальні й конвенційні) на крами привозні та на ті, товари, що вивозилися за кордон. У стільки ж разів збільшувалися й грошові покарання за порушення Митного статуту, розмір яких залежав від суми мита (в т. ч. і за пачкарство)²³³⁷. Проте, вона обмежувалася тільки на мажоритації ставок російського дореволюційного тарифу, а за умов обмеженості зовнішнього товарообліку ця реформа майже не мала жодного впливу на збільшення надходжень митних прибутків²³³⁸. Активізувати обмін товарами намагалися за кордоном різні українські торговельні місії, але їхня діяльність зводилася нанівець знову ж таки воєнними невдачами УНР²³³⁹.

²³³⁵ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років // Мартос Б., Зозуля Я. Гроші Української Держави. – С. 26.

²³³⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 59.

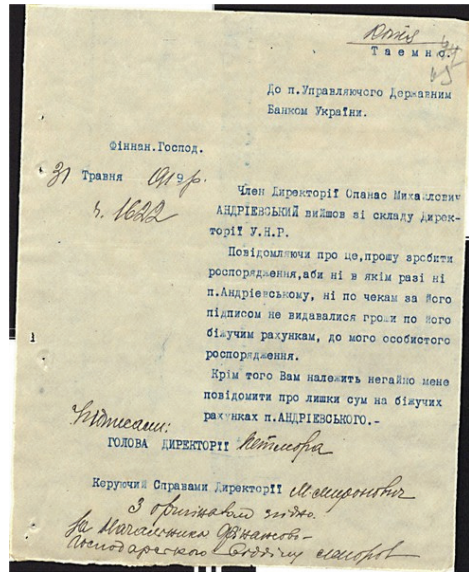
²³³⁷ Там само. – Арк. 60.

²³³⁸ Гловінський Є. Фінанси України в рр. 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 23.

²³³⁹ Добриловський М. З історії господарської політики незалежної України (1919–1920 рр.) // Збірник пам'яті Симона Петлюри. – Прага, 1930. – С. 149–165.

Досить відзначним є також цілеспрямована політика С. Петлюри в опануванні особистої влади, в тому числі й через фінансову ізоляцію решти членів Директорії. Йдеться, зокрема, в цьому конкретному випадкові про його лист від 31 травня 1919 р. до управляючого Державним банком з приводу того, аби в жодному разі не видавати ніяких коштів (ні за чеками, ні по особистому рахунку тощо) колишньому членові Директорії П. Андрієвському²³⁴⁰. Як і листи С. Петлюри до начальника Канцелярії Директорії щодо негайного повернення та опису того майна, яке було видано в розпорядження члена Директорії Ф. Швеця²³⁴¹, а саме: 3 вагони з цукром та іншим продовольством; трое коней з екіпажем та упряжею, що були реквізовані у Палієнка; 2 ящики срібла, що були опечатані печаткою Директорії й передані на зберігання до Державної скарбниці; фінансові книжки на витрати коштів Директорії за 1918 р.; 4 самоходи гаражу Директорії (Пірс-Аррас, № мотора 35484; Паккард, № 77322; Паккард, № 77078; Паккард, № 14888)²³⁴².

Водночас, уряд УНР знову мусив звертатися до населення та державних фінансових інституцій з повідомленнями про кореляцію обігу російських грошових знаків на підконтрольних йому теренах, а також пояснювати власну політику у фінансовій сфері з огляду на поточний момент²³⁴³. Так, 15 липня Б. Мартос у своєму інтерв'ю для населення роз'яснював, що Міністерство фінансів УНР розпорядилося приймати російські кредитові білети (від 1 до 100 руб.) за курсом 1 руб. = 1 грн 50 шагів в державних і залізничних касах. Він також повідомив, що в Експедиції заготовок державних паперів у Кам'янці-Подільському «грошові знаки виробляються на доброму папері із складними

Лист С. Петлюри до управляючого Державним банком щодо заборони видачі коштів П. Андрієвському (31 травня 1919 р.)

²³⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 65.

²³⁴¹ Там само. – Спр. 21. – Арк. 12.

²³⁴² Там само. – Арк. 15.

²³⁴³ 15 серпня 1919 р. правління Подільського Союзбанку повідомляло міністра народного господарства УНР про те, що більшовиками було пограбовано Союзбанк у Вінниці на суму у понад 3 млн крб, а з відділенням в інших містах – на 5 млн 224 тис. крб. Крім того, більшовиками було вивезено з каси міського самоврядування готівкові кошти на суму в 259 млн 964 крб. 82 коп., бухгалтерські документи, канцелярські майно, запас продуктів зі складів, тощо.

малюнками, що виключатимуть можливість підроблення їх, як то було зі знаками Укр[аїнської] Дер[жавної] Скарбниці в 50 карбованців»²³⁴⁴. Вже невдовзі, 27 липня 1919 р. Міністерство фінансів опублікувало свою Постанову «Про випуск розмінних знаків Державної Скарбниці на 150 мільйонів гривень», якою передбачалося випуск грошових знаків номіналом 3, 5 та 25 гривень. Цих номіналів вкрай не вистачало у широкому обігові, що унеможливило розрахункові операції фінансових закладів уряду Директорії з населенням і гальмувало дрібну торгівлю на підконтрольних УНР теренах²³⁴⁵.

У серпні Міністерство фінансів видало розпорядження про обмеження щодо прийняття установами і закладами Державного банку, Держскарбниці та усіх урядових кас грошових знаків РСФРР, які були визнані незаконними на території УНР²³⁴⁶. Так, 25 серпня 1919 р. міністр фінансів Б. Мартос і в. о. директора Кредитової канцелярії Міністерства фінансів В. Сапіцький оголошували, що до установ Державного банку, державних скарбниць, державних ощадних кас та всіх інших урядових кас мали прийматися і відпускатися ними, а також бути обов'язковими до прийому між приватними особами (за курсом 1 руб. = 2 грн = 1 крб) лише такі російські грошові знаки як: 1) заштамповані українським штампом 5% зобов'язання Госказначейства; 2) старого зразку розмінні марки вартістю в 1, 2, 3, 10, 15 та 20 коп.; 3) бони, вартістю в 1, 2, 3, 5 та 50 коп. Не обов'язковими до прийому між приватними особами, проте дозволеними в прийом та обмін державними банківськими, скарбовими та ощадними касами (за обмінним курсом в 1 руб. = 150 шагів) визначалися наступні російські грошові знаки: 1) старого зразку кредитові білети, вартістю в 1, 3, 5, 10, 25 та 100 руб.; 2) серії Госказначейства, вартістю в 25 і 50 рублів. Усі ж решта різновиди та номінали російських грошових знаків оголошувалися поза обігом в державних установах і закладах та були не обов'язковими в розрахунках між приватними особами²³⁴⁷.

27 серпня 1919 р. уряд Б. Мартоса пішов у відставку. Його діяльність на посаді міністра фінансів УНР (з 9 квітня 1919 р. одночасно і голови уряду) зазнала в еміграції досить потужної критики з боку українських державних діячів. Зокрема, полк. Є. Коновалець вважав його чи не за головного винуватця невдач УНР у 1919 році²³⁴⁸. Проте,

²³⁴⁴ З життя міністерств // Трудова громада. – 1919. – 17 липня. – № 19. – С. 6.

²³⁴⁵ Трудовий шлях. – 1919. – 27 липня. – Ч. 17. – С. 2.

²³⁴⁶ Трудова громада. – 1919. – 19 серпня. – № 41. – С. 7.

²³⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 17; Видання Міністерства преси та інформації У.Н.Р. – 1919. – Ч. 116.

²³⁴⁸ Воля (Відень). – 1921. – Т. III. – Ч. 3–5.

на захист міністра став його наступник на посаді прем'єра І. Мазепа, який з цього приводу зазначив: «Без сумніву Мартос працював щиро для добра українського народу і робив все те, що було в його силах. Не треба забувати, що фактично в 1919 р. ми не мали міністерства фінансів у нормальному значенні цього слова, бо за революційного хаосу та руїни ні про яке збирання податків не могло бути мови. Майже єдиним джерелом державних “прибутків” було друкування грошей. Але державна друкарня через свою технічну недосконалість виготовляла грошових знаків замало. В цих умовах міністр фінансів, фактично директор “експедиції для заготівлі державних паперів” не мав можливості задовольнити всі ті потреби, що їх висувало життя. Всякий інший мін[істер] фінансів в тих умовах напевно також не дав би ради»²³⁴⁹.

Тим часом поляки остаточно захопили терени ЗО УНР і чи не вплитул наблизилася до Кам'янця-Подільського²³⁵⁰. Відтак, у вересні 1919 р. новий уряд УНР змушений був дійти згоди з польським командуванням щодо українсько-польського кордону. Тож у зв'язку з цим, Наказом Головної команди Війська УНР (Ч. 164) по Головному управлінню Генерального штабу від 18 вересня 1919 р. перехід кордону дозволявся виключно тільки у наступних місцинах: Ісаковці, Орнів, Лянцкоруні, Кутковці, Борщовка, Хоптинці, Гречани, Завалійки, Порохня, Клинини та Базалія²³⁵¹. Узгоджену нейтральну межу між річками Збруч і Жванчик дозволялося перетинати лише мешканцям цієї нейтральної смуги, а також мешканцям прилеглих районів, що мали відповідні посвідки від місцевої міліції із зазначенням місця проживання та мети переїзду. Особи ж, що від'їжджали за кордон УНР повинні були мати окрім закордонного паспорта УНР, або відповідної візи, також і посвідку від Головного управління Генерального штабу на право перетину кордону²³⁵². Проте, попри узгодження нейтральної смуги розмежування військ та польсько-українського кордону, у листопаді 1919 р. польські війська оточили Кам'янець-Подільський.

²³⁴⁹ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – Ч. II. – Берлін: Прометей, 1951. – С. 52–53.

²³⁵⁰ Згідно домовленостей між лідерами ЗО УНР та УНР, 17 липня 1919 р. Галицька Армія (ГА) здійснила перехід Збруча: 1-й корпус – біля Гусятина, 2-й – поблизу Скали, 3-й корпус – в районі Ніври і Кудриньця. По завершенні маневру 1-й корпус розташувався в районі Лянцкорунь–Городок, 2-й – в околицях Мар'янівки–Оринина (штаб в Оринині), 3-й корпус – в районі Фридровець–Княгинина (штаб у Жабинця). Вже 18 липня ГА перебазувалася на нові місця розташування: 1-й корпус розмістився в селах Вербка, Гниловоди, Шатава, Безнісківці і Цівківці (штаб у Шатаві), 3-й – у Ходоровцях, Янчинцях, Кульчіївцях, Багумці (штаб у Станіславівці). Корпусні ж обози було відправлено трохи далі на схід (1-го корпусу – на Миньківці, 2-го – Жванчик, 3-го – Китайгород) [Денник Начальної Команди Української Галицької Армії. – НьюЙорк: Червона Калина, 1974. – С. 16–17].

²³⁵¹ Наприкінці січня 1919 р. до Кам'янця-Подільського було переведено штаб Окремого Корпусу кордонної охорони та чотирьох бригад, які ще залишалися у його складі (включно з Подільською), а командира ОККО О. Жуковського було призначено надзвичайним комендантом міста.

²³⁵² ЦДАВО України. – Ф. 1075. – Оп. 2. – Спр. 6. – Арк. 22–22 зв.

Урядові фінансові інституції було інтерновано до Польщі, а урядників Державного банку було вивезено до табору полонених у Ланцуті.

У цей час директором Українського Державного банку став К. Клепачівський, який сигнував емісію двох останніх, незакончених білетів у 50 та 1000 грн, що друкувалися у Відні з проектів Ю. Нарбута.

У листопаді 1919 р. змінився й керівник Експедиції заготовок державних паперів. Її очолив учитель за фахом, колишній начальник різально-лічильного відділу ЕЗДП Грабовський. ЕЗДП працювала під польською облогою і продовжувала друк грошових знаків УНР у 10, 100 та 1000 крб аж до червня 1920 року²³⁵³.

1919 рік закінчився листопадовою поразкою українських військ і виїздом Ради народних міністрів УНР на територію Польщі. Протягом року єдиним джерелом державних прибутків для уряду УНР стає, поряд з воєнними реквізиціями, нічим необмежена емісія паперових грошей. Інтересам боротьби з більшовиками, денікінцями і поляками були підпорядковані всі інші інтереси держави, в тому числі й у фінансовій сфері.

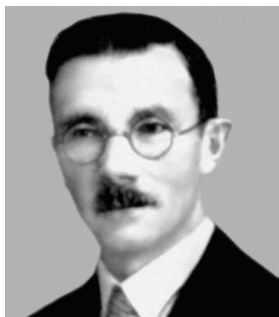
Після воєнних невдач армії УНР у листопаді 1919 р., в грудні того ж року українськими військами було здійснено блискавичний Перший Зимовий похід на східному фронті. У цей час на чолі уряду (з 6 грудня 1919 р. по 6 травня 1920 р.) стояв Ісаак Мазепа, який 27 серпня 1919 р. змінив на цій посаді Б. Мартоса²³⁵⁴. Після демісії останнього також і з поста міністра фінансів, керуючим міністерством став Аполлінарій Маршинський, який за часів УНР Центральної Ради і Гетьманату П. Скоропадського у 1918 р. очолював Департамент простих податків.

Наприкінці 1919 р. – початку 1920 р. керівництво УНР перебувало у вкрай важкому міжнародному, фінансово-економічному та військово-політичному становищі водночас. Тож задля українського прориву на дипломатичному фронті, 31 грудня 1919 р. наказом голови

²³⁵³ Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – Ч. II. – С. 193–194.

²³⁵⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 26. – Арк. 103.

Директорії та головного отамана Військ УНР С. Петлюри голові Посольства УНР у Відні (Австрія) було передано з військового фонду в розпорядження міністра закордонних справ А. Левицького 3 млн 980 тис. австрійських крон американськими доларами (за курсом), а також негайно переслано 100 тис. доларів США тому ж адресатові до Варшави, яко військової фонд²³⁵⁵.

Ісаак Мазепа

На початку ж 1920 р. величезних коштів потребували не лише державні установи, а й об'єднані війська Дієвої та Галицької Армії, що негайно було вирішено розчерком пера головним отаманом. Відтак 23 січня 1920 р. наказом С. Петлюри головноуповноваженому Уряду УНР І. Огієнку було доручено відкрити кредит в розмірі 100 млн крб. урядові УНР для державних і військових потреб²³⁵⁶.

Тоді ж перед владою УНР постало питання щодо подальших принципів ведення фінансової політики за нових військово-політичних і фінансово-економічних умов початку 1920 року. Тож у зв'язку з цим, 22 січня 1920 р. під головуванням міністра фінансів А. Маршинського і секретаря п. Богонюка було скликано засідання Фінансової комісії «по справам валютного питання» у складі: головноуповноваженого міністра уряду УНР І. Огієнка, міністра фінансів А. Маршинського, в. о. директора Кредитової канцелярії Сапицького, укрavляючого Експедицією заготовок державних паперів Данильченка, Гайдovського-Потаповича (від Міністерства фінансів), Богонюка (секретаря Комісії; від Міністерства фінансів), Клепачівського (від Центрального керівництва Державного банку), Орла (від Кам'янець-Подільського відділу Державного банку), Загорецького (від Союзбанку), Я. Вольника (від Кам'янецької міської управи), Капелюшного (від Кам'янецької повітової управи), Кабачківа і Пухкого (від Державного контролю), Лебідь-Юрчика (від Кам'янець-Подільського Українського державного університету), міського голови Кімковського та редактора «Нашого шляху» Косенка.

Засідання розпочалося з доповіді управителя Кам'янецького відділу Державного банку Орла про стан українських грошових знаків після евакуації центральних установ з Кам'янця-Подільського. Доповідач зазначив, що падіння вартості та попиту українських карбованців,

²³⁵⁵ Там само. – Спр. 13. – Арк. 18.

²³⁵⁶ Там само. – Ф. 1131. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 4.

номіналом у 250 крб, відбулося в зв'язку з розповсюдженими чутками про пограбування державного потягу з цінностями добровольцями й заходами, що намічені були вжити для запобігання подібному. «Карбованці по 250, з огляду на те, що їх випущено з банку в більшій кількості за короткий час в порівнянні з нашими – каже бесідник, – зазначалося в протоколі засідання Фінансової комісії, – зразу зустрів апатію у населення[,] особливо з буквами А. В.[,] яких найбільше пропало при розграбленню поїзда[,] і стали падати в ціні в порівнянні до карбованців купюр по 1000. Коли взяти за мірило карб. по 250[,] вартість тисячних купюр піднеслася за короткий час до 1500, а сьогодні навіть до 1700 карб.»²³⁵⁷. Тож питання щодо знецінення купюр в 250 крб свого часу було піднято у Фінансовій комісії при головноуповноваженому І. Огієнку, яка постановила вжити заходів задля підтримки їхнього курсу шляхом скупки цих номіналів на біржі (карбованцями номіналом у 1000) через відповідних агентів. Проте, на практиці таке рішення виконано не було, а натомість постановлено лиш видавати усім урядовцям належні їм кошти (в тому числі й допомогі на виїзд в райони, де купюри у 250 крб не приймалися взагалі) виключно купюрами у 1000 крб. Як наслідок, з огляду на створений лаж на тисячні купюри, кількість виїзджачих до вищезазначених районів почала стрімко зростати й, відповідно, з метою домогтися грошового обміну почалися і зловживання через підроблені документи та підписи тощо. Тож, завершуючи свою доповідь, п. Орел попрохав присутніх висловити свої міркування щодо заходів, яких слід буде вжити для підвищення курсу купюр у 250 крб, а також щодо того, як йому бути далі з виплатою грошової допомоги на виїзд 1000-ми карбованцями.

У пребігу засідання вияснилося, як зауважив міністр фінансів А. Маршинський, що розрабовано з потягу було не більше 40 млн крб, а на теренах Польщі купюри вартістю у 250 крб, мовляв, ніде не приймалися через формальну заборону (у ходу були гривні й великі номінали карбованців та купюри у 100 крб). Проте, як з'ясувалося, факт заборони 250 крб на польських теренах не відповідав дійсності, про що І. Огієнку відповіддю на запит повідомив польський командир дивізії Подільського фронту ген. Ф. Крайовський. Тож А. Маршинський мусив прохати І. Огієнка звернутися по допомогу з цього приводу до української дипломатичної місії в Варшаві. Своєю чергою представник міської управи Я. Вольник запропонував вилучити 250 крб купюри з обігу шляхом обміну їх в банках за собівартістю, уникнувши таким

²³⁵⁷ Там само. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 329. – Арк. 1.

чином розгулу спекуляції, й залишити на вільному ринку грошей лише таку їхню масу, яка потрібна для обертання дрібних грошей. На це укравляючий ЕЗДП Данильченко заперечив, вказуючи, що будь-які нові гроші завше сприймаються населенням із застереженням, проте з часом людність звикне й до 250 крб, як то було з т. зв. «лопатками». Він також додав, що навіть якщо почати здійснювати запропонований обмін із вилученням, то такий захід не матиме впливу на зміну цін, позаяк грошовий знак у 250 крб «являється тепер мірилом базарної розцінки і коли б навіть обмін зроблено, ціни на товари залишаться тіж самі»²³⁵⁸.

Проф. Х. Лебідь-Юрчик, натомість, підтримав думку щодо вилучення 250 крб з обігу, проте шляхом їхньої скупки за біржевими цінами. Таким чином, на його думку, держава зазнала б найменших втрат з огляду на невеликий розмір емісії (щонайбільше – 11,2 млн крб) й здійснила б добру операцію, що значною мірою покрила би втрати за пропалі гроші. Зі свого боку Орел заперечив, що через скупку пропадуть великі суми, адже стягнених карбованців випустити буде неможливо, що за умов грошового голоду буде не вигідно для держави. Х. Лебідь-Юрчик на це зауважив, що, підтримуючи пропозицію скупки, не мав на увазі знищення 250 крб купюру, а лише стягнення їхньої найбільшої кількості назад у банки приватним способом. З цього приводу редактор Косенко зазначив, що вилучення вказаних карбованців ні до чого не призведе, територія ж, на якій вони ходять, невелика, а тому й виникло таке перенасичення її цими купюрами. Тож, на його думку, найпростіше слід було залишити усе еволюційному порядку й очікувати, що ті карбованці поширяться на інші райони і таким чином їхньої маси стане пропорційно менше, а позаяк ціни й надалі зростатимуть, то 250 крб перетворяться на потрібну дрібну розрахункову купюру, що буде видаватися на здачу при торгівлі. Оратор вказав, що спекуляцію нівелюють випуск купюр номіналом у 1000 крб та розширення теренів ходіння 250 крб (за його відомостями вже було вивезено за межі, підконтрольні урядові УНР, в т. ч. й на підбільшовицькі, грошової маси на суму у 125 млн), а це сприятиме природному підвищенню курсу цих карбованців. Відтак доповідач не бачив доцільності у скуповлюванні грошових знаків, натомість радив взазати припинити їхній подальший випуск й, водночас, домовитися з польською владою щодо унормування між маркою, кроною і карбованцем, який був різним у різних районах. Пропозицію щодо потреби унормування курсів валют з поляками

²³⁵⁸ Там само.

підтримали також старший контролер Пухкий і міністр фінансів Маршинський.

Х. Лебідь-Юрчик, наполягаючи на формулі скупки державою 250 крб, вказав також: «Треба прийняти на увагу, що цих грошей багато пропало і Держава понесла великі втрати, які можна би покрити, використавши момент. Паніки через те не може бути ніякої, бо всі наші паперові гроші не мають ніякого забезпечення і звідна річ, що однакові векселя и пр. можуть різно розцінюватися. Коли через скупку лише частину зняти з обороту, решта через те буде мати кращий курс. Коли територія пошириться[,] стягнені карбованці буде можна випустити назад»²³⁵⁹.

Зі свого боку п. Богонюк зазначив, що вартість грошових знаків у 250 крб низька тому, що купці й торговці поза районом Кам'янця-Подільського за них товарів продавати не хочуть і з цього приводу завжди нарікають покупці на базарах. Через це населення вимагало будь-якої іншої дрібної валюти чи її сурогатів: купонів, рублів, карбованців вартістю по 10 і 100 крб тощо. У зв'язку ж тим, що дрібних купюр на ринку було вкрай обмаль, то доцільним було би, залишивши купюри у 250 крб в обігу, випускати більше дрібних купюр вартістю в 10 і 100 крб, що полегшало б розрахункові можливості 250 крб грошових знаків. Міський голова Кам'янця-Подільського Кімковський торкнувся важливості питання на які саме купюри скуповлювати 250 крб, адже якщо купувати їх лише за 1000 крб, то через те понизиться й їхній курс. Тож пропонувалося скуповлювати знецінені 250 крб за гривні. Косенко ж, взявши знов слово, запропонував три шляхи вирішення: 1) не випускати в ЕЗДП і з банків більше грошових знаків вартістю в 250 крб; 2) намагатися розповсюдити вже випущену в обіг масу 250 карбованців на ширшу територію; 3) дійти згоди з польською владою щодо курсу валют і щодо відповідних розпоряджень у цьому напрямкові.

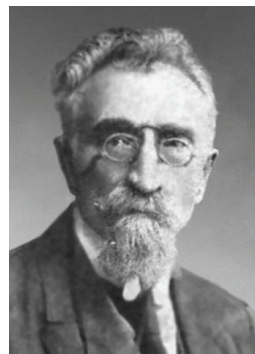
Доповнюючи вищесказане щодо торговельно-економічного життя, кам'янецький міський голова Кімковський змалював становище таким чином: «В наслідок обезцінення карбованців по 250 і зникнення по тій причині з обороту інших купюр неможливо тепер зробити ніякої зделки не кредитним товариством[,] ні місцевим самоврядуванням, бо контрагент вимагає певної категорії купюр. За відсутністю відповідних, вимаганих купюр, щоби заключити договір підприємства чи інституції примушені купувати їх на біржі. Коли контрагент вимагає

²³⁵⁹ Там само. – Арк. 1 зв.

гривень чи карбованців в 1000 вони примушені ці купюри набувати на біржі, через що піднімаються ці гроші в курсі»²³⁶⁰. Тож співбесідник заключив, що тим інституціям, які украдатимуть зробки на користь населення, необхідно надавати такі купюри, котрими можливе заключення договорів.

Управитель Кам'янецького відділу Державного банку Орел, своєю чергою, подав власні пропозиції щодо розв'язання цієї проблеми, а саме: 1) звернутися до головноуповноваженого І. Огієнка, аби вжити заходів щодо унормування курсів валют з польською владою й скасування нею заборони на прийом 250 крб в районах, зайнятих польським військом; 2) купюр у 1000 крб більше не випускати, позаяк цільне буде досягнуто, а натомість настане лиш пониження їхнього курсу; відтак варто було б скупити купюри вартістю у 250 крб, що стане в пригоді державі. Я. Вольник підтримав думку про потребу припинення випуску грошових знаків номіналом 250 крб й взагалі вилучення їх з обігу.

У підсумку міністр фінансів А. Маршинський резюмував усі пропозиції: «І. Зменшити кількість карбованців по 250 в обороті через а) скупку їх на другі купюри б) через обмін за стоимость. ІІ. Пропозиція карбованців 250 з обороту не винимати, а залишити все духові часу, припинивши поки випуск нових з банків і експедиції. Крім цих є ще одна пропозиція. Карбованці по 250 в обігу залишити, а випускати по при них більше дрібних купюр. З огляду на це, що питання це досить складне і що його раз на завсігда через даних обставин вирішити не можна і прийняти сразу одну чи другу міру зроблених пропозицій як голова на голосування не давав. Потреба змінюється з часом і на гадку промовця кожна з цих думок належить взяти на увагу[,] особливо Кредітовій Канцелярії і прибігати до відповідних мір[,] які будуть найбільше підходящими. [...] Питання з видаванням підмоги на виїзд тисячними карбованцями залишити для особистого обговорення з управителем Держ. Банку п. Орлом»²³⁶¹.

*Аполлінарій
Маршинський*

ЕЗДП продовжувала інтенсивно друкувати паперові грошові знаки. Згідно її відомості про здані грошові знаки Держскарбниці до банків та інституцій за час від 23 грудня 1917 р. по 9 лютого 1920 р.,

²³⁶⁰ Там само. – Арк. 3.

²³⁶¹ Там само.

Експедицією заготовок державних паперів на початок лютого 1920 р. загалом було передано Київській конторі Держбанку, а також до Вінницького, евакуаційного і Кам'янець-Подільського відділів Державного банку 6 млрд 813 млн 106 тис. 495 гривень. На 29 березня 1920 р. було здано вже 7 млрд 470 млн 090 тис. 295 грн, а до 28 квітня того ж року до цієї суми було додано ще 8 млн 860 тис. гривень²³⁶².

Гроші ці витрачалися не лише безпосередньо на військові, адміністративні та урядові потреби, але й надавалися у позики різним господарчим, торговельним, кооперативним, ощадним товариствам та закладам. Умовою і метою надання таких кредитів було оживлення господарського життя в країні й налагодження різноманітного постачання для потреб війська. Так, наприклад, 5 квітня 1920 р. правління Вінницького Районного сільсько-господарського кооперативного союзу «Господарсоюз» в особі його співробітника К. Я. Луценка видало Кредитовій канцелярії Міністерства фінансів УНР зобов'язання на отримання короткотермінової позички в сумі 20 млн грн на поширення своїх операцій, а саме: організації різних підприємств, постачання Армії УНР і покупки краму за кордоном, терміном на 5 років під 6% річних. Погашення суми позички мало б здійснюватися щорічно 31 грудня по 20% від одержаних грошей і т. д.²³⁶³

Подібну позику, але у 6 млн грн, 6 жовтня 1920 р. отримав в особі уповноваженого Я. А. Грабіва й Український народний кооперативний банк. І хоча в текстах подібних «Зобов'язань» окремим пунктом зазначалося, що «Міністерство Фінансів та Міністерство Народного Господарства стежать за витраченням коштів, які одержані в позичку по цьому зобов'язанню, при чому Міністерство Фінансів має право робити ревізії всіх операцій... через осіб, котрі будуть ним призначені»²³⁶⁴, все ж на той час подібної можливості фінансове відомство УНР через відомі військово-політичні обставини здійснити не було спроможне. Практично значимої користі від подібних кредитів отримати державі не вдалося через неспроможність влади контролювати ступінь і спрямованість витрат цих коштів, а також у зв'язку з непевністю становища самої влади Директорії та уряду УНР.

Вступивши з українсько-польським військом на терени Наддніпрянщини (9 травня 1920 р. на Хрещатику у Києві відбувся спільний парад польсько-українських військ), тимчасово виконуючий обов'язки губерніяльного комісара Київщини Б. Преснухин

²³⁶² Там само. – Спр. 15. – Арк. 24–24 зв.

²³⁶³ Там само.

²³⁶⁴ Там само. – Арк. 27–27 зв.

Польські війська у парадному марші на Хрещатику (8 травня 1920 р., Київ)

12 травня оприлюднив у Києві для широкого загалу постанову, яка мала врегулювати грошовий обіг на підконтрольній владі Директорії території. У ній, зокрема, вказувалося, що відтоді обов'язковими для приймання грошовими знаками визнавалися карбованці і гривні усіх випусків (окрім 10 крб, що були випущені радянською владою), білети української Держскарбниці, польські грошові знаки, а також окремі російські гроші, а саме: усі купюри т. зв. «миколаївських», номінали у 250 та 1000 руб. «думських», 5% короткотермінові зобов'язання Госказначейства, білети Госказначейства (серії) за курсом в 1 руб. = 2 грн = 1 крб., т. зв. «керенки» вартістю у 20 та 40 руб. (за курсом 50 крб = 100 руб.) та радянські гроші у якості розмінних знаків з розрахунку, що 5 крб = 100 рублям. Радянські розрахункові знаки вартістю у 1000 руб. (ті, що були з написом на них на чотирьох мовах), 60, 30 та 15 руб., а також т. зв. «метелики» (грошові знаки в 3, 2 та 1 руб.) визнавалися не обов'язковими для прийому на підконтрольній урядові УНР території. Б. Преснухин також застерігав, що за порушення цієї постанови та за спекуляцію грошовими знаками «винні відповідатимуть по законам військового часу»²³⁶⁵.

13 травня у Києві відкрилися банки для прийому грошей у населення, а валютною одиницею було визначено український карбованець²³⁶⁶. Вже наступного дня (14 травня) своїм розпорядженням Головна ставка польської армії у Києві встановила, що 1 польська марка дорівнюватиме 5 карбованцям, або ж 10 гривням²³⁶⁷. Тим часом, 15 травня на Волині головним комісаром уряду УНР К. Лоським було відновлено чинність постанови уряду УНР про шкіряну монополію (спосіб використання шкір для потреб армії, промисловості та населення встановлювався районним комітетом з шкіряних справ)²³⁶⁸.

17 травня Рада народних міністрів УНР ухвалила Постанову про анулювання на території України чинності всіх законів і декретів

²³⁶⁵ Там само. – Спр. 7. – Арк. 15; Громадське слово. – 1920. – 12 травня.

²³⁶⁶ Громадське слово. – 1920. – 15 травня.

²³⁶⁷ Там само. – 18 травня.

²³⁶⁸ Вістник Волинського Губерніяльного Комісара. – 1920. – 18 травня. – Ч. 6. – С. 1.

як т. зв. совітського українського, так і совітського російського урядів і про відновлення чинності законів УНР²³⁶⁹. Своєю чергою, того ж дня (17 травня) керуючий Міністерством фінансів А. Маршинський від імені Ради народних міністрів конкретизував порядок грошового обігу в УНР офіційним урядовим повідомлення «Про гроші». Ним Міністерство фінансів доводило до відома громадян, що законними грошовими знаками в УНР визнавалися тільки гроші, випущені українським урядом, а саме: кредитові білети (гривні) вартістю в 2000, 1000, 500, 100, 10 та 2 грн, знаки Держскарбниці (карбованці) вартістю в 1000, 250, 100, 50 (окрім 50 крб під серією АО 210, 211, 212 і вище, кліше для друку яких було захоплено свого часу Добровольчою армією), 25 та 10 крб, розмінний знак Держскарбниці вартістю 5 грн, розмінні марки номіналами в 50, 40, 30, 20 та 10 шагів, 3,6% білети (серії) Держскарбниці вартістю в 1000, 200, 100 та 50 грн, а також купони минулих випусків зазначених 3,6% білетів. Крім того, тимчасово залишалися обов'язковими до приймання: російські розмінні марки старого зразку номіналами в 1, 2, 3, 10, 15 та 20 коп., російські бони вартістю в 1, 2, 3, 5 та 50 копійок.

Ніякі інші російські грошові знаки (ні царські, ні часів Тимчасового уряду, ні радянські, ані денікінські), німецькі, австрійські чи будь-які інші чужоземні, зазначалося в урядовому повідомленні, «не обов'язкові для приймання і не будуть братися в урядових Скарбницях і Касах ні для яких оплат»²³⁷⁰. Проте, іноземні грошові знаки могли купуватися та продаватися в Держбанку та в його відділах за цінами й на умовах, визначених міністром фінансів (так, наприклад, тимчасово польські марки мали обіг за курсом 1 марка = 5 крб).

Як вже згадувалося, знаки Держскарбниці номіналом в 50 крб під серією АО 210, 211, 212 і вище були не дійсними в УНР. То були де-юре фальшиві знаки української Держскарбниці, що незаконно випускалися владою А. Денікіна в Одесі після захоплення Добровольчою армією друкарні Є. Фесенка, в якій друкувалися купюри цього номіналу офіційною українською владою (за УНР Центральної Ради та Гетьманату) у 1918 році. Усі ж видані до того часу представниками влади, як цивільної, так і військової постанови в справі обігу грошових знаків з виданням вказаного повідомлення касувалися.

Цим повідомленням явно окреслювалася номінальна ширина різновидів національних паперових грошових знаків на середину

²³⁶⁹ Вістник державних законів для всіх земель Української Народньої Республіки. – 1920. – 1 листопада. – Вип. 1. – Ч. 19; Громадське слово. – 1920. – 27 травня.

²³⁷⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 40.

1920 року. Залишення в обігу російських розмінних марок в 1, 2, 3, 10, 15 та 20 коп. старого зразку і російських бон в 1, 2, 3, 5 та 50 коп. свідчить про гостру нестачу як в обігу, так і в урядовому розпорядженні дрібних грошових знаків, а легалізацію польських марок зумовили військово-політичні обставини в яких опинилася УНР після листопада 1919 року.

Крім того, 17 червня 1920 р. у Вінниці на засіданні Ради народних міністрів під головуванням І. Мазепи, поміж іншого, було заслухано доповідь міністра народного господарства про фінансування польської армії в Україні згідно з умовами військової конвенції від 24 квітня. За її підсумками, урядом було дозволено міністрові фінансів продати польському урядові до 500 тис. пудів цукру за цінами, не нижче призначених для внутрішнього ринку, з метою покриття витрат з харчування польських військ, що перебували на українській території²³⁷¹.

20 травня на засіданні Ради народних міністрів І. Мазепа озвучив доповідь при демісію його уряду²³⁷², який все ж ще встиг 22 травня встановити новий тимчасовий розпис платні для службовців Дієвої Армії УНР, асигнувати 20 млн крб на видатки з відновлення та організації адміністративної влади на місцях й підвищити ставки гербової оплати²³⁷³, а також розглянути 24 травня законопроект про надзвичайний одноразовий податок²³⁷⁴, який було ухвалено цим же урядом наступного дня у Вінниці²³⁷⁵.

В'ячеслав
Прокопович

26 травня 1920 р. Раду народних міністрів УНР очолив новий прем'єр В. Прокопович, однак ситуація на фронті невдовзі вкотре змінилася не на користь українського війська. Влітку уряд Республіки знов змушений був разом з відступаючою армією повернути у західному напрямі. У цей час тимчасово керуючим Міністерством фінансів залишався А. Маршинський. Невдовзі, 17 червня Директорією міністром фінансів було призначено Христофора Барановського²³⁷⁶, який свого часу у 1917 р. очолював подібне відомство в Генеральному секретаріаті Центральної Ради.

²³⁷¹ Там само. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 367. – Арк. 7–7 зв.

²³⁷² Там само. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 14.

²³⁷³ Там само. – Арк. 16–16 зв.

²³⁷⁴ Там само. – Арк. 18–18 зв.

²³⁷⁵ Там само. – Ф. 1065. – Оп. 2. – Спр. 10. – Арк. 16–16 зв.

²³⁷⁶ Петлюра С. Статті, листи, документи. – Т. III. – К., 1999. – С. 220–221.

Тим часом уряд все ще працював у Вінниці під головуванням І. Мазепи й 27 травня на своєму засіданні вніс зміни у ставки внутрішнього поштово-телеграфного тарифу²³⁷⁷. Новий прем'єр-міністр В. Прокопович провів засідання уряду 31 травня, на якому було ухвалено створити комісію для редагування тексту декларації від Ради народних міністрів УНР²³⁷⁸, а вже наступного дня було затверджено постанову про надзвичайний одноразовий податок на землю, нерухоме майно, капітали, зарплатні²³⁷⁹.

Врешті, 2 червня новий уряд на чолі з В. Прокоповичем виступив зі своєю Декларацією, в якій виклав власну програму. Зокрема було обіцяно: скликати передпарламент, створити сильну армію, відкрити простір приватній ініціативі для відновлення народного господарства, підтримувати кооперацію, унормувати податки, дбати про школу і культуру, забезпечити робітникам 8-годинний робочий день, вирішити земельне питання на користь селянства, а в зовнішній політиці спиратися на союз з Польщею²³⁸⁰.

6 червня у Вінниці уряд схвалив Статут про державний податок з прилюдних вистав і забав²³⁸¹, а у Кам'янці-Подільському на засіданні іншої частини уряду на чолі з його головноуповноваженим І. Огієнком було ухвалено постанову про зміну твердої ціни на цукор та внесення міністра фінансів про передчасну видачу платні урядовцям центральних державних установ з огляду на можливий переїзд до Вінниці²³⁸². 8 червня, коли Директорія затвердила Закон «Про підвищення ставок гербової оплати»²³⁸³, на засіданні Ради народних міністрів УНР було вирішено спішно евакуювати того ж дня уряд і центральні державні установи до Жмеринки²³⁸⁴. Невдовзі, 11 червня вже на ст. Жмеринка на засіданні Ради народних міністрів було визнано за необхідне відновити діяльність установ Міністерства фінансів – Державного банку, Державної скарбниці та Фінансової комісії²³⁸⁵. Утім, часу на подібну роботу не залишалось, позаяк вже 14 червня на урядовому засіданні постало питання про евакуацію Ради народних міністрів зі ст. Жмеринка до

²³⁷⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 21–21 зв.

²³⁷⁸ Там само. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 367. – Арк. 23.

²³⁷⁹ Україна. – 1920. – 6 червня.

²³⁸⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 37–37 зв.; Громадське слово. – 1920. – 4 червня; Україна. – 1920. – 3 червня.

²³⁸¹ ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 29.

²³⁸² Там само. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 367. – Арк. 4.

²³⁸³ Там само. – Ф. 1062. – Оп. 2. – Спр. 38. – Арк. 2–2 зв.

²³⁸⁴ Там само. – Ф. 1065. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 52; – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 32; Шухевич С. Споми́ни. – С. V. – Львів, 1929. – С. 111.

²³⁸⁵ Там само. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 34.

Проскурова²³⁸⁶. 16 червня уряд перебував вже у Проскуріві, де було заслухано доповідь київського губерніяльного комісара Б. Преснухіна про зловживання у київській прокуратурі, київському карно-розшуковому відділі та контррозвідці при штабі 6-ї дивізії та після одержання доповіді міністра народного господарства про поведження польської влади з торговельно-економічною місією, вирішено подати протест польській владі²³⁸⁷, а вже наступного дня міністри ухвалили евакуювати урядовців, які тоді ще перебували у Старокостянтинові, до Кам'янця-Подільського²³⁸⁸.

Проте, ще перебуваючи у Проскуріві, Рада народних міністрів заслухала 18 червня 1920 р. доповідь міністра фінансів Х. Барановського про фінансове становище УНР та негайні заходи щодо його поліпшення, а саме про необхідність здійснити:

- короткострокову позичку в Польщі на суму до 1 млрд польських марок;
- довгострокову позичку за кордоном у 2 млрд французьких франків на видатки по земельній реформі;
- продаж від імені уряду державних, міських та інших націоналізованих земель;
- залучення іноземного капіталу для відбудови промисловості;
- створення спеціального емісійного банку для випуску банкнот з метою заміни ними тогочасних паперових грошей.

Уряд схвалив вищезазначені проекти Х. Барановського, попри протести І. Мазепи та Й. Безручка, які апелювали, що такі пропозиції суперечать офіційній декларації від 3 червня²³⁸⁹. Проте, усі ці наміри виявляться ефемерними, і не лише через катастрофічний військово-політичний стан Республіки, а й завдяки дискредитації її державної влади в Європі на тлі численних зловживань окремих представників українських дипломатичних посольств і місій УНР, про що йтиметься нижче, факти чого поставили перед урядом 21 червня потребу доручити міністрові фінансів здійснити перевірку їхніх грошових фондів²³⁹⁰.

23 червня 1920 р. у Проскуріві Радою народних міністрів було прийнято остаточне рішення евакуювати центральні державні установи УНР до Кам'янця-Подільського²³⁹¹, де уряд провів своє чергове

²³⁸⁶ Там само. – Арк. 38.

²³⁸⁷ Там само. – Арк. 39.

²³⁸⁸ Там само. – Ф. 1065. – Оп. 2. – Спр. 48. – Арк. 34.

²³⁸⁹ Там само. – Спр. 7. – Арк. 64–64 зв.; *Мазепа І. Україна в огні й бурі революції.* – С. 419–420.

²³⁹⁰ Там само. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 44–44 зв.

²³⁹¹ Там само. – Арк. 46.

засідання вже 28 червня²³⁹². У столиці Поділля було ухвалено асигнувати 40 млн грн на фінансування цукроварень для проведення кампанії 1920 р. (30 червня)²³⁹³, заслухано доповідь міністра народного господарства про уповноваження голові закупівельної комісії в Варшаві І. Феценко-Чопівському, якому було надано право розпоряджатися кредитами усіх закупівельних комісій закордоном та коштами, що одержав для державних закупівель «Оцукс» (2 липня)²³⁹⁴, а також доповідь міністра фінансів про штати Комісії по заготовленню грошових знаків в м. Варшаві і про асигнування 36 млн 555 тис. польських марок на закупку майна та матеріалів для Експедиції заготовок державних паперів (8 липня)²³⁹⁵. Невдовзі Рада народних міністрів перебралася до Станіславова, де вже 12 липня було вирішено вважати за доцільне евакуювати уряд УНР за межі Східної Галичини та за необхідне постійного перебування міністрів при Армії Республіки²³⁹⁶. Тим паче, що цього вимагала місцева польська влада, яка вночі з 15 липня здійснила арешт міністрів УНР з метою їх насильницької евакуації вглиб Польщі й о 9-й годині ранку українських урядовців під посиленим конвоєм було відправлено до Тарнова²³⁹⁷. 17 липня на ст. Ряшів урядовці заслухали доповіді щодо позички від польського уряду на суму до 500 млн польських марок та про становище Експедиції заготовок державних паперів в Варшаві²³⁹⁸, а вже на другий день уряд УНР було привезено до Польщі у Тарнов (Тарнув). Проте й в екзилі уряд не залишав роботу у фінансовому напрямку, сподіваючись на повернення в Україну. Так, 1 серпня 1920 р. у Варшаві Рада народних міністрів ухвалила проект договору між УНР і Кубанським краєм (договір було підписано 7 серпня 1920 р.), проект ноти до держав і народів світу, а також було уповноважено голову торговельно-економічній місії в Польщі І. Феценко-Чопівського підписати договір згідно з проектом умови між польським Міністерством скарбу та урядом УНР про друкування українських грошей в польських графічних закладах²³⁹⁹. 9 серпня 1920 р. було заключено польсько-українську угоду про позику урядові УНР 25 млн польських марок на покриття видатків цивільної адміністрації²⁴⁰⁰.

²³⁹² Там само. – Арк. 49.

²³⁹³ Там само. – Арк. 51.

²³⁹⁴ Там само. – Ф. 1092. – Оп. 2. – Спр. 367. – Арк. 50–50 зв.

²³⁹⁵ Там само. – Арк. 54–54 зв.

²³⁹⁶ Там само. – Арк. 59.

²³⁹⁷ Там само. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 604. – Арк. 3–3 зв.

²³⁹⁸ Там само. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 75; Україна. – 1920. – 7 серпня.

²³⁹⁹ Там само. – Ф. 1065. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 8–8 зв.

²⁴⁰⁰ Там само. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 356. – Арк. 6–7.

Перебуваючи майже у постійних переїздах зі ставки у ставку після залишення Києва, Міністерству фінансів залишалося лише намагатися визначати і контролювати грошовий обіг у певній на той чи інший час місцевості, яка знаходилася під контролем військ УНР і в залежності від поточних обставин²⁴⁰¹.

Члени Директорії УНР: А. Макаренко, Ф. Швець та С. Петлюра. (Кам'янець-Подільський, внутрішнє подвір'я резиденції Директорії, червень 1919 р.)

У серпні 1920 р. у черговому «Оповідненні» Міністерства фінансів УНР новий міністр знов

нагадував громадянам, що законними грошовими одиницями в Україні урядом визнавалися гривня й карбованець. Виключно в цій валюті мали сплачуватися державні податки і прийматися усілякі виплати до державної скарбниці та до інших державних установ. В українській валюті повинні були складатися усі офіційні акти з купівлі та продажу товарів і майна.

При цьому, на території Республіки не заборонялися вільні купівля та продаж будь-якої чужоземної валюти «по вільній згоді між покупцем і продавцем і по вільно ними встановленій ціні»²⁴⁰². Банківським установам не заборонялося приймати на збереження від громадян усіляку чужоземну валюту, проте в жодному разі її не можна було приймати не на вклади й не на поточні рахунки. Вивозити ж іноземні гроші без окремого дозволу можна було не більше за 1000 грошових одиниць тієї прикордонної з УНР держави, до якої ця особа виїздила. На вивіз більших сум слід було отримати дозвіл від Кредитової канцелярії Міністерства фінансів. У випадкові ж, коли такого дозволу у перевізника грошей не було, то на кордоні лишок від однієї тисячі мав відбиратися, а потім віддавався назад власникові, коли він повертався б назад в Україну.

²⁴⁰¹ Міністерство фінансів у січні 1919 р. перебувало у Києві, в лютому 1919 р. – у Вінниці, у квітні 1919 р. – у Рівному, в листопаді 1919 р. та в січні–травні 1920 р. – в Кам'янці-Подільському, в червні 1920 р. – у Вінниці, в липні–вересні 1920 р. – знов у Кам'янці-Подільському та у Польщі в Тарнові, у вересні–жовтні 1920 р. – у Станіславові, після чого було евакуйовано знов до Польщі. При цьому окремі міністерські підрозділи (департаменти), траплялося, перебували у різних місцях через військово-політичні обставини (як, наприклад, Департамент простих податків – в Коломиї, а потім – в Радивиліві, а Департамент митних зборів – у Вінниці, потім – у на ст. Волочиськ і пізніше – до Радивилова) [Гетрук О. Міністерство фінансів УНР (за документами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України) // Архіви України. – 2009. – № 5. – С. 86].

²⁴⁰² ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 51.

Міністерство фінансів, в особі його голови Х. Барановського, також повідомляло, що усі філії Держбанку і приватних банківських установ, котрі були націоналізовані радянською владою під час окупації території УНР, після вигнання більшовиків не могли розпочати своїх операцій до особливого розпорядження, яке планувалося видати «після обрахунку грошових відносин між цими установами й Державою»²⁴⁰³.

*Христофор
Барановський*

Влітку 1920 р. через невдачі на фронтах інституції та заклади Міністерства фінансів (на той час у складі Міністерства номінально числилося 12 департаментів²⁴⁰⁴) самі вже змушені були перебиратися за кордон УНР. Евакуація їх тривала практично безупинно. У травні 1920 р. розпочав останній свій ланцюг переїздок Український Державний банк. Прибувши до Вінниці в червні, він знову повернувся до Кам'янця-Подільського, а звідти попрямував до Тарнова. З Тарнова шлях знов обернувся на схід до Тисмениці, далі у гори – до Делятина, звідки було повернуто до Станіслава (нині Івано-Франківськ), а в жовтні – повернення до Кам'янця-Подільського. У липні 1920 р. директор Державного банку К. Клепачівський супроводив евакуацію майна Банку (188 скринь із грошми та кілька з архівом) до Ченстохова. Там Державний банк УНР одержав приміщення колишнього відділу російського Госбанку і після відповідної інвентаризації майна все воно було розташовано у трьох великих залах на третьому поверсі колишньої фабрики фіранок. У 1932 р. майно Держбанку було перевезено до нового будинку по вул. *Aleje Wolności*, 68. 16 серпня 1944 р. німці завантажили скрині Державного банку до автомобілів і вивезли у невідомому напрямкові²⁴⁰⁵. У липні 1920 р. евакуювалася до Ченстохова й Державна скарбниця, звідки одразу ж була переправлена до Тарнова, де перебував уряд УНР. У Тарнові Держскарбниця працювала на чолі з Савлуцьким²⁴⁰⁶.

У кінці червня 1920 р. евакуацію розпочала й Експедиція заготовок державних паперів. ЕЗДП на той час мала досить солідний структурний склад, до якого належали наступні підрозділи: загальна канцелярія, головна бухгалтерія, матеріальний відділ, ексекторська частина, ремонтно-механічний відділ, технічно-друкарський відділ

²⁴⁰³ Там само.

²⁴⁰⁴ *Стахів М.* Україна в добі Директорії УНР. – Т. 7. – Скрантон, 1966. – С. 61.

²⁴⁰⁵ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 178, 180.

²⁴⁰⁶ Там само. – С. 181.

(друкарська та літографська майстерні), лічильно-сортувальний відділ (різальний відділ), лічильно-сортувальний відділ першої (друкарської) майстерні, лічильно-сортувальний відділ другої (літографської) майстерні, бухгалтерія, комода цінностей, канцелярія, шпиталь, церква, охорона²⁴⁰⁷, а також дві філії – Кам'янецька та Варшавська. Ці філії де-юре були створені міністром фінансів з уповноваження Ради народних міністрів від 19 грудня 1920 р.²⁴⁰⁸, проте Кам'янецька філія утворилася раніше, з переїздом урядових інституцій до столиці Поділля, де від 20 травня 1920 р. ЕЗДП почала друкувати грошові знаки, цінні та державні папери УНР. Формально ж Кам'янецьку філію ЕЗДП було створено 12 листопада 1920 р.²⁴⁰⁹ Функціонувала вона на підставі окремого Положення «Про Кам'янецьку філію ЕЗДП» від 13 жовтня 1920 р. і підпорядковувалася управителю ЕЗДП та керувалася спеціальною комісією з трьох осіб²⁴¹⁰.

За час перебування у Києві (від 23 грудня 1918 р. до 26 січня 1919 р.) ЕЗДП виготовила грошових знаків на суму 4 млрд 997 млн 349 тис. 300 грн, а її відділення в Одесі за майже такий же час – 1 млрд 620 млн 950 тис. грн. Усі ці кошти було доставлено, відповідно, до Київської та Одеської контор Українського Державного банку. Ще бл. 7 млрд грн ЕЗДП надрукувала до кінця червня 1920 р. й передала до відділу Державного банку у Кам'янці-Подільському²⁴¹¹.

У липні 1920 р. Експедиція заготовок державних паперів виїхала з Кам'янця-Подільського. Біля с. Окопи святої Трійці її працівники разом з майном ЕЗДП переправилися через р. Збруч і вступили до галицького Поділля. Надалі два тижні транспорт просувався до Дністра і біля с. Городенка паромом переправився на правий (підвладний полякам) берег річки. На лівому березі Дністра протягом всього шляху працівники Експедиції розплачувалися з населенням українськими грішми, але на його правому березі гроші УНР вже не мали платничої сили (Західна Область УНР вже рік як була окупована польськими військами). З Городенки польська адміністрація перевезла українців залізницею через Коломию до Станіславова, де вагони з майном і працівниками ЕЗДП було затримано ще на тиждень. У Станіславові ЕЗДП перебувала від 20 березня 1919 р. до 25 травня того ж року²⁴¹². Далі шлях ЕЗДП проліг до Надвірної й через Станіславів та Стрий – до

²⁴⁰⁷ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 1. – Спр. 194. – Арк. 19–20 зв.

²⁴⁰⁸ Там само. – Оп. 2. – Спр. 274. – Арк. 1.

²⁴⁰⁹ Там само. – Оп. 5. – Спр. 523. – Арк. 16.

²⁴¹⁰ Там само. – Арк. 16, 3.

²⁴¹¹ Там само. – Спр. 853. – Арк. 43–45.

²⁴¹² Там само. – Оп. 1. – Спр. 69 д. – Арк. 7; – Спр. 73. – Арк. 15.

Тарнова, що у Краківському воєводстві. Потяг з українською Експедицією прибув до Тарнова в серпні 1920 р. під час шкільних канікул і тому прибулих розмістили у вільній спортивній залі однієї з гімназій. Частина ж Кам'янецької філії зрештою опинилася у Ченстохові у складі 9 працівників²⁴¹³, яких було звільнено 16 вересня 1921 р., а філію ліквідовано²⁴¹⁴.

Інша частина ЕЗДП, а саме друкарський її відділ на чолі зі своїм керівником Є. Федосіївим не евакуювався разом з рештою транспорту, а прибув до Варшави у вересні 1920 р. і там відновив свою працю. Ним було винайнято в місті (на вул. Лешно, 112) мале крило у «Поліграфічних закладах Страшевичуф» і продовжено виготовлення грошових знаків номіналом у 1000 крб. Саме на цій базі з метою організації друкування грошових знаків УНР й було формально створено Варшавську філію ЕЗДП, яка тісно взаємодіяла з Міністерством фінансів Польщі та приватними польськими друкарнями. Вже в липні–жовтні 1920 р. спеціальна Комісія завершила улаштування друкування та прийому грошових знаків у Варшаві, а 1 жовтня 1920 р. було створено Варшавську філію ЕЗДП, яка діяла на підставі положення, затвердженого 10 жовтня 1920 р.²⁴¹⁵ Відомо також, що 21 квітня 1921 р. Комісія з управління справами Варшавської філії ЕЗДП орендувала дев'ять рамових нумераторів для нумерування українських купюр у польської друкарні П. Ласкауера²⁴¹⁶. 16 червня 1921 р., згідно з наказом керуючого Міністерством фінансів, було створено єдину Експедицію заготівлі державних паперів, основою для якої стала Комісія з управління справами Варшавської філії ЕЗДП²⁴¹⁷, проте вже 27 жовтня (у зв'язку зі скороченням штату) справи ЕЗДП передали до Кредитової канцелярії²⁴¹⁸. Експедиція заготовок державних паперів Міністерства фінансів УНР припинила своє існування²⁴¹⁹. 21 січня 1922 р. майно ЕЗДП та Державного банку було виставлено на продаж відповідною державною Комісією²⁴²⁰.

15 жовтня у Кам'янці-Подільському уряд В. Прокоповича пішов у відставку, новий його склад очолив А. Лівіцький, який перебував на цій посаді і з переїздом Ради народних міністрів у Тарнов до березня

²⁴¹³ Там само. – Оп. 5. – Спр. 523. – Арк. 42.

²⁴¹⁴ Там само. – Спр. 387. – Арк. 20.

²⁴¹⁵ Там само. – Оп. 6. – Спр. 5. – Арк. 2, 3.

²⁴¹⁶ Там само. – Оп. 5. – Спр. 466. – Арк. 56, 56 зв.

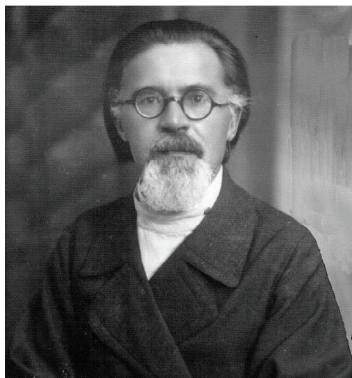
²⁴¹⁷ Там само. – Спр. 523. – Арк. 41.

²⁴¹⁸ Там само. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 46 зв.

²⁴¹⁹ *Гнатишак М.* Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 194; ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 550.

²⁴²⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 53.

1921 року²⁴²¹. Тимчасового керуючого Міністерством фінансів Гайдовського-Потаповича замінив Петро Відибіда (Руденко).

Петро Відибіда (Руденко)

Останнім з них у жовтні 1920 р., незадовго до нових невдач війська УНР на фронті, було видано чергове повідомлення Міністерства фінансів про визначення грошового обігу на терені, що контролювався українською владою. У відповідному Оповіщенні № 748 «Про гроші» від 22 жовтня 1920 р. зазначалося, що на підставі законів від 13 листопада 1918 р. та від 6 січня 1919 р. законними грошовими знаками в Україні визнавалися тільки гроші, які були випущені урядом УНР, а саме: кредитові білети вартістю в 2000, 1000, 500, 100, 10 та 2 грн, знаки Держскарбниці у 1000, 250, 100, 50, 25 та 10 крб, розмінний знак Держскарбниці у 5 грн, розмінні марки по 50, 40, 30, 20 та 10 шагів, 3,6% білети (серії) Держскарбниці в 1000, 200, 100 та 50 грн (з поточним купоном), а також купони від минулих термінів вищевказаних 3,6% білетів (серій).

Із зазначених легальних знаків Держскарбниці вартістю в 50 та 10 крб окремі випуски вважалися недійсними. Так, фальшивими і тому недійсними були знаки Держскарбниці в 50 крб з номерами АО 210, 211, 212 і вище, позаяк вони нелегально друкувалися денікінцями з захопленого свого часу в Одесі відповідного українського кліше. Вважалися фальшивими і тому недійсними також і знаки Держскарбниці номіналом у 10 крб, що були випущені більшовиками (ці фальшиві 10 крб відрізнялися від дійсних більш червоним кольором, а також ще й тим, що на більшовицьких купюрах номер було надруковано двічі вздовж знаку, а на українських – один раз з лівого боку поперек).

Жодні інші грошові знаки не могли прийматися Державною скарбницею та різними урядовими касами й оголошувалися не обов'язковими до прийому між приватними особами та установами. Попри це, інші грошові знаки (царські, російські, радянські, іноземні тощо) все ж могли купуватися і продаватися в скарбницях за цінами, додатково визначеними Міністерством фінансів. У приватному обігу чужоземні гроші дозволялося купувати і продавати за вільними цінами. Банківським установами не заборонялося приймати від громадян

²⁴²¹ За законом від 12 листопада 1920 р. А. Лівіцького було визнано наступником С. Петлюри. Після вбивства С. Петлюри у Парижі 25 травня 1926 р. він став президентом УНР в екзилі.

будь-яку іноземну валюту на збереження, проте заборонялося приймати її на поточні рахунки та внески.

Всі ж офіційні акти з купівлі та продажу майна, обрахунки зборів, видач і взагалі усіх договорів повинні були укладатися винятково в українській валюті, а попередні акти, видані представниками як військової, так і цивільної влади в справі обігу грошових знаків скасовувалися²⁴²².

Водночас урядом УНР було ухвалено постанову, затверджену 23 вересня 1920 р. головою Директорії С. Петлюрою, про збільшення випуску кредитових білетів і знаків Держскарбниці до 20 млрд грн. Таким чином емісійне право Міністерства фінансів зросло від попередніх 15 млрд грн ще на 5 млрд грн²⁴²³.

Утім, чи було це право емісії грошових знаків фактично використано і в якому обсязі? Як повідомляв 5 квітня 1921 р. керуючого Міністерством фінансів директор Кредитової канцелярії Міністерства К. Клепачівський, «ні в Кредитовій Канцелярії ні в Державному Банкові, з причин евакуації, а з окрема Проскурівської катастрофи в листопаді 1919 року і залишення архівів в Києві, точних даних немає»²⁴²⁴. Та все ж він припускав, що приблизна сума емісії становила 20 млрд 044 млн 514 тис. 376 гривень²⁴²⁵.

Проте, прагнучи встановити достовірну суму української емісії, Державний банк ще у травні 1920 р. звернувся по допомогу у цій справі до свого колишнього директора В. Ігнатовича, який на тоді перебував у Києві й міг одержати деякі потрібні відомості з Київської контори Держбанку. В. Ігнатович надав інформацію, що сума випущених до обігу кредитових білетів, знаків Держскарбниці та розмінних марок складалася (подається з коментарями К. Клепачівського та зі збереженням правопису):

«1/ З випущених до обігу Відділом Кредитових білетів Центрального Керування, які показані по балансу Київської Контори Державного Банку на 15 травня 1920 року.

УВАГА. У тім числі мабуть маютья грошові знаки українських зразків, випущені до обігу Світською та Добровольческою владами, які можуть бути невизнані, як це зроблено відносно знаків Державної Скарбниці А. О. серії 210 і вище по 50 карб.

2/ з евакуйованих з Києва в січні 1919 року і випущених до обігу евакуаційним відділом з розмінного капіталу.

²⁴²² ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 6. – Арк. 15; – Спр. 7. – Арк. 54.

²⁴²³ Там само. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 91.

²⁴²⁴ Там само. – Арк. 69 зв.

²⁴²⁵ Там само. – Спр. 832. – Арк. 4–7.

3/ З випущеного до обігу розмінного капіталу евакуйованого з лівобережних інституцій Державного Банку.

УВАГА. Випуск до обігу робився через посередництво Вінницького Відділу Державного Банку.

4/ З суми кредитових білетів та розмінних марок покрадених з експедиції заготовок державних паперів.

5/ З суми кредитових білетів та розмінних марок, переданих експедицією заготовок державних паперів, як до Вінницького Відділу так і до евакуаційного відділу з менту евакуації з Києва, які перераховані з розмінного в оборотний капітал.

6/ З суми розмінного капіталу та кредитових білетів покрадених під час Проскурівської катастрофи.

7/ З суми кредитових білетів одержаних з Берліну аеропланами, а також тих, які видані з "Reichsdrukerei" і пропали в дорозі.

8/ з 30 мільонів гривень одержаних правобережними залізницями з евакуйованого з лівобережних інституцій Д[ержавного] Б[анку] розмінного капіталу.

9/ З 20 мільонів гривень, одержаних таким же шляхом /п. 8/ штабом Балбачана.

10/ З 2-х мільонів гривень (?) які видані в Берліні державній капелі.

11/ З 10 мільонів гривень, які одержані Урядом Української Народної Республіки безпосередньо з експедиції заготовок державних паперів.

12/ До одержаної таким чином суми треба додати: а/ ті перечислення з розмінного капіталу в оборотній, повідомлення про які не одержано Центральним Керуванням з лівобережних інституцій Державного Банку та Одеської Контори, й б/ тієї частини розмінного капіталу /в гривнях/, яка малася в лівобережних інституціях Державного Банку після захвату їх совітською та добровольческою владами»²⁴²⁶.

Крім того, до цих емісій слід ще додати також: «1/ суму, яку випустили більшовики, як видно з щоденної оборотної відомости на 1-е Травня 1920 року Київської Контори Державного Банку /на 4 лютого 1919 р. – день евакуації цінностей з Київської Контори – на балансі цієї контори значиться випущених в обіг кредитових білетів і знаків Державної Скарбниці на 3.778.734.575 карб., а на 1-ше травня 1920 р. 3.786.979.548 карб. – різниця 8.244.973 карб./ 16.489.946 гр. знаками Державної Скарбниці по 10 карбованців; 2/ суму 1.304.760 грив., яку

²⁴²⁶ Там само. – Арк.69 зв. – 70.

випустила Київська Контора Державного Банку з 1-го по 15 травня 1920 року /на балансі Київської Контори на 1-ше Травня 1920 року, як видно з щоденної оборотової відомости на 1-ше травня 1920 року, на рахунку випущених для обертання кредитових білетів значиться сума 3.786.979.548 карб., а на 15-е Травня 1920 р. 3.787.636.918 карб. – ріжниця 657.380 карб./, перебраних з раніш забракованих і залишених у Київській Конторі Державного Банку знаків Державної Скарбниці в 50 карб.»²⁴²⁷.

*Костянтин
Клепачівський*

Отже, таким чином, приблизна сума емісії українських грошових знаків від 23 грудня 1917 р. по 1 січня 1921 р. становить 17 млрд 314 млн 634 тис. 216 грн, з яких: 7 млрд 557 млн 469 тис. 150 грн – сума випущена через Київську контору до 4 лютого 1919 р.; 16 млн 489 тис. 946 грн – сума випущена більшовиками; 1 млн 314 тис. 760 грн – сума випущена через Київську контору з 1-го по 15 травня 1920 р. і яку було забраковано; 9 млрд 677 млн 360 тис. 360 грн – сума випущена за часів евакуації до 1 січня 1921 р.; 10 млн грн – сума, одержана урядом УНР безпосередньо від ЕЗДП; 30 млн грн – сума, що була одержана правобережними залізницями з евакуйованого з лівобережних інституцій Держбанку розмінного капіталу; 20 млн грн – сума, що була одержана таким самим шляхом штабом полк. Болбочана; 2 млн грн, що були видані Державній капелі України. Проте, і ці цифри не є повномірними через відсутність відомостей про кількість випущеної грошової маси через Одеську контору Держбанку та інших сум, про які згадував В. Ігнатович. Крім того, евакуаційним відділом Держбанку за час з 29 січня 1919 р. по 1 січня 1921 р. було випущено розмінних марок на суму 4 млн 020 тис. 765 грн, які, однак, не складають емісію УНР²⁴²⁸.

Варто також мати на увазі, що головноуповноважений уряду УНР міністр І. Огієнко доповідав голові Української місії в Речі Посполитій Польській, що станом на 12 березня 1920 р. у коморі цінностей при лічильно-сортиривальному відділі ЕЗДП було на збереженні грошових знаків:

✓ 1000 крб – 58 тис. 122 шт. (58 млн 122 тис. крб) напівбракованих купюр, 6 купюр (6 тис. крб) остаточного браку, 32 шт. (32 тис.

²⁴²⁷ Там само. – Арк. 70–70 зв.

²⁴²⁸ Там само. – Арк. 70 зв.

крб) альбомних зразків і жодної купюри остаточно готових тисячних карбованців;

✓ 250 крб – 73 тис. 903 шт. остаточно готових купюр на суму 18 млн 475 тис. 750 крб, 48 шт. альбомних зразків на суму 12 тис. крб і 12 тис. не порізаних купюр на суму 3 млн крб;

✓ 100 крб – 7 тис. 457 примірників остаточно готових купюр на суму 745 тис. 700 крб, 5 тис. 845 шт. напівбраку (584 тис. 500 крб), 38 альбомних зразків (3 тис. 800 крб) та 506 аркушів напівфабрикатів (7 тис. 590 шт. на суму 759 тис. крб);

✓ 50 крб – 3 альбомних аркушів (138 прим.) готових, але не порізаних купюр на суму 6 тис. 900 крб;

✓ 25 крб – 101 аркуш (2 тис. 121 прим.) не нумерованих і не порізаних купюр на суму 53 тис. 025 крб і 20 альбомних зразків на суму 500 крб;

✓ 10 крб – 250 тис. 200 шт. остаточно готових купюр на суму 2 млн 502 тис. крб, 18 тис. шт. (180 тис. крб) не сортованих, 18 тис. шт. (180 тис. крб) не різаних, 91 тис. 714 шт. (917 тис. 140 крб) напівбраку, 27 тис. 858 шт. (278 тис. 580 крб) остаточно браку, 41 альбомний зразок (410 крб) та 1 тис. 937 аркушів (34 тис. 866 шт.) напівфабрикатів на суму 348 тис. 660 крб;

✓ 5 грн – 43 прим. альбомних зразків на суму 215 гривень;

✓ 50 шагів – 489 аркушів не остаточно готових розмінних марок на суму 97 тис. 800 гривень.

Супровідно до розвідки про грошові знаки, наявні на той час в ЕЗДП, І. Огієнко додавав: «Звертаю увагу на малу кількість їх. Прошу про це докласти п. Головному Отаману»²⁴²⁹.

На 20 лютого 1922 р. в уряді УНР на вигнанні у безпосередньому розпорядженні знаходилося 4 млрд 675 млн 629 тис. 841 гривня і 30 шагів, з яких: карбованцями – 4 млрд 522 млн 585 тис. 560 грн, гривнями – 151 млн 814 тис. 900 грн, серіями – 1 млн 088 тис. 800 грн, розмінними знаками – 140 тис. 581 грн 30 шагів²⁴³⁰.

Наприкінці 1920 р. українські війська зазнали низку поразок на більшовицькому фронті, уряд остаточно виїхав за кордон, а Українська Народна Республіка фактично перестала існувати як державний організм. Військові дії на терені України припиняються. У 1921 р. Міністерством фінансів уряду УНР в екзилі (у вигнанні) на чолі з керуючим міністерством В. Приходьком здійснено спроби емісії грошових знаків у Відні, однак її так не було завершено.

²⁴²⁹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-4 (10). – № 87285. – Арк. 3.

²⁴³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 39–39 зв.

Війни з більшовицькою і денікінською Росією, що почалися з початком 1919 р., були програні, а поляки опанували західними територіями України. Війна принесла з собою економічну розруху, руйнування промисловості і сільського господарства, припинення зв'язку між містом і селом, обірвала торговельні стосунки. Податки перестали надходити до державної скарбниці з кількох причин: це і часті зміни лінії фронту, і через відсутність в українській владі організованого фінансового апарату й податково-адміністративної інспекції, і внаслідок повної деморалізації населення воєнними діями та потужної більшовицької агітації. Держава функціонувала за рахунок друкарського верстату (праці Експедиції заготовок державних паперів), а урядова фінансова політика трималася на нічим необмеженій емісії паперових грошей. Питання податкової і бюджетової політики, митних органів чи удосконалення грошової системи не могли стояти на порядку денному. За таких обставин головним завданням провідників фінансового відомства УНР було будь-яким можливим шляхом отримати виготовлені в Берліні і Лейпцигу чи Варшаві кредитові білети, організувати якомога більший за накладом друк паперових грошей у Кам'янці-Подільському і розумно розподілити їх на потреби армії та цивільних установ. Тим часом більшовики переможно опанували Україну, а на зміну УНР прийшла УСРР. Доба української державності закінчилася.

«Світовий мир на Україні!» \ «Der Weltfriede in der Ukraine!». Карту-плакат було видано у Відні 1919 р. українською та німецькою мовами у видавництві «Christoph Reisser's Söhne» («Крістоф Райсер та сини»). Художником був Verté, а її автором – Георг (Георгій) Гасенко. Цей примірник зберігається у Слов'янській бібліотеці у Празі (Чехія).

Короткий період існування української державності промайнув у вирі майже безперервної боротьби за свою незалежність. За цей час її провідники не залишили відчутного сліду у фінансовій історії країни. Сучасник того-часних подій і дослідник вітчизняних фінансів Є. Гловінський цілком небезпідставно зазначав, що «був то переломовий час, час великої й грізної революції, час, коли на

руїнах величезної імперії повставали молоді державні організми; без попереднього досвіду, без належної підготовки керівники українського державного корабля не мали ані змоги, ані вміння налагодити фінанси незалежної держави; в окремих випадках не мали й охоти до того»²⁴³¹.

Закид цей особливо слушним є щодо фінансової політики Української Центральної Ради, яка протягом надзвичайно сприятливих політичних (та й відносно сприятливих соціально-економічних) умов, на хвилі національного піднесення народу не спромоглася у др. пол. 1917 р. – у перш. пол. 1918 р. скористатися історичним шансом побудувати міцний державний організм і створити грошову систему країни. Запровадження національних грошових знаків хоч і було кроком уперед в галузі створення національної фінансової системи, але крок цей був запізнілий і невпевнений, не підкріплений цілою ланкою інших необхідних за подібних обставин заходів.

Такою була фінансова політика урядів УНР і процес становлення вітчизняної грошової системи доби національного відродження. З 1921 р. тереном України опанували більшовицькі війська і відтоді в ній встановилася радянська влада. Українська Соціалістична Радянська Республіка, яка остаточно встановилася в Україні та її фінансова система й політика на довгих 70 років почала функціонувати у фарватері московсько-радянської (більшовицько-комуністичної) структури.

6.2. Валютний «спадок» УНР й витрати уряду Директорії. Спроба зав'язати фінансові взаємини між УНР та країнами Антан-ти і нейтральними державами. Заснування Фінансової агентури УНР в Берліні

Вже з початком 1919 р. наявні в розпорядженні уряду кошти нестримно з'їдала інфляція, приборкати яку не вдавалося через відсутність сталих джерел поповнення державної скарбниці. Грошові емісії не встигали покривати дефіцит бюджету, а цукрова монополія давала недостатньо для цього прибутків через руйнацію відповідного виробництва та зростаючу анархію на місцях.

Надії ж на швидке отримання українських грошових знаків, що друкувалися у Німеччині на замовлення гетьманського уряду, або якісного паперу для їхнього виготовлення у Києві, не справдилися через революцію в Німеччині. Німецька імперська друкарня (Reichs-drukerei), що згідно з замовленням уряду гетьмана П. Скоропадського

²⁴³¹ Гловінський Є. Фінанси України в рр. 1917–1920 // Гловінський Є. Фінанси У.С.С.Р. – С. 23.

мала виробити папір для друку українських грошей, відмовилася передавати його в розпорядження уряду УНР і почала друкувати на ньому німецькі грошові знаки. Це поставило київську Експедицію заготовок державних паперів (ЕЗДП) у надзвичайно складне становище, позаяк перехід на вітчизняний папір вимагав не лише часу на його закупівлю, а й заміну всіх раніше підготовлених зразків, що, своєю чергою, вимагало кількох місяців. Проте доставити й вже виготовлені в Німеччині українські гроші у Київ теж було надзвичайно складно. Відправлений міністром фінансів Б. Мартосом у Німеччину фінансовий агент Г. Супрун зумів відправити вагон готових грошей та різних друкарських матеріалів, проте через захоплення поляками Холмщини його довелося повернути назад до Берліна²⁴³². Як повідомляв ще на початку січня 1919 р. представник Міністерства фінансів УНР в Берліні В. Аристархов, проблеми були не лише у транспортуванні грошової маси, а й з її тимчасовим зберіганням на території Німеччини. Водночас він отримав вказівку домогтися від німецьких виробників українських грошових знаків змінити раніше передбачений на них напис держави-емітента «Українська держава» на назву «Українська Народня Республіка»²⁴³³, що, зі свого боку, не лише створювало додаткові складнощі технічного та мистецького характерів, але й на невизначений час відстрочувало виготовлення грошей та передання їх в розпорядження українського уряду. При цьому варто зауважити, що знаки Державної скарбниці вартістю в 25 крб, наприклад, так і залишилися з попереднім написом – «Українська держава».

Головний офіс Dresdner Bank у Берліні

Ще одним джерелом здобуття грошової маси для республіканського уряду мали стати валютні накопичення гетьманського уряду. За даними Кредитової канцелярії Міністерства фінансів на час владарювання Директорії у Києві, поваленій нею Українській Державі в німецьких банках належало вільними сумами 180 млн марок серіями та 161 млн 700 тис. марок готівкою, з яких: 50 млн марок зберігалися в Dresdner Bank, 50 млн марок – в Deutsche Bank та 61 млн

²⁴³² Мартос Б. Гроші Української Держави. – С. 24.

²⁴³³ Дмитрієнко М. Ф., Литвин В. М., Ющенко В. А., Яковлева Л. В. Гроші в Україні: факти і документи. – С. 42–43.

700 тис. марок в Reichsbank²⁴³⁴.

Як засвідчував В. Липинський у своєму листі до І. Кривецького від 29 серпня 1927 р., у Відні гетьманським урядом було зібрано також чималу суму державного скарбу – 50 млн австрійських крон²⁴³⁵. Ці кошти зберігалися у Віденському державному банку Wiener Bank – Verein й складали т. зв. «п'ятдесятимільйонний державний грошовий фонд»²⁴³⁶. Валюта та закордонні авуари, які гетьманським урядом використовувалися надзвичайно ощадливо, владою Директорії почали витрачатися вкрай легковажно.

Німці, що під час збройного виступу Січових стрільців на чолі з Директорією зайняли нейтральну позицію і які фактично за сепаратною домовленістю дозволили їй оволодіти Києвом, зажадали певних пільг не лише у вільному від'їзду на Батьківщину, але й у певних фінансових справах. Так, наприклад, у січні 1919 р. на вимогу німецької комендатури німецьким воякам було дозволено здати українські гроші за курсом 85 коп. за марку з обміном їх чеками на Берлін. Сама ж комендатура за тим же курсом поміняла 25 млн карбованців. Як цілком доречно зазначав Л. Неманов, такий обмін зменшував запаси німецької валюти, що була на рахунках Української Держави в імперському банку (Reichsbank), але Директорія не могла відмовити німцям у цій люб'язності²⁴³⁷. Уряд же УНР робив усе, аби мати можливість розпоряджатися іноземними авуарами Гетьманату за Економічним договором від 10 вересня 1918 року.

Отримавши можливість розряджатися цими сумами, Директорія одразу ж вдалася до їхнього використання. Так, з суми готівки в Reichsbank фінансовому агенту в Берліні Г. Супруну вже за влади Директорії було відкрито кредит у 100 млн марок. Згодом безконтрольність грошових операцій, їхнє привласнення та розтрати цією особою стануть ганебною ознакою безгосподарності й зловживань республіканського уряду та його численних місій за кордоном. З загальної суми заощаджень гетьманського уряду у німецьких та австро-угорських банках владою Директорії було знято готівкою 700 мільйонів та 150 мільйонів серіями (облігаціями). З них на власний рахунок у Dresdner Bank було перераховано 100 млн крон, на рахунок у Wiener Bankverein у Відні – 100 млн крон та у Станіславів з Відня – 50 млн, в інші місця – 180 млн крон. Загалом було використано 530 млн крон

²⁴³⁴ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 91.

²⁴³⁵ ЦДАУЛ. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 26.

²⁴³⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3581. – Оп. 3. – Спр. 115. – Арк. 31.

²⁴³⁷ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 97.

готівкою та залишилося вільними 20 млн готівкових крон і на 150 млн серій. Крім того, як свідчить відповідна довідка Кредитової канцелярії, контрвалютою у 180 млн крон – 90 млн крб було пере-раховано на поточний рахунок Державного банку УНР. На що було витрачено 200 млн крон, переведеними до Берліну у Dresdner Bank та до Відня у Wiener Bankverein довідка не повідомляє, проте зауважує, що обрахунки було зроблено у поспіху, а тому у них, можливо, допу-щені й певні помилки²⁴³⁸.

Поспіх у фінансових справах та ще й державного характеру і в таких обсягах, як відомо, може зумовлюватися вкрай терміною потребою у грошах в умовах непланованого і незадовільного ведення загального фінансового господарства, постійним супутником чого за-жди були зловживання та спекуляція.

Олександр
Лотоцький

При цьому, практично необмежено витра-чалися самою Директорією та її уповноваженими й внутрішні запаси іноземної валюти, що були заощаджені гетьманським урядом. Так, наприклад, 6 січня 1919 р. Державний банк повідомив Креди-тову канцелярію Міністерства фінансів УНР, що чиновник з особливих доручень при Директорії О. Лотоцький змусив Державний банк продати йому 1 млн 913 тис. 365 німецьких марок за зани-женим курсом у 75 коп. за марку, між тим, як офі-ційно банк мав право їх обмінювати по 85 копійок.

Як наслідок, Державний банк отримав збиток на 98 тис. 875 крб 93 коп. і запитував Кредитову канцелярію куди занести ці втрати.

В результаті подібних дій наприкінці січня 1919 р. у Державно-му банкові залишалася лише мізерна частина від того, що було нако-пичено за часи гетьманської влади, а саме (станом на 15 січня 1919 р.): 302 тис. 733 німецьких марки, 53 млн 568 тис. 261 австрійська крона та 644 тис. 434 румунських лей²⁴³⁹. Усі ці залишки було вивезено під час евакуації з Києва Державного банку і досить швидко витрачено.

Витративши німецькі марки та австрійські крони, Директорія спробувала придбати валюту французьку та англійську. Л. Неманову під час захоплення Києва денікінцями 1919 р. вдалося віднайти у справах Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР документ, який свідчив про укладення Директорією подібної позики (чи, принаймні, спробу здійснити такий контракт) через варшавського

²⁴³⁸ Там само. – С. 91–92.

²⁴³⁹ Там само. – С. 97.

банкіра А. Клейнмана. На початку січня 1919 р. міністр фінансів УНР Б. Мартос і директор Кредитової канцелярії Міністерства фінансів Г. Лерхе уклали з цим банкіром угоду про надання українському урядові 500 тис. фунтів стерлінгів у Лондоні в City Midland Bank та 15 млн франків в Парижі у Banque de Paris et des Pays Bas або в Comptoir National d'Escompte за ціною 40 марок за фунт стерлінгів та 138 марок за 100 франків.

Таким чином, Директорія мала придбати західноєвропейську валюту за завищеною ціною, а саме (обраховуючи за тогочасним курсом марки у 85 коп.): фунти обійшлися б урядові УНР по 34 крб за фунт (замість номінальних 9 крб 60 коп.), а франки – по 1 крб 17 коп. (замість номінальних 37,5 коп.). Ці гроші мали бути переведені на рахунки Міністерства фінансів УНР в Парижі та Лондоні. 21 січня 1919 р. фінансовому агентові в Берліні Г. Супруну, на виконання цієї угоди, було відкрито кредит у Берлінському відділенні Dresdner Bank на суму 50 млн марок для виплати вже згадуваному варшавському банкірові Артурові Клейману. Акредитив, свідчив Л. Неманов, був підписаний міністром фінансів УНР Б. Мартосом та директором Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР Г. Лерхе і суму в 50 млн. марок було переведено з Імперського банку (ReichsBank) на рахунок Дрезденського банку (Dresdner Bank)²⁴⁴⁰. Утім, чи отримав уряд УНР фунти стерлінгів та франки у своє розпорядження невідомо, а один з авторів цієї операції колишній міністр фінансів УНР Б. Мартос у своїх спогадах взагалі не згадує про цей намір чи доконану акцію.

У цьому контексті доречним буде зауважити, що на початку – в середині 1919 р. західноєвропейські країни, вочевидь з огляду на успіхи більшовицьких військ у наступі українськими теренами та на півдні Росії, були схильні до допомоги урядові УНР й певною мірою зважувалися навіть на розгляд у Парижі т. зв. «українського питання» щодо визнання (з окремими обмовками) самостійності України. Такі відомості мали у своєму розпорядженні й більшовики. Так, наприклад, відділ особливих повідомлень при Раді народних комісарів РСФРР повідомляв, що «як з'ясувалось, Італія і Японія стоять за самостійність України – Англія, бажаючи розподілу земель колишньої Росії, висловлюється також за українську самостійність. Що стосується Америки, то чекають на приїзд Вільсона в Париж і все вже готово для визнання Америкою самостійності України. Тільки Франція ще вагається. Відношення до України в Європі дуже хороше, тому що бачать, що з усіх

²⁴⁴⁰ Там само. – С. 97–98.

частин колишньої Росії тільки Україна може своїми внутрішніми силами боротися з московськими комуністами»²⁴⁴¹.

Зі свого боку, уряд УНР наполегливо намагався зав'язати фінансово-економічні й дипломатичні стосунки з нейтральними державами й країнами Антанти. Зокрема, було вироблено ноту до французького уряду, швейцарських та французьких промисловців. У Додатку 2 до ноти доволі різко виголошувалося: «Зайва річ казати, що Германія знайде там [в Україні] всі потрібні для свого економічного відродження і що ті ресурси будуть зоставатися увесь час поза межами впливу Антанти.

А Франція? Чи схоче вона виявити свою дезінтересованність до одного з найбільших європейських ринків?!

Чи повинні ми тут стверджувати, що Україна вже кілька разів висловлювала своє бажання виплатити одну третину боргів колишньої Росії.

Коли ж Франція продовжуватиме ігнорувати Україну, коли Франція одмове цій селянській демократії в своїй підтримці моральній і матеріальній, коли Франція уміє руки і заставе Україну в більшовицьких кігтях, – український народ ніколи не забуде такої байдужості найбільшої демократії в світі – тієї самої, серед якої народився великий принцип “прав людини і громадянина”»²⁴⁴².

А далі ще більш ультимативно: «Ми вимагаємо від французького уряду лише прихильного відношення до заходів відносно України французьких комерсантів, промисловців і фінансистів.

Ми вимагаємо, крім того, щоб французький уряд допоміг згаданим вище верствам французького громадянства – оскільки того дозволить політична ситуація – провадити підготовчу працю для завоювання українського ринку, даючи їм допомогу всіма можливими способами»²⁴⁴³.

І далі, після непрозорого шантажу преференціями німецьким комерсантам, у ноті висловлюється твердження, «гадаючи наперед, що французький уряд згоден прийти з вищезазначеною допомогою», уряд УНР заявив про свій намір утворити Франко-українське акційне товариство вивчення України. За його допомогою планувалося утворити: франко-українську торговельну палату; кооператив французьких промисловців; Франко-український банк.

²⁴⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 250. – Арк. 86.

²⁴⁴² Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Т. 6. – Скр. 23 XXIV. 5(12). – М-ф. 87287. – Арк. 168.

²⁴⁴³ Там само.

Передбачалося, що засобом цього Франко-українського банку буде залучено фінансову допомогу Україні з боку інтернаціонального капіталу. Крім того, у прагненнях уряду УНР була також організація ще й Українського емісійного банку за кордоном, що «що матиме контроль над українським імпортом і експортом на протязі строка першої позики». Разом з тим, цей емісійний банк провадив би «всі фінансові операції великого масштабу відносно України, що торкається її відродження, – на французькому ґрунті»²⁴⁴⁴.

З 1 по 5 червня 1919 р. у Волочиську в міністерському потязі відбулася низка засідань Ради народних міністрів, на яких обговорювалися умови, на яких Антанта згодна була сприяти Директорії у наданні їй як збройної, так і фінансово-економічної допомоги для очищення України від більшовиків. Умови були такі: «1) над українськими фінансами встановлюється контроль фінансових радників Франції та Англії; 2) Франція отримує на 50 років концесії на залізницях України та контроль над тютюновою, горілчаною й сірnikовою монополіями; 3) Франція і Англія отримують переважне право на концесії донецького басейну; 4) Франція отримує концесію на 50 років на всі державні цукро-заводи; 5) Франція і Англія отримують низку ділянок на території Одеського порту для облаштування хлібних елеваторів; 6) Франція і Англія отримують переважне право на вивіз хліба з України; 7) Франція і Англія складають з Україною договір на переважне право торгівлі з нею»²⁴⁴⁵. У разі прийняття цих умов, які більше були подібні до ультиматуму від метрополії своїй колонії, Антанта обіцяла надати Україні збройну підтримку, виділивши в розпорядження українського уряду армію в 100 тис. осіб, озброєння та спорядження для українського війська, що мало сформуватися в Італії з українців-військовополонених. Крім того, Франція й Англія обіцялися фінансувати уряд УНР в розмірі 25 млн руб., з них не менше 10 млн руб. – золотом. Фактично Антанта прагла нав'язати Україні власну версію Берестейського договору (свого роду антантівське «Берестя-2»), на що Рада народних міністрів УНР і Директорія не пристали.

У другій половині жовтня 1919 р. в огляді відділу преси Міністерства закордонних справ УНР було повідомлення про те, що українська місія у Парижі отримала звістку про згоду США надати Україні позику в сумі 13 мільйонів доларів під 5% річних. Терміни надання поділилися таким чином: 5 мільйонів – на 3 роки, 5 млн – на

²⁴⁴⁴ Там само. – Арк. 169.

²⁴⁴⁵ Там само. – Спр. 309. – Арк. 330–331.

Микола Галаган

4 роки та 3 млн – на 5 років. Місія передала американським представникам відповідні зобов'язання УНР. Кошти мали бути використані для закупівель в США різних матеріалів та інвентаря²⁴⁴⁶. Відомо також, що на початку листопада 1919 р. посол УНР в Угорщині М. Галаган в інтерв'ю угорській газеті «Óraijság» упевнено стверджував, що український уряд «нещодавно» отримав від США «державну позику в сумі 13 мільйонів доларів у американській валюті»²⁴⁴⁷. На що було витрачено ці кошти достеменно невідомо.

Здійснював уряд УНР й фінансові позики новоутвореним на руїнах колишньої Російської імперії державним урядам. Так, наприклад, 10 січня 1919 р., Радою народних міністрів було ухвалено надати безвідсоткову позичку уповноваженому представникові Грузинської Республіки в Україні. Сума складала 500 тисяч (100 тисяч карбованцями і 400 тисяч т. зв. «керенками»), а її термін – 3 місяці²⁴⁴⁸. Попри це, вже 2 лютого Директорія постановила «доручити голові української місії у Грузії п. Красковському одержати від грузинського уряду 500.000 карбованців²⁴⁴⁹, позичково відпущених українським урядом грузинській місії у Києві»²⁴⁵⁰.

Взаємини України з Білорусією на дипломатичному рівні було започатковано ще за Гетьманату П. Скоропадського, коли в квітні 1918 р. Білоруська Народна Республіка (БНР) відрядила до Києва надзвичайну делегацію з метою відкриття у столиці Української Держави своєї дипломатичної місії²⁴⁵¹. Гетьманська Рада міністрів погодилася на відкриття у Києві Білоруської Торгової палати, а також підтримала уряд БНР фінансово, виділивши йому 300 тис. руб. грошової допомоги²⁴⁵².

²⁴⁴⁶ Українська революція. Документи. 1919–1921. – Нью-Йорк, 1984. – С. 64–65.

²⁴⁴⁷ Óraijság. – 1919. – 6 листопада.

²⁴⁴⁸ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. – Т. 1. – С. 170

²⁴⁴⁹ З отриманих в перспективі назад від Грузії 500 тис. крб передбачалося видавати кошти українцям Закавказзя на благодійні та просвітницькі цілі [ЦДАВО України. – Ф. 1092. – Оп. 6. – Спр. 2. – Арк. 63].

²⁴⁵⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1092. – Оп. 6. – Спр. 2. – Арк. 63.

²⁴⁵¹ До складу делегації БНР увійшли відомі діячі білоруського народного руху: керівник дипломатичної місії – А. Цьвікевіч; товариші керівника – Л. Левчанка, М. Рак-Міхайловський; консультант – проф. Довнар-Запольский; секретар – Ю. Фарботка. Консулом БНР у Києві було призначено П. Тремповіча. У відповідь, 16 червня 1918 р. уряд П. Скоропадського призначив консула Української Держави в Білорусі в особі А. Квасницького. Влітку 1918 р. консульське представництво БНР було відкрито також й в Одесі.

²⁴⁵² Дивіться: Канчер Е. Белорусский вопрос. – Минск, 1925. – 82 с.

Наприкінці грудня 1918 р. до Києва прибули міністри БНР А. Цьвікевіч та А. Смоліч, до яких згодом приєднався В. Захарка, у справі домовитися тепер вже з урядом УНР та з Директорією про грошову позику. Незважаючи на гостру нестачу коштів, уряд УНР 23 січня 1919 р. задовольнив прохання уряду Білоруської Народної Республіки про надання їй 4 млн крб як безвідсоткову позику²⁴⁵³. У середині лютого 1919 р. білоруські урядовці виїхали до Берліна й, отримавши частину грошей, розділили ці кошти поміж собою готівку в рахунок вищезазначеної державної грошової позики від українського уряду, аби таким чином збити зі сліду поляків, що організували справжнє полювання на українські гроші, поодинці добиралися до Гродно.

14 березня через Ковно до Гродно зі своєю частиною позики прибув А. Цьвікевіч, після чого наступного дня відбулося, по суті перше в Гродно, засідання Ради БНР. Другим після А. Цьвікевіча з Берліна у Гродно приїхав В. Захарка. На наступний день до міста прибула американська місія, а з нею й останній з членів білоруської делегації – А. Смоліч. 21 березня 1919 р. білоруський уряд зібрався у повному складі (А. Луцкевіч, А. Цьвікевіч, К. Цярешчанка, Л. Заяц, В. Захарка, А. Смоліч), на якому головним питанням було розпорядження українською позикою у 4 млн крб. З цієї суми було вирішено: 100 тис. 900 руб., отриманих готівкою, було передано В. Захарку, 3 млн австрійських крон – переведено в Австрійський банк у Відні перекладним листом на ім'я А. Цьвікевіча, 1,666 тис. німецьких марок були переведені через перекладний лист В. Ластовським у Berliner Reichsbank. Усі гроші були покладені на ім'я голови Ради міністрів БНР А. Луцкевіча. Ще частина грошей, з огляду на зубожілий фінансовий стан більшості білоруських міністрів, склала «витратну відомість на пенсію і добові Раді Народних Міністрів БНР», а інша частина з української позики залишалася у Гродно до початку квітня 1919 року²⁴⁵⁴.

При цьому варто також зазначити й на тому, що наявність коштів від української позики відкривала перед білоруським прем'єр-міністром дорогу на мирну конференцію до Парижа²⁴⁵⁵. Виїжджаючи у березні 1919 р. з Гродна, білоруські урядовці вивезли з собою лише частину залишених у своєму розпорядженні коштів. Швидше за все, як припускає білоруський дослідник А. Чарнякевіч, певна сума ще

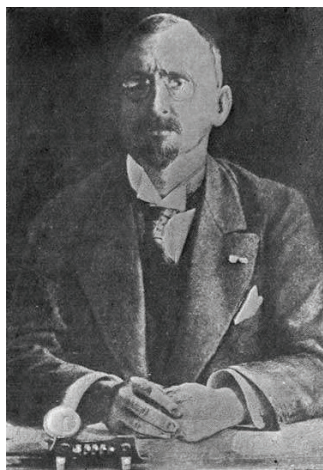
²⁴⁵³ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. – Т. 1. – С. 209.

²⁴⁵⁴ Чарнякевіч А. Паліто за чатыры мільёны // Наша Ніва (Горадня). – 2007. – № 10.

²⁴⁵⁵ 23 березня 1919 р. прем'єр БНР А. Луцкевіч, разом зі А. Смолічем, А. Цьвікевічем і Л. Зайцем, виїхали з Гродно, трохи пізніше місто покинув Терещенко, а у квітні – В. Захарка. З цього часу уряд БНР опинився на вигнанні.

навесні 1919 р. залишалася у Гродненського губерніального комісара БНР П. Алексюка. Напередодні 24 квітня П. Алексюку з Берліна прийшла телеграма від прем'єра в екзилі А. Луцкевіча, який просив того терміново переслати йому «пальто» через А. Смоліча («bitte smolitsch zu nachrichtigen dasz ich warte berlin also man sall nachrichten nur kondratowitsch und zwei herren und sofort meine palto schicken»)²⁴⁵⁶. Уже в кінці квітня, після того як місто було зайняте польською армією, до Гродна приїхали А. Смоліч і В. Ластовський з тим, аби вивезти останню частину з українського кредиту.

У Берліні ж тим часом А. Луцкевіч раптом з'ясував, що зняти з рахунків Reichsbank готівку української позики – неможливо, позаяк через вимогу більшовиків німці заморозили усі українські активи. Лише за місяць білоруському прем'єрові вдалося отримати гроші, проте навіть не з берлінського, а з віденського банку. Тож більшу половину з української позики було витрачено на утримання білоруської делегації в Парижі та Берліні, а також на спроби активізувати білоруське питання на міжнародній арені через видавничу діяльність, на намагання сформувані білоруські військові частини з колишніх полонених, на численні, але практично безплідні переговори, раути, дипмісії чи на такі досить дивні проекти, як плани з придбання американських харчових складів («стоків»), що залишилися після закінчення Світової війни на території Франції. Трохи менше половини української позики, враховуючи й ті суми, що ще навесні 1919 р. були передані з Гродна у зайняті більшовиками Вільно (Вільнюс) і Мінськ, було вкладено у розвиток білоруського руху в країні, яка на той час (до кінця літа 1919 р.)

Олександр Лотоцький

уже була поділена поміж польськими (західна частина Білорусі) та російсько-більшовицькими (східна частина) окупантами.

У липні 1919 р. до Кам'янця-Подільського на зустріч з міністром закордонних справ УНР А. Ливицьким виїхав спеціальний кур'єр уряду БНР – секретар Варшавського БНК Аугінія Алексюк (рідна сестра Гродненського губерніального комісара БНР П. Алексюка). Мета – чергова спроба отримати останню частину з українського кредиту. У зв'язку з цим, А. Цв'ікевіч доручив А. Алексюку відвезти та обміняти нереалізований у берлінському

²⁴⁵⁶ Чарнякевіч А. Паліто за чатыры мільёны // Наша Ніва (Горадня). – 2007. – № 10.

Reichsbank переказ на 1,5 млн крб з українською державною позиною уряду БНР. Тож з Варшави А. Алексюк дісталася до Луцька, звідки, переодягнувшись селянкою, – у Кам'янець-Подільський. У тимчасовій столиці УНР український прем'єр-міністр Б. Мартос видав їй посвідчення у Віденський банк на грошовий переказ в сумі 3 млн крон. 9 серпня 1919 р. А. Алексюк повернулася до Варшави²⁴⁵⁷. Згодом, однак, виявилось, що з незрозумілих причин і на цей раз українські гроші залишалися у берлінському Reichsbank.

Як припускає білоруський дослідник А. Чарнякевіч, з великою часткою ймовірності можна стверджувати, що білоруський уряд – на цей раз на чолі з Властовським²⁴⁵⁸ – все ж таки скористався з українських грошей, але вже за допомогою Литви, уряд якої, за умовами білорусько-литовської угоди, підписаної наприкінці 1920 р., погоджувався фінансувати білоруський антипольський рух на Віленщині і Гродненщині. При цьому ковенський уряд і сам страждав на брак коштів. Ситуацію врятувала Німеччина, яка мала свій інтерес в ослабленні польської держави, і постійні контакти з литовським урядом. В результаті, швидше за все, український кредит був виданий з Берліна в Ковно, звідки він пішов на фінансування антипольської партизанки²⁴⁵⁹.

Між тим, уряд УНР й сам відчував гостру нестачу готівкових коштів. Відтак 9 серпня 1920 р. між Міністерством фінансів Польщі та Міністерством фінансів УНР було укладено угоду про позику польського уряду українському на покриття видатків цивільної адміністрації. Розмір позики встановлювався щомісяця на підставі запитів українського уряду за згодою Міністерства фінансів Польщі під 6% річних. Так, на період від 7 серпня до 7 вересня 1920 р. було передбачено квоту у 25 млн польських марок. Крім того, угодою було прописано заборону для УНР емітувати в обіг на теренах Польщі, а зокрема – Східної Малопольщі (тобто на західноукраїнських землях) українські грошові знаки²⁴⁶⁰. При чому, варто зауважити, що на час укладання угоди уряд УНР вже отримав позичково 10 млн польських марок, що були надані

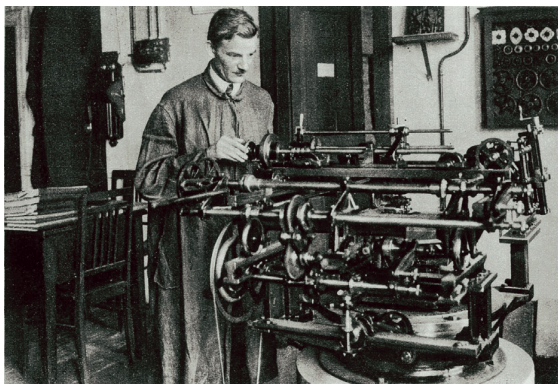
²⁴⁵⁷ До речі, за вдалий наслідок своїх відвідин уряду УНР рішенням Ради міністрів БНР А. Алексюк отримала 1,5 тис. марок винагороди, а Білоруське Прес-Бюро навіть надрукувало повідомлення про цю її місію під назвою «Геройський подвиг однієї патріотки».

²⁴⁵⁸ На той час серед білоруського керівництва стався розкол. Коли 24 листопада П. Кречевський і В. Захарка виїжджали з Берліна через Прагу до Мінська на чергове засідання Ради БНР, вони, «на про всяк випадок», залишили в одному з праських банків 200 тисяч марок з урядової каси. Проте, внаслідок розколу, що стався 13 грудня в Мінську, постали два білоруських уряди – старий, на чолі з А. Луцкевічем, і новий – уряд В. Ластовського. За три дні (16 грудня) В. Захарко склав на руки А. Луцкевіча «Баланс каси повноважного уряду БНР», але, попри це, насправді ті кошти залишилися в розпорядженні навіть не В. Ластовського, а у того ж В. Захарка.

²⁴⁵⁹ Чарнякевіч А. Паліто за чатыры мільёны // Наша Ніва (Горадня). – 2007. – № 10.

²⁴⁶⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 356. – Арк. 6–7.

на умовах, що відповідали пунктам угоди, підписаної 9 серпня. Загалом же, за термін від 19 червня 1920 р. до 21 січня 1921 р. уряд УНР отримав позику в розмірі 73 млн польських марок²⁴⁶¹.

Робітник ПДГЗ (Państwowe zakłady graficzne) працює за гільйошированим верстатом для друку цінних паперів і грошових знаків

Державних графічних закладах (Państwowe zakłady graficzne), які за 4–5 місяців мали надрукувати для уряду УНР 7 млн банкнот номіналом у 1000 карбованців. Випуск і сортування купюр відбувалися під наглядом представника ЕЗДП, а готові грошові знаки передавалися до Варшавської філії ЕЗДП²⁴⁶².

9 серпня 1920 р. між польським Міністерством фінансів (заступленим директором Кредитового департаменту, бароном Мантайффлем і директором Бюджетового департаменту д-ром К. Жачком (Dr. Kazimierz Zaczek) та урядом УНР (заступленим повновласниками: головою Торговельно-економічної місії проф. І. Феценко-Чопівським і директором Експедиції заготовок державних паперів Є. Федосіївим) у Варшаві було укладено угоду наступного змісту. Польські державні графічні заклади (Państwowe zakłady graficzne / ПДГЗ) зобов'язувалися друкувати для українського уряду, «на підставі потрібних замовлень» карбованці до номінальної суми у 7 млрд карбованців. Вартість виконання тих замовлень визначалася приблизно від 35 до 40 млн польських марок, причому до цієї суми була залічена й вартість паперу для друку карбованців, який ПДГЗ мали закуповлювати на рахунок українського Міністерства фінансів на суму близько 18 млн польських марок. За умовами угоди, уряд УНР зобов'язувалася не випускати в обіг зазначені карбованці на території Східної Малопольщі у випадкові, коли

Постачання друкованих у Німеччині гривень і карбованців в Україну через складні логістичні, військові та міжнародно-політичні обставини було нестабільним й проблематичним. За таких умов 6 серпня 1920 р. ЕЗДП та Міністерство фінансів Польщі підписали угоду, за якою українська ЕЗДП замовила виготовлення грошових знаків у польських

²⁴⁶¹ Там само. – Спр. 350. – Арк. 83.

²⁴⁶² Там само. – Спр. 409. – Арк. 3–4 зв.

Польща забезпечить Україну позикою на її військові потреби²⁴⁶³.

Технічні умови виконання вищезазначених замовлень, як також і вартість друку та паперу, передбачалося означити окремою умовою, що вироблялася поміж ПДГЗ та ЕЗДП. Український уряд повинен був оплачувати друк цих карбованців і паперу польськими марками готівкою. Термін оплати кожного рахунку, поданого ПДГЗ, визначався до 6 місяців від дня їх подання. Утім, кожного разу польське Міністерство фінансів могло погодитися на продовження вказаного піврічного терміну. Зазначені вище суми підлягали річної сплати у 6% поверхово. На суму кожного поодинокого рахунку, якщо він не був би сплачений негайно по поданню, уряд УНР мусив був видавати окремі боргові зобов'язання у польських марках за підписом українського міністра фінансів²⁴⁶⁴. Як гарантію оплати таких боргових зобов'язань, український уряд складав відповідну суму в грошових знаках УНР (карбованцях). При цьому: 1) співвідношення карбованця до польської марки визначалося у 7 карбованців за 1 польську марку (1 польськ. марк. = 7 крб) і 2) в якості забезпечення «повинна бути зложена така кількість карбованців, щоби сума, на яку боргове зобов'язання видано, не перевищала 70% їх вартости»²⁴⁶⁵. Заставою ж таких зобов'язань ставали вже видрукувані в Państwowe zakłady graficzne (ПДГЗ) українські карбованці.

Друк українських грошових знаків в Варшаві було розпочато 7 липня 1920 р. з виготовлення відтискового каменю з захисними водяними знаками «ломаних ліній» для тисячних купюр. Ланцюг роботи виглядав наступним чином: перш за все, Państwowe zakłady graficzne продукували водяні знаки на купюрах номіналом 1000 крб, потім українські гроші додруковувалися у приватних майстернях Страшевича, Лазарського та Ласкауера, а завершувала процес Варшавська філія ЕЗДП наносячи на них рамовими нумераторами відповідні серію та числа.

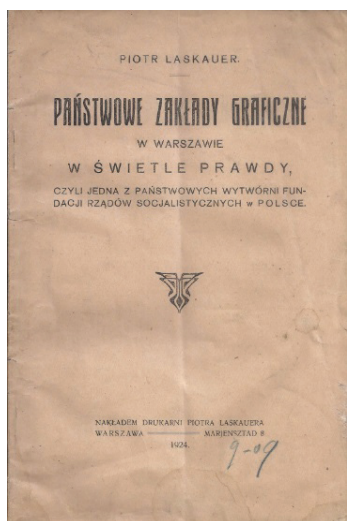
Проте польська сторона не змогла надрукувати обумовлену кількість українських грошових знаків, а тому 8 жовтня 1920 р. між Є. Федосіївим та власником варшавської друкарні П. Ласкауером (Piotr Laskauer) було підписано ще одну угоду щодо виготовлення грошових знаків для УНР номіналом у 10, 100, 250, 1000 карбованців²⁴⁶⁶. Загалом від 7 липня 1920 р. до 1 січня 1921 р. польською стороною було надруковано 3 млн 049 тис. 840 штук карбованцевих купюр, з яких в

²⁴⁶³ Там само. – Спр. 356. – Арк. 1–5.

²⁴⁶⁴ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 179–180.

²⁴⁶⁵ Там само. – Арк. 180 зв.

²⁴⁶⁶ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 409. – Арк. 5–7 зв.

Титулка книги П. Ласкауєра «Państwowe zakłady graficzne w świetle prawdy» (Варшава, 1924)

Український Державний банк до 1 березня 1921 р. здано 2 млн 084 штук²⁴⁶⁷. На грудень 1921 р. польські партнери здійснили видрук 6 млрд крб (з них: 2 млрд – Państwowe zakłady graficzne; 4 млрд – приватні друкарні Лазарського, Страшевича). Типографія Ласкауєра закінчила друк купюр вартістю 100 крб у квітні 1921 р. в кількості 450 тис. штук. Незавершений 1 млрд (19 тис. аркушів) у вигляді напівфабрикату, Państwowe zakłady graficzne для додрукування переподало до приватних друкарень, проте завершити цей наклад так і не вдалося через евакуацію грошей²⁴⁶⁸.

Тим часом обмінний курс української валюти від 1919 р. поступово й невинно знижувався. Проте у цьому не було нічого дивного. За час Першої світової війни інфляція спіткала практично усі європейські валюти. Крім того, курс національної валюти знижувався й із втратою території УНР. Республіка вела війну на три фронти, Україна була відрізана від решти світу, торгівля і промисловість – паралізовані. За таких обставин про якусь стабільність карбованця чи гривні годі й було думати.

20 березня 1919 р. у Відні, наприклад, за 100 «думських» рублів (випущених Тимчасовим урядом у 1917 р.) платили 150 австрійських крон²⁴⁶⁹, а за 100 крб – 160–170 крон²⁴⁷⁰. Восени 1919 р. за один карбованець УНР давали 4 російські рублі, в Одесі один долар США відповідав 45–50 руб, а в українській валюті – 10–12 карбованців²⁴⁷¹. Щодо золотого рубля, то курс карбованця протягом 1919 р. теж падав. У січні 1919 р. на чорному ринку за золотий рубль платилося 15 крб, а в липні, коли уряд УНР опинився у Кам'янці-Подільському, такий рубль коштував вже 60 карбованців. Коли ж в листопаді 1919 р. українське військо спіткали катастрофічні невдачі, ціна золотого рубля зросла до 120 карбованців (240 гривень)²⁴⁷².

Очевидно, через військово-політичні обставини у 1920 р. тимчасово діючими на теренах УНР оголошувалися й польські марки,

²⁴⁶⁷ Там само. – Оп. 6. – Спр. 5. – Арк. 66–74.

²⁴⁶⁸ Там само. – Оп. 5. – Спр. 879. – Арк. 34–35.

²⁴⁶⁹ Для порівняння: тоді ж у Відні 1 англійський фунт стерлінгів дорівнював 113 крон.

²⁴⁷⁰ Кедровський В. 1919 рік // Свобода. – 1929; Мартос Б. Гроші Української Держави. – С. 28.

²⁴⁷¹ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 210.

²⁴⁷² Доценко О. Літопис української революції. – Т. 2. – Кн. 4. – С.305–306.

обмінний курс яких встановлювався в 1 марку за 5 карбованців²⁴⁷³. Вимушено були залишені в обігу й російські розмінні марки в 1, 2, 3, 10, 15 та 20 коп. старого зразка і російські бони номіналом в 1, 2, 3, 5 та 50 коп., що свідчить про гостру недостачу як в обігу, так і в урядовому розпорядженні дрібних грошових знаків, а легалізацію польських марок зумовили військово-політичні обставини в яких опинилася УНР після листопада 1919 року.

20 серпня 1920 р. в черговому «Оповідненні» Міністерства фінансів УНР новий міністр нагадував громадянам, що «законною грошовою валютою Української Народної Республіки є гривня й карбованець» і що «державні податки й всякі інші виплати до державної скарбниці й до інших державних установ приймаються тільки українською валютою», а «всі офіціальні акти по купівлі й по продажу товарів і майна повинні складатися тільки в Українській валюті»²⁴⁷⁴. Х. Барановський також поставив населення до відома, що на підвладній урядові УНР території:

- не забороняється вільна купівля й продаж будь-якої чужоземної валюти за вільної згоди між покупцем та продавцем і за вільно ними встановленою ціною;
- банківським установам не забороняється приймати від громадян усіяку чужоземну валюту на схованку, але в жодному разі не на вклади й не на поточні рахунки;
- вивозити за кордон кожній особі без окремого дозволу можна було не більше 1000 грошових одиниць тієї сусідньої («пограничної») з УНР держави, до якої ця особа виїздила;
- на вивіз до суміжної держави суми більшої за 1 тисячу одиниць її валюти, необхідно було мати дозвіл Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР (у випадку спроби такого провозу без належного дозволу, зайва сума відбиралася на кордоні й мала б бути повернена власниками по їхньому поверненню в Україну з-за кордону);
- вказівки щодо ввезення закордонної валюти обіцялося оприлюднити окремо²⁴⁷⁵.

Інша частина оповіщення стосувалася банківської сфери і, очевидно, призначалася увазі філій Державного банку та приватних банківських установ, «котрі були большевицькою владою націоналізовані»²⁴⁷⁶. Таким фінансовим закладам заборонялося розпочинати

²⁴⁷³ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 5. – Спр. 7. – Арк. 40.

²⁴⁷⁴ Там само. – Арк. 51; – Спр. 6. – Арк. 15.

²⁴⁷⁵ Там само.

²⁴⁷⁶ Там само.

свої операції «до особливого розпорядження, котре буде видано після обрахунку грошових відносин між цими установами й Державою»²⁴⁷⁷.

Щодо присутності на українському ринку грошових знаків інших країн, то в жовтні 1920 р. їхній правовий статус на теренах УНР набував вільного обігу, але без права прийому державними установами та вкладів на поточні рахунки. З цього приводу в «Оповідненні», власне, зазначалося:

«II. Ніякі інші грошові знаки російські (так звані царські, думські, керенки, совітські, денікинські), німецькі, австрійські, або які інші чужоземні – не будуть прийматися до Скарбниць та ріжних урядових кас, а також необовязкові до приймання і між приватними особами і установами. Але вони можуть купуватися і продаватися в Скарбницях по цінам і на умовах, які визначаються Міністерством Фінансів.

III. Всі офіційальні акти по купівлі і продажу майна, всі розрахунки зборів, видач та всіх взагалі договорів мусять складатися тільки в українській валюті.

IV. Всі чужоземні гроші можуть купуватися і продаватися по вільним цінам.

V. Банковим Установам не забороняється приймати від громадян всяку чужоземну валюту на схованку, але забороняється приймати її на біжучі рахунки і на вкладки.

VI. Всі видані до цього часу представниками влади, як цивільної, так і військової, в справі обігу гр[о]шових знаків постанови, розпорядки, обяви, повідомлення і т. и., з виданням цього оповіщення, касуються»²⁴⁷⁸.

Взагалі ж, як свідчив О. Назарук (зі слів члена Директорії А. Макаренка), у 1919 р. у Кам'янці-Подільському щодня друкувалося грошових знаків на 32 млн гривень²⁴⁷⁹. Крім того, для потреб України гривні виготовлялося й у Німеччині. Як вже згадувалося вище, українським урядом було замовлено у німецькій державній друкарні «Reichsdruckerei» для видруку шість номіналів гривневих білетів на загальну суму у 11,5 млрд гривень. З них у Державний банк України було доставлено (за 1918–1919 рр.)²⁴⁸⁰:

²⁴⁷⁷ Там само. – Спр. 7. – Арк. 51.

²⁴⁷⁸ Там само. – Спр. 7. – Арк. 54; – Спр. 6. – Арк. 15.

²⁴⁷⁹ Назарук О. Рік на Великій Україні. – С. 224.

²⁴⁸⁰ Гнатишак М. Державні гроші України 1917–1920 років. Ілюстрований історико-іконографічний нарис. – С. 198.

Табл. 15. *Грошові знаки УНР, виготовлені в Німеччині друкарнею «Reichsdrukerei» й доставлені в Україну в розпорядження Державного банку (1918–1919 рр.)*

Номинал білету	Кількість (штук)	На суму (грн)
2 грн	8.800.000	17.600.000
10 грн	8.190.000	81.900.000
100 грн	3.520.000	352.000.000
500 грн	2.310.000	1.155.000.000
1000 грн	1.500.000	1.500.000.000
2000 грн	400.000	800.000.000
Разом:	24.720.000	3.906.500.000

У період же з червня по жовтень 1919 р. з Бреслау до Кам'янка-Подільського було здійснено 18 польотів літаків-транспортувальників²⁴⁸¹ і перевезено 1 млрд 242 млн 140 тис. гривень²⁴⁸², які, безумовно, були вкрай потрібні урядові та війську УНР у складні часи літа–осені 1919 року²⁴⁸³. Проте і цих грошей надто бракувало в умовах війни та господарської руїни. Ад'ютант С. Петлюри О. Доценко згадував, що на адресу головного отамана від військового командування постійно надходили телеграми з вимогами нових і нових грошових асигнацій на армію. «В цих телеграмах, – зазначав він, – сповіщалося, що пороблені замовлення на велику суму кількість убрання, взуття, білизни (жиди допомагали), та брак грошей не дозволяв одібрати все замовлене для армії. Бракувало грошей... Літаки, які ці гроші привозили з Берліна, не встигали їх настарчити... Які появлялися гроші в скарбниці, то негайно й зникали...»²⁴⁸⁴.

Варто згадати й про те, що після повалення гетьманської влади у Києві 14 грудня 1918 р. й відновлення Української Народної Республіки під проводом Директорії, уже в січні 1919 р., в умовах нової війни з більшовицькою «червоною» і денікінською «білою» Росією, українською республіканською владою спішно формувалися різного роду місії для виїзду за кордон²⁴⁸⁵. Так, наприклад, 10 січня 1919 р. Директорія ухвалила рішення про відправлення до Франції, Італії та Великобританії двох незалежних торговельно-фінансових місій²⁴⁸⁶.

²⁴⁸¹ Це спростовує твердження Б. Мартоса нібито аероплани з грішми здійснили лише кілька перельотів [Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років. – С. 24].

²⁴⁸² Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 28.

²⁴⁸³ Значна кількість вантажу (більш як 200 скринь) все ж так і не була перевезена і зберігалася у Бреслау до листопада 1920 р. [Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 28 зв.].

²⁴⁸⁴ Доценко О. Літопис української революції. – Т. 2. – Кн. 4. – С. 143.

²⁴⁸⁵ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – С. 80.

²⁴⁸⁶ Вістник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. – 1919. – 28 січня. – Вип. 4.

Однією з подібних місій була Фінансова агентура Міністерства фінансів УНР в Берліні. Цю місію було сформовано у січні 1919 р. на чолі з колишнім директором Кредитової канцелярії Міністерства фінансів Центральної Ради Григорієм Супруном. Одним з її завдань було повернення Німеччиною грошових фондів колишньої гетьманської Української Держави й акумуляція їх на потреби уряду УНР. Нагадаю, що Україні на той час належало близько ще й 75 млн німецьких марок, заборгованих за харчі і залізничний матеріал, який німці вивезли з її території в часи окупації 1918 року. Також у різних банках Німеччини знаходилося 400 млн. німецьких марок, складених на conto Української Держави (за Гетьманату П. Скоропадського). Не дивно, що багато політичних сил прагли розіграти цю карту на свою користь. Крім УНР (Директорії) та прихильників гетьмана П. Скоропадського, на ці кошти претендували також і уряд УСРР, діячі російського так званого «білого руху» і навіть Франція та Великобританія. Як наслідок їхнього затятого протиборства, український народ втрачав політично-юридичні нагоди опанувати цим грошовим фондом, а Німеччина, натомість, використовувала як привід до його конфіскації.

Ваймарська Республіка, що перебувала у вкрай важкому економічному становищі, планувала спрямувати ці фонди частково для компенсації втрат, що зазнали німецькі колоністи в Україні, а почасті – для вирішення внутрішніх соціальних питань. Тож доля українських грошей в Німеччині тривалий час залишалася невирішеною. У другій половині лютого 1919 р. німецький уряд наклав арешт на кошти, мотивуючи таке рішення існуванням кількох українських урядів, що заявляли права на фонди, а також претензіями німецьких фірм, що не отримали гроші за свій товар та за втрачене під час окупації майно. Відтак, Німеччина вирішила не повертати українські кошти, формально мотивуючи таке проволікання очікуванням пори, допоки на Україні не постане єдиний легітимний уряд.

Борис Мартос

15 січня 1919 р. на пропозицію міністра фінансів до всіх місій УНР, які відряджатимуться за кордон, мали призначатися агенти Міністерства фінансів²⁴⁸⁷. За два дні (17 січня 1919 р.) міністр фінансів Б. Мартос представив Раді міністрів УНР Г. Супруна в якості кандидата на посаду фінансового агента в Берліні, Парижі та

²⁴⁸⁷ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. – Т. 1. – С. 184.

Лондоні²⁴⁸⁸. Тож, початково планувалося, що фінансовий агент працюватиме у столицях Німеччини, Франції та Великобританії, але через політичні обставини Фінансова агентура та її голова осіли у столиці Німеччини.

Новопризначений голова такої важливої та впливової закордонної місії, як Фінансова агентура УНР, Г. Супрун не був новачком як у фінансовій справі, так і в справі провадження торговельно-економічних зв'язків з представниками інших держав, а також частково у переговорно-дипломатичній сфері. У 1918 р. він займав досить вагому посаду директора Кредитової канцелярії Народного міністерства фінансів УНР, а з призначенням 14 березня 1918 р. Комісії по товарообміну з Центральними державами при Раді народних міністрів УНР став ще й одним з її членів²⁴⁸⁹. До того ж головою цієї Комісії тоді був М. Порш, який у 1919 р. займав посаду посла УНР у Німеччині, що давало надію на успішну співпрацю Посольства УНР в Німеччині та Фінансової агентури Народного міністерства фінансів, яка також мала розташовуватися у Берліні.

Крім того, є всі підстави вважати, що Г. Супрун був особистою креатурою міністра фінансів УНР Б. Мартоса, який цінував й довіряв своєму висуванцеві. Це підтверджується й тим фактом, що ще на початку грудня 1918 р. (до повалення гетьманської влади) саме Г. Супрунові Директорія (з пропозиції Б. Мартоса) доручила таке важливе завдання, як взяти під контроль одеську друкарню Фесенка, в якій друкувалися українські грошові знаки, або вивезти літографські камені (кліше для виготовлення грошей) з Одеси до Вінниці. Принагідно нагадаю, що Г. Супрун не виконав цієї місії, проте Б. Мартос навіть в еміграції виправдовував цю невдачу тим, що його випередила російська Добровольча армія²⁴⁹⁰. У грудні ж 1918 р. Б. Мартос вже визначився з тим, що саме Г. Супрун поїде до Берліна на чолі української Фінансової агентури²⁴⁹¹.

Фінансова агентура мала надзвичайні можливості для праці в Європі, адже саме в її руках зосереджувалися чи не усі закордонні рахунки та грошові фонди УНР та зонайширші повноваження щодо їх використання закордоном. Зокрема: розпорядження усіма закордонними банківськими фондами уряду України, фінансування українських місій та представництв, грошові операції щодо закупівлі майна,

²⁴⁸⁸ Там само. – С. 188.

²⁴⁸⁹ ЦДАВО України. – Ф.3690. – Оп. 1. – Спр. 17. – Арк. 32.

²⁴⁹⁰ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років. – С. 20.

²⁴⁹¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. XXIV-4. – Арк. 322.

медикаментів, зброї та одягу за кордоном, доставка української валюти з Німеччини урядові УНР тощо.

Надії ж на швидке отримання українських грошових знаків, що друкувалися у Німеччині на замовлення гетьманського уряду, або якісного паперу для їхнього виготовлення у Києві, не справдилися через революцію в Німеччині.

Питання про перевезення українських грошових знаків в розпорядження Директорії розглядалося урядом УНР ще 26 грудня 1918 р. Тоді було прийнято рішення доручити міністрові шляхів у порозумінні з міністрами військовим та фінансів негайно виконати цю справу²⁴⁹². Проте доставити вже виготовлені в Німеччині українські гроші в Україну теж було надзвичайно складно. Як вже згадувалося вище, відряджений міністром фінансів Б. Мартосом до Німеччини фінансовий агент Г. Супрун зумів відправити вагон готових грошей та різних друкарських матеріалів, проте через захоплення поляками Холмщини, його довелося повернути назад до Берліна²⁴⁹³, а представник Міністерства фінансів УНР в Берліні В. Аристархов ще на початку січня 1919 р. доповідав і про проблеми щодо тимчасового зберігання великої маси українських грошових знаків на території Німеччини.

Тож масштаб роботи, зобов'язання та відповідальність новоствореної української Фінансової агентури в Берліні важко переоцінити. На грудень 1919 р. українська Фінансова агентура в Берліні, окрім її очільника Г. Супруна²⁴⁹⁴, мала у своєму розпорядженні ще 14 офіційних урядовців, 3 «співробітника» та ще 2 урядовця найманих²⁴⁹⁵. Головна канцелярія Агентури розташовувалася на Клейштштрассе, 25 німецької столиці²⁴⁹⁶. Зрозуміло, що у невдовзі міністр фінансів УНР зажадав від голови Фінансової агентури річної звітності про грошові операції цієї специфічної закордонної місії УНР. Задля підготовки звітності її голова Г. Супрун попросив місячного терміну, аби «упорядкувати книги»²⁴⁹⁷. Справа затягнулася й Б. Мартос вирішив призначити спеціальну Ревізійну комісію для перевірки діяльності Г. Супруна та його підлеглих.

Слід зауважити, що початково Ревізійну комісію на чолі зі О. Скорописом-Йолтуховським було призначено за наказом міністра фінансів Б. Мартоса 16 грудня 1919 р. Вона, однак, своєчасно

²⁴⁹² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. – Т. 1. – С. 118.

²⁴⁹³ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років. – С. 24.

²⁴⁹⁴ ЦДІА України у Львові. – Ф. 681. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.

²⁴⁹⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 14а зв.

²⁴⁹⁶ Там само. – Арк. 12 зв.

²⁴⁹⁷ Там само. – Скр. XXIV-4. – Арк. 322.

*Олександр
Скоропис-Йолтуховський*

приступити до праці не змогла, позаяк голова Фінансової агентури в Німеччині Г. Супрун не допустив її до ревізії. Цікаво, що міністр фінансів не захотів загострювати стосунки з Агентурою й ні уряд, ні Директорія не вдалися до жодних жорстких дій щодо такого свавілля голови Фінансової агентури аж до березня 1920 р., коли Г. Супрун без усіляких на те повноважень взагалі припинив виплати коштів українським місіям і посольствам закордоном. Фінансова агентура також, незважаючи на категоричні вимоги міністра фінансів, не подавала урядові УНР жодних звітів чи справоздань щодо розпорядження нею державними грішми, або ж взагалі щодо своєї діяльності.

Урешті-решт, навіть наказ міністра фінансів (від 31 березня 1920 р.), затверджений Директорією 8 квітня 1920 р., про звільнення Г. Супруна з посади з 29 березня 1920 р. «за невиконання наказів і зловживання виданими йому уповноваженнями», не був визнаний ані ним, ані співробітниками Фінансової агентури²⁴⁹⁸. Більше того, Г. Супрун відмовився передавати справи, кошти і майно Фінансової агентури новопризначеному на його місце І. Мірному, заявивши, що «Міністра Мартоса і того Уряду, якого представником він єсть він, Супрун, не визнає»²⁴⁹⁹. Разом з тим припинили працю в Агентурі усі її урядовці та співробітники. Лише через німецький суд та особисті гарантії Г. Супруну від українського уряду дозволили новопризначеній Ревізійній комісії розпочати перевірку діяльності Фінансової агентури УНР в Німеччині, яка супроводжувалася приховуванням документації, саботажем і відвертим глузуванням з української влади.

6.3. Справа «Deutsche Luft-Reederei»: коли і на яких умовах урядові УНР переправлялися гроші з Німеччини

Одним із багатьох ділянок роботи Фінансової агентури в Берліні було й завдання переправки українських грошових знаків, замовлених ще 24 квітня 1918 р. урядом УНР за Центральної Ради для друку в німецькій державній друкарні «Reichsdruckerei» в Берліні²⁵⁰⁰ (зокрема й

²⁴⁹⁸ Там само. – Арк. 4.

²⁴⁹⁹ Там само.

²⁵⁰⁰ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 1. – Спр. 36. – Арк. 4.

в типографії «Giesecke & Devrient» у Лейпцигу), в розпорядження уряду УНР вже за Директорії. Варто при цьому наголосити, що державна влада УНР лише восени 1920 р. дійшла усвідомлення потреби якимось чином спостерігати й контролювати перебіг виконання вищевказаної угоди про друк українських грошових знаків в Німеччині й лише 29 листопада 1920 р. відповідним наказом Міністерства фінансів було створено спеціальну комісію, яка складалася з уповноваженого Міністерством фінансів, його заступника і техника, «для виконання господарсько-контрольних обов'язків при друкуванні в Берліні українських грошей в друкарні акціонерного товариства “Ратофот”»²⁵⁰¹.

Так звана справа «Deutsche Luft-Reederei», що стала одним з кількох епізодів «Справи Супруна» (т. зв. «Супруніади»), виникла у зв'язку з виконанням Фінансовою агентурою саме цього завдання під час перевірки її діяльності Ревізійною комісією, яка прибула до Німеччини з України у 1920 р. У підсумку, справа «Deutsche Luft-Reederei», про деталі якої йтиметься нижче, виявилася лише одним з багатьох, але доволі показовим епізодом з низки кричущих зловживань, корупції та моральної деградації значного прошарку вищих урядовців та державних службовців УНР періоду Директорії у часи, коли українське військо вело безпрецедентну й звитяжну боротьбу за право свого народу мати власну державу.

Тогочасний міністр фінансів уряду Директорії Б. Мартос з цього приводу згадував, що «з огляду на те, що навіть у Києві важко було організувати друк грошей в достатній кількості», він, «виряджаючи за кордон новопризначеного фінансового агента Г. Супруна, дав йому завдання організувати доставку грошей з берлінської друкарні, хоч би це коштувало дуже дорого»²⁵⁰². Виникає логічне питання: як дорого обійшлася ця відправка державній скарбниці України, скільки грошових знаків було доставлено з Берліна в розпорядження уряду УНР і яка природа походження тих коштів?

Це були українські грошові знаки, що видруковувалися в Німеччині ще на замовлення урядів Центральної Ради та гетьмана П. Скоропадського. Колишній голова Ради народних міністрів УНР, згадуючи, що в державній друкарні Німеччини залишалось з часів Гетьманату близько 10 млрд грн, наголошував на їхню потребу в тому, що «наш фінансовий стан був тим тяжчий, що головні грошові запаси, вивезені Директорією з Києва, були витрачені попередніми урядами [УНР] головним чином на ті легендарні формування різних отаманів... Тим

²⁵⁰¹ Там само. – Оп. 5. – Спр. 597. – Арк. 188.

²⁵⁰² Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років. – С. 24.

часом з приходом Галицької армії загальні потреби зросли більше ніж удвоє»²⁵⁰³.

Згодом голова Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР Г. Супрун (повторюся – за словами Б. Мартоса) відправив з Німеччини в Україну «цілий вагон готових грошей та різних друкарських матеріалів, але поляки тоді захопили Холмщину, і той вагон вернувся до Берліна»²⁵⁰⁴. Саме після цього інциденту (Б. Мартос не вказує на дату), він через спеціального кур'єра Хом'яка доручив Г. Супрунові організувати доставку українських грошей повітряним шляхом, а через другого кур'єра (Скнара) віддав наказ прискорити цю справу.

Б. Мартос пише, що з цією метою Г. Супрун уклав угоду зі щойно створеним в Німеччині товариством «Lufthansa», якому німецький уряд спішно продав великі аероплани-бомбовози²⁵⁰⁵. Утім, насправді тут закралися перші помилки у цій справі, які згодом перекочували до всієї історіографії революційного періоду української історії взагалі та цієї теми зокрема. Як свідчать архівні документи (конкретно – «Доклад Ревізійної комісії міністру фінансів У.Н.Р. в справі ревізії Фінансової агентури в Німеччині за час керування нею п. Супруна, з 1 лютого 1919 р. до 30 квітня 1920 р.») угоду про доставку українських грошових знаків урядові УНР було укладено не з «Lufthansa», а з товариством «Deutsche Luft-Reederei» і зроблено це було, за свідченнями самого фінансового агента Г. Супруна, за пропозицією Міністерства закордонних справ Німеччини.

Лого німецького
авіанеперевізника
«Deutsche Luft-Reederei»

«Deutsche Luft-Reederei» було новоствореним, проте досить потужним акційним товариством, яке фактично стало піонером світової пасажирської авіації. Ще 13 грудня 1917 р. президент енергетичної компанії «Allgemeine Electricitaets-Gesellschaft» (AEG) Вальтер Ратенау (Walter Rathenau) доручив Вальтеру Макентуну (Walter Mackenthun) заснувати в Берліні дочірню фірму під назвою «Deutsche Luft-Reederei» (DLR) зі стартовим основним капіталом в 2 млн 500 тис. марок. Повна назва цього товариства була «Deutsche Luft-Reederei GmbH» /англ.: German (Deutsche) Air (Luft) Shipping Company

²⁵⁰³ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – С. 229.

²⁵⁰⁴ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років. – С. 24.

²⁵⁰⁵ Там само.

(Reederei)/ – комерційне підприємство «Німецька повітряно-транспортна компанія».

Передбачаючи кінець Світової війни, компанія готувалася до опанування цивільною авіацією. Під патронатом В. Макентуна процесом керував Егон фон Рібен (Egon von Rieben). 28 травня 1918 р. DLR зареєструвалася у берлінському Торговельному записі (Trade Register of Berlin). Великі пакети її акцій одразу ж придбали AEG та один з найбільших і потужніших німецьких банків – Deutsche Bank, а згодом й пароплавна корпорація HAPAG (Hamburg-Amerikanische Paketfahrt AG) та компанія з будівництва й використання дирижаблів Zeppelin Werke AG²⁵⁰⁶. Акційний фонд DLR поділявся наступним чином: 26% належало Німецькій державі, 19% – країні, 27,5% – регіональним органам (Körperschaften) і 27,5% акцій – в приватному секторі²⁵⁰⁷.

Ще під час тривання Першої світової війни «Deutsche Luft-Reederei» отримувала попередні пропозиції щодо співпраці в мирний час від іноземних представників, зокрема й від уряду нейтральної Швеції, який прагнув після війни налагодити повітряне сполучення з Німеччиною. Однак німецька революція та умови повоєнного перемир'я з країнами Антанти (11 листопада 1918 р.) змусили відкласти реалізацію цього проекту на пізніший час.

*Поштово-літальний літак фірми
«Deutsche Luft-Reederei»*

Після поразки Німеччини у Світовій війні та підписання нею Версальського договору, розвиток військово-повітряних сил країни було паралізовано. Проте активно розпочала становлення цивільно-транспортна авіація. Вже 5 лютого 1919 р. DLR почала здійснювати перші

пасажирські рейси з летовища у Гамбурзі до Берліна й стала фактично першою у світі цивільною транспортною компанією. Тим часом новий тимчасовий уряд Німеччини вирішив перенести засідання Національних Зборів з Берліна до містечка Ваймар (Weimar), де вони й засідали від 6 лютого до 28 липня 1919 р. Відтак виникла потреба швидкого

²⁵⁰⁶ Mulder R. Deutsche Luft-Reederei Gesellschaft mit beschränkter Haftung – DLR (1917–1923) // Електронний ресурс: www.europeanairlines.no.

²⁵⁰⁷ Електронний ресурс: <http://www.flight-depot.com/flight-history-data/flighthistory/alsverkehrsmittel/index.html>.

зв'язку між урядом та парламентом, чим й скористалося «Deutsche Luft-Reederei».

1 березня 1919 р. DLR відкрило першу в світі регулярну авіалінію Берлін–Лейпциг–Ваймар²⁵⁰⁸. Спочатку авіалінія використовувалася для поштових перевезень, тому й кількість перших перевезених товариством DLR пасажирів склала тільки 19 осіб. Після 5 лютого 1919 р. мережа польотів літаків товариства DLR поширюється на Лейпциг, Гамбург, Брауншвейг, Ганновер, Гельзенкірхен, Варнемюнде, Свінемюнде і Вестерланд на острові Зильт. За шість місяців 1919 р. 1430 рейсів з 1532-ти були виконані успішно (93,3%), 4,7% було перервано з технічних чи метеорологічних причин і лише від 2% довелося відмовитися через погоду. Загалом за цих півроку було подолано 556 тис. 155 км, перевезено 1 тис. 574 пасажирів і 57 тис. 081 кг газет, 20 тис. 963 кг листів та 5 тис. 098 кг посилок²⁵⁰⁹.

Біплани, що обслуговували пасажирську авіалінію були з відкритою кабіною. Тому пасажир перед посадкою до літака мусили одягати шоломи, окуляри, польотові комбінезони та міхові унти. Цій авіакомпанії також належить першість у розміщенні свого логотипу, що був розроблений професором Otto Firle – злітаючий у небо журавель (сьогодні – це фірмовий знак авіакомпанії «Lufthansa»). З того часу за прикладом компанії DLR усі авіакомпанії світу перейняли собі за правило розташовувати на корпусі літаків свої логотипи²⁵¹⁰. правонаступницею «Deutsche Luft-Reederei» у 1926 р. стала компанія «Deutsche Luft Hansa Aktiengesellschaft», яку 1933 р. було перейменовано на «Lufthansa».

Після Версальського договору звичайна торговельна діяльність для DLR у співпраці з іноземними авіафірмами значно ускладнилася. Для усунення формальних перешкод «Deutsche Luft-Reederei» в серпні 1919 р. вступає до організації International Air Traffic Association (Міжнародна асоціація авіаперевезень) – IATA, керівництво якої знаходилося у Гаазі в Нідерландах²⁵¹¹. Після цього німці змогли офіцій-

²⁵⁰⁸ Зазначу, що ще з 1 січня 1913 р. відбулося 4 польоти авіапоштовим рейсом між Санкт-Петербургом і Тамра, а також, що з 20 березня 1918 р. почалося поштове перевезення авіарейсом Відень–Київ і з 15 травня 1918 р. подібні перевезення авіамаршрутом між Поштовим відділення США в Нью-Йорку та Вашингтоном. Проте, ці авіарейси не були регулярними, не перевозили пасажирів й не відповідали міжнародним визначенням регулярних цивільних авіасполучень, як і щотижневі рейси між Парижем та Брюсселем, що розпочалися 22 березня 1919 р. Регулярні авіарейси ж Берлін–Ваймар (відстань польоту – 250 км), які розпочалися з 5 лютого 1919 р., відповідали усім критеріям відповідної кваліфікації, а саме: «пасажир», «цивільний», «регулярний» і «підтверджений». Відтак, за відсутності критерію «міжнародний», DLR стала першою в світі компанією, що відкрила регулярне національне повітряне обслуговування.

²⁵⁰⁹ Aviation in Germany // Flight. – 1920. – July 1. – P. 683.

²⁵¹⁰ Електронний ресурс: <http://www.calend.ru/event/4219>.

²⁵¹¹ Mulder R. Deutsche Luft-Reederei Gesellschaft mit beschränkter Haftung – DLR (1917–1923) // [Електронний ресурс] Режим доступу: www.europeanairlines.no.

но забезпечити міжнародну гарантію своїм плановим повітряним маршрутам.

Один з цехів для збирання та ремонту літаків фірми «Deutsche Luft-Reederei»

Навесні 1919 р. почалися переговори про співпрацю DLR з урядом УНР. Перемовини з «Deutsche Luft-Reederei» від імені Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР вели Ф. Гершун, представник державного контролю УНР Вронський та Аристархів й контролювалися безпосередньо фінансовим агентом Г. Супруном. Проте, як виявилось у жовтні 1919 р., старший ревізор Вронський встановив через військового ревізора закордоном О. Жуковського, що насправді посол УНР в Німеччині М. Порш навесні 1919 р. одержав 15 млн австрійських крон «на купівлю літаків та иншого військового майна», хоча й сам посол у той час заперечував цей факт²⁵¹². Тож перемовини про закупівлю літаків з компанією «Deutsche Luft-Reederei» провадила саме Фінансова агентура УНР в Берліні. Таку угоду було оформлено 4 квітня 1919 р.²⁵¹³ Згідно угоди, DLR брала на себе зобов'язання перевезти до Станіслава 20 тис. кг вантажу (українських грошових знаків), за що українська Фінансова агентура мала сплачувати йому (товариству «Deutsche Luft-Reederei») по 40 німецьких марок за 1 кг ваги вантажу. Українська сторона також повинна була внести 750 тис. німецьких марок на організацію і купівлю (зафрактування) аеропланів. Йшлося про фрактування трьох п'ятимоторних важких бомбардувальників-біпланів «Zeppelin-Staaken R-XIVa» з конструкторськими номерами R-69 (регістраційний номер D.129), R-70 (регістраційний номер D.130), R-71 (регістраційний номер D.131), які за умовами Версальського договору були виведені зі складу військово-повітряного флоту Німеччини.

Крім того, «позаяк, становище було дуже непевне», DLR вимагало внести з українського боку ще 2 млн 500 тис. марок до банку «як квоту за для своєчасних і правильних розрахунків платні за перевозку грузу»²⁵¹⁴. Транспортування українських грошей мало розпочатися за 14 днів після укладання угоди й завершитися протягом двох з половиною місяців. З огляду на це, кожного тижня повинно було б

²⁵¹² ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 32а. – Арк. 4 зв.

²⁵¹³ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 27.

²⁵¹⁴ Там само.

перевозитися 2 тис. кг вантажу. При цьому, коли б перевозилося більше від зазначеної ваги, то тоді б в силу мала вступити наступна шкала премій:

4-й	тиждень, як перевозка більш 2.000 кілограмів	-100%
5-й	» » » » » » » »	-100%
6-й	» » » » » » » »	- 80%
7-й	» » » » » » » »	- 60%

Водночас Ревізійна комісія Міністерства фінансів УНР на чолі з І. Мірним (пізніше його замінить Є. Сокович), що прибула з України до Берліна, виявила низку обставин:

1) незважаючи на те, що умовами угоди передбачалася оплата марками, розрахунок з українського боку здійснювався австрійськими кронами;

2) 12 травня 1919 р., «ґрунтуючись на тім, що курс корон дуже хитається», DLR висунула вимогу повернутися до сплати знов у марках і

3) тоді ж Ф. Гершун, від імені Фінансової агентури УНР, дав згоду на вимогу DLR, аби бензин для літаків постачався з Кам'янця-Подільського²⁵¹⁵.

В додаток до цього розпочалися ще й консультації щодо зменшення терміну перевезень всієї маси грошей до двох місяців.

У подальші дні умови угоди зазнали нових коректур. 17 травня 1919 р. DLR заявила, що термін початку польотів розпочнеться лише з того менту, як українські представники внесуть 3 млн 250 тис. марок у Nationalbank für Deutschland. 21 травня німці повідомили Фінансову агентуру УНР, що вони увішли в згоду з банкірським домом «Herman» в Бреслау щодо оренди Trezor Raum для збереження українських грошей, що мало б обходитися по 5 тис. марок щомісяця. 28 травня від DLR на адресу Фінансової агентури УНР було надіслано копію поліса Страхового товариства, яке уклало угоду з DLR про страхівку літаків «R-69», «R-70» та «R-71» терміном на 6 місяців (тобто з 20 травня по 19 листопада 1919 р.).

2 червня 1919 р. DLR надіслало українцям нотаріально завірне посвідчення «Reichsdruckerei» (німецької державної друкарні) про видачу 233 скринь з українськими грішми і поскаржилося, що з боку представників УНР й досі не внесено коштів до Nationalbank für Deutschland, заявляючи, що це ускладнює справу. DLR вказувало

²⁵¹⁵ Там само. – Арк. 27 зв.

Фінансовій агентурі УНР, що кращі дні минають і нагадувало про обіцянку, що у випадку, коли польоти не відбудуться, то у будь-якому разі українська сторона муситиме сплатити втрати DLR. Лист констатував, що кожен день коштував 1 тис. 500 марок. 4 червня українцям було повідомлено про придбання німецьким товариством за 15 тис. марок ще окремого поштового аероплану і саме цю суму Фінансова агенатура УНР повинна тепер заплатити DLR.

Листом від 6 червня 1919 р. німецьке товариство погодилося змінити пункт призначення прямування літаків зі Станіслава на Кам'янець-Подільський, але за умови збільшення платні за цю послугу на 10%. Цим же листом DLR порушило питання про запровадження страховки своїх літаків. 26 червня 1919 р. «Deutsche Luft-Reederei» надіслала українському фінансовому агенту два листа, де одним встановлювала дату початків польотів в Україну 21 червня того ж року, а в іншому – пропонувала змінити (відсунути) терміни польотів і виробити їх лише після повернення до Німеччини першого літака.

Це абсолютно порушувало укладену угоду, де було чітко зазначено, що терміни польотів починаються через 2 тижня після внесення оплати українцями. Так само постійно представники Фінансової агентури УНР на чолі з Г. Супруном йшли на поступки (досить не вигідні для української скарбниці) щодо корекції умов угоди транспортування грошей. Того ж дня на своєму засіданні представники Фінансової агентури УНР (Гершун, Вронський та Аристархів) погодилися на сплату 60 тис. марок на амортизацію, що було в свою чергу схвалено фінансовим агентом Супруном²⁵¹⁶.

Німецьким товариством «Deutsche Luft-Reederei» планувалося до кінця жовтня 1919 р. перевезти в Україну 12 тис. 700 кг вантажу української валюти, але після 1 листопада німці вважали здійснювати перельоти за неможливе. 23 серпня DLR запропонувало Фінансовій агентурі УНР, задля пришвидшення перевезення грошей, придбати шість великих аеропланів за 720 тис. марок. Цю пропозицію було прийнято українцями, як і підвищення платні за перевозку кожного кілограма до 120 марок. Українські агенти пішли на цей крок у зв'язку з вкрай неуспішними темпами перевезення грошей до Кам'янця-Подільського.

Згодом німецькі контрагенти висунули нову угоду, позаяк новий розмір вантажу мав становити 12 тис. 700 кг, то DLR висунуло вимогу поповнення його грошового депозиту, позаяк, мовляв, згідно

²⁵¹⁶ Там само. – Арк. 27 зв. – 28.

початкової угоди воно мало перевезти саме 20 тис. кг вантажу, а відтак, якщо такої ваги перевезено не буде, то українська Фінансова агенура мусить відшкодувати товариству усі втрати. Представники УНР Вронський, Гершун та Аристархів (Супруна тоді не було в Берліні) погодилися на сплату 20 тис. марок тижнево, ніби-то з метою, аби DLR не розпускало своєї організації (фактично було додатково сплачено за відрізок з 1 по 31 грудня 1919 р.). Коли ж у грудні Г. Супрун, який повернувся до Берліна, 12 числа повідомив DLR, що пересилка грошей в Україну припиняється взагалі і не буде відновлена, німецьке товариство заявило про неможливість припинення угоди до того часу, поки не буде перевезено саме 20 тис. кг вантажу і, з огляду на факт відмови від польотів та транспортування грошей, розпускає свою організацію й висуває офіційну претензію урядові УНР. Вимагалось до 2 млн марок «за шкоди при перевозі» і додаткове відшкодування втрат «які Д.Л.Р. має від того, що не перевезло всієї ваги, на перевозку котрої рахувало»²⁵¹⁷.

Залишилося, утім, невідомим не лише чому Фінансова агенура щотижнево сплачувала кошти DLR протягом грудня 1919 р., а й те, чому саме по 20 тис. марок на тиждень, коли відомо з листів самого «Deutsche Luft-Reederei», що один день організації обходився в 1 тис. 500 марок (тобто на тиждень – 10 тис. 500 марок). На це юрисконсульт Фінансової агенури УНР Ф. Гершун висунув зустрічні вимоги українського уряду до «Deutsche Luft-Reederei». Найважчим питанням для УНР в суді, на його думку, мала б бути вимога DLR щодо відшкодування вартості літака, полоненого в Румунії (про цей інцидент йтиметься нижче). Інші ж претензії вважалися ним або перебільшеними, або не доведеними. «Справедливі» ж домагання DLR задовольнялися звичайним порядком постановою юрисконсульта Ф. Гершуна (який за свою працю, до речі, отримав 250 тис. марок) і за погодженням з представником Державного контролю Вронським.

Для перевірки висновків Ф. Гершуна, Фінансовою агенурою було виніянято німецьких юстициратів Тіхтіна та Гейне, які в своїх резолюціях (щоправда за матеріалами, що були надані їм самим Гершуном) дійшли висновку, що позиція українського юрисконсульта є вірною й обґрунтованою. На підставі вищезазначених аналізів й обрахунків, юрисконсульт Гершун та представник Державного контролю Вронський повідомили DLR, що Фінансова агенура УНР в Берліні вважає претензії цього товариства занадто перебільшеними і безпідставними.

²⁵¹⁷ Там само. – Арк. 28.

Після цього відбулася ще ціла низка засідань та переговорів, котрі, проте, не дали ніякого позитивного висліді, а в кінці березня 1920 р. й зовсім припинилися.

Разом з тим, викликає здивування (на що у 1920 р. звернула також свою увагу й Ревізійна комісія Міністерства фінансів УНР) те, що не був опротестований (а навпаки – задоволений) головний аргумент скарги DLR, її головна вимога – перевезення саме 20 тис. кг грошей, що дійсно було передбачено угодою. Проте, тією ж угодою визначався й термін початку польотів та графік перевезень і ці пункти були порушені німецькою стороною. Голова української Ревізійної комісії Є. Сокович логічно зауважував з цього приводу: «Ці два дуже важних фактора відійшли якось на другий план, а залишилась тільки загальна вага, котра скрізь далі й існує, і ні представники Державного Контролю, а ні Юрисконсульт Гершун нігде не звернули уваги, що кількість грузу грошей була до послуг Д.Л.Р. і що вже це була власна справа їх самих своєчасно перевезти цей груз»²⁵¹⁸. Малося на увазі те, що німецьким товариством так і не було перевезено ще 200 скринь з українськими грішми, які залишали в Trezor Raum у Бреслау до листопада 1920 р.

Крім того, починаючи з проекту угоди від 14 квітня 1919 р. скрізь чітко й ясно було зазначено два важливі пункти:

1) термін початку польотів мав відраховуватися через два тижні після внесення грошей до Nationalbank für Deutschland (перший політ було здійснено лише 20 червня 1919 р.);

2) перевезення українських грошових знаків повинно відбутися протягом двох місяців.

Представники ж Фінансової агентури з якихось причин не дотримувалися цих конкретних умов під час ведення перемовин з DLR і не наполягали на їх виконанні, а навпаки – йшли на поступки безпідставним додатковим вимогам німецької сторони, чим завдали державній скарбниці УНР додаткових збитків (необґрунтованих витрат).

Необґрунтованими були й інші дії та сплати Фінансової агентури. Так, наприклад, за перший політ до Кам'янця-Подільського

Bild 183-H28575 Nationalbank für Deutschland (Berlin, Schinkelplatz)

²⁵¹⁸ Там само. – Арк. 28 зв.

цьому товариству було виплачено 33 тис. 462 марки за вантаж, що важив 760 кг (за умовами контракту при відльоті літака з Німеччини DLR мала отримати половину потрібної суми)²⁵¹⁹. Проте, як не важко підрахувати, сплачена сума включала в себе 100%-ву премію. Дивна фінансова щедрість з боку Фінансової агентури УНР, адже угодою визначалося, що протягом двох місяців має бути перевезено 20 тис. кг, тобто приблизно 2 тис. кг на тиждень, і лише за умови доставки протягом двох тижнів більш як цих 2 тис. кг вантажу мала бути встановлена 100% премія. Отже – премію (100 %-ву) німцям було виплачено безпідставно.

Можна також закинути й безпідставні витрати державних грошей та безпринципність представників Фінансової агентури і в справі закупівлі аеропланів. Ревізійна комісія Міністерства фінансів УНР встановила, що ціни, які диктувала Фінансовій агентурі DLR були надто високими. Так, наприклад, Комісією було встановлено, що такий собі Фогт пропонував Фінансовій агентурі придбати аероплани по 60 тис. марок, тоді як українські представники не звернули увагу на цю пропозицію і придбали літаки по 120 тис. марок (принаймні, номінально за документами, а не в наявності)²⁵²⁰. Загалом українська Фінансова агентура купила аероплани для DLR за 1 млн 470 тис. марок²⁵²¹. Більше того, ревізор військових місій за кордоном О. Жуковський тричі доповідав (листопад–грудень 1919 р.) офіційним листом головному отаманові військ УНР і начальникові постачання військ УНР про зловживання на закупівлі літаків й посла УНР в Німеччині М. Порша, який на відміну від зазначеної в договорі ціни за один літак у 41 тис. німецьких марок, насправді сплатив лише 36 тис. марок (щоправда залишається невідомим про який тип літаків йдеться у цьому конкретному випадку)²⁵²².

Так само незрозумілою є особа якогось п. Радке, якого члени Фінансової агентури (не встановлено хто саме, чи то Хом'як, чи то Скнар) найняли на експерта з аеропланики, в обов'язки якого доручався огляд машин. Залишилися без відповіді питання: чому з численних берлінських технічних фахівців чи наукових організацій у цій галузі, до яких не було зроблено жодного офіційного запиту, вибір було зроблено на нікому невідомому Радке, на підставі висновків якого купувалися аероплани й сплачувалися величезні державні кошти²⁵²³. Цікавим є й той

²⁵¹⁹ Там само. – Арк. 29.

²⁵²⁰ Там само. – Арк. 29–29 зв.

²⁵²¹ Там само. – Арк. 30.

²⁵²² ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 32а. – Арк. 21.

²⁵²³ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 29–29 зв.

аспект, що за порадою експерта Радке після купівлі аеропланів (які він інспектував) на вищезазначену суму, той же Радке незабаром виставляє Фінансовій агентурі рахунок від DLR на ремонт моторів у 4 літаках на суму 86 тис. марок²⁵²⁴. І Фінансова агенатура УНР його сплачує, хоча за умовами угоди саме DLR повинна була відповідати за ті випадки, які кваліфікувалися як наслідки технічних несправностей.

Ревізійна комісія зазначила також і на тому, що «в той час, коли на Україні була велика потреба в грошах, коли дійсно існування Держави могло залежати від своєчасної доставки грошей – справа перевозки грошей велася дуже мляво»²⁵²⁵. Суть питання полягала в тому, чому, якщо проект першої угоди від DLR був представлений Фінансовій агентурі УНР 14 квітня 1919 р., перший політ аероплана в Україну відбувся аж 20 червня 1919 р. За угодою ж, початок переправки грошей в Україну мав розпочатися після сплати Фінансовою агенатурою 3 млн 250 тис. марок, чого Фінансова агенатура не могла здійснити, за словами фінансового агента Г. Супруна, через відсутність в її розпорядженні належних коштів. У свою ж чергу, Ревізійна комісія встановила, що така заява фінансового агента є брехнею.

Було виявлено, що ще 3 лютого 1919 р. Г. Супрун одержав у Reichsbank (Райхсбанку) 8 млн 400 тис. марок, з яких 1 млн 400 марок наступного дня виплатив німецькій державній друкарні («Reichsdruckerei»), а решта суми (7 млн 399 тис. 600 марок) залишилася в його розпорядженні. З цих грошей він так і не сплатив необхідний за контрактом з DLR внесок до Nationalbank für Deutschland, а натомість вносить до цього ж банку 4 млн 600 тис. марок з метою купівлі цінних паперів для комерсантів братів Рабиновичів, аби здійснити спільну обладку з купівлею і продажем чаю. Один пакет цих цінних паперів було перенадіслано до Голландії (в Амстердам), а інший переслати не вдалося через те, що саме тоді було накладено заборону на пересилку цінних паперів з Німеччини за кордон. 4 травня банк повернув Г. Супруну гроші за ненадісланий пакет цінних паперів. Тим не менш, 24 травня Г. Супрун передає братам Рабиновичам 2 млн 300 марок готівкою²⁵²⁶.

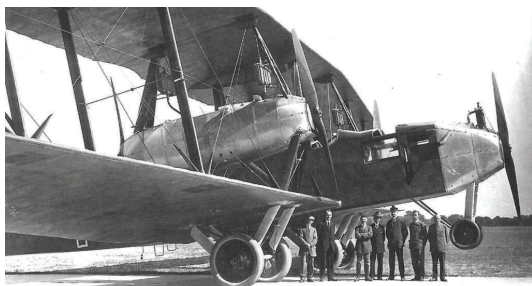
Таким чином, обладку з чаєм, яка варта окремого наукового дослідження, була для українського фінансового агента в Берліні Г. Супруна (в спілці з представником державного контролю УНР Вронським) більш нагальнішою справою, ніж переправка грошей в Україну, уряд та війсьکو якої знаходилися у вкрай скрутному воєнному та фінансовому

²⁵²⁴ Там само. – Арк. 30.

²⁵²⁵ Там само. – Арк. 29 зв.

²⁵²⁶ Там само.

становищі і які надзвичайно потребували грошей. Гроші ж за угодою з DLR (3 млн 250 тис. марок) було внесено до Nationalbank für Deutschland лише після звільнення на початку травня 1919 р. у Відні з під арешту 85 млн крон, та й те лише аж 11 червня 1919 р. Отже, не було виконано умови чергового варіанту угоди з DLR (від 14 травня), а наступний був значно обтяжливіший для УНР, через що українська державна скарбниця знову ж зазнала великих фінансових втрат, яких можна було б уникнути. Не кажучи вже про потребу в грошах армії та уряду УНР на Батьківщині.

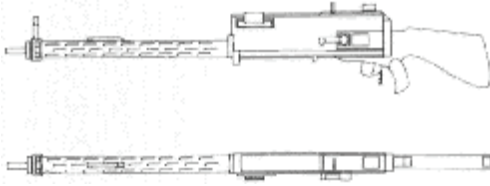
Українською стороною, все ж таки, були закуплені (зафрахтовані) три п'ятимоторні важкі бомбардувальники-біплани «Zeppelin-Staaken R-XIVa» з конструкторськими номерами R-69 (реєстраційний номер D. 129), R-70 (ре-

єстраційний номер D. 130), R-71 (реєстраційний номер D. 131). Ці літаки, хоч і були продані УНР й позначалися українськими розпізнавальними знаками, мали німецьку обслугову та залогу. З України та від української авіації з ними тримав регулярний радіозв'язок радист Першого Запорізького окремого авіадівізіону в Кам'янці-Подільському хорунжий Володимир Пилипець²⁵²⁷.

Вперше подібний бомбардувальник R-XIV піднявся в повітря 1917 року. Це були найбільші і найпотужніші бойові літаки періоду I Світової війни. Ширина верхнього крила складала 4,6 м, а нижнього крила – 3,6 м, розмах крила – 42,2 м, швидкість польоту – 135 км на годину. У повітря їх підіймали п'ять 260-потужних моторів фірми «Maybach» (потужність 180 кВт) та згодом – 4 ПД «Mercedes D.IVa» (потужність 190 кВт), чотири з яких було розташовано в тамдемних крилах, а п'ятий – у носі фюзеляжа. Мотор у носовій частині фюзеляжу обертав тяговий гвинт діаметром у 4100 мм, чотири інших попарно тандемно розташовувалися в двох мотогондолах. Передні мотори обертали тягові гвинти діаметром у 3250 мм, а задні – штовхаючі гвинти діаметром у 4300 мм. Паливні баки (два у фюзеляжі й один в центроплані верхнього крила) сумарно вміщали 3150 л палива. Відносно висока енергоозброєність дозволяла цим літкам-гігантам нести фантастичне за тих часів бойове навантаження – понад 4 тон (для порівняння: російський

²⁵²⁷ Шанковський Л. З історії Української авіації // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.chota.plast.org.ua/aviohistoriPA.htm#_ftnref1.

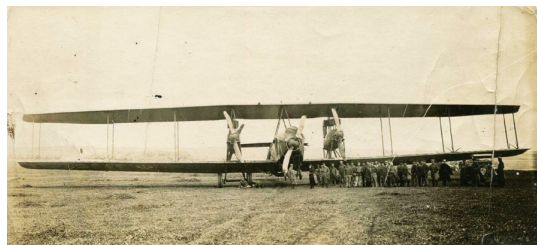
«Илья Муромец» підіймав до 500 кг бомб, а кращі англійські та французькі важкі бомбардувальники – трохи більше за тону).

Кулемет Parabellum-MG

Дальність польоту зі стандартним навантаженням (2 тони) складала 1300 км. Чисельність екіпажу складалася з 7 чоловіків, озброєння – від чотирьох до шести 7.92-мм кулеметів «Parabellum». Максимальна висота – 3.700 м, до рівня 3 км підіймався за 70 хвилин. Під час Світової війни такі літаки, окрім фірми «Zeppelin Staaken», збиралися також на фірмах «Automobil und Aviatik AG» (Лейпциг), «Luftschiffbau Schütte-Lanz» (Цессен), «Ostdeutsche Albatros Werke GmbH» (Шнайдемюль), «Aviatik», «Schütte-Lanz» та «Albatros». До кінця війни німці спромоглися побудувати 13 таких бомбардувальників²⁵²⁸.

Перший літак відлетів з Німеччини до України 20 червня 1919 р. і привіз до Кам'янця-Подільського 760 кг грошей, за що в Берліні Фінансовою агентурою УНР було сплачено DLR 33 тис. 462 марки²⁵²⁹. Колишній начальник відділу закордонної преси Генштабу армії УНР підп. Я. Макогон, який утік до Польщі й 26 листопада 1919 р. надав денікінцям (військовому аташе Збройних сил Півдня Росії в Польщі) докладну доповідь про командний склад Української Армії, повідомляв, що з Німеччини своєчасно аеропланами в Україну в середньому доставляється 50–100 млн крб кожних 10–12 днів. Іноді, зазначав він, надсилалися й царські рублі вартістю по 500 руб. (як, наприклад, 80 млн руб. було отримало 5 (18) жовтня 1919 р.)²⁵³⁰. Щоправда, він помилково вважав, що пересилку організовує виключно посол УНР в Німеччині М. Порш, проте тепер вже виявилось, що насправді цю справу налаштовувала Фінансова агентура УНР в Берліні у порозумінні з Посольством УНР в Німеччині. Я. Макогон писав також, що гроші перевозяться величезними апаратами типу «Муромець», тільки ще більшими.

«Zeppelin Staaken (R-XIVa)» на летовищі у Кам'янці-Подільському

²⁵²⁸ Wunderwaffe [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://wunderwaffe.narod.ru/Magazine/Air-War/87/02.htm>.

²⁵²⁹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 29.

²⁵³⁰ Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння. – К.: Темпора, 2006. – С. 457.

*Віденська преса про рапто-
вий приліт та несподівану
трощу на летовищі «Aspern»
біплана «Zeppelin Staaken –
R-XIVa» (№ R.69/18; D 129)*

така давали знати про це в Берліні, і аж третій літак привозив мотор чи яку іншу запасну частину»²⁵³². За такого стану літальних апаратів не обійшлося й без аварій та прикрих інцидентів за час перельотів. Аероплани, бувало, падали і часто обстрілювалися.

Так, літак «Zeppelin Staaken – R-XIVa» (серійний № R.69/18; цивільна реєстрація – D 129) на світанку 29 липня 1919 р. вилетів у зворотній рейс з Кам'янця-Подільського до Бреслау з офіційними представниками УНР та двома колишніми німецькими військовополоненими на борту. Проте через те, що у повітрі два з п'яти моторів біплана раптом припинили роботу, пілоти змушені були звернути в бік Австрії й здійснити посадку на летовищі Відень–Асперн. 30 липня представники військової місії Антанти у Відні конфіскували літак як німецьку власність й залишили під вартою з італійських солдатів непришвартованим просто неба (жоден ангар не зміг вмістити його). За кілька днів потужний порив вітру під час раптового буревія кинув гігантський біплан на ангар й літак було потрощено...

2 серпня 1919 р. над Польщею (в районі Познані) з якоїсь причини загорівся біплан «Zeppelin Staaken» і впав вже на терені Німеччини (в околиці Ратібора). Загинули усі пасажери, в тому числі й перший державний секретар військових справ ЗУНР полк. Д. Вітовський,

Як вже зазначалося мною вище, насправді то були біплани «Zeppelin Staaken (R-XIVa)» під номерами «R-69», «R-70» та «R-71». Б. Мартос додавав, що для перевозу було вжито три п'ятимоторні літаки та два дещо менші тримоторні, «але всі вони вже були досить з'їджені»²⁵³¹. Це дійсно було так. То були вже вказані вище три п'ятимоторні колишні німецькі важкі бомбардувальники класу «Zeppelin Staaken (R-XIVa)» та два легші – типу «Gotha GV». Чотири щойно придбані літаки, як вказувалося вище, невдовзі вже потребували ремонту моторів. Б. Мартос оповідав, що літаки часто псувалися, «інколи вдавалося направити їх своїми засобами, але частіше літак мусів чекати, поки через другого лі-

²⁵³¹ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років. – С. 25.

²⁵³² Там само.

якого згодом поховали в Берліні (2002 р. у Львові відбулося урочисте перепоховання Д. Вітовського).

З цього приводу варто дещо з'ясувати. У примітках до видання щоденника Є. Чикаленка В. Верстюк та О. Бойко помиляються, коли вказують, що Д. Вітовський загинув в авіакатастрофі 8 липня 1919 р. і ця помилка потім перекочувала в інші укладені ними видання²⁵³³. Не відповідає дійсності й повідомлення вже згаданого підп. Я. Макогона, який стверджував, що падіння літака відбулося 7 вересня через те, що його було збито²⁵³⁴. Найближчою до істини є дата 4 серпня 1919 р., яку встановили свого часу С. Ріпецький, М. Заклинський і яку часто використовують нинішні історики²⁵³⁵. Утім і ця дата є дещо неточна.

Вихідна суть помилки полягає в тому, що на тоді фактично один за одним (протягом двох діб) катастрофи зазнали два біплани виробництва «Zeppelin Staaken». Подібність літаків в очах пересічних випадкових свідків, близькість подій, розголос у пресі, ажіотаж і політична кон'юнктура (доцільність / недоцільність розголосу події в умовах постверсальської Німеччини, протистояння Польщі та ЗУНР (ЗО УНР) тощо) досить швидко заплутали головні деталі (відмінності) катастроф і сприяли виникненню низки подальших плутанин і навіть вигадок у визначенні головних ознак та дат трагедій зокрема.

4 серпня 1919 р. розбився інший літак, а саме – «Zeppelin Staaken (R-VI)» під маркуванням «R-39/16», який не належав УНР і не був перероблений на цивільний. То був модифікований військовий бомбардувальник «Zeppelin Staaken (R-VI)», 18 машин такого типу (R-25 – R-39 та R-52 – R-54) зібрали у 1918 р. на фірмах: «Staaken» – 8 машин; «Automobil und Aviatik AG» (Лейпциг) – 8 машин; «Luftschiffbau Schütte-Lanz» (Цессен) та «Ostdeutsche Albatros Werke GmbH» (Шнайдемюль) – по 3 машини. Крім того, цей літак мав не п'ять, а чотири мотори. То були не надто надійні 6-циліндрові двигуни «Mercedes D.IVa» (потужність – 190 кВт) та «Maybach Mb.IVa» (потужність – 180 кВт). Двигуни стояли попарно у двох мотогондолах й обертали дерев'яні дволопастні гвинти «Garuda» – штовхаючий й тягнучий. Не вдаючись до технічних характеристик подібних літаків, додаю, що ці двигуни були обладнані

²⁵³³ Чикаленко Є. Х. Щоденник, 1919–1920. – Київ; – Нью-Йорк: Вид-во Олени Теліги, 2005. – С. 560; Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. – Т. 2. – С. 694 та інш.

²⁵³⁴ Ковальчук М. Невідома війна 1919 року: українсько-білогвардійське збройне протистояння. – С. 457.

²⁵³⁵ Ріпецький С. Дата смерті полк. Дмитра Вітовського // Вільна Україна. – 1960. – 36. 26. – С. 51–53; Заклинський М. Дмитро Вітовський. Громадський діяч, стрілецький ідеолог, вождь Листопадового зриву, секретар військових справ ЗО УНР. – Нью-Йорк: Червона калина, 1967. – С. 117–118; Горак Р. Дмитро Вітовський // Дзвін. – 1992. – № 1–2. – С. 130–142; Веденєєв Д. В. Вітовський Дмитро Дмитрович // Енциклопедія сучасної України. – К., 2005. – С. 635 та інш.

автоматичними електричними стартерами фірми «Bosch», пов'язаними з акумуляторами. При цьому, в гондолах між двигунами знаходився механік, що стежив за роботою моторів у польоті. І для того були підстави, адже попри високі досягнення німецьких авіатехніків, ера будови літаків тільки-но починалася. З вісімнадцяти зазначених бомбардувальників «Zeppelin Staaken, R-VI» (R-25 – R-39 та R-52 – R-54) шістнадцять літаків було використано безпосередньо на Західному фронті Світової війни у 1918 р. Чотири машини було збито винищувачами та зенітною артилерією супротивника, а вісім – розбилися в аваріях.

Дмитро Вітовський

Один з уцілілих тоді літаків (R-39) і який у 1919 р. став фігурантом плутанини з датою загибелі Д. Вітовського, здійснив рекордний об'єм бомбардування. У перебігу двадцяти бойових польотів цей літак скинув на ворога 26 тис. кг бомб, в тому числі три 1 тис. кг бомби – усі такі бомби, що були скинуті протягом війни на Англію. Після війни цей літак не був проданий УНР, проте після встановлення перемир'я здійснював поштові та дипломатичні перевезення з Німеччини в Україну, і саме його було збито польською зенітною артилерією близько 9-ї год. ранку під Ратибором у Верхній Сілезії (Oberschlesien), коли біплан якраз перелітав р. Руду, що являла тогочасний кордон між Німеччиною та Польщею²⁵³⁶. Літак мав розпізнавальні знаки німецького військово-повітряного флоту, а отже й не міг бути одним з куплених українською Фінансовою агентурою літаків для доставки товариством «Deutsche Luft-Reederei» українських грошей для уряду Директорії. Це був саме «Zeppelin Staaken, R-VI» (R-39/16) і летів він усталеним повітряним маршрутом між Бреслау та Станіславовим (згодом – у Кам'янець-Подільський), проте Д. Вітовського та М. Чучканя на його борту не було. Про те, що літак було збито, а також про відсутність на його борту міни або сторонніх осіб заявила й спеціальна слідча комісія німецьких повітряних сил, як і начальник летовища в Бреслау, що особисто контролював підготовку машини до вильоту²⁵³⁷.

²⁵³⁶ Baczkowski W. Samoloty bombowe pierwszej wojny swiatowej // Biblioteczka Skrydlatej Polski. – Warszawa, 1986. – S. 143; Grosz P. M. Zeppelin Staaken R. VI // Windssock Datafile. – 2002. – № .95. – P. 27.

²⁵³⁷ Горак Р. Дмитро Вітовський. – С. 130, 131.

Натомість, як свідчить розслідування української Ревізійної комісії в Німеччині, 2 серпня 1919 р. з Бреслау до Кам'янця-Подільського о третій з половиною ранку збиралися відлетіти два літаки «Zeppelin Staaken (R-XIVa)» під маркуванням «R-70» та «R-71») з українськими грішми. Перший літак («R-70»), крім грошей, узяв на борт ще й Ю. Бачинського і своєчасно вилетів. Інший літак («R-71/18») з вантажем у 3 млн крб, на якому мав відлетіти й Д. Вітовський та його ад'ютант М. Чучман, не вилетів через злам у моторі і його довелося лагодити. Вилетів він з Бреслау (з Д. Вітовським на борту) того ж дня, але близько 10-ї години ранку (про це свідчив спеціальний рапорт Фогта, «котрий подаючи відомости про відправку грошей пише, що аероплян полетів тільки в 10 годин, бо мотор був несправний і його приходилось лагодити»)²⁵³⁸.

Цей факт офіційно занотований у звіті Ревізійної комісії в Берліні для уряду УНР.

Рештки літака «Zeppelin Staaken (R-XIVa)» з бортовим маркуванням «R-71/18»

Таким чином, літак на кордоні тогочасних Німеччини і Польщі міг зазнати катастрофи лише 2 серпня 1919 р., позаяк не робив зупинок на цьому відрізку шляху, а отже – саме ця дата і є днем загибелі Дмитра Вітовського²⁵³⁹. Пізніше вже почалися розмови та пересуди, що нібито польський літак напав на цей аероплан і знищив його, або що його збили²⁵⁴⁰, чи що у літак було підкладено міну з метою вбивства Д. Вітовського й що з українського боку не було зроблено спроб розслідувати цей інцидент тощо²⁵⁴¹. Усе це, безумовно, вигадки; літак впав у ліс під Ратібором і розбився через несправність у моторі²⁵⁴². Як свідчать документи, в даному випадкові висновок Ревізійної комісії Міністерства фінансів УНР в контексті розслідування діяльності української Фінансової агентури в Німеччині, Д. Вітовський загинув 2 серпня 1919 р. у катастрофі літака «Zeppelin Staaken (R-XIVa)» (R-71) під час перельоту з Бреслау до Кам'янця-Подільського.

²⁵³⁸ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 30–30 зв.

²⁵³⁹ Після похорону Д. Вітовського, в ресторані готелю «Edem» в Берліні відбулися поминки по ньому, на яких були присутніми 20 осіб. Принагідно зазначу, що замовлені для вечери страви, квіти, лікйори, фрукти і цигарки були оплачені (5 тис. 558 марок 35 пфенінгів) коштом Фінансової агентури УНР в Берліні [Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 104].

²⁵⁴⁰ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 30.

²⁵⁴¹ Горак Р. Дмитро Вітовський. – С. 131.

²⁵⁴² Rimell R. Staaken at war // Windssock Datafile. – 2007. – № 123. – P. 25.

Взагалі-то, усі літаки цього виробника мали проблеми з двигунами ще з часів Світової війни. Спочатку замість майбахівських на літак було встановлено п'ять двигунів фірми «Austro-Daimler» (найпотужніші – 237 кВт – на той час мотори в Німеччині), проте двигуни виявилися недорозробленими й відтак часто відмовляли в польоті. У травні 1918 р. їх замінили на двигуни «Basse und Selve BuS.IVa» (потужністю в 220 кВт), проте ці мотори виявилися ще гіршими за попередні. Так на літаки знов було встановлено двигуни «Maybach Mb.IVa» потужністю в 180 кВт. Крім того, існувала й інша проблема – брак палива або ж його якість в Україні. Тогочасний представник компанії «Deutsche Luft-Reederei» й учасник тих подій Карл Клікерман (Carl Klickermann) у своєму щоденнику з цього приводу, зокрема, занотував: «Хмари на політичному небосхилі над Україною згущаються. Становище ускладнюється. З одного боку, тисне Червона армія, з іншого, – поляки, які вже готуються увійти в Кам'янець. [...] Нам не вистачає палива. І невідомо, коли воно прибуде. Це очікування – важке випробування для усіх»²⁵⁴³.

Карл Клікерман

24 серпня зазнав катастрофи й упав в м. Раудені ще один літак, гроші ж, що були на його борту, згоріли²⁵⁴⁴. 8 жовтня один з літаків, що вже повертався з Кам'янця-Подільського, упав і розбився над територією Польщі. Про інший випадок підп. Я. Макогон свідчив, що 25 жовтня 1919 р. поблизу Кракова польськими жовнірами «з бешкетства» було збито один з таких літаків. Усі пасажери та літуни загинули, гроші ж невдовзі було повернуто українському урядові. Старший контролер Фінансової агентури УНР в Берліні Вронський писав з цього приводу до державного контролера УНР у таємній доповіді від 27 жовтня 1919 р. про випадок, коли «по дорозі з Камінця назад до Бреслау упал разом з аероплянком № 505 й був разом з усімі листами котрі він віз зі собою, інтернований поляками до Кракова (при катастрофі цей, котра була коло Сейбушу в Західній Галичині трьох літників згоріло та вратувалися лише п. Радке й другий пасажир, як кажуть наш Міністр

²⁵⁴³ Оганесян К. Гроші для України: як 100 років тому з Німеччини до УНР доставляли гривні // *Deutsche Welle*. – 2019. – 29 липня [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://p.dw.com/p/3MLjt>

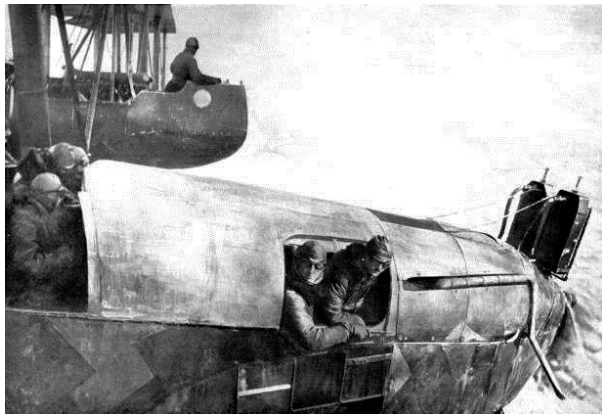
²⁵⁴⁴ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 99 зв.

Освіти, котри удужили вискочити з горівшої машини та лишилися ціли)»²⁵⁴⁵.

Старший пілот іншого літака («Zeppelin Staaken (R-XIVa) – R-70/D.130»), німецький офіцер, вертаючись вже з Кам'янця-Подільського до Берліна самочинно, без відома української сторони, взявся підвезти пасажирів до Відня, де в аеропорту «Aspern» 29 липня його літак було заарештовано та конфісковано французькими солдатами від імені антантської контрольної комісії (IAACC)²⁵⁴⁶. Ще один аероплан змушений був через зіпсування моторів приземлитися в Галичині, не долетівши до Кам'янця²⁵⁴⁷.

Інший літак («Zeppelin Staaken (R-XIVa) – R-69 / D.129»), який перевозив гроші для українського уряду, чомусь летів не над Галичиною, а над Буковиною і, знову ж через паливні проблеми у всіх п'яти моторах (через сильний зустрічний вітер сталась перевитрата пального), не долетів 10 км до Дністра²⁵⁴⁸. 19 вересня бомбардувальник змушений був здійснити аварійну посадку на румунській території. З українського боку Дністра було спрямовано машини на той бік річки, але два румунські вояки 37-го Піхотного полку підоспіли першими й, загрожуючи зброєю, конфіскували і літак, і гроші – 303 мільйони гривень, що були виготовлені в Німеччині для Української Держави ще за часів Гетьманату П. Скоропадського (5, 6 та 24 жовтня 1918 р.), кредитові білети на 80 млн грн, медикаменти, а також деталі друкарського верстата для виготовлення банкнот.

Румуни заарештували також трьох німецьких літунів (капітана Ганса Вольфа фон Гарага (Hans Wolf von Harah) й двох пілотів – Генріха Шмільця (Heinrich Smiltz) й Генріха Треткена (Henrig Tretken), а також українського урядовця та його помічників, що летіли з ними. Згодом українців звільнили і переправили на український

*Пілоти, пасажирів і механік
«Zeppelin Staaken R-XIVa» в польоті*

²⁵⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 32а. – Арк. 4.

²⁵⁴⁶ Mulder R. Deutsche Luft-Reederei Gesellschaft mit beschränkter Haftung – DLR (1917–1923) // Електронний ресурс: www.europeanairlines.no.

²⁵⁴⁷ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років. – С. 25.

²⁵⁴⁸ Там само.

бік Дністра, а німецьких пілотів інтернували пізніше – після відбуття арешту в румунській в'язниці²⁵⁴⁹.

Жодні заходи української місії в Бухаресті щодо повернення хоча б коштів (303 млн грн) не мали успіху. І. Мазепа пояснював таку позицію тим, що на той час Румунія ще не мала підписаного мирового договору з Німеччиною, проте додає, що згодом ці гроші, що перевозив аероплан, все ж було передано через хорунжого П. Роменського українському представництву в Бухаресті, але потрапили вони в розпорядження уряду УНР аж у 1920 році²⁵⁵⁰. Спочатку в Україну вдалося переправити 80 млн, потім ще 173 млн грн., а решту 50 млн грн було залишено для військових потреб у Надзвичайній дипломатичній місії УНР в Румунії²⁵⁵¹.

Що ж до літака, то «Zeppelin Staaken (R-XIVa – R-69 / D.129)» так і не було повернуто ані українській стороні, ані німецькому товариству «Deutsche Luft-Reederei». Румунські авіаційні інженери полагодили його й екіпаж пілотів на чолі з першим технічним лейтенантом Петре Макавеєм (Petre Macavei) перелетіли на ньому до Бухаресту. Зазначу, що і в польоті двигуни літака завдали чимало клопотів румунським пілотам. Цей літак більше так ніколи й не злетів у небо. Протягом двох років він перебував на летовищі й врешті був демонтований, а його дерев'яні гвинти опинилися у Військовому музеї в Бухаресті.

Після втрати вищезазначених літаків DLR запропонувало Україні для продовження доставки грошей з Німеччини використати інший бомбардувальник – «Friedrichshafen G.III-а», відомий як FF-45²⁵⁵². «Friedrichshafen G.III» з'явився на початку 1917 р. і досить швидко склав істотну конкуренцію іншому німецькому бомбардувальнику «Gotha».

Бомбардувальник
«Friedrichshafen G.III»

Варто сказати, що його бомбове завантаження було у півтори рази більшим від «Gotha».

Окрім фірми-розробника, «Friedrichshafen»-и випускали також заводи «Hanseatische Flugzeugwerke» (Ганза) та «Daimler-Flugzeugbau». Розмах крила цих літаків складав 23,70 м, довжина – 12,80 м, площа крила – 95 кв м. Двигуни 2-ПД

²⁵⁴⁹ Mulder R. Deutsche Luft-Reederei Gesellschaft mit beschränkter Haftung – DLR (1917–1923)...

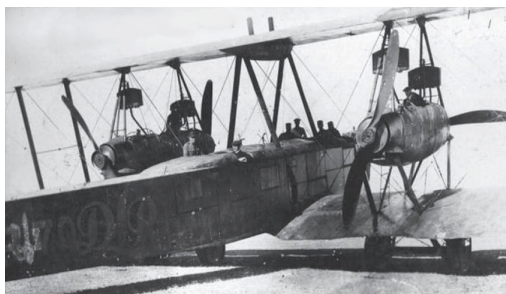
²⁵⁵⁰ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. – С. 301.

²⁵⁵¹ Петрук О. Міністерство фінансів УНР (за документами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України) // Архіви України. – 2009. – № 5. – С. 94.

²⁵⁵² Mulder R. Deutsche Luft-Reederei Gesellschaft mit beschränkter Haftung – DLR (1917–1923)...

Mercedes D.IVa дозволяли розвинути швидкість у 141 км на годину (крейсерська швидкість – 118 км/год.). Термін польоту – 5 годин. Екіпаж складався з трьох чоловіків. На озброєнні було два-три 7,92-мм кулемета «Parabellum MG14», що встановлювалися на шворнях у носі та в задній кабіні. Бомбове навантаження – 1500 кг. Модифікація «Friedrichshafen G.III-a» була з двокилевим біплановим опірнням і без носового колеса. Загалом G-III обох модифікацій було збудовано 245 бомбардувальників. Вони були задіяні до останніх днів війни в якості як нічних, так і денних бомбардувальників проти об'єктів у Франції, Бельгії та Британії. По війні німці використовували їх як транспортно-пасажирські машини. У 1920 р. два таких літаки були закуплені більшовицькою Росією й ще кілька використовувалися у складі Червоного повітряного флоту. Ще один біплан такого типу, що здійснив вимушену посадку на території Литви, після ремонту став бойовою одиницею литовських військово-повітряних сил²⁵⁵³.

Наразі є відомості про два двомоторних бомбардувальники «Friedrichshafen» G. III-a (FF-45) та G. IV в розпорядженні уряду УНР, проте достеменно відомо, що частина авіації, належної «Deutsche Luft-Reederei» була таємно переміщена з Німеччини до України²⁵⁵⁴. Цілком вірогідно, що серед числа тих літаків (зокрема відомо про розвідувальні авіамашини «DFW», «LVG», «Hansa-Brandenburg», винищувачі «Halberstadt», «Albatros», «Fokker» та інші) був і вище згадуваний мною бомбардувальник «Zeppelin Staaken» (R-VI) (R-39/16), що був збитий поляками 4 серпня 1919 р. і факт польоту якого в Україну ретельно приховувався німецькою слідчою комісією.

*Біплан «Zeppelin Staaken» («R.70/18»)
з українським тризубом та
абрєвіатурою DLR*

Відомо також, що біплани «Zeppelin Staaken» (R-VI) точно перебували на летовищі Кам'янець-Подільського вже у грудні 1918 р., проте твердження деяких дослідників про те, що їх ніби-то було захоплено у німців²⁵⁵⁵ не відповідають дійсності. Цілком логічно, що в зв'язку з тим, що таємне надання Німеччиною (через DLR) літаків урядові УНР,

²⁵⁵³ Електронні ресурси: <http://www.airwar.ru/enc/bww1/frhg4.html>; http://www.militaryfactory.com/aircraft/detail.asp?aircraft_id=602.

²⁵⁵⁴ Mulder R. Deutsche Luft-Reederei Gesellschaft mit beschränkter Haftung – DLR (1917–1923)...

²⁵⁵⁵ Харук А. Крила України: Військово-повітряні сили України, 1917–1920 рр. – К.: Темпора, 2008. – С. 61.

приховувалося обома сторонами від зайвого розголошення (з огляду на реакцію Антанти та Польщі), а відтак їхня наявність видавалася за українські трофеї. Частина ж літаків була покинута австрійськими та німецькими військами під час повернення на Батьківщину, проте їхній технічний стан був не найкращий.

Достеменно відомо також про зафрактування українською стороною ще й чотирьох легких бомбардувальників «Gotha» (три літаки «Gotha G-V» та один – «Gotha GL-VII»). Двомоторний бомбардувальник «Gotha GL-VII» з українськими розпізнавальними знаками, відомий під бортовим іменем «Олена», наприкінці 1919 р. під час перельоту до Відня (пілот – німець Клаузен) змушений був приземлитися в околицях Братислави й був інтернований чехо-словацькою владою²⁵⁵⁶.

Бомбардувальники типу «Gotha» мали замінити дирижаблі, що стали уразливими для досягнення винищувачів, й вже 13 червня 1917 р. серед дня скинули бомби на Лондон²⁵⁵⁷. Досить скоро ці літаки стали називати «повітряними монстрами»²⁵⁵⁸. Спроектвані Гансом Буркгардом (Hans Burkhard) й розроблені компанією «Gothaer Waggonfabrik

*Різновиди бомб, які використовували бомбардувальники «Gotha»
(на задньому тлі – «Gotha G-V»)*

AG», вони дійсно були грізною зброєю. Розмах крила «Gotha G-V» становив 23,70 м, довжина – 11,86 м, висота – 4,30 м, площа крила – 89,50 кв. м. Вага порожнього літака складала 2740 кг (злітна – 3975 кг), а двигуни типу 2 ПД Mercedes D.IVa (потужність – 2+260 п. с.) дозволяли розвинути максимальну швидкість у 142 км/год. (крейсерська швидкість – 126 км/год.) й набирати висоту до 6500 м. Три пілоти екіпажу мали в своєму розпорядженні, окрім бомб загальним вантажем у 500 кг, два 7,92-мм кулемета «Parabellum MG14», що були встановлені на шарнірних кріпленнях у носовій та надфюзеляжній позиціях²⁵⁵⁹.

²⁵⁵⁶ Там само.

²⁵⁵⁷ Внаслідок цього нальоту загинуло 162 людини й більш як 400 були поранені, що склало найбільшу чисельність постраждалих від повітряних бомбардувань Великобританії за весь час тривання Першої світової війни. Згодом продовжилися нічні бомбардування, які тривали до травня 1918 р. Загалом бомбардувальники «Gotha» здійснили 22 нальоти на Англію й скинули на її територію понад майже 85 тон (84.745 кг) бомб [Електронний ресурс: <http://www.4to40.com/encyclopedia/index.asp?id=30>].

²⁵⁵⁸ Grant R. Airpower Genesis // Air Force Magazine. – 2008. – November. – P. 55.

²⁵⁵⁹ Електронний ресурс: <http://www.spartacus.schoolnet.co.uk/FWWgotha.htm>.

Загалом з Бреслау до Кам'янця-Подільського було здійснено 18 польотів²⁵⁶⁰, що, до речі, спростовує твердження Б. Мартоса нібито аероплани з грішми здійснили лише кілька перельотів²⁵⁶¹. Загалом же, за усі 18 перельотів з Німеччини до Кам'янця-Подільського було перевезено грошових знаків на суму в 1 млрд 242 млн 140 тис. гривень²⁵⁶², які, безумовно, були вкрай потрібні урядові та війську УНР у складні часи літа–осені 1919 року. Разом з тим, значний об'єм вантажу – більш як 200 скринь – все ж так і не був перевезений й зберігався у Бреслау до листопада 1920 р.²⁵⁶³ Якщо врахувати, що урядом УНР було замовлено у Німеччини 3,5 млрд грн²⁵⁶⁴, то ледь менше двох третин суми німецькі літаки урядові УНР не перевезли.

Урядова Ревізійна комісія, яка перевіряла діяльність Фінансової агентури УНР в Берліні, з огляду на вищезазначені факти, дійшла (1921 р.) таких попередніх висновків щодо справи «Deutsche Luft-Reederei»²⁵⁶⁵:

«1) Супрун, маючи можливість своєчасно внести гроші в Банк – цього не зробив, наслідком чого були: а) несвоєчасна доставка грошей на Україну. Як би замість купівлі цінних паперів Бр[атам] Рабиновичам були внесені своєчасно гроші Д.Л.Р. можливо, що вся кількість грошей була б перепроваджена на Україну; б) великі матеріальні втрати, бо згодом Д.Л.Р. перейшло на більш дорогі умови;

2) Представники Фінансової Агентури юрисконсульт Гершун, представники Державного Контролю Вронський і п. Арістархів не боронили інтересів Держави і майже шли на повіді у всіх бажаннях Д.Л.Р., задовольняючи їх завше по за умовам договору;

3) в справі з Д.Л.Р. є багато чисто юридичних правонарушень і змін умов, заключених договорів явно не на користь Українській Державі»²⁵⁶⁶.

Довести розслідування до завершення й до судового рішення, як щодо питання постачання грошових знаків в Україну, так і щодо взагалі діяльності Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР в Берліні, Ревізійній комісії не судилося.

²⁵⁶⁰ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 28.

²⁵⁶¹ Мартос Б. Українська валюта 1917–1920 років. – С. 24.

²⁵⁶² Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 28.

²⁵⁶³ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 28 зв.

²⁵⁶⁴ Schmitt G. Als die Oldtimer flogen. Die Geschichte des Flugplatzes Berlin – Johannisthal. – S. 196.

²⁵⁶⁵ Що стосується, власне, долі самої компанії «Deutsche Luft-Reederei», то невдовзі настав 1921 р., коли у повному обсязі набули чинності §§ 198–202 Версальського договору, які передбачали або знищення, або ж передачу союзним країнам Антанти усіх повітряно-літальних апаратів Німеччини. Відтак DLR була змушена самоліквідуватися.

²⁵⁶⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 30 зв.

6.4. «Супруніада»: уряд Директорії проти Фінансової аген- тури в Німеччині на тлі корупційних рецидивів державних діячів УНР закордоном (1919–1921 рр.)

*Олександр Скоропис-
Йолтуховський*

16 грудня 1919 р. наказом міністра фінансів Б. Мартоса (№ 40) було призначено спеціальну Ревізійну комісію для перевірки діяльності Фінансової агентури УНР в Берліні на чолі із О. Скорописом-Йолтуховським, до якої увійшли також Фрід, П. Донець та В. Ісіченко²⁵⁶⁷. Комісія (О. Скоропис-Йолтуховський та В. Ісіченко) прибула в кабінет Г. Супруна вже наступного дня (17 грудня 1919 р.) о 13-й годині й вручила йому відповідні уповноважуючі їх документи: відношення міністра фінансів від 16 грудня 1919 р. (№ 42) разом з копією наказу Б. Мартоса по Міністерству фінансів від 16 грудня 1919 р. (№ 40) в м. Берліні, а також копію журнальної постанови Комісії по обревізуванню агента Міністерства фінансів в Берліні від 16 грудня 1919 р. (№ 1)²⁵⁶⁸.

Проте Комісія так і не змогла приступити до праці, позаяк голова Фінансової агентури Г. Супрун не допустив її до ревізії.

В особистому листі від 18 грудня 1919 р. (№ 1059) на ім'я Б. Мартоса Г. Супрун виклав власну мотивацію відмови допустити Комісію до перевірки. Голова Фінансової агентури аргументував свої дії політичною ситуацією в Україні, зокрема кризою в міжпартійних стосунках та розколом в урядових лавах УНР, конкретно вказуючи на діяльність міністра закордонних справ В. Темницького та міністра фінансів М. Кривецького навесні 1919 року²⁵⁶⁹.

У березні 1919 р. у керівництві УНР склалася парадоксальна ситуація, коли Директорія була роз'єднана, її члени знаходилися у різних місцевостях (частина членів Директорії на чолі з С. Петлюрою опинилася у Рівному, а Є. Петрушевич та О. Андрієвський майже цілком самостійно «урядували» в Станіславові). Подібна ситуація склалася і в уряді, який також розпався на кілька частин – одні перебували в Одесі, інші – при головному отаманові С. Петлюрі, частина (Д. Симонів, М. Кривецький) – при Є. Петрушевичу. Останній, на противагу

²⁵⁶⁷ Там само. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 4.

²⁵⁶⁸ Там само. – Арк. 12 зв.

²⁵⁶⁹ Там само.

решті членів Директорії і голові уряду УНР, навіть призначив собі у Станіславові окремого керуючого Міністерством фінансів, яким став саме М. Кривецький. У квітні 1919 р., коли уряд УНР перебрався до Рівного, міністр фінансів М. Кривецький не прибув до міста і саме замість нього виконуючим обов'язків міністра фінансів було призначено Б. Мартоса²⁵⁷⁰. У Станіславові М. Кривецький (з візії члена Директорії О. Андрієвського), тим не менш, вів власну політику й навіть скасовував рішення нового міністра фінансів УНР тощо. Крім того, М. Кривецький належав до партії соціалістів-самостійників, яка була пов'язана зі спробою здійснення державного перевороту на користь Є. Петрушевича (заколот В. Оскілка).

Знаючи про політичну кризу в Україні та вкрай складну військову ситуацію на фронтах УНР, Г. Супрун вдало використав не лише ці важелі, але й фактор особистого характеру. Він вказує у листі до Б. Мартоса: «Не торкаючись вищезазначених документів по суті, я дозволю собі звернути Вашу увагу на сучасну ситуацію для України і тих відомостей, які маєте Ви і я. Я не хочу розуміється тут торкатися відомого Вам випадку з бувшим Міністром Фінансів п. Кривецьким і не приймаю його тут на увагу, але рахую абсолютно необхідним, щоб в такі менти, які переживає в цей час Україна, всяка більш менш серйозна акція була переведена на авторитетних громадських підставах з безумовними гарантіями об'єктивності і абсолютним виключенням персонального суб'єктивізму. Наша історія останніх часів дає багато доказів цьому, нагадаю хоча б моє далеко не помилкове відношення до розпоряджень бувших п.п. Міністрів Кривецького і Темницького»²⁵⁷¹. Відтак голова Фінансової агентури прямо заявляє міністрові фінансів, що «згаданий Ваш наказ я не можу виконати»²⁵⁷². При цьому Г. Супрун, зауваживши, що час для ревізії обрано не досить вдалиий, все ж запевнив, що він може піддати свою діяльність перевірці відповідної комісії, проте такої, яка була б укомплектована на авторитетних громадських засадах. До цього, за словами голови Фінансової агентури, його «примушує та роля, яку Фінансова Місія до сього часу відіграла і, хто знає[,] можливо в будучому має відіграти ролю ще більшу»²⁵⁷³.

Зі свого боку, Г. Супрун пропонував скласти Ревізійну комісію з уповноважених представників усіх українських партій, а саме: соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, соціалістів-федералістів та

²⁵⁷⁰ Мазела І. Україна в огні й бурі революції. – С. 132.

²⁵⁷¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 12 зв. – 13.

²⁵⁷² Там само. – Арк. 13.

²⁵⁷³ Там само.

хліборобів-демократів, доповнивши цей список ще й уповноваженим представником кооперації. Така вимога яскраво свідчила, що за умов, які склалися на той час в Україні, оперативно сформувати подібну комісію було неможливо, а отже голова Фінансової агентури не лише саботував попередній склад Ревізійної комісії, укладений міністром фінансів, але й відверто затягував час початку перевірки своєї діяльності фактично на невизначений термін. У підсумку, Ревізійна комісія на чолі з О. Скорописом-Йолтуховським через нетривалий час припинила своє існування, так і не розпочавши перевірку.

З іншого боку, ні уряд, ані Директорія не вдалися до жодних жорстких дій щодо такого свавілля голови Фінансової агентури. Отже, Г. Супрунові вдалося переграти й Народне міністерство фінансів, й уряд, й Директорію УНР і зірвати перевірку своєї діяльності та всієї Фінансової агентури УНР у Німеччині. Як згодом виявилось – до березня 1920 р.

У даному контексті варто зазначити, що така ситуація з діяльністю Фінансової агентури стурбувала владу УНР і змусила її вдатися до зміни формату державних торговельно-фінансових операцій за кордоном вже в грудні 1919 р. Поштовхом цьому послужили не лише корупційні діяння Г. Супруна, а й цілий ланцюг зловживань також і низки інших високопосадовців УНР, зокрема українського посла в Німеччині М. Порша, голови спеціальної військово-санітарної місії в Італії О. Севрюка, міністра закордонних справ В. Темницького і навіть членів Директорії Ф. Швеця та А. Макаренка тощо.

Микола Порш

Так, у жовтні 1919 р. з доповіді старшого ревізора Вронського стало відомо про привласнення послом УНР в Берліні у квітні того ж року 15 млн австрійських крон, виділених на купівлю в Німеччині літаків в компанії «Deutsche Luft-Reederei» (DLR / ДЛР) для перевезення в Україну грошових знаків та на закупівлю військового майна для Армії УНР²⁵⁷⁴. Більше того, вже 3 листопада (з Праги), 16 листопада (з Відня) і 17 грудня 1919 р. (з Варшави) ревізор військових місій за кордоном О. Жуковський тричі доповідав однаковим офіційним листом головному отаманові військ УНР і начальникові постачання військ УНР про зловживання М. Поршем у справі закупівельних операцій

²⁵⁷⁴ ЦДАВО України. – Ф. 1065. – Оп. 1. – Спр. 32а. – Арк. 4 зв.

Посольства України в Берліні. Військовий ревізор обіцявся надати відповідні матеріали і документи зі згаданого питання особисто керівництву держави по приїзду в Україну. До цього ж часу, О. Жуковський вважав «користним для справи всі військові кредити відібрати від Берлінського Посольства і позбавити уповноважень п. Порша провадити на далі закупки». Крім того, військовий ревізор вимагав призначити з особливо важливих справ слідчого для здійснення слідства щодо купівлі Посольством УНР в Берліні літаків у фірми «Deutsche Luft-Reederei», позаяк вияснилося, що в підписаному договорі купівлі було зазначено ціну за один літак у 41 тис. німецьких марок, а насправді ж було сплачено лише по 36 тис. марок. Ревізор зауважував також на наявності багатьох інших пунктів провокативного характеру, які він мав особисто передати слідчому. У зв'язку з цим, О. Жуковський наголошував, що «слідчому необхідно дати широкі уповноваження що до переведення слідства, а також дати йому відношення нашого Уряду до Уряду Німецького, аби Німецький Уряд прийшов на допомогу, коли буде потрібно уповноваженому слідчому допомогти в справі вислідів ревізії»²⁵⁷⁵.

Як наслідок, 23 грудня 1919 р. С. Петлюра та виконуючий обов'язки голови Ради народних міністрів й водночас керуючий Міністерством закордонних справ А. Лівіцький підписали одразу кілька наказів з цього приводу.

Зокрема, наказом (Ч. 869/Д.С.) голові Посольства УНР в Німеччині М. Поршу наказувалося передати в розпорядження Торговельної комісії УНР на чолі з А. Сербіненком «всі військові кредити і взагалі кредити на державні закупки, які були одпущені в розпорядження Українського Посольства в Німеччині або на імя Пана Посла»²⁵⁷⁶. Торговельній комісії мали бути передані також усе вже закуплене посольством військоове майно та різні товари. Усі ж документи в справах здійснених Посольством закупівель повинні були бути віддані представникові державного контролю УНР в Німеччині, а в разі його відсутності – ревізорів військових місій отаманові О. Жуковському. У наказі наголошувалося, що «нові закупки військового майна в Німеччині мають переводитися на далі тільки Торговельною Комісією У.Н.Р. за кордоном під головуванням А. Сербіненка»²⁵⁷⁷.

Самому ж А. Сербіненкові наказувалося (Ч. 872/ДС), за участі представника держконтролю УНР за кордоном (а в разі його

²⁵⁷⁵ Там само. – Арк. 21.

²⁵⁷⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-4a (11). – № м-ф. 87286. – Арк. 78.

²⁵⁷⁷ Там само.

відсутності – за участі ревізора військових місій отамана О. Жуковського), прийняти від Посольства в Німеччині та його голови М. Порша усі наявні закупівельні кредити, а усе вже закуплене військоове та інше майно передати під охорону Торговельної комісії, яка з часу його прийому переймала на себе відповідальність за нього. Нові ж закупівлі військового майна наказувалося припинити, а в разі отримання вигідних для держави пропозицій з цього приводу – доповідати урядові й здійснювати закупівлі лише через провід верховної влади УНР. Крім того, усі питання щодо майбутніх закупівельних операцій з військовим та іншим майном мали відтоді розглядатися за обов'язкової участі ревізора військових місій УНР О. Жуковського чи уповноваженої ним особи. Торговельній комісії також наказувалося подати звіт про свою діяльність, а саме: а) що закуплено Комісією; б) що прийнято Комісією від ліквідованих закупівельних установ; в) де це майно перебуває, в якій кількості та за яких умов зберігається; г) план найближчої діяльності Комісії та проект штатів, а також точний звіт про стан кредитів, які малися в її розпорядженні²⁵⁷⁸.

Подібний наказ (Ч. 870/Д.С.) того ж дня було надіслано й до Посольства УНР у Відні. У ньому, зокрема, приписувалося передати 50-мільйонний військовий фонд, який перебував на рахунку Посольства УНР в Австрії, в розпорядження вищезгадуваної Торговельної комісії УНР на чолі з А. Сербіненком. Головним отаманом С. Петлюрою наказувалося також домогтися від усіх приватних осіб, які отримували кошти зі вказаного фонду за розпорядженнями колишнього міністра закордонних справ В. Темницького й що на той час перебували у Відні, звітностей про витрати цих грошей, а також обов'язкового повернення решти з цих сум. Крім того, від самого В. Темницького наказувалося зажадати справоздання й пояснень щодо власних витрат, а також по тих асигнуваннях з державного військового фонду, які він без належних на те уповноважень здійснив на ім'я окремих місій та приватних осіб²⁵⁷⁹.

Володимир-Лука
Темницький

Галицький соціал-демократ В. Темницький був введений до складу Ради народних міністрів у квітні 1919 р. як член Української Національної Ради ЗУНР – ЗО УНР після Акту Злуки й 22 травня, за дорученням уряду, виїхав закордон з метою ознайомлення з діяльністю

²⁵⁷⁸ Там само. – Арк. 81–81 зв.

²⁵⁷⁹ Там само. – Арк. 79.

дипломатичних місій УНР²⁵⁸⁰. Відтоді, незважаючи на неодноразові вимоги уряду, не повертався в Україну, що, як згодом зазначав С. Петлюра у листі до І. Мазепи, «різало» українську владу в міжнародних зносинах²⁵⁸¹. Крім того, В. Темницький неодноразово вимагав коштів від Фінансової агентури, а, головню, був прихильником лідера ЗО УНР Є. Петрушевича, який перебував у вкрай загострених стосунках з С. Петлюрою. Відтак його усунення з посади вимагав сам головний отаман, що й було зроблено у серпні 1919 р.

Виявилось (під час ревізії закупівельних місій, що були відправлені владою УНР до Відня), що спеціальний військовий фонд з 50 млн крон, призначений на купівлю військового майна для Армії УНР, було розтрачено не за прямим призначенням міністром закордонних справ В. Темницьким, що у той час перебував у столиці Австрії. Зокрема, як видно з доповіді головному отаманові військ УНР С. Петлюрі від 19 грудня 1919 р. ревізора військових місій УНР за кордоном О. Жуковського з 50 млн крон військового фонду було неправомірно роздано на невійськові потреби 16 млн 978 тис. 765 австрійських крон, що мало корупційну складову, а саме: 100 тис. – голові закупівельного бюро п. Степаненку (аванс для витрат; наказ Посольству від 26 червня), 1 млн – Українській капелі (наказ МЗС ч. 60 від 29 червня), 300 тис. – міністрові закордонних справ В. Темницькому (тобто самому собі; наказ МЗС від 30 червня), 1 млн – Турецькому Посольству (наказ МЗС ч. 68 від 30 червня), 600 тис. – Місії в Греції (наказ МЗС ч. 68 від 30 червня), 400 тис. – Посольству в Болгарії (наказ МЗС ч. 68 від 30 червня), 2 млн – голові Української військово-санітарної місії в Італії О. Севрюку (наказ МЗС ч. 125 від 3 липня), 2 млн 640 тис. 137 кр. 50 п. – послові в Швейцарії М. Васильку (наказ МЗС ч. 28, 128, 68 від 30 червня і 12 липня), 1 млн – п. Тищенку (наказ МЗС від 5 липня), 300 тис. – директорові Союзбанку Степаненку (наказ МЗС ч. 68 від 30 червня), 4 млн 499 тис. 971 кр. – Дипмісії до США (наказ МЗС ч. 125 від 25 червня), 300 тис. – Посольству в Австрії на Фонд допомоги (наказ МЗС ч. 68 від 30 червня), 150 тис. – п. Піснячевському (наказ МЗС ч. 419 від 22 липня), 200 тис. – п. Бутенку (наказ МЗС ч. 419 від 22 липня), 200 тис. – голові Дипмісії в Данії Д. Левіцькому, 1 млн 500 тис. – п. Залізняку (наказ МЗС ч. 419 від 22 липня), 200 тис. – п. Жуку (наказ МЗС ч. 419 від 22 липня), 8 тис. – на утримання п. Голубінця, 580 тис. 656 кр. 50 п. – на провізі

²⁵⁸⁰ Дивіться: *Гай-Нижник П. П.* Володимир-Лука Темницький – міністр закордонних справ УНР і лицар західноукраїнської соціал-демократії // Суспільно-політичні процеси. – 2019. – Вип. 1 (11). – К.: Політія, 2019. – С. 259–296.

²⁵⁸¹ *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. – С. 248.

за розмін нештмпельованих крон на штмпельовані. Отже, розтрата склала суму в 16 млн 978 тис. 765 австрійських крон, а решту коштів з 50-мільйонного військового фонду Ревізійна комісія Військових місій УНР за кордоном вивела з-під відання Посольства УНР у Відні й передала під контроль Торговельної закупочної комісії²⁵⁸².

Після перебрання контролю над 50-мільйонним (в кронах) військовим фондом у Відні від Посольства УНР в Австрії, Торговельно-закупівельній комісії наказувалося (наказ головного отамана С. Петлюри Ч. 873/ДС від 23 грудня 1919 р.) припинити витрату цих коштів. Частково їх можна було використати лише на утримання персонального складу Комісії та її агентів, проте тільки із санкції ревізора військових місій УНР за кордоном О. Жуковського. Будь-які інші витрати коштів з цього фонду могли відтоді здійснюватися виняткового за окремим в кожному випадкові розпорядженням верховної влади УНР. При цьому, категорично заборонялося витратити валюту США, яка на рахунку фонду складала суму у 204 тис. 735 дол., «зважаючи її нерухомим державним фондом»²⁵⁸³.

Заздалегідь зауважу, що у виборі Андрія Сербиненка на посаду голови Торговельної комісії УНР за кордоном С. Петлюра помилився. Очевидно, призначаючи його цю посаду, головний отаман піддався двом аспектам: по-перше – А. М. Сербиненко у минулому був членом Київської губерніяльної земської управи та виконкому Київської губернії (С. Петлюра був провідником земств у 1918 р.) і членом Центральної Ради та Селянської спілки (як, до речі, й член Директорії Ф. Швець); по-друге – А. Сербиненко був кооператором, автором брошури «Кооперація на селі» (1919 р.), а саме тоді уряд УНР через Б. Мартоса, Х. Барановського та інших відомих діячів кооперативного руху фактично лобював інтереси представників кооперації в сенсі державних закупівельних замовлень, виділяючи їм величезні, як на той час, скарбові суми.

Вже у 1920 р. А. Сербиненко придбав собі у власність книгарню в Берліні й займався перевезенням і реалізацією книжок в Україні. У 1920 р. він (за дорученням уряду УНР) став також одним з організаторів Об'єднання центральних українських кооперативів, яке проіснувало до 1923 р. У підсумку, А. Сербиненко по суті ошукав уряд Директорії, а С. Петлюра у виданій ним того ж таки 1923 р. брошурі «Сучасна українська еміграція та її завдання» згадає про «недостойне і непристойне поведження деяких представників української кооперації

²⁵⁸² ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 5. – Спр. 8. – Арк. 2–2 зв.

²⁵⁸³ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-4a (11). – № м-ф. 87286. – Арк. 82.

в справі державного скарбу і зловживання урядовими дорученнями (Сербиненко і К-о) з проволіканням відчитности у витраті державних грошей та одночасним залицянням до большевиків, щоб кінці у воду сховати»²⁵⁸⁴.

Олександр Жуковський

Контролювати діяльність й запобігати зловживанням військових місій взагалі й очолюваної А. Сербиненком Торговельно-закупівельної комісії зокрема, як вже було зазначено вище, мав ревізор військових місій УНР за кордоном, яким було призначено колишнього військового міністра часів Центральної Ради, полковника Олександра Жуковського²⁵⁸⁵. Повноваження ревізора військових місій юридично не поширювалися на цивільні установи УНР за кордоном, якою, власне, й була Торговельна комісія, а відтак їх слід було дещо змінити й унормувати.

Як наслідок, 23 грудня 1919 р. з'явився відповідний наказ (Ч. 871/ДС) голови Директорії і головного отамана військ УНР С. Петлюри. Наказом на ревізора військових місій УНР за кордоном (в доповнення до доручень, наданих від 5 вересня 1919 р.) покладалися:

а) контроль над як загальною, так і закупівельною діяльністю військових місій та торговельних агентів УНР за кордоном;

б) з'ясування стану відпущених в розпорядження названих місій та агентів, а також Посольствам і дипломатичним місіям УНР кредитів на закупівлю військового майна й взагалі державного майна;

в) вияснення кількості й місця перебування закупленого для УНР майна.

Ревізор військових місій УНР за кордоном отримав також право припинення витрат з вищевказаних кредитів, а також право контролювати справи, що були пов'язані із закупівлею для УНР військового та іншого майна і можливими майбутніми закупівлями такого майна. Крім цього, О. Жуковський здобув право (в межах його обов'язків) не лише безпосередньо зноситися з Посольствами та дипломатичними місіями УНР, але й вимагати від них необхідних пояснень і допомоги. Для виконання цих обов'язків О. Жуковському надавалося також

²⁵⁸⁴ *Петлюра С.* Сучасна українська еміграція та її завдання // Симон Петлюра. Статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 231–275.

²⁵⁸⁵ О. Жуковського було звільнено з в'язниці 18 грудня 1918 р., а вже 6 січня 1919 р. він був призначений командиром Окремого Корпусу кордонної охорони.

право утримувати канцелярію й робити інші видатки згідно з відповідними штатами²⁵⁸⁶.

Штати ревізора військових місій УНР за кордоном були затверджені того ж дня, що й наказ про розширення його повноважень (23 грудня 1919 р.). Отже, під час ревізій військових місій встановлювалися такі посади: юрисконсульт, секретар та канцелярист. Особи на ці посади запроваджувалися самим ревізором за мірою потреби. Офіційно ревізор військових місій та його співробітники постійно числилися при Надзвичайній дипломатичній місії УНР у Празі, а витрати, пов'язані з його діяльністю, відносилися на військовий фонд УНР за кордоном. За штатом передбачалися витрати у чеських кронах. На утримання: ревізорів, як військовому агентів, по першій класі, відповідно до штатів військових агентів за кордоном, затвердженому Військовим міністерством; юрисконсульту – одноразові винагороди по мірі потреби, але з умовою, щоб загальна сума місячної винагороди не перевищувала місячного утримання ревізора; секретареві – 3 тис. чеських крон; канцеляристу – 2 тис. крон.

Добові витрати при роз'їздах регламентувалися за таким принципом: ревізорів виділялася сума рівня дипломатичного радника, відповідна до ставок Посольств і місій УНР у тих державах, куди він прямував; співробітникам (урядовцям) – як урядовцям для доручень, а саме – на квиток I-шого класу на залізниці та на готель (по дійсній вартості). Канцелярські видатки не повинні були перевищувати 250 крон місячно. Крім того, на представницькі (репрезентативні) й непередбачені видатки О. Жуковський мав можливість місячно витрачатися суму до 10 тис. чеських крон²⁵⁸⁷. Кожних два тижні ревізор військових місій був зобов'язаний подавати урядові справоздання про свою діяльність²⁵⁸⁸. Чи була успішною ревізорська робота колишнього військового міністра Центральної Ради (1918 р.) та командира Корпусу кордонної охорони УНР за Директорії (1919 р.) полковника О. Жуковського відомостей замало, позаяк з того часу він пробув на своїй посаді без малого лише три місяці. 23 червня 1920 р. рішенням Ради народних міністрів його було звільнено з посади військового агента у Празі та ревізора військових місій УНР за кордоном з 16 березня 1920 року²⁵⁸⁹.

Питання ж про зміст та методи діяльності української Фінансової агентури УНР в Німеччині знов загострилося з початком 1920 року.

²⁵⁸⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-4a (11). – № м-ф. 87286. – Арк. 80.

²⁵⁸⁷ Там само. – Арк. 85.

²⁵⁸⁸ Там само. – Арк. 80.

²⁵⁸⁹ ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 2. – Спр. 53. – Арк. 46.

Підставою до цього стали чутки про кричущі факти зловживання та марнотратства державних коштів головою Агентури Г. Супруном, хоча й номінальний голова Ревізійної комісії, створеної ще за рік до цього у грудні 1919 р. О. Скоропис-Йолтуховський, як можна зрозуміти з листа його дружини Вікторії до свого батька Є. Чикаленка, й сумнівався чи вдасться урядові УНР якимось чином притягти голову Фінансової агентури до перевірки²⁵⁹⁰. Більше того, як видно з листа С. Петлюри до посла у Ватикані гр. М. Тишкевича від 21 січня 1920 р., головний отаман тоді навіть особисто викликав Г. Супруна з приводу питання фінансувань посольств і місій до Кам'янця-Подільського. Як відомо, фінансовий агент проігнорував цей наказ очільника держави²⁵⁹¹.

Проте конфлікт між членом Директорії А. Макаренком, Б. Мартосом та Г. Супруном, який з новою силою розпалився на початку 1920 р. і був зав'язаний на фінансових справах, мав, рано чи пізно, наблизити та загострити й питання про діяльність Фінансової агентури в Берліні.

Андрій Макаренко

Окреме й доволі сумнівне місце в цій історії займає й особа А. Макаренка. Перебуваючи, як член Директорії, закордоном, А. Макаренко прагнув відігравати там провідну роль й одним з засобів посилення свого впливу були численні обіцянки грошових асигнувань низці посольств та місій УНР, українським організаціям, партійним групам та окремим діячам закордоном. Однак такі кошти він міг отримати лише безпосередньо від Народного міністерства фінансів в Україні (тобто від Б. Мартоса й, відповідно, з візії С. Петлюри), що було практично неможливо, або ж від Фінансової агентури УНР в Німеччині (тобто від Г. Супруна). Проте, набути належних коштів йому ніяк не вдавалося. Ситуацію, що склалася, лаконічно змалював Є. Чикаленко в листі від 8 лютого 1920 р. до В. Чикаленко-Скоропис, яка тоді працювала в місії Українського Червоного Хреста у Відні: «Грошей він [А. Макаренко] не має, тільки усе усім обіцяє; одні других тут підкопують: він Мартоса, Мартос його, Супрун їх, вони Супруна»²⁵⁹².

Тоді до спроби заповучити кругленьку сумугрошей було залучено іншого члена Директорії Ф. Швеця. Як наслідок, з'явилася довіреність

²⁵⁹⁰ Чикаленко Є. Щоденник. 1919–1920. – С. 229.

²⁵⁹¹ ЦДІА України у Львові. – Ф. 681. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 13–16.

²⁵⁹² Чикаленко Є. Щоденник. 1919–1920. – С. 251.

Ф. Швеця від 16 січня 1920 р., надіслана зі Львова, в якій він власноручно зазначив: «Члену Директорії У.Н.Р., Андрію Гавриловичу Макаренку, довіряю одержати од фінансового агента в Берліні п. Г. Супруна один мільон корон, за рахунок Міністерства Фінансів по акпкдітвіву № 1073 від 15 Листопада 1919 р. Член Директорії Проф. Ф. Швець»²⁵⁹³. Проте, вочевидь, оборудка не вдалася. Відтак, аби остаточно не втратити репутацію, А. Макаренко вдався до радикального методу – тиску на Фінансову агентуру. Як свідчив Г. Супрун, у січні 1920 р. А. Макаренко, користуючись статусом члена Директорії, своїм наказом (№ 102) заборонив Фінансовій агентурі виплачувати кошти усім закордонним місіям УНР²⁵⁹⁴. Таким кроком А. Макаренко завдав не лише надзвичайної шкоди діяльності закордонних місій УНР, які й так потерпали від нестачі коштів, але, звісно ж, й брутално одноосібно перевищив свої повноваження.

Тут буде доречним з'ясувати, які ж саме повноваження отримали члени Директорії А. Макаренко та Ф. Швець, від'їзжаючи восени 1919 р. за кордон. У відповідній постанові Директорії УНР від 15 листопада 1919 р.²⁵⁹⁵, завізованій її головою С. Петлюрою, головою Ради народних міністрів І. Мазепою та державним секретарем С. Шрамченком, чітко зазначалося, що А. Г. Макаренко та Ф. П. Швець, відбуваючи за кордон, «від імені Верховної Влади У.Н.Р.» наділялися наступними повноваженнями:

1) вони могли брати участь у Міровій Конференції в Парижі та інших міжнародних конференціях, з правом заступництва інтересів УНР;

2) А. Макаренко спільно зі Ф. Швецем могли затверджувати ті фінансово-економічні договори, які підготовлені або були прелімінарно заключні міністром фінансів Б. Мартосом чи іншими особами на підставі уповноважень, наданих їм урядом УНР;

3) могли здійснювати вищий контроль над діяльністю усіх урядових інституцій УНР за кордоном та окремих урядових осіб з правами скорочення установлених законами штатів цих інституцій, а також змінювати розміри утримання їхнього персонального складу та право примусово відряджати до місця осідку уряду УНР всіх тих осіб

²⁵⁹³ ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 5. – Спр. 11. – Арк. 15.

²⁵⁹⁴ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 119 зв.

²⁵⁹⁵ На тому історичному останньому засіданні Директорії за участю Петлюри, Швеця, Макаренка і членів Ради народних міністрів (Мазепа, Черкаського, Шрамченка, Безпалка), що відбулося 15 листопада 1919 р. у Кам'янці-Подільському, було вирішено про виїзд за кордон А. Макаренка та Ф. Швеця і що верхове керування справами Республіки покладається на голову Директорії – головного отамана С. Петлюру, який іменем Директорії затверджує всі закони та постанови, ухвалені Радою народних міністрів УНР.

урядових інституцій закордоном, відносно яких ухвалені відповідні постанови урядом Республіки;

4) мали право заключати прелімінарно умови та військово-політичні договори від імені УНР з іншими державами;

5) у випадку припинення фізичного існування Верховного Уряду на території України, вживати всіх заходів для збереження державного майна і коштів УНР за кордоном, для чого мали право заключати і підписувати відповідні акти від імені УНР²⁵⁹⁶.

Після отримання заборони А. Макаренка виділяти кошти закордонним місіям УНР, голова Фінансової агентури Г. Супрун, зі свого боку, незважаючи на незаконність та неправомірність такого розпорядження, одразу ж, без усіляких на те застережень, взагалі припинив виплати коштів українським місіям і посольствам закордоном. Коли ж з Посольства УНР в Німеччині надійшов логічний запит щодо фінансування, Г. Супрун листом від 20 січня 1920 р. повідомив Посольство про відповідну заборону А. Макаренка²⁵⁹⁷.

Федір Швець

Відтак спалхнув скандал. Вже наступного дня, 21 січня 1920 р., посол УНР в Німеччині М. Порш надіслав голові Фінансової агентури жорсткого листа в якому заявив, що подібний наказ А. Макаренка є незаконний. Крім того, М. Порш зазначив, що член Директорії А. Макаренко мав право лише скорочувати штати місій УНР, але цим правом він міг скористатися не одноосібно, а лише у порозумінні з іншим членом Директорії Ф. Швецем. Забороняти ж виплату коштів взагалі не належить до його повноважень. В якості підтвердження своїх слів, посол надіслав Г. Супруну також й вищенаведену вище постанову Директорії «про повновасть» цих директорів за кордоном УНР. М. Порш також запросив надіслати йому копію наказу № 102 А. Макаренка. При цьому посол довів до відома Г. Супруна, що у зв'язку з тим, що зазначений наказ А. Макаренка загрожує інтересам держави, він водночас повідомить про цей незаконний вчинок голову Директорії, міністра закордонних справ та міністра фінансів УНР. Голові ж Директорії М. Порш категорично заявив, що він (Г. Супрун) «є відповідальний за всі шкоди, які повстануть із виконання цього наказу»²⁵⁹⁸.

²⁵⁹⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 119.

²⁵⁹⁷ Там само. – Арк. 119 зв.

²⁵⁹⁸ Там само.

Тим не менш, Ревізійна комісія О. Скорописа-Йолтуховського так і не розпочала перевірку діяльності Фінансової агентури та особи її голови Г. Супруна й невдовзі закрилася за рішенням народного міністра фінансів УНР. Як заявив членам вказаної Комісії після наради з окремими представниками УНР закордоном сам міністр фінансів Б. Мартос, причиною такого кроку з його боку було те, що він «не вважав своєчасним загострювати це питання і настоювати, не зважаючи на опір п. Супруна, на негайному переведенню ревізії»²⁵⁹⁹. Г. Супрун же, своєю чергою, заявив, що сумнівається в міністерській посаді Б. Мартоса, хоча й голова Фінансової агентури на той час вже навіть отримав від Директорії посвідчення, що Б. Мартос дійсно є міністром фінансів УНР, але й такий аргумент виявився марним²⁶⁰⁰.

Борис Мартос

Водночас, після скандалу з наказом А. Макаренка та скасування ревізії Фінансової агентури, Б. Мартос все ж таки сподівався, що Г. Супрун таки подасть йому звіт про свою роботу. Проте Фінансова агентура, незважаючи на категоричні вимоги міністра фінансів, не подавала урядові УНР жодних звітів чи справоздань щодо розпорядження нею державними грошми або взагалі щодо своєї діяльності. Не було поновлено нею й фінансування українських посольств та місій, які змушені були існувати без належних для відповідної діяльності закордоном коштів. Як наслідок, наказом міністра фінансів від 31 березня 1920 р. Г. Супруна «за невиконання наказів і зловживання виданими йому уповноваженнями» було звільнено з посади голови Фінансової агентури з 29 березня 1920 року²⁶⁰¹. Показовим є й той факт, що зазначений наказ Б. Мартоса 8 квітня 1920 р. був затверджений членами Директорії Ф. Швецем та А. Макаренком, що тоді перебували закордоном²⁶⁰². Тож можна зробити висновок, що А. Макаренко таким чином помстився Г. Супруну за непослух, а також заперечував свій наказ Фінансовій агентурі про заблокування фінансування українських посольств та місій. Про факт звільнення Г. Супруна негайно було повідомлено усім українським посольствам й оголошено в місцевих німецьких часописах.

²⁵⁹⁹ Там само. – Арк. 4.

²⁶⁰⁰ Там само. – Скр. XXIV-4. – Арк. 322.

²⁶⁰¹ Там само. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 4.

²⁶⁰² Там само.

Здавалося б, проблему було розв'язано... Однак наказ міністра фінансів не був визнаний ані самим Г. Супруном, ані співробітниками Фінансової агентури. Більше того, голова Фінансової агентури відмовився передавати справи, кошти і майно Фінансової агентури ново-призначеному на його місце Іванові Мірному, заявивши, що «Міністра Мартоса і того Уряду, якого представником він єсть він, Супрун, не визнає»²⁶⁰³. Водночас припинили працю в Агентурі усі її урядовці (на той час – 11 урядовців) та співробітники, що фактично можна кваліфікувати як саботаж.

Перемовини у пошуках компромісу тривали з Г. Супруном майже місяць. Усвідомивши, що дійти згоди не вдасться, міністр фінансів Б. Мартос подав на голову української Фінансової агентури цивільний позов до німецького суду в Берліні з проханням накласти арешт на майно Г. Супруна та Фінансової агентури УНР. Коли ж на поточні рахунки (конто²⁶⁰⁴) і на сейфи Г. Супруна в берлінських і віденських банках, принаймні на ті, які до того часу виявлено, було накладено заборону, а канцелярію і бухгалтерію опечатано (опечатано, власне, було, як виявилось згодом, тільки майже порожні шафи), Г. Супрун погодився нарешті (але на певних умовах) здати активи та справи Агентури і допустити Ревізійну комісію до здійснення перевірки. При цьому 11 травня 1920 р. між міністром фінансів УНР Б. Мартосом та Г. Супруном було укладено формальну угоду, в якій Г. Супруну були надані особисті гарантії від українського уряду²⁶⁰⁵.

Текст угоди з восьми пунктів було укладено в Берліні німецькою мовою й засвідчено підписами Б. Мартоса та Г. Супруна. У ній, зокрема, зазначалося, що Г. Супрун передає призначеному міністром фінансів Б. Мартосом його наступникові на посаді голови Фінансової агентури Іванові Мірному наявні друкарські машини, друкарський папір, фарби і все приладдя, що ще залишилося для заготовки українських банкнотів. І. Мірному передавалося подальше управління Фінансовою агентурою, ключі до її помешкання, шафи та скрині, як також й урядові печатки. Г. Супрун зобов'язувався також передати І. Мірному усі предмети, які йому (як колишньому українському фінансовому агенту) було надано, або які потрапили в його (Г. Супруна) розпорядження в

²⁶⁰³ Там само.

²⁶⁰⁴ Конто, контокорент, контокорентний рахунок (від італ. conto corrente – поточний рахунок) – єдиний активно-пасивний рахунок, на якому враховуються всі операції банку з клієнтом. За дебетом цього рахунку враховуються позички банку і всі платежі за дорученням клієнта, а за кредитом – кошти, що надходять у погашення позички і на користь клієнта. Контокорент – поєднання позичкового і поточного рахунку. Він може мати як кредитове, так і дебетове сальдо.

²⁶⁰⁵ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 4 зв.

інший спосіб, навіть якщо їхня наявність не була облікована при початку роботи Фінансової агентури.

Г. Супрун брав на себе обов'язок доручити банкам, в яких були грошові вклади та поточні рахунки (конто), що були надані йому на основі сирих балансів й які належали УНР, зберігати їх і надалі для розпорядження новопризначеним українським фінансовим агентом І. Мірним.

Ревізійна комісія: Мортирій Галин, Іван Мірний (голова), Євген Сокович, Сопіцький

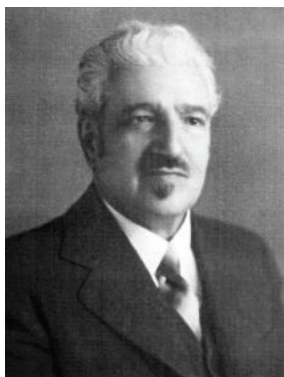
Узгоджено було також й про створення нової Ревізійної комісії на чолі з колишнім генеральним (державним) писарем УНР (1917–1918 рр.), директором канцелярії Міністерства закордонних справ УНР та Української Держави (1918 р.), членом партії есерів Іваном Мірним та членами-заступниками (товаришами): колишнім міністром шляхів УНР (1918 р.) та українським консулом в Женеві (Швейцарія), інженером

й членом партії есерів Євгеном Соковичем і доктором Мортирієм Галином. Г. Супрун мав негайно передати цій Ревізійній комісії усі книги, що велися у Фінансовій агентурі, кореспонденцію, договори й угоди та інші листи. У свою чергу, Комісія мала перевірити на їхній підставі усі справи Агентури й подати свій звіт до відома обох сторонам (міністрові фінансів Б. Мартосу та Г. Супруну). Крім того, що Г. Супрун зобов'язувався надати Ревізійній комісії (або її голові) будь-які запрошені нею відомості та документи, він також відмовлявся від повернення йому назад тих документів, листів, довідок тощо.

Колишній голова Фінансової агентури повинен був надавати поради та послуги новому голові Агентури у питаннях залагодження й розв'язання суперечок з товариством «Deutsche Luft-Reederei», яке займалося доставкою літаками українських грошових знаків з Німеччини в Україну для уряду Директорії УНР. Подібне зобов'язання Г. Супрун брав на себе і в зносінах Фінансової агентури щодо чайового договору, укладеного в Амстердамі з братами Рабиновичами та з голландською фірмою «Rozelius and Co». Водночас, він мав передати з цього приводу відповідного листа, текст якого було одразу ж залучено при складанні угоди, юстиціратові Марвіцу, що займався судовим процесом між Б. Мартосом та Г. Супруном.

Після передачі І. Мірному вищезазначених в угоді цінностей, документів, листів і предметів, позовна сторона (Б. Мартос, як представник уряду УНР) мала зрестися вимоги арешту прав Г. Супруна й розблокування арештованого майна, а також відкликати свою вимогу маніфістаційного заприсяження. Адвокати обох сторін мали подати до відома суду, що установлений на внесок Г. Супруна термін для подання позову за згодою сторін продовжується на три місяці. Сам же Г. Супрун, щодо запровадження та здійснення арешту його майна та рахунків, не мав заявляти жодних претензій на відшкодування.

Юстицрат Марвіц мав забезпечити особистими переговорами з німецьким державним прокурором поступки щодо Г. Супруна. Судові витрати мав узяти на себе Г. Супрун, а позасудові домовлено було покрити спільно обома сторонами. Крім того, арештовані грошові суми повинні були бути повернуті Г. Супрунові²⁶⁰⁶.

Іван Мірний

12 травня 1920 р. на основі цієї угоди наказом міністра фінансів Б. Мартоса й було призначено Комісію для обревизування справ Фінансової агентури за час керування нею Г. Супруна у складі І. Мірного (голова), Є. Соковича та М. Галина. Того ж дня вранці Комісія розпочала перебрання від Г. Супруна канцелярських і бухгалтерських книг, документів і листування. На вечірніх засіданнях у її роботі брали участь Г. Супрун та його співробітники (Аристархов, представник держконтролю Вронський та юрисконсульт Гершун). На цих засіданнях присутніх знайомили з поточними результатами перевірки діяльності Фінансової агентури і, головним чином, зі справою купівлі чаю та інших товарів за кордоном, транспортування до Кам'янця-Подільського українських грошей, друкованих у Німеччині, й купівлі чужоземної валюти для українського уряду.

Після попереднього загального перегляду справ канцелярії та ознайомлення з бухгалтерськими книгами і касовими документами, для чого знадобилося провести 14 засідань, Ревізійна комісія вирішила здійснити детальне обревизування окремих напрямків діяльності Фінансової агентури і на підставі підсумків цієї перевірки підготувати відповідні доповіді та акти пленуму Комісії, складання яких було доручено її окремим членам.

²⁶⁰⁶ Там само. – Арк. 4–5 зв.

На загальних засіданнях Комісії розглядалися важливі питання, зокрема організаційного характеру тощо, що виникали під час здійснення ревізії, складалися акти, обмірковувалися найголовніші запитання до Г. Супруна й аналізувалися його відповіді на них, а також готувалася інформація для ознайомлення з роботою Ревізійної комісії членів Фінансової агентури. Детальну ж перевірку окремих справ було розподілено між членами Комісії таким чином: І. Мірний займався ревізією роботи канцелярії Агентури та справою закупівлі нею чаю та інших товарів; Є. Сокович – купівлею Фінансовою агентурою іноземної валюти та справою транспортування українських грошових знаків до Кам'янця-Подільського (т. зв. справа «Deutsche Luft-Reederei») та справою т. зв. колишньої Зондеркомісії, яка була безпосередньо пов'язана з особистою діяльністю Г. Супруна; М. Галин – ревізією бухгалтерії, облікових та реєстраційних книг і грошових документів. Підсумки роботи Ревізійної комісії мали бути викладені у вступній записці її голови про призначення Комісії, її внутрішню організацію, механізм здійснення перевірки, а також із складеного на основі перевірених і ухвалених на її загальному пленумі доповідей в окремих справах діяльності Фінансової агентури загального «Заключення» Ревізійної комісії²⁶⁰⁷.

З перших же днів роботи Ревізійної комісії виявилось її надто складне становище. У розпорядженні Ревізійної комісії не було ані технічного персоналу, ані коштів, ані навіть окремого приміщення. Її члени мушили тулитися в тісному помешканні Фінансової агентури, що дуже ускладнювало справу. Уся Комісія складалася лише з трьох членів, причому ніхто з них не був призначений виключно для здійснення ревізії. Усі вони входили до складу новоорганізованої Фінансової агентури і мали ще й свої постійні обов'язки. Голова Ревізійної комісії І. Мірний, водночас, був й головою Фінансової агентури (призначений, як вже зазначалося вище, на цю посаду замість Г. Супруна) й додатково був обтяжений працею з виконання своїх обов'язків фінансового агента УНР. Крім того, він мав також провести нову реорганізацію Фінансової агентури, позаяк усі колишні урядовці Агентури саботували її роботу й, врешті-решт, були звільнені з посад, а канцелярія та бухгалтерія запроваджувалися цілком наново. Член Комісії Є. Сокович виконував одночасно й обов'язки скарбника Фінансової агентури, а М. Галин, хоча й був призначений урядовцем Агентури лише для здійснення ревізії, проте паралельно займався ще певний час й перевіркою звітів

²⁶⁰⁷ Там само. – Арк. 5 зв. – 6.

Української Республіканської капели. У зв'язку з цим, І. Мірному довелось дещо ослабивши Фінансову агентуру, передати її бухгалтера практично цілком в розпорядження М. Галина, який здійснював ревізію бухгалтерії, а також певною мірою використовував для потреб Ревізійної комісії працю машиністки Фінансової агентури. Секретарські ж обов'язки продовжували нести самі члени Ревізійної комісії. Згодом, для вироблення більш безстороннього висновку в справі ведення бухгалтерських книг, а також для певної допомоги Є. Соковичу при розгляді книг та обробки при цьому належних матеріалів й зібранню інформації для ретельної ревізії операції по купівлі іноземної валюти, для праці в Комісії було тимчасово залучено (з відрядною платнею) німецьких фахівців – бухгалтера пана Цеха та присяжного маклера, бухревізора пана Гайна.

На усі ці потреби і на покриття канцелярських видатків, з часом, в розпорядження Ревізійної комісії було асигновано лише 7 тис. 500 німецьких марок. З цих коштів половину суми було, між іншим, виплачено на додаткову платню за працю в Ревізійній комісії бухгалтеру Фінансової агентури Вишневському та машиністці Кніпфер. Жодних інших асигновок для Ревізійної комісії більше не робилося. Тільки після двох місяців від початку роботи Ревізійної комісії, відповідно до наказу міністра фінансів Б. Мартоса, до її складу 14 липня 1920 р. було введено члена-секретаря П. Сікору, який займався винятково секретарською частиною, яка на той час вже дуже розгорнулася й ускладнилася. Член-секретар жодної іншої посади, окрім посади секретаря Ревізійної комісії, не займав і вважався відрядженим від Кредитової канцелярії Міністерства фінансів УНР. Варто додати також, що усі інші члени і голова Комісії (як урядовці Фінансової агентури) ніякої окремої платні за працю в Ревізійній комісії не одержували²⁶⁰⁸.

Проте, в такому побільшеному складі Ревізійна комісія працювала недовго, позаяк 16 серпня 1920 р. її голова І. Мірний вийшов зі складу Ревізійної комісії. Свою добровільну відставку він обумовлював тим, «що для нього, як виконуючого обов'язки Агента Міністерства Фінансів, яке розпочало (відновило) зараз судовий процес проти був[шого] Фінансового Агента Г. Супруна, дуже незручно стояти разом з тим на чолі Комісії для обревизування діяльності Супруна, яка повинна бути цілком відокремленою і безсторонньою. Крім того совісне виконання складних і відповідальних обов'язків по цим двом посадам разом для однієї людини взагалі сливе неможливе»²⁶⁰⁹. Зазначені

²⁶⁰⁸ Там само. – Арк. 6–8 зв.

²⁶⁰⁹ Там само. – Арк. 10–10 зв.

мотиви Ревізійна комісія визнала цілком слушними і на своєму засіданні 16 серпня 1920 р. постановила в цій справі наступне: «Поділяючи погляди п. Голови Комісії в цій справі і маючи на увазі, що перша стадія праці Ревізійної Комісії уже закінчена і висновки ревізії передано до відома пана Міністра Фінансів і п. Супруна і що склад Комісії з 10 липня збільшився ще Секретарем п. Сікорою, Ревізійна Комісія вважає можливим закінчити ревізію в тому складі, який залишається: – пп. Скокович, Др. Галин і Сікора, про що повідомити п. Міністра Фінансів і прохати призначити на будуче за Голову Ревізійної Комісії члена її п. Є. О. Соковича»²⁶¹⁰. Б. Мартос також погодився з наведеними аргументами й, прийнявши відставку І. Мірного, призначив замість нього головою Ревізійної комісії Є. Соковича. Вийшовши зі складу комісії, І. Мірний завершив працю над взятими ним на себе відділам ревізії, закінченням відповідних доповідей тощо.

Євген Сокович

Таким чином від середини серпня 1920 р. у складі Ревізійної комісії залишилося лише три члени: її новий голова Є. Сокович, др. М. Галин та член-секретар П. Сікора. У цьому складі, без подальших змін, Комісія працювала й надалі²⁶¹¹.

Уже з самого початку роботи Ревізійної комісії, поверхове загальне ознайомлення з діяльністю Фінансової агентури показало, що:

- справи купівлі і ліквідації чаю, купівлі валюти, транспорту грошей – надзвичайно складні, заплутані, потребують детального вивчення, аналізу договорів та інших документів, складених до того ж значною мірою німецькою мовою;

- канцелярія і бухгалтерія знаходилися у повному безладі (про що йтиметься нижче);

- бухгалтерські книги не відповідали елементарним правилам ведення подібних книг й були, до того ж, очевидно не автентичні. Частина їх було складено просто «по устним заподанням», тобто без жодних касових документів.

До того ж виявилось, що Г. Супрун жодного разу за весь час існування Фінансової агентури не подавав міністрові фінансів справоздання щодо своєї діяльності взагалі і навіть про стан каси Агентури. Крім того, навіть під час роботи Ревізійної комісії, коли її голова І. Мірний безнастанно вимагав від Г. Супруна інформації з того чи іншого

²⁶¹⁰ Там само. – Арк. 10 зв.

²⁶¹¹ Там само.

питання, він не склав і не подав в розпорядження Ревізійної комісії жодного звіту, а ті баланси, які були ним представлені, не відповідали дійсному стану справи й змінювалися Г. Супруном ще тричі після того, як Ревізійна комісія доводила їх неправдивість. Відтак Комісії доводилося перероблювати наново усі папери, а після цього, відповідно до них, самій складати звіти, що могли б прояснити ту чи іншу справу.

Передачу Ревізійній комісії книг, документів, паперів тощо Г. Супрун розпочав лише у другій половині травня 1920 р., а головну частину здавав протягом цілого червня місяця, та й то частинами (по 26-ти окремим актам), цілу ж купу паперів різного змісту (до того ж без опису) передав ще пізніше, а деякі бухгалтерські книжки (за 1919 р.) – лише 2 серпня 1920 р.

Проте найбільше ускладнювало і гальмувало проведення ревізії те, що Ревізійна комісія не одержала одразу в своє розпорядження усіх необхідних їй для здійснення перевірки матеріалів. Попри вищевказану угоду між міністром фінансів Б. Мартосом та Г. Супруном, колишній голова Фінансової агентури надто поволі та непослідовно здавав Ревізійній комісії належні книги, документи і листування, що практично усі переховувалися десь у нього, а не в Агентурі. При цьому ревізори ніколи не могли знати чи передано ним усе, чи він має ще якісь матеріали. Досить часто висновки, зроблені на основі наявних в розпорядженні Комісії матеріалів, поставлені запитання, зібрані відомості тощо виявлялися хибними, непотрібними при ознайомленні з повними матеріалами, що були передані Г. Супруном. Відтак, вже зроблена праця нищилася і дослідження розпочиналися з початку.

Взагалі ж, у Ревізійної комісії небезпідставно склалося враження ніби Г. Супрун навмисно зволікав зі здачею Комісії книг, документів, паперів і навіть здачу активів новопризначеному фінансовому агенту І. Мірному. Так, наприклад, не було представлено для перевірки касової книги, яка велася у Фінансовій агентурі у 1919 р., чекових книжок («корешків») і бухгалтерських книг за 1920 р., які насправді повсякденно велися в Агентурі (натомість були надані інші – спішно складені наново); не передано цілої теки з листуванням із Амстердамським Банком; не було надано також багатьох паперів, телеграм і навіть документів в справі купівлі чаю (наприклад, договору братів Рабиновичів з фірмою «Rozelius and K^o», який був прийнятий Г. Супруном на поквітування свого договору з Рабиновичами; договору Г. Супруна з Рабиновичами від 4 вересня 1919 р.; посвідчення банку в Амстердамі в справі закупівлі фірмою «Rozelius and K^o» чаю тощо).

У розпорядження Ревізійної комісії також не було надано листа посла УНР в Німеччині М. Порша від 21 січня 1920 р. (№ 163), до якого була прилучена копія уповноваження члена Директорії А. Макаренка, розпорядження міністра фінансів Б. Мартоса від 17 липня 1919 р. (№ 21) про звільнення від праці у Фінансовій агентурі в Німеччині Скарня, розпорядження того ж таки міністра фінансів від 18 січня 1920 р. (№ 403) в справі урядовця Любецького, а також докладних інструкцій, що були видані Г. Супрунові на папері міністром фінансів при його (Супруна) від'їзді з Києва у Німеччину і багатьох інших важливих документів.

Такий стан речей, природно, непокоїв членів Ревізійної комісії й змушував повсякчасно нагадувати про це Г. Супруну. До того ж, зі свого боку, і міністр фінансів Б. Мартос наполягав на якнайшвидшому закінченні прийомки матеріалів, побоючися, що здача Г. Супруном активів, книг і документів не буде закінчена до терміну, коли тимчасово накладена заборона на сейфи і конта Г. Супруна мала (в разі не відновлення судового процесу) скасуватися, після чого для нього вже могло й не бути особливої зацікавленості дотримуватися угоди від 11 травня 1920 р. Виходячи з таких пересторог, Ревізійна комісія врешті змушена була листовно попередити Г. Супруна про те, що вона буде примушена припинити ревізію, якщо він не поквартується зі здачею справ. Тим не менш, Г. Супрун так і не надав Комісії частини не лише паперів та документів, а навіть й деяких бухгалтерських книг. Проте, навіть на підставі наявних в розпорядженні Ревізійної комісії матеріалів нею встановлювалися все нові і нові факти протиправної й протизаконної діяльності

Сторінка з дипломатичного паспорта Бориса Мартоса

Г. Супруна, самовільні видачі ним державних грошей, неправдиві записи по бухгалтерських книгах, представлення не тих книг, які в дійсності велися у Фінансовій агентурі, незаконні виплати неустойки по купівлі чаю тощо²⁶¹².

Відтак, у зв'язку з тим, що Г. Супрун не виконав своєчасно умови своєї угоди з міністром фінансів Б. Мартосом від 11 травня 1920 р. і позаяк на той час Ревізійна комісія вже викрила досить численні вчинки голови Фінансової агентури, які в надзвичайнім обсязі порушували матеріальні інтереси державного скарбу УНР, міністр фінансів Б. Мартос

²⁶¹² Там само. – Арк. 6–8 зв.

знов розпочав у берлінському суді припинений за угодою від 11 травня цивільний процес проти Г. Супруна. За наказом міністра фінансів, Ревізійна комісія подала до його відома короткий загальний звіт в справі ревізії від 3 серпня 1920 р. (№ 70) і попередню доповідь в справі купівлі чаю, спиняючись при цьому виключно на найбільш помітних, цілком вже завершених дослідженнях та беззаперечних доказів протиправних і протизаконних дій Г. Супруна. Копію цього звіту Комісією було передано також й самому Г. Супруну.

Вороже ставлення до Ревізійної комісії частини звільнених урядовців Г. Супруна, яке помічалось вже з самого початку її роботи, чим далі дужчало й супроводжувалося приховуванням документації, саботажем і відвертим глузуванням з української влади. Неприязнь, відверте ворогування з представниками уряду УНР переносилися і на призначену ним Ревізійну комісію. Особливо помітною така позиція стала після нетривалого арешту німецькою владою кількох колишніх урядовців Г. Супруна, хоча ані оновлена українська Фінансова агентура, ані Ревізійна комісія не мали до цього жодного стосунку і навіть про факт та причину арештів довідалися вже згодом. Причиною ж арештів став обшук німецькою кримінальною поліцією у цілком сторонньої особи, у якої було виявлено близько 2 мільйонів українських гривень, що були одержані в Посольстві УНР у Німеччині й не були здані до каси Фінансової агентури одним з колишніх її урядовців. Невдовзі ці кошти були повернуті німецькою поліцією українському Посольству в Берліні.

Влітку 1920 р., очевидно через відновлення проти Г. Супруна судового процесу і, можливо, у зв'язку з виявленням повних наслідків ревізії, справа значно змінилася. На запитання Ревізійної комісії від 23 липня відповіді від Г. Супруна вже взагалі не надходили, а сам він навіть не заходив до Ревізійної комісії для персональних пояснень. Переговори Ревізійної комісії в цій справі з Г. Супруном ні до чого не призводили, а невдовзі він і зовсім виразно заявив, що взагалі не вважає на далі за потрібне надавати Ревізійній комісії будь-які пояснення і відповідати на її запитання. Разом з Г. Супруном припинили відповідати на запитання Комісії й інші його урядовці, з якими Ревізійна комісія ще вважала за можливе зноситися²⁶¹³.

У зв'язку з тим, що відсутність пояснень з боку Г. Супруна не лише гальмувала і ускладнювала працю Ревізійної комісії, але й заважала ретельному та об'єктивному виясненню справи, Комісія, з огляду

²⁶¹³ Там само. – Арк. 8 зв. – 9 зв.

на раніші безплідні словесні перемовини з колишнім головою Фінансової агентури, ще раз, вже в вересні (17 вересня 1920 р.) звернулася до Г. Супруна з письмовим запитом. У листі, зокрема, зазначалося:

«До бувшого Фінансового Агента в Німеччині пана Г. Супруна, в Берліні. Згідно з умовами угоди 11 мая ц. р. між Вами і Міністром Фінансів Мартосом (п. 3), Ви Мали передати Ревізійній Комісії всі книги, документи і листування Фінансової Агентури за час Вашого керування нею, а також давати Комісії всі потрібні для неї пояснення. Тим часом Вами досі не передано всіх потрібних Ревізійній Комісії документів, а головне: 1) касової книги 2) чекових книжок (корешків) і 3) оригіналів бухгалтерських книг за 1920 р. (таких самих, як Ви передали 2-го серпня ц. р. на 1919 рік). Рівно ж Ви перестали відповідати Ревізійній Комісії на всі її запитання, починаючи з 23 липня ц. р.

Через це Ревізійна Комісія просить Вас повідомити її – чи Ви маєте передати непередані ще книги й документи і дати Ваші пояснення, як на ті запитання, які вже Вам поставлено, так і на ті, які Комісія мала б поставити в будучому? Голова Ревізійної Комісії Є. Сокович. Секретар Рев[ізійної] Комісії П. Сікора»²⁶¹⁴.

Мортирій Галин

У відповідь на цей запит Ревізійна комісія одержала 20 вересня 1920 р. неприховано зухвалу і принизливу, як для офіційної урядової комісії незалежної держави, відповідь: «До так званої в добрім гуморі Ревізійної Комісії. Тут. Дня 18.9.20. На Ваше гумористичне письмо з дня 17.9.20 ч. 163 можу Вам заявити, що дуже добре Вам вдалося, яко жарт. Найбільш комізму додає йому те, що на ньому є два підписи. Це останнє дуже влучне і робить письмо вдвоє гумористичним. Я щиро дякую за прислання мені Вашого жарту і сподіваюся, що Ви не забудете мене і будете посилати мені Ваші жарти періодично. Зі саркастичним усміхом Г. Супрун підписав Гуцайло»²⁶¹⁵. Лист було написано рукою Гуцайла, проте, як з'ясувалося, про надсилку й зміст його Г. Супруну було відомо.

За таких умов Ревізійна комісія (враховуючи, що кілька десятків її попередніх листів до Г. Супруна взагалі залишилися без відповіді) припинила робити запити до колишнього голови Фінансової агентури. Звісно, неможливість отримати інформацію від особи, яка безпосередньо керувала усіма грошовими операціями уряду УНР за кордоном

²⁶¹⁴ Там само. – Арк. 9 зв.

²⁶¹⁵ Там само. – Арк. 9 зв. – 10.

й розподіляла скарбові кошти у банках та займалася фінансуванням українських посольств і місій тощо, надзвичайно ускладнювала і гальмувала роботу Ревізійної комісії. Замість того, аби одержати належну інформацію на місці з перших вуст, члени Комісії змушені були звертатися за поясненнями по кожному окремому питанню до різних осіб та інституцій в різних країнах, розшукувати потрібні матеріали для ревізії по усіх усядах, в різних частинах Європи і навіть Америки. Канцелярське діловодство стало надзвичайно громіздким, а справа перевірки тягнулася вкрай повільно, позаяк ту чи іншу відповідь (за умов ускладнення повоєнної комунікації з Німеччини з іншими державами) доводилося очікувати тижнями і навіть місяцями, а потім знов звертатися до тих же адресатів за доповненнями та поясненнями і знов чекати на відповіді. Відтак ставало зрозумілим, що найближчим часом завершити ревізію не вдасться.

Нормальному перебігу ревізії, а надто після відновлення судового позову проти Г. Супруна, ставали на заваді й психологічні умови й роздмухування скандалу у німецькій пресі, що, своєю чергою, негативно відбивалося також і на репутації державної влади УНР. З іншого боку, у своєму протоколі (ч. 2) від 24 вересня 1920 р. (на цей час у суді вже тривали слухання у справі Супруна, які розпочалися 22 вересня) Ревізійна комісія уряду УНР занотовуючи, що «брутальне поводження в відношенні до Ревізійної Комісії бувших урядовців п. Супруна пп. Гуцайла і Ляндера, які начеб то поставили собі завданням вивести Ревізійну Комісію з рівноваги, утворити навколо неї атмосферу ворожості, аби знеохотити її далі проводити ревізію совісно, уважливо і досконально», ще раз засвідчує «рішуче відмовлення п. Супруна і його урядовців від дачі пояснень, бажання утруднити для Комісії вияснення дійсного стану річей», а відтак закидає йому намір «дати, якомога менше матеріалів до розпорядження Ревізійної Комісії, аби позбавити її можливості виявити шкідливі для нього факти»²⁶¹⁶. У протоколі також вказувалося, що подібний розвиток подій примушує її «з жалем прийти до висовку, що всі ці виступи переводяться планомірно з метою не дати Ревізійній Комісії довести свою працю до кінця, до совісного і досконального вияснення справи, так мовити, «зірвати ревізію, дискредитувати її»²⁶¹⁷.

Поряд із прагненням кинути тінь на добросовісність й законність української урядової Ревізійної комісії, Г. Супрун почав вести кампанію через німецьку пресу також і проти українського уряду. Щедро

²⁶¹⁶ Там само. – Арк. 10 зв. – 11.

²⁶¹⁷ Там само. – Арк. 11.

роздаючи гроші, він домігся вміщення в різних німецьких часописах цілої низки статей і заміток, в яких дискредитувалися як уряд УНР загалом, так і поодинокі його представники в Україні та за кордоном. Крім цього, він заснував у Берліні власний друкований орган – «Німецько-українську газету», – яка у кожному числі намагалася нацькувати німецький уряд і німецьке громадянство проти уряду УНР²⁶¹⁸. Така пропаганда не залишилася непоміченою й членами Ревізійної комісії, які у вже згаданому протоколі від 24 вересня 1920 р. щодо намагань очорнити її роботу, зазначали, що до такої дискредитації «в значній мірі спричиняється і агітація розпочата в пресі проти Уряду Української Народньої Республіки, представниками якого призначено ревізію – агітація розпочата в пресі з метою дискредитувати його, – і виступи такого ж самого характеру п. Супруна з його співробітниками перед Німецьким Судом при вирішенні Судом питання про підлеглисть йому справи Супруна»²⁶¹⁹.

Вальтер Сімонс

Слід також вказати й на те, що на той час у німецькому Reichsbank-у українські кошти (конто) були заарештовані. Зустріч міністра фінансів Х. Барановського та в. о. посла УНР Р. Смаль-Стоцького у Берліні 31 липня 1920 р. з німецьким міністром закордонних справ В. Сімонсом (Walter Simons) з цього приводу не дала очікуваних Україною результатів. Чи не головним мотивом німецької сторони були претензії та невияснення питання влади в Україні, а також апеляція до Версальського договору. Мовляв, за мировим договором (§ 176), Німеччина мусить ці кошти не повертати, позаяк властиво цими грошми має розпоряджатися Антанта. Утім, зрештою, В. Сімонс все ж заявив, що поміркує чи не можна якимсь іншим шляхом обернути справу на користь України саме відкриттям кредиту. Р. Смаль-Стоцький, звітуючись за підсумками зустрічі міністрів закордонних справ УНР А. Ніковському, виснував з цього приводу лаконічно: «Для мене є ясно, що німці ці гроші з рук не випустять. Бо ці гроші є економічно-фінансовий ключ до найбагатшої частини бувшої Росії – України і що Антанта пізніше чи скорше буде мусити над цим застановитися. Німці сподіються, що із цього фінансового конта також зброя для присилування

²⁶¹⁸ Там само. – Скр. XXIV-4. – Арк. 322.

²⁶¹⁹ Там само. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 11–11 зв.

Антанти запрохати німців до нарад над східним питанням. Ці гроші, отже, належать у комплекс цілої справи німецького плану ревізії мирного договору, і їх ніякими аргументами тепер не видобудемо. Так як я глибоко переконаний, що ці гроші неможливо видістати на власність, так само я вірю, що німці видадуть ці гроші на всякого рода кредитні операції для нав'язання товарообміну із Сходом або притоговчих робіт до нього. Треба роздумувати над заснованням якоїсь централі для товарообміну, якій би були репрезентовані німці, українці і німцями і українцями іменовані завідателі цього гроша. Такий банк чи централь із такою трьохчленною директорією уможливила би ужити український гріш на всякого рода операції. Коли але український Уряд хотів би цей гріш дістати у свою цілковиту розпорядимість, то тоді треба йти другим шляхом, іменню, коли можливо за допомогою Польщі заставити або продати наш гріш Франції чи Англії. Тоді мусили би нам німці на підставі найвищої Ради Антанти ці гроші видати.

...Ціле це фінансове питання треба проводити у Німеччині з великою обережністю перед українськими комуністами. Вони, так як всюди, так і у Берліні мають свою організацію і на вістку про можливість видачі грошей сейчас вистарались у Раковського о новий арешт грошей зі сторони Совітської України»²⁶²⁰.

Існувала й інша проблема з фінансових сфер: арешт і фактичний конфіскація Німеччиною клішів для друку українських грошових знаків. Коли ж Р. Смаль-Стоцький 17 жовтня 1920 р. на припоручення міністра фінансів у справі видобуття клішів для друку грошей побував в німецькому МЗС у консула Андерса, то той відмовив йому у видачі клішів, заявляючи, що вони, так само, як заарештовані карбованці, є однією цілістю договору й тому їх не можна розділяти. Так само відмовив він їх евентуально продати урядові УНР²⁶²¹.

З іншого боку, влітку Х. Барановський, яко міністр фінансів, надав Б. Мартосу генеральну повновасть щодо розв'язання т. зв. справи Г. Супруна й саме колишній фінансовий міністр Б. Мартос ініціював новий судовий процес в Німеччині проти колишнього голови української Фінансової агентури. При цьому сам Г. Супрун підлагодив під ці події новий скандал, який рясно підживлював у пресі, а колишній урядовець Фінансової агентури, бухгалтер Ляндер навіть спромігся побити фізіономію новому в. о. фінансового агента УНР І. Мірному. З огляду на вищенаведене, Посольство УНР в Німеччині (в особі в. о. посла

²⁶²⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 3. – Спр. 32. – Арк. 20–26.

²⁶²¹ Там само. – Арк. 65.

Р. Смаль-Стоцького) звернулося 7 серпня 1920 р. з листом до міністра фінансів Х. Барановського, текст якого було передано Фінансовій агентурі й 9 серпня надіслано міністрові закордонних справ А. Ніковському, де заявило, виключно з політичного становища та не входячи в суть справи, що «мусить відмовитися від відповідальности за всі політичні наслідки цих кроків для Уряду УНР в Німеччині й українській справі взагалі». Спонуки до такої заяви були наступними: 1) більшовицькі війська тоді перебували на підступах до Львова і Варшави; 2) уряд УНР у політичному сенсі ніс на собі спадщину польсько-українського антирадянського союзу. Тож на той момент радянсько-німецького зближення, становище дипломатичних місій в Німеччині було на грані катастрофи, позаяк німецьке громадянство та влада почали ворожо ставитися до республіканського уряду УНР (який не мав влади на жодному клаптику української землі) й помітно симпазували більшовикам, а німецьке МЗС вже письмово повідомило Посольство УНР, що не визнає його як дипломатичну державну місію. Таким чином, на порядку денному стояло питання ліквідації українських державних установ в Німеччині. Відтак Посольство УНР в Берліні заявило, що «під цю пору судові розправи (яких ширина й несподіванки не дадуться предвидіти) рішучо негативно й прямо шкідливо відіб'ються на українській справі в Німеччині» й наполегливо радило «із політичних мотивів цю справу відсунути на такий час, де політично-мілітарна ситуація УНР могла би собі дозволити на таке напруження свого престижу»²⁶²².

Микола Порш

Більше того, насправді міністр фінансів Х. Барановський, передавши справу судового переслідування Г. Супруна Б. Мартосу (що мали поміж собою особисті рахунки), самоусунувся від державної роботи у цьому напрямку, як і посол УНР в Німеччині М. Порш, що нібито «захворів» і зник з політично-дипломатичного простору з відпусткою у два місяці. При цьому сам судовий процес передбачався тривалістю щонайменше рік й Посольство застерігало на великі державні витрати на нього та на утримання близько 12 урядовців спеціально для процесових цілей й, до того ж, на реагування на інший карний процес, який Г. Супрун ініціював проти особисто Б. Мартоса тощо. Крім того, вже на той час МЗС Німеччини вербальною нотою відмовлялося від

²⁶²² Там само. – Арк. 66–69.

легалізації підпису міністра фінансів Х. Барановського в контексті невизнання цілком уряду УНР²⁶²³.

Водночас Г. Супрун оскаржив першу постанову німецького суду про накладання арешту на його майно. У своїй скарзі адвокати Г. Супруна перенесли питання на політичний ґрунт і доводили, що їхній клієнт, начебто, зовсім не відмовляється від відповідальності, але він (Супрун) не бачить, перед ким йому нести цю відповідальність, позаяк ніякого законного уряду в Україні не існує, а ті особи, які себе називають урядом УНР чи його представниками – це тільки приватні люди. Відтак адвокати Г. Супруна поставили протилежній стороні, тобто тогочасному міністрові фінансів УНР Х. Барановському, п'ять запитань, в яких вимагали, аби українські урядові представники довели:

- 1) що існує Українська держава в міжнародному правовому розумінні;
- 2) що існує Українська держава в німецькому приватноправовому розумінні;
- 3) що існує українське Міністерство фінансів у правовому розумінні;
- 4) що це Міністерство в правовому порядку призначене, й насамперед
- 5) що Х. Барановський є правомочним представником (як міністр фінансів) цього правомочного Міністерства фінансів.

Справа розглядалася у берлінському окружному суді 22 вересня 1920 р., а 25 вересня ним було винесено вирок. За такого розвитку подій адвокати уряду УНР змушені були втягнутися до політичної дискусії й навели низку доказів правового існування Української держави та уряду Української Народної Республіки. Між іншим, вони передали в розпорядження суду наступних два документи:

1. Виданий Міністерством закордонних справ Німеччини офіційний реєстр членів дипломатичного корпусу за червень 1920 р., де на сторінці 11-й Посольство УНР стоїть серед інших визнаних Посольств, тоді як на сторінці 12-й окремо перечисляються «представництва формально ще не признаних держав», і серед цих останніх Посольство УНР не значилося.

2. Словесну ноту німецького Міністерства закордонних справ від 29 червня 1920 р., в якій зазначалося:

«М-во Закорд. Справ має за честь одповісти на пов. словесну ноту Посольства У.Н.Р. од 22. ц. м. № 1254., що українська держава є

²⁶²³ Там само.

визнана з боку німецького уряду, рівно як і Посольство У.Н.Р., як таке, є тут визнане. Зважаючи одначе на те, що на Україні зараз панують несконсолідовані відносини й що там є кілька урядів, компетенція Посольства мусить бути обмежена в де-яких подробицях, які виникають з сучасного стану річей»²⁶²⁴.

Попри те, що адвокати Г. Супруна під час судового процесу вживали усіх заходів, аби зменшити враження від доводів української сторони, за три дні (25 вересня 1920 р.) суд виніс вмотивований вирок (загальний обсяг документу склав 14 сторінок²⁶²⁵), згідно з яким накладений на майно Г. Супруна арешт було визнано законним, а протест позивача (Г. Супруна) – безпідставним і необґрунтованим. Зважаючи на високу суму позову – $5\frac{1}{2}$ мільйонів марок, – суд постановив для його забезпечення зажадати від сторони, що позивалася, заставу в сумі 1 мільйон марок, яку незабаром й було внесено Г. Супруном²⁶²⁶.

У свою чергу Ревізійна комісія отримала змогу продовжити перевірку діяльності української Фінансової агентури в Німеччині, яка тривала до листопада 1920 р., проте ревізію так і не було здійснено повною мірою й вона не набула свого логічного завершення. Тим не менш, підсумки ревізії цікаві й тим, що навіть ті її висновки, які вдалося отримати з опрацьованого й систематизованого матеріалу, висвітлювали не лише діяльність Фінансової агентури УНР в Європі, а яскраво свідчили про моральні якості державних службовців УНР різного щаблю та загальний стан вертикалі органів державної влади за Директорії.

Довести розслідування до завершення й до судового рішення щодо діяльності Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР в Берліні урядовій Ревізійній комісії не судилося. У листопаді 1920 р. міністр фінансів УНР Х. Барановський вирішив через політичні й фінансові обставини припинити судовий процес проти колишнього голови Фінансової агентури Г. Супруна, а Ревізійній комісії наказав «закінчити всі справи по ревізії справ бувшого агента Міністерства Фінансів в Німеччині Гр. Супруна не пізніше 1-го грудня ц. р., а всі матеріали ревізії передати до Кредітової Канцелярії»²⁶²⁷. Очевидно, що таке рішення стало наслідком спільного розслідування міністрів юстиції, закордонних справ та фінансів УНР, яке після доповіді міністра закордонних справ А. Ніковського щодо справи колишнього фінансового агента в Берліні Г. Супруна на урядовому засіданні в Тарнові Рада

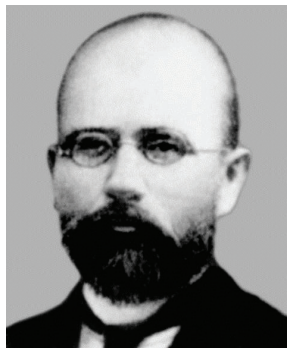
²⁶²⁴ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. XXIV-4. – Арк. 322–323.

²⁶²⁵ Die Ukraine. – 1920. – Band. X.

²⁶²⁶ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. XXIV-4. – Арк. 323.

²⁶²⁷ Там само. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 11 зв.

народних міністрів 4 вересня 1920 р. доручила їм виробити й подати з цього приводу свої висновки²⁶²⁸. Відтак 1 грудня 1920 р. Комісія мала самоліквідуватися й, відповідно, припинити ревізію діяльності Фінансової агентури УНР в Німеччині, що й було виконано її членами.

*Христофор
Барановський*

1 грудня 1920 р., також згідно наказу міністра фінансів Х. Барановського, було ліквідовано й Фінансову агентуру УНР в Німеччині, її помешкання закрилося, а всіх урядовців звільнено або відряджено до Міністерства фінансів без утримання²⁶²⁹. На цей час робота Ревізійної комісії була далекою від завершення. В її розпорядженні були, передусім, матеріали перевірки діяльності самого Г. Супруна, а також, частково, представника державного контролю при Фінансовій агентурі Вронського. З'ясувати ж рівень зловживань співробітників Агентури, зокрема Хомяка, Скнаря, Крутія, Овандера, Аристархова, Кос-Косаревича, бухгалтерів Ляндера та Гуцайла, які мали можливість вести справи у Фінансовій агентурі в певних межах більш самостійно, Ревізійна комісія так і не встигла.

Утім, попри те, що Ревізійна комісія змушена була припинити збір документів, яких не вистачало, її члени зовсім не припинили свою роботу, адже в їх руках вже накопичився величезний обсяг матеріалів, які ще слід було систематизувати, перевірити, обробити й скласти відповідні заключення й звітну документацію. Навіть лише технічне виконання роботи з перепису та друку на папірографі кількох примірників величезного тому актів ревізії вимагало немало часу. Справа ускладнювалася й тим, що члени Ревізійної комісії (окрім її секретаря) були урядовцями Фінансової агентури з окремою платнею, а відтак з ліквідацією самої Агентури вони змушені були продовжувати роботу в Комісії після 1 грудня 1920 р. без платні за свою працю.

Усі ж колишні співробітники Фінансової агентури, окрім її нового голови І. Мірного та бухгалтера Вишневського, відмовилися надавати членам Ревізійної комісії будь-яку допомогу у з'ясуванні окремих аспектів ревізії та складанні звітних актів. Члени Ревізійної комісії за браком помешкання тимчасово розмістилися при Кредитовій канцелярії (яка також вже мала ліквідуватися). Урядовці мусили негайно шукати собі інших засобів заробітку, частина з них взагалі виїхала з

²⁶²⁸ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. – Т. 2. – С. 191.

²⁶²⁹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. 23 XXIV-10 (17). – Арк. 12.

Берліна, як, наприклад, член-секретар Комісії Сікора, що навіть не мав коштів для оформлення офіційного закриття Ревізійної комісії.

Тим не менш, не зважаючи на такі несприятливі обставини, Ревізійна комісія вважала своїм громадським обов'язком хоча б формально довести до певного завершення доручену їй справу. На прохання її членів міністр фінансів Х. Барановський розпорядженням від 17 грудня 1920 р. дозволив їм продовжити роботу для закінчення справ ревізії та складання звітних актів до 1 лютого 1921 р., але без відпуску коштів на утримання (за винятком колишнього бухгалтера Фінансової агентури Вишневського, якому, як вільнонайманому, виділялася платня від Кредитової канцелярії Посольства УНР у Берліні). Свою працю Ревізійна комісія завершила до встановленого міністром фінансів терміну (1 лютого), але технічна робота з видруку звітних актів затяглася ще й на весь лютий 1921 року²⁶³⁰.

Результати роботи Ревізійної комісії щодо перевірки діяльності Фінансової агентури Міністерства фінансів УНР в Німеччині, як свідчать систематизовані й опрацьовані її членами матеріали й відповідні звітні акти, цілком ясно і чітко викрили глибокі корені корупції та нечистоплотності фінансового агента УНР Г. Супруна, який мав фактично надзвичайні та одноосібні повноваження у розпорядженні державними коштами України за кордоном, злочинну співпрацю чи не усіх співробітників Фінансової агентури, саботаж та елементарну безвідповідальність, які були поєднані з усвідомленням безкарності. Додам, що Г. Супрун так і не зазнав покарання за свої зловживання державними коштами УНР. Він продовжував мешкати в Берліні й, до того ж, у 1924 р. спільно з Я. Оренштайном²⁶³¹ та Щепаловим заснував у столиці Німеччини велику видавничу фірму українських «творів красного письменства та історії»²⁶³².

Навіть попередні підсумки ревізії діяльності Фінансової агентури УНР вказують на те, що грошові махінації, корупція та крадіжки державних коштів, які здійснювалися головою і членами Фінансової агентури, мали тісне переплетення з найвпливовішими державними і політичними діячами, установами та організаціями Української

²⁶³⁰ Там само. – Арк. 12–12 зв.

²⁶³¹ Цікавим є те, що партнер Г. Супруна Я. Оренштайн, за посередництва такої одіозної фігури як Парвус, мав доволі тісні взаємини з українським більшовицьким повноважним представником В. Ауссемом. Я. Оренштайн цікавив більшовиків як відомий представник торговельно-промислових кіл, що мав міцні зв'язки з двома німецькими банками, книговидавець й опікун української політичної еміграції тощо. Я. Оренштайн же шукав новий ринок збуту для своєї продукції, зокрема в РСФРР та УСРР через контакти з «Всеиздатом» та «Губсоюзом».

²⁶³² *Монолатій І.* Львівська подорож Якова Оренштайна 1924 року: невдала спроба реалізації українського проекту // *І.* – 2008. – № 51.

Народної Республіки, а це дає право припустити, що згортання роботи Ревізійної комісії міністром фінансів УНР Х. Барановським було пов'язане не лише з військово-політичними ускладненнями тогочасної української влади.

На той час більша частина належних УНР коштів – 300 мільйонів марок зберігалася у Державному Банку Німеччини, 50 мільйонів – у Deutsche Bank і 50 мільйонів – у Diskonto Gesellschaft Bank, також певні суми лежали на рахунках в Угорщині та Австрії. Крім того, закупівельні комісії на чолі з колишнім повноважним представником УНР М. Поршем та фінансовим агентом Г. Супруном купували в Німеччині різноманітні товари нібито для українського війська, господарства, уряду тощо, які так і залишилися не вивезеними до Батьківщини. Не залишилися поза увагою й інші фінансові махінації. Так, зокрема, окрім грошових претензій п. Когеямана, було висунуто нове фінансове звинувачення від «Deutsche Luft-Reederei» за літаки і перевезення ними українських грошей на 1 млн 500 тис. марок та від «Bastfaser-Gesellschaft» за льон, який пропав при транспортуванні на українських залізницях на суму близько 8 млн німецьких марок тощо²⁶³³.

Микола
Василько

Зі свого боку посол УНР в Угорщині М. Василько у листі до міністра-президента УНР П. Пилипчука восени 1920 р. зауважував, що у нього склалося враження, «що при закупках було переплачено у безпримірний спосіб, а при продажах товари були віддані за дешеву ціну»²⁶³⁴. При цьому М. Василько навів, для прикладу, лише два (поміж інших) приклади зловживань, які було скоєно вже за його перебування у Берліні: закупівля Г. Супруном друкарських машин та закупівля М. Поршем білизни на суму 500 тис. марок, яка, за словами М. Василька, більше була схожа на ганчірки²⁶³⁵.

Німецькі урядові кола, звісно ж, дізналися про фінансові обладки посла УНР М. Порша й незабарилися скористатися цими фактами задля дискредитації українського дипломатичного

²⁶³³ ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 3. – Спр. 32. – Арк. 2–8.

²⁶³⁴ Там само. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 315. – Арк. 145 зв.

²⁶³⁵ З жовтня 1920 р. до Берліна приїхав посол М. Василько, який взяв на себе функції внутрішнього керування представництвом УНР. Також він мав повноваження від міністра фінансів УНР Х. Барановського для врегулювання усіх процесів німецьких фірм проти УНР. М. Василько, застосувавши свої повноваження, створив комісію, куди увійшли Р. Смаль-Стоцький від української сторони та А. Марвіц від німецької для вирішення усіх юридичних питань. Ці процеси мали на меті дискредитувати в очах громадськості представництво УНР Директорії і були ініційовані силами, що симпатизували більшовикам [Нетреба Ю. Б. Дипломатичне протиборство представництв УСРР та УНР у Німеччині (1921–1922 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – «всесвітня історія». – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2009. – С. 95].

представництва в Німеччині²⁶³⁶. Партію закупленої з німецьких військових запасів білизни, що за паперами підлягала знищенню, було заарештовано. Справа полягала у тому, що під час огляду білизни виявилось, що вона достеменно не придатна для використання, хоча й була закуплена за 500 тис. марок. Коли ж українська сторона спробувала її перепродати, то виявилось, що справити за неї можна було не більше 80 тис. марок. Коли ж інженер Борисів, що 16 жовтня приїздив, аби забрати згадану білизну й доставити її за місцем призначення, то не зміг виконати свого завдання через протидію німецької влади (про таку заборону офіційної влади йому повідомив Р. Смаль-Стоцький).

При цьому з'ясувалися й інші «слизькі» справи української посольської верхівки. Під час безпосередньої ревізії фінансового становища українського представництва в Берліні виявилось, що його каса порожня, а гроші (близько 1 млн марок), що були виділені урядом УНР на фінансування проукраїнської преси зникли, як і не знайшлося й фінансового звіту щодо використання цих коштів²⁶³⁷. Не виявилось у М. Порша і звіту щодо витрат сум з військового фонду Посольства (вони мали б бути задіяні для організації повернення військовополонених-українців з Німеччини на Батьківщину). М. Василько ж, який безпосередньо проводив ревізію диппредставництва, вимагав від колишнього посла грошової компенсації за втрачену білизну.

Тут слід зауважити на тому, що шпарину для вільної корупційної діяльності слабодухих і не чистих на руку українських закордонних представників (таких, скажімо, як ті ж Порш та Супрун у Німеччині чи Севрюк в Італії) витворив власною волею сам уряд УНР, надаючи фактично необмежені фінансові повноваження й неконтрольовані ніким можливості щодо розпорядження закордонними коштами (авуарами) Республіки. М. Галаган, що був представником УНР в Угорщині, згадував з цього приводу, що до 1920 р. з боку українського уряду практично не існувало контролю за грошовими витратами його закордонних представництв. Дипломати могли розпоряджатися державними коштами на власний розсуд, що, своєю чергою, сприяло й спонукало окремих високих дипломатичних посадовців до спокуси фінансових зловживань та маніпуляцій. Коли ж на нараді послів у Відні в травні 1920 р. представники Республіки мали висловитися щодо

²⁶³⁶ Дивіться: *Гай-Нижник П.* Микола Порш – державний і громадсько-політичний діяч, посол Української Народної Республіки в Німеччині // *Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості.* – К., 2016. – С. 125–146.

²⁶³⁷ *Нетреба Ю. Б.* Дипломатичне протиборство представництв УСРР та УНР у Німеччині (1921–1922 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – *всесвітня історія.* – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2009. – С. 96.

розпорядження про необхідність грошових обмежень, виявилось, що майже усі послы УНР того розпорядження не послухали. При обмірковуванні цього питання деякі з них, натомість, доводили, що без представницьких грошей вони буквально не можуть жити²⁶³⁸.

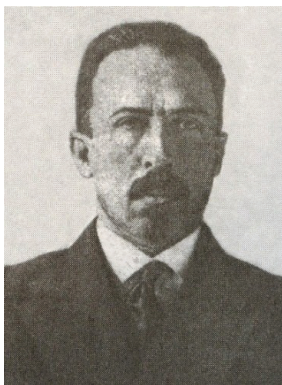
Тим часом німецька преса захлиналася від смакування скандалу навколо фінансового агента Г. Супруна та колишнього повноважного представника УНР в Німеччині М. Порша, якого звинувачували у корупції та привласненні державних грошей. Посол М. Порш також не завжди дотримувався прозорості та законності при укладанні торговельних угод, часто-густо ціни на товари були завищені та збиткові для Української держави і усе це відбувалося у той трагічний час, коли УНР перебувала не лише на межі фінансового банкрутства й воєнної катастрофи, а й на краю прірви втрати самої державності.

А тим часом, як доповідав в МЗС в. о. посла УНР в Німеччині Р. Смаль-Стоцький, «в зв'язку із супрунівськими процесами почалась велика пресова боротьба проти Порша, Мартоса, навіть Василька, в якій їх обливають всім можливим»²⁶³⁹. Особливо ж гучно і зухвало-принизливо віщала спеціально заснована для цієї мети й проспонсорована Г. Супруном «Deutsch-Ukrainische Zeitung». Зрештою дійшло до того, що, попри статус дипломатичних представництв, на будинок українського Посольства в Берліні німецькою владою було накладено арешт. У свою чергу, впливова «Berliner Lokal-Anzeiger» у статті від 27 серпня 1920 р. під заголовком «Арешт проти Українського Посольства» писала, що «в додаток до справи (про яку вже доповідали раніш) арешту накладеного на будинок Українського Посольства в Берліні – дізнаємось про претензії на 8 млн марок»²⁶⁴⁰. Крім того, газета повідомляла, що будинок українського Посольства (що розташовувався на вулиці Кронпринценуфер, 10) записаний в суді у формі іпотеки, забезпечуваної на суму у 800 тис. марок. Газеті також було відомо й про безпосередню причину накладання арешту на будівлю Посольства УНР – невиконання контракту з одним із великих німецьких торговельних консорціумів. Консорціум домовився був про обмін своїх машин на українську сировину, але коли за умовами договору ті машини були привезені в Україну й вагони з сировиною мали бути доставлені до Німеччини – під час транспортування їх було розграбовано. Німці, природно, зажадали відшкодування збитків й,

²⁶³⁸ Галаган М. З моїх споминів. – К.: Темпора, 2005. – С. 484.

²⁶³⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 3. – Спр. 32. – Арк. 2–8.

²⁶⁴⁰ Там само. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 128. – Арк. 16; *Berliner Lokal-Anzeiger*. – 1920. – 27 серпня.

Микола Порш

аби домогтися сплати за втрачене, вирішили накласти арешт на будинок українського Посольства в Берліні.

На тлі апогея цих скандалів, до роздмухування яких активно долучилася й більшовицька агентура, М. Порш не знайшов ліпшого рішення, як банально нагально утік з Берліна до Карлсбаду. Тож навіть Р. Смаль-Стоцький не міг відповісти німецьким журналістам дату його повернення, на що та ж таки «*Berliner Lokal-Anzeiger*» зауважила, що «про швидкий від'їзд дотеперішнього українського посла кружляють найрізноманітніші неперевірені звістки. Проти нього складено різні карні внески з приводу грошових махінацій, які весь час відхилялися на підставі екстериторіальності»²⁶⁴¹.

Та попри зникнення з Берліна, преса не припиняла цькувати М. Порша й наголошувала, що посол УНР в Берліні, ім'я якого згадувалося в зв'язку з численними махінаціями, відзначився також в Карлсбаді тим, що купив якійсь Маші Яновцовій кабаре у Празі за 600 тис. чехословацьких крон. Відтак, німецька газета задавалася цілком логічним й обґрунтованим питанням: як колишній журналіст М. Порш, який не мав раніше жодної маєтності, зміг набути такого статку? Додам принагідно, що низка корупційних фактів щодо фінансових махінацій, про які було згадано вище, мають підтвердження в рядках офіційного листування Р. Смаль-Стоцького, М. Василька та А. Ніковського²⁶⁴². Утім, лише на початку 1921 р. було призначено нового посла УНР у Німеччині, яким став Р. Смаль-Стоцький.

Яскравим прикладом морального розкладу й зловживань серед голів закордонних інституцій УНР може слугувати й поведінка О. Севрюка – керівника місії з репатріації в Італії²⁶⁴³. Нагадаю, що його було призначено керівником спеціальної української дипломатичної місії в Італії 15 лютого 1919 року. Місія мала займатися справою повернення на Батьківщину полонених українців й формування з них регулярних українських військових підрозділів²⁶⁴⁴. 20 лютого, за розпорядженням

²⁶⁴¹ Там само.

²⁶⁴² *Нетреба Ю. Б.* Дипломатичне протиборство представництв УСРР та УНР у Німеччині (1921–1922 рр.). – С. 97.

²⁶⁴³ Дивіться: *Гай-Нижник П.* Олександр Севрюк – соціаліст-революціонер і дипломат-аматор, політичний авантюрист і агент чужоземних спецслужб // *Гілея*. – 2019. – Вип. 140 (№ 1). – Ч. 3. Політичні науки. – С. 7–22.

²⁶⁴⁴ *Онацький Є.* Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності // *Календар-альманах «Відродження»*. – Буенос-Айрес, 1956. – С. 47.

С. Петлюри, О. Севрюку «на видатки в справі організації українських військових частин з полонених, перебуваючих в Італії» було видано 50 тис. крб²⁶⁴⁵.

5 липня 1919 р. міністр закордонних справ УНР своїм листом до голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Італії наголосив, що усі справи репатріації українських військовополонених цілком переходили до місії О. Севрюка. 25 липня 1919 р. Директорія УНР затвердила Постановою Ради народних міністрів «Про вислання до Італії місії в справі евакуації із Італії військово-полонених українців»²⁶⁴⁶. Він і його службовці мусили «охороняти» своїх полонених співвітчизників від «евентуального втручання» сторонніх чинників. Тож О. Севрюку було надано надзвичайно широкі повноваження, але при цьому ніхто (жодна державна чи громадська установа) не могли контролювати чи впливати на його діяльність і роботу місії. Така фактична невідповідність й свавільність закладали небезпечну спокусу щодо моральної стійкості й професійної чистоплотності спеціальних місіонерів урядів УНР часів Директорії.

Утім, у Римі О. Севрюк перебував зовсім недовго, а саме – місяць (від 20 травня по 20 червня), а також згодом – близько двох місяців (з вересня по листопад) 1919 р. Досягнути майже нічого не вдалося, окрім хіба що (за сприяння посланців УНР у Римі та Ватикані) вироблення меморіалу й проведення усних перемовин щодо скасування заборони італійським урядом українським військовополоненим вступати до лав Дієвої армії УНР й досягнення відповідного рішення в цьому сенсі з боку Військового міністерства Італії.

Загалом О. Севрюк отримав для своєї місії на власні руки два мільйони італійських лір. Проте витратив на допомогу військовополоненим лише 29% виділених на це державних коштів, а решта пішла на канцелярські витрати і репрезентаційний фонд, який він вважав «не більш-менш як додатком до свого утримання»²⁶⁴⁷. Крім того, він мешкав з дружиною у дорогих апартаментів, мав абонемент в опері, харчувався у престижних ресторанах та жодного разу не відвідав українських військовополонених²⁶⁴⁸. Тижневик «Воля», що видавався тоді у Відні, з обуренням констатував, що О. Севрюк «не був ні в однім таборі

²⁶⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф. 1092. – Оп. 6. – Спр. 2. – Арк. 23.

²⁶⁴⁶ Вістник державних законів Української Народної Республіки. – 1919. – Вип. 30. – 15 серпня.

²⁶⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф. 4186. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 42; *Табачник Д., Веденєв Д.* Репрезентанти Війська Українського // Військо України. – 1993. – № 2–3. – С. 99.

²⁶⁴⁸ *Гентош Л.* Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольською столицею в 1919–1921 роках у контексті східної політики римської курії // Україна модерна. – 2000. – С. 173; *Онацький Є.* Під омофором барона М. Василька (Записки журналіста й дипломата від 3-го серпня 1920 до 31-го грудня 1921) // Український історик. – 1978. – № 4. – С. 85.

полонених, навіть у тому, що під самим Римом, а що гірше – не робив навіть заходів у міністерстві війни, щоб його пропустили в табори»²⁶⁴⁹. В. Піснячевський писав, що один «наш “дипломат”» в Італії (вочевидь йшлося чи то про Д. Антоновича, або ж про О. Севрюка) отримував на місяць 36 тис. лір, що було у 9 разів більше, аніж заробітня платня прем'єр-міністра Італії Ф. Нітті!²⁶⁵⁰ Але жоден український вояк за цей час так і не був викуплений з полону! І це при тому, що в Італії умови утримання військовополонених були чи не найгіршими в Європі (експлуатація на роботах, катування і випадки убивств), а надто важко було перебувати у таборах Верона Прокольо, Касале (Казале) д'Альтамура та Кассіно²⁶⁵¹. При цьому полонених розагітовували, намагалися завербувати, підтримувати грішми й харчами, викупити й звільнити до своїх військ російські денікінці, румуни й поляки.

Олександр Севрюк

Коли ж 10 жовтня 1919 р. уряд Італії скасував усі обмеження на повернення українців до Вітчизни, пасивність й корупція О. Севрюка завдали непомірної шкоди як українському війську, так і людським долям. Так, зокрема, його службовцями не було розроблено плану евакуації земляків, не здійснено обрахунку видатків, у Місії навіть не малося об'єктивних відомостей про чисельність полонених та про їхнє зубожіле становище у таборах. Отже, Місія О. Севрюка залишалася бездіяльною і байдужою до долі своїх співгромадян-репатріантів – українських військовополонених в Італії, залишивши їх на призволяще й на волю вдачі.

Українські опозиційні політики, зі свого боку, неодноразово вимагали притягти О. Севрюка до суду (хай навіть і заочно), а очільник петлюрівської контррозвідки М. Чеботарів вигадував різноманітні плани щодо його покарання – викрадення і насильницька доставка на суд в Україну, організація вбивства в Італії тощо²⁶⁵². Проте, далі теорії справа не рушилася, а за десяток років О. Севрюк і М. Чеботарів навіть й співробітничатимуть певний час. Водночас, провину за вищевказану безвідповідальність, марнотратство й корупцію співмірно варто покладати й на політичне керівництво УНР та увесь державний провід Республіки, який фактично самоусунувся від

²⁶⁴⁹ Воля (Відень). – 1919. – Т. III. – Ч. 9. – С. 380–381.

²⁶⁵⁰ Піснячевський В. Стаття старого журналіста // Воля (Відень). – 1920. – Т. I. – Ч. 10.

²⁶⁵¹ ЦДДАУЛ. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 59. – Арк. 24.

²⁶⁵² Бондаренко К. Александр Севрюк: Революционер или аферист? // Профиль. – 2011. – № 28. – 9 липня.

контролю й керівництва різноманітними місіями, агентурами, комісіями тощо за межами України, а МЗС УНР, за словами його ж очільника В. Темницького, навіть не мало «всякого зв'язку між міністерством і дипломатичними представниками за кордоном»²⁶⁵³.

Варто додати, що Д. Донцов вважав, що О. Севрюк, як більшовицький агент, «мабуть умисне запропастив цю справу з полоненими», а потім «забравши з собою півмільона лір місійних грошей, втік до Франції, де граючи на біржі, стратив ту суму», що й підтвердила слідча комісія Директорії на чолі з Д. Дорошенком у 1921 р.²⁶⁵⁴ Сам же О. Севрюк, що невдовзі з'явився у Парижі, запропонував свої послуги українській дипломатичній місії, висланої для переговорів з державами Антанти на Версальську мирову конференцію. Як не дивно, С. Петлюра не заперечував проти залучення О. Севрюка і видав йому дипломатичний мандат. У той же час, у листі від 17 листопада 1920 р. С. Шелухин у листі до С. Петлюри пише з Відня: «Чи маємо ми серйозні дані вимагати од чужинців при таких представництвах серйозного відношення до української справи? Я апелюю до Вашої совісти, в яку цілком вірю. Щоб Ви самі подумали про Уряд, який має Міністром Лівницького, признача Тишкевича, акредитує Шумицького, уповноважує Єремїїва і т. д. та ще при скандалях з Супрунами, Севрюками, Темницьким і т. и.! Чи можна з такими людьми і таким Урядом мати якусь серйозну справу, вести серйозні переговори? Сі діячі і такий лад кладуть на всі наші справи тавро фальші, несерйозности, недовір'я»²⁶⁵⁵. Чи варто говорити, що переговори українською стороною були провалені... У Франції О. Севрюк від 1920 р. невдало намагався займатися торгівлею. Вів подвійне життя агента радянської розвідки вдень й вигнанця-дворянина у паризьких вечірніх салонах тощо²⁶⁵⁶.

Подібні ж зловживання ширилися й в дипломатичних місіях УНР у Туреччині, Німеччині, Італії, Франції, Австрії та інших державах²⁶⁵⁷. Не кращим було становище й серед військових аташе. Так, наприклад, начальник Закордонного відділу зазначав, що деякі з військових агентів обмежували свої контакти з Генштабом переважно «вимогами на

²⁶⁵³ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 1.

²⁶⁵⁴ Донцов Д. Рік 1918, Київ. – К.: Темпора, 2002. – С. 159.

²⁶⁵⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 149–153.

²⁶⁵⁶ Докладніше дивіться: *Гай-Нижник П.* Олександр Севрюк – соціаліст-революціонер і дипломат-аматор, політичний авантюрист й агент чужоземних спецслужб // *Гілея*. – 2019. – Вип. 140 (№ 1). – Ч. 3. Політичні науки. – С. 7–22.

²⁶⁵⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 379. – Арк. 112; – Оп. 1. – Спр. 124. – Арк. 16–17; *Андрієвський В.* З минулого. – Т. 2. Від Гетьмана до Директорії. – Берлін: Українське слово, 1923. – С. 150; *Онацький Є.* Українська дипломатична місія в Італії за перших шість місяців своєї діяльності (січень–липень 1919 р.) // *Календар-альманах «Відродження» на 1956 рік*. – Буенос Айрес, б.р. – С. 29.

платню», а недостатній державний контроль за роботою військової дипломатії стимулював виникнення різноманітних службових порушень серед її співробітників. Розшарпаною була й дисципліна службовців військових місій, а грошові зловживання, як правило, здійснювалися за рахунок військового фонду – тобто державного скарбу УНР, що був призначений для закупівель медикаментів, обмундирування, зброї тощо для Українського Війська²⁶⁵⁸. Як доповідав своєму керівництву 2 вересня 1920 р. співробітник особливого відділу ВНК більшовицької 14-ї армії Бірюков, колишній військовий міністр УНР Шаповал, наприклад, мав у своєму розпорядженні до 350 закордонних агентів у різних куточках Європи, яким С. Петлюра перераховував величезні кошти з таємного грошового фонду Директорії. Показовим у цьому контексті є й той факт, що в одного з таких виявлених агентів було знайдено значну кількість діамантів, золота, срібла та інших коштовностей²⁶⁵⁹. Звісно ж, що подібні скандали завдавали величезного удару репутації Української держави в очах західної політичної громадськості. Навіть Міністерство закордонних справ УНР у своєму огляді за липень 1920 р. відзначало хаос, що панував як серед української колонії закордоном, так і в різних місцях, комісіях, делегаціях та агентствах, які тільки підкопували престиж УНР серед чужинців²⁶⁶⁰.

З корупційними діями були пов'язані навіть такі високопосадовці, як прем'єр-міністр Б. Мартос, міністр фінансів П. Чижевський, члени Директорії Ф. Швець і А. Макаренко та інші політики та урядовці вищого щабля²⁶⁶¹. В. Оскілко так, наприклад, змальовував у спогадах ганебний побут і спосіб життя урядовців у тимчасовій резиденції (столиці) УНР – Рівному: «Гульня, кидання направо і наліво державного гроша йшло без перерви день і ніч... Не було дня, щоб не сталося пари десятків скандалів у місті, щоб не то урядовці, або директори департаментів, а то й віце-міністр не заночував п'яний в комендатурі міста, або не оскандалився ще в більш непристойний спосіб»²⁶⁶². Знав про такий нищий справжній моральний і психологічний стан тогочасного українського республіканського політикуму й головний отаман С. Петлюра, який, ніби визнаючи власне безсилля, з обуренням писав до одного з своїх підлеглих: «...Ви не можете розібратися в самих простих

²⁶⁵⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 379. – Арк. 21; – Оп. 1. – Спр. 68. – Арк. 1; – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 70. – Арк. 1.

²⁶⁵⁹ ДА СБУ. – Спр. 69270. – Т. 4. – Арк. 46–48, 127–128.

²⁶⁶⁰ Українська революція. Документи. 1919–1921. – Нью-Йорк, 1984. – С. 246.

²⁶⁶¹ ДА СБУ. – Спр. 69270. – Т. 19. – Арк. 25; *Оскілко В.* Між двома світами. – Ч. 1. – Рівне: УНП, 1924. – С. 21.

²⁶⁶² *Оскілко В.* Між двома світами. – Ч. 1. – С. 41.

життєвих питаннях, а лізете в міністри, лізете в керівники Великої Держави, лізете в законодавці замість того, аби бути вам звичайними урядовцями і писцями... Україна повинна червоніти за свій уряд перед світом... Подивіться, що з себе уявляють наші міністри. Як не критин, то подлець»²⁶⁶³.

Вочевидь, сама організація та форма влади в УНР часів Директорії була вкрай неефективною (і це видно не лише з аналізу роботи Фінансової агентури в Німеччині, але й в діяльності О. Севрюка в Італії, українських представників на Паризькій мировій конференції, принципами партійної та особистої квоти в призначені урядовців, отаманщиною в Україні, безпорадності держконтролю та судової системи, чварами в Директорії, фактичним безсиллям урядових структур і в практичній узурпації влади головним отаманом, масштаб якої, водночас, обмежувався ареалом його особистої присутності тощо), а отже й дозволяла подібним елементам не лише підточувати українську державність з середини, але дискредитувати її, як в очах світової спільноти, так і власного народу. Зазначені факти лише підтверджують те, що як фінансові, так і державотворчі проблеми УНР часів Директорії були набагато глибшими за банальну корупцію Супрунів та їм подібним, а натомість крилися у вихідних принципах організації та функціонування системи державної влади в УНР.

Усіма цими негараздами та скандалами щодо Посольства та Фінансової агентури УНР в Берліні, які ганебно дискредитували українську республіканську владу та її дипломатичні представництва, передбачувано не забарилися скористатися як самі німці, так і більшовики.

Християн Раковський

Німці відмовились сплачувати за українськими рахунками, мотивуючи своє рішення тим, що не знають, якому урядові повинні повернути гроші. Уряд УСРР теж виявляв цікавість до долі фінансового вкладу гетьманського уряду. Про це говорить хоча б той факт, що з цього приводу були офіційні ноти від березня 1919 р. та 20 червня 1920 р. Нарком закордонних справ УСРР Х. Раковський заявив німецькому урядові, що він розглядатиме користування цим фінансовим фондом, як посягання на надбання українського народу, вважаючи українську більшовицьку владу єдиною легітимною на території України. Що ж до

тих установ і банків, які б стали самочинно розпоряджатися майном українського народу, уряд Української СРР зберігав за собою право відповідного грошового стягнення²⁶⁶⁴.

Більшовицькі дипломати доклали чимало зусиль, щоби зібрати якнайбільше інформації з питань українських фондів. Особливо їх цікавив сам текст договору, проте його було не просто дістати. Він знаходився у німецького уряду, а також у банкіра Мельхіора, який вів переговори від імені німецького уряду, та в колах, близьких до фінансового агента УНР Директорії Г. Супруна. Останній мав багато цінної інформації з цього питання, яка ґрунтувалася на документальному підтвердженні. Знаючи зацікавленість уряду УСРР, Г. Супрун заходився отримати з цього певну матеріальну нагороду. Один з радянських агентів так характеризував його позицію: «Він хоча і має найточніші дані, підходить до цього питання з чисто комерційної точки зору і, знаючи, що документальних даних, крім нього, ніхто тут не має, вимагав велику суму (20.000 марок), на що ми, звичайно, не погоджувались»²⁶⁶⁵. Причиною відмови «комерційній» пропозиції Г. Супруна було й те, що той мав погану репутацію серед ділових та політичних кіл, оскільки брав участь у попередніх фінансових скандалах, що стосувалися українського грошового фонду і, на думку чиновника більшовицького Наркомату закордонних справ УСРР Ф. Барченка, в разі потреби посилятися на нього чи на його свідчення було б неможливо.

Відомо також, що український (більшовицький) народний комісар закордонних справ видавав український радянський уряд (уряд УСРР) за правонаступника попередніх українських урядів (УД та УНР). Сам Х. Раковський з цього приводу так облудливо писав німецькому міністрові закордонних справ: «Між Україною і Німеччиною не може йти мова про створення нових відносин, а лише про відновлення існуючих. Україна вже була визнана Німеччиною як самостійна держава, і та обставина, що в час визнання України з боку Німеччини на Україні була влада Центральної Ради і гетьмана Скоропадського, а тепер на Україні існує влада Рад, не може вважатися причиною для розриву політичних зв'язків між Україною і Німеччиною, бо німецький уряд неодноразово заявляв, що він є прихильником невтручання у внутрішні справи інших держав»²⁶⁶⁶. Це, за задумом більшовицьких ватажків УСРР, мало б стосуватися й договорів, що їх підписували попередні

²⁶⁶⁴ Хміль І. С. З прапором миру крізь полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР (1917–1920). – К.: Вид-во АН Укр. РСР, 1962. – С. 334.

²⁶⁶⁵ ЦДАВО України. – Ф.4. – Оп. 1. Спр. 646. – Арк. 14.

²⁶⁶⁶ Хміль І. С. З прапором миру крізь полум'я війни. Дипломатична діяльність Української РСР (1917–1920). – С. 6.

українські уряди й вони згодні були визнати свої зобов'язання в обмін на власні контрпретензії²⁶⁶⁷.

Що ж до претензій екзильного уряду ЗУНР, мотивованих тим, що Галичина була складовою частиною Австро-Угорщини, то О. Шульгин у меморандумі з Парижа від 4 липня 1921 р., який був своєрідним відгуком на рапорт члена юридичної комісії репарацій п. Беата, на основі конкретних фактів, спростував претензії інших сторін (окрім УНР) на депозити. Так, зокрема, він виснував: «Отже є очевидним, що «Галицька республіка» і її Національна Рада не можуть мати жодних претензій на фонди, депоновані урядом Скоропадського в той час, коли була частиною Австро-Угорщини»²⁶⁶⁸.

Він обґрунтував свою позицію § 5, розділу 205 Сен-Жерменського мирового договору, підписаного між Антантою та Австро-Угорщиною. Там, зокрема, говорилося, що на держави, які входили до складу імперії не буде накладено жодних зобов'язань щодо військових боргів колишнього австрійського уряду, але уряди цих держав та підданці не могли в жодному разі ставити вимоги іншим державам за військові борги, в тому разі, коли ці держави є власниками боргових зобов'язань. Тож Національна Рада, що представляла Галицьку Республіку, як представниця колишньої австрійської території, не могла претендувати на ці грошові фонди. Розділ 10 цього меморандуму стосувався безпосередньо питання повернення грошових фондів. У ньому наводилися конкретні суми, що повинні бути повернені. У цілому, можна констатувати, зазначав О. Шульгин, що більша частина з всієї суми на яку претендувала УНР Директорії, а це 51.422.000 млн крон, «буде видана австрійським фірмам (і безпосередньо їхнім представникам)»²⁶⁶⁹.

Напередодні початку Генуезької конференції міністр фінансів УНР П. Чижевський 17 березня 1922 р. у листі до свого заступника (керуючого міністерством фінансів) В. Приходька цілком приватно писав у Тарнів: «Я поїду до Берліна, щоб з'ясувати справу з увільненням наших коштів у берлінських банків... Європейські суди встановили вже по різних державах (раніше я думав, що тільки в Швейцарії) прецедент, що, коли у свій час не виплатив коштів, які в його переховувались, так він ніс на собі всі наслідки від пониження. [...] Між іншим, із наших коштів (410 млн) коло 100 млн знаходяться в двох приватних банках.

²⁶⁶⁷ Щоправда, така позиція суперечила стратегічним намірам більшовицького партійно-державного центру у Москві, який прагнув взаємно скасувати грошові та майнові претензії і таку ж політику поширити на інші союзні (маріонеточні) радянські республіки.

²⁶⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 3. – Спр. 19. – Арк. 109.

²⁶⁶⁹ Там само. – Арк. 111.

І ці банки знаходяться тепер під загрозою виплати нам (коли полагодимо якось справи) замість 100 млн марок – двох мільярдів – бо а то все в 20 раз! Ви розумієте, що то був би повний крах для тих банків. Адже це тільки для Вашої відомости»²⁶⁷⁰. Проте, такі сподівання виявилися марними й дещо уявно-зромантизованими.

Активна протидія уряду УСРР на чолі з Х. Раковським намаганням уряду УНР опанувати цими коштами не дозволили досягнути позитивного рішення цієї проблеми, незважаючи на значні зусилля українців. Не прагнув повертати такі суми й австрійський уряд. Місії та діяльність відомих політичних діячів УНР Директорії М. Василька та Х. Барановського, їх чисельні контакти, поїздки до Німеччини, Франції, Італії, Австрії не принесли вагомих результатів. Важливою перешкодою позитивному вирішенню цього питання був той факт, що уряд УНР остаточно втратив свою територію, що давало привід суперникам вміло використовувати цей козир в дипломатичній боротьбі. Антанта все більше схилилася до співробітництва з РСФРР (а, відповідно, і з УСРР), що послаблювало позиції УНР.

Своєю чергою, харківський радянський уряд на чолі з Х. Раковським з березня 1919 р. три роки висував власні претензії на українські авуари у Reichsbank-у, допоки конференцією у Рапалло (незважаючи на вимоги делегації УСРР, яку проте не підтримала делегація РСФРР) не було зафіксовано відмову від взаємних домагань внаслідок підписаного радянсько-німецького договору. Відтак, гроші українцям не були повернуті. Лише невелика частина коштів була виплачена П. Скоропадському та А. Макаренку у вигляді персональних пенсій. Утім, невдовзі, Х. Раковський все ж домігся винесення питання українських авуарів за межі Рапалльського договору, але вступ у грудні 1922 р. УСРР до складу СРСР надовго зняв його з порядку денного української політики.

Українське ж Посольство в Берліні припинило свою офіційну діяльність як дипломатичне представництво УНР 5 грудня 1922 р. через міжнародне поширення Рапалльського договору²⁶⁷¹. Повідомляючи про це керуючому справами Директорії М. Мироновичу,

*Посольство України
в Німеччині (Берлін,
Кронпрінцен Уфер 10)*

²⁶⁷⁰ ЦДАГО України. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 17 зв.

²⁶⁷¹ ЦДАВО України. – Ф. 3619. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 33.

Роман
Смаль-Стоцький

Р. Смаль-Стоцький доповідав, що після Рапалло агенти й дипломати УСРР «повели наступ на будинок Посольства, Кронпрінцufer, 10» й він змушений був вжити відповідних заходів, аби паралізувати цю більшовицьку акцію, а також розпорядився негайно ліквідувати все, що залишилося з речей колишньої «синьої» дивізії (щоби не дістались більшовикам), а кошти з того були перераховані до МЗС УНР. Частину книг посольської бібліотеки було розіслано до німецьких університетів, при яких малися слов'янські семінари, а решту – продано²⁶⁷².

У січні 1923 р. поліцей-президент Берліна повідомив посла УНР в Німеччині Р. Смаль-Стоцького про те, що його країна вже визнає УСРР й запропонував йому залишити приміщення Посольства. Двічі відбувалася спроба штурму Посольства. «Не трудно собі уявити, – звітувало Посольство керуючому справами Директорії в середині січня 1923 р., – які енергичні кроки мали бути вжиті, щоби відбити цей другий наступ большевиків. В зв'язку з цим всім нам тут абсолютно не було і немає часу займатися іншими справами, а про пана Посла нема чого й говорити. Він цілими днями й вечорами зайнятий на різних нарадах та конференціях, які мають своєю метою боротьбу з большевицькими атаками. Зараз трудно предбачити, коли і як ця боротьба скінчиться»²⁶⁷³.

Скінчилася ця боротьба на 6 лютого 1923 р., про що Р. Смаль-Стоцький, як повірений у справах УНР в Німеччині, направив ноту міністрові закордонних справ Німецької держави фон Розенбергу, вказуючи про брутальне порушення усілякого міжнародного звичаю, коли не дочекавшись рішення судових органів, озброєна кримінальна поліція спільно з більшовиками увірвалася в дім Українського Посольства й змусила його, представника законного Українського Уряду, залишити приміщення²⁶⁷⁴.

Сучасна ж держава Україна офіційно не висувала претензій на вищевказані авуари, майно та кошти й взагалі не лише на фінансову, а й на історичну спадщину й міжнародно-політичне правонаступництво ані щодо квазідержавних УСРР–УРСР, ані щодо українських державних утворень початку ХХ ст. – УНР (періоду Центральної Ради),

²⁶⁷² Там само. – Арк. 33–33 зв.

²⁶⁷³ Там само.

²⁶⁷⁴ Там само. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 548. – Арк. 4.

Української Держави (Гетьманату), ЗУНР та УНР (періоду Директорії) тощо.

6.5. Спроба укладання й реалізації економічних угод та державної валютної позики уряду УНР з фірмами «Optorg» та «Rabisco» (1920–1922 рр.)

У половині 1920 р. Міністерство народного господарства УНР, спільно з Народним міністерством фінансів, інтенсивно вишукували можливостей пошуку коштів та засобів для відновлення господарства УНР. Надхненню у цих прагненнях сприяли підписана 21 квітня 1920 р. у Варшаві урядом УНР військова конвенція з Польщею та успішний наступ польсько-українського війська на Правобережжі України²⁶⁷⁵, внаслідок якого 8 травня 1920 р. українські підрозділи вступили у столицю України – Київ. Утім, вже у другій половині липня 1920 р. Черво-на Армія перейшла Збруч, заволоділа частиною Галичини, а з півночі навіть загрожувала Варшаві.

Тим не менш, польсько-українська військово-політична спілка й тогочасна міжнародна кон'юктура вселяли надію у відносно швидку перспективу визволення України з-під більшовицької окупації.

Відтак, 22 липня 1920 р. голова Української Торговельно-економічної місії в Речі Посполитій, голова Державної закупівельної комісії в Варшаві, доцент І. Феценко-Чопівський від імені уряду УНР з однієї сторони й інженер Ж. Вільєм, кавалер ордена Почесного Легіону, кандидат права В. Фужер, що діяли на підставі повноважень, підписаних директором розпорядником компанії «Optorg» А. Д. Орньє, з другої сторони, підписали у столиці Польщі Угоду між УНР та французькою компанією «Optorg».

Згідно з Угодою, український уряд зобов'язувався «підтримати фірму «Optorg» щодо полегшення їй транспортування товарів (завозу й вивозу), а також виявити протекцію агентам, яких фірма делегує для різних доручень»²⁶⁷⁶. Зі свого боку, фірма «Optorg» зобов'язувалася (арт. 1) постачати в Україну всілякі продукти французького ґрунту і промисловості, уникаючи завозу предметів розкоші та проводити продаж цих продуктів Уряду чи населенню України. При цьому, згідно з арт. 2, «Optorg» отримувала право, в компенсацію за продані товари, купувати у кооперативів, товариств і приватних осіб різні товари для

²⁶⁷⁵ 25 квітня 1920 р. об'єднані польсько-українські формування (близько 20 тис. польських і 15 тис. українських вояків) форсували Збруч і розпочали наступ на Київ.

²⁶⁷⁶ ЦДАВО України. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 185. – Арк. 7.

експорту. З огляду на вищезазначений артикул, фірмі надавалося право купувати в Україні товарів на загальну суму, яка не перевищувала б вартості привезених товарів, коли виняток не буде допущений Урядом. Вартість товарів мала установлюватися «netto» без оплати ввізного чи вивізного мита (арт. 3 і 4).

«Optorg» також брала на себе перед урядом УНР зобов'язання надавати органам української влади усі документи, які стосувалися імпорту та експорту (ліцензії, дублікати тощо) для полегшення контролю цих операцій, загальний облік яких концентрувався б у Департаменті зовнішнього торгу Міністерства народного господарства УНР (арт. 5). Український же уряд артикулом 6 Угоди заявляв про свою готовність у випадках купівлі необхідних товарів, а також продажу українських продуктів, звертатися з запитами до «Optorg» і надавати цій фірмі першорядність, коли з боку інших фірм не будуть запропоновані більш корисні умови.

Усі права, які надавалися цією угодою фірмі «Optorg», могли бути розповсюджені й на інші французькі фірми, які за згодою обох сторін забажали би прилучити свої підписи до цієї угоди. Угода складалася українською та французькою мовами, причому, на випадок суперечок, перевагу мав би український текст. Оригінал українською мовою залишався при Міністерстві народного господарства УНР, а французькою мовою передавався фірмі «Optorg». Останнім, 9-м артикулом, зазначалося, що ця угода набирала сили з дня затвердження її міністром народного господарства й була чинною терміном у 12 місяців. Коли ж до закінчення десятого місяця дії Угоди уряд УНР не заявив би про своє бажання припинити цю угоду, вона вважалася б продовженою ще на 6 місяців²⁶⁷⁷.

11 серпня 1920 р. Угоду було ухвалено Радою народних міністрів УНР, а наступного дня (12 серпня 1920 р.) – затверджено міністром народного господарства УНР.

Утім, подальші військово-політичні події розвивалися не лише стрімко, а й трагічно для УНР. 1921 рік видався надзвичайно важким у справі боротьби за українську державність, фактично – фатальним. Після приголомшливих військових поразок та внутрішньополітичного розбрату, уряд УНР опинився в еміграції й перебував у польському містечку Тарнові (частинно – у Ченстохові), там же у тарнівському готелі «Брістоль» засідав й український передпарламент – Рада Республіки, залишки війська були інтерновані у табори. Після ж поразки походу

²⁶⁷⁷ Там само. – Арк. 7–7 зв.

Ю. Тютюнника в Україну й зі стратою під Базаром, збройна національно-визвольна боротьба вже втратила будь-яку практичну керованість з боку головного отамана чи військового керівництва УНР й тривала здебільшого за інерцією та остаточно перетворилася на національно-повстанську стихію.

Павло Чижевський

Екзильне керівництво УНР приймало закони, видавало постанови, розробляло плани визволення України від більшовизму, але не мало засобів, важелів, а головне – коштів, аби хоча б частково втілити свої напрацювання у життя. Інтерновані у таборах вояки бідували, українські дипломати, розкидані по Європі, намагалися на власний дотеп звести кінці з кінцями, а урядовці ледь зубожіли у прямому сенсі на подачки польської влади, вимінювали речі й інвентар на ринках задля елементарного прожиття.

П. Чижевський, що був тоді членом торговельно-фінансових місій УНР в Австрії, Чехо-Словаччині, Польщі й Швейцарії у листі до Є. Чикаленка від 10 липня 1920 р. так писав про тогочасний фінансовий і кадровий стан справ у Місії: «Я, правда, на посаді – головою якоїсь місії. Але місія розбіглася, й я сам складаю місію: схожусь на засідання, головую, секретарюю, писарюю і т. д., навіть одержую дорученості від уряду, не одержую тільки платні»²⁶⁷⁸. Не кращим чином склалися справи й в інших посольствах, консулатах та місіях УНР... Тим не менш, у всіх ще жевріла крихта надії на краще, на те, що більшовизм захлинетися у селянсько-повстанському українському морі, а європейські лідери, усвідомлюючи комуно-більшовицьку загрозу, таки підтримають Україну в її боротьбі за державність.

Урядовці й дипломати УНР, сподіваючись на історичний поворот подій, водночас шукали шляхів виходу із зашморгу фінансового голоду, розуміючи, що відсутність коштів здатна у зародку задушити будь-які оптимістичні задуми й починання еміграційного державного центру. Сподівання на розмороження Німеччиною українських банківських активів та авуарів поступово розвіювалися. «Невеликі засоби, що мав Уряд ще з України, з бігом кількох місяців вичерпалися, а припливу нізвідки не було. Правда, уряд Річі Посполитої Польської зобов'язався заплатити за ту зброю, яку він перейняв від українського

²⁶⁷⁸ Чикаленко Є. Х. Щоденник, 1919–1920. – С.387.

війська, коли армія наша переходила Збруч. Були то гармати, рушниці, коні, санітарне та інше майно, але було це зобов'язання формальне, фактично ж уряд український не мав жадних способів робити натиск на уряд польський і тому кожна видача із скарбниці польської приходила дуже тяжко. Наші уповноважені, що провадили цю справу в міністерствах Варшави, тільки й чули чемну, але наскрізь непевну і облудну формулу: «ютро!», – зазначав В. Приходько, який «як член Ради Республіки, бачив, що все опирається в гроші і без них всякі найкращі намагання уряду будуть марні»²⁶⁷⁹.

Власне, нагальну потребу вибратися за будь-яку ціну з фінансового провалля усвідомлювали у той час усі державні діячі УНР. Задумів було кілька:

- встановити «всенародний національний податок» на всіх українців, що мешкали на українських землях по західний (окупований поляками) бік Збруча, а також на еміграції (в Європі та в Америці), і не тільки на українців, а й на поляків і жидів, що вийшли з України і гадали, як думалось тоді, незабаром повернутись на Україну;

- скласти комплект усіх грошей (грошових знаків), що вийшли за час існування останньої української державності й реалізувати їх, як певного роду пам'ятку;

- вислати двох міністрів до США й Канади з метою широко поінформувати американських українців про визвольну боротьбу в Україні і там здійснити збір грошей для уряду УНР (кандидатами на цю подорож були І. Огієнко та В. Прокопович);

- зібрати в єдину нараду фахівців з фінансових справ, які б спільними зусиллями виробили шляхи виходу уряду з грошового провалля (на той час у Берліні перебували Мартос і Барановський, у Відні – Кривецький, у Тарнові – Маршинський, у Варшаві – Відибіда, у Перемишлі – Лебідь-Юрчик, у Парижі – Тимошенко, у Відні-Берліні – барон Василько). Систематизована доповідь з цього приводу була складена вищезгадуваним В. Приходьком й подана на розгляд головного отамана С. Петлюри²⁶⁸⁰.

У цей час, ще з 1920 р., П. Чижевський, перебуваючи у Відні, дізнався про зацікавлення співпрацею з урядом УНР такої собі швейцарської торговельно-промислової фірми «Пабіско» («Pabisco»). Невдовзі, коли П. Чижевський став радником Посольства УНР в Швейцарії, ця фірма нав'язала зносини з ним і запропонувала урядові УНР

²⁶⁷⁹ Приходько В. «Пабіско» (Спогад) // Свобода (Джерзі Сіті, Нью Йорк, США). – 1952. – 2 грудня. – Ч. 321. – Рік. LX. – С. 2.

²⁶⁸⁰ Там само.

співпрацю та своє посередництво у зносинах з фінансово-економічними та державними колами Європи й Америки. На листопад 1921 р. її умови українські урядовці стисло розуміли таким чином (у викладі В. Приходька, який по своєму призначенні заступником міністра фінансів куруватиме разом з новим міністром П. Чижевським це питання): «Уряд Української Народньої Республіки, по своєму повороті на Україну, коли упадуть большевики, дасть «Пабіску» концесію на відбудову деяких галузів народнього господарства, а саме: – «Пабіско» береться своїми силами і за власний кошт відбудувати на Україні зруйнований війною і революцією залізничний транспорт, також трамваї в головніших містах, побудує потрібні нам фабрики й заводи, а також інші промислові об'єкти. Працювати будуть місцеві українські робітники, яким буде платити фірма, але всі потрібні машини для фабрик та заводів, а також залізничне і трамвайне устаткування фірма додасть своє – головно з Франції та Швейцарії. Керувати роботами будуть інженери і техніки від «Пабіска». За це «Пабіско» дістає право експлуатувати побудовані нею об'єкти певну кількість літ (скільки саме – уже не пам'ятаю). За ці концесії фірма «Пабіско» зобов'язується видавати Урядові Української Народньої Республіки на еміграції щомісячно по 100,000 швейцарських франків на його працю. Крім того, зі свого боку, уживав заходів перед урядами у Європі, які привели б до усунення з України большевиків і повернення в ній влади Української Народньої Республіки»²⁶⁸¹.

Пилип Пилипчук

Виявилось, що ці пропозиції П. Чижевський безрезультатно намагався донести до української влади ще у 1920 р., коли уряд УНР перебував в Україні. Не сприйняв їх серйозно й уряд П. Пилипчука в еміграції, зокрема ані в Міністерстві фінансів, ані в Міністерстві народного господарства не лише не перейнялися з'ясуванням що то за фірма, а й навіть не перейнялися детальним змістом листів від П. Чижевського, називаючи їх «ерундою» і «фантазіями» («щось чули, але що й до чого – не знають»).

Очікуючи, що головний отаман С. Петлюра мав проїздом бути у Відні, «Пабіско» 1 листопада 1921 р. надіслала до столиці Австрії на ім'я П. Чижевського телеграму, у якій повідомлялося: «Могли б може

²⁶⁸¹ Приходько В. «Пабіско» (Спогад) / Віктор Приходько // Свобода (Джерзі Сіті, Нью Йорк, США). – 1952. – 3 грудня. – Ч.322. – Рік.LX. – С.2.

здобути позичку під два контракти, або тільки під контракт постачання. Зкористуйтеся присутністю Голови Держави, подбайте щоб підписав. Вишліть. Пабіско»²⁶⁸². Компанія сподівалася, що П. Чижевський при особистій зустрічі з головним отаманом вплине на його позицію, проте С. Петлюра так і не приїхав тоді до Відня. Утім, йому було передано копію цієї телеграми.

4 листопада 1921 р. П. Чижевський отримав нового листа від «Пабіско». У ньому вказувалося, що під вищевказаний контракт (конвенцію) можна було би зробити позичку у Швейцарії. Сам П. Чижевський у листі до В. Садовського так озивався з цього приводу: «Справа у тому, що у Швейцарії тепер багато вільних грошей, а мало ринків, де могла продавати свої вироби. Так отце саме і було вирішено зробити позички з тих вільних коштів, на умовинах, “щоб одна половина позички йшла на закупку швейцарських виробів, а друга в безконтрольне розпорядження дебітора, причому ся остання може бути покрита сирівцями або на пів сирівцями”. Я, власне, не надаю сьому фактові великого значіння, бо швейцарський крам занадто дорогий, але коли б почала увільнятися від ворога наша земля, то ми могли б поставляти Швейцарії сирівці, так предложенням можна було б скористуватись, бо оскільки дорого Швейцарці продають свій крам, остільки ж дорого вони платять за сирівці. Важне у сій звістці є те, що під контракт, про який я вже так довго клопочуся, можна тепер було би зробити позичку в Швейцарії. Конкретні умови позички не виявляються для мене цілковито з'ясованими, але уявляю собі їх такими: робиться позика, скажімо, 20 мільонів швейцарських франків. Ця позика покривається урядовими десятирічними облігаціями, половина позички призначається на покупку краму, друга половина іде Урядові. Облігації погашаються на протязі 10 років, половина грошима, половина сирівцями. Оскільки було б це вигідним чи не вигідним – висловитися відразу не можу, треба поїхати, розпитатися, умовитися зробити детальний аналіз, упевнитися конкретно, який крам був би нам дійсно потрібний, але я тут бачу другий бік – все той самий: як найшвидче скласти умовини трьох пропонованих мною контрактів – постачання, валютного і маркового, – бо тією комбінацією можна було б здобути тіж самі мільйони без облігацій і без обтяження нашої Держави. Чутки про повстання сприяють справі. Коли справді увільнялися б од більшовиків хоч кілька повітів і можна було б впустити там в обіг хоч про людське око нові поштові марки, так справа дала би мільйони швейцарських франків і

²⁶⁸² Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. XXIV-3. – Арк. 27.

сприяла би нотуванню нашої валюти, що так само з нікчемних папірців витворило би для нас солідні кошти. Тільки ж з нову – і з нову треба поспішати»²⁶⁸³.

П. Чижевський, у свою чергу, ознайомив зі згаданою кореспонденцією В. Садовського та В. Прокоповича, а також зав'язав відповідне листування з членом Ради Республіки й членом Фінансової комісії В. Приходьком. Останній, зі свого боку, прихильно ставлячись до співпраці з фірмою «Пабіско», повідомив про цю справу листом від 9 листопада 1921 р. міністра фінансів УНР, у якому резюмував: «Докладаючи про вищезазначене я уважав би за необхідне: 1/ в найскоршому часі надіслати п. Чижевському уповноваження од Уряду на заключення трьох контрактів з фірмою «Пабіско», і 2/ доручити п. Чижевському детально з'ясувати умови можливої позички у фірми «Пабіско», про що негайно повідомити Уряд»²⁶⁸⁴. Тут варто також зауважити, що сам П. Чижевський вважав фірму «Пабіско» як «цілком солідну», про що зокрема висловлювався своїм вищевказаним колегам.

То ж, власне, що то була за фірма й з ким безпосередньо вів перемовини й листування П. Чижевський? Як видно з документів самого П. Чижевського, що зберігаються у фонді Є. Бачинського в архіві й науковій колекції бібліотеки Карлтонського університету (Carleton University) в Оттаві (Канада), фірму «Pabisco» представляв д-р С. Мексін. Соломон Мексін (Salomon Mexin) був адвокатом із сильними зв'язками в Україні, а також мав важливий вплив («за кадром») на членів Надзвичайної економічної місії УНР в Женеві. Крім того, С. Мексін був одним з міжнародних пресових діячів, директором «E.D.I.P.» (Editions internationales populaires), і разом з Полом Бішофф (з PABISCO: «Paul Bischoff & Co») був одним з засновників «Le Bloc mondial de la Classe Moyenne» – групи, створеної для протидії просуванню міжнародного соціалізму²⁶⁸⁵. Отже, через Соломона Мексіна (Salomon Mexin) було встановлено контакт з безпосереднім засновником компанії «Пабіско» («Pabisco») Полом Бішоффом (Paul Bischoff).

Безпосередньо «Пабіско» пропонувала урядові УНР укласти з нею Конвенцію, артикул 1 якої наголошував на необхідності утворення фінансової групи, яка б і надала Українській Народній Республіці позичку у розмірі не меншому, ніж 1 млрд французьких франків. Проте сама «Пабіско» не була спроможна надати урядові України такий

²⁶⁸³ Там само. – Арк. 27 зв. – 28.

²⁶⁸⁴ Там само. – Арк. 28.

²⁶⁸⁵ Archives & Research Collections, Carleton University Library (Ottawa). – Evhen Batchinsky fonds. – Swiss Ukrainica: Chyzhevsky and Mexin. – BATC-8-2.

Віктор Приходько

великий кредит. Відтак у конвенції й було за-
 товане доволі підступне, як на тогочасний вій-
 ськово-політичний стан державного правління
 УНР, застереження (арт. 2). Суть його полягала
 в умові, що «Пабіско» зобов'язувалася протягом
 1922 р. видати Україні 40 тисяч французьких
 франків (по 10 тисяч щоквартально), але цей
 обов'язок був би дійсним лише тоді, якщо до
 1 травня 1922 р. за сприянням самої «Пабіско»
 буде створено вказану потужну і впливову фі-
 нансову групу, яка була б взмозі видати Україні
 зазначену позику в 1 млрд франків. Але й при цьому 80% з цієї суми
 мало б бути переведено самій «Пабіско» для здійснення робіт на тери-
 торії України, й лише 20% з позики, як зазначалося арт. 7 конвенції,
 залишалися б в розпорядженні Української держави. При цьому «Па-
 біско» зобов'язувалася зробити усе можливе, аби утворити сприятливі
 умови отримання кредиту Україною. Максимальну межу відсоткової
 ставки було визначено у 8%.

Виплата позики мала би розпочатися з шостого року після отри-
 мання усієї суми й завершитися через 10 років після початку виплат.
 Перша частина позики мала б скласти 50 млн французьких франків.
 Термін її виплати залежав від того, чи відбудеться помітне покращен-
 ня політичної та економічної ситуації в Україні (на думку авторів кон-
 венції воно мало би статися вже впродовж 6 місяців з дня підписання
 Договору (арт. 3), а заставою були б відсотки за користування позикою
 за 3 роки (арт. 4).

«Пабіско» також зобов'язувалася створити технічну організацію
 для відбудови українських залізниць, телеграфічних та телефонних лі-
 ній, центральних електричних станцій та організувати річне й морське
 пароплавання. Україна ж, своєю чергою, мала би такі роботи надати
 виключно компанії «Пабіско» або ж утвореній з її надр фірмі. Прибу-
 ток за таким договором для самої «Пабіско» передбачався не більшим
 за 5%, але за Україною залишалось право повністю розпоряджатися
 рухом залізниць (арт. 5). До вищевказаних робіт «Пабіско» гарантува-
 ла залучення не лише європейських працівників, а й місцевих (з них
 найбільш здібних обіцялося відправляти за кордон на навчання). В
 обмін за це компанія отримувала б право ввозити на територію УНР
 знаряддя та матеріали без сплати ввізного мита, а також можливість
 вільно придбавати в Україні землю та нерухомість. Більше того, весь

прибуток (дохід) фірми «Пабіско» звільнявся від оподаткування (арт. 6).

Але й такі поступки ще не були крайніми. Саме «Пабіско» мала створити в Україні спеціальну організацію, яка допомогла б урядові УНР запровадити державну монополію на ввезення в країну й вивезення за її межі товарів. І саме довіреним особам фірми «Пабіско» доручалося б керівництво цією організацією. Передбачалося, що вона здійснюватиме економічний розподіл товарів, які як ввозилися б, так і ввозилися. Зокрема, фірмою планувалося не рекомендувати до ввезення в Україну предметів розкошів й, натомість, гарантувалося, що українські товари, які будуть вивозитися за межі України, продаватимуться за високими цінами. Ця монополія мала би тривати 5 років й саме вона прислужилася б до покращення економічного становища України (тоді ж, мовляв, потреба в ній й відпаде сама собою). Собі з цього «Пабіско» прагла отримувати ще 3% ввізного та вивізного мита. Окрім цього Українська держава зобов'язувалася надати тій організації ще 10% усього ввозу та вивозу у якості гарантії повернення урядом УНР позики (арт. 10). Слід однак зауважити, що, згідно з конвенцією (арт. 9), український парламент мав право достроково припинити діяльність цієї організації.

Заслуговує на окрему увагу й артикул 13 конвенції-договору, згідно з яким «Пабіско», за допомоги міжнародних фінансових кіл, брала на себе обов'язок створити в Україні Емісійний банк. При ньому Українська держава могла б мати власне представництво з контролю. Проте сам такий Емісійний банк отримував би монополію упродовж всього часу користування Україною позиченими коштами (близько 16 років), а ще – здобував право надавати позики іншим державам і фінансовим групам за умови, що представники України не контролюватимуть ці грошові операції. Відтак, з огляду на вищезазначене, фірма «Пабіско» де-факто здобувала практичний контроль над банківською діяльністю в Україні тощо. Не менш застережливим виглядає й артикул 14, у якому занотовувалося про право фірми «Пабіско» перетворитися на анонімне товариство, або інше товариство, і визнати його товариство своїм правонаступником за даним договором. На завершення, в тексті Конвенції (договору) сторони-підписанти (УНР та «Пабіско») зобов'язувалися, у разі виникнення поміж ними суперечок, передавати спір на вирішення трьох арбітрів (третейський суд), два з яких обере кожна сторона, а третього – два обрані арбітри.

Лобіювали цей проект, як вже згадувалося вище, П. Чижевський, а безпосередньо при уряді у Тарнові – В. Приходько. Ну й, звісно ж, й сама «Пабіско». Йшлося, загалом, про три контракти – постачання, валютного і марочного.

Суть так званого «марочного» контракту полягала у тому, що «Пабіско» на власний кошт зобов'язувалася надрукувати у Швейцарії, Німеччині чи Австрії спеціальний випуск українських поштових марок, присвячених пам'яті чотирьохлітньої боротьби за визволення України. Передбачалося, що на марках буде зображено портрети великих князів київських Володимира Великого та Ярослава Мудрого, короля Русі Данила Галицького, гетьманів П. Сагайдачного, Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепи, П. Орлика, отамана І. Гонти, поета й художника Т. Шевченка, а також діючих тогочасних політиків й провідних діячів УНР М. Грушевського, В. Винниченка та С. Петлюри. Перші 12 категорій (номіналом від 1 до 70 грн) планувалося надрукувати по 600 тисяч штук кожна, а остання (100 грн з портретом С. Петлюри) – 1 млн примірників. Із загальної суми марок Україна повинна була отримати 20% перших 12 категорій і 40% 12-ої категорії (з зображенням С. Петлюри). Решту – отримає фірма «Пабіско» для продажу філателістам. Встановлювалося виключне право фірми «Пабіско» на випуск таких марок, для цього кліше марок після їх випуску мало б бути знищене²⁶⁸⁶. Крім того, Україні було надано право зазначити мінімальну ціну, нижче якої марки не могли б бути продані на території тієї чи іншої певної держави. Упродовж року після підписання вказаного

Поштові марки із зображенням С. Петлюри вартістю 40 грн

договору «Пабіско» здобувала переважаче право на випуск не лише обумовлених умовою, але й усіх різновидів і номіналів поштових марок України (арт. 10). З виручки за продаж марок, 30% суми мало відійти до каси «Пабіско», а 70% – належало б Українській державі.

Зауважу, що кліше для видруку таких марок вже існувало в розпорядженні Експедиції заготовок державних паперів (ЕЗДП) при Міністерстві фінансів УНР. Деякі з номіналів тих марок вже випускалися українською владою попереднього року. Так, зокрема, вже випускалася марка номіналом у 20 грн, що містила

²⁶⁸⁶ Рафальський О. Політико-правова природа договорів між урядом УНР та «Пабіско» // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2011. – № 2 (5). – С. 125–129.

зображення Т. Шевченка з його автопортрета, намальованого поетом у 1860 р., яку виконав Іван Крамської. Поряд з вищезгаданою маркою-портретом Т. Шевченка, на Поділлі (терен, що контролювався армією УНР від Волочиська до Кам'янця-Подільського) наприкінці 1920 р. ходила поштова марка з зображенням головного отамана С. Петлюри вартістю 40 гривень. Тоді ж були випущені марки УНР з зображенням погруддя Б. Хмельницького з булавою у руці (вартістю у 10 грн), портрета І. Мазепи (у 15 грн) і гірки св. Володимира у Києві з постаттю великого князя (у 100 грн), які, однак, не встигли вийти в обіг через прихід в Україну більшовиків. Не потрапили в обіг і марки, виконані відомим українським маляром Миколою Івасюком, які все ж були випущені наприкінці 1920 – на початку 1921 років²⁶⁸⁷.

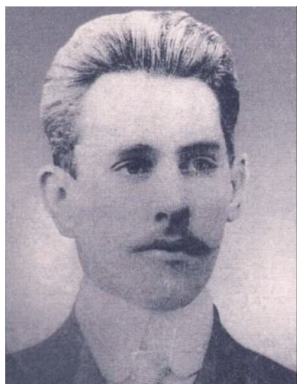
Тож, згідно з договором, фактично було умовлено їхній повторний випуск. Утім, в угоді було прописано й інший, не лише технічно-оплатний, аспект такого контракту. Так, ці поштові марки, які мали бути передані урядові УНР (у договорі, щоправда, повсюдно зазначається – Україні), мусили стати гарантією (завдатком) кредитового договору, про який йшлося вище і який планувалося укласти після випуску зазначених марок (арт. 7). У додаток до цього, «Пабіско» брала на себе обов'язок видрукувати пропагандистську брошуру, у якій би поширювалися знання про Україну, її історію й культуру та популяризувалися б українські поштові марки (арт. 9).

Такі умови щодо укладання з урядом УНР контрактів постачання, валютного і марочного фірма «Пабіско» намагалася провести через голову Економічної місії УНР у Франції, Італії, Бельгії та Швейцарії П. Чижевського, який з цього приводу подав відповідну доповідь на ім'я головного отамана С. Петлюри. При державному центрі УНР у Польщі в Тарнові, як вже згадувалося вище, ці проекти договорів-контрактів від персони П. Чижевського любіював член Ради Республіки і Фінансової комісії при Міністерстві фінансів В. Приходько. Останній, за дорученням заступника міністра фінансів УНР, ознайомив з текстом доповіді П. Чижевського земських діячів Я. Огородника та О. Морозовського, економіста І. А. Феценка-Чопівського і кооператора Мороза аби отримати від них належну експертну оцінку. Доповідь П. Чижевського, як відомо, складалася з проекту трьох контрактів: а) про постачання; б) про котування української валюти і в) про українські поштові марки. Щоправда, сам П. Чижевський у ній зауважував, що то були лише

²⁶⁸⁷ Дивіться: *Гай-Нижник П. П.* Марки-шаги – грошові знаки державної України 1917–1920 років // *Фінанси України.* – 1997. – № 4. – С. 112–114.

«проекти контрактів, накреслені в загальних рисах», через що, як у свою чергу додавав В. Приходько, «по сим проектам цілої справи у всім її обсягу і деталях уявити не можна»²⁶⁸⁸.

На думку земців Я. А. Огородника та О. П. Морозовського, як звітував В. Приходько, «контракт про постачання – не легкий, але має дуже гарні сторони для нас, даючи нам можливість, при наших надзвичайно тяжких становищі, дістати ті товари і засоби, які можуть мати рішаючи значіння в нашій боротьбі з ворогом. Коли б навіть по сьому контракту не можна було б дістати зброї, а лише амуніцію, технічні приладдя і інші речі, необхідні для війська і уряду, то і сього було би досить щоби згодитись і на умови навіть значно тяжчі, ніж 8% комісових та інше»²⁶⁸⁹. Що ж до валютного контракту, то тут земці наголошували, що 12% – відсоток зависокий, а отже з підписанням цієї частини договору варто було б «почекати», а от контракт щодо марок – «цілком ясний і до прийняття»²⁶⁹⁰.

Іван
Фещенко-Чопівський

Зі свого боку І. А. Фещенко-Чопівський виснував наступне: «Контракт про постачання: найбільша невигода для нас цього контракту в тому. Що він має бути підписаний на довгий строк – 10 літ і на велику суму – 100 мільонів франків. Се ляже тягарем і на наших дітей. Треба старатися скоротити строк контракту до 3 років, а суму до – 10–20 мільонів; 8% комісійних – дуже багато. Далі – договір носить характер односторонній: Україна несе відповідальність і за транспорт, і за отправку товару вназад в разі неможливости його прийняти і за невиплачений в строк борг, тим часом Пабіско за недоставлений на строк товар /§ 11/ нічим не відповідає. В контракті неясно зазначено як має оперділятися середня ціна товару. Є інші неясности»²⁶⁹¹. Щодо валютного контракту, то він також заявив, що 12% від суми за продану українську валюту – великий відсоток, додаючи до цього, що «невигодно також, що вартість зложених в Банку гривень повинна перевищати в півтора рази розмір одчиненого кредиту»²⁶⁹². Тож висновок І. Фещенка-Чопівського також був однозначно негативним: «З цим контрактом не треба

²⁶⁸⁸ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. XXIV-3. – Арк. 30.

²⁶⁸⁹ Там само.

²⁶⁹⁰ Там само. – Арк. 30 зв.

²⁶⁹¹ Там само.

²⁶⁹² Там само.

поспішати». А от щодо угоди про марки не менш однозначним, проте вже позитивним – «треба прийняти»²⁶⁹³.

Міркування кооперативного діяча Мороза зводилися до того, що контракт про постачання, «коли розглядати його лише з економічного боку», є важким, але «коли брати його, приймаючи на увагу всі моменти, і між іншим, сучасне становище У.Н.Р., а також ту роль, яку можуть відіграти вчасно доставлені на Україну необхідні товари, то контракт безумовно треба прийняти»²⁶⁹⁴. При цьому він зауважував, що довготривалий термін контракту є зрозумілим, позаяк «контрагенти рахують, що в перші роки вони нічого за товари з України не одержать і лише через певний час, коли життя унормується, вони зможуть повернути свої витрати і заробити» й, відтак, додавав, що на короткий час він для фірми «Пабіско» невігідний²⁶⁹⁵. Марковий же договір Мороз радив підписати.

Зауважу принагідно, що договір про виготовлення і розповсюдження українських марок між УНР і фірмою «Пабіско» таки було укладено 26 грудня 1921 р., що ж до решти умов широкого контракту-договору (зокрема й вищенаведеної конвенції) питання так і не було вирішено позитивно.

На підставі вищенаведених думок і приймаючи на увагу власні міркування, В. Приходько у своїй доповіді заступникові міністра фінансів УНР писав про те, що пропозиції П. Чижевського щодо підписання угод з фірмою «Пабіско» є слушними. Він радив не затягувати справу підписання договорів й переконував доручити це безпосередньо самому П. Чижевському: «Сумніватися в тім, що п. Чижевський хоче зробити все як найкраще і виговорив у контрагентів все що можна для нас – нема ніяких підстав. Тому я гадаю, – ледве чи можливо з Тарнова ультимативно згоджуватись чи не згоджуватись на ті чи інші окремі пакти або поправляти їх: се може бути видно лише на місці»²⁶⁹⁶. Що ж до самих контрактів, то В. Приходько вважав, що контракт постачання, «зважаючи на ситуацію», необхідно негайно прийняти. Він не погоджувався з побоюваннями І. Феценка-Чопівського щодо тяжких наслідків цієї угоди для УНР. «Які зобов'язання можуть бути для України тяжкими супроти того, що тепер ворог забирає рішуче все? – апелював В. Приходько І. Феценку-Чопівському. – Товарів на 100 мільонів франків – для України зовсім не так багато. 8% комісійних

²⁶⁹³ Там само.

²⁶⁹⁴ Там само.

²⁶⁹⁵ Там само.

²⁶⁹⁶ Там само. – Арк. 31.

і зобов'язання платити за транспорт, страховку і інше також нічого страшного не уявляють: се-ж видатки, котрі завше надають на покупця. Супроти нашої дотеперішньої української практики сей контракт я уважаю навіть вигідним: по сему контракту ми будемо платити лише 8% проти фабричних цін, а до сеї пори доводилось платити ріжним спекулянтам по 80.800 і 8000 відсотків»²⁶⁹⁷. Тож В. Приходько уважав за доцільне підправити лише § 11 контракту тощо.

Він також натхненно розпочав просувати ухвалення договорів з «Пабіско» серед владних кіл УНР. «А що ж я в дійсності зустрів? – Стіну! Стіну недовір'я, скептицизму, навіть ворожости. Міністри, департаменти, урядовці – всі страшно насторожились. Як то, залізниці і трамваї на двадцять літ? Запродавати Україну? А дзуськи! Привести французьких капіталістів? – Та нас всіх перевишають!..» – з розпачем згадував він згодом про ці намагання²⁶⁹⁸. Лише коли на початку 1922 р. було сформовано новий уряд на чолі з А. Лівичьким, посаду міністра фінансів в якому зайняв П. Чижевський (який, щоправда, продовжував перебувати у Відні), а його заступником у Тарнові став уже сам В. Приходько (який, до речі, не мав навіть фінансово-економічної освіти), ця справа почала офіційно розглядатися урядовцями. Було створено спеціальну комісію («Пабісковську комісію»). Найбільше застережень висувало Міністерство народного господарства, Міністерство фінансів, державний контролер І. М. Кабачків та його помічник М. М. Ковальський. Усі члени комісії ретельно й сумлінно підраховували усі «за» і «проти».

«Проти» був й відомий фахівець з державних фінансів Х. М. Лебідь-Юрчик, який свого часу очолював Державну скарбницю й комісію з вироблення бюджету Української Держави за гетьманату П. Скоропадського й який було прийнято як бюджет УНР у січні 1919 р. Зокрема щодо контракту про мільярдну позичку у «Пабіско» Х. Лебідь-Юрчик висунув низку зауваг.

Харитон
Лебідь-Юрчик

Так, до артикула 3, де вказувалося, що позика мала би бути повернута у тій самій валюті, себто номінальними французькими франками, Х. Лебідь-Юрчик зауважував, що вже на той час паперовий франк, порівняно з золотим, коштував більш, ніж у вдвічі дешевше. Експерт застерігав, що за 5–10 років вартість паперового франка могла б

²⁶⁹⁷ Там само.

²⁶⁹⁸ Приходько В. «Пабіско» (Спогад). – С. 2.

зрівнятися з вартістю золотого й, відтак, Україні довелося би сплачувати майже подвійну суму позики. Тож він наполягав на необхідності обговорення з партнерами позиції, що позика мала б повертатися у тій же валюті (французькими франками), але не вище тієї суми в золотому еквіваленті, в якій оцінювалися по курсу французькі паперові франки у часі видачі позики (фактично, він вимагав занотувати у договорі принцип курсової індексації). Він також зазначав з приводу цього артикулу: «Перша виплата в 50 мільйонів франків при величезних потребах життя і на протязі 6 місяців, коли мається на увазі господарювання У.Н.Р. на УКРАЇНІ є надзвичайно мізерною і навіть смішною, а видача 1-го мільярда на протязі 2-х років, коли в перші місяці треба налагоджувати елементарні форми життя, несвоєчасна. Віддається монополія на все фінансово-економічне життя УКРАЇНИ, без права входити в стосунки з другими організаціями, а пропонується нам дуже мало і несвоєчасно. Вважаю необхідним вимагати першу видачу до 300 мільйонів франків на протязі 3-х місяців, а всю видачу – на протязі 1-го року»²⁶⁹⁹.

Він також попереджав, що затримання протягом перших трьох років відсотків до 340 млн фр. франків була умовою дуже важкою (арт. 4), а з огляду на величезні поточні потреби в коштах – неприйнятною! Виплата відсотка, на його думку, мала б провадитися разом з виплатою позики, як і в інший спосіб могло б бути зроблено забезпечення кредиту (крім цього вказувалося, що серйозне забезпечення являли з себе монополії та концесії). Х. Лебідь-Юрчик також звертав увагу влади УНР на те, що арт. 5 передбачав право України розпоряджатися рухом відбудованих залізниць, проте у ньому нічого не згадувалося про її право розпорядження морським транспортом, а також про телеграфічні та телефонні мережі. Такі додатки, на його думку, уряд УНР мусив вимагати внести до тексту контракту.

Крім того, Х. Лебідь-Юрчик наголошував стосовно арт. 6, що право набування землі і нерухомого майна повинно би підлягати законам України, а «право продажу без оподаткування всього матеріяла при залишенні УКРАЇНИ, себ-то через років 10–15 означає то, що на УКРАЇНУ може бути ввезена, згідно цього артикула, безмежна кількість товарів без мита для потреб відбудови, а після ця необмежена кількість буде продаватись без мита і других податків, і в такий спосіб на протязі необмеженого часу фірма без жадних податків буде розпоряджуватись нашим ринком»²⁷⁰⁰. Він нагадував урядовцям, що під цією формулою приховувалося виключне право фірми «Пабіско»

²⁶⁹⁹ Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Скр. XXIV-3. – Арк. 32.

²⁷⁰⁰ Там само.

на український ринок без податків, тож радив «обмежити термін розпродавання товарів до одного року з умовою, щоб загальна вартість невикористаних для відбудови товарів не перевищувала при продажу без податків 1/3 товарів, вжитих на відбудову»²⁷⁰¹.

Зміні й вироблення пояснень, на його думку, мав бути підданий й арт. 7, в якому зазначалося, що для гарантії позики мало затримуватися 80% від усієї її суми (тобто 800 млн фр.), а відсотків за три роки утримувалося в сумі 240 млн франків. Тобто суму, більшу, ніж розмір усієї позики, тоді як у розпорядження уряду УНР належало лише 20%. Наголошувалося також, що монополія вивозу й ввезення (експорту й імпорту), що надавалася фірмі «Пабіско» (арт. 9), за своєю суттю є питанням настільки складним і важливим, що зачіпає власні істотні інтереси Української держави, а відтак ці операції слід було би регламентувати окремими умовами (як, наприклад, було занотовано в арт. 8 щодо відбудови залізниць).

Х. Лебідь-Юрчик також докладно розкритикував арт. 10 договору, вказуючи, зокрема, на наступне: «А/ Право затримання 10% від ціни ввозу і вивозу на забезпечення контракту може з причини високого відсотку – 10% загальмувати справу внутрішньої і зовнішньої торгівлі; Б/ Встановлюючи мінімальну суму річного ввозу і вивозу в 500.000.000 золотих карбованців, матиме 10% – 50.000.000 золотих карбованців за 1 рік, а за 5 років – 250.000.000 золотих карбованців, які будуть в розпорядженні ПАБІСКО для забезпечення відсотків по позичці і самої позики. Але позика забезпечується 80% її-ж, себ-то не видається нам 80%, а % затримуються з позики-же за 3 роки. Виходить, що складаючи за кордоном до 250 мільонів золотих карбованців, ми, економічно знищені, будем, як багаті, фінансувати закордонні банки. Таке зобов'язання не має ніяких підстав, і коли ПАБІСКО вимагає цього, то замість 10%, очевидно, погодитись можна не більш як на 3%»²⁷⁰².

Не менш складними й суперечливими були артикули 11, 12 та 13, які стосувалися заснування Емісійного банку, проте однозначно загрозливою для інтересів УНР була редакція тринадцятого артикулу. Адже не можна надавати закордонним фірмам право грошової емісії, позаяк це не лише могло спричинити непередбачену й важку кризу, а й загрозу для державної безпеки, надто – коли такий Емісійний банк матиме право фінансувати інші держави й фінансові групи (арт. 13). Тож, Х. Лебідь-Юрчик цілком обґрунтовано вважав зазначений договір не корисним для України і небезпідставно підсумовував, що «він

²⁷⁰¹ Там само.

²⁷⁰² Там само. – Арт. 32–32 зв.

дає безмежні права ПАБІСКО, забезпечує його інтереси, а нам дає ожентуальности і звязує по руках і ногах»²⁷⁰³.

Андрій Ливицький

Зрештою суперечки в комісії затягнулися аж до кінця весни – початку літа 1922 р., коли їх було перенесено вже на розгляд уряду під головуванням прем'єр-міністра УНР А. Ливицького, який змушений був вгамовувати пристрасті²⁷⁰⁴. Справа набула такої гостроти, що у її розв'язання був змушений втрутитися головний отаман С. Петлюра, що перебував у Варшаві, проте дізнавався про перебіг обговорення від А. Ливицького з Тарнова та з листів П. Чижевського з Відня, який час від часу як міністр фінансів навідувався на засідання відповідної комісії та уряду. Тож С. Петлюра приїздив до Тарнова і там висунув урядові вимогу, аби за час його перебування у місті Рада міністрів у його присутності таки розв'язали позитивну справу співпраці з «Пабіско». Відтак відбулося кілька урядових засідань у присутності головного отамана, приїзди якого до Тарнова обставлялися великою таємницею.

Засідали у помешканні С. Петлюри на одній з бічних вуличок Тарнова, в його їдальні, за великим подовгастим округлим столом. У засіданнях (за його участі) брала участь й уся тогочасна Рада міністрів на чолі з прем'єром А. Ливицьким, зокрема: міністр внутрішніх справ – О. Морозовський, освіти – П. Холодний, ісповідань – І. Огієнко, військових справ – генерал М. Юнаків, закордонних справ – князь І. Токаржевський-Карашевич, жидівських справ – П. Красний, державний контролер І. Кабачків і державний секретар, а також заступник міністра фінансів В. Приходько. Усе це тягнулося майже тиждень наприкінці червня – на початку липня 1922 р. й щоразу завершувалося дуже пізньої пори – близько другої–третьої ночі. Врешті решт, С. Петлюра запропонував, щоби відбулося поіменне голосування... З членів уряду, серед яких не було жодного фахівця з фінансів, ніхто не висловився «проти», але в усіх присутніх був лише якийсь внутрішній сумнів чи виконає «Пабіско» свої зобов'язання. Отже, справу «Пабіско» було вирішено і міністр фінансів П. Чижевський таки одержав уповноваження підписати умову з цією фірмою²⁷⁰⁵.

²⁷⁰³ Там само. – Арк. 32 зв.

²⁷⁰⁴ Копії протоколів засідань Фінансової комісії по розгляді контракту з фірмою «Пабіско» за 1922 р. зберігаються у фонді 3866 у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України).

²⁷⁰⁵ Приходько В. «Пабіско» (Спогад) // Свобода (Джерзі Сіті, Нью Йорк, США). – 1952. – 4 грудня. – Ч.323. – Рік.LX. – С.2.

Утім, побоювання урядовців таки виправдалися й з липня 1922 р. з фірмою «Пабіско» почалися «неясності». П. Чижевський з обуренням сповіщав у Тарнів, що представник фірми, який у 1920–1921 рр. дуже радо з ним бачився, відтоді унікав зустрічі, а на його листи з Відня до Швейцарії з проханням, аби до столиці Австрії приїхав уповноважений для підписання умови, фірма не відповідала. Аж до осені 1922 р. П. Чижевський, як він сам висловлювався, «наступав на «гонор» фірмі», пишучи, «що коли вони справді велика фірма, то мусять уміти чекати і вложити гроші у справу, не претендуючи на негайний зворот. А так видно, що вони якесь «карликове, німецьке підприємство»²⁷⁰⁶... У підсумкові грошей від «Пабіско» й угоди УНР так і не отримала, натомість восени 1922 р. фірма почала «велику дипломатичну офензиву» в інтересі України. Її представники, в особах впливових французьких промисловців, відбули візит у прем'єр-міністра Франції і мали з ним довгу розмову в справах України, а також розпочали «широку» акцію у французькій пресі, яка насправді виявилася лише публікацією на видному місці у двох ненайвідоміших французьких вечірніх газетах (зокрема «Le Solr») великої статті про Україну і потребу відновлення її самостійності.

На от цій сірій та негучній ноті й закінчилася увертюра до композиції з проекту договорів уряду УНР з фірмою «Пабіско», яка була більше схожою на відчайдушну авантюру у тлі останніх фінансово-дипломатичних конвульсій програної війни за незалежну Українську Народну Республіку.

²⁷⁰⁶ Там само. – 5 грудня. – Ч. 324. – Рік. LX. – С. 2.

ВИСНОВКИ

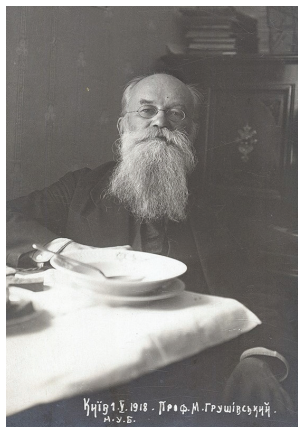
ВИСНОВКИ

Оглядаючись з відстані майже століття у далекі революційні та пореволюційні роки й оцінюючи фінансову політику українських урядів, сучасній людині (вченому чи просто шанувальнику вітчизняної минувшини) слід розуміти усю складність і заплутаність тогочасної ситуації як в Україні, так і навколо неї; як якісно нову для того часу соціально-політичну обстановку не лише глобального обширу, а й на рівні трансформації (зламу) психології пересічної особи, так і небаченого на тоді руйнування сталих економічних моделей в поєднанні з абсолютним крахом грошового господарства. Усі ці чинники, крім того, були тісно переплетені між собою, взаємозалежними й взаємопов'язаними одне одного, де успіх чи неуспіх у певній сфері дзеркально відображався на решті закутків суспільного та державного організмів.

Провідники та урядовці Центральної Ради, безумовно, були дітьми своєї епохи і, великою мірою, заручниками ідейного (національного, соціалістичного, соціально-економічного, ідеологічного тощо) романтизму початку ХХ ст. зо всіма його позитивами і недоліками. Результати дослідження вказують, що лідери Центральної Ради, а згодом і провідники її уряду, очоливши український державотворчий процес, не мали попередньо виробленого плану побудови не лише національного державного, а й автономного ладу й елементарно не були готові до такої рутинної справи, як створення грошової системи та ведення фінансової політики державного рівня.

Діячі, провідники та урядовці Центральної Ради безумовно розуміли важливість і місце фінансів в життєспроможності державного організму. Проте залишається питанням наскільки глибоко вони усвідомлювали стрижневість цієї проблеми і нагальність її вирішення, чи бачили вони певні (і не лише / не стільки політичні, але й адміністративні, економічні та ін.) шляхи розв'язання вузла проблем і протиріч, який зав'язувався десятиріччями царату й був туго затягнутий війною та революцією.

Дотеперішня наукова література, нажаль, не в змозі відповісти на це питання. Історіографічний аналіз наявної літератури засвідчив недостатність вивчення досліджуваної проблеми. Попри величезну кількість наукових праць з історії української революції та національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. взагалі і, зокрема тих, що хронологічно стосуються лише періоду існування Центральної Ради,

Михайло Грушевський бази дослідження.

досліджень з історії фінансової політики України у 1917–1918 рр. вкрай в обмаль, а ті, що є – акцентують увагу, як правило, на емісіях уряду УНР та національних паперових грошових знаках. Виявлений в архівних фондах комплекс тогочасних документів (переважно вперше залучених до наукового обігу) дозволив по-новому і всебічно оцінити сучасний стан проблеми, проаналізувати рівень її науково-теоретичного опанування в українській і зарубіжній історіографії та інформаційний потенціал джерельної

Слід наголосити, що Центральна Рада очолила український національно-культурний рух, а згодом й національно-державотворчий процес, у вкрай складних не лише військово-політичних та соціально-економічних умовах, але й в період обвалу загальноросійського грошового ринку, гіперінфляції, розладу загальноросійської фінансової системи та практично у фінансовій ізоляції з боку Тимчасового уряду, що надзвичайно ускладнювало й обмежувало її адміністративно-організаційні потуги та можливості.

Фінансово-економічна і політична ситуація в Україні у 1917–1918 рр. була назвичайно складною. Криза фінансового ринку, що розпочалася ще з часів царату, була максимально загострена революційними подіями і поширюваним безвладдям, грошова система знаходилася під впливом гіперінфляційних процесів. Керманичами Центральної Ради не було здійснено істотних законодавчих і, що особливо важливо, реальних адміністративних, регуляторних та економічних кроків щодо стабілізації фінансового становища. Керівництво Центральної Ради більш як дев'ять місяців 1917 р. самоусувалося від пошуку шляхів щодо вирішення питання власного фінансового забезпечення. На загальноросійську владу було перекладено не лише проблему налагодження грошового господарства в Україні, а, власне, й забезпечення коштами самої Центральної Ради та її виконавчого органу – Генерального секретаріату.

Уряд Центральної Ради не виробив механізму втілення в життя власних рішень і, усвідомлюючи це, не вдався до дієвих кроків, а натомість оголосив свої постанови про встановлення національних податків морально-обов'язковими для населення.

Разом з тим таке становище змусило керівництво Центральної Ради вдатися до разових акцій з метою тимчасового отримання коштів, як то влаштування зборів (пожертв) на Національний фонд тощо. Після проголошення I Універсалу, в якому на порядок денний не ставилося питання здобуття будь-яких прав на ведення фінансової політики, провідники Центральної Ради усвідомили важливість «грошового питання» для реалізації української автономії, проте шлях отримання коштів мислився, як і раніше, безальтернативний – асигнування від російського Тимчасового уряду.

Юридичне унормування взаємовідносин з загальноросійським центром в Петрограді та створення Генерального секретаріату як виконавчого органу Центральної Ради, що затверджувався Тимчасовим урядом, не виправдало надій українських діячів на розв'язання грошового голоду. Генеральний секретар фінансів Х. Барановський фактично виконував роль не міністра фінансів, а свого роду касира і бухгалтера в одній особі. Його основною задачею, по суті, був пошук коштів на існування Центральної Ради та її виконавчого органу і зводився до позик у приватних комерційних структур та періодичних візитах у Петроград з проханнями / вимогами фінансових переказів. Утім, саме в цей час, в колі тогочасного українського політикуму розгортаються перші дискусії щодо пошуку додаткових каналів отримання грошей, тобто щодо можливості встановлення паралельно з загальноросійським окремим українським оподаткуванням та його форм. Рішення встановити одноразовий добровільний податок з населення показав не лише небажання народних мас сплачувати податки, але й неготовність провідників Центральної Ради та Генерального секретаріату до самостійних економічних кроків, в тому числі й щодо питань пошуку і реалізації власної програми здобуття коштів, а отже й до більшого унезалежнення від загальноросійського центру. Тимчасовий уряд, своєю чергою, відверто нехтував прохання української крайової влади щодо грошових асигнувань, що вказує на прагнення шляхом фінансової ізоляції дискредитувати не лише Центральну Раду, але й спроможність українського політичного проводу урядувати на номінально підпорядкованій Центральній Раді території.

Центральна Рада та її уряд не мали розробленого й далекоглядного плану побудови національної грошової системи. Запровадити власну грошову одиницю – карбованець уряд УНР змусило безгрошів'я і фінансова ізоляція з боку Петрограда. Теоретичним підґрунтям до його прийняття стала субстанціональна економічна теорія, а

остаточним поштовхом до практичного втілення – більшовицький переворот й остаточна відмова Ради народних комісарів РСФРР по-стачати грошову масу в розпорядження уряду УНР.

Безгрошів'я, натомість, дало зворотній ефект і підштовхнуло урядників в Києві до більш рішучих заходів щодо здобуття коштів, а це, в свою чергу, стало першим кроком до усамостійнення автономної України. Новий генеральний секретар фінансів М. Туган-Барановський, як і його попередник, все ще сподіваючись отримати гроші з Петрограда, водночас готував разом зі своїми найближчими однодумцями низку заходів, що мали не лише полегшити фінансове становище Центральної Ради і Генерального секретаріату, але й надати їм кошти для організації більш дієздатної структури самого уряду та налагодження владної вертикалі в провінції.

*Перший склад Генерального секретаріату
Української Центральної Ради*

Перш за все, було вирішено тимчасово запровадити Україною власну грошову одиницю. Суперечки щодо доцільності цього кроку тривали порівняно недовго. Процес прискорив більшовицький переворот в Петрограді та відмова Ради народних комісарів виділяти гроші на українське самоврядування. У грудні 1917 р. питання запровадження Україною власної грошової одиниці – державного кредитового білета (карбованця) було вирішено остаточно. Теоретичним підґрунтям до його прийняття стала субстанціональна економічна теорія, а остаточним поштовхом до практичного втілення – відсутність коштів в розпорядженні уряду Центральної Ради.

Разом з тим слід зауважити на окремих принципових моментах:

✓ закон про запровадження карбованця був тимчасовим, а це означало, що провідники щойно проголошеної УНР, яка з часу прийняття III Універсалу знаходилася у федеративному зв'язку з Росією, все ще не мали наміру ані встановлювати окрему державну українську валюту, ані тим паче спрямовувати курс державного будівництва по самостійницькому фарватеру;

✓ через недоліки законодавчого забезпечення карбованець не можна було назвати повноцінною грошовою одиницею, а, швидше, – грошовим сурогатом крайового значення;

Перш за все, було вирішено тимчасово запровадити Україною власну грошову одиницю. Суперечки щодо доцільності цього кроку тривали порівняно недовго. Процес прискорив більшовицький переворот в Петрограді та відмова Ради народних комісарів виділяти гроші на українське самоврядування.

✓ обіг російського рубля, курс якого невпинно падав, не було припинено на території УНР, а прив'язка карбованця до рубля у вартісному паритеті практично унеможлиблювала стабілізації чи підвищення його вартості;

✓ легальна присутність рубля на українському грошовому ринку давала можливість більшовицькому урядові наводнювати Україну знеціненою і необмеженою рубльовою масою, підриваючи і так розладнану економіку УНР та сприяючи гіперінляційним процесам;

✓ сама модель соціально-економічного розвитку УНР, що базувалася на принципах націоналізації та соціалізації й що супроводжувалася революційними крайнощами та обмеженнями водночас, превентивно ускладнювали перебіг зусиль щодо запровадження національної фінансової системи тощо.

Поряд із запровадженням грошової одиниці, Центральною Радою було здійснено ще низку кроків фінансового спрямування, які, в разі їхнього втілення в життя, все ж мали фактично унезалежнити українську владу від російського центру. Зокрема було вирішено запровадити власне оподаткування, заснувати Державний банк і Державну скарбницю тощо. Отже, йшлося про створення основ української фінансово-банківської системи і провадження урядом УНР незалежної від Петрограда фінансової політики. Утім, здійснити на практиці заплановане уряд Центральної Ради не встиг. Оголошення про створення Державного банку, Державної скарбниці, заборона надсилати податкові збори до всеросійського центру, запровадження цукрової монополії тощо в грудні 1917 р. були вкрай важливим кроком уряду УНР, але явно запізним і технічно невідповідним.

Недоліки, що були присутніми за урядування соціал-демократа В. Винниченка залишилися й за уряду соціаліста-революціонера В. Голубовича. Перш за все, плідній роботі зважала кадрова проблема. Штатне укомплектування підрозділів Міністерства фінансів так і не набуло оптимального вигляду. Підбір працівників за соціальним походженням та партійною приналежністю викинув за межі державотворчої роботи досвідчених у фінансових та адміністративних справах працівників середньої ланки. Не було вжито заходів й до реформування системи праці у департаментах, через відсутність коштів заробітна платня урядових службовців не відповідала потребам часу, а отже й не сприяла притоку фахівців до урядових структур.

Суттєві недоліки виявилися й в роботі основоположних структур фінансової системи: в емісійній, податковій та банківській сферах.

Держбанк залишався без основного і запасного капіталів, не було вироблено й його статуту, зв'язок з провінційними відділеннями не налагоджено. Податкову систему зруйновано. Держскарбниця наповнювалася в основному шляхом акцизних зборів, які було найлегше стягнути, але які приносили і найменше доходів. Державні монополії (хлібна, цукрова тощо) не діяли. Політика реквізицій і разових зборів не могла принести суттєвих фінансових надходжень, проте надто шкодила репутації Центральної Ради. Держава жила за рахунок постійних емісій грошових знаків. Уряд Центральної Ради в області ведення власних, а згодом й державних фінансів керувалася принципом проїдання коштів, а не зваженого ведення грошового господарства на перспективу²⁷⁰⁷.

Майже рік бездіяльності в практичній сфері дався взнаки. З'ясувалося, що в Центральної Ради не вистачає фахівців, а владна вертикаль відсутня. Соціалістична риторика, яка заохочувала маси в дні революційних подій і суцільних мітингів, в повсякденній рутинній роботі виявилася не лише безплідною, але й недоречною. Це, зокрема, негативно відбилося у фінансовій галузі. Специфіка такої господарки передбачає наявність спеціально підготовлених кадрів, яких соціалістичні ідеологи Центральної Ради вважали за антиукраїнські та антиреволюційні елементи, а відтак й непотрібними новій соціалістичній УНР. Коли ж прийшлося до професійної організації Народного міністерства фінансів, його штати вже нікому було займати. Тим не менш, робота з формування Міністерства фінансів розпочалася. При Народному міністерстві фінансів було засновано департаменти:

*Голова Ради народних міністрів УНР
Всеволод Голубович*

зборів, посередніх та безпосередніх (прямих і непрямих) податків, державної скарбниці, загальну і кредитову канцелярії, Державний банк, Експедицію заготовок державних паперів тощо. Процес формування головного фінансового відомства УНР було перервано українсько-більшовицькою війною, він продовжився навесні 1918 р. після звільнення Києва, але так і не був завершений за часів існування Центральної Ради.

За таких умов втілити в життя задумані плани було якщо не неможливо, то

²⁷⁰⁷ Гай-Нижник П. П. Фінансова політика Центральної Ради та урядів Української Народної Республіки (березень 1917 – квітень 1918 рр.). Дисертація на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук: 07.00.01. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2008. – 500 с.

принаймні досить складно. Потреби на відновлення країни зростали, але держава була розореною. В розпорядженні Ради народних міністрів, як і раніше, катастрофічно не вистачало коштів. Гроші асигнувалися на папері, проте «живої копійки» архіжиттєво не вистачало на урядування навіть у столиці. Представник відділу інформації Головного командування австро-угорською армією Ронге в доповіді представникові Міністерства іноземних справ Австро-Угорщини при Головнокомандуючому армією Траутмансдорфові 6 квітня 1918 р., доповідаючи про стан в Україні, зазначав між іншим, що «в уряді [Центральної Ради] немає грошових коштів і навіть немає можливості надрукувати гроші, позаяк більшовики забрали з собою кліше»²⁷⁰⁸. Замовленні для друку в Німеччині гривні мали поступити в розпорядження уряду УНР лише восени 1918 року. Банківську систему так і не було налагоджено. Уряд В. Голубовича непримиримо дотримувався ідеології націоналізації банків. Величезну ж масу грошей, що перебували у вільному ринку, громадяни до банків та ощадних кас не здавали через недовіру до сталості влади. Державний банк залишався без основного і запасного капіталів, не було вироблено й його статуту, а в центральному відділенні Держбанку не було навіть фінансових звітів з місцевих підрозділів.

Селяни й робітництво сплачувати податки припинили, а примусити їх знов вносити збори до скарбниці держава була не спроможною: по-перше, через відсутність контрольованої силової адміністративної структури на місцях; по-друге, через те, що соціалістичні можновладці просто боялися це зробити, позаяк саме на селянство (яке до того ж було озброєне) і робітництво, як на соціальну базу революції, прагла опертися нова влада, адже від цих же селян вона й залежала. Обкладання заможніших верств не могло дати питомих відчутних надходжень хоча б з тієї причини, що були вони нечисельними і, крім того, через те, що промисловість та торгівля були або паралізовані, або ж вже зруйновані й самі потребували для відродження посиленої підтримки з боку держави, а великі маєткові господарства – розграбовані голоною. За таких умов залишалося ні що інше, як звернутися до реквізицій та монополій, що й спробував зробити уряд, але досить незграбно через свою соціальну політику та відсутність адміністративно-владних структур по країні. Продаж землі селянам – теж міг стати одним з засобів отримання коштів, що лежали «за п'єсами», й, водночас, стартером до відродження сільського господарства та дрібного промислу. Проте уряд Центральної Ради не міг вдатися до такого рішення, як і до

²⁷⁰⁸ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Band I. – S. 369.

обкладанням податком селянських земель через проголошені власні ж соціальну політику та засади III Універсалу.

Крім того слід зауважити, що ситуацію з фінансами в Українській Народній Республіці заплутував й ускладнював, власне, сам підхід і стиль роботи людей від влади. Тут цілком слушною уявляється думка Л. Неманова, що підтверджується й нашими дослідженнями та відповідними спостереженнями, який небезпідставно зазначав: «Потрібно до того ж сказати, що ніякого податкового плану тай взагалі ніякого плану фінансової політики в уряді Центральної Ради не було. Він жив з дня у день, за рахунок коштів, що постачалися друкарським верстатом і навіть будь-якої правильної звітності про доходи та видатки за час існування уряду Ради не велося. Не було, та й не могло бути за такого стану ні бюджету, ані бюджетової політики. Запроваджувалися окремі податки, відновлювалися минулі, але все це робилося хаотично і випадково»²⁷⁰⁹. Дещо категорично, але загалом відповідає дійсності. Вищенаведене наводить на думку, що Центральна Рада та її уряд в області ведення власних, а згодом й державних фінансів керувалися принципом проїдання коштів (принципом «одного дня»), а не зваженого ведення грошового господарства на перспективу. Цю думку, у свою чергу, підтверджував й М. Капустянський, який, як військовик, лаконічно підсумував дії урядів УНР висновком: «Головна хиба соціалістичного уряду, а також, – ніде правди діти, – й попередніх – це цілковита відсутність певного фінансового пляну (через брак бюджету), а також контролю й жодної відповідальності»²⁷¹⁰.

Аналізуючи дії керівництва УНР у фінансовій сфері, досліднику не важко помітити певну метаморфозу, що поволі опанувала державних мужів країни. Мусимо визнати, що за 1917–1918 рр. діяльності уряду УНР у сфері потуг щодо створення грошової, податкової та банківської систем країни, так і не було надано якоїсь означеної й цілеспрямованої системності, проте впродовж чи не всього періоду існування політичного режиму, який уособлювала Центральна Рада, у цій галузі національного державотворення постійно була присутня саме «політика» і, нажаль, щонайменш фінансово-економічного ґатунку, а здебільшого – партійного, класового, ідеологічного, кон'юктурного тощо. Провідники Центральної Ради та її виконавчого органу щиро сподівалися (а дехто й був глибоко переконаний) в те, що їхня

²⁷⁰⁹ Немановъ Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.). – С. 157.

²⁷¹⁰ Капустянський М. Похід Українських армій на Київ – Одесу в 1919 році // Україна. 1919 рік.: М. Капустянський "Похід Українських армій на Київ – Одесу в 1919 році". Є. Маланюк "Уривки зі спогадів". Документи та матеріали. – К.: Темпора, 2004. – С. 153.

«політика», якимось чином сама собою вплине на податково-грошову ситуацію, натомість дуже скоро фінанси (чи, швидше, їхній стан) почали впливати, зумовлювати й скеровувати політику керівництва УНР. Як не прикро це усвідомлювати, проте уряд Центральної Ради став заручником грошового зашморгу, який її лідери власне самі й зав'язали на шії українського державотворення, в тому числі значною мірою за допомогою безпорадності в царині фінансової політики. «Безмежно жаль невміло загублених можливостей! Демагогія й партійництво, непрактичність і не фаховість підточили й зневірили поколіннями вимолену й вимріяну Українську Державу в її початках, в самому її зародку!», – з розпачем записав у своїх спогадах колишній міністр продовольства УНР І. Феценко-Чопівський²⁷¹¹.

Такий розвиток подій, безумовно, спочатку непокоїв окупаційне командування, а згодом почав відверто дратувати. Нездатність уряду УНР опанувати адміністративно-політичною владою і налагодити економічне життя через постійну нестачу коштів і міжпартійні чвари загрожували зірвати плани постачання збіжжя та іншої продукції до Німеччини та Австро-Угорщини. Важкі перемовини про встановлення твердого розмінного курсу між карбованцем, маркою та кроною, невдалі спроби домовитися про грошову позику для сплати зарплатні залізничникам тощо, все більше і більше переконували окупаційне командування не лише у нездатності української влади керувати країною, але й у небажанні її взагалі співпрацювати з союзниками, які чим далі перебирали на себе функції та повноваження окупантів.

Немалу роль у крахові Центральної Ради зіграла й її загалом невдала міжнародна фінансова політика. Українські політики й експерти в питаннях міжнародних фінансів діяли з позицій мирного часу і рівних можливостей та потреб з переговорними сторонами, що не відповідало тогочасній ані військово-політичній, ані фінансово-економічній дійсності. Успіх ведення державних фінансів не піддається патріотичним чи ідеологічним гаслам. Реальна ситуація вимагала з українського боку більшої гнучкості та розумної поступливості у веденні зовнішньої фінансової діяльності, чого київськими урядовцями усвідомлено не було, між тим як політика є, як відомо, мистецтвом можливого. У тому числі й політика ведення міжнародних фінансів. У підсумку, саме зовнішній фактор призвів до повалення Центральної Ради та ліквідації УНР у квітні 1918 р., хоча й підвалини краху першої революційно-демократичної форми української державності

²⁷¹¹ Феценко-Чопівський І. Хроніка мого життя. Спогади міністра Центральної Ради та Директорії. – С. 54.

полягали глибше – у неспроможності тогочасних соціалістичних діячів до структурної та всебічної розбудови Республіки як інституту державної влади, як соціально-економічного організму, як, врешті, й системи самодостатнього фінансового механізму тощо.

*Великий герб
Української Народної
Республіки*

Уряд УНР, що повернувся до влади за допомогою німецьких та австро-угорських військ, так і не зміг опанувати ситуацією в країні і налагодити господарче та фінансове життя. Як виявилось, ця ланка державотворення стала для Центральної Ради проблемою життя і смерті. Невирішеність внутрішнього фінансового стану в країні, неконтрольованість процесів, що відбувалися на селі і широке обговорення у Центральній Раді щодо умов перебування окупаційних військ в Україні – все це створило нездоланий бар'єр між державною та окупаційною владами. Цілком розуміючи, що на поточний момент Центральна Рада не мала ані сил, ані прибічників, які б стали на її захист, німецьке командування твердо вирішило ліквідувати її правління в країні. 29 квітня 1918 р. владу Центральної Ради було повалено внаслідок державного перевороту на чолі з генералом П. Скоропадським і за підтримки окупаційної німецької влади.

Подальші історичні події показали, що так непевно закладений фундамент, який прагла звести Центральна Рада, не став надійною підмурівкою для державного будівництва в Україні. Без сформованої фінансової системи напівдієздатними опинилися чи не усі галузі народного господарства і військової інфраструктури відродженої Директорією УНР, а її фінансова політика вже була не в змозі вийти поза рамки реквізицій та пошуку можливостей для елементарного друку паперових грошових знаків. Як показала сувора дійсність подальших років, незважаючи на поразку Росії у першій своїй збройній війні проти УНР (1917–1918 рр.) від її союзників, цю фінансову війну з Центральною Радою в кінцевому підсумкові виграла таки Росія – більшовицька Росія. Фактично ж, як не прикро це констатувати, здебільшого Центральна Рада поборолала себе сама, а із собою – й українську державність задовго до її трагічного історичного падіння.

За весь час існування Центральної Ради та її урядів провідники революційної України не залишили, за винятком хіба-що факту

запровадження національних грошових знаків, відчутного сліду у фінансовій історії країни. Подальші історичні події показали, що так непевно закладений фундамент, який прагла звести Центральна Рада, не став надійною підмурівкою для державного будівництва в Україні. Недооцінка місця і ролі фінансової (в тому числі й міжнародної) політики в життєздатності державного організму та її впливу на суспільні процеси врешті й стала однією з головних причин падіння УНР у 1918 році.

На час приходу до влади П. Скоропадського (29 квітня 1918 р.), фінансовий ринок України практично не контролювався державними установами. У той час, як у обігу перебувала надзвичайно велика маса різноманітних паперових грошових знаків (від рублів царських, думських і т. зв. «керенок», бонів і грошових сурогатів місцевих самоврядувань до карбованців УНР), сам уряд відчував надзвичайну нестачу коштів. Нестримна інфляція, що спіткала російський рубль, який вільно обертався в Україні, руйнувала вітчизняний фінансовий ринок, знецінювала нову національну валюту (карбованці та гривню), державне грошове господарство було розладнане й знаходилося у стадії поступового остаточного занепаду.

Протягом короткого періоду існування Української Держави у формі Гетьманату не було здійснено якихось нових чи оригінальних фінансових започаткувань або комбінацій. Проте, попри всі соціально-політичні та економічні труднощі й негаразди (іноземна окупація, економічна криза, занепад системи податкових зборів, розлад управлінської мережі на місцях, зумовлених Світовою війною й революційними подіями тощо), урядову фінансову політику було спрямовано в руслі відносно обмеженої вимушеної емісії, налагодження управлінських структур (департаментів Міністерства фінансів, створення Державного банку, податкових органів тощо), активної міжнародної грошової політики, розвитку банківської справи, виходу України з російської рубльової зони й свободи приватної ініціативи. Разом з тим, існували чималі недоліки, уникнути яких за нетривкий термін становлення Української Держави тогочасні керівники країни не спромоглися, а виправити не встигли. Серед них, зокрема, й зумовлені політичними причинами поступки Німеччині та Австро-Угорщині на переговорах з фінансових питань, незавершеність виходу з рубльової зони, опертя в урядовій податковій і бюджетовій політиці на недосконалі дореволюційні закони тощо.

Історія організації української грошової системи та урядової фінансової політики за Гетьманату уявляється нам як перенесення прийнятої тогочасним фінансовим світом форми, не кращого її російського (як царського, так і зі змінами від Тимчасового уряду) зразка, на український ґрунт. Разом з тим, зважаючи на соціально-економічну й політичну ситуації, в яких опинилася Українська Держава 1918 року, така організація і політика здаються нам не лише прийнятними на ті часи, коли вітчизняне фінансове державотворення лише но розпочиналося, а й логічними. На підставі використаних матеріалів було зроблено спробу створити не лише цілісну аналітичну історію фінансової політики гетьманського уряду, але й висвітлити її причини і наслідки, переваги і недоліки у загальнодержавному об'ємі та в міжнародному фінансово-політичному контексті, показати правоприємництво у своїй основі політики Гетьманату в сфері державних фінансів здорових започаткувань Центральної Ради, здобутками якого частково скористалася й Директорія УНР.

*Гетьман всієї України
Павло Скоропадський*

При цьому важливо відмітити, що саме за Гетьманату на практиці було здійснено розбудову державних фінансів, адміністративних та урядових фінансових установ, започатковано грошову реформу і повільний, проте еволюційний, поступ у виправленні теоретичних і правових засад та недоліків, що існували й були допущені Центральною Радою тощо. Одночасно висвітлено прогресивні тенденції, рішення, реформи і практичні дії гетьманських урядів у справі відродження фінансового ринку країни, створенні та розбудови її грошової системи. Поряд з цим, було відмічено існуючі недоліки в цій нелегкій державотворчій праці, вказано на дотримання старих фінансово-економічних стереотипів провадження фінансових заходів, присутність об'єктивних та суб'єктивних складнощів як у внутрішній, так і у зовнішній фінансовій політиці уряду Української Держави.

Досліджені документи і матеріали показали, що фінансова політика гетьманського уряду провадилася енергійно, всебічно і, головне, у виваженому, планомірному руслі, не розділяючи в ньому інтереси

держави від інтересів її громадян. Ми виявили у провадженні цієї політики два етапи.

Перший етап (травень–липень 1918 р.) мав завданням відбудову адміністративно-управлінського фінансового апарату держави, відновлення структури податкових зборів, законодавчо-емісійної політики, передбачав створення умов та підвалин для реформи існуючого фінансового господарства і створення української грошової системи тощо.

Другий етап (серпень–грудень 1918 р.) – створення її фундаменту через практичне заснування Державного банку, Державного Земельного банку, виведення України з рубльової зони, перебудови емісійного й управлінського права і підстав випуску паперових грошових знаків, укладанні першого державного бюджету тощо.

Сміємо припустити, опираючись і виходячи з викладених й систематизованих у дослідженні матеріалів, що з січня 1919 р. гетьманським урядом і Міністерством фінансів передбачався третій (і основний) етап практичного втілення здобутків двох попередніх – безпосереднє запровадження оновленої національної фінансової системи, яка б забезпечила стабільність української валюти та грошового ринку, розвиток економіки, соціальний компроміс і державний та суспільний добробут зі збереженням права приватної власності та ініціативи як основи цивілізаційного поступу.

Такою, на нашу думку, була головна далекою мета фінансової політики уряду П. Скоропадського. Сім з половиною місяців, відведених політичною долею Гетьманатові є, власне, блискавичною миттю на тлі історії початку бурхливого ХХ століття. Сподіватися на швидкий прогрес, однак, у цій (фінансовій) галузі державних справ за тогочасних умов було б наївним романтизмом. Американське фінансове господарство тієї доби, при значно кращих у всіх вимірах обставинах, налагодилося, наприклад, лише внаслідок низки послідовних і довготривалих реформ (1863, 1874, 1875, 1882, 1900, 1908 й 1913 років) та зміцнило свої позиції у перебігу Першої світової війни, а особливо – після перемоги в ній країн Антанти.

Міжнародна, як і внутрішня фінансова політика уряду Гетьманату не були ідеальними. Зваження її здобутків і втрат у цій сфері державної розбудови дають нам право заключити, що була вона, у своєму загалові, політикою здорового глузду й обмежених можливостей, зумовлених історичними обставинами; плодом консервативної фінансово-економічної думки її провідників, еволюція якої не відбулася через соціально-політичні потрясіння, які були викликані війною та

революцією, що прокотилися Україною і зруйнували не лише Гетьманат, а й знищили згодом і саму українську державність.

З поваленням Гетьманату і відновленням Української Народної Республіки під проводом Директорії (а згодом під фактичним диктатором головного отамана С. Петлюри) до влади в країні знов прийшли сили соціалістичного вектору. Ті ж самі сили, які перебували при владі і за доби Центральної Ради. Уряд Директорії УНР не зумів налагодити фінансове господарство держави. Вже перші його кроки протягом київського періоду засвідчили про популістський характер дій уряду у фінансовій сфері, відсутність у керівництва Міністерства фінансів чіткого, продуманого, поетапного плану не лише здійснення грошової реформи, а й взагалі розвитку вітчизняного фінансового господарства, безвідповідального використання державних коштів (фактично проїдання валютно-грошового запасу) тощо.

Директорія та її уряд не зуміли забезпечити не лише фінансову безпеку держави (втрата кліше в Одесі та знищення літографічного каміння у Києві), а й за максимально короткий час практично випорожнили грошові резерви, що дісталися УНР у спадок від попередньої влади. Дії Ради народних міністрів УНР та керівництва Міністерства фінансів зумовлювалися політичною кон'юктурою та обставинами, які навіть не намагалися передбачити його фахівці, а не на підставі фінансово-економічних розрахунків з поправкою на непевність і особливості ситуації в умовах соціального протистояння та зовнішньої загрози.

Фактично ж, окрім вказаної вище грошової реформи уряду УНР, витрат валютних накопичень Гетьманату та намагань отримати кошти з гетьманських авуарів (за економічним договором Української Держави з Німеччиною та Австро-Угорщиною від 10 вересня 1918 р.) у марках і кронах, урядом Директорії не було вироблено інших заходів ані в галузі податкової, ані в бюджетній, ані по впорядкуванню грошового

обігу. Ним продовжувався нестримний випуск паперових грошових знаків, що, звісно ж, не йшло на користь стабільності національної грошової одиниці зокрема й фінансової системи в цілому. Разом з тим, заради виваженої оцінки, варто зауважити й на тому, що протягом чи не усього свого існування «друга» УНР перебувала у стані постійної тотальної війни на кілька фронтів, що, своєю чергою, також не сприяло успішному і зваженому веденню державної фінансової політики, в тому числі й на міжнародній арені²⁷¹².

Взагалі ж, за період української державності протягом 1917–1921 рр. обсяг емісії національних паперових грошових знаків, як повідомляв 14 квітня 1922 р. головному отаманові С. Петлюрі та голові Ради народних міністрів УНР керуючий Міністерством фінансів В. Приходько, склав 45 млрд 244 млн 866 тис. 315 гривень²⁷¹³. Відомості ці були зібрані та опрацьовані за його дорученням Кредитовою канцелярією Міністерства фінансів УНР. Грошові знаки з вказаної суми виготовлялися в різних Експедиціях заготовок державних паперів і друкарнях, а саме у Києві, Одесі, Кам'янці-Подільському, Станіславі, Варшаві, Лейпцигу та Берліні.

З цієї грошової маси (45 млрд 244 млн 866 тис. 315 грн) було видруковано: а) карбованцями – 31 млрд 680 млн 553 тис. 760 грн; б) гривнями – 11 млрд 518 млн грн; в) серіями – 2 млрд грн; г) розмінними знаками – 46 млн 312 тис. 555 гривень.

З цих грошей у обіг серед населення всього (в гривнях) було випущено 23 млрд 27 млн 487 тис. 673 грн 60 шагів. З них: а) карбованцями – 16 млрд 281 млн 845 тис. 400 грн; б) гривнями – 5 млрд 865 млн 65 тис. 100 грн; в) серіями – 834 млн 411 тис. 200 грн; г) розмінними знаками – 46 млн 165 тис. 973 грн 60 шагів.

З усієї виготовленої суми в Експедиціях (у Варшаві та в Німеччині) залишилося (в гривнях) – 17 млрд 541 млн 742 тис. гривень. З них: а) карбованцями – 10 млрд 876 млн 122 тис. грн; б) гривнями – 5 млрд 501 млн 120 тис. грн; в) серіями – 1 млрд 164 млн 500 тис. гривень.

При цьому, в німецькій «Reichsdruckerei» залишено було грошових знаків на суму 6 млрд 665 млн 620 тис. грн, які уряд УНР в екзилі міг одержати по сплаті за їхній друк 9,5 млн німецьких марок, враховуючи, що за незаконно затриману польським Міністерством скарбу суму карбованців в кількості 10 млрд 876 млн 122 тис. грн німецькою друкарнею «Reichsdruckerei» рахунки не пред'явлено.

²⁷¹² Гай-Нижник П. П. Фінансова політика уряду Директорії Української Народної Республіки (грудень 1918 – 1921 рр.) // Гілея. – 2013. – Вип. 77. – С. 48–57.

²⁷¹³ ЦДАВО України. – Ф. 1509. – Оп. 2. – Спр. 24. – Арк. 39.

Від 1921 року терен Наддніпрянської України окупували більшовицькі війська й вогнем і багнетом почали насаджувати українському народові радянську владу. Колоніально-маріонеткова Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР), яка невдовзі остаточно встановилася в Україні, та її фінансова система й політика на довгих 70 років почали функціонувати у фарватері московської (більшовицько-комуністичної) державної системи та ідеології.

Тим часом відбулися події, що остаточно зруйнували не лише сподівання уряду УНР на українські фінансові активи та грошові кошти в Європі, а й взагалі поклали початок ланцюга закриття усіх дипломатичних місій УНР. Більшовицька дипломатія мало-помалу «причаровувала» знекровлену й зморену світовою війною та фінансово-економічною кризою Європу... Так, наприклад, 5 липня 1920 р. РСФРР й УСРР уклали з Австрією пакт про початок перемовин з поновлення економічних відносин і про «встановлення добросусідських взаємовідносин» (30 січня 1921 р. з цією метою до Відня було командировано уповноваженого РНК УСРР М. Левицького)²⁷¹⁴, 7 грудня 1921 р. було заключено більшовицько-австрійський договір²⁷¹⁵ (М. Левицький вручив канцлеру Австрійської Республіки аккредитаційну вірчу грамоту від 23 березня 1923 р.)²⁷¹⁶, 12 жовтня 1920 р. РСФРР й УСРР у Ризі підписали з Польщею Договір про перемир'я й прелімінарні умови миру²⁷¹⁷ (15 березня 1921 р. до Варшави було уповноважено Ю. Коцюбинського для заключення мирного договору²⁷¹⁸, який 18 березня вже було підписано²⁷¹⁹), 6 травня 1921 р. між РСФРР і Німеччиною було укладено Тимчасову угоду²⁷²⁰, на початку 1922 р. до прибалтійських Ковна, Риги та Ревеля прибули місії РНК УСРР (цей факт, до речі, викликав різкий спротив з боку МЗС РСФРР)²⁷²¹, у жовтні 1922 р. до Харкова прибула італійська економічна делегація в Україні на чолі з Амадорі²⁷²², від 20 листопада 1922 р. по 24 липня 1923 р. делегація від УСРР на чолі з Х. Раковським брала участь у Лозаннській конференції тощо²⁷²³.

Підписання ж 16 квітня 1922 р. Рапалльського договору між РСФРР та Ваймарською Республікою у готелі «Імперіал палас»

²⁷¹⁴ АВП РФ. – Ф. 3а. – Оп. 1. – Т. 1. – Спр. 12. – Арк. 12.

²⁷¹⁵ Там само. – Ф. 57. – Оп. 6. – Т. 4. – Спр. 13. – Арк. 50–50 зв.

²⁷¹⁶ Там само. – Ф. 787. – Спр. 826. – Кор. 14.

²⁷¹⁷ Там само. – Ф. 3а. – Оп. 1. – Т. 2. – Спр. 20. – Арк. 1-ост.

²⁷¹⁸ Там само. – Т. 3. – Спр. 37. – Арк. 37.

²⁷¹⁹ Там само. – Т. 4. – Спр. 41. – Арк. 1 ост.

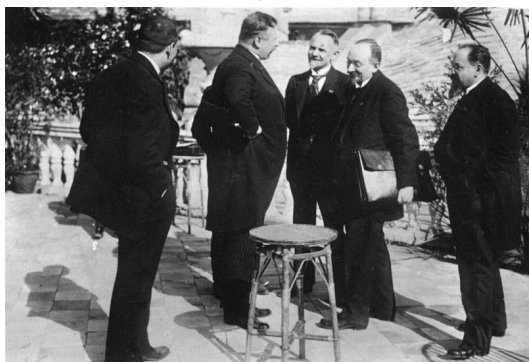
²⁷²⁰ Документы внешней политики СССР. – Т. 4. – М.: Госиздат политической литературы, 1960. – С. 99–109.

²⁷²¹ АВП РФ. – Ф. 4. – Оп. 52. – Т. 342. – Спр. 55322. – Арк. 2–3.

²⁷²² Там само. – Ф. 779. – Особ. ф. Броуна В. О. – Конв. 2.

²⁷²³ Там само. – Ф. 787. – Спр. 1223. – Кор. 16. – Ч. 2.

(Imperiale Palace Hotel) стало досить несподіваним поворотом у ході Генуезької конференції – міжнародної зустрічі з економічних та фінансових питань, яка проходила з 10 квітня по 19 травня 1922 р. у Генуї за участі представників 29 держав та п'яти британських домініонів. А в листопаді у Берліні було підписано додаток до Рапалльської угоди, згідно з яким до неї приєднувалися близькі до Росії радянські республіки – Україна, Грузія, Азербайджан, Вірменія та інші.

Канцлер Німеччини Й. Вірт з представниками делегації РСФРР Л. Красіним, Г. Чічеріним та А. Йоффе (Рапалло, 16 квітня 1922 р.)

Зі свого боку дипломати УНР намагалися перешкодити участі представників УСРР у міжнародній конференції в Генуї. С. Петлюра наголошував на важливості попередніх домовленостей у Канні та підкреслював, що йдеться про фактичне визнання де-факто чи де-юре радянського уряду України, а це було б негативним фактором для українського уряду в екзилі. Засобом протидії цій

негативній ситуації голова Директорії бачив пошук союзників серед держав, що знають більшовиків «трохи ліпше, ніж Ллойд-Джордж або німецькі комерсанти». Своїм головним завданням дипломати УНР вважали будь-як домагатися відокремлення справ України від Росії. За цим була низка звернень до іноземних представництв та урядів. Утім, це дипломатам УНР не вдалося. Уся делегація Директорії у складі 13 осіб (серед них такі відомі дипломати, як О. Шульгин, М. Василько, О. Лотоцький – голова делегації, Р. Смаль-Стоцький) не брала участі у роботі Генуезької конференції, частина взагалі залишалася в Польщі.

У роботі конференції брали участь Є. Петрушевич, К. Левицький та С. Рудницький як представники ЗУНР. Уповноважені уряду ЗУНР в екзилі у Генуї намагалися провадити самостійну лінію, фактично на противагу «петлюрівцям» з УНР. У Генуї відбулася й неофіційна зустріч Є. Петрушевича та голови Раднаркому УСРР Х. Раковського. Сторони відмовлялися від взаємних претензій, крім того, було підписано таємний двосторонній договір, за яким більшовики зобов'язувалися надати допомогу Є. Петрушевичу в боротьбі з Польщею. Той сподівався за сприяння свого нового східного партнера вибороти незалежність Галичини. ЗУНР та УСРР зближувала й спільна антипольська позиція

та орієнтація на співробітництво з німцями. На конференції в Генуї з ініціативи Великобританії розглядалося питання Східної Галичини, і навіть було внесено проект автономного статусу для неї, але ця спроба закінчилася невдачею. Є. Петрушевич навіть планував розмістити галицьку еміграцію в столиці УСРР Харкові, але від цього задуму його відмовили Целевич і Коновалець.

Генуезька конференція (10 квітня – 19 травня 1922 р.) – міжнародна зустріч з економічних і фінансових питань, у якій взяли участь 29 держав. Результатом стало прийняття генуезької валютної системи, головною ознакою якої стали золотозливкові і золотодевізні стандарти.

Це було спробою знайти в особі Ваймарської Республіки потужнішого економічного та політичного партнера. Адже у другій половині 1920-х років 45% усього обігу зовнішньої торгівлі УСРР припадало на Туреччину. Показово, що члени російської частини делегації Стомоняков і Новаковський виступали проти пункту угоди про торговельні представництва України та інших республік (тоді ще не союзних) у Німеччині.

Німці не хотіли обмежуватися простим поширенням статей Рапалло на союзні республіки, а думали підписати з ними окремі договори – з міркувань власної економічної вигоди. Радянська Україна та її керівник Х. Раковський також домагалися певної автономності – щоби наступні після Рапалло договори не сліпо копіювали «російський» текст, а орієнтувалися на децентралізацію вигоди. Зовнішньополітичне відомство України виступало за доповнення договору конкретними положеннями, які впливали б з попередніх українсько-німецьких контактів та домовленостей, але Москва не могла з цим погодитись. У переговорний процес втрутився заступник народного комісара

Директорія УНР теж шукала шляхи до налагодження контактів з українськими більшовиками, а Генуя була не першою спробою почати такий діалог, проте спільної мови знайти не вдалося. Натомість у Генуї було підписано протокол про обмін торговельними місіями між УСРР і Німеччиною (з української сторони – В. Ауссем, з німецької – З. Гай).

закордонних справ М. Литвинов. УСРР не дали укласти окремого договору. Спроби українських більшовиків вести хоч трохи самостійну політику були перекреслені. Рапалло засвідчило, що ще до оформлення союзу «рівноправних» республік більшовицька Москва поглинала суверенітет партнерів на свою користь, втілюючи власну зовнішню політику від імені «сестер». Як наслідок, у грудні 1922 р. було створено СРСР. Наступного, 1923 року, відбулося остаточне закриття усіх дипломатичних представництв УНР, а уряд Республіки остаточно перейшов на еміграційне становище.

Наукове видання

ГАЙ-НИЖНИК Павло Павлович

**УКРАЇНА:
фінанси і політика
(1917 – 1922 рр.)**

Монографія

В авторській редакції

Оригінал-макет: О. В. Гай-Нижник
Дизайн обкладинки: О. В. Гай-Нижник
Відповідальна за випуск: Ю. Запорожченко
Директор з друку А. Бодейчук

Видавництво «Саміт-книга»
04053, Україна, м. Київ, вул. Обсерваторна, 25
Тел.: (063) 757-74-80 • www.sbook.com.ua • office@sbook.com.ua
Видавниче свідоцтво ДК 5335 від 20.04.2017 р.